

॥ श्रीसवित्रेनमः ॥

डानलु भयाशंकर द्विवेदी.

पुस्तक १ लु. { दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या } अंक १ दो.
कार्तिक भास. { दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ॥ } सं. १८५३.

ज्योतिषविद्या ने अमे पोते.

आ ज्योतिषविद्या जेवी भीलु ओक पलु विद्या नथी जेने सर्वे
नलुवानुं डोण धालता होय अने जेनापर पोताना विचार आपवाने आहरे
उता होय अने जे तेवुं छतां पलु ओधीन समनयली होय. हिंदुस्थानमां
मेवो ओकाद जन जवलेन भणरो के जे थोडुधलुं ज्योतिष अने वैदुं न
नलुतो होय. परंतु विस्तारवाणां वैदिकशास्त्र अने ज्योतिषनां भूततत्त्वो ओटलां
पधां छे के ते सधणां नहि शीपतां दरेकनलु तेमानां जुननोण मात्र
अभ्यास करी तेनोण अनुभव मेणवेछे; समग्र शास्त्रनो अनुभव मेणववा ते
अर्थ थतो नथी.

આ જ્યોતિષવિદ્યા સાથે ખીન્ન જે જે વિષયો ગુચવાણા છે તે અહીં જણાવવા જરૂર છે. આપણે સાંભળીએ છીએ કે યોગીઓ અને મહાત્માઓ આ શાસ્ત્રનો લેશમાત્ર પણ અભ્યાસ ન કર્યા છતાં ખરૂં ભવિષ્ય ભાષેછે; એ વર્ગ શિવાય ખીન્ન કેટલાક એવા મનુષ્યો મળી આવે છે કે તેઓ આપણને હેરત પમાડે તેવા ડ્રાનાદેશો કહેછે ને તેને લીધે કથીરને જેમ ક્યારેક તેના બાહરના દેખાવથી રૂપું માની લેવાય છે તેમ તેવા ડ્રાનાદેશો કહેનારને મોટા જ્યોતિર્વિદો તરિકે ગણવામાં આવેછે. આ ધરાપર હમેશાં આવા દ્વિભાવો જોવામાં આવેછે. દરેક સસજાનના વિષયોમાં તેનાથી ઉતરતા દરબજના વિરૂદ્ધ વિષયો તેના જોવાન જણાય તેવા હોયછે; તેજ પ્રમાણે આપણને કેટલાક એવા મનુષ્યો જોવામાં આવેછે કે તેઓ જ્યોતિષનો લેશ માત્ર પણ અભ્યાસ નહિ છતાં કોઈ કુલક વિદ્યાથી અજ્ઞાન લોકોને હેરત પમાડે છે. પરંતુ પૃથ્વીમાં તેનું પોકાણપણું વધારે વખત ચાલતું નથી. એવી રીતે ડ્રાનાદેશ કહેનારાઓ, મનુષ્યોને ઘણા જુના વખતમાં અનેલા ખનાવો વિગતવાર કહેછે, વર્તમાન વિષે ચોડુંક કહેછે, ને નજદીકનાં ભવિષ્ય વિષે તો જુબજુબ બોલેછે; પરંતુ છતાં ભવિષ્ય વિષે તો શબ્દમાત્ર ઉચ્ચારતા નથી. આવા માણસોની ઘણા માણસોએ મુલાકાત લીધી છે ને તેમના કહેવાની સચાઈનો અનુભવ મેળવ્યો છે. આવી રીતે ડ્રાનાદેશ કહેનારાઓ પોતાને જ્યોતિષી કહેવડાવે છે. કેટલાક કોષ્ઠિણ બુદ્ધ (પુસ્તક) વિના ભૂતકાળનું ચમત્કારિક વૃત્તાંત આપેછે તેમાં ક્યારેક ગદ્યના તો ક્યારેક પદ્યના ઉચ્ચારો કરી લોકોને હેરત પમાડે છે. કેટલાક પોતાની સાથે પુસ્તકો રાખેછે ને તેમને તેઓ ભૃગુસંહિતા, નાડીકેશ્વર અને નાડીગ્રંથ વિગેરે પોતાને અનુકૂળ પડતાં નામથી ઓળખાવે છે ને પોતે કહેલો ડ્રાનાદેશ સઘળો તે પુસ્તકોમાંથી કહેલ છે એમ પ્રશ્ન કરનારને ભમાવેછે, પણ જ્યારે તે જોવામાટે માગવામાં આવેછે ત્યારે એવું કહીને તે પુસ્તકો આપવામાં નથી આવતાં કે “અમારા દેવોની તેમ કરવાની અમને મનાઈ છે.” આના પુરાવામાં વાંચનારે સને ૧૮૮૫ ના મે માસમાં કરનલ ઓલકોટને ભવિષ્યવેત્તાના મળેલા અનુભવનો થીઓસોફીસ્ટના મેગેઝીનમાં આપવામાં આવેલો હેવાલ વાંચી જોવો: આવા જોશીબાવાઓ બહુ દ્રવ્ય એકઠું કરેછે. તેઓના કહેલા હેવાલો મુંઝવી નાખે તેવા હોયછે. આવી રીતે ડ્રાનાદેશ કરવાને અમે ધિક્કારીએ છીએ, અમારા કહેવા વિરૂદ્ધ જેમનો મત હોય તેમણે એ વિષયનો અનુભવ લેવો અને પછી પોતાનો મત બાંધવો.

વિશેષે કરી યુવાનો આ ન્યોતિપ વિષયને પોતાના ધંધાતરિકે સ્વીકારી દુનિ-
આમાં આગળ પડતાં જોવામાં આવેછે, એવા યુવાન જોખીઆવાને જો તમે પૂછશો
કે જોખીમહારાજ, આવો આદેશ, આપે શા આધારથી કર્યો તેના જવાબમાં તે
જણાવશે કે અમારી સામાન્ય કલ્પનામાં તેવું આવેછે માટે અમે તેમ કહીએ
છીએ. બુદ્ધિ અભ્યાસના વધારાથી વધતી જાયછે એનું તેમને જ્ઞાન હોતું નથી.
યુવાવસ્થાની બુદ્ધિ વૃદ્ધાવસ્થાની બુદ્ધિ કરતાં વિલક્ષણ પ્રકારની હોયછે એટલું
પણ તેમને યાદ આવતું નથી. એવા અભણ જોખીઓના અલ્પજ્ઞાનોદ્ભવ
આદેશથી કેટલાકો પોતાની હુંક મતને લીધે એવા ઠરાવપર આવે કે અમુક
જોખીએ અમુક અમુક વિષયનાં ભવિષ્ય ભાંખેલ તે મળ્યાં નહિં માટે આ
ન્યોતિપશાસ્ત્ર કંઈ કામનું નથી. આવી રીતે ફલાદેશનું ખોટું પડવું કેવળ
અભણોના આદેશપરથીજ જણાય છે એટલુંજ નહિ પણ કેટલીક વેળા પ્રવિણ
પ્રખ્યાત ન્યોતિવિદોનાં પાયાસર કરેલાં ફળાદેશોનાં ભવિષ્ય પણ ખોટાં પડતાં
જણાય છે.

કેટલાક લોકો એવું બાહ્યનું લાવેછે કે એક જગોપર એક બાલકનો જે
વેળા જન્મ થયો છે તે વેળા બીજા દેશમાં તેજ વખત બીજાં બાળકનો જન્મ
થયો હોય તો બન્ને બાળકો રૂપ રંગ ગુણ અને ઐશ્વર્ય વિગેરેથી સમાન અને
સરખી આયુઃના હોવા જોઈએ. આના જવાબમાં એટલુંજ જણાવવું બસ થશે
કે જુદા જુદા દેશમાં બાળકો એકજ વખતે જન્મી શકે નહિ. આની સમજણ
આ શાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વોમાં સમાયલી છે ને તે ઉપર ઉપરથી વિચાર કરનારને
જણાય નહિ ને તેને લીધે તે આ શાસ્ત્રને હંખડ લેખે તો તેના જેવી બીજી
કંઈ ગંભીર ભુલ હોય!! એકજ વખત અને દિવસે જુદા જુદા રેખાંશ તથા
અક્ષાંશવાળા દેશમાં જન્મેલાં બાળકોના જન્મગ્રહની સામાન્ય સ્થિતિ ધણું કરી
એકજ હોય છે પરંતુ તે કેવળ ગ્રહની સ્થિતિપરથીજ કંઈ મનુષ્યનું ભવિષ્ય
જાણી શકાતું નથી. જન્મલક્ષ જે જન્મકાળપરથી જાણી શકાય છે તેનાપર
વિશેષ આધાર રહેલો છે. દરેક દેશનો બ્યાવહારિક વખત જુદો જુદો ને જુદી
જુદી વખતે શરૂ થતો હોયછે એ આપણે જાણીએ છીએ. અહીં એટલે
મુંબઈમાં બ્યારે બાર વાગા હશે ત્યારે કલકત્તામાં એક અને મદ્રાસમાં સાડાબાર
વાગેલા હોયછે એપણ આપણે હાલ અનુભવસિદ્ધ કરેલ છે. એથી દરેક
જગોએ સૂર્યોદય ભિન્ન ભિન્ન વખતે થાય એપણ નકી થાયછે, ત્યારે દરેક જગોએ
સૂર્યોદયથી સમાન ગતઘડીનાં લક્ષ સમાન હશે એમ કોણ કહેશે? બ્યારે
અહીં મેપરાશિ ઉગતી હશે ત્યારે આપણી નીચેના પ્રદેશમાં તુલ રશિનો ઉદય

થતો હશે. કેમકે આપણી જે ઉદયરાશિ છે તે તેમની અસ્તરાશિ અને જે અસ્તરાશિ છે તે તેમની ઉદયરાશિ થાયછે. આથી એમ નક્કી થાયછે કે રેખાંશના તદ્ધવતથી લગ્નમાં તદ્ધવત પડેછે. પણ ધારે કે એકજ રેખાંશપર બન્ને જગો આવેલી હોય ત્યારે તો એકજ જગોએ એક લગ્ન શાને ન હોય? આનો જવાબ એટલોજ કે તેવું છતાં પણ તે જગો પરસ્પરથી ઉત્તર દક્ષિણે હોયછે ને તેથી લગ્નના ઉદયમાં જે વખત લાગવો જોઈએ તે ભિન્ન ભિન્ન લાગેછે ને તેને લીધે તેવી જગોનાં એકજ વખતનાં લગ્ન પણ ભિન્ન આવેછે. ત્યારે અહીં આપણે એટલું જણાવશું કે અક્ષાંશ અને રેખાંશ જે દેશોના ભિન્ન ભિન્ન હોય તેમનાં સમાન કાળ છતાં લગ્ન ભિન્ન આવે. લગ્નમાં ફેર પડવાથી મનુષ્યનાં ભાવિ ફળમાં પણ મોટો તફાવત પડેછે એ હકીકત કેટલાકને આથી વિચિત્ર જણાશે.

ત્યારે જ્યોતિષશાસ્ત્ર શું છે, તેમાં શી ખુખી રહેલ છે અને પ્રાચીન પ્રવર્તકોના તેવિષે શા અભિપ્રાય છે તે જણાવવું જરૂરનું છે. વરાહમિહિ-રાચાર્ય એમ કહેછે કે આ હોરા શાસ્ત્ર ગતલવમાં પોતે કરેલ શુભાશુભ કર્મનું આલવમાં શું શુભાશુભ ફળ જાતકને મળશે તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. અને તેનું તેવું નામ અહોરાત્ર શબ્દનો પહેલો તથા છેલો અક્ષર લોપ કરવાથી પડેલું છે એમ કેટલાક માને છે. કર્મ અને જ્યોતિષ વિષે અહી વધારે ન લખતાં એટલું જણાવવું બસ થશે કે દરેક માણસ વર્તમાન હંદગીમાં એક પરતંત્ર કર્તા તરિકે પૂર્વ લવના કરેલાં કર્મનું ફળ કર્મ કરી ભોગવે છે. અને પૂર્વકર્મના પાકને ઉથલાવી ન શકાય એવાં બીજાં જે કર્મ કરે છે તે ભવિષ્યમાટે કરે છે.

ફળાદેશનો મુખ્ય આધાર ખગોળવિદ્યાપર રહેલ છે. વિક્રમાર્દના વખતમાં ખગોળવિદ્યા પૂર્ણકળાએ ચડેલી હતી. અહસાધન માટે તે વેળા જે કોષ્ટક રચવામાં આવેલ હતાં તે, તે વખતને બરાબર અનુકૂળ પડતાં હતાં. કાળાંતરે કરી સૂર્યમાળામાં ફરતા ગ્રહોની ગતિમાં ફેર પડતો હોવાથી અમુક સદીના ગ્રહોની ચાલ અમુક સદીના ગ્રહની ચાલ કરતાં ફેરવાળી હોય છે એવું આપણના પૂર્વાચાર્યો સ્પષ્ટ રીતે જાણતા હતા ને તે માટે પડેલો ફેર તરત શોધવામાં આવે એવા ઉદ્દેશથી પોતાનાં રચેલાં શાસ્ત્રોમાં લખી ગયા છે કે ગણિતજ્ઞ દરરોજ મધ્યાહ્ન વખતે જો ગ્રહના વેધ કરી તેનાં સ્પષ્ટ સ્થાન ન જાણે તો તેને દરરોજ એક બ્રહ્મહત્યા કર્યાનો દોષ લાગે છે.

આ સઘળું વેદશાળા શિવાય પણ બની શકે તેમ છે. પૂર્વે આપણી આર્યભૂમિમાં વેદ શાળાઓ ઘણી હતી; પરંતુ પરદેશીઓના હુલાથી અને રાજ્ય કર્તાઓના આશ્રયના શૂન્યપણાથી વેદાદિક થતાં અટકતાં આલ્યાં અને તેને લીધે પૂર્વે જે ગ્રંથસાધન કોષ્ટકો તૈયાર કરવામાં આવેલ તે તેમનાં તેમ ઉપયોગમાં લેવાતાં આલ્યાં ને બહુ વખત વિતે હાલ કેટલાંક નિરૂપયોગી થઈ પડ્યાં છે. આપણાં પંચાંગોમાં જે ગ્રંથ ચાર બતાવવામાં આવે છે તે, તે કારણથી મળતો આવતો નથી. ને જ્યારે ગણિતાગત ગ્રંથ સ્થાન મળતાં ન આવે ત્યારે તેમના આધારે કરવામાં આવેલ ફળાદેશ શી રીતે મળી શકે ?

ફળાદેશમાં વ્યભિચાર^૧ આવવાનું બીજું કારણ સર્વ દેશમાં ધણા અજ્ઞાત જ્યોતિર્વિદો લક્ષ્મીનાં પંચાંગમાંજ કહેલાં માનો, પોતાના દેશનાં લક્ષ્મીમાન તરિક્કે સ્વીકારી તેપરથી લક્ષ કરે છે તે છે, તેથી લક્ષમાં મોટો ફેર પડે છે. લક્ષપર ફળાદેશનો મોટો આધાર હોવાથી એવાં અશુદ્ધ લક્ષપરથી કરવામાં આવેલ ફળાદેશ, શાને મોટો ન આવે ? એશક આવેજ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનેક કારણને લીધે જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં લોકોને તક્ષવત માલુમ પડતો ગયો ને છેલ્લે તે તક્ષવત ટાળવાની કોશિશ ન થતાં આ શાસ્ત્રજ ખોટું છે એવું કેટલાક માનવા લાગા છે. પરંતુ હાલમાં થીઓસોફી-કલ સોસાઈટી તરફથી તે વિષયનું કેટલુંક અજવાળું પડ્યું તેથી લોકોનાં મન ફરી તેની સત્યતા શોધવા માટે ઉત્સાહિ થવા લાગેલાં છે એમ અમારા અનુભવવામાં આવ્યાં છે.

અમારો ઉદ્દેશ, આ અંધકારમાં રહેલાં જ્યોતિષ શાસ્ત્રને જનપ્રસિદ્ધિમાં લાવી તેની ખરી ખુબીથી સુર પુરૂષોને વાકેફ કરવાનો છે, અનાસ્થાવાળા પુરૂષોને આસ્થાવાળા કરવાનો છે, ને ગ્રંથોથી અમુક નેષ્ટ ફળ થાશે માટે અમુક ખર્ચ કરે તો તેવાં દુઃખમાંથી બચે એવા જુદા આદેશો કરી શાસ્ત્રને નિંદાવનારા ઠગારા, નામધારી જ્યોતિર્વિદોનાં પોકળો ઉઘાડાં કરવાનો છે; ને તે માટે આ માસિક આરંભ્યું છે.

હાલમાં સંસ્કૃત વિદ્યા જન ભાષા તરિક્કે પ્રવર્તતી નથી એટલે જ્યોતિષના મૂળ શ્લોકો સામાન્ય વાચક વર્ગને ઉપયોગી પડે નહિ. તે માટે સામ્પ્રત-કાળમાં ઉપલબ્ધ ઉપયોગી જ્યોતિષ વિષયના ગ્રંથોનું ગુજરાતી ભાષાન્તર આમાસિકમાં આપવા નિશ્ચય કર્યો છે. અમે જે જે ગ્રંથોનું ગુજરાતી ભાષાન્તર આપવાનું ધાર્યું છે તેમની ટીપ નીચે પ્રમાણે છે:—

ન્યોતિષ વિષયના ગ્રંથો.

ગણિત સ્કંધ ૧

સિદ્ધાંત	તંત્ર	કરણ	ગણિત.
સિદ્ધાંતશિરોમણિ	શિષ્યધીવૃદ્ધિ	કરણકુતૂહલ	લીલાવતી
સૂર્યસિદ્ધાંત.		” કસરી	ખીજા
વસિષ્ઠસિદ્ધાંત.		” ગ્રંથ	ભ્રમણ
બ્રહ્મસિદ્ધાંત.		” પ્રકાશ	મહાદેવી
રોમકસિદ્ધાંત.		” ભૂપણ	તિથીસારણિ
પુલસ્ત્યસિદ્ધાંત.		” રત્ન	ચંત્રરાજ
સિદ્ધાંતચૂડામણિ		” વૈષ્ણવ	{ સાયન ગ્રહસાધન કોષ્ટક
સિદ્ધાન્તતત્ત્વવિવેક		” આભરણ	
સિદ્ધાન્તદર્પણ		” ગ્રહલાઘવ	
સિદ્ધાંતમણિમંજરી		” ભાસ્વતી	
સિદ્ધાંતમનોરમા			
સિદ્ધાંતમુક્તાવલી			
સિદ્ધાંતમુદ્રા			
સિદ્ધાંતરત્નાકર			
સિદ્ધાંતરાજ			
સિદ્ધાંતલઘુખમાણિક્ય			
સિદ્ધાંતશેખર			
સિદ્ધાંતસારસમુચ્ચય			
સિદ્ધાંતસંગ્રહ			
સિદ્ધાંતસાર			
સિદ્ધાંતસાર્વભૌમ			
સુંદરસિદ્ધાંત			
પંચસિદ્ધાંતિકા			

હોરાસ્કંધ ૨

જાતક	જાતક	જાતક
બૃહજ્જાતક=	,, મુકુટ	હોરાધ્યાય
સારાવલી=	,, મુક્તાશળ	હોરાપ્રકાશ
યવનજાતક=	,, મુક્તાવલી	હોરારત્ન
જાતકાભરણ=	,, રત્ન	હોરાશાસ્ત્ર
જાતક પારિજાતક=	,, શિરોમણિ	હોરાશાસ્ત્રસુધાનિધિ
,, કલાનિધિ=	,, સાર	હોરામકરંદ
,, કલ્પલતા=	,, સુધાકર	જૈમિનીસૂત્ર
,, કલ્પલ=	,, ચિંતામણિ	વ્યાસસૂત્ર
,, કિરણાવલી=	,, કેસરી	ભૃગુસૂત્ર
,, કૌસ્તુભ=	,, અમૃત	ભાવપ્રકાશ
,, ચિંતામણિ=	જાતકાંબોનિધિ	,, કુતૂહલ
,, ચંદ્રિકા=	જાતકાલંકાર	મનુષ્યજાતક
,, તંત્ર	જાતકાવલી	માનસાગરી
,, તિલક	પારાશરહોરા	કાલચક્ર
,, દર્પણ	લઘુપારાશરી	નાડીચંદ્ર
,, નિલકંઠી	સર્વાર્થચિંતામણિ	કાલામૃત
,, ઈળવિચાર	જ્યોતિઃસાર જાતક	રત્નઘોષ
,, યોધિની	જ્યોતિઃસાર સંમુચ્ચય	રત્નામાળા
,, ભાવ	જ્યોતિરર્ણવ	લઘુજાતક
,, તત્વ	જ્યોતિર્નિબંધ	શંભૂહોરા પ્રકાશ
,, ભાવાધ્યાય	જ્યોતિર્ભાસ્કર	સ્ત્રીજાતક
,, ભૂષણ	જ્યોતિર્મહાનિબંધ	સંગ્રહ શિરોમણિ
,, માર્તંડ	હોરાકંદંપ	

તાજક્રંથો.

તાજક	તાજક	તાજક
તાજક યવન	„ દીપક	„ શાસ્ત્ર
„ ભૂપણ	„ સાર	„ સિદ્ધાંત
„ કૌસ્તુભ	„ પદ્મકોશ	„ આભરણ
„ મણિત્રય	„ ભાવવિચાર	„ અલંકાર
„ ચંદ્રિકા	„ મણિ	„ વર્ષદ્વય
„ ચિંતામણિ	„ મુક્તાવલી	„ સમરસાર
„ તંત્ર	„ યોગસુધાનિધિ	„ હાયનરત્ન
„ નિલકંઠી	„ રત્ન	
„ તિલક	„ વૈષ્ણવ	

પ્રશ્નક્રંથો.

પ્રશ્ન	પ્રશ્ન	પ્રશ્ન
પ્રશ્નનિધિ	„ પ્રકાશ	„ રતાકર
„ પંચાનન	„ પ્રદીપ	„ રતાવલી
„ કૌમુદી	„ ભૈરવ	„ લક્ષણ
„ ગ્રંથ	„ મનોરમા	„ વિદ્યા
પદ્મપંચાશિકા	„ રત્ન	„ વિવેક
પ્રશ્નચંદ્રિકા	પ્રશ્નનિર્વચન	„ વૈષ્ણવ
„ તિલક	„ ભાગ	„ શતક
„ તંત્ર	„ કેરલ	„ શાસ્ત્ર
„ સમ્પતિ	પ્રશ્નાર્થા	„ શિરોમણિ
„ નીલકંઠ	પ્રશ્નરત્ન	„ પ્રશ્નસુધાકર

સંહિતાસ્કંધ ૩.

મુહૂર્ત

ગર્ગસંહિતા.	સ્વરશાસ્ત્ર.	મુહૂર્તચિંતામણિ.
નારદસંહિતા.	પંચપક્ષી સ્વરશાસ્ત્ર.	સન્નનવક્ષભ.
ભૃગુસંહિતા.	શિવસ્વરોદય.	મુહૂર્તમાર્તણ્ડ.
સંહિતાસાર.	સ્વરચિંતામણિ.	„ ગણપતિ.
વારાહીસંહિતા.	શાકુનિક અંથ.	„ તત્વ.
વશિષ્ઠસંહિતા.	વસંતરાજશાકુન.	„ ચક્રદીપિકા.
ચ્યવનસંહિતા.	ભડલીશાકુન.	„ દીપક.
પરાશરસંહિતા.	સર્વશકુનપ્રકાશિકા.	„ સિંધુ.
કશ્યપસંહિતા.	સામુદ્રિક.	„ મુક્તાવલી.
	પ્રહ્લાદ સામુદ્રિક.	„ પદી.
	બૃહત્સામુદ્રિક શાસ્ત્ર.	„ કલ્પદ્રુમ.
રમલ	અંગલક્ષણ.	„ દર્શન.
રમલચિંતામણિ.	વાસ્તુવિદ્યા.	„ ભૈરવ.
„ શિકતા.	રાજવક્ષભ.	„ મંજરી.
રમલામૃત.	વિશ્વકર્માપ્રકાશ.	„ મણિ.
રમલનવરલ.	લઘુશિલ્પજ્યોતિઃસાર.	„ માલા.
„ દાનીયાલ.	વાસ્તુરત્નાવલી.	„ મુક્તામણિ.
રમલ માર્તેંડાધ્યાય.		„ રત્નમાલા.
„ રત્નાકર.		„ કાલામૃત.
		„ સ્કંધ.
		„ શિરોમણિ.
		જ્યોતિર્વિદ્યાભરણ.
		વિવાહવૃંદાવન.

આ સૃષ્ટિમાં એવા જુજ મનુષ્ય હશે કે જે પોતાનાં ભવિષ્યની દરકાર ન કરતા હોય. આ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર તે યથાવિધિ બતાવી આપે છે તે તેને સેવીને પૂર્ણ કળાએ પોહોચાડવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યની ફરજ છે એમ અમારું માનવું છે. અને તે માટે અમે આશા રાખીએ છીએ કે પ્રત્યેક મનુષ્ય, પોતાથી બનતી કોશિશે અમારા આ દુર્ગમ્ય ઉઘમતે પુષ્ટિ આપવા ચુકશે નહિ. અસ્તુ.

મુંબઈમાં ગયા ભાદ્રપદ માસમાં ચાલેલો

ગાંઠીઓ તાવ. (મળેલું)

ગયા ભાદ્રપદ માસની શરૂઆતથી ઉપર જણાવેલો તાવ મુંબઈમાં શરૂ થયો હતો ને તેણે મુંબઈની પ્રજામાં હાહાકાર વરતાવી મેલ્યો હતો એ વાત દરેક વાંચનારના મનમાં તાજી હોવાથી યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી. આ સૃષ્ટિપર દરેક બનાવ ગ્રહોની અસર તળે બને છે એમ અમારું મૂળથી માનવું છે તો આ ભયંકર રોગ પણ તેવાજ કારણથી ઉત્પન્ન નથી થયો એમ અમારાથી તો નહીં કહી શકાય.

પંચાગ તપાસતાં વાંચનારને જણાશે કે ભાદ્રપદ માસની શરૂઆતે મંગળવાર છે ને સ્વામ્યાદ આખા માસમાં ખીજા ચાર મંગળ આવેલા છે, જેથી સાથે મળી માસ દર્મ્યાન પાંચ મંગળ આવેલા છે એમ કહેવામાં કશા વાંધા જેવું નથી. આવીરીતે જે માસમાં પાંચ મંગલ અથવા શનિશ્વર આવે તે માસમાં ખપરયોગ થયો છે એમ સાધરણ રીતે કહી શકાય.

જ્યારે ખપરયોગ થાય ત્યારે લોકો માંહોમાંહે લડાઈ મરે, વર્ષાદ પડે નહીં. ખેતી પાકે નહીં, થયેલી ખેતી સૂકાઈ જાય, હજારો મનુષ્યો રોગાદિ બાધાથી પીડાઈ યમલોક પ્રત્યે જાય, ચોર લુટારા અને ઠગારાઓનો ઉપદ્રવ વધે, રાજ્યકર્તાઓ પરસ્પર યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરવા માંડે વિગેરે અનેક તરેહનું અશુભ ફલ થાય છે. જ્યારે મુંબઈમાં હિંદુ તથા મુસલમાનોનું તુમુલ હુલડ થયું હતું ત્યારે વાંચનારને યાદ હશે કે તે માસમાં પાંચ શનિશ્વર હતા.

સાધારણ મંગળનું એ ફળ સાધારણ રીતે કહ્યા પછી અમને વિશેષ સાહદતો આપવા જરૂર છે એવું ધારી કેટલાક ગ્રહની ગતિ ચારથી આ રોગ થવારૂપ જે અસર થઈ છે તે જણાવવી ઠીક પડશે.

ભાદ્રપદ માસની શરૂઆતે સૂર્ય સિંહ રાશિમાં, ચંદ્ર સિંહ રાશિમાં, મંગળ વૃષભ રાશિમાં, બુધ આપણના ગણિત પ્રમાણે કન્યા રાશિમાં, ગુરૂ સિંહ રાશિમાં, શુક્ર કન્યા રાશિમાં અને શનિ તુલા રાશિમાં રહેલા છે. શુક્ર ગયા માસમાં ઉદય થયેલો છે.

વિચરન્મઘાદિપંચકમુદિતઃ સશ્યપ્રણાશકૃચ્છુક્રઃ ।

હુત્તસ્કરભયજનનો નીચોન્નતિસઙ્કરકરશ્ચ ॥ ૧૪ ॥

પિત્ર્યાગ્રેડ્વષ્ટવ્યો હન્ત્યન્યેનાવિકાન્ શવરશૂદ્રાન્ ।

પુન્ડ્રાપરાન્ત્યશૂલિકવનવાસિદ્રવિડસામુદ્રાન્ ॥ ૧૫ ॥

વૃ. સં. શુક્રચાર

બૃહસંહિતાના શુક્રચાર નામના અધ્યાયના ૧૪૧૫ શ્લોકમાં લખેલું છે કે... ઉદય થયેલો શુક્ર મધ્યા આદિ પાંચ નક્ષત્રોમાં જાય ત્યારે તે ખેતીનો નાશ કરેછે, દુકાળ ને ચોરનો ભય ઉત્પન્ન કરે છે, નીચ લોકોની ઉન્નતિ કરે છે અને બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં સંકરપણું કરે છે; (અર્થાત બ્રાહ્મણોમાં વર્ણસંકર ઉત્પન્ન થાય છે). તે જો એ મંડળમાં રહેલા બીજા ગ્રહથી સંધાય તો તે મેઢાનો સમૂહ શખર, શૂદ્ર, અપ્રાન્ત્ય, શૂલિક, વનવાસી, દ્રવિડ અને સમુદ્રના કિનારા નજદીક રહેનારાઓનો નાશ કરે છે.

પૌષાષાઢશ્રાવણવૈશાખેષ્વિન્દુજઃસમાષેષુ ।

દૃષ્ટોભયાય જગતઃ શુભફલકૃત્પ્રોષિતસ્તેષુ ॥

વૃ. સં. વુ.

પૌષ, આષાઢ, શ્રાવણ, વૈશાખ અને માઘ માસમાં બુધ હોય તો નગરમાં ભય ઉત્પન્ન થાય છે ને અસ્ત થયો હોય તો શુભ ફળ આપનારો થાય છે.

સૌમ્યોઽસ્તોદયયોઃ પુરોમૃગુસુતસ્યાવસ્થિતસ્તોયકૃદ્

રોગાન્ પિત્તજકામલાશ્ચ કુસ્તે પુષ્પાતિ ચ ગ્રૈષ્મિકમ્ ।

હન્યાત્પ્રજિતાગ્નિહોત્રિકભિપ્રગ્ગોપજીવ્યાન્ હયાન્

વૈશ્યાન્ ગાઃસહ વાહનૈર્નરપતીન્ પીતાનિ પશ્વાદિશમ્ ॥

વૃ. સ. શુ. ૪૩.

શુક્રના ઉદય અથવા અસ્ત વખતે તેના આગળ બુધ હોય તો તે વખત ઘણી વર્ષા થાય છે, રોગ થાય છે, પિત્તજ કામલ રોગ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, ગ્રીષ્મ ઇતુની ખેતીને પુષ્ટિ મળે છે, સંન્યાસી અગ્નિહોત્રી, વૈદ્ય, નાટકકારો ઘોડા, વૈશ્ય, વાહન સહિત રાજાઓ અને પીળા રંગની સર્વ વસ્તુઓ તથા પશ્ચિમ દિશામાં રહેવાવાળા મનુષ્યોનો નાશ થાય છે.

એ પ્રમાણે સંહિતાકૃત વચનોથી સિદ્ધ થાય છે કે ગ્રહગતિના ચારથી મંજુર માસમાં ઉક્ત સ્થિતિ હોવાને લીધે કથિત નિમિત્તસર જે રોગ ભય, દુર્લ્લેક્ષ અને ગભરાટ લોકમાં આવી રહ્યો છે તે યથાર્થ છે. જો કે આ શ્લોકો પરથી એમ સ્પષ્ટ નથી નીકળતું કે અમુક જાતના રોગ થશે પણ સામાન્ય રીતે રોગ ભયની આગાહી તેથી આપણને મળે છે; દુર્લ્લેક્ષનાં તથા અનાવૃષ્ટિનાં ચિન્હો આપણે જોઈએ છીએ.

દરેક વસ્તુ વિગતવાર લખવાથી મોટું પુસ્તક થાય એવા ભયને લીધે આચાર્યોએ તે લખવી મૂકી દીધી છે ને તે તેના અભ્યાસ કરનારની કલ્પનાપર છોડેલી છે; તેથી આપણે હવે મંજુર રોગની કલ્પના અહીં કરીશું.

શાસ્ત્રના વચનથી આપણને પ્રુષ્ટિ મળે છે કે મજ્જુર રોગ પિત્તજ તથા વાતજ હોવો જોઈએ. પરંતુ તે ક્યા પ્રદેશમાં થાય તે વિષે તે કશું જણાવતા નથી તે આપણે જાણી લઈશું. હાલ જે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે પેટની અંદર પિત્ત તથા વાતકોષથી શરીરમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે, ખુધ કન્યામાં ને શુક્ર કન્યા રાશિમાં છે, ને મજ્જુર રોગ ફરનાર તેઓ બન્ને હોવાથી કન્યા રાશિ મનુષ્યના પેટના નીચેના ભાગમાં રહેલી છે સાંથી એ રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. ખુધ ત્રિદોષજનક છે. શુક્ર વાતજ છે તેથી તેમના ગુણોનું મિશ્રણ થયેથી જ્વરવ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં મૃત્યુજનક ગાંઠ મનુષ્યને ક્યાં થશે તે તે મનુષ્યની રાશિપર વધારે આધાર રાખે છે; જેની જન્મ રાશિથી આઠ-મીમાં કે લગ્નથી આઠમી રાશિમાં મીન રાશિ આવેલી હશે તેને પગપર તે ગાંઠ થશે. જેને મિથુન રાશિ તે સ્થળે આવેલી હશે તેને બાહુમાં થશે. વૃષભ હશે તેને કાનની ઘુંટ પાસે થશે. એ પ્રમાણે અનેક કલ્પનાથી આ રોગની સ્થિતિ જાણી શકાશે.

કોઈ એમ કહેશે કે આ રોગ બીજા દેશમાં ન થયો ને અહીં કેમ થયો? ગ્રહની સ્થિતિ તથા અપર યોગ તો સર્વત્ર સામાન્ય છે. આના જવાબમાં એટલું જ જણાવવાનું જે અમુક ડ્રગ અમુક દેશમાં જ થાય એવો નિયમ હોવાથી તે બની શકે નહીં પરંતુ અપર યોગનું સાધારણ ડ્રગ (ગલ્લરાટ) તો સર્વત્ર વ્યાપ્યા વિના રહે નહીં. જુઓ પ્રત્યક્ષ હિંદુસ્થાનનાં નાનાં મોટાં શહેરોની સ્થિતિ.

આ રોગ સમુદ્ર તટપર રહેનારાઓને વિશેષે કરી લાગુ પડે છે એમ ઉપરના શ્લોકપરથી માલુમ પડે છે. મુંબઈ પશ્ચિમમાં છે ને તેના લતા સમુદ્ર તટને જોડલા નજદીક છે તેટલા બીજા નથી. તેમ તેમાં વસનારી કોમ જેમને એ રોગ-ભય લાગુ પડવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે વૈસ્ય તથા શૂદ્ર છે તેથી તેને પણ આ વાતથી પ્રુષ્ટિ મળે છે. આ રોગ આવતા માધ માસ સૂધી નાણુદ થશે નહીં.

આ વિષે અહીંયા આ બનાવ બની ગયા પછી વિશેષ લખી શકાતું નથી કેવળ ઉપર-ઉપરની વાતોજ માત્ર જણાવી અમારા વાચકોને આ શાસ્ત્રની પ્રતિતી કરાવવા અર્થે એ વિષય ચર્ચ્યો છે. ગુણદોષ સર્વત્ર રહેલો છે તેમજ અમારા આ લેખમાં હશે તે સુચ વાંચનારાઓ ક્ષમા કરશે.

જ્યોતિષ તત્વશોધક.

ગ્રાહકોને સૂચના.

અત્રેના તેમજ વિદેશના કેટલાક પ્રખ્યાત જ્યોતિષીઓએ જ્ઞાદેશ મંદ્રત કહેવાને કમ્બુલેલું છે તેથી અમે અમારા પ્રત્યેક ગ્રાહકને તેનો જન્મ બને તેમ છુટથી લાભ લેવાને વિનવીએ છીએ.

પ્રત્યેક મનુષ્યે આ સાથેના કાઉપનોમાં માગ્યા મુજબ વિગત ભરી તે આ માસિકના “તંત્રી” ના નામે અત્રે મોકલી આપવા સુકવું નહીં. રાજ્યદ્વારિક, સાંસારિક, વૈદિક, કે સામાન્ય વિષયિક તેનો જેવો પ્રશ્ન હશે તે મથાળાં નીચે તેનો જવાબ તેનું કાઉપન અમને મળેથી પચીશ દિનની અંદર આપવામાં આવશે.

સમગ્ર ભાવી જ્ઞા લક્ષાધીન છે ને કાળને આધીન લક્ષ છે માટે દરેક કાઉપન મોકલનારે જન્મ બને તેમ સ્પષ્ટ કાળ મોકલવાની કાળજી રાખવી. હાલે કંઈ સૂર્યની છાયા કે નક્ષત્રના ઉદયપરથી કાળ નક્કી કરવાનું નથી. ધરોધર ધડીઆળો જે મધ્યમ સૂર્યની મધ્યમ ચાલપર ગોઠવવામાં આવેલ છે, તે વપરાસમાં છે તો દરેકને ધડીઆળના કલાક જણાવવા સુગમ પડશે. પરંતુ એ કલાક જણાવતી વેળા યાદ રાખવાનું કે જે જે ધડીઆળ પરથી તે કલાકો જાણવામાં આવ્યા છે, તે ધડીઆલ તે દેશના વ્યવહારિક વખતનું છે કે ખ્રીજ કોઈ દેશના વ્યવહારિક વખતનું છે તે તપાસ કરી જણાવવું. હાલમાં સામાન્યપણે કહીશું તો આખા કાઠીઆવાડમાં મદ્રાસટાઈમ વ્યવહારિક વખત તરિકે ગણવામાં આવે છે. એવે સ્થળેથી જણાવવામાં આવેલા કલાકો મદ્રાસટાઈમના છે એવું ન જણાવવામાં આવે તો ગણિતમાં મોટો ફેર પડીજાય તેમ છે માટે વખત વિષેની અમારી આ સૂચના પ્રત્યેક ગ્રાહકે, તેમાં પણ વિશેષે કરી જ્ઞાદેશ માટે કાઉપનો મોકલનારે ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

કોઈપણ લેખક તરફથી અમને જ્યોતિષ વિષય સંબંધી લેખ મળશે તો તે ઘણી ખુશીની સાથે અમે અમારા આ માસિકમાં છાપી પ્રગટ કરીશું. લેખ મોકલનારે કાગળની એક બાજુપર લખાણ કરવું ને છેવટ પોતાનાં નામની સહી કરી અમને મોકલવો. પરંતુ લેખકે યાદ રાખવું જે તેના લેખ માટે તે પોતેજ જોખમદાર રહેશે.

પત્રપ્રેરકોએ જવાબ મેળવવાની અભિલાષા હોય તો પત્રની સાથે અરધા આનાની પોષ્ટ ટીકીટ મોકલવી, અન્યથા જવાબ મોકલવામાં નહીં આવે. ટીકીટવિનાના સઘળા પત્રોના જવાબ માસિકદ્વારા આપવામાં આવશે.

પત્રપ્રેરકને તંત્રી તરફના જવાબની નોંધ.

ક-મા પ્રશ્ન-સિંહસ્થ ગુરુમાં વિવાહાદિ શુભ કાર્ય શામાટે કરવામાં નથી આવતાં, ક્યા દેશોમાં તે કરવાની છુટ છે ને ક્યા દેશમાં તે વિકલ્પે કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, વિગેરે એ સંબંધની હકીકત મને લખી જણાવશો.

ઉત્તર-તમારા પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવવાનું જે મજબૂર વિષય વિષે અમારા માસિકના બીજા અંકમાં સવિસ્તર લખાણ આપવામાં આવશે તેપરથી તમારે તમારા પ્રશ્નોનું સમાધાન કરી લેવું.

ગોત્ર-ખ=પ્રશ્ન-હાલે જે ગાંડીઆ તાવની મરફી ચાલે છે તે વિષે જ્યોતિષથી કંઈ સાહદત મળે છે કે કેમ તેનો ખુલાસો કરશો.

ઉત્તર-મુંબઈમાં ગયા ભાદ્રપદ માસમાં ચાલેલો ગાંડીઆ તાવ એ મથાળાં તળે આજ અંકમાં એક લેખ આપવામાં આવ્યો છે તે વાંચી જોશો.

ઉપનામ—“જ્યોતિષ.”

પ્રશ્ન—મારી જન્મકુંડલીમાં એવા ક્યા ગ્રહ છે જેથી મને જ્યોતિષ-વિદ્યા તથા મંત્રશાસ્ત્રતરફ વધારે પ્રેમ રહેશે?

જવાબ—મંગળ રાહુની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતાં તમારાપર તેવી અસર થયેલી અમે માનીએ છીએ. બીજા ગ્રહની સ્થિતિ તમારાં તે વલણને પુષ્ટિ-કર્તા છે, પરંતુ તમારે યાદ રાખવું જે તમે તેના અભ્યાસમાં વધારે લાગ્યા રહેશો તો તેથી તમારી તનદુસ્તી ખગડ્યા વિના રહેશે નહીં.

ઉપનામ—“ભાગ્યહીન.”

પ્રશ્ન—મેં એક ભાગીઆ સાથે વહાણ ચલાવવા માટે મારી સઘળી પુંછ રોકી દીધી છે; અને હાલ હું નાદાર સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છું. મારો જન્મ સંવત ૧૯૧૪ વૈશાખ વદ ૦)) ને રોજ રાત્રિના બાર બજે થયો છે. અમે ધંધો પાછો ચાલુ કરી શકશું કે અમારે તે વિચાર મૂકી દેવો જોઈએ ?

જવાબ—તમારા ગ્રહ તપાસતાં તમારો આવતો વખત સારો જણાય છે, પરંતુ તમારી સાથે તમારા ભાગીઆનાં નશીબનો સંબંધ હોવાથી તેના જન્મ-ગ્રહની સ્થિતિ જાણ્યાશિવાય તમારે શું કરવું તેનો ખુલાસો અમે આપી શકતા નથી.

ઉપનામ—“નોકરી.”

પ્રશ્ન—સંવત ૧૯૨૫ વૈશાખ વદ ૦)) ગુરુવાર ધટી ૩૫૫૨ સમયે મારો જન્મ થયોછે, હું ક્યા કામને લાયક છું ?

જવાબ—તમે ધંધા માટે પૂછતા હો તો નોકરી; તેમાં પણ મેનેજર વિગેરેની જૂટીની નોકરી તમને ઠીક પડશે.

ઉપનામ—“તત્વેચ્છુ.”

પ્રશ્ન—જ્યોતિષશાસ્ત્રથી એવો કોઈ દિવસ જાણી શકાયછે કે જે દિવસે સટો કર્યાથી બહુ દ્રવ્ય મળી શકે ? જે તેમ હોય તો તે મહેરબાની કરી મારા જન્મગ્રહની સ્થિતિ તમે જાણોછો તેપરથી મને લખી મોકલશો.

જવાબ—કોઈ એવી ચીજ નથી કે જે જ્યોતિષશાસ્ત્રથી જાણી શકાતી નહોય; પરંતુ જ્યોતિષશાસ્ત્રનો તેવાં એકલપેટાઈનાં કામમાં ઉપયોગ કરવો અમે પસંદ કરતા નથી તેથી તે દિવસ ક્યા છે, તે તમને અમે જાણાવી શકતા નથી. સટો એ એક જાતનો જુગાર છે ને તે એકલપેટાઈનો ધંધો છે એમ અમારું માનવું છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના કાર્તિકમાસનો વરતારો.

આ માસની શરૂઆતે સૂર્ય તુલા રાશિમાં, ચંદ્ર વૃશ્ચિકમાં, મંગળ મિથુનમાં, બુધ કન્યા રાશિમાં, ગુરુ સિંહ રાશિમાં, શુક્ર વૃશ્ચિકમાં ને શનિ તુલા રાશિમાં, અને ધન રાશિમાં રાહુ છે. ત્યારબાદ મંગળ ૨, શનિવારે વક્ર થાય છે, શુદ્ધ ૭ બુધવારને દિવસ શનિ વૃશ્ચિક રાશિમાં ને શુક્ર ધન રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે, સૂર્ય શુક્લ ૧૦ શનિવારને દિવસ વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશ કરે છે, બીજા ગ્રહની સ્થિતિ દર્શ પર્વત ફેરવાતી નથી તેથી એ માસમાં નીચે મુજબ બનાવો બનવાની આગાહી કરાય છે—

ઉપર મુજબ ગ્રહની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતાં આ માસમાં એકાએક તોફાન વિગેરે થવા સંભવ છે માટે વહાણવટીઓએ સાવધાન રહેવું. આ માસમાં એવી જાતનો રોગચાળો ચાલશે કે જેથી નાનાં કુમળાં બાલકોનાં મૃત્યુ વિશેષ થશે. સામાન્યજન સુખાકારી પણ સારી રહેશે નહીં. ઊધરસ તાવ અને ક્યારેક કાલેરાના ઉપદ્રવો માસદર્મ્યાન થતા જોવામાં આવશે. ગરીબ મનુષ્યોને રોજની ત્રાણ પડશે ને તેથી અનાજ મેળવવા ખાતર ઘણું ઠેકાણું ચોરી છુટ-

દ્રાટ વિગેરે ઉપદ્રવો થશે. રસકસાદિના ભાવમાં મોટો વધારો થાશે ને ગરીબ વર્ગ તેથી વધારે પીડાશે. સમજી ગરીબ માણસોએ અનાજ સંગ્રહ કરવો ઉચિત છે.

તુલા રાશિમાંથી શનિ વૃશ્ચિક રાશિમાં આ માસમાં જશે તેથી કપાસનાં ભાવ જે પડેલા હશે તે ત્યારબાદ ઘટવા શરૂ થશે. આખા હિંદુસ્થાનમાં દુષ્કાળના ભયથી બેચેની ફેલાશે ને તેથી સત્તાવાળાઓ ગભરાટમાં પડશે. યુરોપ તરફ પણ પોલીટીકલ સંકલોમાં ઘણીજ બેચેની રહેશે. તુરકીનો મામલો શાંત પડશે એવી આશા જણાશે.

મીલના ઉદ્યોગને કપાસનો ઓછો પાક તથા માલની અપત્તી ઓછી હોવાથી આ માસમાં ઘોઠો લાગશે. જમીનગીરીના સધળા કાગળોની બજાર લાસ જશે. સુતરની બજાર નરમ રહેશે.

રસકસોના ભાવમાં વિશેષ ફેરફાર થશે નહિ.

વૈદ્ય દાકતરો ને બ્રાહ્મણો તથા ધર્મસંબંધી ક્રિયા કરાવનારોઆની રોજ સારી ચાલશે. પરંતુ મજૂર વર્ગને રોજની ત્રાણ રહેશે.

નાનાં રજવાડાઓપર મંડલીક રાજ્ય કર્તાની નજર કરડી થશે ને તેથી તેમને ભયસહીત રહેવું પડશે.

હિંદના મધ્યભાગમાં તેમજ વાયવ્ય ખૂણામાં દુષ્કાળ જણાશે. ને તે લોકો ઘણીજ બેચેની ભોગવશે. સત્તાવાળાઓએ લાં ભવિષ્યમાં કંઈ ખરાબી ન થાય તે માટે સાવચેતીના ઉપાયો પહેલેથી રાખવા જરૂર છે.

દક્ષિણતરફ વિદ્વાન લોકોની હિલચાલો ગવર્નમેન્ટને શંકાશીળ જણાશે ને તેને દાખવાને તે ઉપયોગ થોજશે.

આ માસમાં જે વેપારીઓએ અનાજ સંગ્રહ કરી રાખેલો હશે તેમને સારી કમાણી થશે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી.

મોતી, સોનું તથા જવાહીરના ભાવમાં ઘટાડો થશે. લોકોએ એની ખરીદી કરવામાંજ પોતાનું શ્રેય સમજવું.

પુસ્તકો બનાવનારા, વૈયનારા અને છાપનારાઓનો ધંધો સારો ચાલશે.

પૂર્વતરફના ચીન વિગેરે દેશોમાં હુલડો તથા બંડ વિગેરે થવાની ખબરો મળશે.

જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિ.

સિંહસ્થ ગુરુ અને તે ત્યાજ્ય ગણવાનાં કારણ.

ગુરુ જ્યાંલગણુ સિંહ રાશિમાં રહેલ હોયછે, ત્યાંલગણુ સિંહસ્થ ગુરુનાં નામથી ઝોળખાય છે; અને જેટલો વખત તે તે રાશિમાં રહેછે, તેટલું સિંહસ્થવર્ષ કહેવાય છે. આપણું પૂર્વપ્રણીત સઘળા મુહૂર્ત વિષયના ગ્રંથમાં સામાન્યતઃ વિવાહાદિ શુભ કાર્ય એ સિંહસ્થ ગુરુના વર્ષમાં કરવાની મનાઈ લખેલી છે. અમુક કાર્ય અમુક પ્રસંગે ને અમુક વખતેજ કરવું અને અમુક કાર્ય અમુક વખતપર્યંત ન કરવું એવો જે આદેશ આપણા પ્રાચીન મુનિવરો કરી ગયા છે તે કેવળ, આપણા હિતાર્થમાટેજ કરવામાં આવેલ છે એમ અમારું માનવું છે ને તેથી આ સિંહસ્થ ગુરુ પણ કંઈ અનિષ્ટ ધ્યાનમાં લઈ શુભ કાર્યમાં ત્યાજ્ય ગણાયો હશે એમ અમે માનીશું.

અહણુ વખતે નાહી ઘોઈ દાન પુન કરવાં, ગડાંતમાં જે બાળકનો જન્મ થયો હોય તેવું અમુક ઝોષધીઝોથી અભિસેચન કરી બાદ બાળકનું મોં જોવું, વિવાહ અમુક માસ અને અમુક તિથીએ કરવો, અહ તથા વાસ્તુ-પ્રતિષ્ઠાદિ પણ અમુક વખતે કરવાં, વિગેરે આપણને ભ્રમણામાં નાખી દે તેવો જે આદેશ આપણના ત્રિકાળદર્શીઓ કરી ગયા છે તેમાં એટલું તો અર્થગાંભીર્ય સમાયલું છે કે તે જો તેનાં મૂળતત્ત્વોસહિત જાણવામાં આવે તોજ તેની ખરી ખુખીથી વાકેફ થવાય. અન્યથા ઉપલક વિચારનારને શુકન મુહૂર્ત સાચાં નથી એ તો ભ્રમણા છે ભાઈજી જેવા લાગે.

શુભ કાર્ય કરવા માટે જેમ વૈદ્યત, વ્યતિપાત, વિદિ, અમાંસ વિગેરે કુયોગો ત્યાજ્ય ગણવામાં આવેલ છે તેમ સિંહસ્થ ગુરુ જ્યાંલગણુ સિંહ રાશિમાં રહેલ ત્યાંલગણુ નિંધ ગણાયલો છે. ગુરુ જ્યાંલગણુ સિંહ રાશિમાં રહેલ હોય ત્યાંલગણુ વિવાહ, યજ્ઞોપવિત, વાસ્તુપ્રતિષ્ઠા, ગૃહારંભ, યજ્ઞયાગાદિ વિગેરે કશાં પણ શુભકાર્ય કરવાં નહિ. આ સંબંધમાં નીચેનાં શાસ્ત્રોક્ત વ-

અનથી વાંચનારને સમજવું સુગમ પડશે એવું ધારી અમે તે આ-
પીએ છીએ:—

સિંહે ગુરૌ સિંહલવે વિવાહો નેષ્ટોઽથ ગોદોત્તરતશ્ચ યાવત્ ।
ભાગીરથીયામ્યતટં હિ દોષો નાન્યત્ર દેશે તપનેઽપિ મેષે ॥ ૧ ॥

સુહૃતચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે:— જ્યારે સિંહના ગુરૂ હોય ત્યારે તેના સિંહના નવાંશપર્યંત વિવાહ (વિગેરે શુક્રર્થે) ગોદાવરીની ઉત્તર તથા ગં-
ગાના દક્ષિણના દેશોમાં કરવા નહિ; કેમકે તે ત્યાં દોષયુક્ત ગણાયછે. ખીજા દેશમાં તેમજ જ્યારે સૂર્ય મેષ રાશિ હોય ત્યારે એ દોષ ગણવામાં આ-
વતો નથી; અર્થાત્ ત્યારે લગ્ન વિગેરે કાર્ય કરવામાં આધ નથી. ॥ ૧ ॥

મઘાદિપંચપાદેષુ ગુરુઃ સર્વત્ર નિંદિતઃ ।

ગંગાગોદાન્તરં હિત્વા શેષાંઘ્રિષુ ન દોષકૃત્ ॥ ૨ ॥

મઘાદિ નક્ષત્રના પાંચ પાયામાં જ્યાંલગણુ ગુરૂ રહેલ હોય ત્યાંલગણુ સર્વત્ર નિંદા ગણાય છે; પરંતુ આકાના પાયામાં ગંગા અને ગોદાવરી વચ્ચેના દેશ શિવાચના દેશોમાં તે દોષ ગણાતો નથી. ॥ ૨ ॥

મેષેકે સન્વત્તોદ્વાહૌ ગંગાગોદાન્તરેપિ ચ ।

સર્વઃ સિંહગુરુર્વજ્યઃ કલિંગે ગૌડગુર્જરે ॥ ૩ ॥

ગંગા અને ગોદાવરીના મધ્યભાગના દેશોમાં પણ સિંહના ગુરૂમાં જ્યારે સૂર્ય મેષ રાશિમાં આવેલ હોય ત્યારે યજ્ઞોપવીત તથા વિવાહ કરવા; પરંતુ કલિંગ, ગૌડ અને ગુર્જર દેશમાં આખો સિંહસ્થ ગુરૂ વર્જ્ય ગણવો. ॥ ૩ ॥

જ્યોતિર્નિવંધે કાલનિર્ણયે ચ ॥

શાંતિકં પૌષ્ટિકં યાત્રા પ્રતિષ્ઠોદ્વાહપૂર્વકં ।

ન કુર્યાત્સર્વમાંગલ્યં સિંહસ્થે ચ વૃહસ્પતૌ ॥ ૪ ॥

શાંતિક અને પૌષ્ટિક કર્મ, યાત્રા, પતિષ્ઠા, અને લગ્નાદિ સંસ્કારો તથા અન્ય માંગલ્ય વિધિ સિંહ રાશિમાં જ્યારે ગુરૂ રહેલ હોય ત્યારે કરવા નહીં. ॥ ૪ ॥

મગવતા માંડવ્યેનોક્તમ્ ॥

ઇષ્ટાપૂર્તં ચ ચૌલાદિસંસ્કારાન્ વાસ્તુકર્મ ચ ।

અન્યાનિ શુભકર્માણિ વ્રતોદ્વાહમુખ્યાનિ ચ ॥ ૫ ॥

રવિક્ષેત્રં તુ પૈત્રર્ક્ષં ગુરુક્ષેત્રં ચ રેવતી ।

મિથઃ ક્ષેત્રગતૌ તૌ ચ નશ્યેતાં કિલ મંગલમ્ ॥ ૬ ॥

ગોદાવર્યુત્તરે તીરે ભાગીરથ્યાશ્ચ દક્ષિણે ।

વિવાહાદિ ન કુર્વીત સિંહસંસ્થે બૃહસ્પતૌ ॥ ૭ ॥

ઈષ્ટાપૂર્ત, ચૌલાદિ સંસ્કાર, વાસ્તુકર્મ, ખીજાં મંગલ કાર્યો અને વૃત્તબંધન તથા વિવાહાદિ કર્મો બ્યારે સૂર્ય અને ગુરુ પરસ્પરનાં નક્ષત્રમાં ગયેલા હોય સારે કરવાં નહિ. સૂર્યનું નક્ષત્ર મધ્યા છે અને ગુરુનું નક્ષત્ર રેવતી છે. ગોદાવરીના ઉત્તર અને ગંગાના દક્ષિણ ભાગમાં ગુરુ સિંહરાશિમાં હોય આંલગણુ વિવાહ કરવો નહિ. ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

શૌનકીયપટલે—

વરલોભાતિકાલાભ્યાં દુર્મિક્ષાદેશવિપ્લવાત્ ।

વિવાહો દક્ષિણે તીરે ગૌતમ્યાઃ સિંહગે ગુરૌ ॥ ૮ ॥

વખત વીસાખાદ વર ન મલી શકતો હોય વા અતિકાલ થતો હોય, દેશમાં દુર્મિક્ષ પડ્યો હોય, અથવા તો દેશમાં રેલ આવી હોય તો ગોદાવરીના દક્ષિણતીર તરફ રહેનારા લોકોને સિંહસ્થ ગુરુમાં લગ્ન કરવાનો આધ નથી એમ શૌનક પટલમાં કહેલું છે. ॥ ૮ ॥

વસિષ્ઠઃ—સિંહે ગુરૌ સિંહનવાંશકોર્ધ્વં ગોદાવરીદક્ષિણકૂલજાતેઃ

ઉદ્વાહકાલાત્યયદોષમીતેઃ કાર્યો વિવાહો ચ્યવનો વ્રવીતિ ॥૯॥

વસિષ્ઠ કહેછે કેઃ—સિંહના ગુરુના સિંહ નવાંશ બન્ય પછી વિવાહ મુલતવી રાખવાથી ભય રહેતો હોય તો ચ્યવન રૂપિના કહેવા પ્રમાણે ગોદાવરીના દક્ષિણ તરફ વસનાર લોકોએ વિવાહ કરવા. ॥ ૯ ॥

સિંહસ્થે ગુરૌ કર્તવ્યાન્યાહ ॥

મૃગુઃ—સીમંતજાતકાદીનિ પ્રાશનાંતાનિ ચ ક્રમાત્ ।

કર્તવ્યાનિ ન દોષોઽસ્તિ પંચાનનગતે ગુરૌ ॥ ૧૦ ॥

ભૃગુ રૂપિ કહેછે કેઃ—સીમંત, જાતક, અન્નપ્રાસન વિગેરે કાર્ય ગુરુ સિંહ રાશિમાં ગયેલ હોય છતાં પણ કરવામાં દોષ નથી. ॥ ૧૦ ॥

કલ્પતરૌ-નષ્ટે શુક્રેઽથવા જીવે સિંહસ્થે વા વૃહસ્પતૌ ।

કુર્યાદ્યત્ર સ્વદેવાર્ચા પ્રત્યબ્દં કુલધર્મતઃ ॥ ૧૧ ॥

કલ્પતરૂ નામના ગ્રંથમાં એવું લખવામાં આવ્યું છે કે શુક્ર અથવા શુક્રે અસ્ત થયા હોય વા સિંહ રાશિમાં શુક્ર રહેલ હોય ત્યારે પણ પ્રત્યેક વર્ષે જે દેવપૂજા કુલ ધર્મપ્રમાણ કરવામાં આવતી હોય તે કરવી. ॥ ૧૧ ॥

વર્જ્યદેશેઽપિ સંકટે પ્રવૃત્તિમાહ ॥

વૃદ્ધગર્ગઃ-વૃત્રશત્રુસચિવેઽપિ સિંહગે મેષગે ચ તપને કરગ્રહં ।

યા લભેત ભવતીહ સાવલા સૌર્યમેતિ સુભગત્વમક્ષયમ્ ॥ ૧૨ ॥

જ્યાં સિંહસ્થ શુક્ર સદન્તર વર્જ્ય ગણ્યો છે ત્યાં કાર્ય પ્રવૃત્તિ કહેછે.

વૃદ્ધગર્ગ કહેછે કે:-શુક્ર સિંહ રાશિમાં રહેલ હોય ત્યારે પણ સૂર્ય જ્યારે મેષના થાય તે વખતમાં કરગ્રહ કરવો. એ વેળા પરણનાર સ્ત્રી સુખી થાયછે ને અક્ષય સૌભાગ્યપણાને પામે છે. ॥ ૧૨ ॥

સિંહસ્થે દેવગુરૌ મેષસ્થો ભવેદ્યદિ સહસ્રાંશુઃ ।

મંગલકાર્યં કુયાદિતિ નારદપરાશરૌ વદતઃ ॥ ૧૩ ॥

નારદ અને પરાશર કહેછે કે:-શુક્ર સિંહ રાશિમાં હોય અને મેષ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો મંગલ કાર્ય કરવાં. ॥ ૧૩ ॥

શૌનકઃ-મેષસ્થે દિવસકરે સિંહસ્થે વજ્રપાણિસચિવે ચ ।

યસ્યાઃ પરિણયનમસૌ સાધ્વી સુખસંપદોપેતા ॥ ૧૪ ॥

શૌનકઋષી કહેછે કે:-મેષ રાશિમાં સૂર્ય હોય અને સિંહ રાશિમાં વૃહસ્પતિ હોય ત્યારે જે સ્ત્રીનો વિવાહ થાય તે સાધ્વી, સુખી અને ધનવાન થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

કારિકાનિબંધે-

અતીવ દુષ્ટે સુરરાજપૂજ્યે સિંહસ્થિતે વા દ્વિજપુંગવાનાં ।

વ્રતસ્ય વંધઃ સ્વલુ માસિ ચૈત્રે કૃતશિરાયુઃ સુખસંપદે સ્યાત્ ૧૫

કારિકા નિબંધમાં કહેલ છે કે:-શુક્ર અતી નિંધ થયેલ હોય વા સિં-

હરોશિમાં રહેલ હોય સારે પણ ચૈત્રમાસમાં બ્રાહ્મણાદિનાં ઉપવીત કર્મ કરવાં; એ કરનારને લાંબી આયુઃ સુખ ને સંપદ મળેછે. ॥ ૧૫ ॥

સિંહસ્થ ગુરુમાં વર્જ્યાવર્જ્ય કાર્યસંબધમાં નીચેના ચાર પ્રશ્નો ઉઠે છે.

૧, સામાન્યતઃ ગુરુ જ્યાં લગણુ સિંહ રાશિમાં રહે ત્યાંલગણુ કથિત લગ્નાદિ શુભકાર્ય કોઈએ કરવાં કે નહિ?

૨, સિંહ રાશિના ૧૬-૪૦ અંશ વીસાબાદ કાર્ય કરવામાં દોષ નથી શું?

૩, દેશપરત્વે ગુરુ વર્જ્ય છે કે નથી?

૪, કન્યાકાળ જતો હોય વા કોઈ ભયંકર આફત લગ્ન વા શુભ કાર્ય મુલતવી રાખ્યાથી પડવાની ધારતી હોય તો તે કરવામાં દોષ નથી શું?

એ પ્રશ્નોના ખુલાસા માટે ઉપરના લેખપરથી પરિહાર કરતાં અમે નીચેના ઠરાવપર આવીએ છીએ.

૧, ધન, ધાન્ય, પશુ અને પુત્રની ઇચ્છા ધરાવનારે પોતે સિંહસ્થ ગુરુ જ્યાં વર્જ્ય ગણવામાં આવતો હોય ત્યાં જો રહેતો હોય તો કદપોતે પણ જે કાર્ય સિંહસ્થ ગુરુમાં કરવાની મનાઈ લખી છે તે કરવાં નહિ.

૨, કોઈપણ પ્રકારે કાર્ય કર્યાવિના ચાલે તેમ નહોય તો સિંહસ્થ ગુરુના સોળ અંશ અને ૪૦ ચાલીશ કલા ગયા બાદ શુભકાર્ય કરવામાં દોષ નેવું નથી.

૩, જે દેશમાં ગુરુ નિંધ ગણાતો નથી ત્યાં જઈ ઉક્ત કાર્ય કરવામાં દોષ નથી, તેમ અનિંધ સ્થળોમાં રહેનારાઓને તે દોષ લાગુ પડતો નથી.

૪, કન્યાકાળ જતો હોય, રાજ તરફથી ફરજિયાત કોઈપણ કામ કરવું પડતું હોય વા તેવાં કામ રોકવામાં આવ્યાથી ભવિષ્યમાં મોટા ભયની આગાહી મળતી હોય તો તે કાર્યેચ્છુને સિંહસ્થ ગુરુનો દોષ નડતો નથી.

સિંહ રાશિએ એવો શો દોષ ક્યો છે કે કોઈપણ રાશિયુક્ત ગુરુ કોઈપણ શુભાશુભ કામમાં નિંધ નહિ ગણાયો ને તેમાં ગણવામાં આવ્યો, એ પ્રશ્ન સાધારણરીતે દરેક સામાન્ય સમજ ધરાવનારને પણ ઉઠ્યાવિના રહેશે નહિ. તે સાથે એવો પણ તર્ક ઉઠશે કે આખી પૃથ્વીમાં સિંહસ્થ ગુરુ દોષયુક્ત નથી ગણાતો અને આ ભારત વર્ષના અમુક ભાગે તેતું શું બગાડ્યું છે કે તેમાં તેની તેવી સ્થિતિથી કોઈપણ શુભકાર્ય કરવાની મનાઈ કરવામાં આ-

વી છે. આવા કુતર્ક સામાન્યરીતે દરેકને આવે છે ને તેમનું જ્યાંલગણ સ-
માધાન થતું નથી લાંલગણ તેવા કુતર્ક કરનારાઓને આ જ્યોતિષશાસ્ત્રની
હાંસી કરવાનું કારણ મળતું બંધ થતું નથી. મમતા રહીત આપણના પ્રા-
ચીન દેવવિદ દેવર્ષિઓ જે કંઈ કહી ગયા છે તે યથાર્થ છે એમ અમારું
માનવું છે ને તે અમે આસ્તે આસ્તે દાખલા દલિલોથી સિદ્ધ કરી આપશું,
લવિષ્યમાં શું બનવાનું છે તે ગ્રહગતિથી નક્કી કરી શકાય છે, તેમ ત્રિકા-
ળનું તેવિના પણ નક્કી કરી શકે છે. અમુક ગ્રહની અમુક સ્થિતિ જે વેળા
થશે સારે અમુક પ્રકારના ફેરફાર આ ક્ષાની દુનિઆપર થશે એવું તેઓ અ-
ગાઉથી જાણતા હોવાથી સિંહસ્થ ગુરૂ વર્જ્ય કરવામાં કાં તેમનો તેવો હા-
રદ નહિ હોય.

અમુક કાર્ય કરશો તો અમુક આશ્વત્થમાં તમે આવી પડશો એવું ખુલ્લે
ખુલ્લું કહેવામાં આવેલ હોત તો કોઈને પણ તર્ક વિતર્ક કરવાનું કારણ રહેત
નહિ; પરંતુ આપણના પ્રાચીન મુનિવરોએ દરેક કાર્યને ધર્મની સાથે ગુંચવી
નાખી, લોકના ઐહિક તથા પારલોકિકનો વિચાર કરી અમુક વખતે અ-
મુક કરવું એવું સામાન્યતઃ કહેલું છે ને ક્યાં પણ કોઈ પણ આદેશનો
ખુલાસો આપેલ છે નહિ. આપણના ધર્મર્ષિ વિદ્વજ્જનને તે ખુલાસો પૂ-
છશું તો તેઓના તરફથી એટલોજ પ્રત્યુત્તર મળશે કે ઋષિવાક્ય પ્રમાણ
છે ને તેમાં શંકા લાવવાની જરૂર નથી. મંદ બુદ્ધિવાળા ધર્મનિષ્ઠ લોકો
આ ખુલાસાથી સંતુષ્ટ થશે; પણ તત્વેચ્છુઓને તેથી સંતોષ મળવો દુર્લભ
છે. તેથી સિંહસ્થ ગુરૂ શા માટે વર્જ્ય ગણવામાં આવેલ છે તેનાં કારણ
પુરાવા સહિત અમે નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ:—

લગ્નાદિ દરેક કામ આપણે પશુ, પુત્ર, સુખ અને યશને માટે કરીએ છીએ
ને તેને અંગે જે કર્મ કરવામાં આવે છે તેથી આપણું ઐહિક
તથા પારલોકિક સુધરે છે. વિવાહ કેવળ સૃષ્ટિ વધારવાની
ધ્વજાથી કરવામાં આવે છે, અમુક યોગમાં વિવાહ કરવામાં
આવે તો વિવાહકર્તાને સંતતિ તરફનો અમુક રીતિનો લાભ
મળે, એવું આપણના પ્રાચીન જ્યોતિષકો સારી રીતે સમ-
જતા હતા ને તે વાત ધ્યાનમાં લઈ કેવા યોગમાં લગ્ન કરવાથી સંતતિસુખ,
જ્ઞાન તથા યશ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય તેવા યોગો પોતપોતાના ગ્રંથોમાં લખી
ગયા છે; ને તેની સાથે જે યોગમાં વિવાહાદિ કર્મ કરવાથી આપણને અ-

પ્રશ્ન ૧ સિં-
હસ્થ ગુરૂ શુભ
કાર્યમાં શા-
માટે વર્જ્ય
ગણાય છે ?

નિષ્ક્રિય મળવાનું હોય તેવા યોગ પણ જણાવ્યા છે ને તેવા યોગમાં શુભકાર્ય કરવાની સાફ મના લખી છે. એજ પ્રમાણે સિંહ રાશિમાં જ્યારે ગુરુ પ્રવેશ કરેછે ત્યારે તેના તે રાશિમાં રહેવાથી તેની ભક્તિવાળા મનુષ્યોને અનિષ્ક્રિય ભોગવવાનું હોવાથી તે ગુરુમાં તે લોકોએ કંઈ પણ શુભકાર્ય ન કરવાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે. જાતક ફલાદેશમાં પુત્ર, જ્ઞાન અને સુખનો કારક ગુરુ ગણવામાં આવ્યો છે, ને લગ્નથી પાંચમી તથા કારકથી પાંચમી રાશિને પુત્રરાશિ તરિકે ગણવાનું કહેલ છે.

લગ્નથી પાંચમી રાશિ કે ગુરુથી પાંચમી ધન રાશિ આવેલ હોય ત્યારે સાધારણ રીતે ધનુર્યક્ષ યોગ થયો મનાય છે ને તેનું એવું ફળ છે કે તેવી રીતે જોને પાંચમે ધન રાશિ આવેલ હોય તે માણસને સંતતિ તરફનું સુખ રહેતું નથી. જે યોગમાં વિવાહાદિ કાર્ય કરવાથી જે અર્થે તે કરવામાં આવતાં હોય તેનોજ નાશ થતો જણાય તેવા યોગમાં તે કરવાની કોણ સલાહ આપશે? કોઈ નહિ.

जीवाचंद्रमसोविलग्नभवनात्पुत्रप्रदं पञ्चमम् ॥ पारिजातके ॥

ગુરુ, લગ્ન અને ચંદ્રથી પાંચમો ભાવ પુત્રપ્રદ ભાવ કહેવાય છે.

એ શિવાય ખીજું કારણ અતિઆશ્ચર્યજનક છે. જ્યારે સિંહમાં ગુરુ આવેછે ત્યારે તે ગુરુનો જ્યાં જ્યાં અમલ હોય છે ત્યાં ત્યાં દુર્ભિક્ષ પડવા વધારે સંભવ રહેછે. દુર્ભિક્ષ વખતે લગ્નાદિ કાર્ય કરવાથી લોકોને ત્રાસ લાગે તે માટે દુરંદેશ મુનિવરોએ તે વાત ધ્યાનમાં લઈ તેવા ખરચનું કામ તેવા પ્રસંગે નહિ કરવાનું ફરમાન કર્યું છે, ને તે ફરમાન ધર્મરૂપ હોવાથી આપણે ડરને માર્યા સધળા અક્ષરઃ માનીએ છીએ. ગુરુ જ્યારે સિંહ રાશિમાં આવેછે ત્યારે ખીજા ગ્રહના સમાગમથી નીચે પ્રમાણે ફળ થાયછે:—

મેષ અને વૃશ્ચિકના અંત્યભાગમાં અને વૃષભ અને સિંહના મધ્યભાગમાંથી જ્યાંલગણુ ગુરુ અને શનિનું ચાલવું થતું હોય ત્યાંલગણુ દુઃકાળ રહેછે.^૧

સૂર્ય જ્યારે વૃષભ, મિથુન, વૃશ્ચિક અને સિંહ રાશિમાંની કોઈ પાપ

૧ આ બન્ને વચન કોઈ અન્ય ગ્રંથનાં છે ને તે વારાહીના અંગ્રેજી ભાષાન્તરની ટીકામાં ટીકાકારને ઉપયોગી જણાયાથી લીધેલ જણાય છે. મૂલ શ્લોકની ગેરહાજરીને લીધે તે કયા ગ્રંથનાં હશે તે અમે અત્ર જણાવી શકતા નથી. પરંતુ વસ્તુતાત્પર્યપરજ અમે વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

રાશિમાંથી પ્રસાર થતો હોય ત્યારે ગુરૂ અથવા મંગળ તેને આવી મળે તો મનુષ્યને દુકાળનાં દુઃખ ખમવાં પડેછે અને મરણ સંખ્યા એવડી તો મોટી થાયછે કે ગામ તથા ગામડાંઓના રસ્તા ઉપરથી પિશાચો મુડદાંને પોતાના મોંમાં લઈ જતાં જોવામાં આવેછે.

જ્યારે ગુરૂ સિંહમાં આવેછે ત્યારે વર્ષના કોઈ પણ ભાગમાં સૂર્યસાથે તેનો સમાગમ થાયછે ને તેને લીધે તે વર્ષમાં દુકાળની ધાસ્તી સામાન્ય રીતે રાખી શકાય છે.

હુનિઆની સઘળી વસ્તુઓ, મનુષ્યને પ્રાણીમાત્રપર ગ્રહ અમલ ચલાવે છે; તેમાં પણ દરેકની અસર તળે જુદી જુદી વસ્તુઓ, જુદા જુદા દેશો અને જુદી જુદી કોમનાં મનુષ્ય મૂકવામાં આવ્યાં છે. તેજ પ્રમાણે આ ગુરૂની સત્તા તળે જે જે દેશ આવેલ છે તે તે દેશમાં સિંહસ્થ ગુરૂ વર્ચ્ચ ગણાવેલ છે. પોતાના દેશ તથા પોતાની સત્તા તળેનાં મનુષ્ય અને વસ્તુઓ શિવાય કોઈનાપર પોતાની સત્તા ન હોવાથી તેવો ગુરૂ તે બાળતમાં નિંદ્ર ગણાતો નથી. ગુરૂની સત્તા નીચેના શ્લોકમાં જણાવેલ બીજપર છે.

સિન્ધુનદપૂર્વભાગો મથુરાપશ્ચાર્દ્ધસૌવીરાઃ ।

સુગ્રાવીચ્યવિપાશાસરિચ્છતદ્રૂરમઠશાલ્વાઃ ॥ ૨૦ ॥

ત્રૈગર્તપૌરવામ્વઘ્નપારતા વાટધાનયૌધેયાઃ ।

સારસ્વતાર્જુનાયનમત્સ્યાર્દ્ધગ્રામરાષ્ટ્રાણિ ॥ ૨૧ ॥

હસ્ત્યશ્વપુરોહિતભૂપમંત્રિમાંગલ્યપૌષ્ટિકાસક્તાઃ ।

કારુણ્યસત્યશૌચવ્રતવિદ્યાદાનધર્મયુતાઃ ॥ ૨૨ ॥

પૌરમહાધનશબ્દાર્થવેદવિદુષોભિચારનીતિજ્ઞાઃ ।

મનુજેશ્વરોપકરણં છત્રધ્વજચામરાદ્યં ચ ॥ ૨૩ ॥

શૈલેયકુપ્તમાંસીતગરરસસૈન્ધવાનિ વહ્લીજમ્ ।

મધુરરસમધુચ્છિદ્રાણિ ચોરકચ્ચેતિ જીવસ્ય ॥ ૨૪ ॥ વૃહ. સં.

સિન્ધુનદિનો પૂર્વભાગ, મથુરાનો પશ્ચિમ તરફનો અર્ધ ભાગ, ભરત લોક, સૌવીર લોકો, સુગ્રદેશ, ઉત્તર તરફ વસનારા લોક, ખીઆસનદી, શ-

તદ્ગ્રનદી, રમઠલોક, શાલ્વલોક, ત્રિગર્તનાં રહેનાર લોકો, પૌરવો, અંબજો, પારતો, વાટધાનો, યૌધેય, સારસ્વતો, અર્જુનાયનો મત્સ્યનિવાસી લોકો તથા તેનાં ગામ, હાથી, ઘોડા, રાજગોર, રાજપ્રધાન, વિવાહ ઉપનયનાદિ કર્મ કરનારાઓ, દયાવાળા લોકો, સત્યવાદી જનો, પારકાં ધનની આશા નહિ રાખનાર લોકો, તપસ્વીઓ, વિદ્વાન, દાની, ધર્મી, અને પુરમાં રહેનાર મનુષ્યો, ધનાઢય મનુષ્યો, વૈયાકરણો, પંડિતો, વેદજ્ઞો, અભિચાર જાણવાવાળા, નીતિશાસ્ત્રને જાણવાવાળા લોકો, રાજનાં ઉપકરણો, છત્ર ચામર વિગેરે, ધ્વજ, ચામરાદિ વસ્તુઓ, શૈલેય, કુષ્ટ, માંસી, તગર, રસ (પારો), સિંધવ, મગ આદિ વેલામાંથી ઉત્પન્ન થતું ધાન્ય, મધુરાદિ રસો, મીણુ અને સુગંધ દ્રવ્ય એ સધળાં ગુરૂનાં છે; અર્થાત્ એ સધળાં ઉપર ગુરૂ સત્તા ચલાવે છે.

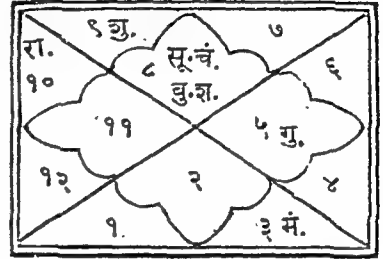
ગુરૂની જે દેશપર સત્તા હોવાનું જણાવ્યું છે તે દેશ સામાન્યતઃ ગંગા-નદિની દક્ષિણ તરફ અને ગોદાવરીની ઉત્તર તરફ આવી જાય છે તેથી સામાન્યરીતે તેની વચ્ચેના મુલકમાં વિવાહ વિગેરે સિંહસ્થ ગુરૂમાં ન કરવા એવું કહ્યું છે. આ શ્લોકથી આપણને વધારે એ સાહેદત મળે છે કે ગુરૂ વિવાહ ઉપનયનાદિ કર્મ કરવામાં આસક્ત રહેનારાઓપર પોતાની સત્તા ચલાવે છે; તેથી જે કોઈ તે સંસ્કાર કરતો હોય અર્થાત્ શાસ્ત્ર નીયમસર વિવાહ ઉપનયનાદિ કર્મ કરતો હોય છે તેનાપર ગુરૂની અસર રહે છે; ને તે માટે સામાન્ય હિંદુ ક્રામને તે તે રસ્તે ચાલતી હોવાથી સિંહસ્થ ગુરૂ વર્જ્ય કરાવ્યો છે.

જ્યારે ગુરૂ સિંહરાશિમાં હોય છે ત્યારે તેની આઘ રાશિ સિંહ હોવાથી સિંહસ્થ ગુરૂ તેનો નવાંશ મેષથી શરૂ થાય છે. એક રાશિના નવ નવાંશ થાય છે એ આપણે જાણીએ છીએ. ૧૬-૪૦ અંશાદિમાં એ હિસાબે પાંચ નવાંશ આવી જાય છે. ગુરૂ પુત્રકારક છે તે પુત્ર સુખાર્થે લગ્ન ક્રિયા કરવાનો મૂલ હેતુ હોવાથી આપણે અગાઉ કહ્યું તેમ જાણ્યે ગણાયો છે; પરંતુ કારક પર ધ્યાન આપીશું તો તેના નવાંશના તેટલા અંશ વીલાખાદ એટલે ગુરૂનો સિંહનવાંશ વીલાખાદ તેના નવાંશથી પાંચમી રાશીમાં ધનરાશિ આવશે નહીં તેથી વિચારવાનું મુનિવરોએ તેનો તેટલો કાળ વીલાખાદ તે દોષ પ્રખળ ગણ્યો નથી તે લોક સ્થિતિ તથા રહેણી કરણી ધ્યાનમાં લઈ ગુરૂના તેટલા અંશ વીલાખાદ લગ્નાદિ કાર્ય કરવાની છૂટ મૂકી છે. આ છૂટ જનતાં સૂધી ન લેવી એવો અમારો મત છે.

માર્ગશીર્ષ માસનો વરતારો.

આ માસની શરૂઆતે ગ્રહસ્થિતિ નીચે આપેલ કુંડલી પ્રમાણે છે તે પરથી માસ દર્શ્યાન નીચે જણાવેલા સામાન્ય ફેરફારની આગાહી કરી શકાય.

આ પછી માસ દર્શ્યાન શુદ્ધ ૨ રવિવારે શુક્ર મકર રાશિનો થાયછે, શુદ્ધ ૩ સોમવારે ખુધ ધન રાશિનો થાયછે, શુદ્ધ ૯ રવિવારને દિવસ સૂર્ય મૂળ નક્ષત્ર અને ધન રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે, વદી ૧૨ ગુરુવારને રોજ શુક્ર કુંભ રાશિમાં દાખલ થાયછે અને વદી ૭ શનીવારે ખુધ મકર રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે. અન્યગ્રહની રાશિમાં કશો ફેરફાર થતો નથી,

આ માસના બે દિવસ ગયા બાદ આગલના માસની રોગાદિ આધામાં ઘટાડો થતો જોવામાં આવશે ને આશરે પંદરેક દિન વીત્યાબાદ વિશેષ શાંતિ જણાશે; પરંતુ એકંદર રોગ સમૂહગો નાશ થશે નહિ.

વૃશ્ચિકમાં સૂર્ય અને શનિ સાથે મળેછે તેથી તેમની તે સ્થિતિ પર્યંત પ્રાણી માત્ર બેચેની ભોગવશે ને અતિભયથી વરતશે, દુષ્કાલ વિગેરે કારણથી લોકોમાં ભૂખમરો પ્રસરશે અને લુટફાટ ચોરી ખુનામરકી વિગેરેના ઉપદ્રવો વધશે.

ગુરુ દશમાં ભાવમાં પડેલ હોવાથી રાજ્યકર્તાઓ ભૂખમરાથી પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવામાટે પોતાથી બનતું કરશે, પરંતુ લોકો તેથી સંતોષ પામશે નહિ અને બખેડા કરવાનું જારી રાખશે.

મંગલ છઠા ભાવનો તથા લગ્નનો સ્વામી થઈ આઠમા ભાવમાં પડેલ છે અને ત્યાર બાદ પાછો વક્રી થઈ વૃષભ રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે તેથી મનુષ્યો રોગથી પીડાશે એવું જણાય છે.

રાજ્યકર્તાઓ અને પ્રજાવર્ગના આગેવાનોમાં પુષ્કળ મતભેદ પડશે ને તેથી ભવિષ્યની ચિંતામાં વધારો થશે.

આ માસમાં રૂતની બળરમાં શરૂઆતે જરા જીવન આવશે પણ વધારે વખત તે ટકશે નહીં કેમકે જીવન લાવનાર ગ્રહ મંગળ પાછો વક્રી થઈ જશે

ને તેને લીધે બનર એકવાર વધી પાછી ઘટવા લાગશે, માલનો ઉઠાવ ઓછો થશે.

આ માસમાં બુધ પાપ સંબંધવાળો થવાથી લેતી દેતી ધણા સંક્રાંતી થશે, કેટલીક નાણાં ધીરધાર કરનારી આસામીઓ નાદાર થશે ને તેથી લોકોની ચિંતામાં વધારો થશે. નાણાં બીડ શખ્ત ચાલશે ને તેને લીધે બાજ વટાવના દરમાં મોટો વધારો થશે. આ માસમાં તે કારણથી વિલાયતની હુંડીમાં પણ વધારો થાય એવું જણાય છે. જમીનગીરીના કાગળોના ભાવમાં તે કારણથી ઘટારો થશે.

અનાજ રસ, કસ, અને ખોરાકની સઘળી વસ્તુની બનર ટકેલી રહેશે; પરંતુ જે દુષ્કાળનો ભય ગયા માસમાં ચાલેલ હશે તેમાં ઘટારો થશે ને લોકોને જરા સંધ્યારો મળશે.

કપડા, સુતરની બનર નરમ રહેશે, માલનો ઉઠાવ પુરતા જથ્થામાં થશે નહીં; મીલવાળાઓની તેથી માલની શીલક વધતી જશે ને તેથી કમાણી કરવા જેવું થોડું રહેશે. મીલના શેરોના ભાવ તે કારણથી વધારે ગગડવા સંભવ છે.

ઉત્તર બનર સારી રહેશે. ગરમ કપડાં તથા મેઢાના વાળમાંથી બનાવવામાં આવતા દરેક જાતના માલના ભાવમાં સારો વધારો થશે.

સોનું, મોતી અને જવાહીરની બનર આ માસમાં નરમ રહેશે. વેચવાવાળા કરતાં લેનારની સંખ્યા બહુજ થોડી જણાશે.

અપ્રીણ તથા કેપ્રી ચીજના ભાવોમાં મોટો ઘટારો થશે.

મંગળ વૃષભરાશિમાં પાછો પ્રવેશ થતો હોવાથી દુર્કર્મની શાંત પડેલી ગડબડ પાછી ઉઠવા સંભવ છે. યુરોપમાં તે કારણ બહુજ બેચેની ફેલાશે.

અળશી, સરસીની બનર નરમ રહેશે; પણ તેના ભાવમાં જાણવા જોગ વિશેષ ફેરફાર થશે નહિ.

ઘઉંની બનર મજબૂત રહેશે; પરંતુ તેનો ઉઠાવ મોટો થશે.

હિંદુસ્થાનના મધ્યભાગ, માળવા, ગંગાનો દક્ષિણ કિનારો તથા દોઆબના મુલકમાં દુષ્કાલ ને બેચેની વધારે રહેશે ને ત્યાં સત્તાવાળાઓ દુકાળ ને પહોંચી વળવા માટે બનતું કરશે.

કચ્છ, ગોદાવરીના દક્ષિણ કિનારા તરફના છેક દક્ષિણ તરફના દેશો ને ગંગાનો ઉત્તર ભાગ વિગેરે પ્રદેશોમાં અનાજની પેદાશી સારી થશે; ત્યાં દુ-

કાળ પડશે નહીં; પરંતુ આખા હિંદુસ્થાનના દુષ્કાળની અસરથી તે દેશે મોકળા રહેશે નહીં.

મંગલ આઠમે પડેલો હોવાથી આગના ઉપદ્રવો વધારે થવા સંભવ છે.

પત્ર પ્રેરકોને તંત્રીતરફના જવાબ.

શોધક પટેલ—તમને આટલી બધી ઉત્સુકતા છે તો અમે તમારી માગણીનો અનાદર કરીશું નહિ. કમવાર તમારા પત્રનો જવાબ આપવામાં આવશે માટે નિશ્ચિત રહેશે.

ગોરધનદાસ—અમે ધણાજ દિલગીર છીએ કે લવાજમની ગેરહાજરીને લીધે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે લખી શકતા નથી. હેન્ડબીલની અંદરની લવાજમ સંબંધની વીગત આપે વાંચી હશે કે તે અગાઉથી મોકલનારનેજ આ લાભ મળે છે.

જ્યોતિષતત્ત્વેચ્છુ પ્રશ્ન—જ્યોતિષ દ્વિગદર્પણમાં મહારાણી શ્રીકેશરેહિંદ, એમ્પ્રેસ ઑફ ઇન્ડીઆની જે જન્મકુંડલી આપવામાં આવી છે તે ખરી છે કે કેમ?

જવાબ—જ્યોતિષ દ્વિગદર્પણની પહેલી આવૃત્તિમાં તે કુંડલી જોવામાં આવે છે પરંતુ બીજી આવૃત્તિમાં તે દાખલ કરવામાં નથી આવી. મહારાણી શ્રીનો જન્મ સને ૧૮૧૯ ના મે માસની ૨૪ મી ને દીવસ ૪-૪ મિનિટે થયો છે; એ વખતની ગ્રહ કુંડલી તૈયાર કરતાં એ જ્યોતિષ દ્વિગદર્પણમાં આપવામાં આવેલ કુંડલી ગપાટકી ગ્રોળા જેવી છે; કેમકે મેની ૨૪ ને રોજ સૂર્ય કલ્પાન્તે પણ મેષ રાશિમાં આવે નહિ અને કલાક ૪ ને મીનીટ ૪ વખતે કુંભલગ્ન ક્યારે પણ આવે નહિ.

હિતેચ્છુ—પ્રશ્ન. હાલમાં ચાલતો રોગ ક્યારે શાંત થશે?

જવાબ—અમારી કલ્પના પ્રમાણે માધ માસની શરૂઆત સુધી આ રોગ રહેશે ને ત્યાર પછી નાશુદ્ધ થઈ જશે. પરંતુ ત્યાંસુધી તેના જોરમાં મોટો ઘટાડો થઈ જશે.

દુર્લભજી વાઘજી—કોઈ પણ જોશીને તમારો જન્મકાળ શોધવા માટે તમને રૂએ ત્યારે પ્રશ્ન કરો ને તે વખતની જે ગ્રહકુંડલી તૈયાર થાય તે તથા તમે જે વેળા પ્રશ્ન કર્યો હોય તે વખત સ્પષ્ટ રીતે અમને લખી

જણાવશો તો નષ્ટ જાતકની વિધિએ ખતી કાશેશે તમારો જન્મકાળ નક્કી કરી આપશું.

શોધક પટેલ—મહેરજાની કરી આપે પૂછેલા પ્રશ્નો અમારાં કાઢી પનોમાં ભરી મોકલશો તો તમને જવાબ આપવો અમને સુલભ પડશે.

હાલમાં નિકળતાં પંચાંગ.

(મળેલું)

જેમ જુદા જુદા વિષયોનાં પુસ્તકો છાપવાની ચરસા ચરસી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસોવચ્ચે ચાલેછે તેમ પંચાંગો પણ વધારે કમાઈ કરવાના ઈરાદાથી તેમના તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવેછે. પંચાંગ છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનારાઓ પંચાંગનો વરતારો જોષીબાવાઓ પાસેથી કરાવી તેમના લખ્યા પ્રમાણે છાપી લોક પ્રસિદ્ધ કરેછે. પછી તે બાવાજીનું કહેવું ગમે તો શાસ્ત્રીય વિધિને અનુસરતું હોય વા ન હોય, ક્યારેક કોઈ ભુલ શોધી જણાવે ત્યારે તેવી ભુલ શરતચુકથી રહી ગઈ એવું જણાવી પોતાનો બચાવ તેમને કરવો પડેછે. જોષીઓનો મોટો ભાગ પોતાને સર્વજ્ઞ માનનાર અને પોતે કહ્યું કે કરેલું અસત્ય નથી એમ જીક પકડનાર બહુશ હોયછે. તેમની ભુલ શોધી તેમને જણાવવામાં આવશે ત્યારે તેઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓની તે કસુર જાહેર કરશે. આ ટીકા મહાશયોએ પોતાનાપર લેવી નહિ. જેઓ જ્યોતિષ વિષે અલ્પજ્ઞાન ધરાવનાર છે તે પોતાને નામનાજ જ્યોતિર્વિદ કહેવડાવે છે તેમના સંબંધમાં અમારું તે કહેવું છે. એવા નામધારી પંચાંગ બનાવવાની રીતિ વિગેરે ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાન મેળવી બનેલા જ્યોતિર્વિદોનાં બનાવેલાં પંચાંગો ખરાં તરિક્કે લેખી, જનાપવાદનો જરા પણ ડર રાખ્યાવિના હજારોની સંખ્યામાં છાપી જન પ્રસિદ્ધિમાં લાવવામાં કેટલો જોખમ સમાયલો છે એ જો એ પંચાંગ છાપનારાઓ સમજતા હોતે તો બેશક તેવો દુર્ગમ્ય વિષય પોતાને હાથ ધરત નહિ. જે જે પત્ર તથા પ્રેસોના અધિપતિ તરફથી મુબઈમાં પંચાંગો બાહર પડેછે તેમાંનો એક પણ એ પંચાંગ સંબંધી એક પણ પ્રશ્નનો ખુલાસો ભાગ્યેજ આપી શકશે. તેઓનો તે વિષય નથી એટલે તે આપે ક્યાંથી ?

પોતાનો વિષય નહિ છતાં કેવળ પોતાના જ્યોતિર્વિદોના ભરસાપર આવો મોટો જોખમ તેઓ ખેડે છે ને જ્યોતિષવિદાનો ફેલાવો કરવા મથે છે તે માટે અમે તો તેમને ધન્યવાદજ આપીશું; ને તેઓ પોતાના આરંભેલા કામમાં હમેશાં નિર્વિઘ્ને પાર ઉતરે એમજ ઈચ્છીશું. આ લખાણ અમારે મુંબઈસમાચાર, ગુજરાતી તથા નિર્ણયસાગરનાં નિકળતાં પંચાંગોની ઐક્યતા મેળવવા જતાં બહુ વ્યભિચાર પડતો જોવામાં આવ્યાથી કરવું પડ્યું છે તે માટે કોઈએ પણ માફ લગાડવાનું નથી.

ઉપર જણાવેલાં ત્રણે પંચાંગો એકજ પુરૂષની બનાવેલી તિથિસારણી પરથી તૈયાર કરવામાં આવેછે ને તેમાં ગ્રહચાર પણ ગ્રહલાઘવ નામના કરણ ગ્રંથના આધારે અપાય છે, એ વાત ખુલી છે. અહીં સ્વાલ ઉભો થાય છે કે જ્યારે એકજ દેશનું ગણિત એકજ ગ્રંથને આધારે એકજ રીતિએ કરવામાં આવેછે ત્યારે તે ભિન્ન ભિન્ન શાને આવવું જોઈએ? દાખલા તરિકે એ ત્રણે પંચાંગોનો પરસ્પર ફેર અમે નીચે આપીએ.—

પંચાંગ	તિથી	નક્ષત્ર	યોગ	દિનમાન	સૂર્યોદય.
મુંબઈસમાચાર	૧૫-૨૧-૫૩૬-૪૧-૨૪	૫-૨૭-૪૧,	૨૭-૪૧,	૬-૧૨	
ગુજરાતી-	,, ૨૧-૫૭,, ૪૧-૪૫	,, ૨૭-૪૮,	૨૭-૪૮,	૬-૨૮	
નિર્ણયસાગર	,, ૨૧-૫૩,, ૪૧-૪૧	,, ૨૭-૪૪,	૨૭-૩૯,	૬-૧૨	

વૃશ્ચિકેશનિ

વક્રીમંગળ

શુક્રઉદય

મુંબઈ—	કા. શુદ્ધ ૭ ખુદ ૨૪-૫૪	કા. વી.રશનિ—૧૪-૩૨	ચૈત્ર.વી.ગશનિ	૨૨-૫૫
ગુજરાતી—	,, ૨૪/૪૧	,, ૪૪-૩૪	,, ૧૩	ગુરૂ. ૨૮-૩૬
નિર્ણય—	,, ૫૬-૫૩	,, ૫૬-૬		

ઉપરના જુજ દાખલાથી વાંચનારને માલુમ પડશે કે તેમાં જણાવેલી બાબત કોઈ કોઈને મળતી આવતી નથી. તિથિ નક્ષત્ર અને યોગ મધ્યમ માનથી લાવવામાં આવેછે ને તેમાં જ્યારે વાંધો પડેછે ત્યારે સ્પષ્ટમાનથી તેમનો વરતારો કરી નિર્ણય કરવામાં આવેછે, એટલે તેમાં દશ વીશ પચીશ પળનો તફાવત હશે તો તે ચલાવી લઈશું; પરંતુ દિનમાન, સૂર્યોદય અને ગ્રહચારનો તફાવત ચલાવી શકાય નહિ. સૂર્યોદય કાળ ભિન્ન હોય તો ભિન્ન ભિન્ન પંચાંગો પ્રમાણે જન્મેલાં બાળકની સૂર્યોદયાદિષ્ટ ઘટી પણ ભિન્ન આવે ને તેવા કાળપરથી વરતવામાં આવેલ લગ્ન પણ ભિન્ન આવે. એ પ્રમાણે લગ્નમાં પડતા તફાવતથી જાતકના ફળાદેશમાં પણ મોટો તફાવત પડે એ સ્વાભાવિક છે.

જેમ સૂર્યોદય વખત સુદ્ધ લખવાની જરૂર છે તેમજ ગ્રહચાર પણ યથા-
સ્થિત હોવા ધણીજ જરૂરી છે. કોઈનો સૂર્યોદયથી પચીશ ઘડીએ જન્મ
થયો હોય ને તે રોજ શનિ ૨૪ ઘડીએ વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશ કરતો હોય તો
તે વેળા જન્મેલાં બાળકની ગ્રહકુંડલીમાં તે વૃશ્ચિક રાશિનો મૂકાશે; પણ જો
તે ૫૬ ઘડીએ બદલતો હોય તો તુલ રાશિનો તે કુંડલીમાં મૂકાવો જોઈએ.
ગ્રહકુંડલીઓ તૈયાર કરનારા મોટે ભાગે કેવળ પંચાંગપર વિશેષ આધાર રા-
ખનાર હોવાથી તેમને તેવા ભિન્ન ભિન્ન ચાર સમયથી ગ્રહની સ્થિતિ પણ
કુંડળીમાં ભિન્ન ભિન્ન માંડવી પડે છે ને તેને લીધે ફળાદેશમાં ઘણાજ વ્ય-
ભિચાર આવે છે. માટે તેપણ યથાસ્થિત લાવવા જોઈએ.

ગ્રહના ઉદય અને વક્રના દિવસમાં ફેરફાર પડવાથી કેટલાંક શુભ ક-
ર્મોનાં મુહૂર્તમાં ફેર પડે છે માટે તે પણ યથાર્હજ લખાવાં ઘટે છે.

મુંબઈસમાચાર તથા ગુજરાતી પ્રેસ તરફથી બાહર પાડવામાં આ-
વેલાં પંચાંગોમાં ગ્રહચાર જે રોજ ગ્રહ રાશિ બદલતો હોય, ઉદય થતો
હોય, અસ્ત થવાનો હોય વા વક્રી થવાનો હોય તે રોજનો તે ગ્રહ સ્પષ્ટ કર્યા-
વિના કેવળ સ્થૂળ ચાલન પૂનમ તથા અમાવાસ્યાના ગ્રહમાં આપી કહાડ-
વામાં આવેલ જણાય છે. નિર્ણયસાગર પ્રેસવાળાના પંચાંગ કર્તાએ તેની
જરા દરકાર કીધી માલુમ પડે છે. દાખલા તરિકે સંવત્ ૧૯૫૩ ના કારતક
શુદ્ધ ૭ બુધવારે શનિ વૃશ્ચિક રાશિનો થાય છે એમ સર્વ પંચાંગકારો લખે છે,
ને તેના વખત તરિકે સુ. ૫ માં ૨૪-૫૪ ગુ. ૫ માં ૨૪-૪૧ અને નિ.
૫ માં ૫૬-૫૩ આપવામાં આવી છે. આનું ગણિત તપાસતાં નિર્ણય-પં-
ચાંગનો ચાર વાસ્તવિક માલુમ પડે છે ને તેજ માનવા લાયક છે. બીજાં
પંચાંગોનો રાશિ બદલવાનો વખત સ્થૂળ છે.

ચારની બાબત પડતી મુકી હવે આપણે દિનમાન તથા સૂર્યના ઉદ-
યના વખતપર આવીએ.

મુંબઈસમાચાર તથા નિર્ણયસાગરના પ્રેસોમાંથી બાહર પડેલાં પંચા-
ંગમાં જે સૂર્યોદય આપવામાં આવ્યો છે તે સ્પષ્ટ સૂર્યના ઉગવાનો વખત
છે, ને ગુજરાતી પ્રેસનાં પંચાંગમાં જે વખત આપવામાં આવ્યો છે તે મ-
ધ્યમ સૂર્યના ઉગવાનો વખત છે.

સ્પષ્ટ સૂર્યના ઉદયથી ગતકાળ ગણવામાં આવે ને મધ્યગ્રહમાં ચર,
ભુજ અને ઉદ્યાન્તર કર્મ આપવામાં આવે તો તે કાળ લેવામાં કશો પણ

વાંધો નથી તેમજ મધ્યમ સૂર્યના ઉદયથી ગણવામાં આવેલ કાળપરથી લા-
વવામાં આવેલા ગ્રહમાં કેવળ ચર સંસ્કારજ કરાતો હોય તો તે પણ યથાર્થ
ગણાય. પરંતુ આ ઉપર જણાવેલી બન્ને આખતમાંથી એક પણ આખત
જેટલા પ્રમાણમાં થવી ઘટે તેટલી થતી નથી. જેઓ સ્પષ્ટ સૂર્યથી સ્પષ્ટ
ઉદયના આધારે ગત કાળની કલ્પના કરેછે તેઓ સૂર્યમાં કેવળ ચરનોજ
સંસ્કાર આપેછે ને ચંદ્રમાં ચર અને ભુજનો સંસ્કાર આપેછે ને અન્ય ગ્રહમાં
તો કશો પણ સંસ્કાર આપતા નથી. આથી પરીણામમાં સૂર્ય એક વખત
તો ચંદ્ર બીજા વખતનો અને બીજા ગ્રહો ત્રીજા વખતના સ્પષ્ટ કરાય છે.
જેઓ મધ્યમ સૂર્યના ઉદય કાળથી કાળગત ગણુછે તેઓનો સૂર્ય વાસ્તવિક
આવેછે પણ ચંદ્ર વાસ્તવિક આવતો નથી કેમકે ચંદ્રમાં ભુજફળ આપેછે.
એટલે ચંદ્ર અને સૂર્યના સ્થાન સૂર્યોદયથી ગણવામાં આવેલા જુદા જુદા
વખતના થાયછે.

શુ. ૫ નું દિનમાન મધ્ય છે મુ. ૫ તથા નિ. ૫ નું દિનમાન સ્પષ્ટ
છે. ઉપરનાં કારણો ધ્યાનમાં લઈ બન્નેપર આધાર રાખવામાં આવે તો
વાંધા જેવું નથી.

એ પંચાંગમાં વખતની ગણના શી રીતે કરવી એનો ખુલાસો આપ-
વામાં આવ્યો હતો તો અમારે ટીકા કરવા જરૂર રહેત નહિ.

મુ. તથા શુ. ના પંચાંગમાં જ્યોતિષ સંબંધી બીજી ઉપયોગી બાબ-
તોનો વધારો કરી પંચાંગને ઉપયોગી બનાવવાની જેટલી કાળજી રાખવામાં
આવી છે તેટલીજ કાળજી પંચાંગનાં ગણિત કરનારે રાખી હોત તો પંચા-
ંગનાં ગૌરવમાં અતિ વધારો થાત. એ ત્રણે પંચાંગમાં નિર્ણયસાગરનાં પં-
ચાંગનું ગણિત વિશેષ સ્પષ્ટતાવાળું અમને માલુમ પડેછે.

અમારૂં કહેવું યથાર્થ છે કે નહિ તેનો ખુલાસો માંગેથી આપવામાં
આવશે. આશા છે જે અમારી આ સૂચના ધરીત જણાવેલી પંચાંગ પ્રવ-
ર્તાવનારાઓ પોતાનાં પંચાંગમાં અમારા સૂચવેલા ફેરફારો દાખલ કરી ગ-
ણિતમાં પડતો ફેર અટકાવવા કોશેશ કરશે, તો જ્યોતિષ શાસ્ત્રના જ્ઞા-
સુઓપર તેમણે ઉપકાર કર્યો ગણવામાં આવ્યા વિના રહેશે નહિ.

લિ. પંચાંગ પ્રપંચી.

જ્યોતિષતત્ત્વાર્ચિતામાણિ.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને પૂર્વકર્મ સાથે તેનો સંબંધ.

પ્રાણીમાત્રનું અવયવાત્મક સ્થૂલ શરીર તેના પૂર્વ કર્માનુસાર થાય છે, અને તે કર્માનુસાર સૂર્યાદિ ગ્રહ પણ તેનાપર સારી માઠી અસર કરે છે. આ ભવમાં પૂર્વ ભવમાં કરેલાં કૃત્યોનું શું શુભાશુભ ફળ આપણને ભોગવવાનું છે તે ગ્રહ ખતાવે છે તેથી આપણે ગ્રહને કેવળ પૂર્વાર્જીત કર્મસૂચક ચિન્હ તરિક્કે જ ગણીએ તો તેમાં કશા પણ વાંધા જેવું નથી. ગ્રહને જ્યારે કર્મસૂચક ચિન્હ જેવા ગણશું ત્યારે તેમને આપણી ભવિષ્ય દેવીના તેઓ નિયંતા છે એવું માની શકાશે નહિ. આપણનું ભવિષ્ય આપણના હાથમાં છે ને તે આપણાથી અસંખ્ય યોજનના તણવતે રહેલા ગ્રહના હાથમાં નથી. આ જ્યોતિષ-શાસ્ત્રનાં તત્ત્વની જેને માહેતી નથી ને જેઓ ગ્રહને ભવિષ્યના કારણ-ભૂત માને છે તેઓના તેવા ભૂલ ભરેલા વિચારથી આ અપાર ગુણુમય જ્યોતિષશાસ્ત્ર કેટલોક વખત થયાં જનસમૂહમાં અપ્રિય થઇ પડ્યું છે.

આ સૃષ્ટિ પંચમહાભૂતમાંથી બનેલી છે ને તેમાં રહેલાં મનુષ્યાદિ પણ તેજ તત્ત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. આપણાં તેમજ પ્રાણીમાત્રનાં સ્થૂલશરીર પંચમહાભૂતનાં બનેલાં છે ને તે માટે તે સાધારણ રીતે પંચમહાભૂતનાં પૂતળાંનાં નામથી કેટલાક વેદાંતીઓ તરફથી ઓળખાવવામાં આવે છે.

સુખ્ય તત્ત્વ પાંચ છે, અગ્નિ, વાયુ, તેજ, જળ અને આકાશ. આપાંચે તત્ત્વપર ભૌમાદિ ગ્રહનું અધિપતિપણું છે. મંગળ અગ્નિ તત્ત્વપર અમલ ચલાવે છે, શનિ વાયુ તત્ત્વપર અમલ કરે છે, બુધ પૃથ્વી તત્ત્વપર સત્તા ચલાવે છે, ગુરુ આકાશ તત્ત્વપર અમલ ચલાવે છે, અને શુક્ર જલ તત્ત્વપર સત્તા ચલાવે છે. આ સૃષ્ટિ જ્યારે પંચતત્ત્વની બનેલી છે ત્યારે પંચતત્ત્વને સૃષ્ટિના પોષણ-કર્તા આપણે માનશું ને જ્યારે તેમ માન્યું ત્યારે એ તત્ત્વપર સત્તા ભોગ-વનાર ગ્રહને પ્રાણીમાત્રપર સત્તા ભોગવનાર તરિક્કે સ્વીકાર્યા વિના આપણો છૂટકો નથી.

કયા ગ્રહની કયા તત્વપર સત્તા છે તે આપણે ઉપર જણાવી ગયા છીએ. કોઈપણ મનુષ્ય કોઈપણ કર્મ જે તત્વસંબંધમાં કરે છે સારે તે પોતાને તે તત્વના અધિપતિની સત્તા તળે લાવી મૂકે છે.

તત્વની અસર તળે કરેલું કર્મ શુભ છે કે અશુભ અને તે કર્મનું ફળ શુભ મળશે કે અશુભ તે હવે વિચારવાનું છે.

કોઈપણ મનુષ્ય પાંચ તત્વમાનાં કોઈની પણ અસરથી સાફ અને નરસું બને કર્મ કરી શકે છે. એક માણસ અગ્નિથી બીજા માણસનું ઘર, તેના કુળ, માલ મિલકત વિગેરેનો નાશ કરી શકે છે ને તેજ મનુષ્ય તેજ તત્વથી પ્રકાશથી વા તેવી બીજી અગ્નિતત્વની ક્રિયાથી હજારો મનુષ્યોનાં કલ્યાણ કરી શકે છે. આ બન્ને કર્મ જે મનુષ્ય કરે તે વેળા તે અગ્નિ તત્વની સત્તા નીચે અથવા બરાબર કહીએ તો અગ્નિતત્વના નેતા મંગળની સત્તા નીચે રહીને તે ક્યાં હોવાં જોઈએ. પહેલી બાબતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેણે શુભ કર્મ કર્યું હશે તો તેનું શુભ ફળ આવતા ભવમાં મંગળ તરફથી તેને મળશે અને નેષ્ટફળ કર્યું હશે તેનું નેષ્ટફળ આવતા ભવમાં તેજ મંગળ તરફથી મળ્યા-વિના રહેશે નહિ.

કર્મનો કાયદો વાજબી, હકાપણ ભરેલો અને નિષ્પક્ષપાતી છે, ને તેટલામાટે કહેવું જોઈએ કે મનુષ્ય જે કંઈ શુભાશુભ કર્મ જે કોઈ તત્વસંબંધી કરે છે તેનું તેવુંજ શુભાશુભ ફળ તેમને આવતા ભવમાં તેજ તત્વપર અમલ કરતા ગ્રહ આપે છે.

કોઈ મનુષ્ય ઝેરી પ્રયોગો કરી હવાને ઝેરી બનાવી હજારો પ્રાણીઓના જીવ લે તો તેનું તે કર્મનું ફલ જ્યારે ભોગવવું પડે સારે તે શનિના હાથથી ભોગવવું પડશે. કેમકે શનિ એ વાયુતત્વનો માલેક છે. જ્યારે મનુષ્ય વાયુ-તત્વનું નેષ્ટફળ ભોગવતો હોય સારે તેને વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી રોગાદિ બાધા જેવી કે દેહશાનું દર્દ વિગેરે હોવીજ જોઈએ.

અગ્નિતત્વની અસર તળે કરેલું શુભ કર્મ મનુષ્યને સાફ ફળ આપે છે. તે ફળ દેનાર મંગળ તેને સારા દેખાવવાળો હીંગણો, દયાવાન, ઉત્સાહી અને મજબૂત મનવાળો બનાવે છે. અગ્નિતત્વનાં કર્મમાં આવું ઉત્તમ ફળ રહેલું હોવાથી આપણના પ્રાચીન મુનિવરો દરરોજ યજ્ઞ કરી ભોજન કરવાનું ફરમાવી ગયા છે. અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરવાનો મૂળ હારદ બ્રાહ્મણોનો મુક્તિ

મેળવવાનો હોય છે. મુક્તિ સાહજિક છે નહિ તેમ તે માગેથી પણ કોઈ આપે તેમ નથી; કેમકે જ્યાંલગણ કૃતકર્મનાં જ્ઞાનો ક્ષય થયો નથી ત્યાં-લગણ મુક્તિ મળતી નથી; પ્રાણીમાત્રને કર્મના ફળથી ઉત્તરોત્તર શુચુદ્ધિ કેમ મળે તેની આવશ્યકતા ધ્યાનમાં લઈ વેદાદિ ગ્રંથોમાં યજુ-ચાગાદિ કરવાની ફરમાસ કરવામાં આવી છે. આપણનું ભવિષ્ય આપણા હાથમાં છે તેનો તેજ અર્થ છે ને તેટલા માટેજ અમારા આ માસિકના ઠાઠટલ પેન્પર દૈવં નિહલ્ય કુરુ પૌરુષમાત્મશક્ત્યા દૈવેન દેયમિતિ કા પુરુષાવદંતિ એવો કહેવતરૂપી લેખ મૂકેલ છે જે દૈવવાદીઓને ઉપરથી સર્વ અપ્રિય જણાય તેવો છે પણ તેનું તાત્પર્ય વિચારતે તો તે અમૂલ્ય તથા દૈવની સ્થાપનાર્થ છે એવું અમારું માનવું છે; ને તે માટે અમે તે ત્યાં લીધેલો છે. તે આ ભવના કરતાં આવતા ભવને વિશેષ લાગુ પડે છે. આ ભવમાં ગતભવનું જ્ઞા ભોગવવા માટે જે કર્મ આપણે કરશું તે એવું કરવું જોઈએ કે જે કરવાથી ભવિષ્યમાં એટલે આવતા ભવમાં આપણે આપણું કર્મ સુધારી શકીએ અને મુક્તિ પથની ઉત્તરોત્તર નજદીક જવાને શક્તિમાન થતા જઈએ.

ઉપરના મંગળના દાખલાથી હવે સ્પષ્ટ સમજાય છે જે જન્મકુંડલીમાં સારો નરસો મંગળ આવે છે તે ગતભવનાં સારાં નરસાં કર્મનો સૂચક છે. ને તે વેળા તે તેનાં તત્વની અસરતળે જે કંઈ શુભાશુભ ફળ મનુષ્યે કર્યું હોય છે તેનું તેવુંજ શુભાશુભ જ્ઞા વર્તમાન ભવમાં મનુષ્યને મળવાનુંજ. આ પ્રમાણે ખીજાં તત્વ તથા ખીજા ગ્રહનાં ફળનું પણ સમજી લેવું.

સૂર્ય અગ્નિરૂપ છે ને ચંદ્ર જળરૂપ છે. એ બન્નેનો એ તત્વમાં સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી તેમને તત્વના નેતા ગણવામાં નથી આવ્યા.

આ પ્રમાણે મનુષ્યનાં કૃતકર્મનો બદલો વ્યાજ અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ સાથે જે સંજોગોતળે તેણે કર્મ કરેલાં હોય છે તેવાજ સંજોગ, તેવાંજ કારણ, તેવાંજ હથિઆર ને તેવાંજ નિમિત્તસર તેને વર્તમાન જંદગીમાં, તેજ કર્મ તેનાં બચાંકચાંની માફક આપે છે. એ સઘળું આપણે જ્યોતિષશાસ્ત્રથી જાણી શકીએ છીએ.

દરેક કર્મનો કર્તા, કારણ, કાર્ય અને કર્મ હોય છે. કોઈ માણસ શસ્ત્રથી સામા માણસના અપશબ્દથી ઉશ્કેરાઈ જઈ આઘાત કરે તો તેમાં મનુષ્ય કર્તા થયો, મારવાની ક્રિયા કર્મ થયું, તે મનુષ્યે તેને ગાળો ભાંડી તે મારવાનું

જ્યોતિષતત્ત્વ જ્ઞાસુઓની શંકા અને તેમનું સમાધાન.

મુખર્ધ ૭-૧૨-૯૬.

મહેરખાન જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિના તંત્રી

સાહેબ જોગ મુખર્ધ.

સાહેબ,

આ સાથે જન્મ તથા વર્ષ માટે કાઉન્ટ જે અમારા પોતાનાં મોકલ્યાં છે તેનો ખુલાસો બનતી સગવડે મોકલાવશો.

૧. બાદ જણાવવાનું જે “લઘુપારાશરી” ના આઠમા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે “કેન્દ્રના અધિપતિઓ શુભ ગ્રહ હોય તેં નેષ્ટ ૧૫ આપનારા છે” તો સામાન્ય વર્ગની સૂચનાપર જે ખુલાસો માંગીએ છીએ કે કેન્દ્રાધિપતિ સૌમ્ય ગ્રહ બળવાન થઈને, પોતાની રાશિમાં, કેન્દ્રમાં, વા પાંચમા, નવમા કે અગિયારમા ભાવમાં એટલા હોય તો તે પણ નેષ્ટ ૧૫ આપે છે?

૨. વળી શ્લોક છઠ્ઠામાં જણાવ્યું છે જે ત્રીજા છઠ્ઠા તથા અગિયારમા ભાવના સ્વામીઓ ગમે તેવા (સૌમ્ય વા પાપ) ગ્રહ હોય તોપણ નેષ્ટ ૧૫ આપે છે. તો તે સંબંધમાં જે ખુલાસો માંગીએ છીએ કે જે ત્રણ ભાવમાંના હર કોઈના સ્વામીઓ પોતાની રાશિમાં તથા પોતાના ઘરમાં રહેલ હોય વા ઉચ્ચના હોય, વા કેન્દ્રમાં હોય વા ત્રિકોણમાં એટલા હોય તો તે પણ નેષ્ટ ૧૫ આપનાર ગણાય શું?

૩. શ્લોક ૨ માં વિશેષતરી દશા લેવી પણ કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને દક્ષિણ દિશામાં અષ્ટોતરી દશા લેવાનું કહ્યું છે તો શું પરાશરના મતપ્રમાણે અહીંયાં (મુખર્ધમાં) પણ વિશેષતરી દશા લેવી જોઈએ? મુખ્યત્વે કરી જણાવવાનું એટલું જ કે આ મુખર્ધ ઈલાકામાં અષ્ટોતરી દશા લેવી કે વિશેષતરી દશા લેવી?

લાં જલ એન સરાઈ

સેક્રેટરી અને અધિપતિ વિદ્યાપ્રકાશ

ભાવનગર.

જવાબ.

પ્રશ્ન પહેલા તથા ખીજના જવાબમાં જણાવવાનું જે સ્થાનપરત્વે જે ગ્રહ અશુભ ગણવામાં આવ્યા છે તે ખીજ કોઈ પણ સંબંધથી શુભ થઈ શકતા નથી. ને તેનાં તે અશુભપણાંથી પોતાનું સાહજીક શુભપણું મેળવેલ હોય તો તેઓમાંથી તે જતું રહેતું નથી. સામાન્ય રીતે તેઓ અશુભ હોય તો અશુભ અને શુભ ફળ દેનાર હોય તો શુભ ફળ દેનાર ગણવામાં આવેછે. જે ગ્રહ નેષ્ટ ફળ દેનાર ગણવામાં આવ્યો તે પછી ગમે તેવા ઉચ્ચ અધિકારવાળો થયો હોય તોપણ તેનો તે દોષ પરાશરના મતપ્રમાણે જતો રહેતો નથી. બૃહત્પારાશરીમાં તે સંબંધમાં તેણે લખ્યું છે કે:—

ઉચ્ચનો ગ્રહ હોય વા નીચનો ગ્રહ હોય પરંતુ તેને શુભપણું પ્રાપ્ત થયું તો તે અશુભ છતાં પણ શુભ ફળ આપેછે, તેમજ શુભ ગ્રહ શુભપણું છતાં અશુભત્વને પામેલ હોય તો તે શુભફળ આપી શકતો નથી.

આ શુભાશુભ ફળ દશાસંબંધનું છે ને તેનો સામાન્ય ફળ સાથે મેળવી ગોટાળો નહિ કરવો જોઈએ. દશાફળ એ ફળમાનું ખારમું ફળ છે. નાભસ યોગ તથા યોગોક્ત શુભાશુભ ફળ મનુષ્યને જીવગીર્ણત ફળેછે. પછી તેમાં દશા શુભ આવો વા નેષ્ટ આવો. અપવાદ માત્ર એટલોજ કે દશાપતિ એ યોગ ઉત્પન્ન કરનાર ગ્રહથી પ્રબળ ન હોવો જોઈએ. જો તેમ હોય તો શુભનું અશુભ થવામાં વખત લાગતો નથી. તેમજ વખતો વખતના ગ્રહની ગોચર રાશિની સ્થિતિ વધારે ધ્યાનમાં લેવાની હોયછે જેથી કેવળ દશાદર્શક ગ્રહ શુભ અથવા અશુભ થાય તો તેમાં તેના ખીજાં ફળમાં તે ગ્રહના શુભ તથા કષ્ટના પ્રમાણ કરતાં વિશેષ ફેરફાર થતો નથી. સામાન્ય દશાનો ખુલાસો કેવળ તેનાજ પરથી નહીં કરતાં તેની ખાર પ્રકારની સ્થિતિ જાતકશાસ્ત્રના નિયમ-સર તપાસી ફળનો નિર્ણય કરવો ઉચિત છે.

૩. આપણા દેશમાં, અહીંયાં તેમજ ખીજે સ્થળે અષ્ટોત્તરી તથા વિંશોત્તરી દશામાંની એક દશા લેવાનો પ્રચાર ચાલુ છે. કઈ દશા કયા દેશમાં લેવી એવો ગ્રંથસ્થ લેખ અમારા સાંભળવામાં છે; પરંતુ કોઈ પણ ગ્રંથમાં અઘાપિ વાંચવામાં નથી આવ્યો. અષ્ટોત્તરી દશા ગૌરીજાતક નામના ગ્રંથમાંથી કરવામાં આવેછે એવું સામાન્ય રીતે દરેક જન્મપત્રિકામાં લખવામાં આવેછે. ને તેના પ્રસ્તારમાં ઉપરનો શ્લોક ટાંકવામાં આવેછે. એ શ્લોક તે ગ્રંથનો હશે એવી અમને ખાત્રી નથી કેમકે તે ગ્રંથ જેવામાં નથી આ-

વતો. કોઈ પણ દેશમાં અમૂક દશા કામ લાગે ને અમૂક કામ નહીં લાગે એ આદેશ જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં છે નહીં, પરાશર જે વિંશોત્તરી દશા લેવાનો આગ્રહ કરેછે તેણે પોતાની બૃહત્પારાશરીમાં વિંશોત્તરી દશાના વિધિની સાથે અષ્ટોત્તરી દશા તથા ખીજી ત્રીશ તરેહની દશાના જુદા જુદા વિધિ બતાવ્યા છે. જે પરાશરને તે અપ્રમાણ લાગતી હતે તો તેપણ તેમાંથી લાબ્ય કરત, પરંતુ પોતાના સધળા કૃણાદેશનો નિર્ણય પોતાની વિંશોત્તરી દશાની રીતિએ કરેલ છે તેથી તે નિર્ણયનો ખીજી દશામાં કોઈ ઉપયોગ ન કરે ને તેથી કૃણાદેશમાં બલિચાર ન આવે એવા કારણથી તેણે લઘુ પારાશરીમાં વિંશોત્તરી દશા લેવાનું કહેલું છે. દશા પ્રસ્તાર સંબંધમાં જે વચન જન્મપત્રિકામાં આપવામાં આવેછે તે ખરેખર ગૌરીજીતક નામના ગ્રંથનું હોય તોપણ આ મુબંઈમાં તે લાગુ પડી શકતું નથી. કેમકે તેમાં જે દેશ ગણાવવામાં આવ્યા છે તે દેશમાં મુબંઈ આવી જતી નથી. જેનો જન્મ શુજરાત, કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, પંજાબ, અને સિંધમાં થયો હોય તેમણે અષ્ટોત્તરીદશા પ્રમાણે પોતાનાં પૂજા જેવાં એવો એ શ્લોકનો મત છે પરંતુ તે અમને માન્ય નથી.

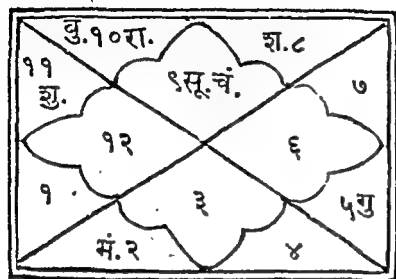
અષ્ટોત્તરી વિંશોત્તરી તથા ખીજી જે કોઈ તરેહની દશા જન્મપત્રિકાઓમાં કરવામાં આવેછે તે તાંત્રિક દશા છે, ને તેમાં સર્વે ગ્રહની દશા આવવા થોડો સંભવ રહેછે. જેથી એ દશા ઉપયોગમાં ન લેતાં જે દશાવિધિમાં સર્વે ગ્રહની મહાદશા આવી જતી હોય તે દશા લેવી એવો અમારો મત છે. તે દશામાં જૈમિનીસૂત્રોક્ત દશાઓ મુખ્ય છે. ખીજી આયુર્દ્ધદશા, અષ્ટક વર્ગોની દશા વિગેરે અનેક દશા છે જેનું ગણિત દુર્ગમ્ય હોવાથી તથા આ તાંત્રિક દશાનું ગણિત મુલભ હોવાથી તે દશા કરવાનું જ્યોતિષીઓ માંડીવાળે છે. એ દશામાં દરેક ગ્રહની મહાદશા તથા તેની ઉપદશા મનુષ્યને ભોગવવાની હોય છે જેથી કોઈપણ ગ્રહનું કૃણ તેને મળ્યાવિના રહેતું નથી. આયુર્દ્ધદશા, અષ્ટક વર્ગોક્ત દશા તથા જૈમિનીસૂત્રોક્ત નવાંશાદિ દશા માર્ગ ઉત્તમ છે; ને અતિ-વિશ્વસનીય છે.

તંત્રી

કાનજી વિ. મયાશંકર દવે.

પૌષ માસનો વરતારો.

(મળેલું.)

પૌષ માસની આરંભમાં આ ગ્રહકુંડલીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સામાન્ય ગ્રહસ્થિતિ છે. તેથી નીચેપ્રમાણે ફળાદેશ કરી શકાય—

આ માસમાં દુઃકાળનો ભય જરા શાંત પડશે. શીયાળુ પાક સારો ઉતરવાની ચોતરફથી આશા મળશે ને તેથી લોકનાં મુંઝાયલાં મન જરા નિરૂદ્ધિસ થશે.

શનિ તથા મંગળ રોગ અને વ્યવસ્થાનમાં રહી પરસ્પરને પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોય છે તેથી પિત અને કફજનક અનેક પ્રકારના વ્યાધિ ઉત્પન્ન થશે. ગાંઠીઓ તાવ હવે સાધારણ તાવ માફક ગણાશે ને તેથી મનુષ્યોની બહુ ખુવારી થશે.

મકર સંક્રમણ મંગલવારને દિવસ થાય છે તથા કર્કસંક્રમણ પણ મંગલ વારે થયું હતું તે સમંધમાં ભડલી નીચે પ્રમાણે લખે છે.

કર્ક મકર બે બેનડી બે શનિમંગલ હોય

ચાક ચડાવે મેદની વિરલો જીવે કોય.

શનિ આરમે પડેલ છે તેની ધનભાવપર પૂર્ણદૃષ્ટિ છે તેથી નાણાં-બજાર અતિમજબૂત થશે. ટકે પણ નાણું વ્યાજ મેળવવું ઘણાં લોકોને દુર્લભ થશે. વ્યાપારીઓ વ્યાપાર રોજગાર ધણુજ સંકોચથી ચલાવશે.

ગરીબ વર્ગને રોજ મળશે પણ પેટપુરતું અનાજ મળવામાં ઘણી મુશ્કેલી નડશે. અવારનવાર તેવા લોકોતરફથી તોફાન મારફાડ લુટ વિગેરે ઉપદ્રવોનો સંભવ છે.

કચ્છ ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં અનેક પ્રકારના તાવના રોગ પ્રસરશે ને લાંની પ્રજા તેથી હેરાન થશે.

બંગાલપ્રાંત દક્ષિણ તથા પંજાબ રોગથી મોકળા રહેશે.

વાયવ્યપ્રાંત, મધ્યપ્રાંત, રાજપૂતાના, વિગેરે સ્થળમાં દુઃકાળતું જોર વધતું માલમ પડશે. પણ સાંના લોકોને રાજ્યકર્તાઓ પોતાથી બનતું કરી બચાવી લેવા ચુકશે નહીં.

રાજ અને પ્રજા મત વચ્ચે અનેક પ્રકારના મતભેદ ચાલશે. અને અણુ-સમજી લોકો વારંવાર તેથી હુલડો વિગેરે કરશે.

અકસ્માત આગના ઉપદ્રવ વધારે થવા સંભવ છે. કારખાનાંવાળા તથા રતના ગોદાઉનવાળાઓએ સંભાળથી વરતવું.

રતની બજાર સોદા ચાલુ થવાથી પાછળના ભાગમાં જરા કડક રહેશે. માલની શીલક ખેહદ થશે. વેચવાવાળા જો આકળા નહીં થાય તો ભવિષ્યમાં તેમને સારો ભાવ મળ્યાવિના રહેશે નહીં.

જમીનગીરીનાં કાગળોની બજાર તાણાં ભીડને લીધે ફેરફાર વિના નિશ્ચલ રહેશે. વધારો થવા કરતાં ઘટાડાની રૂખ ચોતરફ રહેશે. વિલાયતની હુંડીના દરમાં તેથી વધારે ફેરફાર થવાનો નથી.

સરસી તથા અરસીની બજાર નરમ રહેશે. તેમના વેચવાળ વેચવા આકળા થશે ને તેથી તેમના ભાવો ઘટવા સંભવ છે.

સદા ફળા વિગેરે નિકાશ યોગ્ય વસ્તુની બજાર જરા ટાઈટ રહેશે. અનાજ રસકસ વિગેરેનાં ભાવમાં કશો જાણવાજોગ ફેરફાર નહીં થશે.

આ માસમાં ગાયકવાડ સરકાર તથા કચ્છનરેશની તખીયત જરા નબળી રહેશે.

વર્ષોવર્ષની રૂતુ કરતાં આ માસમાં હંડી જરા વધારે જણાશે. આકાશ અવારનવાર વાદળાંથી ઘેરાતું રહેશે ને ક્યાંક ક્યાંક વરસાદનાં ઝાંપટાં તથા તોફાની પવન થશે.

કોઈ પ્રખ્યાત માણસને મોટી આશ્તમાં વા રોગાદિ બાધામાં સપડાવું પડશે જેથી આખી હીંદ તેમણે ચિંતાતુર બનશે.

પ્રશ્નોના જવાબ.

શોધક પટેલ.

પ્રશ્ન. ૧ હું કેળવણી ખાતામાં નોકરી કરુંછું, મારા દેશમાં બદલી માટે મેં તબવીજ ચલાવી છે તેમાં હું સફળ થઈ શકે નહીં ?

૨ બદલી થવાથી મને પ્રોમોશન મળશે કે ?

જવાબ. ૧, ચાલુ વર્ષમાં તમારી તબવીજમાં તમે ફતેહ નહીં પામશો. આવતા વર્ષના અધવચ્ચે તમારી બદલી થવા સંભવ છે.

૨, બદલીથી પ્રોમોશન મેળવવા ઈચ્છો છો તે મળશે નહીં, પરંતુ ત્યાં જવા પછી તમને વધારે લાભની ખાતરી ખુલી થશે.

૩ તમારાં બાકીના પ્રશ્નના ખુલાસા તમારાં જન્મપ્રશ્નમાં અપાઈ ગયા છે.

કાશીલાલ આમીન.

પ્રશ્ન. ૧ હાલ જંગલની ખરાબ હવામાં નોકરી કરવાની છે ત્યાંથી સારી હવામાં ક્યારે બદલી થશે ?

૨ આવતા માર્ચમાસની ૨ જી તારીખે પરીક્ષા શરૂ થશે તેમાં હું દાખલ થવાનો છું તેમાં પસાર થઇશ કે નહીં ?

જવાબ. ૧ હજી આશરે પંદરેક માસ તમારે તે નોકરી કરવી પડશે, ત્યાર બાદ ત્યાંથી ટ્રાન્સફર થશે.

૨ પરીક્ષાનો વખત તમને અતુરૂણ નથી માટે બેસવાનું માંડી વાળવામાં આવે તો ઘણું સારું.

અરિમર્દન.

પ્રશ્ન. ૧ પૈસો ક્યે માર્ગે મળશે અને કેટલાસુધી ?

૨ લગ્ન ક્યારે થવાનું છે તે કન્યા કેવી મળશે ?

જવાબ. ૧-૨, તમારાં બન્ને પ્રશ્નના જવાબ તમારાં સામાન્ય લાવીફળમાં આપવામાં આવ્યા છે જેથી અહીં લખી પુનરુક્તિ કરતા નથી.

ગૃહસ્થપતિ.

પ્રશ્ન. ૧ હવે સંતતિનો કંઈ યોગ છે ?

૨ સંસારથી વિરક્ત થવાનો કાંઈ યોગ છે કે ?

જવાબ. ૧ આપને એતાલીશ વર્ષ થયાં છે. તેજ પ્રમાણે જો આપની ગૃહણીની તેટલીજ ઉંમર હશે તો તે સંભવ એછો સમજવો કેમકે વખત વીત્યા બાદ સંતતિના યોગ આવતા હોય છતાં તેનો આદેશ ન કરવો એવો રૂઢિમત છે માટે આપની સ્ત્રીની જન્મપત્રી હોય તો મોકલાવશો.

૨ તમારા ગ્રહ તપાસતાં વિરક્તપણું તમને પ્રાપ્ત થાય તેવું જણાતું નથી.

ગોવર્ધનદાસ.

પ્રશ્ન. ૧ મને કંઈ જાતના વેપારમાંથી લાભ થશે ને નેત્રવ્યાધિ છે તે ક્યારે દૂર થશે ?

૨ મારાપર દેવ, પિતૃ તથા મનુષ્ય ઋણ છે તેથી હું ક્યારે મુક્ત થઈશ. માંડે આયુઃ કેટલું છે ?

જવાબ. ૧ લીપિ લેખન ઇલાદિ વ્યાપાર દ્વારા તમને લાભ મળે તેમ છે, અન્ય વેપારમાંથી નુકશાનીનો સંભવ વધારે છે. નેત્રવ્યાધિ આગ-તુક છે તે જ્વલિતપર્યંત સમૂળગી નાશ થશે નહીં.

૨ અમારો રિવાજ ફક્ત બે પ્રશ્નનો ફ્રી ખુલાસો આપવાનો હોતાં આ તમારા વધારાના સ્વાલોનો જવાબ અમે આપી શકતા નથી.

ભુધુલા.

પ્રશ્ન. ૧ મારે પરદેશ જવાનું થશે કે નહીં ?

૨ થશે તો ક્યારે થશે ?

જવાબ. ૧ તમારું પશ્ચિમ તરફના હિંદની બાહરના દેશાવર તરફ જવાનું અવશ્ય થશે.

૨ હજી એક વર્ષ તમારે ચોભવું જોઈશે.

બાકીનાં પ્રશ્નનો જવાબ પાછળથી મળશે.

નવલયંક ડાસા.

પ્રશ્ન. ૧ ધન કેટલું મેળવીશ ?

૨ સ્ત્રીઓ કેટલી થવાની અને સુખ ક્યાંસૂધી ?

જવાબ. ૧ તમે તમારા વડીલથી વધારે પૈસાદાર થશો. દ્રવ્યની સંખ્યા કહેવાને અમારે પાસે ખાસ સાધન નથી.

૨ એક કરતાં વધારે સ્ત્રી થવાનો તમને યોગ છે.

ત્રીજા પ્રશ્નનો જવાબ અમે તે ધારાથી બાહર હોતાં આપી શકતા નથી.

ઉદ્દિગ્નચિત.

પ્રશ્ન. ૧ મારો અવલંબ ક્યાં થકી તથા ક્યા માર્ગથી લાગશે ?

૨ કાનુનની જીલાકોર્ટની પરીક્ષા હું પસાર કરવા સમર્થ થઈશ કે નહીં ને થઈશ તો ક્યારે ?

જવાબ. ૧ તમારા ઉદ્યનો આરંભ થઈ ચૂકો છે.

૨ હવે તમે કોઈપણ કાનુનની પરીક્ષા પસાર કરો તેવી અહ-સ્થીતિ જોવામાં નથી આવતી.

જે. આર—કે.

પ્રશ્ન. ૧ મને નોકરી ક્યા પ્રકારની તથા ક્યા દરજ્જાની તથા ક્યારે મળશે ?

૨ આખી જીંદગીના ક્યાં વર્ષ ધણું ભાગ્યશાળી નીવડશે ?

જવાબ. ૧ પહેલાં તો સાધારણ લેખકની નોકરી તમે મેળવશો ને ભાર બાદ કોઈ પણ જગોના રફતે રફતે મેનેજર તરિકેના હુદાને પહોંચશો.

૨ તમારા બીજા તથા પહેલા પ્રશ્નના બાકીનાં પ્રશ્નનો ખુલાસો તમારા જન્મદ્રુણમાં આપવામાં આવ્યો છે. તેથી અહીં આપતા નથી.

જ્યોતિષતત્ત્વશોધક.

પ્રશ્ન. ૧ એકકાળે લડાઈ જેવા ગંભીર મામલામાં લાખો માણસ સાથે મરણ પામે છે. ત્યારે શું તેમનું મરણ એકજ વખતે થવાનું હશે ?

૨ જન્મકુંડલી પરથી રાજા અને ગરીબની કુંડલીની અંધર પડે છે કે નહીં. ને ન પડે તેનું કારણ શું ?

જવાબ. ૧ આયુ:નો અંત આવ્યા શિવાય કોઈ માણસ મરતું નથી તેજ-પ્રમાણે લાખોનાં આયુ:નો સાથે અંત આવવાનો હોય તોજ

તેમનું ભાગ્યયોગે સાથે મળવાનું થાય છે ને સાથે મળી એક જગોપર મરે છે.

- ૨ રાજ અને ધનાઢયોની કુંડલી ઘણે દરજે મળતી આવેછે જેથી તે છૂટી પાડવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે. ગરીબની કુંડલી સહેજ જુદી પાડી શકાય છે. જેઓ ચક્રવર્તી તથા સાર્વભૌમ રાજ્યકર્તાઓ છે તેઓના ગ્રહ જુદા પડે છે. રાજકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્યનેજ અમૂક ગ્રહસ્થિતિ હોય તો રાજપણું મળે છે એવા કેટલાક ખાસ યોગ છે. ધનાઢયને રાજ યોગ થાય તો તે રાજ ન થતાં રાજનુલ્લ મુખ ભોગવનારો થાય છે. દરેક માણસ પોતાના કુળમાં નાનો મોટો ઐશ્વર્યવાળો થાય છે. એથી રાજ અને સામાન્ય વર્ગની જન્મકુંડલી જુદી પાડવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે.

મોહારવાલા.

પ્રશ્ન. ૧ મારી બદલી ગુજરાતમાં ક્યારે થશે ?

૨ આ સાલમાં મને કેટલો લાભ થશે ?

જવાબ. ૧ આ સાલમાં બદલી થવાનો જોગ નથી. આવતી સાલની અધવચ્ચે ગુજરાતમાં નહીં પણ તમે જ્યાં હાલ છો ત્યાંથી ખીજે કેથે બદલી થવા સંભવ છે.

૨ ગયા વર્ષથી આ વર્ષમાં વિશેષ લાભ તમને મળે તેમ નથી.

ત્રીભોવનદાસ.

પ્રશ્ન. ૧ સોર્ટીની ટીકટ અમે ખરીદી છે તેનાં નાણાં અમને મળશે કે નહીં ?

જવાબ. ૧ હાલ તે મળવા માટે વખત અનુકૂલ નથી. આવતાં વર્ષ પછી અકસ્માત પૈસાનો લાભ થવા જોગ છે તેમાં તેનાં નાણાં તમે મેળવવા સમર્થ થાઓ તો કહી શકાય નહીં. ફરીને સોર્ટી કે સટા સંબંધી પૂછવા તસ્દી લેશો નહીં.

કૃ—ગો. દેવાશ્રમી.

પ્રશ્ન. ૧ વ્યાપારી ધંધામાં લાભ છે કે નથી ?

૨ વિદાયતની મુસાફરીમાં ધારેલું કાર્ય પાર પાડશે ?

- જવાબ. ૧ જે ધંધો કરી તમે આજીવિકા ચલાવોછો તે અતિ ઉત્તમ છે. તે છોડી બીજામાં પડશો તો નુકશાની ખમશો.
- ૨ હાલમાં ઉતાવળ કરવા જેવું નથી. વખત વીત્યે તમારી મુરાદો હાંસલ થશે.

વરાહમિહિરનું ઇતિવૃત્ત.

વરાહમિહિર, પોતાના રચેલા, બૃહજ્જાતક નામના ગ્રંથના ૨૬ મા અધ્યાયના ૫ માં શ્લોકમાં કહેછે તે પ્રમાણે તે અવંતીનો રહીશ હતો; તેના બાપનું નામ આદિત્યદાસ હતું, જે એક કાખેલ ખગોળવેત્તા હતો. એની પાસેથી તેણે જ્યોતિષનો અભ્યાસ કરેલ હતો.

વરાહમિહિર ક્યારે જન્મ્યો તથા ક્યારે મરણ પામ્યો એ મિતિ હજી નક્કી કરી શકાણી નથી. ઘણા શોધકોએ તે માટે શોધ કરી છે ને પોતપોતાના જુદા જુદા અભિપ્રાય આપેલા છે. જ્યોતિષીઓ સાધારણ રીતે પોતાનો જન્મ-કાળ પોતાના રચેલા ગ્રંથમાં કોઈપણ સ્થળે તેઓ જણાવ્યાવિના રહેતા નથી. તેજ પ્રમાણે વરાહમિહિરાચાર્ય પણ પોતાના પંચસિદ્ધાંતિકા નામના કરણ ગ્રંથમાં જે ગ્રંથ શક ગત વર્ષ જાણવામાટે લીધો છે તે તેનો જન્મ શક હશે એમ કેટલાક તરફથી માનવામાં આવેછે, કેટલાક તે શક કાલ તે ગ્રંથ કર્યાના વખતનો છે એમ કહેછે. પંચસિદ્ધાંતિકામાં ગતાષ્ટક કહાડવામાટે વર્તમાન શકમાંથી ૪૨૭ બાદ કરવાનું કહેલ છે તેજ ગ્રંથારંભનો શક આપણે ગણીએ તો તેનો જન્મ તે પહેલાં થઈ ગયો હોવો જોઈએ કેમકે એવો ઉત્તમ ગ્રંથ ઓછામાં ઓછાં વીશ વર્ષની ઉમરના લેખક શિવાયના વિદ્વાનથી લખાય નહીં. એ પ્રમાણે તેનો જન્મ શકે ૪૦૭ માં હતો એમ માની શકાય. આના મૃત્યુ સંબંધમાં એક આધાર નીચે પ્રમાણે મળી આવેછે:—

નવાધિકપંચશતશાકે વરાહમિહિરાચાર્યોદિવંગતઃ ॥

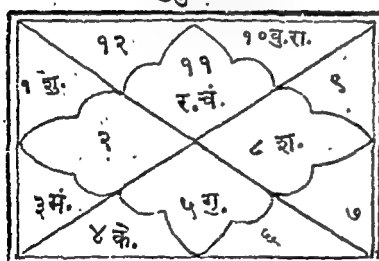
આ લેખ પદ્યાત્મક છે કે ગદ્યાત્મક છે એ સમજી શકાતું નથી, જે પદ્યાત્મક હોય તો તે અશુદ્ધ છે. એ લેખ બ્રહ્મગુપ્તના સિદ્ધાંતના ટિકાકાર યુદ્ધકનું છે. તેનો અર્થ એવો છે કે વરાહમિહિરાચાર્ય શકે ૫૦૮ માં સ્વર્ગમાં ગયા અર્થાત્ મરણ પામ્યા. એપરથી આપણે એમ કહી શકીએ કે શકે ૪૦૭ માં તેનો જન્મ હતો ને તે શકે ૫૦૮ માં મરણ પામ્યો.

અહમુખે આગળના જ્યોતિષીઓના દોષ કહાડ્યા છે તેમાં વરાહમિહિરાચાર્યનો દોષ કોઈપણ જગોએ જોવામાં નથી આવતો. શ્રીમાન ભારતકરાચાર્ય તેમની અનેક વાર સ્તુતિ કરેલ છે. તેમના ગ્રંથનાં વચન ઘણી જગોએ ઋષીપ્રણીત ગ્રંથોનાં વચનતુલ્ય માન્ય ગણાય છે. સૃષ્ટિશાસ્ત્રના એક વિષયિક જ્યોતિષ-શાસ્ત્રનો વિચાર કરનાર ઘણા થયા છે પણ આ વરાહમિહિરાચાર્ય જેવો સર્વ શાસ્ત્રવિદ્ તેના પાછળ કોઈપણ થયો નથી. હમણાંથી આશરે ચૌદસો વર્ષ પહેલાં આપણી આ ભારતભૂમિમાં તે થઈ ગયા છે, એ આપણને એક ભૂપણરૂપ છે. તેના જાતક ગ્રંથોનો જેવો ઉપયોગ થાય છે તેવો તેના સૃષ્ટ પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્ર (સંહિતા)નો થતો નથી. એ ભારત ભૌમની ચાલતી આવેલી દુર્દશાનું દર્શન માત્ર છે.

ફાલ્ગુન માસનો વરતારો.

(મળેલું.)

અહકુંડલી.

વર્તમાન માસમાં અહસ્થિતિ પાસે

બતાવેલી કુંડલી મુજબ છે. માસ દર્મ્યાન શુક્રવારને દિવસ સૂર્ય કુંભરાશિમાંથી મીન રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે અને વિદ ૨ શ-નિવારને દિવસ બુધ પણ કુંભમાંથી મીનમાં પ્રવેશ કરેછે. અન્ય અહના રાશિ-ચારમાં જાણવા જોગ ફેરફાર થતો નથી.

શુદ્ધ ૨ ને રોજ બુધ અસ્ત પામેછે, પૂર્ણિમાને દિવસ શનિ વક્રી થાયછે અને તે વેળા તેનો નિરયન ભોગ આશરે વૃશ્ચિકનાં દશ અંશની અંદરે જણાય છે. એ સઘળી સ્થિતિપરથી માસ દર્મ્યાન નીચે મુજબ ભવિષ્ય ફળનો આદેશ કરી શકાય.

રૂતુ અનિયમિત રહેશે અને તેના કારણથી જનસુખાકારી નેટલે દરજે સુધરવાનું આપણે અનુમાન કરીએ તેટલે દરજે સુધરશે નહીં. રોગોપદ્રવ ઘટવાનાં દરેક ચિન્હ જણાશે ને તે ઘટશે; પણ બાહ્યદેખાવે મનુષ્યોનાં ચિત્ત વ્યથતાથી ભરેલાં રહેવાને ઘણા સંભવ છે.

શિયાળુ પાક સારો ઉતરશે; દુકાળનું જોર જોડે ઉપરથી બેહદ દેખાશે તોપણ અગાઉની ધાસ્તી જેટલો તેથી મનુષ્યને ત્રાસ રહેશે નહીં. રાજ્યકરતી કામ સારીથી અમૂલ્ય મદદ મળતી રહેવા દરેક સંભવ છે.

ધૃગ્લંડ અને તેના દરેક સંસ્થાનને તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓના ઐશ્વર્યથી પોતાનાં લડાયક બલમાં એકદમ મોટો વધારો કરવાની અગત્ય પડશે અને ટર્કી, ઈજિપ્ત તથા હીંદુસ્થાનમાં એવા સંજોગો ઉત્પન્ન થશે કે તેને સઘળી જગોપર પહોંચી વળવું ઘણુંજ કઠણ થઈ પડશે; પરંતુ ધૃગ્લંડની શહેનશાહતનાંપર અમલકર્તા ગ્રહ પૂર્ણ જોરવાળા હોવાથી તેને નુકશાન કરનાર ગ્રહ વધારે ફાવશે નહીં.

હિંદુસ્થાનમાં તેમજ વિદેશમાં પણ યવનોની સંગાતે આપણની રાજ્યકરતી સરકારને મોટા વાંધા પડશે ને તેથી ભયંકર અખેડા થવાની ધાસ્તી રહેશે. માર્ચ માસનો શરૂઆતનો ભાગ ઘણો ભય ભરેલો થાય એવું જણાય છે. ગાંડીઓ તાવ નરમ પડવાનો દરેક સંભવ છે, પણ તે જતે જતે પણ લોકોમાં ભયંકર ત્રાસ વરતાવશે ને પોતાની પાછળ શીળી તથા કોલેરા ઉત્પન્ન કર્તા રોગોનાં ખીયાં રોપી જશે; મ્યુનિસિપાલ સત્તાવાળાઓએ તેમજ હેલ્થ-ડીપાર્ટમેન્ટને જે રોગની અમને ધાસ્તી લાગે છે તે ન થાય તેના દરેક સાવચેતીના ઉપાય કામે લગાડવામાં પછાત રહેવું દુરદેશી ભરેલું નથી.

મુંબઈ આ માસમાં, જે યમપુરી તરિકે ગણાઈ ચુકી છે તે પાછી પોતાનું અસલ સ્વરૂપ ધારણ કરવાનું શરૂ કરશે. વેપાર રોજગાર શરૂ થશે ને અહીંથી નાશી ગયેલા લોક દેશમાં પોતાને ખાવા નહીં મળવાથી પાછા આવશે.

ફાગણ માસની શરૂઆતમાં કપાસની ખજારમાં જાણુવા જોગ વધારો થવા સંભવ નથી તોપણ હોળી પછી લેવાલી સારી નીકળશે ને તેથી જે લોકોએ માલ સંગ્રહ કરી રાખ્યો હશે તેને સારો ફાયદો થયાવિના રહેશે નહીં.

આ માસ તર્કીના સુલતાન માટે ઘણાજ ભયંકર છે ને તેને તેથી ઘણુંજ ખમવું પડશે. જે પાછળ લાખો રૂપિયાનું તેણે ખર્ચ કર્યું હશે તે મુલક નાહક ગુમાવવાની તેને ફરજ પડશે.

ગ્રીસના રાજ્યકર્તાનાંપર ગ્રહની સારી અસર છે. તેના સાહસથી તે કીર્તિ તથા દ્રવ્ય મેળવશે. ને ધર્મી તરિકે તેને વિશેષ માન મળશે.

ઈટલીમાં કોલેરા દેખાવ દે તેવાં ચિન્હો જોવામાં આવશે; હોળીની લગભગ સપ્ત વાવાઝોડાં સાથે તોશન થવા સંભવ છે માટે વહાણવટીઓએ સાવધ રહેવું.

અનાજ, રસકસ, કાપડ તથા સુતર વિગેરેની બબરમાં કશો પણ બ-
ણવા ભેગ ફેરફાર થાય તેવું જણાતું નથી.

કચ્છ કાઠીઆવાડ તરફ રોગનો ભય ઉત્પન્ન થશે પણ તે ત્યાં લીધે વ-
ખત સુધી રહેશે નહીં. તે દેશોમાં ગરીબ લોકોને હવે સખ્ત ભૂખમરો લાગી-
ગવવો પડશે.

મધ્યપ્રાંત, વાયવ્યપ્રાંત, પંજાબ અને બંગાલના તથા મુંબઈ ઈલાકાના
ગુરની સત્તા તળેના પ્રાંતોમાં દુષ્કાળનું તથા રોગનું ભેર સખ્ત પ્રકારનું બેવામાં
આવશે; તેને લીધે લાખો મનુષ્યના જીવ જશે.

શાગણ માસમાં આખર ભાગમાં હુંડીનું બબર ઘટશે શેર વિગેરેના ભા-
વમાં નહવો ફેરફાર થશે, નાણાંભીડ સખ્ત ચાલશે.

જગો જગોએ ભયંકર આગના અકસ્માતો આ માસ દર્મ્યાન થવા ધણા
સંભવ છે માટે દરેકે સાવધ રહેવું. પુકદ.

પંચાંગ ને તેનો ઇતિહાસ.

(મળેલું.)

જેમ મંત્રાદિ વિષયમાં સ્તોત્ર, કવચ, ઉપનિષદ, સહસ્રનામ તથા હ્રદ-
યના સમુદાયને પંચાંગ કહેછે તેમ જ્યોતિષમાં જેમાંથી તિથિ, નક્ષત્ર, યોગ,
વાર અને કરણનું જ્ઞાન થતું હોય તેને પંચાંગ કહેછે.

પંચાંગ કાળ. આપણા ભારત વર્ષમાં પંચાંગ બનાવવાનો વહીવટ ધણા
જુના કાળથી ચાલુ છે એમ કહેવામાં કશા વાંધા જેવું નથી. જુના વખતમાં
પંચાંગના દરેક અંગસહિત પંચાંગો તૈયાર કરાતાં હતાં કે તેમનાં જુનનાં
નામનેજ પંચાંગ કહેવામાં આવતાં એ પ્રાચીન પંચાંગોના અભાવે આપણે
નકી કરી શકતા નથી. ખ્રિસ્ત વેદમાં પણ અમુક દિવસ, નક્ષત્ર, યોગ અને
ઋતુમાં અમુક ફેલ કરવાં એવું પ્રમાણ છે તો પંચાંગોનો પ્રથમ ઉત્પત્તિકાળ
ધણાજ જુનો હશે એમાં શંકા જેવું નથી. જુનાં પંચાંગમાં તેવું પહેલું અંગ
સાવન દિવસ હશે, કેમકે વારસંજ્ઞા જુના ગ્રંથમાં બેવામાં નથી આવતી,
જ્યારથી વારનો ઉપયોગ થયો છે ત્યારથી સાવન દિવસ પંચાંગમાં મંડાતા અ-
ટક્યા હોવા જોઈએ. નક્ષત્ર એ પંચાંગનું બીજું અંગ છે. તિથિજ્ઞાન ત્યાર
પછી થયેલું હોય એમ જણાયછે કેમકે શકની શરૂઆત પહેલાં ૧૪૦૦ વર્ષ

ઉપરે આપણના પ્રાચીન ગ્રંથો રચાયલા છે તેમાં ઈકત તિથિ અને નક્ષત્ર વિષે લખવામાં આવ્યું છે. જે વારજ્ઞાન તે વેળા હતો તો પુસ્તકમાં લખાયાવિના રહેતે નહીં. એક તિથિની સાઠ ઘડી થાયછે તે દિવસ રાત્રિનું માન પણ તેકદલુંજ છે તો એક તિથિના બે ભાગ કરી કરણ એવી સંજ્ઞા ત્યાર બાદ આપવામાં આવેલ હોવી જોઈએ. અથર્વ જ્યોતિષમાં કરણ અને વાર બન્ને જોવામાં આવેછે. અથર્વ જ્યોતિષ તથા યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના કાળના અનુરોધથી વાર તથા રાશિગણના શક પહેલાં પાંચસો વર્ષે આપણનાં આર્યવૃત્તમાં દાખલ થઈ હોય એવી કલ્પના કરી શકાય છે. ઋક્ ગૃહ્ય પરિશિષ્ટમાં તિથિ, નક્ષત્ર, વાર, મુહૂર્ત, કરણ, તિથિની નંદાદિ સંજ્ઞા તથા વૃદ્ધિ ક્ષય વિગેરેની હકીકત તથા નામ જોવામાં આવેછે. રાશિનાં નામ તેમાં જોવામાં નથી આવતાં એ ઉપરથી એવી કલ્પના કરી શકાય છે કે એત્રણે ગ્રંથ મેષાદિ રાશિસંજ્ઞાનો આપણાં હિંદુસ્થાનમાં પ્રચાર થયો ત્યાર પહેલાં બનેલા હોવા જોઈએ. દરેકમાં વિષયો કમતી જરૂરી છે તેથી તે એકકાલિન હશે એવું પણ માની શકાય નહીં. આ પરથી એવાં છેવટપર આવી શકાયછે કે મેષાદિ રાશિનાં નામોનો પ્રચાર અહીં થયો તે પહેલાં ચોસાંક વર્ષ ઉપર વારનાં નામનો પ્રચાર થયેલ હોવો જોઈએ. ને તે સંજ્ઞાઓ મહાભારત તથા ઉપર જણાવેલા ગ્રંથોમાં પણ જોવામાં નથી આવતી તો તેનો પ્રચાર શકારંભ પહેલાં ત્રણસોથી ચારસો વર્ષથી પહેલાં થયો હોવો જોઈએ.

તિથી. સૂર્ય અને ચંદ્રની યુતિથી તેની ફરીને બીજી યુતિ થાય ત્યાંલગણના વખતને આંદ્રમાસ કહે છે. આંદ્રમાસના ત્રીશમા ભાગને તિથિ એવી સંજ્ઞા આપેલ છે. એક યુતિથી બીજી યુતિ થવામાં ૩૬૦ નો તદ્વાવત પડે છે તો એક તિથિમાં બાર અંશનો તદ્વાવત પડેજ, ને તે માટે ચંદ્ર સૂર્યના તદ્વાવતને ૧૨ થી ભાગી તિથિ લાવવાનું ગણિત, ગણિત ગ્રંથમાં કરવાનું કહેવામાં આવે છે.

કરણ એ તિથિનું અર્ધ છે ને તે સૂર્ય ચંદ્રના તદ્વાવતના અંશ છ થાય છે ત્યારે બદલાય છે. નક્ષત્રમંડલના એટલે એક ભગણની ૨૧૬૦૦ કલાના સત્તાવીશમા ભાગને નક્ષત્ર એવી સંજ્ઞા આપેલ છે. એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય સુધીના વખતને વારની સંજ્ઞા આપેલ છે. અને સૂર્ય ચંદ્રના સર્વાળાપરથી નક્ષત્રની માફક ભગણના સત્તાવીશમા ભાગને યોગની સંજ્ઞા આપેલ છે.

આપણા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન તામ્રલેખ જોતાં શકે ૪૦૬ ના લખેલા તામ્રલેખમાં વારનું નામ વાપરેલું જોવામાં આવે છે. મધ્ય પ્રાંતમાં આવેલા એરન નામના ગામમાં યુધિષ્ઠિ રાજાનો શિલાલેખ છે તેમાં યુધ વર્ષ

૧૬૫ એટલે શકે ૪૦૬ આપાદ શુકલ ગુરુવારની મિતિ આપેલ છે. આ પહેલાના જે ગ્રંથ છે તેમાં જે વારનાં નામ હશે પણ તે ગ્રંથો ઉપલબ્ધ નથી એટલે અમે તે વિષે કશું બોલી શકતા નથી.

કરણ આકાશસ્થ કોઈ પણ ગ્રહની કોઈ પણ તરેહની સ્થિતિ દેખાડતા હોય એવું જાણાતું નથી. ને તેમનો ઉપયોગ શક્ત દ્રવિત ગ્રંથમાંજ જેવામાં આવે છે એવું કંટલાકનું કહેવું છે તે બરેબર નથી. જેમ તિથિપરથી ચંદ્ર સૂર્યથી કંટલો આગળ વધેલો છે તે આપણે જાણી શકીએ છીએ તેમ કરણ પરથી પણ જાણી શકીએ ને તેજ મુજબ યોગપરથી પણ સૂર્ય ચંદ્રની સ્થિતિ જાણી શકાય તો પછી ગણિતમાં તેનો ઉપયોગ નથી એવું માની લેવું ભુલભરેલું કેમ ન ગણાય ?

યોગ આ સંજ્ઞા પહેલાં પ્રચારિત હતી નહીં. શકે ચારસો સુધીના રચાયેલા ગ્રંથોમાં યોગવિષે કશું પણ લખવામાં આવ્યું નથી. ત્યાર પછી લલ્લ આચાર્યના રચેલા ગ્રંથમાં યોગ શી રીતે કરવો તેની રીતિ આપેલી છે તેથી તે વેળાથી તેની શરૂઆત થઈ હોય અથવા તે તે ગ્રંથમાં તે શ્લોક ક્ષેપક હોય એમ માની શકાય. શકે ૬૦૦ સુધી યોગની સંજ્ઞા આપણાં પંચાંગોમાં વાપરવામાં નહોતી આવતી એવું કંટલાક માને છે. બ્રહ્મગુપ્તા બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં વ્યતિપાત યોગનું નામ આપેલ છે. તે યોગ આ સત્તાવીશ યોગમાંના યોગનો વ્યતિપાત નહીં. કેમકે તે તો ક્રાન્તિ સામ્ય સમજવાનું એક સાધન માત્ર છે. સૂર્ય ચંદ્રનો સર્વાંગો છ રાશિ અથવા બાર રાશિ બ્યારે થાયછે ત્યારે કેમ વ્યતિપાત અને વૈધૃત યોગ આવે છે, એવું ક્રાન્તિ સામ્ય જાણવા માટે કહવામાં આવેલ છે; તે પરથી પાછળના આચાર્યોએ જેમ ચંદ્ર સૂર્યના તદ્વાવતથી તિથિ થાયછે, તેમ તેમના યોગથી યોગ થાય એવી કલ્પના કરી તે આજુ કર્યા હોય એવું માનવામાં કશું હરકત જેવું નથી.

નક્ષત્રનો પ્રચાર આપણના વેદાદિ ગ્રંથમાં છે એટલે તેની શરૂઆત ક્યારે થઈ એ તપાસવાની અગત્ય નથી. નક્ષત્ર સમાનાન્તરે રહેલાં નથી જેથી પંચાંગમાં જે નક્ષત્ર આપવામાં આવેછે એ કલ્પીત છે. સૂક્ષ્મ લાવવામાટે તેમના સૂક્ષ્મ ભોગ ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ; પ્રાચીન મુનિવરો વિવાહ મુહૂર્તાદિમાં તેવી રીતે સિદ્ધ કરેલાં નક્ષત્રો ઉપયોગમાં લેવાનું કહી ગયેલ છે.

આપણા દેશમાં હાલ જે જે પંચાંગ ચાલે છે તેનો જરા વિચાર કરીએ. જે પંચાંગ હાલમાં પ્રવર્તે છે તેમાં પદ્ધતિ એકજ છે એમ કહેવામાં વાંધા જેવું નથી. જુદા જુદા દેશનાં પંચાંગોમાંની તિથિ, નક્ષત્ર, સંક્રમણ કાળ તથા

અહ વિગેરેમાં જુજ જુજ તણવત રહેલ જોવામાં આવેછે, તે દેશાન્તર તથા પક્ષાંતરને લીધે પડેલ હોય એમ અમારી કલ્પનામાં આવેછે. ધણા જુના વખતથી આર્ય, સૌર અને અહ એ ત્રણ પક્ષ પ્રવર્તતા ચાલ્યા આવ્યા છે. કેટલાક આર્ય પક્ષને, કેટલાક અહને ને કેટલાક સૌર પક્ષને સ્વીકારે છે; ને તેજ પક્ષ સ્પષ્ટ છે એવું માનેછે.

મુંબઈ અને પુણામાં જે પંચાંગ છાપી પ્રગટ કરવામાં આવેછે તે અહલાધવ તથા લઘુતિથિ ચિંતામણિ નામના ગ્રંથપરથી કરવામાં આવેછે. તેમાં તિથિ, નક્ષત્ર અને યોગની ઘટ્ટીપેળ વિગેરે ચિંતામણિપરથી કરેછે ને બાકીનું ગણિત અહલાધવપરથી કરેછે. કોકણ વિગેરે પ્રદેશમાં લઘુતિથિ ચિંતામણિ કરતાં બૃહત્તિથિ ચિંતામણિનાં પંચાંગો વધારે પસંદ કરવામાં આવેછે ને ત્યાં કરાય છે; પુણા અને મુંબઈમાં અક્ષભા ૪૭ અને દેશાન્તર ૪૦ યોજન માનવામાં આવેછે. એ પંચાંગ સાધારણ રીતે આખા ગુજરાત તથા મહારાષ્ટ્રના કેટલાક ભાગોમાં ચાલે છે.

ચંદ્રપંચાંગ કરીને એક પંચાંગ નીકળે છે તે મારવાડમાં ચાલે છે, તે જોધપુરની અક્ષભા અને તેનું દેશાન્તર લઘ કરવામાં આવે છે. તેમાં સૂર્ય અને તેનું સંક્રમણ અહ પક્ષનું છે; તેની અંદર જે કરણ કુતૂહલનો ગણ મૂકવામાં આવે છે તે પરથી તે ગ્રંથને આધારે લાવવામાં આવેલા અહ તે પંચાંગમાં આપેલા અહ સાથે મળતા નથી આવતા; તેથી એવું અનુમાન કરાય છે કે તે અહ મહાદેવી અથવા અહાણના હોવા જોઈએ અને ગણ માત્ર આંકની શોભા માટે તેમાં અપાતો હોવો જોઈએ.

કાશી અને ગ્વાલીએર વિગેરે ઉત્તર હિંદુસ્થાનના ધણા દેશોમાં મકરંદ-સારણી પરથી તૈયાર કરેલાં પંચાંગ પ્રવર્તે છે.

કાશ્મીરમાં ખંડખાદ્ય ગ્રંથાનુસાર પંચાંગ ધણો વખત થયા ચાલેછે. ફર માત્ર એટલોજ કે મૂલ ગ્રંથમાં અનેક ખીજ અપાતાં ચાલ્યાં છે ને તેથી અસલના ગ્રંથની સ્થિતિમાં ધણો તફાવત પડેલો માલમ પડેછે.

હાલમાં જે પંચાંગ ચાલે છે તેમાં અહલાધવ પરથી તૈયાર કરવામાં આવતાં પંચાંગનો મોટો ફેલાવ છે. તેથી ઓછો મકરંદ પંચાંગનો અને તેથી ઓછો ખીજ પંચાંગનો છે ને ફક્ત મારવાડમાં અહપક્ષનાં પંચાંગ પવર્તે છે.

હાલ જે જે પંચાંગ બાહર પડેછે તેમનાં ગણિત દુર્ગોચર થતાં નથી એવું કહી કેટલાક તરફથી સૂક્ષ્મ પંચાંગ કાઢવામાં આવેછે.

કેરોપંતી પંચાંગ. રા. કેરો લક્ષ્મણ છત્રેના ગ્રહસાધન કોષ્ટક પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેછે; ને તે શુદ્ધ નિરયન પંચાંગ તરિકે છાપી બાહર પાડવામાં આવેછે. તેમાં અયનાંશ ગતિ પૃષ્ઠ અને તેનો આરંભ જેને છટાપીટીસ નક્ષત્ર (રેવતી) કહેછે સાંથી ગણવામાં આવ્યો છે. તેની આઠમની તિથિ નક્ષત્ર તથા યોગના ઘડી પળમાં આશરે ૧૩ ઘટિની વધઘટ જેવામાં આવેછે ને નક્ષત્ર તથા સંક્રમણ કાળ તથા અધિકમાસ તો મળતાજ નથી. આ પંચાંગને પટવર્ધની પંચાંગ કહેછે.

ઉપર પ્રમાણે પંચાંગો વિષે સાધારણ વિવેચન કર્યા બાદ હવે આપણે તેમાંનું ક્યું શુદ્ધ ને ક્યું અશુદ્ધ તેમજ ક્યું ગ્રાહ્ય ને ક્યું અગ્રાહ્ય છે તેનો નિર્ણય કરીશું.

અધુરું.

ગ્રાહકોને સૂચના.

અમારા સુત્ર ગ્રાહકોને વિનતી સાથે વિદિત કરવાનું જે જેઓએ અલાર લગણુ પોતાનું લવાજમ ન મોકલ્યું હોય તેમણે તાકીદે મોકલી આપવા મહેરબાની કરવી.

મુખ્યર્થમાં ચાલતા અથવા ખરૂં કહીએ તો ચાલી ગયેલા રોગોપદ્રવને લીધે પ્રેસવાલાઓને કંપોઝીટરો પૂરતા મલ્યા નથી. ને તેને લીધે આ માસનો અંક ફક્ત ચાર ફર્માનોજ અમે કહાડી પ્રગટ કરવા શક્તિમાન થયા છીએ. બાકી રહેલા ચાર ફર્માઓ વર્ષના બાકીના ભાગમાં પૂરા કરી આપવામાં આવશે.

જન્મપત્રી તેમજ વર્ષ પત્રીનાં કાઉપનોના જવાબ અમે વાળી શક્યા નથી તે માટે અમારા કદરદાન ગ્રાહકો અમને માફી આપશે એવી અમને આશા છે. ઉપાધીમાંથી મુક્ત થતાંજ પહેલી જોગવાઈએ તે કામ શરૂ કરવામાં આવશે.

કામ.

જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિ.

વીરમગામ, તા. ૨૪-૨-૯૭.

મેહેરખાન જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિના તંત્રી સાહેબ

મુંબઈ

સાહેબ

૧ વિનંતિ કે લઘુપારાશરીમાં ત્રીજા, છઠા અને અગીઆરમાં સ્થાનના અધિપતિ ગ્રહો અને કેંદ્રના અધિપતિ શુભ ગ્રહો અશુભ ફળ આપનારા, તેમ ત્રિકોણના અધિપતિ ગ્રહો અને કેંદ્રના અધિપતિ પાપ ગ્રહો શુભ ફળ આપનારા છે એમ લખેલું છે. આ સંબંધમાં પ્રશ્ન એ છે કે જન્મલક્ષ્ય કઈ હોય ત્યાં ગુરુ છઠા તથા નવમા ભાવનો સ્વામી થાય છે; તો આ સ્થળે ગુરુને શુભ ફલપ્રદ કે અશુભ ફલપ્રદ સમજવો?

૨ આ માસિકના ૩-૪ અંકના ૩૯ મે પાને આપે લખેલા જવાબમાં “દશાફળ એ ફળમાંનું બારમું ફલ છે” એમ લખેલું છે. વાચક-વર્ગના હિતમાટે આ બાર ફળ કે યાં કે યાં છે તે લખી મોકલવા કૃપા કરશો.

૩ આ માસિકોમાં આર્ષ ગ્રંથો જેવા કે “જૈમિનીસૂત્ર, લઘુપારાશરી” વગેરેનાં ભાષાંતર આપવાં શરૂ થઈ ચુકેલાં છે, પરંતુ માસિકનાં સર્વ ગ્રાહકો તેમનો ઉપયોગ કરી શકે તેટલું જ્યોતિષતંત્ર જ્ઞાન ધરાવનારાં નહિ હોવાં જોઈએ; માટે એ ગ્રંથો સુગમતાવાળા અને ઉપયોગમાં આવે એવા થવામાટે ભાષાંતર સાથેજ કેશવીજ્ઞતકમાં જેવું ઉદાહરણ આપેલું છે તેવાંજ સ્પષ્ટ ઉદાહરણ આપવાની જરૂર છે કે તેથી તે ગ્રંથોના આશય સમજતાં તેમનો ઉપયોગ થઈ શકે. આશા છે કે વાંચકોના હિતનેમાટે આવતા માસિકથી આ ઉદાહરણો આપવાં શરૂ કરશો.

૪ ફળાદેશ જન્માંગકુંડલિથી કહેવો કે ચલિત કુંડલિથી કહેવો? જો ચલિત કુંડલિથીજ કહેવો તો જન્માંગકુંડલિ શા ઉપયોગમાં લેવી?

૫ લઘુપારાશરીમાં ચાર પ્રકારના સંબંધ કહેલા છે તે જન્માંગ કુંડલીથી લેવા કે ચલિત કુંડલિથી? જન્મ લક્ષ્ય કઈ હોય અને ધારો કે ત્રીજા ભાવમાં

ગુરુ અને અગિઆરમાં મંગળ પડેલા છે. ચલિત કુંડલિમાં ગુરુ ચળીને ચોથા ભાવમાં ગયો છે તેથી જન્મમાં ગુરુ અને મંગળને એકાન્યતર દૃષ્ટિનો સંબંધ હતો તે ચલિત કુંડલિમાં ઉડી ગયો. આ કારણથી આ પ્રશ્નની જરૂર થઈ છે.

૬ કેશવીજ્ઞતકના ભાષાંતરમાં પ્રથમ શ્લોકના ભાષાંતર નીચે ના. ૨ ની ટીપ આપેલી છે તેમાં લખેલું છે કે “પ્રાચીન ગણિતના ગ્રંથોમાં ગ્રહલાઘવ ને બ્રહ્મતુલ્ય એ બે ગ્રંથોના ગ્રહો ઠીક ઠીક દૃક્તુલ્ય માલુમ પડતા આવ્યા છે.” આ બે ગ્રંથો પૈકી વધારે વિશ્વસનીય અને પ્રલાદેશની સત્યતાના બરનું ગણિત કોનું છે? બ્રહ્મતુલ્યથી સાધેલો સ્પષ્ટસૂર્ય (રામખીજના સંસ્કારવાળો) ગ્રહલાઘવથી સાધેલા સ્પષ્ટસૂર્યથી લગભગ સાડાસાત કળા વધારે આવે છે તેમ ખીજ ગ્રહોમાં અંશાદિકનો તફાવત રહે છે. આમ થવાથી જોકે જન્મમાં કુંડલિમાં કોંક વખતેજ તફાવત આવશે; પણ નવાંશાદિ કુંડલિઓમાં સૂર્યોદિ ગ્રહોનાં સ્થાન ભિન્ન ભિન્ન આવવાનો હમેશાં સંભવ રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ વર્ષપ્રજ્ઞમાં હીનાંશ દર્શાના દિવસોમાં ભોટા તફાવત આવશે, અને તેથી ફળાદેશમાં બિભિચાર આવે એ ખુલ્લું છે. આથીજ અમારા પ્રશ્નના સ્પષ્ટ નિર્ણયની જરૂર સહજ જણાશે.

૭ આપ સાયન ગ્રહસાધનની હીમાયત કરો છો પણ આપણા પૂર્વાચાર્યોના જાણવામાં અયનાંશ છતાં તેમણે ચર અને લગ્ન સાધનના કામમાંજ તેમનો ઉપયોગ કરી સ્પષ્ટગ્રહો અને લગ્ન દક્ષર્મના સંસ્કાર શિવાયનાં નિરચનજ સ્વીકારેલાં છે આનું શું કારણ? દક્ષર્મ સંસ્કાર શિવાય ગ્રહો કદીપણ દુર્ગંધ થવાનાજ નહિ એ ખુલ્લું છે તો કેશવાચાર્યનો ભાવાર્થ દક્ષર્મ સંસ્કૃત સ્પષ્ટ ગ્રહો વરતી જન્મપત્રી બનાવવાનો છે કે તેણે “દૃક્તુલ્ય થતા હોય તે પક્ષના સ્પષ્ટ ગ્રહો વરતવા,” એવું શ્લોકમાં લખીને કેવળ મિથ્યા આડંબરજ કરેલો છે?

૮ આના ઉત્તરે પ્રશ્નો સાથેજ આપના માસિકમાં આપણે કે તેથી વાચકવર્ગના જાણવામાં આવતાં તેમને પણ ફાયદો થાય.

લી. સેવક,

પ્રાણલાલ બળદેવજી મુનશી

ષોષ્ટમાસ્તર વિરમગામ.

મી૦ પ્રાણુલાલ બળદેવરામ મુનશી જોગ.

નિવાસ વિરમગામ.

સાહેબ,

આપે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબ ખુલાસાવાર આ નીચે આપેલા છે, તે વાંચી શંકાઓનું સમાધાન કરશો.

જવાબ ૧— ગુરૂ ત્રિકોણનો સ્વામી થતો હોવાથી શુભદ્વંદુલ પ્રદ સમજવો. આ સંબંધમાં બૃહત્પારાશરીમાં નીચેપ્રમાણે લખવામાં આવેલ છે:

માર્ગવેન્દુસુતૌ પાપૌ ભૂસુતાંગિરસૌ શુભૌ ॥

एक एव ग्रहः साक्षाद्भूसुतो योगकारकः ॥ १ ॥

निहंता रविजोन्ये तु मानिनो मारकाह्वयाः ॥

कुलीरसंभवस्यैव फलान्युक्तानि सूरिभिः ॥ २ ॥

કર્ક લગ્નમાં જેનો જન્મ થયો હોય તેને શુક અને ખુદ પાપદ્વંદુલ મંગળ અને ગુરૂ શુભદ્વંદુલ હોયછે. ગ્રહમાં ફક્ત એક મંગળજ યોગકર્તા ગ્રહ થાયછે. શનિ મારનાર થાયછે અને બાકીના મનુષ્યના મારક કહેવાય છે. એ પ્રમાણે શુભાશુભ દ્વંદુલ વિદ્વાનોએ કહેલ છે.

જવાબ ૨— જે બાર પ્રકારનાં દ્વંદુલ બળવાની તમારી ઈચ્છા છે તે અમે શ્રીપતીનાં વચનોમાં નીચે આપીએ છીએ.

पाकं द्वादशधा वदन्ति यवना दिग्भेदभिन्नं तथा ॥

माणित्थाः खलु वादरायणमुनिस्तं चाष्टधा प्रोक्तवान् ॥

षड्भेदं खलु सिद्धसेनविबुधस्तं देवलाद्याः पुनरू ॥

भैरवविधिमितैरुदारधिषणः श्रीविष्णुगुप्तस्त्रिभिः ॥ ૧ ॥

યવનાચાર્ય અને તે મતના અનુયાયીઓ દશાદ્વંદુલ બાર તરેહનું છે એવું કહેછે.^૧ માણિત્થ અને તેના શિષ્યો દશ તરેહથી, બાદરાયણ મુનિ અને તેના મતને અનુસરનારાઓ આઠ ભેદથી,^૨ ગણા સિદ્ધસેનાચાર્ય

૧ યવનાચાર્યે અતિસૂક્ષ્મતા વાસ્તે જે પાક દશાદ્વંદુલના વિભાગ કરેલા છે તે અતિવિસ્વસનીય છે, સ્પષ્ટ ગ્રહ કુંડલીપરથી આ રીતે નક્કી કરેલ દશાદ્વંદુલમાં અલિચાર આવવો અસંભવિત છે.

૨ આ મુનિનો મત વરાહમિહિરે દશાદ્વંદુલ સંબંધમાં સ્વિકારેલ છે, ને તે દશાદ્વંદુલધ્યાયમાં તેમણે લીધેલ છે.

ને તેના શિષ્યો છ ભેદથી, દેવલાદિ મુનિઓ ચાર ભેદથી, વિશાલ બુદ્ધિ-
માન વિષ્ણુગુપ્ત ત્રણ ભેદથી, અને સત્યાચાર્ય જે ભેદથી દશાક્ષણ કહેછે.^૧ એ
સર્વેનાં રચેલાં શાસ્ત્રો તપાસી તેમાંનો કંઈ પણ ભાગ રહી ન જાય તેવી રીતે
હું તે (ચાર પ્રકારનાં ક્ષણનાં નામ નીચેપ્રમાણે) કહુંછું. ॥ ૧ ॥

પાર્કં દ્વિભેદં મુનિરાહ સત્યસ્તચ્છાસ્તદૃષ્ટા કથયામ્યશેષમ્ ॥

નૈસર્ગિકઃ સ્યાત્પ્રથમોઽત્ર ભેદો દશાક્રમાખ્યશ્ચ ભવેદ્વિતીયઃ ॥ ૨ ॥

અન્તર્દશાખ્યઃ કથિતસ્તૃતીયઃ પ્રોક્તશ્ચતુર્થો વિદશાભિધાનઃ ॥

યોરાશિસંજ્ઞઃ સ્વલુપંચમોઽત્ર પૃષ્ઠસ્થાભાવફલાખ્યભેદઃ ॥ ૩ ॥

યોગાભિધઃ સ્યાત્સ્વલુપસપ્તમોઽપિ સ્યાદષ્ટમોઽષ્ટિફલાભિધાનઃ ॥

પ્રોક્તોષ્ટવર્ગો નવમો મુનીંદ્રૈઃ હોરાદિવર્ગો દશમો ગ્રહાણામ્ ॥ ૪ ॥

પ્રત્યબ્દમાસદ્યુનિશાફલૈઃ સ્યાદેકાદશો ભોજનમૈથુનાદ્યૈઃ ॥

સદ્વાદશઃ સત્ત્વશરીરધાતુસ્વરૂપભેદૈઃ કથિતોઽત્ર તજ્ઞૈઃ ॥ ૫ ॥

નૈસર્ગિક દશાક્ષણ એ પહેલો ભેદ છે;^૧ આયુર્દાય દશાક્રમ નામનો બીજો
ભેદ છે.^૨ અન્તર્દશા નામનો ત્રીજો ભેદ કહેવાયલો છે;^૩ વિદશા નામનો ચોથો
ભેદ છે;^૪ રાશિક્ષણ નામનો પાંચમો ભેદ છે;^૫ ભાવક્ષણ નામનો છઠો ભેદ

૧ બાર ભેદને જે ભેદમાં સમાવી સુગમતામાટે સત્યાચાર્યે ક્રમ જે પ્રકાર-
નાજ દશાક્ષણ ભેદ ગણાવેલ છે. સમગ્ર ક્ષણભેદનો તેમાં સમાવેશ થઈ જતો હો-
વાથી તે ભેદપરથી દશાક્ષણ કહેવાનું સુગમ પડે છે. આ જે ભેદમાં પણ ભાવિ-
ક્ષણ વિચારનારે સમગ્ર ક્ષણનો વિચાર કરીનેજ નિર્ણય કરવો.

૨ અંથોક્ત ક્રમપ્રમાણે નિયમિત વર્ષની દશા વિધિને નૈસર્ગિક દશા કહેછે,
એને તાંત્રિક દશા પણ કહેવામાં આવે છે. અષ્ટોતરી, વિશેષતરી, વિગેરે દશાવિધિ
નૈસર્ગિક દશા કહેવાય છે. વર્તમાન અહની દશાનું ક્ષણ એ નૈસર્ગિક દશાનું ક્ષણ
કહેવાય છે.

૩ અંશાયુ, અષ્ટક વર્ગ વિગેરે આયુર્દાયોક્ત દશા એ સ્વાભાવિક દશા કહે-
વાય છે. એ દશામાં વર્તમાન દશાનું ક્ષણ તે ગણિતાગત અહદશાક્ષણ કહેવાય છે.
૪ મહાદશામાં જે અહની અન્તર્દશાઓ ચાલતી હોય અથવા તે ચાલવાની
હોય તેમનું જે ક્ષણ હોય તે અન્તર્દશા ક્ષણ કહેવાય છે.

૫ અહની વર્તમાન વિદશાઓનું ક્ષણ તે વિદશા ક્ષણ કહેવાય છે.

૬ જે અહની દશાનું ક્ષણ વિચારવાનું હોય તે જે રાશિમાં રહેલ હોય તેનું
જે ક્ષણ હોય તે.

છે;^૧ યોગોક્તકૃણ નામનો સાતમો ભેદ છે;^૨ દષ્ટિકૃણ નામનો આઠમો ભેદ છે;^૩ અષ્ટકવર્ગોત્પન્ન કૃણ નામનો મુનિઓએ નવમો ભેદ કહેલ છે;^૪ હોરાદિ વર્ગકૃણ નામનો દશમો ભેદ છે;^૫ પ્રતિવર્ષ, માસ અને દિવસ કૃણ નામનો અગિઆરમો ભેદ છે.^૬ અને ભોજન, મૈથુન વિગેરેથી તથા સત્ત્વ, શરીર અને ધાતુ તથા સ્વરૂપપરથી નકી કરાતાં કૃણને તે શાસ્ત્ર જાણુ નારાઓએ દશા કૃણનો આરમો ભેદ કહેલ છે.^૭ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

૧ દશાપતિ ગ્રહ જે ભાવમાં પડેલો હોય તેનું જે કૃણ હોય તે.

૨ યોગ ચાર પ્રકારના છે. દ્વિત્યાદિ ગ્રહયોગ કૃણ, રાજયોગ કૃણ, નાભસ-યોગ કૃણ ને ચંદ્રયોગ કૃણ એકથી વધારે ગ્રહ એકજ રાશિમાં રહેલા હોય તેમનું જે કૃણ હોય તે દ્વિત્યાદિ ગ્રહયોગ કૃણ કહેવાય છે. જે ગ્રહના યોગથી રાજયોગ ઉત્પન્ન થતો તે જે પ્રકારનો હોય તે રાજયોગ કૃણ. જીહ્વજ્ઞતકાદિ ગ્રંથમાં શકટ, ચૂપ, વીણા આદિ જે નાભસ યોગ કહેવામાં આવેલ છે તેમાંનો જે યોગ ઉત્પન્ન થતો હોય તેનું કૃણ તે નાભસયોગ કૃણ કહેવાય છે. સુનકા, અનકા, દુર્ધરા, કે-મુદુમ ને અધિયોગ વિગેરે યોગો ચંદ્રયોગ કહેવાય છે ને તેમનું કૃણ ચંદ્રયોગ કૃણ કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકારના યોગમાં નાભસ યોગનું કૃણ હંદગીની શરૂઆ-તથી તે અંતસૂધી થયા કરેછે. બાકીના યોગનું કૃણ યોગકર્તા ગ્રહની દશા અન્તર્દ-શામાં થાય છે. જ્યારે દશાકૃણ વિચારવાનું હોય ત્યારે યોગોક્ત કૃણમાં પ્રથમ નાભસ યોગ થતો હોય તો તેનું કૃણ લેવું. બાદ જે ગ્રહની દશા અન્તર્દશા કે વિદશાનું પ્રજા વિચારવાનું હોય તે ગ્રહ ઉપર કહેલા જે યોગમાં કારણભૂત હોય તે યોગનું કૃણ પણ લખવું.

૩ જે ગ્રહની દશાનું કૃણ નકી કરવાનું હોય તેની દષ્ટિનું જે કૃણ હોય તે કૃણ.

૪ જે વખતે દશાકૃણ નકી કરવાનું હોય તે વખતે તે ગ્રહની સાથે તા-લ્કાલિક ગ્રહનું અષ્ટક વર્ગોક્ત રીતે જે શુભાશુભ કૃણ આવડું હોય તે અષ્ટક વ-ર્ગોક્ત કૃણ કહેવાય છે.

૫ જન્મ વખતે ગ્રહ જે વર્ગમાં રહેલો હોય તેનું પૃથક્ પૃથક્ કૃણ તે હોરાદિ વર્ગકૃણ કહેવાય છે. આ રચણે ગ્રહની રાશિ કૃણ પ્રમય અલગ ગણાવેલ છે માટે લગ્નને વર્ગ તરિકે ગણવું નહીં.

૬ દશાકૃણ નકી કરતી વખતે વર્ષમાસ દિવસ તથા ભોજન, મૈથુન વિ-ગેરેપરથી ઈષ્ટ ગ્રહનું જે કૃણ નકી કરાવું હોય તે કૃણ.

૭ મનુષ્યનું સત્ત્વ, શરીર, ધાતુ અને સ્વરૂપ જોઈ નકી કરવામાં આવેલાં કૃણને આરમા દશા ક્રમકૃણ તરિકે ગણવામાં આવે છે.

સૂચના—જે ગ્રહની દશાનું કૃણ નકી કરવાનું હોય તેનું ઉપર કહેવામાં આવેલ આર રીતિએ જે સિત્ત સિત્ત કૃણ આવડું હોય તે એકત્ર લખવું; બાદ તેનો

જવાબ ૩—ઉદાહરણ આપવા સંબંધમાં તમારી સૂચનાઓપર વેળાસર અમલ કરવામાં આવશે. ગયા માસમાં જે ગ્રંથ ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે, તે એકથીજ સમગ્ર જ્યોતિષશાસ્ત્રના ફળાદેશ વિષયનાં મૂળતત્ત્વો જાણી શકાય તેમ છે. અમારાથી દરેક બનતી કોશેશે તેને સરલ અને ઉદાહરણ બનાવવામાં આવશે.

જવાબ ૪—ભાવીફળનો આદેશ કેવળ જન્મોગ ચક્રપરથીજ કરવો. જ્યોતિષશાસ્ત્ર ગ્રંથોમાં ચલિત કુંડલી કરવા સંબંધમાં સ્ફૂટ લેખો ધણાજ જુજ મળી આવે છે, જે ભાવમાંથી ગ્રહ ચળે છે તે ભાવનું તે ફળ આપતો ન હોય તોજ તેને ચળીત કુંડલીનાં સ્વતંત્ર ફળદાતા તરિકે ગણી શકાય. જન્મપત્રીમાં દરેક ગ્રહના વિશેષકા કરવામાં આવે છે, તે એવી મતલબથી કે ગ્રહ કયા કયા ભાવનું કેટલા કેટલા વિશ્વા ફળ આપી શકશે. દાખલા તરિકે, તમારાંજ ઉદાહરણમાં ગુરૂ ત્રીજેથી ચોથે ભાવે ગયેલ તમે જણાવો છો. એમાં ગુરૂ ત્રીજા ભાવનું ફળ નહીં આપશે એમ તમારે સમજવું નહીં. ત્રીજા ભાવ તથા ચોથા ભાવમાં તેના જેટલા ફળ વિશ્વા મંગેલા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેનાં બન્ને ભાવફળ પરથી જે ફળ ઉત્પન્ન થાય, તે તેનું નફી ભાવફળ થાશે. ચલિત કુંડલી વિશેષે કરી અમુક ભાવમાં કઈ રાશિ રહેલી છે તે સ્પષ્ટપણે જાણવા માટે બનાવવામાં આવે છે. “અમુક ભાવનો સ્વામી અમુક સ્થાનમાં પડેલો હોય તો અમુક ફળ થાય.” એવો જ્યાં લેખ હોય; ત્યાં ચલિત કુંડલીપરથી ભાવસ્વામી જાણવો ને જન્મોગ ચક્રપરથી જન્મલગ્નથી તેના વિશેષકા પ્રમાણમાં ભાવનું ફળ જાણવું. “અમુક ભાવનો સ્વામી અમુક રાશિમાં રહેલો હોય” એ ફળ જોતી વેળા ભાવપતિ ચલિતપરથી લેવો ને તેની રાશિ વિગેરેનો વિચાર જન્મોગપરથી કરવો. “અમુક ભાવના સ્વામીપર અમુક ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો અમુક ફળ થાય.” એ યોગનો વિચાર ભાવ-

બીજા ગણિતના નિયમાનુસાર એક્ય કરવું; તે એવી રીતે કે એક ફળમાં ગ્રહ બતકને માંદો પાડતો હોય ને બીજામાં તેજ સુખી રાખનાર જણાતો હોય તો તે માંદો પણ નાખે નહીં ને તે સુખી પણ રાખે નહીં. તેમજ એક સ્થળે તે ચૈસો અપાવતો હોય ને બીજા યોગમાં તે ચૈસો હરતો હોય તો પણ તેની મિશ્રસ્થિતિ કહેવી. મતલબ કે ફળનો વિરોધ હોય તો નાશ ને સમાનતા હોય તો વૃદ્ધિ કહેવી. આ દશા ફળના સર્વે નિયમ ધ્યાનમાં રાખી ફળાદેશ કરવામાં આવે તો અતિસૂક્ષ્મ ભાવીફળ જાણાયાવિના રહેશે નહીં.

પતિ ચલિતપરથી જાણી સ્ફુટ દૃષ્ટિ પ્રમાણમાં કરવો. એટલે ફલાદેશ કેવળ જન્મમાં પરથી નહીં કરતાં ભાવ કુંડલીની ભાવરાશિઓ ધ્યાનમાં લઈ જન્મમાં ચક્રપરથી કરવો. આ મધ્યમ માર્ગ સર્વે આચાર્યોના મતથી અવિરૂદ્ધ છે.

જવાબ ૫—આ પ્રશ્નના પ્રથમ ભાગના જવાબનો ઉપરના જવાબમાં સમાવેશ થાય છે, એટલે તેની પુનરુક્તિ કરતા નથી. દૃષ્ટિસંબંધમાં કેવળ સ્થાનપરત્વે ગણના નહીં કરતાં કેશવીમાં જે રીતે દૃષ્ટિ વરતવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે રીતે દૃષ્ટિ નકી કરવા પછી તમારે આ સ્વાલના જવાબની રાહ જોવી પડશે નહીં. તમારાં પોતાનાં ઉદાહરણમાં સ્પષ્ટ રીતે જે ગુરૂ મંગલની દૃષ્ટિ કાયમ રહેતી હોય તો પછી તેના એકાન્યતર દૃષ્ટિનો સંબંધ જતો રહે નહીં. તમે જાણતા તો હશેજ કે ગ્રહ ભાવ સંધિથી એક કળા ઓછો વધતો થતો હોય તો તેને આગળ પાછળના ભાવમાં મૂકવામાં આવે છે.

જવાબ ૬—આ સ્વાલની સાથે ફળાદેશમાં વ્યભિચાર આવવા વિશે તમે જે કારણ દર્શાવ્યાં છે તે સાથે અમે અક્ષરસઃ મળતા છીએ. એવો અંશાદિકનો ફેર આવતો અટકાવવા માટેજ અમે સૂક્ષ્મ નિરયન ગ્રહ લેવાની બલામણુ કરેલ છે. સૂક્ષ્મ નિરયન સંબંધમાં જે મત છે જેનું વિવેચન અહીં કરવાથી અતિલંબાણ થાય તેમ હોવાથી તે અગાઉપર રાખી એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે નાટીકલ એદમેનેકમાં જે સાયન ગ્રહ આપવામાં આવે છે; તેમાંથી શુદ્ધ અયનાંશ બાદ કરી જે સ્પષ્ટ ગ્રહ મળે તેને બીજા અન્ય ગ્રંથના અભાવે ઉપયોગમાં લેવા. આથી ગ્રહસ્થિતિનાં ફેરફારને લીધે આવતો વ્યભિચાર અટકશે.

જવાબ ૭—અમે સાયન ગ્રહસાધનની હીમાયત કરી છે તેમાં કાંઈ ખોટું નથી જે પક્ષથી ગ્રહનાં સ્થાન સૂક્ષ્મ રીતે જાણી શકાય તે લેવામાં કશી પણ હરકત નથી. સાયન ગ્રહસાધન કરવું એવાં અમારાં કહેવાથી અમે સાયનગ્રહ ફળાદેશમાં ઉપયોગમાં લેવાનું કહ્યું એવો અર્થ નીકળતો નથી, નિરયનગ્રહ સાધનમાં કેટલીક સ્થૂળતા હોવાને લીધે અમે તે મતને વિશેષ પસંદ કરેલ છે; પરંતુ ફળાદેશમાં સાયનગ્રહ લેવા કે કેમ તેના નિર્ણયપર હજી અમે આવ્યા નથી. અમારૂં કહેવું એટલુંજ કે “સાયનગ્રહની રીતિએ સ્પષ્ટ ગ્રહ સાધી તેમાંથી નિરયનગ્રહ લાવીને ફલાદેશમાં ઉપયોગમાં લેવા.” એ લાવવાનાં ડ્રાઇક્ટ તૈયાર કરવાનું કામ ચાલુ છે; તે તૈયાર થયેથી જ્યોતિષ વિદ્યાના અનુરાગીઓને જાણાવવામાં આવશે.

શ્રીમાન કેશવદેવજ્ઞાનાં “ દગ્તુલ્ય ચતા હોય તે પક્ષના સ્પષ્ટગ્રહ વરતા. ” આ વાક્યપર તમોએ જે આક્ષેપ મૂક્યો છે તે પાયાવિનાનો તથા ગેર સમજનો છે. “ દૃક્કર્મ ” તથા “ દગ્તુલ્ય ” આ બંને શબ્દો એક અર્થ નથી. જે સંસ્કાર આપવાથી ગ્રહ આપણનાં દૃષ્ટિ સૂત્રપર આવે છે તેને “ દૃક્કર્મ ” કહે છે; અને જે ગ્રહનાં સ્થાન આકાશમાં ગણિતતુલ્ય માલમ પડે તે ગ્રહનાં સ્થાન (ગ્રહ) ને “ દગ્તુલ્ય ” ગ્રહ કહે છે.

દૃક્કર્મથી ગ્રહનાં વાસ્તવિક સ્થાનમાં ફેર પડતો નથી; પરંતુ વાતાવરણને લીધે ગ્રહબિંબ તેની અસલ સ્થિતિ કરતાં કંઈ ઉચું નીચું માલમ પડે છે; આ કટલું ઉચું વા નીચું છે એ જાણવાની રીતિને દૃક્કર્મ કહે છે. એ તક્ષાવત કક્ષા નલિકા તથા ગ્રહના ઉદયાસ્તના વરતારામાંજ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. નહિ કે ગ્રહનું અતિ સૂક્ષ્મ સ્થાન જાણવા માટે.

શ્રીકેશવાચાર્યનો મિથ્યાડંબર નથી. તેનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય અને અર્થમય છે. તેણે પોતે ગણિતના ગ્રંથ બનાવેલ છે છતાં જતે કાળે ગણિતમાં ફેરફાર પડશે એવી અગમચેતીથી પોતાના પક્ષના ગ્રહ લેવાનું નહીં કહેતાં જે પક્ષથી ગ્રહ દગ્ગોચર થતા હોય તે પક્ષનાજ ગ્રહ લેવાનું તેણે કહેલું છે. એમનાં અહંકારરહિત નિરપેક્ષ વચનપર આપણે સમજફેરથી આક્ષેપ મૂકીએ એ અધર્મીત છે. અમને આશા છે જે આ ખુલાસાથી તમારી સર્વે શંકાઓનું સમાધાન થયું હશે. કદાચ હજી પણ શંકા રહેતી હોય અથવા ન્યોતિપ વિષયના કોઈ પણ વિષય સંબંધી તમારે પ્રશ્ન પૂછવા હોય, તે ખુશીની સાથે અમને પૂછશો. અમે બનતી તબીબી તમારી શંકાઓનું સમાધાન કરશું.

કોઈ પણ તરેહનું ભાવીફળ જાણવા માટે જે એ પ્રશ્ન પૂછવાની અમે દરેક ગ્રાહકને છૂટ મૂકી છે તેને આવા વિધાવિનોદાર્થ પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્ન સાથે કરી સંબંધ નથી. આપ ન્યોતિપ તરફ ઉત્સાહ રાખો છો ને તેને ફેલાવો કરવા તરફ આપની ધારણા છે એ જોઈ અમે ખુશ થયા છીએ ને તમને તે માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

તંત્રી. કાનજી વિ. મયાશંકર દ્વિવેદી.

જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિ.

મલાડ ગામના રહીશ આનંદરાવ, આર, તાલવડેકરે
હિંદુસ્થાનમાં ચાલતા દુષ્કાળ તથા રોગ સંબંધમાં
જ્યોતિષવિદ્યાના પ્રમાણથી નાખેલું
વધારે અજવાળું.

(મુખધસિમાચારપરથી.)

સાહેબ, મુખધ અને ઈલાકાનાં બીજાં શહેરોમાં મરડીને લીધે ઉદાસી, ધાર્મિક અને ગભરાટનું જે વાદળ ઘેરાયેલું છે તેને વીખેરી નાખવાને કામે લાગે એવી કોઈ પણ ખચ્ચર હાલને સમયે ખસુસ કરીને આવકારદાયક ગણાવી જોઈએ તેટલા માટે મરડીના હુમલામાંથી આપણો જલદીથી છૂટકો થનાર છે એવી જે ખચ્ચર મદરાસના એક વરતમાનપત્રમાં એક જોતીધિયે થોડુંકની વાત ઉપર પ્રગટ કરાવી હતી તેને પણ આપણે આવકારદાયક ગણીશું. ગરીબ નીરદોષ મનુષ્યોને પોતાની લડતમાં ધસડવા વીના આપણાથી અતીશય છેટે આવેલા ગ્રહો પોત પોતા વચ્ચે ચાલતા વાંધાઓનો તીવેડો કાં લાવી શકતા નથી તેનો સંતોષકારક ખુલાસો તો ગ્રહોની ચાલનો ઉંડો અભ્યાસ કરનારા માહાન જોતીષોજ કરી શકશે. જે કેટલીક ચીજોનું જ્ઞાન ઈનસાને હજીસુધી મેળવ્યું નથી, તેઓ પરદા પાછળ રહી તેના ભવીષ ઉપર ચાલુ અસર કરે છે. આપણી હાલની લડત પણ, નામદાર ગવરનર લાર્ડ સેનડહરસ્ટના બોલોમાં બોલયે તો, એક અણુદીક દુશ્મન સામે છે. એ અણુદીક દુશ્મન જેને વીધે અર્થશાસ્ત્ર અને નીતી શાસ્ત્રમાં ઈશારા કરવામાં આવેલા જોવામાં આવે છે, તે કેટલી કેટલી મુદ્દતે પોતાનું જોર અજમાવે છે તેને લગતા ગુપ્ત કાયદાનો ભેદ હજી સુધી હાથ લાગ્યો નથી એમ જણાવવામાં આવે છે. એમ છતાં ચોક્કસ નીયમીત મુદ્દતે લગન અને આપદાતોની સંખ્યામાં થતો વધારો, વેપાર ઉદ્યોગની થતી ચહડતીપડતી તથા એવાજ

ખીજ કંટલાક સંસારી બનાવે એ ગુપ્ત કાયદાને આધીન રહી બન્યા બન્ય છે. એ ગુપ્ત કાયદાનો થોડે ઘણે દરજ્જે ખુલાસો આપી શકાય એમ છે. ચોક્કસ બનાવો નીચમીત વખતે પાછા અને પાછા બનવાજ નેઈએ એવો કુદરતનો કાયદો હોય એમ જણાય છે. ભરસપતી ચક્ર જે હીંદી ખગોળવીદ્યામાં સાઠ વરસનું ગણાય છે તેને નીચમીત અંતરે ચોક્કસ બનાવો પાછા બનવા નેઈએ. એવો નીચમ ચાલતો જણાય છે. એ ચક્રના દરેક વરસને ચોક્કસ નામ આપવામાં આવેલું હોય છે. વરસના નામ ઉપરથી તેના સારા નરસા ગુણોવીષે કંટલીક વખતે જે કે ચોક્કસ સમજ પડતી નથી, તોપણ ઘણીક વેળા અમુક મુદ્દેમુદ્દત સારા માદા બનાવો પાછા ને પાછા બને છે એમ અનુભવ ઉપરથી પુરવાર થયું છે, અને જે ચોક્કસ વરસમાં તે બને છે તે વરસને આપેલું નામ તેની સમજ પાડે છે. દાખલા તરીકે હાલનું ૧૮૧૮નું હીંદુ શાકે વરસ આવતી તા. ૨ જ એપ્રિલે પુરૂં થાય છે તેને ‘દુરમુખ’ એટલે કે ઉદાસી અથવા શોકાતુર ચહેરા કે સ્વભાવનું એવી ઉપમા આપવામાં આવી છે. આપણને અત્યાર સુધીમાં મળેલા અનુભવ ઉપરથી તે ખચીતજ શોકાતુર પસાર થયું છે. સાઠ વરસ ઉપર એજ ‘દુરમુખ’ નામના વરસમાં બંગાળમાં ભારે દુકાળ પડ્યો હતો જેથી લગભગ આઠલાખ આસામીઓનો ધાણ નીકળ્યો હતો. તે પછી બે દાહકા રહીને એટલે ધ. સં. ૧૮૫૭ ના વરસમાં હીંદુસ્તાનના લશકરે ઉઠાવેલા બળવાને વખતે ભયંકર ખુનરેજ ચાલી હતી. તે પછી બે દાહકા રહીને એટલે ૧૮૭૬-૭૭ ના વરસમાં ઉપલાજ ઈલાકામાં ભારે રેલથી અસંખ્ય ઢોરો ઉપરાંત એક લાખ આસામીઓ તણાઈ મુવાં હતાં. જેઓ રેલના સપાટામાંથી બચી ગયાં હતાં તેઓમાંથી ઘણાકો પાછળથી કાલેરાને શરણ થઈ ચાલ્યા ગયા હતા એજ અપશકુન ભરેલાં વરસમાં ચાલેલી ભારે ટીપણીથી દક્ષીણ હીંદુસ્તાનમાં વીસ લાખ એકર જેટલી જમીન ખેતી થવા વીના નીરપયોગી પડી રહી હતી, અને તેથી આસરે ૮૨,૫૦,૦૦૦ આસામીઓ મરણ પામ્યાં હતાં. તે પછીના બે દાહકા રહીને આવેલાં એજ અપશકુન ભરેલાં ‘દુરમુખ’ નામના વરસમાંથી આપણે પસાર થઈએ છીએ. એ વરસમાં પડેલા ભયંકર દુકાળથી આખાં હીંદુસ્તાનનો નકસો ગોચા છેકાંઈ ગયોછે. દુકાળના જોડેજોડ મરણી શુરૂ થયાથી મનુષ્યોની હાડમારીનો અંત રહ્યો નથી. એ ચક્રના ૧૮૩૭, ૧૮૫૭, ૧૮૭૭ અને ૧૮૯૭ ના વરસોમાં થયેલી ખરાબીની એવાં જ આગળ પસાર થઈ ગયેલાં ‘દુરમુખ’ વરસોમાં થયેલી ખરાબીઓ સાથેની સરખામણી તવારીખન-

વેસો તથા અસલી બાબતોનો શોક ધરાવનારા અભયાસીઓ માટે એક વીચીત્ર તથા ઉપયોગી બાબત થઈ પડશે. નામદાર મહારાણીના રાજ્ય અમલના સાઠ વરસ દરમ્યાન દર વીસ વરસે બનતી રહેલી એવી ભયભીત આફતોને સુધારાની સઘળી સામગ્રીઓ સાથે ગમે એવી મજબુત કોશેશો કર્યા છતાં, આપણી મજબુત અને પ્રબળીત ઇછાનારી સરકાર દુર કરી શકી નથી. અરથશાસ્ત્રીઓ વેપારની ચહડતી પડતી વીષે જોટલી ચોકસીથી આગાહી કરી શકે છે તેટલીજ ચોકસીથી એ ચક્રના સાઠ વરસમાં દર વીસ વીસ વરસને અંતરે બનનારી હોનારતો વીષે આગાહી કરી શકાય એમ સ્પષ્ટ દીસે છે. વરસના વહેવા સાથે મજેલા આગળ વધતા જતા અનુભવને અનુસરીને મજબુત કોશેશ કરવાથી દેશની કુદરતી અને તેના વતનીઓની નીતી રીતી સંબંધી સ્થિતિમાં ઘટતો ફેરફાર કરી છોટે પડેલા મંગળ, ભરેસપતી કે શનીશ્વરની માઠી અસરો કરતાં આપણી નજદીકમાં ધર કરી રહેલી ખરાબીઓની માઠી અસરો તોડવાને આપણે વધારે સામર્થ્યવાન થઈશું એવી આશા રહે છે. મરકીના સપાટામાંથી આપણે જલદીથી છુટકો થાય તેટલામાટે મદરાસનો ઉપલો જોતિષી નવ ગ્રહોના ચક્રની પુંજ કરવાને આપણને આગ્રહ કરે છે. આપણે સઘળાએ તેમ કરવું જોઈયે છે: પણ આપણું પુર્ણનું ચક્ર વીદ્યાદેવીના હાથમાં પકડેલું સુધારા વધારાનું ચક્ર હોવું જોઈયે અને આપણા ઉપાધ્યાઓ તરીકે શાસ્ત્રોની જુદી બાબતોના ઉંડા અભયાસીઓએ કામ બળવડું જોઈયે છે.

શાકે ૧૮૧૯ થી શરૂ થતાં ચૈત્રીવર્ષનો સાધારણ વરતારો.

શાલિવાહન નૃપનું ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ શનિવારથી, ૧૮૧૯ મું વર્ષ શરૂ થાય છે. જ્યોતિષશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે હેમલંબ નામના સંવત્સરનો આરંભ પણ એજ દિવસથી થાય છે. આ વર્ષમાં રાજા શનિ છે; મંત્રી રવિ છે; આગોતરા ધાન્યનો સ્વામી બુધ છે; વર્ષાદનો સ્વામી સૂર્ય છે; રસનો અધિપતિ શુક્ર છે; ને પાછળનાં ધાન્યનો સ્વામી મંગળ છે; આ સ્વામીઓનું નીચે પ્રમાણે ફળ જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં આપવામાં આવ્યું છે.

જે વર્ષનો રાજ શનિ થયો હોય તે વર્ષમાં ફળ ધાન્ય અને પાણીની ખૂટ પડેછે; મનુષ્યો ચોર અને રોગના ભયથી પીડાય છે; ને રાજાઓ લડાઈમાં લાગેલા રહે છે.

જે વર્ષમાં સૂર્ય પ્રધાન હોય તે વર્ષમાં પાણી, ધાન અને પુષ્પાદિની અછત થાયછે; રાજાઓમાં પરસ્પર વૈર વધેછે; મનુષ્ય રોગ અને ચોરના ડરથી પીડાયમાન થાયછે; અને ઘણાં લોકોને ભૂખમરો દુઃખ આપેછે.

જે વર્ષમાં આગોતરા પાકનો સ્વામી બુધ હોયછે, તે વર્ષમાં પૃથ્વીમાં ધન, ધાન્ય અને વર્ષાદ પુષ્કળ થાયછે; રાજકર્તાઓ લડાઈમાં હાલવાવાનું મન કરતા નથી અને મનુષ્ય સુખી અને ભયહીન થાયછે.

જે વર્ષમાં વર્ષાદનો સ્વામી સૂર્ય થયો હોય તે વર્ષમાં ધાન્ય અને પુષ્પાદિનો નાશ થાયછે; ક્વચીત વર્ષાદ પડેછે. તરુકર અને રોગનો ઉપદ્રવ વધે છે; અને મનુષ્ય રોગના ભયથી વ્યાકુળ રહેછે.

જે વર્ષમાં રસેશ શુક્ર થયો હોય તેમાં મીઠું, શેરડી તલ અને અન્ય શી વધારે થતી નથી.

જે વર્ષમાં પશ્ચાદ ધાન્યેશ મંગલ થયો હોય તે વર્ષમાં ધાન્ય પેદા થતું નથી; કંદ મૂલ યોગ જથામાં પેદા થાયછે; વર્ષાદ થોડી થાયછે; રાજાઓ પરસ્પર લડાઈ કરવામાં મગ્યા રહેછે; અને પ્રજામાં રોગ અને અગ્નિનો અતિભય ઉત્પન્ન થાયછે.

આ વર્ષમાં જ્યેષ્ઠ વદી ૬ રવિવાર, શતતારક નક્ષત્ર, પ્રીતિયોગ સૂર્યોદયાદિષ્ટ ઘટી ૧૨-૬ પળ સમયે સૂર્ય આર્દ્રા નક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરે છે; તેનું ફળ નીચે પ્રમાણે છે.

જે વર્ષમાં સૂર્યનો આર્દ્રાપ્રવેશ છઠ્ઠે દિવસ થાય તે વર્ષમાં માણસો પૈસેટકે તથા સંપત્તિથી સુખી રહેછે.

જે વર્ષમાં આર્દ્રાપ્રવેશ રવિવારે થાય તે વર્ષમાં જનવરોનો મોટો નાશ થાયછે.

જે વર્ષમાં આર્દ્રાપ્રવેશ સમયે શતતારક નક્ષત્ર હોય તે વર્ષમાં વર્ષાદ ઘણી થાયછે.

જે વર્ષમાં આર્દ્રાપ્રવેશ સમયે પ્રીતિયોગ હોય તે વર્ષમાં પૃથ્વી પાણીથી વ્યાપ્ત થાયછે. અર્થાત્ અતિવર્ષાદ થાયછે.

જે વર્ષમાં આર્દ્રાપ્રવેશ દિવસનો થાય છે તે વર્ષમાં પૃથ્વીમાં અનાજ

થોડું પાકે છે, વર્ષાદ થોડો પડે છે અને મનુષ્યોને તસ્કર તથા રોગનો મોટો ભય રહે છે.

આ વર્ષમાં વર્ષાદનું નામ વાયુ છે તેનું એવું ફળ છે કે વાદળાંમાંથી પાણી પડે નહીં, મનુષ્યો અનાજ વગર હેરાન થાય અને ઘરખારવિનાના થઈ રખડે છે.

આ વર્ષમાં નાગ હિમમાલી નામે છે અને વર્ષાદનો વાસો ધોળીને ઘેર છે તેનું ફળ નીચે પ્રમાણે છે,

જે વર્ષમાં હિમમાલી નામે નાગ હોય છે તેમાં પૃથ્વીમાં પાક સારો થાય છે અને વૃદ્ધિ સારી થવાથી પ્રચુર અનાજ પાકે છે.

મેઘનો વાસો ધોળીને ઘેર છે તેથી આ વર્ષમાં વર્ષાદ ઘણોજ થશે.

વર્ષના રાજનું જે ફળ કહેલું છે તે પંચભ, કાઠીઆવાડ અને વિદર્ભદેશ-માટે જાણવું; જે પ્રધાનનું ફળ કહેલ છે તે પૌંડ્ર અને કલિંગ માટે જાણવું; ધાન્યેશનું જે ફળ કહેલ છે તે ગુજરાત અને યવનોના દેશમાટે જાણવું;

મગધ દેશમાં મેઘેશ (વર્ષાદનો સ્વામી)નું ફળ જાણવું; અને કોકણને માલવામાં રસેશનું ફળ જાણવું; આદ્રાપ્રવેશનું ફળ વિંધ્યાચળ પર્વતના દક્ષિણ ભાગ માટે જાણવું; અને બાકી રહેલા દેશોમાં સંવત્સરનું ફળ જાણવું.

આ વર્ષમાં હેમલંબી નામે સંવત્સર છે તેથી રાજાઓમાં વિરોધ થશે, પૃથ્વીપર અનાજ મધ્યમસર પાકશે, અને ખંડિત વૃદ્ધિ થશે; તોપણ લોકોને પૈસા તરફનો સારો સંતોષ રહેશે.

આ ચૈત્રથી શરૂ થતાં વર્ષનું ફળ જે કોઈ મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી વાંચે છે અથવા સાંભળે છે તે વર્ષ દર્મ્યાન સુખી રહે છે. એવું રૂષિઓનું કહેવું છે.

નિરચન ગણના પ્રમાણે.

ચૈત્ર વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ માસનો વરતારો
મળેલું.

ચૈત્ર. આ માસમાં શનિ મંગળ પરસ્પરથી છડે આઠમે રહેલ છે તેથી પિત અને વાયુના કારણથી ઉત્પન્ન થતા રોગ વૃદ્ધિ પામશે. બુધબોનીક તાપનો ત્રાસ દિન પ્રતિ દિન ઘટશે. ને જન સુખાકારી સુધરવા લાગશે. રૈયત તથા સરકાર વચ્ચે બેચેની ફેલાશે; જગો જગોએ મારફત અને દંગા ફિસાદ થશે. યવન લોકો સરકારને ઘણીજ તકલીફ આપશે. ને ખતા ખાશે.

ધાન્ય તથા રસકસના ભાવમાં પાછો વધારો થશે. ગરીબ મનુષ્યોને બહુ વિટંબના ભોગવવી પડશે.

ફત, સુતર અને કાપડની બજારમાં સુસ્તી રહેશે; પરંતુ પાછળના ભાગમાં તેમાં જરા હવન આવશે.

શેરોટ તથા તેવીજ ખીલ જમીનગીરીની ચીજોમાં વધારો થવા સંભવ છે.

મધ્યપ્રાંતમાં દુષ્કાળનું જોર અનહદ માલુમ પડશે ને અસંખ્ય ગરીબો અનાજવિના ભૂખે મરી જશે. સરકાર પોતાથી બનતી કોશેશે દરેક પ્રાણીને બચાવવા કોશેશ કરશે પરંતુ કાળે તેમને ઘેરેલાં હોવાથી તેમનો બચાવ કરી શકશે નહીં. પશુઓ પણ અસંખ્ય મરશે.

આ માસમાં તાપ સખ્ત પડશે. અવાર નવાર દરિયામાં તોફાની પવન ફૂંકશે.

કીટની ખટપટમાં ગ્રીસને જોડે પાછું હટવું પડશે તોપણ તેને તેના કાર્ય માટે અપયશ મળશે નહીં. ઇંગ્લંડની સરકારને અન્ય રાજ્યોનાં ઐક્યમાં પરાણે દોરાવું પડશે. રશિયા સર્વોપરિ સત્તા ભોગવશે ને કીટની ખટપટને છોડે તેની મરજી પ્રમાણે આવશે. તરકીને તે મુલકો ગુમાવવા પડશે. કદાચ તેને લડાઈમાં પણ ઉતરવું પડે.

વૈશાખ. આ માસમાં જનસુખાકારીમાં સુધારો થશે. ગાંડીઆ તાવની મરકીતું જોર તદ્દન ઘટેલું જણાશે. અન્ય રોગો પણ શાંત થઈ જશે ને દૈનંદિનિક મૃત્યુની સંખ્યા ઘટવા લાગશે. તાપિત થયેલાં મનુષ્યનાં ચિત્ત બચ્ચતા સુકત થશે. સુંબઈ પાછી મનુષ્યથી ભરપુર થવા લાગશે.

રૈયત અને સરકાર વચ્ચે એબલાશ સારો રહેશે ને ઉત્પન્ન થયેલ ગેરસમજ જડમુલમાંથી નીકળી જશે.

અનાજ રસકસ અને કાપડ સુતરના ભાવમાં તેમજ ફતની બજારમાં તથા શેરો વિગેરેની બજારમાં અતિજાણવા જેવો વધારો થશે નહીં.

આફ્રિકા, ગ્રીસ, કીટ અને ટર્કીની ખટપટને લીધે આખું યુરોપ બેચેન રહેશે ને ભિખીની લડાઈ માટે ચિંતાતુર બનશે. પરંતુ મામલો શાંતિથી પસાર થઈ જશે.

જ્યેષ્ઠ. આ માસમાં તાપ સખ્ત પડશે, અવાર નવાર આકાશમાં વાદળ ઘેરાઈ આવશે ને કૃષ્ણપક્ષમાં વર્ષાદ વરસવાનું શરૂ કરશે. જનસુખાકારીમાં વધારો થશે.

આનાજ રસકસ અને વહેવારૂં ચીજોના દરમાં માસના પાછળના ભાગમાં ઘટારો થશે.

વેપાર રોજગાર પાછા સારા પાયા ઉપર ચાલવા લાગશે; કપાસની બજાર તેજ થશે. સુતર અને કાપડની બજારમાં પણ જીવન આવશે.

દુકાનપર કામ કરતા લોકોની સંખ્યા મરણથી તથા એવાંજ બીજાં કારણથી ઓછી થતી જોવામાં આવશે.

સાચન ગણના પ્રમાણે.

ઝાડકીલ જોષિનો વરતારો.

એપ્રિલ, મે અને જુન ૧૮૯૭.

એપ્રિલ મહિનામાં મંગળ કર્ક રાશી પાસેથી જશે તેથી આફ્રીકામાં વિવાદ ઉત્પન્ન થશે. તર્કીની રાજ્યધાની ડૉસ્ટટીનોપલમાં શીશાદ જાગશે. ઈંગ્લાંડની પારલામેંટમાં ધર્મ અને વિદ્યા સંબંધી તકરાર ચાલશે. હિંદુસ્થાનમાં મનુષ્ય અને પશુમાં કોલેરા તથા શીતળા ફાટી નીકળશે.

મે મહિનામાં આફ્રીકામાં આવેલા મોરકો દેશમાં કાપા કાપી ચાલશે. મંગળ સિંહ રાશીમાં આવશે તેથી ફ્રેંચ લોકો પણ તેમને ધભરાવશે. યુદ્ધ મોટું વાદળ ઘેરાઈ આવશે. ઇટાલી ધભરાઈ જશે અને રૂષિયાનો ઝાર યુદ્ધપ્રિય મંત્રિઓની સલ્હા અને કૂર ગ્રહની અસર વશ થઈ લડાઈની તૈયારી કરશે. આ વખતે તેના અંગરક્ષકોને તેના શરીરની નિલહીરોથી સંભાળ રાખવી પડશે. એકત્રીશમી મેને દિવસે બૃહસ્પતી ઉદય પામશે, એ શુભ સૂચક છે. પરંતુ જુન મહિનામાં શનિ અને યુરેનસ પાછા સાથે મળશે. તેથી તર્કીપર ફરીને આક્રમ આવશે. ગ્રીસ અને દક્ષિણ આફ્રીકાને કષ્ટ ભોગવવું પડશે. વખતે તર્કીના સુલતાનને એકદમ પાછું હટવું પડે. તર્કીપર અમલ કરતી કન્યા રાશીમાં બૃહસ્પતી આવશે. તેથી યુરોપના સર્વે બાદશાહો પોતા પોતાના ઝંઘડા પતાવવા લાગશે અને તર્કીમાં સુધારો દાખલ કરવા કોશિશ કરશે. મંગળ સિંહરાશીમાં આવશે, તેથી ઈટાલી અને ફ્રાન્સમાં બેચેની ફેલાશે. મંગળ અને શનિનો પરસ્પર કેન્દ્ર સંબંધ થતો હોવાથી ધભરાટમાં વધારો થશે. ઈંગ્લાંડમાં વિદેશી કારણથી ઝંઘડો વધારો થશે. ઘણું કરીને એ ધભરાટ આફ્રીકાના સંબંધને લીધે થશે. મંગળ ઉચ્ચરાશીમાં આવશે તેથી નૌકાસૈન્યમાં વધારો થશે અને કરોમાં પણ વધારો કરવામાં આવશે. બરલીન, વિએના અને એથેન્સમાં ઘણીજ અશાન્તિ ફેલાશે. કદાચ દેખીતી લડે

નહિ થાય તોપણ અન્તરદ્વારા ઘણોજ ઉત્પાત રહેશે અને મોટા મોટા લોકો ઉપર હુમલા કરવામાં આવશે. ગ્રીસમાં ચંચળતા વધશે અને તેથી તે કદાચ તર્કીનો કોઈ મુલક છીનવી પણ લે. સેંટ પીટર્સબર્ગમાં ઝાર અને ખીજનું મનુષ્યોના જનનની ધાસ્તી રહેશે. મંગળ પોતાની ઉચ્ચ રાશીમાં આવશે તેથી તર્કીમાં મનુષ્ય હુલા અને ખુનખરાખી થશે. તર્કીના પૂર્વભાગમાં ધરતીકંપના આંચકા લાગશે. કલકત્તામાં સૂર્ય સિંહ રાશીમાં આવશે ત્યારે ધર્મસંબંધી ઝઘડા થશે અને ભારતીય સેનાની નેકનામી વધશે. ચીનના પાયતખ્ત શેહેર પેકીનમાં સુધારો દાખલ કરવામાં આવશે પરંતુ સાંઘણા બખેડા થશે, તેથી તેના પાદશાહને પણ ભય રહેશે. જાપાનમાં પ્રજાપર કરનો વધારો કરવામાં આવશે અને યુદ્ધની તૈયારી થશે. વખતે યુદ્ધ પણ થાય.

પૂછવામાં આવેલાં પ્રશ્નોના ઉત્તરો.

કૃ-ક-વેદ.

પ્રશ્ન. ૧ મને કયો ધંધો લાભકારક થઈ પડશે ?

૨ મને તે ધંધો ક્યારથી મળશે ?

જવાબ. ૧ વ્યાપરશિવાય ખીજો કોઈપણ ધંધો તમને લાભકર્તા નથી.

૨ તમારાં ૨૮ માં વર્ષથી તમારો ભાગ્યોદય શરૂ થશે.

વંદરાવનદાસ.

પ્રશ્ન. ૧ હું લક્ષાધિપતિ થઈશ કે નહીં ?

૨ મને કંઈ રાજ્યધારી સત્તા મળશે ?

જવાબ. તમારા ગ્રહ જોતાં તમે તે પદને પહોંચો એવો થોડોજ સંભવ છે.

રમણભાઈ.

પ્રશ્ન. મારે સાં પુત્રનો જન્મ સને ૧૮૯૬ ના આગષ્ટ માસની નવમી તારીખે બપોરે મદ્રાસ ક્લાક એક અને ચાલીશ મિનિટ થયો છે તેની આવદી કેટલી છે તે લખી જણાવશો.

જવાબ. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમોને પોસ્ટદ્વારા મોકલવામાં આવશે.

જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિ.

પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નના જવાબ.

ભોગીલાલ.

પ્રશ્ન. ૧ મારા નશીબમાં કેમ છે ?

૨ મારા શેઠને ત્યાં મારી નોકરી કેટલાં વર્ષ લગી રહેશે ?

જવાબ. ૧ તમારાં નશીબમાં ઠીક છે. તમને ૩૬ વર્ષ થયાં બાદ તમારો ભાગ્યોદય થશે. તેમાં સુખી થશો.

૨ તમારો શેઠ તમને નોકરીમાંથી રજા આપશે નહીં. શિવાય કે તમે જાતે રજા લો.

P. A. J. V.

પ્રશ્નના ખુલાસા તમે ખાનગી માંગો છો. તે અમારા રિવાજથી બાહર છે. જેથી તેવી રીતે તમોને જાણવા ઇચ્છા હોય તો અમારી સાથે વખત નહી કરી રૂબરૂ મળી ખુલાસો લઈ જાઓ.

શુભેચ્છુ.

તમારાં બન્ને પ્રશ્નોના જવાબ તમારાં ભાવીફળમાં અપાયલાં માલમ પડશે.

રામદાસ જેઠા.

પ્રશ્ન. ૧ હાલે માફે મુંબઈમાં રહેવાનું થશે ?

જવાબ. તમાફે તરત મુંબઈથી બાહર જવાનું થશે ?

હોરા.

પ્રશ્ન. ૧ મારો પગાર ક્યારે વધશે ?

૨ દેશમાં કે પરદેશમાં ?

જવાબ. ૧ તમારાં ૫૦ માં વર્ષમાં તમારો પગાર વધશે.

૨ દેશમાં.

કેકા પેકાકા.

પ્રશ્ન. માફ નહીં આયુષ્ય કેટલું છે ?

મારાં નશીબમાં કેટલી ભૈરી છે ?

જવાબ. ૧ તમારાં આયુષ્યનું સાધારણ પ્રમાણ તમારાં ફલાદેશમાં આપવામાં આવશે.

૨ તમોને એક કરતાં વધારે ભૈરી થવાનો યોગ છે.

જાણસુ.

પ્રશ્ન. મારે માટે કયો ધંધો નિર્માણ કરેલો છે ?

જવાબ. સેવામિશ્રિત આપાર.

શીવરાંકર.

પ્રશ્નપરથી જન્મકાળ શોધવાની રીત તમે જાણવા માગો છો તે તમારે વાંચવી હોય તો બૃહજ્જતકના અધ્યાય ૨૬ માં જોવી.

વાઘજીભાઈ ત્રીકમ.

આપના પુત્રની કુંડલી ઉદાહરણ તરિકે હવે પછી જે અંકો બાહર પડશે તેમાં છાપી પ્રસિદ્ધ કરેલ તમારા જોવામાં આવશે.

તત્ત્વેચ્છુ.

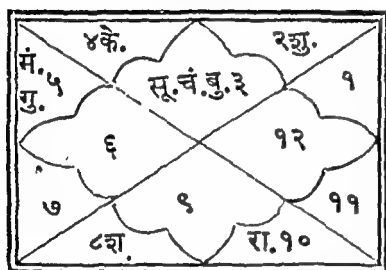
પ્રશ્ન. સને ૧૮૮૦ જાનેવારી ૧ તારીખે ૯ બજે સવારના એક ક્ષણનો જન્મ થયો છે તે રોગથી પીડાયા કરે છે તેને શું માંદાઈ છે. ને તે માંદાઈથી તે ક્યારે યુક્ત થશે ?

જવાબ. એ વખતના ગ્રહ તપાસતાં તેને ક્ષયરોગ લાગુ પડેલો જણાય છે. હાલથી ચારમાસ ગયા પછી તેને આરામ જણાશે; પરંતુ ત્રોથા વર્ષે એ રોગથી તેને કદાચ ભયંકર દુઃખ ખમવું પડે.

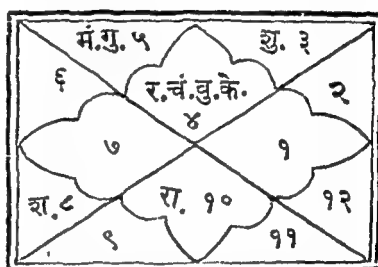
જ્યોતિષતત્ત્વાર્ચિતામણિ.

આષાઢ માસનો વરતારો.

આષાઢ માસની કુંડલી.

શ્રાવણ માસની કુંડલી.

આષાઢ—ગ્રહસ્થિતિનો તપાસ કરતાં તેનું ભાવી ફળ નીચેપ્રમાણે નકી કરી શકાય છે.

સૂર્યથી છઠી રાશિમાં શનિ રહેલ છે તેથી રોગ અને શત્રુનો ઉદય વધારે થવા સંભવ નથી. પરંતુ સૂર્ય કર્ક રાશિનો બ્યારે થશે ત્યારે રોગાદિક બાધા વૃદ્ધિ પામશે ને ઘણાં લોકો દુઃખી થશે. મંગળ અને શનિ એક બીજાથી ચોથે અને દશમે પડેલ છે તેથી તે સંયોગ પણ રોગનો વધારો કરનાર છે. મંગળ જે રાશિમાં રહેલ છે તે રાશિ મનુષ્યનાં પેટપર અમલ કરે છે ને શનિ જે રાશિમાં રહેલ છે તે રાશિ ગુણદારોપર અમલ કરે છે. મંગળની સાથે ગુરુ રહેલ છે. આ સધળા સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં કોલેરા શખ્ત આકારમાં મુંબઈમાં કદાચ શરી નીકળવાનાં ચિન્હ જણાશે ને તે સાથે પૂર્વનો પ્રસરેલો રોગ પણ વૃદ્ધિ પામશે.

હવા ઘણીજ અનિયમિત રહેશે. અવાર નવાર ઉકળાટ તથા તોફાનો થશે. ને શખ્ત વાવાઝોડાં સાથે થોડાપણુ ધોધબંધ વરસાદ પડતો રહેશે.

મધ્યપ્રાંત અને તેની નજદીકના મુલકોમાટે વરસાદની ઘણી રાહ જોવાવશે; પરંતુ ત્યાં વરસાદ થયાવિના રહેશે નહીં. એકંદરે પુરતો વરસાદ થાય એમ માની શકાતું નથી.

કચ્છમાંડવીમાં તરત વરસાદ પડશે ને તે સાથે રોગોપદ્રવ વધી નીકળશે. સત્તાવાળાઓએ શખ્ત ઉપાય પહેલાંથીજ લઈ રાખવા અગત્ય છે.

કાઠીઆવાડ તથા ગુજરાતમાં પણ વરસાદ થવા બાદ ત્યાં રોગનો ઉપદ્રવ વધશે.

દુઃકાળનું સંકટ જોકે તેવું ને તેવુંજ ચાલુ રહેશે પરંતુ લોકો પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયેલા હોવાથી તેપર કામ કરનારાઓની સંખ્યામાં મોટો ઘટારો થશે.

અંગ્રેજ સરકારને વાયવ્ય તરફના મુસલમાનો સાથે વાંધો પડશે ને ત્યાં વખતે ચડાઈપણુ લઈ જવામાં આવશે. કાબુલના અમીર સાથે આ માસમાં વળી જરા કચવાટ ઉભો થવા દરેક સંભવ છે.

રશિઆના પ્રબળ દાનેશમંદ પ્રધાનો તરફીને પોતાની મરજી મુજબ દોરશે ને ગ્રીસની ખટપટનો છોડો લાવવામાં આવશે. ક્રીટમાં બખેડા થતાજ રહેશે. સુલતાનનાં બીજાં શહેરોમાં પણ ખટપટો ને બખેડા થવા દરેક સંભવ છે.

કૈસરેહિંદ મહારાણીની તખીયત જરા નાદુરસ્ત થવાનો આ માસમાં સંભવ છે.

રૂતની બનર ટકેલી રહેશે ને આવતાની બનરમાં પણ ભાવમાં ઘટારો થશે નહીં. મીલવાળાઓની લેવાલી ચાલુ રહેશે.

કાપડ—બનરમાં મોટા જથ્થામાં સિલક પડેલું હશે તેથી તેના દરમાં બાણુવા બેગ ફેરફાર થાય તેમ નથી. પરંતુ સુતરની બનર જરા તેજ થવા સંભવ છે.

નાણુંબનર—છુટ રહેશે. બ્યાજવટાવના દરમાં સેજ ઘટારો થશે. શેર તથા નોટોના ભાવમાં શરૂઆતે ઘટારો થઈ પાછળથી તેમાં વધારો થવા દરેક સંભવ છે.

અળશી સરસી—બીયાંની બનરમાં સારો વધારો થશે જેમણે માલ સંગ્રહી રાખ્યો હોય તેમણે અવશ્ય સારા ભાવનો લાભ લઈ લેવો.

અનાજ રસકસ વિગેરેની બનર ટકેલી રહેશે.

આવણુ માસ—આ માસમાં જનસુખાકારીમાં વધારે સુધારો થવા સંભવ નથી. કોલેરા શાંત પડી જશે; પરંતુ તાવ, ઉધરસ, અતિસાર વિગેરે રોગ પુરબેરમાં ચાલ્યા કરશે. લોકોની બેચેની જેવીનો તેવીજ ચાલુ રહેશે.

કચ્છ તરફ રોગનો અતિ ઉપદ્રવ થવા દરેક સંભવ છે. સાંતી વસ્તી, વ્યાપાર અને રોજગારને તેથી સખત ખમવું પડશે.

મધ્યપ્રાંતમાં સારો વરસાદ થશે. દેખીતાં લોકો નિરુદ્ધિ થશે પરંતુ ટેવો વરસાદ થશે નહીં ને તેથી પાક જોષ્ઠએ તેટલો ફતેહમંદ નિવડશે નહીં.

યુરોપમાં ઉત્પન્ન થયેલી ગડબડ દિનપ્રતિદિન શાંત પડી જશે. ને તેનો ડાળો એશીઆની પૂર્વમાં ને આફ્રિકાની દક્ષિણમાં ફેરવાશે. આ બન્ને સ્થળે યુરોપનાં પ્રબળ રાજ્યો ઈંગ્લાંડના લાભને દરેક પ્રકારે ઘોઠા પહોંચાડવા પોતાથી બનતું કરશે.

કપાસની બજાર જરા નમી પાછી તેજ થશે. લેવાલી સારી નિકળવાથી તેના ભાવમાં વધારો થશે. આવતા માલની બજાર નરમ રહેવા સંભવ છે.

કાપડ સુતરની બજારમાં જાણુવા જોગ વધ ઘટ થવા સંભવ નથી.

અનાજ અને રસકસની બજાર ટકેલી પણ ભવિષ્યમાં આશાસ્પદ રહેશે.

નોટા તથા શેરોની બજારમાં તેમના ભાવમાં વધારો થશે.

મનક

આશાભાઈ વાઘેજીની જન્મપત્રિકા.

જુ. ૪	લગ્ન સુ. શ. ૩	શુ. ચં. ૨	૧
રા. ૫	જન્મ સંવત ૧૯૪૨ શકે ૧૮૦૮		૧૨
ગુ. મં. ૬	જેઠ વદ ૧૨ ભોમે સૂર્યાદય ધટી ૨૧		કે. ૧૧
૭	૮	૯	૧૦

આ પુરુષનો જન્મ સંવત ૧૯૪૨ ના શકે ૧૮૦૮ જેઠ વદ ૧૨ ભોમે

સૂર્યોદયાદિષ્ટ ઘટી ૨ યજ્ઞ પૃથક્ સમયે ખેડા છલ્લામાં આવેલા આણંદ કસ્યાના ગામ કરમસદમાં થયો છે, તેનું તે વેળાના ગ્રહપરથી મળી આવતું ભાવી-૧૭ નીચે પ્રમાણે છે.—

શરીરવર્ણન—આ માણસ ખોડવાળાં અંગવાળો અથવા વધારે અવ-યવોવાળો હોવો જોઈએ. ખોલવામાં મીઠો, સારાં કામ કરનાર, ત્રિદોષજન્ય વ્યાધિવાળો થોડો, સમજ શક્તિવાળો ને નાન્યુક શરીરવાળો થશે.

ગુણ—તેનાપર તેના ગુરૂની સારી પ્રીતિ થશે. ને તેને નાના ભાઈઓ તરફનું સુખ સમધારણુ રહેશે. સ્વભાવે ચંચળ નહીં થશે. ખીન્ન માણસોને તડછોડી કહાડવાની યુરી ખાશીયતને ધરાવશે. એ શિવાય તેનામાં ખીન્ન સારા ગુણો થશે જેથી તે ધણાં કામોમાં લાગેલ રહેશે ને ધર્મી તથા પાપ-હીન થશે. તે ધણું કમાશે ને ખર્ચશે, ધણી સ્ત્રીઓ પરણશે. હંદગીમાં તેને થોડીજ ભયંકર વ્યાધિથી દુઃખ ભોગવવું પડશે. જળ, સર્પ, ઝેર તથા પશુઆદિકથી તેને વારંવાર ભય રહેશે.

આ માણસ કદે ઉઝ્યો, ઘઉં વણો, ત્રિદોષજન્ય વ્યાધિવાળો, માખાપનાં લાંબા સુખવાળો, ભાઈ ભાંડુયુક્ત આંગલી અવસ્થામાં સુખી. મીઠાં ખોલો, ભણવામાં સુસ્ત, ખર્ચવામાં છુટ હાથવાળો, રીસાળ અને અન્ય અવસ્થામાં સુખ ભોગવનાર થાય છે.

આ માણસના જન્મથી તેના પિતાને લાભ થવા સંભવ છે. તેની મા-તાને પીડા ઉત્પન્ન કરતા છે.

તેના જન્મથી આસરે નવ વર્ષે પાંચ વર્ષે તથા ત્રીજે વર્ષે તેનાથી નાના ભાડું ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે.

આ છોકરાની સમજશક્તિ ટુંકી થશે. જેવારે અભ્યાસ તે કરી શકશે નહીં. રાહુ ત્રીજે પડેલો છે તેથી અજ્ઞાણ છતાં પણ પરાક્રમી, ધર્મશીલ અને હુશિઆર થશે.

ચંદ્રથી મંગળ પાંચમે છે તેથી પુત્રાદિકતું સુખ ધણું કમતી થશે.

લીંગ, ગુદા જંઘા તથા જાતુપર આ મનુષ્યને વ્રણ મસ્કાદિ ચિન્હ ઉત્પન્ન થવાના યોગ છે.

લગ્નથી સાતમા ભાવનો સ્વામી ગુરૂ છે તેથી એ મસ્તકમાં ચિન્હ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ.

સામાન્ય રીતે આ માણસને જે ગ્રહ એક ઉચ્ચ રાશિમાં ને બીજો સ્વગૃહમાં છે તેથી એટલો આદેશ બીન અંદેશે કરી શકાય કે તે પોતાનાં કુટુંબને છાજતી ગૃહસ્થાઇથી સારી રીતે વર્તાવી શકવા સમર્થ થશે.

વિશેષ પરટીક્યુલર ફળ આગળ કરીશું.

કે. ૧૦	લગ્ન ૯	શ. ૮	૭
૧૧	જન્મ સંવત ૧૯૨૫ ,, શક ૧૭૯૧ વૈશાખ વદ ૦)) ગુરુ સૂર્યોદયાદિષ્ટ ધટી		૬
૧૨	૩૫-૫૨		મં. ૫
ગુ. ૧	સૂ. ૨	ચં. બુ. શુ. ૩	રા. ૪

આ શખ્સનો જન્મ સંવત ૧૯૨૫ ના શકે ૧૭૯૧ ના વૈશાખ વદ ૦)) વાર ગુરુને રોજ સૂર્યોદયાદિષ્ટ ધટી ૩૫-૫૨ સમયે થયો છે. તે વખતે ધન લગ્નના ૧૨ અંશ ઉદય થયેલ છે. સૂર્ય વૃષભનાં ૨૭ અંશે ચંદ્ર, મિથુનના ત્રણ અંશે, મંગળ સિંહના ૧૩ અંશે, બુધ મિથુનના સાત અંશે, ગુરુ મેષના ૧૮ અંશે, શુક્ર મિથુનના બાર અંશે અને શનિ વૃશ્ચિકના ૧૮ અંશમાં રહેલ છે.

શરીરવર્ણન—આ માણસ શરીરે પાતળો, ગૌરવર્ણો, ઝીણી આંખોવાળો, ડાબી આંખમાં જરા ખોડવાળો, ને કાળા વાળવાળો થશે.

સ્વભાવે—તીક્ષ્ણ, સલ પ્રિય અને પ્રપંચી તથા ભોળો થશે.

ગુણે—સુશીલ, નીતિવાળો, સગાં સ્નેહીઓપર મમતાવાળો ને મળતા-વડો થશે.

આ માણસને માતા તરફનું થોડું સુખ છે. જન્મથી દશમા વા અગિ-આરમા વર્ષમાં માતાને રિષ્ટ થવા સંભવ છે.

જન્મથી વર્ષ પાંચમા મધ્યે આ પુરૂષની સગાઇ થાશે ને વર્ષ ૧૨ મા મધ્યે વિવાહ થવા યોગ છે.

સંવત ૧૯૩૯ ની લગભગ તેને ત્યાં સંતતિ થવાનો યોગ છે. પ્રથમ સંતતિ પુત્રી થશે.

જાતકનો જન્મ ધન લક્ષમાં થયો છે તેનું ફળ સત્યાચાર્ય પોતાના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે આપે છે.

ધન લક્ષમાં જે માણસનો જન્મ થયો હોય તે માણસ મોટા હોદ્દાંત અને નાકવાળો થાય છે. કંઈ અને વાતપ્રકૃતિવાળો, શુક્લ શરીરવાળો, ખોડવાળા નખવાળો, કામ કરવામાં હુશિયાર, લડવામાં બહાદુર, નીચ મનુષ્યની સેવામાં તત્પર, આગ તથા ચોર અથવા તો રાજ્યતરફથી હરાયલાં વા નાશ કરાયલાં દ્રવ્યવાળો, કાયદા જાણનાર, પ્રખ્યાત, પૂજ્ય, ભાઈઓને દુઃખ દેનાર, દૂર દેશાવશેમાં રહેનાર, રાજપ્રિય, સદ્ગુણી સ્ત્રીસાથે કંઈક કરનાર ને રોગી ચેહેરાવાળો થાય છે. તેનું મરણ જનાવર સાપ રાજા અથવા તો કેદખાનાના કારણથી થાશે.

આ શખ્સનો જન્મ મિથુનના પહેલા નવાંશમાં થયો છે તેથી તેનું ફળ નીચે પ્રમાણે છે.

મિથુનના પહેલા નવાંશમાં જેનો જન્મ થયો હોય તે માણસ સ્ત્રીઓનો પ્રિય, મદનક્રિયા જાણનાર, રાત્રી આંખવાળો, શાસ્ત્ર જાણનાર, દૂતકાર્ય કરનાર, વાંકા વાળવાળો, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો, મસ્કરીખોર, ખીજાં માણસોનાં મનની વાત જાણવામાં કુશળ, રૂપાળો, મીઠો ઘણી વખત ખાનાર, ગાયનનો શોકિત, વૃલ જાણનાર અને વિધવાઓનો સંગ કરનાર થાય છે. તેનું નાક ઉંચું હોય છે.

ચંદ્ર શુક્ર અને બુધ સાતમે પડેલા છે તેથી આ માણસ વિદ્વાન, ઉતાવળો, અનિતિનાં કાર્ય કરનાર, અને ઘણા નોકરવાળો થાશે.

આ શખ્સને પિતાનું લાંબુ સુખ છે ને તે સંવત ૧૯૬૦ સુધી કાયમ રહેશે. સંવત ૧૯૪૭ માં આ શખ્સને ત્યાં પુત્રજન્મ થવા સંભવ છે.

સંવત ૧૯૪૪૪૫ એટલે જાતકને વર્ષ ૨૦૧૧ માં ભયંકર આફત પસાર કરવી પડી હશે.

જાતકના ભાગ્યનો ઉદય સંવત ૧૯૪૮ થી શરૂ થયો છે ને દિનપ્રતિદિન વધારે થવા સંભવ છે.

જાતકને જન્મથી ૫-૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ વર્ષ સારાં જશે નહીં. તે તે વ-

ર્ષમાં તેને મનોવેગ, પૈસાનો નાશ અથવા સગાં સ્નેહીઓમાં ભયંકર ક્રોધેશ થવા દરેક સંભવ છે.

જાતકને કુંડળમાં પોતાથી નાનાં એક એન તરફનું સુખ હોવું જોઈએ. તે શિવાય પોતાથી વડીલ તેને હોવા જોઈએ પણ કૂર ગ્રહની દૃષ્ટિયોગથી તે સધળાં નાશ થઈ જવાં જોઈએ.

જાતકને લીંગપર, જમણી બંધપર, ડાબા હાથપર તથા પીઠપર તે તીલાદિ ચિન્હો છે.

જાતકની ભાગ્યવૃદ્ધિ એક સ્થળે નથી. દેશાન્તરમાં તેમજ વિદેશમાં બંને સ્થળે વખતો વખત ભાગ્યવૃદ્ધિ તથા ભાગ્યહાની થવા સંભવ છે; પરંતુ તેના ગુણોને લીધે તેના ભવિષ્યમાં થનારા વધારાપર આવી થતી વા થનારી ભાગ્યહાની જરા પણ અસર કરી શકશે નહીં.

જાતકને વિદ્વાનોનો ધણો પરિચય થશે ને તેથી તેને જ્ઞાન, ધર્મ, તથા શીલતાનાં અતિ ઉત્તમ શીક્ષણ મળશે. જાતકને વાત પ્રકૃતિ હોવાથી હમેશા પેટના દરદની બંધકોષ્ટની તથા તેવાંજ તેમાંથી થતાં દરદોમાંથી દુઃખ વેઠવું પડશે.

આ માણસના જન્મ વખતે ગુરૂ મેષ રાશિમાં છે માટે તે દ્રાઈપણ લશ્કરનો ઉપરી, પૈસાદાર, ધણી સ્ત્રી અને પુત્રવાળો, ઉદાર, સારા નોકરવાળો, શાંત, તેજસ્વી ને પોતાનાં કુંડળમાં સ્ત્રીપુત્રસાથે સલાહ સંપત્તી રહેવાવાળો થાશે.

અધુરું.

મળેલું.

જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિના મહેરબાન તંત્રી સાહેબ

મુંબાઈ,

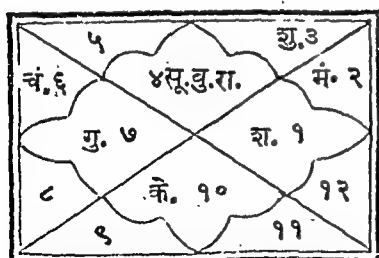
સાહેબ,

મારા વિરમગામથી લખેલા તા. ૨૪-૨-૯૭ ના પત્રમાં દર્શાવેલી શંકાઓનું આપે નિવારણ કર્યું તેથી હું આપનો ઉપકાર માવું છું. તોપણ મારી ૪ થી શંકાનું વિશેષ સમાધાન થવાની જરૂર છે. આપણા જ્યોતિષાચાર્યોએ ક્ષણદેશના ગ્રંથો બનાવી તેના નિર્ણયની કુંઝીઓ તેજ ગ્રંથોમાં નહીં આપતાં ગુરૂપરંપરાને સોંપી આજકાલ ક્ષણદેશને કેવળ દુર્ગમ્ય બનાવી દીધો છે

તેવુંજ આપના સમાધાનમાં પણ જોવામાં આવે એ અપેક્ષણીય નથી. આપે આપનું સમાધાન હમેશાં આંકડા અને દૃષ્ટાંતો સાથે રજૂ કરવું જોઈએ, કે તેથી નિઃસંદેહ થવાતાં ઉપયોગમાં શી રીતે લેવાય તેની સ્પષ્ટ સમજણ પડે. મારે આ સ્થળે જણાવવું જોઈએ કે આપણા ગૂજરાતમાં જ્યોતિષના યોગ કે વિશેષ જ્ઞાનવાળા જ્યોતિષિઓ આપના માસિકના બહુધા આહક થયા નથી. જે વર્ગ આહક થએલો છે તે સ્કૂલમાં કેળવણી પામેલો વર્ગ છે; અને તેથી તેમણે આપના માસિકમાંથી જ જ્યોતિષ જ્ઞાનેશની કક્ષો બારાખડી શીખી પાવરધાં થવાનું છે. આ વાત ઉપર લક્ષ રહેતાં સર્વ ગ્રંથોનાં ભાષાંતર તથા શંકાઓનાં સમાધાન થવાની જરૂર છે. ભાષાંતરવાળા પણ દુર્ગમ્ય એવા ૨૪ ગ્રંથો હાથમાં મૂક્યા કરતાં નિસંદેહપણથી સમજી ઉપયોગમાં લઈ શકાય એવાં દૃષ્ટાંતસહિત ભાષાંતરવાળા ૪ ગ્રંથો જ હાથમાં મૂકાય એ આપના વાચકવર્ગ વધારે પસંદ કરશે; આમ થવાથી લંબાણ થશે તેથી ઘણા ગ્રંથો સત્વર છપાઈ શકાશે નહીં. એ વાત ઉપર આપે ઝાઝું લક્ષ આપવા યોગ્ય નથી. આટલા ઉપોદ્ધાત પછી હવે શંકાના મુદ્દા ઉપર આવું છું. ઉદાહરણ સારૂ કોઈની કુંડલીઓ જોળવા જવી ના પડે તેટલા માટે આ નીચે કોઈ શખ્સની જન્મગકુંડલી તથા તેના સ્પષ્ટ ગ્રહનું ચક્ર, તે ઉપરથી ઉપજતા ભાવસંધિનું ચક્ર, ચલિતકુંડલી અને તેના અપવાદરૂપે ગણિત ભાવચક્ર આપવામાં આવેલાં છે. આ ઉપરથી આપે લખ્યા પ્રમાણે જ્ઞાનેશ શી રીતે ઘટાવવો તે સવિસ્તર સમજાવશે તો ઉપકાર થશે.

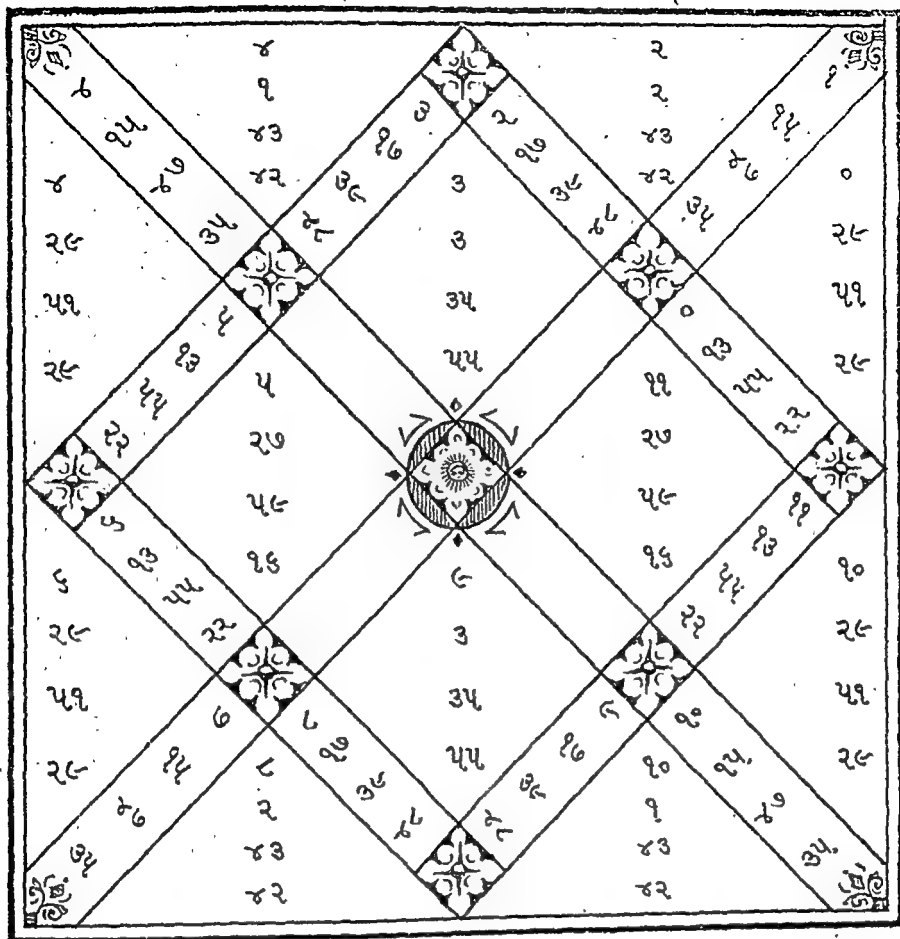
જન્મગચક્ર.

સ્પષ્ટગ્રહો ગતિસાથે.

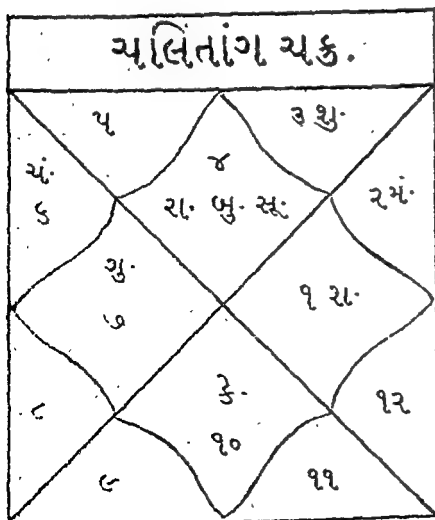

	સૂ.	ચં.	મં.	શુ.	ગુ.	શુ.	શ.	રા.
રા.	૨	૫	૧	૩	૫	૧	૦	૩
ઓ.	૨૦	૭	૦	૨	૨૪	૨૮	૧૧	૪
કં.	૪૩	૩૧	૩૪	૫૪	૩૩	૫૩	૧૫	૮
વિ.	૫૦	૩૩	૧૩	૮	૪૭	૩૫	૩૦	૨૧
ગતિ	૫૭	૭૬	૪૩	૧૦	૩	૭૨	૪	૩
કળા.	૮	૨૭	૨૧	૪૮	૪૧	૫૮	૨૨	૧૧

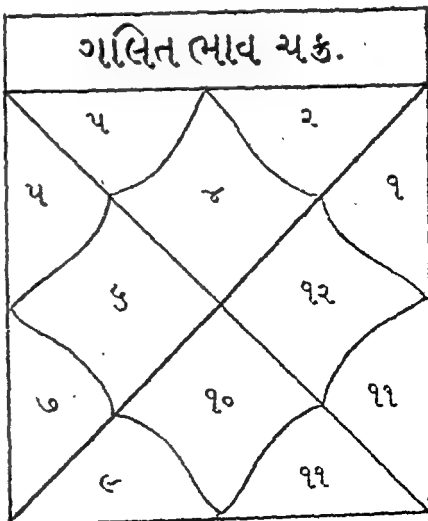
ભાવ સંધિ ચક્ર.

ચલિતાંગ ચક્ર.

ગલિત ભાવ ચક્ર.

આ ગણિતભાવાંગમાં કાંક ખૂબી રહેલી જણાય છે, ચલિતાંગ પ્રમાણે પુત્રભાવનો સ્વામી મંગળ સ્પષ્ટ સમજાય છે; પણ ગણિતભાવાંગ ઉપરથી એ ભાવનો સ્વામી શુક જણાય છે— તેમ તે ભાવની આઘંત સંધિઓ વચ્ચે રહેલા ભાવનો વિસ્તાર એ ટૂંકડે વેંહચી શકાય; જેમકે ૬-૧૩-૫૫-૨૨થી ૭-૦-૦-૦ અને ૭-૦-૦-૦ થી ૭-૧૫-૪૭-૩૫ એ એ ભાગ પૈકી પ્રથમનાનો સ્વામી શુક અને બીજાનો સ્વામી મંગળ થાય. આવી રીતે છે માટે આપે “અમુક ભાવનો સ્વામી અમુક સ્થાનમાં પડેલો હોય તો અમુક ફળ થાય” એ ત્રણ રીતોથી સમાધાન આપ્યું છે તે એ ભાવમાં શી રીતે ઘટાવવું, તેમ આ પુત્રભાવનો સ્વામી શુક ગણવો કે મંગળ એ સ્પુટ સમજવશો—

૨ મારી પાંચમી શંકાના ઉત્તરમાં આપે કેશવીમાં આપેલી રીતિપ્રમાણે દૃષ્ટિ વર્તવાનું બતાવ્યું છે— આ રીતે દૃષ્ટિ લાવતાં ત્રણ, બે, કે એક ચરણ કે તેથી ઓછી વધતી દૃષ્ટિ આવવાનો સંભવ છે, પણ લઘુપારાશરીનો ટીકાકાર ટીકામાં આપ્રમાણે લખે છે, “यद्यपि सामान्यशास्त्रादिदमपि ज्ञानुं शक्यं तथापि चरणदृष्टिप्रतिषेधार्थमिदं । पूर्णदृष्टिं ज्ञात्वैव दृष्टिफलं वाच्यं न तु चरणदृष्ट्यापीति भावः ।” અર્થ—જોકે સામાન્ય શાસ્ત્રથી એટલે બૃહન્નતકાદિક ફળાદેશ વિષયક ગ્રંથોથી ચરણ, બે ચરણ, ત્રણ ચરણ કે પૂર્ણદૃષ્ટિ જાણી શકાય છે તો પણ ચરણદૃષ્ટિની મના કરવા સાર આ શ્લોક કહેલો છે— તેથી પૂર્ણદૃષ્ટિ છે એમ જાણીનેજ દૃષ્ટિફળ કહેવું, ચરણદૃષ્ટિથી કહેવું નહિ—

આથી એમ સમજાય છે કે પૂર્ણદૃષ્ટિ હોય તોજ પારાશરીનું તદ્દનુસાર દશાફળ કહેવું— પૂર્ણથી ન્યૂનદૃષ્ટિ હોય તો તે દૃષ્ટિજ નથી એમ ગણી ફળ નહિ આપે એમ ગણવું— આપનો મત આનેજ અનુસરતો છે કે તેથી કાંઈ જુદો છે તે લખવા કૃપા કરશો—

૩ મારી પેહેલી શંકાના ઉત્તરમાં આપે કંઈ લખ હોય તો શુભાશુભપ્રદ ક્યા ક્યા ગ્રહો થાય છે તે જાણવા બૃહત્પારાશરીના શ્લોક ટાંકી સમાધાન કર્યું; તેજ પ્રમાણે બાકીનાં ૧૧ લગ્નો હોય ત્યારે દરેકમાં શુભાશુભપ્રદ ગ્રહો ક્યા ક્યા છે તે વાચકવર્ગની જાણ માટે ભાષાંતર સહિત લખશો—લઘુપારાશરીના ટીકાકારે આ સર્વ પોતાની ટીકામાંજ આપેલું છે, તે પ્રમાણે આપે પણ આપના ભાષાંતરમાંજ એ આપવું જોઈતું હતું— ભાષાંતરનો અર્થ “અન્ય ભાષામાં અક્ષરશઃ અર્થ” એવો થાય છે એ વાત ખરી છે; તોપણ મૂળ ગ્રંથ-

કર્તાનું રહસ્ય સમજાય માટે ભાષાંતર સાથે બાલકને પણ સમજણ પડે તેવા સ્પષ્ટ વિવેચનની જરૂર ઓછી નથી.

મૂસૂતોયોગકારક: આમાં યોગકારક શબ્દથી રાજ્યયોગકર્તા એમ સમજવું કે બીજી રીતે તેનો ખુલાસો કરશો—વળી માર્ગવેદુસુતૌ પાપૌ આમાં પાપ શબ્દથી ધનનાશ, ચોરી, મંદવાડ, રાજ્યહાનિ, પુત્રાદિકની માંદગી કે હાનિ, વાહનનાશ ઇત્યાદિ કરનાર સમજવું કે કાંઈ બીજું સમજવાનું છે તે લખશો— શનિ મારક છે એટલે શનિની દશા અંતર્દેશમાં મૃત્યુ થાય એમજ સમજાય છે— પણ બીજા એટલે ચંદ્ર, સૂર્ય, રાહુ, અને કેતુ એ ચાર ગ્રહો મનુષ્યના મારક થાય આ વાક્યથી શું સમજવું? શું મારનાર અને મનુષ્યના મારક એ શબ્દોના અર્થમાં કાંઈ તફાવત છે?— આનો આપ સવિસ્તર ખુલાસો આપશો—

૪ મારી ૩ જી શંકાના ઉત્તરમાં આપે લખ્યું છે કે “ગયા માસમાં જે ગ્રંથ ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે તે એકથીજ ઇત્યાદિ” આ ગ્રંથ બૃહજ્જાતક હશે એમ માફ ધારવું છે. આપના લખવાનો એવો આશય સમજાય છે કે જૈમિનિસૂત્ર અને પારાશરીનાં દૃષ્ટાંત નહિ આપતાં આપ બૃહજ્જાતકને ખનતી કોશેશે સરલ અને ઉદાહૃત બનાવશો— આપનો આવોજ ભાવાર્થ હશે તે વાચકવર્ગ તેને બીલકુલ અનુમોદન આપનાર નથી. જૈમિનિસૂત્ર અને લઘુ-પારાશરી હસ્તામલકવત્ સમજાઈ તેવી રીતે સ્પષ્ટ ઉદાહૃત થવા જોઈએ— મતલબ કે દરેક ગ્રંથના આશય મુજબ જન્મપત્રી તૈયાર કરી સવિવેચન આપવી જોઈએ— બૃહજ્જાતક પણ તેવીજ જન્મપત્રીથી ઉદાહૃત થવું જોઈએ, જેમાંનું હજીસુધી આપે કાંઈ કંઈ નથી. આશા છે કે હવે આવી સોદાહરણ પત્રીઓ આપવી શરૂ કરશો—

૫ મારી છઠી અને સાતમી શંકાઓનું સમાધાન કરતાં અપે નોટીફિકેશન એકમનાક પરથી સાયનગ્રહ લાવી તેમાંથી શુદ્ધ અયનાંશ કાઢી નાંખી લાવેલા નિરયન ગ્રહ ઉપરથી ફળાદેશ કહેવો એવું બતાવ્યું છે, તે જોડે બહિર્દૃષ્ટિથી ઠીક લાગે છે, તોપણ અંતર્દૃષ્ટિથી એ મત સ્વીકારતાં આંચકો ખાવો પડે છે— આપણા પૂર્વગામી સારી પેઢે સમજતા હતા કે સાયન સ્પષ્ટ ગ્રહજ દગ્ગતુલ્ય થાય, નિરયન નહીંજ; છતાં તેમણે ચરસાધના શિવાય અયનાંશનો ઉપયોગ ક્યો નથી અને ગ્રહો સાયન સાંધી તે પરથી નિરયન ગ્રહો નહિ લાવતાં

પ્રથમથીજ નિરચન સાધેલા છે તેમાં કાંઈ મોટું કારણ હોવું જોઈએ— આ વિશે પંડિત સુધાકર દ્વિવેદી, જેઓ કાશિની સંસ્કૃત પાઠશાળામાં ગણિત અને જ્યોતિષના પ્રોફેસર છે, તેમણે તેમના બનાવેલા પંચાંગપ્રપંચ અને પંચાંગ-વિચારમાં ઘણું ઘણું લખ્યું છે. એ બે ગ્રંથો આપને તથા આ માસિકના વાચકવૃંદને વાંચવાની હું ભલામણ કરું છું— સદરહુ પંડિતે યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે આપણું ગ્રહગણિત અદૃષ્ટજનને માટે છે; લોકોને ચમત્કાર બતાવવાને માટે નથી— જે ગણિત અદૃષ્ટજનમાં વૈશિષ્ટ્ય લાવે તે ગણિત આપણા કામનું નથી. નોટિકલ એલ્મનાક ઉપરથી સાયનગ્રહ લાવી તેમાંથી શુદ્ધ અચનાંશ બાદ કરી નિરચનગ્રહો આવે તે પણ આપણા કામના નથી. કેમકે તેમાં પણ યૂરોપ મતના હવ્યાકર્ષણ, ણસંચલન, વાર્ષિકસમીકરણ, વિમંડલીચરણ, મધ્યગતિ ચલન, શુક્રાકર્ષણ ઇત્યાદિ અનેક નવીન સંસ્કારોની વિષમતા રહી જવાથી તેવા નિરચનગ્રહો અદૃષ્ટ વૈશિષ્ટ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી તેવા ગ્રહો ઉપયોગમાં નહિં લેતાં જે દેશમાં જે સિદ્ધાંત ગ્રંથ પ્રચલિત હોય તે સિદ્ધાંત ગ્રંથથીજ સાધેલા નિરચન ગ્રહોપરથી ઈળાદેશ કહેવો સદરહુ પંડિતે તેમનાં દરવર્ષે છપાતા પંચાંગના ઉપોદ્ધાતમાં આ પ્રમાણે ઉખેલું છે. “આપણે અહિં જ્યોતિષશાસ્ત્રથી જે ગ્રહોની ગણના થાય છે તે કેવળ ચિત્તવિનોદાર્થ આકાશમાં ચમત્કારજ બનાવવાને માટે થતી નથી, પણ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વૈદિકધર્મની રક્ષા કરવાનો છે; કેમકે જ્યાંસૂધી દર્શ જાણવામાં ન આવે ત્યાંસૂધી દર્શ માં જે યાગ કરવામાં આવે છે તે યાગ કરવા કઠીણ પડે, અને સામયિક યાગાદિના થએથી વેદની મર્યાદા ભૂષ્ટ થતાં કાર્ય સફળ થતાં નથી— તેમાટે દર્શાદિ જાણવાનેમાટે જ્યોતિષશાસ્ત્ર વેદનું પ્રધાન નેત્રાંગ કહેવાય છે— હવે વિચાર કરવો જોઈએ કે સૂર્ય-સિદ્ધાંતના સમયમાં સૂર્યસિદ્ધાંતની રીતિથી જે તિથ્યાદિ આવતાં હતાં તે આજે પણ આવે છે કે નહિં. આનો ઉત્તર એજ છે કે જેવું તે સમયે હતું તેવુંજ આજે છે. અર્થાત્ તે સમયથી આજસૂધી બરાબર તેવીજ તિથ્યાદિ ઉત્પન્ન થતી ચાલી આવેછે, જે અદૃશ્યગણનાં અને દૃશ્યગણનામાં ભેદ ના માને તો સારાંશ કે જે દૃશ્ય ગ્રહોનેજ ઠીક માનેતો તેજ કહેવું પડશે કે રચના કાળમાં પણ સૂર્યસિદ્ધાંત આજ છે તેટલોજ અશુદ્ધ હતો. આનું વિસ્તારથી નિરાકરણ અમારા પંચાંગપ્રપંચ અને પંચાંગવિચાર નામના ગ્રંથોમાં લખેલું છે. જે ગણનાથી આકાશમાં ગ્રહો પ્રલક્ષ દેખાતા નથી પણ જે ગણનાને મહર્ષિ-

ઓએ વ્રત ઉપવાસાદિમાં ઉપયોગી ગણી એજ ગણનાથી જે તિથ્યાદિ બનાવ્યાં, જે તિથ્યાદિ સહુ અદૃશ્ય છે, એ અદૃશ્યો જે ગણનાથી લાવવામાં આવે છે તે ગણના અદૃશ્યગણના કહેવાય છે; અને જે ગણનાથી સિદ્ધ થએલા ગ્રહો આકાશમાં પ્રસક્ત દેખાય છે તે ગણના દૃશ્યગણના કહેવાય છે. અને એ ગણનાથી આવેલા ગ્રહાદિક દૃશ્યગ્રહ કહેવાય છે. આ દૃશ્યગણનામાં સ્થીરતા નહિ હોવાથી આપણા ધર્મશાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે જ્યોતિષીના વચનનું પ્રમાણ નહિ માનતાં જ્યારે ગ્રહણ નજરે પડે ત્યારે સ્નાનાદિ કરવાં. એ કારણથી અમારો સિદ્ધાંત એ છે કે જે દર્શાદિમાં મહર્ષિઓએ અદૃષ્ટાને માટે વ્રતોપવાસાદિ બનાવ્યાં છે, તેજ દર્શાદિમાં વેદવલંબીઓએ આજ પણ વ્રતોપવાસ કરવાં. જે દૃશ્ય ગણનાથી તિથ્યાદિ બનાવાય તો તેમનું વધવું ઘટવું અને માન એવાં બની જાય છે કે તે તીથીનો ઉપવાસ કે વ્રત કયે દિવસે કરવાં તેનો નિર્ણય આપણાં પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી નીકળવાનો નહિ; કદી નવું ધર્મશાસ્ત્ર બનાવે ત્યારે નિવેડો આવે. કેમકે એ ગણનાથી એકાદશી અને પ્રદોષનું એકજ દિવસે આવવાનું બની જાય છે પણ તેનો નિર્ણય આપણા શાસ્ત્રમાંથી જડવાનો નહિ. કોઈ એમ તકરાર લાવે કે કેશવાચાર્યે કેશવીમાં લખ્યું છે કે જે પક્ષે ગ્રહો દૃગ્તુલ્ય થાય તે પક્ષે તેઓને સ્પષ્ટ સાધવા નોટિકલ એલમાનાકના પક્ષે ગ્રહો દૃગ્તુલ્ય થાય છે માટે તે પક્ષે સાધતાં બાધ નથી. આવિશે પણ પંડિત સુધાકરે ખુલાસો કર્યો છે કે કેશવાચાર્યે પક્ષ શબ્દથી ૧૮ સિદ્ધાંતનું સૂચન કર્યું છે. ૧૮ સિદ્ધાંત બહારની વસ્તુનું સૂચન કરેલું નથી. માટે ૧૮ સિદ્ધાંત પૈકી જે સિદ્ધાંતથી સાધેલા ગ્રહો પોતાના દેશના ણાદેશના બરના આવતા હોય તે સિદ્ધાંતથી ગ્રહસાધન કરવું એવું સિદ્ધ થાય છે. આવિશે આપનો સવિસ્તર મત દર્શાવશો.

પંડિત સુધાકરના મત પ્રમાણે દૃગ્તુલ્યનો અર્થ સ્વદેશનું કુળ સિદ્ધાંતની રીતિએ સ્પષ્ટ સાધેલો અદૃશ્ય ગ્રહ એટલોજ થાય છે. કેશવ દૈવસનો પણ આવોજ આશય હોય તો એપર મારે આક્ષેપ મૂકવાનું કાંઈ કારણ રહેતું નથી. આથી જુદોજ આશય તેમનો હોયતો હજીપણ મારો આક્ષેપ કાયમજ છે. ભાસ્કરાચાર્યે ગ્રહગણિતાધ્યાયમાં અભિમાન મૂકી કહ્યું છે કે ગ્રહોના અનેક વેધો થાય ત્યારેજ તેમની ગતિઓનું નિઃસંદેહ સ્પષ્ટીકરણ થઈ શકે. પણ પુરૂષનું જીવિત સ્વરૂપ છે અને શન્યાદિક ગ્રહોનો ભગણકાળ ઘણો લાંબો હોવાથી કદિ એકાદ વેધ થઈ શકે તેથી વેધથી ગ્રહો, ઉચ્ચો, અને પાતોની

ગતિઓ સ્પષ્ટપણે નક્કી કરવાનું પ્રયત્ન પુરૂષસાધ્ય નથી, માટે મેં જે આ ગ્રંથ બનાવ્યો છે તે વેધાદિકથી સ્પષ્ટીકરણ કરીને નહિ પણ જીના આગમનું એટલે વિષ્ણુપુરાણના મતનું અવલંબન કરનાર બ્રહ્મગુપ્તના બ્રહ્મસિદ્ધાંતનું અવલંબન કરીને બનાવ્યો છે. ડ્રક્ત મેં મારી બુદ્ધિની કુશળતા નવીન યુક્તિઓ પ્રયુક્તિઓ વગેરેથી મારા ગ્રંથમાં બતાવી છે. શ્રીમાન્ ભાસ્કરાચાર્ય જેવો અદ્વિતીય ગણિતજ્ઞ જ્યારે અભિમાન મૂકી આ મૂળજ્ઞ કહે છે ત્યારે કેશવ દૈવજ પોતે વેધાદિકથી ગતિઓ નક્કી કર્યાનું અભિમાન બતાવે એ કેવળ હાસ્યાસ્પદ ગણાય.

૬. લઘુપારાશરીના ૭ મા શ્લોકમાં કૂર ગ્રહો કેન્દ્રના અધિપતિ થયા હોય તો અશુભ ફળ આપતા નથી એમ કહેલું છે. એ કૂર ગ્રહો સૂર્ય, ક્ષીણ ચંદ્ર, મંગળ, કૂરયુક્ત બુધ અને શનિ છે એવું આપે ટીપમાં બતાવ્યું છે. રાહુ અને કેતુ શુભ છે કે પાપ તેનો આપે ઇશારો કર્યો નથી. તો પણ તે શ્લોકની સંસ્કૃત ટીકામાં એ એ ગ્રહો પાપ છે એવું બતાવેલું છે. મિથુન લગ્નમાં બુધ પહેલા અને ચોથા ભાવનો સ્વામી થયો છે તેથી તે એકલો હોય તો અશુભ ફલપ્રદ ગણાય પણ તે રાહુયુક્ત હોય તો કૂર ઠરવાથી શુભ ફલપ્રદ ગણાય આવું મારૂં ધારવું છે તે ખરૂં છે કે ખોટું તે લખશો.

કૂરયુક્ત બુધ કૂર ગણાય એ સિદ્ધ વાત છે પણ બુધ કૂર અને શુભ-યુક્ત (જેમકે મંગળ બુધ ગુરૂ આ ત્રણ એકઠા) હોય તો તેને શુભપ્રદ કે અશુભપ્રદ ગણવો?

૭. લઘુપારાશરીના ૨૪ મા શ્લોકની ના. ૧ ની ટીપમાં આપે ખુલાસો કર્યો છે “પાપગ્રહ ત્રીજા, છઠા અને અગિઆરમાના અધિપતિ અહિ ગણવા; પાપગ્રહનો અર્થ અહિં પાપફલ દેનાર ગ્રહ એવો થાય છે.” આ સંબંધમાં એટલો ખુલાસો જોઈએ છિએ કે એ શ્લોક શિવાયના બીજા શ્લોકોમાં જ્યાં શુભગ્રહ કે પાપગ્રહ એ શબ્દો વાપર્યા છે ત્યાં તેમનો અર્થ ક્રમે અક્ષીણચંદ્ર ગુરૂ ઈલાદિ, અને મંગળ શનિ ઇલાદિ ગ્રહો કરવો કે શી રીતે.

૮. બૃહજ્જનતકમાં ૩૩ મે પાને ૨૧ મા શ્લોકમાં આધાન સમયના ચંદ્રના દ્વાદશાંશપરથી જન્મ થવાનો દિવસ અને સમય નક્કી કરવાનું બતાવેલું છે; આ વાત ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાવવા કૃપા કરશો. ઉદાહરણ આપવામાં આપનો નિરૂત્સાહ ઘણી અમૂઝણ પેદા કરે છે.

૯. બૃહન્ન્યાસક્રમાં બીજે પાને પાંચમા શ્લોકના ભાષાંતરમાં ધનરાશિનો આકાર “નીચેના ભાગમાં ઘોડાના આકારવાળા મનુષ્ય જેવો” એમ બતાવ્યું છે. શ્લોકમાં ચાપી શબ્દ છે તેનો અર્થ હાથમાં ધનુષવાળો એવો થાયછે. તો ભાષાંતરમાં ચૂક હશે તો સુધારશો.

૧૦. કેશવીમાં સપ્તવર્ગજ બળ આપ્યું છે તેમાં મને ઘણી શંકા ઉત્પન્ન થાયછે. લગ્નમાં સૂર્ય બુધના ગૃહમાં રહેલો છે, અને બુધ સ્વગૃહી છે, માટે સ્વગૃહીતું ૦-૩૦ બળ સૂર્યને મળ્યું પણ બુધ સૂર્યનો શત્રુ છે તેથી સૂર્ય શત્રુના ક્ષેત્રમાં બેઠો ઠયો, તેથી સૂર્યને ફક્ત ૦-૩-૪૫ બળ મળવું જોઈએ. આમ જો ના થાય તો, સ્વગૃહી, મિત્ર, અધિમિત્ર, સમ, અને શત્રુ ક્ષેત્રી ગ્રહોનાં બળમાં કાંઈ તફાવત રહેતો નથી. સર્વે સ્વગૃહી બળને પામ્યા એ કેવળ દુર્ગમ્ય બતાવ છે. વળી હોરામાં સૂર્ય સ્વગૃહી છે; પણ જન્મકુંડળીમાં શત્રુ ક્ષેત્રમાં રહ્યોછે માટે તેને શત્રુક્ષેત્રી ગણી શત્રુક્ષેત્રી બળ ૦-૩-૪૫ મલ્યુ એમ બતાવ્યું છે. આદિ હોરા-સાથે લગ્નને શું લાગે વળગે છે કે હોરાસ્થિત ગ્રહોનું બળ તેમની લગ્નમાં મિત્રાદિ સ્થિતિ ઉપરથી નકી કર્યું તે સમજાવતું નથી. આના જવાબમાં કહેવામાં આવે કે આ પ્રમાણે બળ નકી કરવાનો પરંપરાનો રીવાજ છે; તેમ કેશવાચાર્યે શ્લોકમાં “ગૃહાધિપવશાત્” એ શબ્દ લખવાથી ગૃહ એટલે લગ્નકુંડલીના ભાવોના સ્વામીઓના બળ પ્રમાણે બળ એમ સમજાયછે. પણ આ જવાબથી મનનું સાફ સમાધાન થતું નથી. કેશવીના ટીકાકાર દિવાકરે તેની પ્રૌઢ મનોરમા ટીકામાં “ગૃહાધિપશાત્” એ શબ્દ કેશવાચાર્યનો પોતાનો છે એમ લખી બતાવ્યું છે કે લગ્ન આદિ કુંડલિઓના ભાવોના સ્વામીઓના વશથી બળ કહેવું. અર્થાત્ ભાવ સ્વામીસાથે ભાવસ્થ ગ્રહને જેવો સંબંધ હોય તદનુસાર બળ થાયછે. આથી સ્પષ્ટ સમજાયછે કે લગ્નમાં સૂર્ય બુધના ધરમાં છે, અને બુધ તેનો શત્રુ છે તેથી સૂર્યને શત્રુક્ષેત્રી બળ ૦-૩-૪૫ મળે; સ્વગૃહી બળ ૦-૩૦-૦ મળે નહીં. વળી હોરામાં સૂર્ય સ્વગૃહી છે માટે તેને ૦-૩૦-૦ બળ મળે. આ બાબતમાં કેશવીના ટીકાકાર ધર્મેશ્વર પણ મોટો ઝઘડો ઉઠાવ્યો છે અને “ગૃહાધિપ વશાત્” એજ શબ્દનો સ્વીકાર કર્યો છે. આવીશો આપનું શું સમાધાન છે તે લખશો.

૧૧. આપ ઉદાહરણો હમેશાં જીનાં આપોછો એ દીક નથી. કેશવીનું ઉદાહરણ આજથી ૩૧૦ વર્ષ જીનું છે. ઉદાહરણ કેવળ તાનં જોઈએ કે

તેથી વાયકવર્ગપાસે ચાલુ પંચાંગો હોવાથી તે ઉદાહરણ સાથે સર્વ રીતે સ-
રખામણી કરવી સવળ પડે.

૧૨. ગણિત, જાતક, તાજક અને પ્રશ્નના જે ગ્રંથો ભાષાંતર સાથે
છાપવાના છે તેની આપે પ્રથમ અંકમાં ટીપ આપેલી છે, -તે ટીપમાં ખંડ-
આધ, ચંત્રચિંતામણિ અને ગોળપ્રકાશ એ ત્રણ ગ્રંથોનાં નામ ઉમેરવા કૃપા
કરશે. ચંત્રચિંતામણિ ગ્રંથ તુરીયત્રથી ગ્રહાદિ સાધન માટે ધણો ઉપયોગી
છે, તેમ કદમાં નાનો છે, માટે મારી ભલામણ છે કે આવતા અંકથીજ તે
ગ્રંથ સચિત્ર અને સ્ફુટ વિવેચનવાળા ભાષાંતર સાથે આપવો શરૂ કરશે.
આપના વાયકવર્ગને એ ધણો ઉપયોગી થઈ પડશે.

૧૩. મારી છેલી સૂચના એક જુદીજ ખાખત વિશે છે. જે શરીરની
અને હસ્તપાદાદિકની રેખાઓ ઉપરથી જન્મસમય નહી થતાં લગ્નકુંડળી
કાઠી શકાય તો માણસ વગેરેનાં શરીર અને ગ્રહોને ધણો નિકટનો સંબંધ છે
એ સ્વતઃ સિદ્ધ થઈ શકે, - માટે રેખાજાતકના પણ એક એ ગ્રંથો ભાષાં-
તર, આકૃતિઓ અને વિવેચન સાથે છાપવાની કૃપા કરશે. મારા જેવામાં
એવો એક ગ્રંથ આવ્યો હતો, અને તેમાં જુદી જુદી રેખાઓનાં નાગી,
વ્યાધી, રમા, ગૌરી, વ્યાધિવિલાસિની વગેરે નામ આપી ક્ષેપકો વગેરેથી જન્મ-
સમય લાવવાની રીત હતી-પણ એ ગ્રંથ એટલો અશુદ્ધ હતો કે સારો વિ-
દ્વાન પણ તેને સમજી શકે તેમ હતું નહિ. એમાં આદિમાં એ ત્રણ શ્લોક
નીચે પ્રમાણે હતા.

યજ્ઞાતકં વ્યાસપરાશરાચ્યૈઃ શ્રીસૂર્યકાત્યાયનછાગલેચૈઃ ।

કૃતં તદેવાયમહં વ્રવીમિ યુક્તં સુસામુદ્રિકયુક્તિમેદૈઃ ॥

અથો હિ વક્ષ્યામિ કરાંતરાલે રેખાગણનાં કિલ નામસંજ્ઞાઃ ।

યામિઃ ફલં વાસરજન્મવેલા સંજ્ઞા ન જ્ઞાતં વિવુધા વદંતિ ॥

અંગુષ્ઠમૂલસ્થિતરેખિકાયાઃ સંજ્ઞાં વુધાઃ પ્રાહુરથ પ્રગૂઢાં ।

યસ્યાઃ પરાં વ્યાધિવિલાસશીલાં તતઃ પરાં શીલગુણસ્વરૂપાં ॥

વચમાં એક શ્લોક આ પ્રમાણે હતો.

વિસ્તારમાલોક્ય ચ રેખિકાણાં સમાસતઃ પ્રોક્તમિદં સુસૃગ્યં ।

વિસ્તારમેતસ્ય વિલોકનીયં વૃહત્સુધાજાતક નામગ્રંથે ॥

આથી કોઈ બૃહત્સુધાજાતક નામનો અતિ વિસ્તૃત જાતકગ્રંથ રેખા સં-

ખંધી છે એવું જણાય છે. એ જડે અને ભાષાંતરસહ અપાય તો ઘણું સાફ આપી જણાશે કે રેખાન્નતક પણ જ્યોતિઃશાસ્ત્રનું એક અંગ છે, અને તે વિસરાવું યોગ્ય નથી.

૧૪. બૃહન્નતકમાં પાને ૨૪ મે ના. ૧ ટીપમાં લખ્યું છે કે “આ ચિંતન સ્ત્રીએ ચોથે રોજ સ્નાન કર્યા પછી કરવું.” આ વાક્યમાં ચોથા રોજના ગ્રહણથી સોળમાં રોજ સૂધી રૂતુકાળ રહે છે લાંસુધીમાં જે દિવસે ગર્ભ સ્થાપન કરવું હોય તે દિવસોનું પણ ગ્રહણ થાય કે નહિ તે સમજવશો. ચોથે દિવસે શાસ્ત્રોક્ત અવયોગાદિ હોય તો તે દિવસે આધાન ન કરવું એવો જ્યોતિઃશાસ્ત્રનો નિયમ છે, તેથી ચોથે રોજ કરેલું ચિંતન વખતે નકામું પણ ગણાય.

૧૫. રાહુ અને કેતુને ગ્રહની ગણતરીમાં ગણવા કે નહિ? જો ગણવા તો કેશવીમાં તેમની દૃષ્ટિ અને યજ્ઞ કેમ વરતાવ્યું નથી? નાભસાદિક યોગો ઉત્પન્ન કરવામાં રાહુ કેતુ ઉપયોગમાં આવે કે નહિ? જેમકે સર્વે ગ્રહો ચારે કેંદ્રમાં રહ્યા હોય તો અમુક યોગ થાય એવું લખ્યું છે. હવે ધારો કે કોઈની જન્મકુંડળીમાં સર્વે ગ્રહો ચારે કેંદ્રમાં છે, પણ ફક્ત રાહુ કેતુ પણ કૂસ્થાનમાં રહેલા છે, તો એમ થવાથી એ યોગ ઉત્પન્ન થયો ગણાય કે ના ઉત્પન્ન થયો ગણાય આનો ખુલાસો કરશો.

આ વખતે લખાણ જરા લંબાણથી થયું છે માટે ક્ષમા કરશો. આના ખુલાસા આપના માસિકમાંજ આપશો કે આપના વાચકવર્ગને પણ તેનો લાભ મળે.

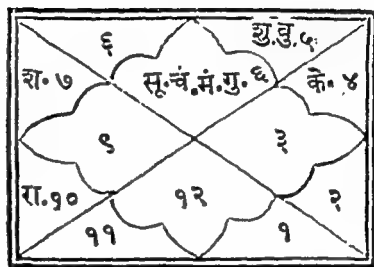
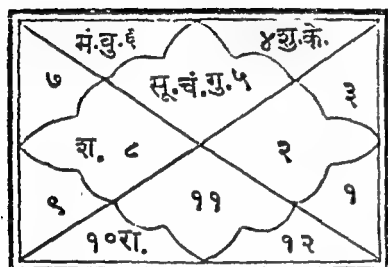
વાંદરા,
તા. ૨૬-૬-૯૭.

લી. સેવક,
પ્રાણલાલ બળદેવજી મુનશી.
હાલ મુકામ વાંદરા.

જ્યોતિષતત્ત્વચિંતામણિ.

ભાદ્રપદમાસની કુંડલી.

આશ્વિનમાસનો વરતારો.

આ માસમાં સૂર્ય સિંહ રાશિમાં, શુક્ર અને ચંદ્ર સિંહ રાશિમાં, મંગળ અને બુધ કન્યા રાશિમાં, શનિ વૃશ્ચિક રાશિમાં અને શુક્ર તથા કેતુ કર્ક રાશિમાં પ્રવેશ સમયે રહેલ છે. અને ત્યાર બાદ વદ ૪ બુધવારને દીવસ સૂર્ય કન્યા રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે અને શુદ્ધ ૧૪ શુક્રવારને રોજ શુક્ર કન્યા રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે અને વદ ૮ રવિવારને દીવસ શુક્ર સિંહ રાશિમાં પ્રવેશ કરેછે તેથી માસ દરમ્યાન નીચે મુજબ ફળ થવાની આગાહી કરી શકાય છે.

લોકસુખાકારીમાં સુધારો થશે નહીં. ત્રિદોષજનક દરેક પ્રકારના રોગની વૃદ્ધિ થશે. તેમાં પણ કોલેરા, (વિપ્લવિકા) સન્નિપાતિક, કાળજ્વર, અને તેવાજ બીજા જીવલેણ રોગનો વધારો થશે. વર્ષા સારી થશે. પરંતુ શરદ હવાનો વધારો થવાથી પ્રજા રોગગ્રસ્ત થશે ને રૈયતમાં કોલાહલ જેવું થઈ રહેશે.

મધ્ય પ્રાંતમાં ખંડ વૃષ્ટિ થયેલી હોવાથી ત્યાંના છૂટાં છવાયાં ગામોમાં પ્રજાને અન્નની વિપત્તિ વેઠવી પડશે. દુકાળનું કામ ચાલુ રાખવાનું તથા ગરીબ અને અનાથ નિરાધારોને સંરક્ષણ આપવાનું કામ શ્રીમતી સરકારે ચાલુ રાખવું પડશે.

કપાસના ભાવમાં આવતામાં તેજ અને તૈયારમાં મંદી જણાશે. કાપડ-સુતરની બજાર મકમ રહેશે. પરંતુ સોદા સાટાં મોટા પાયાઉપર થશે નહીં.

ખીયાની બજારમાં સારો વધારો થશે. સરસીના ભાવ વધશે.

નાણાંની બજાર છૂટ રહેશે. ગવર્નમેન્ટ સીક્યુરીટીની નોટો તથા તેવાજ ખીજ શેરોના ભાવમાં ઘટારો થશે.

પ્રજા અને રાજકર્તાઓમાં અનેક પ્રકારના મતભેદ પડતા રહેશે. પ્રજાના આગેવાનોને રાજકર્તાઓ તરફથી ખમવું પડશે. વખતે કંઈક વિષાદ પણ ઉભો થાય.

વાયવ્યદોશ તરફ સરકારને લાં વસતી પ્રજા સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું પડશે ને તેમાં તેને સંપૂર્ણ જય મળશે. શ્રીસાદખોર મુસલમાનો મહારાણીના દાનેશ-મંદ યુદ્ધ કૌશલ્યમાં નિપુણ અમલદારોના હાથે જર થશે. શ્રીમતીનો વિજય પતાકા ચવન ભૂમીપર ઉડશે.

સખ્ત પવનનાં તોફાન થશે. જગો જગોએ ઉત્પાતનાં ચિન્હો જણાશે.

કચ્છમાં રોગનો ઘટારો થશે. પરંતુ ગાંધીઆની જગોએ ખીજો છવલેણ રોગ ઉત્પન્ન થયાવીના રહેશે નહીં.

આશ્વિનમાસ.

આ માસની શરૂઆત વખતે સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ અને ગુરુ કન્યા રાશિમાં રહેલા છે; શનિશ્વર વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલ છે, બુધ અને શુક્ર સિંહ રાશિમાં રહેલ છે અને રાહુ મકરમાં અને કેતુ કર્કમાં રહેલ છે; તે પરથી માસ દર-મ્યાન થનારા અવનવા બનાવોની નીચેપ્રમાણે આગાહી કરી શકાય.

લોકસુખાકારી સુધરશે. મરણનું પ્રમાણ ઘટશે. પીતજનક રોગોની વૃદ્ધિ થશે. એકંદરે ગયા માસ કરતાં આમાં રોગનો ઉપદ્રવ શાંત જણાશે. ને લોકો ઉત્સાહી તથા ઉમંગી બની સંસાર વ્યવહારના કામોમાં ઉદ્યુક્ત રહેશે.

પ્રજા અને રાજકરતાઓ વચ્ચે ઉત્પન્ન થયેલ કડવાસનો ફેટલેક અંશે ઘટારો થશે. પ્રજાને મોટા ખર્ચના ખાણમાં ઉતરવું પડશે ને પોતાના આગેવાનને બચાવવો મુશ્કેલ થઈ પડશે.

આ શિવાય ખીજ સઘળું ફળ ભાદ્રપદ માસના ફળતુલ્ય થશે.

ઉપોદ્ધાત.

ગ્રહગણિત એ પ્રકારનાં છે. એક નિરયન ગ્રહગણિત અને બીજું સાયન ગ્રહગણિત. આપણાં આખાં ભારતવર્ષમાં નિરયન ગ્રહગણિતનો પ્રચાર છે; અને આખા યુરોપ અને પૃથ્વીના બીજા કેળવાયલા ભાગોમાં સાયન ગ્રહગણિત પ્રવર્તે છે. નિરયન ગણિતમાં રેવતિના અંતથી મેષ રાશિ ગણવામાં આવે છે. અને સાયન ગણિતમાં જ્યાં ક્રાંતિવૃત્ત તથા વિષુવવૃત્ત પરસ્પરને છેદતા હોય અર્થાત્ આકાશમાં સૂર્ય જે સ્થળે આવવાથી દુનિઆમાં રાત્રિ અને દિવસ સરખાં માપનાં થાય છે તે સ્થાનથી મેષ રાશિની શરૂઆત ગણવામાં આવે છે. આજ નિરયન અને સાયન ગણિતનો ભેદ છે. તેમના વચ્ચે જે તફાવત હોય છે તેને અયનાંશ કહીને કહેછે. આ અયનાંશ સંબંધમાં આપણા પ્રાચીન વેત્તાઓના બહુજ ભિન્ન વિચાર છે અને તેના શરૂઆતનું સ્થાન પણ ભિન્ન ગણવામાં આવેલું છે તેથી યુરોપીય અથવા તેા આધુનિક સ્પષ્ટાયનાંશ સાથે તે મળતા નથી ને તેટલા માટે તે અશુદ્ધ છે એવું અમારાથી કહી શકાતું નથી. નિરયન ગણિતપર આપણાં ધર્મશાસ્ત્રનો વિશેષ આધાર છે, તેમ કેટલેક દરજ્જે સાયન ગણિત પણ તેના આધારભૂત થયેલું છે. સાયન ગણિતની વિશેષ જરૂર ગ્રહસાધન માટે સ્પષ્ટ ગ્રહના સ્થાન જાણવામાં અતિ ઉપયોગી છે. આપણા પ્રાચીન મહર્ષિઓ એ રીતિનો અહીં પ્રચાર નહોતાં તેવિષે કશું પણ કહી ગયેલ નથી. હાલમાં પાશ્ચિમાત્મ વિદ્વાનોના ગ્રંથો આપણા દેશમાં પ્રસરવા લાગ્યાથી અને તેમાં આપેલા ગ્રહ સ્થાન આપણનાં પંચાંગો વિગેરેમાં અપાયલાં ગ્રહ સ્થાન કરતાં વિશેષ દૃષ્ટિતુલ્ય આવતાં જાણાયાથી તેવા જ ગ્રહ આવે એવી રીતવાળાં પુસ્તકની માંગણી જ્યોતિષવિદ્યાના જ્ઞાસુઓ તરફથી થવા લાગી જેપરથી આ લઘુ સાયનગ્રહ સાધન કોષ્ટક નામનું પુસ્તક રચી ઉત્સુકોની મનોભિલાષ તૃપ્ત કરવા ઉદ્યોગ કર્યો છે.

આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં રા. રા. કેરો લક્ષમણ છત્રેના ગ્રહસાધન કોષ્ટક, નોટીકલ એલ્મેનાક, અને ક્રીથ ઓન ધી ન્યુઝ ઓફ ગ્લોબસની મદદ લેવામાં આવી છે.

આ મારો નવીન જ પ્રયાસ હોવાથી તેમાં ભુલો રહેવી સ્વાભાવિક છે. જે વિદ્વાનો કૃપાદષ્ટિથી સુધારી વાંચશે એવી લેખકને સંપૂર્ણ ખાતરી છે. આ પુસ્તકને યોગ્ય અવલંબ મળ્યો લેખકને જાણાશે, તો યોગ્ય વખતમાં અતિ સુલભ રીતે નિરચન તેમજ સાચન રીતિએ ગ્રહસાધન થઈ શકે તેનાં કોઈકો છપાવી જનપ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. અસ્તુ.

કર્તા.

કાનજી મયાશંકર દ્વિવેદી.

૨૧. ૨૧. પ્રાણુલાલ બળદેવજી મુનશી પોસ્ટ ઇન્સપેક્ટર
થાણાં ડીવીઝન તરફથી વિધાવિનોદાર્થ
પૂછવામાં આવેલાં પ્રશ્નોનું નિરાકરણ.

૧. આ માસિકમાં અપાતાં ભાષાંતરો સાથે ઉદાહરણો અપાવાં જોઈએ
એવી આપે જે સૂચના કરી છે તેમાટે આપનો મોટો આભાર માનવામાં આ-
વે છે. પ્રાચીન વેત્તાઓપર આ વિષયને ગુરુગમ્ય રાખવાનો આપે જે આક્ષેપ
મૂક્યો છે, તે વ્યાજબી નથી. અગાઉ લખવાનાં પૂરતાં સાધનો નહીં હોતાં
જેથી ગ્રંથોને સોદાહરણ બનાવવાની પપઝ તેઓએ કરેલ જણાતી નથી.
ગ્રંથો મોટા ન થાય એવા ભયથી ગ્રંથોક્રયોગાદિક શીરીતે લાગુ પાડવા એ
જણાવવાનું છોડી દેવામાં આવ્યું છે. નહીં કે તેમના પાછળ થનારાઓ તેમના
લખવાનો આશય બરાબર ન સમજી શકે તેમાટે તેમ થયું છે. તોપણ મારે
કયુંલ કરવું પડે છે કે તે વખત અને હાલના વખતમાં બહુ તફાવત છે જે તે
વખતને અનુસરી આપની સૂચનાને ઉઠાવી લેવાની ઘણીજ અગત્ય અમે વિ-
ચારી છે ને તેપર નવાં પુસ્તકની શરૂઆતથી અમલ કરવામાં આવશે.

આપે જે ગ્રહચક્રભાવ તથા સંધિ તથા ચલિત અને ગલિત ચક્ર આ-
પેલાં છે તે યથાર્થ છે. તેમાં પાંચમા ભાવનો સ્વામી શુક્ર થાય છે. ને તે બા-
રમા ભાવમાં પડેલ છે. જ્યારે એવું કહેવાયલું હોય કે “પાંચમા ભાવનો
સ્વામી વૃષભ રાશિમાં રહેલો હોય તો અમુક ફળ થાય. ભારે આ શુક્રની
મિથુન રાશિ નહીં ગણતાં વૃષભ રાશિ ગણવી.”

૨. એક, દ્વિ, ત્ર્યાદિ, પાદદૃષ્ટિ સંબંધમાં આપે લઘુપારાશરીના ટીકાકાર-
નાં વચન ટાંકી જે હકીકત જણાવી છે તે યથાર્થ છે. યોગમાં અમુક ગ્રહ
અમુક ભાવ કે ગ્રહને જોતો હોય એવું કહેવામાં આવેલ હોય લાંબ ગ્રહની
પૂર્ણદૃષ્ટિ લેવાની અગત્ય છે. અમે પાદદૃષ્ટિ સંબંધમાં લખેલ છે તે કેવળ દૃષ્ટિ-
ફળ સંબંધમાં લાગુ પાડવું ને તે ફળ દર્શોપયોગી ફળ હોવાથી અલગ જાણ-
વાની જરૂર છે તે માટે વધારે વિવેચન સહીત જાણવાની અગત્ય છે. છેવટ એ-
ટલુંજ કહેવું બસ થશે કે પૂર્ણ દૃષ્ટિયોગમાં અને ચરણદૃષ્ટિ સામાન્ય દ-
ષ્ટિક્ષણમાં લેઈ ફળાદેશનું નિરાકરણ કરવું.

૩. યોગકારકનો આપે જે અર્થ કરેલ છે તે વ્યાજબી છે. તેમજ પાપ

એ શબ્દનો અર્થ પણ જેવો થયે છે તેવોજ કરવામાં આવ્યો છે. તેજ માફક શુભ એનો અર્થ એથી ઉલટો ગણી લેવો. મારકના ઘણા ભેદ છે. જે મહા-મારક થાય છે તેની દશામાંજ મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. બીજા સામાન્ય મારકની સંજ્ઞાવાળા ગ્રહની અન્તર્દેશ તથા દશામાં મનુષ્ય દુઃખ, ધનનાશ, રોગ પીડા અને તેવાંજ બીજાં અનિષ્ટફળ ભોગવવાં પડે છે. મનુષ્યના મારક અને મારક એ શબ્દમાં કંઈ તફાવત નથી.

૪. સોદાહરણ બૃહજ્જાતક અલગ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવા અ-મારી ધારણા છે તેથી આપની સૂચના તે વેળા ખશુસ કરી અમલમાં મૂકવામાં આવશે ને જેમ બનશે તેમ તે ગ્રંથો કેમ સરલ રીતે સમજી શકાય તેવા ઉપાયો યોજવામાં આવશે.

૫. આપની આ શંકાનું સમાધાન આપનાં “સૂર્યસિદ્ધાંત જેવું પહેલાં હતું તેવુંજ હાલ છે” એ વાક્ય પરથી કરવું સુગમ પડશે. સૂર્યસિદ્ધાંતના કર્તા-એ શ્રીમાન્ સૂર્ય અને અરુણના સંવાદમાં કહેલ છે કે આ જ્યોતિષશાસ્ત્ર જે પહેલાં હતું તેનું તેજ છે. પરંતુ તેમાં માત્ર કાળભેદજ થયેલ છે તે યુગનાં પરિવર્તને લીધે થયો છે. આથી સિદ્ધ થાય છે જે યુગાદિકના બદલાવાથી ગ્રહની ગતિ, તેના નિયમ અને તેના સ્થાનમાં ચોક્કસ પ્રકારના ફેરફારો થતા આવ્યા છે. અર્થાત જુનું તથા નવું સૂર્યસિદ્ધાંત જેવાથી આપની સંપૂર્ણ ખાત્રી થશે. કાળભેદથી ગ્રહની ગતિના નિયમમાં ફેર આવે છે એ વાત હવે આપને સ્વીકાર્યા વિના ચાલે તેમ નથી, સૂર્યસિદ્ધાંતકારે પણ પૂર્વાચાર્યોના ગ્રહ-સ્થાનમાં ફેર આવતો માલૂમ પડ્યાથી તેમાં સુધારાતરિકે ચાને કાળભેદ-તરિકે બીજા આપેલાં છે તો હાલના વખતમાં અતિ સૂક્ષ્મ વેધ લઈ જે બીજે નકી કરવામાં આવે તે આપવાથી આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોના નિયમોને શું બાધ આવી લાગવાનો તે અમે સમજી શકતા નથી. અમે પણ ધર્મપર નિષ્ઠા રાખનાર છીએ ને દર્શ્યાગ દર્શાન્તમાંજ થાવો જોઈએ એવી અમારી ઇચ્છા છે. પરંતુ કલ્પિત દર્શ અને ખરેખરા દર્શમાંથી કયો દર્શ સ્વીકારવો એ આપની મુનસસીપર મૂકું.

સાંપ્રતકાળમાં પાશ્ચિમાલ વિદ્વાનોએ સૂક્ષ્મ વેધ લઈ બહુકાળે ગ્રહની ગતિ, તેમાં પડતો કાળભેદ અને તેનાં વાર્ષિક બીજે નકી કરેલાં છે તે પ્રમાણે સાયન અથવા નિરયન ગણના પ્રમાણે ગ્રહસાધન કરવામાં આવે તેમાં શું ખોટું છે એ અમે સમજી શકતા નથી. પંચાંગપ્રપંચ અને પંચાંગ-વિચાર નામના ગ્રંથ અમોએ જોએલા છે ને તેમાં સાયન તથા નિરયનવિધે

જે મતવાદ આપેલા છે તે પર ખૂબ વિચાર કરેલ છે. એવા ધર્મશાસ્ત્રને વચમાં લાવી આ જ્યોતિષશાસ્ત્રના સુધારાને અટકાવનારો ને લોકોની તેવી જાણસાને ઠંડી પાડનારો છે. આપે આ સંબંધમાં કાશીની સંસ્કૃત કોલેજના માજી પ્રિન્સીપાલ આપૂદેવ શાસ્ત્રીતા આ વિષયપરનાં લખાણો વાંચી જોવાથી સંપૂર્ણ ખાતરી થશે કે પ્રતોપવાસાદિ સૂક્ષ્મપણે લાવવામાં આવેલાં ગ્રહનક્ષત્રની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈને કરવાનાં છે નહીં કે સામાન્યસ્થિતિ પરથી તે ચલાવે જવાં. ૧૮ સિદ્ધાંતમાંના કોઈ પણ સિદ્ધાંત અનુસાર ગ્રહ વરતવામાં આવે તેજ ગ્રહ દગ્તુલ્ય કહેવાય; આ વાત અમારે હૈયે ઉતરતી નથી. તાણી તોડી શબ્દોના અર્થ કરી પોતાનો વાદ સિદ્ધ કરનારાઓ છો તેમ કરે. અમારો પોતાનો મત જે આકાશસ્થ ગ્રહનું સ્થાન ગણિતાગત ગ્રહસ્થાન બરાબર માલૂમ પડે તેજ ગ્રહ દગ્તુલ્ય ગ્રહ કહેવાય છે. શ્રીમાન ભાસ્કરાચાર્યે ગર્વ મૂકી જે લેખ લખ્યો છે તે વ્યાજબી છે. ને તે તે વખતને બરાબર અનુસરતો છે. હાલ જે જે શોધ થઈ છે તે તે આશરે ત્રણસો વર્ષપરથી થતી આવી છે. ને તેવા લાંબા વખતના પરિવર્તનમાં જે ગ્રહકાળ તથા તેની ગતિ અને તેમાં પડતો તફાવત નક્કી કર્યો હશે તે શ્રીમાન ભાસ્કરાચાર્યથી કેવળ પચાશ વર્ષમાં નહીં બની શક્યો હોય એ વાત નિર્વિવાદ છે. કેશવાચાર્યે જે ગ્રહબીજ નક્કી કરી ગણિત વિધાને તથા વેદાદિક કરવાના ઉત્સાહને વધારવા માટે પોતાની જાતકપદ્ધતિમાં જે લેખ લખ્યો છે તેનો અર્થ ગ્રહસ્થાન દૃષ્ટિસૂત્રપર જણાય તેવાં આવે એવો થાય છે એમજ અમે ગણીશું. જે પ્રતોપવાસાદિ સ્થૂલમાનથી લાવવામાં આવેલાં તિથિ નક્ષત્રપરથી કરવામાં આવતો હોય ને તેમજ કરવાની જરૂરી હતે તો તેનાં સૂક્ષ્મ સ્થાન લાવવાની કશી જરૂરીઆત હતીજ નહીં. પર્વાતસમયે ગ્રહણનો મધ્યકાળ થાય આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. પંચાંગો જોવાથી ખાતરી થશે કે તે તેમજ થાય છે કે કેમ. પર્વાત પંચાંગ પ્રમાણે ન થાય તો બ્યારે થાય ત્યારે તેમાં કહેલાં દાનપુણ્યાદિક કરવાં, આ ધર્મશાસ્ત્રનું વચન છે. આથી સિદ્ધ થાય છે જે દગ્તુલ્ય ગણિતની અતિ આવશ્યકતા છે ને તે સામાન્ય રીતે દૃશ્ય તેમજ અદૃશ્ય ગણનાથી લાવી શકાય છે તો સ્પષ્ટ ગ્રહસાધન તેવી રીતે શાને ન કરવું એ અમે સમજી શકતા નથી. અદૃશ્ય ગણનાનો અર્થ આપે જે કયો છે તે સાથે અમે મળતાપણું બતાવતા નથી. કેમ કે તિથ્યાદિક લાવવાનો વિધિ બન્નેમાં સરખો છે. તો તેને ભિન્ન ભિન્ન શી રીતે કલ્પી શકાય.

૬. રાહુ કેતુ ગ્રહ નથી. સ્વાભાવિક શુભાશુભપણું તેમજ ક્રૂરાક્રૂરપણું

તેમને મળેલ નથી. જેવાં ગ્રહની સાથે તેઓ પડેલા હોય અથવા જે ભાવમાં તે પડેલા હોય તેમનું ફળ તે વિશેષે કરી આપે છે. આ લેખ જે સ્વાભાવિક શુભાશુભપણું તેઓ ધરાવતા હોય અને તેઓ ગ્રહ ગણાતા હોય તો તેમનાં શુભાશુભ ફળ માટે તેજ લઘુપારાશરીમાં જુદો લેખ આપત નહીં. આપનાં ઉદાહરણમાં ખુબ રાહુયુક્ત હોય તો પણ તે શુભ ફળદાતા થઈ શકે નહીં એવો અમારો આધીન મત છે.

ખુદની સાથે શુભ અને ક્રૂરગ્રહ પડેલા હોય તો તેમાંથી જે પ્રબલ હોય તથા તે જેની વધારે નજદીક હોય તે યુક્ત ગણવો. ને તેનાપરથી તેનું શુભાશુભપણું નક્કી કરવું.

૭. લઘુપારાશરીના ૨૪ મા શ્લોકની ટીકામાં આપેલા લેખસંબંધમાં આપને જે શંકા થઈ છે તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું જે પાપ ગ્રહનો અર્થ અહીં વિશેષ ફળસૂચક હોવાથી જુદો અપાયેલો છે. અન્ય સ્થળે સામાન્ય ફળસૂચક તેમજ સૂચકમાંની સંજ્ઞાવાળો હોવાથી તે ત્યાં લાગૂ પાડી શકાય નહીં.

૮. આધાનપરથી જન્મકાળ અને જન્મકાળપરથી આધાનકાળ શોધવા માટે આધાનાધ્યાય નામનો એક નાનો પણ સ્પષ્ટ ઉદાહરણયુક્ત ગ્રંથ અલગ પ્રગટ કરવાનો હોવાથી એ બૃહન્નજતકમાં આપેલ નથી. એ ગ્રંથ પ્રગટ કરતી વેળા આપની સૂચનાઓપર સંપૂર્ણ લક્ષ આપવામાં આવશે.

૯. એ શ્લોકના અર્થમાં “ધનુષ પકડેલા” એ શબ્દો પડી ગયા છે. તે ઉમેરી વાંચવાથી આપીનો અર્થ રહી જશે નહીં.

૧૦. સપ્તવર્ગપતિબળવિષે અમારું સમાધાન અમે નીચેપ્રમાણે આપીએ છીએ.

સપ્તવર્ગજ બળ અને સપ્તવર્ગપતિ બળ એ બન્નેમાં ઘણો તફાવત છે. આપે સૂર્યનું લક્ષમાં ૦-૩-૪૫ બળ થાયછે એ બળ સૂર્ય જેનો સ્વામી થયો હોય તેના વર્ગપતિનું બળ ગણાય. મૂલશ્લોકમાં પણ શૃહાધિપવશાત્ એવું ચોખું લખેલ છે જેનો અર્થ ગ્રહની રાશિની સ્વામિની તાર્કાલિક સ્થિતિ-પ્રમાણે એટલે તેના સ્વાભાવિક ઉચ્ચ, નીચ, મિત્ર, શત્રુ, સ્વગૃહ આદિ સ્થિતિ અનુસાર ઈષ્ટ ગ્રહનું ઈષ્ટવર્ગમાં તેના પતિનું બળ મળેછે. આપની શંકા એ બળ જે ઈષ્ટ ગ્રહનું હોય તો વ્યાજબી છે, પરંતુ એ બળ તો ઈષ્ટ ગ્રહના સ્વામીનું બળ છે જેથી તે ત્યાં ટકી શકતી નથી. વળી આમાં બીજી શંકા ઉત્પન્ન થાયછે તે એ છે જેને આપની ધારણા પ્રમાણેજ સપ્તવર્ગપતિ બળ લેવામાં આવે તો ફક્ત અધિમિત્રાદિ પાંચ સ્થિતિનું બળ ગ્રહણ કરી શકાશે.

(અપૂર્ણ.)

ઝાડકિલ જોષીનો વરતારો.

જુલાઈ, આગષ્ટ, સપ્ટેમ્બર.

તારીખ ૨૫ મી જુલાઈને દિવસે ગુરુ અને મંગળ સાથે મળશે કન્યા રાશિ જેમાં તેઓ ભેગા થશે; તે તુર્કીપર અમલ કરનાર છે; તેથી મુસલમાનો જોશમાં આવી ખુન ખરાબી કરશે એવો દરેક સંભવ છે. ફ્રાંસના પારિસ શહેરમાં પણ ઉપદ્રવ ફેલાશે. ઘણાં માણસો મરશે. એનાર્કિસ્ટો અમલદારોપર હક્કા કરશે. મોટા બખેડા થશે. વખતે પ્રધાનમંડળને પ્રધાનવડું છોડવું પણ પડે. અમેરીકા ખંડમાં આવેલા ક્યૂબાના ટાપુમાં મહામારી ચાલશે. રશિયાનો શહેનશાહ મંત્રીઓથી ગભરાશે ને તેમની સલાહને અનુસરી જુની ભૂમિઓપર ચઢાઈ મોકલશે.

આગષ્ટ માસમાં મંગળ ગુરુ પાસેથી ખસી જશે. તુર્કીના મુલકમાં અશાંતિ ફેલાશે સુધારાનો વધારો થાશે. યૂરેનસ આસ્ટ્રીઆના રાજ્યકર્તાથી પ્રતિકૂલ છે તેથી તેને રોગ વા મરણનો ભય ઉત્પન્ન થશે. હિંદુસ્તાન અને મિસરમાં મોટો ગભરાટ ઉત્પન્ન થશે.

તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બરને દિવસ શનિ શ્રીને યૂરેનસને મળશે. આ વેળા ચંદ્રની પર પણ તેની દૃષ્ટિ રહેશે. આથી જર્મનીના પાદશાહને રાજ અને પ્રાણ બંનેનો ભય રહેશે. જર્મની અને રશિયાના ઈરાદા એમુરાદ થશે અને સ્વાધ્યતો ભંગ થશે. કોન્સ્ટેન્ટીનોપલમાં ગૃહશંકટ થશે એશિયાના પૂર્વમાં મંગળ તુલ રાશિનો થતો હોવાથી ચીન અને જાપાનમાં બખેડા થશે. ચીનમાં મનુષ્યની ઘણી હત્યા થશે.

અક્ટોબર, નવેમ્બર અને ડીસેમ્બર.

અક્ટોબર તારીખ દશમીને રોજ મંગળ વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશ થશે. મોરાકો દેશમાં ઝગડા થશે. આસ્ટ્રીઆના પૂર્વમાં અશાંતિ ફેલાશે. ચીન, જાપાન અને સ્પેનમાં ઝગડા થશે. તેની દૃષ્ટિ રશિયાના ઝારપર પડતી હોવાથી રશિયાની સેનાને ગભરાવું પડશે. શનિ સૂર્યથી પહેલાં ધનરાશિમાં

પ્રવેશ કરશે તેથી સ્પેનમાં ઘણા બખેડા થશે. આસ્ટ્રીઆની હંગેરી પ્રાંતમાં બહુ મહેનત પડશે. સ્પેનમાં લડાઈ અને ખૂન ખરાબી થશે. ત્યાંના ગવર્નમેન્ટ પેપર બહુજ ઝાઝી કિંમતે વેંચાશે.

ડીસેમ્બર માસમાં સ્પેન, ફ્રાન્સ, તુરકી, રશિયા અને આસ્ટ્રેઆને લડાઈમાં ઝોકવવું પડશે. ઈટાલી નાદાર બનશે, હિંદુસ્થાનમાં વિદ્યા અને ધર્મ વૃદ્ધિ થશે.

જાડકીલ જોધી કેવળ જોધી બાવાજ નથી. ઘણા ચાલાક રાજ્યનીતિ જાણવાવાળા છે. જમાનાનો રંગ જોઈ વાત કરનાર છે. તેણે વધારે એ કહેલ છે કે રશિયા અને જર્મનીના પાદશાહો વચ્ચે મારામારી ચાલશે. બન્ને માંનો કોઈ વધારે વખત જીવવા પામશે નહીં.

श्री

महर्षि-जैमिनीकृत

जैमिनीसूत्रना २ अध्यायनुं

रा. रा. कान्ठ भयाशंकर द्विवेदीकृत

पुष्कण विवेचन सहित गुजराती भाषांतर.

छपावी प्रसिद्धकर्ता

पंडित ज्येष्ठाराम मुकुन्दल

संस्कृत पुस्तकालय.

कालकाहेवीरोड नं. ३५३, मुम्बई.

सं. १९५३. सन १९९७.

कीमत ३. १-०-०

મુંબઈ શેઠ જીવજી દાદાજીના “નિર્ણયસાગર”
ચંત્રાલયમાં છાપ્યું.

સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટપ્રમાણે રજીસ્ટર નોંધાવ્યું છે.

જૈમિનીસૂત્રનું

ભાષાન્તર.

પ્રકરણ ૧ લું.

પાઠ ૧ લો.

उपदेशं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

જે શાસ્ત્રથી શુભાશુભ ભાવીફળ જાણી શકાય છે તે અમે રચીએ છીએ.
(બીજો અર્થ) અમારું આરંભેલું કાર્ય નિર્વિઘ્ન પાર ઉતરે માટે શ્રી ઉ-
માપતિને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૧ ॥

अभिपश्यन्त्यृक्षाणि ॥ २ ॥

पार्श्वमेव ॥ ३ ॥

દરેક રાશિ^૧ પોતાની અભિમુખ^૨ તથા પડખાંની રાશિને પૂર્ણ જુએછે. એ-
ટલે કે ચર^૩ રાશિઓ પોતાથી આઠમી, પાંચમી અને અગિઆરમી રાશિઓને
જુએ છે; સ્થિર^૪ રાશિઓ પોતાથી છઠી, ત્રીજી અને નવમી રાશિઓને પૂર્ણ

---

૧ રાશિ બાર છે; તેનાં નામ કંમે, મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા,
તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન છે. ને તેઓ કંમે ચર સ્થિર અને દ્વિ-
સ્વભાવ રાશિ કહેવાય છે.

૨ દરેક ચર રાશિથી આઠમી, સ્થિર રાશિથી છઠી અને દ્વિસ્વભાવ રાશિથી
સાતમી રાશિ તેની અભિમુખ રાશિ કહેવાય છે.

૩ મેષ, કર્ક, તુલ અને મકર એ ચર રાશિ કહેવાય છે.

૪ વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એ સ્થિર રાશિ કહેવાય છે.

જૈ. ૧

જુએ છે અને દ્વિસ્વભાવ રાશિઓ^૧ પોતાથી સાતમી, ચોથી અને દશમી રાશિઓને જુએ છે. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

તન્નિષ્ઠાશ્ચતદ્વત્ ॥ ૪ ॥

તે રાશિઓમાં રહેલ ગ્રહ^૨ પણ તેજ મુજબ તેમને જોય છે. ॥ ૪ ॥

દારભાગ્યશૂલસ્યાર્ગલાનિધ્યાતુઃ ॥ ૫ ॥

ઈષ્ટ રાશિને જોનાર ગ્રહથી ચોથે, બીજે અને અગિઆરમે ભાવે પડેલા ગ્રહ તેની સાથે અર્ગલા યોગ કરેછે.^૩ ॥ ૫ ॥

૧ મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન એ દ્વિસ્વભાવ રાશિ કહેવાય છે.

૨ ગ્રહ નવ છે, ને તેમનાં નામ ક્રમે, સૂર્ય, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર, શનિ, રાહુ અને કેતુ છે.

૩ દાર, ભાગ્ય, અને શૂલ એ શબ્દોનો વાસ્તવિક અર્થ સાતમો નવમો ને આડમો ભાવ થાય છે, પરંતુ આ ગ્રંથમાં ભાવ જાણવા માટે જુદીજ ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

ક. ટ. પ. ને ય એ વ્યંજનોથી શરૂ થતા એકાદિ આંકસૂચક ચાર વર્ગ બતાવવામાં આવ્યા છે. એવી રીતે કે ક=૧, ખ=૨, ગ=૩, ઘ=૪, ઙ=૫, ચ=૬, છ=૭, જ=૮, ઝ=૯, ઞ=૦, ટ=૧, ઠ=૨, ડ=૩, ઢ=૪, ણ=૫, ત=૬, થ=૭, દ=૮, ધ=૯, ન=૦, પ=૧, ર=૨, લ=૩, વ=૪, શ=૫, ષ=૬, સ=૭, હ=૮, ને સ્વર=૦ પ=૧, ફ=૨, બ=૩, ભ=૪, મ=૫.

દાર એ શબ્દમાં દા અને ર એ બે અક્ષર રહેલ છે. દ=૮ ને ર=૨ =૨૮ થયા તેને એ અક્ષરો ભાવબોધક હોવાથી ૧૨ થી ભાગ્યા તો શેષ ૪ રહ્યા. માટે દાર એટલે ચોથો ભાવ. તેમજ ભાગ્ય=ભા=૪, ગ=૩ અને ચ=૧ = ૧૩૪ ÷ ૧૨ = ૧૧ $\frac{૨}{૩}$ = ૨ એ પ્રમાણે ભાગ્યનો અર્થ બીજો ભાવ એવો થયો. આ જૈમિનીસૂત્ર નામના આખા ગ્રંથમાં ભાવવિષે જ્યાં પણ લખવામાં આવ્યું છે ત્યાં તેના પર્યાયનો શબ્દ નહીં લખતાં આચાર્યે આવા ગૂઢ ભાવાક્ષરબોધક શબ્દ મૂકેલા છે. આ વિષય અમારા જ્યોતિષના શ્લોકાત્મક ગ્રંથ ભણનારાઓને નવો લાગશે; તેમાટે તેઓએ તે ગ્રંથમાં જે કંઈ શીખ્યું હોય તેપરથી આવા વર્ણુબોધક નામથી તેઓ બ્રમમાં ન પડે એટલા માટે ઉપર મુજબ વર્ણુદ આંકોની સમજ પાડી છે.

કામસ્થાતુભૂયસાપાપાનામ્ ॥ ૬ ॥

ત્રીજા ભાવમાં ધણી^૧ પાપગ્રહ^૨ રહેલા હોય તો પાપ અર્જલા થાય છે. ॥૬॥

રિષ્ફનીચકામસ્થાવિરોધિનઃ ॥ ૭ ॥

(પાંચમાં સૂત્રપ્રમાણે) ઈષ્ટ રાશિને જોનાર ગ્રહથી દશમાં આરમાં અને ત્રીજા સ્થાનમાં પડેલા ગ્રહ અર્જલા થવા હેતા નથી. ॥ ૭ ॥

નન્યૂનાવિબલાશ્ચ ॥ ૮ ॥

અર્જલા પ્રતિબંધ કરનારા^૩ ગ્રહ ધણી હોય, છતાં પણ જો નિર્બળ હોય તો અર્જલા કરનાર ગ્રહને^૪ તે બાધ કરી શકતા નથી. ॥ ૮ ॥

પ્રાગ્વત્ત્રિકોણે ॥ ૯ ॥

ઈષ્ટરાશિના દૃષ્ટા ગ્રહથી પાંચમું સ્થાન અર્જલાનું અને નવમું અર્જલા પ્રતિબંધનનું છે. એટલે કે પાંચમાં સ્થાનમાં ગ્રહો હોય તો અર્જલા થાય છે અને નવમાં સ્થાનમાં ગ્રહ હોય તો અર્જલા થવા હેતા નથી. ॥ ૯ ॥

વિપરીતંકેતોઃ ॥ ૧૦ ॥

દેતુનું તેથી ઉલટું છે.^૫ ॥ ૧૦ ॥

આત્માધિકઃકલાદિભિર્નમોગઃસક્ષાનામદ્ધાનાંવા ॥૧૧॥

સૂર્યાદિ સાત અથવા આઠ ગ્રહમાં જોના અંશ વધારે હોય તે આત્મા-

૧ ત્રણ કે તેથી વધારે.

૨ ચંદ્ર, ગુરુ, શુક્ર, અને પાપ સમાગમ વિનાનો બુધ સૌમ્ય ગ્રહ કહેવાય છે ને તે શિવાયના કૂર ગ્રહ અથવા પાપગ્રહ કહેવાય છે.

૩ ઈષ્ટ રાશિને જોનારા ગ્રહથી ચોથા આદિસ્થાનમાં પડેલા ગ્રહ અર્જલા કર્તા મનાય છે.

૪ ઈષ્ટ રાશિને જોનારા ગ્રહથી દશમાદિસ્થાનમાં પડેલા ગ્રહ અર્જલા પ્રતિબંધ કર્તા કહેવાય છે.

૫ એટલે કે નવમું સ્થાન અર્જલા કર્તા સ્થાન અને પાંચમું અર્જલા પ્રતિબાધ. સ્થાન છે.

કારક જાણવો. અંશ સરખા હોય તો જેની કલા વધારે હોય તે આત્માકારક જાણવો. કલા સરખી હોય તો જે બળવાન ગ્રહ હોય તે આત્માકારક જાણવો. બળ પણ સમાન આવેલું હોય તો સ્થિરકારક પરથી તેનો વીચાર કરી લેવો. રાહુના અંશોની તેનાથી વિપરીત રીતે ગણના કરવી. અર્થાત રાહુ થોડામાં થોડા અંશવાળો છતાં આત્માકારક થઈ શકે છે. ગ્રહના બળ અને અંશ બ્યારે સમાન આવેલાં હોય ત્યારે રાહુને આઠમો ગ્રહ લેખી તેના પરથી કારક નક્કી કરવો, એવો પણ કેટલાક આ સૂત્રનો અર્થ કરે છે. ॥ ૧૧ ॥

સર્વદેવંધમોક્ષયોઃ ॥ ૧૨ ॥

તે આત્માકારક જે પાપયુક્ત હોય તો મનુષ્યને કેદખાનાનું દુઃખ અને શુભ ગ્રહ યુક્ત હોય તો તેમાંથી મુક્તિ અપાવે છે. ॥ ૧૨ ॥

તસ્યાનુસરણાદમાત્યઃ ॥ ૧૩ ॥

તે (આત્માકારકથી) ઓછા અંશવાળો જે ગ્રહ હોય તે અમાત્યકારક થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

તસ્યભ્રાતા ॥ ૧૪ ॥

અમાત્યકારક ગ્રહથી ન્યૂન અંશવાળો ગ્રહ ભ્રાતૃકારક થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

તસ્યમાતા ॥ ૧૫ ॥

ભ્રાતૃકારકથી હીન અંશવાળો ગ્રહ માતાકારક કહેવાય છે. ॥ ૧૫ ॥

તસ્યપુત્રઃ ॥ ૧૬ ॥

માતાકારકથી હીન અંશવાળો ગ્રહ પુત્રકારક કહેવાય છે. ॥ ૧૬ ॥

તસ્યજ્ઞાતિઃ ॥ ૧૭ ॥

પુત્રકારકથી ઓછા અંશવાળો ગ્રહ જ્ઞાતિકારક કહેવાય છે. ॥ ૧૭ ॥

તસ્યદારાશ્ચ ॥ ૧૮ ॥

જ્ઞાતિકારકથી હીન અંશવાળો ગ્રહ દારાકારક થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

માત્રાસહપુત્રમેકેસમામનંતિ ॥ ૧૯ ॥

કેટલાક આચાર્યો માતાકરક અને પુત્રકરક એકજ માનેછે. ॥ ૧૯ ॥

મગિન્યાઽઽરતઃશ્યાલઃકનીયાઽઽનનીચેતિ ॥ ૨૦ ॥

મંગળથી ખેન, શાલા, નાનોભાઈ ને માતાનાં શુભાશુભ ફળનો વિચાર કરવો. ॥ ૨૦ ॥

માતુલાદયોબંધવોમાતૃસજાતીયાઙ્ત્યુત્તરઃ ॥ ૨૧ ॥

મંગળના પછીના ગ્રહ બુધથી મામા, ભાઈ, ખેન, દોસ્તો, માતા તથા પોતાની જાતીના લોકોનો વિચાર કરવો. ॥ ૨૧ ॥

પિતામહઃપતિપુત્રાવિતિગુરુમુખાદેવજાનીયાત્ ॥ ૨૨ ॥

પાપ, દાદા, પુત્ર વિગેરેનું શુભાશુભ ગુરૂથી જાણવું. ॥ ૨૨ ॥

પત્નીપિતરૌશ્વગુરૌમાતામહાઙ્ત્યંતેવાસિનઃ ॥ ૨૩ ॥

શુકથી સ્ત્રી, માતા, પિતા, શાલી, ખેન, માસી, ફધ ને નાના વિગેરેનું શુભાશુભ ફળ જ્ઞેવું. ॥ ૨૩ ॥

મંદોઽજ્યાયાન્ગ્રહેષુ ॥ ૨૪ ॥

સર્વે ગ્રહોમાં શનિ નબળો છે. (તેનાથી સર્વે ગ્રહ ક્રમે વીર્યવાન સમજી લેવા.)^૧ ॥ ૨૪ ॥

પ્રાચીવૃત્તિર્વિષમમેષુ ॥ ૨૫ ॥

વિષમ^૨ રાશીની સવ્ય ગણના કરવી.^૩ ॥ ૨૫ ॥

પરાવૃત્ત્યોત્તરેષુ ॥ ૨૬ ॥

પાકી (સમ^૪ રાશિઓ) ની અપસવ્ય ગણના કરવી.^૫ ॥ ૨૬ ॥

૧ એટલે શનિથી જળવાળો શુક, શુકથી જળવાન ગુરૂ, ગુરૂથી જળવાન બુધ, બુધથી જળવાન મંગળ, અને મંગળથી જળવાન ચંદ્ર અને ચંદ્રથી જળવાન સૂર્ય છે.

૨ મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલ, ધન અને કુંભ એ વિષમ રાશિ કહેવાય છે.

૩ એટલે મેષ, પછી વૃષભ, પછી મિથુન, એ પ્રમાણે.

૪ વૃષભ, કર્ક, કન્યા, વૃશ્ચિક, મકર અને મીન એ સમ રાશિ કહેવાય છે.

૫ એટલે મેષ, પછી મીન, પછી કુંભ પછી મકર એ પ્રમાણે.

નકચિત્ ॥ ૨૭ ॥

ક્યારેક તેમ નથી થતું. અર્થાત્ વિપ્રમ રાશિની અપસવ્ય ગણના કરવી પડે છે ને સમ રાશિની સવ્ય ગણના કરવી પડે છે. જેમ કે વૃષ અને વૃશ્ચિક સમ છે તેની સવ્ય ગણના કરાયછે ને સિંહ અને કુંભ એકી છે છતાં તેમની અપસવ્ય ગણના કરાયછે. ॥ ૨૭ ॥

નાથાંતાઃસમાઃપ્રાયેણ ॥ ૨૮ ॥

રાશિનો પતિ દર્શાવેલ ગણના પ્રમાણે ગણના કરતાં તેનાથી જેટલામી રાશિમાં પડેલો હોય તેટલાં તે રાશિનાં વર્ષ જાણવાં.^૧ ॥ ૨૮ ॥

યાવદીશાશ્રયંપદમૃક્ષાણામ્ ॥ ૨૯ ॥

રાશિસ્વામી પોતાની રાશિથી જેટલામી રાશિમાં પડ્યો હોય તેટલામી તે જે રાશિમાં રહેલ હોય તેનાથી ગણતાં જે રાશિ આવે તે તેની આશ્લ રાશિ થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

સ્વસ્થેદારાઃ ॥ ૩૦ ॥

લગ્નથી લગ્નનો સ્વામી ચોથે પડ્યોછે માટે લગ્નથી સાતમી રાશિ આશ્લ લગ્ન થાય.^૨ ॥ ૩૦ ॥

સુતસ્થેજન્મ ॥ ૩૧ ॥

૧ ઉચ્ચમાં રહેલા ગ્રહની રાશિનાં વર્ષમાં એક વર્ષનો વધારો કરવો ને નીચ રાશિમાં રહેલા ગ્રહની રાશિનાં વર્ષમાં એક વર્ષનો ઘટારો કરવો. વૃશ્ચિક અને કુંભ વાસ્તે વિશેષ જાણવાનું છે. વૃશ્ચિકના સ્વામી મંગળ તથા કેતુ ગણવા ને કુંભના સ્વામી શનિ તથા રાહુ ગણવા. વર્ષની ગણના રીતિ મુજબ બન્ને પરથી કરવી. એક પતિ રાશિ સાથે પડ્યો હોય તો બાર વર્ષ નહીં ગણતાં બીજો લિન્ન રાશિમાં પડ્યો હોય તેના પરથી ગણના કરી વર્ષાદિ લેવાં. બન્ને ગ્રહો લિન્ન રાશિમાં પડેલા હોય તો તેમાંથી બળવાન હોય તેનાં વર્ષાદિ લેવાં. બન્ને સરખાં બળવાળા હોય તો ચર સ્થિર દ્વિસ્વભાવ પ્રમાણમાં બળની ગણતરી કરી આયુષ્ય લેવું. બળ પણ સરખું આવે તો ઉચ્ચમાં રહેલા ગ્રહની ગણના પરથી આપેલાં વર્ષાદિ લેવાં. બન્ને ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલા હોય તો જેનાં વર્ષ વધારે આવેલાં હોય તે લેવાં.

૨ આશ્લ રાશિ જાણવાનું આ ઉદાહરણ છે.

લક્ષસ્વામી સાતમે પાઠો છે માટે જન્મલક્ષ તેજ આરૂઢ લક્ષ થાય. ॥ ૩૧ ॥

સર્વત્રસર્વળાભાવારાશયશ્ચ ॥ ૩૨ ॥

સર્વત્ર^૧ ભાવ અને રાશિ એકાદિ સંખ્યાબોધક અક્ષરથી જાણી શકાય છે. ॥ ૩૨ ॥

(ખીજો અર્થ) સર્વત્ર ભાવ અને રાશિની ગણના વર્ણુદ લક્ષપરથી^૨ કરવી ॥ ૩૨ ॥

નગ્રહાઃ ॥ ૩૩ ॥

જેમ ભાવ અને રાશિ અક્ષરગમ્ય છે તેમ ગ્રહો નથી. ॥ ૩૩ ॥

(ખીજો અર્થ) ભાવ અને રાશિઓનાં વર્ણુદ લક્ષ થાય છે પણ ગ્રહોનાં થતાં નથી. ॥ ૩૩ ॥

યાવદ્વિવેકમાવૃત્તિર્માનાં ॥ ૩૪ ॥

દરેક રાશિની દશામાં પ્રત્યેક રાશિની અંતર્દશા આવે છે ને તેથી ૧૪૪ તેમની આવૃત્તિ થાયછે. ॥ ૩૪ ॥

હોરાદયઃસિદ્ધાઃ ॥ ૩૫ ॥

હોરા, દૃષ્ટાણુ, સમાંશ, નવાંશ, વિગેરે જાણવાની રીતિ પ્રસિદ્ધ છે. ॥૩૫॥

૧ શિવ તાંડવાદિ ગ્રંથમાં એ રીતે સંખ્યાબોધક અક્ષરો આપેલા છે તેથી આચાર્યે સર્વત્ર એ ગણના પ્રવર્તે છે એવું લખ્યું છે.

૨ એકી રાશિમાં જેનો જન્મ હોય તેની ગણના મેષથી કરવી, ને બેકી રાશિમાં જેનો જન્મ હોય તેની ગણના મીનથી અપસંચ્ય કરવી. એ પ્રમાણે એકી બેકી રાશિવાળાં લક્ષસૂધી તથા હોરા લક્ષસૂધી ગણના કરતાં જે આંક આવે તે પૃથક્ માંડવા. એ આંકોનો જો એ હોરા તથા જન્મ લક્ષ એકજ જાતનાં હોય તો સર્વાળો કરવો ને વીજતીય હોય તો બાદબાકી કરવી. એ રીતે જે શેષ રહે તેટલામી જન્મલક્ષ એકી રાશિનું હોય તો મેષથી ને બેકીનું હોય તો મીનથી ગણતાં જે રાશિ આવે તે વર્ણુદ લક્ષની રાશિ થાય છે.

પ્રકરણ ૧. લું.

પાદ ૨ જો.

કારકાંશ લગ્નવિષે.

અથસ્વાંશોગ્રહાણામ્ ॥ ૧ ॥

આત્મકારક ગ્રહના અંશપરથી હવે જળ કહેવામાં આવેછે.^૧ ॥ ૧ ॥

પંચમૂષિકમાર્જારાઃ ॥ ૨ ॥

આત્મકારક મેષ નવાંશમાં હોય તો મનુષ્યને ઉંદર તથા ખીલાડીથી દુઃખ થાય છે ॥ ૨ ॥

તત્રચતુષ્પાદઃ ॥ ૩ ॥

આત્મકારક વૃષ નવાંશમાં હોય તો ઉંદરને, ખિલાડી તરફથી દુઃખ ને ચતુષ્પાદ તરફથી સુખ થાય છે. ॥ ૩ ॥

મૃત્યૌકંઙ્ક્રુઃસ્થૌલ્યંચ ॥ ૪ ॥

આત્મકારક મિથુન નવાંશમાં હોય તો શરીર સ્થૂળ થાય છે. ॥ ૪ ॥

દૂરેજલકુષ્ઠાદિઃ ॥ ૫ ॥

આત્મકારક કર્ક નવાંશમાં હોય તો મનુષ્યને જળ તથા કુષ્ઠાદિથી ભીતિ રહે છે. ॥ ૫ ॥

શેષાઃશ્વાપદાનિ ॥ ૬ ॥

આત્મકારક સિંહ નવાંશમાં હોય તો જંગલી પ્રાણી તરફથી ભીતિ તથા દુઃખ રહે છે. ॥ ૬ ॥

૧ જન્મપત્રિકામાં જે નવાંશ કુંડલી આપવામાં આવી હોય તે કુંડલીમાં આત્મકારક ગ્રહ જ્યાં પડેલો હોય તેને લગ્ન ગણિ એ કુંડલીને કારકાંશ ચક્ર કહેવું. આ પાદમાં ઘણા ખરો કળાદેશ એ કારકાંશ કુંડલીના ગ્રહપરથી કરવામાં આવશે.

મૃત્યુવજ્જાયાગ્નિકણશ્ચ ॥ ૭ ॥

આત્મકારક કન્યા નવાંશમાં હોયતો મનુષ્ય સ્થૂળ શરીરવાળો ને અગ્નિથી પીડા પામનાર થાયછે. ॥ ૭ ॥

લાભેવાણિજ્યં ॥ ૮ ॥

આત્મકારક તુલા નવાંશમાં હોય તો મનુષ્ય વેપાર કરનારો થાય છે. ॥ ૮ ॥

અન્નજલસરીસૃપાઃસ્તન્યહાનિશ્ચ ॥ ૯ ॥

આત્મકારક વૃશ્ચિક નવાંશમાં હોય તો મનુષ્ય જળ તથા સર્પાદિથી પીડા પામે છે ને તે માતાનાં દુધની હાની કરે છે. ॥ ૯ ॥

સમેવાહનાદુચ્ચાન્ન ક્રમાત્પતનં ॥ ૧૦ ॥

આત્મકારક ધન નવાંશમાં હોય તો માણસને ઉર્ધ્વ પ્રદેશમાંથી પડવાથી વા કોઈ ચક્રના વાગવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

જલચરચ્ચેચરચ્ચેટકંડૂદુષ્ટગ્રંથયશ્ચરિષ્કે ॥ ૧૧ ॥

આત્મકારક મકરનવાંશમાં રહેલ હોય તો મનુષ્યને માંછલાં તથા પક્ષી કૃળ દાયક થાયછે અને દુષ્ટ ગુપ્તમાં વિગેરેના રોગથી તે પીડાયછે. ॥ ૧૧ ॥

તડાગાદયોધર્મે ॥ ૧૨ ॥

આત્મકારક કુંભ નવાંશમાં હોય તો માણસ કુવા, વાવ ને તળાવો વિગેરે બનાવનારો થાયછે. ॥ ૧૨ ॥

ઉચ્ચેધર્મનિત્યતાકૈવલ્યંચ ॥ ૧૩ ॥

આત્મકારક મીન નવાંશમાં હોય તો માણસ ધર્મમાં વર્તનારો તથા મુક્તિ પામનાર થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

તન્નરવૌરાજકાર્યપરઃ ॥ ૧૪ ॥

કારકાંશમાં સૂર્ય રહેલો હોય તો માણસ રાજ્યકાર્યમાં હુશિયાર થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

પૂર્ણેદુશુક્રયોર્ભોગીવિદ્યાજીવીચ ॥ ૧૫ ॥

કારકાંશમાં શુક્ર તથા પૂર્ણચંદ્રમા હોય તો માણસ ભોગી તથા વિદ્યાથી

આજીવિકા ચલાવનાર થાયછે. ॥ ૧૫ ॥

ધાતુવાદીકૌંતાયુધોવન્હિજીવીચમૌમે ॥ ૧૬ ॥

ભૌમ કારકાંશમાં રહેલો હોય તો માણસ રસાયણ જાણનાર તથા વક્ર ઓલનાર તેમજ અગ્નિથી છવન ચલાવનાર થાયછે. ॥ ૧૬ ॥

વણિજસ્તંતુવાયાઃશિલ્પિનોવ્યવહારવિદશ્ચસૌમ્યે ॥ ૧૭ ॥

કારકાંશમાં યુધ હોય તો માણસ ગવૈયો, શિલ્પિ તથા વ્યવહારમાં કુશળ થાયછે. ॥ ૧૭ ॥

કર્મજ્ઞાનનિષ્ઠાવેદવિદશ્ચજીવે ॥ ૧૮ ॥

કારકાંશમાં શુર રહેલ હોય તો કર્મકાંડ કરવામાં કુશળ ને વેદ જાણનાર માણસ થાયછે. ॥ ૧૮ ॥

રાજકીયાઃકામિનઃશર્તેન્દ્રિયાશ્ચશુક્રે ॥ ૧૯ ॥

શુક્ર કારકાંશમાં હોય તો મનુષ્ય રાજ્યાધિકારવાળો, ઘણી સ્ત્રીઓને લોગવવાની ઇચ્છાવાળો અને શો વર્ષ છવનારો થાયછે. ॥ ૧૯ ॥

પ્રસિદ્ધકર્માજીવઃશનૌ ॥ ૨૦ ॥

શનિ કારકાંશમાં હોય તો મનુષ્ય પ્રસિદ્ધ કાર્ય કરનારો થઈ છવે છે. ॥ ૨૦ ॥

ધાનુષ્કાશ્ચોરાશ્વજાંગલિકાલોહયંત્રિણશ્ચરાહૌ ॥ ૨૧ ॥

રાહુ કારકાંશમાં હોય તો મનુષ્ય, પારાધી, ચોર, અથવા જંગલમાં રહેનારો અને લોહને તાવનાર થાયછે. ॥ ૨૧ ॥

ગજવ્યવહારિણશ્ચોરાશ્વકેતૌ ॥ ૨૨ ॥

કેતુ કારકાંશમાં હોય તો મનુષ્ય હાથીનો વેપાર કરનાર તેમજ ચોર થાયછે. ॥ ૨૨ ॥

રવિરાહુમ્યાંસર્પનિધનં ॥ ૨૩ ॥

કારકાંશમાં જો રવિ તથા રાહુ પડેલા હોય તો સર્પદંશ થવાથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થાયછે. ॥ ૨૩ ॥

શુભદૃષ્ટેસન્નિવૃત્તિઃ ॥ ૨૪ ॥

પણ તેમનાપર શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો સર્પદંશથી મૃત્યુ થતું નથી. ૨૪

શુભમાત્રસંવંધાજ્ઞાંગલિકઃ ॥ ૨૫ ॥

રવિ તથા રાહુ પાપ યોગવિના કેવળ શુભ સંબંધ સહિત કારકાંશમાં પડેલા હોય તો મનુષ્ય વિષવૈધ થાયછે. ॥ ૨૫ ॥

કુજમાત્રદષ્ટેગૃહદાહકઃઅગ્નિદોષા ॥ ૨૬ ॥

ફક્ત મંગળ તેમને જોતો હોય તો મનુષ્ય પોતાના ઘરને આગ લગાડનાર થાયછે. ॥ ૨૬ ॥

શુક્રદષ્ટેનદાહઃ ॥ ૨૭ ॥

જો શુક્રની તેનાપર દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય ગ્રહ બાળનાર ન થતાં અગ્નિદાન કરનાર થાયછે. ॥ ૨૭ ॥

ગુરુદષ્ટેસ્ત્વાસમીપગૃહાત્ ॥ ૨૮ ॥

જો ગુરુ તેમને જોતો હોય તો ફક્ત પોતાના ઘરને બાળનાર મનુષ્ય થાયછે તેટલુંજ નહીં પણ તેનાં પાસેનાં ઘરોને પણ આગ લગાડે છે. ॥ ૨૮ ॥

સગુલિકેવિષદોવિષહતોવા ॥ ૨૯ ॥

જો કારકાંશમાં ગુલિક^૧ પડેલો હોય તો માણસ બીજાને વિષ દેનાર વા પોતે વીષ ખાઈ મરનાર થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

ચંદ્રદષ્ટૌચૌરાડપહૃતધનશ્ચૌરોવા ॥ ૩૦ ॥

ગુલિકયુક્ત કારકાંશને જો ચંદ્ર જોતો હોય તો મનુષ્યનું ધન ચોરો હુટી જાય છે વા પોતે ચોર થાયછે. ॥ ૩૦ ॥

બુધમાત્રદષ્ટેબૃહદ્વીજઃ ॥ ૩૧ ॥

ગુલિક સહીત કારકાંશને જો ફક્ત બુધ જોતો હોય તો મનુષ્યનાં વૃષણ મોટા થાયછે. ॥ ૩૧ ॥

૧ જો રાત્રિનો જન્મ હોય તો રાત્રિનાં માનને અને દિવસનો જન્મ હોય તો દિનમાનને ૮ થી ભાગતાં જે ઘટયાદિ ફળ આવે તેને નીચેના ઈષ્ટ વારાંક ગુણકથી ગુણી તેટલી ધરીનું લગ્ન કરવાથી જે લગ્ન આવે તે ગુલિક કહેવાય છે.

વારગુણક.

સૂર્ય.	ચંદ્ર.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	રાત્રિ.	
૭	૬	૫	૪	૩	૨	૧	દિવસ.
૩	૨	૧	૭	૬	૫	૪	રાત્રિ.

તત્રકેતૌપાપદૃષ્ટેર્કર્ણચ્છેદઃકર્ણરોગોવા ॥ ૩૨ ॥

કારકાંશમાં કેતૂ પડેલો હોય ને તેનાપર પાપગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય કપાયલા કાનવાળો વા કાનમાં રોગવાળો થાયછે. ॥ ૩૨ ॥

શુક્રદૃષ્ટેદીક્ષિતઃ ॥ ૩૩ ॥

કારકાંશમાં પડેલા કેતૂને જો દિક્ષા શુક્ર જોતો હોય તો મનુષ્ય યજ્ઞાગાદિ કરનાર થાયછે. ॥ ૩૩ ॥

બુધશનિદૃષ્ટેર્નિર્વીર્યઃ ॥ ૩૪ ॥

કારકાંશમાં પડેલા કેતૂને જો બુધ તથા શનિ જોતા હોય તો મનુષ્ય નપુંસક થાયછે. ॥ ૩૪ ॥

બુધશુક્રદૃષ્ટેપૌનઃપુનિકોદાસીપુત્રોવા ॥ ૩૫ ॥

કારકાંશમાં પડેલા કેતૂને જો બુધ ને શુક્ર જોતા હોય તો મનુષ્ય વારંવાર એકનું એક બોલનાર વા દાસીપુત્ર થાય છે. ॥ ૩૫ ॥

શનિદૃષ્ટેતપસ્વીપ્રેષ્યોવા ॥ ૩૬ ॥

કારકાંશમાં પડેલા કેતૂપર જો શનિની દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય તપસ્વી વા દૂતકાર્ય કરનાર થાયછે. ॥ ૩૬ ॥

શનિમાત્રદૃષ્ટેસંન્યાસાભાસઃ ॥ ૩૭ ॥

દિક્ષા શનિ કારકાંશમાં પડેલા કેતૂને જોતો હોય તો મનુષ્યને સંન્યાસાભાસ થાય છે; પૂર્ણ સંન્યાસ થતો નથી. ॥ ૩૭ ॥

તત્રરવિશુક્રદૃષ્ટેરાજપ્રેષ્યઃ ॥ ૩૮ ॥

કારકાંશ ઉપર રવિ ને શુક્રની દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય રાજભૂત થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

રિઃફેબુધેબુધદૃષ્ટેવામન્દવત્ ॥ ૩૯ ॥

કારકાંશ કુંડલીમાં દશમે બુધ પડેલો હોય વા દશમા ભાવપર તેની દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય પ્રસિદ્ધ કર્મ કરી જીવનાર થાયછે. ॥ ૩૯ ॥

શુભદૃષ્ટેસ્થેયઃ ॥ ૪૦ ॥

કારકાંશથી દશમે પડેલા ખુધને જે ખીજા શુભ ગ્રહો જેતા હોય તે મનુષ્ય સ્થિર થાયછે, ચંચળ થતો નથી. ॥ ૪૦ ॥

રવૌગુરુમાત્રદૃષ્ટેગોપાલઃ ॥ ૪૧ ॥

કારકાંશથી દશમે પડેલા રવિપર જે દ્રુત ગુરૂની દૃષ્ટિ હોય તે મનુષ્ય ગાયોનું રક્ષણ કરનાર થાયછે. ॥ ૪૧ ॥

દારેચન્દ્રશુક્રદગ્યોગાત્પ્રાસાદઃ ॥ ૪૨ ॥

કારકાંશથી ચોથે ચંદ્રને શુક્રની દૃષ્ટિ હોય વા તેમાં તેઓ પડેલા હોય તે મનુષ્ય પોતાનાં બાપીકાં ધરવાળો થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

ઉચ્ચગ્રહેડપિ ॥ ૪૩ ॥

કારકાંશથી ચોથે પોતાની ઉચ્ચ રાશિમાં કોઈ પણ ગ્રહ રહેલ હોય તે મનુષ્ય પોતાનાં ધરવાળો થાયછે. ॥ ૪૩ ॥

રાહુશનિભ્યાંશિલાગૃહં ॥ ૪૪ ॥

કારકાંશથી જે શનિ તથા રાહુ ચોથે પડેલા હોય તે મનુષ્યનું ધર પથ્થરથી ચણાયલું હોય છે. ॥ ૪૪ ॥

કુજકેતુભ્યામૈષ્ટકમ્ ॥ ૪૫ ॥

તેમજ મંગલ તથા કેતુ ચોથે પડેલા હોય તે ઇંટનું ધર થાયછે. ॥ ૪૫ ॥

ગુરુનાદારવં ॥ ૪૬ ॥

તેમજ જે ગુરૂ ચોથે પડેલો હોય તે લાકડાનું ધર હોય છે. ॥ ૪૬ ॥

તાર્ણરવિણા ॥ ૪૭ ॥

તેમજ રવિ ચોથે પડેલો હોય તે ધર પીંછાં વિગેરેનું હોય છે. ॥ ૪૭ ॥

સમેશુભદ્રગ્યોગાદ્ધર્મનિત્યઃસત્યવાદીગુરુમક્તશ્ચ ॥ ૪૮ ॥

કારકાંશથી નવમે ભાવ શુભ ગ્રહથી જેવાતો હોય વા શુભ ગ્રહયુક્ત હોય તે મનુષ્ય ધર્મવાળો, સત્યવાદી, તથા ગુરૂભક્ત થાય છે. ॥ ૪૮ ॥

અન્યથાપાપૈઃ ॥ ૪૯ ॥

તેજ (સ્થાનક) નવમે ભાવ જે પાપગ્રહથી યુક્તોક્ષિત^૧ હોય તે મનુષ્ય ધર્મહીન થાયછે. ॥ ૪૯ ॥

૧.જેડાયેલો વા જેવાતો.

શનિરાહુભ્યાંગુરુદ્રોહઃ ॥ ૫૦ ॥

કારકાંશથી નવમો ભાવ જો શનિ તથા રાહુથી યુક્તેક્ષિત હોય. તો મનુષ્ય ગુરુદ્રોહી થાયછે. ॥ ૫૦ ॥

ગુરુરવિભ્યાંગુરાવવિશ્વાસઃ ॥ ૫૧ ॥

તેજ સ્થળે (નવમા ભાવમાં) જો ગુરુ ને સૂર્ય પડેલા હોય વા તેને જોતા હોય તો મનુષ્ય ગુરુમાં આસ્થાવિનાનો થાયછે. ॥ ૫૧ ॥

તત્રભૂગ્વંગારકવર્ગેપારદારિકઃ ॥ ૫૨ ॥

કારકાંશથી નવમે શુક્ર ને ભૌમ પડેલા હોય તો મનુષ્ય પરસ્ત્રી ભોગવનાર થાય છે. ॥ ૫૨ ॥

દુગ્ધયોગાભ્યામધિકાભ્યામામરણં ॥ ૫૩ ॥

કારકાંશથી તેમજ બીજાં પડ્વર્ગથી પણ તેજ ગ્રહો જો નવમે પડેલ હોય તો મનુષ્ય જીવે ત્યાં લગણુ પરસ્ત્રીભોગી થાય છે. ॥ ૫૩ ॥

કેતુનાપ્રતિબન્ધઃ ॥ ૫૪ ॥

કારકાંશથી નવમો ભાવ જો કેતુથી યુક્તેક્ષિત હોય તો જીવિત પર્યંત મનુષ્ય પરસ્ત્રીગામી થતો નથી. ॥ ૫૪ ॥

ગુરુણાસ્ત્રૈણઃ ॥ ૫૫ ॥

તે નવમો ભાવ ગુરુથી યુક્તેક્ષિત હોય તો મનુષ્ય સ્ત્રીલોલ થાય છે. ॥ ૫૫ ॥

રાહુણાર્થનિવૃત્તિઃ ॥ ૫૬ ॥

જો રાહુથી યુક્તેક્ષિત હોય તો મનુષ્યના દ્રવ્યનો નાશ થાય છે. ॥ ૫૬ ॥

લાભેચન્દ્રગુરુભ્યાંસુંદરી ॥ ૫૭ ॥

જેના કારકાંશથી સાતમે ચંદ્ર ને ગુરુ પડેલા હોય તેની સ્ત્રી રૂપાળી હોય છે. ॥ ૫૭ ॥

રાહુણાવિધવા ॥ ૫૮ ॥

જેના કારકાંશથી સાતમે રાહુ હોય તેના ઘરમાં વિધવા સ્ત્રી હોય છે. ॥ ૫૮ ॥

શનિનાવયોધિકારોગિણીતપસ્વિનીવા ॥ ૫૯ ॥

જેના કારકાંશથી સાતમે શનિ હોય તેની પોતાથી મોટી, રેગી, તથા તપસ્વી સ્ત્રી હોય છે. ॥ ૫૯ ॥

કુજેનવિકલાંગી ॥ ૬૦ ॥

જેના કારકાંશથી સાતમે મંગળ પડેલો હોય તેની વીકળ અંગવાળી સ્ત્રી હોય છે. ॥ ૬૦ ॥

રવિણાસ્વકુલેગુપ્તાચ ॥ ૬૧ ॥

જેના કારકાંશથી સાતમે રવિ પડેલો હોય તેની સ્ત્રી સાસરીએ ગુપ્ત રીતે રહેનાર હોય છે. ॥ ૬૧ ॥

બુધેનકલાવતી ॥ ૬૨ ॥

જેના કારકાંશથી સાતમે બુધ હોય તેની સ્ત્રી કળાવાળી થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

ચાપેચંદ્રેણાનાવૃત્તેદેશે ॥ ૬૩ ॥

કારકાંશથી ચોથે ચંદ્ર પડેલો હોય તો અનાઞ્ઠિત દેશમાં સ્ત્રીનો પ્રથમ સંગ થાય છે. ॥ ૬૩ ॥

કર્મણિપાપેશૂરઃ ॥ ૬૪ ॥

કારકાંશથી ત્રીજે પાપગ્રહ હોય તો મનુષ્ય શૂરો થાય છે. ॥ ૬૪ ॥

શુભેકાતરઃ ॥ ૬૫ ॥

કારકાંશથી ત્રીજે શુભ ગ્રહ હોય તો મનુષ્ય શૂરાતન વિનાનો થાય છે. ॥ ૬૫ ॥

મૃત્યુચિંતયોઃપાપેકર્ષકઃ ॥ ૬૬ ॥

કારકાંશથી ત્રીજે, છઠે પાપગ્રહ પડેલા હોય તો માણસ ખેતી કરનાર થાય છે. ॥ ૬૬ ॥

સમેગુરૌવિશેષેણ ॥ ૬૭ ॥

કારકાંશથી ગુરુ જે નવમે ભાવે પડેલો હોય તો વિશેષે કરી મનુષ્ય ખેતી કરનાર થાય છે. ॥ ૬૭ ॥

ઉચ્ચેશુભેશુભલોકઃ ॥ ૬૮ ॥

કારકાંશથી આરમે ભાવે શુભગ્રહ હોય તો મનુષ્યને શુભલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૬૮ ॥

કેતૌકૈવલ્યં ॥ ૬૯ ॥

કારકાંશથી આરમે કેતુ પડેલો હોય તો મનુષ્યને કૈવલ્ય મુક્તિ મળે છે. ॥ ૬૯ ॥

ક્રિયચાપયોર્વિશેષેણ ॥ ૭૦ ॥

કારકાંશમાં મેષ અથવા ધન રાશિ હોય વા કેતુ ધન અથવા મેષ રાશિમાં તેથી આરમે પડેલો હોય તો વિશેષે કરી મનુષ્યને સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૦ ॥

પાપૈરન્યથા ॥ ૭૧ ॥

પણુ ને તેમને (એટલે એ કેતુ વા કથિત રાશિને) પાપગ્રહનો યોગ હોય તો તેમ થતું નથી. ॥ ૭૧ ॥

રવિકેતુભ્યાંશિવેભક્તઃ ॥ ૭૨ ॥

કારકાંશના લગ્નમાં રવિ ને કેતુ સાથે પડેલા હોય તો મનુષ્ય શિવભક્ત થાય છે. ॥ ૭૨ ॥

ચંદ્રેણગૌર્યાં ॥ ૭૩ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં ચંદ્ર પડેલો હોય તો મનુષ્ય ગૌરીભક્ત થાય છે. ॥ ૭૩ ॥

શુક્રેણલક્ષ્મ્યાં ॥ ૭૪ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં શુક્ર પડેલો હોય તો મનુષ્ય લક્ષ્મીભક્ત થાય છે. ॥ ૭૪ ॥

કુજેનસ્કંદે ॥ ૭૫ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં મંગળ પડેલો હોય તો મનુષ્ય સ્કંદ દેવતાની ઉપાસના કરનાર થાય છે. ॥ ૭૫ ॥

બુધશનિભ્યાંવિષ્ણૌ ॥ ૭૬ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં બુધ ને શનિ સાથે પડેલા હોય તો મનુષ્ય વિષ્ણુભક્ત થાય છે. ॥ ૭૬ ॥

ગુરુળાસાંવશિવે ॥ ૭૭ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં શુક્ર પડેલો હોય તો મનુષ્ય શાંખશિવનો ભક્ત થાય છે. ॥ ૭૭ ॥

રાહુળાતામસ્યાંદુર્ગાયાંચ ॥ ૭૮ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં રાહુ પડેલો હોય તો મનુષ્ય તામસી, દુર્ગાનો ભક્ત થાય છે. ॥ ૭૮ ॥

કેતુનાગણેશેસ્કંદેચ ॥ ૭૯ ॥

કારકાંશ લગ્નમાં કેતુ પડેલો હોય તો મનુષ્ય ગણેશ તથા સ્કંદ દેવતાનો ભક્ત થાય છે. ॥ ૭૯ ॥

પાપક્ષેમંદેક્ષુદ્રદેવતાસુ ॥ ૮૦ ॥

કારકાંશમાં પાપ રાશિ હોય તે તેમાં શનિ પડેલો હોય તો મનુષ્ય કર્ણુ-પિશાચી આદિ યક્ષણીનો ભક્ત થાય છે. ॥ ૮૦ ॥

શુક્રેચ ॥ ૮૧ ॥

કારકાંશમાં પાપરાશિ હોય અને તેમાં શુક્ર પડેલો હોય તો મનુષ્ય કર્ણુ-પિશાચી આદિ ક્ષુદ્ર દેવતાનો ભક્ત થાય છે. ॥ ૮૧ ॥

અમાત્યદાસેચૈવમ્ ॥ ૮૨ ॥

અમાત્યકારક ગ્રહથી જે છૂટો ગ્રહ હોય તે જો કારકાંશમાં પાપરાશિમાં પડેલો હોય તો મનુષ્ય ક્ષુદ્ર દેવતાનો ભક્ત થાય છે. ॥ ૮૨ ॥

ત્રિકોણેપાપદ્વયેમાંત્રિકઃ ॥ ૮૩ ॥

કારકાંશથી નવમે પાંચમે ક્રમે જે પાપ ગ્રહો પડેલા હોય તો માણસ મંત્ર જંત્ર જાણનારો થાય છે. ॥ ૮૩ ॥

પાપદૃષ્ટેનિગ્રાહકઃ ॥ ૮૪ ॥

કારકાંશથી નવમા વા પાંચમા ભાવમાં પડેલા પાપગ્રહોપર જો પાપ-ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો તે ભૂતાદિનો નિયંત્રક કરતા થાય છે. ॥ ૮૪ ॥

શુભદૃષ્ટેનુગ્રાહકઃ ॥ ૮૫ ॥

કારકાંશથી નવમા વા પાંચમા ભાવમાં પડેલા પાપગ્રહોને જો શુભ-
ગ્રહો જોતા હોય તો તે લોકમાં અનુગ્રહ કરતા થાય છે. ॥ ૮૫ ॥

શુક્રેદૌશુક્રદષ્ટેરસવાદી ॥ ૮૬ ॥

કારકાંશમાં પડેલા ચંદ્રને જો શુક્ર જોતો હોય તો મનુષ્ય રસવાદી
થાય છે. ॥ ૮૬ ॥

બુધદષ્ટેભિષક્ ॥ ૮૭ ॥

કારકાંશમાં પડેલા ચંદ્રને જો બુધ જોતો હોય તો મનુષ્ય વૈદ્ય થાય
છે. ॥ ૮૭ ॥

ચાપેચંદ્રેશુક્રદષ્ટેપાંડુશ્વિત્રી ॥ ૮૮ ॥

કારકાંશથી ચોથે પડેલા ચંદ્રને જો શુક્ર જોતો હોય તો મનુષ્ય ઘોળા
કોઠવાળો થાય છે. ॥ ૮૮ ॥

કુજદષ્ટેમહારોગઃ ॥ ૮૯ ॥

કારકાંશથી ચોથે પડેલા ચંદ્રને ભૌમ જોતો હોય તો મનુષ્ય મહા રોગ-
વાળો થાય છે. ॥ ૮૯ ॥

કેતુદષ્ટેનીલકુષ્ઠમ્ ॥ ૯૦ ॥

કારકાંશથી ચોથે પડેલા ચંદ્રને કેતુ જોતો હોય તો નીલકુષ્ઠવાળો મનુષ્ય
થાય છે. ॥ ૯૦ ॥

તત્રમૃતૌવાકુજરાહુભ્યાંક્ષયઃ ॥ ૯૧ ॥

કારકાંશથી ચોથે વા પાંચમે ભૌમ અને રાહુ પડેલા હોય તો મનુષ્યને
ક્ષયરોગ થાય છે. ॥ ૯૧ ॥

ચંદ્રદષ્ટૌનિશ્ચયેન ॥ ૯૨ ॥

ઉપરના યોગપર જો ચંદ્રની દૃષ્ટિ હોય તો વિશેષે કરી ક્ષયરોગ
થાય છે. ॥ ૯૨ ॥

કુજેનપિટિકાદિઃ ॥ ૯૩ ॥

કારકાંશથી ચોથે વા પાંચમા સ્થાનમાં એકલો મંગળ પડેલો હોય તો મનુષ્યને પિટિકાદિ રોગ થાય છે. ॥ ૯૩ ॥

કેતુનાગ્રહનીજલરોગોવા ॥ ૯૪ ॥

કારકાંશથી ચોથે વા પાંચમા સ્થાનમાં કેતુ પડેલો હોય તો મનુષ્યને ગ્રહણી વા જલોદરાદિ રોગ થાય છે. ॥ ૯૪ ॥

રાહુગુલિકામ્યાંધુદ્રવિષાણિ ॥ ૯૫ ॥

કારકાંશથી ચોથે વા પાંચમે રાહુ અને ગુલિક પડેલા હોય તો મનુષ્યને ઉદરના ઝેરનો વિકાર થાય છે. ॥ ૯૫ ॥

તત્રશનૌધાનુષ્કઃ ॥ ૯૬ ॥

કારકાંશથી ચોથા સ્થાનમાં શનિ પડેલો હોય તો મનુષ્ય ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ થાય છે. ॥ ૯૬ ॥

કેતુનાઘટિકાયંત્રી ॥ ૯૭ ॥

કારકાંશથી ચોથા સ્થાનમાં કેતુ પડેલો હોય તો ઘડીયાળ બનાવવાની વિદ્યા બાણુનાર થાય છે. ॥ ૯૭ ॥

બુધેનપરમહંસોલગુડી વા ॥ ૯૮ ॥

કારકાંશથી ચોથા ભાવમાં બુધ પડેલો હોય તો મનુષ્ય પરમહંસ વા “લગુડી” થાય છે. ॥ ૯૮ ॥

રાહુણાલોહયંત્રી ॥ ૯૯ ॥

કારકાંશથી ચોથે રાહુ પડેલો હોય તો મનુષ્ય લોહનાં યંત્રો બનાવનાર થાય છે. ॥ ૯૯ ॥

રવિનાસ્ત્રજી ॥ ૧૦૦ ॥

કારકાંશથી ચોથે રવિ પડેલો હોય તો મનુષ્ય “અસ્ત્રી” એટલે તરવાર બનાવનાર થાય છે. ॥ ૧૦૦ ॥

કુજેનકુંતી ॥ ૧૦૧ ॥

કારકાંશથી ચોથે ભૌમ તે સ્થાનમાં પડેલો હોય તો મનુષ્ય “કુંતી” થાય છે. ॥ ૧૦૧ ॥

માતાપિત્રોશ્ચંદ્રગુરુભ્યાંયંથકૃત્ ॥ ૧૦૨ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે ચંદ્ર ને ગુરૂ પડેલા હોય તો મનુષ્ય અંથ-કર્તા થાય છે. ॥ ૧૦૨ ॥

શુક્રેણકિંચિદૂનં ॥ ૧૦૩ ॥

કારકાંશમાં વા કારકાંશથી પાંચમે ચંદ્ર ને શુક્ર પડેલા હોય તો ઉપર જ-ણાવ્યું છે તે કરતાં કંઈકે ઓછું ફળ થાય છે. ॥ ૧૦૩ ॥

બુધેનતતોપિ ॥ ૧૦૪ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે બે બુધ સાથે ચંદ્ર પડેલો હોય તો સૂત્ર ૧૦૩ માં જણાવેલા યોગથી જેવો અંથકર્તા થાય તેથી ઓછી શક્તિવાળો અંથકર્તા થાય છે. ॥ ૧૦૪ ॥

શુક્રેણકવિર્વાગ્મીકાવ્યજ્ઞશ્ચ ॥ ૧૦૫ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે શુક્ર પડેલો હોય તો મનુષ્ય કવિ, વક્તા, તથા કાવ્ય જાણનાર થાય છે. ॥ ૧૦૫ ॥

ગુરુણાસર્વવિદ્ગ્રંથિકશ્ચ ॥ ૧૦૬ ॥

નવાગ્મી ॥ ૧૦૭ ॥

વિશિષ્યવૈયાકરણોવેદવેદાંગવિચ્છ ॥ ૧૦૮ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે ગુરૂ પડેલો હોય તો મનુષ્ય સર્વજ્ઞ તથા અંથકર્તા, વક્તૃત્વશક્તિવિનાનો, મહાન્ વૈયાકરણી, વેદાંતી તથા વેદનાં અંગને જાણનાર થાય છે. ॥ ૧૦૬—૧૦૮ ॥

સમાજહઃ શનિના ॥ ૧૦૯ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે બે શનિ પડેલો હોય તો મનુષ્ય સલાજડ થાય છે. ॥ ૧૦૯ ॥

બુધેનમીમાંસકઃ ॥ ૧૧૦ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે બુધ પડેલો હોય તો મનુષ્ય મીમાંસક થાય છે. ॥ ૧૧૦ ॥

કુજેનનૈયાયિકઃ ॥ ૧૧૧ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે મંગળ પડેલો હોય તો મનુષ્ય નૈયાયિક થાય છે. ॥ ૧૧૧ ॥

ચંદ્રેણસાંખ્યયોગજ્ઞઃસાહિત્યજ્ઞોગાયકશ્ચ ॥ ૧૧૨ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે ચંદ્ર પડેલો હોય તો મનુષ્ય સાંખ્યયોગ, સાહિત્ય, અને ગાયન જાણનાર થાય છે. ॥ ૧૧૨ ॥

રવિણાવેદાંતજ્ઞોગીતજ્ઞશ્ચ ॥ ૧૧૩ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે રવિ પડેલો હોય તો મનુષ્ય વેદાંત તથા ગીત જાણનાર થાય છે. ॥ ૧૧૩ ॥

કેતુનાગણિતજ્ઞઃ ॥ ૧૧૪ ॥

કારકાંશમાં વા તેથી પાંચમે કેતુ પડેલો હોય તો ગણિત જાણનાર મનુષ્ય થાય છે. ॥ ૧૧૪ ॥

ગુરુસંબંધેનસંપ્રદાયસિદ્ધિઃ ॥ ૧૧૫ ॥

ઉપરના યોગોમાં જો ગુરૂની દૃષ્ટિ તેમજ પડ્મવર્ગનો સંબંધ હોય તો મનુષ્ય યોગોક્ત શાસ્ત્રનો સંપ્રદાય જાણનાર થાય છે. ॥ ૧૧૫ ॥

ભાગ્યેચૈવ ॥ ૧૧૬ ॥

કારકાંશથી બીજા જો ચંદ્ર ને ગુરૂ પડેલા હોય તો મનુષ્ય અંથકર્તા થાય છે. ॥ ૧૧૬ ॥

સદાચૈવમિત્યેકે ॥ ૧૧૭ ॥

કેટલાક લોકોનો એવો મત છે કે કારકાંશથી બીજા તેજ અહોનો યોગ થતો હોય તોપણ તેજ માફક ધૂળ દેનાર યોગો થાય છે. ॥ ૧૧૭ ॥

ભાગ્યેકેતૌપાપદૃષ્ટેસ્તબ્ધવાક્ ॥ ૧૧૮ ॥

કારકાંશથી બીજા કેતુ પડેલો હોય ને તેને કૂર અહ દેખતા હોય તો મનુષ્ય “સ્તબ્ધવાક્” થાય છે. ॥ ૧૧૮ ॥

સ્વપિતૃપદાદ્ભાગયેરોગયોઃપાપેસામ્યેકેમદ્રુમઃ ॥ ૧૧૯ ॥

જો જન્મ લગ્નથી તથા જન્મારૂઢ લગ્નથી બીજી તથા આઠમી રાશિ કે-
વળ પાપ હોય વા બન્ને રાશિઓમાં સરખી સંખ્યામાં પાપ અને સૌમ્ય ગ્રહ
હોય તો કેમદ્રુમ યોગ થાય છે. ॥ ૧૧૯ ॥

ચંદ્રદૃષ્ટૌવિશેષેણ ॥ ૧૨૦ ॥

તે રાશિઓપર જો ચંદ્રની દૃષ્ટિ હોય તો વિશેષે કરી કેમદ્રુમ યોગ
થાય છે. ॥ ૧૨૦ ॥

સર્વેષાંચૈવપાકે ॥ ૧૨૧ ॥

કેમદ્રુમ યોગનું ફળ તે રાશિઓની દશામાં વા તેમના પ્રવેશ કાળે
થાય છે. ॥ ૧૨૧ ॥

इतिप्रथमाध्यायस्यद्वितीयःपादः ॥ ૨ ॥

પહેલા અધ્યાયનો બીજો પાદ પૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૧ સું

પાદ ૩ જો.

આરૂઢલગ્નવિષે.

અથપદં ॥ ૧ ॥

આરૂઢ લગ્ન પરથી હવે ફળ કહેવામાં આવેછે.^૧ ॥ ૧ ॥

व्ययेसग्रहेग्रहदृष्टेश्रीमंतः ॥ ૨ ॥

આરૂઢ લગ્નથી અગિઆરમે ગ્રહ પડેલા હોય ને તેને બીજા ગ્રહો જો
નેતા હોય તો મનુષ્ય શ્રીમાન્ થાય છે. ॥ ૨ ॥

૧ જન્મ નવાંશ કુંડલીનું કારકાંશ ઉપરથી ફળ કહ્યું તેમ લગ્ન અને ગ્રહોની
આરૂઢ રાશિ રીતિમુજબ કહાડી તેની કુંડલી તૈયાર કરી તેપરથી આરૂઢલગ્ન
વિગેરેનું ફળ કહેવું.

શુભૈર્ન્યાય્યોલાભઃ ॥ ૩ ॥

જો તે અગિઆરમા ભાવમાં પડેલા ગ્રહો શુભ હોય, ને તે સ્થાનને જોનારા ગ્રહો પણ શુભ હોય તો ન્યાયમાર્ગથી ધનનો લાભ થાયછે. ॥ ૩ ॥

પાપૈરમાર્ગેણ ॥ ૪ ॥

તે (અગિઆરમા ભાવ) સાથે પડેલા તથા તેને જોનારા જો પાપ-ગ્રહો હોય તો પાપમાર્ગે ધનનો લાભ થાયછે. ॥ ૪ ॥

ઉચ્ચાદિભિર્વિશેષાત્ ॥ ૫ ॥

તે (અગિઆરમા ભાવ) માં પડેલા તથા તેને જોનારા ગ્રહો પોતાની ઉચ્ચાદિ સ્થિતિના પ્રમાણમાં પોતાનું ક્ષણ વિશેષે કરી આપે છે. ॥ ૫ ॥

નીચગ્રહદ્વયોગાદ્યયાધિક્યમ્ ॥ ૬ ॥

આશ્લ લગ્નથી આરમે શુભાશુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ તથા બળના પ્રમાણમાં વ્યયનું અધિક ન્યૂનપણું કહેવું. १ ॥ ૬ ॥

રવિરાહુશુક્રૈર્નૃપાત્ ॥ ૭ ॥

આશ્લ લગ્નથી આરમા ભાવમાં રવિ, રાહુ, વા શુક્ર સાથે વા એકલા પડેલા હોય તો રાજ્યકારણથી ધનવ્યય થાય છે. ॥ ૭ ॥

ચંદ્રદૃષ્ટૌનિશ્ચયેન ॥ ૮ ॥

તે (આરમા ભાવમાં રહેલ રવિ, રાહુ વા શુક્ર) નો પર જો ચંદ્રની દૃષ્ટિ હોય તો અચિત રાજ્યના કારણથી ધનનો વ્યય થાય છે, અન્યથા નથી થતો. ॥ ૮ ॥

બુધેનજ્ઞાતિમ્યોવિવાદાદ્વા ॥ ૯ ॥

બુધ જો એ આશ્લલગ્નથી આરમે પડેલો હોય તો નાતવરામાં તેમજ વિવાદમાં પૈસાનો વ્યય થાય છે. ॥ ૯ ॥

ગુરુણાકરમૂલાત્ ॥ ૧૦ ॥

ગુરુ જો આશ્લલગ્નથી આરમે પડેલો હોય તો કરમૂલાત્ ૨ ધનવ્યય થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

૧ શુભગ્રહો બલીષ્ટ હોય તો શુભ માર્ગે ને કર બલીષ્ટ હોય તો અસદ્માર્ગે ધનવ્યય કહેવો. ૨ પોતાના હાથેથી.

કુજશનિમ્યાંશ્રાતૃમુખાત્ ॥ ૧૧ ॥

મંગળ તથા શનિ એ આશ્લક્ષ્યથી જારમે પડેલા હોય તો ભાઈઓ સંબંધી કારણને લીધે ધનનો વ્યય થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

एतैर्व्ययएवंलाभः ॥ ૧૨ ॥

ઉપર પ્રમાણે આશ્લક્ષ્યથી વ્યયસ્થાનમાં જે ગ્રહ જે કારણથી વ્યય કરાવનાર થાયછે, તે ગ્રહો જે લાભસ્થાનમાં પડેલા હોય તો તેજ મૂળથી લાભ કરાવે છે. ॥ ૧૨ ॥

लाभेराहुकेतुभ्यामुदररोगः ॥ ૧૩ ॥

આશ્લક્ષ્યથી સાતમે રાહુ વા કેતુ પડેલા હોય તો મનુષ્યને ઉદર-રોગ થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

तत्रकेतुनाज्ञादितिज्यानिर्लिङ्गानि ॥ ૧૪ ॥

જે આશ્લક્ષ્યથી બીજે કેતુ પડેલો હોય તો તરતજ તે રોગ વધવાનાં ચિન્હ બતાવે છે. ॥ ૧૪ ॥

चंद्रगुरुशुक्रेषुश्रीमंतः ॥ ૧૫ ॥

આશ્લક્ષ્યથી બીજે ચંદ્ર, ગુરુ, અને શુક્ર પડેલા હોય તો મનુષ્ય શ્રીમાન્ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

उच्चेनवा ॥ ૧૬ ॥

શુભ વા. પાપગ્રહ ઉચ્ચ રાશિના થઈ આશ્લક્ષ્યથી બીજી રાશિમાં રહેલ હોય તો મનુષ્ય શ્રીમાન્ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

स्वांशवदन्यत्प्रायेण ॥ ૧૭ ॥

આશ્લક્ષ્યથી બીજું અવિરૂદ્ધ ફળ કરકાંશમાં અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે તે પ્રમાણે જાણવું. ॥ ૧૭ ॥

लाभपदे केंद्रेत्रिकोणेवाश्रीमंतः ॥ ૧૮ ॥

લક્ષ્મીસ્થી લક્ષ્મીના સાતમા ભાવનું આશ્લક્ષ્ય, કેન્દ્ર,^૧ ત્રિકોણ, વા લાભ સ્થાનમાં પડેલ હોય તો મનુષ્ય લક્ષ્મીવાન થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

^૧ પહેલો, ચોથો, સાતમો અને દશમો ભાવ કેન્દ્ર કહેવાય છે.

અન્યથાદુઃસ્થે ॥ ૧૯ ॥

પણુ જો તે ભાવનું આરૂપદ દુઃસ્થાનમાં^૧ પડેલું હોય તો તેમ થવું નથી. ॥ ૧૯ ॥

કેંદ્રેત્રિકોણોપચયેષુદ્વયોર્મૈત્રી ॥ ૨૦ ॥

લગ્નારૂપથી સાતમા ભાવનું આરૂ દેંદ્ર, ત્રિકોણ વા ઉપચય^૨ સ્થાનમાં હોય તો દંપતીની પરસ્પર મૈત્રિ જાણવી. (તેજ મુજબ દરેક ભાવમાં જોવાનાં ફોનાં મિત્રામિત્ર પણ તેમનાં આરૂપદપરથી જાણી લેવાં) ॥ ૨૦ ॥

રિપુરોગચિંતાસુવૈરં ॥ ૨૧ ॥

તે (ઈષ્ટ) આરૂપદ લગ્નારૂપથી જો છઠ્ઠે આઠમે કે બારમે હોય તો તેમનું પરસ્પર વૈર જાણવું. ॥ ૨૧ ॥

પત્નીલાભયોર્દિષ્ટ્યાનિરાભાસાર્ગલયા ॥ ૨૨ ॥

લગ્નનું આરૂપદ તથા સાતમા ભાવનું આરૂપદ સારી અર્ગલાવાળું હોય તો મનુષ્ય સમૃદ્ધિવાન થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

શુભાર્ગલેધનસમૃદ્ધિઃ ॥ ૨૩ ॥

લગ્નારૂપદ તથા સાતમા ભાવનાં આરૂપદ સાથે જો કેવળ શુભઅર્ગ-અર્ગલાકર્તી હોય તો મનુષ્ય ધન અને સમૃદ્ધિવાન થાય છે, અન્યથા નિર્ધન થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

જન્મકાલઘટિકાસ્વેકદશાસુરાજાનઃ ॥ ૨૪ ॥

જન્મ, કાળ અને ઘટી લગ્નને જો એકજ ગ્રહ જોતો હોય તો મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

પત્નીલાભયોશ્ચરાશ્યંશકદૃષ્કાળૈર્વા ॥ ૨૫ ॥

જન્મરાશિકુંડલી, નવાંશકુંડલી અને દ્રેષ્કાણકુંડલીનાં લગ્ન અને સાતમા ભાવને જો એક ગ્રહ જોતો હોય તો મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

તેષ્વેકસ્મિન્ન્યૂનેન્યૂનં ॥ ૨૬ ॥

૧ છઠું, આઠમું અને બારમું ભુવન દુઃસ્થાન કહેવાય છે.

૨ ત્રીજા, છઠા, દશમા ને અગિયારમા ભાવને ઉપચય કહે છે.

જૈ૦ ૪

ઉપર કહેવામાં આવેલાં સ્થાનમાં જોડલાં ઓછાં સ્થાન તેનાથી જોવાતાં હોય તેટલે દરજે રાજ્યમાં ન્યૂનતા સમજવી. ॥ ૨૬ ॥

एवमंशतोदृष्काणतश्च ॥ २७ ॥

તેજ મુજબ લગ્ન, નવાંશ અને દ્રેષ્કાણુમાંના ભાવોપરની દૃષ્ટિનો પણ વિચાર કરવો. ॥ ૨૭ ॥

शुक्रचंद्रयोर्मिथोदृष्टयोःसिंहस्थयोर्वायानवंतः ॥ २८ ॥

શુક્ર તથા ચંદ્ર પરસ્પર જોતા હોય, વા પરસ્પરથી ત્રીજે ભાવે પડેલા હોય તો મનુષ્ય વાહન, ઘર અને ધનવાળો થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

शुक्रकुजकेतुपुवैतानिकाः ॥ २९ ॥

શુક્ર, ભૌમ અને કેતુ પરસ્પર જોતા હોય વા એક બીજાથી ત્રીજે ભાવે પડેલા હોય તો મનુષ્ય રાજ્યચિન્હવાળો થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

स्वभाग्यदारमातृभावसमेषुशुभेषुराजानः ॥ ३० ॥

આત્માકારક ગ્રહથી બીજા, ચોથા અને પાંચમા ભાવ સમાન શુભગ્રહ આવેલા હોય તો મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

कर्मदासयोःपापयोश्च ॥ ३१ ॥

આત્માકારકથી ત્રીજા તથા છઠા ભાવ સમાન કૂર (પાપ) ગ્રહ આવેલા હોય તો મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

पितृलाभाधिपाच्चैवं ॥ ३२ ॥

લગ્નપતિ તથા સપ્તમ પતિથી બીજા, ચોથા અને પાંચમા ભાવ સમાન શુભગ્રહ આવેલા હોય અને ત્રીજા તથા છઠા ભાવના સમાન પાપગ્રહ આવેલા હોય તો મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

मिश्रैसमाः ॥ ३३ ॥

એ કહેલાં સ્થાનો સમાન પાપ અને શુભ ગ્રહ મિશ્ર થઈ આવેલ હોય તો મનુષ્ય રાજા ન થતાં રાજાતુલ્ય સુખ ભોગવનાર થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

दारिद्र्याविपरीते ॥ ३४ ॥

૧ એજ પ્રમાણે પુત્રાદિકનું શુભાશુભ તેમના કારકપરથી જોઈ.

પરંતુ પાપગ્રહ સમાન જે સ્થાન આવવાં જોઈએ તે સ્થાન શુભ ગ્રહ સમાન આવેલ હોય અને શુભ ગ્રહનાં સ્થાન સમાન પાપગ્રહ આવેલા હોય તો મનુષ્ય દરિદ્રી થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

માતરિગુરૌશુક્રેચંદ્રેવારાજકીયાઃ ॥ ૩૫ ॥

લગ્નના સ્વામીથી કે સાતમા ભાવના સ્વામીથી ગુરુ, શુક્ર કે ચંદ્ર પાંચમે પડેલા હોય તો મનુષ્ય રાજ્યમાં અધિકારવાળો થાય છે. ॥ ૩૫ ॥

કર્મણિદાસેવાપાપેસેનાન્યઃ ॥ ૩૬ ॥

લગ્ન તથા સાતમા ભાવના સ્વામીથી ત્રીજે કે છઠે પાપગ્રહ હોય તો મનુષ્ય સેનાપતિ થાય છે. ॥ ૩૬ ॥

સ્વપિતૃભ્યાંકર્મદાસસ્થદૃષ્ટ્યાતદી-

શદૃષ્ટ્યામાતૃનાથદૃષ્ટ્યાચધીમંતઃ ॥ ૩૭ ॥

આત્માકારક તથા લગ્નથી ત્રીજે, છઠે પડેલ ગ્રહ એ કારક તથા લગ્નને જોતા હોય અથવા તે ત્રીજા તથા છઠા સ્થાનના સ્વામીઓની તેમનાપર દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય બુદ્ધિમાન થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

દારેશદૃષ્ટ્યાસુખિનઃ ॥ ૩૮ ॥

આત્માકારક વા લગ્ન પોતાથી ચોથા ભાવના સ્વામીથી જોવાતાં હોય તો મનુષ્ય સુખી થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

રોગેશદૃષ્ટ્યાદરિદ્રાઃ ॥ ૩૯ ॥

આત્માકારકથી આઠમા ભાવના સ્વામીની તેનાપર દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય દરિદ્રી થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

રિપુનાથદૃષ્ટ્યાવ્યયશીલાઃ ॥ ૪૦ ॥

તેમજ આરમા ભાવના સ્વામીની તેના પર દૃષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય ધણા ખર્ચવાળા થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

સ્વામિદૃષ્ટ્યાપ્રવલાઃ ॥ ૪૧ ॥

ઉપરના ચોગો કથિતભાવના સ્વામીની પણ તેનાપર દૃષ્ટિ હોય તો વિશેષ બળવાળા થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

પશ્ચાદ્વિપુભાગ્યયોર્ગ્રહસામ્યેવંધઃકોણયોરિપુજા-
યયોઃકીટયુગ્મયોર્દારરિષ્ફયોશ્ચ ॥ ૪૨ ॥

લગ્નથી બીજે આરમે, પાંચમે નવમે, છઠે આરમે, ત્રીજે અગિઆરમે
વા ચોથે દશમે સરખી સંખ્યામાં ગ્રહ રહેલ હોય તો મનુષ્યને કેદખાનાનું દુઃખ
અથવા શૂંખલાદિનો પ્રહાર ખમવો પડે છે. ॥ ૪૨ ॥

શુક્રાદ્વૌણપદસ્થોરાહુઃસૂર્યદૃષ્ટોનેત્રહા ॥ ૪૩ ॥

શુક્રથી પાંચમી રાશિનાં આશ્ઠમાં રહેલા રાહુને જો સૂર્ય જોતો હોય તો
મનુષ્યનાં નેત્રનો નાશ થાય છે. ॥ ૪૩ ॥

સ્વદારગયોઃશુક્રચંદ્રયોરાતોઘંરાજચિન્હાનિચ ॥૪૪॥

इति प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादः ॥ ३॥

આત્મકારકથી અથવા લગ્નથી ચોથે શુક્ર અને ચંદ્ર પડેલ હોય તો મનુષ્ય
રાજ્યચિન્હવાળો અને ગાયનવિદ્યાનો શાકિન થાય છે.

પહેલા અધ્યાયનો ત્રીજો પાદ પૂરો થયો.

પ્રકરણ ૧ લું.

પાદ ૪ થો.

ઉપપદવિષે.

उपपदपदं पित्रनुचरात् ॥ १ ॥

લગ્નથી આરમ્ભ ભાવનું આશ્ઠપદ ઉપપદ કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

तत्रपापस्यपापयोगेप्रव्रज्यादारनाशोवा ॥ २ ॥

પાપસ્વામીવાળી રાશિ ઉપપદથી બીજે આવેલી હોય ને તેની સાથે
પાપગ્રહનો યોગ હોય તો મનુષ્ય સંન્યાસી થાય છે અથવા તેની સ્ત્રી નાશ
પામે છે. ॥ ૨ ॥

ઉપપદસ્યાપ્યારૂઢત્વાદેવનાત્રરવિઃપાપઃ ॥ ૩ ॥

ઉપપદથી ખીજે સિંહ રાશિ આવેલી હોય વા સૂર્ય મેષાદિ પાપરાશિમાં પડેલ હોય તો આ ફળ થતું નથી. કેમકે રવિ અહિંઆ પાપગ્રેહ ગણાતો નથી. ॥ ૩ ॥

શુભદગ્યોગાન્ન ॥ ૪ ॥

ઉક્ત યોગનું ફળ જો તે સાથે શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ કે સંબંધ હોય છે, તો થતું નથી. ॥ ૪ ॥

નીચેદારનાશઃ ॥ ૫ ॥

ઉપપદથી ખીજે નીચ ગ્રહનો નવાંશ રહેલો હોય વા તેમાં નીચ ગ્રહ પડેલા હોય તો સ્ત્રીનો નાશ થાય છે. ॥ ૫ ॥

ઉચ્ચેવહુદારાઃ ॥ ૬ ॥

ઉપપદથી ખીજે ઉચ્ચ ગ્રહના નવાંશ આવેલા હોય અથવા તેમાં ઉચ્ચ ગ્રહ રહેલા હોય તો મનુષ્યને ઘણી સ્ત્રીઓ થાય છે. ॥ ૬ ॥

યુગમેચ ॥ ૭ ॥

ઉપપદથી ખીજે મીથુન રાશિ આવેલ હોય તો ઘણી સ્ત્રી થાય છે. ॥ ૭ ॥

તત્રસ્વામિયુક્તેસ્વર્ક્ષેવાતઙ્ગેતાવુત્તરાયુપિનિર્દારઃ ॥ ૮ ॥

ઉપપદથી ખીજે ભાવ જો સ્વામીયુક્ત હોય તો મનુષ્યની સ્ત્રી પાછલી અવસ્થામાં નાશ પામે છે. અથવા ત્યાં સ્વક્ષેત્રી તેનો સ્વામી રહેલો હોય તો તેના હેતુથી ઉત્તરાવસ્થામાં સ્ત્રીવિનાનો થાય છે. ॥ ૮ ॥

ઉચ્ચેતસ્મિન્નુત્તમકુલાદારલાભઃ ॥ ૯ ॥

ઉપપદથી ખીજે ભાવનો સ્વામી ઉચ્ચમાં રહેલો હોય તો મનુષ્યને ઉત્તમ કુળમાંથી સ્ત્રી મળે છે. ॥ ૯ ॥

નીચેવિપર્યયઃ ॥ ૧૦ ॥

૧. મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલ, ધન, ને કુંભ એ કૂરરાશિ કહેવાય છે. અને બાકીની વૃષભ, કર્ક, કન્યા, વૃશ્ચિક, મકર અને મીન સૌમ્યરાશિ કહેવાય છે.

ઉપપદ્ધતી બીજા ભાવનો સ્વામી નીચ રાશિમાં રહેલો હોય તો નીચ કુળમાંથી નેષ્ટ સ્ત્રી મનુષ્યને મળે છે. ॥ ૧૦ ॥

શુભસંવંધાત્સુંદરી ॥ ૧૧ ॥

પરંતુ એ ઉપપદ્ધતી બીજું સ્થાન જો શુભગ્રહના સંબંધવાળું હોય તો, તે મનુષ્યને સુંદર રૂપવાળી સ્ત્રીઓ મળે છે. ॥ ૧૧ ॥

રાહુશનિમ્યામપવાદાત્યાગોનાશોવા ॥ ૧૨ ॥

ઉપપદ્ધતી બીજે શનિ અને રાહુ પડેલા હોય તો મનુષ્ય પોતાની સ્ત્રીને અપવાદથી તળે છે, અથવા તેનો થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

શુક્રકેતુભ્યાંરક્તપ્રદરઃ ॥ ૧૩ ॥

ઉપપદ્ધતી બીજે શુક્ર અને કેતુ પડેલા હોય તો મનુષ્યની સ્ત્રી પ્રદરના રોગવાળી હોય છે. ॥ ૧૩ ॥

અસ્થિસ્રાવોબુધકેતુભ્યાં ॥ ૧૪ ॥

ઉપપદ્ધતી બીજે બુધ અને કેતુ પડેલા હોય તો મનુષ્યની સ્ત્રીને અસ્થિ રક્તસ્રાવનો રોગ હોય છે. ॥ ૧૪ ॥

શનિરવિરાહુભિરસ્થિજ્વરઃ ॥ ૧૫ ॥

ઉપપદ્ધતી બીજે, શનિ, રવિ અને રાહુ પડેલા હોય, તો મનુષ્યને સ્ત્રી હાડકાવરવાળી મળે છે. ॥ ૧૫ ॥

બુધકેતુભ્યાંસ્થૌલ્યં ॥ ૧૬ ॥

બુધ તથા કેતુ ઉપપદ્ધતી બીજા ભાવમાં પડેલા હોય તો મનુષ્યની સ્ત્રી સ્થૂલ શરીરવાળી થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

બુધક્ષેત્રેમંદારાભ્યાંનાસિકારોગઃ ॥ ૧૭ ॥

ઉપપદ્ધતી બીજા રાશિમાં મિથુન અથવા કન્યા રાશિ આવેલી હોય અને તેમાં મંગળ અને શનિ પડેલા હોય, તો મનુષ્યને નાકના રોગવાળી સ્ત્રી મળે છે. ॥ ૧૭ ॥

કુજક્ષેત્રેચ ॥ ૧૮ ॥

તેજ ગ્રહ મંગળની રાશિમાં લાં પડેલ હોય તો મનુષ્યને નાકના રોગવાળી સ્ત્રી મળે છે. ॥ ૧૮ ॥

ગુરુશનિભ્યાંકર્ણરોગઃનરહકાચ ॥ ૧૯ ॥

ઉપપદ્ધતી ખીજે મિથુન, કે કન્યા, રાશિ આવેલી હોય ને તેમાં ગુરુ અને શનિ પડેલા હોય તો મનુષ્યની સ્ત્રી કાનના રોગવાળી તથા નસ જેની બહાર નિકળી આવતી હોય તેવા રોગવાળી હોય છે. ॥ ૧૯ ॥

ગુરુરાહુભ્યાંદંતરોગઃ ॥ ૨૦ ॥

ઉપપદ્ધતી ખીજે મેષ, મિથુન, કન્યા કે વૃશ્ચિક રાશિમાં ગુરુ અને રાહુ પડેલા હોય તો મનુષ્યને દાંતના રોગવાળી સ્ત્રી મળે છે. ॥ ૨૦ ॥

શનિરાહુભ્યાંકન્યાતુલયોઃપંગુર્વાતરોગોવા ॥ ૨૧ ॥

ઉપપદ્ધતી ખીજા ભાવમાં મિથુન કે કન્યા રાશિમાં શનિ અને રાહુ પડેલા હોય તો મનુષ્યને પાંગળી અથવા વાયુના રોગથી ઝલાઈ ગયેલી સ્ત્રી મળે છે. ॥ ૨૧ ॥

શુભદ્વયોગાન્ન ॥ ૨૨ ॥

પરંતુ ઉપપદ્ધતી ખીજે ભાવે પડેલા ગ્રહપર શુભગ્રહની દૃષ્ટિ હોય છે તો કથિત યોગોતું ફળ થતું નથી. ॥ ૨૨ ॥

સપ્તમાંશગ્રહેભ્યઃશ્રૈવં ॥ ૨૩ ॥

ઉપપદ્ધતી સાતમા ભાવ તથા તે ભાવના નવાંશથી અને તે ખત્રેના સ્વામીઓથી ખીજે ભાવે ઉપર કહેવામાં આવેલા સઘળા યોગો લાગુ પડવા. ॥ ૨૩ ॥

બુધશનિશુક્રેચાનપત્યઃ ॥ ૨૪ ॥

એ સ્વામીઓની^૧ સાથે બુધ, શનિ અને શુક્ર પડેલા હોય તો મનુષ્ય બાળગોપાળ વિનાનો થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

પુત્રેષુરવિરાહુગુરુમિર્બહુપુત્રઃ ॥ ૨૫ ॥

ઉપપદ્ધતી સાતમાં ભાવથી ને તેના નવાંશપતિથી પાંચ ભાવમાં સ્ત્રીદિ ગ્રહ પડેલા હોય તો મનુષ્યને બહુ પુત્રો થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

૧ ઉપપદ્ધતી સાતમા ભાવ તથા તે ભાવના નવાંશના સ્વામીઓ.

ચંદ્રેણૈકપુત્રઃ ॥ ૨૬ ॥

ઉપપદ્ધતી સાતમા ભાવને તેના નવાંશ પતિઓથી પાંચ ભાવમાંના એકમાં ચંદ્ર પડેલ હોય તો એક પુત્ર થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

મિશ્રેવિલંબાત્પુત્રઃ ॥ ૨૭ ॥

એ સ્થાનોમાં^૧ પુત્ર આપનાર^૨ તથા પુત્રયોગનો નાશ કરનાર ગ્રહ^૩ મિશ્રિત થઈ પડેલા હોય તો મનુષ્યને વિલંબે કરી સંતાન પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

કુજરાનિમ્યાંદત્તપુત્રઃ ॥ ૨૮ ॥

એમાં શનિ અને મંગળ પડેલા હોય, તો મનુષ્યને દત્તપુત્ર થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

ઓજેવહુપુત્રઃ ॥ ૨૯ ॥

એ સ્વામીઓથી^૪ પાંચમી રાશિ એકી રાશિ આવેલ હોય તો ધણા પુત્રો પેદા થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

યુગ્મેલ્પપ્રજઃ ॥ ૩૦ ॥

એ પાંચમી રાશિઓ એકી સંશ્લિષ્ટ રાશિ પડેલી હોય તો મનુષ્ય અલ્પ-પ્રજાવાન થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

ગૃહક્રમાત્કુક્ષિતદીશપંચમાંશગ્રહેભ્યશ્ચૈવ ॥ ૩૧ ॥

જન્મલગ્નથી જેમ ભાવ વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ ઉપપદ્ધતી પાંચમા ભાવના પતિથી અને પાંચમા ભાવના નવાંશપતિથી સમગ્ર ભાવ-ફળનો વિચાર કરવો. ॥ ૩૧ ॥

ભ્રાતૃમ્યાંશનિરાહુમ્યાંભ્રાતૃનાશઃ ॥ ૩૨ ॥

ઉપપદ્ધતી પાંચમા ભાવના સ્વામીથી અથવા તે ભાવના નવાંશના સ્વા-

૧ ઉપપદ્ધતી સાતમા ભાવના તથા તેના નવાંશના સ્વામીથી પાંચ સ્થાનોમાં.

૨ બુધ, શનિ, શુક્રવિનાના ગ્રહ.

૩ બુધ, શનિ અને શુક્ર.

૪ ઉપપદ્ધતી સાતમા ભાવના સ્વામી તથા તે ભાવના નવાંશના સ્વામીથી.

મીથી ત્રીજે ભાવે શનિ અને રાહુ પડેલા હોય તો મનુષ્યના નાના ભાઈઓનો નાશ થાય છે; અને અગિયારમે પડેલા હોય તો મોટાં ભાડંનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

શુક્રેણવ્યવહિતેર્ગર્ભનાશઃ ॥ ૩૩ ॥

એજ સ્થાનમાં^૧ શુક્ર પડેલો હોય તો ક્રમે પોતાની માતાના પૂર્વ અને પાછળના ગર્ભનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

પિતૃભાવેશુક્રદષ્ટેપિ ॥ ૩૪ ॥

લગ્ન અથવા આડંબા ભાવની ઉપર શુક્રની દષ્ટિ હોય તો તેજ પ્રભાણે મનુષ્યની માતાના ક્રમે પૂર્વાપર ગર્ભ નાશ પામે છે. ॥ ૩૪ ॥

કુજગુરુચંદ્રબુધૈર્વહુભ્રાતરઃ ॥ ૩૫ ॥

ઉપપદ્ધી પાંચમા ભાવના અને તેના નવાંશના સ્વામીથી ત્રીજે અને અગિયારમે ભાવે મંગળ, ગુરુ, ચંદ્ર ને બુધ પડેલા હોય તો મનુષ્યને ઘણા ભાઈઓ થાય છે. ॥ ૩૫ ॥

શન્યારામ્યાંદષ્ટેયથાસ્વંભ્રાતૃનાશઃ ॥ ૩૬ ॥

એ ત્રીજું તથા અગિયારમું સ્થાન શનિ અને મંગળથી જોવાતું હોય તો ક્રમે કનિષ્ઠ અને જ્યેષ્ઠ ભ્રાતૃઓનો નાશ થાય છે. અર્થાત્ તેમની જે ભાવપર દષ્ટિ હોય તે ભાવસૂચક ભ્રાતૃવર્ગની તેઓ હાની કરે છે. ॥ ૩૬ ॥

શનિનાસ્વમાત્રશેષશ્ચ ॥ ૩૭ ॥

એ સ્થાનોપર કેવળ શનિની દષ્ટિ હોય તો મનુષ્ય પોતે એકનો એક રહે છે. તેની માતાના તેનાથી પૂર્વાપરના સઘળા ગર્ભનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

કેતૌભગિનીવાહુલ્યં ॥ ૩૮ ॥

એ સ્થાનોમાંનાં એકમાં કેતુ પડેલો હોય તો મનુષ્યને ઘણી બેતો થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

લામેશાદ્દાગ્યમેરાહૌદંષ્ટ્રવાન્ ॥ ૩૯ ॥

૧ સૂત્ર ૩૨ માં કહેલા ત્રીજા તથા અગિયારમા ભાવમાં.

ઉપપદ્ધી સાતમા ભાવના સ્વામીથી બીજા ભાવમાં રાહુ પડેલો હોય તો મનુષ્ય મોટા દાંતવાળો થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

કેતૌસ્તન્ધવાક્ ॥ ૪૦ ॥

એ સ્થાનમાં કેતુ પડેલો હોય તો મનુષ્ય તોતડું તોતડું બોલનાર થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

મંદેકુરૂપઃ ॥ ૪૧ ॥

એ સ્થાનમાં શનિ પડેલો હોય તો મનુષ્ય કુરૂપ થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

સ્વાંશવશાઙ્ગૌરનીલપીતાદિવર્ણઃ ॥ ૪૨ ॥

આત્મકારક ગ્રહના નવાંશ તુલ્ય નીલ, પીતાદિ, જાતકના વર્ણ બાળવા. ॥ ૪૨ ॥

અમાત્યાનુચરાદેવતાભક્તિઃ ॥ ૪૩ ॥

આત્મકારક ગ્રહથી ઓછા અંશવાળા ગ્રહ અમાત્યકારક પ્રમાણમાં મનુષ્યને દેવતા અને તેની દલાદલ ભક્તિ કહેવી. ॥ ૪૩ ॥

સ્વાંશેકેવલપાપસંબંધેપરજાતઃ ॥ ૪૪ ॥

કારકાંશમાં કેવળ પાપગ્રહનો સંબંધ હોય તો મનુષ્ય પરપુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. ॥ ૪૪ ॥

નાત્રપાપાત્ ॥ ૪૫ ॥

પરંતુ કારક પોતે પાપગ્રહ હોય, અથવા આઠમે પાપગ્રહ હોય તો તેમ થતું નથી. ॥ ૪૫ ॥

શનિરાહુમ્યાંપ્રસિદ્ધિઃ ॥ ૪૬ ॥

એ સંબંધ કરનાર જો શનિ અને રાહુ થયા હોય તો મનુષ્યનું પરજાતપણું પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥ ૪૬ ॥

ગોપનમન્યેભ્યઃ ॥ ૪૭ ॥

૧ પાપગ્રહ હોય તો પાપદેવતાની ભક્તિ અને સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો સૌમ્ય દેવતાની ભક્તિ. ગ્રહ ઉચ્ચાદિમાં રહેલ હોય તો દલ ભક્તિ અને નીચાદિ કુસ્થાનોમાં રહેલો હોય તો અદલ ભક્તિ.

ખીન્ન પાપ ગ્રહથી એ પરજાતયોગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો મનુષ્યનું પરજાતપણું છુપું રહે છે. ॥ ૪૭ ॥

શુભવર્ગેપવાદમાત્રં ॥ ૪૮ ॥

પાપગ્રહ પરજાતનો યોગકર્તા હોય ને એજ કારકાંશની સાથે શુભગ્રહનો વર્ગ સંબંધ હોય તો મનુષ્યને પરજાતપણાંનો અપવાદ માત્ર હોય છે. ॥ ૪૮ ॥

દ્વિગ્રહેકુલમુખ્યઃ ॥ ૪૯ ॥

કારકાંશમાં એ ગ્રહનો યોગ હોય તો મનુષ્ય પોતાના કુળમાં મુખી થાય છે. ॥ ૪૯ ॥

इतिप्रथमाध्यायस्यचतुर्थपादः ॥ ૪ ॥

प्रथमोऽध्यायः समाप्तः

પહેલો અધ્યાય પૂરો થયો.

प्रकरण २ ज्ञं.

પાદ ૧ લો.

आयुःप्रमाणविवे.

आयुःपितृदिनेशाभ्याम् ॥ १ ॥

લગ્નેશ તથા અષ્ટમેશ પરથી આયુર્દાનો વિચાર કરવો. ॥ ૧ ॥

प्रथमयोरुत्तरयोर्वादीर्घम् ॥ २ ॥

લગ્નપતિ તથા આઠમા ભાવનો પતિ ચરરાશિમાં રહેલા હોય તો દીર્ઘાયુઃ થાય છે. લગ્નેશ સ્થિરરાશિમાં ને અષ્ટમેશ દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં વા અષ્ટમેશ સ્થિરમાં ને લગ્નેશ દ્વિસ્વભાવરાશિમાં આવેલા હોય તો પણ દીર્ઘાયુઃ યોગ થાય છે. ॥ ૨ ॥

प्रथमद्वितीययोरंत्ययोर्वामध्यम् ॥ ३ ॥

લગ્નેશ ચરમાં ને અષ્ટમેશ સ્થિર રાશિમાં હોય વા લગ્નેશ સ્થિર રાશિમાં હોય ને અષ્ટમેશ ચર રાશિમાં હોય વા બન્ને દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્યનું મધ્યાયુ: થાય છે.^૧ ॥ ૩ ॥

મધ્યયોરાદ્યંતયોર્વાહીનમ્ ॥ ૪ ॥

લગ્નેશ ચર રાશિમાં ને દ્વિસ્વભાવમાં અષ્ટમેશ હોય વા અષ્ટમેશચર રાશિમાં હોય ને લગ્નેશ દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં હોય વા બન્ને સ્થિર રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્યનું અલ્પાયુ: થાય છે. ॥ ૪ ॥

एवंमंदचंद्राभ्याम् ॥ ૫ ॥

લગ્નપતિ અને આઠમા ભાવના પતિની માફક લગ્ન તથા ચંદ્રની રાશિ પ્રમાણમાં તેમજ આયુષ્ નક્કી કરવું. ॥ ૫ ॥

પિતૃકાલતશ્ચ ॥ ૬ ॥

જન્મલગ્નથી અને હોરાલગ્નથી પણ તેજ મુજબ આયુષ્યનો નિર્ણય કરવો. ॥ ૬ ॥

સંવાદાત્પ્રામાણ્યમ્ ॥ ૭ ॥

ઉપર પ્રમાણે ત્રણ રીતે આયુષ્ નક્કી કરી લીધા બાદ જો ત્રણેમાં દીર્ઘાયુ: આવી હોય તો દીર્ઘાયુષ્યનો આદેશ કરવો; પરંતુ એકમાં સ્વલ્પ ને બીજા બેમાં દીર્ઘ આયુ: હોય, વા એકમાં મધ્ય ને બેમાં દીર્ઘ હોય, વા એકમાં દીર્ઘ ને બેમાં મધ્ય હોય, વા એકમાં સ્વલ્પ ને બેમાં મધ્ય હોય, વા એકમાં દીર્ઘ ને બેમાં સ્વલ્પ હોય, વા એકમાં મધ્ય ને બેમાં સ્વલ્પ હોય તો બે ઉપરથી જે આયુષ્ સિદ્ધ થયેલું હોય તે જાણવું. ॥ ૭ ॥

૧ જૈમિની આચાર્યે મનુષ્યનું પરમાયુ: ૯૬ વર્ષનું માનેલું છે. પરમાયુ:ના ત્રણ સરખા વિભાગ કરી પ્રત્યેકને કક્ષા એવું નામ આપેલું છે. દરેક કક્ષાનું પ્રમાણ ૩૨ વર્ષનું એ પ્રમાણે થવા જાય છે. આયુ:ના પ્રથમ ભાગને એટલે ૩૨ વર્ષ પર્યંતના આયુ:ને અલ્પાયુ: કહે છે, બીજી ૩૨ વર્ષ સુધીનાં આયુ:ને મધ્યાયુ: કહેવાય છે અને ૩૨ થી ઉપર ચાલે ૯૬ ની અંદરનાં આયુ:ને દીર્ઘાયુ: કહે છે. જેના યોગમાં અલ્પાયુ:નો યોગ માલમ પડે તેની આયુ: ૩૨ વર્ષથી ઓછી હોય છે, મધ્યાયુ:નો જેનો આયુર્યોગ હોય તેની આયુ: ૩૨ વર્ષથી ઉપર અને ૬૪ વર્ષની અંદર હોય છે અને જેની દીર્ઘાયુ: આવેલ હોય છે તેની આયુ: ૬૪ વર્ષ ઉપર અને ૯૬ ની અંદર આવે છે. ઉપરનાં સૂત્ર ૨-૩ માં કહેલા વિધિ પ્રમાણે આયુ: નક્કી કરવું.

વિસંવાદેપિતૃકાલતઃ ॥ ૮ ॥

જો ત્રણેમાં ભિન્ન ભિન્ન આયુઃ આવેલું હોય તો લગ્ન અને કાળ હોરાના પ્રમાણમાં જે આયુઃ આવેલું હોય તે નક્કી આયુઃ જાણવું. ॥ ૮ ॥

પિતૃલાભગેચંદ્રેચંદ્રમંદાભ્યામ્ ॥ ૯ ॥

પણ જો લગ્નથી ચંદ્રમા સાતમે પડ્યો હોય તો તે નહીં લેતાં લગ્ન ચંદ્રપરથી જે આયુઃ સિદ્ધ થયું હોય તે લેવું. ॥ ૯ ॥

શનૌયોગહેતૌકક્ષ્યાહાસઃ ॥ ૧૦ ॥

શનિ આયુઃનો યોગકર્તા થયો હોય તો એક કક્ષાનો ઘટાડો થાય છે; અર્થાત્ દીર્ઘાયુઃ હોય તો મધ્યાયુઃ, મધ્યાયુઃ હોય તો અલ્પાયુઃ, ને અલ્પાયુઃ હોય તો ગતાયુઃ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

વિપરીતમિત્યન્યે ॥ ૧૧ ॥

કેટલાક આચાર્યોનો એવો મત છે કે શનિયોગ કર્તા છતાં કક્ષાહાસ થતો નથી. ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાભ્યાંનસ્વર્ક્ષતુંગેસૌરે ॥ ૧૨ ॥

કેવલપાપદૃગ્યોગિનિચ ॥ ૧૩ ॥

(ખીજનો પક્ષ છોડી દેતાં મારો એવો મત છે કે) શનિ જો સ્વગૃહી હોય, પોતાની ઉચ્ચ રાશિમાં હોય, શુભ દૃષ્ટિ હીન હોય, કેવળ પાપ ગ્રહની દૃષ્ટિ તથા યોગવાળો હોય તો હાસ નથી થતો; અન્યથા હાસ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥

પિતૃલાભગેગુરૌકેવલશુભદૃગ્યોગિનિચકક્ષ્યાવૃદ્ધિઃ ॥ ૧૪ ॥

લગ્ન વા સાતમે ગુરુ પડેલો હોય ને તે પાપ દૃષ્ટિ રહીત હોય, કેવળ શુભ દૃષ્ટિ તેનાપર હોય તો તે એક કક્ષાનો, (૩૨ વર્ષના કક્ષાના હિસાબે) સિદ્ધ કરેલાં આયુઃમાં રાશિના અનુપાત પ્રમાણમાં વધારો કરે છે. ॥ ૧૪ ॥

મલિનેદ્વારવાહ્યેનવાંશેનિધનંદ્વારદ્વારેશયોશ્ચમાલિન્યે ॥ ૧૫ ॥

દ્વારરાશિ તથા બાહ્યરાશિ બન્ને મલીન હોય, તેમજ તેમના

અધિપતિઓ પણ મલીન હોય તો તેની નવાંશ દશામાં મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે.^૧ ॥ ૧૫ ॥

શુભદૃગ્યોગાન્ન ॥ ૧૬ ॥

પણ જો તેમનાપર શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ કે યોગ હોય છે તો તેમ થતું નથી. ॥ ૧૬ ॥

રોગેશેતુંગેનવાંશવૃદ્ધિઃ ॥ ૧૭ ॥

જન્મલગ્નથી આઠમા ભાવનો સ્વામી ઉચ્ચ રાશિમાં રહ્યો હોય તો મરણુ તે દશામાં નહીં થતાં નવ વર્ષ વીસા બાદ થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

તત્રાપિપદેશદશાંતેપદનવાંશદશાયાંપિતૃદિનેશત્રિકોણેવા ॥ ૧૮ ॥

(એ વૃદ્ધિ પક્ષમાં પણ) લગ્નાશ્વના પતિનો આશ્રય કરનારી રાશિની દશા આવે છે, ત્યારે મૃત્યુ થયા વિના રહેતું નથી અથવા જન્મલગ્નાશ્વના નવાંશની દશામાં મૃત્યુ થાય છે. અથવા તો લગ્નેશ અને અષ્ટમેશથી લગ્ન પાંચમા ને નવમા ભાવની રાશિઓ શિવાયની, ત્રિકોણમાં^૨ જે રાશિઓ આવતી હોય તેમની દશા અંતરદશામાં મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

પિતૃલાભરોગેશેપ્રાણનિકંટકાદિસ્યેસ્વતશ્ચૈવંત્રિધા ॥ ૧૯ ॥

લગ્નથી આઠમા તથા સાતમાથી આઠમા ભાવના પતિઓમાં જે બળવાન હોય તેની કેન્દ્ર આપોકલીમ અને પણુક્રુરાદિ સ્થિતીપ્રમાણમાં ચર, સ્થિર, દ્વિસ્વભાવરાશિ મુજબ ક્રમે દીર્ઘ, મધ્ય અને અલ્પ આયુઃનો નિર્ણય કરવો. ને તેજ મુજબ આત્માકારકથી આઠમા તથા તેના સાતમા ભાવથી આઠમા ભાવના સ્વામીમાંના બળવાન ગ્રહપરથી આયુઃ નક્કી કરવું. ॥ ૧૯ ॥

યોગાત્સમેસ્વસ્મિન્વિપરીતમ્ ॥ ૨૦ ॥

૧ આઠ દશાશ્રય રાશિથી જેટલામી દ્વારરાશિ હોય તેટલામી દ્વારરાશિથી બાહ્યરાશિ જાણવી. વિશેષ હુકીકત આજ અધ્યાયના પાદ ૪ નાં ૨-૩ સૂત્રપરથી જાણવી.

૨ દરેક રાશિથી પહેલી, પાંચમી તથા નવમી રાશિ તેની ત્રિકોણ રાશિઓ કેહેવાય છે.

જન્મલગ્નથી સાતમેથી સાતમે, નવમે, કે લગ્ને જો આત્માકારક હોય તો દીર્ઘાયુઃનું મધ્યાયુઃ, મધ્યાયુઃનું અસ્થાયુઃ ને અસ્થાયુઃનું નિરાયુઃ થાય છે.^૧ ॥ ૨૦ ॥

રાશિતઃપ્રાણઃ ॥ ૨૧ ॥

આ ગ્રંથમાં રાશિ થકીજ બળનો નિર્ણય કરવો.^૨ ॥ ૨૧ ॥

રોગેશયોઃસ્વતણ્વેયયોગેવામધ્યમ્ ॥ ૨૨ ॥

લગ્નથી તથા સાતમા ભાવથી આઠમા ભાવના પતિની સાથે જો આત્માકારકનો યોગ હોય તો તેમનાં પ્રમાણમાં આવેલું દીર્ઘાયુઃ મધ્યાયુઃ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

પિતૃલાભયોઃપાપમધ્યત્વેકોણપાપયોગેવાકક્ષ્યાહાસઃ ॥ ૨૩ ॥

લગ્નથી આઠમો ભાવ ને સાતમાથી આઠમો ભાવ પાપ ગ્રહની મધ્યમાં આવેલા હોય તો એક કક્ષાનો હાસ થાય છે.^૩

તેમાં ગમે તો ગ્રહો બીજે, બારમે, છઠે આઠમે, કે લગ્ન પંચમને નવમ ભાવમાં પડેલા હોય તોપણ તે પાપગ્રહની વચ્ચેમાં આવેલું છે એવું સમજી લઈ કક્ષાહાસ કરવો. ॥ ૨૩ ॥

સ્વસ્મિન્નપ્યેવમ્ ॥ ૨૪ ॥

કારકરાશિપરથી આવેલાં આયુઃમાં પણ લગ્નની રાશિની માફક કક્ષાહાસ કરવો. ॥ ૨૪ ॥

તસ્મિન્પાપેનીચેડતુંગેડશુભસંયુક્તેચ ॥ ૨૫ ॥

તે કારક પાપગ્રહ હોય, નીચ રાશિમાં રહેલો હોય, તેનાપર અશુભ ગ્રહોની દૃષ્ટિ હોય તો એક કક્ષાનો હાસ કરવો. ॥ ૨૫ ॥

૧ આ સંબંધમાં દીકાકાર નીચેપ્રમાણે વિશેષ કહે છે.

આયુઃમાં લગ્નેશ વા અષ્ટમેશ ઉચ્ચમાં હોય તો કક્ષાર્ધવૃદ્ધિ થાય છે ને નીચમાં હોય છે તો કક્ષાર્ધહાની થાય છે.

૨ રાશિનાં પડ્ધિ બળની વિગત આજ-અધ્યાયના ત્રીજા પાદમાં આપવામાં આવેલ છે તે પાઠકગણે જોઈ લેવી.

૩ એટલે ગણિતે જે આયુઃ આવેલું હોય તેમાં ૩૨ વર્ષ ઓછાં કરવામાં આવે છે.

અન્યદન્યથા ॥ ૨૬ ॥

ઉપરનાં ૨૩-૨૪-૨૫. સૂત્રોથી બિલકું હોય તો કક્ષા વૃદ્ધિ કરવી.^૧ ૨૬

ગુરૌચ ॥ ૨૭ ॥

ગુરુથી બીજાં, બારમે, છઠ્ઠે, આઠમે કે લગ્ન ને ત્રિકોણમાં પાપ યોગ હોય, વા તે નીચ રાશિનો, અશુભ દૃષ્ટિવાળો હોય તો કક્ષા હાસ થાય છે. તેથી વીપરીત હોય તો હાસને બદલે વૃદ્ધિ કરવામાં આવે છે. ॥ ૨૭ ॥

પૂર્ણેન્દુશુક્રયોરેકરાશિવૃદ્ધિઃ ॥ ૨૮ ॥

પરંતુ શુભ ગ્રહના યોગપ્રકરણમાં યોગ કરનારા પૂર્ણ ચંદ્ર ને શુક્ર હોય તો કક્ષા વૃદ્ધિ નહિ થતાં ફક્ત એક રાશિની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

શનૌવિપરીતમ્ ॥ ૨૯ ॥

ઉક્તસ્થાનોમાં^૨ શનિ ગયલો હોય તો કક્ષા હાસ થતો નથી, ફક્ત એક જ રાશિનો હાસ થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

સ્થિરદશાયાંયથાઋંનિધનમ્ ॥ ૩૦ ॥

સ્થિર રાશિનાં ખંડકની મધ્ય, અલ્પ, દીર્ઘાયુઃ આદિના બેદથી જે આયુઃખંડ મળે તે ખંડકમાં મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે.^૩ ॥ ૩૦ ॥

તત્રર્ક્ષવિશેષઃ ॥ ૩૧ ॥

એ મરણ ખંડકના જ્ઞાનમાં રાશિ વિશેષે કરી બતાવવી. ॥ ૩૧ ॥

પાપમધ્યેપાપકોણેરિપુરોગયોઃપાપેવા ॥ ૩૨ ॥

જે પાપ ગ્રહની મધ્યમાં રહેલી રાશિ પ્રથમ દશાઋણપ્રદ રાશિથી ત્રિકોણની તથા બારમી વા આઠમી રાશિ પાપ યોગવાળી હોય તો તેની દશામાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

તદીશયોઃકેવલક્ષીણેન્દુશુક્રદૃષ્ટૌવા ॥ ૩૩ ॥

૧ મિશ્ર સ્થિતિ હોય તો, વૃદ્ધિ કે હાની, કંઈ પણ કરવી નહીં.

૨ સૂત્ર ૨૮ માં જે સ્થાનમાં શુક્ર અને ચંદ્ર પડેલ હોવાનું બતાવ્યું છે તે સ્થાનમાં.

૩ નિધન ખંડક ન આવેલું હોય અને મરણપ્રદરાશિની દશા આવતી હોય તો તે દશામાં મૃત્યુ થવું નથી પરંતુ કલેશ થાય છે.

આરમા તથા આઠમા ભાવમાં રહેલી રાશિઓને જે કેવળ ક્ષીણ ચંદ્રમા અને શુક્ર જોતા હોય તો તે રાશિની દશામાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

તત્રાપ્યાદ્યક્ષારિનાથદૃશ્યનવામગાદ્યા ॥ ૩૪ ॥

જે રાશિમાં નિધન થવાનું જણાય, તે રાશિનો અધિપતિ તથા તેથી છઠ્ઠી રાશિનો અધિપતિ નવાંશ કુંડળીમાં જે રાશિને જોતા હોય, તેની નિધન રાશિની દશા અંતર્દશામાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

પિતૃલાભભાવેશપ્રાણીરુદ્રઃ ॥ ૩૫ ॥

લગ્ન તથા સાતમા ભાવથી, આઠમા ભાવના સ્વામીઓમાં જે બળવાન ગ્રહ હોય તેને પ્રાણીરૂદ્ર કહેવામાં આવે છે. ॥ ૩૫ ॥

અપ્રાણ્યપિપાપદ્રષ્ટઃ ॥ ૩૬ ॥

લગ્નથી તથા સાતમા ભાવથી આઠમા ભાવના સ્વામીઓમાં જે બળહીન હોય, છતાં પાપદ્રષ્ટ હોય, તો તે (અબળ) રૂદ્ર કહેવાય છે. ॥ ૩૬ ॥

પ્રાણિનિશુભદૃષ્ટેરુદ્રશૂલાંતમાયુઃ ॥ ૩૭ ॥

પ્રાણી રૂદ્ર શુભદ્રષ્ટ હોય તો રૂદ્રથી પાંચમી નવમી તથા પેહેલી રાશિના અંતમાં મૃત્યુ થાય છે. (અર્થાત્ અધ્યાયુ હોય તો પ્રથમ રાશિની, મધ્યાયુઃ હોય તો પાંચમી રાશિની ને દીર્ઘાયુઃ હોય તો નવમી રાશિની દશાના અંતમાં મૃત્યુ થાય છે.) ॥ ૩૭. ॥

તત્રાપિશુભયોગે ॥ ૩૮ ॥

અબળ રૂદ્ર જે શુભ ગ્રહયુક્ત હોય તો તેથી ઉપર મુજબ રૂદ્રશૂલની અંતની દશામાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

વ્યર્કપાપયોગેન ॥ ૩૯ ॥

પણ જે રવિ શુભયુક્ત તે અબળ રૂદ્રની સાથે હોય તો તે યોગનો ભંગ થતો નથી. ॥ ૩૯ ॥

મંદારેંદુદૃષ્ટેશુભયોગાભાવેપાપયોગેપિવાશુભદૃષ્ટૌવાપરતઃ ૪૦.

પ્રાણી વા અબળ રૂદ્ર, બન્ને શુભ યોગરહિત હોય ને તેમને ચંદ્ર, મંગળ તથા શનિ જોતા હોય, અથવા તો પાપયોગવાળા બન્ને રૂદ્રો, ચંદ્ર, મંગળ તથા શનિથી જોવાતા હોય, અથવા તો બન્ને રૂદ્રને ચંદ્ર મંગળ અને શનિ જોતા હોય ને શુભગ્રહની તેનાપર દૃષ્ટિ હોય તો રૂદ્રશૂલના અંતપછી મૃત્યુ થાય છે; અર્થાત્ રૂદ્રશૂલાંતમાં થતું નથી.

અન્ને રૂદ્ર પાપ હોય તો પ્રથમ શલમાં એક પાપ ને બીજો શુભ હોય તો મધ્યશલમાં ને અન્ને શુભ હોય તો શલના અંતમાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

રૂદ્રાશ્રયેપિપ્રાયેણ ॥ ૪૧ ॥

રૂદ્રાશ્રય રાશિમાં અથવા તો તેને લગભગ મૃત્યુ થાય છે.^૧ ॥ ૪૧ ॥

ક્રિયેપિતરિવિશેષેણ ॥ ૪૨ ॥

જો મેષ લગ્નમાં જન્મ હોય તો વિશેષે કરી રૂદ્રાશ્રય રાશિમાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

પ્રથમમધ્યમોત્તમેષુવાતત્તદાયુષામ્ ॥ ૪૩ ॥

અહ્ય, મધ્ય, અને દીર્ઘ આયુઃનાં પ્રમાણમાં રૂદ્રનાં પ્રથમ મધ્ય તથા અન્ત શૂળમાં મૃત્યુ થાય છે.^૨ ॥ ૪૩ ॥

સ્વભાવેશોમહેશ્વરઃ ॥ ૪૪ ॥

આત્મકારકથી આઠમા ભાવનો સ્વામી મહેશ્વર ગ્રહ કહેવાય છે. ॥ ૪૪ ॥

સ્વોચ્ચેસ્વગૃહેરિપુભાવેશપ્રાણી ॥ ૪૫ ॥

પરંતુ એ પ્રમાણે ઠરેલો મહેશ્વર ગ્રહ, જો પોતાની રાશિમાં રહેલો હોય વા પોતાની ઉચ્ચ રાશિમાં હોય તો, આત્મકારકથી બારમા તથા આઠમા ભાવના સ્વામીઓમાં જે બળવાન હોય તે મહેશ્વરગ્રહ કહેવાય છે. ॥ ૪૫ ॥

પાતાભ્યાંયોગેસ્વસ્યતયોર્વારોગેતતઃ ॥ ૪૬ ॥

આત્મકારકથી આઠમે ભાવે રાહ, કેતુમાંહેનો કોઈ પડેલો હોય તો કારકથી છઠ્ઠો મહેશ્વર થાય છે.^૩ ॥ ૪૬ ॥

પ્રભુભાવવૈરીશપ્રાણીપિતૃલાભપ્રાણ્યનુચરોવિપમસ્યોબ્રહ્મા ॥ ૪૭ ॥

લગ્નથી તથા તેથી સાતમા ભાવની રાશિમાં જે રાશિ બળવાન હોય, તેથી છઠ્ઠી, આઠમી તથા બારમી રાશિના સ્વામીઓમાં જે વિશેષ બળવાળો

૧ એટલે રૂદ્રાશ્રય રાશિની દશામાં તેની આગળ પાછળ મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે.

૨ એટલે કે અહ્યપાયુઃ હોય તો રૂદ્રની પ્રથમ શુભ દશામાં, મધ્યાયુઃ હોય તો રૂદ્રાશ્રય રાશિથી પાંચમી રાશિની દશામાં અને દીર્ઘાયુઃ હોય તો રૂદ્રાશ્રય રાશિથી નવમી રાશિની દશામાં મૃત્યુ થાય છે, અહીં સૂત્ર રૂદ્રશલમાં ક્યારેક મૃત્યુ નથી થતું એવું જણાવવા માટે લખેલું છે એવું દીકાકારનું લખણ છે.

૩ એટલે સૂર્ય કારક હોય તો શુક્ર મહેશ્વર ગ્રહ થાય એ પ્રમાણે બીજા કારક હોય તો તે પરથી મહેશ્વર ગ્રહ નક્કી કરવો.

હોય ને બળવાન રાશિથી સાતમાથી તે બારમા ભાવની અંદરના કોઈપણ ભાવમાં વિષમ રાશિમાં પડેલો હોય તે અહ અહા થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

બ્રહ્મણિશનોપાતયોર્વાત્તતઃ ॥ ૪૮ ॥

અહાના લક્ષણવાળો શનિ, રાહુ અને કેતુથી જે છઠો અહ હોય તે અહા થાય છે. ॥ ૪૮ ॥

બહુનાંયોગેસ્વજાતીયઃ ॥ ૪૯ ॥

જ્યારે ધણા ગ્રહો અહા થવાને યોગ્ય થતા હોય, ત્યારે જે અહ આત્મ-કારકની જાતીનો હોય તે અહ અહા થાય છે. ॥ ૪૯ ॥

રાહુયોગેવિપરીતમ્ ॥ ૫૦ ॥

અહા ગ્રહોની સાથે જે રાહુનો સંયોગ હોય તો જે ન્યૂનાંશવાળો અહ હોય છે તે અહા અહ થાય છે. ॥ ૫૦ ॥

બ્રહ્માસ્વભાવેશોભાવસ્થઃ ॥ ૫૧ ॥

કારકથી આઠમા ભાવનો સ્વામી તથા આઠમે પડેલો અહ અહા થાય છે. ॥ ૫૧ ॥

વિવાદેવલી ॥ ૫૨ ॥

આઠનો ભાવમાં સ્વામી આઠમે ભાવેજ પડેલો હોય, ને તે અહા થતો હોય, તો તે નિર્વિવાદ અહા થાય છે, પણ જે તેમ ન હોય ને એ અહ તે અધિકાર ભોગવવા લાયક થયા હોય તો તેમાં જે બળવાન હોય છે તે અહા-અહ થાય છે. ॥ ૫૨ ॥

બ્રહ્મણોયાવન્મહેશ્વરર્ક્ષદશાંતમાયુઃ ॥ ૫૩ ॥

સ્થિરદશાપ્રકરણમાં અહાગ્રહની રાશિથી તે મહેશ્વર ગ્રહની રાશિસૂધી આયુઃતું પ્રમાણ થાય છે. ॥ ૫૩ ॥

તત્રાપિમહેશ્વરભાવેશત્રિકોણાન્દે ॥ ૫૪ ॥

મહેશ્વર ગ્રહની રાશિની મહાદશામાં મહેશ્વર ગ્રહની રાશિથી આઠમી રાશિના સ્વામીથી ત્રીકોણરાશિની દશામાં મનુષ્યતું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૫૪ ॥

સ્વકર્મચિત્તરિપુરોગનાથપ્રાણીમારકઃ ॥ ૫૫ ॥

આત્મકારકથી ત્રીજા, છઠ્ઠા, આઠમા તથા બારમા ભાવના સ્વામી-
ઓમાં જે બળવાન ગ્રહ હોય, તે મારક ગ્રહ કહેવાય છે. ૧ ॥ ૫૫ ॥

તદક્ષદશાયાંનિધનમ્ ॥ ૫૬ ॥

મારક ગ્રહની અથવા તે મારક ગ્રહના અધિપતિની રાશિ મહાદશામાં
મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૫૬ ॥

તત્રાપિકાલાદ્રિપુરોગચિત્તનાથાપહારે ॥ ૫૭ ॥

કારકથી સાતમી રાશિથી છઠ્ઠા, આઠમા તથા બારમા ભાવની રાશિની
અંતર્દશામાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૫૭ ॥

इति द्वितीयाध्यायस्य प्रथमःपादः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

પાદ ૨ જો.

रविशुक्रयोःप्राणीजनकः ॥ १ ॥

સૂર્ય અને શુક્રમાંથી જે બળવાન હોય તે પિતા કારક થાય છે. ॥ ૧ ॥

चान्द्रारयोजननी ॥ २ ॥

ચંદ્ર અને મંગળમાંથી જે બળવાન હોય તે માતા કારક થાય છે. ॥ ૨ ॥

अप्राण्यपिपापदृष्टः ॥ ३ ॥

એમાંનો જે ગ્રહ નિર્બળ હોય, છતાં પણ પાપગ્રહથી જોવાતો હોય
તો તે કારક થાય છે. ॥ ૩ ॥

प्राणिनिशुभदृष्टेत्च्छूलेनिधनंमातापित्रोः ॥ ४ ॥

એ પિતા અથવા માતા કારક ગ્રહ બળવાન હોય અને શુભ ગ્રહની
તેનાપર દૃષ્ટિ હોય તો તે જોના કારક હોય, તેમનું તેઓ જે રાશિમાં રહેલ
હોય તેની તથા તેથી ત્રિકોણની રાશિઓની દશામાં મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૪ ॥

૧ સર્વે સમાન બળવાળા હોય તો સર્વે મારક થાય છે. તેમાં આઠમા તથા
છઠ્ઠા ભાવના સ્વામીઓમાંનો જે કોઈ ધણા પાપગ્રહની દૃષ્ટિ વા યોગના સંબંધ-
વાળો હોય તે મહામારક થાય છે.

તદ્ભાવેશેસ્પષ્ટબલે ॥ ૫ ॥

તત્ત્વલઇત્યન્યે ॥ ૬ ॥

અષ્ટમેશ એ માતપિતા કારક ગ્રહથી બળવાન હોય તો તે જે રાશિમાં રહેલ હોય તે રાશિથી ત્રિકોણની રાશિઓની દશામાં તેમનું મૃત્યુ થાય છે એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે. ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

આયુષિચાન્યત્ ॥ ૭ ॥

પિતા વિગેરેનાં આયુઃનો નિર્ણય કરવામાં કારક તથા નિર્ધાણશક્તિ દશા-દિકનો બીજો વિચાર કરવો. ॥ ૭ ॥

અર્કજયોગેતદાશ્રયેલગ્નમેષદશાયાંપિતુરિત્યેકે ॥ ૮ ॥

સૂર્ય અને બુધની રાશિ બળવાન થયેલ હોય ને તેમાં તેઓ પડેલા હોય, તો લગ્નથી પાંચમી રાશિની દશામાં પિતાનું મૃત્યુ થાય છે, એમ કોઈ કહે છે.^૧ ॥ ૮ ॥

લગ્ન ને અફલે લગ્ને એવો પાઠ કબુલ રાખીએ, તો “મેષરાશિમાં સૂર્ય અને બુધ લગ્નમાં રહ્યા હોય તો મેષરાશિની દશામાં પિતાનું મરણ થાય છે.” એવો આ સૂત્રનો અર્થ થાય છે. ॥ ૮ ॥

વ્યર્કપાપમાત્રદૃષ્ટયોઃપિત્રોઃપ્રાગદ્વાદશાબ્દાત્ ॥ ૯ ॥

એ માતા પિતાના કારક ગ્રહને સૂર્ય શિવાયના પાપગ્રહ ભેટા હોય તો, (જાતકને) બાર વર્ષ (થાય તે) પહેલાં તેમનું મૃત્યુ થાય છે.^૧ ॥ ૯ ॥

ગુરુશૂલેકલત્રસ્ય ॥ ૧૦ ॥

જન્મ વખતે ગુરુ જે રાશિમાં રહ્યો હોય તે રાશિથી નવમી પાંચમી રાશિની દશામાં (જાતકની) સ્ત્રીનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

તત્ત્વલઇતેષામ્ ॥ ૧૧ ॥

એજન્મપ્રમાણે માતુલને પુત્રાદિ કારક કહેવાઈ ગયા છે તેમની તત્કાલિક રાશિથી નવમી પાંચમી રાશિની દશામાં તેઓ જેમના કારક થયા તેમનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

કર્મણિપાપયુતદૃષ્ટદુષ્ટમરણમ્ ॥ ૧૨ ॥

૧ માતાના કારક ગ્રહને પાપગ્રહ ભેટા હોય તો માતાનું અને પિતાના કારક ગ્રહને પાપગ્રહ ભેટા હોય તો પિતાનું મરણ થાય છે.

લગ્નથી કે કારકથી ત્રીજી રાશિને પાપગ્રહ જોતા હોય વા તેમાં પડેલ હોય તો મનુષ્યનું દુષ્ટ મરણ થાય છે.^૧ ॥ ૧૨ ॥

શુભંશુભદષ્ટિયુતે ॥ ૧૩ ॥

લગ્નથી કે કારકથી ત્રીજે પડેલ રાશિમાં શુભગ્રહ રહેલ હોય વા તેને શુભગ્રહ જોતા હોય તો મનુષ્યનું શુભ મરણ થાય છે.^૨ ॥ ૧૩ ॥

મિશ્રેમિશ્રં ॥ ૧૪ ॥

લગ્નથી કે કારકથી ત્રીજે મિશ્રગ્રહ પડેલા હોય વા તેને જોતા હોય તો મિશ્રસ્થિતિમાં મરણ થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

આદિત્યેનરાજમૂલાત્ ॥ ૧૫ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજે સૂર્ય પડેલો હોય વા તેને સૂર્ય જોતા હોય તો, રાજ્યનાં કારણથી મનુષ્યનું મરણ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

ચંદ્રેણયક્ષ્મણઃ ॥ ૧૬ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજે ચંદ્ર પડેલ હોય અથવા ચંદ્ર તે ત્રીજા ભાવને જોતા હોય તો, ક્ષયરોગથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

કુજેનવ્રણશસ્ત્રાગ્નિદાહાયૈઃ ॥ ૧૭ ॥

જો લગ્નથી ત્રીજે અથવા કારકથી ત્રીજે મંગળ પડેલો હોય તો વ્રણ, શસ્ત્ર, અગ્નિ અને દાહ વિગેરેનાં કારણથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

શનિનાવાતરોગાત્ ॥ ૧૮ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજે પડેલ રાશિને શનિ જોતા હોય વા શનિ તેમાં પડેલ હોય તો મનુષ્યનું મૃત્યુ વાતરોગનાં કારણથી થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

મંદમાંદિભ્યાંવિષસર્પજલોદ્વંધનાદિભિઃ ॥ ૧૯ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજી રાશિને શનિ અને ગુલિક જોતા હોય, અથવા તેઓ તેની સાથે રહેલા હોય તો મનુષ્યનું મૃત્યુ વિષનાં કારણથી વા સર્પ, વા જલોદ્વંધનથી થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

૧ અગ્નિ, જળ, પાત, બંધન વિગેરેથી જે મૃત્યુ થાય છે તે દુષ્ટ મરણ કહેવાય છે.

૨ જવર વિગેરે રોગથી જે મરણ થાય તે શુભ મરણ કહેવાય છે.

કેતુનાવિષૂચીજલરોગાદ્યૈઃ ॥ ૨૦ ॥

લગ્નથી ત્રીજે અથવા કારકથી ત્રીજે જો કેતુ પડેલ હોય અથવા તેને જોતા હોય તો મનુષ્યનું મૃત્યુ વિષૂચિકા અને જળરોગાદિનાં કારણથી થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

ચંદ્રમાંદિભ્યાંપૂર્ણમદાન્નકવલાદિભિઃક્ષણિકમ્ ॥ ૨૧ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજે ગુલીક અને ચંદ્ર પડેલ હોય અથવા તો તેઓ બન્ને તે ભાવને જોતા હોય તો કસુક મદાદિકનાં કારણથી મનુષ્યનું સત્તર મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

ગુરુનાશોખાડરુચિવમનાદ્યૈઃ ॥ ૨૨ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજા ભાવને ગુરુ જોતા હોય અથવા તેમાં ગુરુ પડેલો હોય તો સોફ, અરચી અને વમનનાં કારણથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

શુક્રેળમેહાત્ ॥ ૨૩ ॥

કારકથી અથવા લગ્નથી ત્રીજા ભાવને શુક્ર જોતા હોય અથવા તો તેમાં તે રહેલ હોય તો પ્રમેહના કારણથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

મિશ્રેમિશ્રાત્ ॥ ૨૪ ॥

ઉપર કહેવામાં આવેલા રોગજનક ગ્રહ એ ત્રીજા સ્થાનમાં સેળભેળ થઈ પડેલા હોય વા જોતા હોય તો કથિત રોગાદિના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થતાં કારણ અને રોગથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

ચંદ્રદ્વયોગાન્નિશ્ચયેન ॥ ૨૫ ॥

એ ત્રીજા ભાવપર ચંદ્રની દૃષ્ટિ હોય અથવા તે તેમાં પડેલ હોય અને ઉપર પ્રમાણે રોગજનક યોગ ઉત્પન્ન થતા હોય તો યોગોક્ત રોગથી ખચિત મનુષ્યનું મરણ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

શુભૈઃશુભેદેશે ॥ ૨૬ ॥

એ ત્રીજા ભાવપર જો શુભગ્રહની દૃષ્ટિ હોય અથવા શુભગ્રહ તેમાં પડેલા હોય તો મનુષ્યનું^૧ મરણ શુભ પ્રદેશમાં થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૧ એટલે ગ્રહ જોના કારક હોય તેવું.

પાપૈઃકીકટે ॥ ૨૭ ॥

એ ત્રીજા ભાવપર જો કૂર ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય અથવા કૂર ગ્રહ તેમાં પડેલા હોય તો પાપદેશમાં^૧ મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે ૨૭ ॥

ગુરુશુક્રાભ્યાંજ્ઞાનપૂર્વમ્ ॥ ૨૮ ॥

લગ્નથી અથવા કારકથી ત્રીજા ભાવમાં ગુરુ અને શુક્ર પડેલા હોય તો જ્ઞાનપૂર્વક મરણ થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

અન્યૈરન્યથા ॥ ૨૯ ॥

અને એ સ્થાનમાં બીજા ગ્રહ પડેલા હોય તો જ્ઞાનપૂર્વક મરણ થતું નથી. ॥ ૨૯ ॥

લેપનજનકયોર્મધ્યેશનિરાહુકેતુભિઃપિત્રોર્નસંસ્કર્તા ॥ ૩૦ ॥

લગ્ન અને આરમા ભાવની વચ્ચે શનિ અને રાહુ અથવા શનિ અને કેતુ રહેલા હોય તો માતા પિતાને જાતકના હાથે મરણ વખતનો સંસ્કાર થતો નથી. ॥ ૩૦ ॥

લેપાદિપૂર્વાર્દ્ધેજનકાદ્યપરાર્દ્ધે ॥ ૩૧ ॥

લગ્નથી છ રાશિ પૂર્વાર્ધ અને દ્વાદશભાવથી અપરાર્ધમાં ઉપર કહેલા શનિ અને રાહુ અથવા શનિ અને કેતુ રહેલા હોય તો જાતકના હાથે ક્રમે માતા-પિતાનો મરણ સંસ્કાર થતો નથી. ॥ ૩૧ ॥

શુભદગ્નયોગાન્ન ॥ ૩૨ ॥

પરંતુ એ સ્થાનમાં શુભગ્રહની દૃષ્ટિ અથવા યોગ હોય તો તેમ થતું નથી અર્થાત્ માતાનો સંસ્કાર થયાવિના રહેતો નથી. ॥ ૩૨ ॥

इति द्वितीयाध्यायस्यद्वितीयःपादः ॥ ૨ ॥

અધ્યાય ૨ જો

પાદ ૩ જો.

દશા તથા અળવિષે.

विषमेतदादिर्नवांशः ॥ ૧ ॥

જો વિષમ રાશિનું લગ્ન હોય તો લગ્નાદિ નવાંશ દશા થાય છે. ॥ ૧ ॥

૧ મગધ વિગેરે દેશ પાપભૂમિ કહેવામાં આવે છે.

અન્યથાઽદર્શાદિઃ ॥ ૨ ॥

જો સમ રાશિનું લગ્ન હોય તો તેથી સાતમી રાશિનાં આદિથી નવાંશ દશાનો^૧ પ્રારંભ થાય છે. ॥ ૨ ॥

રાશિનંદપાવકાઃક્રમાદબ્દાઃસ્થિરદશાયામ્ ॥ ૩ ॥

સ્થિર દશાપ્રકરણમાં ચર રાશિનાં દશાવર્ષ ૭, સ્થિર રાશિનાં ૮ અને દ્વિસ્વભાવ રાશિનાં દશાવર્ષ ક્રમે ૯ બળવાં. ॥ ૩ ॥

બ્રહ્માદિરેષા ॥ ૪ ॥

આ સ્થિર દશાની શરૂઆત બ્રહ્મચરિત્ર રાશિની દશાથી થાય છે.^૨ ॥ ૪ ॥

અથપ્રાણઃ ॥ ૫ ॥

હવે બળવિષે અમે બોલીએ છીએ. ॥ ૫ ॥

કારકયોગઃપ્રથમોભાનામ્ ॥ ૬ ॥

રાશિસાથે કરક ગ્રહનો યોગ એ રાશિનું પહેલું બળ કહેવાય છે. ॥ ૬ ॥

સામ્યેભૂયસા ॥ ૭ ॥

જ્યારે રાશિમાં ધણા ગ્રહ પડેલા હોય ત્યારે જે રાશિમાં વિશેષ ગ્રહ રહેલા હોય, તે રાશિ બળવાન કહેવાય છે. ॥ ૭ ॥

તતસ્તુંગાદિઃ ॥ ૮ ॥

ગ્રહ સરખી સંખ્યામાં પડેલા હોય તો ગ્રહની તુંગ, સ્વગૃહ, મિત્રાદિ સ્થિતિ અનુસાર રાશિ બળવાન ગણવામાં આવે છે. ॥ ૮ ॥

નિસર્ગસ્તતઃ ॥ ૯ ॥

એ બળ પણ સમાન આવતું હોય તો રાશિઓનું નિસર્ગ બળ લેવું.^૩ ॥ ૯ ॥

તદભાવેસ્વામિનઙ્ગત્યંભાવઃ ॥ ૧૦ ॥

રાશિમાં કરક ગ્રહનો યોગ ન હોય તો રાશિ સ્વામીના બળપર રાશિનાં

૧ પ્રત્યેક રાશિનાં વર્ષ તથા દશાનું ક્રમ આગળ કહેવામાં આવશે.

૨ ત્યારપછી કેાની દશા લેવી તે આગળ કહેવામાં આવશે.

૩ ચર રાશિથી સ્થિર રાશિ બળવાન અને સ્થિર રાશિથી દ્વિસ્વભાવ રાશિ બળવાન છે.

બળનો વિચાર કરવો; એટલે જે રાશિનો સ્વામી બળવાન તે રાશિ બળવાળી બાણવી. ॥ ૧૦ ॥

આગ્રાયતોડત્રવિશેષાત્ ॥ ૧૧ ॥

એક રાશિમાં ઘણા ગ્રહ રહેલ હોય તે ગ્રહમાં જે ગ્રહના અંશ વધારે હોય તે વિશેષે કરી બળવાન ગણાય છે. ॥ ૧૧ ॥

પ્રાતિવેશિકઃપુરુષે ॥ ૧૨ ॥

એકી રાશિથી બીજી વા બારમી રાશિમાં પડેલ ગ્રહ તેને બળ આપે છે. ૧૨

इतिप्रथमः ॥ ૧૩ ॥

એ રાશિનું પહેલા પ્રકારનું બળ કહેવાયું. ॥ ૧૩ ॥

સ્વામિગુરુજ્ઞદ્વયોગોદ્વિતીયઃ ॥ ૧૪ ॥

રાશિને તેનો સ્વામી; ગુરુ કે બુધ જોતા હોય અથવા તો તેઓમાંનો કોઈ તેની સાથે પડેલ હોય તો તે રાશિ બળવાન કહેવાય છે, ને તે રાશિનું બીજું બળ કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥

સ્વામિનસ્તૃતીયઃ ॥ ૧૫ ॥

રાશિ સ્વામીનું બળ એ ત્રીજું બળ કહેવાય છે. ॥ ૧૫ ॥

સ્વાત્સ્વામિનઃકંટકાદિષ્વપારદૌર્બલ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥

રાશિ સ્વામી આત્મકારકથી કેન્દ્ર, પાણુ^૧ અને આપોક્લિમ^૨ સ્થાનમાં રહેલો હોય તો તે એકાદિ વૃધિથી નિર્બળ^૩ ગણાય છે. ॥ ૧૬ ॥

ચતુર્થતઃપુરુષે ॥ ૧૭ ॥

વિષમ રાશિમાં પાપ ગ્રહની દૃષ્ટિ તથા યોગથી કહેલ રીતિમુજબ રાશિનું ચોથું બળ થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

પિતૃલાભપ્રથમપ્રાણ્યાદિશૂલદશાનિર્ણયો ॥ ૧૮ ॥

લગ્ન અથવા તેથી સાતમી રાશિ એ બન્નેમાં જે બળવાન હોય તેની

૧ બીજો, પાંચમો, આઠમો તથા અગિયારમો ભાવ પાણુ કર કહેવાય છે.

૨ ત્રીજો, છઠો, નવમો અને બારમો ભાવ આપોક્લિમ કહેવાય છે.

૩ એટલે કેન્દ્રમાં રાશિ સ્વામી રહ્યો હોય તો તેનું નિર્બળપણું શૂન્ય. પાણુ કરમાં રહ્યો હોય તો એક ગુણિત અને આપોક્લિમમાં રહેલ હોય તો દ્વિગુણિત નિર્બળપણું ગણાય છે.

પહેલી દશા ગણાય છે; તે દશામાં અથવા તો તેથી પાંચમી અથવા નવમી રાશિની દશામાં મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

પિતૃલાભપુત્રઃ પ્રાણ્યાદિઃ પિતુઃ ॥ ૧૯ ॥

લગ્ન અને સાતમા ભાવની રાશિથી નવમી રાશિઓમાં જે બળવાન રાશિ હોય તેની પહેલી દશા ગણી તેથી તેમાં કે પાંચમી નવમી રાશિની દશામાં મનુષ્યના પિતાનું મરણ થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

આદર્શાદિર્માતુઃ ॥ ૨૦ ॥

લગ્ન અને સાતમી રાશિથી ચોથી રાશિઓમાં જે બળવાન હોય તેની દશામાં કે તેથી પાંચમી અને નવમી જે રાશિ હોય તેની દશામાં મનુષ્યની માતાનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

કર્માદિર્ભ્રાતૃઃ ॥ ૨૧ ॥

લગ્ન અથવા સાતમા ભાવથી ત્રીજી રાશિઓમાં જે બળવાન હોય તેની શૂલ રાશિઓમાં^૧ મનુષ્યના ભાઈઓનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

માત્રાદિર્ભગિનીપુત્રયોઃ ॥ ૨૨ ॥

લગ્ન અથવા સાતમા ભાવથી પાંચમી રાશિઓમાં જે બળવાન હોય તેની શૂલ રાશિઓની દશામાં બેહેન તથા પુત્રોનું મરણ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

વ્યયાદિર્જ્યેષ્ઠસ્ય ॥ ૨૩ ॥

લગ્ન અથવા સાતમા ભાવથી અગિયારમી રાશિઓમાં જે રાશિ બળવાન હોય તે રાશિનાં શૂલમાં મનુષ્યના મોટા ભાઈનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

પિતૃવત્પિતૃવર્ગસ્ય ॥ ૨૪ ॥

લગ્ન અથવા સાતમા ભાવથી નવમી રાશિઓમાં જે રાશિ બળવાન હોય તેમાં તથા તેની શૂલ રાશિઓની દશામાં મનુષ્યના કાકાનું મરણ થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

બ્રહ્માદિપુરુષેસમાદાસાંતાઃ ॥ ૨૫ ॥

પુરુષ રાશિનું લગ્ન આવેલું હોય તો બ્રહ્મ ગ્રહની જે રાશિ હોય તે રાશિથી નવાંશ દશાનો પ્રારંભ કરવો ને તેનાં વર્ષ તેથી છઠી રાશિના સ્વામીની રાશિ-પર્યંત જેટલાં થતાં હોય તેટલાં લેવાં.^૨ ॥ ૨૫ ॥

૧ જે રાશિ હોય તેથી પહેલી, (જેટલે કે તે પોતેજ,) પાંચમી અને નવમી રાશિઓ તેની શૂલ રાશિ કહેવાય છે.

૨ પહેલાં બ્રહ્મ ગ્રહની રાશિની દશાને ત્યાર પછી જે રાશિ આવતી હોય તેની દશા, એવી રીતે દરેક રાશિનાં નવ નવ વર્ષ ગણી દશાપ્રસ્તાર કરવો.

સ્થાનવ્યતિકરઃ ॥ ૨૬ ॥

જો સમલગ્ન આવેલું હોય તો બ્રહ્મ ગ્રહની રાશિથી સાતમી રાશિની આદિ દશા ગણી ત્યાંથી દશાપ્રસ્તાર ઉત્ક્રમ વિધિએ કરવો.^૧ ॥ ૨૬ ॥

પાપદ્વયોગાતુંગાદિગ્રહયોગઃ ॥ ૨૭ ॥

કોઈપણ રાશિમાં રહેલ પાપ ગ્રહના યોગ અને દૃષ્ટિથી અને ઉચ્ચ, અધિભિત્ર, ભિત્ર, સ્વગ્રહાદિ સ્થાનમાં રહેલા શુભ ગ્રહના યોગથી રાશિ બળવાન ગણાય છે, ને તે રાશિનું ચોથું બળ કહેવાય છે. ॥ ૨૭ ॥

પંચમેપદક્રમાત્પ્રાકપ્રત્યક્ત્વમ્ ॥ ૨૮ ॥

મેષાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિનું એકેકું પદ થાય છે, ને તે ક્રમે એકી પદ તથા એકી પદ કહેવાય છે; એપ્રમાણે બાર રાશિનાં ચાર પદ થાય. લગ્નથી નવમી રાશિ એકી પદની હોય તો ચરદશાની ગણના ક્રમથી કરવી અને એકી રાશિનું પદ હોય તો ઉત્ક્રમે કરવી.^૨ ॥ ૨૮ ॥

ચરદશાયામત્રશુભઃ કેતુઃ ॥ ૨૯ ॥

ચરદશામાં કેતુ શુભ ફળ દેનાર ગણાય છે. ॥ ૨૯ ॥

દ્વિતીયાધ્યાયસ્ય તૃતીયઃપાદઃ ॥ ૩ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

પાદ ૪ થો.

દશાન્તર્દશાપ્રકરણ.

દ્વિતીયંભાવબલંચરનવાંશે ॥ ૧ ॥

ચરરાશિની નવાંશ દશામાં અધ્યાય બીજાના પાદ ત્રીજામાં કહેવામાં આવેલાં બળમાંથી બીજું ભાવબળ ફલાદેશમાટે ઉપયોગમાં લેવું. ॥ ૧ ॥

૧ એટલે પહેલી તે સાતમી રાશિની દશા, ત્યાર પછી છઠી રાશિની દશા, ત્યાર પછી પાંચમી રાશિની દશા એપ્રમાણે અપસવ્ય ગણના કરવી.

૨ અગાઉ ચર દશાનાં વર્ષ ગણાવ્યાં છે પણ તેની ગણનાનો વિધિ ત્યાં કહેલ નથી તે અહીં કહ્યો. ચર દશામાં પહેલી દશા કેની લેવી તે કહેવામાં નથી આવ્યું માટે લગ્નની દશા પહેલી લેવી.

દશાશ્રયોદ્ધારમ્ ॥ ૨ ॥

જે વખતે જે રાશિની દશા હોય તે દશાશ્રય રાશિનું દ્વાર કહેવાય છે; એને પાકરાશિ પણ કહે છે. ॥ ૨ ॥

તતસ્તાવતિથંબાહ્યમ્ ॥ ૩ ॥

લગ્નથી^૧ જેટલામી દ્વારરાશિ હોય તેટલામી તે દ્વારરાશિથી જે રાશિ હોય તે બાહ્ય કહેવાય છે. એ બાહ્ય રાશિને ભોગ રાશિ પણ કહે છે. ॥ ૩ ॥

તયોઃપાપેબંધયોગાદિઃ ॥ ૪ ॥

એ દ્વાર અથવા બાહ્યરાશિમાં પાપગ્રહ રહેલ હોય તો, તેમની દશામાં બંધન વિગેરે આપદા મનુષ્યને ભોગવવી પડે છે. ॥ ૪ ॥

સ્વર્ક્ષેસ્યતસ્મિન્નોપજીવસ્ય ॥ ૫ ॥

એ પાપયુક્ત દ્વાર અથવા બાહ્યરાશિમાં સ્વગૃહી ગુરૂ પડેલ હોય તો બંધન વિગેરે થતું નથી. ॥ ૫ ॥

ભગ્નહયોગોક્તંસર્વમસ્મિન ॥ ૬ ॥

આ દ્વાર અથવા બાહ્યરાશિમાં રહેલ રાશિ તથા ગ્રહના યોગથી જે ક્ષણ કહેવાયલું છે તેનું સઘળું શુભાશુભ ચિતવન કરવું. ॥ ૬ ॥

પિતૃલાભપ્રાણીતોયમ્ ॥ ૭ ॥

લગ્નમાં રહેલ તથા સાતમા ભાવમાં રહેલ રાશિમાં જે બળવાન રાશિ હોય તેથી આ દશાનો^૨ આરંભ થાય છે. ॥ ૭ ॥

પ્રથમેપ્રાક્પ્રત્યક્ત્વમ્ ॥ ૮ ॥

લગ્ન અથવા તેથી સાતમી રાશિમાંની જે બળવાન રાશિ હોય તેની દશાનો ક્રમ સવ્ય અને સ્ત્રીસંજ્ઞિક હોય તો અપસવ્ય ક્રમ થાય છે. ॥ ૮ ॥

દ્વિતીયેરવિતઃ ॥ ૯ ॥

૧ આ સ્થળે લગ્નપરથી લગ્નની રાશિ નહિ ગણતાં જેથી દશા શરૂ કરવામાં આવી હોય તે રાશિ ગણવી.

૨ કેન્દ્રાદિ દશાનો—દીકાકાર આ બાબતમાં ઉમેરે છે કે પુરૂષની દશા બાહ્ય હોય તો લગ્ન અને સાતમા ભાવની રાશિમાં જે બળવાન રાશિ હોય તેમની દશા આઘદશા લેવી ને સ્ત્રીની દશા બાહ્યવાની હોય તો સાતમા ભાવમાં રહેલ રાશિની દશાથી દશારંભ કરવો.

જે લગ્ન અથવા સાતમા ભાવમાં સ્ત્રીસંજ્ઞિક રાશિ રહેલી હોય તો તે-
માંની જે બળવાન હોય તેનાં પુરૂષ સ્ત્રીપણાનાં પ્રમાણમાં સંવ્યાપસવ્ય દશા-
પ્રવૃત્તિ થાયછે. પરંતુ તે દશા લેવામાં (મેષથી બીજી વૃષભ અથવા મીનની
દશા નહીં લેતાં) તેથી જે છઠી રાશિઓ આવતી હોય તેમની તે ક્રમપ્રમાણે
દશા લેવી. ॥ ૯ ॥

પૃથક્ક્રમેણતૃતીયેચતુષ્ટયાદિ ॥ ૧૦ ॥

લગ્ન અથવા સાતમા ભાવમાં દ્વિસ્વભાવ રાશિ રહેલ હોય તો તેમાંની
જે રાશિ બળવાન હોય તેથી તેના પુરૂષ સ્ત્રીપણાની સંજ્ઞાની ગણના પ્રમાણમાં
પહેલી પાંચમી અને નવમી રાશિની ક્રમે દશા લેવી.^૧ ॥ ૧૦ ॥

સ્વકેન્દ્રસ્થાઘ્યાઃસ્વામિનોનવાંશાનામ્ ॥ ૧૧ ॥

કારકાંશમાં જે રાશિ કેન્દ્રમાં રહેલ હોય તેમની પહેલી દશા, ચારપછી
પણકૂરમાં રહેલ રાશિની અને ચારપછી આપોકિલમ સ્થાનમાં રહેલ રાશિ-
ઓની દશા આવેછે. જે રાશિ બળવાન હોય તેની પહેલી દશા ચારપછી
તેથી નિર્બળ રાશિની. એપ્રમાણે બળ ધ્યાનમાં લઈ દશા બાણવી.^૨ ॥ ૧૧ ॥

પિતૃચતુષ્ટયવૈષમ્યવલાશ્રયઃસ્થિતઃ ॥ ૧૨ ॥

જન્મકુંડલીમાં જે રાશિઓ કેન્દ્ર, પણકૂર અને આપોકિલમાદિ સ્થાનમાં
રહેલી હોય તેમની બળપ્રમાણમાં ક્રમે દશા ગણવી.^૩ ॥ ૧૨ ॥

સતલાભયોરાવર્તતે ॥ ૧૩ ॥

લગ્ન અને સાતમા ભાવથી કારકસૂધી ગણતાં જે તરફની રાશિસંખ્યા
વધારે આવે તેટલા કારક ગ્રહની દશાનાં વર્ષનું પ્રમાણ થાય છે. બીજા
ગ્રહની દશા ગ્રહથી કારકસૂધી ગણતાં જેટલા આંક આવે તેટલાં વર્ષની થાય
છે. જે ગ્રહ કારક ગ્રહની સાથે પડેલો હોય તેનાં દશાવર્ષ કારક ગ્રહની
દશા જેટલાં થાય છે. પહેલી દશા કારક ગ્રહની, બીજી કારક ગ્રહથી કેન્દ્ર-
સ્થાનમાં પડેલા ગ્રહની, ત્રીજી પણકૂરસ્થાનમાં પડેલા ગ્રહની અને ચોથી

૧. દરેક રાશિનાં દશાવર્ષ (૯) નવ નવ લેવાં.

૨. આ કારક કેન્દ્રાદિ દશાનો વિધિ છે.

૩. પહેલાં જે કેન્દ્રાદિ દશા કહી તેનો આ બીજો ભેદ છે. પ્રત્યેક રાશિનાં
દશાવર્ષ નવ નવ ગણવાં.

આપોક્તિભ સ્થાનમાં પડેલ ગ્રહની દશા થાય છે. એક સ્થાનમાં એક કરતાં વધારે ગ્રહ હોય તો તેનો બળથી નિર્ણય કરવો.^૧ ॥ ૧૩ ॥

સ્વામિબલફલાનિચપ્રાગ્વત્ ॥ ૧૪ ॥

દશાપતિ, રાશિ તથા ગ્રહનાં ફળ પૂર્વોક્ત શાસ્ત્રાનુસાર જાણવાં. ॥ ૧૪ ॥

સ્થૂલાદર્શવૈષમ્યાશ્રયોમંડૂકસ્ત્રિકૂટઃ ॥ ૧૫ ॥

મંડૂકદશા. ચર, સ્થિર અને દ્વિસ્વભાવ રાશિઓની મંડૂક દશા થાય છે. લગ્ન અને સાતમા ભાવમાં જે બળવાન રાશિ હોય તેની પહેલી દશા, ચાર પછી તેની કેન્દ્ર રાશિની, તે પછી પચ્ચર રાશિની અને તેપછી આપોક્તિભ રાશિની દશા આવે છે. દરેક રાશિનું પ્રમાણુવર્ષ ૯ નવ નવનું થાય છે. એક સ્થાનમાં ધણી રાશિ રહેલ હોય તો તેમાંની બળવાન હોય તેની પહેલી દશા, તે પછી તેથી ઓછાં બળવાળી રાશિની દશા ક્રમ મુજબ લેવી. સ્ત્રીની જન્મપત્રિકા હોય તો સાતમા ભાવની રાશિની દશાથી દશારંભ કરવો. ॥ ૧૫ ॥

નિર્યાણલાભાદિશૂલદશાફલે ॥ ૧૬ ॥

નિર્યાણ રાશિની સાતમી રાશિથી શૂલદશાનો પ્રારંભ થાય છે. ચારપછી શૂલદશાવિધિમાં ક્રમવાર રાશિઓની દશા આવે છે. દરેક રાશિની દશાનું પ્રમાણુ નવ નવ વર્ષનું ગણવું. ॥ ૧૬ ॥

પુરુષેસમાઃસામાન્યતઃ ॥ ૧૭ ॥

જે રાશિની પહેલી દશા આવતી હોય તે રાશિ પુરુષસંજ્ઞિક હોય તો આરંભ રાશિથી દશાપ્રવૃત્તિ થાય છે. ને તે પ્રત્યેક રાશિની દશા નવ નવ વર્ષની થાય છે. તે રાશિ જો સ્ત્રીસંજ્ઞિક હોય તો તેથી સાતમી રાશિથી દશાપ્રવૃત્તિ થાય છે. ને તે દરેકનાં નવ નવ વર્ષ ગણવામાં આવે છે. ॥ ૧૭ ॥

સિદ્ધાઉદ્ગદાયે ॥ ૧૮ ॥

નક્ષત્ર દશાનાં વર્ષાદિ પ્રસિદ્ધ છે તે પરથી જાણી લેવાં.^૨ ॥ ૧૮ ॥

જગત્તથ્થુષોરર્જયોગાર્જ્ઞે ॥ ૧૯ ॥

દરેક ચર અને સ્થિર રાશિઓની દશાનાં વર્ષનો સરવાળાનું અર્ધ કરાયેલી યોગાર્ધદશામાં રાશિની દશાનાં વર્ષ આવે છે. ॥ ૧૯ ॥

^૧ કારકેન્દ્રાદિ દશાનો આ વિધિ છે.

^૨ મુખ્ય નક્ષત્રદશા બે પ્રકારની છે. અષ્ટોત્તરી ને વિંશોત્તરી. વિંશોત્તરી દશાનો વિધિ લઘુપારાશરીનાં અતિમ પૃષ્ઠમાં છાપી બતાવવામાં આવ્યો છે તે પાઠક ગણે જોઈ લેવો.

સ્થૂલાદર્શવૈષમ્યાશ્રયમેતત્ ॥ ૨૦ ॥

ચોગાર્ધદશા પ્રવૃત્તિ લગ્ન અને સાતમા ભાવમાં રહેલ રાશિઓમાં જે બળવાન રાશિ હોય તેની દશાથી થાયછે. દશાક્રમમાં સમ રાશિમાં ઉત્ક્રમ ગણના અને એકી રાશિમાં ક્રમ ગણના કરવી. સ્ત્રીની પત્રિકા હોય તો બળવાન સાતમી રાશીથી દશારંભ કરવો. ॥ ૨૦ ॥

કુજાદિચ્ચિકૂટપદક્રમેણદશા ॥ ૨૧ ॥

લગ્નથી નવમી રાશિની દશાથી દૃષ્ટિપાદના પ્રમાણમાં દુગદશા થાયછે. એટલે પહેલી નવમી રાશિની દશા, ત્યારપછી સંમુખરાશિની દશા ને ત્યારપછી પાર્શ્વરાશિની દશા આવેછે. ક્રમગણનામાં એકી તથા બેકી પદ રાશિમાફક ધ્યાનમાં લેવાં. ॥ ૨૧ ॥

માતૃધર્મયોઃસામાન્યંવિપરીતમોજકૂટયોઃ ॥ ૨૨ ॥

પાંચમી અને અગિઆરમી રાશિ ક્રમે સમ અને વિષમ છે છતાં તેની ગણના ઉક્ત ક્રમથી ઉલટી થાયછે.^૧ ॥ ૨૨ ॥

યથાસામાન્યંયુગ્મે ॥ ૨૩ ॥

જેમકે સિંહરાશિ યુગ્મસંશ્લેષ રાશિ છે તેની સામાન્ય ગણના કરવામાં આવેછે. ॥ ૨૩ ॥

પિતૃમાતૃધર્મપ્રાણ્યાદિચ્ચિકોણે ॥ ૨૪ ॥

લગ્ન, પંચમ અને નવમ ભાવમાં પડેલ રાશિઓમાં જે બળવાન રાશિ હોય તેનાથી ત્રિકોણદશાનો આરંભ થાય છે. ત્યારબાદ તે રાશિનાં એકી એકી પ્રમાણમાં ક્રમેત્ક્રમે બારે રાશિની દશા આવેછે; ને તેમની દશાનાં વર્ષ ચરારાશિની દશાપ્રમાણમાં આવેલ હોય તે લેવાં. ॥ ૨૪ ॥

તત્રદ્વારવાહ્યાભ્યાંતદ્વત્ ॥ ૨૫ ॥

દરેક રાશિની દશાનાં દ્વાર અને બાહ્યમાં પૂર્વોક્ત ફળાદેશ કરવો. ॥ ૨૫ ॥

ધાસગૈરિકાત્પત્નીકરાત્કારકૈઃફલાદેશઃ ॥ ૨૬ ॥

કારકથી સાતમી રાશિપરથી સ્ત્રી, ત્રીજી રાશિપરથી ભાઈ ને નવમી રાશિપરથી પિતા તથા ધર્મનો વિચાર કરવો. ॥ ૨૬ ॥

^૧ એટલે પાંચમી રાશિ સમ છે છતાં તેની સવ્યગણના કરવામાં આવેછે ને અગિઆરમી રાશિ ચર છે તેની અપસવ્ય ગણના કરવામાં આવેછે.

તારાકાંશેમંદાદ્યાદેશેશઃ ॥ ૨૭ ॥

ચંદ્રના નક્ષત્રની ઘટિકાને ૧૨ થી ભાગ દેવો ભાગોનાં જેટલા ધટીપળ આવે તેટલી ધટીનું એકેકું ખંડ થાય છે. એ બાર ખંડમાંથી જેટલામાં ખંડ-કમાં જન્મ થયો હોય તેટલાની જન્મ લક્ષ્યથી જે રાશિ આવતી હોય તેની આધ દશા નક્ષત્રદશા વિધિમાં થાય છે. ત્યાર બાદ રાશિનાં સમવિષય પ્રમાણુવી ગણુના અનુસાર ક્રમે બીજી રાશિઓની દશા થાય છે, પ્રત્યેક દશાનું પ્રમાણુ વર્ષન-વનવતું ગણુવું. ॥ ૨૭ ॥

તસ્મિન્નુચ્ચેનીચેવાશ્રીમંતઃ ॥ ૨૮ ॥

સ્વમિત્રમેર્કિંચિત્ ॥ ૨૯ ॥

દુર્ગતોઽપરથા ॥ ૩૦ ॥

એ પ્રમાણુ સિદ્ધ કરાયલી નક્ષત્રદશામાં જે રાશિનો સ્વામી હુચ્ચ કે નીચ રાશિમાં રહેલ હોય તો તે રાશિની દશામાં મનુષ્ય શ્રીમન્ત થાય છે, પોતાની મિત્રની રાશિમાં રહેલ હોય તો થોડાંક દ્રવ્યવાળો મનુષ્ય થાય છે, અને જે શત્રુ રાશિમાં રહેલ હોય તો મનુષ્ય દુર્ગતી દરિદ્ર થાય છે. ॥૨૮॥૨૯॥૩૦॥

સ્વવૈષમ્યેયથાસંક્રમવ્યુત્ક્રમૌ ॥ ૩૧ ॥

આત્મકારક એકી પદ માં રહેલ હોય તો રાશિની સામાન્ય ગણુના પ્રમાણુ ગણુના કરવી. ॥ ૩૧ ॥

સામ્યેવિપરીતમ્ ॥ ૩૨ ॥

આત્મકારક સમ પદ માં રહેલ હોય તો વિપરીત ગણુના કરવી. ॥૩૨॥

શનૌચેત્યેકે ॥ ૩૩ ॥

અને શનિના સંબધમાં પણ એમજ કરવું એવો કેટલાક આચાર્યોનો મત છે. ॥ ૩૩ ॥

અંતર્મુક્ત્યંશયોરેતત્ ॥ ૩૪ ॥

કારકની દશા અંતર દશામાં પણ રાશિની ગણુનાનો એજ પ્રકાર સમજવો. ॥ ૩૪ ॥

૧ એકી રાશિની ક્રમગણુના અને બે રાશિની અપસવ્ય ગણુના કરવી, એ સામાન્ય ગણુના કહેવાય છે.

૨ એકી રાશિની અપસવ્ય ગણુના અને બેકી રાશિથી સવ્ય ગણુના કરવી.
જૈ. ૮

શુભાદશાશુભયુતેધામ્ન્યુચ્ચેવા ॥ ૩૫ ॥

જે રાશિમાં શુભ ગ્રહ પડેલા હોય વા ઉચ્ચનો કોઈ ગ્રહ તેમાં પડેલો હોય વા તેનો સ્વામી ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલો હોય, તેની દશા સારી થાયછે. ॥૩૫॥

અન્યથાન્યથા ॥ ૩૬ ॥

એ સિવાયની સ્થિતિવાળી રાશિની દશા અશુભ ફળદાતા થાયછે. ॥૩૬॥

સિદ્ધમન્યત્ ॥ ૩૭ ॥

દશાફળ સંબધમાં અન્ય જાતકના ગ્રંથમાં ઘણું લખાયલું છે ને તે સ્પષ્ટ છે મારે જાણી લેવું. ॥ ૩૭ ॥

इति द्वितीयाध्यायस्यचतुर्थःपादः ॥

ખીજો અધ્યાય પૂરો થયો.

श्री

श्रीमान् पृथुयशसा विरचित

षट्पञ्चाशिकानुं

रा. रा. कानञ्च भयाशंकर द्विवेदीकृत

पुष्कण विवेचन सहित गुजराती भाषांतर.

छपावी प्रसिद्धकर्ता

पंडित ज्येष्ठाराम मुकुन्द

संस्कृत पुस्तकालय.

कालकहेवीरोड नं. ३५३, मुम्बई.

सं. १९५३. सन १९९७.

कीमत रु. ०-८-०

મુંબઈ શેઠ જીવજી દાદાજીના “નિર્ણયસાગર”
ચંત્રાલયમાં છાપ્યું.

સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટપ્રમાણે રજીસ્ટર નોંધાવ્યું છે.

પદ્યંચાશિકા.

આ ગ્રંથ શાલિવાહન વૃષના આશરે ૪૮૦ નાં વર્ષની લગભગ ઉજ્જયનીના રહીશ જ્યોતિર્વિદ્ શ્રીમાન વરાહમિહિરાચાર્યના પુત્ર પૃથુયશા નામના દૈવજ્ઞે રચેલ છે. પૃથુયશાનો જન્મ ક્યારે થયો અને મરણ ક્યારે થયું તે સાધનના અભાવે આપણે જાણી શકતા નથી. પૃથુયશા વરાહમિહિરાચાર્યનો પુત્ર થાયછે તેપરથીજ ઉપર લખેલ અડસઠો આપણે કહાડી શકીએ છીએ. વરાહમિહિર ચારના શૈકામાં થયા તેનો પુત્ર પણ તેનાં આશરે ત્રીસ વર્ષની ઉમરે થયો હોવો જોઈએ જેથી અટકજો આ ગ્રંથનો રચના કાળ શકે ૪૮૦ ની લગભગ અમે માનીએ છીએ. પૃથુયશા આચાર્યના રચેલા ખીજા ગ્રંથો જોવામાં નથી આવતા તેથી એ પ્રકારના તર્ક ઉત્પન્ન થાયછે. ગ્રંથ રચવાપર કાંતો તેમને થોડી પ્રીતિ હોવી જોઈએ અથવા તેમનું મરણ વરાહમિહિરાચાર્યની પૂર્વે અથવા તેના પછી તરતજ થયું હોવું જોઈએ કે જેથી અલ્પવયને લીધે ગ્રંથ રચવાનો કાળ તેમને મળ્યો ન હોય.

આ નાનો ગ્રંથ પ્રશ્નવિષયનો છે, અમુક કાર્ય ક્યારે થશે વા અમુક જગોએ પ્રયાણ કરવાથી શું લાભ થશે યાને ગતવસ્તુ ક્યારે પાછી મળશે, રોગી રોગમુક્ત ક્યારે થશે વિગેરે વ્યવહાર યોગ્ય પ્રશ્નના ખુલાસા આપવાની એવી તો સરસ ટુંકી રીતો તેમાં આપવામાં આવી છે કે તે ગ્રંથ અત્યાર લગણુ પ્રશ્નગ્રંથમાં મુખ્ય ગણાતો આવ્યો છે. આ ગ્રંથના ૫૬ શ્લોક છે ને તેનાં સાત પ્રકરણ કરવામાં આવ્યાં છે, પહેલાં પ્રકરણને હોરાધ્યાય એવું નામ આપેલ છે; તેમાં પ્રશ્નકુંડલીનાં કયા સ્થાનથી કેવાં પ્રશ્નોનો કેવો જવાબ આપવો તે સંક્ષેપથી શ્લોક ૭ થી સમજાવવામાં આવ્યું છે.

ખીજા પ્રકરણમાં ગમાગમ માટે વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે. આ પ્રકરણનો વિષય રાજ્યકર્તાઓને અતિઉપયોગી છે કેમકે કયે વખતે હલ્લો લઈ જવાથી શત્રુને પરાજિત કરી શકાશે કે નહિ તેનો ખુલાસો ઘણીજ સરસ રીતે આમાંથી મળી શકેછે. ત્રીજા પ્રકરણમાં યુદ્ધમાં રાજાનો જય થશે કે પરાજય તે જાણવાના યોગો આપેલ છે જેથી તેને જય પરાજયસંબંધી પ્રકરણ એવું નામ આપેલું છે. ચોથા પ્રકરણમાં હરેક પ્રશ્નનાં શુભાશુભનું જ્ઞાન શી રીતે કરવું તેના યોગો આપેલા છે. પાંચમા પ્રકરણમાં પ્રવાસવીધે લખવામાં

આબ્યું છે. છતાં પ્રકરણમાં ગયેલી વસ્તુ પાછી મળશે વા નહીં તે પ્રશ્નપરથી નકી કરવાના યોગો આપવામાં આવ્યા છે, અને સાતમા પ્રકરણમાં પ્રકીર્ણક વિષય આપેલ છે. આ નાનો ગ્રંથ જે કોઈ જ્યોતિષી તેના ગૂઢ કારણસંહિત મનન કરી ભણે તો તેની વાણી મિથ્યા થવા થોડોજ સંભવ છે.

આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવામાં બનતી કોશિશે દરેક શ્લોકનો શબ્દાર્થ શરૂઆતે લેવાની તજવીજ રાખવામાં આવેલ છે. ગ્રંથમાં જે હકીકત નથી આપવામાં આવી તે નવા વાંચનારને ઉપયોગી થાય માટે દરેક શ્લોકના ટીપણરૂપ ઉપયોગી હકીકત અમે આપેલ છે, ભાષાંતરસંબંધી કંઠપિણુ આમી જે કોઈ મહાશયના ધ્યાનમાં આવે તે જે અમને જણવવામાં આવશે તો મોટા ઉપકાર સાથે સ્વીકારી ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિમાં તેટલો વધારો થકારે કરવાને અમે સુકશું નહીં. આશા છે જે જ્યોતિર્વિદ્યાના જ્ઞાસુઓ અમને હમેશ બનતી મદદ આપતા રહી અમારા આરંભેલા ઉદ્યોગને દૃઢ કરશે. અસ્તુ.

ભાષાંતરકર્તા.

કાનજી દ્વિવેદી.

ષટ્પંચાશિકાનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

પ્રકરણ ૧ લું.

હોરાધ્યાય.

પ્રણિપત્યરવિંમૂર્ધાવરાહમિહિરાત્મજેનપૃથુયશસા ॥

પ્રાશ્નેકૃતાર્થગહનાપરાર્થમુદ્દિશ્યસઘશસા ॥ ૧ ॥

સૂર્યને મસ્તકથી નમસ્કાર કરતા, વરાહમિહિરાત્માર્થના સારા યશવાળા પૃથુ-
યશા નામના પુત્રથી ખીન્નઓને ઉપયોગી થાય માટે પ્રશ્નવિષયમાં ગહન અર્થ-
વાળી (આ પ્રશ્નવિદ્યા) રચાએલી છે. ॥ ૧ ॥

ચ્યુતિર્વિલગ્નાદ્ધિવુકાચ્છટ્વદિર્ઘ્યાત્પ્રવાસોસ્તમયાનિવૃત્તિઃ ॥

વાચ્યંગ્રહૈઃપ્રશ્નવિલગ્નકાલાત્ગૃહંપ્રવિષ્ટોહિવુકેપ્રવાસી ॥ ૨ ॥

સ્થાનપરિભ્રંશ સંબંધી લગ્નપરથી^૧, ચોથા સ્થાનપરથી વૃદ્ધિસંબંધી,^૨
દશમાં ભાવપરથી પ્રવાસ સંબંધી,^૩ અને સાતમા ભાવપરથી પ્રવાસમાંથી
નિવૃત્તિ સંબંધી^૪ અને લગ્નથી ચોથા સ્થાનપરથી પ્રવાસી ઘરે આબ્યો (કે નહીં)
તે સંબંધી^૫ પ્રશ્નસમયનાં લગ્ન ને ગૃહપરથી કહેવું.^૬ ॥ ૨ ॥

૧ પ્રશ્નસમયનાં લગ્નપરથી અમુક જગોથી અમુક શખ્સ રવાને થયો કે નહિ
વિગેરે વિયોગ સંબંધી પ્રશ્ન પહેલા ભાવપરથી જોવાં.

૨ ચોથા ભાવપરથી સ્થાન, ગૃહ, મિત્ર વિગેરેના સુખની વૃદ્ધિ
સંબંધી જોવું.

૩ માઝે જવાનું થશે કે નહિ વિગેરે પ્રશ્ન દશમા ભાવપરથી જોવાં.

૪ પ્રવાસમાંથી પ્રવાસી ક્યારે પાછો આવશે વિગેરે પ્રશ્ન સાતમા ભાવ-
પરથી જોવાં.

૫ પ્રવાસી રસ્તામાં છે. ઘરમાં આબ્યો કે નહિ વિગેરે પ્રશ્નો પણ ચોથા
ભાવપરથી જોવાં.

૬ જેમ કે “ચ્યુતિ” સંબંધી પ્રશ્ન છે. લગ્નમાં ચરણશિ પડેલ છે તેનાપર
શુભગ્રહની દૃષ્ટિ છે. ખીન્ન પાપગ્રહનો તેની સાથે કોઈ રીતે સંબંધ નથી. એ પ્ર-
શ્નમાં “ચ્યુતિ” અવશ્ય થશે એમ કહેવાય ને તેમ ન હોય તો તે સ્થાનથી
પ્રચ્છન્નનું નિકળવાનું નહિ થાય એમ કહેવાય. એ પ્રમાણે એ ચારે સ્થાનો

યોયોભાવઃસ્વામિદષ્ટોયુતોવાસૌમ્યૈર્વાસ્યાત્તસ્યતસ્યાસ્તિવૃદ્ધિઃ ॥

પાપૈરેવંતસ્યભાવસ્યહાનિર્નિર્દેષ્ટવ્યાપૃચ્છતાંજન્મતોવા ॥ ૩ ॥

જે જે ભાવ^૧ પોતાના સ્વામીથી^૨ યુક્ત અથવા દૃષ્ટ હોય^૩ અથવા સૌમ્યગ્રહ^૪ યુક્ત અથવા દૃષ્ટ હોય, તે ભાવની વૃદ્ધિ^૫ અને પાપગ્રહ^૬ યુક્ત હોય વા દૃષ્ટ હોય તે તે ભાવની હાની^૭ પ્રશ્ન કરનારનાં પ્રશ્નપરથી અથવા જન્મપરથી કહેવી. ॥ ૩ ॥

સંબંધી કળનો તે સ્થાનમાં રહેલી ચર સ્થિર દ્વિસ્વભાવાદિ રાશિઓપરથી તથા તેમની સાથે રહેલા ને તેમને જોનારા ગ્રહ અને તેમના સ્વામિના શુભાશુભ સંબંધ-પરથી આદેશ કરવો.

૧ રાશિચક્રના દરેક ખારમા ભાગને ભાવ કહેછે. જે લગ્ન હોય તે પહેલો ભાવ કહેવાય છે. ત્યાર પછીના દરેકને બીજો ત્રીજો એમ ઉત્તરોત્તર ખારે ભાવો કહેવાય છે.

૨ ભાવમાં જે રાશિ રહેલી હોય તેનો જે ગ્રહ સ્વામી થતો હોય તે તે ભાવનો સ્વામી ગણાય છે. રાશિઓના સ્વામીઓ નીચેપ્રમાણે છે.

મેષનો સ્વામી.	મંગળ,	વૃષભનો સ્વામી	શુક
મિથુન	બુધ,	કર્ક	ચંદ્ર
સિંહ	સૂર્ય,	કન્યા	બુધ
તુલ	શુક,	વૃશ્ચિક	મંગળ
ધન	ગુરુ,	મકર	શનિ
કુંભ	શનિ,	મીન	ગુરુ

૩ દરેક ગ્રહ પોતાથી સાતમે રહેલાને પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોયછે. દશમે અને ત્રીજે રહેલને $\frac{2}{3}$ દૃષ્ટિથી જોયછે, નવમે પાંચમે રહેલને $\frac{1}{2}$ દૃષ્ટિથી જોયછે; ને ચોથે આઠમે રહેલને $\frac{1}{4}$ દૃષ્ટિથી જોયછે; ગુરુ નવમે તથા પાંચમે રહેલને, મંગળ પોતાથી ચોથે તથા આઠમે રહેલને તથા શનિ પોતાથી દશમે અને ત્રીજે રહેલને પૂર્ણદૃષ્ટિથી જોઈ શકે છે.

૪ પૂર્ણકળાનો ચંદ્ર, ગુરુ, શુક અને પાપગ્રહના યોગ વિનાનો બુધ, સૌમ્ય અથવા શુભગ્રહ કહેવાય છે.

૫ ક્ષીણચંદ્ર, સૂર્ય, શનિ, મંગળ અને પાપગ્રહ યુક્ત બુધ પાપગ્રહ અથવા તે કૂર ગ્રહ કહેવાય છે.

૬ એ ભાવમાં જોવાતી બાબતની વૃદ્ધિ કહેવી.

૭ એ ભાવમાં જોવાતી દરેક બાબતની હાનિ કહેવી.

૮ એ ખારે ભાવોમાં ક્યા ક્યા વિષયો વિષે જોઈ તેની સમજ નીચેની વિગત વાંચાથી પરશે.

સૌમ્યેવિલગ્નેયદિવાસ્યવર્ગેશીર્ષોદયેસિદ્ધિમુપૈતિકાર્યમ્ ॥

અતોવિપર્યસ્તમસિદ્ધિહેતુઃકૃચ્છ્રેણસંસિદ્ધિકરંવિમિશ્રમ્ ॥ ૪ ॥

પ્રથમ સમયે સૌમ્ય ગ્રહ લગ્નમાં હોય, અથવા સૌમ્ય ગ્રહના વર્ગમાં તે લગ્ન રહ્યું હોય^૧ અથવા શીર્ષોદય^૨ રાશિનું લગ્ન હોય તો કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે; એથી વિપરીત^૩ લગ્ન હોય તો કાર્ય સિદ્ધિ પામતું નથી. અને મિશ્ર-સ્થિતિનું^૪ લગ્ન હોય તો કલેશથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. ॥ ૪ ॥

લગ્ન અથવા તો પહેલા ભાવમાં, શરીર, યશ, અંગના વિભાગોનું લંબાદરવત્વ મુસાફરી વિગેરે,

ખીન ભાવમાં, ધન, કુટુંબ, સ્ત્રી વિગેરે.

ત્રીન ,, મિત્ર, ભાઈ, પરાક્રમ, વીર્ય, ભોજન વિગેરે.

ચોથા ,, માતા, ઘર, ખેતર, વાડી, મેહેલ, વાહન, વિધા વિગેરે.

પાંચમા ,, પુત્ર, વિદ્યા, વિનય, રાજ, મંત્ર વિગેરે.

છઠા ,, રોગ, શત્રુ અને મોશાળ વિગેરે.

સાતમા ,, સ્ત્રી, પ્રવાસ, વ્યાપાર વિગેરે.

આઠમા ,, મૃત્યુ, કર્મ વિગેરે.

નવમા ,, ધર્મ, પિતા, યશ વિગેરે.

દશમા ,, રાજ્ય, પિતા, વ્યાપાર, કર્મ, વૃત્તિ વિગેરે.

અગિઆરમા ,, લાભ વિગેરે.

બારમા ,, ખર્ચ વિગેરે.

૧ લગ્ન, હોરા, દષ્ટકાણુ, સપ્તાંશ, દ્વાદશાંશ, નવાંશ ને ત્રિશાંશ એ લગ્નના વિભાગો છે. તે દરેકને વર્ગ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. લગ્ન સૌમ્ય ગ્રહ-યુક્ત કે શીર્ષોદય રાશિનું ન હોય ને આ કહેલા વર્ગમાં તે સૌમ્ય ગ્રહની રાશિનું આવતું હોય તો તે સૌમ્ય ગ્રહના વર્ગનું કહેવાય છે.

૨ મેષ, વૃષભ, કર્ક, ધન અને મકર રાશિઓ પૃષ્ઠોદય રાશિ કહેવાય છે. મીન ભલયોદય રાશિ કહેવાય છે. બાકીની શીર્ષોદય રાશિ કહેવાય છે.

૩ એટલે કે પાપગ્રહ યુક્ત લગ્ન હોય વા પાપગ્રહના વર્ગમાં રહેલું હોય વા પૃષ્ઠોદય રાશિનું લગ્ન હોય તો કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.

૪ એટલે પાપ અને સૌમ્ય ગ્રહો લગ્નમાં રહેલા હોય વા ભલયોદય રાશિનું લગ્ન હોય વા સૌમ્ય અને પાપગ્રહના વર્ગમાં લગ્ન રહેલું હોય તો કાર્ય ઘણા કલેશથી સિદ્ધ થાય છે.

હોરાસ્થિતઃપૂર્ણતનુઃશશાંકોજીવેનદૃષ્ટોયદિવાસિતેન ॥

ક્ષિપ્રંપ્રનટ્ટસ્યકરોતિલબ્ધિલાભોપયાતોવલવાનશુભશ્ચ ॥ ૫ ॥

(પ્રશ્ન સમયે) લગ્નમાં રહેલો પૂર્ણકળાનો ચંદ્ર ગુરૂ અથવા શુક્રથી જોવાતો હોય તો તે ગયેલી વસ્તુ તરત મેળવી આપે છે અને બળવાન^૧ શુભગ્રહ અગિઆરમે રહેલો હોય તો તે પણ ગત વસ્તુનો લાભ કરાવે છે. ॥ ૫ ॥

સ્વાંશેવિલગ્નેયદિવાત્રિકોણેસ્વાંશેસ્થિતઃપદ્મ્યતિધાતુચિંતાં ॥

પરાંશકસ્થશ્ચકરોતિજીવંમૂલંપરાંશોપગતઃપરાંશમ્ ॥ ૬ ॥

(પ્રશ્ન સમયે) પોતાના નવાંશમાં રહેલો^૨ ગ્રહ પોતાનાજ નવાંશમાં રહેલાં લગ્નને અથવા તો પોતાના અંશમાં રહેલા પાંચમા વા નવમા ભાવને જોતો હોય તો (પુછનારને) ધાતુચિંતા^૩ કહેવી; અન્ય ગ્રહના અંશમાં રહેલો ગ્રહ (સ્વાંશમાં રહેલાં લગ્નને અથવા પાંચમા કે નવમા ભાવને જોતો

૧ બૃહજ્જાતકમાં ગ્રહોનાં સ્થાન દિશ્વ મેષ્ટા નૈસર્ગિક વિગેરે બળ કહેવાયલાં છે તે આદિ પણ ઉપયોગમાં લેવાં.

૨ રાશિના નવમા ભાગને નવાંશ કહેછે. એની ગણના નીચે પ્રમાણે છે. મેષ, ધન અને સિંહના નવાંશ મેષથી ગણાય છે. વૃષભ, કન્યા અને મકર એ રાશિના નવાંશ મકરથી ગણાય છે, મિથુન, તુલ અને કુંભના નવાંશ તુલથી ગણાય છે. ને કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીનના નવાંશ કર્કથી ગણાય છે. અમુક ગ્રહ કયા ગ્રહના નવાંશમાં રહેલો છે એ જોવું હોય તો પ્રથમ તે ગ્રહ કઈ રાશિના કેટલા અંશે છે તે જાણવું, ત્યાર બાદ તે અંશ સૂધી કેટલાં નવાંશ યાયછે તે જોવું. પછી જેટલા નવાંશ થતા હોય તેટલામી તે રાશિનો નવાંશ જે રાશિથી ગણવાનું કહેવામાં આવ્યું હોય તેથી ગણતાં જે રાશિ આવે તે જે ગ્રહની હોય તેના નવાંશનો તે ગ્રહ કહેવાય છે. દાખલા તરિકે સૂર્ય ૦૧૬૧૪૦૦ છે. તે મેષ રાશિના ૧૬ અંશ અને ૪૦ કળામાં રહેલો છે. એ અંશોમાં રાશિના નવાંશ ૩૨૦ પાંચ સમાય છે; માટે પાંચ નવાંશ ગયા. રાશિ મેષ છે માટે નવાંશગણના મેષથી કરવાની છે; તે માટે મેષથી ગણતાં પાંચમી રાશિ સિંહ આવી. તેમ એ રાશિનો સ્વામી સૂર્ય છે માટે સૂર્યના નવાંશનો સ્વામી સૂર્ય પોતે થયો. એટલે તે સ્વાંશમાં રહેલ કહેવાયો. તેમજ ત્યાં જો સિંહને બદલે કન્યા રાશિ આવત તો તે તેવેના બુધના નવાંશનો ગણાત ને પરાંશમાં રહેલ કહેવામાં આવત. એ પ્રમાણે સ્વાંશ તથા પરાંશ સંબંધી વિચાર કરવો.

૩ સુવર્ણ, રૂપ, ત્રાંબું ઈત્યાદિની ચિંતા.

હોય તો) જીવસંબંધી^૧ ચિંતા કરે છે, અને પરાંશમાં રહેલો (અહીં પરાં-
શમાં રહેલાં લગ્ન અથવા તો પાંચમા વા નવમા ભાવને જોતો હોય તો)
મૂળસંબંધી^૨ ચિંતા કરે છે. ॥ ૬ ॥

ધાતુંમૂળંજીવમિત્યોજરાશૌયુગમેવિદ્યાદેતદેવપ્રતીપમ્ ॥

લગ્નયોગશસ્ત્રક્રમાદ્ગણ્યેવસંક્ષેપોયંવિસ્તરાત્તત્પ્રભેદઃ ॥ ૭ ॥

પ્રથમ સમયે એકી રાશિનું લગ્ન^૩ હોય તો તેના ઉદયાંશ પ્રમાણમાં
ક્રમે ધાતુ, મૂળ અને જીવની ગણના કરવી^૪ ને એકી રાશિનું લગ્ન હોય તો^૫
તેના ઉદયાંશ પ્રમાણમાં તેથી વિપરીત ગણના કરવી.^૬ આ તો સંક્ષેપ છે;
તેનો ભેદ તો વિસ્તારથી કહેવાયેલ છે. ॥ ૭ ॥

इतिवराहमिहिरात्मजपृथुयशोविरचितायांषट्प-

चाशिकायांहोराध्यायः प्रथमः ॥ १ ॥

૧ પુરુષ, જીવ, જંતુ, વિગેરેની ચિંતા.

૨ વૃક્ષ, તુણ, મૂળ, ફળ, ફૂલ વિગેરેની.

૩ મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલ, ધન, ને કુંભ એ એકી રાશિ, પુરુષ રાશિ
અને કૂર રાશિ કહેવાય છે.

૪ એટલે કે એકી રાશિનું લગ્ન હોય તો પહેલા નવાંશમાં ધાતુચિંતા,
બીજામાં મૂળચિંતા ને ત્રીજામાં જીવચિંતા, ચોથામાં ધાતુ, પાંચમામાં મૂળ ને
છઠ્ઠામાં જીવચિંતા એ પ્રમાણે.

૫ વૃષભ, કર્ક, કન્યા, વૃશ્ચિક, મકર અને મીન એ રાશિઓ એકી રાશિ
સ્ત્રીરાશિ ને સૌમ્યરાશિ કહેવાય છે.

૬ એટલે એકી રાશિનું લગ્ન હોય ને પહેલો નવાંશ ઉદય થતો હોય તો
જીવચિંતા, બીજો ઉદય થતો હોય તો મૂળચિંતા ને ત્રીજો ઉદય થતો હોય તો
ધાતુચિંતા, ચોથો ઉદય થતો હોય તો જીવચિંતા; પાંચમો ઉદય થતો હોય તો
મૂળચિંતા ને છઠો નવાંશ ઉદય થતો હોય તો ધાતુચિંતા, એ પ્રમાણે નવે નવાંશોની
ગણના કરી કહેવી.

પ્રકરણ ૨ જી.

ગમાગમવિષે.

દૃષસિંહદૃષ્ટિકૃષ્ઠદૈર્ઘ્યદ્વિસ્થાનંગમાગમૌનસ્તઃ ॥

નમૃતંનચાપિનૃપ્તરોગશાંતિર્નચાભિભવઃ ॥ ૧ ॥

પ્રશ્ન વખતે વૃષ, સિંહ વૃશ્ચિક અથવા કુંભ રાશિનું લક્ષ હોય તો જાણવું કે (પુછનારને) સ્થાનલાભ છે, જવાનું તથા આવવાનું થતું નથી, (માંદાનું) મરણ થતું નથી, (નહીં મળતી અથવા ગયેલી વસ્તુ) નાશ પામતી નથી અથવા વિદેશમાં રહેલો મનુષ્ય નાશ પામ્યો નથી, રોગની શાંતિ થતી નથી અને (શત્રુની સાથેની લડાઈમાં) પરાજય થતો નથી. ॥૧॥

તદ્વિપરીતંતુચરૈર્દ્વિશરીરૈર્મિશ્રિતંફલંભવતિ ॥

લગ્નેદ્વૌર્વક્તવ્યંશુભદૃષ્ટ્યાશોભનમતોન્યત્ ॥ ૨ ॥

ચર રાશિનું લક્ષ હોય તો^૧ તેથી વિપરીત^૨ અને દ્વિસ્વભાવ^૩ રાશિનું લક્ષ હોય તો મિશ્રિત ફળ થાયછે.^૪ લક્ષ અને ચંદ્ર ઉપરની શુભગ્રહની દૃષ્ટિથી શુભ ફળ કહેવું ને એથી વિપરીત હોય તો વિપરીત ફળ કહેવું.^૫ ॥૨॥

સુતશત્રુગતૈઃપાપૈઃશત્રુર્માર્ગાન્નિવર્તતે ॥

ચતુર્થગૈરપિપ્રાપ્તઃશત્રુર્ભયોનિવર્તતે ॥ ૩ ॥

૧ મેષ, કર્ક, વૃલ અને મકર એ ચર રાશિ કહેવાય છે.

૨ એટલે કે (પુછનારને) સ્થાનપ્રાપ્તિ થતી નથી, જવાનું તથા આવવાનું થાયછે, માંદો મરેછે, ગયેલી વસ્તુ મળતી નથી, રોગ વધેછે ને લડાઈમાં પરાજય થાય છે.

૩ મિથુન, કન્યા ધન અને મીન એ દ્વિસ્વભાવ રાશિઓ કહેવાય છે.

૪ એટલે કે તે રાશિમાં ચર રાશિનો જુલુ હોય તો ચર રાશિનું કહેવાયલું ફળ અને પ્રથમ શ્લોકમાં કહેવાયલી રિથર રાશિઓનો જુલુ હોય તો તેનું કહેવાયલું ફળ પુછનારને થાયછે. દ્વિસ્વભાવ રાશિના પ્રથમ લાગનું ફળ રિથર રાશિ મુજબ અને બીજા લાગનું ફળ ચર રાશિ મુજબ થાયછે.

૫ એટલે ચંદ્ર અને લક્ષને પાપગ્રહ જોતા હોય તો અશુભ ફળ થાયછે.

પ્રશ્નકાળે પાંચમા વા છઠ્ઠા ભાવમાં પાપગ્રહ (સૂર્ય, મંગળ અને શનિ રહેલા હોય તો (પુછનારનો) શત્રુ રસ્તામાંથી પાછો વળે છે અને એજ ગ્રહોને ચોથા ભાવમાં રહેલા હોય તો શત્રુ હાર પામી પાછો વળે છે. ॥ ૩ ॥

જ્ઞપાલિકુંભકર્કટારસાતલેયદાસ્થિતાઃ ॥

રિપોઃપરાજયસ્તદાચતુષ્પદૈઃપલાયનમ્ ॥ ૪ ॥

મીન, વૃશ્ચિક, કુંભ અને કર્ક એમાંની કોઈપણ રાશિ (પ્રશ્નલક્ષથી) ચોથા ભાવમાં રહેલી હોય ત્યારે શત્રુનો પરાજય થાયછે, અને ચતુઃપાદ રાશિ ત્યાં રહ્યાથી^૧ શત્રુઓ પલાયન કરી જાયછે. ॥ ૪ ॥

ચરોદયેશુભઃસ્થિતઃશુભંકરોતિયાયિનામ્ ॥

અશોભનૈરશોભનંસ્થિરોદયેપિવાશુભં ॥ ૫ ॥

(પ્રશ્ન વખતે) ચર રાશિના લક્ષમાં રહેલો શુભગ્રહ જનારાઓનું શ્રેય કરેછે; અશુભ ગ્રહોનાં ત્યાં રહેવાથી^૨ અશુભ થાયછે અને સ્થિરરાશિનું લક્ષ હોય તો વિકલ્પે શુભ ફળ થાયછે.^૩ ॥ ૫ ॥

સ્થિરેશશીચરોદયેનચાગમોરિપોર્યદા ॥

તદાગમંરિપોર્વદેદ્વિપર્યયેવિપર્યયમ્ ॥ ૬ ॥

(પ્રશ્ન વખતે) ચર રાશિનું લક્ષ હોય અને સ્થિરરાશિનો ચંદ્ર હોય ત્યારે શત્રુનું આગમન ન થયું હોય તો તે કહેવું;^૪ એથી ઉલટું હોય તો ઉલટું કહેવું.^૫ ॥ ૬ ॥

૧ એટલે કે પ્રશ્નલક્ષથી ચોથે ચતુષ્પાદ રાશિ (મેષ, મિથુન, ધનુરો પાછળનો ભાગ અને વૃષભ એમાંની કોઈપણ રાશિ) રહેલ હોય ત્યારે.

૨ એટલે ચર-રાશિનાં લક્ષમાં રહેવાથી.

૩ એટલે કે સ્થિરરાશિનું લક્ષ હોય ને તેની સાથે જે પાપગ્રહ રહેલો હોય તેનો સ્વામી અથવા તો તે તેની ઉચ્ચ મૂળ ત્રિકોણ, કે મિત્રની રાશિ હોય તો શુભ ફળ થાયછે ને તેમ નથી હોતું તો સર્વદા અશુભ ફળ થાયછે.

૪ એટલે કે જે શત્રુનું આવવું ન થવાનું હોય અર્થાત્ જેના તરફથી હલો આવવાની ધારતી પણ ન હોય તેનું આવવું કહેવું.

૫ એટલે કે ચર રાશિનો ચંદ્ર હોય ને (પ્રશ્ન) લક્ષ સ્થિરરાશિનું આવેલ હોય તો તે વેળા જે શત્રુનું આવવું શંભળાવું હોય તે પણ આવશે નહિ એમ કહેવું.

સ્થિરેતુલગ્નમાગતેદ્વિરાત્મકેતુચંદ્રમાઃ ॥

નિવર્ત્તેરિપુસ્તદાસુદૂરમાગતોપિસન્ ॥ ૭ ॥

સ્થિર રાશિનું લગ્ન હોય ને ચંદ્ર દ્વિસ્વભાવ રાશિનો હોય તો પોતાના સ્થાનથી દૂર આવેલો શત્રુ પણ પાછો વળી જાય છે.

ચરેશશીલગ્નગતોદ્વિદેહઃપથોર્દ્ધમાગત્યનિવર્ત્તેરિપુઃ ॥

વિપર્યયેચાગમનંદ્વિધાસ્યાત્પરાજયઃસ્યાદશુભેક્ષિતેતુ ॥ ૮ ॥

ચર રાશિનો ચંદ્ર હોય ને લગ્નમાં દ્વિસ્વભાવ રાશિ રહેલ હોય તો અર્ધ રસ્તે આવેલ શત્રુ પાછો વળી જાય છે; એથી વિપરીત હોય^૧ તો એ પ્ર-કારનું (શત્રુનું) આવવું થાય છે,^૨ તેમાં પણ તેને અશુભ ગ્રહ જોતા હોય તો (પુછનારનો) પરાજય થાય છે.

અર્કાર્કિજ્ઞસિતાનામેકોપિચરોદયેયદાભવતિ ॥

પ્રવદેત્તદાશુગમનંવક્રગતૈર્નેતિવક્તવ્યમ્ ॥ ૯ ॥

સૂર્ય, શનિ, બુધ અને શુક્ર એમાંનો કોઈપણ ચર રાશિનાં (પ્રશ્ન) લગ્નમાં રહેલ હોય તો (શત્રુનું) તરત જવાનું કહેવું; પરંતુ તે જો વક્ર ગતિના હોય તો^૩ તેમ નહિં થાય એમ કહેવું.^૪ ॥ ૯ ॥

સ્થિરોદયેજીવશનૈશ્વરેક્ષિતેગમાગમૌનૈવવદેતુપૃચ્છતઃ ॥

ત્રિપંચષ્ઠારિપુસંગમાયપાપાશ્ચતુર્થાવિનિવર્ત્તનાય ॥ ૧૦ ॥

સ્થિર રાશિનાં (પ્રશ્ન) લગ્નને શનિ અને ગુરુ જોતા હોય તો પુછનારના (શત્રુઓનું) જવું આવવું કહેવું નહિં; પરંતુ (એજ સ્થિતિનાં લગ્ન વખતે) ત્રીજે પાંચમે ને છઠે ભાવે પાપગ્રહ પડેલા હોય તો શત્રુનું આવવું થાય છે તેમાં પણ પાપગ્રહો ચોથે પડેલા હોય તો શત્રુ પાછો વળી જાય છે. ॥૧૦॥

૧ એટલે કે ચર રાશિનું (પ્રશ્ન) લગ્ન હોય ને દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં ચંદ્ર રહેલો હોય તો.

૨ શત્રુનું આવવું અને પોતાનો પરાજય થાય છે.

૩ જે ગ્રહ આગળ વધવાને બદલે પાછળ હઠતો જણાય તે વક્ર ગતિનો ગ્રહ કહેવાય છે. એ વિષે પંચાંગમાં લખવામાં આવે છે કે અમુક ગ્રહ અમુક દિવસે વક્રી થયો. પ્રશ્ન વખતે ક્લાદેશ કરનારે જરૂર પડે તો તેમાંથી જોઈ લેવો.

૪ એટલે કે ચક્રી આવેલો શત્રુ પાછો નહિં જાય એમ કહેવું.

નાગચ્છતિપરચક્રંયદાર્કચંદ્રૌચતુર્થમ્ભવનસ્યૌ ॥

બુધગુરુશુક્રાહિબુકેયદાતદાશીઘ્રમાયાતિ ॥ ૧૧ ॥

બ્યારે સૂર્ય અને ચંદ્ર (પ્રશ્ન) લગ્નથી ચોથે પડેલા હોય ત્યારે શત્રુના સમૂહનું આવવું થતું નથી, પરંતુ બુધ ગુરુ અને શુક્ર ચોથે ભાવે રહેલા હોય તો તેનું આવવું તરત થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

મેષધનુઃસિંહવૃષાયદ્યુદયસ્થાભવંતિહિબુકેવા ॥

શત્રુર્નિવર્ત્તિતદાગ્રહસહિતાવાવિયુક્તાવા ॥ ૧૨ ॥

મેષ, ધન, સિંહ અને વૃષભ (એમાંની કોઈપણ) રાશિ લગ્ન કે ચોથે ભાવે ગ્રહસહિત કે ગ્રહવિના રહેલ હોય તો શત્રુ પાછો વળી જાયછે. ॥ ૧૨ ॥

સ્થિરરાશૌયદ્યુદયેશનિર્ગુરુર્વાસ્થિતસ્તદાશત્રુઃ ॥

ઉદયેરવિર્ગુરુર્વાચરરાશૌસ્થાત્તદાગમનમ્ ॥ ૧૩ ॥

સ્થિર રાશિનાં (પ્રશ્ન) લગ્નમાં ગુરુ અથવા શનિ રહેલ હોય તો આવતો શત્રુ ત્યાંનો ત્યાંજ થોભી રહેછે; (પ્રશ્ન) લગ્નમાં ચર રાશિના સૂર્ય કે ગુરુ રહેલ હોય ત્યારે શત્રુનું આવવું થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

ગ્રહઃસર્વોત્તમવલોલગ્નાદ્યસ્મિન્ગ્રહેસ્થિતઃ ॥

માસૈસ્તત્તુલ્યસંખ્યાકૌર્નિવૃત્તિયાતુરાદિશેત્ ॥ ૧૪ ॥

સર્વોત્તમ બળી ગ્રહ (પ્રશ્ન) લગ્નથી જોડલાભે ભાવે પડેલો હોય તેટલા માસે જનારનું પાછું આવવાનું કહેવું. ॥ ૧૪ ॥

ચરાંશસ્થેગ્રહેતસ્મિન્કાલમેવંચિનિર્દિશેત્ ॥

દ્વિગુણંસ્થિરભાગસ્થેત્રિગુણંદ્વ્યાત્મકાંશકે ॥ ૧૫ ॥

ગ્રહ ચર રાશિના નવાંશમાં રહેલો હોય તો એ પ્રમાણે (પાછા વળી આવવાનો) કાળ કહેવો, સ્થિર રાશિમાં ગ્રહ હોય તો તે કાળથી જમણો અને દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં રહેલ હોય તો ત્રિગુણિત કાળ કહેવો. ॥ ૧૫ ॥

યાતુર્વિલગ્નાજ્ઞામિત્રમ્ભવનાધિપતેર્યદા ॥

કરોતિવક્રમાવૃત્તેઃકાલંતંબ્રુવતેઽપરે ॥ ૧૬ ॥

બીજાઓ^૧ (પ્રશ્ન) લગ્નથી સાતમા ભાવનો સ્વામી જે વખતે વફી થાય તે વખતને જનારનો યાત્રામાંથી પ્રાપ્ત આવવાનો કાળ કહેછે. ॥ ૧૬ ॥

ઉદયર્ક્ષાચ્ચંદ્રર્ક્ષંભવતિચયાવદિનાનિતાવદ્ધિઃ ॥

આગમનંસ્યાચ્છત્રોર્યદિમધ્યેનગ્રહઃકશ્ચિત્ ॥ ૧૭ ॥

(પ્રશ્ન) લગ્નની રાશિથી ચંદ્રની રાશિ (જેટલી દૂર હોય તે) તુલ્ય દિવસે તેમની વચ્ચે કોઈ ગ્રહ ન હોય તો શત્રુઓનું આવવું થાયછે. ॥ ૧૭ ॥

इतिश्रीव०पृथु०विर०षट्प०गमागमाध्यायोद्वितीयः ॥ २ ॥

પ્રકરણ ૩ જું.

જયપરાજયસંબંધી.

દશમોદયસપ્તમગાઃસૌમ્યાનગરાધિપસ્યવિજયકરાઃ ॥

આરાકીર્ણગુરુસિતાઃપ્રભંગદૌવિજયદાનવમે ॥ ૧ ॥

(પ્રશ્ન સમયે) દશમા પહેલા અને સાતમા ભાવમાં પડેલા સૌમ્યગ્રહો રાજને વિજય દેનાર થાય છે; નવમા ભાવમાં રહેલા મંગળ અને શનિ (શત્રુઓને) નશાડનાર થાય છે અને બુધ ગુરુ ને શુક્ર વિજય દેનાર થાય છે. ॥ ૧ ॥

પૌરાસ્તૃતીયભવનાદ્ધર્માદ્વાયાયિનઃશુભૈઃશુભદાઃ ॥

વ્યયદશમાયેપાપાઃપુરસ્યનેષ્ટાઃશુભાયાતુઃ ॥ ૨ ॥

ત્રીજા ભાવથી (છ રાશિને) પૌર અને નવમા ભાવથી (છ રાશિને) યાયિન (કહેછે) (એ રાશિઓ) શુભગ્રહના સંબંધથી શુભફલ દેનાર થાય છે. (પ્રશ્નલગ્નથી) આરમા દશમા અને અગિઆરમા ભાવમાં રહેલા પાપગ્રહો પુરને નેષ્ટ ફળકર્તા અને જનારને શુભ ફળકર્તા થાય છે. ॥ ૨ ॥

નૃરાશિસંસ્થાહ્યુદયેશુભાઃસ્યુર્વ્યાયસંસ્થાશ્રયદાભવંતિ ॥

તદાશુસંધિપ્રવદેનૃપાણાંપાપૈર્દ્વિદેહોપગતૈર્વિરોધમ્ ॥ ૩ ॥

પુરૂષ રાશિનાં (પ્રશ્ન) લગ્નમાં શુભ ગ્રહ રહેલા હોય અથવા
આરમા કે અગિઆરમા ભાવમાં રહેલા હોય તો રાગ્નઓની તરતજ સંધિ
થાય છે; પાપગ્રહો દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં રહેલા હોય તો વિરોધ થાય છે. ॥૩॥

કેંદ્રોપગતાઃસૌમ્યાઃસૌમ્યૈર્દૃષ્ટાનૃલગ્નગાઃપ્રીતિં ॥

કુર્વતિપાપદૃષ્ટાઃપાપાસ્તેષ્વેવવિપરીતમ્ ॥ ૪ ॥

સૌમ્ય ગ્રહ કેન્દ્રમાં^૧ પડેલા હોય અથવા તો પુરૂષ રાશિમાં રહેલા
હોય ને તેને સૌમ્ય ગ્રહ દેખતા હોય તો તેઓ સંધિ કરે છે. તેજ
સ્થાનકમાં રહેલા પાપગ્રહો પાપગ્રહથી બેવાતા હોય તો તેથી વિપરિત એટલે
વિરોધ કરે છે. ॥ ૪ ॥

દ્વિતીયેવાતૃતીયેવાગુરુશુક્રૌયદાતદા ॥

આશ્વેવાગચ્છતેસેનાપ્રવાસીચનસંશયઃ ॥ ૫ ॥

(પ્રશ્નલગ્નથી) બીજા કે ત્રીજા ભાવમાં ગુરુ અને શુક્ર પડેલા હોય
તો લશ્કર અને પ્રવાસી નિઃસંશય જલદીથી આવે છે. ॥ ૫ ॥

इतिश्रीव०पृथुय०विरचितायांषट्पंचाशिकायां

तृतीयोऽध्यायः ॥ ૩ ॥

પ્રકરણ ૪ શું.

શુભાશુભ જ્ઞાનસંગ્રંધી.

કેંદ્રત્રિકોણેષુશુભસ્થિતેષુપાપેષુકેંદ્રાષ્ટમવર્જિતેષુ ॥

સર્વાર્થસિદ્ધિપ્રવદેન્નરાણાંવિપર્યયસ્યેષુવિપર્યયઃસ્યાત્ ॥ ૧ ॥

કેન્દ્રસ્થાનમાં અને નવમા અને પાંચમા ભાવમાં શુભગ્રહ રહેલા
હોય અને પાપગ્રહો કેન્દ્ર અને આઠમા ભાવ શિવાયના ભાવમાં રહેલા હોય તો

૧ પહેલા, ચોથા, સાતમા અને દશમા ભાવને કેન્દ્ર કહે છે.

મનુષ્યોનાં સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થશે એમ કહેવું. એજ ગ્રહો વિપરીત રીતે રહેલા હોય તો વિપરીત ફળ કહેવું.^૧ ॥ ૧ ॥

ત્રિપંચલાભાસ્તમયેપુસૌમ્યાલાભપ્રદાનેષ્ટફલાશ્ચપાપાઃ ॥

તુલાથકન્યામિથુનઘટશ્ચનૃરાશયસ્તેષુશુભંવદંતિ ॥ ૨ ॥

ત્રીજા પાંચમા અગિઆરમા અને સાતમા ભાવમાં રહેલા શુભગ્રહો લાભ આપનાર અને પાપગ્રહો અશુભ ફળ આપનાર થાય છે. તુલ, કન્યા, મિથુન, કુંભ એ પુરૂષ રાશિનાં લગ્નમાં શુભગ્રહ રહેલા હોય તો સાંડે ફળ થાય એમ મુનીઓ કહે છે. ॥ ૨ ॥

સ્થાનપ્રદાદશમસપ્તમગાશ્ચસૌમ્યામાનાર્થદાઃસ્વસુતલગ્નગતાભવંતિ ॥

પાપાવ્યયાયસહિતાનશુભપ્રદાઃસ્વુલ્લેશશીનશુભદોદશમેશુભશ્ચ ॥ ૩ ॥

(પ્રથમ) લગ્નથી દશમા અને સાતમા ભાવમાં રહેલા શુભગ્રહો સ્થાન અપાવે છે, અને બીજા પાંચમે અને પહેલે ભાવે ગયેલા શુભગ્રહો માન અને પૈસો આપે છે. પાપગ્રહો અગિઆરમે અથવા તો બારમે રહેલા હોય તો તે સાંડે ફળ આપતા નથી. લગ્નમાં પડેલો ચંદ્ર સાંડે ફળ આપતો નથી, અને દશમે રહેલો હોય તો તે સાંડે ફળ આપે છે. ॥ ૩ ॥

ઈંદુંદ્વિસપ્તદશમાયરિપુત્રિસંસ્થંપશ્યેદ્ગુરુઃશુભફલંપ્રમદાકૃતંસ્યાત્ ॥

લગ્નત્રિધર્મસુતનૈધનગાશ્ચપાપાઃકાર્યાર્થનાશમયદાઃશુભદાઃશુભાશ્ચ ૪

(પ્રથમલગ્નથી) બીજા, સાતમા, દશમા, અગિઆરમા, છઠ્ઠા અને ત્રીજા ભાવમાં રહેલા ચંદ્રને ગુરુ જોતો હોય તો સ્ત્રીકૃત શુભફળ થાય છે. લગ્ને, ત્રીજા, નવમે, પાંચમે, આઠમે પાપગ્રહો રહેલા હોય તો કાર્યનો નાશ થાય છે, અને ભય પેદા થાય છે. શુભગ્રહ જો એ સ્થાનમાં રહેલા હોય તો સાંડે ફળ થાય છે. ॥ ૪ ॥

શુભગ્રહાઃસૌમ્યનિરીક્ષિતાશ્ચવિલગ્નસપ્તાષ્ટમપંચમસ્થાઃ ॥

ત્રિષદ્દશાયેચનિશાકરઃસ્યાચ્છુભંવદેદ્રોગનિપીડિતાનામ્ ॥ ૫ ॥

(પ્રથમલગ્નથી) શુભગ્રહ શુભગ્રહની દૃષ્ટીવાળા થઈ પહેલે, સાતમે,

૧ એટલે શુભ ગ્રહો કેન્દ્ર તથા નવમા પાંચમા ભાવ શિવાયના ભાવમાં રહેલા હોય ને કૂર ગ્રહો કેન્દ્રમાં તથા આઠમે ભાવે રહેલ હોય તો મનુષ્યના સર્વ અર્થનો નાશ થાય છે.

આઠમે અથવા પાંચમે ભાવે રહેલા હોય અને ત્રીજે છઠ્ઠે અથવા અગિઆ-
રમે ભાવે ચંદ્ર રહેલો હોય તો રોગથી પીડાતાં મનુષ્યને શુભ ફળ થશે
એમ કહેવું. ॥ ૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरात्मजपृथुयशोविर० षट्पंचा-
शिकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રવાસવિષે.

दूरगतस्यागमनंसुतधनसहजस्थितैर्ग्रहैर्लघात् ॥

सौम्यैर्नष्टપ्राप्तिलघ्वागमनंगुरुसिताभ्याम् ॥ १ ॥

(પ્રશ્ન) લગ્નથી પાંચમે બીજે અને ત્રીજે ભાવે રહેલ ગ્રહ ઉપરથી દૂર
દેશોવર ગયેલ મનુષ્યનું આગમન કહેવું. એજ સ્થાનોમાં જો સૌમ્ય ગ્રહ ર-
હેલા હોય તો ખોવાયેલી વસ્તુ અથવા તો ખોવાએલા મનુષ્યની પ્રાપ્તી કહેવી.
અને શુક્ર અને શુક્ર એજ સ્થાનોમાં રહેલા હોય તો પ્રવાસીનું થોડાજ કા-
ળમાં આવવું થાય છે. ॥ ૧ ॥

जामित्रेक्षथवाषष्ठेग्रहःकेंद्रेथवाक्पतिः ॥

प्रोषितागमनंविद्यात्रिकोणेज्ञेसितेपિवा ॥ २ ॥

(પ્રશ્ન) લગ્નથી સાતમે અથવા છઠ્ઠે કોઈ પણ ગ્રહ રહેલો હોય અને
કેંદ્રમાં શુક્ર રહેલો હોય તો અથવા નવમા અથવા પાંચમા ભાવમાં, બુધ અને
શુક્ર રહેલા હોય તો પ્રદેશ ગયેલાનું આગમન જાણવું. ॥ ૨ ॥

अष्टमस्येनिशानाथेकंदकैःपापवर्जितैः ॥

प्रवासीमुखमायातिसौम्यैर्लाभसमन्वितः ॥ ३ ॥

(પ્રશ્નલગ્નથી) આઠમા ભાવમાં ચંદ્ર રહેલો હોય, કેંદ્રો પાપગ્રહ

વિનાના હોય અને શુભ ગ્રહો કેંદ્રમાં રહેલા હોય તો પ્રવાસી લાભસહીત સુખથી પાછો આવે છે. ॥ ૩ ॥

પૃષ્ઠોદયેપાપનિરીક્ષિતેવાપાપાસ્તૃતીયેરિપુકેંદ્રગેવા ॥

સૌમ્યૈરદૃષ્ટાવધવંધદાઃસ્યુર્નષ્ટાવિનષ્ટામુષિતાશ્ચવાચ્યાઃ ॥ ૪ ॥

પૃષ્ઠોદય રાશીનાં લગ્નને કૂર ગ્રહો જોતા હોય તો પ્રવાસીનું તાડન વધ અથવા તો અંધન થયેલું છે; પાપગ્રહો ત્રીજા ભાવમાં પડેલા હોય અને સૌમ્ય ગ્રહની તેનાપર દૃષ્ટી ન હોય તો પ્રવાસી પોતાના સ્થાનમાંથી બીજે સ્થાને જતો રહ્યો હોય છે; પાપગ્રહો છઠ્ઠા ભાવમાં રહેલા હોય અને તેનાપર સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટી ન હોય તો પ્રવાસી ચોરોથી હુંડાએલો હોય છે; અને કેંદ્રમાં રહેલા પાપગ્રહો સૌમ્ય ગ્રહથી ન જોવાતા હોય તો પ્રવાસીનો વધ તાડન અથવા અંધન થયેલું છે એમ કહેવું. ॥ ૪ ॥

ગ્રહોવિલગ્નાદ્યતમેષ્ટહેતુતેનાહંતાદ્વાદશરાશયઃસ્યુઃ ॥

તાવદ્વિનાન્યાગમનસ્યવિદ્યાન્નિવર્તનંવક્ત્રગતૈર્ગ્રહૈસ્તુ ॥ ૫ ॥

(પ્રશ્ન) લગ્નથી ગ્રહ જેટલામી રાશીમાં પડેલા હોય તેને ખારથી ગુણવાથી રાશી થાય છે. એ રાશીતુલ્ય દિવસે પ્રવાસીનું આવવું જાણવું. વક્ત્રગતીના ગ્રહ હોય તો તેટલા દિવસે (જનાર) પાછો વળી આવશે એમ કહેવું. ॥ ૫ ॥

इतिश्रीवरा० पृथु० षट्पंचाशिकायां

पंचमोऽध्यायःसमाप्तः ॥ ५ ॥

પ્રકરણ ૬ હું.

નષ્ટપ્રાપ્તિ.

ગયેલી વસ્તુ મળવાવિષે.

स्थिरोदयेस्थिरांशेवावर्गोत्तमगतेपिवा ॥

स्थितंतत्रैवतद्द्रव्यंस्वकीयेनैवचोरितम् ॥ ૧ ॥

સ્થિર રાશિનું^૧ વા સ્થિર રાશિના નવાંશનું કે વર્ગોત્તમી^૨ (પ્રશ્ન) લગ્ન હોય તો કોઈ પોતાના (જનથી) ચોરાયલું ધન ત્યાંનું ત્યાંજ પડેલું હોય છે. ॥ ૧ ॥

આદિમધ્યાવસાનેષુદ્રેષ્કાણેષુવિલગ્નતઃ ॥

દ્વારદેશેતથામધ્યેઘૃહાંતેચવદેહનમ્ ॥ ૨ ॥

(પ્રશ્ન) લગ્ન પહેલા, વચ્ચેના અને છેલા દૃષ્કાણુમાં^૩ રહેલું હોય તો (ચોરાયલું વા ખોવાયલું) ધન ક્રમે ખારણામાં, ધરના મધ્યભાગમાં અને ધરના અન્ય ભાગમાં (રહેલું) છે એમ કહેવું.^૪ ॥ ૨ ॥

પૂર્ણઃશશીલગ્નગતઃશુભોવાશીર્ષોદયેસૌમ્યનિરીક્ષિતશ્ચ ॥

નષ્ટસ્યલામ્બંકુરુતેતદાશુલામોપયાતોબલવાન્શુભશ્ચ ॥ ૩ ॥

પૂર્ણકળાનો ચંદ્ર (પ્રશ્ન) લગ્નમાં રહેલો હોય અથવા શીર્ષોદય રાશિનાં (પ્રશ્ન) લગ્નમાં શુભ ગ્રહથી જોવા તો કોઈ શુભ ગ્રહ રહેલો હોય અથવા ખળવાન શુભ ગ્રહ અગિઆરમા ભાવમાં રહેલો હોય તો તે નષ્ટ ધનનો તરત લાભ કરાવે છે. ॥ ૩ ॥

દિગ્વાચ્યાકેન્દ્રગતૈરસંભવેવાવદેદિલગ્નર્ક્ષાત્ ॥

મધ્યાચ્યુતૈર્વિલગ્નાન્નવાંશકૈર્યોજનાવાચ્યા ॥ ૪ ॥

(ખોવાયલી વસ્તુ ક્યાં રહેલ છે તેની) દિશી (પ્રશ્નકુંડલીમાં) કેન્દ્રમાં

૧. વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એ સ્થિર રાશિઓ કહેવાય છે.

૨. મેષ, કર્ક, મકર અને તુલનો પહેલો નવાંશ, વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એમનો પાંચમો અને મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન રાશિનો અન્ય નવાંશ વર્ગોત્તમી નવાંશ અથવા અંશ કહેવાય છે. જેમકે મેષ લગ્ન ૩ અંશે છે તો તે વર્ગોત્તમી લગ્ન કહેવાય. તેમજ ૫૧.૨૯.૦૧.૦ નું લગ્ન પણ કન્યા રાશિનાં છેલાં નવાંશમાં હોવાથી વર્ગોત્તમી કહેવાય.

૩. લગ્નના ત્રીજા ભાગને દૃષ્કાણુ કહે છે.

૪. એટલે કે લગ્નના પહેલા દૃષ્કાણુમાં ધન ધરના ખારના ભાગમાં, બીજા દૃષ્કાણુમાં એટલે લગ્ન દશ અંશથી વધારે ને વીશ અંશથી વધારે હોય તો ધરના મધ્યભાગમાં ને ત્રીજા દૃષ્કાણુમાં ધરના અન્ય ભાગમાં રહેલું છે એમ કહેવું.

પડેલા ગ્રહપરથી ને^૧ ગ્રહનો સંભવ ન હોય તો લગ્નની રાશિપરથી કહેવી.^૨
 ને (તે ધન ખોવાયાની જગોથી કેટલું દૂર ગયું છે તેના) યોજન (પ્રશ્ન)
 લગ્નના પાંચમા નવાંશથી તે વખતનો નવાંશ જોટલોમો ગણુત્રી કરતાં આવતો
 હોય તેટલા કહેવા. ॥ ૪ ॥

इतिश्रीवरा० पृथु० विरचितायांषट्पंचाशिका-
 यांनष्टप्राप्त्यध्यायःषष्ठःसमाप्तः ॥ ६ ॥

પ્રકરણ ૭ મું.

भिश्रिकाध्याय.

विषमस्थितेर्कपुत्रेसुतस्यजन्मान्यथांगनायाश्च ॥

लभ्यावरस्यनारीसमस्थितेतोन्यथावामम् ॥ ૧ ॥

(પ્રશ્ન) લગ્નથી એકી ભાવમાં શનિ રહેલો હોય તો (પુછનારને) છોક-
 રાનો જન્મ અને તેમ ન હોય તો છોકરીનો જન્મ છે (એમ કહેવું), શનિ
 સમ રાશિમાં રહેલો હોય તો કન્યા મળે છે ને ન રહેલો હોય તો મ-
 ળતી નથી. ॥ ૧ ॥

गुरुरविसौम्यैर्दृष्टस्त्रिसुतमदायारिगःशशीलयात्

भवतिचविवाहकर्त्तात्रिकोणकेंद्रेषुवासौम्याः ॥ ૨ ॥

૧. કેન્દ્રમાં પડેલા ગ્રહ એકથી વધારે હોય તો તેમાંથી જે બળવાન હોય
 તેની દિશા કહેવી. ગ્રહની દિશા નીચે પ્રમાણે છે.

સૂર્યની પૂર્વ દિશા, ચંદ્રનો વાયવ્ય કોણ, મંગલની દક્ષિણ દિશા, બુધની
 ઉત્તર દિશા, શુક્રનો ઈશાન કોણ, શુક્રનો અગ્નિ કોણ, શનિની પશ્ચિમ દિશા અને
 રાહુનો નૈરઘ કોણ છે.

૨. મેષ,	સિંહ અને ધનની	પૂર્વ	દિશા છે.
વૃષભ,	કન્યા અને મકરની	દક્ષિણ	" "
મિથુન,	તુલ અને દુભની	પશ્ચિમ	" "
કર્ક,	વૃશ્ચિક અને મીનની	ઉત્તર	" "

લગ્નથી ત્રીજા, સાતમા, પાંચમા, અગિઆરમા અને છઠ્ઠા ભાવમાં પડેલો ગુરુ, સૂર્ય અને બુધથી જોવાતો ચંદ્ર અથવા કેન્દ્ર, નવમા વા પાંચમા ભાવમાં રહેલા શુભ ગ્રહો (પુછનારનો) વિવાહ કરાવે છે. ॥ ૨ ॥

ચંદ્રાર્કયોઃસમમગૌસિતાર્કીસુલેષ્ટમેવાપિતથાવિલગ્નાત્ ॥

દ્વિતીયદુશ્ચિવગતૌતથાચવર્ષાસુવૃષ્ટિમ્વદેન્નરાણામ્ ॥ ૩ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્યથી સાતમા ભાવમાં અથવા ચોથા વા આઠમા ભાવમાં શનિ અને શુક્ર રહેલા હોય અથવા લગ્નથી બીજા વા ત્રીજા ભાવે રહેલા હોય તો મનુષ્યોને વર્ષાઋતુમાં સારી વૃષ્ટિ પડશે એમ કહેવું. ॥ ૩ ॥

સૌમ્યાજલરાશિસ્થાસ્તૃતીયધનકેન્દ્રગાઃસિતેપક્ષે ॥

ચંદ્રેવાપ્યુદયગતેજલરાશિસ્થેવદેર્વર્ષમ્ ॥ ૪ ॥

શુકલપક્ષમાં શુભગ્રહ જળરાશિમાં^૧ બીજા, ત્રીજા ભાવ અને કેન્દ્રમાં રહેલા હોય અથવા ચંદ્ર તે જળરાશિમાં રહેલ હોય તો (વર્ષાઋતુમાં પુછનારને) વર્ષા (થશે એમ) કહેવું. ॥ ૪ ॥

પુંવર્ગેલગ્નગતેપુંગ્રહદષ્ટેવલાન્વિતેપુરુષઃ ॥

યુગ્મેસ્ત્રીગ્રહદષ્ટેસ્ત્રીબુધયુક્તેતુર્ગર્ભયુતા ॥ ૫ ॥

પુરુષરાશિનું બળવાન લગ્ન હોય અને તેને પુરુષગ્રહ^૨ દેખતો હોય તો પુરુષ જન્મે છે; અને સ્ત્રીરાશિનું લગ્ન હોય ને તેને સ્ત્રીગ્રહ^૩ જોતા હોય તો કન્યાનો પ્રસવ થાય છે. (સામાન્ય પ્રશ્ન) લગ્નમાં બુધ રહેલ હોય તો હજી ગર્ભયુક્ત છે, (એટલે જેના વિષે પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે તેને પ્રસવ થયો નથી) એમ કહેવું. ॥ ૫ ॥

કુમારિકાંવાલશશીબુધશ્ચવૃદ્ધાંશનિઃસૂર્યગુરુપ્રસૂતામ્ ॥

સ્ત્રીંકર્કશાંભૌમસિતૌવિધત્તપ્તવંચયઃસ્યાત્પુરુષેષુચૈવમ્ ॥ ૬ ॥

૧ કર્ક, મીન, મકર અને કુંભ એ જળરાશિઓ છે.

૨ સૂર્ય, ગુરુ અને મંગળ પુરુષગ્રહ કહેવાય છે.

૩ ચંદ્ર અને શુક્ર સ્ત્રીગ્રહ કહેવાય છે. બાકીના નપુંસકગ્રહ કહેવાય છે.

બાળચંદ્ર^૧ અને યુધ (લગ્ને રહેલા હોય વા તેને જોતા હોય તો) કુ-
મારિકા,^૨ શનિ વૃદ્ધાવસ્થાની સ્ત્રી; સૂર્ય અને ગુરુ સુવાસણી સ્ત્રી અને મંગળ
અને શુક્ર કર્કશા સ્ત્રી (સંબંધી વિચારો પુછનારનાં મનમાં ઉત્પન્ન) કરેછે. એ
પ્રમાણે શરીરની અવસ્થા થાયછે; પુરુષોના સંબંધમાં પણ એજ પ્રમાણે બાણવું. ॥૬॥

આત્મસમંલગ્નગતૈર્ભ્રાતાસહજસ્થિતૈઃસુતઃસુતગૈઃ ॥

માતાવામગિનીવાચતુર્થગૈઃશત્રુગૈઃશત્રુઃ ॥ ૭ ॥

માર્યાસપ્તમસંસ્થૈર્નવમેધર્માશ્રિતોગુરુદશમે ॥

સ્વાંશપતિર્મિત્રશત્રુપુત્રૈવવાચ્યંવલયુતેષુ ॥ ૮ ॥

લગ્નમાં પડેલા ગ્રહપરથી પોતાના પુરુષની, ત્રીજે પડેલા ગ્રહ
પરથી ભાઈની, પાંચમા ભાવમાં પડેલા ગ્રહપરથી છોકરાની, ચોથે પડેલા
ગ્રહપરથી માતા અથવા એનની, છઠે પડેલા ગ્રહપરથી શત્રુની, સાતમે
પડેલા ગ્રહપરથી સ્ત્રીની, નવમે પડેલા ગ્રહપરથી ધર્મસંબંધની અને દશમે
પડેલા ગ્રહપરથી ગુરુની ચિંતા (પૂછનારના મનમાં હોય) છે. લગ્નના નવાં-
શનો સ્વામી એ પ્રમાણે મિત્ર કે શત્રુની રાશિમાં પડેલ હોય તેનાપરથી
અથવા એની સાથે ઢાઈ બીજે ગ્રહ રહેલો હોય તો તેમાંથી જે બળવાન
હોય તેનાપરથી ચિંતા કહેવી. ॥ ૭ ॥ ૮ ॥

ચરલગ્નેચરભાગેમધ્યાઞ્ઞપ્રવાસચિંતાસ્યાત્ ॥

અષ્ટઃસપ્તમભવનાત્પુનર્નિવૃત્તોયદિનવક્રી ॥ ૯ ॥

ચર રાશિનું અને ચર રાશિના નવાંશનું લગ્ન (પાંચમા નવાંશથી)
મધ્ય નવાંશથી અષ્ટ થયેલું હોય તો (પૂછનારનાં મનમાં) પ્રવાસીની ચિંતા
હોય છે. સાતમા ભાવમાંથી અષ્ટ થયેલો ગ્રહ વક્રી ન થયો હોય તો પ્રવા-
સીના પ્રવાસમાંથી પાછા વળી આવવા સંબંધની (પૂછનારને) ચિંતા હોયછે. ॥૯॥

અસ્તેરવિસિતવક્રૈઃપરજાયાંસ્વાંશુરૌવુધેવેશ્યામ્ ॥

ચંદ્રેચવયઃશશિવત્પ્રવદેત્સૌરેત્યજાતીનામ્ ॥ ૧૦ ॥

૧ શુકલ પ્રતિપદથી તે દશમી સૂધીનો ચંદ્ર બાળચંદ્ર કહેવાય છે, શુકલ
એકાદશીથી તે કૃષ્ણ પંચમી સૂધીનો ચંદ્ર યુવાન ચંદ્ર કહેવાય છે અને કૃષ્ણ છઠ
પછી તે અમાસ સૂધીનો ચંદ્ર વૃદ્ધ ચંદ્ર કહેવાય છે.

૨ ચંદ્ર યુવાન હોય તો યુવાન સ્ત્રી અને વૃદ્ધ હોય તો વૃદ્ધ સ્ત્રીવિધેના વિ-
ચારો પૂછનારનાં મનમાં ઉત્પન્ન કરેછે.

રવિ, શુક્ર અને મંગળ હોય તો પરસ્ત્રી, ગુરુ હોય તો પોતાની સ્ત્રી, બુધ હોય તો વેશ્યા, ચંદ્ર હોય તો સાધારણ સ્ત્રી અને શનિ હોય તો નીચ જાતની સ્ત્રી (સાથે પૂછનારનો યોગ થયેલો) હોય છે; એ સ્ત્રીઓની અવસ્થા ચંદ્રની અવસ્થાના પ્રમાણમાં કહેવી. ॥ ૧૦ ॥

મંદ:પાપસમેતોલગ્નાન્નવમેશુભૈરયુતદષ્ટઃ ॥

રોગાર્ત્ત:પરદેશેષાષ્ટમગોમૃત્યુકરણ્વ ॥ ૧૧ ॥

પાપગ્રહયુક્ત શનિ લગ્નથી નવમાં ભાવમાં શુભ ગ્રહના યોગ અને દષ્ટિવિનાનો હોય તો (પૂછનારને કહેવું કે જે માણસ વિશે તમે પ્રશ્ન કરો છો તે) પરદેશમાં રોગથી પીડાય છે અને તે શનિ આઠમે પડેલો હોય તો તે ત્યાં ગુજરી ગયેલો છે એમ કહેવું. ॥ ૧૧ ॥

સૌમ્યયુતોર્ક:સૌમ્યૈ:સંદષ્ટશ્રાષ્ટમર્ક્સંસ્થશ્ચ ॥

તસ્માદેશાદન્યંગત:સવાચ્ય:પિતાતસ્ય ॥ ૧૨ ॥

શુભ ગ્રહયુક્ત સૂર્ય શુભ ગ્રહની દષ્ટિવાળો હોય તો તે પૂછનારનો આપ તે દેશમાંથી બીજા દેશમાં ગયેલો છે એમ કહેવું. ॥ ૧૨ ॥

અંશકાત્જ્ઞાયતેદ્રવ્યંદ્રેષ્કાણૈસ્તસ્કરા:સ્મૃતાઃ ॥

રાશિભ્ય:કાલદિગ્દેશાવયોજ્ઞાતિશ્ચલગ્નપાત્ ॥ ૧૩ ॥

(ખોવાયલાં) દ્રવ્ય (ની જાત, પ્રમાણ રંગ રૂપ વિગેરે) લગ્નના નવાંશપરથી જાણાય છે,^૧ દષ્ટકાણુપરથી ચોરનાર શખ્સના શરીરનું વર્ણન જાણાય છે,^૨ રાશિપરથી કાળ, દિશા અને દેશ અને લગ્નના સ્વામીપરથી ચોરનારની વય^૩ અને જ્ઞાતિ^૪ જાણાય છે. ॥ ૧૪ ॥

इतिवरा०पृथुयशोविरचितापद्मपंचाशिकासमाप्ता ॥

૧ બાર રાશિઓની સંજ્ઞા બૃહજ્ઞતકના રાશિ શીલાધ્યાયમાં આપેલ છે તે વાંચેથી બરાબર સમજી શકાશે.

૨ દષ્ટકાણુનું સ્વરૂપ બૃહજ્ઞતકના અધ્યાયમાં આપવામાં આવ્યું છે. વાંચનારે તે ગ્રંથનું અભાગ કરેલું ભાષાંતર જોઈ.

૩ ચંદ્ર શિશુ, મંગળ ચાર વર્ષનો, બુધ બાર વર્ષનો, શુક્ર યુવાન, ગુરુ આઠે અવસ્થાનો, સૂર્ય સીતેર વર્ષનો ને શનિ ઐશી વર્ષનો છે.

૪ શુક્ર અને ગુરુ ગ્રાહાણુ છે, ચંદ્ર વૈદ્ય છે, સૂર્ય ને મંગળ ક્ષત્રી છે, બુધ શદ્ર છે ને શનિ વર્ણશંકર છે.

લઘુસાયન ગ્રહસાધન.

પ્રકરણ ૧ લું.

વ્યાખ્યાઓ.

૧. જે વૃત્તમાં ગ્રહ ફરતા આપણને માલૂમ પડે છે તે વૃત્તને તે ગ્રહની કક્ષા કહે છે. એ કક્ષાઓ જે મંડળમાં રહેલ છે તેને સૂર્યમંડળ કહે છે. એ સૂર્યમંડળનું તેમજ સર્વે ગ્રહની કક્ષાનું કેન્દ્રસ્થાન સૂર્ય છે.

૨. ગ્રહ સૂર્યની આસપાસ પોતાની નિયત ગતિથી પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશાના ક્રમે ફર્યા કરે છે. ને ઉપગ્રહ પોતાના ગ્રહની આસપાસ તેની ગતિ અને માર્ગમાં ફરે છે.

૩. બુધ, શુક્ર, પૃથ્વી, મંગળ, ગુરુ અને શનિ નેખ્યુન અને ચુરેનસ એ મુખ્ય ગ્રહ છે. આપણાં જીનાં ખગોલ શાસ્ત્રમાં પૃથ્વીને સ્થલે સૂર્ય ગ્રહ માનેલ છે. ને તે અને બીજા ગ્રહોને પૃથ્વીની આસપાસ પોતાની ગતિથી પ્રદક્ષિણા કરે છે એવું કહેલું છે.

૪. પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ ચંદ્ર છે. આ ચંદ્રને આપણા મહર્ષિઓ ગ્રહ ગણે છે.

૫. ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવને સાંધનારા સૂત્રને સમ ભાગે દુભાગતાં લંબરૂપે પડતાં સૂત્રને વિષુવવૃત્ત કહે છે. વિષુવવૃત્તથી આસરે ૨૩½ અંશનો ખૂણો કરતું જે વૃત્ત પડે છે તેને ક્રાંતિવૃત્ત કહે છે. આ ક્રાંતિવૃત્ત એ સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીનો ફરવાનો માર્ગ છે.

૬. કોઈ પણ ગ્રહની કક્ષા આ ક્રાંતિવૃત્ત સાથે સાત અંશથી વધારે ખૂણો કરતી નથી. અર્થાત કોઈ પણ ગ્રહ ક્રાંતિવૃત્તથી સાત અંશ દૂર ગયો જણાતો નથી.

૭. ક્રાંતિવૃત્ત અને ગ્રહકક્ષા જે સ્થળે પરસ્પરને છેદતી હોય તે સ્થળ તે ગ્રહનું સંપાત સ્થાન કહેવાય છે. ચંદ્રની કક્ષા ક્રાંતિવૃત્તને જે સ્થળે છેદે છે તે સ્થળને ચંદ્રપાત અથવા રાહુ કરીને કહે છે.

૮. ગ્રહનું પોતાની કક્ષામાં સૂર્યથી છેઠામાં છેડું સ્થાન હોય તે તેને મંદોચ્ચ કહેવાય છે.

૯. ગ્રહની સ્પષ્ટ અને મધ્યમ ગતિનાં એવરેજ પરથી જે ગ્રહસ્થાન જાણવામાં આવે તેને મધ્યમ ગ્રહ કહે છે.

૧૦. મધ્યમ ગ્રહ અને સ્પષ્ટ સૂર્ય કેન્દ્રિય ગ્રહ વચ્ચે જે તફાવત હોય તેને મંદ ફળ અથવા તો અંગ્રેજીમાં એંગલ ઓફ ઇન્ક્રેશન કહે છે.

૧૧. સૂર્ય કેન્દ્રીય ગ્રહસ્થાન અને ભૂ કેન્દ્રીય ગ્રહસ્થાન વચ્ચે જે તફાવત હોય તેને શીઘ્ર ફળ કહે છે. આ શીઘ્ર ફળને અંગ્રેજીમાં ઇલોંગેશન કરીને પણ કહે છે.

૧૨. ગ્રહની દરરોજની એવરેજ ગતિને તેની મધ્યમ ગતિ કહે છે.

૧૩. ગ્રહ આગળ ચાલવાને બદલે પાછળ હઠતો માલમ પડે ત્યારે તે વક્ર કહેવાય છે. ને તેની ગતિ વક્રગતિના નામથી ઓળખાય છે.

૧૪. ક્રાંતિવૃત્તના બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે તે દરેકને રાશિ એવું નામ આપેલું છે. દરેક રાશિને ૩૦ અંશમાં વિભક્ત કરેલ છે ને દરેક અંશને સાઠ કળામાં વહેંચેલ છે. ને દરેક કળાને સાઠ વિકળામાં વિભક્ત કરવામાં આવી છે.

૧૫. મેષ સંક્રમણથી જે વર્ષની શરૂઆત થાય છે તે શક વર્ષ કહેવાય છે. તેનાં હાલ ૧૮૧૯ વર્ષ ગત થયાં છે.

૧૬. એક સૌરવર્ષમાં ૩૬૫ દી. ૫ ક. ૪૮ મિ. થાય છે.

૧૭. એક અમાંતથી બીજી અમાંત સૂધીના વખતને આંદ્રમાસ કહે છે.

૧૮. એક સૂર્યના ઉદય કાળથી બીજા દીવસના સૂર્યના ઉદય કાળ સુધીના વખતને સૂર્ય દિવસ કહે છે. એક નક્ષત્રના ઉદયથી ફરીને તે નક્ષત્ર પાછું ઉગે તે વખતને નક્ષત્ર દિવસ કહે છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

નકીવાત.

૧. સૂર્ય ગ્રહમંડળનું મધ્યબિંદુ છે; અને પૃથ્વી નથી એ વાત નિર્ધિવાદ છે.

૨. દરેક ગ્રહ પોતાની કક્ષામાં પોતપોતાની કક્ષામાંના ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને અનુસરી વર્તુલાકારમાં ફરે જાય છે.

૩. દરરોજના ઉદય અસ્તનું કારણ પૃથ્વીનું ફરવું છે અને ગ્રહનું ફરવું નથી.

૪. પૃથ્વી ગોળ અને નિરાધાર છે. ને તે સૂર્યની આસપાસ એક સૌર વર્ષમાં એક આંટા ભારી લે છે.

૫. ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે અને તેનું ગ્રહણ થવાનું કારણ પૃથ્વીની છાયા છે.

૭. રાહુ ગ્રહ નથી પરંતુ ક્રાંતિવૃત્ત સાથે ચંદ્રની કક્ષાનું સંપાતસ્થાન છે.

૮. સૂર્યગ્રહણનું કારણ પૃથ્વી અને સૂર્યની વચ્ચે ચંદ્ર આવવાનું છે.

૯. નેપ્ચ્યુન અને યુરેનસ વિગેરે આધુનિક શોધના ગ્રહ છે; પરંતુ તેમને પ્રદક્ષિણાકાળ લાંબો હોવાથી પ્રાચીન શોધકોના જાણવામાં આવેલ નહીં હોય.

૯. ચંદ્રની કળાની ક્ષય વૃદ્ધિનું કારણ સૂર્યના પ્રકાશનું છે.

૧૦. રાશિઓના ભાગ ક્ષેત્રાત્મક પ્રમાણે સરખા છે પરંતુ ઉદયકાળાત્મકે સરખા નથી.

૧૧. ધ્રુવ બે છે. એક ઉત્તર ધ્રુવ અને બીજો દક્ષિણ ધ્રુવ. વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરમાં રહેનારને ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણમાં રહેનારને દક્ષિણ ધ્રુવ જોવામાં આવે છે.

૧૨. આકાશમાં દેખાતાં ગ્રહસ્થાન નિરચન માનતાં છે.

૧૩. રતુ અને અયન સાયનમાન પ્રમાણે બદલતાં જોવામાં આવે છે.

૧૪. સર્વે ગ્રહ તથા ઉપગ્રહ સ્વયંપ્રકાશી નથી; પરંતુ સૂર્યના તેજથી પ્રકાશે છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

ગ્રહવર્ણન.

સૂર્ય—સૂર્ય માળાનું કેન્દ્રસ્થાન છે; તે આખા બ્રહ્માંડને પોતાના રશ્મિ અને પ્રકાશથી પોષણ કરે છે. મોક્ષ પામનારાઓને તે મોક્ષમાર્ગ છે, ન-

ક્ષત્રગણનો ભર્તા ગણાય છે. આપણી પૃથ્વીથી તે આસરે ૮,૧૫,૦૦,૦૦૦ માઇલ દૂર રહેલો છે. તેના બિંબનો વ્યાસ ૮૫૩૦૦ માઇલ છે. સૂર્ય બીજા ગ્રહની માફક ફરતો નથી; પરંતુ પોતાની ધરીની આસપાસ ફરતો માલુમ પડે છે. તેનાપર કાળાંકાળાં વાદળાં માલુમ પડે છે તે જોડે હાલની શોધ ગણાય છે; પરંતુ શકે ૪૪૪ થી પહેલાં પણ એ વાત આપણા મહર્ષિ-ઓના ધ્યાનથી બાહર ન હતી.

બુધ—સૂર્યમાળામાં દૂરત્વના પ્રમાણમાં પહેલો ગ્રહ છે. સૂર્યથી તે ૩,૫૩,૩૩,૩૩૩ માઇલને અંતરે રહેલ છે. તેનો વ્યાસ ૨૯૬૨ માઇલનો છે. સૂર્યની આસપાસ એક આંટા મારવાને તેને ૮૭,૯૬૯ દિવસ લાગે છે. બુધ સૂર્યની ધણેજ નજદીક હોવાથી તેજને લીધે બીજા ગ્રહની માફક વખતો વખત દેખાતો નથી. ક્યારેક તે સૂર્યથી આગળ અને ક્યારે પાછળ ઉદય પામે છે. તેને બરાબર નિરખીને જોવામાં આવે તો તે ચંદ્રની માફક ક-ળામાં વધતો ઓછો થતો માલમ પડશે.

શુક્ર—સૂર્યમંડળમાં બુધ પછીનો ગ્રહ શુક્ર છે. તે સૂર્યથી આસરે ૬,૬૦,૦૦,૦૦૦ માઇલને અંતરે રહેલ છે. તેના બિંબનો વ્યાસ ૭,૫૧૦ માઇલ નો છે. આને ગામડીઆઓ પરોડતો તારો કહે છે. તેજમાં સર્વે ગ્રહ કરતાં શુક્રનું તેજ વિશેષ છે. પૃથ્વી કરતાં તેનું બિંબ ૦.૮૦ ગણું છે. સૂર્યની આસ-પાસ એક આંટા મારવાને તેને ૨,૨૪,૭૦૧ દિવસ લાગે છે. શુક્ર થોડા માસ લગણુ સૂર્યની પહેલાં પરોડે ઉગે છે ને કેટલાક માસ લગણુ સૂર્યાસ્ત પછી પ-શ્ચિમમાં થોડો વખત દેખાય છે. આ ગ્રહ આકાશના મધ્યભાગમાં ક્યારે પણ દેખાતો નથી.

પૃથ્વી—આપણે જોનાપર રહ્યા છીએ તે એક ગ્રહ છે. તે સૂર્યમાળામાં શુક્ર પછીનો ગ્રહ ગણાય છે. સૂર્યથી તેનું છેટું આશરે ૮,૧૫,૦૦,૦૦૦ માઇલનું ગણવામાં આવ્યું છે. તેનો વ્યાસ ૭,૯૧૨ માઇલનો છે. સૂર્યની આસપાસ એક આંટા મારવાને માટે ૩૬૫ દિવસ ૫ કલાક ૪૮ મિનિટ ૪૯ સેકન્ડ લાગે છે. પોતાની ધરીની આસપાસ ફરવામાં તેને ૨૩ કલાક અને ૫૬ મિનિટ લાગે છે. આ વખતને નાક્ષત્ર દિવસ પણ કહે છે. શુક્ર અને પૃથ્વીની કક્ષા બહુ નજદીક છે જેથી વખતોવખત તેમનો સમાગમ થવાની અને અશ્વત્ત-દ્વી થવાની ધાર્તી રખાય છે; પરંતુ કુદરત તેમને બચાવી લે છે. તેનાં ધરીપર ફરવાથી દિવસ અને રાત્રી થાય છે. પૃથ્વીને એક ચંદ્ર કરીને ઉપગ્રહ

છે. જે પૃથ્વીની આસપાસ ૨૭.૩૨૨ દિવસમાં એક આંટો મારી લે છે. તેનું પૃથ્વીથી છેદું ૨,૩૮,૮૦૦ માઇલનું છે. તેની કક્ષા ક્રાન્તિવૃત્ત સાથે એવરેન્ અંશ ૫-૦-૦ નો ખુણો કરે છે. ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે ને સૂર્યની આસપાસ તે પૃથ્વી ફરે છે; તેથી થતા વખતના સ્થાનાંતરથી ચંદ્ર વધતો ઓછો પ્રકાશવાળો આપણને જણાય છે.

મંગળ—આ ગ્રહ સૂર્યમાળામાં ચોથો ગ્રહ છે. સૂર્યથી આશરે ૧૩,૯૩,૩૦,૦૦૦ માઇલને છેટે તે આવેલ છે. તેનો વ્યાસ આશરે માઇલ ૪૦૦૦ નો છે. તેને સૂર્યની આસપાસ એક આંટો મારવાને ૬,૮૬,૯૮૦ દિવસ લાગે છે. પૃથ્વીની કક્ષાથી ઉપરની કક્ષાઓમાં રહેલા ગ્રહમાં આ ગ્રહ પહેલો છે. તેનો પ્રકાશ લાલ રંગનો છે તેથી ત્યાં રતાશવાળી વાતાવરણ હોવાનો સંભવ રહે છે. ને કેટલાક વિશાલ ખુદ્દિના વિદ્વાનો કહે છે કે તેનાપર મનુષ્યની વસ્તી પણ છે. આપણી પૃથ્વીથી તેનું કદ ૦.૧૪ ગણું છે.

ગુરુ—આ ગ્રહ મંગળ પછીની કક્ષામાં સૂર્યમાળામાં રહેલ છે. તેનું સૂર્યથી છેદું આશરે ૪૭,૫૬,૬૦,૦૦૦ માઇલનું છે. તેનો વ્યાસ ૮૫,૩૯૦ માઇલનો છે. સૂર્યની આસપાસ એક આંટો મારવામાં તેને ૪૩,૩૨,૫૮૬ દિવસ લાગે છે. પૃથ્વીથી તેનું કદ આગણું છે. સર્વે ગ્રહમાં તે મોટો ગ્રહ મનાય છે. પ્રકાશ તે શુક્રથી જરા ઉતરતો છે. તેને પૃથ્વીની માફક ચાર ઉપગ્રહો એટલે ચંદ્ર છે. જે નરી આંખે જોઈ શકાતા નથી. પરંતુ સારી દુર્બીનથી જોયા હોય તો સ્પષ્ટ દેખાય છે.

શનિ—આ ગ્રહ સૂર્યમંડળમાંની ગુરુ પછીની કક્ષામાં રહેલ છે. તેનું સૂર્યથી છેદું ૮૭,૨૦,૦૦,૦૦૦ માઇલનું છે. તેના બિમ્બનો વ્યાસ ૭૧,૯૦૪ માઇલનો છે. સૂર્યની આસપાસ એક આંટો મારવામાં તેને ૧,૦૭,૫૯, ૨૨૦ દિવસ લાગે છે. આ ગ્રહ ઘણો છેટો હોવાથી બહુજ નાનો ને જરા કાળા પ્રકાશવાળો જણાય છે. તેના બિમ્બપર કુંડાળા જેવી વીંટીઓ દેખાય છે.

ઉપર જણાવેલા ગ્રહશિવાય જુનો, સીરીઝ, પાલાશ વિગેરે નાના ગ્રહો જે પૃથ્વી ને મંગળની કક્ષાની વચ્ચે રહેલ છે તે તથા નેપ્ચ્યુન અને યુરેનસ કરીને ગ્રહ છે; જેમના પહેલાનો ઉપયોગ થોડો હોતાં ને બીજા બે સૂર્યથી ઘણાજ દૂર હોવાથી તથા પ્રદક્ષિણાસમય ઘણાજ લાંબો હોવાથી તેમજ જાતક વિગેરે ગ્રંથમાં તેનો વિશેષ અપ પડતો ન હોવાથી તેમનાવિષે વધારે લખવું યોગ્ય ધારતા નથી. કેમકે આ લઘુ ગ્રંથ પ્રકૃત ગ્રહસાધન માટેનોજ હોતાં વિશેષ લંબાણુ વિવેચનની અતિ જરૂર અમે વિચારી નથી.

બુધની કક્ષા, ક્રાન્તિવૃત્ત સાથે $0^{\circ}-0'-0''$ નો, શુક્રની કક્ષા $3^{\circ}-23'-21''$ નો, મંગળની કક્ષા $1^{\circ}-41'-3''$ નો, ગુરૂની કક્ષા $1^{\circ}-16'-2''$ નો, અને શનિની કક્ષા $2^{\circ}-26'-44''$ નો, ખૂણો કરે છે. આ ખૂણો તે ગ્રહનું શરૂ કરેલાય છે. ને તેમની જ્યાં તે શરૂ જ્યાંના નામથી ઓળખાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

મધ્યમ ગ્રહસાધન.

૧. ચાલુ (જે શકમાં ગ્રહ વરતવાના હોય તે) શાલિવાહનના શકમાંથી ૧૮૧૯ બાદ કરવા જે શેષ રહે તેને ૧૦૦૦ થી ભાગ દેવો; ભાગતાં જે શેષ રહે તેને ૧૦૦ થી ભાગ દેવો, તેને ભાગતાં જે શેષ રહે તેને ૧૦ થી ભાગ દેવો; એ પ્રમાણે એક હજાર એકસો અને દશથી પૃથક્ પૃથક્ ભાગતાં જે ભાગાંક આવે તેના તથા છેલા જે શેષ રહેલ હોય તેના પ્રમાણમાં ક્રમે કોષ્ટક નંબર ૧-૨-૩-૪ માંથી ગ્રહ ઉચ્ચ, અને પાતના રાશ્યાદિ આંકો લઈ તેના સરવાળો કરવાથી વર્તમાન શકના મેષસંક્રમણ સમયના મધ્યમ ગ્રહ થાય છે.

૨. મેષસંક્રમણના વખતથી ઇષ્ટ દિવસસૂધી જેટલા દિનાદિ ગણેલા હોય તેને ૨૦ થી ભાગ દેતાં જે ફળ આવે તેના લઘ્વ અને શેષના પ્રમાણમાં પ્રત્યેક ગ્રહના કોષ્ટકમાંથી અલગ અલગ આંકો લઈ સરવાળા કરી મેષસંક્રમણ સમયના મધ્યમ ગ્રહમાં તે ઉમેરવાથી ઇષ્ટ દિવસના મેષસંક્રમણ વખતના મધ્યમ સૂર્યાદિ ગ્રહ તૈયાર થાય છે.

૩. ગ્રહની મધ્યમ ગતિથી સંક્રમણ સૂર્યોદયાત કાળ અને ઇષ્ટકાળના તફાવતને ગુણી ૬૦ થી ભાગતાં આવેલ ફળ ઇષ્ટકાળથી સંક્રમણ કાળ વધારે હોય તો ગ્રહમાંથી બાદ કરવું ને ઓછો હોય તો ગ્રહમાં ઉમેરવું. એ રીતે ધન રાશું કરવાથી ઇષ્ટ વખતના મુંબઈની રેખાંશના મધ્યમ ગ્રહ થાય છે.

૪. મુંબઈના રેખાંશ અને સ્વદેશના રેખાંશની વચ્ચેના તફાવતથી ૬૦ ને ગુણી ૩૬૦ થી ભાગ દેતાં જે ઘટ્યાદિ ફળ આવે તે શુદ્ધ મેષસંક્રમણ કાળમાં સ્વદેશ મુંબઈથી પશ્ચિમે હોય તો બાદ કરવાથી અને પૂર્વે હોય તો ઉમેરવાથી સ્વદેશીય સ્પષ્ટ મેષસંક્રમણ કાળ થાય છે.^૧

૧ ઇષ્ટ ઘટીની સાથે અંતર કરતી વખતે આ શુદ્ધ કાળ ઉપયોગમાં લેવો.

૫. શકમાંથી ૧૨૨ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને ૪૫૯ થી ભાગ દેવો; જે શેષ રહે તેને ૪૫૯ માંથી બાદ કરવા, જે શેષ રહે તે તથા પહેલાના શેષ એ બન્નેમાંથી જે સંખ્યાઓ થોડી હોય તેને ૨૦૪ થી ગુણી ૨૩૦ થી ભાગવાથી જે કળાદિ ફળ મળે તે ગુરૂ, ને ૪૮૩ થી ગુણી ૨૩૦ થી ભાગવાથી જે કળાદિ ફળ મળે તે શનિમાંથી ૪૫૯ થી ભાગ લેતાં આવેલ આંક એકી હોય તો બાદ કરવું અને એકી હોય તો ઉમેરવું.

૬ આકર્ષણના આંક પ્રમાણમાં જે ફળ મળે તે ગુરૂ અને શનિમાં તેમની સંજ્ઞાપ્રમાણે ધનરૂણ કરવું.

૭ મધ્યમ ચંદ્રમાં સૂર્યાકર્ષણ, મંદફળ, ઇકવેશન, તિથી તથાવત અને કક્ષાભેદ નામના પાંચ સંસ્કાર આપવામાં આવે છે. એ સંસ્કારો આપવાથી ચંદ્ર ભૂકેન્દ્રીય છે.

૮. ચંદ્રમાં આપવાનું સૂર્યાકર્ષણનું ૧૧ સૂર્યના મંદકેન્દ્રના ભુજની જ્યાને ૧૧૧ થી ગુણી ૧૦૦ થી ભાગવાથી, ચંદ્રકેન્દ્રમાં આપવાનું ૧૧ તે જ્યાને ૨૨૩ થી ગુણી ૧૦૦ થી ભાગવાથી અને રાહુ અથવા ચંદ્રપાતમાં આપવાનું સૂર્યાકર્ષણ ફળ તે જ્યાને ૯ થી ગુણી ૧૦૦ થી ભાગવાથી આવેછે. સૂર્યનો કેન્દ્ર મેષાદિ હોય તો સૂર્યાકર્ષણ ૧૧ ચંદ્ર અને ચંદ્રકેન્દ્રમાં ધન કરવું અને રાહુમાં ઋણ કરવું પરંતુ તુલાદિ છ રાશિમાં હોયતો ચંદ્ર અને ચંદ્રકેન્દ્રમાં રૂણ કરવું ને રાહુમાં ધન કરવું.

૯. ચંદ્રમાં આપવાનો ઇકવેશનનો સંસ્કાર લાવવાની રીતિ નીચે પ્રમાણે છે.—

ચંદ્રમાંથી સૂર્ય બાદ કરી જે શેષ રહે તેને ૨ થી ગુણી તેમાંથી ચંદ્રકેન્દ્ર બાદ કરવો. બાદ જે શેષ રહે તેનો ભુજ કરી તેને ૧°-૨૦'-૩૦" ની જ્યા ૨૩ થી ગુણી ૧૦૦ થી ભાગ દેતાં જે ૧૧ આવે તે ચંદ્રમાં મેષાદિ શેષે ઋણ ને તુલાદિ શેષે ધન કરવું. બાદ તેમાં એજ શેષને ૨ થી ગુણી દેતાં જે આવે તેના ભુજની જ્યાને ૦°-૬' ની જ્યાથી ગુણી ૧૦૦ થી ભાગવાથી જે ફળ આવે તે દ્વિધ્રુવ શેષ મેષાદિ હોય તો ચંદ્રમાં ધન કરવું ને તુલાદિ હોય તો ઋણ કરવું.

૧૦. ચંદ્રમાં દેવાનો વેરીએશન નામનો સંસ્કાર નીચેની રીતિએ શોધી કહાડવામાં આવેછે.—

ચંદ્રમાંથી સૂર્યને બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને વિરવિચંદ્ર કહેવો. વિરવિચંદ્રને બેથી ગુણી તેના ભુજની જ્યાને ૩૬ ગુણી ૧૦૦ થી ભાગતાં જે ફળ આવે તે દ્વિધ્ર વિરવિચંદ્ર મેષાદિ હોય તો ચંદ્રમાં ઉમેરવું અને તુલાદિ છ રાશિમાં હોય તો બાદ કરવું. બાદ તેમાં વળી વિરવિચંદ્રના ભુજની જ્યાને બેથી ગુણી ૧૦૦થી ભાગ દેતાં જે કળાદિ ફળ આવે તે મેષાદિ વિરવિચંદ્ર હોય તો ઋણ કરવું ને તુલાદિ કેન્દ્ર હોય તો ધન કરવું.

૧૧. કક્ષાસંસ્કાર.—ચતુઃફળ સંસ્કૃત ચંદ્રમાંથી રાહુને બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેના ભુજની જ્યાને ૭થી ગુણી ૧૦૦થી ભાગ દેતાં જે ફળ આવે તેને ચતુઃફળ સંસ્કૃત ચંદ્રમાં મેષાદિ વિરાહુ ચંદ્ર હોય તો બાદ કરવું ને તુલાદિ હોય તો ધન કરવું.

૧૨. સૂર્યાકર્ષણ, મંદફળ, ઈકવેશન અને વેરીએશન એ સંસ્કાર અપાયલા ચંદ્રને ચતુઃફળ સંસ્કૃત ચંદ્ર કહેછે.

ગુરુપર શનિના આકર્ષણના ચાર સંસ્કાર અને શનિપર ગુરુના આકર્ષણના બે સંસ્કાર કરવા પડેછે.

પ્રથમ આકર્ષણ સૂચક આંક પચીસની અંદર હોય તો તે આંકને, પચીસથી વધારે હોય તો પચાસમાંથી તેને બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે, પચાસથી વધારે અને પંચોતેરની અંદર હોય તો પચાસ તેમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને અને પંચોતેરથી વધારે હોય તો તેને એકસોમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને ૭થી ગુણી ૭૫થી ભાગવાથી ગુરુઉપરના શનિના પહેલાં આકર્ષણનું કલાદિ ફળ આવેછે. એ ફળ મધ્યમ ગુરુમાં જો આકર્ષણ અંક ૫૦ થી ઓછો હોય તો ધન કરવું ને વધારે હોય તો ઋણ કરવું.

દ્વિતીય આકર્ષણસૂચક આંકમાંથી ૩૫ બાદ કરવા. શેષ જે રહે તે જો પચીસની અંદર હોય તો તે, પચીસથી વધારે અને પચાસની અંદર હોયતો તેને પચાસમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને, પચાસથી વધારે અને પંચોતેરની અંદર હોય તો તેમાંથી પચાસ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને અને પંચોતેરથી વધારે અને ૧૦૦ની અંદર હોય તો તેને એકસોમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને ૧૧થી ગુણી ૧૦૦થી ભાગવાથી જે કલાદિ ફળ આવે તે ગુરુપરનું શનિનું બીજું આકર્ષણફળ થાયછે. એ ફળ ગુરુમાં જો દ્વિતીય આકર્ષણસૂચક આંક ૩૫થી વધારે અને ૮૫ની અંદર હોય તો ઋણ કરવું અને ૮૫થી વધારે અને ૩૫ની અંદર હોય તો ધન કરવું.

ગુરુ ઉપરના શનિના તૃતીય આકૃષણસૂચક આંકમાંથી પંદર બાદ કરવા જે શેષાંક રહે તે જો પચીશની અંદર હોય તો તે, પચીશથી વધારે હોય ને પચાશની અંદર હોય તો તેને પચાશમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે, પચાશથી વધારે અને પંચોતરની અંદર હોય તો તેમાંથી પચાશ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને અને પંચોતરથી વધારે અને એકસોની અંદર હોય તો તેને એકસોમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને ત્રણથી ગુણી ૫૦થી ભાગ દેવો ભાગતાં જે કલાદિ ફળ આવે તે ગુરુઉપરનું શનિના આકૃષણનું ત્રીજું ફળ થાયછે. એ ફળ મધ્યમ ગુરુમાં આકૃષણ ફળસૂચક જો પંદરથી વધારે અને ૬૫ની અંદર હોય તો ધન કરવું ને ૬૫ થી વધારે ને પંચોતરની અંદર હોય તો ઋણ કરવું.

ગુરુ ઉપરના શનિના ચતુર્થ આકૃષણ ફળસૂચક આંકમાંથી, ૧૦, ૨૦, ૩૫, ૫૦, ૬૫, ૮૦ અને ૯૦માંનો જે આંક બાદ કરી શકાતો હોય તે બાદ કરી નાંખવો. બાદ જે શેષ રહે તેને જો દશ બાદ કર્યા હોય તો ૩થી ગુણી ૧૦ થી ભાગતાં જે કળાદિ ફળ મળે તે ધન કરવું. વીશ કે પાત્રીશ બાદ કર્યા હોય તો તેને ૪થી ગુણી પંદરથી ભાગવા ને જે કળાદિ ફળ મળે તે ઋણ કરવું. પચાશ કે પાંસઠ બાદ કર્યા હોય તો ૪થી ગુણી પંદરથી ભાગતાં જે કળાદિ ફળ મળે તે ગુરુમાં ધન કરવું અને ૮૦ કે ૯૦ બાદ કરેલા હોય તો તે શેષને ૩થી ગુણી ૧૦થી ભાગવા ને જે કળાદિ ફળ મળે તે ગુરુમાં ઋણ કરવું.

શનિ ઉપરનું ગુરુનું પ્રથમ તથા દ્વિતીય આકૃષણ ફળ ગુરુ ઉપરના શનિના પ્રથમ તથા દ્વિતીય આકૃષણ ફળની રીતિએ શનિઉપરના ગુરુના આકૃષણ ફળસૂચક આંકપરથી લાવવામાં આવેલાં ફળને ક્રમે ત્રણ અને ૪થી ગુણવાથી તેનાપરનું ગુરુનું પ્રથમ આકૃષણ ફળ અને દ્વિતીય આકૃષણ ફળ થાયછે. ધન રૂણની સંજ્ઞા પણ તેજ રીતિ મુજબ જાણવી.

ગુરુ અને શનિને સૂર્યકેન્દ્રિય બનાવવા પહેલાં તેમાં આપવાના ઉપર લખ્યા આકૃષણ સંસ્કાર પ્રથમ આપવા.

પ્રકરણ ૫ મું.

ઉપયોગી ઉપકરણ.

૧. જેનો ભુજ કરવાનો હોય તે જો ત્રણ રાશિની અંદર હોય તો તે પોતેજ ભુજ થાયછે; ત્રણથી વધારે અને છ રાશિની અંદર હોય તો તેને

છ રાશિમાંથી બાદ કરવાથી તેનો ભુજ થાયછે; છ રાશિથી વધારે અને નવ રાશિની અંદર હોય તો છ રાશિ તેમાંથી બાદ કરવાથી તેનો ભુજ થાયછે; અને નવ રાશિથી વધારે ને બાર રાશિની અંદર હોય તો તેને બાર રાશિ-માંથી બાદ કરવાથી તેનો ભુજ થાયછે.

૨. ભુજને ત્રણ રાશિમાંથી બાદ કરવાથી કોટિ થાયછે.

૩. ભુજના અંશોને ભુજાંશ અને કોટિના અંશને કોટ્યાંશ કહેવામાં આવેછે.

૪. જ્યાં કોષ્ટકમાં પ્રતિ અંશની જ્યાં આપવામાં આવેલ છે. અંશાદિ-કની જ્યાંમાં તે નીચેના આંકોથી અંશો ઉપરની કલાદિને ગુણી ૬૦થી ભાગ દેતાં આવેલ અંશાદિ ફળ ઉમેરવાથી ઈષ્ટ અંશાદિની જ્યાં થાયછે.

૫. મંદફળ. તેમજ મંદકર્ણ ફળના કોષ્ટકમાં દરેક દશદશ અંશના તે અપાયલ છે તેપરથી ઇષ્ટ રાશિના ઇષ્ટ અંશાદિક તે કેટલાં હશે એવું જાણવા-માટે નીચેપ્રમાણે કરવું.

મંદકેન્દ્રના અંશ કરી તેને ૧૦થી ભાગ દેવો, જેટલા પૂર્ણાંક આવે તે-ટલામું ગતખંડક અને તે પછીનું એખ્યખંડક જાણવું. કોષ્ટકમાં ગતખંડ-કના આંકની નીચે જે આંક હોય તેમાં તેમના તદ્દાવતને દશથી ભાગતાં શેષ રહેલ આંકથી ગુણી દશથી ભાગતાં મળેલ ફળ મંદફળ વા મંદકર્ણ વધતાં જતાં હોય તો ઉમેરવાથી અને ઘટતાં જતાં હોય તો બાદ કરવાથી ગ્રહનાં મંદફળ અને મંદકર્ણ તૈયાર થાયછે.

૬. મંદફળને મંદકેન્દ્ર મેપાદિ હોય તો મધ્યમ ગ્રહમાં ઉમેરવાથી અને તુલાદિ કેન્દ્ર હોય તો બાદ કરવાથી સૂર્ય કેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગ્રહ થાયછે.

૭. ગ્રહ કે કેન્દ્રની રાશિનો આંક ૦થી ૫ લગણુ હોય ત્યાં લગણુ તે મેપાદિ અને તે શિવાયનો હોય તો તુલાદિ કહેવાયછે.

૮. તેમજ રાશિનો આંક ૩થી ૮ લગણુ હોય તો કર્કાદિ અને તે શિ-વાયનો હોય તો મકરાદિ ગ્રહ કે કેન્દ્ર કહેવાયછે.

૯. એવરેજ દિનગતિને ગ્રહની મધ્યમ ગતિ અને સ્પષ્ટ ગતિને સ્પષ્ટ ગતિ કહેવાયછે.

૧૦. આજના અને કાલના સમકાલિન સ્પષ્ટ ભૂકેન્દ્રીય ગ્રહનો તદ્દાવત તે ગ્રહની સ્પષ્ટ ગતિ થાયછે.

પ્રકરણ ૬ કું.

સ્પષ્ટ ગ્રહસાધન.

૧. મધ્યમ ગ્રહ અને તેના મંદોચ્ચનો સરવાળો કરવાથી તેનો મંદ-કેન્દ્ર થાય છે.

૨. મંદકેન્દ્રના પ્રમાણમાં ગ્રહનાં મંદ ફળ લાવી તેની સંજ્ઞા પ્રમાણે મધ્યમ ગ્રહમાં ધન ઋણ કરવાથી સૂર્ય કેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગ્રહ થાય છે.

૩. સૂર્યનું જે સ્થાન એવી રીતે આવે તેજ ભૂકેન્દ્રીય સ્થાન ગણાય છે.

૪. ચંદ્રનું સ્થાન તો ભૂકેન્દ્રીયજ આવે છે.

૫. બુધ અને શુક્રના પરાખ્ય તેમના મંદ કર્ણને ૧૦૦ થી ગુણી સૂર્યના મંદકર્ણથી ભાગ દેવાથી થાય છે.

૬. મંગળ, ગુરુ અને શનિના પરાખ્ય સૂર્યના મંદકર્ણને ૧૦૦ થી ગુણી તેમના મંદકર્ણથી ભાગ દેવાથી આવે છે.

૭. ભૂકેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગ્રહમાંથી સ્પષ્ટ સૂર્ય બાદ કરવાથી ગ્રહનો શીઘ્ર-કેન્દ્ર થાય છે.

૮. શીઘ્રકેન્દ્રના ભુજની કોટિજ્યાને ગ્રહના પરાખ્યથી ગુણી તેને રથી ગુણવા; બાદ તેને પરાખ્યના વર્ગમાં શીઘ્રકેન્દ્ર કર્કદિ હોય તો ઋણ કરવા ને મંકરાદિ હોય તો ઉમેરવા. જે આંક એવી રીતે આવે તેમાં ૧૦,૦૦૦ ઉમેરી તેનું વર્ગમૂળ લેવું. જે વર્ગમૂળ આવે તે ગ્રહનું શીઘ્રકર્ણ થાય છે. શીઘ્રકેન્દ્રના ભુજની જ્યાને પરાખ્યથી ગુણી શીઘ્રકર્ણથી ભાગ દેવાથી ગ્રહનું શીઘ્રફળ થાય છે.

૯. શીઘ્રકેન્દ્ર મેષાદિ હોય તો શીઘ્ર ફળ સૂર્યકેન્દ્રીય ગ્રહમાં ઋણ કરવાથી ને તુલાદિ હોય તો ધન કરવાથી ભૂકેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગ્રહ થાય છે.

૧૦. કલમ ૯ મીમાં લખેલો નિયમ બુધ અને શુક્રના સંબંધમાં લાગુ પાડવો નહીં. બુધ અને શુક્રનું શીઘ્ર ફળ સ્પષ્ટ સૂર્યમાં મેષાદિ શીઘ્ર કેન્દ્ર હોય તો ધન કરવાથી અને તુલાદિ હોય તો ઋણ કરવાથી સ્પષ્ટ ભૂકેન્દ્રીય બુધ અને શુક્ર થાય છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રકીર્ણક વિષય.

૧. જ્યારે મેષનો સૂર્ય થતો હોય ત્યારે (એટલે તે દીવસે) મ-

ધ્યાનહ વખતે દ્વાદશ અંગુલની શંકુની જેટલી છાયા પડે તે સ્વદેશીય પલભા કહેવાય છે.

૨. પલભાના વર્ગને ૧૪૪ માં ઉમેરી તેનું વર્ગમૂળ કહાડતાં જે આંક આવે તેટલું અક્ષકર્ણ થાય છે.

૩. અક્ષભાને ૧૦૦ થી ગુણી અક્ષકર્ણથી ભાગવાથી સ્વદેશીય અક્ષાંશની જાણ થાય છે.

૪. અક્ષાંશની જાણું ધનુઃ તે સ્વદેશી અક્ષાંશ કહેવાય છે.

૫. પલભાને ક્રમે ૧૦૮. અને ૩૬ થી ગુણવાથી સ્વદેશીય ચર ખંડક થાય છે.

૬. સૂર્યના લુળની રાશિ પ્રમાણમાં ચર ખંડકનો સરવાળો તે સ્વદેશીય ઈષ્ટ દિવસનું ચર ફળ થાય છે.

૭. મેષાદિ સૂર્ય હોય તો ઈષ્ટ દિવસના ચર ફલને પંદર ઘડીમાં ઉમેરવાથી અને તુલાદિ સૂર્ય હોય તો પંદર ઘડીમાંથી ચર ફલ બાદ કરવાથી ઈષ્ટ દિવસનું દિનમાનાર્થ થાય છે.

૮. દિનમાનને રથી ગુણવાથી દિવસની લંબાઇનું પ્રમાણ અને દિવસના પ્રમાણને ૬૦ માંથી બાદ કરવાથી રાત્રિનું પ્રમાણ થાય છે.

૯. ઘડીઆળો મધ્યમ સૂર્યના ઉદયપર ચલાવવામાં આવે છે તે દિને ઉદય દરેકે સ્થળે છ વાગાથી ગણવામાં આવે છે.

૧૦. ઈષ્ટ ઘડીપણ (ઈષ્ટ કાળ) સ્પષ્ટ સૂર્યના ઉદયથી ગણવામાં આવ્યા હોય તો તે ઘડીપણમાં ચર ફળ, ઉદયાન્તર અને લુળન્તર સંસ્કાર આપવા.

૧૧. સૂર્ય જ્યારે મેષાદિ છ રાશિમાં રહેલ હોય તો ત્યારે ચર ફળ ધનસંજ્ઞિક અને તુલાદિ છ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો તે ઋણસંજ્ઞિક થાય છે.

૧૨. ૨૭૮, ૨૯૯, ૩૨૩, ૩૨૩, ૨૯૯, ૨૭૮, ૨૭૮, ૨૯૯, ૩૨૩, ૩૨૩, ૨૯૯, ૨૭૮ એ ક્રમે મેષાદિ બાર રાશિનાં વિષુવવૃત્તપરનાં લક્ષણો ઉદયમાન છે.

૧૩. સૂર્યના મંદફળને સૂર્યની ઉદય રાશિના વિષુવવૃત્તપરના માનથી ગુણી ત્રીશથી ભાગ દેવાથી લુળન્તર ફળ આવે છે. એ લુળન્તર ફળ મંદફળ ધન કરવાનું હોય તો ઋણસંજ્ઞિક અને ઋણ કરવાનું હોય તો ધનસંજ્ઞિક થાય છે.

૧૪. સૂર્યને રથી ગુણી તેનો લુળ કરવો. લુળની જાણે પાંચથી ભાગવાથી ઉદયાન્તર ફળ આવે છે. સૂર્ય એકી રાશિનો હોય તો એ ઉદયાન્તર ફળ ઋણસંજ્ઞિક અને એકી રાશિનો સૂર્ય હોય તો ધનસંજ્ઞિક થાય છે.

૧૫. ચર ફળ, લુળન્તર ફળ અને ઉદયાન્તર ફળ સ્પષ્ટ સૂર્યના સ્પષ્ટ ઉદયથી ગણવામાં આવેલા ગતકાલમાં ધન ઋણ કરવાથી મધ્યમ સૂર્યના ઉદય વખતનો ગતકાળ થાય છે.

૧૬. વિષુવવૃત્તપરના લગ્નમાનમાં પ્રથમની ત્રણ રાશિ સૂધી સ્વદેશી ચરખંડક ક્રમે બાદ કરવાથી, બીજી ત્રણ રાશિઓના માનમાં તેજ ખંડકો ઉત્ક્રમે માંડી ઉમેરવાથી, ત્રીજી ત્રણ રાશિઓના માનમાં તેજ માન ક્રમે ઉમેરવાથી અને ચોથી ત્રણ રાશિમાંથી તેજ માન ઉત્ક્રમે બાદ કરવાથી સ્વ-દેશનાં મેષાદિ બાર રાશિઓનાં લગ્નમાન થાય છે.

૧૭. ક્રાન્તિ લાવવા માટેનું સામાન્ય કોષ્ટક આપેલ છે. તેમાં દરેક રાશિના દરેક અંશની ક્રાન્તિ આપેલ છે; તે પરથી ક્રાન્તિ લાવવાની રીતિ એવી છે કે રાશિ અને અંશના પ્રમાણમાં જે ક્રાન્તિ મળે તેમાં તેજ કોષ્ટક નીચે આપેલા આંકથી ગ્રહના અંશ ઉપરની ક્લાદિથી ગુણી ૬૦ થી ભાગતાં આવેલ ફળ અગાઉના અંશના કોષ્ઠામાં ફળ વધતું હોય તો ઉમેરવાથી અને ઘટતું હોય તો બાદ કરવાથી ક્રાન્તિ થાય છે.

૧૮. ગ્રહમાં પાત ઉમેરી તેના ભુજની જ્યાને તેના શરાંશની જ્યાને ગુણી ૧૦૦ થી ભાગવાથી ઇષ્ટ ગ્રહનું ઇષ્ટ શર થાય છે.

૧૯. મેષાદિ સપાત ગ્રહ હોય તો શર ઉત્તરે અને તુલાદિ સપાત ગ્રહ હોય તો શર દક્ષિણ દિશાનું આવે છે.

૨૦. ક્રાન્તિ અને શર એક દિશામાં હોય તો તેમનો સરવાળો કરવાથી અને ભિન્ન દિશામાં હોય તો તેનો અંતર કરવાથી ગ્રહની સ્પષ્ટ ક્રાન્તિ થાય છે.

૨૧. શકમાંથી ૪૪૪ બાદ કરવાથી જે શેષ રહે તેને ૧૮૦૦ થી ભાગવાથી ગ્રહલાઘવના પક્ષના અયનાંશ આવે છે.

૨૨. તેમજ શકમાંથી ૧૧૦૫ બાદ કરી દેતાં જે શેષ રહે તેને ૧૮૦૦ થી ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તેમાં અગિયાર અંશ ઉમેરવાથી કરણ કુત્-હલ અથવા જેને બ્રહ્મતુલ્ય કહે છે તે પક્ષના અયનાંશ આવે છે.

૨૩. તેમજ શકમાંથી ૪૯૬ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને બારથી ગુણી ૨૫,૮૬૮ થી ભાગ દેવાથી યુરોપીય મતનું રાસ્યાદિ સુદાયન ચલન આવે છે.

૨૪. કાશી તથા બીજા દેશના પાશ્ચિમાત્ય મતને અનુસરી શુદ્ધ ગણિત કરનારા આપણા હાલના પ્રખ્યાત હિંદી ખગોળવેત્તાઓ સૂર્યસિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તેલા સ્પષ્ટ સૂર્ય અને આ સાયન ગણના પ્રમાણે આવેલ સ્પષ્ટ સૂર્યના તદ્દા-વતને અયનાંશ ગણે છે.

૨૫. આ ગ્રંથમાં આપેલ રીતિ પ્રમાણે લાવવામાં આવેલા ગ્રહમાંથી પોતાના અયનાંશ બાદ કરવાથી સૂક્ષ્મ નિરચન સ્પષ્ટ ગ્રહ થાય છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

તિથી નક્ષત્ર અને યોગસાધન.

૧. ચંદ્રમાંથી સૂર્યને બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેના અંશને ૧૨ થી ભાગવાથી ગતતિથીની સંખ્યા અને શેષ રહે તેને ૧૨ માંથી બાદ કરી, શેષને સાઠથી ગુણી ચંદ્ર સૂર્યની ગતિના તદ્દાવતથી ભાગ દેવાથી વર્તમાન તિથીની ભોગ્ય ધડીપણ આવેછે, તેજરીતે બારથી ભાગતાં શેષ રહેલ ફળને સાઠથી ગુણી સૂર્ય ચંદ્રની ગતિના તદ્દાવતથી ભાગવાથી એથ તિથીની ગત ધડીપણ આવેછે.

૨. સ્પષ્ટ સૂર્યની કળા કરી ૮૦૦ થી ભાગ દેવાથી રેવતી આદિ ગત નક્ષત્ર આવેછે. જે શેષ રહે તેને ૬૦ થી ગુણી ચંદ્ર ગતિથી ભાગવાથી ભોગ્ય નક્ષત્રની ગત ધડી અને એ શેષને ૮૦૦ માંથી બાદ કરી શેષને ૬૦ થી ગુણી ચંદ્ર ગતિથી ભાગવાથી ભોગ્ય નક્ષત્રની ભોગ્ય ધડી આવેછે.

૩. સૂર્ય અને ચંદ્રનો સરવાળો કરી તેની કળા કરવી. કળાને ૮૦૦ થી ભાગ દેવો. ભાગતાં જેટલા પૂર્ણાંક આવે તેટલા વિષ્કંભાદિ ગત યોગ જાણવા. શેષપરથી નક્ષત્રની માફક ચંદ્ર અને સૂર્યની ગતિના સરવાળા પરથી ભોગ્ય યોગની ભોગ્ય અને ગત ધડીપણ કહાડવાં.

સૂચના.

આ તિથી નક્ષત્ર અને યોગ સાયન ગણનાનાં હોતાં નિરચન ગણના પ્રમાણે મળતાં આવશે નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

ગણિતાનુક્રમ.

૧. જે દિવસે જે વખતના ગ્રહ વરતવાના હોય તે વખતના મધ્યમ સૂર્યના ઉદય કાળગત વખતના મધ્યમ ગ્રહ તૈયાર કરવા.

૨. ગુરુ અને શનિમાં તેમનાં આકૃષ્ણોનાં ફળ આપવાં.

૩. ચંદ્રમાં પ્રથમ સૂર્યોદયેણુ ફળ આપી બાદ તેમાં ઇકવેશનનું ફળ આપવું. ત્યાર પછી તેમાં વેરીએશનનું ફળ દેવું ને છેલ્લે મંદ ફળ આપીને કક્ષા ફળ આપવું.

૪. સૂર્યમાં દેવાનો કાળાન્તર સંસ્કાર સર્વે ગ્રહમાં આપવો.

૫. મધ્યમ ગ્રહ તૈયાર કરતી વખતે તેમના મંદોચ્ચ તથા પાતસ્થાનો પણ તૈયાર કરવાં.

૬. સૂર્યને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રથમ તેનો ઉક્ત રીતિએ મંદ કેન્દ્ર કરી તેના પરથી આવેલ મંદ ફળ તેમાં આપવું.

૭. ભૌમાદિ બીજા ગ્રહમાં તેમના મંદકેન્દ્ર પરથી મંદ ફળ લાવી મધ્યમ ભૌમાદિમાં શરૂઆતે આપીને સૂર્ય કેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગ્રહ કરવા; બાદ તેનાપરથી ઉક્ત રીતિએ દરેક ગ્રહનું અલગ અલગ શીઘ્રફળ લાવીને ગ્રહમાં આપવું.

૮. સ્પષ્ટ ગતિની જરૂર હોય તો પ્રથમ ગતિનું મંદ ફળ ઉક્ત રીતિએ લાવી મધ્યમ ગતિમાં આપવું; બાદ-શીઘ્ર ગતિ ફળ લાવી તેમાં દેવું.

૯. શરૂ અને ક્રાન્તિ વિગેરેની જરૂર હોય તો તે પણ ઉક્ત રીતે લાવવાં.

૧૦. લગ્ન દિનમાન વિગેરે પણ કથિત રીત મુજબ લાવવાં.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ઉપસંહાર.

૧. આ નાના ગ્રંથમાં ઉપર જણાવેલાં નવ પ્રકરણો છે ને તેમાં ગ્રહગણિતસંબંધી સામાન્ય જ્ઞાન મળે તેવી હકીકતનું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે.

૨. દરેક કોશેશી ગ્રહમાં ગણિતની સૂક્ષ્મતા જાળવવા માટે સાવચેતી રાખવામાં આવી છે; છતાં પણ કોઈ સ્થળે સ્વલ્પાન્તરને લીધે કોઈ ફળનો ત્યાગ કરેલ કોઈ વિદ્વાનને માલૂમ પડે તો તે માટે ક્ષમા માગવામાં આવે છે.

૩. આ ગ્રંથ કચ્છભુજમાં રહેનાર શ્રૌત સ્માર્ત વિચારમાં ચતુર, દ્વિવેદી ઉપનામવાળા ગુરુ ઉર્ફે મયાશંકરના તનયે પોતાના પૂજ્ય ગુરુ શાસ્ત્રી પ્રભાશંકર જયશંકર પાસેથી કૃપા પ્રસાદી મેળવી બનાવેલ છે.

૪. વિક્રમ સંવત ૧૯૨૫, શાલીવાહન શકે ૧૭૯૧ વૈશાખ કૃષ્ણ અમાવાસ્યા ગુરુવારને દિવસે શ્રી જામનગરમાં જન્મેલ, વિપ્રવર્ધ ગણના પુત્ર અને શાસ્ત્રી પ્રભાશંકરના શિષ્ય દ્વિવેદી કાનજીએ સંવત ૧૯૫૪ ના આષાઢ વદ ૫ વાર સોમ સને ૧૮૯૭ જુલાઈ તા. ૧૯ મીને રોજ જ્યોતિષ વિદ્યાના ગણિતવિષયના ઉત્સુકેને આનંદ દેવા માટે આ લઘુસાયન ગ્રહસાધન નામક ગ્રંથ કચ્છ માંડવીમાં ભટ્ટ નરોત્તમ રણુછોડજી વૈદ્યને લ્યાં બનાવ્યો છે.

શ્રી

લઘુપારાશરી અથવા ઉદ્બુદાયપ્રદીપનું

રા. રા. કાનજી મયાશંકર દ્વિવેદીકૃત
પુષ્કળ વિવેચન સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર.

છપાવી પ્રસિદ્ધકર્તા

પંડિત જયેષ્ઠારામ મુકુન્દજી

સંસ્કૃત પુસ્તકાલય.

કાલકાદેવીરોડ નં. ૩૫૩, મુંબઈ.

સં. ૧૯૫૩. સન ૧૯૯૭.

કીમત રૂ. ૦-૪-૦

મુંબઈ શેઠ જાવજી દાદાજીના “નિર્ણયસાગર”
ચંત્રાલયમાં છાપ્યું.

સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આષ્ટમીમાણે રજીસ્ટર નોંધાવ્યું છે.

ઉડુદાયપ્રદીપ

અથવા

લઘુપારાશરીનું

ગુજરાતીભાષાંતર

સિદ્ધાંતમૌપનિષદં શુદ્ધાંતં પરમેષ્ઠિનઃ ॥ શોણાધરં
મહઃ કિશ્ચિદ્વીળાધરમુપાસ્મહે ॥ ૧ ॥ વયં પારાશરીં
હોરામનુસૃત્ય યથામતિ ॥ ઉડુદાયપ્રદીપાખ્યં કુર્મો
દૈવવિદાં મુદે ॥ ૨ ॥

ઉપનિષદોના સિદ્ધાંત, બ્રહ્માના રણવાસરૂપ કંઈક લાલ ઓશવાળાં અને
વીણા ધરવાવાળાં (અનિવાર્ય) તેજ (૩૫ સરસ્વતિ) ની અમે ઉપાસના કરીએ
છીએ. ॥ ૧ ॥ જ્યોતિર્વિદોને આનંદ દેવા માટે પારાશરી હોરાશાસ્ત્રને અનુસરી
(અમારી) મતી પ્રમાણે (આ) ઉડુદાયપ્રદીપ નામનો ગ્રંથ અમે કરીએ
છીએ ॥ ૨ ॥

ફલાનિ નક્ષત્રદશાપ્રકારેણ વિવૃણ્મહે ॥ દશા વિંશો-
ત્તરી ચાત્ર ગ્રાહ્યા નાષ્ટોત્તરી મતા ॥૩॥ બુધૈર્ભાવાદયઃ
સર્વે જ્ઞેયાઃ સામાન્યશાસ્ત્રતઃ ॥ એતચ્છાસ્ત્રાનુસારેણ
સંજ્ઞાં વ્રૂમો વિશેષતઃ ॥ ૪ ॥

ફળનું વિવરણ અમે નક્ષત્રદશાના પ્રકારથી કરીએ છીએ; આ શાસ્ત્રમાં
વિંશોત્તરી દશા^૧ લેવી, અષ્ટોત્તરી દશા^૨ લેવી નહીં ॥ ૩ ॥ પંડિતોએ ભાવ

૧. જે દશામાર્ગમાં સર્વ ગ્રહોની દશાનો યોગ ૧૨૦ વર્ધનો થાયછે તેને વિ-
શોત્તરી દશા કહેછે, આ દશા જાણવાની રીત આ ગ્રંથના પરિશિષ્ટ અ માં આ-
પવામાં આવી છે.

૨. જેમાં સર્વે ગ્રહોની દશાનો સરવાળો ૧૦૮ વર્ધનો થાયછે તેને અષ્ટોત્તરી
દશા કહેછે.

વિગેરે (સંજ્ઞાઓ) સામાન્ય શાસ્ત્રપરથી જાણવા; આ શાસ્ત્રમાં જે વિશેષ સંજ્ઞા હશે તેજ અમે કહીએ છીએ. ॥ ૪ ॥

પश्यંતિ સપ્તમં सर्वे शनिजीवकुजाः पुनः ॥ विशेषतश्च
त्रिदशत्रिकोणचतुरष्टमान् ॥ ५ ॥ सर्वे त्रिकोणनेतारो
ग्रहाः शुभफलप्रदाः ॥ पतयस्त्रिषडायानां यदि पाप-
फलप्रदाः ॥ ६ ॥

સર્વે (અહ) (પોતાથી) સાતમાને જોય છે; ક્રીને વિશેષે ક્રી શનિ (પોતાથી) ત્રીજા અને દશમા (ભાવ કે તેમાં પડેલ અહ) ને; ગુરૂ નવમા, પાંચમા (ભાવ કે તેમાં પડેલ અહ) ને અને મંગળ, (પોતાથી) ચોથા, આઠમા (ભાવ કે તેમાં પડેલ અહ) ને જોય છે. ॥ ૫ ॥ નવમા અને પાંચમા ભાવના અધિપતિ સર્વે અહો^૧ શુભ ફળ દેહે; ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગિઆરમા ભાવના સ્વામીઓ^૨ પાપ ફળ દેનાર છે. ॥ ૬ ॥

न दिशंति शुभं चृणां सौम्याः केंद्राधिपा यदि ॥
क्रूराश्चेदशुभं ह्येते प्रवलाश्चोत्तरोत्तराः ॥ ७ ॥ लग्ना-
द्ययद्वितीयेषौ परेषां साहचर्यतः ॥ स्थानान्तरानुगु-
ण्येन भवतः फलदायकौ ॥ ८ ॥

જો સૌમ્ય અહો^૩ કેન્દ્રના^૪ અધિપતિ^૫ થયા હોય તો તેઓ મનુષ્યને

૧. શુભ અહ હોય વા પાપઅહ તે પણ.

૨. શુભ અને પાપ એ સ્થાનોના અધિપતિ થાય તો નેષ્ટ ફળ આપેછે.

૩. ચંદ્ર, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર એ શુભ અહ છે.

૪. લગ્ન, ચોથા, સાતમા અને દશમા ભાવને કેન્દ્ર કહેછે.

૫. કેન્દ્ર સ્થાનમાં પડેલ રાશિના અધિપતિ થયા હોય. રાશિ બાર છે તે-
મનાં નામ તથા તેના સ્વામી નીચે પ્રમાણે જાણી લેવા.

મેપનો	સ્વામી	મંગળ	પાપ
વૃષભ	"	શુક્ર	સૌમ્ય
મિથુન	"	બુધ કેન્દ્રયુક્ત ન હોય તો	"
કર્ક	"	ચંદ્રમા ક્ષીણ ન હોય તો	"
સિંહ	"	સૂર્ય	પાપ

શુભ ફળ આપતા નથી; અને તેના અધિપતિ, કૂરગ્રહો^૧ થયા હોય તો તેઓ અશુભ ફળ આપતા નથી. એ પતિઓ એક બીજાથી ઉત્તરોત્તર બળવાન છે.^૨
 ॥ ૭ ॥ લગ્નથી બીજા અને બારમા ભાવના સ્વામીઓ બીજાના સાહચર્ય^૩ અને સ્થાનાંતરના^૪ ગુણરૂપ ફળ આપનાર થાય છે. ॥ ૮ ॥

भाग्यव्याधिपत्येन रंघेशो न शुभप्रदः ॥ स एव
 शुभसंघाता लग्नाधीशोऽपि चेत्स्वयं ॥ ९ ॥ केंद्राधि-
 पत्यदोषस्तु बलवान्गुरुशुक्रयोः ॥ मारकत्वेपि च
 तयोर्मारकस्थानसंस्थितिः ॥ १० ॥

આઠમા ભાવનો સ્વામી ભાગ્ય^૫ ભુવનથી બારમા ભાવનો સ્વામી થતો હોવાથી શુભ ફળ આપતો નથી, એજ ગ્રહ લગ્નાધિપતિ પણ થયેલો હોય તો શુભ ફળ આપે છે. ॥ ૯ ॥ ગુરુ અને શુક્રને કેન્દ્રના પતિપણાનો દોષ પ્રબળ છે; તેઓ (કેન્દ્રના અધિપતિ થઈ) મારકસ્થાનમાં^૬ પડેલા હોય તો મારક^૭ ગણાય છે. ॥ ૧૦ ॥

કન્યા	”	બુધ કૂરયુક્ત ન હોય તો સૌમ્ય	
તુલા	”	શુક્ર	”
વૃશ્ચિક	”	મંગળ	પાપ
ધન	”	ગુરુ	સૌમ્ય
મકર	”	} શનિ	પાપ
કુંભ	”		
મીન	”	ગુરુ	સૌમ્ય

૧. સૂર્ય મંગળ અને શનિ એ પાપગ્રહ કહેવાય છે.

૨. પહેલા ભાવના સ્વામીથી ચોથા ભાવનો સ્વામી બળવાન, ચોથાના સ્વામીથી સાતમા ભાવનો સ્વામી બળવાન અને સાતમા ભાવના સ્વામીથી દશમા ભાવનો સ્વામી બળવાન.

૩. જે ગ્રહ સાથે રહેલો હોય તેને સાહચર્ય કહે છે, એ સાહચર્ય શુભ ગ્રહ હોય તો શુભ ફળ ને પાપગ્રહ હોય તો પાપ ફળ મળે છે.

૪. એટલે કે તેઓ જે ઘરમાં રહેલા હોય તે ઘર સાથે તેમનો જેવો સંબંધ હોય તેને અનુસરતું ફળ આપે છે એટલે કે મિત્રના ઘરમાં રહેલા હોય તો મિત્ર તરફથી, શત્રુના ઘરમાં રહેલા હોય તો શત્રુ તરફથી શુભાશુભ ફળ આપે છે.

૫. લગ્નથી નવમા સ્થાનને ભાગ્યભુવન કહે છે.

૬. બીજું અને સાતમું ભુવન મારકસ્થાન કહેવાય છે.

૭. શ્લોક ૧૦ માં ગુરુ અને શુક્ર માટે જે દોષ કહેવામાં આવ્યા તેના કરતાં.

બુધસ્તદનુ ચંદ્રોપિ ભવેત્તદનુતદ્વિધઃ ॥ ન રંધ્રેશત્વદો-
પસ્તુ સૂર્યાચંદ્રમસોર્ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥ કુજસ્ય કર્મનેતૃત્વ-
પ્રયુક્તાશુભકારિતા ॥ ત્રિકોણસ્યાપિ નેતૃત્વે ન કર્મેશ-
ત્વમાત્રતઃ ॥ ૧૨ ॥

તેજ પ્રમાણે તેથી^૧ ઓછા દોષવાળો, યુધ ને તેનાથી ઓછા દોષવાળો
ચંદ્ર છે. સૂર્ય અને ચંદ્રને આઠમા ભાવના સ્વામીપણાનો દોષ હોતો નથી.
॥ ૧૧ ॥ દશમ સ્થાનનું સ્વામીપણું પામેલ ભૌમ જો ત્રિકોણનો^૨ અધિ-
પતિ થયો હોય તો શુભ ફળ દેનાર થાયછે. કેવળ દશમા ભાવના સ્વામીપ-
ણથી તે થતો નથી.^૩ ॥ ૧૨ ॥

યદ્યદ્ભાવગતૌ વાપિ યદ્યદ્ભાવેશસંયુતૌ ॥ તત્તત્ત્ફલાનિ
પ્રવલૌ પ્રદિશેતાં તમોગ્રહૌ ॥ ૧૩ ॥

રાહુ, કેતુ જે જે ભાવમાં પડેલા હોય વા જે જે ભાવના સ્વામીની
સાથે રહેલા હોય તેનું તેનું ફળ તે પ્રબળતાથી આપેછે. ॥ ૧૩ ॥

ઈત્યુદુદાયપ્રદિપે સંજ્ઞાઽધ્યાયઃ પ્રથમઃ ॥ ૧ ॥

ઉદુદાયપ્રદીપનો સંજ્ઞાધ્યાય પૂરો થયો.

કેંદ્રત્રિકોણપતયઃ સંવંધેન પરસ્પરમ્ ॥ ઇતરૈરપ્રસક્તાશ્ચે-
દ્વિશેષફલદાયકાઃ ॥ ૧૪ ॥ કેંદ્રત્રિકોણનેતારૌ દો-
પયુક્તાવપિ સ્વયં ॥ સંવંધમાત્રાદ્દલિનૌ ભવેતાં યોગકા-
રકૌ ॥ ૧૫ ॥

કેન્દ્ર અને ત્રિકોણના અધિપતિઓ પરસ્પરના સંબંધથી^૪ બીજા સ્થાનોના
અધિપતિ સાથે સંબંધ ન હોય તો વિશેષ (શુભ) ફળ દેનારા થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

૧. જે ગ્રહની દશામાં મરણ થાય તે ગ્રહ મારક કહેવાય છે.

૨. નવમા અને પાંચમા ભાવને ત્રિકોણ કહેછે.

૩. શ્લોક ૭ માં જે શુભાશુભપણું કહ્યું છે તેનો આ અપવાદ છે.

૪. સંબંધ ચાર પ્રકારના છે. સ્થાનસંબંધ, દષ્ટિસંબંધ, અન્યતરદષ્ટિસંબંધ
અને એકદેશસંબંધ.

કેન્દ્ર તથા ત્રિકોણના અધિપતિ દોષયુક્ત હોય છતાં પણ જો પોતે માત્ર સંબંધથી બળવાન થયા હોય તો તેઓ (શુભ) યોગકારક થાયછે. ॥ ૧૫ ॥

નિવસેતાં વ્યત્યયેન તાવુભૌ ધર્મકર્મણોઃ ॥ એકત્રાન્ય-
તરો વાપિ વસેચ્છોગકારકૌ ॥ ૧૬ ॥ ત્રિકોણાધિ-
પયોર્મધ્યે સંબંધો યેન કેનચિત્ ॥ કેન્દ્રનાથસ્ય વલિનો
ભવેદ્યદિ સુયોગકૃત્ ॥ ૧૭ ॥

નવમા અને દશમા સ્થાનના સ્વામીઓ પરસ્પરનાં સ્થાનમાં રહેલા હોય^૧ અથવા બન્નેસાથે રહેલા હોય^૨ વા પોતપોતાની રાશિમાં રહેલા હોય^૩ તો તેઓ (પ્રબળ રાજ) યોગ કરનાર થાયછે. ॥ ૧૬ ॥ નવમા અને પાંચમા ભાવના સ્વામીમાંના કોઈની પણ સાથે બળવાન કેન્દ્રાધિપતિનો^૪ સંબંધ હોય તો તે (રાજ) યોગ કરનાર થાયછે. ॥ ૧૭ ॥

દશાસ્વપિ ભવેદ્યોગઃ પ્રાયશો યોગકારિણોઃ ॥ દશા-
દ્વયીમધ્યગતસ્તદયુક્શુભકારિણામ્ ॥ ૧૮ ॥ યો-
ગકારકસંબંધાત્પાપિનોપિ ગ્રહાઃ સ્વતઃ ॥ તત્તદ્વૃત્તય-
નુસારેણ દિશેયુર્યોગજં ફલમ્ ॥ ૧૯ ॥

ધાણું કરીને યોગકર્તા ગ્રહની દશામાં અથવા તેમની દશાના મધ્યના ભાગમાં આવેલી તેમની સાથે સંબંધ વિનાના શુભ ગ્રહની અંતર્દશામાં યોગ થાયછે. ૧૮ પાપગ્રહો યોગકારકના સંબંધને લીધે પોતાની દશાની અંદર આવનારી તેમની અંતર્દશામાં તેમનું યોગાનુસાર યોગફળ આપેછે. ॥ ૧૯ ॥

કેન્દ્રત્રિકોણાધિપયોરેકત્વે યોગકારકૌ ॥ અન્યત્રિ-
કોણપતિના સંબંધો યદિ કિંપરમ્ ॥ ૨૦ ॥ યદિ
કેન્દ્રે ત્રિકોણે વા નિવસેતાં તમોગ્રહૌ ॥ નાથેનાન્યતરે-
ણાપિ સંબંધાદ્યોગકારકૌ ॥ ૨૧ ॥

૧. એટલે કે નવમા ભાવનો સ્વામી દશમે ને દશમા ભાવનો સ્વામી નવમે.
૨. નવમા અથવા દશમા એ બન્નેમાંના એક ભાવમાં સાથે રહેલા હોય.
૩. નવમાનો સ્વામી નવમે ભાવે ને દશમા ભાવનો સ્વામી દશમે ભાવે.
૪. દશમા ભાવનો સ્વામી.

કેન્દ્ર અને ત્રિકોણના સ્વામીઓ પરસ્પર સંબંધને લીધે (રાજ)યોગ કરનાર થાયછે. પણ જો બીજા ત્રિકોણ સ્થાનના સ્વામી સાથે તેનો સંબંધ કે સંગ હોય તો તે કરતાં બીજું વિશેષ શું જોઈએ? (અર્થાત્ તેથી મહદ્રાજયોગ થાયછે.) ॥ ૨૦ ॥ રાહુ અને કેતુ કેન્દ્ર અથવા ત્રિકોણમાં રહેલા હોય અથવા તે બન્ને સ્થાનોમાંના એકના સ્વામીની સાથે તેઓનો સંબંધ હોય તો તેઓ (રાજ) યોગ કરનારા થાયછે. ॥ ૨૧ ॥

ધર્મકર્માધિનેતારૌ રંધ્રલાભાધિપૌ यदि ॥ તયોઃ સંવંધમાત્રેણ ન યોગં લભતે નરઃ ॥ ૨૨ ॥

ત્રયમા અને દશમા ભાવના સ્વામીઓ ક્રમે આઠમા અને અગિઆરમા ભાવના સ્વામીઓ થયા હોય અથવા તેમની સાથે તેમનો માત્ર સંબંધ હોય તો પણ મનુષ્યને યોગતું (શુભ) ફળ મળતું નથી. ॥ ૨૨ ॥

इति राजयोगाऽध्यायः द्वितीयः ॥ ૨ ॥

ઉડ્ડાચપ્રદીપનો રાજયોગાધ્યાય ૨ જો પૂરો થયો.

अष्टमं ह्यायुषः स्थानमष्टमादष्टमं च यत् ॥ तयोरपि व्यय-
स्थानं मारकस्थानमुच्यते ॥ ૨૩ ॥ तत्राप्याद्यव्यय-
स्थानाद् द्वितीयं बलवत्तरम् ॥ तदीशितुस्तत्र गताः
पापिनस्तेन संयुताः ॥ ૨૪ ॥ तेषां दशाविपाकेषु
संभवे निधनं नृणाम् ॥ तेषामसंभवे साक्षाद्वयाधी-
शदशास्त्रपि ॥ ૨૫ ॥ अलाभे पुनरेतेषां संवंधेन
व्ययेशितुः ॥ कचिच्छुभानां च दशा ह्यष्टमेशद-
शासु च ॥ ૨૬ ॥

આઠમો ભાવ ને આઠમા ભાવથી આઠમો ભાવ આયુઃસ્થાન કહેવાય છે, એ બન્નેના આરમા ભાવ મારકસ્થાન કહેવાય છે. ॥ ૨૩ ॥ તેમાં પણ પહેલા સ્થાનના આરમા સ્થાન (એટલે સાતમા ભાવ) થી બીજું મારકસ્થાન (એટલે બીજો ભાવ) બળવાન છે. તે (ભાવમાં રહેલ રાશિના સ્વામી)ની

૧૧માં, અથવા તેમાં રહેલ પાપગ્રહની દશામાં અથવા તેની સાથે રહેલા પાપગ્રહની દશામાં મનુષ્યના મરણનો સંભવ હોય તો કહેવો. તેમાં સંભવ જણાય તો સાક્ષાત્ ખારમા ભાવની મહાદશામાં કહેવો. ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ એમાં મૃત્યુ થાય તેમ ન જણાય તો ખારમા ભાવના અધિપતિની સાથે જે પાપગ્રહનો સંબંધ હોય તેમની દશામાં અથવા ક્યારેક શુભ ગ્રહની દશામાં અને ક્યારેક અષ્ટમ ભાવના સ્વામીની દશામાં (મૃત્યુ સંભવ કહેવો.) ॥ ૨૬ ॥

કેવલાનાં ચ પાપાનાં દશાસુ નિધનં કચિત્ ॥ કલ્પ-
નીયં વુર્ધૈર્નૃણાં મારકાણામદર્શને ॥ ૨૭ ॥ મારકૈઃ
સહ સંવંધાન્નિહંતા પાપકૃચ્છનિઃ ॥ અતિક્રમ્યેતરાન્સ-
ર્વાન્ ભવત્યેવ ન સંશયઃ ॥ ૨૮ ॥

કથિત મારક ગ્રહોની મહાદશામાં મૃત્યુ ન થાય તો કેવળ પાપગ્રહની દશામાં પંડિતોએ મૃત્યુની કલ્પના કરવી. ॥ ૨૭ ॥ અશુભ ક્ષણ દેનાર શનિ મારક ગ્રહની સાથેના સંબંધથી સર્વ ગ્રહોને ઉલ્લંઘી ખચિત મારક થાયછે. ॥૨૮॥

ઇત્યુહુદાયપ્રદીપે આયુર્દાયાઽધ્યાયસ્તૃતીયઃ ॥ ૩ ॥

ઉહુદાયપ્રદીપનો આયુર્દાયાય ૩ જે પુરો થયો.

ન દિશેયુર્ગ્રહાઃ સર્વે સ્વદશાસુ સ્વશુક્તિષુ ॥ શુભાશુભફ-
લં નૃણામાત્મભાવાનુરૂપતઃ ॥ ૨૯ ॥ આત્મસંવંધિનો
યે ચ યે વા નિજસધર્મિણઃ ॥ તેપામંતર્દશાસ્વેવ દિશં-
તિ સ્વદશાફલમ્ ॥ ૩૦ ॥

સર્વે ગ્રહો પોતાના ભાવ વિગેરેનું શુભાશુભ ક્ષણ મનુષ્યોને પોતાની મહા-
દશા તથા અંતર્દશામાં આપતા નથી. ॥૨૯ ॥ (પરંતુ) પોતાની સાથે સંબં-
ધવાળા અને પોતાના જેવાં શુભાશુભ ક્ષણ દેનાર ગ્રહની અંતર્દશામાં પોતાની
દશાનું ક્ષણ આપેછે. ॥ ૩૦ ॥

૧. પાપગ્રહ ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગિઆરમા ભાવના અધિપતિ અહીં ગણવા.
પાપગ્રહનો અર્થ અહીં પાપ ક્ષણ દેનાર ગ્રહ એવો થાયછે.

इतरेषां दशानाथविरुद्धफलदायिनाम् ॥ तत्तत्फलानु-
गुण्येन फलान्युद्धानि सूरिभिः ॥ ३१ ॥ स्वदशायां
त्रिकोणेशभुक्तौ केंद्रपतिः शुभम् ॥ दिशेत्सोपि तथा
नोचेदसंबंधेन पापकृत् ॥ ३२ ॥

ખીબ્બ ગ્રહોની દશાનાં ફળ તેમની દશા વિરુદ્ધ ફળ દેનાર દશાપતિની અંતર્દશા બ્યારે આવે ત્યારે તેના ગુણને અનુસરતાં વિદ્વાનોએ કહેવાં ॥ ૩૧ ॥ કેન્દ્રસ્થાનના અધિપતિની દશાનું શુભ ફળ ત્રિકોણપતિની અંતર્દશામાં કહેવું ને તે ત્રિકોણપતિ પણ પોતાનું શુભ ફળ કેન્દ્રપતિની અંતર્દશામાં આપે છે એમ કહેવું. એ બન્નેનો સંબંધ નહોય તો એ દશા પાપફળદાયી થાય છે. ॥૩૨॥

आरंभो राजयोगस्य भवेन्मारकभुक्तिपु ॥ प्रथयन्ति
तमारभ्य क्रमशः पापभुक्तयः ॥ ३३ ॥ तत्संबन्धि-
भानां च तथा पुनरसंयुजाम् ॥ शुभानां तु समत्वेन
संयोगो योगकारिणाम् ॥ ३४ ॥

રાજયોગનો આરંભ મારક ગ્રહની અંતર્દશામાં થાય તો (તેને રાજપ-
ણાનું વિશેષ સુખ ન આપતાં) મારક ગ્રહની અંતર્દશાઓ ત્યારથી તેની ખ્યા-
તીનો ક્રમે વધારે કરેછે. ॥ ૩૩ ॥ તેના સંબંધી શુભ ગ્રહની દશામાં (રા-
જયોગનો પ્રારંભ થાય તો રાજ તુલ્ય સુખ મળે) અને સમાન સંબંધને ધર્મ-
રહિત યોગ કર્તા શુભ ગ્રહની અંતર્દશામાં (રાજયોગનો પ્રારંભ થાય) તો
તેનું ફળ સમાન થાયછે. ॥ ૩૪ ॥

शुभस्यास्य प्रसक्तस्य दशायां योगकारकाः ॥ स्वभु-
क्तिपु प्रयच्छन्ति कुत्रचिद्योगजं फलम् ॥ ३५ ॥
तमोग्रहौ शुभारूढावसंबन्धेन केनचित् ॥ अंतर्दशानु-
सारेण भवेतां योगकारकौ ॥ ३६ ॥

સંબંધવાળા શુભ ગ્રહની દશામાં યોગકારક ગ્રહો યોગનું ફળ (તેની અં-
દરની) પોતાની અંતર્દશામાં આપેછે. ॥ ૩૫ ॥ રાહુ કેતુ ઇર્ષા ગ્રહની સાથે

સુસંબંધ ધરાવ્યા વિના શુભ સ્થાનમાં રહેલા હોય તો અંતર્દશાનુસાર યોગકારક થાય છે.^૧ ॥ ૩૬ ॥

પાપા યદિ દશાનાથાઃ શુભાનાં તદસંયુજામ્ ॥ શુ-
ક્તયઃ પાપફલદાસ્તત્સંયુક્શુભશુક્તયઃ ॥ ૩૭ ॥
ભવંતિ મિશ્રફલદા શુક્તયો યોગકારિણામ્ ॥ અત્યં-
તપાપફલદા ભવંતિ તદસંયુજામ્ ॥ ૩૮ ॥

દશાના અધિપતિ પાપગ્રહ હોય તો તે સાથે સંબંધ વિનાના શુભ ગ્રહોની અંતર્દશા પાપ ફળવાળી થાયછે ને સંબંધવાળા શુભ ગ્રહોની ભુક્તિ મધ્યમફળદાતા થાયછે; અને તે સાથે સંબંધવિનાના યોગકારક ગ્રહની ભુક્તિઓ અત્યંત અશુભ ફળ દેનાર થાયછે. ॥ ૩૭ ॥ ॥ ૩૮ ॥

સત્યપિ સ્વેન સંવંધે ન હંતિ શુભશુક્તિષુ ॥ હંતિ સત્ય-
પ્યસંવંધે મારકઃ પાપશુક્તિષુ ॥ ૩૯ ॥ પરસ્પરદશાયાં
સ્વશુક્તૌ સૂર્યજભાર્ગવૌ ॥ વ્યત્યયેન વિશેષેણ પ્રદિ-
શેતાં શુભાશુભમ્ ॥ ૪૦ ॥

મારક ગ્રહની સાથે સંબંધ હોય છતાં શુભ ગ્રહની ભુક્તિમાં તે મારતો નથી; ને પાપગ્રહની સાથે તેનો સંબંધ નહોય છતાં તેની ભુક્તિમાં તે મારેછે. ॥ ૩૯ ॥ શુક્ર અને શનિ પોતપોતાનું શુભાશુભ ફળ એક બીજાની દશામાં વિશેષે કરી આપેછે. ॥ ૪૦ ॥

કર્મલગ્નાધિનેતારાવન્યોન્યાશ્રયસંસ્થિતૌ ॥ રાજયોગા-
વિતિપ્રોક્તં વિખ્યાતો વિજયી ભવેત્ ॥ ૪૧ ॥ ધર્મકર્મા-
ધિનેતારાવન્યોન્યાશ્રયસંસ્થિતૌ ॥ રાજયોગાવિતિપ્રો-
ક્તં વિખ્યાતો વિજયી ભવેત્ ॥ ૪૨ ॥

લગ્ન અને દશમા ભાવના સ્વામીઓ એક બીજાની રાશિમાં પડેલા હોય તો તે રાજયોગ થાયછે. (એમાં જન્મેલ) મનુષ્ય વિખ્યાત અને વિજયી થાયછે.

૧. અંતર્દશા શુભફળદાતા હોય તો તેઓ શુભ ફળ આપેછે ને અશુભફળ-
દાતા હોય તો અશુભફળદાતા થાયછે.

॥ ૪૧ ॥ નવમા ભાવનો સ્વામી અને દશમા ભાવનો સ્વામી એક ખીજની રાશિમાં રહેલ હોય તો રાજ્યોગ થાયછે. (એ યોગમાં જેનો જન્મ થયો હોય) તે વિખ્યાત અને વિજયી થાયછે. ॥ ૪૨ ॥

इति उडुदायप्रदीपितर्दशाध्यायः चतुर्थः ॥ ४ ॥

ઉડુદાયપ્રદીપનો દશાન્તર્દશાધ્યાય ૪ પૂરો થયો.

समाप्तः ।

પરિશિષ્ટ અ.

વિંશોત્તરી દશાનો ક્રમ તેનાં વર્ષો તથા નક્ષત્ર.

દશાનું નામ.	સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગળ	રાહુ	ગુરુ	શનિ	બુધ	કેતુ	શુક્ર
દશાનાં વર્ષ	૬	૧૦	૭	૧૮	૧૬	૧૯	૧૭	૭	૨૦
જન્મ વખતે કયું નક્ષત્ર હોય તો એ દશા આવે.	કૃતિકા. ઉત્તરાષાઢા. ઉ-હસ્ત. તારાષાઢા.	રોહિણી. ઉ-હસ્ત. શ્રવણ.	મૃગશીર્ષ. ચિત્રા. ધનિષ્ઠા.	આર્દ્રા. સ્વાતિ. શતતા-રકા.	પુનર્વસુ. વિશાખા. પૂર્વાભાદ્રપદ.	પુષ્ય. અનુરુધ. ઉત્તરાભાદ્ર.	અશ્લેષ. મઘા. પાન્યે-મૂળ. શ્રવે-અશ્વિની.	મઘા. મૂળ. અશ્વિની.	પૂર્વાશ્લેષ. પૂર્વાષાઢા. ભરણી.

જન્મ વખતે કય દશાનાં કેટલાં વર્ષ ગયાં તે જાણવાની રીતિ.

જન્મ નક્ષત્ર જે હોય તે ક્યારે શરૂ થયું ને તે ક્યાં લગણુ રહેશે તે પંચાંગમાં જેઈ નક્કી કરવું.

એ બન્ને કાળની વચ્ચેનાં ધડી પળને તે નક્ષત્રનું માન કહેવું. જે વખતે જન્મ થયો હોય તે વખત સુધી તે નક્ષત્રની જેટલી ધડી પળ ગયાં હોય તેને તે નક્ષત્રમાં ઉપલા કોણ પ્રમાણે જે ગ્રહની દશા આવતી હોય તેનાં વર્ષથી ગુણુતાં જે આંક આવે તેને નક્ષત્રનાં માનથી ભાગ દેવાથી તે ગ્રહની દશાનાં ભુક્ત વર્ષ આવેછે. એ ભુક્ત વર્ષોને દશાનાં માનમાંથી બાદ કરવાથી જન્મ પછી વર્તમાન દશા કેટલો વખત ભોગવવાની છે. તે વર્ષો આવેછે.

જે ગ્રહની મહાદશામાં જે ગ્રહની અંતર્દશા જાણવાની હોય તે ગ્રહોની દશા વર્ષોના ગુણાકારને દશથી ભાગવાથી પરસ્પરની મહાદશામાં પરસ્પરની અંતર્દશાનું માસાદિ માન આવેછે.

સૂર્યની મહાદશા વર્ષ ૬ માં અંતર્દશા. ચંદ્રની મહાદશા વર્ષ ૧૦ માં અંતર્દશા.

[illegible]

મંગળની મહાદશા વર્ષ ૭ માં અંતર્દશા. રાહુની મહાદશા વર્ષ ૧૮ માં અંતર્દશા.

[illegible]

પૃથ્વીભૂતકેનું ગુજરાતી

ભાષાંતર.

અધ્યાય ૧ લો.

રાશિશીલાધ્યાય.

(શાર્દૂલવિક્રીડિતં) મૂર્તિલે પરિકલ્પિતશશશ્વતો
વર્ત્માડપુનર્જન્મનામાત્મેત્યાત્મવિદાં ક્રતુશ્ચ યજતામ્ભ-
ર્તામરજ્યોતિષામ્ ॥ લોકાનામ્પ્રલયોદ્भवस्थिति-
वि-
भुश्चानेकधा यः श्रुतौ वाचं नः स ददात्तनेककिर-
णस्त्रैलोक्यदीपो रविः ॥ ૧ ॥

જે પોતાના પ્રકાશથી ચંદ્રને પ્રકાશમાન કરે છે, જે મોક્ષ પામના-
રાઓનો મોક્ષમાર્ગ છે, જે આત્મવેતાઓનો આત્મા છે, યાજ્ઞિકોનો યજ્ઞપુરુષ
છે, જે અમરો અને જ્યોતિર્ગણોનો ભર્તા છે, જે દુનિઆની ઉત્પત્તિ અને લ-
યનો કર્તા છે અને જે વેદમાં અનેક રીતે સ્તવન કરાયેલો છે તે અનેક કિરણ-
વાળો ત્રૈલોક્યને દીપાવનાર રવિ અમને વાણી આપો. ॥ ૧ ॥

(શા૦ વિ૦) भूयोभिः पटुबुद्धिभिः पटुधियां हो-
राफलज्ञप्तये शब्दन्यायसमन्वितेषु बहुशशस्त्रेषु दृष्टे-
ष्वपि ॥ होरातन्त्रमहार्णवंप्रतरणे भग्नोद्यमानामहं
स्वल्पं वृत्तविचित्रमर्थबहुलं शास्त्रपुत्रम्प्रारभे ॥ ૨ ॥

જો કે ચંચળ બુદ્ધિવાળાઓને હોરાશ્ત્ર બહુવામાટે ધણા કાબેલ લ-
ખનારાઓના હાથેથી શબ્દન્યાયસમન્વિત ધણા ગ્રંથ રચાયેલા છે તોપણ હું
હોરાતંત્રશ્ત્રી મોટા સમુદ્ર તરવામાં ભગ્ન થયેલા પ્રયત્નોવાળા સખ્સો માટે

(આ) નાનાં વિચિત્ર વૃત્ત ને ધણા અર્થવાળાં શાસ્ત્રરૂપી નૌકાનો પ્રારંભ કરુંછું. ॥ ૨ ॥

(ઇંદ્રવજ્રા) હોરેત્યહોરાત્રવિકલ્પમેકે વાઙ્છન્તિ પૂર્વાપરવર્ણલોપાત્ ॥ કર્માર્જિતં પૂર્વભવે સદાદિ ચતસ્ય પક્તિં સમભિવ્યનક્તિ ॥ ૩ ॥

કેટલાક આચાર્યોના મતપ્રમાણે હોરા એ શબ્દ અહોરાત્ર શબ્દનો અપભ્રંશ છે, ને તે તેનો પહેલો તથા છેલો અક્ષર લોપ થઈ જવાથી બનેલો છે એવું કહેછે, એ હોરાશાસ્ત્ર પૂર્વભવમાં કરેલાં સારાં નરસાં કર્મોતું આ ભવમાં શું શુભાશુભ ફળ લોગવાશે તે સ્પષ્ટ રીતિથી કહેછે. ॥ ૩ ॥

(શા૦ વિ૦) કાલાઙ્ગાનિ વરાઙ્ગમાનનમુરો હૃત્કો-
ઢવાસોભૃતો વસ્તિર્વ્યઙ્ગનમૂરુજાનુયુગલે જંઘે તતોડ-
ઙ્ગિદ્વયમ્ ॥ મેષાશ્વિપ્રથમા નવર્ક્ષચરણાશ્ચક્રસ્થિતા
રાશયોરાશિક્ષેત્રગ્રહર્ક્ષભાનિ ભવનં ચૈકાર્થસમ્પ્રત્યયાઃ ॥ ૪ ॥

મેષથી તથા અશ્વિની નક્ષત્રથી શરૂ થતી રાશિમંડળમાંની (આર) રાશિઓ જે એક ચક્રમાં રહેલી છે અને જે દરેકમાં નક્ષત્રના નવ પાયા રહેલા છે, તે ક્રમે ડાળપુરૂષનાં માથાં, મોં, છાતી, હૃદય, પેટ, કેડ, પેડુ, લિંગ, બેઠ ઉર, બેઠ ઝંઘા, બેઠ ગોઠણ, બેઠ ગોઠણની તળેના ભાગો, તથા બેઠ પગોપર રહેલી છે. રાશિ. ગ્રહ, રક્ષ, ભ, ભવન, એ સર્વેનો એકજ અર્થ છે. ॥ ૪ ॥

(વસંતતિલકા) મત્સ્યૌ ઘટી નૃમિથુનં સગદં સવી-
ળં ચાપી નરોશ્વજઘનો મકરો મૃગાસ્યઃ ॥ તૌલી
સસસ્યદહના ભ્રુવગા ચ કન્યા શેષાઃ સ્વનામસ-
દશાઃ સ્વચરાશ્ચ સર્વે ॥ ૫ ॥

મીન રાશિનો આકાર બે માછલીના જેવો છે, કુંભ રાશિનો આકાર હાથમાં ધડો લઈ જતા મનુષ્યના જેવો છે. મિથુન રાશિનો આકાર હાથમાં ગદા લીધેલા પુરૂષ તથા વિણા લીધેલી સ્ત્રી-પુરૂષનાં બેડલાં જેવો છે, ધન રાશિનો આકાર નીચેના ભાગમાં ઘોડાના આકારવાળાં મનુષ્યના જેવો છે, મકર

રાશિનો આકાર મૃગલાનાં જેવા મોવાળાં મગરમચ્છના જેવો છે, તુલ રાશિનો આકાર હાથમાં ત્રાજવાં લઈ ઉભેલા મનુષ્ય જેવો છે. કન્યા રાશિનો આકાર ખડ અને દેવતા સહીત વહાણમાં બેઠેલી કન્યાના જેવો છે, અને બાકીની સર્વે રાશિઓનો આકાર જેવાં તેમનાં નામો છે તેવોજ છે.^૧ ॥ ૫ ॥

આ શ્લોક તેમજ ચોથા શ્લોકમાં જણાવેલો વિષય. પ્રશ્નસંબંધમાં જોવાયલી ચીજ શોધવામાટે ધણોજ ઉપયોગી છે.

(ત્રોટક) ક્ષિતિજસિતજ્ઞચન્દ્રરવિસૌમ્યસિતાવનિ-
જાઃ સુરગુરુમન્દસૌરિગુરવશ્ચ ગૃહાંશકપાઃ ॥ અજમૃ-
ગતૌલિચન્દ્રભવનાદિનવાંશવિધિર્ભવનસમાંશકાધિપ-
તયઃ સ્વગૃહાત્ ક્રમશઃ ॥ ૬ ॥

મંગલ, શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર, સૂર્ય, બુધ, શુક્ર, મંગળ, ગુરુ, શનિ, શનિ અને ગુરુ એ મેષાદિ બારે રાશિઓના, તેમજ તેમનાં નવાંશના ક્રમે અધિપતિઓ છે, મેષાદિ રાશિઓનાં નવાંશ ક્રમે, મેષ, મકર, તુલ, અને કર્કથી શરૂ થાય છે.^૨ ॥ ૬ ॥

(પુષ્પિતાગ્રા) કુજરવિજગુરુજ્ઞશુક્રભાગાઃ પવનસ-
મીરણકૌર્પ્યજૂકલેયાઃ ॥ અયુજિ યુજિ તુ મે વિપર્ય-
યસ્થાઃ શશિભવનાલિઙ્ગપાન્તમૃક્ષસન્ધિઃ ॥ ૭ ॥

વિષમ રાશિમાં તેના પ્રથમના પાંચ અંશ મંગળના, તે પછીના પાંચ શનિના, તે પછીના આઠ ગુરુના, તે પછીના સાત બુધના અને છેલ્લા પાંચ અંશ શુક્રના છે, સમ રાશિમાં ઉપર જણાવેલાં તેમના અંશો તથા સ્વામીઓનો

૧ મેષ રાશિનો આકાર તેનો અર્થ બકરો થાય છે તેના જેવો છે, વૃષભનો ગોધાના જેવો, કર્કનો કડચલાં જેવો, સિંહનો સિંહના જેવો ને વૃશ્ચિકનો વીંછી જેવો છે.

૨ મેષ, સિંહ અને ધન એ રાશિનાં નવાંશ મેષથી શરૂ થાય છે, વૃષભ, કન્યા અને મકર રાશિનાં નવાંશ મકર રાશિથી શરૂ થાય છે, મિથુન તુલ અને કુંભ રાશિનાં નવાંશ તુલ રાશિથી શરૂ થાય છે. અને કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીન રાશિનાં નવાંશ કર્ક રાશિથી શરૂ થાય છે.

ક્રમ ઉલ્લેખ ગણવો.^૧ કર્ક મીન અને વૃશ્ચિકના અંત્યભાગને રક્ષસંધિ અથવા તેો રાશિ ગણત કહે છે. ॥ ૭ ॥

(આર્યા) ક્રિયતાવુરિજિતુમકુલીરલેયપાથોન જૂક-
કૌર્પ્યાર્યાઃ ॥ તૌક્ષિક આકોકેરો હ્રદ્રોગશ્ચાંત્યમં
ચેત્યમ્ ॥ ૮ ॥

મેષાદિ બાર રાશિનાં બીજા નામો ક્રમે, ક્રિય, તાવુરી, જીતુમ, કુલીર, કૌર્પ્ય, પાથોન, જુક કૌર્પ્ય, તૌક્ષિક, આકોકેરો, હ્રદ્રોગ ને અંત્ય છે.^૨ ॥ ૮ ॥

(ઇં૦ વ૦) દ્રેષ્કાણહોરાનવભાગસંજ્ઞાસ્ત્રિશાંશકદ્વા-
દશસંજ્ઞિતાશ્ચ ॥ ક્ષેત્રશ્ચ ચઘસ્ય સ તસ્ય વર્ગો હોરેતિ
લગ્નં ભવનસ્ય ચાર્દ્ધમ્ ॥ ૯ ॥

જે ગ્રહ પોતાના દૃષ્કાણ, નવાંશ, હોરા, ત્રિશાંશ, દ્વાદશાંશ અને ક્ષેત્રમાં રહેલો હોય તે પોતાના વર્ગમાં રહેલો છે એમ કહેવાય છે. હોરા એ શબ્દનો અર્થ લગ્ન અને લગ્નનું અર્ધ એ બન્ને થાય છે. ॥ ૯ ॥

(વસંતતિ૦) ગોજાશ્વિકર્કિમિથુનાઃ સમૃગા નિશા-
ર્યાઃ પૃષ્ઠોદયા વિમિથુનાઃ કથિતાસ્ત એવ ॥ શી-
ર્ષોદયા દિનવલાશ્ચ ભવન્તિ શેષા લગ્નં સમેત્યુભયતઃ
પૃથુરોમયુગ્મમ્ ॥ ૧૦ ॥

મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, ધન અને મકર એ રાશિઓ રાત્રિની બલવાન રાશિ ગણાય છે ને એ રાશિમાંથી મિથુન રાશિ સિવાયની રાશિઓ પૃષ્ઠોદય રાશિ કહેવાય છે, બાકીની રાશિઓ શીર્ષોદય રાશિ કહેવાય છે ને તે દિવસની બલવાન ગણાય છે. ॥ ૧૦ ॥

૧ ત્રિશાંશ બહુનામાટે ઉપરનો નિયમ આપવામાં આવ્યો છે. ત્રિશાંશનો અર્થ સ્ત્રીજાતકનો ફલાદેશ કહેવામાટે આચાર્યે વિશેષ કરી લીધેલો છે. મેષથી ક્રમે એકી અને બેકી અર્થાત્ વિષમ સમ રાશિની ગણના બહુવી. જેમ કે મેષ વિષમ, વૃષભ સમ, મિથુન વિષમ ને કર્ક સમ, એ પ્રમાણે.

૨ ઉપરનાં નામોમાં કુલીર અને અંત્યલ સિવાયનાં બાકીનાં સર્વે ચોખાં ગ્રીક ભાષાનાં નામો છે તે પરથી એમ બહુાય છે જે ગ્રીક તથા આર્યલોકોનો તે વેળા ઉપર ઉપરનો અવહાર હોવો જોઈએ.

(મં૦ ક્રા૦) કૂરઃ સૌમ્યઃ પુરુષવનિતે તે ચરાગદ્વિ-
દેહાઃ પ્રાગાદીશાઃ ક્રિયવૃષ્ટયુક્કટાઃ સત્રિકોણાઃ॥
માર્તઙ્દેશોરયુજિ સમમે ચન્દ્રમાન્વોશ્ચ હોરે દ્રેષ્કાણાઃ
સ્યુઃ સ્વભવનસુતત્રિકોણાધિપાનામ્ ॥ ૧૧ ॥

મેષાદિ રાશિઓની ક્રમે, કૂર સૌમ્ય, પુરુષ સ્ત્રી, અને ચરસ્થિર અને દ્વિસ્વભાવ એવી સંજ્ઞા છે.^૧ મેષ, વૃષભ, મિથુન, અને કર્ક પોતાની ત્રિ-
કોણ રાશિઓ સાથે ક્રમે, પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાની અધિપતિ
છે.^૨ વિષમ રાશિની પહેલી હોરા સૂર્યની અને બીજી ચંદ્રની, અને સમરાશિની
પહેલી ચંદ્રની અને બીજી સૂર્યની હોરા હોય છે, રાશિના દૃષ્કાણના અધિપતિઓ
ક્રમે રાશિ તથા તેથી પાંચમી અને નવમી રાશિના અધિપતિઓ હોય છે.^૩ ॥૧૧॥

(ઇ૦ વ૦) કેચિત્તુ હોરાં પ્રથમામ્ભવસ્ય વાઙ્છન્તિ
લાભાધિપતેર્દ્વિતીયામ્ ॥ દ્રેષ્કાણસંજ્ઞામપિ વર્ણયન્તિ
સ્વદ્વાદશૈકાદશરાશિપાનામ્ ॥ ૧૨ ॥

કેટલાક આચાર્યો પહેલી હોરા રાશિપતિની અને બીજી રાશિથી અગિ-
આરમ્ભી રાશિના અધિપતિની હોય છે એમ કહે છે અને તેમજ દૃષ્કાણના

૧ મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલ, ધન, કુંભ એ વિષમ રાશિઓ, કૂર રાશિ, તેમજ
પુરુષસંજ્ઞિક રાશિ કહેવાય છે. બાકીની સમરાશિઓ, સૌમ્યરાશિ અને સ્ત્રીસંજ્ઞિક
રાશિઓ કહેવાય છે, તેમજ મેષ, કર્ક, તુલ, અને મકર એ ચરસંજ્ઞિક, વૃષભ,
સિંહ, વૃશ્ચિક, અને કુંભ સ્થિરસંજ્ઞિક અને મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન એ
દ્વિસ્વભાવસંજ્ઞિક રાશિઓ કહેવાય છે.

૨ મેષ, સિંહ અને ધન એ પૂર્વદિશાની અધિપતિ છે. વૃષભ, કન્યા અને
મકર એ દક્ષિણ દિશાની અધિપતિ છે. મિથુન તુલ, અને કુંભ, એ પશ્ચિમ દિ-
શાની અધિપતિ છે. કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીન એ ઉત્તર દિશાની અધિપતિ છે. એ
સંજ્ઞા ચોરાયલું ધન કઈ દિશામાં ગયેલું છે તે જાણવામાં ઘણી ઉપયોગી છે.

૩ દાખલા તરિકે મેષ રાશિના ત્રણે દૃષ્કાણના અધિપતિ ક્રમે, મંગળ, સૂર્ય
અને શુક્ર થાય છે તે પ્રમાણે.

૪ એ મત ગર્ભાચાર્ય અને તેના અનુયાયીઓનો છે, આચાર્ય વરાહ-
મિહિરનો મત જે સત્યાચાર્યના મતને મળતો છે તે તેણે શ્લોક ૧૧ માં
જણાવ્યો છે.

અધિપતિ પણ રાશિ, તેથી બારમી રાશિ અને અગિઆરમી રાશિના જે અધિપતિઓ હોય તે થાયછે^૧ એવું કહેછે. ॥ ૧૨ ॥

(પુષ્પિતાગ્રા) અજવૃષભમૃગાજ્ઞનાકુલીરા જ્ઞષવ-
 ણિજૌ ચ દિવાકરાદિતુજ્ઞાઃ ॥ દશશિલિમનુયુક્-
 તિર્થીંદ્રિયાંશૈસ્ત્રિનવકવિંશતિભિશ્ચ તેઽસ્તનીચાઃ ॥ ૧૩ ॥

મેષ, વૃષભ, મકર, કન્યા, કર્ક, મીન અને તુલ એ રાશિઓ સૂ-
 ર્યાદિ ગ્રહોની ક્રમે ઉચ્ચરાશિઓ કહેવાય છે. અને ક્રમે, ૧૦, ૩, ૨૮, ૧૫, ૫, ૨૭
 અને ૨૦ માં ઉપર જણાવેલી રાશિઓના અંશો તે ગ્રહોના પૂર્ણોચ્ચાંશ કહે-
 વાય છે. ઉચ્ચરાશિથી સાતમી રાશિ નીચ રાશિ કહેવાયછે.^૨ ॥ ૧૩ ॥

૧ દાખલા તરિકે ધનરાશિની આ ગણના પ્રમાણે પ્રથમ હોરા ગુરૂની
 અને બીજી શુકની થાય. તેમજ તેનાં પહેલા દષ્ટાણુનો ધણી, ગુરૂ બીજનો
 એટલે તેથી બારમી રાશિ જે વૃશ્ચિક થાયછે તેનો સ્વામી મંગળ છે તે અને
 ત્રીજનો તેની અગિઆરમી રાશિનો સ્વામી જે શુક છે તે થાયછે.

૨ ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલો ગ્રહ ધણેજ બલવાન અને નીચ રાશિમાં રહેલો
 ધણોજ નબલો ગણાયછે. ગ્રહોનો ક્રમ વારના ક્રમપ્રમાણે લેવાનો પ્રચાર છે,
 ઉપરનો શ્લોક બરાબર સમજાય માટે નીચેનો કોઠો સગવડ ખાતર આપવામાં
 આવેલ છે.

ગ્રહ.	ઉચ્ચરાશિ.	નીચરાશિ.	ઉચ્ચાંશ અથવા નીચાંશ.
સૂર્ય	મેષ	તુલ	૧૦
ચંદ્ર	વૃષભ	વૃશ્ચિક	૩
મંગળ	મકર	કર્ક	૨૮
બુધ	કન્યા	મીન	૧૫
ગુરૂ	કર્ક	મકર	૫
શુક	મીન	કન્યા	૨૭
શનિ	તુલ	મેષ	૨૦

દાખલા તરિકે સૂર્ય મેષના દશ અંશો હોય તો તે પૂર્ણ ઉચ્ચમાં રહેલો
 કહેવાય; તેમજ શનિ જે મેષના ૨૦ અંશો હોય તો પૂર્ણ નીચમાં રહેલો
 કહેવાય.

(વ૦ તિ૦) વર્ગોત્તમાશ્વરગૃહાદિષુ પૂર્વમધ્યપર્યન્ત-
તશ્શુભફલા નવભાગસંજ્ઞાઃ ॥ સિંહો વૃષપ્રથમષષ્ટહ-
યાજ્ઞતૌલિકુમ્ભાસ્ત્રિકોણભવનાનિ ભવન્તિ સૂર્યાત્ ॥૧૪॥

ચરાદિ રાશિઓના ક્રમે પહેલા, વચ્ચેના અને છેલા નવાંશ વર્ગોત્તમી કહેવાય છે, વર્ગોત્તમ રાશિમાં રહેલો ગ્રહ સાંઝે ૫૭ આવે છે. સિંહ, વૃષભ, મેષ, કન્યા, ધન, તુલ અને કુંભ એ રાશિઓ સૂર્યાદિ ગ્રહોની ક્રમે મૂળ ત્રિકોણ રાશિ કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥

(વસં૦ તિ૦) હોરાદયસ્તનુકુટુમ્બસહોત્થવન્ધુ-
પુત્રારિપત્રિમરણાનિ શુભાસ્પદાયાઃ ॥ રિઃફાલ્ય-
મિત્યુપચયાન્યરિકર્મલાભદુશ્ચિક્યસંજ્ઞિતગૃહાણિ ન
નિત્યમેકે ॥ ૧૫ ॥

લગ્નાદિ દ્વાદશ ભાવોને ક્રમે, શરીર, કુટુંબ, ભ્રાતૃ, અંધુ, પુત્ર, શત્રુ,

૧ ચર રાશિઓ ગ્રહો મેષ, કર્ક, તુલ અને મકર એમનો પહેલો નવાંશ વર્ગોત્તમી છે, સ્થિર રાશિઓ, વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એમનો પાંચમો નવાંશ વર્ગોત્તમી છે અને મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન એ ચાર દ્વિસ્વભાવ રાશિઓનો છેલો નવાંશ વર્ગોત્તમી કહેવાય છે. જન્મકુંડલીમાં ગ્રહ જે રાશિમાં રહેલો હોય તેજ ગ્રહ નવાંશકુંડલીમાં પણ તેજ રાશિનો આવે તે વર્ગોત્તમી કહેવાય છે. નીચેના કોઠાપરથી મૂળ ત્રિકોણની ગણના બરાબર સમજી શકાશે.

ગ્રહ. મૂળ ત્રિકોણ રાશિ.

સૂર્ય	ની	સિંહ
ચંદ્ર	„	વૃષભ.
મંગળ	„	મેષ
બુધ	„	કન્યા
શુક્ર	„	ધન
શનિ	„	તુલ
		કુંભ.

સ્ત્રી, મૃત્યુ, ધર્મ, શુભ, આય અને વ્યભાવ કહેછે.^૧ ત્રીજા, છઠા, દશમા અને અગિઆરમા ભાવને ઉપચય કહેવાય છે. પણ કેટલાકો એમ કહેછે કે તે નિશ્ચ નથી.^૨ ॥ ૧૫ ॥

(વર્સં ૦ તિ ૦) કલ્પસ્વવિક્રમગૃહપ્રતિભાક્ષતાનિ ચિ-
ત્તોત્થરંધ્રગુરુમાનભવવ્યયાનિ ॥ લગ્નાચ્ચતુર્થનિધને ચ-
તુરસસંજ્ઞે દ્યૂનશ્ચ સપ્તમગૃહં દશમં ચમાજ્ઞા ॥ ૧૬ ॥

૧ ઉપર પ્રમાણે ભાવોને જે નાંમે આપ્યાં છે તે કયા ભાવમાં કઈ બાબતનું ફળ જોવાનું તેપરથી જાણી શકાય માટે આપવામાં આવેલ છે. સ્ફૂટરીતે ખાર ભાવોમાં જોવાની બાબત નીચેપ્રમાણે છે.

પહેલા ભાવમાં=(જાતકનાં) શરીર કીર્તિ અને અવ્યયો.

ખીજા	”	”	કુટુંબ, ધન, આંખ અને સભ્ય	”
ત્રીજા	”	”	ભાઈઓ, પરાક્રમ અને ભોજન	”
ચોથા	”	”	સગાંવહાલાં, વિધા, માતા, ચોપગાં, જાનવર, ક્ષેત્રાદિ રહેઠાણ, ગાડી ઘોડા અને સુખ.	”
પાંચમા	”	”	સંતતિ, ચાતુર્ય, પૂર્વજન્મ	”
છઠા	”	”	શત્રુઓ, સગાંવહાલાં, અને રોગ	”
સાતમા	”	”	સ્ત્રી, ઉદારતા અને માન	”
આઠમા	”	”	મૃત્યુ અને હંદગીતું માપ	”
નવમા	”	”	ધર્મકાર્યો, પિતા અને ઔષધો	”
દશમા	”	”	શુભ કર્મ, જ્ઞાન અને કપડાં	”
અગિઆરમા	”	”	આવક અને નફા	”
ખારમા	”	”	ત્રોટા, કુર્મ અને મુસાફરી	”
જોવામાં આવે છે—				

૨ ગર્ગીયાર્ય અને તેના મતવાળાઓ એમ કહેછે કે, ૩, ૬, ૧૦ અને ૧૧ મા ભાવને હમેશાં ઉપચયભાવ કહેવામાં આવતા નથી. કેમકે બ્યારે તે ભાવના અધિપતિ સાથે વૈર ધરાવતા કોઈ ક્રૂર ગ્રહ કે ગ્રહો તે ભાવમાં રહેલા હોય વા તેને જોતા હોય તો તેને ઉપચયભાવ કહેવામાં આવતો નથી. પરંતુ વરાહમિહિરનો મત તેને મળતો નથી. તેણે જે ઉપચય સંજ્ઞા આપી તે સત્યાચાર્ય અને યવનેશ્વરના મતને મળતી છે.

લક્ષ્મિ દ્વાદશ ભાવોને ક્રમે, કલ્પ (શક્તિ), સ્વ (ધન) વિક્રમ (રાકમ), ગૃહ (રહેવાનું ઘર) પ્રતિભા (બુદ્ધિ), ક્ષત (ધા) મન્મથ (ચા), રંધ્ર (૮), ગુરુ (પિતા વા ગુરુ), માન (માન) ભવ (૧૧) વ્યય (ખર્ચ) કહેછે. લગ્નથી ચોથા તથા આઠમા ભાવને ચતુરસ્ત્ર ક-સાતમાને ઘુન અને દશમા ભાવને આસા કહેછે. ॥ ૧૬ ॥

(ત્રોટક) કણ્ટકકેન્દ્રચતુષ્ટયસંજ્ઞાસપ્તમલગ્નચતુર્થ-
સ્વમાનામ્ ॥ તેષુ યથાભિહિતેષુ વલાઢ્યાઃ કીટનરા-
મ્બુચરાઃ પશવશ્ચ ॥ ૧૭ ॥

પહેલા, ચોથા, સાતમા, અને દશમા ભાવને કંટક, કેન્દ્ર અથવા તો પુષ્ટ્ય કહે છે. તેમાં ક્રમે, કીટ,^૧ નર,^૨ અંબુચર^૩ અને પશુ^૪ રાશિઓ રહેલી ૫ તો તે બલવાન ગણાય છે. ॥ ૧૭ ॥

(વસંતિ) કેન્દ્રાત્પરં પળપરં પરતસ્તુ સર્વમા-
પોક્લિમં હિવુકમમ્બુ સુખશ્ચ વેશમ ॥ જામિત્રમસ્તભ-
વનં સુતમં ત્રિકોણં મેષૂરણન્દશમમત્ર ચ કર્મ
વિદ્યાત્ ॥ ૧૮ ॥

કેન્દ્ર પછીના ભાવને પળપર^૫ ને પળપર પછીના ભાવને આ-પોક્લિમ^૬ કહેછે, ચોથા ભાવને હિવુક, અંબુ, સુખ અને વેશમ કહેછે, સાતમા ભાવને જામિત્ર ભુવન કહેછે. પાંચમા ભાવને ત્રિકોણ સ્થાન કહેછે અને દશમા ભાવને મેષુરણ અને કર્મભાવ કહેછે. ॥ ૧૮ ॥

૧ કંઈ, મકરનું પૂર્વાર્ધ અને મીન કીટરાશિ છે.

૨ મિથુન, તુલ, કન્યા, અને ધનનું પૂર્વાર્ધ અને કુંભ એ નરરાશિઓ છે.

૩ વૃશ્ચિક, એ જળજનરાશિ છે.

૪ મેષ, વૃષભ, સિંહ, ધન તથા મકરનું પરાર્ધ એ પશુરાશિઓ છે.

૫ પળપર અને આપોક્લિમ એ ગ્રીક ભાષાના શબ્દો છે.

૬ પળપરભાવ, ખીલે, પાંચમો આઠમો અને અગિયારમો છે. આપોક્લિમ-ભાવ, ત્રીલે, છઠો, નવમો અને ધારમો છે.—

વૃહ. ૨

(શા૦ વિ૦) હોરા સ્વામિગુરુજીવીક્ષિતયુતા ના-
ન્યૈશ્વ વીર્યોત્કટા કેન્દ્રસ્થા દ્વિપદાદયોઽદ્વિ નિશિ ચ
પ્રાપ્તે ચ સન્ધ્યાદ્વયે ॥ પૂર્વાર્દે વિષયાદયઃ કૃતગુણા
માનં પ્રતીપશ્ચ તદ્દુશ્ચિક્યં સહજન્તપશ્ચ નવમં ય્યાદ્યં
ત્રિકોણશ્ચ તત્ ॥ ૧૯ ॥

લગ્નમાં તેનો સ્વામી, ગુરુ કે બુધ પડેલા હોય વા તેને જોતા હોય તો
લગ્ન બલવાન થાય છે પણ બીજા કોઈ ગ્રહના યોગેક્ષણથી થતું નથી. કેન્દ્ર-
માં રહેલી રાશિઓ બલવાન ગણાય છે.^૧ દ્વિપદરાશિ દ્વિસમાં, પશુરાશિ રાત્રે
અને જળચરરાશિ સંધ્યાકાળે બલવાન ગણાય છે; મેષાદિ છ રાશિનું માન^૨ ક્રમે,
૨૦, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૩૬ અને ૪૦ છે અને તુલાદિ છ રાશિનું માન તેથી ઉલટું એ-
ટલે, ૪૦-૩૬-૩૨ ૨૮, ૨૪ અને ૨૦ નું છે. ત્રીજા ભાવને દુશ્ચિક્ય પણ
કહે છે. અને નવમો ભાવ તપ અને ત્રિત્રિકાણના નામથી પણ ઓળખાય
છે. ॥ ૧૯ ॥

(મં૦ ક્રાં૦) રક્તઃ શ્વેતશુક્રતન્નુનિભઃ પાટલો ધૂ-
મ્રપાણ્ડુશ્ચિત્રઃ કૃષ્ણઃ કનકસદૃશઃ પિન્ગલઃ કર્કુરશ્ચ ॥
વન્નુઃ સ્વચ્છઃ પ્રથમભવનાદ્યેષુ વર્ણા પ્લવત્વં સ્વામ્યા-
શાખ્યં દિનકરયુતાદ્વાદ્ દ્વિતીયં ચ વેશિ ॥ ૨૦ ॥

મેષાદિ બાર રાશિઓના રંગ ક્રમે રાતો, ઘોળો, પોપટીઓ પાઠલી
(શુક્રાખનાં ફૂલ જેવો), ભૂશે, વિચિત્ર પ્રકારનો, કાળો, સોનાંના રંગ જેવો,
પિંગલ, રક્તરવેત, નોળીઆંના રંગ જેવો ને માંછલાંના રંગ જેવો છે. રાશિનો
સ્વામી જે દિશાનો અધિપતિ હોય તે દિશામાં રાશિનું પ્લવત્વ કહેવું. સૂર્યોક્રાંત^૩
રાશિથી બીજી રાશિને વેશી કહે છે. ॥ ૨૦ ॥

૧ ત્યારે આપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પણુદર કેન્દ્ર કરતાં ઓછું બલવાન છે
અને આપોક્લિમ પણુદર કરતાં ઓછું બલવાન છે.

૨ આ રાશિઓનું કદ છે. તે શરીરનું કયું અવયવ લાંબુ ટુંકું થશે તે જાણ-
વામાં કામ લાગે છે. તેનો ઉપયોગ આ ગ્રંથના અધ્યાય ૫ માંના શ્લોક ૨૩ માં
કરવામાં આવ્યો છે.

૩ સૂર્ય જે રાશિમાં રહેલ હોય તે.

इति श्रीमदावन्तिकाचार्यवराहमिहिरविरचिते
बृहज्जातके राशिभेदाध्यायः प्रथमः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

બ્રહ્મચોની પ્રભેદાધ્યાય.

(શા૦ વિ૦) કાલાત્મા દિનકૃન્મનસ્તુહિનગુસ્સત્વં
કુજો જ્ઞો વચો જીવો જ્ઞાનસુખે સિતશ્ચ મદનો દુઃસ્વ-
ન્દિનેશાત્મજઃ ॥ રાજાનો રવિશીતગૂ ક્ષિતિસુતો
નેતા કુમારો બુધઃ સૂરિર્દાનવપૂજિતશ્ચ સચિવૌ પ્રે-
ષ્યસ્સહસ્રાંશુજઃ ॥ ૧ ॥

સૂર્ય કાલ પુરુષનો આત્મા છે, ચંદ્ર મન છે, મંગળ સત્વ છે, બુધ
વાચા છે, ગુરુ જ્ઞાન અને સુખ છે, શુક્ર મદન છે અને શનિ એ દુઃખ છે.
ગ્રહોમાં સૂર્ય ચંદ્ર રાજા છે, મંગલ સેનાપતિ છે, બુધ યુવરાજ છે, શુક્ર અને
ગુરુ પ્રધાનો છે અને શનિ નોકર છે. ॥ ૧ ॥

(શાલિની) હેલિસ્સૂર્યશ્ચન્દ્રમાશ્ચીતરશ્મિર્હેન્નો વિ-
જ્ઞો વોધનશ્ચેન્દુપુત્રઃ ॥ આરો વક્રઃ કૂરદક્ષ્ ચાવ-
નેયઃ કોળો મન્દઃ સૂર્યપુત્રોસિતશ્ચ ॥ ૨ ॥

સૂર્યતું બીજું નામ હેલી છે; ચંદ્રતું શીતરક્ષિ છે, બુધનાં નામો હેમ્ન,
વિત્ત્વ, બોધન અને ઈન્દુપુત્ર છે; મંગળનાં આર, વક્ર, કૂર દક્ષ આવનેય
છે. અને શનિનાં બીજાં નામો, કોળ, મંદ, સૂર્યપુત્ર અને અસિત છે. ॥ ૨ ॥

(વસં૦ તિ૦) જીવોઙ્ગિરાઃ સુરગુર્વચસાં પતીજ્યઃ
શુક્રો મૃગૃર્મુસુતઃ સિત આસ્ફુજિચ્ચ ॥ રાહુસ્તમો-

ગુરુરશ્ચ શિખી ચ કેતુઃ પર્યાયમન્યમુપલભ્ય વદેચ્છ
લોકાત્ ॥ ૩ ॥

જીવ અંગિરા સુરગુરુ વયસાંપતિ અને ધન્ય એ ગુરુનાં નામો છે; શુક્ર, ભૃગુ, ભૃગુસુત, સિત અને આસ્તુજિત એ શુક્રનાં નામો છે; તમઃ અગ્નિ અને અશુર એ રાહુનાં નામો છે; સિંધિ એ કેતુનું નામ છે. એ શિવાય તેમનાં બીજાં નામો બીજાં શાસ્ત્રોમાંથી મેળવીને કહેવાં. ॥ ૩ ॥

(શાલિની) રક્તઃ શ્યામો ભાસ્કરો ગૌર ઇન્દુર્ના-
ત્યુચ્ચાંગો રક્તગૌરશ્ચ વક્રઃ ॥ દૂર્વાશ્યામો જ્ઞો ગુરુર્ગૌ-
રગાત્રઃ શ્યામઃ શુક્રો ભાસ્કરિઃ કૃષ્ણદેહઃ ॥ ૪ ॥

સૂર્યનો રંગ રાતો તથા કાળો છે; ચંદ્રનો વર્ણ સફેદ છે; મંગળ બહુ ઉંચો નથી ને તેનો વર્ણ સફેદ તથા લાલમિશ્રિત છે; બુધનો વર્ણ દુર્વાના જેવો શ્યામ છે; ગુરુનો વર્ણ ગૌર વર્ણો છે; શુક્રનો નહીં સફેદ અને નહીં કાળો એવા પ્રકારનો વર્ણ છે અને શનિનો વર્ણ કાળો છે.^૧ ॥ ૪ ॥

(શા૦ વિ૦) વર્ણાસ્તામ્રસિતાતિરક્તહરિતવ્યાપી-
તચિત્રાસિતા વન્હમ્બવગ્નિજકેશવેન્દ્રશચિકાઃ સૂર્યા-
દિનાથાઃ ક્રમાત્ ॥ પ્રાગાદ્યા રવિશુક્રલોહિતતમઃ
સૌરેન્દુવિત્સૂરયઃ ક્ષીણેન્દ્વર્કમહીસુતાર્કતનયાઃ પાપા
બુધસ્તૈર્યુતઃ ॥ ૫ ॥

સૂર્ય ત્રાંબા જેવા લાલ રંગપર, ચંદ્ર સફેદ રંગપર, મંગલ લાલ રંગ-
પર, બુધ નીલા રંગપર, ગુરુ પીળાપર, શુક્ર મિશ્રિત રંગપર અને શનિ કાળા
રંગપર પોતાનું સ્વામિત્વપણું ચલાવે છે.^૨

૧ જન્મ સમયે જે ગ્રહ વધારે બલવાન હોય છે તેના વર્ણના જેવો જન્મ-
લાનો વર્ણ થાય છે.

૨ ખોવાયલી વસ્તુનો રંગ બાળવા માટે તથા કયા રંગના ફૂલથી ગ્રહની પૂજા કરવી તે બાળવામાટે આ ધણું ઉપયોગી છે.

સૂર્યનો સ્વામી અગ્નિ, ચંદ્રનો વરુણ, મંગલનો બ્રહ્મા, બુધનો કૃત્ય, શુ-
કનો ઈન્દ્ર, શુક્રનો ઇન્દ્રાણી અને શનિનો બ્રહ્મા છે.^૧

પૂર્વ દિશાનો સ્વામી સૂર્ય, અગ્નિ કોણનો સ્વામી શુક્ર, દક્ષિણનો સ્વામી
મંગલ, ધશાન કોણનો સ્વામી રાહુ, પશ્ચિમ દિશાનો સ્વામી શનિ, વાયવ્ય કોણનો
સ્વામી ચંદ્ર, ઉત્તર દિશાનો સ્વામી બુધ અને નૈરઘ્ય કોણનો સ્વામી ગુરુ છે.^૨

ક્ષીણચંદ્ર, સૂર્ય, મંગલ, શનિ અને આમાંના કોઈપણ પાપયુક્ત બુધ એ
પાપગ્રહો કહેવાય છે.^૩ ॥ ૫ ॥

(ત્રોટક) બુધસૂર્યસુતૌ નપુંસકારુચૌ શશિશુકૌ
યુવતી નરાશ્ચ શેષાઃ ॥ શિશિભૂતપયોમરુદ્રણાનામ્
વશિનો ભૂમિસુતાદયઃ ક્રમેણ ॥ ૬ ॥

બુધ અને શનિ નપુંસક ગ્રહો કહેવાય છે; ચંદ્ર અને શુક્ર સ્ત્રી ગ્રહો
કહેવાય છે, અને બાકીના પુરુષ ગ્રહ કહેવાય છે.^૪ ભૌમાદિ ગ્રહો ક્રમે અગ્નિ,
પૃથ્વી, આકાશ, વરુણ અને વાયુને વશ છે.^૫ ॥ ૬ ॥

(ઉપજાતિઃ) વિપ્રાદિતઃ શુક્રગુરુ કુજાર્કૌ શશી
બુધશ્ચેત્યસિતૌત્યજાનામ્ ॥ ચન્દ્રાર્કજીવા જ્ઞસિતૌ
કુજાર્કૌ યથાક્રમં સત્વરજસ્તમાસિ ॥ ૭ ॥

શુક્ર અને ગુરુ બ્રાહ્મણ છે; મંગલ અને સૂર્ય ક્ષત્રિય છે; ચંદ્ર વૈશ્ય
છે; બુધ શૂદ્ર છે અને શનિ આંડાળ છે. ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગુરુ સત્વગુણી છે,
બુધ અને શુક્ર રજોગુણી અને મંગલ અને શનિ તમોગુણી છે. ॥ ૭ ॥

(ત્રોટક) મધુપિન્ગલદૃક્ ચતુરસ્રતનુઃ પિત્તપ્રકૃતિઃ
સવિતાલ્પકચઃ ॥ તનુવૃત્તતનુર્વહુવાતકફઃ પ્રાજ્ઞશ્ચ
શશી મૃદુવાક્ શુભદૃક્ ॥ ૮ ॥

૧ જન્મ વખતે જે ગ્રહ સર્વથી બળવાન હોય તે ગ્રહનો જે સ્વામી હોય
તેની જન્મભલ પુરુષ વધારે લક્ષિત કરશે એવું બાબુલું.

૨ સૂતિકાગૃહલું દ્વાર કઈ દિશામાં છે તે અથવા તે ચાર કઈ દિશામાં ના-
હોય છે તે આનાપરથી નંદી કંડી શકાય છે.

૩ ગુરુ, શુક્ર એ શુભ ગ્રહો છે. કૃષ્ણાષ્ટમી પછીનોચંદ્ર ક્ષીણ ચંદ્ર કહેવાય છે.

૪ સૂર્ય, ગુરુ અને મંગળ પુરુષ ગ્રહ છે.

૫ સૂર્ય અગ્નિને વશ છે ને ચંદ્ર જળને વશ છે.

સૂર્ય મધના જેવી પીળી આંખવાળો, ચોડાં શરીરવાળો, પિત્ત પ્રકૃતિવાન અને કપાળપર ચોડાવાળવાળો છે.

ચંદ્રનું શરીર પાતળું અને ગોળ છે, વાત અને કફમય છે, પોતે ડાહ્યો, મૃદુ ભાષી અને શોભન દૃષ્ટીવાળો છે. ॥ ૮ ॥

(સ્વાગતા) કૂરદ્વક્ તરુણમૂર્તિરુદારઃ પૈત્તિકઃ સુ-
ચપલઃ કૃશમધ્યઃ ॥ શ્લિષ્ટવાક્ સંતતહાસ્યરુચિર્જઃ
પિત્તમાસતકફપ્રકૃતિશ્ચ ॥ ૯ ॥

મંગલની આંખો તીક્ષ્ણ અને કૂરતાથી ભરેલી છે, શરીરે યુવાન પુરૂષ જેવો, પિત્તપ્રકૃતિવાળો, ઉદાર, ચળ ચિત્તવાળો છે, ને તેનું શરીર મધ્યભાગમાં કૃશ થયેલું છે.

બુધ શ્લિષ્ઠ વાક્ય બોલનાર, હમેશાં હાસ્ય રૂચિવાળો, અને ત્રિદોષાત્મક શરીરવાળો છે. અર્થાત્ તેના શરીરમાં કફ વાત અને પિત્ત એ ત્રણે દોષો સરખે હિસે રહેલા છે. ॥ ૯ ॥

(વં૦ સ્થ૦) બૃહત્તનુઃ પિઙ્ગલમૂર્દ્ધજેક્ષ્ણો બૃહસ્પ-
તિઃ શ્રેષ્ઠમતિઃ કફાત્મકઃ ॥ મૃગુઃ સુખી કાન્તવપુઃ
સુલોચનઃ કફાનિલાત્માસિતવક્રમૂર્દ્ધજઃ ॥ ૧૦ ॥

ગુરૂ મોટાં શરીરવાળો પીળા બાળ અને આંખવાળો, શ્રેષ્ઠ, બુધિવાન અને ક્ષપ્રકૃતિવાન છે.

શુક્ર સુખી, સુંદર શરીરવાળો, સારી આંખોવાળો, કફ વાતાત્મક પ્રકૃતિવાન અને કાળા ગુચ્છેદારવાળો છે. ॥ ૧૦ ॥

(વસં૦ તિ૦) મન્દોડલસઃ કપિલદ્વક્ કૃશદીર્ઘ-
ગાત્રઃ સ્થૂલદ્વિજઃ પરુષરોમકચોડનિલાત્મા ॥ સ્ના-
યવૃષ્ઠ્યસૃક્ત્વગથ શુક્રવસા ચ મજ્જા મન્દાર્કચન્દ્ર-
બુધશુક્રસુરેજ્યમૌમાઃ ॥ ૧૧ ॥

શનિ આળસુ સોનાના રંગ જેવી આંખોવાળો પાતળો અને ઉચાં શરીરવાળો, લાંબા દાંત, સ્થૂલ કેશ અને વાતાત્મક પ્રકૃતિવાળો છે.

શનિ સ્નાયુમાં, સૂર્ય હાડકાંમાં, ચંદ્ર લોહીમાં, બુધ ચામડીપર, શુક્ર શુક્રમાં, ગુરૂ માંસમાં અને મંગલ હાડકાંની અંતરગત ધાતુમાં બલવાન છે. ॥ ૧૧ ॥

(શા૦ વિ૦) દેવાન્વગ્નિવિહારકોશશયનક્ષિત્યુ-
ત્કરેશાઃ ક્રમાત્ વસ્ત્રં સ્થૂલમશુક્તમગ્નિકહતં મધ્યં દૃઢં
સ્ફાટિતમ્ ॥ તામ્રં સ્યાન્મણિહેમયુક્તિરજતાન્યર્કા-
ચ મુક્તાયસી દ્રેષ્કાણૈઃ શિશિરાદયઃ શશરુચજ્ઞાગ્વા-
દિષ્ઠ્યત્સુ વા ॥ ૧૨ ॥

સૂર્યનું સ્થાન પૂજાગાર, ચંદ્રનું કુવો, મંગલનું અગ્નિસ્થાન, બુધનું રમત
ગમતનું ઠેકાણું, ગુરૂનું કોશસ્થાન, શુક્રનું શયનસ્થાન અને શનિનું જ્યાં કચરો
એકઠો કરવામાં આવતો હોય તે સ્થાન છે.

સૂર્યનું વસ્ત્ર જાડા સુતરનું વણેલું છે, ચંદ્રનું નવું વસ્ત્ર છે; મંગલનું થો-
ડુંક બળેલું છે; બુધનું પાણીથી ભીંજાયેલું છે; ગુરૂનું વસ્ત્ર થોડુંક વાપરેલું છે;
શુક્રનું વસ્ત્ર મજબૂત છે; અને શનિનું વસ્ત્ર શરેલું છે. સૂર્યની ધાતુ ત્રાંબું, ચં-
દ્રની મણિ, મંગલની હેમ. બુધની પીતળ, ગુરૂની રૂપું, શુક્રની મોતી અને
શનીની ધાતુ લોહું છે.

શનિ, શુક્ર, મંગળ, ચંદ્ર, બુધ ને ગુરૂ એમાંનો કોઈપણ ગ્રહ લગ્નમાં પ-
ડેલો હોય વા તેમનો કોઈનો પણ દૃષ્કાણુ લગ્નમાં આવતો હોય તો ક્રમે શિ-
શિરાદિ રૂતુ જાણવી.^૧ ॥ ૧૨ ॥

(પ્ર૦ પિ૦) ત્રિદશત્રિકોણચતુરસ્રસપ્તમાન્યવલોક-
યન્તિ ચરણાભિવૃદ્ધિતઃ ॥ રવિજામરેજ્યરુધિરાપરે ચ
યે ક્રમશો ભવન્તિ કિલ વીક્ષણેઽધિકાઃ ॥ ૧૩ ॥

૧ લગ્નમાં સૂર્ય પડેલો હોય વા તેનાજ દૃષ્કાણુનું લગ્ન હોય તો ગ્રીષ્મરૂતુ જાણવી.
ઘણા ગ્રહો લગ્નમાં પડેલા હોય તો તેમાંથી જે બલવાન હોય તેની રૂતુ ઈષ્ટ
રૂતુ જાણવી.

રૂતુઓની સંકલના નીચે પ્રમાણે છે—

ગ્રહ	રૂતુ.
શનિ—	શિશિર.
શુક્ર—	વસંત.
મંગલ—	ગ્રીષ્મ.
ચંદ્ર—	વર્ષા.
બુધ—	શરદ.
ગુરૂ—	હેમંત.

સર્વે ગ્રહો પોતાથી ત્રીજી તથા દશમી રાશિને તેમજ તેમાં પડેલા ગ્રહને $\frac{1}{8}$ દૃષ્ટિથી જોયછે, ચોથી તથા આઠમી રાશિ વા તેમાં પડેલા ગ્રહને $\frac{3}{8}$ દૃષ્ટિથી જોયછે, નવમી અને પાંચમી રાશિને તથા તેમાં પડેલા ગ્રહને $\frac{1}{2}$ દૃષ્ટિથી જોયછે અને પોતાથી સાતમી રાશિને તથા તેમાં પડેલા ગ્રહને પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોયછે, પરંતુ શનિ પોતાથી ત્રીજી તથા દશમી રાશિને તથા તેમાં પડેલા ગ્રહને, મંગળ પોતાથી ચોથી તથા આઠમી રાશિને અને તેમાં પડેલા ગ્રહને અને ગુરુ પોતાથી નવમી અને પાંચમી રાશિને તથા તેમાં પડેલા ગ્રહને પૂર્ણદૃષ્ટિથી જોયછે. ॥ ૧૩ ॥

અયનક્ષણવાસરર્ત્વો માસાઽર્દ્ધશ્ચ સમાશ્ચ માસ્કરા-
ત્ ॥ કટુકલવળતિક્તમિશ્રિતા મધુરામ્લૌ ચ કષાય
ઇત્યપિ ॥ ૧૪ ॥

સૂર્ય અયન દર્શાવેછે; ચંદ્ર એ ધટીકા દર્શાવેછે; મંગળ એક દિવસ ખતાવેછે; બુધ એ માસ જણાવેછે; ગુરુ એક માસ જણાવેછે; શુક્ર એક પક્ષ જણાવેછે અને શનિ એક વર્ષ જણાવેછે.

સૂર્યનો રસ તીખો મરી જવો, ચંદ્રનો ખારો, મંગલનો કડવો, બુધનો મોળો (સર્વ મિશ્રિણથી બનેલો), ગુરુનો મીઠો, શુક્રનો ખાટો, અને શનિનો કશાયલો રસ છે. ॥ ૧૪ ॥

(શા૦ વિ૦) જીવો જીવબુધૌ સિતેન્દુતનયૌ વ્ય-
ર્કા વિભૌમાઃ ક્રમાત્ વીન્દર્કા વિકુજેન્દવશ્ચ સુહદઃ
કૈષાશ્ચિદેવં મતમ્ ॥ સત્યોક્તે સુહદસ્ત્રિકોણભવના-
ત્સ્વાત્સ્વાન્યધીર્મપાસ્સ્વોચ્ચાયુઃ સુખપાઃ સ્વલક્ષણ-
વિધેર્નાન્યૈર્વિરોધાદિતિ ॥ ૧૫ ॥

કેટલાક આચાર્યના મત પ્રમાણે સૂર્યનો મિત્ર ગુરુ છે; ચંદ્રના મિત્ર ગુરુ અને બુધ છે; મંગલના મિત્ર બુધ અને શુક્ર છે, બુધના મિત્ર ચંદ્ર, મંગલ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિ છે, ગુરુના મિત્ર સૂર્ય, ચંદ્ર, બુધ શુક્ર અને શનિ છે; શુક્રના મિત્ર મંગલ, બુધ, ગુરુ અને શનિ છે. અને શનિના મિત્રો બુધ, ગુરુ અને શુક્ર છે.

૧ મિત્રો શિવાયના ગ્રહો તેમના શત્રુ જાણવા.

સલાચાર્યના મતપ્રમાણે દરેક ગ્રહની મૂલ ત્રિકોણ રાશિથી ૨-૧૨-૫-૯-૪-૮ મી રાશિના સ્વામીઓ તથા તેની ઉચ્ચરાશિના સ્વામી જે ઉપર કહેલાં સ્થાનો સિવાયનાં સ્થાનના અધિપતિ સાથે તેને વિરોધ ન હોય તો તે ગ્રહના તે મિત્રો થાયછે.^૧

જે ગ્રહ શ્લોકમાં ગણાવેલાં સ્થાનોમાંનાં કોઈનો પણ સ્વામી ન થતો હોય તો તે તેનો શત્રુ થાયછે.

કોઈ કથિત સ્થાનોનો સ્વામી થતો હોય ને તે સાથે અનુદિત સ્થાનોનો શુ સ્વામી થતો હોય તો તે ગ્રહનો સમતાવાળો થાયછે. ॥ ૧૫ ॥

એ નિયમને અનુસરી ગ્રંથકર્તાએ દરેક ગ્રહના શત્રુ, સમ અને મિત્ર જણાવ્યા છે તે નીચેના શ્લોકપરથી માલુમ પડશે.

(શા૦ વિ૦) શત્રૂ મન્દસિતૌ સમશ્ચ શશિજો મિ-
ત્રાણિ શેષા રવેસ્તીક્ષ્ણાંશુર્હિમરશ્મિજશ્ચ સુહદૌ શેષાઃ
સમાઃ શીતગોઃ ॥ જીવેન્દૂષ્ણકરાઃ કુજસ્ય સુહદૌ
જ્ઞોડરિઃ સિતાર્કી સમૌ મિત્રે સૂર્યસિતૌ બુધસ્ય હિમગુઃ
શત્રુસ્સમાશ્વાપરે ॥ ૧૬ ॥

શનિ અને શુક્ર સૂર્યના શત્રુ છે, બુધ સમ છે અને બાકીના ગ્રહો (ચંદ્ર, મંગળ ને ગુરુ) તેના મિત્ર છે.

સૂર્ય અને બુધ ચંદ્રના મિત્ર છે અને બાકીના ગ્રહ (મંગલ, ગુરુ, શુક્ર ને શનિ) તેના સમ છે.^૨

સૂર્ય, ગુરુ અને ચંદ્ર મંગલના મિત્ર છે, બુધ તેનો શત્રુ છે, અને શુક્ર અને શનિ તેના સમ છે.

સૂર્ય અને શુક્ર બુધના મિત્ર છે; ચંદ્ર તેનો શત્રુ છે, અને બાકીના ગ્રહ (મંગળ ગુરુ) તેના સમ છે. ॥ ૧૬ ॥

(શા૦ વિ૦) સૂરેસ્સૌમ્યસિતાવરી રવિસુતો સ-
ધ્યોડપરે ત્વન્યથા સૌમ્યાર્કી સુહદૌ સમૌ કુજગુરુ
શુક્રસ્ય શેષાવરી ॥ શુક્રજ્ઞૌ સુહદૌ સમસ્સુરગુરુસ્સૌ-

૧ કહેલાં સાત સ્થાનોના સ્વામીઓ જે બાકીના સ્થાનોના સ્વામી ન થતા હોય તો તે કથિત ગ્રહના મિત્ર થાયછે.

૨ ચંદ્રનો કોઈ પણ શત્રુ નથી.

રસ્ય ચાન્યેડરયો યે પ્રોક્તાઃ સ્વત્રિકોણભાદિષુ પુ-
નસ્તેડમી મયા કીર્તિતાઃ ॥ ૧૭ ॥

બુધ અને શુક ગુરુના શત્રુ છે; શનિ તેનો સમ છે અને બાકીના
(સૂર્ય, ચંદ્ર અને મંગલ) તેના મિત્રો છે.

બુધ અને શનિ શુકના મિત્ર છે; મંગલ અને ગુરુ તેના સમ છે અને
બાકીના બધાં (સૂર્ય અને ચંદ્ર) તેના શત્રુ છે.

બુધ અને શુક શનિના મિત્ર છે; ગુરુ તેનો સમ છે, અને બાકીના બધાં
(સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગલ) તેના શત્રુ છે. આ સ્વત્રિકોણાદિ સ્થાનોપરથી કહેવાયલ
મિત્રાદિ મેં અહીં ફરીને કહ્યા ॥ ૧૭ ॥

(શા૦ વિ૦) અન્યોન્યસ્ય ધનવ્યયાયસહજવ્યાપા-
રવન્ધુસ્થિતાસ્તત્કાલે સુહૃદઃ સ્વતુંગમવનેડપ્યેકેડર-
યસ્ત્વન્યથા ॥ દ્વ્યેકાનુક્તમપાન્સુહૃત્સમરિપૂન્સશ્ચિન્ત્ય
નૈસર્ગિકાંસ્તત્કાલે ચ પુનસ્તુ તાનધિસુહૃન્મિત્રાદિભિઃ
કલ્પયેત્ ॥ ૧૮ ॥

પરસ્પરથી બીજે, આરમે, અગિઆરમે, ત્રીજે, દશમે અને ચોથે
પડેલા બધા તાત્કાલ પરસ્પરના મિત્રો થાયછે અને બાકીના તેના શત્રુ થાયછે.
કેટલાક આચાર્યો એમ કહેછે કે જે બધા જે બધાની ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલો
હોય તે બધાનો તે મિત્ર થાયછે. આએ તાત્કાલિક મૈત્રી તથા સ્વાભાવિક (શ્લોક
૧૬-૧૭ માં જણાવેલી ત્રણ પ્રકારની) મૈત્રીને એકત્ર કરીને અધિમિત્ર
મિત્ર, મિત્ર, સમ, શત્રુ અને અધિશત્રુની કલ્પના કરવી. ॥ ૧૮ ॥

૧ શ્લોક ૧૬ તથા ૧૭ માં બહોળા સ્વાભાવિક મિત્ર, સમ અને શત્રુ બતાવેલા છે. શ્લોક ૧૮ માં તાત્કાલિક શત્રુ તથા મિત્ર બતાવેલા છે તેમનું મિત્રશ્રુ ક
સ્વાથી પંચમા મૈત્રી નીચેપ્રમાણે ઉત્પન્ન થાયછે.

શ્લોક ૧૬-૧૭ પ્રમાણે. શ્લોક ૧૮ પ્રમાણે.

મિત્ર	+	મિત્ર	=	અધિમિત્ર.
શત્રુ	+	શત્રુ	=	અધિ શત્રુ.
સમ	+	મિત્ર	=	મિત્ર.
સમ	+	શત્રુ	=	શત્રુ.
મિત્ર	+	શત્રુ	=	સમ.

(દોઠ કઠ) સ્વોચ્ચસુતદત્તસ્વત્રિકોળનવાંશૈઃ સ્થાન-
વલં સ્વગૃહોપગતે ચ ॥ દિક્ષુ બુધાક્ષિરસૌ રવિભૌયૌ
સૂર્યસુતઃ સિતશીતકરૌ ચ ॥ ૧૯ ॥

અહ ને પોતાના ઉચ્ચમાં રહેલો હોય, વા મિત્રના ક્ષેત્રમાં હોય, પોતાની મૂલ ત્રીકોણ રાશિમાં હોય, પોતાના નવાંશમાં હોય વા પોતાના ગૃહ-
માં હોય તો તેને સ્થાનબલ મળેછે. (એટલે તે સ્થાનબલી અહ કહેવાય છે). બુધ અને ગુરૂ પૂર્વમાં બલવાન છે; સૂર્ય અને મંગલ દક્ષિણ દિશામાં બલવાન ગણાયછે; શનિ પશ્ચિમ દિશામાં બલવાન ગણાયછે અને શુક્ર અને ચંદ્ર ઉત્તર દિશામાં બલવાન ગણાયછે. ॥ ૧૯ ॥

(દોઢક) ઉદગયને રવિશીતમયૂસ્વૌ વક્રસમાગ-
મગાઃ પરિશેષાઃ ॥ વિપુલકરા યુધિ ચોત્તરસંસ્થાશ્ચે-
ષ્ટિતવીર્યયુતાઃ પરિકલ્પ્યાઃ ॥ ૨૦ ॥

સૂર્ય અને ચંદ્રને ઉત્તરાયનમાં બલવાન માનવા; બાકીના અહો (મંગલ વિગેરે)ને તેઓ વક્ર હોય, ચંદ્રયુક્ત હોય, અતિપ્રકાશમાન હોય અથવા તો પરસ્પરનાં યુદ્ધમાં જે ઉત્તરદિશા તરફ રહેલા હોય તેને એક બલ-
યુક્ત માનવા. ॥ ૨૦ ॥

(માલિની) નિશિ શશિકુજસૌરાઃ સર્વદા જોડહિ
ચાન્યે બહુલસિતગતાઃ સ્યુઃ કૂરસૌમ્યાઃ ક્રમેણ ॥
દ્વયનદિવસહોરા માસપૈઃ કાલવીર્ય શકુબુગુશુચ-
રાદ્યા વૃદ્ધિતો વીર્યવન્તઃ ॥ ૨૧ ॥

ચંદ્ર, મંગલ અને શનિ રાત્રિના બલવાન છે. બુધ રાત્ર અને દિવ-
સ બન્નેમાં બલવાન છે. બાકીના (સૂર્ય, ગુરૂ, શુક્ર) દિવસના બલવાન છે. પાંચ-
અહો કૃષ્ણપક્ષમાં બલવાન અને સૌમ્યઅહો શુક્લપક્ષમાં બલવાન ગણવામાં આવેછે. વર્ષ, માસ, દિવસ અને હોરાનો પતિ બલવાન ગણાયછે. (ઉપર ક-
હેલાં કોષ્ટકો બલયુક્ત જે અહ હોય તેને કાલવીર્ય સંપન્ન અહ કહેવાયછે) ને તે બલ “કાલબલ” કહેવાયછે; શનિ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, ચંદ્ર ને સૂર્ય એક બીજાથી ઉત્તરોત્તર બલવાન છે. (આ બલને નૈસર્ગિક બલ કહેછે.) ૨૧

इत्यावन्तिकाचार्य्यवराहमिहिरविरचिते बृह- ज्जातके ग्रहभेदाध्यायो द्वितीयः ॥ २ ॥

સૂચના—હવે પછીના અધ્યાયોમાં જે વિષય કહેવામાં આવશે તે કોઈ પણ ચોક્કસ બાબતમાં લાગુ પડતી વેળા દરેકે અહીં, દરેકે ભાવ, તેના સ્વામી અને તેનાપર દૃષ્ટિ નાંખનાર અહો તથા તેના સાથે પડેલા અહોનાં બલાબલનો પ્રથમ ઉપર મુજબ વિચાર કરવો, ને પછી ક્ષણદેશ કરવો. વાંચનારે ખુબ યાદ રાખવું કે દ્રક્તા જન્મકુંડલી રાશિકુંડલી કે નવાંશકુંડલી અહીં શુભાશુભ દ્રુગ્ધસૂચક સ્થિતિ જાણવા માટે બસ નથી. દરેક બાબતમાં સ્પષ્ટ લક્ષ અને સ્પષ્ટ કાળના તાત્કાલિક દૃગ્ગોચર, (રિવતીથી જેની રાશિગણના શરૂ થાયછે તે) અર્થાત્ નિરચન સ્પષ્ટ અહો જાણવાની ઘણી જરૂરી છે; માટે પ્રથમ તે નક્કી કરી અન્ય ક્ષણદેશપર લક્ષ્ય દેવું.

अध्याय ३ जे.

वियोनी जन्माध्याय.

जनपदो अने जाडपालाना संबंधमां.

(वसं० ति०) कूरग्रहैः सुवलिभिर्विवलैश्च सौम्यैः
ह्रीवे चतुष्टयगते तदवेक्षणाद्वा ॥ चन्द्रोपगद्विरसभाग-
समानरूपं सत्त्वं वदेद्यदि भवेत्स वियोनिसंज्ञः ॥ १ ॥

જો જન્મ સમયે^૧ કૂર અહો બલવાન હોય, સૌમ્ય અહો બલહીન હોય, નપુંસક અહ કોઈપણ કેન્દ્રસ્થાનમાં હોય વા લક્ષને જોતા હોય તો દ્વાદશાંશમાં ચંદ્ર જે રાશિનો હોય તે રાશિ જો વિયોનિસંસિક હોય^૨ તો તેના-તુલ્ય સ્વરૂપવાન પ્રાણીનો જન્મ કહેવો. ॥ ૧ ॥

૧ દીકાકાર “પ્રેશ સમયે પણ” એટલું વધારે ઉમેરીને કહેછે.

૨ દાખલા તરિકે ઉપર જણાવેલો યોગ હતપત્ર થયો છે. તેમાં ચંદ્ર સિંહરાશિના ૨૦ અંશે છે. વીશ અંશમાં આઠ દ્વાદશાંશગત થાય છે માટે વર્તમાન દ્વાદશાંશ ચંદ્રની રાશિ જે સિંહ છે તેનાથી નવમો જે મીન છે તે આવે છે. તે માટે જે પ્રાણી તે વેળા હતપત્ર થયું હશે તે માછલી હશે.

(વૈ૦ લી૦) પાપા વલિનઃ સ્વભાગગાઃ પારક્યે
વિવલાશ્ચ શોભનાઃ ॥ લગ્નં ચ વિયોનિસંજ્ઞિકં દૃષ્ટ્વા
ત્રાપિ વિયોનિમાદિશેત્ ॥ ૨ ॥

પાપ ગ્રહો બલવાન થઈ પોતાના નવાંશમાં રહેલા હોય, સૌમ્ય ગ્રહો
બલહીન થઈ અન્ય ગ્રહોના નવાંશમાં રહેલા હોય અને લગ્ન વિયોનિસંજ્ઞિક
હોય તો ઉપર પ્રમાણે વિયોની જન્મનો આદેશ કરવો. ॥ ૨ ॥

(ઉ૦ જા૦) ક્રિયઃ શિરો વક્રગલે વૃષોડન્યે પાદાં-
શકમ્પૃષ્ઠમુરોડય પાદર્વે ॥ કુક્ષિસ્ત્વપાનાંધ્રયથ મેઢ-
મુષ્કૌ સ્ફિક્પુચ્છમિત્યાહ ચતુષ્પદાક્ષે ॥ ૩ ॥

ચતુષ્પદનાં અંગોમાં, માથાંપર મેષ, મોં અને ગળાંપર વૃષભ, આ-
ગળના પગ અને ખભાપર મિથુન, પીઠપર કર્ક, છાતીપર સિંહ, પાંસળાંપર
કન્યા, પેટપર તુલા, ગુદાપર વૃશ્ચિક, પાછળના પગપર ધન, વૃષણુપર મકર,
સ્પ્રિકપર કુંભ અને પૂછાંપર મીન રાશિ રહેલી છે એવું આચાર્યો કહેછે.^૧ ॥૩॥

(વૈ૦ દે૦) લગ્નાંશકાદ્ ગ્રહયોગેક્ષણાદ્વા વર્ણાન્
વદેદ્વલયુક્તાદ્વિયોનો ॥ દૃષ્ટ્વા સમાનાં પ્રવદેત્ સ્વસં-
સ્થયયા રેવાં વદેત્ સ્પરસંસ્થૈશ્ચ પૃષ્ઠે ॥ ૪ ॥

લગ્નમાં જો કોઈ ગ્રહ હોય તો તે ગ્રહના વર્ણના જેવો તે પ્રાણીનો
વર્ણ થશે, (કોઈ ગ્રહ ન હોય તો) લગ્નને જે ગ્રહ જોતો હોય તેના વર્ણનું
પ્રાણી થશે (કોઈ ગ્રહ પણ તેમાં પડેલો ન હોય ને કોઈ તેને જોતો પણ ન
હોય તો) લગ્નની ઉદય રાશિના વર્ણનું પ્રાણી થશે. ધણા ગ્રહો લગ્નમાં પડેલા
હોય વા ધણા ગ્રહો લગ્નને જોતા હોય તો ધણા વર્ણનું પ્રાણી થશે તેમાં પણ
જે અતિબલવાન ગ્રહ હશે તેનો રંગ ધણે ભાગે તે પ્રાણીનો હશે. લગ્નને

સૂચના-કોઈપણ સ્થાન વા વ્યાખ્યાસૂચક શબ્દનો અર્થ વાંચનારને ન
સમજાય તો તેમણે મહેરબાની કરી આ પુસ્તકના અંતિમ ભાગમાં અમારો
આ પુસ્તક માટે ખાસ તૈયાર કરેલો શબ્દકોષ જોઈ તેનો અર્થ જાણવો.

૧ પક્ષીઓના સંબંધમાં ચતુષ્પાદના આગળના પગની જગ્યાએ પક્ષીની બન્ને
પાંખો ગણવી. આ શ્લોકથી પ્રાણીના કયા ભાગનો રંગ કયા પ્રકારનો છે તથા
તેના કયા ભાગપર ધા ધણુ વિગેરે છે તે આપણે જાણી શકશું.

જેટલા અહીં જોતા હોય વા જેટલા તેની સાથે પડેલા હોય તેટલા તે પ્રાણીના રંગો થશે એમ કહેવું; લગ્નથી સાતમા ભાવમાં જેટલા અહીં પડેલા હોય તેટલી તે પ્રાણીના આંગપર પટ્ટીઓ થશે એમ કહેવું. ॥ ૪ ॥

(વંશસ્થ) સ્વર્ગે દૃષ્ટકાળે વલસંયુતેન વા ગ્રહેણ યુક્તે
ચરમાંશકોદયે ॥ વૃધાંશકે વા વિહગાઃ સ્થલામ્બુ-
જાઃ શનૈશ્ચરેન્દ્રીક્ષણયોગસમ્ભવાઃ ॥ ૫ ॥

જો લગ્ન પક્ષી દૃષ્ટકાળનું આવેલું હોય,^૧ વા ચર નવાંશનું લગ્ન આવેલું હોય, વા બુધના નવાંશનું લગ્ન હોય અને તેમાં બલવાન અહીં પડેલા હોય ને શનિ તેમને જોતો હોય, તો જન્મભેદ પ્રાણી સ્થળચર પક્ષી થાયછે ને ચંદ્ર જોતો હોય તો જળચર પક્ષી હોય છે. ॥ ૫ ॥

(વ૦ તિ૦) હોરેન્દુસૂરિરિવિભિર્વિવલૈસ્તરૂણાં તોયે
સ્થલે તરુભવોંશકૃતઃ પ્રભેદઃ ॥ લગ્નાદ્ ગ્રહઃ સ્થલ-
જલર્ક્ષપતિસ્તુ યાવાંસ્તાવન્ત એવ તરવઃ સ્થલતોય-
જાતાઃ ॥ ૬ ॥

લગ્ન, ચંદ્ર, ગુરુ અને સૂર્ય નિર્બલ હોય તો વૃક્ષોનો જન્મ થયેલ જાણુવો; ઉદ્ભવ થયેલું વૃક્ષ સ્થલજ કે જળજ વૃક્ષ છે તે નવાંશના સ્થળ જળ-ચરપણાંપરથી નક્કી કરવું.^૨ લગ્નના નવાંશનો સ્વામી લગ્નથી જેટલાં ઘર દૂર પડેલા હોય તેટલાં વૃક્ષોનો સાથે જન્મ થયેલ જાણુવો.^૩ ॥ ૬ ॥

(મં૦ ક્રાં૦) અન્તસ્સારાન્ જનયતિ રવિર્દુર્ભગાન્
સૂર્યસૂત્રુઃ ક્ષીરોપેતાંસ્તુહિનકિરણઃ કણ્ટકાઢ્યાંશ્ચ
ભૌમઃ ॥ વાગીશઙ્ગૌ સફલવિફલાન્ પુષ્પવૃક્ષાંશ્ચ
શુક્રઃ સ્તિગ્ધાનિન્દુઃ કટુકવિટપાન્ ભૂમિપુત્રશ્ચ ભૂયઃ ॥ ૭ ॥

૧ મિથુનનું બીજું, સિંહનું પહેલું, તુલનું બીજું અને કુંભનું પહેલું દૃષ્ટકાળ પક્ષીદૃષ્ટકાળ કહેવાય છે.

૨ કર્ક, મકરનું પરાધ અને મીન એ જળ નવાંશ છે ને બાકીના સ્થળ નવાંશ છે.

૩ ઉદય નવાંશ પતિ જો તાત્કાલિક, ઉચ્ચમાં, મૂળ ત્રિકોણમાં સ્વગૃહમાં કે મિત્ર ક્ષેત્રમાં હોય તો ઉપર પ્રમાણે મળેલી સંખ્યામાં અગાઉ આયુર્દર્શપ્રકરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બમણો ત્રણ ગણો વધારો કરવો એવું ટીકાકાર લખેછે.

(વૃક્ષોદ્ભવ યોગમાં નવાંશ પતિ થયેલો) સૂર્ય મળ્યુત વૃક્ષો પેદા કરેછે; શનિ ખેડોલ વૃક્ષો ઉત્પન્ન કરેછે; ચંદ્ર દુધવાળાં વૃક્ષો ઉત્પન્ન કરેછે; મંગળ કાંટાવાળાં વૃક્ષો ઉત્પન્ન કરેછે; શુક્ર મેવાનાં વૃક્ષો ઉત્પન્ન કરેછે; બુધ ફળવિનાનાં વૃક્ષ ઉત્પન્ન કરેછે; શુક્ર પુળનાં ઝાડોને ઉત્પન્ન કરેછે અને ચંદ્ર ચિકાસવાળાં વૃક્ષોને ને મંગળ ખાટાં સ્વાદવાળાં વૃક્ષોને ઉત્પન્ન કરેછે. ॥ ૭ ॥

(વંશસ્થ) શુભોશુભર્ષે રુચિરં કુમ્ભમિજં કરોતિ
વૃક્ષં વિપરીતમન્યથા ॥ પરાંશકે યાવતિ વિચ્ચુતસ્સ્વ-
કાન્નવન્તિ તુલ્યાસ્તરવસ્તથાભિધાઃ ॥ ૮ ॥

इति बृहज्जातके तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(નવાંશનો અધિપતિ) શુભ ગ્રહ હોય તે જો પાપ ગ્રહની રાશિમાં પડેલો હોય તો તે ખરાબ ભૂમિમાં સાફ વૃક્ષ ઉગાડે છે. તેમ ન હોય ને અ-શુભ ગ્રહ હોય ને તે શુભ ગ્રહની રાશિમાં પડેલો હોય તો ઉપરથી ઉલટું (એટલે) તે (સારી જમીનમાં નેષ્ટ વૃક્ષ) પેદા કરેછે. નવાંશપતિ પોતાના નવાંશથી જેટલાં નવાંશ દૂર ગયેલો હોય તેટલાં વૃક્ષો ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૮ ॥

प्रकरण ४ शुं.

आधानाध्याय.

(वं० स्थ) कुजेन्दुहेतुः प्रतिमासमार्तवं गते तु पीड-
र्क्षमनुष्णदीधितौ ॥ अतो न्यथास्ते शुभपुंग्वहेक्षिते न-
रेण संयोगमुपैति कामिनी ॥ १ ॥

પ્રત્યેક માસે સ્ત્રીને જે રૂતુ આવે છે તેનું કારણ ચંદ્ર તથા મંગળ છે,^૧ (સ્ત્રીની જન્મરાશિથી) અનુપચય રાશિમાં રહેલા ચંદ્રને મંગળ જોતો હોય

૧ શ્લોકમાં જણાવેલ યોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો.

૨ આ બાળતમાં સારાવલીના બનાવનાર કલ્યાણવર્મા આચાર્ય નીચેપ્ર. માણે લખે છે.

ચંદ્ર જળરૂપ છે, મંગલ અગ્નિરૂપ છે; પાણી અને અગ્નિના મિશ્રણથી પિત્ત ઉત્પન્ન થાયછે, જ્યારે પિત્ત લોહીસાથે મળેછે ત્યારે રક્ત ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા-માટે મંગલ અને ચંદ્રને સ્ત્રીઓના રોગદર્શનના કારણરૂપ માનેલા છે.

તો પ્રાપ્ત થયેલું રૂતુ ગર્ભધારણુ યોગ્ય હોય છે;^૧ (પુરુષની જન્મરાશિથી) એથી ઉલટા (એટલે ઉપચય રાશિમાં) રહેલા ચંદ્રને જે ઈર્ષ શુભ ગ્રહ દેખતો હોય તો સ્ત્રીનો પુરુષ સાથે સમાગમ થાયછે.^૨ ॥ ૧ ॥

(ઈં૦ વ૦) યથાસ્તરાશિર્મિથુનં સમેતિ તથૈવ વા-
ચ્યો મિથુનપ્રયોગઃ ॥ અસદ્ગ્રહાલોકિતસંયુતેઽસ્તે
સરોપૈષ્ટૈસ્સવિલાસહાસઃ ॥ ૨ ॥

મૈથુન વખતે સાતમા ભાવમાં કૂર ગ્રહો પડેલા હોય વા તેને જોતા હોય તો રોપયુક્ત અને શુભ ગ્રહ તેમાં પડેલા હોય વા શુભ ગ્રહો તેને જોતા હોય તો વિલાસયુક્ત તે ભાવદર્શક રાશિ જે રીતે મૈથુન કરતી હોય તે રીતે મૈથુન પ્રયોગ થયેલો કહેવો.^૩ ॥ ૨ ॥

(વંશસ્થ) રવીન્દુશુક્રાવનિજૈઃ સ્વભાવગૈર્ગુરો ત્રિકો-
ળોદયસંસ્થિતેપિ વા ॥ ભવત્યપત્યં હિ વિવીજિના-
મિમે કરા હિમાંશોર્વિદશામિવાફલાઃ ॥ ૩ ॥

આધાનકાળે સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્ર અને મંગળ પોતાના નવાંશમાં રહેલા હોય અથવા તો ગુરુ લગ્ને વા નવમે વા પાંચમે ભાવે પડેલો હોય તો (થયેલા સંયોગથી) બાલક પેદા થાયછે.^૪ પરંતુ આ યોગ અધાને જેમ ચંદ્રનાં

૧ આ ચિત્તવન સ્ત્રીએ એથે રોજ સ્નાન કર્યા પછી કરવું. ૧-૨-૪-૫-૭-૮-૯-૧૨ એ અનુપચય ભાવ કહેવાય છે. જન્મકાલે જે રાશિમાં ચંદ્ર રહેલો હોય તે જાતકની જન્મરાશિ કહેવાય છે.

૨ આહિં શુભ ગ્રહ ક્રાંત ગુરુનેજ ગણવો. તે સંબંધમાં બાદરાયણનો મત નીચે મુજબ છે.

પુરુષની જન્મરાશિથી ઉપચય રાશિમાં પડેલા ચંદ્રને. જે ગુરુ જોતો હોય તો સ્ત્રી પુરુષનો સંયોગ થશે એવું કહેવું.

૩ ટીકાકાર ઉમેરે છે કે કૂર અને શુભ ગ્રહો બન્ને સાતમા ભાવમાં પડેલા હોય વા બન્ને તેને જોતા હોય તો મિથુન પ્રયોગ આનંદમિશ્રિત નાણુશી સાથે થયેલો કહેવો.

૪ આ સંબંધમાં ભટ્ટ ઉત્પલ પોતાની ટીકામાં નીચે પ્રમાણે વધારો કરી કહે છે. જ્યેષ્ઠમાં જન્માવેલા ચારે ગ્રહો પોતાના નવાંશમાં ન હોય પણ સૂર્યને શુક્ર પુરુષની જન્મ રાશિથી ઉપચય સ્થાનમાં પડેલા હોય ને પોતાના નવાંશમાં રહેલા હોય, અથવા તો સ્ત્રીની જન્મરાશિથી મંગલ અને ચંદ્ર ઉપચય સ્થાનમાં પડેલા હોય અને પોતાના નવાંશમાં રહેલા હોય તોપણ ગર્ભ રહેશે એવું કહેવું.

કિરણ અનુપયોગી છે તેજ પ્રમાણે જે પુરુષો નિર્બાળ છે તેમને માટે અનુપ-
યોગી સમજવો.

(વંશસ્થ) દિવાકરેન્દ્રોઃ સ્મરગૌ કુજાર્કજૌ ગદપ્રદૌ
પુજ્જલયોષિતોસ્તદા ॥ વ્યયસ્વગૌ મૃત્યુકરૌ યુતો તથા
તદેકદૃષ્ટ્યા મરણાય કલ્પિતૌ ॥ ૪ ॥

સૂર્યથી સાતમે મંગળ રહેલો હોય તો માણસને (જાતંકના પિતાને)
અને ચંદ્રથી સાતમે શનિ રહેલ હોય તો સ્ત્રીને (માતાને) માંદા નાંખેછે; તે-
મજ સૂર્યથી શનિ મંગળ, બીજે બારમે રહેલા હોય તો પુરુષને અને ચંદ્રથી
બીજે બારમે રહેલા હોય તો સ્ત્રીને મારે છે; તેમજ એ બન્ને ગ્રહ મંગળ અને
શનિમાંનો એક સૂર્યની સાથે પડેલ હોય ને બીજો તેને જોતો હોય તો પુ-
રુષને તથા ચંદ્રની સાથે પડેલ હોય ને તેને બીજો જોતો હોય તો સ્ત્રીને માર-
નાર તરિકે કલ્પવામાં આવે છે.^૧ ॥ ૪ ॥

(વંશસ્થ) દિવાર્કશુક્રૌ પિતૃમાતૃસંજ્ઞિતૌ શનૈશ્ચરેન્દ્ર
નિશિ તદ્વિપર્યયાત્ ॥ પિતૃવ્યમાતૃષ્વસંજ્ઞિતૌ ચ
તાવથૌજયુગ્મર્ક્ષગતૌ તયોઃ શુભૌ ॥ ૫ ॥

દિવસના સૂર્યને પિતા ને શુક્રને માતા અને રાત્રિનાં શનિ પિતા અને
ચંદ્રને માતાની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે; તેજ પ્રમાણે તેનાથી વિપર્યય અર્થાત્
દિવસના શનિને કાકાની ને ચંદ્રને માસીની અને રાત્રના સૂર્યને કાકાની અને
શુક્રને માસીની સંજ્ઞા અપાયલી છે. પિતા અને કાકાસૂચક ગ્રહો એકી રાશિમાં
પડેલા હોય અને માતા અને માસીસૂચક ગ્રહો જો એકી રાશિમાં પડેલા હોય
તો તેઓ સુખી હોયછે.^૨ ॥ ૫ ॥

(વંશસ્થ) અભિલષદ્ધિરુદયર્ક્ષમસદ્ધિર્મરણમેતિ શુ-

૧ મૃત્યુ અથવા તો રોગ, યોગકર્તા ગ્રહના માસમાં થાય છે, શનિ યોગ-
કર્તા હોય તો શનિના માસમાં ને મંગળ યોગકર્તા હોય તો મંગળના માસમાં,
બન્ને યોગકર્તા હોય તો તેમાંનો જે પ્રબલ હોય તેના માસમાં થાયછે.

૨ દીકાકાર લટ ઉત્પલ આ યોગ આધાન તેમજ જન્મલક્ષણપરથી પણ
નક્ષી કરવાનું કહેછે.

મદષ્ટિમયાતે ॥ ઉદયરાશિસહિતે ચ યમે સ્ત્રી વિગલિ-
તોઢુપતિભૂસુતદૃષ્ટે ॥ ૬ ॥

(આધાન વા પ્રશ્નલક્ષ્મી) કૂર ગ્રહો ખારમે પડેલા હોય અને શુભ ગ્રહો તેને જોતા ન હોય તો સ્ત્રી (ગર્ભિણી સ્ત્રી) મરણ પામેછે; અથવા તો શનિ લગ્ને પડેલો હોય ને તેને ક્ષીણચંદ્ર અને મંગલ જોતા હોય તો પણ-ગર્ભિણી સ્ત્રી મરણ પામે છે.^૨ ॥ ૬ ॥

(વૈ૦ લી૦) પાપદ્વયમધ્યસંસ્થિતૌ લગ્નેન્દૂ ન ચ
સૌમ્યવીક્ષિતૌ ॥ યુગપત્પૃથગેવ વા વદેન્નારી ગર્ભયુતા
વિપદ્યતે ॥ ૭ ॥

જો (આધાનકાળે) લગ્ન કે ચંદ્ર પાપ ગ્રહની વચ્ચે આવેલ હોય અથવા પાપગ્રહયુક્ત હોય ને કોઈપણ શુભ ગ્રહની તેનાપર દૃષ્ટિ ન પડતી હોય તો ગર્ભયુત સ્ત્રી મરણ પામે છે.^૩ ॥ ૭ ॥

(વૈ૦ લી૦) કૂરૈઃ શશિનશ્ચતુર્થગૈર્લગ્નાદ્વા નિધના-
શ્રિતે કુજે ॥ વન્ધ્વન્તગયોઃ કુજાર્કયોઃ ક્ષીણેન્દૌ નિ-
ધનાય પૂર્વવત્ ॥ ૮ ॥

લગ્નથી અથવા તો ચંદ્રથી પાપ ગ્રહો ચોથે પડેલા હોય અને મંગલ આઠમે આવેલો હોય અથવા તો લગ્નથી ચોથે મંગલ અને ખારમે ભાવે સૂર્ય આવેલ હોય તો આની આગળના કહેલા શ્લોકપ્રમાણે મરણ નિપજાવે છે. ॥૮॥

(વૈ૦ લી૦) ઉદયાસ્તગયોઃ કુજાર્કયોર્નિધનં શસ્ત્ર-
કૃતં વદેત્તદા ॥ માસાધિપતૌ નિપીડિતે તત્કાલે
શ્રવણં સમાદિશેત્ ॥ ૯ ॥

લગ્નમાં મંગલ અને સાતમે ભાવે સૂર્ય રહેલો હોય તો શસ્ત્રથી (ગ-

૧ કેટલાક ટીકાકાર ખારમા સ્થાનને બદલે ખીન સ્થાનમાં પાપગ્રહો હોવાનું કહેછે;

૨ પ્રસવ થવાના પહેલાં મરણ પામશે એવું નાણું.

૩ પ્રસવ થયા પહેલાં યોગક્ર્તા બહીષ્ઠ ગ્રહના માસમાં મરણનો વખત નાણું.

ભીષ્મી સ્ત્રીનું) મરણ થશે એવું કહેવું. જે માસનો અધિપતિ પીડાયેલો હોય તે માસમાં ગર્ભશ્રાવનો આદેશ કરવો.^૧ ॥ ૯ ॥

(વં ૦ સ્થ) શશાંકલગ્નોપગતૈઃ શુભગ્રહૈસ્ત્રિકોણજાયા-
ર્થસુખાસ્પદસ્થિતૈઃ ॥ તૃતીયલાભર્ષગતૈશ્ચ પાપકૈઃ
સુખી ચ ગર્ભો રવિના નિરીક્ષિતઃ ॥ ૧૦ ॥

શુભ ગ્રહો લગ્ન કે ચંદ્રની સાથે પડેલા હોય વા તેમનાથી પાંચમા નવમા, સાતમા, બીજા, ચોથા કે દશમા ભાવમાં રહેલા હોય અને પાપ ગ્રહો ત્રીજે અને અગિયારમે ભાવે રહેલા હોય ને સૂર્યની (એ લગ્ન કે ચંદ્ર ઉપર) દષ્ટિ હોય તો ગર્ભ સુખી છે એવો આદેશ કરવો. ॥ ૧૦ ॥

(શા ૦ વિ ૦) ઓજર્ષે પુરુષાંશકે સુવલિભિર્લગ્ના-
ર્કગુર્વિન્દુભિઃ પુંજન્મ પ્રવદેત્સમાંશકગતૈર્યુગ્મેષુ તૈ
યોષિતઃ ॥ ગુર્વકૌ વિષમે નરં શશિસિતૌ વક્ત્રશ્ચ
યુગ્મે સ્ત્રિયં દ્વ્યજ્ઞસ્થા બુધવીક્ષિતાશ્ચ યમલૌ કુર્વન્તિ
પક્ષે સ્વકે ॥ ૧૧ ॥

લગ્ન,^૨ સૂર્ય, ગુરૂ અને ચંદ્ર એકી રાશિમાં અને એકી નવાંશમાં રહેલાં હોય તો છોકરાનો જન્મ કહેવો;^૩ તેઓ બે એકી રાશિમાં અને એકી રાશિના નવાંશ હોય તો છોકરીનો જન્મ કહેવો;^૪ બે સૂર્ય અને ગુરૂ^૫ એકી રાશિમાં હોય તો છોકરાનો જન્મ ને મંગળ, ચંદ્ર અને ગુરૂ એકી રાશિમાં હોય તો છોકરીનો જન્મ કહેવો;^૬ બે સૂર્ય અને ગુરૂ એ બન્ને^૭ પુરૂષ દ્વિસ્વભાવ

૧ માસાધિપતિ શ્લોક ૧૬ માં બતાવેલ છે.

૨ આ યોગ, જન્મ પ્રશ્ન અને આધાન લગ્ન પરથી પણ લેવા.

૩ ૪ કેટલાક પુરૂષ રાશિમાં ને કેટલાક સ્ત્રી રાશિમાં તેમજ નવાંશમાં રહેલા હોય તો તેમનાં જે બલવાન હોય તેમની સ્થિતિ અનુસાર છોકરા છોકરીનો આદેશ કરવો. પુરૂષ ગ્રહો બલવાન હોય તો છોકરાનો જન્મનો ને સ્ત્રી ગ્રહો બલવાન હોય તો છોકરીનો જન્મનો આદેશ કરવો.

૫ ૬ આ ગ્રહો બલવાન હોવા બેઠાંએ એટલું ટીકાકાર હમેરીને જણાવે છે.

૭ મિથુન અને ધન રાશિના નવાંશ પુરૂષસંજ્ઞિત દ્વિસ્વભાવ રાશિનાં નવાંશ ગણાય છે. મતલબ કે પુરૂષગ્રહ અથવા તો યોગકર્તા ગ્રહ નવાંશમાં તે રાશિમાં આવેલ હોય તો તે પુરૂષ દ્વિસ્વભાવ નવાંશમાં રહેલો ગ્રહ કહેવાય છે.

રાશિના નવાંશમાં રહેલા હોય ને તેને યુધ દેખતો હોય તો એ છોકરાનું એક જોડું અવતરશે એવું કહેવું અને શુક્ર અને મંગળ એકી રાશિનાં સ્ત્રીસંસારવાળા દ્વિસ્વભાવ રાશિનાં નવાંશમાં આવેલા હોય ને તેમને યુધ જોતો હોય તો એ છોકરીનું જોડું, અવતરવાનું કહેવું.^૧ ॥ ૧૧ ॥

(૩૦ વ૦) વિહાય લગ્ન વિષમર્ક્ષસંસ્થઃ સૌરોડપિ
પુંજન્મકરો વિલગ્નાત્ ॥ પ્રોક્તગ્રહાણામવલોક્ય વીર્ય
વાચ્યઃ પ્રસૂતૌ પુરુષોંગના વા ॥ ૧૨ ॥

લગ્નથી^૩ એકી ભાવમાં રહેલો શનિ પુરુષનો જન્મ કરે છે.^૪

ઉપર કહેવામાં આવેલા ગ્રહોનું બલાબલ જોઈ પ્રસૂતિ સમયે છોકરા અથવા છોકરીનો જન્મ કહેવો. ॥ ૧૨ ॥

સૂચના.

એ ત્રણ ગ્રહો સાથે મળી કોઈને જોતા હોય, વા કોઈથી અમુકસ્થાને પડેલા હોય વા પરસ્પરથી અમુક સ્થાનમાં રહી જોતા હોય તો તેને યોગ એવું કહેવામાં આવે છે ને તે ગ્રહોને યોગકર્તા ગ્રહ ગણવામાં આવે છે.

(જ્ઞા૦ વિ૦) અન્યોન્યં યદિ પશ્યતઃ શશિરચી
યદ્યાર્કિસૌમ્યાવપિ વક્રો વા સમગં દિનેશમસમે ચ-
ન્દ્રોદયૌ ચેત્ સ્થિતૌ ॥ યુગ્મૌજર્ક્ષગતાવર્ષીદુશશિજૌ
ભૂમ્યાત્મજેનેક્ષિતૌ પુરુષાગે સિતલગ્નશીતકિરણાઃ
પટ્કીવયોગાસ્મૃતાઃ ॥ ૧૩ ॥

(જો આધાનકાળે) એકી રાશિમાં રહેલો ચંદ્ર ને એકી રાશિમાં રહેલો સૂર્ય પરસ્પર જોતા હોય વા, એકી રાશિમાં રહેલો શનિ તથા એકી

૧ તેજ માફક કન્યા અને માન રાશિ સ્ત્રીસંજ્ઞિત દ્વિસ્વભાવ રાશિ કહેવાય છે.

૨ જો જન્મે નવાંશ રોકાયેલા હોય તો બલાનુસાર ઉભય જાતીનું જોડું ઉત્પન્ન થાય છે.

૩ આધાન લગ્નથી કે પ્રગ્ન લગ્નથી.

૪ સ્લોક ૧૧ માં કહેલ યોગ ન ઉત્પન્ન થતા હોય તો આ યોગ કામમાં લેવો.

રાશિમાં રહેલો બુધ પરસ્પર જોતા હોય અથવા તો એકી રાશિમાં રહેલો મંગળ એકી રાશિમાં રહેલા સૂર્યને જોતા હોય (વા સૂર્યથી તે જોવાતો હોય) વા એકી રાશિમાં રહેલો મંગળ એકી રાશિમાં રહેલાં લગ્ન અને ચંદ્રને દેખતો હોય, અથવા ચંદ્ર એકી રાશિમાં અને બુધ એકી રાશિમાં રહેલો હોયતે મંગળ જોતો હોય અથવા તો શુક્ર લગ્ન અને ચંદ્ર પુરુષ (રાશિમાં ને) નવાંશમાં રહેલા હોય તો (જાતક) નપુંસક થાયછે; એ છ નપુંસક યોગ છે.^૧ ॥ ૧૩ ॥

(શા૦ વિ૦) યુગ્મે ચન્દ્રસિતા તથૌજમવને સ્યુજ્ઞા-
રજીવોદયા લગ્નૈદૂ નૃનિરીક્ષિતૌ ચ સમગૌ યુગ્મેષુ વા
પ્રાણિનઃ ॥ કુર્યુસ્તે મિથુનં ગ્રહોદયગતાન્દ્વ્યંગાંશ-
કાન્ પશ્યતિ સ્વાંશે જ્ઞે ત્રિતયં જ્ઞાંશકવશાદ્યુગ્મશ્ચ
મિશ્રં સમમ્ ॥ ૧૪ ॥

જો (આધાન વા પ્રશ્નકાળે) ચંદ્ર ને શુક્ર એકી રાશિમાં રહેલા હોય મંગળ, બુધ, ગુરુ અને લગ્ન એકી રાશિમાં રહેલ હોય તો અથવા પુરુષ ગ્રહ લગ્નને જોતો હોય ને ચંદ્ર એકી રાશિમાં હોય અથવા બુધ, મંગળ, ગુરુ અને લગ્ન બલવાળાં થઈ એકી રાશિમાં રહેલા હોય તો એક છોકરો અને એક છોકરીનો જન્મ કરાવેછે. જો લગ્ન અને બીજા સધળા ગ્રહ ઉભય નવાંશમાં રહેલા હોય ને પોતાના નવાંશમાં રહેલા બુધથી જોવાતા હોય તો તે ત્રણ બાલકનો જન્મ કરાવેછે, એ ત્રણમાં બુધની રાશિનાં અંશક પ્રમાણમાં (એટલે બુધ જો મિથુનના નવાંશનો હોય તો એ છોકરા અને એક છોકરીનો ને કન્યાના નવાંશમાં હોય તો એ છોકરી અને એક પુત્રનો) એ છોકરા ને એક છોકરી અને એ છોકરી અને એ છોકરાનો જન્મ કરાવેછે, તેમજ જો તેમની મિથ્ર સ્થિતિ હોય તો ત્રણ છોકરા અથવા તો ત્રણ છોકરીનો જન્મ કરાવેછે.^૨ ૧૪

૧ પુરુષ જન્મ કે સ્ત્રી જન્મ બન્નેમાંના એકનો પણ નિર્ણય ન થઈ શકતો હોય ને આ યોગમાંનો કોઈપણ યોગ થતો હોય તોજ તે કામમાં લેવાં.

૨ પુરુષ નવાંશમાં એટલે ધન વા મિથુન રાશિના નવાંશમાં રહેલા લગ્ન અને ગ્રહોને મિથુન રાશિમાં રહેલો બુધ દેખતો હોયતો ત્રણ પુત્રનો અને કન્યા વા બીજા રાશિના નવાંશમાં રહેલા ગ્રહ અને લગ્નને કન્યા રાશિમાં પડેલ બુધ જોતો હોય તો ત્રણ કન્યાનો જન્મ થાયછે.

ધનુર્ધરસ્યાન્ત્યગતે વિલગ્ને ગ્રહૈસ્તદંશોપગતૈર્વલિષ્ઠૈઃ ॥
 જ્ઞેનાર્કિણા વીર્યયુતેન દષ્ટે સન્તિ પ્રભૂતા અપિ કોશ-
 સંસ્થાઃ ॥ ૧૫ ॥

ધન રાશિના અન્ત્ય નવાંશનું લગ્ન આવેલું હોય અને સર્વે ગ્રહ બલવાન થઇ ધન રાશિના નવાંશમાં જઈ રહેલા હોય અને તે લગ્ન બલવાન બુધ અને શનિથી બેધનું હોય તો કોશમાં (ત્રણ કરતાં) વધારે છોકરાં હોયછે. (અર્થાત્ ત્રણ કરતાં વધારે છોકરાનો જન્મ થાયછે.^૧) ॥ ૧૫ ॥

કલલઘનાઙ્કુરાસ્થિચર્માંગજચેતનતઃ સિતકુજજીવસ્તુ-
 ર્યચન્દ્રાર્કિવુધાઃ પરતઃ ॥ ઉદયપચન્દ્રસૂર્યનાથાઃ
 ક્રમશો ગદિતા ભવન્તિ શુભાશુભઞ્ચ માસાધિપતેસ્સ-
 દશમ્ ॥ ૧૬ ॥

(ગર્ભમાં) પહેલા માસમાં, કલલ પેદા થાયછે; બીજા માસમાં માંસ થાયછે; ત્રીજા માસમાં અવયવો બનેછે; ચોથામાં હાડકાં બનેછે; પાંચ-મામાં આમડી બનેછે; છઠ્ઠામાં વાળ ઊગવા માંડેછે; સાતમામાં બાળકને ચે-તનતા આવેછે.^૨

(ગર્ભના) પહેલાથી સાતમા માસ સુધીના સ્વામીઓ ક્રમે શુક્ર, મંગળ, ગુરુ, સૂર્ય, ચંદ્ર શનિ અને બુધ છે. તે પછીના (એટલે) આઠમા માસનો અધિપતિ આધાન લગ્નનો જે સ્વામી હોય તે, નવમા માસનો અધિપતિ ચંદ્ર અને દશમા માસનો અધિપતિ સૂર્ય છે એમ કહેવાયછે, ને ગર્ભનું શુભ માસાધિપતિનાં પ્રમાણમાં થાયછે.^૩ ॥ ૧૬ ॥

૧ એટલે કે દીકરાકારના કહેવા પ્રમાણે. ૫-૭ કે દશ.

૨ આઠમા માસમાં બાલક નાડ મારફતે ખાવાનું શરૂ કરેછે. નવમા માસમાં, તેને ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાયછે; અને દશમા માસમાં પ્રસવ થાયછે. યવનાચાર્યન મતપ્રમાણે પહેલા માસનો સ્વામી મંગલ અને બીજા માસનો સ્વામી શુક્ર છે.

૩ માસપતિ નબલો થયેલો હોય, તેનાપર ધણાજ કૂર ગ્રહોની દૃષ્ટી હોય, પોતે શુદ્ધમાં પરાજીત થયો હોય, તેજરહીત હોય તો તે પીડીત કહેવાયછે. જે પીડીત માસપતિ હોય તો ગર્ભનો શ્રાવ થશે એવું કહેવું અન્યથા જે ગ્રહ

ત્રિકોણગે જ્ઞે વિવલૈસ્તથા પરૈર્મુસ્વાદ્વિહસ્તદ્વિગુણસ્તદા
ભવેત્ ॥ અવાગ્ગવીન્દાવશુભૈર્ભસન્ધિગૈઃ શુભેક્ષિત-
શ્રેત્ કુરુતે ગિરશ્ચિરાત્ ॥ ૧૭ ॥

લગ્નથી જો બુધ પાંચમા અથવા તો નવમા ભાવમાં પડેલો હોય
અને બીજા ગ્રહો બલહીન હોય તો જન્મનારનાં મુખ, પગ ને હસ્ત ખેવડા
થાયછે.

વૃષભ રાશિમાં ચંદ્ર રહેલો હોય અને ગ્રહો કૂર રૂક્ષ સંધીમાં આવેલા
હોય^૧ તો મુંઝું બાલક અવતરશે. પણ જો ચંદ્ર શુભ ગ્રહોથી જોવાતો હોય
તો લાંબો વખત ગયા પછી વાચા આવશે.^૨ ॥ ૧૭ ॥

સૌમ્યર્ક્ષોશે રવિજરુધિરૌ ચેત્સદન્તોત્ર જાતઃ કુબ્જઃ
સ્વર્ક્ષે શશિનિ તનુગે મન્દમાહેયદષ્ટે ॥ પંગુર્મીને યમશ-
શિકુજૈર્વીક્ષિતે લગ્નસંસ્યે સન્ધૌ પાપૈઃ શશિનિ ચ
જઙઃ સ્યાન્ન ચેત્સૌમ્યદષ્ટિઃ ॥ ૧૮ ॥

શનિ અને મંગળ બુધની રાશિ કે નવાંશમાં રહેલા હોય તો^૩ જે
બાળક જન્મશે તે દાંત-સહીત જન્મશે, કંઈ રાશિ લગ્નમાં આવેલી હોય ને
તેમાં ચંદ્ર પડેલો હોય અને શનિ મંગળની તેનાપર દષ્ટી હોય તો બાળક ખુંધું
થશે; જો લગ્નમાં મીન રાશિ પડેલી હોય ને તેને શનિ ચંદ્ર અને મંગળ જોતા
હોય તો બાલક લંગડું થશે. કૂર ગ્રહ^૪ અને ચંદ્ર કંઈ, વૃશ્ચિક અને મીનના છેલા
નવાંશમાં આવેલા હોય તો બેહેરૂં બાળક અવતરશે. ઉપરના સઘળા યોગોમાં

વધતો ઓછો નબળો હોય તે ગ્રહના માસમાં સામાન્ય સાદી માંદાઈ ગર્ભને થ-
વાનું કહેવું. જો સૂર્ય બલવાન હોય તો બાળક તેના પિતા જેવું ને ચંદ્ર બલવાન હોય
તો પોતાની માતા જેવું થાયછે, ઘણું કરીને તનદુરસ્તી અને સ્વભાવ બાળકોને
પોતાનાં માબાપનાજ વારસામાં મળતા રહેછે.

૧ કંઈવૃશ્ચિક અને મીનના અન્ય નવાંશ.

૨ જો કૂર ગ્રહો ચંદ્રને જોતા હોય તો બાલક ક્યારે પણ બોલશે નહીં; શુ-
ભાશુભ ગ્રહો જોતા હોય તો બલવાન ગ્રહોની અસર પ્રમાણે તેની અસર થશે.

૩ કેટલાક દીકાકાર એમ કહેછે કે બુધની રાશિ અને નવાંશમાં.

૪ કૂર ગ્રહ સૂર્ય, મંગળ અને શનિમાંનો એક.

જે કહેવામાં આવેલું છે તે સધળું જો તેમાં યોગકર્તા અહ ઉપર ગુરૂની દષ્ટી ન હોય તોજ થાયછે.^૧ ॥ ૧૮ ॥

સૌરશશાઙ્કદિવાકરદષ્ટે વામનકો મકરાન્યવિલગ્ને ॥
ધીનવમોદયગૈશ્વ દ્વકાળૈઃ પાપયુતૈરમુજાઙ્ગિશિરાઃ
સ્યાત્ ॥ ૧૯ ॥

મકર રાશિનો અન્ય નવાંશ ઉગતો હોય ને તે જો શનિ, ચંદ્ર અને સૂર્યથી જોવાતો હોય તો જન્મનાર ઠીગણો થશે.

આધાનકાળે પાંચમા ભાવના દૃષ્ટાણમાં જો મંગળ રહેલો હોય ને તેને શનિ ચંદ્ર અને સૂર્ય દેખતા હોય તો હાથવિનાનો બાળક જન્મશે; નવમા ભાવના દૃષ્ટાણમાં રહેલા મંગળને તેજ અહો જોતા હોય તો પગવિનાનો બાળક જન્મશે; લગ્નના દૃષ્ટાણમાં જો મંગલ રહ્યો હોય ને તેને તે ત્રણ અહો જોતા હોય તો માથાવિનાના બાળકનો જન્મ થશે.^૨ ॥ ૧૯ ॥

રવિરાશિયુતે સિંહે લગ્ને કુજાર્કિનિરીક્ષિતે નયનરહિતઃ
સૌમ્યાઃ સૌમ્યૈઃ સવુદ્ધુદલોચનઃ ॥ વ્યયગૃહગત-
ચન્દ્રો વામં હિનસ્ત્યપરં રવિર્ન શુભગદિતા યોગા
યાપ્યા ભવન્તિ શુભેક્ષિતાઃ ॥ ૨૦ ॥

(આધાન) લગ્ન સિંહ રાશિનું હોય ને તેમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર પડેલા હોય અને તે લગ્ન શનિ મંગલથી જોવાતું હોય તો બાળક (જન્મનાર) અંધ થાયછે,^૩ સૌમ્ય અને કૂર અહો બન્ને તેને જોતા હોય તો હમેશાં પાણી ઝરતી રહે તેવી આંખવાળાનો જન્મ થાયછે. બારમા ભાવમાં પડેલો ચંદ્ર

૧ એટલે જો ગુરૂની દષ્ટી હોય તો કથિત યોગોક્ત ક્ષય થતું નથી.

૨ કેટલાક દીકાકર્તા આપણે જો ઉપર ૧-૫-૯ ભાવના દૃષ્ટાણ લીધાં છે તેને બદલે લગ્નના પહેલા, બીજા ને ત્રીજા દૃષ્ટાણ લેવાનું કહેછે.—પરંતુ ગર્જમુનીના મત-ને તે મળતું નથી.

૩ દીકાકારના કહેવા પ્રમાણે લગ્નમાં સિંહ રાશિમાં રહેલા સૂર્યને શનિ ને મંગળ જોતા હોય તો જન્મણી આંખે ને તેજ રાશિમાં રહેલા ચંદ્રને શનિ ને મંગળ જોતા હોય તો ડાબી આંખે જન્મનાર કાંણો થાયછે.

(જન્મનારની) ડાબી આંખનો અને સૂર્ય જમણી આંખનો નાશ કરેછે.^૧ આંખે જે અશુભ ફલ દેનારા યોગો કહેલા છે તેમાં જે શુભ ગ્રહોની દૃષ્ટીનો યોગ હોય તો યોગોક્ત સંપૂર્ણ ફળ ન થતાં થોડું થોડું થાયછે.^૨ ॥ ૨૦ ॥

તત્કાલમિन्दુસહિતો દ્વિરસાંશકો યસ્તત્તુલ્યરાશિસ-
હિતે પુરતઃ શશાંકે ॥ યાવાનુદેતિ દિનરાત્રિસમાન-
ભાગસ્તાવદ્રતે દિનનિશોઃ પ્રવદન્તિ જન્મ ॥ ૨૧ ॥

તાત્કાલિક^૩ ચંદ્ર જે દ્વાદશાંશમાં રહેલો હોય તેમાં (ગર્ભથી દશમે માસે જ્યારે પાછો) તે જામ્ય લારે પ્રસવ થાયછે.

દિવસ અથવા રાત્રિસંજિક રાશિનું જે લગ્ન આવેલું હોય તેનો જેટલો નવાંશ કાળ ગયેલો હોય તેટલો કાળ દિવસ અથવા રાત્રિનો ગયા પછી (ઉપર જણાવેલે દિવસે) જન્મ થાયછે એવું (મુનીઓ) કહેછે. ॥ ૨૧ ॥

ઉદયતિ મૃદુભાંશે સમમથ્યે ચ મન્દે યદિ ભવતિ
નિષેકઃ સૂતિરબ્દત્રયેણ ॥ શશિનિ તુ વિધિરેષ દ્વાદ-
શાબ્દે પ્રકુર્યાન્નિગદિતમિતિ ચિન્ત્યં સૂતિકાલેપિ
યુક્તયા ॥ ૨૨ ॥

જે આધાનકાળે શનિના નવાંશનો ઉદય થતો હોય ને શનિ ઉદય રા-
શિથી સાતમી રાશિમાં રહેલો હોય તો ત્રણ વર્ષ પછી પ્રસૂતી થાયછે; તેજ
પ્રમાણે ચંદ્રની સ્થિતિ હોય તો^૪ ચાર વર્ષે પ્રસવ થાયછે.

૧ એવો બાળક જન્મશે કે જેની ઉપર કલા મુજબ ડાબી કે જમણી આંખ હશે નહીં અર્થાત તે આંખે કાણો હશે. આ યોગ જન્મ લગ્નથી તેમજ આધાન લગ્નથી પણ જોવો.

૨ સુખોદની ટીકા કરનાર એવું કહેછે કે તેવા અશુભ યોગમાં પણ ચંદ્ર અને સૂર્યપર શનિ મંગલની દૃષ્ટી અવશ્ય જોઈએ તે ન હોય તો મનુષ્ય કાણો થઈ શકે નહીં. જે અશુભ યોગોની શરૂઆત શ્લોક ૧૭ થી થયેલી છે તે યોગો.

૩ પ્રશ્નકાલે વા આધાનકાળે.

૪ એટલે કે કઈ લગ્નનો નવાંશ ઉદય થતો હોય ને ચંદ્ર તે લગ્નથી સાતમી રા-
શિમાં રહેલો હોય તો.

આ પ્રકરણમાં આધાન સમંધમાં જે યોગો કહેવાયલા છે તેઓતું તેમના ગુણ અને સ્વભાવ પ્રમાણમાં જન્મ સમયમાં પણ ચિંતવન કરવું. ૧ ॥૨૨॥

इति बृहज्जातके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

પ્રકરણ ૫ મું.

જન્મવિધિ.

पितुर्जातः परोक्षस्य लग्नामिदावपश्यति ॥

विदेशस्थस्य चरमे मध्याह्नष्टे दिवाकरे ॥ १ ॥

જેના જન્મલગ્નને ચંદ્ર જેતો ન હોય તેનો પિતા તેના જન્મ સમયે તેની પાસે હોતો નથી; (તેવા યોગમાં) ચંદ્ર રાશિનો સૂર્ય મધ્યથી બ્રહ્મ થયેલો હોય તો તે તે વેળા વિદેશમાં હોય છે, સ્થિર રાશિમાં હોય તો દેશમાં ને દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં આવેલો હોય તો વિદેશથી દેશમાં આવવાને રવાને થયો હોય છે. ॥ ૧ ॥

उदयस्थेपि वा मन्दे कुजे वास्तं समागते ॥

स्थिते वान्तः क्षपानाथे शशाङ्कसुतशुक्रयोः ॥ २ ॥

અથવા તો (જન્મ સમયે) લગ્નમાં શનિ પડેલો હોય અથવા મંગળ સાતમે પડેલો હોય અથવા તો ચંદ્ર^૩ બુધ અને શુક્રની વચ્ચે આવેલો હોય તો પણ જાતકનો પિતા તેની નજદીક હોતો નથી. ॥ ૨ ॥

शशाङ्के पापलग्ने वा वृश्चिकेशत्रिभागगे ॥

शुभैः स्वायस्थितैर्जातः सर्पस्तद्वेष्टितोऽपि वा ॥ ૩ ॥

૧ જેમકે વધતાં ઓછાં અવયવો સંબંધી યોગો, ગર્ભશ્રાવ યોગ વિગેરે ફક્ત આધાનકાળમાં જ ચિંતવન કરવા લાયક છે, પ્રસૂતી વખત તે જાણવાની જરૂરી રહેતી નથી.

૨ એટલે અઠમા કે નવમા ભાવમાં પડેલા હોય.

૩ ચંદ્રની રાશિની આગલની રાશિમાં તેમજ પાછળની રાશિમાં બુધ શુક્ર રહેલા હોય વા ત્રણે એક રાશિમાં હોય ને તેમાં ચંદ્રના અંશથી બુધ શુક્રમાંનાં એકના અંશ વધારે ને એકના અંશ થોડા હોય તો તે તેમની મધ્યમાં રહેલો ગણાય છે.

(જન્મ સમયે) જો મંગળના દૃષ્ટાણમાં ચંદ્ર રહેલો હોય અને શુ-
ક્રહો બીજે ભાવે કે અગિઆરમે ભાવે પડેલા હોય તો સર્પથી વિઠાયલું
લક જન્મ પામેલું જાણવું. જો લગ્નમાં કૂર ગ્રહની રાશિ રહેલી હોય ને
વેળા મંગળના દૃષ્ટાણનો ઉદય થતો હોય તોપણ સર્પ અથવા તો સર્પથી
ટાયલું બાળક જન્મ પામેલું જાણવું. ॥ ૩ ॥

ચતુષ્પદગતે ભાનો શૈષૈર્વીર્યસમન્વિતૈઃ ॥

દ્વિતનુસ્યૈશ્ચ યમલૌ ભવતઃ કોશવેષ્ટિતૌ ॥ ૪ ॥

જન્મ સમયે સૂર્ય ચતુષ્પાદ રાશિમાં રહેલો હોય ને બાકીના સર્વે ગ્રહો
લનાન ગ્રહ દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં પડેલા હોય તો એક જરાયુથી વીંટાયલાં
તેડલાંનો જન્મ થાયછે. ॥ ૪ ॥

છાગે સિંહે વૃષે લગ્ને તત્ત્થે સૌરેથવા કુજે ॥

રાશ્યંશસદૃશે ગાત્રે જાયતે નાલવેષ્ટિતઃ ॥ ૫ ॥

જન્મ સમયે મેષ, સિંહ અથવા તો વૃષભ રાશિનું લગ્ન આવેલું હોય
ને તેમાં શનિ અથવા તો મંગલ પડેલ હોય તો રાશ્યંશસૂચક શરીરના
ભાગમાં નાલેકરી વીંટાયલ બાલક જન્મે છે. ॥ ૫ ॥

૧ લગ્નમિન્દુશ્ચ ગુરુર્નિરીક્ષતે ન વા શશાઙ્કં રવિના સમાગતમ્ ॥

૨ પાપકોર્કેણ યુતોથવા શશી પેરેણ જાતમ્પ્રવદન્તિ નિશ્ચયાત્ ॥ ૬ ॥

લગ્ન અને ચંદ્રને અથવા સૂર્યની સાથે રહેલા ચંદ્રને ગુરુ ન જોતો હોય
અથવા સૂર્ય અને બીજા પાપ ગ્રહોની સાથે ચંદ્ર રહેલો હોય તો મુનિઓ
જન્મેલ માણસ પરપુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલો છે એવું નિશ્ચયથી કહેછે. ॥ ૬ ॥

૧ મેષનું પહેલું, કર્કનું બીજું, સિંહનું ત્રીજું, વૃશ્ચિકનું પહેલું, ધનનું બીજું ને
મીનનું ત્રીજું દૃષ્ટાણ મંગળનું છે.

૨ ગુરુદૃષ્ટિ તેમાંના એકપર પણ હોય તો પરપુરુષથી ઉત્પન્ન થયો જાણવો
પડી.

યવનાચાર્યના મત પ્રમાણે ઉદયનવાંશ અથવા તો ચંદ્રનું નવાંશ ગુરુનું
આવતું હોય તો પણ પરપુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલ કહેવો નહીં.

ગર્ગાચાર્યના મત પ્રમાણે જો ચંદ્ર ગુરુની રાશિમાં રહેલો હોય અથવા
તો ગુરુની સાથે કોઈ પણ રાશિમાં રહેલો હોય અથવા તો ગુરુના દૃષ્ટાણ
કે નવાંશમાં રહેલો હોય તો પણ જાતક પરજાત હોતો નથી.

કૂર્ક્ષગતાવશોભનૌ સૂર્યાદ્ ઘૂનનવાત્મજસ્થિતૌ ॥

વદ્ધસ્તુ પિતા વિદેશગઃ સ્વે વા રાશિવશાદથો પથિ ॥ ૭ ॥

જન્મ સમયે જો બે પાપ ગ્રહો કૂર રાશિમાં સૂર્યથી સાતમા, નવમા કે પાંચમા ભાવમાં પડેલા હોય તો જાતકનો પિતા રાશિનાં ચર સ્થિર અને દ્વિસ્વભાવ પ્રમાણમાં ક્રમે પરદેશમાં, દેશમાં વા રસ્તામાં કેદમાં પડેલો હોયછે ॥ ૭ ॥

પૂર્ણે શશિનિ સ્વરાશિગે સૌમ્યે લગ્નગતે શુભે સુખે ॥

લગ્ને જલજેસ્તગેપિ વા ચન્દ્રે પોતગતે પ્રસૂયતે ॥ ૮ ॥

(જન્મ સમયે) પૂર્ણકલાનો ચંદ્ર કઈ રાશિમાં રહેલો હોય, લગ્નમાં ખુબને ચોથે ભાવે ગુરૂ પડેલો હોય તો જાતકનો જન્મ વહાણમાં થાયછે, તેમજ જળચર રાશિનો ઉદય થતો હોય અને ચંદ્ર સાતમા ભાવમાં પડેલ હોય તોપણ વહાણમાંજ જાતકનો જન્મ થાયછે. ॥ ૮ ॥

આપ્યોદયમાપ્યગઃ શશી સમ્પૂર્ણઃ સમવેક્ષતેથ વા ॥

મેષૂરણવન્ધુલગ્નઃ સ્યાત્સૂતિઃ સલિલે ન સંશયઃ ॥ ૯ ॥

જળચર રાશિનું લગ્ન હોય ચંદ્ર પણ જળચર રાશિમાં રહેલો હોય અથવા પૂર્ણ કલાનો ચંદ્ર હોય ને તે લગ્નને જોતો હોય અથવા ચંદ્ર ચોથે, દશમે કે લગ્ને પડેલો હોય તો ખચીત પાણીના કિનારાપર જન્મ થાયછે. ॥ ૯ ॥

ઉદયોદ્ધુપયોર્વ્યયસ્થિતે ગુપ્ત્યાં પાપનિરીક્ષિતે યમે ॥

અલિકર્કિયુતે વિલગ્નગે સૌરે શીતકરેક્ષિતે વટે ॥ ૧૦ ॥

જો ચંદ્ર લગ્નમાં રહેલો હોય અને શનિ ખારમા ભાવમાં પડેલો હોય અને તેનાપર પાપગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો કેદખાનામાં જન્મ થાયછે. કઈ કે વૃશ્ચિક રાશિ જન્મ વખત ઉદય થતી હોય તેમાં શનિ પડેલ હોય ને તેનાપર ચંદ્રની દૃષ્ટિ હોય તો જન્મ ખાઈમાં થાયછે. ॥ ૧૦ ॥

મન્દેજગતે વિલગ્નગે બુધસૂર્યેન્દુનિરીક્ષિતે ક્રમાત્ ॥

ક્રીડાભવને સુરાલયે પ્રવદેજ્જન્મ ચ સોપરાવનૌ ॥ ૧૧ ॥

જળચર રાશિનું લગ્ન ઉદય થતું હોય ને તેમાં શનિ પડેલો હોય તેના-

પર ક્રમે બુધ, સૂર્ય કે ચંદ્રની દૃષ્ટી હોય તો વિહાર સ્થળમાં, મંદીરમાં કે રેતાળ જમીનમાં પ્રસવ થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

નૃલગ્નઃ પ્રેક્ષ્ય કુજઃ શ્મશાને રમ્યે સિતેન્દૂ ગુરુરગ્નિહોત્રે ॥

રવિર્નરેન્દ્રામરગોકુલેષુ શિલ્પાલયે જ્ઞઃ પ્રસવં કરોતિ ॥ ૧૨ ॥

નર રાશિના લગ્નમાં પડેલા (શનિ) ને મંગળ જોતો હોય તો શ્મશાનમાં, શુક્ર અને ચંદ્ર જોતા હોય તો તેઓ શાભાવળી જમીનમાં, ગુરુ જોતો હોય તો અગ્નિહોત્રની શાળામાં, સૂર્ય જોતો હોય તો તે રાજ્યમેહેલમાં, મંદીરમાં કે ગૌશાલામાં, બુધ જોતો હોય તો શિલ્પશાળામાં પ્રસવ કરેછે. ॥૧૨॥

રાશ્યંશસમાનગોચરે માર્ગે જન્મ ચરે સ્થિરે ગૃહે ॥

સ્વર્ક્ષીશગતે સ્વમન્દિરે વલયોગાત્ ફલમંશકર્ક્ષયોઃ ॥ ૧૩ ॥

ઉદ્ય રાશિ ને તેના નવાંશનાં ચરસ્થિર પ્રમાણે રસ્તામાં કે ઘરમાં જન્મ થાયછે? વર્ગોત્તમી લગ્ન આવેલું હોય તો પોતાનાંજ ઘરમાં જન્મ થાયછે. રાશિ અને અંશ (નવાંશ) એ બેમાં જે બળવાન હોય તેનાપરથી ફળ કહેલું. ॥ ૧૩ ॥

આરાર્કજયોત્ત્રિકોળગે ચન્દ્રેસ્તે ચ વિસૃજ્યતેમ્બયા ॥

દૃષ્ટેમરરાજમત્રિણા દીર્ઘાયુઃ સુખભાક્ ચ સ સ્મૃતઃ ॥ ૧૪ ॥

(જન્મ સમયે) (એક રાશિમાં રહેલા) શનિ મંગળથી ચંદ્ર ત્રિકોણમાં કે સાતમે પડેલો હોય તો જન્મનારને તેની માતા તણ આવેછે, પણુ જો તે ચંદ્રપર ગુરુની દૃષ્ટી હોય તો (માતાથી તબીયા છતાં પણુ) તે દીર્ઘાયુવાળો ને ભોગી થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

પાપેક્ષિતે તુહિનગાવુદયે કુજેસ્તે ત્યક્તો વિનશ્યતિ કુજાર્કજ-

યોસ્તથેન્દૌ ॥ સૌમ્યેપિ પશ્યતિ તથાવિધહસ્તમેતિ સૌમ્યેત-

રેષુ પરહસ્તંગતોપ્યનાયુઃ ॥ ૧૫ ॥

પાપગ્રહની દૃષ્ટીવાળો ચંદ્ર લગ્નમાં પડેલો હોય અને મંગળ સાતમા ભાવમાં પડેલો હોય અથવા લગ્નમાં પડેલા ચંદ્રથી શનિ અને મંગળ અગિઆરમે

૧ સ્થિર અને ચર રાશિમાં હોય તો ઘરની આગળના પડશાળમાં જન્મ થાયછે.

ભાવે પડેલા હોય તો માતાથી સ્નયલ બાળક મરણ પામેછે. ચંદ્રપર સૌમ્ય ગ્રહની પણ દૃષ્ટી હોય તો (દૃષ્ટા ગ્રહસૂચક) વર્ગના હાથમાં સ્નય પછી તે બાળક જાયછે. (અને જીવેછે.) પણ જો પાપગ્રહની દૃષ્ટી હોય તો પારકાના હાથમાં પછા છતાં આયુષ્યવિનાનો થાયછે. ॥ ૧૫ ॥

પિતૃમાતૃગૃહેષુ તદ્વલાત્તરુશાલાદિષુ નીચગૈઃ શુભૈઃ ॥

યદિ નૈકગતૈસ્તુ વીક્ષિતૌ લગ્નેન્દૂ વિજને પ્રસૂયતે ॥ ૧૬ ॥

પિતાગ્રહ બલવાન હોય તો પિતાને ઘરે ને માતાગ્રહ બલવાન હોય તો માતાને ઘરે જન્મ થાયછે; સર્વે શુભગ્રહો નીચ રાશિમાં રહેલા હોય તો વૃક્ષ, ને શાલા વિગેરે જગોએ જન્મ થાયછે. નીચ રાશિમાં રહેલા શુભગ્રહો એક રાશિમાં રહેલા ચંદ્ર અને લગ્નને ન જોતા હોય તો વિજન સ્થાનમાં (જંગલમાં) જન્મ થાયછે? ॥ ૧૬ ॥

મન્દર્ક્ષાંશે રશિનિ હિવુકે મન્દદૃષ્ટેજગે વા તદ્યુક્તે વા તમસિ
શયને નીચસંસ્થૈશ્ચ ભૂમૌ ॥ યદ્વદ્રાશિર્વ્રજતિ હરિજં ગર્ભમોક્ષસ્તુ
તદ્વત્પાપૈશ્વન્દ્રાત્ સ્મરસુખગતૈઃ ક્લેશમાહુર્જનન્યાઃ ॥ ૧૭ ॥

ચંદ્ર શનિના નવાંશમાં રહેલો હોય, વા ચોથે^૧ પડેલો હોય, વા શનિ તેને જોતો હોય વા તે જળચર રાશિના નવાંશમાં પડેલો હોય અથવા તો શનિની સાથે પડેલો હોય તો સૂતિકાતું શયન^૨ અંધારામાં^૩ જાણવું. ત્રણ કે વધારે ગ્રહો પોતાની નીચ રાશિમાં^૪ પડેલા હોય તો ખુલી જમીનપર જન્મ થયેલો જાણવો.^૫

૧ ત્રણ શુભગ્રહો નીચ રાશિમાં રહી લગ્નને દેખતા હોય તો જન્મ કીર્ણપ્રદેશમાં થાયછે.

૨ યવનેશ્વર ચોથા ભાવને બદલે પડેલો, ચોથો, દશમો અને સાતમો ચારે ભાવ તે સ્થળે જાણાવેછે.

૩ રૂંડ અને મીનના નવાંશે જળચર નવાંશ રહેવાયછે.

૪ સૂર્ય જળવાળો હોય ને મંગળ તેને જોતો હોય તો ઉપરનો યોગ થયા છતાં પણ અંધારું હોવું નથી; એટલું દીકાકાર ઉમેરેછે.

૫ સારાવલીમાં રહ્યાજીવમાં નીચસંસ્થે એટલે કે ચંદ્ર પોતાની નીચ રાશિ એટલે વૃશ્ચિકમાં રહેલો હોય એવું લખે છે.

૬ દીકાકારના લખવા પ્રમાણે પરાળ પાંચરેલી જમીનપર.

જન્મલક્ષ જે રીતે ક્ષિતિજ તરફ જતું હોય તે રીતે ગર્ભનો મોક્ષ થાય ? ચંદ્રથી પાપગ્રહો સાતમે કે ચોથે પડેલા હોય તો (પ્રસવ વખતે) માતાને શી પીડા થાયછે એવું મુનીઓ કહેછે.^૧ ॥ ૧૭ ॥

સ્નેહઃ શશાંકાદુદયાચ્ચ વર્તિર્દાપોર્કયુક્તર્ક્વશાચ્ચરાઘઃ ॥

દ્વારઞ્ચ તદ્વાસ્તુનિ કેન્દ્રસંસ્થૈર્જેયં ગ્રહૈર્વીર્યસમન્વિતૈર્વા ॥ ૧૮ ॥

ચંદ્રપરથી તેલનું નકી કરવું; લગ્નપરથી વાટનું નકી કરવું; ને સૂર્યની શિપરથી દિવાનું ચર સ્થિર દ્વિસ્વભાવાદિ^૫ નકી કરવું. સુવાના ઘરનું તરણું કેન્દ્રમાં રહેલા બલવાન ગ્રહની દિશામાં^૬ કે કોઈ સર્વથી બલીષ્ટ ગ્રહની શામાં હોય છે. ॥ ૧૮ ॥

जीर्णं संस्तुतमर्कजे क्षितिसुते दग्धं नवं शीतगौ काष्ठाढ्यं न
दृष्टं रवौ शशिसुते तन्नैकशिल्पयुद्धवम् ॥ रम्यश्चित्रयुतं नवं
च भृगुजे जीवे दृढं मन्दिरं चक्रस्थैश्च यथोपदेशरचना साम-
न्तपूर्वा वदेत् ॥ १९ ॥

૧ જેમકે કોઈ રાશિનું માથું શરૂઆતે બદલ્ય થતું હોય તો માતાના ગર્ભ-
પોષથી પ્રથમ બાળકનું માથું બાહરે આવશે, જે રાશિનું શરૂઆતે પુછડું બગડું
હોય તો પગ પ્રથમ બાહરે આવશે, જે ઉભયોદય રાશિ હોય તેનું તેના લગ્નમાં
શરૂઆતે હાથ ગર્ભમાંથી બાહરે આવશે.

૨ કેટલાક લગ્નથી ચોથે કે સાતમે આ પાપ ગ્રહો હોવાનું કહે છે.

૩ એટલે કે ચંદ્ર જે રાશિમાં જન્મ વખતે પડેલો હોય તે રાશિ શૂન્ય
અંશે હોય તો દીવા તેલથી ભરેલો પંદર અંશે અરધો ને ત્રીશ અંશે ખાલી હોય
છે. સારાવલી ક્તી કલ્યાણવર્મા કહે છે કે ચંદ્રની કલાના વધ ઘટ પ્રમાણમાં
દિવાનું તેલ જાણવું.

૪ લગ્નનો આદી ભાગ ઉદય થતો હોય તો વાટ લાંબી અને બળ્યા વિ-
નાની હોય છે, મધ્ય ભાગ ઉદય થતો હોય તો અરધી બળેલી અને અન્ય ભાગ
ઉદય હોય તો ઘણી ખરી બળી ગયેલી વાટ હોય છે.

૫ સૂર્ય સ્થિર રાશિમાં હોય તો મુકેલી જગોમાં દીવો સ્થિર પડેલો હોય
છે. ચર રાશિમાં હોય છે, તો મુકેલી જગોએથી ઉપાડી ખીજ જગોએ જઈ
મુકેલો હોય છે; તે દ્વિસ્વભાવ રાશિનો હોય તો ઝુલતો દીવો હોય છે.

૬ સ્વલ્પ જાતક પ્રમાણે કેન્દ્રમાં કોઈ પણ ગ્રહ ન હોય તો લગ્નની રા-
શિની દિશામાં સૂતિકા દ્વાર કહેવું.

જો જન્મ વખતે- શનિ બળવાન હોય તો શ્રી સમારવામાં આવેલાં ધરમાં, મંગળ બલવાન હોય તો બળેલાં ધરમાં, ચંદ્ર બલવાન હોય તો નવાંજ બાંધેલા ધરમાં, સૂર્ય બલવાન હોય તો નબળાં પણ લાકડાંનાં બાંધેલાં ધરમાં, બુધ બલવાન હોય તો ધણા શિષ્યશાસ્ત્રીઓના હાથથી બંધાયેલાં ધરમાં, શુક્ર બલવાન હોય તો પિકચરોથી શણગારેલાં શુશોભિત ધરમાં ને ગુરૂ બલવાન હોય તો મજબૂત ધરમાં જન્મ થાય છે. જે ગ્રહના પ્રમાણમાં સૂતિકાગૃહ નહીં કરવામાં આવે તેની આગળ પાછળ રહેલા ગ્રહોનાં પ્રમાણમાં સૂતિકાની આસપાસનાં ધરોની સંખ્યા તથા તેની રિથિતિ કહેવી. ॥ ૧૯ ॥

મેષકુલીરતુલાલિઘટૈઃ પ્રાગુત્તરતો ગુરુસૌમ્યગૃહેષુ ॥

પશ્ચિમતશ્ચ વૃષેણ નિવાસી દક્ષિણભાગકરૌ મૃગસિંહૌ ॥ ૨૦ ॥

(જો જન્મ લગ્ન અથવા જન્મનો નવાંશ એ એમાંથી જે બલવાન હોય) તેની મેષ, કર્ક, તુલ, વૃશ્ચિક કે કુંભ એમાંની કોઈ પણ રાશિ હોય તો રહેણાક ધરની પૂર્વ બાજુના ભાગમાં સૂતિકાસ્થાન હોય છે; ધન મીન, મિથુન કે કન્યા રાશિમાંની કોઈ રાશિ હોય તો ધરના ઉત્તર તરફના ભાગમાં સૂતિકાસ્થાન હોય છે; વૃષભ રાશિ હોય તો પશ્ચિમ તરફની બાજુએ સૂતિકાસ્થાન હોય છે ને મકર કે સિંહ એમાંની કોઈ પણ રાશિ હોય તો ધરના દક્ષિણાદિ ભાગમાં સૂતિકાસ્થાન હોય છે. ॥ ૨૦ ॥

પ્રાચ્યાદિગૃહે ક્રિયાદયો દ્વૌ દ્વૌ કોણગતા દ્વિમૂર્તયઃ ॥

શય્યાસ્થપિ વાસ્તુવદ્વદેત્પાદૈઃ ષટ્ત્રિનવાન્ત્યસંસ્થિતૈઃ ॥ ૨૧ ॥

સૂતિકાના ધરમાં મેષાદિ બાર રાશિઓ મેષથી ક્રમે બધે રાશિ એકેક દિશામાં રહેલી છે, અને દ્વિસ્વભાવ રાશિઓ ક્રમે આગ્રેયાદિ કોણમાં રહેલી છે, તેજ પ્રમાણે શયામાં પણ તેજ રાશિઓ તેજ દિશામાં રહેલી છે તે માટે શયાની દિશા તેના પ્રમાણે કહેવી. બારમા તથા ત્રીજા ભાવની રાશિપરથી ખાટલાના ઓશીડાં તરફના બે પગની દિશા ને છઠા તથા નવમા ભાવની રાશિપરથી પાંગતના બે પગની દિશા કહેવી. ॥ ૨૧ ॥

૧ ઉપરની ગણના નીચેનાં ગોઠવેલાં કોષ્ટકપરથી બરાબર સમજાશે—

પૂર્વ દક્ષિણ **પશ્ચિમ** ઉત્તર અગ્નિ ઇશાન વાયુ નૈરૂત્ય.
મેષ, વૃષભ, કર્ક, સિંહ, તુલ, વૃશ્ચિક, મકર, કુંભ, મિથુન, કન્યા, ધન મીન.
જન્મ લગ્નની રાશિ જે દિશા બતાવતી હોય તે દિશામાં સૂતિકાગૃહમાં તેની શયા જાણવી.

ચન્દ્રલગ્નાન્તરગતૈર્ગ્રહેઃ સ્યુરુપસૂતિકાઃ ॥

વહિરન્તરચક્રાર્દ્ધે દૃશ્યાદૃશ્યેન્યથા પૈરઃ ॥ ૨૨ ॥

ચંદ્ર અને લગ્નની વચ્ચે જેટલા ગ્રહો પડેલા હોય તેટલી પ્રસવ વખતે ઉપસૂતિકાઓ હાજર જાણવી. એ ગ્રહોમાંના જેટલા દૃશ્ય ચક્રાર્ધમાં હોય તેટલી સૂતિકાગૃહથી ખારના રૂમમાં તે જેટલા અદૃશ્ય ચક્રાર્ધમાં હોય તેટલી સૂતિકાના સૂતિકા રૂમમાં રહેલી સમજવી. કેટલાક એથી ઉલટું કહેછે. ॥ ૨૨ ॥

લગ્નનવાંશપતુલ્યતન્નુઃ સ્યાદ્વીર્યયુતગ્રહતુલ્યવપુર્વા ॥

ચંદ્રસમેતનવાંશપવર્ણઃ કાદિવિલગ્નવિમક્તભગાત્રઃ ॥ ૨૩ ॥

લગ્નના નવાંશના અધિપતિના સમાન અથવા તો જે ગ્રહ અતિબલવાન થયો હોય તેના સમાન (જન્મનારતું) શરીર થાયછે; ચંદ્ર જેના નવાંશમાં રહ્યો હોય તેના વર્ણની તુલ્ય (જાતકનો) વર્ણ થાયછે, લગ્નાદિ ખાર રાશિઓને (જાતકના) શિરાદિ શરીરના અવયવોપર (રાશિશીલાધ્યાના શ્લોક ૪ માંના ક્રમ પ્રમાણે કલ્પી) ગાત્રનો (દીર્ઘ લઘુ મધ્યત્વનો) નિર્ણય કરવો. ॥ ૨૩ ॥

કંદુશ્રોત્રનસાકપોલહનવો વક્ત્રં ચ હોરાદયસ્તે કંઠાંસકવા-
હુપાર્શ્વહૃદયક્રોડાનિ નાભિસ્તતઃ ॥ વસ્તિઃ શિશ્નગુદે તતશ્ચ
વૃષણાવૂરૂ તતો જાનુની જંઘેઘ્રીત્યુભયત્ર વામમુદિતૈર્દ્રેષ્કાણ-
ભાગૈન્નિધા ॥ ૨૪ ॥

માથાં ગલાં અને પેડું એ અવયવથી શરૂ કરી શરીરના ત્રણ ભાગોને ઉદયરાશિના ત્રણ દૃષ્ટાણો પ્રમાણે લગ્નાદિ ખાર ભાવોમાં તે અવયવો નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યા છે.

૧ લગ્નમાં જે રાશિ હોય તેને માથું તે પછીનીને મોં એ પ્રમાણે કલ્પના કરી નીચેપ્રમાણે નિશ્ચય કરવો.

શરીરના જે ભાગમાં મોટાં માનવાળી રાશિ અને મોટાં માનવાળી રાશિનો સ્વામી આવેલા હોય તે શરીરનો ભાગ મોટો થાયછે, અલ્પ માનવાળી રાશિ અને અલ્પ માનવાળી રાશિનો સ્વામી શરીરના જે અવયવ પર રહેલા હોય છે તે ભાગ ટુંકો થાયછે. રાશિ અલ્પ માનવાળી હોય ને તેની સાથે રહેનાર ગ્રહ દીર્ઘ રાશિનો ધણી થતો હોય તો મધ્યમ અવયવ થાયછે.

ખારભાવ ઉદયદૃષ્ટાણુથી સૂચવાતા શરીરના અવયવો.

પેલો દૃષ્ટાણુ.	બીજો દૃષ્ટાણુ.	ત્રીજો દૃષ્ટાણુ.
૧= માથું	ગળું	પેડું
૨= જમણીઆંખ	જમણોહાથ	લિંગ
૩= ડાબીઆંખ,	ડાબોહાથ	ગુદા
૪= જમણોકાન	જમણોહાથ	દક્ષિણવૃષણ
૫= ડાબોકાન	ડાબોહાથ	વામ ,,
૬= જમણુંનરકોંડું	જમણુંપડખું	જમણોઉર
૭= ડાબુંનરકોંડું	ડાબુંપડખું	ડાબો ,,
૮= જમણુંકપોળ	જમણુંહૃદય	જમણુંગુંડણ
૯= ડાબુંકપોળ	ડાબુંહૃદય	ડાબુંગુંડણ
૧૦= જમણોગાલ	જમણીખાણુતુંપેટ	જમણીતેથ
૧૧= ડાબોગાલ	ડાબી ,,	ડાબી ,,
૧૨= મોં	નાભી	પગો. ૥૨૪॥

તસ્મિન્ પાપયુતે વ્રણં શુભયુતે દૃષ્ટં ચ લક્ષ્માદિશેત્સ્વર્ણશે
સ્થિરસંયુતેષુ સહજઃ સ્યાદન્યથાગંતુકઃ ॥ મંદેઽશ્માનિલજો-
મિશસ્રાવિષજો ભૌમે વુધે ભૂશ્રવઃ સૂર્યે કાષ્ટચતુષ્પદેષુ હિમગૌ
શૃંગ્યજ્જોન્યૈઃ શુભમ્ ॥ ૨૫ ॥

જે રાશિમાં પાપ ગ્રહ પડેલા હોય તે રાશિસૂચક શરીરના અવય-
વમાં વ્રણ અને શુભ ગ્રહ સાથે પડેલો હોય વા તેને જોતો હોય તો લાખાંનો
આદેશ કરવો; એ ચિન્હ ઉત્પન્ન કરનાર ગ્રહો પોતાની રાશિના, પોતાના ન-
વાંશના, સ્થિર રાશિ કે સ્થિર નવાંશના હોય તો એ ચિન્હ જન્મથીજ ઉત્પન્ન
થયેલું જાણવું, અન્યથા તે ચિન્હ ભવિષ્યમાં તે અંગના ભાગપર થશે એવું
જાણવું;^૧ વ્રણ ઉત્પન્ન કર્તા ગ્રહ શનિ હોય તો વ્રણ પથરથી વા વાતવ્યાધિથી,
મંગળ, હોય તો હથિઆર, અગ્નિ અને ઝેરથી, બુધ હોય તો માટીથી, સૂર્ય હોય
હોય તો લાકડાં અથવા ચોપગાં જનારવરના કારણથી, ને ચંદ્ર હોય તો શી-
ંગડાંવાળાં પ્રાણીથી વા જળચર પ્રાણીથી (થશે વા) થયું છે એવું કહેવું.

૧ જ્યારે વ્રણ કર્તા ગ્રહની મહાદશા કે અન્તરદશા આવે ત્યારે તે વ્રણ
થશે એમ કહેવું.

એ શિવાયના ગ્રહો જે રાશિમાં પડેલા હોય તે રાશિસૂચક શરીરના વિભાગમાં વ્રણાદિ થતાં નથી.^૧ ॥ ૨૫ ॥

સમન્નુપતિતા યસ્મિન્ ભાગે ત્રયઃ સબુધા ગ્રહા ભવતિ નિય-
માત્તસ્યાવાપ્તિઃ શુભેષ્વશુભેષુ વા ॥ ત્રણકુદશુભઃ ષષ્ઠે દેહે
તનોર્ભસમાશ્રિતે તિલકમસકૈર્દૃષ્ટઃ સૌમ્યૈર્યુતશ્ચ સ લક્ષ્મવાન્ ૨૬

બુધની સાથે ત્રણ કૂર કે શુભ ગમે તે ગ્રહો રહેલા હોય તો તેની રા-
શિસૂચક અંગપર અવશ્ય ત્રણ અથવા તો લાખું થાયછે.

કૂર ગ્રહ છઠા ભાવમાં પડેલો હોય તો તે પોતાની રાશિસૂચક (પ્રકરણ
૧ લાના શ્લોક ૪ માં બતાવેલાં) અવયવપર વ્રણાદિ ચિન્હ કરેછે; પરંતુ તેને
શુભ ગ્રહો જોતા હોય તો ત્રણ નહીં કરતાં કેવળ કાળું અને સફેદ લાખું ઉ-
ત્પન્ન કરેછે. પરંતુ છઠા ભાવમાંજ જે શુભ ગ્રહો પડેલા હોય તો તે જ-
ગાપર વ્રણા બાળ ઉત્પન્ન કરેછે.^૨ ॥ ૨૬ ॥

इति बृहज्जातके सूतिकाऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

પ્રકરણ ૬ હું.

અરિષ્ટાધ્યાય.

નાનપણમાં મૃત્યુ થવાસંબંધી.

संध्यायां हिमदीधितिहोरापापैर्भातगतैर्निधनाय ॥

प्रत्येकं शशिपापसमेतैः केंद्रैर्वा स विनाशमुपैति ॥ १ ॥

ચંદ્રની હોરાના ઉદય વખતે સંધ્યાકાળે જેનો જન્મ થયો હોય અને
જેના જન્મ વખતે પાપગ્રહો અન્ય નવાંશમાં પડેલા હોય તે અથવા જેના

૧ ચંદ્ર, શુક્ર, બુધ અને ચંદ્ર.

શરીરના અવયવો શ્લોક ૨૪ માં ગણાવ્યા છે તે આ જગોએ ઉપયો-
ગમાં લેવા.

૨ એ ચિન્હ જન્મનું છે કે હવે પછી થવાનું છે તે શ્લોક ૨૫ માં કહેલ
વિગતપરથી નક્કી કરી આદેશ કરવો.

જન્મ વખતે ત્રણ પાપગ્રહ ને ચંદ્ર ચારે કેન્દ્ર સ્થાનમાં ચક્રેકે થઈ રહેલા હોય તે નાશ પામેછે. ॥ ૧ ॥

ચક્રસ્ય પૂર્વોત્તરભાગગેષુ કૂરેષુ સૌમ્યેષુ ચ કીટલગ્ને ॥

ક્ષિપ્રં વિનાશં સમુપૈતિ જાતઃ પાપૈર્વિલગ્નાસ્તમયાભિતશ્ચ ॥ ૨ ॥

ચક્રના પૂર્વ ભાગમાં કૂર ગ્રહો ને પશ્ચિમ ભાગમાં શુભગ્રહો રહેલા ને વૃશ્ચિક અથવા તો કર્ક રાશિનું લગ્ન હોય તો જન્મેહું બાળક તરતજ મરણ પામેછે.^૧ લગ્નથી બીજે તથા બારમે અથવા છઠે કે આઠમે ભાવે પાપગ્રહો રહેલા હોય તો જન્મેલ બાળક તરત મરણ પામેછે.^૨ ॥ ૨ ॥

પાપાવુદયાસ્તગતૌ કરેણ યુતશ્ચ શશી ॥

દૃષ્ટશ્ચ શુભૈર્ન યદા મૃત્યુશ્ચ ભવેદચિરાત્ ॥ ૩ ॥

પાપગ્રહો લગ્નમાં તથા સાતમા ભાવમાં રહેલા હોય, ચંદ્ર પણ કૂર ગ્રહની સાથે રહેલો હોય ને તેનાપર કોઈ શુભ ગ્રહની દૃષ્ટી ન હોય તો બાલક જન્મ પછી તરતજ મરણ પામેછે. ॥ ૩ ॥

ક્ષીણે હિમગૌ વ્યયગે પાપૈરુદયાષ્ટમગૈઃ ॥

કેન્દ્રેષુ શુભાશ્ચ ન ચેત્ ક્ષિપ્રં નિધનં પ્રવદેત્ ॥ ૪ ॥

લગ્નથી ક્ષીણચંદ્ર જે બારમે ભાવે રહેલો હોય અને કૂરગ્રહો આઠમા ભાવ તથા લગ્નમાં રહેલા હોય અને શુભગ્રહો કેન્દ્રમાં ન હોય તો બાલક જન્મ પછી તરતજ મરણ પામેછે. ॥ ૪ ॥

કૂરસંયુતઃ શશી સ્મરાન્ત્યમૃત્યુલગ્નઃ ॥

કણ્ઠકાદ્દહિઃ શુભૈરવીક્ષિતશ્ચ મૃત્યુદઃ ॥ ૫ ॥

કૂરગ્રહ સહીત ચંદ્ર લગ્ને, સાતમે, આઠમે કે બારમે ભાવે બેઠેલ

૧ કુંડલીના દશમા તથા ચોથા ભાવસુધીના ભાવ તે ચક્રનું પૂર્વાર્ધ અને ચોથાથી દશમા ભાવસુધીના ભાવને પશ્ચિમાર્ધ ભાવ કહેછે.

૨ ગર્ગાચાર્યે એ જે યોગમાંથી ચાર યોગ ઉત્પન્ન કરેલ છે, તેસાથે એનું કહેછે કે તે દરેકમાં જન્મેલ બાળક તરતજ મરણ પામેછે. લગ્નથી બીજા બારમા, છઠા આઠમા, બીજા છઠા, અને બારમા આઠમા એ દરેક બળે ભાવોમાંના કોઈ પણ બે ભાવમાં જે પાપગ્રહ આવેલ હોય તો જન્મક્રમે તરત નાશ આવેછે.

હોય ને શુભગ્રહો કેન્દ્રથી બાહર રહેલા હોય તો બાલક જન્મ પછી તરત મરણ પામેછે. ॥ ૫ ॥

શશિન્યરિવિનાશગે નિધનમાંશુ પાપેક્ષિતે ।

શુભૈરથ સમાષ્ટકન્દલમતશ્ચ મિશ્રૈઃ સ્થિતિઃ ॥

અસદ્ધિરવલોકિતે વલિભિરત્ર માસં શુભે ।

કલત્રસહિતે ચ પાપવિજિતે વિલગ્નાધિપે ॥ ૬ ॥

લગ્નથી છઠે કે આઠમે ભાવે ચંદ્ર રહેલ હોય ને તેનાપર બે કૂરગ્રહની દૃષ્ટી હોય તો બાળકનું જન્મ પછી તરત મૃત્યુ થાયછે, કેવળ શુભગ્રહો જ ને તેને જોતા હોય તો આઠ વર્ષ ગયાં બાદ મૃત્યુ થાયછે, શુભ અને કૂરગ્રહો મિશ્ર થઈ તેને જોતા હોય તો ચારવર્ષ પછી બાળક મરણ પામેછે,^૧ પરંતુ (છઠા કે આઠમા ભાવમાં રહેલા) શુભગ્રહને કોઈ બલવાન કૂરગ્રહ જોતો હોય^૨ અથવા લગ્નપતિ સાતમા ભાવમાં બેઠેલો હોય ને તે કૂરગ્રહથી છતાયલો હોય તો બાલક એક માસ પછી મરણ પામેછે.^૩ ॥ ૬ ॥

લગ્ને ક્ષીણે શિશિનિ નિધનં રન્ધ્રકેન્દ્રેષુ પાપૈઃ પાપાન્તસ્થે

નિધનહિબુકચૂનસંસ્થે ચ ચન્દ્રે ॥ एवं લગ્ને ભવતિ મદન-

ચ્છિદ્રસંસ્થૈશ્ચ પાપૈર્માત્રા સાર્દ્ધં યદિ ન ચ શુભૈર્વીક્ષિતઃ શ-

ક્તિમૃદ્ધિઃ ॥ ૭ ॥

જો ક્ષીણચંદ્ર લગ્નમાં રહેલો હોય અને પાપગ્રહો કેન્દ્ર અને આઠમા ભાવમાં રહેલા હોય અથવા તો ચોથે સાતમે કે આઠમે ભાવે ચંદ્ર બે કૂરની વચ્ચે રહેલ હોય તો બાળક મરણ પામેછે;

૧ એ યોગના સંબંધમાં માંડવ્ય ઋષિ કહેછે કે જોનો શુક્લપક્ષમાં રાત્રીનો જન્મ હશે ને જોનો કૃષ્ણપક્ષમાં દિવસનો જન્મ હશે તેનો ચંદ્ર છઠા તથા આઠમા ભાવમાં રહેલ છતાં તે બાળક મરણ પામશે નહીં.

૨ બલવાન કૂરગ્રહને બદલે જો કોઈ કૂરગ્રહ અથવા તો કોઈ વક્રીગ્રહથી જોવાતો હોય તો પણ તે તેજ યોગ ઉત્પન્ન કરેછે.

૩ યુદ્ધમાં જો ગ્રહ છતાયલો હોય, જોના કિરણો મંદ હોય, વક્રી હોય, સૂર્યની સાથે રહેલો હોય અથવા તો જોમાં કંઈ નવીનજ દેખ પડતું હોય તે છતાયલો ગ્રહ ગણાયછે.

ચંદ્રલગ્નમાં કૂર ગ્રહની વચે રહેલ હોય પાપ ગ્રહ આઠમે અને સાતમે ભાવે પડેલ હોય અને બલવાન શુભ ગ્રહ ચંદ્રને જોતા ન હોય તો^૧ બાલક માતાની સાથે મરણ પામે છે. ॥ ૭ ॥

રાશ્યંતગૈઃ સદ્ધિરવીક્ષ્યમાણે ચન્દ્રે ત્રિકોણોપગતૈશ્ચ પાપૈઃ ॥

પ્રાણૈઃ પ્રયાત્યાશુ શિશુર્વિયોગમસ્તે ચ પાપૈસ્તુહિનાંશુલગ્ને ॥૮॥

જન્મ વખતે ચંદ્ર અંત્ય નવાંશમાં રહેલ હોય ને તેનાપર કોઈપણ શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ ન હોય અથવા કૂર ગ્રહો ત્રીકોણમાં રહેલ હોય અથવા ચંદ્રમાં લગ્નમાં રહેલ હોય ને કૂર ગ્રહો સાતમે પડેલ હોય તો બાલક તરતજ મરણ પામેછે. ॥ ૮ ॥

અશુભસહિતે ગ્રસ્તે ચન્દ્રે કુજે નિધનાશ્રિતે જનનિસુતયોર્મ-
ત્યુર્લગ્ને રવૌ તુ સશસ્ત્રજઃ ॥ ઉદયતિ રવૌ શીતાંશૌ વા ત્રિ-
કોણવિનાશગૈર્નિધનમશુભૈર્વીર્યોપેતૈઃ શુભૈર્ન યુતેક્ષિતે ॥ ૯ ॥

જન્મ વખતે અસિત ચંદ્ર લગ્ને પડેલ હોય ને તેની સાથે કોઈપણ કૂર ગ્રહ બેઠેલ હોય^૨ અને મંગલ આઠમે ભાવે રહેલ હોય તો બાલક માતા-સહીત મરણ પામે છે. ચંદ્રની માફક તેને બદલે સૂર્ય^૩ તેવીજ સ્થિતિએ રહેલો હોય તો મરણ શસ્ત્રથી થાયછે. સૂર્ય કે ચંદ્ર લગ્નમાં રહેલા હોય ને કૂર ગ્રહો પાંચમે આઠમે કે નવમે ભાવે રહેલા હોય ને તેમાંના કોઈના પર કોઈ બળ-વાન શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ ન હોય તો બાળક મરણ પામે છે. ॥ ૯ ॥

અસિતરવિશશાઙ્કભૂમિજૈર્વ્યયનવમોદયનૈધનાશ્રિતૈઃ ॥

ભવતિ મરણમાશુ દેહિનાં યદિ બલિના ગુરુણા ન વીક્ષિતાઃ ॥૧૦॥

જન્મ કાળે શનિ ખારમે, સૂર્ય નવમે, ચંદ્ર લગ્ને અને મંગળ આઠમે

૧ જો શુભ ગ્રહ ચંદ્રને જોતા હોય તો માતાનો તેથી બચાવ થાયછે; પણ બાળક તો મરણ પામેછે.

૨ શનિને આ સ્થળે ગણી લેવો.

૩ અસિત સૂર્ય લગ્નમાં રહેલો હોય ને મંગલ આઠમે પડેલો હોય ને કૂર ગ્રહ શનિ અથવા તો બુધમાંનો એક જો હોય તે તેની સાથે પડેલો હોય.

નાવે પડેલ હોય ને તેને બળવાન ગુરુ^૧ જોતો ન હોય તો બાલક જન્મ પછી
રિતજ મરણ પામે છે. ॥ ૧૦ ॥

તુતમદનનવાન્ત્યલગ્નરન્ધ્રેષ્વશુભયુતો મરણાય શીતરશ્મિઃ ॥

દુગુસુતશશિપુત્રદેવપૂજ્યૈર્યદિ વલિભિર્ન વિલોકિતો યુતો વા ॥૧૧॥

જન્મ વખતે ચંદ્ર^૨ પાંચમે સાતમે આરમે, લગ્ને કે આઠમે ભાવે કૂર
ગ્રહની સાથે પડેલ હોય ને તેની સાથે બુધ, શુક્ર કે ગુરુ એમાના કાઠનો
પણ દૃષ્ટિ કે સમાગમનો સંબંધ ન હોય તો જન્મેણું બાળક જન્મ પછી તરત
મરણ પામે છે. ॥ ૧૧ ॥

યોગે સ્થાનં ગતવતિ વલિનશ્ચન્દ્રે સ્વં વા તત્તુગૃહમથ વા ॥

પાપૈર્દૃષ્ટેવાન્તરમરણં વર્ષસ્યાન્તે કિલ મુનિગદિતમ્ ॥ ૧૨ ॥

મરણયોગ ઉત્પન્ન કર્તા બળવાન ગ્રહની રાશિમાં ચંદ્ર જ્યારે જય સારે
અથવા જન્મ વખતે પોતે જે રાશિમાં રહેલો હોય તે રાશિમાં જ્યારે ફરી જય
સારે અથવા તે બલવાન હોય ને તેનાપર કૂર ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો લગ્ન જે
રાશિનું હોય તે રાશિમાં તે ફરી જય સારે મરણ થાયછે; મુનીઓ એમ કહેછે
કે આવાં મરણની હદ એક વર્ષની છે.^૩ ॥ ૧૨ ॥

વિશેષ.

ટીકાકાર ભટ ઉત્પલ બાળરિષ્ટભંગ માટે ૧૬ યોગો આપેછે તે નીચે
પ્રમાણે છે.

૧. બલવાન ગુરુ લગ્નમાં રહેલો હોય તો મૃત્યુ થતું નથી.
૨. લગ્નનો સ્વામી કેન્દ્રમાં રહેલો હોય ને તેનાપર કૂર ગ્રહની દૃષ્ટિ ન
હોય ને શુભ ગ્રહો તેને જોતા હોય તો બાળક લાંબું આયુષ્ય ભોગવે છે.
૩. આઠમા ભાવમાં રહેલો ચંદ્ર જે ગુરુ, બુધ કે શુક્રનાં દૃષ્ટાણુમાં ર-
હેલો હોય તો નાની વયમાં મૃત્યુ થતું નથી.

૧ ગુરુ એ યોગમાં બળવાન થઈ પાંચમે પડેલો હોય તો સર્વ ગ્રહોને સાથે
જોઈ શકે; ચારે ગ્રહોને ગુરુ જોતો હોય છતાં પણ જે બલહીન હોય તોપણ બા-
લકનું મરણ થાયછે.

૨ સારાવલીકાર એમ કહેછે કે ચંદ્ર ક્ષીણ હોવો જોઈએ.

૩ એક વર્ષ દર્મ્યાન ચંદ્ર એક રાશિમાં ફરી ફરીને જુમલે ૧૩ વખત
આવે છે; એ શ્લોકમાં જણાવેલી ત્રણ રાશિમાં જતી વખતે તેનાપર કૂર ગ્રહની
દૃષ્ટિ પડતી હોય ને પોતે પણ તે વેળા બલવાન હોય તો તેવે વખતે તે
મૃત્યુ કરે છે.

૪. પૂર્ણ કલાનો ચંદ્ર શુભ રાશિમાં રહેલો હોય ને તે શુભ ગ્રહની વચ્ચે રહી શુભ ગ્રહથી જોવાતો હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૫. બુધ, શુક્ર કે ગુરુ એમાંનો કોઈપણ બલવાન ચર્ચ કેન્દ્રમાં પડેલ હોય ને તેની સાથે કૂર ગ્રહ રહેલ હોય છતાં રિષ્ટ થતું નથી.

૬. ચંદ્ર છઠા ભાવમાં પડેલો હોય ને ગુરુ, બુધ કે શુક્રના દૃષ્ટાણમાં રહેલ હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૭. ચંદ્ર પૂર્ણકલાનો હોય ને તે શુભ ગ્રહની વચ્ચે રહેલો હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૮. ચંદ્ર પૂર્ણકલાનો હોય અથવા તો ક્ષીણ હોય તે દિવસનો જન્મ હોય ને વૃધિગત હોય ને રાત્રિનો જન્મ હોય ને તેની સાથે તે છઠે કે આઠમે ભાવે જન્મ વખતે રહેલો હોય તોપણ રિષ્ટ થતું નથી.

૯. ચંદ્રમા પૂર્ણકલાનો હોય ને તેનાપર કેન્દ્રમાં રહેલ ગુરુની દૃષ્ટી હોય તો બાળપણમાં મૃત્યુ થતું નથી.

૧૦. ગુરુ, ચંદ્ર, શુક્ર અને બુધ, શુભ ગ્રહની રાશિ, નવાંશ કે દૃષ્ટાણમાં રહેલ હોય તો થયેલું રિષ્ટ નાશ પામે છે.

૧૧. શુભ ગ્રહની રાશિનો કે ચંદ્રની રાશિનો સ્વામી કેન્દ્રમાં રહેલ હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૧૨. કૂર ગ્રહ શુભ રાશિના વર્ગમાં રહેલ હોય ને તેને શુભ વર્ગમાં રહેલ શુભ ગ્રહો જોતા હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૧૩. ત્રીજે છઠે કે અગિયારમે ભાવે રાહુ રહેલો હોય ને તેને શુભ ગ્રહો દેખતા હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૧૪. સર્વે ગ્રહો શીર્ષોદય રાશિમાં રહેલા હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૧૫. જન્મ વખતે શુભ ગ્રહ યુદ્ધમાં વિજય પામ્યા હોય ને તેને શુભ ગ્રહ જોતા હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.

૧૬, પૂર્ણ કલાના ચંદ્રને જન્મ વખતે જો સર્વે ગ્રહો દેખતા હોય તો રિષ્ટ થતું નથી.^૧

इति बृहज्जातके अरिष्टाध्यायः ॥ ६ ॥

૧ રિષ્ટ થતું નથી એટલે બાળકને રિષ્ટાધ્યાયમાં કહેલા યોગ થતા હોય ને તેની સાથે આમાંનો કોઈપણ યોગ થતો હોય તો બાળક બાળપણમાં ન મરતાં લાંબો વખત જીવવા પામે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

આયુર્દયાધ્યાય.

મયયવનમણિત્યશક્તિપૂર્વૈર્દિવસકરાદિષુ વત્સરાઃ પ્રદિષ્ટાઃ ॥

નવતિથિવિષયાશ્વિભૂતરુદ્રૈર્દશ સહિતા દશમિઃ સ્વતુઙ્ગમેષુ ॥ ૧ ॥

મય, યવન, મણિત્ય ને પરાશરાદિ મુનિઓએ સૂર્ય ચંદ્ર અને બીજા ગ્રહોનાં વર્ષ જ્યારે તેઓ પૂર્ણોચ્ચમાં હોય છે ત્યારે ક્રમે ૧૯, ૨૫, ૧૫, ૧૨, ૧૫, ૨૧, ૨૦ કહેલાં છે. ॥ ૧ ॥

નીચેતોર્ધ્વં હસતિ હિ તતશ્ચાન્તરસ્થેન્નુપાતો

હોરાત્વંશપ્રતિમમપરે રાશિતુલ્યં વદન્તિ ॥

હિત્વા વક્રં રિપુગૃહગતે હીયતે સ્વત્રિભાગઃ

સૂર્યાઞ્ચિન્નદ્યુતિષુ ચ દલં પ્રોહ્ય શુક્તાર્કપુત્રૌ ॥ ૨ ॥

જ્યારે ગ્રહો નીચાંશમાં હોય છે ત્યારે તેમનાં વર્ષની સંખ્યા બીજર કહેલા કરતાં અરધી થાય છે. વચ્ચેની રાશિમાં રહેલાં ગ્રહનું આયુષ્ય ત્રિરાશિથી જાણી શકાય છે.^૧ લગ્નના જેટલાં નવાંશ જન્મ વખતે બિંદુ થયાં હોય તેટલાં વર્ષ તે આપે છે.^૨ કેટલાકના^૩ મત મુજબ લગ્ન મેષ રાશિથી લગ્નની રાશિ સુધીની રાશિ તુલ્ય વર્ષ આપે છે.^૪ શત્રુની રાશિમાં રહેલા ગ્રહનાં વર્ષમાંથી $\frac{૧}{૩}$ ઓછું કરવામાં આવે છે.^૫ અસ્તંગત ગ્રહનાં વર્ષ

૧ છ રાશિમાં ગ્રહનાં વર્ષમાં તેનાં અરધ તુલ્ય ઘટારો થાય છે તો ગ્રહ અને તેના બચ્ચના તફાવતની રાશિએ કેટલો ઘટારો થશે. જે વર્ષ આવે તેને ગ્રહનાં વર્ષમાંથી બાદ કરવાથી ગ્રહની મધ્યાયુષ થાય છે.

૨ ગ્રંથકર્તાએ લગ્નનાં વર્ષ કહાડવાની રીતિ આમાં બતાવી છે. ને તેમાં ગણના એવી બતાવેલી છે કે એક નવાંશે એક વર્ષ લેવું.

૩ મણિત્યાચાર્ય અને તેના મતના—

૪ સિંહ લગ્ન આવેલું હોય તો ચાર વર્ષ અને તેનાપર તેના જેટલા અંશે હોય તેના વિભાગ તુલ્ય માસાદિ વિગેરે જાણવાં.

૫ બતાવ્યા પ્રમાણે આવેલાં વર્ષો ગ્રહની આયુષ્ય ગણાય છે.

૬ જ્યારે ગ્રહ દેખાતો બંધ થાય છે ત્યારે તે અસ્તંગત ગ્રહ કહેવાય છે.

અરધાં કરવામાં આવે છે, પરંતુ મંગળ શત્રુ ક્ષેત્રી હોય અથવા તો શનિ અને શુક્ર અસ્તંગત હોય તો તેમનાં વર્ષમાં કશો પણ ઘટારો કરવામાં આવતો નથી. ॥ ૨ ॥

सर्वाद्धिचिचरणपञ्चषष्ठभागाः क्षीयन्ते व्ययभवनादसत्सु वामम् ॥
सत्सुद्धिं हसति तथैकराशिगानामेकोऽंशं हरति वली तथाह सत्यः ॥ ३ ॥

જો કૂર ગ્રહો ક્રમે આરમે, અગિઆરમે, દશમે, નવમે, આઠમે અને સાતમે ભાવે રહેલા હોય તો તેમનાં આવેલાં વર્ષોમાં ક્રમે $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{5}$ મા ભાગનો ઘટારો કરવો. જો શુભ ગ્રહો તેજ સ્થાનોમાં રહેલા હોય તો તેમનાં આવેલાં વર્ષમાં ઉપર જણાવેલા ઘટારાના ક્રમ પ્રમાણે આવેલાં વર્ષથી અરધાં વર્ષો આદ કરવાં. એક રાશિમાં એક કરતાં વિશેષ ગ્રહ રહેલા હોય તો તેઓમાંથી જે બહીષ્ટ હોય તેનાંજ વર્ષોમાં પ્રોક્ત ઘટારો કરવો. આએ મત સત્યાચાર્યનો છે.^૧ ॥ ૩ ॥

साद्धोदितोदितनवांशहतात्समस्ताद्भागोष्टयुक्तश-
तसङ्ख्यमुपैति नाशम् ॥ क्रूरे विलग्नसहिते विधि-
नात्वेनेन सौम्येक्षिते दलमतः प्रलयङ्करोति ॥ ४ ॥

લગ્નમાં જો ટોઈપણ કૂર ગ્રહ પડેલો હોય તો લગ્નનાં આવેલાં વર્ષોને ઉદય નવાંશના લગ્ન અને મેષ રાશિના વચ્ચેના નવાંશથી શુભી ૧૦૮ થી ભાગતાં જે વર્ષોદિ દ્રુળ આવે તેના લગ્નનાં આવેલાં આયુષ્યમાંથી આદ કરવું, પરંતુ તે કૂર ગ્રહોપર જો શુભ ગ્રહની દૃષ્ટી હોય તો આવેલાં વર્ષોનું અરધું કરીને તેમાંથી આદ કરવું. ॥ ૪ ॥

समापष्टिर्द्विघ्नी मनुजकरिणाम्पञ्च च निशा
हयानान्द्वात्रिंशत् खरकरभयोः पञ्चककृतिः ॥

૧ મૂળમાં વક્ર શબ્દ વાપરેલો છે તેના જે અર્થ કરાય છે. એક એમ કહે છે કે મંગળ શિવાય જે ગ્રહ શત્રુ ક્ષેત્રી હોય તેનાં આયુષ્યમાં પ્રોક્ત ઘટારો કરવો, બીજા એમ કહે છે કે ગ્રહો જે વક્રી હોય તેનાં વર્ષમાં કશો પણ ઘટારો કરવો નહીં.

૨ સત્યાચાર્યના મતસાથે આ આગતમાં વરાહમિહિર મળતાપણું બતાવે છે.

વિરૂપા સાપ્ત્યાયુર્વૃષમહિષયોર્દ્વાદશ શુનાં સ્મૃત-
જ્ઞાગાદીનાન્દશકસહિતા ષટ્ ચ પરમમ્ ॥ ૬ ॥

મનુષ્ય અને હાથીનું પરમાયુષ ૧૨૦ વર્ષ અને ૫ દીવસનું છે, ઘોડાનું ૩૨ વર્ષ, ગધેડા અને હિંટનું ૨૫ વર્ષ, બળદ અને ભેંશનું ૨૪ વર્ષ, કુતરાનું ૧૨ વર્ષ, અને બકરાં ને તેને લગતાં પ્રાણિઓનું ૧૬ વર્ષનું છે.^૧ ॥ ૫ ॥

અનિમિષપરમાંશકે વિલગ્ને શશિતનયે ગવિ
પञ्च वर्गलिप्ते ॥ भवति हि परमायुषः प्रमाणं
यदि सकलास्सहितास्स्वतुङ्गभेषु ॥ ६ ॥

જે મનુષ્યનો જન્મ મીન રાશિના નવાંશના ઉદય વખતે થયો હોય ને આરે બુધ વૃષભ રાશિની ૨૫ કળા મુકી આગળ વધ્યો હોય અને બાકીના પ્રહો પોતાનાં ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહ્યા હોય તેનું આયુષ્ય ૧૨૦ વર્ષ અને ૫ દિવસનું થાય છે. ॥ ૬ ॥

आयुर्द्वायं विष्णुगुप्तोपि चैवं देवस्वामी सिद्ध-
सेनश्च चक्रे ॥ दोषस्तेषाञ्जायतेष्टावरिष्ठं हिता
नायुर्विंशतेः स्यादधस्तात् ॥ ७ ॥

આ (પિંડા) આયુર્દ્વા વરતવાની રીતિ વિષ્ણુ^૨ગુપ્ત, દેવસ્વામી અને સિદ્ધસેન વિગેરેએ માન્ય રાખી છે. આમાં મોટી એ ભુલ જણાય છે કે, આલ્યાવસ્થાનાં^૩ રિષ્ટનાં ૮ વર્ષ બાદ કરતાં બાકીનાં વીશ વર્ષની અંદર

૧ કોઈપણ પ્રાણીનું આયુષ્ય તેના જન્મકાળપરથી જાણવું હોય તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્યના આયુષ્યની ગણતરી માફક ગણતરી કરી જે આયુષ્ય આવે તેને જેનું આયુષ્ય જાણવું હોય તેનાં પરમાયુષથી ગુણી ૧૨૦ વર્ષ ને ૫ દિનથી ભાગવાથી જે ફળ આવે તે તેનું આયુષ્ય થાય છે.

૨ વિષ્ણુગુપ્તને ચાણાક્ય પણ કહે છે.

૩ આઠ વર્ષ પહેલાં કોઈની પણ આયુઃ ગણિતથી મળતી નથી.

પણ આની રીતિએ કોઈપણ શખ્સની આયુઃ આવતી નથી.^૧ ॥ ૭ ॥

यस्मिन्योगे पूर्णमायुः प्रदिष्टं तस्मिन्प्रोक्तं चक्रवर्तित्वमन्यैः ॥

प्रत्यक्षोयं तेषु दोषोपरोपि जीवन्त्यायुः पूर्णमर्थैर्विनापि ॥ ૮ ॥

કેટલાક દૈવજ્ઞે એજ યોગ જેનાપરથી પિંડાયુર્દ્ધ કરાવેલી છે તેને રાજની આયુઃને લાગુ પાડેલી છે. આમાં તો તેમની ચોખી ભુલ છે અને બીજી ભુલ તો પ્રત્યક્ષ છે કે રાજ્યયોગમાં જન્મેલા લાંબું આયુષ્ય ભોગવનારા અને ગરિબ પણ જેવામાં આવે છે.^૨ ॥ ૮ ॥

स्वमतेन किलाह जीवशर्मा ग्रहदायम्परमायुषः स्वरांशम् ॥

ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं बहुसाम्यं समुपैति सत्यवाक्यम् ॥ ૯ ॥

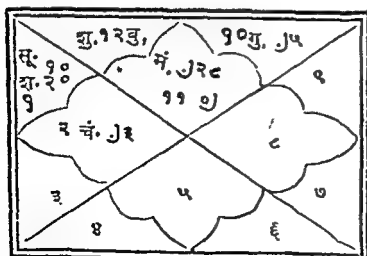
જીવશર્મા (નામના દૈવજ્ઞ) ના મત પ્રમાણે દરેક ગ્રહનાં મધ્યકરવો. પ્રમાણ મનુષ્યના પરમાયુષના હું જેટલું જ્યારે તે ગ્રહ પરમ ભવ્યરૂપ ત્યારે હોય છે. આ જીવશર્માનો પોતાનો મત છે ને તેમાં તેને તરફનો ટેકો મળેલો નથી. સત્યાચાર્યના મતપ્રમાણે દરેક ગ્રહનું ના જેટલાં નવાંશગત થયા હોય તેટલું હોય છે. આ મતને ટેકો મળેલો છે. ને તે સ્વીકારાયેલો છે. ॥ ૯ ॥

सत्योक्ते ग्रहमिष्टं लिप्तीकृत्या शतद्वयेनाप्तम् ॥

मण्डलभागविशुद्धेऽब्दाः स्युः शेषात्तु मासाद्या

સત્યાચાર્યના મતપ્રમાણે સ્પષ્ટ ગ્રહની કલા કરી તેને અનાં આપેલાં ગુણી ૧૦૮ દેતાં જે ફળ આવે તે ગ્રહનું વર્ષાદિ આયુઃ પ્રમાણ થાય છે. ને આપેલાં વર્ષોનું

૧ ટીકાકાર એમ જણાવે છે કે આ શ્લોક પાછળથી કોઈ ખીલુ સાડેલો છે.

ઉપર પ્રમાણે જેની જન્મકુંડલ તેનું પિંડાયુ પ્રમાણે વીસ વર્ષની આયુષ આવે છે. વરાહમિહિર જેવો જયકાર એવી ભુલ ન કરે એ કોણ માનશે નહીં. તેથી તે શ્લોક કોઈ મતવાદીનો પાછળથી ઉમેરેલો અમારી કલ્પનામાં આવે છે.

૨ આ શ્લોક પણ પાછળથી ઉમેરાયેલો ટીકાકારે બહાર કર્યો છે.

પરથી માસ, દિન ઘટી પણ વિગેરે લાવવાં. વર્ષસંખ્યા ને આરથી વધારે હોય તો આરથી તેને ભાગી શેષ ને રહે તેટલાં આયુઃ વર્ષ જાણવાં. ॥૧૦॥

સ્વતુઙ્ગવક્રોપગતૈસ્ત્રિસંગુણં દ્વિરુત્તમસ્વાંશક-

મત્રિમાગૈઃ ॥ ઇયાન્ વિશેષસ્તુ મદત્ત-

મગષિતે સમાનમન્યત્પ્રથમેપ્યુદીરિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

જ્યેષ્ઠ ઇન્દ્રિયામાં હોય, વક્રી થયેલો હોય તેનું આવેલું આયુષ ત્રણગુણું કરવામાં આવે છે. ને પોતાની રાશિ, દૃષ્ટાણ કે નવાંશમાં રહ્યો હોય તેનું અમણું કરવામાં આવે છે. આ સત્યાચાર્યના આયુષ વરતાવાની વિશેષ ઊક્તિ છે. ખીજે વિધિ પહેલાં કહેવામાં આવેલા પિંડાયુદ્યુવિગેરે વિધિને મળતો છે.^૧ ॥ ૧૧ ॥

કિંત્ર ભાંશપ્રતિષ્ઠં દદાતિ વીર્યાન્વિતા

રાશિશમન્ત્ર હોરા ॥ કૂરોદયે ચોપચયં સ

નાત્ર કાર્યં ચ નાબ્દૈઃ પ્રથમોપદિષ્ટૈઃ ॥ ૧૨ ॥

પરંતુ (સત્યાચાર્યના મતપ્રમાણે) લગ્નનું આયુઃ લગ્નના ગત નવાંશ તુલ્ય વર્ષનું થાયછે;^૨ અને લગ્ન બલીષ્ટ હોય તો, લગ્નની રાશિ તુલ્ય તેના આયુઃની સંખ્યા થાયછે, લગ્નમાં કૂરગ્રહ રહેલ હોય તેનો ને ઘટારો પિંડાદિ આયુર્દાયમાં કરવામાં આવેછે તે અહીં કરવો નહીં; પહેલા શ્લોકમાં પૂર્વાચાર્યોના કહેલા વર્ષપરથી આયુઃ લાવવાનો વિધિ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે આમાં આયુઃ ગણતરી કરવી નહીં. ॥ ૧૨ ॥

સત્યોપદેશો વરમત્ર કિન્તુ કુર્વન્ત્યયોગ્યં વહુર્વર્ગનાભિઃ ॥

આચાર્યકલ્પશ્ચ વહુઘ્રતાયામેકન્તુ યદ્ધૂરિતદેવ કાર્યમ્ ॥ ૧૩ ॥

આયુર્દાય પ્રકરણમાં સત્યાચાર્યની આયુર્દાય કરવાનો વિધિ સારો છે; તેમાં ને ફક્ત દોષ કહાડવામાં આવેછે તે એજ કે તેમાં ગ્રહનાં વર્ષાદિકોને વારંવાર ગુણવામાં આવેછે. આ દોષ ગલત છે; જ્યાં ઘણા ગુણુકથી ગુણવાનું કહેવામાં આવ્યું હોય ત્યાં મોટા ગુણુકથી ગુણવું બસ છે. આ અમારો મત છે. ॥ ૧૩ ॥

૧ કૂર ગ્રહ લગ્નમાં પડેલો હોય તે માટે ને ઘટારો કરવાનું અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે તે અહીં લાગુ પાડવું નહીં.

૨ જેમ ગ્રહની કળા કરી તેને ૨૦૦થી ભાગી વર્ષાદિ લાવવામાં આવેછે તે પ્રમાણે.

ગુરુશશિસહિતે કુલીરલગ્ને શશિતનયે મૃગુજે ચ કેન્દ્રગે વા ॥
ભવરિપુસહજોપગૈશ્વ શૈષૈરમિતમિહાયુરનુક્રમાદિનાં સ્યાત્ ॥૧૪॥

કર્કે રાશિના લગ્નમાં ગુરુ અને ચંદ્ર પડેલા હોય, બુધ અને શુક્ર કેન્દ્રમાં ગયેલા હોય, અને બાકીના ગ્રહ^૧ ત્રીજે, છઠે કે અગિઆરમે ભાવે રહેલા હોય તો આવા ગ્રહના યોગવાળાનું આયુઃ આ ગણિત વિધિથી લાવવામાં આવતાં આયુઃને મળતું આવતું નથી. ॥ ૧૪ ॥

इति दशाविपाकाध्यायः सप्तमः ॥ ७ ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

દશા તથા અન્તર્દશા.

ફળ.

उदयरविशशाङ्कप्राणिकेन्द्रादिसंस्थाः प्रथ-

मवयसि मध्येऽन्ते च दद्युः फलानि ॥

न हि न फलविपाकः केन्द्रसंस्थाद्यभावे

भवति हि फलपक्तिः पूर्वमापोक्तिमेऽपि ॥ ૧ ॥

લગ્ન, સૂર્ય અને ચંદ્ર એમાંથી જે વિશેષ બળવાન હોય તેની પહેલી દશા આવે છે. તે પછી તેનાથી કેન્દ્રમાં રહેલા ગ્રહની દશા, તે પછી પાણુફરમાં રહેલા ગ્રહની દશા અને તેના પાછળ આપોકિલમમાં રહેલા ગ્રહની દશા આવેછે. એ કેન્દ્ર, પાણુ ૧૨ અને આપોકિલમમાં રહેલા ગ્રહ ક્રમે પ્રથમ, મધ્ય અને અંત્ય અવસ્થામાં મનુષ્યને પોતાનું શુભાશુભ ફલ આપે છે. કેન્દ્રાદિભાવોમાં ગ્રહ ન રહ્યા હોય ને કેવળ આપોકિલમમાં જ તે રહેલા હોય તો પૂર્વ અને મધ્ય અવસ્થામાં તેઓ ફળ આપે નહીં એવું સમજવું નહીં કેમકે

૧ આયુઃ લાવવાના સાધારણ પ્રયોગો આવા ગ્રહવાળા શખ્સસંબંધમાં લાગુ પાડવા નહીં; કેમકે તે ગ્રહપરથી જે આયુઃ આવશે તેનાથી તો શું, પણ મનુષ્યનાં પરમાયુઃથી પણ તેવા યોગમાં મનુષ્ય વધારે જીવવા પામેછે.

૨ લગ્ન, સૂર્ય અને ચંદ્ર એમાં જે બળીષ્ઠ હોય તેનાથી.

કેવળ આપોકિલમમાં રહેલા ગ્રહ પણ તેના અભાવે આખી હંદગી પર્યંત
૧૭ આપે છે.^૧ ॥ ૧ ॥

આયુષ્કૃતં येन हि यत्तदेव कल्प्या दशा सा प्रबलस्य पूर्वा ॥

साम्ये बहूनां बहुवर्षदस्य तेषाञ्च साम्ये प्रथमोदितस्य ॥ २ ॥

ગ્રહની દશાનું પ્રમાણ તેના આયુર્દાયના જેટલાં વર્ષાદિ આવેલ હોય તેટલાનું કલ્પવું ને લગ્ન સૂર્ય અને ચંદ્ર એમાના બળવાન ગ્રહની પ્રથમ દશા કલ્પવી. કેન્દ્રાદિ સ્થાનમાં રહેલ ગ્રહ એક કરતાં વધારે હોય ત્યારે તેમાં જે વિશેષ બળવાન હોય તેની દશા પહેલી આવે છે. ને તેના પછી તેનાથી ઉત્તરોત્તર ઓછા બળવાળા ગ્રહની દશા આવે છે. ગ્રહનું સમાન બળ આવેલું હોય તો જે ગ્રહનાં આયુર્દાય વર્ષાદિ ઘણાં હોય તેની પહેલી દશા આવે છે. બળ અને દશા વર્ષાદિ પણ સરખાં આવેલાં હોય તો તેઓમાં જે પ્રથમ ઉદય પામતો હોય તેની પહેલી દશા આવે છે. ॥ ૨ ॥

एकैर्क्षगोर्द्धमपहत्य ददाति तु स्वं त्र्यंशं त्रिकोणगृहगः

स्मरगः स्मरांशम् ॥ पादं फलस्य चतुरस्रगतः सहो-

रास्त्वैवम्परस्परगताः परिपाचयन्ति ॥ ३ ॥

દશાપતિની સાથે એક રાશિમાં રહેલો ગ્રહ તેની દશાના કાળના અર્ધ કાળમાં પોતાનું શુભાશુભ ૧૭ આપે છે. તેમજ તેનાથી ત્રિકોણમાં રહેલો તેના તૃતીયાંશ કાળમાં, સાતમે રહેલો સપ્તમાંશ કાળમાં ને ચોથે આઠમે રહેલો એકચતુર્થાંશ કાળ પર્યંત પોતાનું ૧૭ આપે છે.^૨ એ પ્રમાણે લગ્ન અને ગ્રહ પરસ્પરની દશામાં પોતપોતાના ગુણે કરી પોતાનું શુભાશુભ ૧૭ જાતકને આપે છે. ॥ ૩ ॥

૧ કેન્દ્રમાં ગ્રહ ન હોય તો પણ ક્રમમાં રહેલા ગ્રહ, પ્રથમ અને મધ્ય અવસ્થામાં ફળ આપે છે. તેમજ કેન્દ્રમાં અને ક્રમમાં પણ ગ્રહ ન રહેલા હોય તો આપોકિલ-મમાં રહેલા ગ્રહ હંદગી પર્યંત ફળ આપે છે.

૨ પ્રથમ અને દ્વિતીય શ્લોકમાં દશાક્રમ બતાવી આચાર્યે અહિં તે દશામાં આપનારી અન્તર્દશાનો ક્રમ બતાવ્યો છે. પોતાની દશા ગ્રહ એક અંશ ફળ આપે છે. ને બીજાની દશામાં, અર્ધ, તૃતીયાંશ, સપ્તમાંશ અને ચતુર્થાંશ જેવી તેની દશાપતિ સાથે સ્થાનની સંભાવના હોય તેટલા કાળ પર્યંત તેની દશામાં તે ફળ આપી શકે છે. એ ફળ આપનાર ગ્રહને પાચક કહે છે.

स्थानान्यथैतानि सर्वर्णयित्वा सर्वाण्यधश्छेदविवर्जितानि ॥
दशाब्दपिण्डे गुणका यथांशं छेदस्तदैक्येन दशाप्रभेदः ॥ ४ ॥

ઉપર જે એક, અર્ધ, તૃતીયાંશ, સપ્તમાંશ અને ચતુર્થાંશ વિગેરે જે વિભાગો કહ્યા તેમાંથી જે યથાસંભવ ભાગ આવતા હોય તેને સર્વાર્ણત કરી તેના છેદ ઉઘાડી દેવા; બાદ તે સર્વેનો સર્વાળો કરવો અને દરેકના અંશથી જે ગ્રહની દશામાં અન્તર્દશા જાણવાની હોય તે ગ્રહની દશાનાં વર્ષાદિને ગુણી પેલા સર્વાળાથી ભાગ દેવાથી પ્રત્યેક પાચક ગ્રહની અન્તર્દશાનું પ્રમાણ આવે છે. એ રીતે આચાર્યે એ દશાનો પ્રભેદ કહેલ છે.^૧ ॥ ૪ ॥

सम्यग्बलिनः स्वतुङ्गभागे सम्पूर्णा बलवर्जितस्य रिक्ता ॥
नीचांशगतस्य शत्रुभागे ज्ञेयानिष्टदशाफला प्रसूतौ ॥ ५ ॥

પ્રથમ દશાપતિની પોતાની અન્તર્દશા, ત્યારપછી જે અર્ધના પાચક ગ્રહ હોય તેની, ત્યારપછી તૃતીયાંશના પાચકની અને તેના પછી સપ્તમાંશના પાચકની ને છેલી ચોથા ભાગના પાચક ગ્રહની અન્તર્દશા આવે છે. આ ક્રમમાં પણ જ્યારે એક કરતાં વધારે ગ્રહ સમાન અંશના પાચક થતા હોય ત્યારે શ્લોક ૨ જામાં આપવામાં આવેલી રીતિ મુજબ તેનો નિર્ણય કરવો. કેટલાક આચાર્યમૂલ દશા-ક્રમમાં જેની દશા પહેલી આવતી હોય તેની પહેલી દશા લેવી એવી રીતે અન્તર્દશાનો ક્રમ કહે છે.

૧ ધારે કે સૂર્યની મહાદશા જેનું આયુઃપ્રમાણ ૧૫ વર્ષનું આવેલ છે તેમાં તેથી ત્રિકોણમાં, સાતમે અને આઠમે રહેલા મંગલ, બુધ અને શુક્રની અન્તર્દશાનું પ્રમાણ આપણે જાણવું. એમાં સૂર્ય પોતે $\frac{૧}{૧૫}$ વિભાગ પર્યંત ફળ આપશે, મંગળ ત્રિકોણમાં રહેલ છે માટે $\frac{૧}{૧૫}$, બુધ સાતમે રહેલ છે માટે $\frac{૧}{૧૫}$, અને શુક્ર આઠમે રહેલ છે માટે $\frac{૧}{૧૫}$ ભાગ તેની દશાના કાળમાંથી લઈ તેટલા વખત સૂધી તેઓ પોતાનું ફળ આપશે. હવે એ ભાગ પ્રમાણે તેના વર્ષાદિ કેટલાં થયાં તે આપણે જોઈએ. સૂર્ય વિગેરેના એ અંશ છેદ $\frac{૧}{૧૫}$, $\frac{૧}{૧૫}$, $\frac{૧}{૧૫}$, અને $\frac{૧}{૧૫}$ નો લઘુત્તમ સાધારણ ભાજ્ય કહાડયો તો ૮૪ આવ્યો. તે પ્રમાણે સમચ્છેદ તેજ અંશો $\frac{૮૪}{૧૫}$; $\frac{૮૪}{૧૫}$, $\frac{૮૪}{૧૫}$ અને $\frac{૮૪}{૧૫}$ આઠા આઠામાંથી સમચ્છેદ જે ૮૪ છે કહાડી નાંખ્યો તો બાકીનાં અંશો. ૮૪, ૨૮, ૧૨, ૨૧ રહ્યા. એમનો સરવાળો ૧૪૫ આવ્યો. સૂર્યના અંશ ૮૪ તેથી મહાદશાનાં વર્ષ ૧૫ ને ગુણી ૧૪૫ થી ભાગ દીધો તો સૂર્યની દશામાં સૂર્યની અન્તર્દશા વર્ષ ૮ મા, ૮ દિન, ૮ ઘટી. ૧૬ પળ ૩૩ આવી તેજ પ્રમાણે બીજા ગ્રહના અંશ પરથી પણ તેમની અન્તર્દશાનું પ્રમાણ લેવું.

જન્મ વખતે સંપૂર્ણ બળવાન અને ઉચ્ચાંશમાં રહેલ^૧ ગ્રહની દશા સંપૂર્ણ દશા બાળુવી^૨ બળહીન ગ્રહની દશા રિક્કા બાળુવી.^૩ ને નીચાંશમાં રહેલા તથા શત્રુના નવાંશમાં રહેલા ગ્રહની દશા અનિષ્ટા દશા બાળુવી.^૪ ॥૫॥

અષ્ટસ્ય તુજ્ઞાદવરોહિસંજ્ઞા મધ્યા ભવેત્સા સુહૃદુચ્ચમાંશે ॥

આરોહિણી નિમ્નપરિચ્યુતસ્ય નીચારિમાંશેષ્વધમા ભવેત્સા ૬

પોતાના ઉચ્ચાંશ આગળ વધેલા ગ્રહની દશા અવરોહી દશા થાયછે. જે ગ્રહ પોતાના ઉચ્ચાંશમાં હોય અથવા મિત્રના નવાંશમાં રહેલા ગ્રહની દશા મધ્યા દશા કહેવાય છે. નીચાંશથી આગળ વધેલા ગ્રહની દશા આરોહિણી દશા કહેવાય છે. ને જે ગ્રહ નીચાંશમાં કે શત્રુના નવાંશમાં રહેલો હોય તેની દશા અધમા થાય છે.^૫ ॥ ૬ ॥

નીચારિમાંશે સમવસ્થિતસ્ય શસ્ત્રે ગૃહે મિત્રફલા પ્રવિષ્ટા ॥

સંજ્ઞાનુરૂપાણિ ફલાન્યથૈષાં દશાસુ વક્ષ્યામિ યથાવયોગમ્ ॥૭॥

પોતાની નીચ રાશિ અને શત્રુના નવાંશમાં રહેલા ગ્રહ શુભ સ્થાનમાં રહેલ હોય તેમની મિશ્રફળા નામની દશા કહેવાય છે. જેવી જે દશાની સંજ્ઞા છે તેનું તેવુંજ ફળ છે. દશામાં તેનો કેવો ઉપયોગ કરવો તે હું હવે કહીશ.^૬ ॥ ૭ ॥

ઉભયેધમમધ્યપૂજિતા દ્રેષ્કાણૈશ્વર્યભેષુ ચોત્ક્રમાત્ ॥

અશુભેષ્ટસમાઃ સ્થિરે ક્રમાદ્દોરાયાઃ પરિકલ્પિતા દશાઃ ॥૮॥

જન્મલગ્ન દિવસભાવ રાશિનું આવેલું હોય ને તે પ્રથમ દૃષ્કાણુમાં રહેલ

૧ ગ્રહ સંપૂર્ણ બળવાન હોય ને ઉચ્ચાંશમાં રહેલો હોય અથવા કેવળ ઉચ્ચાંશમાં રહેલો હોય તો પણ તેની દશા સંપૂર્ણ થાય છે. ને ગ્રહ સમસ્ત બળયુક્ત ન હોય છતાં ઉચ્ચાંશમાં રહેલ હોય તો તેની દશા પૂર્ણ થાય છે.

૨ સંપૂર્ણ દશામાં મનુષ્ય શરીરે આરોગ્ય રહે છે. ને ધન વિગેરેનું ધણું સુખ ભોગવે છે. પૂર્ણદશામાં મનુષ્યને ધનલાભ થાય છે.

૩ રિક્કાદશામાં મનુષ્યને ધનની હાની થાય છે.

૪ અનિષ્ટા દશામાં ધનની હાની અને શરીરે અનારોગ્યપણાનો વધારો થાય છે.

૫ જે દશાનું જેવું નામ છે તેનું તેવુંજ ફળ સમજ લેવું.

૬ મહર્ષિ ગર્ગ એ દશાનું ફળ નીચે પ્રમાણે આપે છે.—અવરોહિણી દશામાં મનુષ્યને ધણુંજ અશુભ ફળ થાય છે; મધ્યાનામની દશામાં મધ્ય પ્રકારનું ફળ થાય છે; આરોહિણી દશામાં અત્યંત શુભ ફળ થાય છે. ને મિશ્રિક્કા દશામાં મિશ્રફળ થાય છે.

હોય તો તેની દશા અધમા થાય છે, બીજા દૃષ્ટાણમાં રહેલ હોય તો મધ્યા થાય છે, અને ત્રીજા દૃષ્ટાણમાં રહેલ તો શ્રેષ્ઠા દશા થાય છે. લગ્ન ચરશશિમાં રહેલું હોય તો પહેલા દૃષ્ટાણમાં શ્રેષ્ઠ, બીજામાં મધ્યા ને ત્રીજા દૃષ્ટાણમાં અધમા દશા થાય છે. અને સ્થિર રાશિનું લગ્ન હોય તો તેની દશા પહેલું દૃષ્ટાણ હોય તો અશુભ બીજું હોય તો શુભ અને ત્રીજું હોય તો મધ્યા થાય છે. એ પ્રમાણે લગ્નની દશા (નું ૬૭) કલ્પવામાં આવેલ છે. ॥૮॥

एकं द्वौ नव विंशतिर्धृतिकृती पञ्चाशदेषां क्रमा-

चन्द्रारेन्दुजशुक्रजीवदिनकृद्दैवाकरीणां समाः ॥

स्वैः स्वैः पुष्टफला निसर्गजनितैः पक्तिर्दशायाः क्रमा-

दन्ते लग्नदशा शुभेति यवना नेच्छन्ति केचित्तथा ॥ ९ ॥

પ્રત્યેક મનુષ્યને ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, શુક્ર, ગુરુ, સૂર્ય અને શનિની નૈસર્ગિક દશા ક્રમે ભોગવવાની હોય છે. એ દશાનાં વર્ષો ક્રમે એક, બે, નવ, વીશ, અઠાર, વીશ અને પચાશ છે. નૈસર્ગિક દશા અને અગાજી કહેવામાં આવેલી દશા એકજ ગ્રહની એકજ વખતે આવેલ હોય તો તે દશા શ્રેયસ્કર થાય છે. યવનેસ્વરના મત પ્રમાણે ૧૨૦ વર્ષ ઉપરે લગ્નની શુભ ૧૭ દેનારી દશા આવે છે. આ વાત કેટલાક આચાર્ય માનતા નથી. ॥ ૯ ॥

पाकस्वामिनि लग्ने सुहृदि वा वर्गस्य सौम्येऽपि वा

प्रारब्धा शुभदा दशा त्रिदशषड्दलाभेषु वा पाकपे ॥

मित्रोच्चोपचयत्रिकोणमदने पाकेश्वरस्य स्थित-

श्चन्द्रस्तत्फलबोधनानि कुरुते पापानि चातोऽन्यथा ॥ ૧૦ ॥

દશાપતિ ગ્રહ અથવા તેનો મિત્ર ગ્રહ લગ્નમાં રહેલો હોય, અથવા દશાપતિના વર્ગનું લગ્ન આવેલું હોય, અથવા કોઈ શુભ ગ્રહ તેમાં પડેલો હોય, અથવા દશાપતિ તેનાથી ત્રીજે છઠે દશમે અને અગિયારમે ભાવે રહેલ હોય.

૧ આ વર્ષોનો સરવાળો ૧૨૦ વર્ષનો થાય છે.

૨ આ ૬૭ અંતર્દશાના સમયમાં પણ લાગુ પાડવો.

૩ મણિત્ય વિગેરે.

૪ દશા પ્રવેશ ને વેળા થતો હોય તે વખતનું ને લગ્ન હોય તે લગ્ન.

૫ લગ્નના સપ્તવર્ગનો સ્વામી દશાપતિ થતો હોય.

તો તે દશા શુભફળ આપનારી થાય છે. દશા પ્રવેશ વખતે ચંદ્ર દશાપતિની મિત્ર કે, ઉચ્ચ, રાશિમાં રહેલ હોય વા તેથી ઉપચય, ત્રિજ્ઞાણુ વા સાતમી રાશિમાં પડેલો હોય તો તે સાફ ફળ આપે છે; અન્યથા નેષ્ટ ફળ આપે છે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રારબ્ધા હિમગૌ દશા સ્વગૃહગે માનાર્થસૌખ્યાવહા
કૌજે દૂષયતિ સ્ત્રિયં બુધગૃહે વિદ્યાસુહૃદ્વિત્તદા ॥
દુર્ગારણ્યપથાલયે કૃષિકરી સિંહે સિતર્ક્ષેન્નદા
કુસ્ટીદા મૃગકુમ્ભયોર્ગુરુગૃહે માનાર્થસૌખ્યાવહા ॥ ૧૧ ॥

દશા પ્રવેશ સમયે ચંદ્ર કર્ક રાશિમાં રહેલો હોય તો તેમાં મનુષ્ય, ધનવાન, સુખી અને પ્રખ્યાત થાય છે; મેષ કે વૃશ્ચિકમાં તે રહેલો હોય તો તે વખતમાં તેની સ્ત્રી અપવિત્ર થાય છે; મિથુન કે કન્યામાં તે રહેલો હોય તો તેમાં મનુષ્ય વધારે વિદ્વાન થાય છે, તેને મિત્ર ધણા મળે છે અને તે પૈસાદાર થાય છે; જો તે વેળા ચંદ્ર સિંહ રાશિમાં રહેલો હોય તો તે દશામાં મનુષ્યને ધાટા નિર્જન જંગલમાં રહેવું પડે છે; વૃષભ કે તુલા રાશિમાં તે રહેલો હોય તો તે દશામાં મનુષ્યને પુષ્કળ અન્ન મળે છે; મકર કે કુંભ રાશિમાં ચંદ્ર તે વેળા રહેલ હોય તો તે દશામાં મનુષ્યને ખરાબ સ્ત્રીનો સંગ થાય છે, અને ધન અથવા મીન રાશિમાં રહેલો હોય તો તે દશામાં મનુષ્યને પૈસો, માન અને સુખ મળે છે. ॥ ૧૧ ॥

સૌર્યા સ્વન્નસ્વદન્તર્મકનકકૌર્યાધ્વભૂયાહવૈ-
સ્તૈક્ષ્ણ્યન્ધૈર્યમજસ્રમુદ્યમરતિઃ સ્વાતિઃ પ્રતાપોન્નતિઃ ॥
માર્યાપુત્રધનારિશસ્ત્રહુતમુગ્મૂપોઙ્ગવાવ્યાપદ-

સ્ત્યાગીપાપરતિઃ સ્વમૃત્યુકલહો હૃત્ક્રોડપીડામયાઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂર્યની શુભ દશામાં મનુષ્યને સુગંધી દ્રવ્ય, ખીલા હાથી વિગેરેના દાંત, વાધનાં ચામડાં, સુવર્ણ, રસ્તા, રાજા અને લડાઈથી પૈસો મળે છે. તેમાં

૧ અધિમિત્રની રાશિનો ગ્રહ હોય તો અતિ સાફ ફળ આપે છે. પરંતુ અધિ-શત્રુનો હોય તો શુભફળ આપતો નથી.

૨ દશાપ્રવેશ વખતની.

૩ શુભાશુભના ભેદ આગળ બતાવેલા છે.

૪ દશામાં અને અન્તર્દશામાં પણ.

ધાતકી, હિમતવાન, સહનશીલ, પ્રખ્યાત અને પરાક્રમી થાય છે. તેની અશુભ દશામાં મનુષ્યને સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, શત્રુ, હથિઆર, અગ્નિ અથવા રાજ તરફથી દુઃખ ખમવું પડે છે અને તે વખતમાં તે ઉદાર થાય છે અને પાપીષ્ઠ કર્મ કરે છે. પોતાના નોકર સાથે તેને કળાયા થાય છે, મન ઉદ્વેગવાળું રહે છે અને હૃદયના રોગથી પીડા પામે છે. ॥ ૧૨ ॥

इन्द्रोः प्राप्य दशां फलानि लभते मन्त्रद्विजात्युद्भवा-

निक्षुक्षीरविकारवस्त्रकुसुमं क्रीडातिलान्नश्रमैः ॥

निद्रालस्यमृदુद्वિजामररतिः स्त्रीजन्ममेधाविता

कीर्त्यर्थोपचयक्षयौ च वलिभिर्वैરं स्वपक्षेण च ॥ ૧૩ ॥

ચંદ્રની શુભ દશામાં મનુષ્યને મંત્ર, બ્રાહ્મણ, શેરડી થી દૂધ વિગેરે પદાર્થ, કપડાં, ફૂલ, રમત ગમત, લવીંગ અને ખોરાકીના પદાર્થના વેપારમાંથી વા તેના કારણથી ફાયદો થાય છે; દેવ અને બ્રાહ્મણપર તેને પ્રીતિ રહે છે; તે દશામાં તેને સાં કન્યા ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતે જ્ઞાન, ધન અને માનવાળો થાય છે.

ચંદ્રની અશુભ દશામાં મનુષ્ય નિદ્રા અને આલસ્યમાં પોતાનો વખત ગાળે છે; બુદ્ધિ, ધન અને માન શુભાવે છે; અને પોતાનાં સગાવાલાં તથા પ્રખળ મનુષ્યો સાથે તેને કળાયા થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

भौमस्यारिविमर्दभूपसहजक्षित्याविकाजैर्धनं

प्रद्वेषस्तदाમित्रसहजैर्वિद्वद्भુરुદ્વેષ્ટતા ॥

तृष्णासृग्ज्वरपित्तभङ्गजनिता रोगाः परस्त्रीकृता

प्रीतिः पापरतैरधर्मनिरतिः पारुष्यतैक्ष्ण्यानि च ॥ ૧૪ ॥

મંગળની શુભદશામાં મનુષ્યને પોતાના શત્રુઓ જોડે વઢવાડ થાય છે અને પોતાના ભાઈ, રાજા, જમીન, ગરમ કપડાં અને બકરાંઓનાદ્વારા તેને દ્રવ્ય મળે છે.

મંગળની અશુભ દશામાં મનુષ્ય, પોતાના પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી, ભાઈઓ, વિદ્વાનલોકો અને ગુરુઓથી નિંદાય છે; તેને તરસ, લોહી, તાવ, શુભકાં અવયવનો ભંગ અથવા પરસ્ત્રીના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા રોગથી પીડા થાય છે,

પાપકર્મ કરનાર મનુષ્યો સાથે તેને પ્રીતિ થાય છે અને અધર્મમાં તેની પ્રીતિ વધે છે. તેની વાણી કઠોર અને ઘાતકી બને છે. ॥ ૧૪ ॥

बौध्यांदौत्यसुहृद्गुरुद्विजधनं विद्वत्प्रशंसायशो-
युक्तिद्रव्यसुवर्णवेसरमहीसौभाग्यसौख्याप्तयः ॥
हास्योपासनकौशलं मतिचयो धर्मक्रियासिद्धयः

પારુષ્યં શ્રમબન્ધમાનસશુચઃ પીઢા ચ ધાતુક્ષયાત્ ॥ ૧૫ ॥

અુધની શુભ દશામાં મનુષ્ય દૂતકર્ષથી અને મિત્ર, ગુરુ અને બ્રાહ્મણ-
દ્વારા પૈસા મેળવે છે; વિદ્વાનમાં તેને માન મળે છે; તે પ્રખ્યાત થાય છે અને
પીતળ ને તેવીજ બીજી ધાતુ, સોનું, શીંગણા, જમીન, લોકપ્રિયતા, સૌ-
ભાગ્ય અને સુખ તેને મળે છે; બીજા માણસની હાંસી કરવાની તેની રૂચી
વધે છે ને બીજાના હાથની તળે તેને નોકરી કરવી પડે છે; તેના જ્ઞાનમાં
વધારો થાય છે અને ધર્મક્રિયાની સિદ્ધિને તે પામે છે.

અુધની અશુભ દશામાં મનુષ્ય કઠોર વાણીવાળો થાય છે અને તેને દિ-
લગીરી, કેદખાનું, મનોરોગ અને વાતપિત્ત અને કફજનક વ્યાધિથી દુઃખ ભો-
ગવું પડે છે. ॥ ૧૫ ॥

जैव्यान्मानगुणोदयो मतिचयः कान्तिः प्रतापोन्नति-
र्माहात्म्योद्यममन्ननीतिनृपतिस्वाध्यायमन्त्रैर्धनम् ॥
हेमाश्वात्मजकुञ्जरांस्वरचयः प्रीतिश्च सद्भूमिपैः
सूक्ष्म्योहागहनाश्रमः (?.) श्रवणरुग्धैरं विधर्माश्रितैः ॥ १६ ॥

ગુરુની શુભ દશામાં મનુષ્ય પૂજા, વિદ્યા, પ્રતાપ, બુદ્ધિ, દિવ્યક્રાંતિ,
યુદ્ધ, યશ, મંત્ર, રાજા અને વેદથી ધન મેળવે છે. તેનાં સુવર્ણ, ઘોડા મણિ-
માણિક્ય અને હાથીઓમાં વધારો થાય છે અને ભલા રાજાઓની તેને મૈત્રી
બંધાય છે.

ગુરુની અશુભ દશામાં સૂક્ષ્મવસ્તુ મેળવવા માટે મનુષ્યને તર્ક કરવો
પડે છે ને તેને જમીનની સુસાફરીમાંથી દુઃખ થાય છે. તેને જ્ઞાનમાં પીડા
થાય છે અને પાપી માણસો સાથે તેને કળ્યા કરવા પડે છે. ॥ ૧૬ ॥

शौक्याङ्गीतरतिः प्रमोदसुरभिर्द्रव्यान्नपानांस्वर-
स्त्रीरत्नद्युतिमन्मथोपकरणज्ञानेष्टमित्रागमः ॥

કૌશલ્યં ક્રયવિક્રયે કૃપિનિધિપ્રાપ્તિર્ધનસ્યાગમો
વૃન્દોર્વીશનિષાદધર્મરહિતૈર્વેરં શુચઃ સ્નેહતઃ ॥ ૧૭ ॥

શુક્રની શુભ દશામાં મનુષ્યને મધુર ગાનતાન, અનેક તરેહની મોજ મળ, સુગંધી દ્રવ્ય, મિષ્ટાન ભોજન, દારૂ, સુંદર વસ્ત્ર, સ્ત્રી અને મણિ માણુ-કમાંના ઉપભોગો તેને મળે છે. તેની કાન્તિ સુંદર થાયછે, ને કામોદીપન શક્તિ વિશેષ રહેછે, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તેને થાયછે, ઇષ્ટવસ્તુ મળેછે, મિત્ર મળેછે, વેપાર અને ખેતીમાં કુશળતા વધેછે અને જમીનની અંદર દાટેલો અળનો અને ધન તેને મળેછે.

શુક્રની અશુભ દશામાં લોકોના મોટા સમુહો સાથે મનુષ્યને કલ્યાણ થાયછે; રાજ, પાપી માણસો અને શિકારીઓ સાથે પણ તેને વઢવાડ થાયછે. વળી તેને પોતાના મિત્ર તરફથી બહુજ ખમવું પડેછે. ॥ ૧૭ ॥

સૌરીમ્પ્રાપ્ય સ્વરોષ્ઠપક્ષિમહિષીવૃદ્ધાઙ્ગનાવાસયઃ
શ્રેણીગ્રામપુરાધિકારજનિતા પૂજા કુધાન્યાગમઃ ॥
શ્લેષ્મેષ્ય્યાનિલકોપમોહમલિનવ્યાપત્તિતન્દ્રાશ્રમાન્
મૃત્યાપત્યકલત્રમર્ત્સનમપિ પ્રાપ્નોતિ ચ વ્યઙ્ગ્યતામ્ ॥ ૧૮ ॥

શનિની શુભ દશામાં મનુષ્યને ગધેડા, ઉંટ પક્ષીઓ, ભેંસ, ને વૃદ્ધ સ્ત્રી-માંથી લાભ થાયછે. શ્રેણી, ગામ, ગામડાં ઉપર તેને અમલ મળેછે, તે પ્રખ્યાતી પામેછે, બહુજ ઉતરતા દરેજનનું ધાન્ય તેને મળેછે.

શનિની અશુભ દશામાં માણસને કદ્ધ અને વાતજનક રોગમાંથી ખમવું પડેછે. તે ઈર્ષાખેર, ક્રોધી, ચલિત મનવાળો, ગંદો, ભયભીત, આળસુ, ઉદ્વેગવાન અને અતિશ્રમી થાયછે. તેના પુત્ર, નોકર, પુત્રીઓ, અને સ્ત્રી તેની નિર્ભત્સના કરેછે ને તેને શરીરની કાઈ ઈન્દ્રીની ખામીને લીધે દુઃખ ખમવું પડેછે. ॥ ૧૮ ॥

દશાસુ ચસ્તાસુ શુભાનિ કુર્વન્ત્યનિષ્ઠસંજ્ઞાસ્વશુભાનિ ચૈવમ્ ॥
મિથ્રાસુ મિથ્રાણિ દશાફલાનિ હોરાફલં લગ્નપતેસ્સમાનમ્ ॥ ૧૯ ॥

શુભ દશામાં શુભ ફળ, અશુભ દશામાં અશુભ ફળ અને મિથ્ર દશામાં મિથ્રફળ થાયછે. લગ્નની દશાનું ફળ લગ્નપતિની દશાનાં તુલ્ય છે. ૧૯

સંજ્ઞાધ્યાયે यस્ય યદ્વ્યવમુક્તકર્માર્જીવો યથ્ચ યસ્યોપદિષ્ટઃ ॥

ભાવસ્થાનાલોકયોગોઽવ્યવચ્ચતત્ત્સર્વે તસ્ય યોજ્યં દશાયામ્ ૨૦

સંજ્ઞાપ્રકરણમાં ગ્રહનાં જે દ્રવ્ય કહેવામાં આવેલ છે તે તે દ્રવ્યનો તેમની શુભ દશામાં લાભ અને અશુભ દશામાં હાની થાયછે. કર્મજીવાધ્યામાં મનુષ્યનાં કર્મની જે હકીકત કહેલ છે તે સધળી તે તે ગ્રહની અંતર્દશામાં લાગુ પાડવી. ગ્રહનું ભાવ, સ્થાન, અને દૃષ્ટિફળ તથા યોગોક્ત શુભ-અશુભ ફલની તેની દશામાં યોજના કરવી અર્થાત્ ભાવ વિગેરેનું જે ફળ જે ગ્રહનું આવેલું હોય છે તેવું ફળ તે તે ગ્રહની જ્યારે દશા અને અન્તર્દશા આવેછે. ત્યારે થાયછે. માટે તે સધળું તેમાં કહેવું. ॥ ૨૦ ॥

છાયામ્મહાભૂતકૃતાશ્ચ સર્વેઽભિવ્યજ્જયન્તિ સ્વદશામવાપ્ય ॥

કમ્બવિવાયવમ્બરજાન્ ગુણાંશ્ચ નાસાસ્યદ્કૃત્ત્વજ્જવણાનુમેયાન્ ૨૧

ગ્રહ પોતાની દશામાં પોતે જેને વશ છે તે તત્વપ્રેરિત શરીરની આકૃતિ જણાવે છે. અને તેની સાથે એજ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશથી ઉત્પન્ન થતા અને નાક, મોં, આંખ, ચામડી અને કાનથી જણાઈ આવતા ગુણો પણ તે પ્રકટ કરેછે.^૧ ॥ ૨૧ ॥

૧ પૃથ્વી, પાણિ, અગ્નિ, આકાશ અને વાયુ એ પાંચ તત્વ દરેક સ્થાવર જંગમમાત્ર વસ્તુમાં રહેલાં છે. આપણું સ્થૂલ શરીર પણ તેજ તત્વનું બનેલું છે. પુથ પૃથ્વીતત્વપર, ચંદ્ર અને શુક્ર જળતત્વપર, સૂર્ય અને મંગળ અગ્નિતત્વપર, મિત્ર વાયુતત્વપર અને ગુરૂ આકાશતત્વપર પોતાની સત્તા ચલાવે છે; જે ગ્રહની દશા હોયછે તે વેલા તે ગ્રહનું તત્વ તે સ્થૂલ શરીરમાં વિશેષે રહેલું હોય છે. ને ને લીધે શરીરની આકૃતિ ને ચહેરા વિગેરે તત્વની અનુસાર થાયછે, વરાહમિહરાચાર્યે બૃહત્સંહિતાના ૬૮ મા અધ્યાયના ૯૦ થી ૯૩ સુધીના શ્લોકમાં સૂર્યાદિ ગ્રહોનાં પોતાનાં તત્વપ્રેરિત શરીર કેવાં હોયછે તે વિગત વાર બતાવેલ છે. દા-મલા તરિકે-ધારો કે કોઈ મનુષ્યને મંગળની દશા ચાલેછે. મંગળનું તત્વ અગ્નિ છે. અગ્નિતત્વથી જેવા ચેહેરાવાળા પુરૂષ થાયછે તેવાજ પુરૂષ મંગળની દશાજ લેછે તે રીતે એલું આપણે કહી શકીએ.

પૃથ્વીનો મુખ્યગુણ ગંધ છે ને તે નાકથી જણી શકાય છે; જળતત્વનો ગુણ સ્પર્શ છે ને તે મોથી જણી શકાય છે; અગ્નિનો ગુણ આકાર અથવા દેખાવ છે જે આંખથી જોઈ શકાય છે, વાયુનો ગુણ સ્પર્શ છે જે ચામડીપરથી માલુમ પડેછે અને આકાશનો ગુણ અવાજ છે જે કાનથી સાંભળવામાં આવેછે.

શુભફલદદશાયાં તાદૃગેવાન્તરાત્મા વહુ જનયતિ
પુંસાં સૌખ્યમર્થાગમઞ્ચ ॥ કથિતફલવિપાકૈસ્તર્કયે-
દ્વર્તમાનાં પરિણમતિ ફલામ્નિસ્સ્વમ્નચિન્તાસ્વવીર્યૈઃ ॥ ૨૨ ॥

શુભ ફળ દેનારી દશામાં મનુષ્યનો અન્તરાત્મા તેવોજ થઈ તેને સુખ અને પૈસો આપે છે. ગ્રહનાં કહેલાં શુભ ફળ મનુષ્ય જ્યારે ભોગવતો જો-
જોવામાં આવે તારે તે તે ગ્રહની દશા ભોગવે છે એવું કહી શકાય છે. શુભ
દશા હોય ને તેનું ફળ મનુષ્ય ભોગવતો ન જણાય તો તે સઘળું ગ્રહના બળ-
પણાને લીધે વિચારમાં સ્વપ્નમાં તેને મળે છે. ॥ ૨૨ ॥

एकग्रहस्य सदृशे फलयोर्विरोधे नाशं वदेद्यदधिक-
म्परिपच्यते तत् ॥ नान्यो ग्रहः सदृशमन्यफलं
हिनस्ति स्वां स्वां दशामुपगताः सफलप्रदाः स्युः ॥ २३ ॥

દશાપતિનું એક ફળ સાઈ હોય અને બીજું અશુભ આવતું હોય તો
તેમાંનું એકપણુ ફળ થતું નથી. પરંતુ બે યોગમાં સાઈ ફળ અને એક યો-
ગમાં નેષ્ટ ફળ તે આપતો હોય તો તે શુભ ફળ આપેછે. અર્થાત વધારે યો-
ગનું ફળ તે આપેછે. પરંતુ બન્ને યોગમાં જુદું જુદું ફળ તે આપતો હોય તો
તે બન્ને યોગનું શુભાશુભ ફળ આપેછે. ॥ ૨૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरविरचिते बृहज्जातके
दशान्तर्दशाध्यायोऽष्टमः ॥ ८ ॥

હવે ધારો કે દશા શુકની છે, ને તેનું તત્વ જળ છે. જળતત્વનો ગુણ સ્વાદ છે
ને તે હલથી નળી શકાય છે તે આપણે નળીએ છીએ તેટલામાટે મનુષ્ય શુકની
દશામાં રસપાન વિગેરે ચોતાની રીતે અનુસરતું કરશે; તેમજ ગુરૂની દશામાં મ-
નુષ્યની વાણી દર્જીપ્રીય થશે કેમકે ગુરૂના તત્વનો ગુણ અવાજ છે ને તે કાનથી
સાંભળી શકાય છે. શનિની દશામાં મનુષ્ય શરીરે કોમળ થશે કેમકે શનિના તત્વ
વાયુનો ગુણ સ્પર્શ છે ને તે આમલીપરથી માલમ પડેછે. આ પ્રમાણે મનુ-
ષ્યની શરીરની પછી તપાસ કર્યાથી તેને તે વખતે કયા ગ્રહની દશા ચાલેછે તે
નળી શકાય.

અપ્રકૃતિ.

લગ્નાદાસુતલાભરન્ધ્રનવગઃ સાન્ત્યશ્શશાંકાત્સિતઃ
 સ્વાત્સાજ્ઞેષુસુખત્રિધીનવદશાચ્છિદ્રાક્ષિગઃ સૂર્યજાત્ ॥
 રન્ધ્રાયવ્યયગોરવેર્નવદશપ્રાપ્ત્યાષ્ઠીસ્થો ગુરો-
 જ્ઞાદ્ધીત્ર્યાયનવારિગસ્ત્રિનવષદ્પુત્રાયસાન્ત્યઃ કુજાત્ ॥ ૬ ॥

મન્દઃ સ્વાત્ ત્રિસુતાયશત્રુષુ શુભઃ સાજ્ઞાન્ત્યગોભૂમિજા-
 ત્કેન્દ્રાયાષ્ઠધનેષ્વિનાદુપચયેષ્વાદ્યે સુખે ચોદયાત્ ॥
 ધર્માયારિદશાન્ત્યમૃત્યુષુ બુધાચ્ચન્દ્રાત્ ત્રિષડ્લાભગઃ
 પષ્ટાયાન્ત્યગતઃ સિતાત્સુરગુરોઃ પ્રાપ્ત્યન્ત્યધીશત્રુષુ ॥ ૭ ॥

સૂર્યનાં શુભસ્થાન.								ચંદ્રનાં શુભસ્થાન.							
સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	ગુરુથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.	સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	ગુરુથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.
૧	૩	૧	૩	૫	૬	૧	૩	૩	૧	૨	૧	૧	૩	૩	૩
૨	૬	૨	૫	૬	૭	૨	૪	૬	૩	૩	૩	૨	૪	૫	૬
૪	૧૦	૪	૬	૮	૧૨	૪	૬	૭	૬	૫	૪	૪	૫	૬	૧૦
૭	૧૧	૭	૮	૧૧	૦	૭	૧૦	૮	૭	૬	૫	૭	૭	૧૧	૧૧
૮	૦	૮	૧૦	૦	૦	૮	૧૧	૧૦	૮	૧૦	૭	૮	૮	૦	૦
૯	૦	૯	૧૧	૦	૦	૯	૧૨	૧૧	૧૦	૧૧	૮	૧૦	૧૦	૦	૦
૧૦	૦	૧૦	૧૨	૦	૦	૧૦	૦	૦	૧૧	૦	૧૦	૧૧	૧૧	૦	૦
૧૧	૦	૧૧	૦	૦	૦	૧૧	૦	૦	૦	૦	૧૧	૦	૦	૦	૦

૧ એટલે સૂર્ય ગોચર ચાલથી કયિન ગ્રહની રાશિથી એટલામી રાશિમાં નીચે
 તો તે શુભ કહેવાય છે. જેમકે જન્મ વખતે સૂર્ય કર્કરાશિમાં છે ને મંગળ મીન-
 રાશિમાં છે. મંગળથી સૂર્ય પહેલી, બીજી, ત્રીજી, સાતમી, આઠમી, નવમી, દ-
 શમી ને અગિયારમી રાશિમાં નીચે તો શુભ ગણાય ને તે શિવાયની રાશિમાં
 નીચે ત્યારે અશુભ ગણાય.

મંગલનાં શુભસ્થાન.								બુધનાં શુભસ્થાન.							
સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.		સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.	
૩	૩	૧	૩	૬	૬	૧	૧	૫	૨	૧	૧	૬	૧	૧	
૬	૬	૨	૫	૧૦	૮	૪	૩	૬	૪	૨	૩	૮	૨	૨	
૧૦	૧૧	૪	૬	૧૧	૧૧	૭	૬	૮	૬	૪	૫	૧૧	૩	૪	
૧૧	૦	૭	૧૧	૧૨	૧૨	૮	૧૦	૧૧	૮	૭	૬	૧૨	૪	૭	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૯	૧૧	૧૨	૧૦	૮	૮	૦	૫	૮	
૦	૦	૮	૦	૦	૧૦	૦	૦	૦	૧૧	૯	૧૦	૦	૮	૧૦	
૦	૦	૧૦	૦	૦	૧૧	૦	૦	૦	૦	૧૦	૧૧	૦	૯	૧૧	
૦	૦	૧૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧૧	૧૨	૧૧	૧૧	૦	

ગુરુનાં શુભસ્થાન.								શુક્રનાં શુભસ્થાન.							
સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.		સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.	
૧	૨	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૮	૧	૩	૩	૫	૧	૩	
૨	૫	૨	૨	૨	૫	૨	૨	૧૧	૨	૪	૫	૨	૪	૨	
૩	૬	૪	૪	૩	૬	૪	૪	૧૨	૩	૬	૬	૩	૫	૩	
૪	૮	૭	૫	૪	૧૨	૫	૫	૦	૪	૮	૮	૪	૮	૪	
૭	૧૧	૮	૬	૭	૦	૬	૬	૦	૫	૧૧	૧૧	૫	૯	૫	
૮	૦	૧૦	૮	૧૦	૦	૭	૮	૦	૮	૧૨	૦	૮	૧૦	૮	
૯	૦	૧૧	૧૦	૦	૦	૮	૧૦	૦	૯	૦	૦	૯	૧૧	૯	
૧૦	૦	૦	૧૧	૦	૦	૧૦	૧૧	૦	૧૧	૦	૦	૧૦	૦	૧૧	
૧૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧૧	૦	૦	૧૨	૦	૦	૧૧	૦	૦	

શનિનાં શુભસ્થાન.

સૂર્યથી.	ચંદ્રથી.	મંગળથી.	બુધથી.	શુક્રથી.	શુક્રથી.	શનિથી.	લગ્નથી.
૧	૩	૩	૬	૫	૬	૩	૧
૨	૬	૫	૮	૬	૧૧	૫	૩
૪	૧૧	૬	૯	૧૧	૧૨	૬	૪
૭	૦	૧૦	૧૦	૧૨	૦	૧૧	૬
૮	૦	૧૧	૧૧	૦	૦	૦	૧૦
૧૦	૦	૧૨	૧૨	૦	૦	૦	૧૧
૧૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

इति निगदितमिष्टन्नेष्टमन्यद्विशेषादधिकफलविपाकं ज-
न्मभात्तत्र दद्युः ॥ उपचयगृहमित्रस्वोच्चगैः पुष्टमिष्ट-
न्त्वपचयगृहनीचारातिगैर्नष्टसम्पत् ॥ ८ ॥

એ પ્રમાણે ગ્રહનાં શુભ સ્થાન કહેવામાં આવેલાં છે તે શિવાયનાં તે-
મનાં અશુભ સ્થાન છે.^૧ જન્મ વખતના ગ્રહનું શુભાશુભ ફળ આએ શુ-
ભાશુભ સ્થાનમાં વિશેષ થાયછે; અર્થાત્ ફળ શુભ હોય તે આ સ્થાન પણ
શુભ આવતું હોય તો વિશેષ શુભ ફળ થાય છે તે ફળ અશુભ હોય તે
સ્થાન પણ અશુભ આવતું હોય તો તે વેળા અશુભ ફળ વધારે થાયછે.^૨
આ શુભાશુભ સ્થાનોની ગણના જન્મ વખતના ગ્રહની રાશિથી કરવામાં
આવે છે. જન્મ પછી ગ્રહ ગોચર ચાલથી પોતાની ઉપચય, મિત્ર અને ઉ-
ચ્ચમાં જ્યારે આવે ત્યારે શુભ ફળની વૃદ્ધિ થાયછે. અને અપચય રાશિ અને

૧ દાખલા તરિકે સૂર્યના પોતાના રાશિથી ૩-૫-૬ અને ૧૨ માં સ્થાન
અશુભ છે.

૨ જન્મપત્રિકાઓ અષ્ટકવર્ગની કુંડલીઓ આપવામાં આવેછે ત્યાં જે
શુભસ્થાન છે તેમને માટે શૂન્ય અને અશુભસ્થાન છે તે સ્થળે લીટી મુક-
વામાં આવે છે.

નીચ અથવા શત્રુની રાશિમાંથી બ્યારે પસાર થાય ત્યારે તેમનાં અશુભ ફળનો વધારો થાય છે. ॥ ૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरविरचिते बृहज्जातके
अष्टकवर्गाध्यायो नवमः ॥ ९ ॥

પ્રકરણ ૧૦ મું.

કર્મજીવાધ્યાય.

अर्थाग्निः पितृपितृपत्नीशत्रुमित्रभ्रातृस्त्रीभृतकजनादि-
वाकाराद्यैः ॥ होरेन्दोर्दशमगतैर्विकल्पनीया भेन्द्रका-
स्पदपतिगांशनाथवृत्त्या ॥ १ ॥

લક્ષ અને ચંદ્રથી દશમે પડેલા સૂર્યાદિ ગ્રહપરથી ક્રમે પિતા, માતા, શત્રુ, મિત્ર, ભાઈ, સ્ત્રી અને નોકરમાંથી મનુષ્યને દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થાયછે.^૧ એ-મનાથી કોઈપણ ગ્રહ દશમે ન રહેલ હોય તો એમનાથી સૂર્યનાથી દશમી રાશિના સ્વામીના નવાંશના અધિપતિની વૃત્તિથી^૨ તેને દ્રવ્ય મળેછે.^૩ ॥ ૧ ॥

अर्कांशे तृणकनकोर्णभेषजाद्यैश्चन्द्रांशे कृषिजलजाङ्ग-
नाश्रयाच्च ॥ धातुग्निप्रहरणसाहसैः कुजांशे सौम्यांशे
लिपिगणितादिकाव्यशिल्पैः ॥ २ ॥

નવાંશનો^૪ અધિપતિ સૂર્ય હોય તો ગંધ, કનક, ગરમ કપડાં, ઔષધિ

૧ લક્ષ અને ચંદ્ર બન્નેથી દશમે ગ્રહ રહેલ હોય તો બન્ને ગ્રહણ સૂચક પુ-રૂષ તથા કારણોથી મનુષ્યને દ્રવ્ય મળેછે. એ સ્થાનમાં એકથી વધારે ગ્રહ હોય તો, જેટલા ગ્રહ હોય તેટલા ગ્રહની વૃત્તિથી તથા તેના કારણથી તેને દ્રવ્ય-પ્રાપ્તિ થાય છે.

૨ ગ્રહની વૃત્તિ આજ અધ્યાયના શ્લોક ૨-૩ માં આપવામાં આપેલ છે.

૩ લક્ષ, ચંદ્ર અને સૂર્યનાથી દશમી રાશિના અધિપતિના નવાંશપતિની જેવી વૃત્તિ હોય તેવી વૃત્તિથી મનુષ્યને દ્રવ્ય મળે છે.

૪ લક્ષ, સૂર્ય અને ચંદ્રથી દશમી રાશિના સ્વામીના નવાંશનો.

વિગેરેથી, ચંદ્ર હોય તો, ખેતી, જળ^૧ અને સ્ત્રીના કારણથી,^૨ મંગળ હોય તો ધાતુ, અનિજપદાર્થ અગ્નિ^૩ અથવા હથિઆરથી તથા પરાક્રમથી, બુધ હોય તો શ્લેષ્મનક્રિયા, ગણિત, કાવ્ય અને પશિષ્પવિદ્યાથી મનુષ્ય પોતાની વૃત્તિ ચલાવી પૈસો મેળવે છે. ॥ ૨ ॥

जीवांशे द्विजविबुधाकरादिधर्मैः काव्यांशे मणिरजता-
दिगोलुलायैः ॥ सौरांशे श्रमवधभारनीचशिल्पैः
कर्मेशाध्युषितनवांशकर्मसिद्धिः ॥ ३ ॥

એ નવાંશનો અધિપતિ ગુરુ હોય તો મનુષ્ય બ્રાહ્મણ, દેવ અથવા વિદ્વાન માણસો પાસેથી અથવા બાણો અને તેવા ખીજા કારણથી અને સત્કાર્યથી^૬ પૈસો મેળવે છે; શુક્ર અધિપતિ થયો હોય તો મનુષ્ય રત્ન,^૭ રૂપું અને ખીજા ધાતુ. ગાય ભેંશોના કારણથી પોતાની વૃત્તિ ચલાવે છે ને દ્રવ્ય મેળવે છે; અને શનિ તે નવાંશનો અધિપતિ થયો હોય તો સખ્ત મહેનત,^૮ પ્રાણીઓના વધ,^૯ મજુરી, ને પોતાની પંક્તિને ન છાજતાં કમોંથી મનુષ્ય પોતાની રોજી ચલાવે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય દશમાં ભાવના સ્વામીઓના^{૧૦} નવાંશના અધિપતિની વૃત્તિ પ્રમાણે પોતાની વૃત્તિ ચલાવે છે ને દ્રવ્ય મેળવે છે. ॥ ૩ ॥

मित्रारिखगृहगतैस्ततोर्थान् तुङ्गस्थेलिनि च भास्करे
स्ववीर्यात् ॥ आयस्थैरुदयधनाश्रितश्च सौम्यैः सज्जि-
त्यम्बलसहितैरनेकधा स्वम् ॥ ४ ॥

૧ મોતી, છીપ, મગરના હાડકાં વિગેરે જળજ વસ્તુથી.

૨ સ્ત્રીની નોકરી કરવાથી અથવા સ્ત્રીને અનુસરીને ચાલવાથી.

૩ ફાયરમેન, એન્જીનડાઇવરની નોકરીથી વા દીવાસલી વિગેરેના વેપારથી.

૪ ચંચોપર દીકા લખવાથી.

૫ ઘર વિગેરે બાંધવાની ક્રિયાથી અર્થાત્ સીવીલ ઈન્જીનીઅર અથવા તે સાધારણ મીસ્ત્રી અથવા હીઆ તરિકે કામ કરવાથી.

૬ ગુરુ અને શિક્ષકની સેવા, ચણ કરવા, દાન આપવું, ધર્મ કરવો, ને યાત્રા કરવી એ સત્કર્મ કહેવાય છે.

૭ હીરા માણેક, મણિ, શનિ, પોખરાજ વિગેરે.

૮ દૂતકાર્યે કરવું વિગેરે.

૯ અથવા પોતાનાં શરીરને દુઃખ આપીને.

૧૦ એટલે લગ્ન, સૂર્ય અને ચંદ્રથી દશમા ભાવના સ્વામીઓ.

યોગકર્તા ગ્રહ મિત્રની રાશિમાં રહેલ હોય તો તે પોતાની દશા અથવા અન્તર્દશામાં મિત્રદ્વારા મનુષ્યને પૈસો અપાવે છે; ને શત્રુની રાશિમાં રહેલો હોય તો શત્રુ મારફતે દ્રવ્યનો લાભ કરાવે છે. જો તે સ્વગૃહી હોય તો મનુષ્યને પોતાના ઘરમાંથીજ પૈસાનો લાભ થાયછે. ઉચ્ચનો સૂર્ય યોગકર્તા ગ્રહ થયો તો મનુષ્ય સ્વભુજોપાર્જીત દ્રવ્ય મેળવે છે. જન્મ વખતે અગિ-આરમા, પહેલા, અને બીજા ભાવમાં બળવાન શુભ ગ્રહ રહેલા હોય તો મનુષ્ય અનેક પ્રકારે દ્રવ્ય સંપાદન કરશે એવું ચિંતવન કરવું. ॥ ૪ ॥

इति श्रीबृहज्जातके कर्माजीवाध्यायो

दशमः ॥ १० ॥

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રાજયોગસંબંધી.

प्राहुर्यवनाः स्वतुङ्गैः क्रूरैः क्रूरमतिर्महीपतिः ॥

क्रूरस्तु न जीवशर्मणः पक्षे क्षित्यधिपः प्रजायते॥ १ ॥

યવનાચાર્ય કહેછે કે ત્રણ અથવા તો વધારે ક્રૂર^૧ ગ્રહ ઉચ્ચ રાશિના હોય તો તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલ પુરૂષ ક્રૂર રાજા થાયછે. જીવશર્માના મતપ્રમાણે તેવા યોગવાળો મનુષ્ય રાજા થતો નથી.^૨ ॥ ૧ ॥

वक्रार्कजार्कगुरुभिः सकलैस्त्रिभिश्च स्वोच्चेषु षोडश

नृपाः कथितैकलये ॥ द्व्येकाश्रितेषु च तयैकतमे विलये

स्वर्क्षगे शशिनि षोडश भूमिपाः स्युः ॥ २ ॥

મંગળ, શનિ, સૂર્ય અને ગુરુ એ ચારે અથવા તો એમાંનાં ત્રણ ઉચ્ચ રાશિના હોય ને તેમાંનો એક લગ્નમાં રહેલો હોય તો સોળ રાજયોગ થાયછે. તેમના બે અથવા એક ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલા હોય ને ચંદ્ર કર્કમાં હોય

૧ શુભ ગ્રહ હોય તો લલો રાજા થાયછે ને મિત્ર સ્થિતિના ગ્રહ હોય તો મિત્ર શુણનો રાજા થાયછે.

૨ પરંતુ પૈસાદાર અને બળવાન થાયછે. વરાહમિહિરનો મત યવનાચાર્યના મતને મળતો છે.

ને તેમાંનો એક^૧ લગ્નમાં રહેલ હોય તો તેથી સોળ રાજ્યોગ ઉત્પન્ન થાયછે. ॥ ૨ ॥

વર્ગોત્તમગતે લગ્ને ચન્દ્રે વા ચન્દ્રર્વાર્જિતે ॥

ચતુરાદ્યૈર્ગૃહૈર્દષ્ટે નૃપા દ્વાવિંશતિઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૩ ॥

ચંદ્ર અથવા લગ્ન વેર્ગોન્તમી આવેલ હોય ને તેમને ચંદ્ર શિવાયના કોઈ ચાર કે તેથી વધારે ગ્રહ જોતા હોય તો તેથી ૨૨ રાજ્યોગ ઉત્પન્ન થાયછે. ॥ ૩ ॥

યમે કુસ્મર્કેડજે ગવિ રશિનિ તૈરેવ તનુગૈર્નૃયુક્સિંહા-
લિસ્યૈઃ રશિજગુરુવક્રૈર્નૃપતયઃ ॥ યમેન્દૂ તુજ્જેજ્ઞે સવિ-
તૃશશિજૌ પંષ્ટભવને તુલાજેન્દુક્ષેત્રૈઃ સસિતકુજજીવૈશ્ચ
નરપૌ ॥ ૪ ॥

શનિ કુંભરાશિમાં, સૂર્ય મેષમાં, ચંદ્ર વૃષભમાં, બુધ મિથુનમાં; ગુરુ સિંહરાશિમાં, અને મંગળ વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલ હોય અને કુંભ, મેષ અથવા વૃષભ રાશિનું લગ્ન આવેલું હોય તો તેવા યોગમાંજ જન્મેલો માણસ રાજા થાયછે.

તેમજ તુલ રાશિમાં શનિ હોય, વૃષભમાં ચંદ્ર હોય, સૂર્ય અને બુધ કન્યા રાશિમાં હોય, ગુરુ તુલ રાશિમાં હોય, મંગળ મેષમાં હોય અને ગુરુ કર્ક રાશિમાં રહેલો હોય ને તુલા રાશિનું અથવા વૃષભ રાશિનું લગ્ન હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલો માણસ રાજા થાયછે. ॥ ૪ ॥

કુજે તુજ્જેર્કેન્દ્રોર્ધનુષિ યમલગ્ને ચ કુપતિઃ પતિર્ભૂમેશ્વા-
ન્યઃ ક્ષિતિસુતવિલગ્ને સશશિનિ ॥ સચન્દ્રે સૌરેસ્તે
સુરપતિગુરૌ ચાપધરગે સ્વતુજ્ઞસ્થે ભાનાબુદયમુપયાતે
ક્ષિતિપતિઃ ॥ ૫ ॥

મંગળ પોતાની ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલો હોય, સૂર્ય અને ચંદ્ર ધન રાશિમાં રહેલા હોય, શનિ મકર રાશિમાં રહેલો હોય અને મકર રાશિનું લગ્ન આવેલું હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલો મનુષ્ય રાજા થાયછે.

તેમજ મકર રાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં મંગળ અને ચંદ્ર પડેલા હોય અને સૂર્ય ધનરાશિમાં રહેલો હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલો મનુષ્ય રાજા થાયછે.

મેષ રાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં સૂર્ય રહેલો હોય, શનિ અને ચંદ્ર તુલા રાશિમાં રહેલા હોય અને ગુરુ ધન રાશિમાં રહેલો હોય તો (તેવા યોગમાં જન્મેલો) પુરુષ રાજા થાયછે. ॥ ૫ ॥

**વૃષે સેન્દૌ લગ્ને સવિતૃગુરુતીક્ષ્ણાંશુતનયૈઃ સુહજાયા-
સ્વસ્થૈર્ભવતિ નિયમાન્માનવપતિઃ ॥ મૃગે મન્દે લગ્ને
સહજરિપુધર્મવ્યયગતૈઃ શશાઙ્કાઘૈઃ રુચાતઃ પૃથુગુણ-
યશાઃ પુઙ્ગલપતિઃ ॥ ૬ ॥**

જન્મલગ્નમાં વૃષભ રાશિનો ચંદ્ર રહેલો હોય, સૂર્ય સિંહ રાશિમાં, ગુરુ વૃશ્ચિક રાશિમાં અને શનિ કુંભ રાશિમાં રહેલ હોય તો (તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલ) પુરુષ રાજા થાયછે.

તેમજ મકર રાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં શનિ રહેલો હોય, ચંદ્ર ત્રીજા ભાવમાં રહેલ હોય, મંગળ છઠા ભાવમાં, બુધ નવમા ભાવમાં અને ગુરુ બારમા ભાવમાં રહેલો હોય તો તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય ધર્મી અને પ્રખ્યાત રાજા થાયછે. ॥ ૬ ॥

**હયે સેન્દૌ જીવે મૃગમુખગતે ભૂમિતનયે સ્વતુઙ્ગસ્થૌ નગ્રે
મૃગજશશિજાવત્ર નૃપતિઃ ॥ સુતસ્થૌ વક્રાર્કી ગુરુશ-
શિસિતાશ્વાપિ હિવુકે વુધે કન્યાલગ્ને ભવતિ હિ
નૃપોડન્યોપિ ગુણવાન્ ॥ ૭ ॥**

મીન રાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં શુક્ર રહેલ હોય અથવા કન્યા રાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં બુધ રહેલ હોય અને ચંદ્ર ને ગુરુ ધન રાશિમાં, અને મંગળ મકરના પૂર્વાધમાં રહેલ હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલ માણસ રાજા થાયછે.

તેમજ કન્યા રાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં બુધ પડેલો હોય, મંગળ અને શનિ પાંચમા ભાવમાં રહેલા હોય અને ચંદ્ર ગુરુ ને શુક્ર ચોથા ભાવમાં રહેલા હોય તો તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય રાજા થાયછે. ॥ ૭ ॥

ફલે સેન્દૌ લગ્ને ઘટમૃગમૃગેન્દ્રેષુ સહિતૈર્યમારાકૈર્યોઽ-
 ભૂતસ સ્વલ્લ મનુજઃ શાસ્તિ વસુધામ્ ॥ અજે સૌરે
 મૂર્તૌ શશિમૃગગતે ચામરગુરૌ સુરેજ્યે વા લગ્ને ધરણિ-
 પતિરન્યોપિ ગુણવાન્ ॥ ૮ ॥

મીન રાશિના લગ્નમાં ચંદ્ર રહેલ હોય, કુંભ, મકર, અને સિંહરાશિમાં
 કર્કે શનિ, મંગળ અને સૂર્ય રહેલ હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલ માણસ
 રાજા થાયછે.

તેમજ કર્કે અથવા મેષ રાશિનું લગ્ન હોય ને મંગળ મેષમાં અને
 ગુરુ કર્કમાં રહેલા હોય તો તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય રાજા
 થાયછે. ॥ ૮ ॥

કર્કિણિ લગ્ને તત્સ્થે જીવે ચન્દ્રસિતજૈરાયમાસૈઃ ॥

મેષગતેર્કે જાતં વિદ્યાદિક્રમયુક્તં પૃથ્વીનાથમ્ ॥ ૯ ॥

કર્ક રાશિના લગ્નમાં ગુરુ રહેલ હોય, અને મંગળ, શુક્ર અને બુધ વૃ-
 પભ રાશિમાં ને સૂર્ય મેષ રાશિમાં રહેલો હોય તો તે યોગમાં જન્મેલ મ-
 નુષ્ય બળવાન રાજા થાયછે. ॥ ૯ ॥

મૃગમુરુર્વેકતનયસ્તનુસંસ્થઃ ક્રિયકુલીરહરયોધિપયુ-
 ક્તાઃ ॥ મિથુનતૌલિસહિતૌ બુધશુક્રૌ યદિ તદા પૃથુ-
 યશઃ પૃથિવીશઃ ॥ ૧૦ ॥

મકર રાશિના લગ્નમાં શનિ રહેલ હોય, મેષ, કર્કે અને સિંહમાં તેમના
 સ્વામીઓ તથા મિથુનમાં બુધ અને કન્યામાં શુક્ર રહેલ હોય તો તે વેળા
 જન્મેલ પુરૂષ પ્રખ્યાત રાજા થાયછે. ॥ ૧૦ ॥

સ્વોચ્ચસંસ્થે બુધે લગ્ને મૃગૌ મેષૂરણાશ્રિતે ॥ સજીવેસ્તે
 નિશાનાથે રાજા મન્દારયોઃ સુતે ॥ ૧૧ ॥

કન્યા રાશિના લગ્નમાં બુધ રહેલ હોય, શુક્ર મિથુનમાં, ચંદ્ર ને ગુરુ
 મીનમાં, અને શનિ મંગળ મકર રાશિમાં રહેલ હોય તો તે વેળા જન્મેલ
 માણસ રાજા થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

અપિ સ્વલકુલજાતતા માનવા રાજ્યભાજઃ કિમુત
નૃપકુલોત્થાઃ પ્રોક્તભૂપાલયોગૈઃ ॥ નૃપતિકુલસમુત્થાઃ
પાર્થિવાવક્ષ્યમાર્ગૈર્ભવતિનૃપતિતુલ્યસ્તેષ્વભૂપાલપુત્રઃ ॥ ૧૨ ॥

ઉપર કહેવામાં આવેલા રાજયોગથી નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય
પણુ રાજા થાયછે તો રાજાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય તેવા યોગમાં જ-
ન્મે ને રાજા થાય તેમાં શી નવાઈ હવે અમે જે યોગો નીચે કહીએ છીએ
તે યોગ જેને થયા હોયછે તે જો રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોયછે તો તેથી
રાજા થાય છે ને બીજા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોયછે તો રાજાતુલ્ય દુઃખ
ભોગવનાર થાયછે. ॥ ૧૨ ॥

ત્રણુ અથવા તો તેથી વધારે ગ્રહ બળવાન થઈ પોતાની રાશિમાં,
પોતાની ઉચ્ચ રાશિમાં કે પોતાની મૂળ ત્રિકોણુ રાશિમાં રહેલા હોય તો
રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય રાજા થાયછે. ॥ ૧૨ ॥

ઉચ્ચસ્વત્રિકોણગૈર્વલસ્થૈરુયાદૈર્ભૂપતિવંશજા નરેન્દ્રાઃ ॥

પશ્ચાદિભિરન્યવંશજાતા હીનૈર્વિત્તયુતા ન ભૂમિપાલાઃ ॥ ૧૩ ॥

પાંચ કે તેથી વધારે ગ્રહ બળવાન થઈ પોતાની રાશિમાં, પોતાના ઉચ્ચ
સ્થાનમાં કે મૂળ ત્રિકોણમાં રહેલા હોય તો અન્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મ-
નુષ્ય પણુ રાજા થાયછે. પરંતુ એ ગ્રહ જો કહેલી સંખ્યાથી ઓછા હોય તો
તે વેળા ઉત્પન્ન થયેલ માણુસ રાજા ન થતાં પૈસાદાર થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

લેખાસ્થૈર્કેજેન્દૌ લગ્ને ભૌમે સ્વોચ્ચે કુમ્ભે મન્દે ॥

ચાપપ્રાપ્તે જીવે રાજઃ પુત્રં વિદ્યાત્પૃથ્વીનાથમ્ ॥ ૧૪ ॥

લગ્નમાં સિંહરાશિના સૂર્ય અને ચંદ્ર પડેલા હોય, મંગળ પોતાની ઉચ્ચ
રાશિમાં રહેલ હોય, શનિ કુંભમાં ને ગુરુ ધન રાશિમાં રહેલ હોય તો તેવા
યોગમાં જન્મેલ માણુસ રાજકુળમાંનો હોય તો રાજા થાયછે ને અન્યકુળનો
હોય તો રાજાતુલ્ય સુખ ભોગવનાર થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

સ્વર્ણે શુક્રે પાતાલસ્યે ધર્મસ્થાનમ્પ્રાપ્તે ચન્દ્રે ॥ દુશ્ચિ-

ક્યાન્નપ્રાપ્તિપ્રાપ્તૈઃ શેષૈર્જાતઃ સ્વામી ભૂમેઃ ॥ ૧૫ ॥

પોતાની રાશિમાં શુક્ર ઓથા ભાવમાં રહેલ હોય, નવમા ભાવમાં ચંદ્ર

રહેલ હોય, અને બાકીના ગ્રહ ત્રીજા, પહેલા અને અગિયારમા ભાવમાં રહેલા હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

સૌમ્યે વીર્યયુતે તનુયુક્તે વીર્યાઢ્યે ચ શુભે શુભયાતે ॥

ધર્માર્થોપચયેષ્વવશેષૈર્દ્ધર્માત્મા નૃપજઃ પૃથિવીશઃ ૧૬

બળવાન બુદ્ધિ લક્ષમાં પડેલ હોય અને એક શુભ ગ્રહ^૧ નવમા ભાવમાં રહેલ હોય, અને બાકીના ગ્રહ^૨ નવમે, બીજા, ત્રીજા, છઠા, દશમે અગ્નિઆરમે^૩ ભાવે રહેલા હોય તો રાજકુળમાં જન્મેલ માણસ ધર્માત્મ, રાજા થાય છે; અને અન્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધનવાન થાય છે. ॥૧૬॥

વૃષોદયે મૂર્તિધનારિલાભગૈઃ શશાઙ્કજીવાર્કસુતાપરૈ-

નૃપઃ ॥ સુખે ગુરૌ સ્વે શશિતીક્ષ્ણદીધિતી યમોદયે

લાભમતૈર્નૃપોપરૈઃ ॥ ૧૭ ॥

વૃષભ રાશિના લક્ષમાં ચંદ્ર રહેલ હોય, બીજા ભાવે ગુરૂ હોય, છઠા ભાવે શનિ રહેલ હોય અને બાકીના ગ્રહ અગિયારમા ભાવમાં રહેલા હોય તો તેવા યોગમાં જન્મનાર રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્ય રાજા થાય છે, અને અન્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ધનવાન થાય છે.

ગુરૂ ચોથા ભાવમાં, સૂર્ય અને ચંદ્ર દશમા ભાવમાં રહેલા હોય અને શનિ લક્ષમાં પડેલો હોય અને બાકીના ગ્રહ અગિયારમા ભાવમાં રહેલા હોય તો રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય રાજા થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

મેષૂરણાયતનુગાઃ શશિમન્દજીવા જ્ઞારૌ ધને સિતરવી

હિવુકે નરેન્દ્રમ્ ॥ વક્રાસિતૌ શશિસુરેજ્યસિતાર્કસૌ-

મ્યા હોરાસુસ્વાસ્તશુભસ્વાસિગતાઃ પ્રજેશમ્ ॥ ૧૮ ॥

જે નૃપ કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યના જન્મ વખતે દશમા ભાવમાં ચંદ્ર રહેલો હોય, શનિ અગિયારમા ભાવમાં રહેલો હોય અને ગુરૂ લક્ષમાં પડેલો હોય, બુદ્ધિ અને મંગળ બીજા ભાવમાં રહેલ હોય અને શુક્ર અને સૂર્ય ચોથા ભાવમાં પડેલા હોય તો તે મનુષ્ય રાજા થાય છે, અને અન્ય મનુષ્ય રાજાતુલ્ય સુખ ભોગવનાર થાય છે.

૧ શુક્ર અથવા ગુરૂ.

૨ રીકાકારના હલેવા પ્રમાણે એક અથવા તો વધારે ગ્રહ.

૩ આમાંના કોઈપણ ગ્રહમાં.

શનિ અને મંગળ લગ્નમાં પડેલા હોય, ચંદ્ર ચોથે ભાવે રહેલ હોય, ગુરુ સાતમા ભાવમાં રહેલ હોય, શુક્ર નવમા ભાવમાં સૂર્ય દશમા ભાવમાં અને બુધ અગિયારમા ભાવમાં રહેલ હોય તો રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય રાજા થાય છે અન્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ સુખી અને પૈસાદાર થાય છે. ૧૮

કર્મલગ્નયુતપાકદશાયાં રાજ્યલબ્ધિરથ વા પ્રવલસ્ય ॥

શત્રુનીચમૃદ્યાતદશાયાં છિદ્રસંશયદશા પરિકલ્પ્યા ॥ ૧૯ ॥

રાજયોગ કરનારા ગ્રહમાંનો જે લગ્નમાં અથવા દશમાં^૧ ભાવમાં રહેલ હોય તેની અથવા તો તેમાંનો જે સૌથી બલવાન હોય^૨ તેની અન્તર્દશામાં રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય છે. અને શત્રુની અથવા નીચ રાશિમાં રહેલા ગ્રહની દશામાં તે રાજ્યને ગુમાવે છે ને બીજા રાજાઓનો આશ્રય મેળવે છે.^૩ ૧૯

ગુરુસિત્તબુધલગ્ને સમ્પ્રસ્યર્કેપુત્રે વિયતિ દિવસનાથે

ભોગિનાં જન્મ વિદ્યાત્ ॥ શુભવલયુતકેન્દ્રૈઃ કૂરસંસ્થૈ-

અ પાપૈર્વ્રજતિ શવરદસ્યુસ્વામિતામર્થમાક્ ચ ॥ ૨૦ ॥

ગુરુ, શુક્ર અને બુધ લગ્નમાં રહેલા હોય, સાતમે ભાવે શનિ રહેલ હોય અને દશમા ભાવમાં સૂર્ય પડેલ હોય તો તે યોગમાં^૪ ભોગી પુરુષનો જન્મ થયેલ જાણવો.^૫

શુભ રાશિઓ કેન્દ્રમાં રહેલ હોય^૬ અને કૂર રાશિમાં કૂર ગ્રહ પડેલા

૧ લગ્ન અને દશમા ભાવમાં બન્નેમાં ગ્રહ હોય તો તેમાં રહેલ ગ્રહમાંથી જે વધારે બળવાન હોય છે તેની અન્તર્દશામાં રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય છે.

૨ લગ્ન અથવા દશમા ભાવમાં કોઈ પણ ગ્રહ ન રહેલા હોય તો.

૩ રાજ નષ્ટ કરનાર ગ્રહ બળવાન હોય તો ગયેલું રાજ્ય પાછું મળતું નથી; પરંતુ જે બળહીન હોય તો બીજા રાજા અને પોતાના લાગતા વળગતાઓની મદદથી તે મેળવવા પામે છે.

૪ તે ગરીબ હોય તો પણ.

૫ આ યોગ કેટલાક આચાર્ય અસંભવિત માને છે ને તેથી ગુરુસિત્ત બુધલગ્ને એ વાક્યનો અર્થ લગ્નમાં ગુરુ, શુક્ર અને બુધની રાશિ રહેલ હોય તેવો કરે છે ને કારણમાં જાણવે છે કે એ યોગમાં સૂર્યથી બુધ અને શુક્ર ચોથે આવે છે તેથી તે અસંભવિત છે. વિરાહમિહિરે આ યોગગણિતથી વિરૂધ્ધ છે છતાં પૂર્વ શાસ્ત્રોને અનુસરીને જ લીધેલ છે.

૬ શુભવલયુતકેન્દ્રૈઃ આ વાક્યનો કેટલાક એવો અર્થ કરે છે કે “શુભ ગ્રહ બલવાન થઈ કેન્દ્રમાં રહેલ હોય,” પરંતુ આ અર્થ ગર્જનાં વાક્યથી વિરૂધ્ધ જતો હોવાથી દીકાકાર ભટ ઉત્પલ તે અગ્રાહ્ય ગણે છે.

હોય તો તે યોગમાં જન્મેલ માણસ પૈસાદાર અને ચોર તથા શિકારીઓનો અગવો થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

इति श्रीवराहमिहिरविरचिते बृहज्जातके
राजयोगाध्यायः ॥ ११ ॥

પ્રકરણ ૧૨ મું.

નાભાસયોગ.

नवदिग्वसवस्त्रिकाग्रिवेदैर्गुणिता द्वित्रिचतुर्विकल्पजाः
स्युः ॥ यवनैस्त्रिगुणा हिषद् शती सा कथिता वि-
स्तरतोत्र तत्समासः ॥ १ ॥

નવ, દશ અને આઠને ક્રમે ત્રણ, ત્રણ અને ચારથી ગુણવાથી એ, ત્રણ અને ચાર ચારદિક્કલ્પવાળા નાભસ યોગોની સંખ્યા થાય છે. યવના-આર્યે આવા ૧૮૦૦ યોગ કહેલા છે. તેનું હવે અમે તારણ કરીએ છીએ. ૧

रज्जुर्मुशलन्नलश्वराद्यैः सत्यश्चाश्रयजान् जगाद यो-
गान् ॥ केन्द्रैः सदसद्युतैर्दलाख्यौ स्रक्सर्पौ कथितौ
पराशरेण ॥ २ ॥

સત્યાઆર્ય કહે છે કે સર્વે ગ્રહ ચર રાશિમાં^૧ રહેલા હોય તો રજ્જુ સ્થિરમાં રહેલા હોય તો કુશલ અને દ્વિસ્વભાવમાં રહેલ હોય તો નલયોગ થાય છે, એ ત્રણ યોગને આશ્રયયોગ કહેવામાં આવે છે.

શુભ ગ્રહ^૨ કેન્દ્રોમાં^૩ રહેલા હોય, તો તે માલાયોગ કહેવાય છે; અને

૧ એટલે ચાર ચર રાશિમાંની કોઈપણ ચર રાશિમાં કેટલાક એમ કહે છે કે ચારે ચર રાશિમાં ગ્રહ રહેલા હોય તોજ તે યોગ થાય છે; પરંતુ એ કહેલું ગર્ગઃપિનાં મતથી હલકું છે.

૨ ગર્ગઃપિના મતપ્રમાણે બુધ, ગુરુ અને શુક્ર.

૩ ખાદરાયણના મત પ્રમાણે ત્રણ કેન્દ્રોમાં શુભ ગ્રહ રહેલ હોય ને કોઈ-પણ કેન્દ્રમાં કૂર ગ્રહ ન રહેલ હોય તોપણ.

કૂર ગ્રહ^૧ કેન્દ્રોમાં^૨ રહેલા હોય તો સર્વયોગ કહેવાય છે. આ એક યોગ પરાશર ઋષિએ કહેલ છે ને તે દલયોગ કહેવાય છે.

યોગા વ્રજન્ત્યાશ્રયજાઃ સમત્વં યવાન્નવજ્રાણ્ડજગો-
લકાયૈઃ ॥ કેન્દ્રોપગઃ પ્રોક્તફલૌ દલાખ્યાવિત્યાહુ-
રન્યે ન પૃથક્ફલૌ તૌ ॥ ૩ ॥

૩ બીજા દેવસ કહે છે કે આશ્રય યોગ અને યવ^૩, અખ^૪, વજ્ર^૫, અંડજ^૬, ગોળ^૭, અને બીજા યોગ^૮ સમાન છે. કેન્દ્રસ્થ ગ્રહનું ક્ષણ વર્ણ-
વામાં આવે છે ત્યારે દલયોગની અસર પણ કહેવાઈ જાય છે. તો પછી તેમનું શુભાશુભ જુદું કહેવાની જરૂર નથી.^{૧૦} ॥ ૩ ॥

આસન્નકેન્દ્રભવનદ્વયગૈર્ગદાખ્યાસ્તન્વસ્તગેષુ શકટં વિ-
હગઃ સ્વવન્ધ્વોઃ ॥ શ્રુજ્ઞાટકન્નવમપચ્ચમલમસંસ્થૈર્લગ્ના-
ન્યગૈર્હલમિતિ પ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ॥ ૪ ॥

^{૧૧} નજીકના બે કેન્દ્રમાં ગ્રહ રહેલા હોય તો તે યોગને ગદા ના-

૧ ગર્જના કહેવા પ્રમાણે સૂર્ય, મંગળ અને શનિ.

૨ બાદરાયણના મત પ્રમાણે કોઈપણ કેન્દ્રમાં શુભ ગ્રહ ન હોય તો ત્રણ કેન્દ્રમાં.

૩ કેટલાક ગ્રંથકારોએ આશ્રય અને દલયોગ સામાટે નથી આપ્યા તેનું કારણ આ શ્લોકમાં વરાહમિહિર બતાવે છે.

૪ ૫ ૬ શ્લોક ૫ જુઓ.

૭ શ્લોક ૪ જુઓ.

૮ દશમો શ્લોક જુઓ.

૯ જેવો કે શકટ, કેદાર, શુભ, અને યુગ વિગેરે.

આશ્રયયોગના દલયોગ થાય છે ને નથી પણ થતા. જેમકે સર્વ ગ્રહ મિ-
શુન અને ધન-જે દ્વિસ્વભાવ રાશિ કહેવાય છે તેમાં રહેલા હોય ને તેમાંની કોઈ
પણ રાશિનું લક્ષ હોય તો તે યોગ વજ્રયોગ અને નળયોગ બન્નેના નામથી ઓ-
ળખાય છે. પરંતુ તે રાશિનું લક્ષ ન હોય તો તે કેવળ દલયોગના નામથી
ઓળખાય છે.

૧૦ જો દલયોગ વિષે બોલીએ તો તેમાં કેટલાક લખનારાઓએ કેન્દ્રસ્થ
શુભાશુભ ગ્રહનાં ક્ષણ કહેલાં છે; પરંતુ તે ક્ષણ બે દલયોગનું હોવાથી પ્રત્યેકનું
ક્ષણ કહેલ નથી. વરાહમિહિરનો એવો મત જણાય કે તે બન્ને નાલસયોગ છે
ને તે માટે તેમનાં અલગ ક્ષણની વિશેષ જરૂર છે.

૧૧ ગ્રંથકર્તા હવે આશ્રય યોગ જેની સંખ્યા ૨૦ની છે તેનાં લક્ષણ કહે છે.

મનો યોગ કહે છે^૧. લક્ષ અને સાતમા ભાવમાં સર્વે ગ્રહ પડેલા હોય તો તે યોગને શકટયોગ કહે છે. સર્વે ગ્રહ ચોથા અને દશમા ભાવમાં પડેલા હોય તો તે વિહુગ નામનો યોગ કહેવાય છે. પહેલા પાંચમા અને નવમા ભાવમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો તે શૃંગારક નામનો યોગ કહેવાય છે. અને લક્ષ શિવાયના ભાવમાં સર્વે ગ્રહ પરસ્પરથી ત્રિકોણમાં રહેલ હોય તો તે હુલ નામનો યોગ કહેવાય છે^૨. ॥ ૪ ॥

શકટાણ્ડજવચ્છુભાશુભૈર્વજ્રં તદ્વિપરીતગૈર્યવઃ ॥ કમ-
લન્તુ વિમિશ્રસંસ્થિતૈર્વાપી તદ્યદિ કેન્દ્રવાહ્યતઃ ॥ ૫ ॥

લક્ષ અને સાતમા ભાવમાં શુભ ગ્રહ પડેલા હોય ને ચોથા અને દશમા ભાવમાં કૂર ગ્રહ પડેલા હોય તો તે યોગને વજ્રયોગ કહેવાય છે; અને જો તેથી ઉલટી રીતે^૩ રહેલા હોય તો તે યોગને ચવયોગ કહે છે. ચારે કેન્દ્રમાં સર્વ ગ્રહ રહેલા હોય તો તે કમળયોગ કહેવાય છે. અને જો તે ચારે પણ કુરસ્થાન^૪ અથવા આપોક્લિમ^૫ સ્થાનમાં રહેલા હોય તો તે યોગને વાપીયોગ કહે છે. ॥ ૫ ॥

પૂર્વશાસ્ત્રાનુસારેણ મયાં વજ્રાદયઃ કૃતાઃ ॥ ચતુર્થે
ભવને સૂર્યાજ્ઞશુક્રૌ ભવતઃ કથમ્ ॥ ૬ ॥

પૂર્વ શાસ્ત્રોને^૬ અનુસરીને મેં આ વજ્ર વિગેરે યોગો^૭ (તથા તેનાં લ-

૧ પહેલો અને ચોથો, ચોથો અને સાતમો, સાતમો અને દશમો, અને દશમો ને પહેલો ભાવ એ પાસેનાં કેન્દ્રસ્થાન કહેવાય છે. આ ચારે પ્રકારના જોડલાં કેન્દ્રસ્થાનોમાં સર્વે ગ્રહો રહેલા હોય તો ચવનાચાર્યના મત પ્રમાણે કમે ગદા, શંખ, વિભુષ અને પ્રભ નામના યોગ કહેવાય છે.

૨ એટલે કે જીન, છઠા અને દશમા ભાવમાં અથવા ત્રીજા, સાતમા અને અગિયારમા ભાવમાં, અથવા ચોથા, આઠમા અને બારમા ભાવમાં.

૩ એટલે લક્ષ અને સાતમા ભાવમાં કૂર ગ્રહ અને ચોથા અને દશમા ભાવમાં શુભ ગ્રહ હોય તો.

૪ જીન, પાંચમા, આઠમા અને અગિયારમા ભાવમાં.

૫ ત્રીજા, છઠા, નવમા અને બારમા ભાવમાં.

૬ મય, ચવન, ગર્જ અને જીન આચાર્યના શ્લોકો અંત્ર.

૭ ચવયોગ અને શકટયોગાધ્યાયના શ્લોક ૨૦ માં કહેલા યોગ.

ક્ષણ) કલાં. સૂર્યથી બુધ અને શુક્ર ચોથી રાશિમાં^૧ કેવી રીતે આવે? ॥૬॥

કળ્પકાદિપ્રવૃત્તૈસ્તુ ચતુર્ગૃહગતૈર્ગ્રહૈઃ ॥ યૂપેષુ શક્તિદ-
ળ્હાચ્ચા હોરાચૈઃ કળ્પકૈઃ ક્રમાત્ ॥ ૭ ॥

લગ્નથી ચારથી ચાર રાશિમાં^૩ ગ્રહ રહેલા હોય તો યૂપ ચોથા ભાવથી ચાર રાશિમાં^૪ સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો ઇષુ, સાતમાં ભાવથી ચાર રાશિમાં^૫ સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો શક્તિ અને દશમાં ભાવથી ચાર રાશિમાં^૬ સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો દંડ નામના યોગ થાય છે. ॥ ૭ ॥

નૌકૂટચ્છત્રચાપાનિ તદ્વત્સપ્તર્ક્ષસંસ્થિતૈઃ ॥ અર્ધચન્દ્ર-
સ્તુ નવાચૈઃ પ્રોક્તસ્તન્યર્ક્ષસંસ્થિતૈઃ ॥ ૮ ॥

તેજ પ્રમાણે તેજ ચાર કેન્દ્રથી^૭ સાત રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો ક્રમે નૌ, કૂટ, છત્ર, અને આપયોગ થાય છે. તેનાં આદિનાં સ્થાત શિવાયનાં સ્થાનથી સાત રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો તે અર્ધચન્દ્ર યોગ કહેવાય છે.^૮ ॥ ૮ ॥

એકાન્તરગતૈરર્થાત્સમુદ્રઃ ષડ્ગૃહાશ્રિતૈઃ ॥ વિલગ્નાદિ-
સ્થિતૈશ્ચક્રમિત્યાકૃતિજસદ્ગ્રહઃ ॥ ૯ ॥

૧ સુંદરેશ્વરના કહેવા પ્રમાણે સ્થાનગણના ચલિતચક્રમાં કરવાથી આ યોગ વાસ્તવિક છે. વરાહમિહિરે તે રાશિચક્રમાં લાગુ પાડવાથી અસંભવિત મા-
લુમ પડ્યા છે.

૨ આ શ્લોકમાં બીજા ચાર આકૃતિયોગ આચાર્ય કહે છે.

૩ એટલે કે લગ્ન, બીજા, ત્રીજા અને ચોથા ભાવમાં.

૪ એટલે કે ચોથા, પાંચમા, છઠા અને સાતમા ભાવમાં.

૫ એટલે કે સાતમા, આઠમા નવમા અને દશમા ભાવમાં.

૬ એટલે કે દશમા, અગિઆરમા, બારમા અને પહેલા ભાવમાં.

૭ આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે બીજા પાંચ આકૃતિયોગ કહેલા છે.

૮ એટલે લગ્નથી સાત રાશિમાં રહેલા હોય તો નૌ, ચોથા ભાવથી સાત રાશિમાં રહેલા હોય તો કૂટ, સાતમા ભાવથી સાત રાશિમાં રહેલા હોય તો છત્ર અને દશમા ભાવથી સાત રાશિમાં રહેલા હોય તો આપયોગ થાય છે.

૯ એટલે કે બીજા, ત્રીજા, પાંચમા, છઠા, આઠમા, નવમા, અગિઆરમા અને બારમા ભાવમાના કોઈપણ ભાવથી સાત રાશિમાં ગ્રહ રહેલા હોય તો તે અર્ધચન્દ્ર-યોગ કહેવાય છે.

વૃહ. ૧૧

બીજા ભાવથી એક રાશિ મૂકી બીજામાં એ પ્રમાણે છ રાશિમાં^૧ ગ્રહ રહેલા હોય તો તે યોગને સમુદ્રયોગ કહે છે. તેમજ લગ્નથી તેવી રીતે છ રાશિમાં^૨ ગ્રહ રહેલા હોય તો ચક્ર નામનો યોગ થાય છે. આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી આકૃતિયોગ કહેલા છે. ॥ ૯ ॥

**સદ્ગ્રહ્યાયોગઃ સપ્તસપ્તર્ક્ષસંસ્થૈરેકાપાચાદ્વલ્લકી દા-
મિની ચ ॥ પાશઃ કેદારઃ શૂલયોગો યુગચ્ચ ગોલ-
શ્ચાન્યાન્પૂર્વમુક્તાન્ વિહાય ॥ ૧૦ ॥**

^૩કોઈપણ સાત રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો તે વલકીયોગ કહેવાય છે. જો સર્વે ગ્રહ છ રાશિમાં રહેલા હોય તો તે દામીનિયોગ કહેવાય છે; જો પાંચ રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલ હોય તો તે પાશયોગ કહેવાય છે; જો ચાર રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો તે કેદારયોગ કહેવાય છે; જો ત્રણ રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલ હોય તો તે શૂલયોગ કહેવાય છે; જો બે રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો તે યુગયોગ કહેવાય છે, અને જો એક રાશિમાં સર્વે ગ્રહ રહેલા હોય તો તે ગોલયોગ કહેવાય છે.

આ સંખ્યાયોગ છે તેનો કોઈ પણ નાભસયોગમાં સમાવેશ થઈ જતો હોય સારે (તે યોગ સંખ્યાયોગનું ફળ નહિ દેતાં નાભસયોગનું ફળ આપે છે, માટે) તેને નાભસયોગ તરીકે ગણવો.^૪ ॥ ૧૦ ॥

**ઈર્ષ્યવિદેશનિરતોઽધ્વરુચિશ્ચ યજ્ઞા માની ધની ચ મુશ-
લે વહુકૃત્યશક્તઃ ॥ વ્યજ્ઞઃ સ્થિરાઽધ્વનિપુણો નલજઃ**

સગૃત્યો ભોગાન્વિતો મુજગજો વહુદુઃસ્વભાક્ સ્યાત્ ॥૧૧॥

રજ્જુયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય પરાયાં ધનનો દ્વેષી, પ્રદેશમાં રહેનાર અને મુસાફરીનો શોહિન થાય છે. મુશલયોગમાં જન્મેલ માણસ આખર-વાજો, પૈસાદાર, ને ધણાં કામમાં આશક્ત થાય છે. નલયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય

૧ એટલે બીજા, ચોથા, છઠા, આઠમા, દશમા અને બારમા ભાવમાં ગ્રહ રહેલ હોય તો.

૨ એટલે કે લગ્ન, ત્રીજે, પાંચમે, સાતમે, નવમે, અને અગિયારમે ભાવે ગ્રહ રહેલા હોય તો.

૩ આ શ્લોકમાં આચાર્ય સંખ્યાયોગનું સ્વરૂપ કહે છે.

૪ શ્લોક ચોથામાં કહેલા ગદા, શકટ, વિહગ વિગેરે યોગને યુત્રયોગ તરીકે ગણવા નહિ.

ખોડવાળાં અંગવાળો, સ્થિર સ્વભાવવાળો, ધનવાન અને કાર્યચતુર થાયછે; માલાયોગમાં જન્મેલ માણસ અનેક પ્રકારના ભોગ ભોગવનાર થાય છે, અને સર્પયોગમાં જન્મેલો મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવનાર થાય છે.^{૧૧}

આશ્રયોક્તાસ્તુ વિફલા ભવન્ત્યન્યૈર્વિમિશ્રિતાઃ ॥

મિશ્રા ચૈસ્તે ફલન્દ્યુરમિશ્રાઃ સ્વફલપ્રદાઃ ॥ ૧૨ ॥

આશ્રયયોગ ખીજ યોગની સાથે મિશ્રિત થતા હોય તો તે વિફળ થાય છે, અર્થાત્ પોતાનું ફળ આપતા નથી; પરંતુ જે યોગથી મિશ્રિત થયા હોય છે તે યોગનું ફળ મનુષ્યને મળે છે. અમિશ્ર આશ્રયયોગ પોતાનું ફળ આપેછે. ॥ ૧૨ ॥

યજ્વાર્થમાક્ષતતમર્થરુચિર્ગદાયાન્તદ્વત્તિભુક્ શકટજઃ

સહજઃ કુદારઃ ॥ દૂતોદનઃ કલહકૃદ્વિહગે પ્રદિષ્ટઃ

શૃંગાટકે ચિરસુખી કૃષિવિદ્લાખ્યે ॥ ૧૩ ॥

રોગદાયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય યજ્ઞયાગાદિ કરનાર, ધનવાન અને પૈસો મેળવવાની રૂચીવાળો થાય છે; શકટયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય શકટ (ગાડાં, ગાડી) ની વૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવનાર રોગી અને નીચ સ્ત્રીવાળો થાય છે; વિહુગયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય દૂતનું કામ કરનાર, મુસાફરીનો શોકિન અને કળાઓ થાય છે; શૃંગારકયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય અન્ય અવસ્થામાં સુખી^૨ થાય છે અને હુળયોગમાં જન્મેલો માણસ ખેતી કરનાર થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

વજ્રેન્ત્યર્પૂર્વસુખિતઃ સુભગોતિશૂરો વિદ્યર્થાન્વિતોઽપ્યથ

યવે સુખિનો વયોંતઃ ॥ વિખ્યાતકીર્ત્યમિતસૌખ્યગ-

ણાંશ્ચ પદ્મે વાપ્યાન્તનુસ્થિરસુખી નિધિકૃત્ત દાતા ॥ ૧૪ ॥

વજ્રયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય પહેલી તથા છેલી અવસ્થામાં સુખી,

૧ આ શ્લોકમાં આચાર્યે ત્રણ આશ્રય યોગ અને જે ત્રણ દલ યોગનું ફળ કહેલું છે.

૨ આ શ્લોકમાં આચાર્ય પાંચ આકૃતિયોગનું ફળ કહે છે.

૩ મૂળ શ્લોકમાં “ચિરસુખી” શબ્દ છે. આનો કેટલાક “લાંબી અવસ્થા સુખી સુખી” એવો અર્થ કરે છે તે ગર્ગ મહામુનીનાં વચનથી વિરુદ્ધ છે.

સર્વ જનપ્રિય અને પરાક્રમી થાય છે. યવયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય બળ-
વાન અને મધ્ય અવસ્થામાં સુખી થાય છે. પદ્યયોગમાં જન્મેલ માણસ
બહુમાનવાળો, અતિસુખી અને બહુ ગુણી થાય છે. વાપીયોગમાં જન્મેલ
મનુષ્ય થોડાંક સુખવાળો, પૈસાનો સંગ્રહ કરનાર અને લોભી થાય છે^૧ ॥૧૪॥

ત્યાગાત્મવાન્ક્રતુવરૈર્યજતે ચ યૂપે હિંસ્રેથ ગુર્યધિકૃતઃ
શરકૃચ્છરાખ્યે ॥ નીચોલસઃ સુરવધનૈર્વિયુતશ્ચ શક્તૌ
દળ્ડે પ્રિયૈર્વિરહિતઃ પુરુષોન્ત્યવૃત્તિઃ ॥ ૧૫ ॥

ધૂપયોગમાં જન્મેલ માણસ દાન આપવામાં ઉદાર અને મોટા યજ્ઞ
કરનાર થાય છે, બ્રાહ્મ(ધ્રુ)યોગમાં જન્મેલ માણસ બીજને દુઃખ દેનાર
અને જેલર (કેદખાનાનો ઉપરી) થાય છે. શક્તિયોગમાં જન્મેલ માણસ
નીચ (કામ કરનાર) આળસુ અને ધન તથા સુખવિનાનો થાય છે.
દંડયોગમાં જન્મેલ માણસ પોતાના વહાલાંથી વિખુટા પડે છે અને અતિ
હલકી રીતે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. ॥ ૧૫ ॥

કીર્ત્યા યુતશ્ચલસુખઃ કૃપણશ્ચ નૌજઃ કૂટેનૃતત્તવનવ-
ન્ધનપશ્ચ જાતઃ ॥ છત્રોદ્ભવઃ સ્વજનસૌખ્યકરોન્ત્ય-
સૌખ્યઃ શૂરશ્ચ કાર્મુકભવઃ પ્રથમાન્ત્યસૌખ્યઃ ॥૧૬॥

નૌયોગમાં જન્મનાર માણસ કીર્તિમાન, અસ્થિર સુખવાળો અને
લોભી થાય છે. કૂટયોગમાં જન્મનાર માણસ જુદો અને કાળાગૃહનો ઉપરી
થાય છે. છત્રયોગમાં જન્મેલ માણસ પોતાના માણસો (સગાંસ્નેહીઓ વિગેરે)
ને સુખી કરનાર અને અન્ય અવસ્થામાં સુખથી રહેનાર થાય છે. આપ-
યોગમાં જન્મેલ માણસ શૂરો અને પ્રથમ તથા અંત્યઅવસ્થામાં સુખ
ભોગવનાર થાય છે.^૩ ॥ ૧૬ ॥

અર્ધેન્દુજઃ સુભગકાન્તવપુઃ પ્રધાનસ્તોયાલયે નરપતિ-
પ્રતિમસ્તુ ભોગી ॥ ચક્રે નરેન્દ્રમુકુટદ્યુતિરજ્જિતાંઘ્રિર્વી-
ળોદ્ભવશ્ચ નિપુણઃ પ્રિયગીતનૃત્યઃ ॥ ૧૭ ॥

૧ આ શ્લોકમાં અન્યકર્તાએ બીજ ચાર આકૃતિયોગનું ફળ આપેલ છે.

૨ આ શ્લોકમાં અન્યકર્તા બીજ ચાર આકૃતિયોગનું ફળ કહે છે.

૩ આ શ્લોકમાં અન્યકર્તાએ બીજ ચાર આકૃતિયોગનું ફળ કહેલ છે.

અર્ધચંદ્રયોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય સર્વ જનપ્રિય, દેખાવડાં શરીરવાળો અને મનુષ્યવર્ગમાં પ્રધાન પુરુષ થાય છે. સમુદ્રયોગમાં જન્મેલ માણસ રાજાતુલ્ય સમૃદ્ધિવાન અને ભોગી થાય છે; ચક્રયોગમાં જન્મેલ માણસને મણિમાણુકયુક્ત મુકુટો જેમના મસ્તક પર રહેલા હોય છે તેવા રાજાઓ પગે પડી સલામ કરે છે તે તેથી તે મનુષ્યના પગ તેમના મસ્તકપરના મુકુટના મણિના તેજથી પ્રકાશિત થાય છે, અર્થાત્ તે પાદશાહ થાય છે. વલકીયોગમાં જન્મેલ માણસ કાર્યમાં નિપુણ, ગાયન તથા નાચનો અતુરની (શોકીન) થાય છે.^૧ ॥ ૧૭ ॥

દાતાન્યકાર્યનિયતઃ પશુપથ દાન્નિ પાશે ધનાર્જન-
વિશીલસમૃત્યવન્ધુઃ ॥ કેદારજઃ કૃષિકરઃ સુવહૂ-
પયોજ્યઃ શૂરસતો ધનરુચિર્વિધનશ્ચ શૂલે ॥ ૧૮ ॥

દામિનિયોગમાં જન્મેલ માણસ દાતા, પશોપકારી, અને ધણા પશુ-વાળો થાય છે. પાશયોગમાં જન્મેલ માણસ સગાં અને નોકરોની સાથે સુમાર્ગે પૈસા કમાય છે. કેદારયોગમાં જન્મેલ માણસ ખેતી કરે છે અને ભલાં કામ કરી ખીજીને ઉપયોગી થાય છે. શૂલયોગમાં જન્મેલ માણસ શૂરો થાય છે, લડાઈમાં તેને ઘા વાગે છે, પૈસાનો તે રૂચીવાળો^૩ થાય છે પણ નિર્ધન રહે છે. ॥ ૧૮ ॥

ધનવિરહિતઃ પાસ્વળ્લો વા યુગે ત્વથ ગોલકે વિધનમ-
લિનો જ્ઞાનોપેતઃ કુશલ્યલસોડટનઃ ॥ ઇતિ નિગદિતા
યોગાઃ સાર્દ્ધં ફલૈરિહ નામસા નિયતફલદાશ્ચિન્ત્યા
હ્યેતે સમસ્તદશાસ્ત્રપિ ॥ ૧૯ ॥

યુગયોગમાં જન્મનાર માણસ ગરીબ અને પાખંડી થાય છે. ગોલયોગમાં જન્મેલ માણસ ગરીબ, ગંદો, અજ્ઞાન, નીચકૃત્ય કરનાર, ચતુરાઈ વિનાનો, અને રખડનાર થાય છે.^૪ આ પ્રમાણે નાભસયોગ અને

૧ આ શ્લોકમાં અન્યકર્તાએ ત્રણ આકૃતિયોગ અને એક સંખ્યાયોગનું ફળ કહેલ છે,

૨ આ શ્લોકમાં આચાર્ય ખીજી ચાર સંખ્યાયોગનું ફળ કહે છે.

૩ “ખીજીને દુઃખ દેવામાં ખુશી.” એવો કેટલાક “ધનરૂચિઃ” શબ્દનો અર્થ કરે છે.

૪ આ શ્લોકમાં અન્યકર્તા બાકીના બે સંખ્યાયોગનું ફળ કહે છે.

૫ દીકાદારના અર્થ પ્રમાણે દારિદ્રતાને લીધે અન્નમાટે રખડે છે.

તેમનું ક્ષણ કહેવામાં આવેલું છે. આ નાભસયોગનું ક્ષણ મનુષ્યને જન્મથી તે મરણસુધી મળ્યાં કરે છે. ॥ ૧૯ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृते बृहज्जातके नाभस-
योगाध्यायो द्वादशः ॥ १२ ॥

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ચંદ્રયોગવિષે.

अधमसमवरिष्ठान्यर्ककेन्द्रादिसंस्थे शशिनि वि-
नयवित्तज्ञानधीनैपुणानि ॥ अहनि निशि च चन्द्रे
स्वाधिमित्रांशके वा सुरगुरुसितदृष्टे वित्तवान् स्या-
त्सुखी च ॥ १ ॥

મનુષ્યનાં વિનય, વિત્ત, જ્ઞાન અને બુદ્ધિ ક્રમે ચંદ્રના કેન્દ્ર, પશુકર અને આપોકિલમ સ્થાનમાં રહેવાથી શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ અને નેષ્ઠ થાય છે.^૧ દિવસના શુક્રથી જોવાયલો અને રાત્રના શુક્રથી જોવાયલ ચંદ્ર પોતાના નવાંશમાં અથવા પોતાના અધિમિત્રના નવાંશમાં રહેલો હોય તો મનુષ્ય પૈસાદાર અને સુખી થાય છે. ॥ ૧ ॥

सौम्यैः स्मरारिनिधनेष्वधियोग इन्दोस्तस्मिंश्चमूप-
सचिवक्षितिपालजन्म ॥ सपन्नसौख्यविभवाहतश-
त्रवश्च दीर्घायुषो विगतरोगभयाश्च जाताः ॥ २ ॥

સૌમ્યગ્રહ^૨ ચંદ્રથી છઠા સાતમા અને આઠમા ભાવમાં રહેલ હોય તો

૧ એટલે ચંદ્ર કેન્દ્રમાં રહેલો હોય તો મનુષ્યના જ્ઞાન, વિનયબુદ્ધિ અને ધન શ્રેષ્ઠ પ્રકારનાં, પશુકરમાં રહેલો હોય તો મધ્યમ પ્રકારનાં અને આપોકિલમમાં રહેલો હોય તો તેથી પણ ઉતરતા પ્રકારનાં થાય છે.

૨ બુધ, શુક્ર અને શુકં.

ચંદ્રઅધિયોગ થાય છે.^૧ આ યોગમાં જન્મનાર મનુષ્ય સેનાપતિ, પ્રધાન
વા રાજા,^૨ સર્વ સૌખ્યસંપન્ન, વૈભવયુક્ત, શત્રુજીત, લાંબી અવસ્થાવાળો
અને રોગ તથા ભયવિનાનો થાય છે.^૩ ॥ ૨ ॥

હિતાર્કે સુનફાનફાદુરુધરા સ્વાન્ત્યોભયસ્થૈર્ગ્રહૈઃ શી-
તાંશોઃ કથિતોન્યથા તુ વહુભિઃ કેમદ્રુમોન્યૈસ્ત્વસૌ ॥
કેન્દ્રે શીતકરેથવા ગ્રહયુતે કેમદ્રુમો નેષ્યતે કેચિત્કે-
ન્દ્રનવાંશકેષુ ચ વદન્ત્યુક્તપ્રસિદ્ધા ન તે ॥ ૩ ॥

સૂર્યવિનાના બીજા ગ્રહ ચંદ્રથી બીજે વા બારમે અથવા બીજા અને
બારમા ભાવમાં રહેલા હોય તો તે ક્રમે સુનક્ષા,^૪ અનક્ષા^૫ અને દુર્ધરા^૬
નામે યોગ કહેવાય છે. જો એમન હોય તો^૭ કેમદ્રુમ નામનો યોગ થાય છે.
એમ ઘણા આચાર્યનું કહેવું છે. કેટલાક આચાર્યના મત પ્રમાણે લગ્નથી
ચંદ્ર કેન્દ્રમાં રહેલ હોય અથવા તો ચંદ્રની સાથે કોઈ ગ્રહ હોય તો કેમદ્રુમ-
યોગ થતો નથી.^૮ કેટલાકના^૯ મત પ્રમાણે આ સુનક્ષા, અનક્ષા, અને

૧ આ ત્રણે સ્થાનમાનાં કોઈપણ એક, જો અથવા ત્રણેમાં અકેક બળે
અથવાતો ત્રણે સાથે મળીને શુભગ્રહ રહેલા હોય તોપણ તે યોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ એ ગ્રહના બળ પ્રમાણમાં બાદરાયણના કહેવા મુજબ ઓછીવતી
સત્તાવાળા.

૩ આ અધિયોગને એમાં કરેલા ગ્રહ બુધ, ગુરુ અને શુક્ર અસ્તંગત નહોય
અને કૂર ગ્રહથી જોવાતા નહોય તો સારાવલી કારે રાજયોગ તરિકે ગણાવેલ છે.
માંડવ્ય ઋષિનો પણ એજ મત છે.

૪ સૂર્યવિના કોઈપણ ગ્રહ ચંદ્રથી બીજે પડેલ હોય તો તે સુનક્ષાયોગ
કહેવાય છે.

૫ સૂર્યવિના કોઈપણ ગ્રહ ચંદ્રથી બારમા ભાવમાં રહેલા હોય તો તે અ-
નક્ષા યોગ કહેવાય છે.

૬ સૂર્યવિનાના બીજા કોઈપણ ગ્રહ ચંદ્રથી બીજા અને બારમા સ્થાનમાં
રહેલા હોય તો તે દુર્ધરાયોગ કહેવાય છે.

૭ એટલે કે સુનક્ષા, અનક્ષા અને દુર્ધરા એ ત્રણ યોગમાંનો કોઈપણ યોગ
ન થયો હોય તો.

૮ ગર્જ અને પરાશર.

૯ શ્રુતપ્રીતિ અને બીજાઓ.

દુર્ધરા ઉપર પ્રમાણે જ ચંદ્રના કેન્દ્ર સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહપરથી થાયછે;^૧ અને કેટલાક તેના નવાંશ પરથી તે યોગ જોવાનું કહેછે; પરંતુ તેમનું એ કહેવું સર્વ સમત નથી.

ત્રિશત્સરૂપા સુનફાનફાલ્યા પષ્ટિત્રયન્દૌરુધરેપ્રમેદઃ
 ઇચ્છાવિકલ્પૈઃ ક્રમશોભિનીય નીતે નિવૃત્તિઃ પુનરન્ય-
 નીતિઃ ॥ ૪ ॥

ત્રીશ પ્રકારના સુનફા અને ત્રીશ પ્રકારના અનફા યોગ છે. અને દુર્ધરાના ૧૮૦ પ્રકાર છે. આ પ્રકાર ઈચ્છા અને વિકલ્પની ગણનાથી શ્રે-
 ઢીની રીતિએ જાણી શકાય છે. ॥ ૪ ॥

સ્વયમધિગતવિત્તઃ પાર્થિવસ્તત્સમો વા ભવતિ હિ સુ-
 નફાયાં ધીધનહ્યાતિમાંશ્ચ ॥ પ્રમુરગદશરીરઃ શીલ-
 વાન્ વ્યાપ્તકીર્તિર્વિષયસુખસુવેષો નિર્વૃત્તશ્ચાનફાયા-
 મ્ ॥ ૫ ॥

જે સુનફા યોગમાં જન્મેલો હોય તે માણસ, સ્વોપાર્જીત ધનવાળો, રાજા અથવા તો રાજાતુલ્ય સુખવાળો, બુદ્ધિમાન, ધનાઢ્ય અને પ્રખ્યાત છે.

અનફા યોગમાં જન્મેલ મનુષ્ય સત્તાધીશ, નિરોગી, શીલવાન, અતિ પ્રખ્યાત, સર્વ ભોગ ભોગવનાર, સુંદર વસ્ત્ર પહેરનાર અને નિર્વૃત્ત થાયછે. ૫

ઉત્પન્નભોગસુખમુગ્ધનવાહનાઢ્યસ્ત્યાગાન્વિતો દુરુધ-
 રાપ્રભવઃ સુમૃત્યઃ ॥ કેપદ્રુમે મલિનદુઃસ્વિતનીચનિસ્વઃ
 પ્રેષ્યઃ સ્વલશ્ચ નૃપતેરપિ વંશજાતઃ ॥ ૬ ॥

દુર્ધરા યોગમાં તજન્મેલો માણસ સર્વ તરેહના ભોગ ભોગવનાર, ધન અને વાહનનાં સુખવાળો, ઉદાર અને સારા આકરવાળો થાયછે.

કેમન્દુમયોગમાં જન્મેલ માણસ રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો-
 પણ મલીન, ગમગમીથી ભરેલો, નીચ કર્મ કરનાર, દરિદ્રી, આકરી કનાર અને પાપી થાયછે. ॥ ૬ ॥

૧ એટલે ચંદ્રથી થોડે ગ્રહે રહેલ હોય તો સુનફા, દશમા સ્થાનમાં હોય તો અનફા અને થોડા અને દશમા ભાવમાં બન્નેમાં ગ્રહ રહેલા હોય તો દુર્ધરા-
 યોગ થાયછે, એ કેન્દ્રમાંના કોઈપણ ગ્રહ ન હોય તો કેમન્દુમયોગ થાયછે.

ઉત્સાહશૌર્યધનસાહસવાન્મહીજઃ સૌમ્યઃ પદુઃ સુવ-
ચનો નિપુણઃ કલાસુ ॥ જીવોર્થધર્મસુખમુદ્ગતપૂ-
જિતશ્ચ કામો મૃગુર્વહુધનો વિષયોપભોક્તા ॥ ૭ ॥

યોગ કરનાર ગ્રહ મંગળ હોય તો મનુષ્ય ચંચળ, શૂરો, ધનવાન અને અવિચારી થાયછે. યોગ કરનાર ગ્રહ બુધ હોય તો મનુષ્ય કાર્યમાં કુશળ, બેલવે મીઠો અને કળામાં હુશિયાર થાયછે. યોગ કરનાર ગ્રહ ગુરુ હોય તો મનુષ્ય ધનવાન, ધર્મી, સતત સુખી, અને રાજમાની થાયછે. યોગ કરનાર ગ્રહ શુક્ર હોય તો મનુષ્ય બહુ કામી, અતિ ધનાઢ્ય અને સર્વ તરેહના વિ-
પયભોગ ભોગવનાર થાયછે. ॥ ૭ ॥

પરવિભવપરિચ્છદોપભોક્તા રવિતનયો વહુકાર્યકૂદ્ર-
ણેશઃ ॥ અશુભકૃદુદુષોઽદિદશ્યમૂર્તિર્ગલિતતનુશ્ચ
શુભોન્યથાન્યદૂહ્યમ્ ॥ ૮ ॥

યોગ કરનાર ગ્રહ શનિ હોય તો મનુષ્ય પરાયાં ધન, સમૃદ્ધિ અને નોકરોનો ઉપભોગ કરનાર થાયછે. તે ઘણાં કાર્ય કરેછે અને મનુષ્યના જ-
થાનો અગ્રેસર થાયછે.^૧ દિવસનો જન્મ થયો હોય ને ચંદ્ર દશ્ય ચક્રાર્ધમાં રહેલો હોય તો તે મનુષ્યને કંગાલ બનાવી દેછે. અને અદશ્ય ચક્રાર્ધમાં ર-
હેલો હોય તો તેને સુખી કરેછે. એથી ઉલટી સ્થિતિ હોય તો તેનું ક્ષણ પણ ઉલટું થાયછે.^૨ ॥ ૮ ॥

લગ્નાદતીવ વસુમાન્વસુમાઞ્છશાઙ્કાત્સૌમ્યગ્રહૈરુપચયો-
પગતૈઃ સમસ્તૈઃ ॥ દ્વાભ્યાં સમોલ્પવસુમાંશ્ચ તદૂનિતા-
યામન્વેષ્ય સત્સ્વપિ ફલેષ્વિદમુત્કટેન ॥ ૯ ॥

લગ્નથી શુભ ગ્રહ^૩ ઉપચય^૪ સ્થાનમાં રહેલ હોય તો મનુષ્ય બહુ ધ-

૧. જે અથવા તેથી વધારે ગ્રહ યોગકર્તા થતા હોય તો સર્વે ગ્રહનું ક્ષણ સાથે થાયછે.

૨. એટલે રાત્રીનો જન્મ હોય તો અદશ્ય ચક્રાર્ધમાં રહેલો ચંદ્ર દુઃખ આ-
પેછે ને દશ્ય ચક્રાર્ધમાં રહેલો ચંદ્ર સુખ આપેછે.

૩. બુધ, ગુરુ અને શુક્ર.

૪. લગ્ન અને ચંદ્ર બન્નેથી ઉપચય સ્થાનમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય અતિ ધની થાયછે.

નાઠ્ય થાયછે; અને ચંદ્રથી શુભ ગ્રહ ઉપચય રાશિમાં રહેલા હોય તો સાધારણ ધનવાન થાયછે.^૧ એ ગ્રહ ઉપચય સ્થાનમાં રહેલા હો તો મનુષ્ય સાધારણ પૈસાદાર થાયછે. જો એમાંનો એક ગ્રહ ઉપચય સ્થાનમાં રહેલો હોય તો તે થોડાં દ્રવ્યવાળો થાયછે. મનુષ્યનો જન્મ ખીન્ન નેષ્ટ યોગમાં થયો હોય તોપણ આ યોગ થવાથી એ નેષ્ટ યોગનું ફળ થતું નથી. ॥ ૯ ॥

इति श्रीबृहज्जातके चन्द्रयोगाध्यायः ॥ १३ ॥

પ્રકરણ ૧૪ મું.

દ્વિગ્રહયોગ ફળ.

तिग्मांशुर्जनयत्युपेशसहितो यन्त्राश्मकारन्नरम्भौमे-
नाद्यतरं बुधेन निपुणं धીकीर्तिसौख्यान्वितम् ॥ क्रूरं
वाक्पतिनान्यकार्यनिरतं शुक्रेण रङ्गायुर्धैर्लब्धस्वं रवि-
जेन धातुकुशलं भाण्डप्रकारेषु वा ॥ १ ॥

જન્મ વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય અગ્નિયંત્ર બનાવનાર^૧ અને પથ્થરનું કામ જાણનાર થાયછે; સૂર્ય અને મંગળ સાથે રહેલા હોય તો મનુષ્ય પાપ કર્મ કરવામાં લાગેલો રહેછે; સૂર્ય અને બુધ સાથે રહેલા હોય તો મનુષ્ય નિપુણતાવાળો, વિચક્ષણ, પ્રખ્યાત અને સુખી થાયછે; સૂર્ય અને ગુરુ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય ક્રૂર અને પરકાર્યનો કરનાર થાયછે; સૂર્ય અને શુક્ર એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય જાહેર રમત ગમત અને હથિઆરથી દ્રવ્ય મેળવે છે; અને સૂર્યને શનિ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય ધાતુકામ અને માટીનાં વાસણ બનાવવાના કામમાં હુશિઆર થાયછે. ॥ ૧ ॥

૧. ત્રીજો, છઠો, દશમો અને અગિઆરમો ભાવ.

૨. દીકાદાર ભટ્ટ ઉત્પલના અર્થ પ્રમાણે શત્રુઓનો નાશ કરી શકાય તેવાં અગ્નિયંત્રો બનાવી જાણનાર.

કૂટસ્ત્યાસવકુસ્મભવપ્ત્યમશિવમ્માતુઃ સવક્રઃ શશી
સજઃ પ્રશ્રિતવાક્યમર્થનિપુણં સૌભાગ્યકીર્ત્યાન્વિતમ્ ॥
વિક્રાન્તકુલમુચ્ચમસ્થિરમર્તિં વિત્તેશ્વરં સાક્ષિરા વ-
સ્ત્રાણાં સસિતઃ ક્રિયાદિકુશલં સાર્કિકઃ પુનર્ભૂસુતમ્ ॥ ૨ ॥

ચંદ્રની સાથે મંગળ જન્મ વખતે રહેલા હોય તો હુનરનાં કાર્ય સ્ત્રી,
દાશ, અને વાસણનાં વેચાણથી મનુષ્ય પૈસો મેળવે છે અને પોતાની મા-
તાને દુઃખ દેનાર થાયછે; ચંદ્ર અને બુધ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મ-
નુષ્ય મીઠી વાણીવાળો, દુભાસ્યાતું કામ જાણનાર, લોકપ્રિય અને પ્રખ્યાત
થાયછે; ચંદ્ર અને ગુરુ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય શત્રુને છત-
નાર, કુળમાં મુખી, અસ્થિર ચિત્તવાળો અને બહુ દ્રવ્યવાન થાયછે; ચંદ્ર અને
શુક્ર એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય વસ્ત્રનાં^૧ કામમાં હુશિયાર થા-
યછે; અને ચંદ્ર તથા શનિ સાથે રહેલા હોય તો મનુષ્ય પુનર્ભૂ સ્ત્રીનો
પુત્ર થાયછે. ॥ ૨ ॥

મૂલાદિસ્નેહકૂટૈર્વ્યવહરતિ વણિક્ વાહુયોદ્ધા સ-
સૌમ્યે પુર્ય્યાધ્યક્ષઃ સજીવે ભવતિ નરપતિઃ પ્રાપ્તવિ-
ત્તો દ્વિજો વા ॥ ગોપો મહોથ દક્ષઃ પરયુવતિરતો
ચૂતકૃત્સાસુરેજ્યે દુઃસ્વાર્ત્તોઽસત્યસન્ધઃ સસવિતૃતન-
યે ભૂમિજે નિન્દિતશ્ચ ॥ ૩ ॥

જન્મ વખતે મંગળ અને બુધ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય
કંદ મૂળ, તેલ, કારીગીરીની વસ્તુઓના ધંધામાં કુશળ થાયછે અને દ્વંદ્વયુ-
ધમાં હુશિયાર હોયછે; મંગલ અને ગુરુ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મ-
નુષ્ય કોઈ ગામનો મુખી અથવા રાજા થાયછે ને પૈસો મેળવે છે અથવા
બ્રાહ્મણ થાયછે. મંગલ અને શુક્ર એક રાશિમાં સાથે પડેલા હોય તો મ-
નુષ્ય ગાયોનું રક્ષણ કરનાર દ્વંદ્વયુદ્ધ કરનાર, ચતુર, વેશ્યાઓનો તથા પરસ્ત્રી-
ઓનો લોગ કરનાર, ને જીગારી થાયછે; અને મંગલ અને શનિ સાથે ર-
હેલા હોય તો મનુષ્ય શોકાગ્રસ્ત, જીદો અને સર્વજન નિંધ થાયછે. ॥ ૩ ॥

૧. કપડાં વણવાં, રંગવાં, ધોવાં તથા વેચવાં વિગેરેના કામમાં.

સૌમ્યેરઙ્ગચરો વૃહસ્પતિયુતેગીતમિયો નૃત્યવિદ્વાગ્મી
ભૂગણપઃ સિતેન મૃદુના માયાપદુર્લભકઃ ॥ સદ્વિદ્યો
ધનદારવાન્ વહુગુણઃ શુક્રેણ યુક્તે ગુરૌ જ્ઞેયા રમ-
શ્રુકરોઽસિતેન ઘટકૃજ્ઞાતોન્નકારોપિ વા ॥ ૪ ॥

જન્મ વખતે બુધ અને ગુરુ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય
દંદયુક્તમાં કુશળ, ગાય અને નાયનો શોકિન થાય છે; બુધ અને શુક્ર
એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય સારી વાણીવાળો, અને મનુષ્ય અને
દેશપર અમલ ચલાવનાર થાયછે; ને બુધ તથા શનિ સાથે રહેલા હોય તો
મનુષ્ય ખીજાઓને ઠગવામાં કુશળ અને પોતાના ધર્મગુરુની શિક્ષાથી વિ-
રૂધ ચાલનાર થાયછે; જો ગુરુ અને શુક્ર એક રાશિમાં સાથે રહેલા હોય
તો મનુષ્ય સારી વિદ્યાવાળો, ધન સ્ત્રી અને સદગુણવાળો થાયછે; અને ગુરુ
તથા શનિ એક રાશિમાં રહેલા હોય તો મનુષ્ય હનિમ, કુંભાર અથવા ર-
સોયો થાયછે. ॥ ૪ ॥

અસિતસિતસમાગમેલ્પચક્ષુર્યુવતિસમાશ્રયસમ્પ્રવૃદ્ધવિ-
ત્તઃ ॥ ભવતિ ચ લિપિપુસ્તચિત્રવેત્તા કથિતફ-
લૈઃ પરતો વિકલ્પનીયાઃ ॥ ૫ ॥

જન્મ વખતે શુક્ર અને શનિ સાથે રહેલા હોય તો મનુષ્ય (સોઈ-
આઈ) ટુંકી દૃષ્ટિવાળો, યુવાન સ્ત્રીના કારણથી મેળવેલાં દ્રવ્યવાળો, અને
પુસ્તક લખવામાં તથા ચિતરવાના કામમાં કુશલ થાયછે. આ દ્વિઅહ યો-
ગનાં ફળ પરથી આદિ સપ્તઅહ યોગનાં ફળની કલ્પના કરી લેવી. १ ॥ ૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरविरचिते बृहज्जातके द्विग्रह-
योगाध्यायश्चतुर्दशः ॥ १४ ॥

૧ આદિ અહ યોગનાં ફળ સારવાલી તથા ન્વતક પારિજતકમાં આપવામાં
આવેલ છે તે વાચનારે જોવો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પ્રવૃજ્ઞા યોગ^૧

एकस्थैश्चतुरादिभिर्बलयुतैर्जाताः पृथग्वीर्यगैः शा-
क्याजीविकभिक्षुवृद्धचरका निर्ग्रन्थवन्याशनाः ॥
माहेयज्ञगुरुक्षपाकरसितप्राभाकरीनैः क्रमात्प्रव्रज्या व-
लिभिः समा परिजितैस्तत्स्वामिभिः प्रच्युतिः ॥ १ ॥

જે મનુષ્યના જન્મ વખતે ચાર અથવા વધારે^૧ ગ્રહ બલવાન થઈ^૩
એક રાશિમાં રહેલા હોય તે મનુષ્ય તેમનાં બળવાન ગ્રહના પંથનો યોગી
થાયછે,^૪ મંગળનો પંથ શાક્ય,^૫ બુધનો યતિ,^૬ ગુરુનો આજીવિક,^૭ ચંદ્રનો
વૃદ્ધ શ્રાવક એટલે કાપાલિક પંથ,^૮ શુક્રનો ચરક પંથ,^૯ શનિનો નસ્ટ્ર પંથ,^{૧૦}
અને સૂર્યનો તપસ્વીનો પંથ^{૧૧} છે. યોગ અપાવનાર ગ્રહ યુદ્ધમાં પરાજય
પામેલ હોય તો મનુષ્યને જોગ લેવડાવી પાછળથી પૂર્વ અવસ્થામાં તેને
લાવેછે. ॥ ૧ ॥

रविलुप्तकरैरदीक्षिता वलिभिस्तद्गतभक्तयो नराः ॥

अभियाचितमात्रदीक्षिता निहतैरन्यनिरीक्षितैरपि ॥ २ ॥

૧ જે યોગ થવાથી મનુષ્ય સંસારનો ત્યાગ કરી જોગ લેછે તે યોગ આ
પ્રકારણમાં આચાર્ય કહેલ છે.

૨ એટલે પાંચ, છ કે સાત.

૩ જે કોઈપણ ગ્રહ બળવાન ન હોય તો પ્રવૃજ્ઞા યોગ થતો નથી.

૪ જે એક કરતાં વધારે ગ્રહ બળવાન હોય તો એક તરેહની પ્રવૃજ્ઞા
ન થતાં વધારે પ્રવૃજ્ઞા બળના પ્રમાણમાં થાયછે.

૫ એટલે રક્તાંબર ધારણ કરનાર બુદ્ધ લોકોના યોગીનો પંથ.

૬ જૈન સાધુનો પંથ,

૭ ભિક્ષાવૃત્તિ કરવાનો પંથ. આ પંથમાં રહેનાર પોતાનાં કુટુંબને તથા કે-
વળ ભિક્ષા ઉપર આજીવિકા ચલાવે છે.

૮ શિવનો પંથ.

૯ એટલે જે પંથમાંના યોગીઓ હાથમાં ચક્ર લઈ ફરેછે.

૧૦ આ પંથના યોગીઓ નાગાજ ફરેછે.

૧૧ આ પંથના યોગીઓ જંગલમાં ફળ મૂળપર રહી ઈશ્વરભક્તિ કરેછે.

પરંતુ બળવાન પ્રવૃજ્ઞા દેનાર ગ્રહ અસ્તંગત હોય તો તે મનુષ્યને દિક્ષિત (સાધુ) બનાવતો નથી પણ સાધુનો ભક્ત બનાવે છે. યુદ્ધમાં પરાજીત થયેલ બળવાન ગ્રહ ખીબા ગ્રહથી બેવાયલો હોય તો મનુષ્ય દિક્ષિત થતો નથી; પરંતુ દિક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળો થાય છે. ॥ ૨ ॥

જન્મેશોન્યૈયદૃષ્ટોર્કપુત્રમ્પશ્યત્યાર્કિર્જન્યપંવાવલો-
નમ્ ॥ દીક્ષામ્પ્રાપ્નોત્યાર્કિદ્રેષ્કાણસંસ્થેભૌમાર્ક્યશે
સૌરદૃષ્ટે ચ ચન્દ્રે ॥ ૩ ॥

ચંદ્રની જન્મવખતની રાશિનો સ્વામી શનિને જોતો હોય ને તેનાપર ખીબા કોઈપણ ગ્રહની દૃષ્ટિ ન હોય,^૧ અથવા ચંદ્રની રાશિના સ્વામીને શનિ જોતો હોય ને તે નિર્બળ હોય તો મનુષ્ય સાધુ થાય છે.^૨ ચંદ્ર શનિના દ્રેકાણમાં અથવા શનિ કે મંગલના નવાંશમાં રહે હોય ને તેને શનિ જોતો હોય તો મનુષ્ય જોગ લે છે.^૩ ॥ ૩ ॥

સુરગુરુરાશિહોરાસ્વાર્કિદૃષ્ટાસુ ધર્મે ગુરુરથ નૃપતીનાં
યોગજસ્તીર્થકૃત્સ્યાત્ ॥ નવમભવનસંસ્થે મન્દગેન્યૈર-
દૃષ્ટે ભવતિ નરપયોગે દીક્ષિતઃ પાર્થિવેન્દ્રઃ ॥ ૪ ॥

જન્મવખતે ગુરુ, ચંદ્ર અને લગ્નને શનિ જોતો હોય, ગુરુ લગ્નથી નવમા ભાવમાં રહેલો હોય, અને તે સાથે કોઈ રાજયોગ થયો હોય તો મનુષ્ય અર્થ શાસ્ત્રના ગ્રંથ લખનાર થાય છે.^૪ જન્મવખતે શનિ નવમ ભાવમાં રહેલ હોય ને તેને કોઈપણ ગ્રહ જોતો ન હોય ને તે સાથે રાજયોગ થયો હોય તો જન્મનાર રાજા અને યતિ બન્ને થાય છે.^૫ ॥ ૪ ॥

इति श्रीबृहज्जातके प्रत्रज्यायोगाध्यायः पञ्चदशः ॥ १५ ॥

૧ આ યોગમાં ચંદ્રની રાશિ અને શનિ એમાંનો જે બળવાન હોય તેના પંથનો મનુષ્ય સાધુ થાય છે.

૨ શનિના પંથનો સાધુ થાય છે.

૩ શનિના પંથનો સાધુ થાય છે.

૪-૫ જે એક રાજયોગ હોય તો ગ્રંથકર્તા થાય છે; પરંતુ વધારે રાજયોગ હોય તો રાજા થાય છે. ને એક હોય તો ગ્રંથ કર્તા થાય છે. અને રાજયોગ ન હોય તો મનુષ્ય સાધુ થાય છે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

જન્મનક્ષત્ર ૩૭.

પ્રિયભૂષણઃ સુરૂપઃ સુભગો દક્ષોશ્વિનીષુ મતિમાંશ્ચ ॥

કૃતનિશ્ચયશ્ચ સત્યારુદક્ષસુલ્લિતશ્ચભરણીષુ ॥ ૧ ॥

અશ્વિનિ નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ ધરેણાનો શોકીન, રૂપાળો, સારાં ભાગ્યવાળો ને ડાહ્યો થાય છે. અને ભરણી નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ કૃતનિશ્ચયી, સત્ય વાદી, નિરોગી શક્તિમાન અને વિગત શોક થાય છે. ॥ ૧ ॥

વહુશુક પરદારરતસ્તેજસ્વી કૃત્તિકા તુ વિખ્યાતઃ ॥

રોહિણ્યાં સત્યશુચિઃ પ્રિયંવદઃ સ્થિરમતિઃ સુરૂપશ્ચ ॥ ૨ ॥

કૃતિકા નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસ ધણું ખાનાર, પરસ્ત્રીમાં આશક્ત, તેજસ્વી અને પ્રખ્યાત થાય છે. રોહિણીમાં જન્મેલો માણસ સત્યવાદી, પારકા ધનમાં વૃત્તિ નહિ, રાખનાર, ચોખી ચાલનો, મીઠું બોલનાર, સ્થિર વિચારનો અને સ્વરૂપવાન થાય છે. ॥ ૨ ॥

ચપલશ્ચતુરો મીરુઃ પટુરુત્સાહી ધની મૃગે મોગી ॥

શઠગર્વિતઃ કૃતઘ્નો હિંસ્રઃ પાપશ્ચ રૌદ્રક્ષે ॥ ૩ ॥

મૃગશીર્ષમાં જન્મેલો માણસ ચપલ, ચતુર, ખીકણ, હુશિયાર, ઉત્સાહી, ધનવાન અને ભોગ ભોગવનાર થાય છે. આર્દ્રા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ હુઝ્યો, ગર્વીષ, કૃતઘ્ની, હિંસા કરનાર, અને પાપી થાય છે. ॥ ૩ ॥

દાન્તઃ સુસ્વી સુશીલો દુર્મેધા રોગભાક્ પિપાસુશ્ચ ॥

અલ્પેન ચ સન્તુષ્ટઃ પુનર્વસૌ જાયતે મનુજઃ ॥ ૪ ॥

પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં જન્મેલો માણસ તપ અને ક્લેશ સહન કરનાર, સુખી, સુશીલ, કમઅક્લ, રોગી, તૃષ્ણાતુર, અને નજીવી વસ્તુથી સંતોષ પામનાર થાય છે. પુષ્ય નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ શાન્ત આત્માવાળો, લોકપ્રિય, પંડિત, ધનવાન, અને ધર્મમાં રહેનાર થાય છે. ॥ ૪ ॥

શાન્તાત્મા સુભગઃ પण्डितो धनी धर्मसंस्तुतः पुण्ये ॥

शठः सर्वभक्षपापः कृतघ्नधूर्तश्च भौजङ्गे ॥ ५ ॥

આરક્ષેષા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ હુચ્ચો, સર્વભક્ષી, પાપી, કૃતઘ્ની, ને ધૂતારો થાય છે. મધ્યા નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસ ધણા ચાકર-નક્ષરવાળો, ધનવાન, ભોગ ભોગવનાર, દેવ અને પિતૃનો ભક્ત અને મોટાં કામ કરનાર થાય છે. ॥ ૫ ॥

વહુમૃત્યુધનો ભોગી સુરપિતૃમક્તો મહોદયમઃ પિત્ર્યે ॥

પ્રિયવાગ્દાતા દ્યુતિમાનટનો વૃષસેવકો ભાગ્યે ॥ ૬ ॥

પૂર્વાશાદ્યુની નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ મીઠું બોલનાર, ઉદાર, તેજસ્વી, રખડુ, અને રાજમાં નોકરી કરનાર થાય છે. ઉત્તરાશાદ્યુની નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ લોકપ્રિય, વિદ્યાથી ધન કમાવનાર, ભોગી અને સુખથી રહેનાર થાય છે. ॥ ૬ ॥

સુભગો વિદ્યામ્નધનો ભોગી સુખમાક્ દ્વિતીયફાલ્ગુ-

ન્યામ્ ॥ ઉત્સાહી ધૃષ્ટપાનપો ઘૃણી તસ્કરો હસ્તે ॥ ૭ ॥

હસ્ત નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસ ઉત્સાહી, લાજ વિનાનો, દયાહીન, પાનકરનાર અને ચોર થાય છે. ચિત્રા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ જુદા જુદા રંગનાં વસ્ત્ર અને પૂલની માળાઓ પહેરનાર, સુલોચન અને ધાટીલાં અવયવોવાળો થાય છે. ॥ ૭ ॥

ચિત્રામ્બરમાલ્યધરઃ સુલોચનાઙ્ગશ્ચ ભવતિ ચિત્રા-

યામ્ ॥ દાન્તો વણિક્ કૃપાલુઃ પ્રિયવાગ્ધર્માશ્રિતઃ

સ્વાતૌ ॥ ૮ ॥

સ્વાતિ નક્ષત્રમાં જે માણસનો જન્મ થયો હોય તે માણસ, માયાળુ, શાંત, મનને નિયમમાં રાખનાર, વ્યાપારમાં કુશળ, દયાળુ, મીઠું બોલનાર, અને સ્વધર્મમાં રહેનાર વા દાન પુન્ય કરનાર થાય છે. વિશાખા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ અદેખો, લોભી, કાંતિવાળો, વાચાળ, અને કળ્યાળો થાય છે. ૮

ઈર્ષુર્લબ્ધઃ કૃતિમાન્વચ્ચનપટુઃ કલહકૃદ્વિશાસ્વાસુ ॥

આલ્બ્યો વિદેશવાસી ક્ષુધાલુરંટનોનુરાધાસુ ॥ ૯ ॥

અનુરાધા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ પૈસાવાળો, પ્રદેશમાં રહેનાર, ભૂખરો, અને જગો જગોએ રખડનાર થાય છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસ થોડા મિત્રવાળો, સંતોષી, ધર્મ કરનાર, અને અત્યંત ક્રોધી થાય છે. ૧૦

જ્યેષ્ઠાસુ ન વહુમિત્રઃ સન્તુષ્ટો ધર્મવિત્પ્રચુરકોપઃ ॥

મૂલે માની ધનવાન્ સુખી ન હિંસ્રઃ સ્થિરો ભોગી ૧૦

મૂલ નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસ માનાભીલાષી, ધનવાન, સુખી, અ-
હિંસક, સ્થિર વિચારનો અને ભોજ શોકમાં રહેનાર થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

ઇષ્ટાનન્દકલત્રો માની દૃઢસૌહૃદશ્ચ જલદૈવે ॥

વૈશ્વે વિનીતધાર્મિકવહુમિત્રકૃતજ્ઞસુભગશ્ચ ॥ ૧૧ ॥

પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસને મનપસંદ સ્ત્રી મળે છે ને પોતે
અભીમાની અને ગાઢ મૈત્રી કરનાર થાય છે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જ-
ન્મેલ મનુષ્ય આસાંકિત, ધાર્મિક, બહુ મિત્રવાળો, કૃતજ્ઞ, અને લોકપ્રિય,
થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

શ્રીમાન્શ્રવણે દ્યુતિમાનુદારદારો ધનાન્વિતઃ સ્વ્યાતઃ ॥

દાતાઢ્યશૂરગીતપ્રિયો ધનિષ્ઠાસુ ધનલુબ્ધઃ ॥ ૧૨ ॥

શ્રવણ નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ, શ્રીમાન્, બહુશ્રુત, ઉદાર, સ્ત્રી
અને ધનયુક્ત અને પ્રખ્યાત થાય છે. ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ;
ઉદાર, દોલતવાળો, શૂરો, ગીતપ્રિય અને ધનનો લોભી થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

સ્ફુટવાગ્વ્યસની રિપુહા સાહસિકઃ શતભિષાસુ દુ-

ર્ગાઢ્યઃ ॥ ભાદ્રપદાસુદ્વિયઃ સ્ત્રીજિતધનપટુરદાતા ચ ॥ ૧૩ ॥

શતભિષા નક્ષત્રમાં જન્મેલ માણસ ચોખું અને કઠોર બોલનાર;
સત્યવાદી, વ્યસની, શત્રુને મારનાર, સાહસિક અને દુર્ગાંધ થાય છે. પૂર્વા-
ભાદ્રપદા નક્ષત્રમાં જન્મનાર માણસ, ઉદ્વિગ્ન, સ્ત્રીવશ્ય, ધનવાન, હુશિયાર
અને કબ્જુશ થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

વક્તા સુખી પ્રજાવાન્ જિતશત્રુધર્મી દ્વિતીયાસુ ॥

સમ્પૂર્ણાઢ્યઃ સુભગઃ શૂરઃ શુચિરર્થવાન્ પૌષ્ણે ॥ ૧૪ ॥

ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રમાં જન્મ હોય તો મનુષ્ય ભાષણ કરનાર,
સુખી, પ્રજાવાન્, શત્રુ વિનાનો અને ધાર્મિક થાય છે. રેવતી નક્ષત્રમાં
બૃહ. ૧૩

જન્મેલો માણસ સંપૂર્ણ અવયવવાળો, લોકપ્રિય, અર્થમય પાંડિત્યવાળો, ખી-
જનાં ધનમાં અનાસ્થાવાન અને ધનીક થાય છે^૧ ॥ ૧૪ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृते बृहज्जातके नक्षत्रफलाध्यायः पो-
डशः ॥ १६ ॥

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ચંદ્રરાશિ ફળ.

प्रत्ताताम्रदृग्गुणशाकलघुभुक् क्षिप्रप्रसादोदनः कामी
दुर्वलजानुरस्थिरधनः शूरोज्जनावल्लभः ॥ सेवाज्ञः
कुनखी व्रणाङ्कितशिरा मानी सहोत्थाग्रजः शक्त्या
पाणितलेङ्कितोत्तिचपलस्तोयेतिभीरुः क्रिये ॥ १ ॥

જન્મ વખતે ચંદ્ર મેષ રાશિમાં રહેલો હોય તો મનુષ્ય ગોળ લાલ
આંખવાળો, શાકપત્રનો શોકિન, સાધારણ અતિ ઉષ્ણ ભોજન કરનાર, જલ-
દીથી ખુશી થનાર, મુસાફરીનો શોકિન, કામી, દુર્બલ, મજબૂત નંધાવાળો,
અલિત દ્રવ્યવાળો, યુદ્ધપ્રિય, અંગનાપ્રિય, સર્વને આજ્ઞા કરનાર, ખરાબ નખ-
વાળો, મસ્તકમાં વ્રણવાળો, માની, ભાઇઓમાં મોટો, હાથમાં શક્તિના આ-
કારના ચિન્હવાળો, ચળ સ્વભાવનો અને પાણીથી ડરનાર થાય છે. ॥ ૧ ॥

कान्तः खेलंगतिः पृथूरुचदनः पृष्ठास्यपार्श्वेङ्कितस्त्या-
गी क्लेशसहः प्रभुः ककुदवान् कन्याप्रजः श्लेष्मलः ॥
पूर्वैर्वन्धुयनात्मजैर्विरहितः सौभाग्ययुक्तः क्षमी दी-
प्ताग्निः प्रमदाप्रियः स्थिरसुहृन्मध्यान्त्यसौख्यो गवि ॥ २ ॥

જેના જન્મ વખતે ચંદ્ર વૃષભ રાશિમાં રહેલો હોય તે માણસ સુંદર
દેખાવનો, ખુબસુરત, મોટા મોં તથા નંધાવાળો થાય છે. તેની પીઠ, મોં
અને કાંધ અને પાંસળાં ઉપર તિલાદિ ચિન્હ થાય છે. તથા દાન દેવામાં

૧ અશ્વિનીથી તે રેવતી પર્યંતનાં નક્ષત્રનાં ફળ ચંદ્ર જે બળવાન હોય
તો બરોબર થાય છે.

ઉદાર, દુઃખી, મોટી વગેરે અને સત્તા ધરાવનાર, ગળાપર ખુંધવાળો, કન્યા-
પ્રજ, કફાદ્ભવ વ્યાધિમાંથી દુઃખ ભોગવનાર, સગાં વહાલાંથી વિખુટા પડેલો,
ધન અને પુત્ર વિનાનો અથવા તેથી બુદ્ધો પડેલો, સરલ અને શાંત સ્વભા-
વવાળો, બહુ ખાનાર, સ્ત્રીઓનો શોકિન, મિત્રવલ્લભ અને પોતાની છંદશીના
આદ્ય અને અંત્ય ભાગમાં સુખ ભોગવનાર થાય છે. ॥ ૨ ॥

સ્ત્રીલોલઃ સુરતોપચારકુશલસ્તામ્રેક્ષણઃ શાસ્ત્રવિદ્ દૂતઃ
કુંચિતમૂર્દ્ધજઃ પટ્ટમતિર્હાસ્યેક્ષિતચૂતવિત્ ॥ ચાન્વર્વક્ષઃ
પ્રિયવાક્ પ્રમક્ષણરુચિર્ગીતપ્રિયો નૃત્યવિત્ ક્ષીર્બૈર્યા-
તિ રતિં સમુન્નતનસશ્ચન્દ્રે તૃતીયક્ષમે ॥ ૩ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે ચંદ્ર મિથુન રાશિમાં હોય તે માણસ અં-
ગનાપ્રિય, કામી, રાતી આંખવાળો, શાસ્ત્ર જાણનાર, દૂતકાર્ય કરનાર, ગુછા-
દાર વાળ અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાન, મસ્કરી કરી બીજાં મનુષ્યોના વિચારો જાણી
લેવામાં ચતુર, રમતમાં ચતુર, સુંદર ખાંધાનો, મીઠાં ખોલો, બહુ ખાનાર,
ગાયનનો શોકીન, નૃત્યકળા જાણનાર, વિધવાઓનો સંગ કરનાર અને મોટાં
નાકવાળો થાય છે. ॥ ૩ ॥

આવકદ્રુતગઃ સમુન્નતકટિઃ સ્ત્રીનિર્જિતઃ સત્સુહૃદૈવ-
જ્ઞઃ પ્રચુરાલયક્ષયધનૈઃ સંયુજ્યતે ચન્દ્રવત્ ॥ હ્રસ્વઃ
પીતગલઃ સમેતિ ચ વશં સામ્ના સુહૃદ્વત્સલસ્તોયોઘા-
નરતઃ સ્વવેશ્મસહિતે જાતઃ શશાઙ્કે નરઃ ॥ ૪ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે ચંદ્ર કર્કરાશિમાં રહેલો હોય છે, તે માણસ,
વાંકા શરીરવાળો, ઉતાવળું ચાલનાર, હંચી હડપચીવાળો, સ્ત્રીવશ્ય, ઉત્તમ
મિત્રવાળો, જ્યોતિષશાસ્ત્ર જાણનાર, ઘણાં ધરવાળો, ચંદ્રની કળાની માફક
વધ ધટ થતી દોલતવાળો, હુંકો, જાડાં ગળાંવાળો, માયાળુ શબ્દથી ભોળવા-
ઈજનાર, મિત્રપ્રિય અને ખાણી તથા જંગલનો શોકિન થાય છે. ॥ ૪ ॥

તીક્ષ્ણઃ સ્થૂલહનુર્વિશાલવદનઃ પિન્નેક્ષ્ણોલ્પાત્મજઃ
સ્ત્રીદ્વેષી પ્રિયમાંસકાનનનગઃ કુપ્યત્યકાર્યે ચિરમ્ ॥
ક્ષુત્તૃષ્ણોદરદન્તમાનસરુજાસમ્પીડિતસ્ત્યાગવાન્ વિ-
ક્રાન્તસ્થિરધીસુગર્વિવતમના માતુર્વિધેયોર્કમે ॥ ૫ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે ચંદ્ર સિંહ રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ ક્રોધી, મોટાં કપોળવાળો, પોળા મોનો, કાખરી આંખવાળો, અલ્પપુત્ર, સ્ત્રીદ્વેષી, માંસાહારી, લુપ્ત, તરસ, પેટનો દુખાવો, દાંતની પીડા અને તેવાંજ ધીન્ન શારીરિક કારણથી દુઃખ ભોગનાર, ઉદાર, બહાદૂર, સ્થિર સ્વભાવવાળો, ગરમ મિત્રજી અને માતાપર વધારે હેતુ રાખનાર થાય છે. ॥ ૫ ॥

ત્રીદામન્થરચારુવીક્ષણગતિઃ સ્વસ્તાંશવાહુઃ સુખી શ્લ-
ક્ષણઃ સત્યરતઃ કલાસુ નિપુણઃ શાસ્ત્રાર્થવિદ્યાર્મિકઃ ॥
મેધાવી સુરતપ્રિયઃ પરગૃહૈર્વિતૈશ્ચ સંયુજ્યતે કન્યાયા-
મ્પરદેશગઃ પ્રિયવચાઃ કન્યાપ્રજોલ્પાત્મજઃ ॥ ૬ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે ચંદ્ર કન્યા રાશિમાં રહેલ હોય તે સુંદર અને મીઠી નજરવાળો, વિનયી, ખભા તરફના ભાગ ખેસેલ હોય તેવો, સુખી, ક્રા-
મળ શરીરવાળો, સાચો રંગ, રાગ અને નૃત્યકળામાં કુશળ, શાસ્ત્રવેત્તા, સદ્-
ગુણી અને ચાલાક, કામી, અન્યનાં ઘર અને મિલકતોનો ઉપભોગ કરનાર,
પ્રદેશવાસી, મીઠા બોલો અને બહુ થોડા છોકરા તથા કન્યાવાળો થાયછે. ॥ ૬ ॥

દેવબ્રાહ્મણસાધુપૂજનરતઃ પ્રાજ્ઞઃ શુચિઃ સ્ત્રીજિતઃ પ્રા-
શુશ્રોન્નતનાસિકઃ કૃશચલદ્રાત્રોટનોર્થાન્વિતઃ ॥ હી-
નાજ્ઞઃ ક્રયવિક્રયેષુ કુશલો દેવદિનામા સરુગ્વન્ધૂના-
મુપકારકૃદિરુષિતસ્યુક્તસ્તુ તૈઃ સમ્પન્ને ॥ ૭ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે ચંદ્ર તુલ રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ દેવ બ્રાહ્મણની પૂજા કરનાર, પવિત્ર, ચતુર, પારકાનાં ધનમાં આશા નહીં રા-
ખનાર, ધર્મી, સ્ત્રીવશ્ય, બાંધે હિંચો, હિંચા નાકવાળો, પાતળાં ખોડવાળાં અ-
વયવોવાળો, મુસાફરીનો શોકિન, પૈસાદાર, વ્યાપારી, વિદ્વાનો તરફથી ઉપાધી
મેળવનાર, માંદા ચેહેરાવાળો, પોતાનાં કુટુંબનું રક્ષણ કરનાર અને સગાંઓથી
અપમાન સાથે તબ્બલો થાય છે. ॥ ૭ ॥

પૃથુલનયનવક્ષા વૃત્તજંઘોરુજાનુર્જનકગુરુવિયુક્તઃ શૈ-
શવે વ્યાધિતશ્ચ ॥ નરપતિકુલપૂજ્યઃ પિંગ્લઃ ક્રૂરચેષ્ઠો
ક્ષપકુલિશખગાઙ્ગશ્ચન્નપાપોલિજાતઃ ॥ ૮ ॥

જેના જન્મ વખતે ચંદ્ર વૃશ્ચિક રાશિમાં હોય તે માણસ વિશાલ છાતી

અને આંખવાળો, ગોળ જંઘા અને ગુંઠણવાળો, પોતાનાં મા-આપ તથા ગુરૂથી જુદો પડનાર, નાની અવસ્થામાં રોગીઓ, રાજ્યમાનવાળો, હુરો, ખટપટીઓ હાથ અને પગમાં મત્સ્ય તથા વજ્રયુધના ચિન્હવાળો અને પોતાનાં પાપને ઢાંકનાર થાય છે. ॥ ૮ ॥

વ્યાદીર્ઘાસ્યશિરોધરઃ પિતૃધનસ્ત્યાગી કવિર્વીર્યવા-
ન્વક્તા સ્થૂલરદશ્રવોધરનસઃ કર્મોદ્યતઃ શિલ્પવિત્ ॥
કુઙ્ગાંશઃ કુનર્ત્વી સમાંસલભુજઃ પ્રાગલ્ભ્યવાન્ધર્મ-
વિદ્વન્ધુદ્વિદ્ ન બલાત્સમૈતિ ચ વશં સામ્નૈકસાધ્યો-
શ્વજઃ ॥ ૯ ॥

જેના જન્મ વખતે ચંદ્ર ધનરાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ લંબગોળ ચેહરાવાળો, કુટુંબોપાર્જિત દ્રવ્યનો ભોગવનાર, ઉદાર લેખક, બળવાન, વા-ચાળ, મોટા દાંત, કાન, હોઠ અને નાકવાળો, બાહુમાં પ્રવર્તનાર, કલાકૌશલમાં હુશિયાર, વાંકા ચૂંકા ખભાવાળો, ખોડવાળા નખવાળો, ખરૂં સમજનાર, સ-ગાઓનો દ્રેષી ને માયાથી વશ થનાર થાય છે. ॥ ૯ ॥

નિત્યં લાલયતિ સ્વદારતનયાન્ ધર્મધ્વજોધઃ કૃશઃ
સ્વક્ષઃ ક્ષામકટિર્ગૃહીતવચનઃ સૌભાગ્યયુક્તોલસઃ ॥ શી-
તાલુર્મનુજોટનશ્ચ મકરે સત્વાધિકઃ કાવ્યકૃદ્ભુવ્યોગમ્ય-
જરાઙ્ગનાસુનિરતઃ સન્ત્યક્તલજ્જોઘૃણઃ ॥ ૧૦ ॥

જેના જન્મ વખતે ચંદ્રમા મકર રાશિમાં હોય છે, તે માણસ પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાંઓ પર હેત રાખનાર, સદ્ગુણી કામ કરનાર, પાતળાં અંગ, સારી આંખ અને પાતળી કમરવાળો, શઙકીઓ, માયાળુ, ધીમો, ઠંડી ન સ-હન કરનાર, ચળ સ્વભાવવાન, બળવાન, હુચ્ચો, નીચ કુળની વૃદ્ધ સ્ત્રી સાથે સંગ કરનાર, શરમ અને દયાવિનાનો થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

કરભગલઃ શિરાલુઃ સ્વરલોમશદીર્ઘતનુઃ પૃથુચરણો-
રુપૃષ્ઠજઘનાસ્યકટિર્જઠરઃ ॥ પરવનિતાર્થપાપનિરતઃ
ક્ષયવૃદ્ધિયુતઃ પ્રિયકુસુમાનુલેપનસુહૃત્ ઘટજોધ્વસહઃ ॥ ૧૧ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે ચંદ્રમા કુંભ રાશિમાં હોય તે માણસ ઉંટના જેવી લાંબી ડોકવાળો, સ્નાયુયુક્ત ખડખડલાં વાળવાળા શરીરવાળો, ઉંચા ખાંધાનો, મોટા પગ, નંધ, કેડ, પીઠ, મોં ને પેટવાળો, બહેરો, પરસ્ત્રીગામી,

પરપુરુષોનાં દુષ્કર્મમાં ભાગ લેનાર, વારંવાર ચડતીપડતીવાળો, સુગંધપ્રિય, મિત્રા-
નંદી અને ફરવાનો શોકિન થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

જલપરધનમોક્તા દારવાસોનુરક્તઃ સમરુચિરશરી-
રસ્તુજ્ઞનાસો વૃહત્કઃ ॥ અભિભવતિ સપત્રાન્ સ્ત્રીજિ-
તશ્ચારુદૃષ્ટિર્દ્યુતિનિધિધનમોગી પण्डितश्चान्त्यराशौ ॥ ૧૨ ॥

જેના જન્મ વખતે ચંદ્ર મીન રાશિમાં રહેલ હોય, તે માણસ દરીઆ-
માંથી ઉત્પન્ન થતી તેમજ દરેક પ્રકારની વસ્તુનો વેપાર કરનાર સ્ત્રી અને
કપડાં લતાનો શોકિન, સુંદર સંપૂર્ણ અવયવોવાળો, સુશોભિત દેદિપ્યમાન શ-
રીર, લાંબું નાક અને મોટા માથાવાળો, શત્રુને દમનાર, સ્ત્રીવશ્ય, સુંદર નેત્ર-
વાળો, ખુબસુરત, દોલતવાન, સુખી અને વિદ્વાન થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

बलवति राशौ तदधिपतौ च स्वबलयुतः स्याद्यदि तु-
हिनांशुः ॥ कथितफलानामविकलदाता शशिवदतो-
न्येष्यन्नुपरिचित्याः ॥ ૧૩ ॥

મનુષ્યના જન્મ વખતે જો ચંદ્ર ચન્દ્રાકાન્ત રાશિ, એટલે ચંદ્રમા જે
રાશિમાં રહેલ હોય તે રાશિ અને તેનો સ્વામી એ બન્ને પ્રખળ હોય તો આ
અધ્યાયમાં ચન્દ્રાકાન્ત રાશિનું જે ફળ કહ્યું તે મુજબ ખરાબર થાય છે. આ
રીમાર્ક બીજા ગ્રહના રાશિક્ષણને પણ લાગુ પડે છે. ॥ ૧૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृते बृहज्जातके राशिशीलाध्यायः
सप्तदशः ॥ ૧૭ ॥

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ગ્રહરાશિ શીલાધ્યાય.

प्रथितश्चतुरोत्तनोत्पवित्तः क्रियगे त्वायुधमृद्वितुङ्गभागे॥

૧. એ ત્રણમાં જે બળવાન હોય તો ઉક્તાક્ષમાનું થોડું ધણું ફળ થાય છે.
જો કે બળવાન હોય તો તેથી પણ ઓછું ફળ થાય છે. એ ત્રણમાં કોઈ પણ
બળવાન ન હોય તો એ ફળમાનું કશું પણ થવું નથી.

૨. આગળના અધ્યાય ૧૮ માં આચાર્યે ગ્રહની રાશિનું ફળ કહેલ છે તે સં-
બંધમાં આ કહેલ છે.

ગવિ વસ્ત્રસુગન્ધપણ્યજીવી વનિતાદ્વિઃ કુશલશ્ચ ગેય-
વાદ્યે ॥ ૧ ॥

જે માણસના જન્મ વખતે સૂર્ય પોતાના ઉચ્ચાંશ વિનાના^૧ મેષ રા-
શિના કોઈપણ અંશમાં રહેલો હોય, તે માણસ પથરાયલી કીર્તિવાળો, શક્તિ-
માન, રખડુ, થોડાં દ્રવ્યવાળો તથા શસ્ત્ર ઉપાડનાર થાય છે. અને વૃષભ
રાશિમાં સૂર્ય હોય તો તે કપડાં, ગંધ અને ખીજ વસ્તુનો વેપાર કરનાર,
સ્ત્રીદ્વેષી અને ગાયનકળામાં કુશલ થાય છે. ॥ ૧ ॥

વિદ્યાજ્યોતિષવિત્તવાન્મિથુનગે ભાનૌ કુલીરે સ્થિતે
તીક્ષ્ણોઽસ્ત્રઃ પરકાર્યકૃચ્છ્રમપથઃ ક્લેશૈશ્ચ સંયુજ્યતે ॥
સિંહસ્થે વનશૈલગોકુલરતિર્વીર્યાન્વિતોજ્ઞઃ પુમાન્
કન્યાસ્થે લિપિલેખ્યકાવ્યગણિતજ્ઞાનાન્વિતઃ સ્ત્રી-
વપુઃ ॥ ૨ ॥

મિથુન રાશિમાં સૂર્ય હોય તો મનુષ્ય વ્યાકરણ જાણનાર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર
જાણનાર અને પૈસાદાર થાય છે.

કર્ક રાશિમાં સૂર્ય હોય તો માણસ સ્વતંત્ર, ધાતકી, ગરીબ, પરકાર્ય-
કર્તા, અને પગે લાંબું ચાલવાથી દુઃખ સહન કરનાર થાય છે.

સિંહ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો માણસ જંગલ, પર્વત, અને ગૌશાલામાં
રહેવાનું પસંદ કરનાર, બળવાન, અને મૂર્ખ થાય છે.

કન્યા રાશિમાં સૂર્ય હોય તો માણસ લીપી, લેખન, અને ગણિત કા-
મમાં ચતુર થાય છે ને તેના શરીરનો બાંધો સ્ત્રીના જેવો થાય છે. ॥ ૨ ॥

જાતસ્તૌલિનિ શૌણ્ડિકોઘ્વનિ રતો હૈરણ્યકો નીચ-
કૃત્ ક્રૂરઃ સાહસિકો વિષાર્જિતધનઃ શસ્ત્રાન્તગોલિ-
સ્થિતે ॥ સત્પૂજ્યો ધનવાન્ ધનુર્દ્વરગતે તીક્ષ્ણો ભિ-
ષકારુકો નીચોજ્ઞઃ કુવણિક્ મૃગેલપધનવાન્ લુબ્ધો-
ન્યભાગ્યે રતઃ ॥ ૩ ॥

૧ સૂર્ય ઉચ્ચાંશમાં હોય તો મનુષ્ય ગણેજ ધનાઢય, એક જ સ્થાનમાં રહેનાર,
હથિઆરબંધ, ચાકર નફરાવાળો, ઘણેજ કીર્તિમંદ અને શક્તિમાન થાય છે.

જે માણસના જન્મ વખતે સૂર્ય તુલ્ય રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ દાઝ પીનાર તથા ખનાવનાર, ચલ સ્વભાવવાળો, યંત્રથી આસવ ખનાવી જાણનાર અને નિંધ કામ કરનાર થાય છે.

વૃશ્ચિક રાશિમાં સૂર્ય હોય તો કૂર સ્વભાવવાળો, અવિચારે કામ કરનાર, ઝેર વિગેરેથી પૈસા કમાવનાર, અને શસ્ત્રક્રિયામાં ધણેજ હુશિઆર થાય છે.

ધન રાશિમાં સૂર્ય હોય તો મનુષ્ય, ગુરુ અને પૂજ્યથી પૂજાયલો, પૈસાદાર, સ્વતંત્ર, ધર્મી અને વૈદ્યવિદ્યા જાણનાર થાય છે. ॥ ૩ ॥

નીચો ઘટે તનયભાગ્યપરિચ્યુતોઽસ્વસ્તોયોત્યપણ્યવિ-
મ્ભવો વનિતાદ્વતોન્ત્યે ॥ નક્ષત્રમાનવતનુપ્રતિમે વિ-
ભાગે લક્ષ્માદિશેત્તુહિનરશ્મિદિનેશયુક્તે ॥ ૪ ॥

જેના જન્મ વખતે મકર રાશિમાં સૂર્ય રહેલ હોય તે માણસ પોતાનાં કુળને અછાજતાં કામ કરનાર, અજ્ઞાન, હલકી વસ્તુઓનો વ્યાપાર કરનાર, થોડાં દ્રવ્યવાળો, લોભી અને પરાયાં મનુષ્યની મિલકતનો ઉપભોગ કરનાર થાય છે.

કુંભ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો તે માણસ પોતાની ઇંદગીમાં પોતાની આખરને અછાજતાં કામ કરનાર, ગરીબ અને અપુત્ર થાય છે.

અને મીન રાશિમાં સૂર્ય હોય તો તે માણસ જળોદ્ભવ વસ્તુનો વ્યાપાર કરનાર, સ્ત્રીથી પૂજા પામનાર અને સૂર્ય તથા ચંદ્રાકાંત રાશિસૂચક શરીરનાં અવયવપર લાખાં વિગેરે નિશાનવાળો થાય છે. ॥ ૪ ॥

નરપતિસત્કૃતોટનશ્ચમૂપવણિક્સધનઃ ક્ષતતનુશ્ચૌરભૂ-
રિવિષયાંશ્ચ કુજઃ સ્વગૃહે ॥ યુવતિજિતાન્સુહૃત્સુ વિ-
પમાન્ પરદારરતાન્ કુહકસુવેષભીરુપરુષાન્સિતમે
જનયેત્ ॥ ૫ ॥

જેના જન્મ વખતે મંગળ, મેષ અથવા વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ રાજમાન્ય, ચળ સ્વભાવવાળો, લશ્કરનો કમાન્ડર અથવા વ્યાપારી, પૈસાદાર, શરીરપર શસ્ત્રના ધાવાળો, ચોર અને ઈન્દ્રિયના વ્યાપારમાં મોજ માણનાર થાય છે.

મંગળ, વૃષભ અથવા તુલ્ય રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ સ્ત્રીવશ્ય, ગુદ, પરસ્ત્રીગામી, જાદુ જાણનાર, શરીર સુશોભિત રાખનાર, ખીકણ સ્વભાવવાળો અને ખાડાખખડાવાળા શરીરનો થાય છે. ॥ ૫ ॥

વૌધે સહસ્તનયવાન્ વિસુહૃત્કૃતજ્ઞો ગાન્ધર્વયુદ્ધકુશલઃ
કૃપણોભયોર્થી ॥ ચાન્દ્રેર્થવાન્ સલિલયાનસમર્જિત-
સ્વઃ પ્રાજ્ઞશ્ચ ભૂમિતનયે વિકલઃ સ્વલશ્ચ ॥ ૬ ॥

જેના જન્મ વખતે મંગળ, મિથુન અથવા કન્યા રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ ક્રાંતિમાન, પુત્રવાન અને મિત્રવિનાનો થાય છે. તે પરોપકારી, લડાઈ અને ગાયનકલામાં કુશલ, વૃશ્ચંસ, બીક વગરનો અને ભીખારી થાય છે.

કર્ક રાશિમાં મંગળ હોય તો તે માણસ પૈસાદાર, સમુદ્રપાર જઈ પૈસો કમાવનાર, ખોડવાળાં અંગવાળો અને પાપી થાય છે. ॥ ૬ ॥

નિઃસ્વઃ ક્લેશસહો વનાન્તરચરઃ સિંહેલપદારાત્મજો
જૈવે નૈકરિપુર્નરેન્દ્રસચિવઃ સ્વ્યાતો ભયોલ્પાત્મજઃ ॥
દુઃસ્વાર્તો વિધનોઽટનોનૃતરતસ્તીક્ષ્ણશ્ચ કુમ્ભસ્થિતે
ભૌમે ભૂરિધનાત્મજો મૃગગતે ભૂયોઽથવા તત્સમઃ ॥ ૭ ॥

જેના જન્મ વખતે મંગળ સિંહ રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ ગરીબ, દુઃખ ખમનાર, જંગલમાં ભટકનાર, ભયવિનાનો અને થોડી સ્ત્રી તથા સંતાનવાળો થાય છે.

તેમજ ધન અથવા મીન રાશિમાં મંગળ હોય તો મનુષ્ય ધણા શત્રુવાળો, પ્રધાન, બહુ કીર્તિવાળો, ડરવિનાનો, અને અલ્પપ્રજ થાય છે.

તેમજ કુંભ રાશિમાં મંગળ રહેલ હોય તો મનુષ્ય હમેશ દિલગીરીમાં રહેનાર, ગરીબ, એક જગોથી બીજી જગોએ રખડનાર, જીદા બોલો, સ્વતંત્ર અને પાપી થાય છે.

અને મકર રાશિમાં મંગળ હોય તો માણસ ધણો પૈસાદાર, બહુ પુત્રવાળો, રાજા અથવા રાજાતુલ્ય સુખ ભોગવનાર થાય છે. ॥ ૭ ॥

દ્યૂતર્ણપાનરતનાસ્તિકચૌરનિસ્વાઃ કુસ્ત્રીકકૂટકૃતસત્ય-
રતાઃ કુજર્જે ॥ આચાર્ય્યભૂરિસુતદારધનાર્જ્જનેષ્ટાઃ
શૌકે વદાન્યગુરુમક્તિરતાશ્ચ સૌમ્યે ॥ ૮ ॥

જેના જન્મ વખતે બુધ, મેષ અથવા વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ જીગારી, કરજી, દારૂ પીનાર, નાસ્તિક, શાસ્ત્રાવિરુદ્ધ વાત કરનાર, વૃદ્ધ. ૧૪

ચોર, ગરીબ, નીચ સ્ત્રીવાળો, ઠગ, જુઠો, અને અસલ માર્ગે ચાલનાર થાય છે. વૃષભ અથવા તુલ રાશિમાં બુધ રહેલ હોય તો તે માણસ બોધ આપનાર, બહુ પુત્ર અને સ્ત્રીવાળો, હમેશાં દ્રવ્ય મેળવવાવાળો, ઉદાર અને ગુરુભક્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

**વિકત્યનઃ શાસ્ત્રકલાવિદગ્ધઃ પ્રિયંવદઃ સૌખ્યરત-
સ્તૃતીયે ॥ જલાર્જિતઃ સ્વસ્વજનસ્ય શત્રુઃ શશાઙ્કજે
શીતકર્ક્ષયુક્તે ॥ ૯ ॥**

જેના જન્મ વખતે મિથુન રાશિનો બુધ હોય તે માણસ વાતુડો, જુઠો, શાસ્ત્ર જાણનાર, ગાયન, નૃત્ય અને ચિત્રકલામાં કુશળ, મીઠાં બોલો અને સુખી થાય છે.

કર્ક રાશિમાં ગુરુ રહેલ હોય તો તે માણસ જળ સંબંધથી દ્રવ્ય મેળવનાર, અને સગાવહાલાં સાથે વૈરથી વરતનાર થાય છે. ॥ ૯ ॥

**સ્ત્રીદ્વેષ્યો વિધનસુખાત્મજોટનોજઃ સ્ત્રીલોલઃ સુપરિભ-
વોર્કરાશિગે જ્ઞે ॥ ત્યાગી જ્ઞઃ પ્રચુરગુણઃ સુખી ક્ષમા-
વાન્ યુક્તિજ્ઞો વિગતભયશ્ચ ષષ્ટરાશૌ ॥ ૧૦ ॥**

જેના જન્મ વખતે બુધ સિંહ રાશિમાં રહેલ હોય તો તે માણસ સ્ત્રી-દ્વેષી, ગરીબ, પુત્ર અને સુખ વિનાનો મુસાફરી કરનાર, અજ્ઞાન સ્ત્રીનો શો-કિન અને અપમાની થાય છે.

અને કન્યા રાશિમાં બુધ હોય તો તે માણસ ઉદાર, વિદ્વાન, ઘણા ગુણવાળો, સુખી, શાંત, ડાહ્યો અને નિડર થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

**પરકર્મકૃદસ્વશિલ્પબુદ્ધિર્ઋણવાન્વિષ્ટિકરો બુધેર્કજર્ક્ષે ॥
નૃપસત્કૃતપણ્ડિતાત્તવાક્યો નવમેન્ત્યેજિતસેવકોન્ત્ય-
શિલ્પઃ ॥ ૧૧ ॥**

જેના જન્મ વખતે બુધ, મકર અથવા કુંભ રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ પરોપકારી, ગરીબ, કોતર કામ કરનાર, કરજી અને કંઈપણ લીધા વિના કામ કરી દેનાર થાય છે.

ધન રાશિમાં બુધ રહેલ હોય તો તે માણસ રાજપૂજ્ય અને શાસ્ત્ર તથા કાવ્ય જાણનારો થાય છે.

અને મીન રાશિમાં બુધ રહેલ હોય તો મિત્ર કરી લેવામાં કુશળ, પરપુરુષોના વિચાર બાણનાર, અને નીચ મનુષ્યની કળાઓ બાણનાર થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

સેનાનીર્વહુવિત્તદારતનયો દાતા સુમૃત્યક્ષમી તેજો-
દારગુણાન્વિતઃ સુરગુરૌ રુચ્યાતઃ પુમાન્ કૌજમે ॥
કલ્પાઙ્ગઃ સસુખાર્થમિત્રતનયસ્ત્યાગી પ્રિયઃ શૌક્રમે વૌધે
ભૂરિપરિચ્છદાત્મજસુહૃત્સાચિવ્યયુક્તઃ સુખી ॥ ૧૨ ॥

જેના જન્મ વખતે ગુરૂ, મેષ અથવા વૃશ્ચિક રાશિમાં હોય તે માણસ લશ્કરનો કમાન્ડર, ધણો પૈસાદાર, ધણી સ્ત્રી અને પુત્રવાળો, ઉદાર, સારા નોકરવાળો, શાંત સ્વભાવવાન, દેદિપ્યમાન, સ્ત્રીસાથે સુખમાં રહેનાર, અને મોટી કીર્તિવાળો થાય છે.

વૃષભ અથવા તુલારાશિમાં ગુરૂ રહેલ હોય તે માણસ રોગ વિનાનો, સુખી, પૈસાદાર, મિત્ર અને પુત્રવાળો, ઉદાર અને સર્વપ્રિય થાય છે.

મિથુન અથવા કન્યા રાશિમાં ગુરૂ રહેલ હોય તો તે માણસ કપડાં, ઘર, નોકર, પુત્ર, મિત્રયુક્ત, રાજમંત્રી અને સુખી થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

ચાન્દ્રેરત્નસુતસ્વદારવિભવપ્રજ્ઞાસુઝૈરન્વિતઃ સિંહે સ્યા-
દ્વલનાયકઃ સુરગુરૌ પ્રોક્તઃ ચ ચચ્ચન્દ્રમે ॥ સ્વર્ક્ષે
માળ્ડલિકો નરેન્દ્રસચિવઃ સેનાપતિર્વા ધની કુમ્ભે
કર્કટવત્ ફલાનિ મકરે નીચોલ્પવિત્તોઽસુખી ॥ ૧૩ ॥

જેના જન્મ વખતે ગુરૂ કર્ક રાશિમાં હોય તે માણસ રત્ન, પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, વગ, બુદ્ધિ અને સુખવાળો થાય છે.

સિંહ રાશિમાં રહેલ હોય તો કર્ક રાશિના ગુરૂનું જેવું ફળ કહેલ છે તેવું ફળ થાય છે અને તે સાથે લશ્કરનો કમાન્ડર થાય છે.

ધન અથવા મીન રાશિમાં ગુરૂ રહેલ હોય તો કોઈ પ્રાંતનાપર અમલ કરનાર, અથવા પ્રધાન વા લશ્કરનો સેનાપતિ અથવા દોલીવાન થાય છે.

કુંભ રાશિમાં ગુરૂ હોય તો તે માણસ કર્ક રાશિના ચંદ્રના ફળયુક્ત થાય છે ને તે સાથે અને મકર રાશિમાં ગુરૂ રહેલ હોય તો તે માણસ

પોતાનાં કુલને એમ લગાડનાર, અનુચિત કામ કરનાર, ગરીબ, થોડાં દ્રવ્ય-
વાળો અને શોકાચરિત થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

પરયુવતિરતસ્તદર્થવાદૈર્હતવિભવઃ કુલપાંસનઃ કુજર્ક્ષે ॥
સ્વલમતિધનો નરેન્દ્રપૂજ્યઃ સ્વજનવિશ્રુઃ પ્રથિતોભયઃ
સિતે સ્વે ॥ ૧૪ ॥

જેના જન્મ વખતે શુક્ર, મેષ અથવા વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલ હોય તે
માણસ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત, તેમના કારણથી પોતાની માલ મિલકત ગુમાવ-
નાર અને કુટુંબપર અપમાનનો ઝાઝ લગાડનાર થાય છે.

વૃષભ અથવા તુલ રાશિમાં શુક્ર રહેલ હોય તો તે માણસ સ્વભુજો-
પાછત દ્રવ્ય મેળવનાર, રાજ્યપ્રિય, કુળ મુખ, કીર્તિવાળો અને નિહર થાય
છે. ॥ ૧૪ ॥

નૃપકૃત્યકરોર્થવાન્ કલાવિન્મિથુને ષષ્ટગતેતિનીચ-
કર્મા ॥ રવિજર્ક્ષગતેઽમરારિપૂજ્યે સુભગઃ સ્ત્રીવિજિતો
રતઃ કુનાર્યામ્ ॥ ૧૫ ॥

જેના જન્મ વખતે મિથુન રાશિનો શુક્ર હોય તે માણસ રાજકાર્ય
કરનાર, પૈસાદાર અને વાદિત વિદ્યા જાણનાર થાય છે.

કન્યા રાશિમાં શુક્ર હોય તો ધણાં મહેનતનાં કામ કરનાર મનુષ્ય થાય છે.
અને મકર અથવા કુંભ રાશિમાં શુક્ર હોય તો તે માણસ જનપ્રિય, સ્ત્રી-
વશ્ય, અને નકારી સ્ત્રીઓની સોખતવાળો થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

દ્વિમાયોર્થી ભીરુઃ પ્રવલમદશોકથ શશિમેહરૌ યોષા-
ત્તાર્થઃ પ્રવરયુવતિર્મન્દતનયઃ ॥ ગણૈઃ પૂજ્યઃ સસ્વસ્તુર-
ગસહિતે દાનવગુરૌ જ્ઞપે વિદ્વાનાઢ્યો નૃપજનિત-
પૂજ્યો હિ સુભગઃ ॥ ૧૬ ॥

જેના જન્મ વખતે શુક્ર કર્ક રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ બે સ્ત્રી-
વાળો, ભીખારી, બીકણ, ગરમ સ્વભાવવાળો, અને દિલગીરી ભોગવનાર થાય છે.

સિંહ રાશિમાં શુક્ર રહેલો હોય તો તે સ્ત્રીમાર્ગે દ્રવ્ય મેળવનાર, ઉત્તમ
સ્ત્રીવાળો અને ધણા થોડા પુત્રવાળો થાય છે.

ધન રાશિમાં શુક્ર રહેલો હોય તો તે માણસ ઉત્તમ ગુણવાળો અને
પૈસાદાર થાય છે.

મીન રાશિમાં શુક્ર રહેલ હોય તો તે માણસ વિદ્વાન, સત્તાધર, પૈસા-
દાર, રાજપૂજ્ય અને જનપ્રિય થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

મૂર્ખોદનઃ કપટવાન્ વિસુહૃદ્યમેડજે કીટે તુ વન્ધ-
વધમાક્ ચપલો ઘૃણશ્ચ ॥ નિહીઃ સુસ્વાર્થતનયઃ સ્વ-
લિતશ્ચ લેખ્યે રક્ષાપતિર્ભવતિ મુખ્યપતિશ્ચ વૌધે ॥ ૧૭ ॥

જેના જન્મ વખતે શનિ મેષ રાશિમાં રહેલ હોય તે માણસ મૂર્ખ,
રખડનાર, કપટી અને મિત્રથી મૂકાયલો થાય છે.

વૃશ્ચિક રાશિનો શનિ હોય તો તે માણસ કેદ ભોગવનાર, શરીરમાં ઘા-
વાળો, બેદરકાર અને દયાવિનાનો થાય છે.

મિથુન અથવા કન્યા રાશિમાં શનિ રહેલ હોય તો તે માણસ બેશરમ
શોકાગ્રસ્ત, ગરીબ, અપુત્ર, કુચિત્ર કહાડનાર, ફેજદાર અને મુખ્યાધિકારી
થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

વર્જ્યસ્ત્રીષ્ઠો ન વહુવિભવો ભૂરિભાચર્યો વૃષસ્થે રુયાતઃ
સ્વોચ્ચે ગણપુરવલગ્રામપૂજ્યોર્ધવાશ્ચ ॥ કર્કીણ્યસ્વો
વિકલદશનો માતૃહીનો સુતોડઙ્ગઃ સિંહેડનાચર્યો વિસુ-
સ્વતનયો વિષ્ટિકૃત્સૂર્યપુત્રે ॥ ૧૮ ॥

વૃષભ રાશિનો શનિ જે માણસના જન્મ વખતે હોય છે તે માણસ
નીચ સ્ત્રીનો શોકિન, અલ્પ દ્રવ્યવાળો અને બહુ સ્ત્રીવાળો થાય છે.

કન્યા રાશિમાં શનિ હોય તો તે ગામ, લશ્કર, કે ગામડાંનો મુખ્ય
અને પૈસાદાર થાય છે.

કર્ક રાશિનો શનિ હોય તો તે માણસ ગરીબ, થોડા દાંતવાળો, માતાથી
તળાયલો અને અપુત્ર થાય છે.

સિંહ રાશિમાં શનિ હોય તો તે માણસ અપમાન યોગ્ય, દિલગીર, અ-
પુત્ર અને ભાર ઉપાડનાર થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

સ્વન્તઃ પ્રત્યયિતો નરેન્દ્રભવને સત્પુત્રજાયાધનો જી-
વક્ષેત્રગતેર્ડકજે પુરવલગ્રામાગ્રનેતાથવા ॥ અલ્પસ્ત્રીધ-
નસંવૃતઃ પુરવલગ્રામાગ્રણીર્મન્દદૃક્ સ્વક્ષેત્રે મલિનઃ
સ્થિરાર્થવિભવો ભોક્તા ચ જાતઃ પુમાન્ ॥ ૧૯ ॥

ધન અથવા મીન રાશિનો શનિ જેના જન્મ વખતે હોય તે માણસ ઉત્તમ મૃત્યુ પામનાર, રાજના મહેલમાં વધાદાર નોકર સારા પુત્ર અને સ્ત્રીવાળો, પૈસાદાર અને શહેર લશ્કર અથવા તો ગામડાંનો મુખ્ય પુરૂષ થાય છે.

મકર અથવા કુંભ રાશિમાં શનિ રહેલ હોય તો તે માણસ પરાયાં ધન અને સ્ત્રીનો ભોગ કરનાર, ગામ, શહેર, ગામડું કે લશ્કરનો ઉપરી, નાળી આંખોવાળો, ગંદો, નહાવામાં બેઠરકાર, શાસ્વત દ્રવ્ય અને સત્તાવાળો અને સ્વેપાઈત દ્રવ્ય ભોગવનાર થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

શિશિરકરસમાગમેક્ષણાનાં સદશફલં પ્રવદન્તિ લગ્ન-
જાતમ્ ॥ ફલમધિકમિદં યદત્ર ભાવાદ્ઘનમનાથ-
ગુણૌર્વિચિન્તનીયમ્ ॥ ૨૦ ॥

ચંદ્રાકાંત રાશિ અને તેનાપરની ગ્રહની દૃષ્ટિનું જે ફળ કહેલું છે તે સઘળું લગ્નની રાશિસંબંધમાં પણ લાગુ પાડવું કેમકે વિશેષ ફળ લગ્ન અને દ્વિત્યાદિ ભાવો હોઈને થાય છે. જે ભાવ બળવાન તેમના સ્વામી બળવાન હોય તો આ ફળ સંપૂર્ણ થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

इति श्रीबृ० राशिशीलाध्यायः अष्टादशः ॥ १८ ॥

પ્રકરણ ૧૯ મું.

દષ્ટિ ફળવિષે.

चन्द्रे भूपबुधौ नृपोपमगुणस्तेनोऽधनश्चाजये निस्व-
स्तेन नृमान्यभूपधनिकः प्रेष्यः कुजाद्यैर्गवि ॥ नृस्थे-
ऽयोव्यवहारिपार्थिवबुधाभीस्तन्तुवायो धनी स्वर्क्षे यो-
धकविज्ञभूमिपतयोऽयोजी विद्वग्योगिणौ ॥ १ ॥

જન્મ વખતે મેષ રાશિના ચંદ્રને મંગળ જેતો હોય તો જન્મનાર રાજ થાય છે; બુધ હોય તો વિદ્વાન થાય છે; શુક્ર જેતો હોય તો રાજતુલ્ય મુખ ભોગવનાર થાય છે; શુક્ર જેતો હોય તો સદાચારવાળો થાય છે; અને શનિ જેતો હોય તો ચોર અને સૂર્ય જેતો હોય તો ગરીબ થાય છે.

જન્મ વખતે ચંદ્ર વૃષભ રાશિમાં રહેલા હોય તેને મંગળ જોતો હોય તો જન્મનાર ગરીબ, બુધ જોતો હોય તો ચોર, ગુરુ જોતો હોય તો જન-પૂજ્ય, શુક્ર જોતો હોય તો રાજા, શનિ જોતો હોય તો ધનવાન અને સૂર્ય જોતો હોય તો નોકરી કરનાર થાય છે.

જન્મ વખતે મિથુન રાશિમાં ચંદ્ર રહેલા હોય તેને જો મંગળ જોતો હોય તો મનુષ્ય શસ્ત્ર વેચનાર, બુધ જોતો હોય તો રાજા, ગુરુ જોતો હોય તો વિદ્વાન, શુક્ર જોતો હોય તો ખીકણ, શનિ દેખતો હોય તો વણવાનું કામ કરનાર અને સૂર્ય જોતો હોય તો ગરીબ થાય છે.

જન્મ વખતે ચંદ્ર કર્કરાશિમાં રહેલા હોય તેને જો મંગળ જોતો હોય તો મનુષ્ય બહાદુર, બુધ જોતો હોય તો ગ્રંથકર્તા, ગુરુ જોતો હોય તો વિદ્વાન, શુક્ર જોતો હોય તો રાજા, શનિ જોતો હોય તો શસ્ત્રોપજીવી અને સૂર્ય જોતો હોય તો નેત્રરોગી થાય છે. ॥ ૧ ॥

ज्योतिर्ज्ञान्यनरेन्द्रनापितनृपक्ष्मेशा बुधाद्यैर्हरौ तद्वद्भू-

पचमूपनैपुणयुताः षष्ठेऽशुभे ह्याश्रयः ॥ जूके भूपसुव-

र्णकारवणिजः शेषेक्षिते नैकृती कीटे युग्मपिता नतश्च

रजको व्यङ्गोऽधनो भूपतिः ॥ २ ॥

જન્મ વખતે સિંહ રાશિમાં રહેલા ચંદ્રને મંગળ જોતો હોય તો રાજા, બુધ જોતો હોય તો જ્યોતિષી, ગુરુ જોતો હોય તો ધનાઢ્ય, શુક્ર જોતો હોય તો રાજા, શનિ જોતો હોય તો હજમ અને સૂર્ય જોતો હોય તો રાજા થાય છે.

જન્મ વખતે કન્યારાશિમાં રહેલા ચંદ્રને બુધ જોતો હોય તો મનુષ્ય રાજા, ગુરુ જોતો હોય તો સેનાપતિ, શુક્ર જોતો હોય તો સાવધ, શનિ, સૂર્ય કે મંગળ જોતા હોય તો સ્ત્રીસેવક થાય છે.

જન્મ વખતે તુલા રાશિમાં રહેલા ચંદ્રને જો બુધ જોતો હોય તે જાતક (જન્મનાર) રાજા, ગુરુ જોતો હોય તો સોનારો, શુક્ર જોતો હોય તો વ્યાપારી, શનિ જોતો હોય તો મંગળ કે સૂર્ય જોતા હોય તો મુખ્ય અધિકારી અને તોફાની થાય છે.

જન્મ વખતે વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલા ચંદ્રને જો બુધ જોતો હોય તો જાતક જોડેલાં છોકરાંવાળો, ગુરુ જોતો હોય તો તાબેદાર, શુક્ર જોતો હોય તો ધોખી, શનિ જોતો હોય તો ખોડવાળાં અંગનો, સૂર્ય જોતો હોય તો ગરીબ અને મંગળ જોતો હોય તો રાજા થાય છે. ॥ ૨ ॥

જ્ઞાત્યુર્વીશજનાશ્રયશ્ચ તુરગે પાપૈઃ સદમ્ભઃ શઠશ્ચ-
ત્યુર્વીશનરેન્દ્રપણ્ડિતધની દ્રવ્યોનભૂપો મૃગે ॥ ભૂપો
ભૂપસમોઽન્યદારનિરતઃ શેષૈશ્ચ કુમ્ભસ્થિતે હાસ્યજ્ઞો
નૃપતિર્વૃધશ્ચ જ્ઞાપગે પાપશ્ચ પાપેક્ષિતે ॥ ૩ ॥

જન્મ વખતે ધનરાશિમાં રહેલા ચંદ્રને જે બુધ જેતો હોય તો મનુષ્ય સગાંઓનું પાલન કરનાર, ગુરૂ જેતો હોય તો રાજા, શુક્ર જેતો હોય તો ધણું મનુષ્યનું પોષણ કરનાર, શનિ, મંગળ વા સૂર્ય જેતો હોય તો લુચ્ચો, દંભી, સ્વાર્થી થાય છે.

જન્મ વખતે મકર રાશિમાં પડેલા ચંદ્રને જે બુધ જેતો હોય તો મનુષ્ય રાજાનો રાજા થાય છે; ગુરૂ જેતો હોય તો રાજા થાય છે; શુક્ર જેતો હોય તો વિદ્વાન થાય છે; શનિ જેતો હોય તો પૈસાદાર થાય છે; અને સૂર્ય જેતો હોય તો ગરીબ અને મંગળ જેતો હોય તો રાજા થાય છે.

જન્મ વખતે ચંદ્ર કુંભ રાશિમાં રહેલ હોય તેને બુધ જેતો હોય તો મનુષ્ય (જાતક) રાજા થાય છે; ગુરૂ જેતો હોય તો રાજાતુલ્ય થાય છે; અને શુક્ર, શનિ, સૂર્ય કે મંગળ જેતા હોય તો તે પરસ્ત્રીમાં આશક્ત થાય છે.

જન્મ વખતે મીનરાશિમાં ચંદ્ર રહેલ હોય તેને જે બુધ જેતો હોય તો મનુષ્ય દ્ધાબાજ થાય છે; ગુરૂ જેતો હોય તો રાજા થાય છે. શુક્ર જેતો હોય તો વિદ્વાન થાય છે; શનિ, સૂર્ય કે મંગળ જેતા હોય તો નૃસંસ કાર્ય-કર્તા થાય છે. ॥ ૩ ॥

હોરેશસ્ય દલાશ્રિતૈઃ શુભકરો દૃષ્ટઃ શશી તદ્વતસ્ત્યંશે
તત્પતિભિસ્સુહૃદ્ધવનગૈર્વાવીક્ષિતઃ શસ્યતે ॥ યત્પ્રો-
ક્તમ્પતિરાશિવીક્ષણફલન્તદ્વાદશાંશે સ્મૃતં સૂર્યાદ્યૈરવ-
લોકિતેઽપિ શશિનિ જ્ઞે યન્નવાંશેષ્વતઃ ॥ ૪ ॥

સૂચના.—અગાઉના પ્રકરણમાં કહી ગયા છીએ તેમ ચંદ્રનું દ્રુણ લ-
ગ્નપર પણ લાગુ પાડવું તો તે વિષયમાં અહીં જણાવવાનું જે ચંદ્ર પ્રક્ટ કર્ક-
રાશિને જેતો હોય તોજ સાંઈ દ્રુણ આપે છે અને બાકીની દોષ પણ રાશિને
જેતો હોય તો નહાં દ્રુણ આપે છે.

જન્મ વખતે ચંદ્ર જે હોરામાં રહેલ હોય તે હોરામાંજ રહેલા અહથી જોવાતો હોય તો સાંઝે ઈળ આપે છે. ચંદ્ર પોતાના દ્રષ્ટાણના અધિપતિથી જોવાતો હોય અથવા મિત્ર રાશિમાં રહેલા અહથી જોવાતો હોય તો તે સાંઝે ઈળ આપે છે. ચંદ્રની રાશિ અને તેનાપરની દૃષ્ટિનું ઈળ તેના દ્વાદશાંશ અને તેનાપર દૃષ્ટિ દેકનાર અહને પણ લાગુ પડે છે. ચંદ્ર ચોકસ નવાંશમાં રહેલ હોય અને તેને અહ જોતા હોય તો તેનું ઈળ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. ॥૪॥

**આરક્ષિકો વધરુચિઃ કુશલો નિયુદ્ધે મૂર્ખોર્થવાન્ ક-
લહકૃત્ સિતિજાંશસંસ્થે ॥ મૂર્ખોન્યદારનિરતઃ સુક-
વિઃ સિતાંશે સત્કાવ્યકૃત્સુખપરોન્યકલત્રગશ્ચ ॥ ૫ ॥**

જન્મ વખતે મંગળના નવાંશમાં રહેલા ચંદ્રને સૂર્ય દેખતો હોય તો મનુષ્ય ગામનું રક્ષણ કરનાર થાય છે; મંગળ દેખતો હોય તો ખીજાઓને પીડા કરવામાં મોજ માનનાર થાય છે. બુધ જોતો હોય તો દ્વંદ્વયુદ્ધ વિ-
શારદ થાય છે; ગુરુ જોતો હોય તો રાજ થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો પૈ-
સાદાર થાય છે; અને શનિ જોતો હોય તો કળ્યાણો થાય છે.

જન્મ વખતે શુક્રના નવાંશમાં રહેલ ચંદ્રને જે સૂર્ય જોતો હોય તો મનુષ્ય મૂર્ખ થાય છે; મંગળ જોતો હોય તો પરસ્ત્રીગામી થાય છે; બુધ અથવા ગુરુ જોતો હોય તો ગ્રંથકર્તા થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો સુખી થાય છે; અને શનિ જોતો હોય તો ખીજાની સ્ત્રિઓ સાથે સંગ કરનાર થાય છે. ॥ ૫ ॥

**વૌધે હિ રક્ષચરચૌરકવીન્દ્રમન્ત્રી ગેયજ્ઞશિલ્પનિપુણઃ
શશિનિ સ્થિતેંશે ॥ સ્વાંશેલ્પગાત્રધનલુબ્ધતપસ્વિમુ-
ખ્યઃ સ્ત્રીપૌષ્ટકૃત્યનિરતશ્ચ નિરીક્ષ્યમાણે ॥ ૬ ॥**

જન્મ વખતે બુધના નવાંશમાં રહેલા ચંદ્રને જે સૂર્ય જોતો હોય તો મનુષ્ય દ્વંદ્વયુદ્ધ કરનાર અથવા નૃસહા થાય છે; મંગળ જોતો હોય તો ચોર થાય છે; બુધ જોતો હોય તો કવિ થાય છે; ગુરુ જોતો હોય તો પ્રધાન થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો ગાયન અને વાહનમાં ચતુર થાય છે અને શનિ જોતો હોય તો યાંત્રિકકળામાં કુશળ થાય છે.

પોતાના નવાંશમાં ચંદ્રમા જન્મ વખતે રહેલ હોય ને તેને સૂર્ય દેખતો

૧. ૨. ૩. જે તેમ ન હોય તો તે નેષ્ટ ફલ થાય છે.

વ. હ. ૧૫

હોય તો મનુષ્ય (જન્મનાર) નાબુક શરીરનો થાય છે; મંગળ જોતો હોય તો નિધુર ને ચોડાં દ્રવ્યવાળો થાય છે; બુધ જોતો હોય તો યજ્ઞ કરનાર થાય છે; ગુરુ જોતો હોય તો અગવો થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો સ્ત્રીસંગથી તેની ચઢતી થાય છે અને શનિ જોતો હોય તો તે કામ કરવામાં આનંદ માનનાર થાય છે. ॥ ૬ ॥

**સક્રોધો નરપતિસંમતો નિધીશઃ સિંહાંડશે પ્રમુરસુતો-
ડતિર્હિસ્રકર્મા ॥ જૈવાંડશે પ્રથિતવલો રણોપદેષ્ટ
હાસ્યજ્ઞઃ સચિવવિકામવૃદ્ધશીલઃ ॥ ૭ ॥**

જન્મ વખતે સિંહરાશિના નવાંશમાં રહેલ ચંદ્રને સૂર્ય જોતો હોય તો મનુષ્ય ગરમ સ્વભાવનો થાય છે; મંગળ જોતો હોય તો રાજપ્રિય થાય છે; બુધ જોતો હોય તો ગુપ્ત ધન મળવાથી ધની થાય છે; ગુરુ જોતો હોય તો પોતાના હુકમો ખરાબર અમલમાં મૂકનાર થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો અપુત્ર થાય છે; અને શનિ જોતો હોય તો તે પાપી કામ કરનાર થાય છે.

જન્મ વખતે ગુરુના નવાંશમાં રહેલ ચંદ્રને સૂર્ય જોતો હોય તો મનુષ્ય પ્રખ્યાત સત્તાવાળો થાય છે; મંગળ જોતો હોય તો યુદ્ધકળા જાણનાર થાય છે; બુધ જોતો હોય તો હાસ્ય કરાવનાર થાય છે; ગુરુ જોતો હોય તો પ્રધાન થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો નપુંસક થાય છે; અને શનિ જોતો હોય તો ઘણાં ધરમાઉ કામ કરનાર થાય છે. ॥ ૭ ॥

**આલ્પાપત્યો દુઃસ્વિતઃ સત્યપિ સ્વે માનાસક્તઃ કર્મણિ
સ્વેડનુરક્તઃ ॥ દુષ્ટસ્ત્રીષ્ટઃ કૃપણશ્ચાર્કિભાગે ચન્દ્રે
માનોૈ તદ્વદિદ્વાદિદૃષ્ટે ॥ ૮ ॥**

જન્મ વખતે ચંદ્ર શનિના નવાંશમાં રહેલ હોય ને તેને સૂર્ય દેખતો હોય તો જન્મનાર મનુષ્ય અલ્પ પ્રજાવાન થાય છે; મંગળ જોતો હોય તો છતે નાણે અસુખી થાય છે; બુધ જોતો હોય તો તે ગરમ સ્વભાવવાળો થાય છે; ગુરુ જોતો હોય તો અનુચિત કર્મ કરનાર થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો ખરાબ સ્ત્રીનો શોકિત થાય છે; અને શનિ જોતો હોય તો તે નિધુર થાય છે. આ ચંદ્રપરની ગ્રહની દૃષ્ટિનું ફળ સૂર્યના સંબંધમાં પણ લાગુ પાડવું. ફેર માત્ર એટલોજ કે જ્યાં સૂર્યની દૃષ્ટિ કહેલી છે ત્યાં ચંદ્રની દૃષ્ટિ ગણવી. ॥ ૮ ॥

વર્ગોત્તમસ્વપરમે શુભં ચદુક્તં તત્પુષ્ટમધ્યલઘુતાશુભ-
મુત્ક્રમેણ ॥ વીર્યાન્વિતોઽશકપતિર્નિરુણદ્ધિ પૂર્વે રાશી-
ક્ષણસ્ય ફલમંશફલં દદાતિ ॥ ૯ ॥

સૂચના.

(આ ફળ લગ્નના નવાંશપરથી પણ નકી કરવું; તેમાં એટલુંજ ધ્યાન રાખવું કે દષ્ટા ગ્રહ ચંદ્ર હોય ને દૃશ્ય રાશિ કર્કરાશી શિવાયની રાશી હોય તો ચંદ્રની દૃષ્ટિનું ફળ નેષ્ટ સમજી લેવું.)

ચંદ્રમા વર્ગોત્તમી હોય, પોતાના નવાંશમાં રહેલ હોય, અથવા ખીજા નવાંશમાં રહેલ હોય અને શુભ ગ્રહથી જોવાતો હોય તો તેનું ફળ ક્રમે સં-
પૂર્ણ, અપૂર્ણ અને સ્વલ્પ થાય છે; અને જો ક્રૂર ગ્રહથી જોવાતો હોય તો તેજ ફળ ક્રમે સ્વલ્પ, અપૂર્ણ અને પૂર્ણ થાય છે. નવાંશપતિ બળવાન હોય, તો રાશિ અને તેના નવાંશ સંબંધમાં જે દૃષ્ટિફળ આવતું હોય તેજ ફળ થાય છે. ॥ ૯ ॥

इति श्रीवराहमिहिरविरचिते बृह० दृष्टिफलाध्यायः ॥१९॥

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ગ્રહ દ્વાદશભાવફળ.

શૂરઃ સ્તબ્ધો વિકલનયનો નિર્ઘ્વળોર્કે તનુસ્યે મેષે
સસ્વસ્તિમિરનયનઃ સિંહસંસ્યે નિશાન્ધઃ ॥ જૂકેન્ધોઽ-
સ્વઃ શશિગૃહગતે બુદ્ધુદાક્ષઃ પતન્ને ભૂરિદ્રવ્યો નૃપહત-
ધનો વક્રરોગી દ્વિતીયે ॥ ૧ ॥

જન્મ વખતે સૂર્ય લગ્નમાં પડેલો હોય તો મનુષ્ય યુદ્ધપ્રિય, ધીમો, હુંક નજરો અને દયાહીન થાય છે; પરંતુ જો લગ્નમાં મેષરાશિ રહેલ હોય ને તેમાં તે રહેલ હોય તો મનુષ્ય ધનવાન, ને આખના રોગવાળો થાય છે. જો

૧. લગ્નસંબંધમાં પણ આજ રીમાર્ક્સ લાગુ પડે છે.

૨. ચંદ્ર, સૂર્ય કે લગ્નનાં નવાંશ.

લગ્નમાં સિંહરાશિ પડેલી હોય ને તેમાં સૂર્ય રહેલ હોય તો મનુષ્ય રતાંધળો થાય છે; જો કન્યારાશિનું લગ્ન હોય ને તેમાં સૂર્ય રહેલ હોય તો મનુષ્ય આંધળો અને ગરીબ થાય છે; કર્કરાશિનું લગ્ન હોય અને તેમાં સૂર્ય ખેડેલો હોય તો તેની આંખમાં ડૂલું પડેલું હોય છે. લગ્નથી બીજા ઘરમાં સૂર્ય રહેલ હોય તો મનુષ્ય ઘણાજ પૈસાદાર, રાજનષ્ટ ધની, અને મોંપર થતા રોગથી દુઃખ ભોગવનાર થાય છે. ॥ ૧ ॥

**મતિવિક્રમવાન્ તૃતીયગેર્કે વિસુખઃ પીઢિતમાનસશ્ચ-
તુર્યે ॥ અસતો ધનવાર્જિતસ્ત્રિકોળે વલવાઞ્છત્રુજિતશ્ચ
શત્રુયાતે ॥ ૨ ॥**

લગ્નથી ત્રીજા ભાવમાં સૂર્ય પડેલો હોય તો મનુષ્ય ચતુર અને શક્તિમાન થાય છે. જો ચોથા ભાવમાં પડેલો હોય તો મનુષ્ય શોક અને આધિયો પીડાય છે. જો પાંચમા ભાવમાં સૂર્ય પડેલો હોય તો મનુષ્ય અપુત્ર અને ગરીબ થાય છે. જો છઠ્ઠા ભાવમાં સૂર્ય પડેલો હોય તો તે માણસ બળવાન અને શત્રુથી પરાજય પામેલ થાય છે. ॥ ૨ ॥

**સ્ત્રીભિર્ગતઃ પરિભવમ્મદને પતજ્ઞે સ્વલ્પાત્મજો નિધનગે
વિકલેક્ષણશ્ચ ॥ ધર્મે સુતાર્થસુખભાક્સુખશૌર્ય્યમાક્ષે
લાભે પ્રભૂતધનવાન્ પતિતસ્તુ રિષ્ફે ॥ ૩ ॥**

મનુષ્યના જન્મ વખતે સૂર્ય લગ્નથી સાતમા ઘરમાં રહેલો હોય તો મનુષ્ય સ્ત્રી તરફથી અપમાન પામે છે; આઠમા ભાવમાં ખેડેલ હોય તો તેને બહુ થોડા પુત્ર હોય છે ને આંધળો હોય છે; જો નવમા ઘરમાં ખેડેલો હોય તો મનુષ્ય પુત્ર ધન અને સુખવાળો થાય છે; જો દશમા ઘરમાં સૂર્ય ખેડેલો હોય તો મનુષ્ય સુખી અને બળવાન થાય છે; જો અગિઆરમા ભાવમાં

૧. કેટલાક આનો એવો અર્થ કરે છે કે છઠા ભાવમાં સૂર્ય પડેલો હોય તો તે માણસ શત્રુને પરાજય કરનાર થાય છે. સત્યાચાર્યના મત પ્રમાણે છઠે પડેલ સૂર્ય મનુષ્યને શત્રુ, રોગ અને લયવિનાનો કરે છે એવો થાય છે; પરંતુ ચવનાચાર્ય અને શુચિધ્વજનો એવો મત નથી.

૨. બીજા અર્થ પ્રમાણે નવમા ભાવમાં સૂર્ય હોય તો મનુષ્યને ધન કે પુત્રનું સુખ હોતું નથી સત્યાચાર્ય કહે છે કે જો પુરુષને નવમે સૂર્ય હોય છે તે માણસ પાપી, રોગી અને ગરીબ થાય છે.

સૂર્ય એઠેલો હોય તો મનુષ્ય પૈસાદાર થાય છે; અને ખારમા ભાવમાં એઠેલો હોય તો મનુષ્ય કર્મબ્રષ્ટ થાય છે. ॥ ૩ ॥

મૂકોન્મત્તજડાન્ધહીનબધિરપ્રેષ્યાઃ શશાઙ્કોદયે સ્વર્ક્ષા-
જોચ્ચગતે ધની વહુસુતઃ સસ્વઃ કુટુમ્બી ધને ॥ હિંસ્રો
ભ્રાતૃગતે સુખે સતનયે તત્પ્રોક્તમાવાન્વિતો નૈકારિ-
ર્મદુકાયવહ્નિમદનસ્તીક્ષ્ણોલસશ્ચારિગે ॥ ૪ ॥

જન્મ વખતે લગ્નથી ચંદ્ર લગ્નમાં પડેલ હોય તો મનુષ્ય મુંગો, ગાંડો, મૂર્ખ, આંધળો કે બહેરો થાય છે એટલુંજ નહીં પણ તે સાથે પાપી, ને ગુલામી કરનાર થાય છે; ચંદ્રની રાશિ જો કર્ક, મેષ કે વૃષભ હોય તો મનુષ્ય ક્રમે પૈસાદાર, ઘણા પુત્રવાળો અને દોલતવાન થાય છે. જો ચંદ્ર લગ્નથી બીજા ધરમાં એઠેલ હોય તો મનુષ્ય મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે; જો તે ત્રીજા ધરમાં એઠેલો હોય તો જન જનવરોને પીડા કરનાર થાય છે; જો તે ચોથા વા પાંચમા ધરમાં રહેલો હોય તો મનુષ્ય તે ભાવમાં જે બાબત જોવાય છે તે સઘળી બાબતોનો તે ઉપભોગ કરનાર થાય છે. જે ભાવમાં ચંદ્ર રહેલ હોય તે માણસ કામળ શરીરનો, મંદાગ્નિ, બંધેજવાળો, કૂર અને કામ કરવામાં ધીમો હોય છે. ॥ ૪ ॥

ઈષુસ્તીત્રમદો મદે વહુમતિર્વ્યાધ્યાર્દિતશ્ચાષ્ટમે સૌભાગ્યા-
ત્મજમિત્રવન્ધુધનભાક્ ધર્મસ્થિતે શીતગૌ ॥ નિષ્પ-
ત્તિં સમુપૈતિ ધર્મધનધીશૌર્યૈર્યુતઃ કર્મગે સ્વાતો
ભાવગુણાન્વિતો ભગવતે હ્રુદ્રોઙ્ગહીનો વ્યયે ॥ ૫ ॥

ચંદ્ર લગ્નથી સાતમા ભાવમાં એઠેલો હોય તો મનુષ્ય પરાયાં ધનમાં આશા રાખનાર અને આળસુ થાય છે. જો આઠમા ભાવમાં ચંદ્ર હોય છે તો મનુષ્ય ચળ સ્વભાવવાળો અને રોગી થાય છે. જો નવમા ભાવમાં ચંદ્ર હોય તો મનુષ્ય જનપ્રિય, પુત્રવાળો, સગાસંબંધી અને ધનયુક્ત થાય છે. જો દશમા ભાવમાં ચંદ્ર હોય તો મનુષ્ય સદ્ગુણી, દોલતવાન, ચતુર અને પરાક્રમી થાય છે. જો અગિઆરમા ભાવમાં ચંદ્ર હોય તો મનુષ્ય પ્રખ્યાત

૧ એટલે ચોથા ભાવમાં ચંદ્ર હોય તો માણસ સુખી, સગાવહાલાવાળો, ધર, ક્ષેત્ર વિગેરેનાં સુખવાળો અને વિદ્વાન થાય છે. પાંચમા ભાવમાં ચંદ્ર રહેલો હોય તો મનુષ્ય ચતુર પુત્રવાળો અને રાજ્યમાની થાય છે.

થાય છે અને દોલત મેળવે છે. જે બારમા ભાવમાં ચન્દ્ર હોય તો મનુષ્ય પાપી અને હીનાંગ થાય છે. ॥ ૫ ॥

લગ્નેકુજેક્ષતતતુર્ધનગે કદન્નો ધર્મેષવાન્દિનકરપ્રતિ-
મોઽન્યસંસ્થઃ ॥ વિદ્વાન્ ધની પ્રવલપણ્ડિતમન્વ્યશત્રુ-
ધર્મજ્ઞવિશ્રુતગુણાઃ પરતોઽર્કવજ્જ્ઞે ॥ ૬ ॥

જન્મલગ્નમાં મંગળ રહેલ હોય તો મનુષ્ય ધાયલ થયેલ હોય છે. બીજા ભાવમાં રહેલ હોય તો હલકું અનાજ ખાનાર માણસ થાય છે. જે નવમા ભાવમાં મંગળ રહેલ હોય તો મનુષ્ય પાપી થાય છે. અને તે શિવાયના ભાવમાં મંગળ રહેલ હોય તો સૂર્યના જેવું તે ફળ આપે છે.

લગ્નમાં બુધ પડેલો હોય તો માણસ વિદ્વાન થાય છે. જે બીજા ભાવમાં બુધ હોય તો માણસ પૈસાદાર થાય છે. ત્રીજા ભાવમાં બુધ રહેલ હોય તો માણસ પાપી થાય છે. ચોથા ભાવમાં બુધ રહેલ હોય તો માણસ વિદ્વાન થાય છે. પાંચમા ભાવમાં બુધ રહેલ હોય તો મનુષ્ય રાજાનો પ્રધાન થાય છે. છઠા ભાવમાં બુધ રહેલો હોય તો માણસ શત્રુવગરનો થાય છે. સાતમા ભાવમાં બુધ રહેલો હોય તો મનુષ્ય કાયદા જાણનાર થાય છે. આઠમા ભાવમાં બુધ રહેલ હોય તો પોતાના સદ્ગુણીપણથી પ્રખ્યાત થાય છે. નવમા, દશમા, અગિઆરમા અને બારમા ભાવમાં બુધ રહેલ હોય તો સૂર્યના જેવું ફળ તે આપે છે.

વિદ્વાન્સુવાક્યઃ કૃપણઃ સુરતી ચ ધીમાનશત્રુઃ પિતૃતોઽ-
ધિકશ્ચ ॥ નીચસ્તપસ્વી સધનઃ સલામઃ સ્વલશ્ચ જીવે
ક્રમશો વિલગ્નાત્ ॥ ૭ ॥

જન્મલગ્નથી ગુરુનું દ્વાદશભાવ ફળ નીચેપ્રમાણે છે. ગુરુ લગ્નમાં હોય તો મનુષ્ય વિદ્વાન થાય છે. બીજા ભાવમાં ગુરુ હોય તો માણસ સારી વાણીવાળો થાય છે. ત્રીજા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય નિદુર થાય છે. ચોથા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય સુખી થાય છે, પાંચમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય ચતુર થાય છે, છઠા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય શત્રુવિનાનો થાય છે. સાતમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય પોતાના પિતાથી અધિક ગુણવાળો થાય છે, આઠમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો અનુચિત કાર્ય કરનાર મનુષ્ય થાય છે.

૧. એટલે, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો, છઠો, સાતમો, આઠમો દશમો, અગિઆરમો અને બારમો ભાવ.

નવમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય ધર્મી થાયછે. દશમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય પૈસાદાર થાયછે. અગિયારમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય ધણા લાભવાળો થાયછે ને બારમા ભાવમાં ગુરુ હોય તો મનુષ્ય ભયંકર કામ કરનાર થાયછે. ॥ ૭ ॥

**સ્મરનિપુણઃ સુખિતથ વિલગ્ને પ્રિયકલહોસ્તગતે સુર-
તેપ્સુઃ ॥ તનયગતે સુખિતો મૃગપુત્રે ગુરુવદતોન્યક્ષણે
દ્રવિણી સ્યાત્ ॥ ૮ ॥**

જન્મવખતે શુક લગ્નમાં રહેલ હોય તો મનુષ્ય ખ્યાર કરવામાં કુશળ અને સુખી થાયછે. જે સાતમા ભાવમાં શુક રહેલો હોય તો મનુષ્ય કલહ-પ્રિય અને કામી થાયછે. જે પાંચમા ભાવમાં શુક રહેલો હોય તો મનુષ્ય સુખી થાયછે. અને બાકીના ભાવનું તેનું ફળ ગુરુના ફળના જેવું થાયછે; પરંતુ શુકની રાશિ મીન હોય તો મનુષ્ય પૈસાદાર થાયછે. ॥ ૮ ॥

**અદૃષ્ટાર્યો રોગી મદનવશગોઽત્યન્તમલિનઃ શિશુતે પી-
ઢાર્ત્તઃ સવિતૃસુતલગ્નેત્યલસભાક્ર ॥ ગુરુસ્વર્ક્ષોચ્ચસ્થે
નૃપતિસદૃશો ગ્રામપુરપઃ સુવિદ્વાંશ્વાર્વજ્ઞો દિનકરસમો-
ન્યઽત્ર કથિતઃ ॥ ૯ ॥**

જન્મવખતે શનિ લગ્નમાં રહેલો હોય તો મનુષ્ય ગરીબ, રોગી, કામી, ગંદો, નાની અવસ્થામાં દુઃખ ભોગવનાર ને બધવાક થાયછે. જે લગ્નની રાશિ તુલા, ધન, મકર, કુંભ કે મીન હોય તો મનુષ્ય રાજાતુલ્ય સુખી, ગામ અથવા ગામડાંનો માલેક, વિદ્વાન અને સુંદર અવયવોવાળો થાયછે. શનિ તે શિવાયનાં સ્થાનોમાં રહેલા હોય તો તેનું ફળ સૂર્યનાં તે સ્થાનોનાં ફળ જેવું જાણવું. ॥ ૯ ॥

**સુહૃદરિપરકીયસ્વર્ક્ષતુજ્ઞસ્થિતાલામ્ફલમનુપરિચિન્ત્યં
લગ્નદેહાદિભાવૈઃ ॥ સમુપચયવિપત્તી સૌમ્યપાપેષુ
સત્યઃ કથયતિ વિપરીતં રિષ્ફષષ્ટાષ્ટમેષુ ॥ ૧૦ ॥**

ગ્રહનું ભાવફળ નક્કી કરતીવેળા ભાવમાં પડેલી રાશિસાથેનો તેનો

મિત્રામિત્ર સંબંધ પણ ધ્યાનમાં લેવો.^૧ સત્યાચાર્ય કહેછે કે શુભઅહ ભાવફળનો વધારો કરેછે, અને ક્રૂર અહ ઘટારો કરેછે; પરંતુ છતાં, આઠમા અને બારમા ભાવનાં ફળસંબંધમાં એથી ધલતું થાયછે.^૨ ॥ ૧૦ ॥

उच्चत्रिकोणस्वसुहृच्छत्रुनीचगृहार्कगैः ॥

शुभं सम्पूर्णपादोनदलपादालपनिष्फलम् ॥ ११ ॥

इति बृहज्जातके भावाध्यायः ॥ ૨૦ ॥

ઉચ્ચસ્થ અહનું શુભ ફળ સંપૂર્ણ થાય છે. મૂળ ત્રિકોણી અહનું શુભ ફળ ૩ થાય છે. સ્વગૃહી અહનું શુભ ફળ અરધું થાય છે. મિત્રક્ષેત્રી અહનું શુભ ફળ એક ચતુર્થાંશ થાય છે. શત્રુક્ષેત્રી અહનું શુભ ફળ એક ચતુર્થાંશથી ન્યૂન થાય છે. નીચ કે અસ્તંગત અહનું શુભ ફળ બિલકુલ થતું નથી. ॥ ૧૧ ॥

ટીપ.

શુભ ફળથી અશુભ ફળનાં પ્રમાણનો ક્રમ ઉલટો સમજી લેવો. એટલે કે અહ અસ્તંગત કે નીચ હોય તો સંપૂર્ણ અશુભ ફળ થાય છે. એ પ્રમાણે આગળ—

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અહનું વર્ગાદિ ફળ.

कुलसमकुलमुख्यबन्धुपूज्या धनिसुखिभोगिनृपाः स्व-
भैकवृद्ध्या ॥ परविभवसुहृत्स्वबन्धुपौण्या गणपवले-
शनृपाश्च मित्रभेषु ॥ १ ॥

૧. એટલે કે તે ભાવમાં રહેલ રાશિ અહની પોતાની રાશિ હોય, મિત્રની રાશિ હોય, કે પોતાની ઉચ્ચ રાશિ હોય તો તે ફળ સંપૂર્ણ થાયછે. પરંતુ નીચ રાશિ હોય તો તે ફળ થતું નથી. સામાન્ય ગુણી રાશિ હોય તો તે ફળમાંનું બહુ ફળ તે ગુણના અનુસાર થાય છે. આ ગર્જનું કહેવું છે.

૨. સત્યાચાર્યના મત પ્રમાણે છઠે પડેલો શુભ અહ શત્રુનો નાશ કરેછે ને ક્રૂરઅહ શત્રુનો વધારો કરેછે. તેમજ આઠમે પડેલ શુભ અહ મૃત્યુનો નાશ કરેછે. ને ક્રૂર અહ મૃત્યુ કરેછે. અને બારમા ભાવમાં પડેલ શુભ અહ ધન રક્ષણ કરેછે ને ક્રૂર અહ ધનનો નાશ કરેછે.

બૃહત્સંહિતાનું શ્લોક સાથે ગુજરાતી

ભાષાંતર.

પ્રકરણ ૧ લું.

જયતિ જગતઃ પ્રસૂતિર્વિશ્વાત્મા સહજભૂષણં નભસઃ ॥

દ્રુતકનકસદૃશદશશતમયૂર્લમાલાર્ચિતઃ સવિતા ॥ ૧ ॥

પ્રથમમુનિકથિતમવિતથમવલોક્ય ગ્રન્થવિસ્તરસ્યાર્થમ્ ।

નાતિલઘુવિપુલરચનાભિરુદ્યતઃ સ્પષ્ટમભિધાતુમ્ ॥ ૨ ॥

જે સૂર્ય જગતની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે, જે વિશ્વનો આત્મા છે, જે આકાશનું સ્વાભાવિકભૂષણ છે અને જે તપાવેલાં સોનાંના જેવાં હજારો કિરણોની માલા-યુક્ત છે તે, જય પામે ॥ ૧ ॥ પ્રાચીન મુનિઓના રચેલા મોટા સત્યરૂપ ગ્રંથોનું તાત્પર્ય બરાબર તપાસીને હું એક, નહિ નાનો કે નહિ મોટો, એવો સ્પષ્ટ ગ્રંથ રચવાનો યત્ન કરું છું. ॥ ૨ ॥

મુનિવિરચિતમિદમિતિ યચ્ચિરન્તનં સાધુ ન મનુજગ્ર-
થિતમ્ । તુલ્યેડર્થેડક્ષરભેદાદમન્ત્રકે કા વિશેષોક્તિઃ

॥ ૩ ॥ ક્ષિતિતનયદિવસવારો ન શુભકૃદિતિ યદિ
પિતામહપ્રોક્તે । કુજદિનમનિષ્ઠમિતિ વા કોડત્ર વિશેષો

નૃદિવ્યકૃતે ॥ ૪ ॥

ઋષિપ્રણીત પ્રાચીન ગ્રંથો સારા છે ને મનુષ્યપ્રણીત ગ્રંથો સારા નથી એનો અર્થ શો ? મંત્ર શિવાયના વિષયમાં શબ્દો ભિન્ન હોય અને અર્થ એક જ થતો હોય તો શું થયું ? ॥ ૩ ॥ બ્રહ્માએ રચેલા ગ્રંથમાં ક્ષિતિતનયવાસરો ન શુભકૃત્ અને મનુષ્યપ્રણીત ગ્રંથમાં કુજદિનમનિષ્ઠ એમ લખાયલું હોય તો પછી મનુષ્ય અને દેવપ્રણીત પુસ્તકોમાં શું વિશેષ પસંદ કરવાનું છે ॥ ૪ ॥

આત્રહ્યાદિવિનિસ્સૃતમાલોક્ય ગ્રન્થવિસ્તરં ક્રમશઃ ।
 ક્રિયમાણકમેવૈતત્ સમાસતોઽતો મમોત્સાહઃ ॥ ૫ ॥
 આસીત્તમઃ કિલેદં તત્રાપાં તૈજસેઽભવદ્દૈમે । સ્વર્ભૂશ-
 કલે વ્રહ્મા વિશ્વકૃદ્દણ્ડેઽર્કશશિનયનઃ ॥ ૬ ॥

પિતામહાદિ ઋષિઓથી રચાતા આવેલા મોટા ગ્રંથોનું મથન કરી
 ક્રમથી તેમના તાત્પર્યરૂપી આ નાનો ગ્રંથ રચવા મારી ધારણા છે. કેમકે એ
 કામ મને ઘણુંજ પ્રિય છે ॥ ૫ ॥ પહેલાં સર્વત્ર અંધકાર હતો. પછી પાણી
 પેદા થયું. એ પાણીમાંથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વી જેમાં રહેલાં છે એવું સુવર્ણ-
 તુલ્ય તેજોમય એક ઇંડું ઉત્પન્ન થયું ને તેમાંથી સૂર્ય ચંદ્ર જેની આંખો છે
 એવા સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા ॥ ૬ ॥

કપિલઃ પ્રધાનમાહ દ્રવ્યાદીન્ કળભુગસ્ય વિશ્વસ્ય ।
 કાલં કારણમેકે સ્વભાવમપરે જગુઃ પરે કર્મ ॥ ૭ ॥
 તદલમતિવિસ્તરેણ પ્રસન્નવાદાર્થનિર્ણયોઽતિમહાન્ ।
 જ્યોતિશ્શાસ્ત્રાજ્ઞાનાં વક્તવ્યો નિર્ણયોઽત્ર મયા ॥ ૮ ॥

સાંખ્યાઆર્ય કપિલ કહે છે કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પ્રધાન પુરુષમાંથી થઈ
 છે, કણાદમુનિ કહે છે કે તેની ઉત્પત્તિ દ્રવ્યાદિમાંથી થઈ છે, કેટલાક તેની
 ઉત્પત્તિ કાળમાંથી, કેટલાક સ્વભાવમાંથી અને કેટલાક કર્મમાંથી થયેલી છે
 એમ કહે છે ॥ ૭ ॥ આ પ્રસંગોપાત્ત (નીકળેલા) વિષયનો નિર્ણય મોટો છે માટે
 તેવિષે એટલુંજ કહેવું બસ થશે. (જો એનું વિવેચન કરવા બેસીએ તો તેનો
 ઘણોજ વિસ્તાર થાય.) મારે તો અહીં જ્યોતિષ શાસ્ત્રનાં અંગ સંહિતા વિષયનોજ
 નિર્ણય કરવો જોઈએ ॥ ૮ ॥

જ્યોતિશ્શાસ્ત્રમનેકભેદવિષયં સ્કન્ધત્રયાધિષ્ઠિતં તત્કા-
 ત્સૂર્યોપનયસ્ય નામ મુનિભિઃ સઙ્કીર્ત્યતે સંહિતા ।
 સ્કન્ધેઽસ્મિન્ ગણિતેન યા ગ્રહગતિસ્તત્રાભિધાન-
 સ્વસૌ હોરાન્યોઽજ્ઞવિનિશ્ચયશ્ચ કથિતઃ સ્કન્ધસ્તૂતી-
 યોપરઃ ॥ ૯ ॥ વક્રાનુવક્રાસ્તમયોદયાદ્યાસ્તારાગ્ર-

હાળાં કરણે મયોક્તાઃ । હોરાગતં વિસ્તરતશ્ચ જન્મ-
યાત્રાવિવાહૈઃ સહ પૂર્વમુક્તમ્ ॥ ૧૦ ॥

જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં ધણા વિષયોનો સમાવેશ થાય છે અને તેનાં મુખ્ય ત્રણ નામ છે. ઋષિઓ તો સમગ્ર જ્યોતિષને સંહિતા કહે છે. જ્યોતિષના જે ભાગમાં ગ્રહગણિતવિષે લખવામાં આવ્યું હોય તેને તંત્ર કહે છે. ખીજો ભાગ હોરા શાસ્ત્ર છે; અને ત્રીજો અંગવિનિશ્ચય શાસ્ત્ર (સંહિતા) કહેવાય છે ॥ ૯ ॥ મારા તંત્રશાસ્ત્રના ગ્રંથ(પંચસિદ્ધાંતિકા) માં ગ્રહોની વક્રમાર્ગાદિ ગતિ, તેમના ઉદયાસ્ત વિગેરે વિષયોવિષે મેં લખ્યું છે. હોરા શાસ્ત્રમાં જાતકક્રમ, યાત્રા અને વિવાહ વિગેરે વિષયો સંપૂર્ણ રીતે પહેલાં લખેલા છે ॥ ૧૦ ॥

પ્રશ્નપ્રતિપ્રશ્નકથાપ્રસંગાન્ સ્વલ્પોપયોગાન્ ગ્રહસમ્ભ-
વાંશ્ચ । સંત્યજ્ય ફલગૂનિ ચ સારભૂતં ભૂતાર્થમર્થૈઃ સ-
કલૈઃ પ્રવક્ષ્યે ॥ ૧૧ ॥

આ ગ્રંથમાં પ્રશ્નો, ઉત્તરો ઐતિહાસિક વૃત્તાંતો, ગ્રહોની ઉત્પત્તિનાં કારણો અને ખીજાં આજીવન ઉપયોગી વિષયો મેં મૂકી દીધા છે ને કેવળ સારભૂત પ્રલક્ષ પ્રતીતિવાળા વિષયોજ માત્ર (લીધા છે) તે સંપૂર્ણ અર્થસાથે હું કહીશ. ॥૧૧॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहिताया-
मुपनयनाध्यायः प्रथमः ।

શ્રીમાન્ વરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી વારાહી સંહિતાનો શાસ્ત્રોપનયન નામનો પહેલો અધ્યાય પૂરો થયો.

પ્રકરણ ૨ જી.

જ્યૌતિષિક.

अथातः सांवत्सरसूत्रं व्याख्यास्यामः ।

તત્ર સાંવત્સરોડમિજાતઃ પ્રિયદર્શનો વિનીતવેષઃ
સત્યવાગનસૂચકઃ સમઃ સુસંહતોપચિતગાત્રસન્ધિરવિ-

કલશ્ચારુકરચરણનચ્ચનચનચિવુકદશનશ્રવણલલાટ-
શ્રૂત્તમાજ્ઞો વપુષ્માન્ ગમ્ભીરોદાત્તઘોષઃ । પ્રાયઃ શરી-
રાકારાનુવર્તિનો હિ ગુણાશ્ચ દોષાશ્ચ ભવન્તિ ।

હવે અમે જ્યૌતિષિક (દૈવજ્ઞ)ના ગુણોનું દુક વર્ણન આપીશું. તે (જ્યૌતિષી) કુલીન, સુંદર ચેહેરાવાળો, વિનયી, સત્યવાદી, ઈર્ષ્યારહિત, સમાન અવયવોવાળો, સારા બાંધા અને ધારવાળો, અંગમાં ખોડ-ખાંપણ વિનાનો, સુંદર હાથ, પગ, ઢીચણ, આંખો, હડપચી, દાંત, કાન, કપાળ, ભ્રમર અને મસ્તકવાળો, સુંદર શરીરવાળો, ઉંચો અને મીઠી વાણીવાળો હોવો જોઈએ.

સાધારણ રીતે કહીએ તો ગુણો અને દુર્ગુણો શરીર પ્રમાણે નથી હોતા શું ?

તત્ર ગુણાઃ । શુચિર્દક્ષઃ પ્રગલ્ભો વાગ્મી પ્રતિમાન-
વાન્ દેશકાલવિત્સાચ્ચિકો નપર્ષઙ્ગીરુઃ સહાધ્યાયિ-
ભિરનભિભવનીયઃ કુશલોઽવ્યસની શાન્તિકપૌષ્ટિકાભિ-
ચારસ્તાનવિદ્યાભિજ્ઞો વિવુધાર્ચનવ્રતોપવાસનિરતઃ
સ્વતન્ત્રાશ્ચર્યોત્પાદિતજ્ઞાનપ્રભાવઃ પૃષ્ઠાભિધાયન્યત્ર-
દૈવાલ્યયાદ્ । ગ્રહગણિતસંહિતાહોરાગ્રન્થાર્થવેત્તા ।

ગુણમાં તે સ્વચ્છ વર્તણુકવાળો, શક્તિમાન, ઉદાર, સુભાષી, દંભવિનાનો, તર્ક કરનાર, દેશ અને કાળને ઓળખનાર, ગરીબ સ્વભાવનો, ઉશ્કેરાઈ નભાય તેવો, પોતાના વર્ગના વિદ્વાનોથી વિવાદમાં પાછો ન હડનાર, અલિપ્ત, દુર્ગુણવિનાનો, શાંતિક પૌષ્ટિક ક્રિયા, બદ્ધ તથા અલિપ્તનાદિના વિધિને જાણનાર, દેવ-પૂજક એકાદશ્યાદિ વ્રતોપવાસાદિ કરનાર, પ્રશસ્ય આતુર્યવાળો, પ્રત્યક્ષ દૈવી બાધા શિવાયની દરેક બાબતનો વગર મુશ્કેલીએ જવાબ દેનાર, ગણિતસ્કંધ, હોરાસ્કંધ, અને સંહિતા જાણનાર હોવો જોઈએ.

તત્ર ગ્રહગણિતે પૌલિશરોમકવાસિષ્ઠસૌરપૈતામહેષુ પ-
શ્ચસ્વેતેષુ સિદ્ધાન્તેષુ યુગવર્ષાયનર્તુમાસપક્ષાહોરાત્રયામ-
મુહૂર્તનાડીવિનાડીપ્રાણત્રુટિત્રુટ્યાદ્યવયવાદિકસ્ય કા-
લસ્ય ક્ષેત્રસ્ય ચ વેત્તા । ચતુર્ણાં ચ માનાનાં સૌરસાવન-
નાક્ષત્રચાન્દ્રાણામધિમાસકાવમસમ્ભવસ્ય ચ કારણા-

ભિજ્ઞઃ । ષષ્ટ્યબ્દયુગવર્ષમાસદિનહોરાધિપતીનાં પ્રતિ-
પત્તિવિચ્છેદવિત્ । સૌરાદીનાશ્ચ માનાનાં સદશાસદ-
શયોગ્યાયોગ્યત્વપ્રતિપાદનપટુઃ । સિદ્ધાન્તભેદેઽપ્યયન-
નિવૃત્તૌ પ્રત્યક્ષં સમમળ્ડલરેખાસમ્પ્રયોગાભ્યુદિતાંશ-
કાનાશ્ચ છાયાજલયન્ત્રદ્વગણિતસામ્યેન પ્રતિપાદન-
કુશલઃ । સૂર્યાદીનાશ્ચ ગ્રહાણાં શીઘ્રમન્દયામ્યોત્તર-
નીચોચ્ચગતિકારણાભિજ્ઞઃ । સૂર્યચન્દ્રમસોશ્ચ ગ્રહણે
ગ્રહણાદિમોક્ષકાલદિક્પ્રમાણસ્થિતિવિમર્દવર્ણદેશા-
નામનાગતગ્રહસમાગમયુદ્ધાનામાદેષ્ટા । પ્રત્યેકગ્રહભ્રમ-
ણયોજનકક્ષાપ્રમાણપ્રતિવિષયયોજનપરિચ્છેદકુશલો
ભૂભગણભ્રમણસંસ્થાનાચક્ષાવલમ્બકાહર્વ્યાસચરદલ-
કાલરાશ્યુદયચ્છાયાનાડીકરણપ્રમૃતિષુ ક્ષેત્રકાલકર-
ણેષ્વભિજ્ઞો નાનાચોદ્યપ્રશ્નભેદોપલબ્ધિજનિતવાકૂસા-
રો નિકષસન્તાપાભિનિવેશૌર્વિશુદ્ધસ્ય કનકસ્યેવાધિ-
કતરમમલીકૃતસ્ય શાસ્ત્રસ્ય વક્તા તન્ત્રજ્ઞો ભવતિ ।

ગ્રહગણિતોમાં તેણે પુલિશ, રેમક, વશિષ્ઠ, સૂર્ય, અને પિતામહાદિના
સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ તથા યુગ, વર્ષ, અયન, ઋતુ, માસ,
પક્ષ, અહોરાત્ર, યામ, મુહૂર્ત, નાડી, વિનાડી, પ્રાણ, ત્રુટી, ત્રુટીના વિભાગો અને
કાળ અને ક્ષેત્રના વિભાગોનું તેને સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. સાવન દિવસ, ચાંદ્ર
અને નક્ષત્ર દિવસ, તિથી વૃદ્ધિ તથા અધિક માસ વિગેરેનાં કારણોના શુદ્ધ
જ્ઞાનને ધરાવતો હોવો જોઈએ.

સાઠ સંવત્સરો, યુગ, વર્ષ, માસ, દિન અને હોરા ને તેના પતિઓના આદિ
અંતનું તેને બરાબર જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

મનુષ્ય, દેવ પિતૃ ગુરુ, નક્ષત્ર સૌર, ચાંદ્ર કુદિન અને બ્રહ્માના દિવસોનું
માન અને તેના બીજા વિભાગો, તેમનું પરસ્પર મહતાપાણું અને ભેદ, તેમનો
ક્યો ક્યા કામમાં લેવો વિગેરે બાબત તેણે જાણવી જોઈએ.

પાંચ સિક્ષાંતોમાં આપેલી રીતિએ ગણિત કરી લાવવામાં આવેલા ગ્રહો દૃક્ષુલ્ય ન થાય તો (છાયા અને જળ યંત્રાદિથી) વેધ લઈ સૂર્ય અને ગ્રહોનાં સ્થાનોનું ગણિત કરવાને તેમજ અન્ય નિવૃત્તિ તથા ઉદય પછી તેઓ દૃષ્ટિથી પૂર્વમાં છે કે પશ્ચિમમાં છે તે તથા તેમના તાત્કાલિક ઉત્તરોચ્ચ ગણિત કરવાને તે સમર્થ હોવો જોઈએ.

મંદ સ્પષ્ટ ને શીઘ્ર સ્પષ્ટ કરવામાટે જે સંસ્કાર સૂર્યાદિ ગ્રહમાં આપવો પડે છે તેનું, તેમજ શીઘ્ર સ્પષ્ટમાંથી મંદ સ્પષ્ટ ગ્રહ લાવવામાટે જે સંસ્કાર આપવો પડે છે તેનાં તથા સૂર્ય અને ગ્રહોનાં અન્ય તેમજ તેમની જુદે જુદે વખતે થતી મંદ અને શીઘ્ર ગતિ થવાનાં કારણો તેણે જાણવાં જોઈએ.

સૂર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણના વિષયમાં ગ્રહણોના સ્પર્શ તથા મોક્ષ, સ્પર્શ-સ્થાન તથા મોક્ષસ્થાન, ગ્રાસ અને સ્થિતિ અને ખગોળમાં મર્દકાળના ગણિત તે કરી જાણવો હોવો જોઈએ. ગ્રસિત ચંદ્રનો રંગ કેવો થશે તે પણ તેણે જાણવું જોઈએ, તેમજ ચંદ્ર સાથે અને પરસ્પર થનારી ગ્રહોની યુતિના કાળ અગાઉથી ગણતરી કરી કહેવાને તે સમર્થ હોવો જોઈએ.

ગ્રહોની કક્ષા તેમની કક્ષાના યોજનો અને યોજનની લંબાઈ તેણે સારી રીતે જાણવી જોઈએ.

સૂર્યની આસપાસ તેમજ પોતાની ધરીની આસપાસ પૃથ્વીનું ભ્રમણ તેનો આકાર તેનું માન અને તે વિષેની તેની ખીજ હકીકત તેમજ અક્ષાંશ અને રેખાંશ અહોરાત્ર વૃત્ત, ચરકુળ, લગ્નોનાં ઉદયમાનો તેણે જાણવાં જોઈએ. તેમજ છાયામાંથી વખત, ને વખતમાંથી શંકુછાયા તથા કાળમાંથી ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રમાંથી કાળ લાવવાનું ગણિત કરવા તે સમર્થ હોવો જોઈએ.

શુદ્ધ અને સરલ ભાષામાં પુછેલા પ્રશ્નો તથા વિરુદ્ધ વાક્યોનું પ્રતિપાદન કરવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. તથા એરણ, અગ્નિ અને કસોટીપર ચડાવી સુવર્ણની જેમ ખરી કસોટી કરવામાં આવેછે તેમ આ શાસ્ત્રની કસોટી કરી તેનાં ખરાં તત્વો સમજાવવા તે સમર્થ હોવો જોઈએ.

उक्तञ्च । न प्रतिवद्धं गमयति वक्ति न च प्रश्नमेकमपि
पृष्टः । निगदति न च शिष्येभ्यः स कथं शास्त्रार्थविज्ञ-
ज्ञेयः ॥ १ ॥ ग्रन्थोऽन्यथान्यथार्थं करणं यच्चान्यथा

કરોત્યબુધઃ । સ પિતામહમુપગમ્ય સ્તૌતિ નરો વૈશિ-
કેનાર્યામ્ ॥ ૨ ॥

જે માણસ બીજાને કંઈ પ્રશ્નો સમજવી શકતો નથી તેમ બીજાએ પુછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર દઈ શકતો નથી અથવા તે પોતાના અભિપ્રાયો પોતાના શિષ્યોને બરાબર સમજવી શકતો નથી તેને શાસ્ત્રાર્થ જાણનાર કેમ ગણાય? ૧
જે મુખે શાસ્ત્રથી ઉલટો અર્થ અને ઉલટી રીતે ગણિત કરેછે તે અને પોતાના પિતાપાસે જઈ પોતાની માતાની શંગાર ચાતુરી વખણનાર સરખા છે. ૨

તન્ત્રે સુપરિજ્ઞાતે લગ્ને છાયામ્બુયન્ત્રસંવિદિતે । હોરાર્થે
ચ સુરુદેનાદેષ્ટુર્ભારતી વન્ધ્યા ॥ ૩ ॥ ઉક્તશ્ચાર્યવિ-
ષ્ણુગુપ્તેન । અપ્યર્ણવસ્ય પુરુષઃ પ્રતરન્ કદા ચિદાસા-
દયેદનિલવેગવશેન પારમ્ । ન ત્વસ્ય કાલપુરુષાલ્પ-
મહાર્ણવસ્ય ગચ્છેત્ કદા ચિદનૃષિર્મનસાપિ પારમ્ ॥ ૪ ॥

જે ગણિતવિદ્યા બરાબર જાણતો હોય અને જે, છાયા, શંકુ અને યંત્રોએ કરી સ્પષ્ટ લક્ષ વરતી જાણતો હોય ને જેને જાતકકળતું સાચું જ્ઞાન હોય તેની વાણી મિથ્યા થતી નથી. ॥ ૩ ॥ આર્ય વિષ્ણુગુપ્તે (ચાણક્ય) કહેછે:-કે પવનને વેગે તરનારને સમુદ્રને પહેલે પાર જવાતું શક્ય છે પરંતુ આ જ્યોતિષશાસ્ત્રથી મહાસમુદ્રને સામે કિનારે ઋષિઓ શિવાય અને કરી પણ કોઈ પોહોંચી શકતું નથી. ૪

હોરાશાસ્ત્રેऽપિ ચરાશિહોરાદ્રેક્ષાણનવાંશકદ્વાદશભાગ-
ત્રિંશઙ્ગાગવલાવલપરિગ્રહો ગ્રહાણાં દિક્સ્થાનકાલચે-
ષ્ટાભિરનેકપ્રકારવલનિર્ધારણં પ્રકૃતિધાતુદ્રવ્યજાતિચે-
ષ્ટાદિપરિગ્રહો નિષેકજન્મકાલવિસ્માપનપ્રત્યયાદેશસ-
ચોમરણાયુર્દાયદશાન્તર્દશાષ્ટકવર્ગરાજયોગચન્દ્રયોગ-
દ્વિગ્રહાદિયોગાનાં નામસાદીનાશ્ચ યોગાનાં ફલાન્યા-
શ્રયભાવાલોકનનિર્યાગત્યનૂકાનિ તાત્કાલિકપ્ર-
શ્નશુભાશુભનિમિત્તાનિ વિવાહાદીનાશ્ચ કર્મ્મણાં

કરણમ્ । યાત્રાયાશ્ચ તિથિદિવસકરણનક્ષત્રમુદ્ગતવિ-
લગ્નયોગદેહસ્પન્દનસ્વમવિજયસ્ત્રાનગ્રહયજ્ઞગણયાગા-
ગિલિઙ્ગહસ્ત્યશ્વેજ્ઞિતસેનાપ્રવાદચેષ્ટાદિગ્રહષાઢ્ગુણ્યોપા-
યમજ્જલામજ્જલશકુનસૈન્યનિવેશભૂમયોઽગ્નિવર્ણા મ-
ન્ત્રિચરદૂતાટવિકાનાં યથાકાલં પ્રયોગાઃ પરદુર્ગા-
લમ્બોપાયાશ્ચેત્યુક્તં ચાચાર્યૈઃ ।

જાતકકલાદેશમાં જ્યોતિષિકે રાશિના, રાશિ, હોરા, દ્રેષકાણુ, દ્વાદશાંશ, ત્રિશાંશ, વિગેરે વિભાગો ને તેમનાં જાતક વિધિએ બલાબલ, જાણવાં જોઈએ; તેમજ ગ્રહોનાં દિઙ્, સ્થાન અને ચેષ્ટાદિ બલો પણ જાણવાં જોઈએ.

ગ્રહોના ગુણો તેમના આધિપત્યવાળા કાળપુરુષના વિભાગો, ધાતુ, જાતિ, વર્ણ અને આધિપત્ય વિગેરે તેણે જાણવું જોઈએ; મનુષ્યના જન્મકાળ વા આધાનકાળ પરથી સામા મનુષ્યની આસ્થા બેસે માટે તેને લગતી હકીકત કહેવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હોવું જોઈએ; કેવા યોગમાં જન્મેલું બાલક નાનપણમાં ગુજરી જશે અને જાતકની હંદગાની કેટલા વખતની છે તેની ગણતરી કરતાં તેમજ ગ્રહલુકિત વિગેરેનું ગણિત તથા અષ્ટકવર્ગનું ગણિત કેમ કરવું તેનું જ્ઞાન તેને હોવું જોઈએ. રાજ્યોગ, ચંદ્રયોગ, દ્વિગ્રહયોગ અને નાભસયોગ મનુષ્યનીપર કેવી અસર કરેછે તે તેણે જાણવું જોઈએ.

ગ્રહોની સ્થિતિ તથા તેમની દૃષ્ટિથી મનુષ્યના નશીબપર કેમ અસર થાય છે તે પણ તેણે જાણવું જોઈએ. અમુકનું મરણ ક્યારે ને કેવા કારણથી થશે તે તથા મરણ બાદ કેવી અવસ્થા તે ભોગવશે તેની ગણતરી તેણે જાણવી જોઈએ.

વિવાહાદિ શુભ કર્મોનાં મુદ્ગતો શોધવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ.

યાત્રાવિષયમાં અમુક કામપરત્વના યોગો, લગ્ન, મુદ્ગત, નક્ષત્ર, કરણ, અને વારનું શુભાશુભપણું તેણે જાણવું જોઈએ. કુદરતી હાવભાવો તથા સ્વ-
માની તાસીર તેણે જાણવી જોઈએ; કુતોહ મેળવવા માટે રાજ્યોએ ક્યારે નીકળવું તે જણાવવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ; પિશાચોને બધી દેવાની તથા ગ્રહયજ્ઞોના વિધિને જાણતો હોવો જોઈએ; યજ્ઞના અગ્નિની જ્વાલાનું તથા હાથી અને ઘોડાપર સ્વારી કરવા વખતે થયેલ ચેષ્ટાનું જે ફળ હોય તે તેને બરાબર સમજાવતાં આવડવું જોઈએ.

લડવૈયાનાં વેણુ અને હાવભાવપરથી શુભાશુભ ફળ કહેવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. ધડગુણુ અને ઉપાય નીતિનો તેને અભ્યાસ હોવો જોઈએ; આરંભેલું કાર્ય ફતેહ થશે કે નિષ્ફળ થશે તે કહેવાની તેનામાં શક્તિ જોઈએ; શુકન ફળ પણ તેણે જાણવું જોઈએ; રાજનાં લશ્કરને કઈ જગોએ મેલાણુ નાંખવામાં સારું છે તે બતાવી આપવાની વિદ્યા તેણે જાણવી જોઈએ, યજ્ઞના અગ્નિની જ્વાળાપરથી શુભાશુભ સૂચક ફળ, તેણે જાણવું જોઈએ; પ્રધાન, જનસુસ, દૂત અને જંગલીઓને ક્યારે રાખવા તે તેણે જાણવું જોઈએ; અને શત્રુનો કિલ્લો તાબે કરવામાટે તેણે વખત જોઈ આદેશ આપવાનું જાણવું જોઈએ.

ઉપર જણાવેલા સઘળા વિષયોપર વિદ્વાનોના લખેલા ગ્રંથો હયાત છે.—

जगति प्रसारितमिवालिखितमिव मतौ निषिक्तमिव
हृदये।शास्त्रं यस्य सभगणं नादेशा निःफलास्तस्य॥५॥

આ શાસ્ત્રની સચાઈ જેની આંખ આગળ તરી રહી છે, જેના મનમાં લખાઈ રહી છે, જેના હૃદયમાં રોપાઈ ગઈ છે તેનો આદેશ ક્યારે પણ નિષ્ફળ થતો નથી. ૫

संहितापारगश्च दैवचिन्तको भवति । यत्रैते संहिताप-
दार्थाः । दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु च तेषां
प्रकृतिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्तमनोद-
यमार्गमार्गान्तरवक्रानुवक्रर्क्षग्रहसमागमचारादिभिः
फलानि नक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः सप्तर्षि-
चारो ग्रहभक्तयो नक्षत्रव्यूहग्रहशृङ्गाटकग्रहयुद्धग्रह-
समागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्यापाढीयो-
गाः सद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेपपरिघपवनोल्का-
दिग्दाहक्षितिचलनसन्ध्यारागगन्धर्वनगररजोनि-
र्घातार्धकाण्डसस्यजन्मेन्द्रध्वजेन्द्रचापवास्तुविद्याङ्गवि-
द्यावायसविद्यान्तरचक्रमृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रा-

સાદલક્ષણપ્રતિમાલક્ષણપ્રતિષ્ઠાપનવૃક્ષાયુર્વેદોદગાર્ગ-
 લનીરાજનલક્ષણોત્પાતશાન્તિમયૂરચિત્રકઘૃતકમ્બલ-
 સ્વરૂપટ્ટકૃકવાહુકૂર્મગોઽજાશ્વેભપુરુષસ્ત્રીલક્ષણાન્યન્તઃ-
 પુરચિન્તાપિટકલક્ષણોપાનચ્છેદવસ્ત્રચ્છેદચામરદણ્ડ-
 શય્યાસનલક્ષણરત્નપરીક્ષાદીપક્ષલણં દન્તકાષ્ઠાઘાશ્રિ-
 તાનિ શુભાશુભાનિ નિમિત્તાનિ સામાન્યાનિ ચ જગતઃ
 પ્રતિપુરુષં પાર્થિવે ચ પ્રતિલક્ષણમનન્યકર્માભિયુક્તેન
 દૈવજ્ઞેન ચિન્તયિતવ્યાનિ । ન ચૈકાકિના શક્યન્તેઽહ-
 નિશમવધારયિતું નિમિત્તાનિ । તસ્માત્ સુમૃતેનૈવ
 દૈવજ્ઞેનાન્યે તદ્વિદશ્ચત્વારો ભર્તવ્યાઃ । તત્રૈકેનૈન્દ્રી ચા-
 ગ્રેયી ચ દિગ્વલોકયિતવ્યા । યામ્યા નૈર્ઋતી ચાન્યેનૈવં
 વારુણી વાયવ્યા ચોત્તરા ચૈશાની ચેતિ । યસ્માદુલ્કા-
 પાતાદીનિ નિમિત્તાનિ શીઘ્રમપગચ્છન્તીતિ । તેષાં
 ચાકારવર્ણસ્ત્રેહપ્રમાણાદિગ્રહર્ષાભિઘાતાદિભિઃ ફલા-
 નિ ભવન્તિ । ઉક્તશ્ચ ગર્મેણ મહર્ષિણા ।

સંહિતાનો પાર પામેલ પુરુષ, દૈવચિંતક થાયછે. એ સંહિતામાં આ
 પદાર્થો રહેલા છેઃ^૧-સૂર્ય વિગેરે ગ્રહના ચાર (દ્રવ્ય), તેમની પ્રકૃતિ, વિકૃતિ,
 પ્રમાણ, વર્ણ, કિરણ, ધ્રુતિ સંસ્થા, અસ્ત, ઉદય, માર્ગ, માર્ગાન્તર, વક્ર, વ-
 ક્રાનુવક્ર, નક્ષત્ર અને ગ્રહ સમાગમ તથા ચાર વિગેરે પરથી જાણવામાં આવતાં
 ફળ, નક્ષત્ર કૂર્મવિભાગ, અગસ્યચાર, સપ્તર્ષિચાર, ગ્રહભક્તિ, નક્ષત્રવ્યૂહ, ગ્રહશૃ-
 ગાટક, ગ્રહયુદ્ધ, ગ્રહસમાગમ, ગ્રહવર્ષફળ, મેઘગર્ભલક્ષણ, રોહિણી, સ્વાતી
 અને આષાઢીયોગો, સઘવૃષ્ટિ, કુસુમ, વેલા વિગેરેની પ્રકૃતિ, પરિધિ, પરિવેપ,
 પરિધ વાતચક્ર, ઉલ્કાપાત, દિગ્દાહ, ક્ષિતિચલન, સંધ્યાના રંગ, ગંધર્વનગર, ર-

૧ વરાહ મિહિરાચાર્યે પોતાનો ગ્રંથ શરૂ કર્યા પહેલાં તેમાં તે શાશા વિષયો
 દાખલ કરશે તે અનુક્રમે આમાં ગણાવ્યા છે ને તે સાથે સંહિતામાં કયા વિષયો
 હોયછે તેનું વિવરણ કર્યું છે.

જોવૃષ્ટિ, નિર્ધાત, અર્ધકાંડ, વૃક્ષોતું ઉગવું, ઇન્દ્રધ્વજ, મેઘધનુષ, વાસ્તુવિદ્યા, અંગવિદ્યા, કાગવિદ્યા, અંતરચક્ર, મૃગચક્ર, અશ્વચક્ર, વાતચક્ર, પ્રાસાદલક્ષણ, પ્રતિમાલક્ષણ, પ્રતિષ્ઠાપન, વૃક્ષાર્થુવેદ, ભૂમ્યંતર્ગત જળજ્ઞાન, નીરાજનવિધિ, અંજનોત્પાતશાન્તિ, મયૂરચિત્રક, પુષ્પસ્નાનવિધિ, ખડ્ગ ને મુકુટ લક્ષણ, કૂકડા, ગાય, બકરા, ઘોડા, હાથી, પુરૂષ ને સ્ત્રીનાં લક્ષણ, અંતઃપુરચિંતા, તિલાદિનાં લક્ષણ, ઉપાનચ્છેદ, વસ્ત્રચ્છેદ, ચામર, દંડ, શય્યા ને આસનનાં લક્ષણ, રત્નપરીક્ષા, દીપલક્ષણ અને દંતકાષ્ઠાદિને આશ્રયે રહેલાં શુભાશુભ નિમિત્ત જે સામાન્યતઃ જગતના પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે અને રાજાને માટે એક સરખા છે. તે છે; ને પ્રતિપણે તેમાં ફેરફાર પડતો રહેછે માટે તે જાણવા સાઠ (રાજાએ) ખાસ એક જ્યોતિષીને રોકી તેનો તપાસ કરાવવો જોઈએ. પરંતુ એ સધળા નિમિત્તો એકજ જ્યોતિર્વિત્ રાત દિવસ તપાસી નકી કરી શકે નહિ માટે સારીરીતે પોષિત થયેલા એ જ્યોતિષીએ એ કામ ચાર હુશિઆર જ્યોતિષીઓને પાળી કરાવવું. તેમાંના એક જ્યોતિષીએ પૂર્વ અને અગ્નિદિશાનો તપાસ રાખવો, બીજાએ નૈઋત્ય અને દક્ષિણદિશા સંભાળવી, તેમજ ત્રીજાએ પશ્ચિમ અને વાયવ્ય પર લક્ષ રાખવું અને ચોથાએ ઉત્તર અને ઈશાન કોણમાં થતા દિવ્ય ફેરફારો જોવા કેમકે ઉલ્કાપાત વિગેરે નિમિત્તો એકાએક થાયછે ને ભવિષ્યના વરતનારાનો આધાર તે વેળાના તેમના આકાર, વર્ણ, સ્તિગંધતા, પ્રમાણ, દિશા, ગ્રહ તથા નક્ષત્ર સંબંધ અને અભિધાત વિગેરે પરછે. ॥ ૬ ॥

કૃત્સ્ત્રાજ્ઞોપાજ્ઞકુચલં હોરાગણિતનૈષ્ઠિકમ્ । યો ન
પૂજયતે રાજા સનાશમુપગચ્છતિ ॥ ૭ ॥ વનં સમાશ્રિતા
યેડપિ નિર્મમા નિઃપરિગ્રહાઃ । અપિ તે પરિપૃચ્છન્તિ
જ્યોતિષાં ગતિકોવિદમ્ ॥ ૮ ॥

મહામુનિ ગર્ગાચાર્યે કહ્યું છે, કે:—જે રાજા જ્યોતિષ શાસ્ત્રના સધળાં અંગો તથા ઉપાંગો^૧ સારીરીતે જાણનાર તથા ગણિત વિષયમાં ચતુર જ્યોતિર્વિદનું પોપણ કરતો નથી તેને નુકશાન ખમવું પડેછે. ॥ ૭ ॥ પરીગ્રહ વિ-

૧. સંહિતામાં કહેવામાં આવેલ ગ્રહ નક્ષત્ર અને રાશિ વિગેરેના વિચાર જ્યોતિષશાસ્ત્રનું અંગ કહેવાય છે. અને સ્ત્રી પુરૂષ લક્ષણ વસ્ત્રચ્છેદ, દીપલક્ષણ વિગેરે તેનાં ઉપાંગ કહેવાય છે—

નાના અહંતા તથા મમતા રહિત વનમાં રહેલાઓ પણ પોતાનાં ભવિષ્ય વિશે જ્યોતિર્વિદને પૂછેછે તો પછી સંસાર વ્યવહારમાં ગુંથાયેલા પૂછે તેમાં નવાઈ શી ? ॥ ૮ ॥

અપ્રદીપા યથા રાત્રિરનાદિત્યં યથા નમઃ । તથાસાં-
વત્સરો રાજા ભ્રમત્યન્ધ ઇવાધ્વનિ ॥ ૯ ॥ મુહૂર્ત-
તિથિનક્ષત્રમૃતવશ્ચાયને તથા । સર્વાણ્યેવાકુલાનિ સ્યુર્ન
સ્યાત્ સાંવત્સરો યદિ ॥ ૧૦ ॥

જેમ દીવાવિનાની રાત્રિ અને સૂર્યવિનાનો આકાશ શોભતાં નથી તેમ જ્યો-
તિર્વિદ વિનાનો રાજા આંધળાની માફક માર્ગમાં ભમેછે. ॥ ૯ ॥ જ્યોતિષીવિના
મુહૂર્ત, તિથી, નક્ષત્ર, રતુ અને અયન એ સઘળાં સંદિગ્ધ ગણાય છે. ॥ ૧૦ ॥

તસ્માદ્રાજાભિગન્તવ્યો વિદ્વાન્ સાંવત્સરોઽગ્રણીઃ । જયં
યશઃ શ્રિયં ભોગાન્ શ્રેયશ્ચ સમભીક્ષતા ॥ ૧૧ ॥
નાસાંવત્સરિકે દેશે વસ્તવ્યં ભૂતિમિચ્છતા । ચક્ષુર્ભૂતો
હિ યત્રૈષ પાપં તત્ર ન વિચતે ॥ ૧૨ ॥

માટે જય, યશ, લક્ષ્મી, ભોગ અને કલ્યાણને આહવાર રાજાએ વિદ્વાન્
જ્યોતિષી પોતા પાસે રાખવો જોઈએ. ॥ ૧૧ ॥ જ્યોતિષીવિનાના દેશમાં અ-
ભ્યુદય ધન્યનાર મનુષ્યે રહેવું નહિ. (કેમકે) જ્યોતિષી સર્વનાં નેત્રરૂપ છે. તે
જ્યાં વસેછે ત્યાં પાપ રહેતું નથી. ॥ ૧૨ ॥

ન સાંવત્સરપાઠી ચ નરકેષૂપપદ્યતે । બ્રહ્મલોકપ્રતિષ્ઠાશ્ચ
લભતે દૈવચિન્તકઃ ॥ ૧૩ ॥ ગ્રન્થતત્ત્વાર્થતત્ત્વૈતત્કૃત્સ્તં
જાનાતિ યો દ્વિજઃ । અગ્રયુક્ સ ભવેચ્છાદે પૂજિતઃ
પદ્મક્તિપાવનઃ ॥ ૧૪ ॥

વિદ્વાન જ્યોતિષી નરકમાં જતો નથી પરંતુ તે દૈવચિંતકપુરૂષ બ્રહ્મલોકમાં
વસે છે ને તેને મુક્તિ મળેછે. ॥ ૧૩ ॥ જે આહારુ સઘળાં જ્યોતિષ શાસ્ત્ર
તેમજ તેના અર્થને બરાબર જાણતો હોય તેને માન આપવું ને શ્રાદ્ધમાં પ્રથમ
પંક્તિ આપવી. કેમકે તે જે પંક્તિમાં બેસેછે તેને તે પવિત્ર કરેછે. ॥ ૧૪ ॥

મ્લેચ્છા હિ યવનાસ્તેષુ સમ્યક્ શાસ્ત્રમિદં સ્થિતમ્ ।
 ઋષિવત્તેऽપિ પૂજ્યન્તે કિં પુનર્દૈવવિદ્દ્વિજઃ ॥ ૧૫ ॥
 કુહકાવેશપિહિતૈઃ કર્ણોપશ્રુતિહેતુભિઃ । કૃતાદેશો ન
 સર્વત્ર પ્રવૃત્યો ન સ દૈવવિત્ ॥ ૧૬ ॥

યવનો અને મ્લેચ્છોને પણ તેમના આ શાસ્ત્રના સારા અભ્યાસ માટે
 ઋષિતુલ્ય માન આપવામાં આવેછે, તો બ્રાહ્મણ દૈવજ્ઞને કોણ માન નહિ આપે.
 ॥ ૧૫ ॥ જે (હોંગી) જ્યોતિષી (શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવ્યાપિના) કુહક વિધા-
 થી કે વખતોવખત છુપી રીતે સાંભળેલી બાબતપરથી ભવિષ્ય કહેતો હોય,
 તેની જ્યોતિષી તરીકે સલાહ લેવી નહિ. ॥ ૧૬ ॥

અવિદિતૈવ યઃ શાસ્ત્રં દૈવજ્ઞત્વં પ્રપદ્યતે । સ પક્ષિદૂ-
 શકઃ પાપો જ્ઞેયો નક્ષત્રસૂચકઃ ॥ ૧૭ ॥ નક્ષત્રસૂચકોદિ-
 ષ્ઠમુપહાસં કરોતિ યઃ । સ વ્રજત્યન્ધતામિત્તં સાર્ધમૃક્ષ-
 વિડમ્બિના ॥ ૧૮ ॥^૧

શાસ્ત્ર જાણ્યા શિવાય જે જ્યોતિષી થઈ જેસે તેને પાપી અને પંક્તિને
 દૂષિત કરનાર નક્ષત્રસૂચક જાણવો. ॥ ૧૭ ॥ જે (દૈવજ્ઞના કહેવાની) હાંસી
 કરેછે અને નક્ષત્ર સૂચકના કહ્યાપ્રમાણે વર્તે છે તે તે સહિત અંધતામિત્ર
 નામના નર્કમાં પડેછે. ॥ ૧૮ ॥

નગરદ્વારલોષ્ટસ્ય યદ્વત્સ્યાદુપયાચિતમ્ । આદેશસ્ત-
 દ્વદ્જ્ઞાનાં યઃ સત્ય સઃ વિભાવ્યતે ॥ ૧૯ ॥ સમ્પત્ત્યા
 યોજિતાદેશસ્તદ્વિચ્છિન્નકથામિયઃ । મત્તઃ શાસ્ત્રૈકદેશેન
 ત્યાજ્યસ્તાદ્દમહીક્ષિતા ॥ ૨૦ ॥

નગરના દરવાજા પાસે પડેલા પથ્થરના ઢગલા કેને બક્ષીસ માંગવી અને
 અજ્ઞાન માણસને (જ્યોતિષસંબંધી) પ્રશ્ન પૂછવો એ બરોબર છે. આખરે

૧. કેટલીક પ્રતિમાં આ શ્લોક જોવામાં નથી આવતો તેથી તે લેખક હોય
 એમ જણાય છે.

સત્યની તો ક્ષતેહજ થાય છે. ॥ ૧૯ ॥ જે જ્યોતિષી દ્રવ્ય ખર્ચી અનેકી હકીકત જાણીને ફલાદેશ કરતો હોય, વિપયવિનાની વાતો કરતો હોય અને શાસ્ત્રના એકદેશીય જ્ઞાનથી ગર્વીષ્ટ અનેકો હોય તેવા (જ્યોતિષી) નો રાજ્યકર્તાઓએ ત્યાગ કરવો. ॥ ૨૦ ॥

યસ્તુ સમ્યગ્વિજાનાતિ હોરાગણિતસંહિતાઃ । અભ્યર્ચ્યઃ
સ નરેન્દ્રેણ સ્વીકર્તવ્યો જયૈષિણા ॥ ૨૧ ॥ ન તત્-
સહસ્રં કરિણાં વાજિનાં વા ચતુર્ગુણમ્ । કરોતિ દે-
શકાલજ્ઞો યદેકો દૈવચિન્તકઃ ॥ ૨૨ ॥

જે જ્યોતિષી ગણિત, હોરા અને સંહિતા સારી રીતે જાણતો હોય તેને જ્યની ધમ્મા રાખનાર રાજાએ સત્કાર કરી (પોતાના દરબારમાં) રાખવો. ॥ ૨૧ ॥ (કેમકે) એક દેવને જાણનાર અને દેશકાળના અતુલવી જ્યોતિર્વિદ્ધી જે રાજ્યકાર્ય (સિદ્ધ) થાય છે તે એક હજાર હાથી^૧ અથવા ચાર હજાર ઘોડાઓથી^૨ પણ થતું નથી. ॥ ૨૨ ॥

દુઃસ્વપ્નદુર્વિચિન્તિતદુઃપ્રેક્ષિતદુઃકૃતાનિ કર્માણિ ।
ક્ષિપ્રં પ્રયાન્તિ નાશં શશિનઃ શ્રુત્વા ભસંવાદમ્ ॥ ૨૩ ॥
ન તથેચ્છતિ ભૂપતેઃ પિતા જનની વા સ્વજનોઽથવા
સુહૃત્ । સ્વયશોઽભિવિવૃદ્ધયે યથા હિતમાત્સઃ સવલસ્ય
દૈવચિત્ ॥ ૨૪ ॥

આજ ચંદ્ર કયા નક્ષત્રમાં છે એ સાંભળવાથી નદારાં સ્વપ્ન, ખુરી વાતનું ચિંતન તથા અમાંગલ્ય પદાર્થોનાં દર્શન અને કૃત દુષ્કર્મનાં નેષ્ટ ફળનો તરતજ નાશ થાય છે. ॥ ૨૩ ॥ એક તત્વવેત્તા જ્યોતિષી, રાજાનું જેટલું કલ્યાણ ધમ્મે છે તેટલું તેમનાં માતપિતા, અંધુઓ, અને મિત્ર પણ ધમ્મતા નથી. ॥ ૨૪ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां

सांवत्सरसूत्रनामाध्यायो द्वितीयः ॥ ૨ ॥

શ્રીમાન્ વરાહ મિહિરાચાર્યની રચેલી વારાહી સંહિતાનો સાંવત્સર સૂત્ર નામનો બીજો અધ્યાય પુરો થયો.—

૧ એક હજાર હાથીના લશ્કરથી.

૨ ચાર હજાર ઘોડેસ્વારના લશ્કરથી.

પ્રકરણ ૩ જી.

સૂર્યચાર.

આશ્લેષાર્ધાદક્ષિણમુત્તરમયનં ધનિષ્ઠાદ્યમ્ । તૂનં ક-
દાચિદાસીદ્ યેનોક્તં પૂર્વશાસ્ત્રેષુ ॥ ૧ ॥

સામ્પ્રતમયનં સવિતુઃ કર્કટકાદ્યં મૃગાદિતશ્ચાન્યત્ ।
ઉક્તાભાવો વિકૃતિઃ પ્રત્યક્ષપરીક્ષણૈર્વ્યક્તિઃ ॥ ૨ ॥

પૂર્વે સૂર્યનું દક્ષિણાયન આશ્લેષાના અર્ધથી અને ઉત્તરાયન ધનિષ્ઠાના પ્રા-
રંભથી ક્યારેક ખરેખર થતું હતું;^૧ એપરથી જીનાં શાસ્ત્રમાં^૨ તે લખાયલું છે^૩. ॥૧॥
સામ્પ્રતકાળમાં સૂર્યનું દક્ષિણાયન કર્ક રાશિની શરૂઆતથી અને ખીજીનું
(ઉત્તરાયન) મકર રાશિની શરૂઆતથી થાય છે.^૪ એ કહ્યા પ્રમાણે અયનપ્રવૃત્તિ
તથા નિવૃત્તિ ન થાય તો અયનમાં વિકૃતિ થઈ છે એમ જાણવું. એ ફેર
(નીચેપ્રમાણે) પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે ॥ ૨ ॥

દૂરસ્થચિન્હવેધાદુદયેઽસ્તમયેઽપિ વા સહસ્રાંશોઃ ।
છાયાપ્રવેશનિર્ગમચિન્હૈર્વા મળ્ડલે મહતિ ॥ ૩ ॥

અપ્રાપ્ય મકરમર્કો વિનિવૃત્તો હન્તિ સાપરાં યામ્યા-
મ્ । કર્કટકમસમ્પ્રાપ્તો વિનિવૃત્તશ્ચોત્તરાં સૈન્દ્રીમ્ ॥૪॥

૧. ભટ ઉત્પલ પોતાની ટીકામાં તે ઉત્પાતવશાત્ થવાનું જણાવે છે, અ-
મારા વિચારપ્રમાણે વરાહમિહિરાચાર્યના પહેલાં તેવી રીતે અયનપ્રવૃત્તિ થતી
હતી એમ અયનાંશના ગણિતપરથી જણાય છે.

૨. પરાશર તંત્રમાં ઋતુની શરૂઆતનાં નક્ષત્ર નીચેપ્રમાણે કહેવામાં આવ્યાં છે.
શ્રવણ નક્ષત્રની શરૂઆતથી દેવતીના અંતસુધી શિશિરંઋતુ, દેવતીના અં-
તથી રેહિણીના અંતસુધી વસન્તઋતુ, મૃગશીર્ષના આરંભથી આશ્લેષાના અર્ધપ-
ર્યંત ગ્રીષ્મઋતુ, આશ્લેષાના અર્ધથી તે હસ્તના અંતસુધી વર્ષાઋતુ, ચિત્રાની શરૂ-
આતથી તે જ્યેષ્ઠાના અર્ધસુધી શરદઋતુ અને જ્યેષ્ઠાના અર્ધથી તે ધનિષ્ઠાના
અંતસુધી હેમંતઋતુ થાય છે.

૩. ઋતુગણના શાયન સૂર્યની રાશિ ડિંવા નક્ષત્રપરથી કરવામાં આવે છે
તેથી પૂર્વશાસ્ત્ર તરિકે આચાર્યે આ પરાશર તંત્ર મૂખ્ય ગણેલું હોયું જોઈએ.

૪. આપરથી નક્કી થાય છે જે વરાહમિહિરાચાર્ય શક ૪૪૪ (જે વેળા અ-
યનાંશનો અભાવ હતો તે) વેળા થઈ ગયા હોવા જોઈએ.

સૂર્યના ઉદય તથા અસ્ત વખતે દૂરનાં ચિન્હના વેધપરથી^૧ અથવા તો મોટા દૃષ્ટિસૂત્રવૃત્તસ્થ શંકુની છાયાના પ્રવેશ અને નિર્ગમનાં ચિન્હપરથી^૨ અયનપ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ જાણી શકાય છે ॥ ૩ ॥

મકર રાશિમાં ગયા પહેલાં સૂર્ય પાછો વળે તો તે દક્ષિણસાથે પશ્ચિમ દિશા(માં રહેનારા મનુષ્યો)ને મારે છે. અને કર્ક રાશિમાં ગયા પહેલાં પાછો વળે તો પૂર્વ દિશાસહિત ઉત્તર દિશા (માં રહેનારા મનુષ્યો)નો નાશ કરેછે. ૪

૧ એવી રીતે કે મકરના સૂર્ય હોય છે સારે સૂર્ય દરરોજ ઉત્તર તરફ ચાલતો જણાય છે અને કર્કના સૂર્ય હોય છે સારે દક્ષિણ તરફ જતો જણાય છે. ઉદય અથવા અસ્ત વખતે કોઈ વૃક્ષ વિગેરેના દૂરના ચિન્હપરથી સૂર્ય દરરોજ ઉત્તર અથવા દક્ષિણ તરફ વધતો જાય તે જોતે જવો ને તેનાપરથી વિચાર કરવો કે અયનનિવૃત્તિ થઈ કે નહીં. એ અયનપ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ ગણિતથી આવેલા કાળથી પહેલાં અથવા પાછળ થાય તો અયનમાં વિકાર થયેલો જાણવો. ભટ્ટોત્પલ^૧ પોતાની ટીકામાં લખે છે કે “તુલા-રાશિના સાત અંશ ઓછા હતા સારે સૂર્ય દક્ષિણમાંથી પાછો ઉત્તર તરફ હઠવા માંડે છે એવું અમારા વેધપરથી અમને જણાય છે માટે દરેકે પોતપોતાના કાળમાં અયનનિવૃત્તિ જોઈ લેવી.”

૨ અથવા જમીનપર એક મોટું વૃત્ત દોરી તેના મધ્યમાં શંકુ મૂકવો ને માર્ચની ૨૧ તથા સપ્ટેમ્બરની ૨૩ તારીખે તે શંકુની ઉદય તથા અસ્ત વખતે વૃત્તના જે ભાગપર છાયા પડે તે ભાગપર ચિન્હ કરતા જવાં. મેપથી મિથુનના અંતસુધી સૂર્યભા પ્રાચી તથા પ્રતીચીની રેખાથી દક્ષિણતરફ જતી જણાશે. ને સાર બાદ પાછી ઉત્તર તરફ છેક કન્યાના અંતસુધી પાછી હઠતી માલમ પડશે. સારબાદ છેક મકરની શરૂઆત સુધી એ સૂત્રથી ઉત્તર તરફ વધતી માલમ પડશે, ને ત્યાર પછી દક્ષિણ તરફ હઠતી છેક મેષના આરંભ સુધી માલમ પડશે. એ પ્રમાણે દરરોજ એ છાયાનો તપાસ કરતાં જે દિવસ છાયાનું ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ તરફ અને દક્ષિણમાંથી ઉત્તર તરફ હઠવાનું શરૂ થાય તે દિવસ ગણિતથી અયનનિવૃત્તિ થાય છે કે કેમ તે તપાસવી. જો એ દિવસ અને ગણિતથી મળેલો અયનનિવૃત્તિનો દિવસ મળતા આવે તો પ્રાકૃતિક અયન અને તેથી અગાઉ પાછળ થાય તો વૈકૃતિક અયન જાણવું.

૧. ભટ્ટોત્પલે વારાહી સંહિતા તથા વરાહમિહિરાચાર્યના રચેલા ગ્રંથોની વૃત્તિ કરી છે. તે આ ટીકાપરથી અયનાંશ જ્યારે ૭ હતા સારે થઈ ગયો હોય એમ જણાય છે. આશરે શક ૮૬૪ માં.

અપ્રાપ્ય મકરમર્કો વિનિવૃત્તો હન્તિ સાપરાં યામ્યામ્ ।
કર્કટકમસમ્પ્રાપ્તો વિનિવૃત્તશ્ચોત્તરાં સેન્દ્રીમ્ ॥ ૫ ॥

મકર રાશિમાં પહોંચ્યા પહેલાં સૂર્યની અયન નિવૃત્તિ થાય તો તે પશ્ચિમ સહિત દક્ષિણ દિશાનો^૧ નાશ કરે છે; અને કર્કટ રાશિમાં પહોંચ્યા પહેલાં અયન નિવૃત્તિ થાય તો પૂર્વ સહિત ઉત્તર દિશાનો^૨ તે નાશ કરે છે. ॥ ૫ ॥

સતમસ્કં પર્વવિના ત્વષ્ટા નામાર્કમણ્ડલં કુરુતે ।
સ નિહન્તિ સપ્તભૂપાન્ જનાંશ્ચ શસ્ત્રાગ્નિદુર્ભિક્ષૈઃ ॥ ૬ ॥

ત્વષ્ટા નામક ગ્રહ પર્વ વિના સૂર્યબિંબપર અંધકાર કરે છે ત્યારે તે સાત રાજાઓને^૩ અને મનુષ્યોને લગાઈ, અગ્નિ, અને દુર્ભિક્ષનાં નિમિત્તોથી હણે છે. ॥ ૬ ॥

તામસકીલકસંજ્ઞા રાહુસુતાઃ કેતવસ્ત્રયસ્ત્રિશત્ ।
વર્ણસ્થાનાકારૈસ્તાન્ દૃષ્ટાર્કે ફલં બ્રૂયાત્ ॥ ૭ ॥

તામસ અને કીલક નામે રાહુના ૩૩ પુત્રો હેતુઓ છે. સૂર્યના બિંબમાં રહેલુ તેઓનાં વર્ણ, સ્થાન અને આકાર જોઈ ક્ષણ કહેવું. ॥ ૭ ॥

તે ચાર્કમણ્ડલગતાઃ પાપફલાશ્ચન્દ્રમણ્ડલે સૌમ્યાઃ ।
ધ્વાજ્જ્વલકવન્ધપ્રહરણરૂપાઃ પાપાઃ શશાંકેડપિ ॥ ૮ ॥

તે (તામસ કીલક) જો સૂર્યમંડળમાં દેખાય તો નક્ષત્ર ક્ષણ આપે છે અને ચંદ્રમંડળમાં દેખાય તો સાઈ ક્ષણ આપે છે, પરંતુ ચંદ્રમાં પણ તેઓ જો કાગડા, મસ્તકવિનાનું ધડ અને તલવાર વિગેરે હથિઆરના આકાર જેવા દેખાય તો દુષ્ટ ક્ષણ આપે છે. ॥ ૮ ॥

તેષામુદયે રૂપાણ્યમ્ભઃ કલુષં રજોવૃત્તં વ્યોમ ।
નગતરુશિશ્વરવિમર્દી સશર્કરો મારુતશ્ચન્દઃ ॥ ૯ ॥

૧ પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ તરફના દેશમાં રહેનાર પ્રાણીમાત્રનો.

૨ ઉત્તર તથા પૂર્વ દિશામાં રહેનાર પ્રાણીમાત્રનો.

૩ નક્ષત્ર બૃહ નામના પ્રકરણમાં રાજાઓ ગણવામાં આવ્યા છે તેમાંના સાતને.

ઋતુવિપરીતાસ્તરવો દીપ્તા મૃગપક્ષિણો દિશાં દાહાઃ ।

નિર્ધાતમહીકંપાદયો ભવન્ત્યત્ર ચોત્પાતાઃ ॥ ૧૦ ॥

તે તામસ કીલકનાં દર્શન વખતે આ પ્રમાણે ચિન્હો થાયછે. નદી અને તળાવ વિગેરેનું પાણી કારણવિના મેલું થાયછે, આકાશમાં ધૂળ છાઈ રહી હોય એવું દેખાય છે. પર્વતોનાં શિખરો અને વૃક્ષોની ઝાળોને તોડતો અને નાના નાના પથરાઓને ઉરાડતો સખત પવન ઝુંકે છે, વૃક્ષો રતુથી વિપરીત થવા લાગે છે એટલે રતુમાં ફળપૂલ લાગતાં નથી અને રતુ ન હોય તો ફૂલે ફળે છે, મૃગ વિગેરે પશુપક્ષીઓ પ્રદિષ્ઠ થવા લાગે છે, એટલે સૂર્ય સામું મુખ કરી ઉંચા સ્વરથી પુકારે છે, વારંવાર દિગ્દાહ થાય છે અને નિર્ધાત, ધરતીકંપ, ઉત્કાષાત આદિ ઉત્પાતો થાય છે. ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥

ન પૃથક્ ફલानि तेषां शिखिकीलकराहुर्दर्शनानि यदि ।

तदुदयकारणमेषां केत्वादीनां फलं ज्ञेयात् ॥ ११ ॥

પ્રથમ કહેલા ઉત્પાતો થવાની અગાઉ સાત દિવસની અંદર જો ધૂમકેતુ તામસ કે કીલક દેખાય અથવા રાહુ દેખાય એટલે સૂર્ય ચંદ્રનું ગ્રહણ હોય તો તે ઉત્પાતોનું બુંદું ફળ થતું નથી; ક્રમકે તે ઉત્પાતોનું કેતુ વિગેરેના ઉદયનું કારણ હોયછે. તેથી તેનું ફળ ન જોતાં કેવળ કેતુ વિગેરેનાં જળનો વિચાર કરવો. ॥ ૧૧ ॥

यस्मिन् यस्मिन् देशे दर्शनमायान्ति सूर्यविम्बस्थाः ।

तस्मिन्સ્તस्મિन् व्यसनं महीपतीनां परिज्ञेयम् ॥ १२ ॥

क्षुत्प्रम्लાનશરીરા મુનયોઽપ્યુત્સૃષ્ટધર્મસચ્ચરિતાઃ ।

નિર્માસવાલહસ્તાઃ કુચ્છેણાયન્તિ પરદેશમ્ ॥ ૧૩ ॥

જે જે દેશની અંદર સૂર્યમંડળમાં તામસ, કીલક દેખાય તે તે દેશમાંના રાજાઓને દુઃખ જાણવું, (એ વખતે) ભૂખથી સૂકાઈ ગયેલાં શરીરવાળા મુનિઓ પણ ધર્મ સદાચરણ છોડી અન્ન ન મળવાથી દુર્બલ બાળકોને હાથપર લેઈ બીજે દેશ જાય છે. ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥

तस्करविलुप्तवित्ताः प्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः ।

सन्तः सन्नशरीराः शोकोद्भववाष्परुद्धदृशः ॥ १४ ॥

સાધુ પુરુષોને ચોર લુટી લેછે. તેઓની આંખો દીર્ઘ નિશાસાથી સંક્રા-
ચાર્ધ જાય છે અને શોકને લીધે આંસુ પડવાથી રૂંધાર્ધ જાયછે, અને તેઓ
શરીરે દુર્બળ તથા પીડાવાન થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

ક્ષામા જુગુપ્સમાનાઃ સ્વનૃપતિપરચક્રપીઢિતા મનુજાઃ ।

સ્વનૃપતિચરિતં કર્મ ન પુરાકૃતં પ્રબ્રુવન્ત્યન્યે ॥ ૧૫ ॥

લોકો નિર્ધન થવાથી અને પોતાના રાજ તથા શત્રુના સૈન્યથી પીડાયાથી
પોતાના રાજના આચરણની નિંદા કરે છે અને ખીજા પોતાની દુર્દશા થ-
વાથી કર્મને દોષ દેછે ને કહેછે કે આ આપણા પૂર્વ જન્મનાં દુષ્કર્મનું ફળ
છે એમાં રાજનો દોષ નથી. ॥ ૧૫ ॥

ગર્ભેષ્વપિ નિષ્પન્ના વારિમુચો ન પ્રભૂતવારિમુચઃ ।

સરિતો યાન્તિ તનુત્વં કચિત્કચિજ્જાયતે સસ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥

ગર્ભલક્ષણયુક્ત મેઘ વર્ષાશત્રુ છતાં પણ પૂર્ણ વરસતા નથી તેથી જળ-
વિના નદીઓ ઓછા પ્રવાહથી વહે છે અને ધાન્ય પણ કોઈકે જગ્યાએ પાકે
છે. ॥ ૧૬ ॥

દળ્ઢે નરેન્દ્રમૃત્યુર્વ્યાધિભયં સ્યાત્ કવન્ધસંસ્થાને ।

ધ્વાંક્ષે ચ તસ્કરભયં દુર્ભિક્ષં કીલકેડકસ્થે ॥ ૧૭ ॥

સૂર્યબિંબમાં જો દંડ સરખું ચિન્હ જણાય તો રાજનું મૃત્યુ થાય છે,
માથાવિનાનાં ધડ સરખું ચિન્હ દેખાય તો રોગનો ભય થાય છે, કાગ સ-
રખું દેખાય તો ચોરનો ભય થાય છે અને ખીલા સરખું દેખાય તો દુષ્કાળ
થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

રાજોપકરણરૂપૈશ્છત્રધ્વજચામરાદિભિર્વિદ્ધઃ ।

રાજાન્યત્વકૃદર્કઃ સ્ફુલિઙ્ગધૂમાદિભિર્જનહા ॥ ૧૮ ॥

રાજનાં ઉપકરણ જેવાં કે હાથી ઘોડા વિગેરે છત્ર, ધ્વજ અને
ચામર આદિ રાજચિન્હથી વેધાએલો સૂર્ય (દેખાય તો પહેલો રાજ ન રહે)
ખીજો રાજ કરે છે અને અંગારા અથવા ધૂમાડાયુક્ત સૂર્ય દેખાય તો પ્રજાને
નુકશાન કર્તા થાયછે. ॥ ૧૮ ॥

एको दुर्भिक्षकरो द्रव्याद्याः स्युर्नरपतेर्विनाशाय ।

सितरक्तपीतकृष्णैस्तैर्विद्धोऽर्कोऽनुवर्णघ्नः ॥ १९ ॥

સૂર્યમાં એક વેધ હોય તો દુષ્કાળ પડે અને એ કે ત્રણ વેધ હોય તો રાજાનું મૃત્યુ થાય. અને શ્વેત, રક્ત, પિત્ત અને શ્યામ ચિન્હથી વેધાયલો સૂર્ય દેખાય તો તે ક્રમે કરી બ્રાહ્મણ વિગેરે વર્ણોનો નાશ કરે છે.^૧ ॥ ૧૯ ॥

दृश्यन्ते च यतस्ते रविविम्बस्योत्थिता महोत्पाताः ।

आगच्छति लोकानां तेनैव भयं प्रदेशेन ॥ ૨૦ ॥

સૂર્યચિહ્નને વિષે થયેલા મહાન ઉત્પાતો જે દિશામાં દેખાય તે દિશામાંથી લોકોને ભય આવે છે. ॥ ૨૦ ॥

ऊर्ध्वकरो दिवसकरस्ताम्रः सेनापतिं विनाशयति ।

पीतो नरेन्द्रपुत्रं श्वेतस्तु पुरोहितं हन्ति ॥ ૨૧ ॥

રાતા રંગનો ઉર્ધ્વ કિરણવાળો સૂર્ય (દેખાય તો) સેનાપતિનો નાશ કરે છે,^૨ પીળા રંગનો ઉર્ધ્વ કિરણવાળો સૂર્ય (દેખાય તો) રાજકુમારનો નાશ કરે છે તથા ઉર્ધ્વ કિરણવાળો સૂર્ય સફેદ રંગનો હોય તો તે રાજપુરોહિતનો નાશ કરે છે. ॥ ૨૧ ॥

चित्रोऽथवापि धूम्रो रविरश्मिर्व्याकुलं करोति महीम् ।

तस्करशस्त्रनिपातैर्यदि सलिलं नाशु पातयति ॥ ૨૨ ॥

સૂર્યનાં કિરણો ઉપર જતાં હોય ને તે સૂર્ય વિચિત્ર રંગનો અથવા ધૂમ્ર વર્ણો હોય તો ચોરની પીડા અને યુદ્ધ વિગેરેથી જગતને વ્યાકુળ કરે છે. એ સમયનું વર્ષા તરત ન વર્ષે તો થાય છે.^૩ ॥ ૨૨ ॥

૧ એટલે શ્વેત વર્ણનાં ચિન્હથી વેધાયેલો હોય તો બ્રાહ્મણનો, રાતા રંગના ચિન્હથી વેધાયેલો હોય તો ક્ષત્રીઓનો, પીળા રંગના ચિન્હથી વેધાયેલો હોય તો વૈશ્યનો અને કાળા રંગના ચિન્હથી વેધાયેલો હોય તો શૂદ્રોનો નાશ કરે છે.

૨ જ્યારે જમીનપર સૂર્યનાં કિરણ ન પડતાં હોય ત્યારે તે ઉર્ધ્વ કિરણવાળો સૂર્ય દેખાય છે.

૩ એટલે કે વર્ષા પડવા પછી એ ઉત્પાતોનું ક્ષુદ્ર રૂપ થતું નથી.

તામ્રઃ કપિલો વાર્કઃ શિશિરે હરિકુઙ્કુમચ્છવિશ્વ મધૌ ।

આપાણ્ડુકનકવર્ણો ગ્રીષ્મે વર્ષાસુ શુક્લશ્ચ ॥ ૨૩ ॥

શરદિ કમલોદરામો હેમન્તે રુધિરસન્નિભઃ શસ્તઃ ।

પ્રાવૃટ્કાલે સ્નિગ્ધઃ સર્વર્ત્તુનિમ્બોઽપિ શુભદાયી ॥ ૨૪ ॥

શિશિરરત્નમાં સૂર્ય રક્ત અથવા કપિલ વર્ણનો, વસંતમાં નીલો અથવા કેસરી રંગનો, ગ્રીષ્મમાં જરા સફેદ અને સોનાના રંગનો, વર્ષારત્નમાં સફેદ રંગનો, શરદમાં કમળના મધ્ય ભાગ સરખા રંગનો અને હેમંતમાં રૂધીર સરખા રંગનો શુભ ફળદાયક થાય છે. વર્ષા રત્નમાં સઘળી રત્નના સરખા રંગવાળો સૂર્ય સ્નિગ્ધ હોય તો શુભ ફળદાયક થાય છે. ॥ ૨૩ ૨૪ ॥

રુક્ષઃ શ્વેતો વિપ્રાન્ રક્તાભઃ ક્ષત્રિયાન્વિનાશયતિ ।

પીતો વૈશ્યાન્ કૃષ્ણસ્તતોઽપરાન્ શુભકરઃ સ્નિગ્ધઃ ॥ ૨૫ ॥

સફેદ રંગનો સૂર્ય રુક્ષ હોય તો બ્રાહ્મણનો નાશ કરે છે. રક્ત વર્ણનો સૂર્ય રુક્ષ હોય તો ક્ષત્રીનો, પીળા રંગનો સૂર્ય રુક્ષ હોય તો વૈશ્યનો અને શ્યામવર્ણનો સૂર્ય રુક્ષ હોય તો શૂદ્રનો નાશ કરે છે. એ રીતે સફેદ આદિ રંગ સ્નિગ્ધ હોય તો બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણોને સાફ ફળ આપે છે. ॥ ૨૫ ॥

ગ્રીષ્મે રક્તો ભયકૃદ્વર્ષાસ્વસિતઃ કરોત્યનાવૃષ્ટિમ્ ।

હેમન્તે પીતોઽર્કઃ કરોત્યચિરેણ રોગભયમ્ ॥ ૨૬ ॥

ઉન્હાળામાં રક્તવર્ણનો સૂર્ય હોય તો ભય ઉપજાવે છે અને વર્ષા રત્નમાં સૂર્ય શ્યામવર્ણ હોય તો અનાવૃષ્ટિ થાય છે. હેમંતમાં પીળા રંગનો સૂર્ય હોય તો તત્કાળ રોગનો ભય થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

સુરચાપપાટિતતનુર્નૃપતિવિરોધપ્રદઃ સહસ્રાંશુઃ ।

પ્રાવૃટ્કાલે સઘઃ કરોતિ વિમલદ્યુતિર્વૃષ્ટિમ્ ॥ ૨૭ ॥

ઈંદ્રના ધનુષથી વિદારેલું સૂર્યચિંચ દેખાય તો રાજાઓમાં ક્રોધ ઉપજાવે છે અને વર્ષારત્નમાં નિર્ભળ કાંતિવાળો સૂર્ય દેખાય તો તેજ વખતે વૃષ્ટિ કરે છે. ॥ ૨૭ ॥

વર્ષાકાલે વૃષ્ટિ કરોતિ સઘઃ શિરીષપુષ્પાભઃ ।

શિશિપત્તનિભઃ સલિલં ન કરોતિ દ્વાદશાબ્દાનિ ॥ ૨૮ ॥

વર્ષાશ્તુમાં શેમળાના ફૂલ સરખા રંગનો^૧ સૂર્ય હોય તો તત્કાળ વૃદ્ધિ કરે છે, અને મોરનાં પીછા સરખો સૂર્યનો વર્ણ હોય તો બાર વર્ષસૂધી વર્ષા વરસતો નથી. ॥ ૨૮ ॥

શ્યામેડર્કે કીટભયં મસ્મનિમે મયમુશન્તિ પરચક્રાત્ ।

યસ્યર્ક્ષે સચ્છિદ્રસ્તસ્ય વિનાશઃ ક્ષિતીશસ્ય ॥ ૨૯ ॥

સૂર્ય શ્યામવર્ણનો હોય તો તીડનો ભય થાય છે અને ભસ્મ જેવા રંગનો હોય તો ખીળ રાગના શૈન્યથી ભય થાય છે; છિદ્રયુક્ત સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં હોય તે નક્ષત્ર દૂર્ભ વિભાગથી જે રાગનું હોય તે રાગનો નાશ થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

શશરુધિરનિમે માનૌ નમસ્તલસ્યે ભવન્તિ સંગ્રામાઃ ।

શશિસદૃશે નૃપતિવધઃ ક્ષિપ્રં ચાન્યો નૃપો ભવતિ ॥ ૩૦ ॥

મધ્યાન્હ સમયે સૂર્યનો રંગ સસલાનાં લોહી જેવો રાતો દેખાય તો સંગ્રામ થાય છે; અને ચંદ્રમા જેવો શીતળ સૂર્ય દેખાય તો તત્કાળ વર્તમાન રાગનું મરણ થાય છે, અને ખીળે રાગ થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

હુન્મારકૃદ્વટનિમઃ સ્વળ્હો જનહા વિદીધિતિર્મયદઃ ।

તોરણરૂપઃ પુરહા છત્તનિમો દેશનાશાય ॥ ૩૧ ॥

સૂર્ય જે ઘડા સરખો દેખાય તો દુકાળ પડે છે અને મહામારી (કલેરા) રોગ થાય છે. એક તરફથી કંપાએલો (ખંડિત) સૂર્ય દેખાય તો પ્રજાનો નાશ થાય છે. કિરણ વિનાનો સૂર્ય દેખાય તો ધાસ્તી ઉપજાવે છે. તોરણ સરખા આકારનો સૂર્ય દેખાય તો નગરનો નાશ કરે છે, અને છત્ર સરખો દેખાય તો દેશનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

ધ્વજચાપનિમે યુદ્ધાનિ માસ્કરે વેપને ચ રુક્ષે ચ ।

કૃષ્ણા રેખા સવિતરિ યદિ હન્તિ નૃપં તતઃ સચિવઃ ॥ ૩૨ ॥

ધ્વજ અથવા ધનુષ સરખા આકારનો સૂર્ય દેખાય, સૂર્યચિહ્ન કંપનું હોય એવું જણાય વા તે રક્ષ દેખાય તો સંગ્રામ થાય છે; અને જે સૂર્યમાં કાળી રેખા દેખાય તો પ્રધાન રાગને હણે છે. ॥ ૩૨ ॥

દિવસકરમુદયસંસ્થિતમુલ્કાશનિવિદ્યુતો યદા હન્યુઃ ।

નરપતિમરણં વિન્ધ્યાત્ તદાન્યરાજપ્રતિષ્ઠા ચ ॥ ૩૩ ॥

ઉદય થતા અથવા અસ્ત પામતા સૂર્યપર ઉલ્કા, અશનિ અને વીજ-
ળાથી^૧ પ્રહાર થતો હોય તો રાજાનું મૃત્યુ થશે અને બીજા રાજાની પ્રતિષ્ઠા
થશે એમ જાણવું. ॥ ૩૩ ॥

પ્રતિદિવસમહિમકિરણઃ પરિવેષી સન્ધ્યયોર્દ્વયોરથવા ।

રક્તોઽસ્તમેતિ રક્તોદિતશ્ચ ભૂપં કરોત્યન્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

નિલ સૂર્યપર કુંડાળું રહે અથવા ઉદય અસ્ત વખતે નિલ કુંડાળું દેખાતું
હોય વા નિલ સૂર્ય અતિરક્તવર્ણથી ઉદય થતો હોય અને આખો દિવસ
રક્તવર્ણ રહીને તેવાજ રંગથી અસ્ત થતો હોય તો (પહેલો રાજા ન રહેતાં)
બીજો રાજા થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

પ્રહરણસદૃશૈર્જલદૈઃ સ્થગિતઃ સન્ધ્યાદ્વયેઽપિ રણકારી ।

મૃગમહિષવિહગચ્ચરકરભસદૃશરૂપૈશ્ચ ભયદાયી ॥ ૩૫ ॥

ઉદય અસ્ત સમયે હથિઆર સરખાં આકારવાળાં વાદળાંઓથી ઢંકા-
એલો સૂર્ય સંચામ કરાવે છે, અને હરણ, પાડા, પક્ષી, ખર અને જાટ સરખા
આકાર(વાળાં વાદળાં)થી ઢંકાએલો સૂર્ય હોય તો ભય ઉપજાવે છે. ॥ ૩૫ ॥

દિનકરકરાભિતાપાદક્ષમવામોતિ સુમહતીં પીડામ્ ।

ભવતિ ચ પશ્ચાચ્છુદ્ધં કનકમિવ હુતાશપરિતાપાત્ ॥ ૩૬ ॥

સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં હોય તે નક્ષત્ર સૂર્યકિરણના તાપથી ઘણી પીડા
પામે છે, પરંતુ પછીથી અગ્નિમાં તપાવેલાં સોનાની પેઠે શુદ્ધ (થઈ નિર્દોષ)
થાય છે, એટલે સધળાં કાર્યમાં તે નિર્દોષ ગણાય છે. ॥ ૩૬ ॥

દિવસકૃતઃ પ્રતિસૂર્યો જલકૃદુદગ્દક્ષિણે સ્થિતોઽનિલકૃત્ ।

ઉભયસ્યઃ સલિલભયં વૃષ્ણપરિ નિહન્ત્યધો જનહા ॥ ૩૭ ॥

પ્રતિસૂર્ય^૨ સૂર્યબિંબથી ઉત્તરમાં હોય તો વૃષ્ટિ થાય છે, દક્ષિણમાં હોય

૧ ઉલ્કા, વિગેરે વીજળી વા ભેદ છે તેનાં લક્ષણો આગળ કહેવાશે.

૨ સૂર્યોદયથી આરંભી પ્રહર દિવસ સૂક્ષ્મમાં સૂર્યની પાસે જે નાનાં વાદળાં
હોયછે તેમાં સૂર્યકિરણો પડવાથી બીજા સૂર્ય સરખું દેખાય છે, તેનું નામ પ્રતિ-
સૂર્ય કહેવાય છે. તેજ રીતે સાયંકાળે પણ દેખાય છે.

તો પવન વાય છે, તથા બીજા તરફ હોય તો જળનો ભય થાય છે. સૂર્યબિંબથી ઉપર હોય તો રાજનો નાશ થાય છે અને સૂર્યબિંબથી નીચે હોય તો પ્રજાનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

રુધિરનિભો વિયત્યવનિપાન્તકરો ન ચિરાત્ ।

પરુષરજોઽરુણીકૃતતનુર્યદિ વા દિનકૃત્ ॥ ૩૮ ॥

અસિતવિચિત્રનીલપરુષો જનઘાતકરઃ ।

સ્વગમૃગભૈરવસ્વરુતૈશ્ચ નિશાદ્યમુખે ॥ ૩૯ ॥

આકાશમાં અકસ્માત સૂર્યનો રૂધીર સરખો અતિલાલ રંગ થઈ જાય તો તત્કાળ રાજનો નાશ થાય છે; અથવા સૂર્યબિંબ ધૂળથી ભૂખડે રક્તવર્ણ થઈ જાય તો પણ રાજનું મૃત્યુ થાય છે; અને શ્યામવર્ણ, વિચિત્રવર્ણ નિલવર્ણ અને રૂક્ષ દેખાય તો પ્રજાનો નાશ થાય છે. પક્ષીઓ અને શ્વાન વિગેરે ભયંકર શબ્દથી સાંજ સવાર ઉંચાં મૂખ કરી રૂક્ષ કરે તો પણ પ્રજાનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥

અમલવપુરવક્રમણ્ડલઃ સ્ફુટવિપુલામલદીર્ઘદીધિતિઃ ।

અવિકૃતતનુવર્ણચિહ્નમૃજ્જગતિ કરોતિ શિવં દિવાકરઃ ॥ ૪૦ ॥

નિર્મળ સ્પષ્ટબિંબને વર્તુળ મંડળવાળો, સ્ફુટ સ્વચ્છ લાંબાં કિરણો યુક્ત અને નિર્વિકાર શરીર, વર્ણ તથા ચિન્હવાળો સૂર્ય દેખાય તો તે જગતમાં સુખશાંતિનો વધારો કરે છે. ॥ ૪૦ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहिताया-

मादित्यचारस्तृतीयोऽध्यायः ।

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતામાંનો આદિત્યચાર
નામનો ત્રીજો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૪ થું.

ચંદ્રચાર.

નિત્યમધઃસ્થસ્યેન્દોર્ભાભિર્માનોઃ સિતં ભવત્યર્ધમ્ ।

સ્વચ્છાયયાન્યદસિતં કુમ્ભસ્યેવાતપસ્થસ્ય ॥ ૧ ॥

તડકામાં મૂકેલા ધડાનો એક ભાગ પ્રકાશિત અને બીજો ભાગ પોતાની છાયાથી શ્યામ દેખાયછે તેમ સૂર્યથી નીચે રહેલ ચંદ્રમાનો અર્ધ ભાગ સૂર્યકિરણથી પ્રકાશમાન થાય છે ને બાકીનો અર્ધ ભાગ પોતાની છાયાથી કાળો રહેછે. ॥ ૧ ॥

સલિલમયે શશિનિ રવેર્દોધિતયો મૂર્ચ્છિતાસ્તમો નૈશમ્ ।

ક્ષપયન્તિ દર્પણોદરનિહિતા ઇવ મન્દિરસ્યાન્તઃ ॥ ૨ ॥

દર્પણમાં પડેલા સૂર્યનાં કિરણો જેમ ધરમાંનાં અંધારાને મટાડે છે તેમ જળમય ચંદ્રના બિંબમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા સૂર્યનાં કિરણો રાત્રિના અંધકારને મટાડે છે. ॥ ૨ ॥

ત્યજતોઽર્કતલં શશિનઃ પશ્ચાદવલમ્બતે યથા શૌક્લ્યમ્ ।

દિનકરવશાત્તથેન્દોઃ પ્રકાશતેઽધઃપ્રમૃત્યુદયઃ ॥ ૩ ॥

સૂર્યના નીચેના ભાગને છોડતા જતા ચંદ્રમાનો જેમ પશ્ચિમ દિશામાં ઉજ્જવળ પ્રકાશ થતો જાય છે તેમ સૂર્યના યોગથી નીચેના ભાગનો ઉદય પ્રકાશિત થતો જાય છે. ॥ ૩ ॥

પ્રતિદિવસમેવમર્કાત્ સ્થાનવિશેષેણ શૌક્લ્યપરિવૃદ્ધિઃ ।

ભવતિ શશિનોઽપરાલ્લે પશ્ચાન્નાગે ઘટસ્યેવ ॥ ૪ ॥

મધ્યાહ્ન સમયે તડકામાં રાખવામાં આવેલા ધડાના પાછળના ભા-

૧ સારાંશ કે અમાવાસ્યાની અંતે ચંદ્ર સૂર્યની ધણી નીચે હોય છે તેથી ચંદ્રબિંબનો ઉપરનો અર્ધો ભાગ પ્રકાશિત રહે છે અને નીચેનો અર્ધો પોતાની છાયાથી શ્યામ થાય છે. ફરીથી પ્રતિપદા આદિ તિથિઓમાં ચંદ્ર સૂર્યથી આગળ નિકળી પૂર્વ તરફ ચાલે છે ત્યારે તેનો પશ્ચિમ ભાગ ઉજ્જવળ થવા લાગે છે. તેથી પૃથ્વી તરફનું ચંદ્રનું અર્ધ બિંબ ક્રમે કરી પ્રકાશિત થતું જાય છે.

ગમાં સૂર્યનો પ્રકાશ વધતો જાય છે તેમ પ્રતિદિવસ સૂર્યના સ્થાનથી આગળ ચાલવાથી ચંદ્રના શુકલ (તેજ)ની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૪ ॥

એન્દ્રસ્ય શીતકિરણો મૂલાષાઢાદ્યસ્ય ચાયાતઃ ।

યામ્યેન વીજજલચરકાનનહા વહ્નિભયદશ્ચ ॥ ૫ ॥

જેઠા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢાની દક્ષિણ પાશુથી ચંદ્ર ગમન કરે તો તે વાવેલાં બીજ, જળજંતુ અને વનનો નાશ કરે છે, તથા આગનો ભય ઉપજાવે છે.^૧ ॥ ૫ ॥

દક્ષિણપાર્શ્વેન ગતઃ શશી વિશાસ્વાનુરાધયોઃ પાપઃ ।

મધ્યેન તુ પ્રશસ્તઃ પિતૃદેવવિશાખયોશ્ચાપિ ॥ ૬ ॥

વિશાખા અને અનુરાધાની દક્ષિણ તરફથી ચંદ્ર આવે તો અનિષ્ટ ફળ આપનાર થાય છે, અને મધ્યા તથા વિશાખાની વચ્ચે થઈ આવે તો શુભ ફળદાયક થાય છે. ॥ ૬ ॥

પઢનાંગતાનિ પૌષ્ણાદ્વાદશ રૌદ્રાચ્ચ મધ્યયોગીનિ ।

જ્યેષ્ઠાઘાનિ નવર્ક્ષાણ્યુદુપતિનાતીત્ય યુજ્યન્તે ॥ ૭ ॥

રેવતીથી આરંભી છ નક્ષત્રો (જેવાં કે રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર) નહીં આવેલાં એટલે નહીં પ્રાપ્ત થયેલાં છતાં ચંદ્ર સાથે જોડાય છે. (સારાંશ કે ઉત્તરાભાદ્રપદમાં રહેલો ચંદ્ર રેવતીમાં દેખાય છે, અને રેવતીમાં રહ્યો હોય તો અશ્વિનીમાં દેખાય છે.) આર્દ્રાથી આરંભી બાર નક્ષત્રો^૨ મધ્ય યોગી છે. (એટલે આર્દ્રા આદિ જે નક્ષત્રમાં ચંદ્ર હોય તેમાંજ આકાશમાં પણ તે દેખાય છે.) જેઠા આદિ નવ નક્ષત્ર^૩ ચંદ્રમાનું અતિક્રમણ કરી, પછી ચંદ્ર સાથે યુક્ત દેખાય અર્થાત્ ચંદ્ર મૂળ નક્ષત્રમાં જાય ત્યારે જેઠામાં દેખાય છે અને પૂર્વાષાઢામાં જાય ત્યારે મૂળમાં દેખાય છે. ॥ ૭ ॥

૧ ઉત્તર તરફથી ગમન કરે તો તેજ વસ્તુનો લાભ કરાવે છે. ૨ આર્દ્રા, પુર્નવસુ, પુષ્ય, આરણેષા, મધ્યા, પૂર્વા, ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા અને અનુરાધા. ૩ જેઠા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, પૂર્વા ને ઉત્તરાભાદ્રપદ.

ઉન્નતમીષચ્છૃઙ્ગં નૌસંસ્થાને વિશાલતા ચોક્તા ।

નાવિકપીડા તસ્મિન્ ભવતિ શિવં સર્વલોકસ્ય ॥ ૮ ॥

ચંદ્રનું^૧ શૃંગ (ખૂણા) જરા ઉંચું ને પહોળું હોય તો તે નૌ સંસ્થાન કહેવાય છે; તેથી નાવિકા (વહાણથી જીવનારા) ને પીડા થાય છે અને સર્વ લોકનું કલ્યાણ થાય છે. ॥ ૮ ॥

અર્ધોન્નતે ચ લાઙ્ગલમિતિ પીડા તદુપજીવિનાં તસ્મિન્ ।

પ્રીતિશ્ચ નિર્નિમિત્તં મનુજપતીનાં સુભિક્ષં ચ ॥ ૯ ॥

જો ચંદ્રનું (ઉત્તર) શૃંગ (ખૂણા) અર્ધું ઉંચું હોય તો તેનું નામ લાંગલ કહેવાય છે, તેથી ખેડુત લોકોને પીડા થાય છે, રાજાઓને કારણ-વિના પરસ્પર પ્રીતિ બંધાય છે, અને વર્ષ સાફ થાય છે. ॥ ૯ ॥

દક્ષિણવિષાણમર્દ્ધોન્નતં યદા દુષ્ટલાઙ્ગલાખ્યં તત્ ।

પાણ્ડ્યનરેશ્વરનિધનકૃદુચોગકરં વલનાં ચ ॥ ૧૦ ॥

જો ચંદ્રનું (દક્ષિણ) શૃંગ (ખૂણા) અર્ધું ઉંચું હોય તો દુષ્ટ લાંગલ નામનું સંસ્થાન થયું કહેવાય છે, તેથી પાંડ્ય દેશના રાજાનું મૃત્યુ થાય છે, અને લશ્કરની ચઢાઈ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

સમશશિનિ સુભિક્ષક્ષેમવૃષ્ટયઃ પ્રથમદિવસસદૃશાઃ સ્યુઃ ।

દળ્ધવદુદિતે પીડા ગવાં નૃપશ્ચોગ્રદળ્ધોઽત્ર ॥ ૧૧ ॥

ચંદ્રના અને શૃંગો સરખા હોય તો સમ સંસ્થાન કહેવાય છે; તેથી પ્રથમ દિવસની પેઠે એટલે પ્રતિપદાને દિવસે જેવી વૃષ્ટિ, જેવો સુભિક્ષ અને જેવું ક્ષેમ હોય તેવી સ્થિતિ એક માસ સધી રહે છે. જો ચંદ્ર દંડ-સરખો ઉદય પામે તો ગાયોને પીડા થાય છે અને રાજા પ્રજાપર સખત દંડ નાખે છે. ॥ ૧૧ ॥

કાર્મુકરૂપે યુદ્ધાનિ યત્ર તુ જ્યા તતો જયસ્તેપામ્ ।

સ્થાનં યુગમિતિ યામ્યોત્તરાયતં ભૂમિકમ્પાય ॥ ૧૨ ॥

ધનુષ સમાન ચંદ્ર ઉગે તો યુદ્ધ થાય છે અને તેમાં જે તરફ ધનુષની

પ્રતિયા હોય તે દેશના રાજાઓનો જય અને જે તરફ ધનુષની પીઠ હોય તે દિશાના રાજાઓનો પરાજય થાય છે. દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ ફેલાયેલો ચંદ્ર હોય તો તે યુગ નામનું સંસ્થાન કહેવાય છે. જે મહીનાના આરંભમાં તે યુગ સંસ્થાન થયું હોય તે માસમાં ધરતીકંપ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

યુગમેવ યામ્યકોટ્યાં કિશ્ચિત્તુજ્ઞં સ પાર્શ્વશાયીતિ ।

વિનિહન્તિ સાર્થવાહાન્ દૃષ્ટેશ્ચ વિનિગ્રહં કુર્યાત્ ॥ ૧૩ ॥

તે યુગ સંસ્થાનમાં જે દક્ષિણ ખૂણે જરા ઉંચો હોય તો તે પાર્શ્વશાયી સંસ્થાન કહેવાય છે; તે સંસ્થાન થયેથી વણઝારાનો નાશ થાય છે, અને વર્ષાદ પણ પડતો નથી. ॥ ૧૩ ॥

અભ્યુચ્છ્રાયાદેકં યદિ શશિનોઽવાહ્નુસ્વં ભવેચ્છૃગ્નમ્ ।

આવર્જિતમિત્યસુભિક્ષકારિ તદ્વોધનસ્યાપિ ॥ ૧૪ ॥

જાયેથી જે ચંદ્રમાનું એક શૃંગ નીચે નમેલું હોય તો તે આવર્જિત સંસ્થાન કહેવાય છે; તેથી પ્રજામાં દુકાળ પડે છે, અને ગાયોની અછત થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

અવ્યુચ્છિન્ના રેખા સમન્તતો મળ્ડલા ચ કુળ્ડાલ્યમ્ ।

અસ્મિન્માળ્ડલિકાનાં સ્થાનત્યાગો નરપતીનામ્ ॥ ૧૫ ॥

ચંદ્રમંડળની આરે તરફ અખંડિત રેખા દેખાય તો તે કુંડસંસ્થાન કહેવાય છે; તેમાં માંડલિક (ખંડીયા) રાજાઓનાં સ્થાન છુટી જાય છે.^૧ ॥ ૧૫ ॥

પ્રોક્તસ્થાનાભાવાદુદગુચ્ચઃ સસ્યવૃદ્ધિવૃષ્ટિકરઃ ।

દક્ષિણતુજ્ઞશ્ચન્દ્રો દુર્ભિક્ષમયાય નિર્દિષ્ટઃ ॥ ૧૬ ॥

નોંધ આદિ જે સ્થાન કહ્યાં તેમાંનું કોઈ પણ ન હોય ને ચંદ્રમાનું ઉત્તર શૃંગ ઉંચું હોય તો વૃષ્ટિ થાય છે અને ખેતી સારી પાકે છે; તથા દક્ષિણ શૃંગ ઉંચું હોય તો દુકાળનો ભય રહે છે. ॥ ૧૬ ॥

૧. આ સંસ્થાનોનું અવલોકન દરેક ચાંદ્રમાસની એકમ અથવા ખીજને રોજ કરવું.

શૃંગૈકેનેન્દું વિલીનમથવાપ્યવાઙ્મુખમશૃંગમ્ ।

સમ્પૂર્ણં ચાભિનવં દૃષ્ટ્વૈકો જીવિતાદ્ભ્રશ્યેત્ ॥ ૧૭ ॥

ખીજને દિવસે ઉદય થતા ચંદ્રનું જે પુરૂષ એક શૃંગ દેખે અથવા એક શૃંગ વિનાનો ચંદ્ર જેની નજરે પડે અથવા ખીજને દિવસે આખું ચંદ્રમંડળ જેને દેખાય તે ભરણુ પામે છે, અર્થાત નજીક આવેલાં ભરણુવાળો પુરૂષ તેવો ચંદ્ર દેખે છે. ॥ ૧૭ ॥

સંસ્થાનવિધિઃ કથિતો રૂપાણ્યસ્માદ્भवन्ति चन्द्रमसः ।

સ્વરૂપો દુર્ભિક્ષકરો મહાન્ સુભિક્ષાવહઃ પ્રોક્તઃ ॥ ૧૮ ॥

ચંદ્રના સંસ્થાન વિધિ કહેવાયા; હવે તેનાં રૂપ કહેવાય છે. ચંદ્ર અતિ નાનો દેખાય તો દુકાળ થાય અને મોટો દેખાય તો સુકાળ થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

મધ્યતનુર્વજ્રાશ્ચઃ ક્ષુદ્રયદઃ સંભ્રમાય રાજ્ઞાં ચ ।

ચન્દ્રો મૃદ્ગરૂપઃ ક્ષેમસુભિક્ષાવહો ભવતિ ॥ ૧૯ ॥

મધ્ય ભાગમાં ચંદ્ર પાતળો હોય તો દુકાળ પડે છે અને રાજાઓને સંગ્રામથી ઉદ્દેગ થાય છે, મૃદ્ગ સરખો ચંદ્ર દેખાય તો લોકો સુખી થાય છે અને સુકાળ થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞેયો વિશાલમૂર્તિર્નરપતિલક્ષ્મીવિષ્ટદ્યયે ચન્દ્રઃ ।

સ્થૂલઃ સુભિક્ષકારી પ્રિયધાન્યકરસ્તુ તનુમૂર્તિઃ ॥ ૨૦ ॥

ચંદ્રનું બિંબ મોટું હોય તો રાજાની લક્ષ્મીનો વધારો થાય છે, ચંદ્ર જાડો હોય તો સુકાળ થાય છે, તથા અતિ જીણો હોય તો દુકાળ પડે છે. ॥ ૨૦ ॥

પ્રત્યન્તાન્ કુટૃપાંશ્ચ હન્ત્યુહપતિઃ શૃંગૈ કુજેનાહતે

શસ્ત્રક્ષુદ્રયકૃદ્યમેન શશિજેનાવૃષ્ટિદુર્ભિક્ષકૃત્ ।

શ્રેષ્ઠાન્ હન્તિ નૃપાન્મહેન્દ્રગુરુણાં શુક્રેણ ચાલ્પાનૃપાન્

શુક્રે યાપ્યમિદં ફલં ગ્રહકૃતં કૃણે યથોક્તાગમમ્ ॥ ૨૧ ॥

ચંદ્રના શૃંગને મંગળ પ્રહાર^૧ કરે તો મ્લેચ્છ દેશના અને નદારા રાજ-
ઓનો નાશ થાય છે, શનિશ્વર પ્રહાર કરે તો યુદ્ધ ચાલે અને દુકાળ પડે છે,
બુધ પ્રહાર કરે તો વર્ષાદ થતો નથી અને દુકાળ પડે છે, બૃહસ્પતિ પ્રહાર
કરે તો મોટા મોટા રાજાઓ મરણ પામે છે, અને ચંદ્ર શૃંગને શુક્ર પ્રહાર
કરે તો નાના નાના રાજાઓનો નાશ થાય છે. અજવાળીઆમાં મંગળ વિગેરે
ગ્રહ ચંદ્રના શૃંગને પ્રહાર કરે તો આ કહેલું ક્ષણ થોડું થાય છે, અને અંધારી
આમાં પ્રહાર કરે તો પરીપૂર્ણ ક્ષણ થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

ભિન્નઃ સિતેન મગધાન્યવનન પુલિન્દાન્

નેપાલમૃદ્ધિમરુકચ્છસુરાષ્ટ્રમદ્રાન્ ।

પાશ્ચાલકૈકયકુલૂતકપૂરુષાદાન્

હન્યાદુશીનરજનાનપિ સપ્ત માસાન્ ॥ ૨૨ ॥

શુક્ર ચંદ્રમાને મધ્યમાં ભેદન કરે તો મગધ, યવન, પૂલિંદ, નેપાળ,
ભૃંગી, મર, કચ્છ સૌરાષ્ટ્ર, મદ્ર^૨, પાંચાળ, કૈકય, કુલુત, પુરુષભક્ષક અને ઉ-
શીનર આદિ દેશોનાં મનુષ્યોનો (પાકાધ્યાયમાં જે કાળ કહ્યો છે તે પછી)
સાત માસ સૂધી નાશ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

ગાન્ધારસૌવીરકસિન્ધુકીરાન્

ધાન્યાનિ શૈલાન્દ્રવિઙ્ગાધિપાંશ્ચ ।

દ્વિજાંશ્ચ માસાન્દશ શીતરશ્મિઃ

સન્તાપયેદ્વાકપતિના વિભિન્નઃ ॥ ૨૩ ॥

બૃહસ્પતિથી ભેદાયલો ચંદ્રમા ગાંધાર, સૌવીરક^૩, સિન્ધુ^૪, કીર^૫ વિગેરે

૧ સૂર્યગ્રહણ વખતે પૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે તેથી સૂર્યનું ગ્રહણ થાય છે, તેમજ શુક્ર બીજને રાજ ચંદ્રનું શૃંગ તપાસતી વેળા તેના બિંબની સાથે ભૌમાદિ ગ્રહનો સમાગમ થતો હોય ને તે સમાગમ વેળા તેમના બિંબને લીધે તેના શૃંગમાં કંઈ ભેદાયલું આપણને માલુમ પડે એટલે કે તેનો તેટલો ભાગ તે શૃંગની આડો આવવાથી આપણને ન દેખાય તો તે જે ગ્રહના બિંબના આડા આવવાથી દેખાતો બંધ પડ્યો તે ગ્રહે તેનાં શૃંગને તાડન અથવા ભેદન કર્યું કહેવાય છે.

૨ હિંદુસ્થાનના વાલ્ય ખૂણાનો દેશ.

૩ સિન્ધુના પશ્ચિમકિનારાનો પ્રદેશ, ૪ સિંધ, ૫ કાશ્મીર,

દેશોને, અન્નને, પર્વતોને અને દ્રવીડ દેશના સ્વામી તથા બ્રાહ્મણોને પાકકાળ પછી દશ માસ સૂધી પીડા કરે છે. ॥ ૨૩ ॥

उद्युक्तान् सह बाहनैर्नरपतींस्त्रैर्गतकान्मालवान्
कौलिन्दान् गणपुङ्गवानथ शिवीनायोध्यकान् पार्थिवान् ।
हन्यात् कौरवमत्स्यशुक्त्यधिपतीन् राजन्यमुख्यानपि
प्रालेयांशुरसृग्ग्रहे तनुगते षण्मासमर्यादया ॥ २४ ॥

મંગળથી લેદાયલો ચંદ્રમા જીત મેળવવાને તૈયાર થયલા વાહન અને સૈન્યસહિત રાજાઓને, ત્રિગર્ત^૧, માલવ, ને કુલિંદ દેશનાં માણસોને, સમુદાયમાં મુખ્ય ગણાતા પુરુષોને, શીખી અને અયોધ્યા દેશનાં માણસો તથા રાજાને, કુર, મત્સ્ય^૨ અને શુક્તી દેશના રાજાઓ અને મુખ્ય ક્ષત્રીઓને છ મહિના સૂધી હણે છે અર્થાત્ સર્વનો નાશ કરે છે. ॥ ૨૪ ॥

यौधेयान् सचिवान् सकौरवान् प्रागीशानथ चार्जुनायनान् ।
हन्यादर्कजभिन्नमण्डलः शीतांशुर्दशमासपीडया ॥ २५ ॥

શનીથી લેદાયલો ચંદ્રમા દશ માસસૂધી પીડા કરી યૌધેય, મંત્રીઓ, કુરદેશ વાસીઓ, પૂર્વ દિશાના સ્વામી અને અર્જુન દેશવાસી વિગેરેને હણે છે. ॥ ૨૫ ॥

मगधान्मथुरां च पीडयेद् वेणायाश्च तटं च शशाङ्कजः ।

अपरत्र कृतं युगं वदेद् यदि भित्त्वा शशिनं विनिर्गतः ॥ २६ ॥

જો બુધ ચંદ્રનું ભેદન કરી નીકળી જાય તો તે મગધ, મથુરાવાસી અને વેણા નદીના તીરપર રહેનારાં મનુષ્યોને પીડા કરે છે, તથા તે દેશ-વિના બીજા દેશોમાં સત્યયુગ થાય છે અર્થાત્ સત્યયુગની પેઠે પ્રજામાં સુખ-શાંતિ રહે છે. ॥ ૨૬ ॥

क्षेमरोग्यसुभिक्षविनाशी शीतांशुः शिखिना यदि भिन्नः ।

कुर्यादायुधजीविविनाशं चौराणामधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥

કેતુથી ભેદાયેલો ચંદ્રમા સુખ, આરોગ્ય અને સુકાળનો નાશ કરે છે,

હથીઆરથી જીવનારાઓનો નાશ કરે છે, અને ચોરથી પ્રજાને બહુ પીડા થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

उल्कया यदा शशी ग्रस्त एव हन्यते ।

हन्यते तदा नृपो यस्य जन्मनि स्थितः ॥ २८ ॥

ગ્રહણ વખતે ઘેરાતો ચંદ્રમા જે ઉલ્કાથી ભેદાય અર્થાત્ ચંદ્ર સન્મુખ ઉલ્કા ભય તો તે સમયે જે રાજાના જન્મનક્ષત્રનો તે ચંદ્રમા હોય તે રાજા મરણ પામે છે. ॥ ૨૮ ॥

भस्मनिभः परुषोऽरुणमूर्तिः

शीतकरः किरणैः परिहीणः ।

श्यावतनुः स्फुटितः स्फुरणो वा

क्षुत्समरामयचौरभयाय ॥ २९ ॥

ચંદ્રનો વર્ણ રાખ સરખો હોય, ચંદ્રધિખ રક્ષ દેખાતું હોય અથવા લાલ, કિરણ વગરનું વા શ્યામવર્ણ હોય, વા ચંદ્ર કંપતો વા ધૂટો દેખાય તો દુકાળ, યુદ્ધ, રોગ અને ચોરનો ભય થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदातो

यत्रादिवादिसुतया परिमृज्य चन्द्रः ।

उच्चैःकृतो निशि भविष्यति मे शिवाय

यो दृश्यते स भविता जगतः शिवाय ॥ ૩૦ ॥

ખરફ, ડોલરનાં ફુલ, ચંદ્રવિકાશી કુમુદ પુષ્પ, અને સ્ફટિક સરખા ગૌર વર્ણવાળો ચંદ્ર, જેને રાત્રિમાં આરા સ્વામી શિવને ઉપયોગી થશે એવા અભિપ્રાયથી હેમાચળની પુત્રી પાર્વતીએ શુદ્ધ કરી ઉચ્ચે આકાશમાં રાખ્યો છે તે ચંદ્રમા, જગતનું કલ્યાણ કરશે. ॥ ૩૦ ॥

यदि कुमुदमृणालहारगौर-

स्थितिनियमात् क्षयमेति वर्द्धते वा ।

अविकृतगतिमण्डलांशुयोगી

भवति नृणां विजयाय शीतरश्मिः ॥ ૩૧ ॥

જે ચંદ્ર કુમુદ અને કમળના તંતુ સરખો ઉજવળ હોય, તિથિના કમથી

ક્ષય અને વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો હોય, તેની ગતિ અવિદ્યુત હોય તથા તે બિંબ અને કિરણયુક્ત હોય તો મનુષ્યને વિનયદાયક થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

શુક્લે પક્ષે સમ્પ્રવૃદ્ધે પ્રવૃદ્ધિ

બ્રહ્મક્ષત્રં યાતિ વૃદ્ધિ પ્રજાશ્ચ ।

હીને હાનિસ્તુલ્યતા તુલ્યતાયાં

કૃષ્ણે સર્વે તત્ફલં વ્યત્યયેન ॥ ૩૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां

चन्द्रचारश्चतुर्थोऽध्यायः ।

અજવાળીઆમાં કોઈ તિથિનો વધારો હોય તો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીઓ અને પ્રજાની વૃદ્ધિ થાય છે, અને કોઈ તિથિ ઘટતી હોય તો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને પ્રજાની હાનિ થાય છે, અને સમાન હોય એટલે કોઈ તિથિની વધઘટ થતી ન હોય તો વિપ્રાદિ વર્ણની હાનિ અને વૃદ્ધિ થતી નથી (એટલે સમતા રહે છે.) અંધારીઆમાં એથી ઉલટું ફળ થાય છે એટલે કોઈ તિથિ વધે તો બ્રાહ્મણ આદિની હાનિ થાય અને ઘટે તો વૃદ્ધિ થાય તથા સમતા રહે તો, વૃદ્ધિ હાનિ ન થતાં સરખાંજ રહે છે. ॥ ૩૨ ॥

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતામાં

ચંદ્રચાર નામનો ૪ થો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૫ મું.

રાહુચાર.

अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपि शिरः किलासुरस्येदम् ।

प्राणैरपरित्यक्तं ग्रहतां यातं वदन्त्येके ॥ ૧ ॥

કોઈ આચાર્ય^૧ કહે છે કે રાહુ નામનો ગ્રહ એક અસુર હતો, તે કપટથી અમૃત પીતો હતો તેટલામાં વિષ્ણુએ તેનું માથુ કાપ્યું; પરંતુ

અમૃતના મહિમાથી તેનું માથું કપાયું છતાં મરણ પામ્યો નહીં, તેથી તે માથું રાહુ નામના ગ્રહપણાને પામ્યું છે. ॥ ૧ ॥

इन्द्रकर्मण्डलाकृतिरसितत्वात् किल न दृश्यते गगने ।

अन्यत्र पर्वकालाद् वरप्रदानात् कमलयोनेः ॥ २ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્યના મંડળ સરખું રાહુનું પણ મંડળ છે, પરંતુ તે શ્યામ-વર્ણ હોવાથી તથા તેને બ્રહ્માનું વરદાન છે તેથી ગ્રહણ શિવાય બીજે વખતે દૃશ્ય થતું નથી. ॥ ૨ ॥

मुखपुच्छविभक्ताङ्गं भुजङ्गमाकारमुपदिशन्त्यन्ये ।

कथयन्त्यमूर्तमपरे तमोमयं सैहिकेयाख्यम् ॥ ३ ॥

કેટલાએક આચાર્યો^૧ કહે છે કે મુખ અને પુછ એ બેજ અંગ રાહુને છે; બીજાઓ^૨ કહે છે કે તે સર્પાકાર છે; અને કોઈ આચાર્યો^૩ કહે છે કે રાહુ મૂર્તિમાન નથી કેવળ અંધકારમય છે. ॥ ૩ ॥

यदि मूर्तौ भविचारी शिरोऽथवा भवति मण्डली राहुः ।

भगणार्द्धेनान्तरितો गृह्णाति कथं नियतचारः ॥ ४ ॥

જો રાહુ મૂર્તિમાન હોય તો રાશી, નક્ષત્રપર ગતિ કરે. અને કેવળ શિરમાત્રજ રાહુ હોય અથવા રાહુનું મંડળ હોય તો તે નિયત ગતિથી છ રાશિઓને અંતરે રહી ગ્રહણ કેમ કરી શકે ? (ગણિતરક્રંધમાં તેની નિયત ગતિ ત્રણ કળા ને અગિઆર વિકળા છે.) ॥ ૪ ॥

अनियतचारः खलु चेद् उपलब्धिः सहचया कथं तस्य ।

पुच्छाननाभिधानोऽन्तरेण कस्मान्न गृह्णाति ॥ ५ ॥

જો રાહુની ગતિ^૪ નિયત ન હોય તો ગણિતે કરી તે કેમ જાણી શકાય છે ? - મુખ, પુછયુક્ત રાહુને માનીએ તો છ રાશિને અંતરે રહી તે સૂર્ય

૧ વિરલદ્રાચાર્ય વિગેરે. ૨ વશિષ્ઠ વિગેરે. ૩ દેવલાચાર્ય વિગેરે.

૪ કેટલાક આચાર્યો નિયત ગતિ અને અનિયત ગતિ એવા બે રાહુ માને છે. અને તે અનિયત ગતિ રાહુ છ રાશિના અંતરે રહીને ગ્રહણ કરે છે એમ કહે છે તેનું ખંડન કરે છે.

ચંદ્રનો ગ્રાસ કેમ કરી શકે ? મધ્યમાંજ એક, એ, કે ત્રણ રાશિને અંતરે રહીને પણ કેમ ગ્રાસ કરતો નથી ? ॥ ૫ ॥

અથ તુ મુજગેન્દ્રરૂપઃ પુચ્છેન મુખેન વા સ ગૃહ્ણાતિ ।

મુખપુચ્છાન્તરસંસ્થં સ્થગયતિ કસ્માન્ન ભગનાર્ધમ્ ॥ ૬ ॥

જે રાહુ સર્પાકાર હોય તે મુખ અથવા પૂછથી સૂર્ય ચંદ્રનું ગ્રહણ કરતો હોય તો તેનું સર્પાકાર શરીર મધ્યની છ રાશિઓને, પણ કેમ ઢાંકી શકતું નથી ? ॥ ૬ ॥

રાહુદ્વયં યદિ સ્યાદ્ગ્રસ્તેઽસ્તમિતેઽથવોદિતે ચન્દ્રે ।

તત્સમગતિનાન્યેન ગ્રસ્તઃ સૂર્યોઽપિ દૃશ્યેત ॥ ૭ ॥

જે રાહુ એ હોય તો ચંદ્રનો અસ્તાસ્ત અથવા અસ્તોદય હોય તે વખતે સૂર્ય પણ બીજા રાહુથી અસ્ત થયેલો દેખાવો જોઈએ. (જે વખતે પુનઃમના ચંદ્રનો અસ્તાસ્ત અથવા અસ્તોદય હોય ત્યારે તે સરખી ગતિવાળા બીજા રાહુથી સૂર્ય પણ અસ્ત દેખાવો જોઈએ. પરંતુ એક વખતે સૂર્ય ચંદ્રનું ગ્રહણ થતું નથી તેથી એ રાહુ નથી એ વાર્તા સિદ્ધ થાય છે.) ॥૭॥

મૂચ્છાયાં સ્વગ્રહણે ભાસ્કરમર્કગ્રહે પ્રવિશતીન્દુઃ ।

પ્રગ્રહણમતઃ પશ્ચાન્નેન્દોર્માનોઽથ પૂર્વાર્દ્ધાત્ ॥ ૮ ॥

ચંદ્ર પોતાના ગ્રહણમાં પૃથ્વીની છાયામાં પ્રવેશ કરે છે, અને સૂર્યગ્રહણ વખતે સૂર્યમાં પ્રવેશ કરે છે એટલે આપણની દૃષ્ટિ અને સૂર્યબિંબની વચ્ચે આવેછે; તેથી ચંદ્રગ્રહણમાં સ્પર્શ પશ્ચિમાર્ધમાંથી થતો નથી, અને સૂર્યગ્રહણમાં સ્પર્શ પૂર્વાર્ધમાંથી થતો નથી. ॥ ૮ ॥

વૃક્ષસ્ય સ્વચ્છાયા યથૈકપાર્શ્વેન ભવતિ દીર્ઘા ચ ।

નિશિ નિશિ તદ્વદ્ ભૂમેરાવરણવશાદિનેશસ્ય ॥ ૯ ॥

સૂર્યાત્ સપ્તમરાશૌ યદિ ચોદગ્દક્ષિણેન નાતિગતઃ ।

ચન્દ્રઃ પૂર્વાભિમુખસ્ચ્છાયામૌર્વી તદા વિશતિ ॥ ૧૦ ॥

જેમ સૂર્યનું આવરણ કરવાથી વૃક્ષની છાયા એક તરફ ઢાંખી જાય છે, તેજ રીતે પ્રત્યેક રાત્રીએ પૃથ્વી સૂર્યનું આવરણ કરે છે (ઢાંકે છે) માટે

પૃથ્વિની છાયા એક બાજુ અને ઘણી લાંબી બન્ય છે, સૂર્યથી સાતમી રાશિ-
પર રહેલો ચંદ્રમા જે પૃથ્વિની છાયાના ઘણા ઉત્તર ભાગમાં અથવા દક્ષિણ
ભાગમાંથી ચાલ્યો બન્ય નહીં તો પૂર્વતરફ જતાં ચંદ્રમા પૃથ્વિની છાયામાં
પ્રવેશ કરે છે.^૧ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥

चन्द्रोऽधःस्थः स्थगयति रविमम्बुदवत्समागतः पश्चात् ।

प्रतिदेशमतश्चित्रं दृष्टिवशाद्भास्करग्रहणम् ॥ ११ ॥

નીચે રહેલો ચંદ્રમા, પશ્ચિમથી આવી વાદળાંની પેઠે સૂર્યને ઢાંકે
છે, તેથી દૃષ્ટિવશને લીધે સૂર્યગ્રહણ પ્રત્યેક દેશમાં વિવિધ પ્રકારનું દેખાય
છે.^૨ ॥ ૧૧ ॥

आवरणं महदिन्द्रोः कुण्ठविषाणस्ततोऽर्धसञ्छन्नः ।

स्वल्पं रवेर्यतोऽतस्તીक्ष्णविषाणो रविर्भवति ॥ १२ ॥

ચંદ્રને ઢાંકનાર આવરણ પૃથ્વી ચંદ્રથી મોટી છે તેથી અર્ધ ઘેરાયલા
ચંદ્રમાનાં શૂંગ તીક્ષ્ણ (ધારવાળાં) હોતાં નથી. અને સૂર્યને ઢાંકનાર
ચંદ્રમા સૂર્યથી નાનો છે તેથી અર્ધ ઘેરાએલો સૂર્ય તીક્ષ્ણ શૂંગવાળો રહે
છે. ॥ ૧૨ ॥

एवमुपरागकारणमुक्तमिदं दिव्यदृग्भिराचार्यैः ।

राहुकारणमस्मिन्नित्युक्तः शास्त्रसद्भावः ॥ १३ ॥

દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા આચાર્યોએ એ રીતે ગ્રહણનું કારણ કહ્યું છે તેથી
આ ગ્રહણ થવામાં રાહુ કારણભૂત નથી એ તો શાસ્ત્રોએ નિશ્ચય ક-
હેલો છે. ॥ ૧૩ ॥

योऽसावसुरो राहुस्तस्य वरो ब्रह्मणायमाज्ञप्तः ।

आप्यायनमुपरागे दत्तहुतांशेन ते भविता ॥ १४ ॥

૧ એ રીતે છાયામાં ચંદ્ર ન્યારે પ્રવેશ કરે ત્યારે તે આપણની દૃષ્ટિથી દે-
ખાતો બંધ થાય છે, માટે આપણે તેનું ગ્રહણ થયું એમ કહીએ છીએ.

૨ કોઈ દેશમાં દેખાય અને કોઈ દેશમાં દેખાય નહીં. જેમ સૂર્ય વાદળાંથી
ઢંકાએલો હોય તો એક જગ્યાએ છાયા અને બીજી જગ્યાએ તડકો દેખાય છે, તેમ
સૂર્યગ્રહણ સર્વ જગ્યાએ એકસરખું દેખાતું નથી.

તસ્મિન્ કાલે સાન્નિધ્યમસ્ય તેનોપચર્યતે રાહુઃ ।

યામ્યોત્તરા શશિગતિર્ગણિતેऽપ્યુપચર્યતે તેન ॥ ૧૫ ॥

જે રાહુ નામે અસુર છે તેને બ્રહ્માએ વરદાન આપ્યું છે કે અહણુ વખતે અપાતાં દાન અને થતા હવનમાંથી તને ભાગ મળશે, તેથી તું તમ થશે. એ કારણસર અહણુ વખતે રાહુનું સાન્નિધ્ય હોય છે તેથી લોકો કહે છે કે રાહુ અહણુ કરે છે. ગણિતમાં તો જેના કારણથી ચંદ્રમાની દક્ષિણોત્તર ગતિ થાય છે તે ચંદ્રપાતનેજ રાહુ કહે છે. ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥

ન કથશ્ચિદપિ નિમિત્તૈર્ગ્રહણં વિજ્ઞાયતે નિમિત્તાનિ ।

અન્યસ્મિન્નપિ કાલે ભવન્ત્યથોત્પાતરૂપાણિ ॥ ૧૬ ॥

ઉત્પાતાદિ ચિન્હોથી અહણુ જ્ઞાન આરે પણ થાય નહીં; કેમકે એ ઉત્પાત-રૂપ નિમિત્તો અહણુ શિવાયના દિવસે પણ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

પञ्ચગ્રહસંયોગાન્ ન કિલ ગ્રહણશ્ચ સંભવો ભવતિ ।

તૈલશ્ચ જલેઽષ્ટમ્યાં ન વિચિન્ત્યમિદં વિપશ્ચિદ્ધિઃ ॥ ૧૭ ॥

(જે અમાવાસ્યા અથવા પૂર્ણિમાને દિવસ) પાંચ ગ્રહ સાથે પડેલા હોય તે દિવસ અહણુ સંભવ હોતો નથી; તેથી (સ્પર્શ-મોક્ષ જાણવા માટે) જળમાં તેલ નાખી જાણવાની રીતોનો વિક્ષાનોએ અંગિઆર કરવો નહીં. ॥ ૧૭ ॥

અવનત્યાર્કે ગ્રાસો દિગ્જ્ઞેયા વલનયાવનત્યા ચ ।

તિથ્યવસાનાદ્વેલા કરણે કથિતાનિ તાનિ મયા ॥ ૧૮ ॥

સ્ફુટ વિક્ષેપથી સૂર્યઅહણુમાં ગ્રાસ જાણવો; વલન અને સ્ફુટ વિક્ષેપને અનુસારે પરિલેખ કહાડી અહણુની મોક્ષ અને સ્પર્શ દિશા જાણવી. અને

૧ ગર્ગ અને પરાશરે અહણુ જ્ઞાન ઉત્પાતાદિ ચિન્હવશાદ્ ગણેલું છે. તે સાચું નથી તેનું ખંડન કરવા આ શ્લોક લખ્યો છે.

૨ આ વાક્ય વલ્લ ગર્ગનું છે. તે લખે છે કે, પાંચ ગ્રહનો યોગ જોઈ અહણુ સંભવ કહેવો નહીં, પરંતુ તેમાં જે ભુધ હોય તો અહણુ સંભવ કહેવો, ને તેના ગ્રાસ, સ્પર્શ તથા મોક્ષ માટે જળમાં તેલ નાખી જોવું. જોઈ તેલ પ્રસરે તેટલો અહણુનો ગ્રાસ, જે દિશામાં પ્રસરે તે દિશામાંથી સ્પર્શ, ને ફરી તેલ નાખતાં ન્યાં પહોંચે ત્યાંથી અહણુનો મોક્ષ કહેવો.

અમાવાસ્થાના અંતથી ગ્રહણનો કાળ જાણવો. એ સધળો પ્રકાર મારા કરેલા (પંચસિદ્ધાંતિકા નામના) કરણ ગ્રંથમાં કહેલો છે. ॥ ૧૮ ॥

ષળ્માસોત્તરવૃદ્ધ્યા પર્વેશાઃ સપ્ત દેવતાઃ ક્રમશઃ ।

બ્રહ્મશશીન્દ્રકુવેરા વરુણાગ્નિયમાશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૧૯ ॥

સૃષ્ટિના પ્રારંભથી છ છ માસને અંતરે જે સાત પર્વ થાય છે તેમના દેવતા^૧ ક્રમે બ્રહ્મા, ચંદ્ર, ઇંદ્ર, કુબેર, વરુણ, અગ્નિ અને યમ જાણવા. ॥ ૧૯ ॥

બ્રાહ્મે દ્વિજપશુવૃદ્ધિક્ષેમારોગ્યાણિ સસ્યસમ્પન્ન ।

તદ્વત્સૌમ્યે તસ્મિન્ પીડા વિદુષામવૃષ્ટિશ્ચ ॥ ૨૦ ॥

એન્દ્રે ભૂપવિરોધઃ શારદસસ્યક્ષયો ન ચ ક્ષેમમ્ ।

કૌવેરેઽર્થપતીનામર્થવિનાશઃ સુભિક્ષં ચ ॥ ૨૧ ॥

વારુણમવનીશાશુભમન્યેષાં ક્ષેમસસ્યવૃદ્ધિકરમ્ ।

આગ્નેયં મિત્રાણ્યં સસ્યારોગ્યાભયામ્બુકરમ્ ॥ ૨૨ ॥

યામ્યં કરોત્યવૃષ્ટિં દુર્ભિક્ષં સહ્યં ચ સસ્યાનામ્ ।

યદતઃ પરં તદશુભં ક્ષુન્મારાવૃષ્ટિદં પર્વ ॥ ૨૩ ॥

બ્રાહ્મપર્વ (જે પર્વનો સ્વામી બ્રહ્મા હોય તે બ્રાહ્મપર્વ કહેવાય છે.) હોય તો બ્રાહ્મણ અને પશુની વૃદ્ધિ થાય છે; પ્રજામાં ક્ષેમ, આરોગ્ય અને ખેતીનો પાક સારો થાય છે. પર્વનો સ્વામી ચંદ્ર હોય તો પંડિતોને પીડા થાય છે; પર્વનો સ્વામી ઇંદ્ર હોય તો રાજાઓને પરસ્પર વિરોધ થાય છે, શરદ ઋતુની ખેતીનો નાશ થાય છે અને જગતમાં સુખશાંતિ પણ રહેતી નથી. પર્વનો સ્વામી કુબેર હોય તો ધનવાનના ધનનો નાશ થાય છે, અને સુકાળ થાય છે. પર્વનો સ્વામી વરુણ હોય તો રાજાઓને અનિષ્ટ ફળ આપે છે અને પ્રજાને સાફ ફળ આપે છે, તથા ખેતી સારી પાકે છે. (જે પર્વનો સ્વામી અગ્નિ હોય તેને આગ્નેય અને મિત્રપર્વ પણ કહે છે) એ આગ્નેય અને

૧. પર્વેશ જાણવાની રીતિ સામાન્ય કરણ ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલ હોય છે તેમાં જોઈ લેવી.

મેત્ર નામનું પર્વ હોય તો ખેતી સારી પાકે, પ્રજામાં આરોગ્યતા રહે અને
 યથા ભય થાય નહીં અર્થાત્ અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ ન થતાં સમયસર વર્ષાદ
 ય. પર્વનો સ્વામી યમ હોય તો વૃષ્ટિ ન થતાં દુકાળ પડે. એ વિના જે
 છે તે અશુભ છે, તે દુકાળ, મરણ અને અનાવૃષ્ટિકરતા છે. (એક
 ણુ પછી ખીન્નું ગ્રહણ છ માસે, બાર માસે, અને દોઢ વરસે એટલે છ
 માસને અંતરે આવે તો તે ગ્રહણ વખતે પર્વના સ્વામી બ્રહ્માદિ દેવતા
 ગણાય, પરંતુ જે એક ગ્રહણ પછી ખીન્નું ગ્રહણ પાંચ માસે કે અગિયાર
 માસે આવે તો તે અનિયમિત અંતરથી આવ્યું એમ કહેવાય. અનિયમિત અં-
 તરે આવેલાં પર્વના સ્વામી બ્રહ્માદિ દેવતા થતા નથી તેથી તે અશુભ ગણાય
 છે.) ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥

વેલાહીને પર્વણિ ગર્ભવિપત્તિશ્ચ શસ્ત્રકોપશ્ચ ।

અતિવેલે કુસુમફલક્ષયો ભયં સસ્યનાશશ્ચ ॥ ૨૪ ॥

વેલાહીન પર્વ હોય તો ગર્ભનો નાશ અને યુદ્ધનો ભય થાય છે. અને
 અતિવેળ ગ્રહણ થાય તો ફુલ, ફળ, ને ધાન્યનો નાશ અને પ્રજામાં ભય
 ાય છે.^૧ ॥ ૨૪ ॥

હીનાતિરિક્તકાલે ફલમુક્તં પૂર્વશાસ્ત્રદૃષ્ટતાત્ ।

સ્ફુટગણિતવિદઃ કાલઃ કથશ્ચિદપિ નાન્યથા ભવતિ ॥ ૨૫ ॥

એ વેળાહીન અને અતિવેળ પર્વનું ફળ (ગર્ભ અને કાશ્યપ આદિ
 મુનિઓએ તેમનાં) જીવનાં શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તે જોઈ મેં પણ લખ્યું છે.
 પરંતુ સ્પષ્ટ ગણિત જાણનારે બતાવેલો કાળ કોઈ પણ પ્રકારે મિથ્યા હોતો
 થી.^૨ ॥ ૨૫ ॥

યદ્યેકસ્મિન્ માસે ગ્રહણં રવિસોમયોસ્તદા ક્ષિતિપાઃ ।

સ્વલક્ષોભૈઃ સહ્યમાયાન્ત્યતિશસ્ત્રકોપશ્ચ ॥ ૨૬ ॥

૧ ગણિતથી ગ્રહણનો જે સ્પર્શકાળ આવ્યો હોય તેની પહેલાંનું ગ્રહણનો
 રીશ વા મોક્ષ થાય તો તે વેલાહીન પર્વ કહેવાય છે, અને ગણિતના આવેલા
 ન પછી ગ્રહણનો સ્પર્શ વા મોક્ષ થાય તો અતિવેળ પર્વ કહેવાય છે.
 ૨ પૂર્વાચાર્યોનું ગણિત સ્વૂળ હવે તેનો આ પુરાવો છે.

એક માસની અંદર સૂર્ય અને ચંદ્ર બન્નેનાં ગ્રહણ હોય તો પોતાની સેનામાં ગડબડ થવાથી રાજાઓનો નાશ થાય છે, અને મહાયુદ્ધ થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

ગ્રસ્તાવુદિતાસ્તમિતૌ શારદધાન્યાવનીશ્વરક્ષયદૌ ।

સર્વગ્રસ્તૌ દુર્ભિક્ષમરકદૌ પાપસન્દૃષ્ટૌ ॥ ૨૭ ॥

ઘેરાયલા ચંદ્રનો ઉદય વા અસ્ત થાય તો શરદ ઋતુની ખેતીનો નાશ થાય છે, અને જો ઘેરાયલો સૂર્ય ઉદય વા અસ્ત પામે તો રાજાઓનો નાશ થાય છે. તથા સૂર્ય અને ચંદ્રનો ખગાસ હોય અને ગ્રહણ વખતે પાપગ્રહ (મંગળ અથવા શનિ)ની તે (સૂર્ય, ચંદ્ર)પર દૃષ્ટિ હોય તો દુકાળ પડે છે અને મરડી ફેલાય છે. ॥ ૨૭ ॥

અર્દ્ધોદિતોપરત્તો નૈકૃતિકાન્ હન્તિ સર્વયજ્ઞાંશ્ચ ।

અગ્ન્યુપજીવિગુણાધિકવિપ્રાશ્રમિણોડ્યુગાભ્યુદિતઃ ॥ ૨૮ ॥

કર્ષકપાશ્વઙ્ડિવણિક્ષત્રિયબલનાયકાન્ દ્વિતીયેંડશે ।

કારુકશૂદ્રમ્લેચ્છાન્ સ્વતૃતીયાંશે સમન્ત્રિજનાન્ ॥ ૨૯ ॥

મગ્યાદ્ધે નરપતિમધ્યદેશહા શોભનશ્ચ ધાન્યાર્ધઃ ।

તૃણભુગમાત્યાન્તઃપુરવૈશ્યઘ્નઃ પશ્ચમે સ્વાંશે ॥ ૩૦ ॥

સ્ત્રીશૂદ્રાન્ ષષ્ઠેંડશે દસ્યુપ્રત્યન્તહાસ્તમયકાલે ।

યસ્મિન્ સ્વાંશે મોક્ષસ્તત્પ્રોક્તાનાં શિવં ભવતિ ॥ ૩૧ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્યનો અર્ધ ઉદય થતાં જો ગ્રહણ થાય તો તે બીજા અને સંપૂર્ણ યજ્ઞોનો નાશ કરે છે. દિવસના પહેલા સપ્તમાંશમાં ઉદય પામેલા ચંદ્ર વા સૂર્ય ગ્રહણનો સ્પર્શ થાય તો અગ્નિથી જીવનારા, સોનાર, લોહાર, વિગેરે લોકો ગુણવાન પુરૂષો, બ્રાહ્મણો, અને આશ્રમ નિવાસી(બ્રહ્મચારીઓ)નો તે નાશ કરે છે. બીજા સપ્તમાંશમાં થાય તો ખેતી કરનારા, વેદબાહ્ય પાખંડીઓ, વૈશ્યો, ક્ષત્રીઓ અને સેનાના સ્વામીનો નાશ કરે છે. ત્રીજા સપ્તમાંશમાં ગ્રહણ થાય તો શિલ્પિ વિગેરે કારીગરો, શૂદ્ર, મ્લેચ્છ અને મંત્રીઓનો

નાશ કરે છે. ચોથા સપ્તમાંશમાં થાય તો મધ્યદેશ અને તેના રાજાનો નાશ કરે છે અને અનાજના ભાવ સારા રહે છે. પાંચમા સપ્તમાંશમાં થાય તો તે ધાસ ખાનારા પશુ, રાજાઓના મંત્રી, રાણીઓ તથા વૈશ્યનો નાશ કરે છે. છઠા સપ્તમાંશમાં ગ્રહણ થાય તો સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રનો નાશ થાય છે. અને અસ્ત સમયે એટલે દિવસના સાતમા ભાગમાં ગ્રહણનો સ્પર્શ થાય તો ચોર અને ગંભીર આદિ મ્લેચ્છ દેશમાં વસનારા લોકોનો નાશ થાય છે. અને જે સપ્તમાંશમાં મોક્ષ હોય તે તે સપ્તમાંશમાં જે જે જાતના લોકોને પીડા થવાનું કહેલું છે તે તે જાતના લોકોને તેથી કલ્યાણ થાય છે. ॥૨૮॥૨૯॥૩૦॥૩૧॥

દ્વિજનૃપતીનુદગયને વિદ્શુદ્રાન્ દક્ષિણાયને હન્તિ ।

રાહુરુદગાદિદૃષ્ટઃ પ્રદક્ષિણં હન્તિ વિપ્રાદીન્ ॥ ૩૨ ॥

મ્લેચ્છાન્ વિદિક્સ્થિતો યાયિનશ્ચ હન્યાદ્ધુતાશસક્તાંશ્ચ ।

સલિલચરદન્તિઘાતી યામ્યેનોદગ્ગવામશુભઃ ॥ ૩૩ ॥

પૂર્વેણ સલિલપૂર્ણાં કરોતિ વસુધાં સમાગતો દૈત્યઃ ।

પશ્ચાત્કર્ષકસેવકવીજવિનાશાય નિર્દિષ્ટઃ ॥ ૩૪ ॥

સૂર્ય જ્યારે ઉત્તરાયનમાં^૩ હોય ત્યારે જે ગ્રહણ થાય તો બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીનો નાશ કરે છે, અને દક્ષિણાયનમાં ગ્રહણ થાય તો વૈશ્ય અને શૂદ્રનો નાશ કરે છે. દક્ષિણ દિશાથી ગ્રહણનો સ્પર્શ થાય તો બ્રાહ્મણાદિ વર્ણનો

૧ જે દિવસ ગ્રહણ થવાનું હોય તે દિવસ સૂર્યગ્રહણ હોય તો દિનમાનને અને ચંદ્રગ્રહણ હોય તો તે દિવસનાં રાત્રિમાનને સાતથી ભાગ દેવો, ભાગતાં જે ઘટ્યાદિ આવે તે અઢેક સપ્તમાંશનું પ્રમાણ સમજવું. બાદ તેને એક બે ત્રણ ચાર પાંચ છ અને સાતથી ગુણી સાતે સપ્તમાંશનું પ્રમાણ કાઢવું. જે વખતે ગ્રહણનો સ્પર્શ વા મોક્ષ થવાનો હોય તે વખતને આ સપ્તમાંશની ધરી સાથે સરખાવતાં જે ધરીઓ સાથે તે મળતો આવે અથવા તે જે ભાગની ધરીઓનું પ્રમાણ હોય તે ભાગમાં તે હોય તે તે સ્પર્શ વા મોક્ષ તે સપ્તમાંશમાં થયો છે એમ સમજવું. ચંદ્રગ્રહણમાં રાત્રિગતમાન ઉપયોગમાં લઈ સરખામણી કરવી.

૨ જે સપ્તમાંશમાં સ્પર્શ થયો હોય તેજ સપ્તમાંશમાં મોક્ષ થાય તો શુભ અશુભ કંઈ થતું નથી.

૩ સૂર્ય મકરથી છ રાશિની અંદરની રાશિમાં રહેલો હોય ત્યાંલગણ ઉત્તરાયન કહેવાય છે, ને કર્કથી છ રાશિની અંદર રહેલો હોય તો દક્ષિણાયન કહેવાય છે.

નાશ થાય^૧ છે. ઈશાનાદિ ખૂણામાંથી ગ્રહણનો સ્પર્શ થાય તો ભ્રેચ્છો, ખીજ દેશપર ચડાઈ કરનારા રાજાઓ અને અગ્નિહોત્રીઓનો તે નાશ કરે છે. દક્ષિણમાંથી ગ્રહણનો સ્પર્શ હોય તો જળજંતુઓ અને હાથીઓનો તે નાશ કરે છે. ઉત્તરમાંથી ગ્રહણનો સ્પર્શ થાય તો તે ગાયોને હાનીકારક થાય છે. પૂર્વમાંથી સ્પર્શ થયો હોય તો પૃથ્વી જળમય થાયછે (વૃદ્ધિ સારી થાય છે,) અને પશ્ચિમમાંથી સ્પર્શ થયો હોય તો ખેતી કરનાર, સેવા કરનાર અને વાવેલાં ખીજનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥

પાશ્ચાલકલિઙ્ગશૂરસેનાઃ કામ્વોજોઙ્ગકિરાતશસ્ત્રવાર્તાઃ ।

जीवन्ति च ये हुताशवृत्त्या ते पीडामुपयान्ति मेघसंस्थे ॥ ૩૫ ॥

મેઘરાશિમાં રહેલ સૂર્ય અથવા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય છે તો પાંચાળ, કલિંગ,^૨ શૂરસેન, કાંબોજ,^૩ ઓડ્રૂ^૪ અને કિરાત દેશના લોકો^૫ તથા શસ્ત્ર અને અગ્નિથી છવનારા સોનાર, લોહારાદિ લોકો પીડા પામેછે. ॥ ૩૫ ॥

गोपाः पशवोऽथ गोमिनो मनुजा ये च महत्त्वमागताः ।

पीडामुपयान्ति भास्करे ग्रस्ते शीतकरेऽथवा वृषे ॥ ૩૬ ॥

વૃષભ રાશિમાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો ગોવાળ, ગાયોના માલિક અને આખરૂદાર માણસો પીડા પામેછે. ॥ ૩૬ ॥

मिथुने प्रवराङ्गना नृपा नृपमात्रा वलिनः कलाविदः ।

यमुनातटजाः सवाहिका मत्स्याः सुहजजनैः समन्विताः ॥ ૩૭ ॥

૧ ઉત્તરમાંથી ગ્રહણનો સ્પર્શ થાય તો બ્રાહ્મણ, પૂર્વમાંથી થાય તો ક્ષત્રીય, દક્ષિણમાંથી થાય તો વૈશ્ય અને પશ્ચિમમાંથી થાય તો શૂદ્રનો નાશ થાય છે. ઉત્તર અને દક્ષિણમાં સૂર્ય કે-ચંદ્ર ગ્રહણનો સ્પર્શ અથવા મોક્ષ થતો નથી પરંતુ પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે તેથી વરાહમિહિરાચાર્યે પણ ઉત્તર દક્ષિણનું કંઈ અહીં કહેલ જણાય છે. ક્યારેક ઉત્પાત વિગેરે નિમિત્તથી ઉત્તર દક્ષિણમાં પણ સ્પર્શ, મોક્ષ વિગેરે થાયછે એમ જે ભદ્રોત્પલનું કહેવું છે તે ભુલભરેલું છે કેમકે જે દેશમાં ૬૬ અક્ષાંસ છે ત્યાં દક્ષિણ અને ઉત્તરમાંથી ગ્રહણ સ્પર્શ થવાનો સંભવ છે. શ્રી-માન ભાસ્કરાચાર્યે પોતાની સિદ્ધાંતશિરોમણિમાં પણ તેજ મુજબ ગણિતાધ્યાયમાં કહેવું છે. ભદ્રોત્પલનું કહેવું જ્યાં તેથી અક્ષાંશ ન્યુન હોય ત્યાં બંધખેરવું છે અન્ય જગોએ નહીં.

૨ મદ્રાસથી કટક સુધીનો પ્રદેશ. ૩ કોચીન ચાવનાનું કામ્બોડીયા. ૪ હા-કાનો ઉત્તરભાગ. ૫ હલકી વર્ણના પહાડી લોક.

મિથુનમાં રહેલા સૂર્ય અથવા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો ઉત્તમ સ્ત્રિઓ, રાજાઓ, રાજાતુલ્ય મનુષ્યો, બળવાન લોકો, ગીત નૃત્ય વિગેરે કળા બળુનારાઓ, યમુનાના કાંઠાપર રહેનારાઓ, બાલિહક, મત્સ્ય અને સુલ દેશના લોકો પીડા પામે છે. ॥ ૩૭ ॥

આભીરાજ્જવરાન્ સપહવાન્ મહાન્ મત્સ્યકુરુજ્જકાનપિ ।

પાશ્ચાલાન્વિકલાંશ્ચ પીડયત્યન્નં ચાપિ નિહન્તિ કર્કટે ॥ ૩૮ ॥

કર્કટમાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો આભીર, શખર^૧, પહલવ, મધ્વ, મત્સ્ય, કુર^૨, શક^૩ અને પાંચાળના લોકો તથા અંગહીન માણસો^૪ પીડા પામે છે. તથા અન્નનો પણ નાશ થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

**સિંહે પુલિન્દગણમેકલસચ્ચયુક્તાન્ રાજોપમાન્નરપતીન્
વનગોચરાંશ્ચ । પષ્ટે તુ સસ્યકવિલેખકગેયસક્તાન્
હન્યશ્મકત્રિપુરશાલિયુતાંશ્ચ દેશાન્ ॥ ૩૯ ॥**

સિંહમાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો પુલિન્દ (ભીલગણ) અને જનસમુદાય, વિંધ્યાચળના વાસી, સત્વયુક્ત જનો, રાજાતુલ્ય સમૃદ્ધિવાન લોકો તથા વનમાં રહેનારાઓ નાશ પામે છે. અને કન્યા રાશિમાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો ખેતી, કવિઓ, પંડિતો, લેખકો અને ગવૈયાઓ નાશ પામે છે. તથા અશ્વક અને ત્રીપુર^૫ દેશમાં રહેનારાઓ તથા જે દેશોમાં ધણું ધાન્ય થાય છે તે દેશમાં રહેનારાઓ પણ નાશ પામે છે. ॥ ૩૯ ॥

**તુલાધરેડવન્ત્યપરાન્ત્યસાધૂન્ વણિગ્દશાર્ણાન્
મરુકચ્છપાંશ્ચ । અલિન્યથોદુમ્બરમદ્રચોલાન્ દુમાન્
સયૌધેયવિષાયુધીયાન્ ॥ ૪૦ ॥**

તુલામાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો અવંતીમાં (માળવામાં) અને પરાંત્ય દેશમાં રહેનારા લોકો, સતપુરણો, વૈશ્ય અને દશાર્ણુ મારવાડ તથા કચ્છમાં રહેનારા લોકો પીડાય છે. અને વૃશ્ચિકમાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો ઉડુંખર, મદ્ર અને ચૌળ દેશમાં રહેનારા લોકો, વૃક્ષો, લડવૈયાઓ અને વિષથી મારનારા લોકો નાશ પામે છે. ॥ ૪૦ ॥

૧ જંગલિ પહાડી જાત. ૨ દિલીપ્રાંતના લોક. ૩ તાતારના વંશજો. ૪ એક જાત. ૫ જેને હાલ તિપરા કહે છે તે.

ધન્વિન્યમાત્યવરવાજિવિદેહમહાન્ પાશ્ચાલવૈધવણિ-
જો વિષમાયુધજ્ઞાન્ । હન્યાન્ મૃગે તુ જ્ઞપમન્ત્રિ-
કુલાનિ નીચાન્ મત્રૌષધીષુ કુશલાન્ સ્યવિરાયુધી-
યાન્ ॥ ૪૧ ॥

સૂર્યે વા ચંદ્રનું ધન રાશિમાં ગ્રહણ થાય તો ઉત્તમ મંત્રીઓ, જાતવંત ઘોડાઓ, વિદેહ દેશના રહેવાશી મહો, પાંચાળ દેશમાં રહેનારા વૈદ્યો, વૈશ્ય, કૂર માણસો અને શસ્ત્રવિદ્યા જાણનારાઓ પીડા પામે છે. મકરમાં રહેલા સૂર્યે વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો માછલાં ને મંત્રીઓનાં કુળો, નીચ પુરૂષો, મંત્રાધી જાણનારા વૃદ્ધ પુરૂષો અને શસ્ત્રપર જીવનારાઓનો નાશ થાયછે. ॥ ૪૧ ॥

કુમ્ભેડન્તર્ગિરિજાનસપશ્ચિમજાન્ મારોદ્વહાંસ્તસ્કરાન્
આમીરાન્દરદાર્યસિંહપુરકાન્ હન્યાત્તથા વર્વરાન્ ।
મીને સાગરકૂલસાગરજલદ્રવ્યાણિ માન્યાન્ જનાન્
પ્રાજ્ઞાન્વાયુપજીવિનશ્ચ ભફલં કૂર્મોપદેશાદ્દેત્ ॥ ૪૨ ॥

કુંભ રાશિમાં રહેલા સૂર્ય વા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય તો પર્વતની મધ્યે ઉત્પન્ન થયેલા લોકો, પશ્ચિમ દિશામાં રહેનારાઓ, મળૂરી કરનાર, ચોર, આભિર અને દરદ દેશના લોકો, આર્યજનો, સિંહપુર વાસીઓ અને અર્ધર લોકો નાશ પામે છે. ગ્રહણ વખતે સૂર્ય વા ચંદ્ર મીન રાશિમાં હોય તો સમુદ્રના તટપર ઉત્પન્ન થયેલા લોકો તથા તેમાંથી પેદા થયેલાં દ્રવ્ય, રત્ન વિગેરે ઝવેરાત, માન્ય પુરૂષો, બુદ્ધિમાન લોકો અને પાણીથી આજિવિકા ચલાવનારા મનુષ્યો નાશ પામેછે. એમનું નક્ષત્ર દ્વળ દૂર્ભ વિભાગમાં કહેવામાં આવેલા ભાગોપરથી કહેવું. ॥ ૪૨ ॥

સવ્યાપસવ્યલેહગ્રસનનિરોધાવમર્દનારોહાઃ ।

આઘ્રાતં મધ્યતમસ્તમોડન્ત્ય ઇતિ તે દશ ગ્રાસાઃ ॥ ૪૩ ॥

સવ્ય, અપસવ્ય, લેહ, ગ્રસન, નિરોધ, અવમર્દન, આરોહ, આઘ્રાત, મધ્યતમ અને તમોલ એ દશ પ્રકારના ગ્રાસ છે. ॥ ૪૩ ॥

૧ ને ગ્રહનું ગ્રહણ હોય તે, ગ્રહણ વખતે ને નક્ષત્રમાં રહેલો હોય તે નક્ષત્ર દૂર્ભવિભાગથી ને દેશમાં આવતું હોય તે દેશ તથા તે સૂચક મનુષ્યોનો નાશ થશે એમ કહેવું.

સવ્યગતે તમસિ જગજ્જલપુતં ભવતિ મુદિતમભયન્ન ।

અપસવ્યે નરપતિતસ્કરાવમદૈઃ પ્રજાનાશઃ ॥ ૪૪ ॥

અહણુ વખતે જો આસ^૧ સવ્ય (જમણી બાબુનો) હોય તો સર્વ જગત પાણીથી પૂર્ણ થાય છે, લોકો આનંદયુક્ત નિર્ભય રહેછે; અને અપસવ્ય (ડાળી બાબુનો) હોય તો રાજાઓ અને ચોરના ઉપદ્રવથી પ્રજાનો નાશ થાયછે. ॥૪૪॥

જિહ્વોપલેઢિ પરિતસ્તિમિરન્નુદો મણ્ડલં યદિ સ લેહઃ ।

પ્રમુદિતસમસ્તભૂતા પ્રભૂતતોયા ચ તત્ર મહી ॥ ૪૫ ॥

સૂર્ય અથવા ચંદ્રનું બિંબ ચોતરફથી જીભે કરી ચાટેલાં સરખું દેખાય તો તે લેહ નામનો આસ કહેવાય છે. તેવો આસ હોય તો પૃથ્વીના સઘળા જીવો હર્ષ પામેછે અને વૃષ્ટિ પણ ઘણી સારી થાયછે. ॥ ૪૫ ॥

ગ્રસનમિતિ યદા ત્ર્યંશઃ પાદો વા ગૃહ્યતેઽવાપ્યર્દ્દમ્ ।

સ્ફીતનૃપવિત્તહાનિઃ પીઢા ચ સ્ફીતદેશાનામ્ ॥ ૪૬ ॥

બિંબના ત્રિજા ચોથા અથવા અર્ધા ભાગનો બ્યારે આસ થયો હોય ત્યારે તે આસ ગ્રસન કહેવાય છે. એવો આસ થયો હોય તો ઘણા ઐશ્વર્યવાળા રાજાઓના ધનની હાની થાય છે અને ધનવાન દેશને પીડા થાય છે. ॥ ૪૬ ॥

પર્યન્તેષુ ગૃહીત્વા મધ્યે પિણ્ડીકૃતં તમસ્તિષ્ઠેત્ ।

સ નિરોધો વિજ્ઞેયઃ પ્રમોદકૃત્ સર્વભૂતાનામ્ ॥ ૪૭ ॥

જો રાહુ ચોતરફથી અહણુ કરી બિંબના મધ્યભાગમાં ઘાડા અંધકાર જોવો દેખાય તો તે આસ નિરોધ આસ કહેવાય છે. એવો આસ થયો હોય તો સઘળા જીવો હર્ષ પામેછે. ॥ ૪૭ ॥

અવમર્દનમિતિ નિઃશેષમેવ સજ્જાઘ યદિ ચિરં તિષ્ઠેત્ ।

હન્યાત્ પ્રધાનદેશાન્ પ્રધાનભૂપાંશ્ચ તિમિરમયઃ ॥ ૪૮ ॥

જો અંધકારમય રાહુ સઘળા બિંબને ઢાંકી ઘણીવાર સૂંધી સ્થિર રહે તો

૧ જો ખુણામાંથી આસ થતો હોય તો સવ્યાપસવ્ય નીચેપ્રમાણે નાણું; ચંદ્રઅહણુમાં અગ્નિ કાણુથી રાહુ આવે તો સવ્ય કહેવાય અને ધશાન કાણુથી આવે તો અપસવ્ય કહેવાય છે; સૂર્યઅહણુમાં રાહુ વાવ્ય કાણુથી આવે તો સવ્ય અને નૈર્ય કાણુથી આવે તો અપસવ્ય ગણાય છે. (રાહુનો અર્થ અમે આસ લીધેલો છે.)

તે અવમર્દન નામનો ગ્રાસ કહેવાય છે. તેથી મુખ્ય દેશ અને મુખ્ય રાજ નાશ પામેછે. ॥ ૪૮ ॥

વૃત્તે ગ્રહે यदि तमस्तत्क्षणमावृत्य दृश्यते भूयः ।

आरोहणमित्यन्योऽन्यमर्दनैर्भयकरं राज्ञाम् ॥ ४९ ॥

ગ્રહણ મોક્ષ થયા બાદ ફરીથી તેજ વખતે ચંદ્ર બિંબપર રાહુ દેખાય તો તે આરોહણ નામનો ગ્રાસ કહેવાય છે. એવા ગ્રાસથી રાજાઓને માંહોમાંહી યુદ્ધથી ભય પેદા થાય છે.^૧ ૪૯

दर्पण इवैकदेशे सवाष्पनिःश्वासमारुतोपहतः ।

दृश्येताघ्रातं तत् सुवृष्टिवृद्ध्यावहं जगतः ॥ ५० ॥

જેમ દર્પણ, મુખની બાફ અને શ્વાસથી મલીન થાય છે તેવાં સૂર્ય ચંદ્રનાં બિંબ પણ એક દેશમાં મલીન દેખાય તેવો ગ્રાસ થયેલો જણાય તો તેને આઘ્રાત નામનો ગ્રાસ કહેછે. એવો ગ્રાસ હોય તો ઉત્તમ વૃષ્ટિ અને જગતની વૃદ્ધિ થાયછે. ॥ ૫૦ ॥

मध्ये तमः प्रविष्टं वितमस्कं मण्डलं च यदि परितः ।

तन्मध्यदेशनाशं करोति कुक्ष्यामयभयं च ॥ ५१ ॥

માત્ર બિંબની મધ્યમાંજ ગ્રહણ હોય અને ચોર તરફ બિંબ નિર્મલ રહે તો તે મધ્યતમ નામે ગ્રાસ કહેવાય છે. તેવો ગ્રાસ હોય તો મધ્યદેશનો^૨ નાશ થાય અને પ્રજાઓને ઉદર રોગનો ભય થાયછે.^૩ ॥ ૫૧ ॥

पर्यन्तेष्वतिवहुलं खलपं मध्ये तमस्तमोऽन्त्याख्ये ।

सस्यानामीतिभयं भयमस्मिस्तस्कराणां च ॥ ५२ ॥

બિંબની આરે બાબુ ઘાટું અંધાઈ હોય અને મધ્યમાં થોડું હોય તેવો

૧ આ ગ્રાસ ગણિતથી આવતો નથી તેથી તે ઉત્પાતસૂચક હોવો જોઈએ. પૂર્વ શાસ્ત્રના મતપ્રમાણે વરાહમિહિરાચાર્યે તે લીધેલો જણાય છે.

૨ મનુના કહેવાપ્રમાણે, પાનીપતની પૂર્વ, અલાહ બાદની પશ્ચિમ, હિમાલયની દક્ષિણ અને વિધાલયની ઉત્તરનો પ્રદેશ.

૩ આ ગ્રાસ ફક્ત સૂર્યનોજ થઈ શકે છે કેમકે સૂર્યને ઠાંકનાર ચંદ્ર સૂર્યથી નાનો છે, પણ ચંદ્રને ઠાંકનાર પૃથ્વીની છાયા ચંદ્રથી મોટી છે તેથી ચંદ્રબિંબપર એવો ગ્રાસ થતો નથી.

આસ થયો હોય તો તે તમોલ આસ કહેવાય છે. તેવો આસ થયો હોય તો ખે-
તીને અને પ્રબળને ભય રહેછે.^૧ ૫૨

શ્વેતે ક્ષેમસુભિશં બ્રાહ્મણપીઢાં ચ નિર્દિશેદ્રાહૌ ।
અગ્નિભયમનલવર્ણે પીઢા ચ હુતાશ્વત્તીનામ્ ॥ ૫૩ ॥
હરિતે રોગોલ્વણતા સસ્યાનામીતિભિશ્ચ વિધ્વંસઃ ।
કપિલે શીઘ્રગસત્ત્વમ્લેચ્છધ્વંસોઽથ દુર્ભક્ષમ્ ॥ ૫૪ ॥
અરુણકિરણાનુરૂપે દુર્મિક્ષાવૃષ્ટયો વિહગપીઢા ।
આધૂમ્ને ક્ષેમસુભિક્ષમાદિશેન્મન્દવૃષ્ટિં ચ ॥ ૫૫ ॥
કાપોતારુણકપિલશ્યાવાભે ક્ષુદ્રયં વિનિર્દેશ્યમ્ ।
કાપોતઃ શૂદ્રાણાં વ્યાધિકરઃ કૃષ્ણવર્ણશ્ચ ॥ ૫૬ ॥
વિમલકમણિપીતામ્બો વૈશ્યધ્વંસી ભવેત્ સુભિક્ષાય ।
સાર્ચિષ્મત્યગ્નિભયં ગૈરિકરૂપે તુ યુદ્ધાનિ ॥ ૫૭ ॥
દૂર્વાકાણ્ડશ્યામે હારિદ્રે વાપિ નિર્દિશેન્મરકમ્ ।
અશનિભયસમ્પ્રદાયી પાટલિકુસુમોપમો રાહુઃ ॥ ૫૮ ॥
પાંશુવિલોહિતરૂપઃ ક્ષત્રધ્વંસાય ભવતિ વૃષ્ટેશ્ચ ।
વાલરવિકમલસુરચાપરૂપમૃચ્છસ્ત્રકોપાય ॥ ૫૯ ॥

રાહુ (ચંદ્ર અથવા સૂર્યપર થયેલ આસ) શુક્લવર્ણનો દેખાય તો
જગતમાં સુકાળ થાય અને સુખ રહેછે, તથા બ્રાહ્મણોને પીડા થશે એમ કહેવું.
રાહુનો રંગ અગ્નિ સરખો હોય તો અગ્નિથી ભય રહે અને અગ્નિથી જીવનાર
લોહાર આદિને પીડા થાયછે. રાહુનો રંગ નીલો દેખાય તો રોગ ફેલાય છે અને
સાત પ્રકારની ઈતિથી^૧ ખેતીનો નાશ થાયછે. રાહુ કપિલ વર્ણો દેખાય તો ઉંટ
વિગેરે વેગવાન જનવરો અને મ્લેચ્છનો નાશ થાય છે તથા દુકાળ પડેછે, સૂર્ય
કિરણ સરખો દેખાય તો દુકાળ પડે છે અને પક્ષીઓ પીડા પામે છે, ધુમ્ર વર્ણો
હોય તો પ્રબળને સુખ અને સુકાળ થાય છે, ને વૃષ્ટિ જીવ થાય છે. કબૂતરના

૧ અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, ઉદર, તીડ, શુક્ર વિગેરે પક્ષીઓ, પરચક્ર અને સ્વચક્ર
અર્થાત શત્રુઓની સેના અને સ્વદેશના રાજા વિગેરેની સેનાના ભય ને ખેતીનો
ભય કહેછે.

જેવો વર્ણ, લાલ મિશ્રિત કપિલવર્ણ તથા કેવળ સ્થામ વર્ણ હોય તો દુકાળ પ-
 ૩શે એવું કહેવું. કપોતવર્ણ અને શ્યામવર્ણ રાહુ હોય તો શુક્રોને પીડા થાયછે.
 વિમલક મણિ સરખો અર્થાત શ્વેત અને પિત્તવર્ણો રાહુ હોય તો વૈશ્યોનો
 નાશ થાય છે અને સુકાળ થાય છે. રાહુમાં તણુખીઓ અથવા અગ્નિજ્વાળા સ-
 રખો વર્ણ દેખાય તો અગ્નિભય થાય છે. ગેરસરખો રક્તવર્ણ હોય તો યુદ્ધ
 થાયછે. ઘ્રો (દુર્વા) સરખો નીલ વર્ણો અથવા હળદર સરખો પીતવર્ણ હોય
 તો મરકી ચાલશે એવું કહેવું. પાટલાના પૂષ્પ સરખો શ્વેત રક્ત યુક્ત વર્ણ
 હોય તો વીજળીનો ભય થાય છે, ધૂળ સરખો ભૂખરો અને લાલ વર્ણ હોય તો
 ક્ષત્રીઓનો નાશ થાય છે તથા અનાવૃષ્ટિ થાય છે, પ્રભાતનાં સૂર્ય કમળ અથવા
 ઈંદ્ર ધનુષ સરખા વર્ણવાળો રાહુ દેખાય તો લગ્નઓ થાય છે. ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥

પશ્યન્ ગ્રસ્તં સૌમ્યો ઘૃતમધુતૈલક્ષયાય રાજ્ઞાં ચ ।

ભૌમઃ સમરવિમર્દં શિશિકોપં તસ્કરભયં ચ ॥ ૬૦ ॥

શુક્રઃ સસ્યવિમર્દં નાનાક્લેશાંશ્ચ જનયતિ ધરિત્ર્યામ્ ।

રવિજઃ કરોત્યવૃષ્ટિં દુર્ભિક્ષં તસ્કરભયં ચ ॥ ૬૧ ॥

અહણુ સમયે ચંદ્ર અથવા સૂર્યને ગુધ જોતો હોય તો ધી, મધ, અને
 તેલની અછત થાય છે અને રાજાઓનો પણ નાશ થાય છે. મંગળ જોતો હોય
 તો યુદ્ધ, અગ્નિ અને ચોરનો ભય થાય છે; શુક્ર જોતો હોય તો ખેતીનો નાશ
 થાય છે તથા જગતમાં અનેક પ્રકારના કલેશ થાય છે. શનિ જોતો હોય તો
 અનાવૃષ્ટિ, દુકાળ અને ચોરનો ભય થાય છે.^૧ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥

યદશુભમવલોકનાભિરુક્તં ગ્રહજનિતં ગ્રહણે પ્રમોક્ષણે વા ।

સુરપતિગુરુણાવલોકિતે તચ્છમમુપયાતિ જલૈરિવાગ્નિરિદ્ધઃ ૬૨

અહણુના સ્પર્શ અને મોક્ષ વખતે ગ્રહોની દૃષ્ટિથી થતું જે અશુભ ફળ

૧ દરેક ગ્રહ પોતાથી ત્રીજે દશમે રહેલ ને ૬, નવમે પાંચમે રહેલને ૬, ચાથે
 આઠમે ૬, ને સાતમે રહેલ ગ્રહને સંપૂર્ણ જીવેછે. ઉપરના ક્રમ પ્રમાણે શનિ,
 ગુરુ ને મંગળ વિશેષ દૃષ્ટિથી પૂર્ણ જીવેછે. અહણુ વખતે અથવા મોક્ષ વખતે
 એમ જે વિકલ્પ કહ્યો તેનો તાત્પર્ય કે અહણુ સમયે જે ગ્રહ જોતો હોય તે મોક્ષ
 વખતે બીજી રાશિપર ચાલ્યો જાય અથવા અહણુ લાગતી વખતે દૃષ્ટિ નહોતી ને પછી
 મોક્ષ વખતેજ દૃષ્ટિ આવે તો પહેલાં કહેલું અશુભ ફળ થતું નથી. અહણુના
 પ્રારંભથી મોક્ષસુધી દૃષ્ટિ રહે તોજ એ ફળ થાયછે.

કહ્યું તે સર્વ બૃહસ્પતિની દૃષ્ટિ હોય તો, પ્રચંડ અગ્નિ જેમ જળથી શાંત થાય છે, તેમ શાંત થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः पुनर्ग्रहो मासषट्कपरिवृद्ध्या ।

पवनोल्कापातरजःक्षितिकम्पतमोऽशनिनिपातैः ॥ ६३ ॥

સૂર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણની વખતે તોફાન થાય તો છ માસે, ઉલ્કા પડે તો બાર માસે, રજની વૃષ્ટિ થાય તો અઠાર માસે, ધરતીકંપ થાય તો ચોવીસ માસે, અંધકાર છવાઈ રહે તો ત્રીશ માસે અને વીજળી પડે તો છત્રીશ માસે ફરી ગ્રહણ થાય છે^૧. ॥ ૬૩ ॥

आवन्तिका जनपदाः कावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।

हप्ताश्च मनुजपतयः पीड्यन्ते क्षितिमुते ग्रस्ते ॥ ६४ ॥

સૂર્ય અથવા ચંદ્રની સાથે ગ્રહણ વખતે જે મંડળ પણ ગ્રસ્ત થાય તો અવંતિદેશ, કાવેરી તથા નર્મદાના તટપર રહેનારા લોકો અને અહંકારી રાજાઓ પીડા પામે છે. ॥ ૬૪ ॥

अन्तर्वेदीं सरयूं नेपालं पूर्वसागरं शोणम् ।

स्त्रीनृपयोधकुमारान् सह विद्वद्भिर्वुधो हन्ति ॥ ६५ ॥

ग्रहणोपगते जीवे विद्वन्नृપमन्तिगजहयध्वंसः ।

सिन्धुतटवासिनामप्युदग्दिશं संश्रितानां च ॥ ६६ ॥

સૂર્ય ચંદ્રનાં ગ્રહણ વખતે તેમની સાથે યુધનું પણ ગ્રહણ હોય તો ગંગાજનનાની મધ્યનો દેશ, સરયુનદી, નેપાળ, પૂર્વ સમુદ્ર, શોણભદ્ર નામને નદી^૨, સ્ત્રીઓ, રાજાઓ, યુદ્ધ કરવામાં કુશળ પુરૂષો, બ્રાહ્મણો અને પંડિતો નાશ પામે છે. બૃહસ્પતિનું ગ્રહણ હોય તો વિદ્વાન, રાજા, રાજમંત્રી, હાથી અને ઘોડાનો નાશ થાય છે; અને સિંધુ નદીના તટપર રહેનારા તથા ઉત્તરમાં રહેનારાઓ પિડા પામે છે. ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥

भृगुतनये राहुगते दसेरकाः कैकयाः सयौधेयाः ।

आर्यावर्त्ताः शिवयः स्त्रीसचिवगणाश्च पीड्यन्ते ॥ ६७ ॥

૧ આ વાત પ્રમાણશૂન્ય છે.

૨ એ પ્રદેશમાં રહેનાર લોકો.

શુક્રંતું ગ્રહણુ હોય તો દસરેક, કેકય, યૌધેય, આર્યોવર્ત અર્થાત્ પ્રધાન દેશના લોકો અને શિખી દેશના વાસી, સ્ત્રીઓ, મંત્રીઓ અને મનુષ્યસમુદાય પિડા પામે છે. ॥ ૬૭ ॥

સૌરે મરુભવપુષ્કરસૌરાષ્ટ્રા ધાવતોઽર્બુદાન્યજનાઃ ।

ગોમન્તપારિયાત્રાશ્રિતાશ્ચ નાશં વ્રજન્ત્યાશુ ॥ ૬૮ ॥

શનિનું ગ્રહણુ હોય તો મારવાડ, પુષ્કર^૧ અને સૌરાષ્ટ્રદેશના રહેનાર, આયુની તલેટીમાં રહેનાર, ચંડાળો, સુવર્ણ આદિ ધાતુ, અને ગોમંત તથા પારિયાત્ર પર્વતમાં રહેનાર લોકો તત્કાળ નાશ પામે છે. ॥ ૬૮ ॥

કાર્ત્તિકયામનલોપજીવિમગધાન્ પ્રાચ્યાધિપાન્ કો-
શલાન્ કલ્માષાનથ શૂરસેનસહિતાન્ કાશીંશ્ચ સન્તા-
પયેત્ ॥ હન્યાચ્ચાશુ કલિઙ્ગદેશનૃપતિં સામાત્યમૃત્યં

તમો દૃષ્ટં ક્ષત્રિયતાપદં જનયતિ ક્ષેમં સુભિક્ષાન્વિતમ્ ॥ ૬૯ ॥

કાર્તિકી અમાસ અથવા પુનમે ગ્રહણુ હોય તો અગ્નિથી જીવનારા સોની વિગેરે લોકો મગધ દેશના વાસી, પૂર્વદિશાનો માલેક, કોશલ^૨, કલ્માષ, શૂરસેન અને કાશીદેશમાં રહેનારાં મનુષ્યો પિડા પામે છે. પોતાના મંત્રી અને સેવકસહિત કલિંગદેશનો રાજા તત્કાળ માર્યો જાય છે! ક્ષત્રીઓ પીડાય છે અને સર્વ જગતમાં સુકાળ થાય છે અને સુખ રહે છે. ॥ ૬૯ ॥

કાશ્મીરિકાન્ કૌશલકાન્ સપુન્ડ્રાન્ મૃગાંશ્ચ હન્યાદ-
પરાન્તકાંશ્ચ । યે સોમપાસ્તાંશ્ચ નિહન્તિ સૌમ્યે સુવૃ-
ષ્ટિકૃત્ ક્ષેમસુભિક્ષકૃચ્ચ ॥ ૭૦ ॥

માર્ગશીર્ષમાં ગ્રહણુ હોય તો કાશ્મીર, કોશલ ને પુન્ડ્રદેશનાવાસી, વનનાં મૃગો અને અપરાંત દેશમાં રહેવાવાળા સોમયજ્ઞ કરનાર વિપ્ર નાશ પામે છે, અને સારી વૃષ્ટિ, સુકાળ અને સુખ થાય છે. ॥ ૭૦ ॥

૧ હમણાં આને પાકેર કહે છે તે અજમેરથી પાંચ માઈલ દૂર આવેલું છે.

૨ હાલે જેને અયોધ્યા કહેછે તે.

૩ હાલમાં જેને બહાર અને બંગાલો કહેછે તે.

પૌષે દ્વિજક્ષત્રજનોપરોધઃ સસૈન્ધવાશ્યાઃ કુકુરા
વિદેહાઃ । ધ્વંસં વ્રજન્ત્યત્ત ચ મન્દવૃષ્ટિં ભયં ચ વિ-
ન્ધ્યાદસુભિક્ષયુક્તમ્ ॥ ૭૧ ॥

પૌષમાસમાં ગ્રહણ હોય તો બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રીઓને ઉપદ્રવ થાય છે; સિંધુ, કુકુર^૧ અને વિદેહમાં રહેનારા નાશ પામે છે; વૃષ્ટિની તંગી રહે છે, ને દુકાળનો ભય પેદા થાય છે. ॥ ૭૧ ॥

માધે તુ માતૃપિતૃભક્તવસિષ્ઠગોત્રાન્ સ્વાધ્યાયધર્મ-
નિરતાન્ કરિણસ્તુરજ્ઞાન્ । વજ્રાઙ્ગકાશિમનુજાંશ્ચ દુ-
નોતિ રાહુવૃષ્ટિં ચ કર્ષકજનાનુમતાં કરોતિ ॥ ૭૨ ॥

માધમાં ગ્રહણ હોય તો માતાપિતાના ભક્ત માણસો, વસિષ્ઠ ગોત્રના બ્રાહ્મણો, સ્વાધ્યાય ને ધર્મમાં લાગેલા મનુષ્ય, હાથી, ઘોડા, વંગ^૨, અંગ^૩, અને કાશીદેશના રહેનારા લોકો સંતાપ પામે છે; તથા ખેતી કરનારની ઇચ્છા-પ્રમાણે વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૭૨ ॥

પીઢાકરં ફાલ્ગુનમાસિ પર્વ વજ્રાશ્મકાવન્તકમેક-
લાનામ્ । નૃત્તજ્ઞસસ્યપ્રવરાજ્ઞાનાં ધનુષ્કરક્ષત્રતપ-
સ્વિનાં ચ ॥ ૭૩ ॥

ફાલ્ગુનમાં ગ્રહણ હોય તો અંગ, અશ્મંતક મેકલ (વિંધ્યના વાસી) અને નૃત્ય કરનાર લોકો, ખેતી, ઉત્તમ સ્ત્રિયો, ધનુષ યનાવનાર, ક્ષત્રીઓ તથા તપસ્વીઓ પીડા પામે છે. ॥ ૭૩ ॥

ચૈત્રે તું ચિત્રકરલેખકગેયસક્તાન્ રૂપોપજીવિનિગમ-
જ્ઞહિરણ્યપણ્યાન્ । પૌણ્ડ્રૌઙ્ગકૈકયજનાનથ ચાશ્મકાંશ્ચ
તાપઃ સ્પૃશ્યમરપોડત્ર વિચિત્રવર્ષી ॥ ૭૪ ॥

ચૈત્રમાં ગ્રહણ હોય તો ચિતારા, લેખક, ગવૈયા, વેશ્યાઓ, વેદપાઠી વિપ્રો, સૂવર્ણ વેચનારાઓ, પૌંડ્ર, ંગ, કેકય તથા અશ્મકદેશ નિવાસીને

૧ યાદવોની જાતનું નામ છે.

૨ પૂર્વ અંગાળો. ૩ અંગાળો ભાગલપુર પાસેનો.

સંતાપ થાય છે; તથા વિચિત્ર વૃષ્ટિ થાય છે, (અર્થાત્ કોઈ દેશમાં થાય છે અને કોઈમાં થતી નથી). ॥ ૭૪ ॥

વૈશાખમાસિ ગ્રહણે વિનાશમાયાન્તિ કર્પાસતિલાઃ
સમુદ્રાઃ । ઈક્ષ્વાકુયૌધેયશકાઃ કલિઙ્ગાઃ સોપદ્રવાઃ
કિન્તુ સુભિક્ષમસ્મિન્ ॥ ૭૫ ॥

વૈશાખમાં ગ્રહણ હોય તો કપાસ, તલ અને મગનો નાશ થાય છે; ઈક્ષ્વાકુ^૧, યુદ્ધેય, શક અને કલિંગ^૨ લોકો ઉપદ્રવ પામે છે, પરંતુ જગતમાં સુકાળ થાય છે^૩. ॥ ૭૫ ॥

જ્યૈષ્ઠે નરેન્દ્રદ્વિજરાજપત્ન્યઃ સસ્યાનિ વૃષ્ટિશ્ચ મહાગ-
ણાશ્ચ । પ્રધ્વંસમાયાન્તિ નરાશ્ચ સૌમ્યાઃ સાલ્વૈઃ
સમેતાશ્ચ નિષાદસઙ્ગાઃ ॥ ૭૬ ॥

જેઠ માસમાં ગ્રહણ હોય તો રાજા, આદિયુ, રાજસ્ત્રિયો, ખેતી, વૃષ્ટિ અને મહાજનોનો સમુદાય નાશ પામે છે; સારા માણસો, સાલ્વ દેશના લોકો અને ચંડાળ લોકોના સમૂહનો નાશ થાય છે. ॥ ૭૬ ॥

આપાદપર્વણ્યુદપાનવપ્રનદીપ્રવાહાન્ ફલમૂલવાર્તાન્ ।
ગાન્ધારકાશ્મીરપુલિન્દ્રીનાન્ હતાન્ વદૈન્ મળ્ડલ-
વર્ષમસ્મિન્ ॥ ૭૭ ॥

આપાદમાં ગ્રહણ હોય તો વાવ, કુવા, તળાવઆદિ જળાશય, નદીપ્રવાહ, કૂળ, કુંદ-મૂળથી જીવનારા ને કંધાર, કાશ્મીર, પુલિન્દ અને ચીનના લોકો નાશ પામે છે. તથા વર્ષાદ સઘળે ઠેકાણે નહીં થતાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે થાય છે. ॥ ૭૭ ॥

કાશ્મીરાન્ સપુલિન્દ્રીનયવનાન્ હન્યાત્ કુરુક્ષેત્રકાન્ ।
ગાન્ધારાનપિ મધ્યદેશસહિતાન્ દૃષ્ટો ગ્રહઃ શ્રાવણે ।
કામ્બોજૈકશફાંશ્ચ શારદ્રમપિ ત્યક્ત્વા યથોક્તાનિમાન્
અન્યત્ પ્રચુરાન્નહૃષ્ટમનુજૈર્ધાત્મી કરોત્યાવૃતામ્ ॥ ૭૮ ॥

૧ લેડવૈયા-ક્ષત્રીઓની ભત્રું નામ છે. ૨ કલિંગમાં વસનારા. ૩ દીકાકા-રતા કહેવાપ્રમાણે વર્ષ આખરે.

આવણમાં ગ્રહણ હોય તો કાશ્મીર, પુલિંદ, ચીન, યવન, કુરુક્ષેત્ર, કુંધાર, મધ્યદેશ અને કુંભોજ દેશના લોકો નાશ પામે છે; તથા એક-ખરીવાળાં જનવરો (ઘોડા, ગધેડા વિગેરે) અને શરદઋતુની ખેતીનો નાશ થાય છે; તે શિવાય બીજા દેશોમાં પુષ્કળ અન્ન પાકે છે અને લોકો પ્રસન્ન રહે છે. ॥ ૭૮ ॥

કલિઙ્ગવજ્ઞાન્ મગધાન્ સુરાષ્ટ્રાન્ મ્લેચ્છાન્ સુવીરાન્
દરદાશ્મકાંશ્ચ । સ્ત્રીणां च गर्भान्सुरो निहन्ति सुभि-
क्षकृद्भાद्रપदेऽभ्युपेत ॥ ૭૯ ॥

ભાદ્રપદમાં ગ્રહણ હોય તો કલિંગ, અંગ, મગધ, સૌરાષ્ટ્ર, મ્લેચ્છ, સુવિર, દરદ ને^૧ અશ્મક આદિ દેશના લોકો નાશ પામે છે; સ્ત્રીઓના ગર્ભ નષ્ટ થાય છે, અને સુકાળ થાય છે. ॥ ૭૯ ॥

કામ્બોજચીનયવનાન્ સહ શલ્યહરિર્જિર્વાલ્હીકસિન્ધુ-
તટવાસિજનાંશ્ચ હન્યાત્ । આનર્તપૌન્ડ્રભિષજશ્ચ તથા
કિરાતાન્ દૃષ્ટોઽસુરોઽશ્વયુજિ ભૂરિસુભિક્ષકૃચ્ચ ॥ ૮૦ ॥

આશ્વિન માસમાં ગ્રહણ હોય તો કુંભોજ^૨, ચીના, અને યવન લોકો ને ધાની ચિકિત્સા કરનાર મનુષ્ય નાશ પામે છે. બહલિક અને સિંધુ નદીના તટપર રહેનારા લોકો, આનર્ત અને પૌન્ડ્ર દેશના લોકો, વૈદ્યો અને બીજા વિગેરેનો નાશ થાય છે. પરંતુ વર્ષમાં બહુજ સુકાળ થાય છે. ॥ ૮૦ ॥

હનુકુક્ષિપાયુભેદાદિર્દિઃ સચ્છર્દનં ચ જરણં ચ ।

મધ્યાન્તયોશ્ચ વિદરણમિતિ દશ શશિસૂર્યયોર્મોક્ષાઃ ॥ ૮૧ ॥

એ પ્રકારના હનુભેદ, એ પ્રકારના કુક્ષિભેદ અને એ પ્રકારના પાયુભેદ અને સંછર્દન, જરણ, મધ્ય વિદરણ તથા અંત વિદરણ એ દશ પ્રકારના સૂર્ય ચંદ્રના ગ્રહણના મોક્ષના પ્રકાર છે. ॥ ૮૧ ॥

આગ્નેય્યામપગમનં દક્ષિણહનુભેદસંજ્ઞિતં શશિનઃ ।

સસ્યવિમર્દો મુશ્વરૂઘ્નૃપપીડા સ્યાત્ સુવૃષ્ટિશ્ચ ॥ ૮૨ ॥

૧ કાશ્મીરની સરહદપરનો મુલક.

૨ શીયામીશ લોક કે કોચીન આયનામાં વસનારા.

ચંદ્રગ્રહણમાં જો અગ્નિકોણથી મોક્ષ થાય તો તેને દક્ષિણ હનુભેદ નામે મોક્ષ કહેછે; તેથી ખેતીનો નાશ, મુખરોગ, રાજાઓને પીડા અને સારી વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૮૨ ॥

पूर्वोत्तरेण वामो हनुभेदो नृपकुमारभयदायी ।

सुखरोगं शस्त्रभयं तस्मिन् विन्ध्यात् सुभिक्षं च ॥ ८३ ॥

ચંદ્રગ્રહણમાં ઈશાન કોણથી મોક્ષ હોય તો તે વામહનુભેદ નામે મોક્ષ કહેવાય છે; તેથી રાજકુમારોને ભય થાય છે, વર્ષ સાફ થાય છે પણ મુખ-રોગ અને યુદ્ધની ભીતિ રહેછે. ॥ ૮૩ ॥

दक्षिणकुक्षिविभेदो दक्षिणपार्श्वेन यदि भवेन्मोक्षः ।

पीडा नृपपुत्राणामभियोज्या दक्षिणा रिपवः ॥ ८४ ॥

ચંદ્રગ્રહણમાં દક્ષિણ દિશાથી મોક્ષ હોય તો તે દક્ષિણ કુક્ષિભેદ નામનો મોક્ષ કહેવાય છે; તેથી રાજપુત્રોને પીડા થાય છે. અને દક્ષિણ દિશામાં રહેલા શત્રુઓપર ચડાઈ કરવાથી જય મળે છે.^૧ ॥ ૮૪ ॥

वामस्तु कुक्षिभेदो यद्युत्तरमार्गसंस्थितो राहुः ।

स्त्रीणां गर्भविपत्तिः सस्यानि च तत्र मध्यानि ॥ ८५ ॥

ચંદ્રગ્રહણમાં ઉત્તર દિશાથી મોક્ષ થાય તો વામ કુક્ષિભેદનામે મોક્ષ કહેવાય છે; તેથી સ્ત્રીઓને ગર્ભસંતાપ થાય છે અને ધાન્ય સાધારણ પાકેછે. ॥ ૮૫ ॥

नैर्ऋतवायव्यस्थौ दक्षिणवामौ तु पायुभेदौ द्वौ ।

गुह्यरुगल्पा वृष्टिर्द्वयोस्तु राज्ञीक्षयो वामे ॥ ८६ ॥

ચંદ્રગ્રહણમાં નૈરઃલ કોણથી મોક્ષ થાય તો તે દક્ષિણ પાયુભેદ અને વાયવ્ય કોણથી થાય તો વામ પાયુભેદનામે મોક્ષ કહેવાય. એ બંનેમાં ગુહ્ય-રોગ અને અસ્પૃશ્ય થાય છે. પરંતુ વામ પાયુભેદ હોય તો રાણીનું મરણ થાય છે. ॥ ૮૬ ॥

पूर्वेण प्रग्रहणं कृत्वा प्रागेव चापसर्पेत ।

सञ्छर्दनमिति तत् क्षेमसस्यहार्दिप्रदं जगतः ॥ ८७ ॥

૧ દક્ષિણ દિશાથી ઠી મોક્ષ થતો નથી પરંતુ કાશ્યપગાદિ મુનિવચનોને અનુસરી વરાહમિહિરાચાર્યે પણ કહ્યું છે, તે ૬૬ અક્ષાંસની અંદરના દેશો માટે ઠીક છે.

ચંદ્રગ્રહણુમાં પૂર્વથી આસ થઈ પૂર્વમાંજ ગ્રહણુ મોક્ષ થાય તેને સન્ધ-
દનનામનો મોક્ષ કહેછે; તેથી જગત્ સુખી રહેછે, પાક સારો થાય છે તે
સર્વ જીવ માત્ર સંતુષ્ટ થાય છે. ॥ ૮૭ ॥

પ્રાક્રપ્તગ્રહણં યસ્મિન્ પશ્ચાદપસર્પણં તુ તજ્જરણમ્ ।

ક્ષુચ્છસ્ત્રભયોદ્વિગ્ના ન શરણમુપયાન્તિ તત્ર જનાઃ ॥ ૮૮ ॥

જે ચંદ્રગ્રહણુમાં પૂર્વથી સ્પર્શ થઈ પશ્ચિમથી મોક્ષ થાય તેને જરણુ-
નામનો મોક્ષ કહેછે; તેથી દુકાળ અને યુદ્ધના ભયથી વ્યાકુળ થયેલા લોકોને
ક્યાં પણ શરણુ મળતું નથી. ॥ ૮૮ ॥

મધ્યે યદિ પ્રકાશઃ પ્રથમં તન્મધ્યવિદરણં નામ ।

અન્તઃકોપકરં સ્યાત્ સુમિશ્રદં નાતિવૃષ્ટિકરમ્ ॥ ૮૯ ॥

ચંદ્રગ્રહણુમાં પ્રથમ ધિમ્નની મધ્યે પ્રકાશ થાય તો તે મધ્ય વિદરણુ-
નામે મોક્ષ કહેવાય છે; તેથી પરસ્પર રાજાઓને ક્રોધ થાય છે, અતિવૃષ્ટિ
થતી નથી, અને સુકાળ થાય છે.^૧ ॥ ૮૯ ॥

પર્યન્તેષુ વિમલતા વહુલં મધ્યે તમોઽન્યદરણાખ્યઃ ।

મધ્યાખ્યદેશનાશઃ શારદસસ્યક્ષયશ્ચાસ્મિન્ ॥ ૯૦ ॥

ચંદ્રગ્રહણુમાં ધિમ્નની ચોતરફ પ્રકાશ હોય અને વચમાં ઘાટું અંધારું
રહે તો તે અંદઃસ્વરણુનામનો મોક્ષ કહેવાય છે. તેથી મધ્યદેશનો અને શરદ-
રતુની ખેતીનો પણ નાશ થાય છે. ॥ ૯૦ ॥

એતે સર્વે મોક્ષા વક્તવ્યા માસ્કરેઽપિ કિન્ત્રત્ર ।

પૂર્વાદિક્ શશિનિ યથા તથા રવૌ પશ્ચિમા-કલ્પ્યા ॥૯૧॥

એ ચંદ્રગ્રહણુના કહેલા મોક્ષ પ્રકાર સૂર્યગ્રહણુવિષે પણ જાણવા. ભેદમાત્ર
ઐટલોજ કે જ્યાં ચંદ્રગ્રહણુમાં પૂર્વ દિશા કહી હોય ત્યાં સૂર્યગ્રહણુના વિષયમાં
પશ્ચિમ દિશા કલ્પવી.^૨ ॥ ૯૧ ॥

૧ આ રીતનો મોક્ષ ઉત્પાત કહેવાય છે કેમકે તે ગણિત અને ગોળથી વિરૂદ્ધ છે.

૨ સૂર્યગ્રહણુના મોક્ષના પ્રકારની દિશા અને કોણ ચંદ્રથી ઉલટા ગણી સમ-
જવા. ઐટલે કે ચંદ્રગ્રહણુમાં દક્ષિણ કુક્ષિભેદનામનો મોક્ષ જેમ ચંદ્રનો મોક્ષ દ-
ક્ષિણમાં હોવાથી થાય છે તેમ તે સૂર્યગ્રહણુના વિષયમાં સૂર્યગ્રહણુનો ઉત્તરમાંથી
મોક્ષ થાય, તો થાય એમ સમજવું.

સુક્તે સપ્તાહાન્તઃ પાંશુનિપાતોઽન્નસદ્ધયં કુરુતે ।
 નીહારો રોગભયં ભૂકમ્પઃ પ્રવરનૃપમૃત્યુમ્ ॥ ૯૨ ॥
 હલ્કા મત્રિવિનાશં નાનાવર્ણા ઘનાંશ્ચ ભયમતુલમ્ ।
 સ્તનિતં ગર્ભવિનાશં વિદ્યુન્નૃપદંષ્ટ્રિપરિપીડામ્ ॥ ૯૩ ॥
 પરિવેષો રુક્ષપીડા દિગ્દાહો નૃપભયં ચ સાગ્નિભયમ્ ।
 રુક્ષો વાયુઃ પ્રવલશ્ચૌરસમુત્થં ભયં ધત્તે ॥ ૯૪ ॥
 નિર્ધાતઃ સુરચાપં દણ્ડશ્ચ ક્ષુદ્રયં સપરચક્રમ્ ।
 ગ્રહયુદ્ધે નૃપયુદ્ધં કેતુશ્ચ તદેવ સન્દૃષ્ટઃ ॥ ૯૫ ॥
 અવિકૃતસલિલનિપાતૈઃ સપ્તાહાન્તઃ સુભિક્ષમાદેશ્યમ્ ।
 યચ્ચાશુભં ગ્રહણજં તત્ સર્વં નાશમુપયાતિ ॥ ૯૬ ॥

ગ્રહણ પછી સાત દિવસની અંદર જો રજવૃષ્ટિ થાય તો અન્નનો નાશ થાય છે, ઝાડળ પડે તો રોગનો ભય થાય છે, અને ભૂકંપ થાય તો મુખ્ય રાજા મરણ પામે છે. હલ્કા પડે તો મંત્રીનો નાશ થાય છે, સંધ્યાકાળવિનાં અનેક રંગનું આકાશ દેખાય તો મોટો ભય થાય છે, ગર્જના થાય તો બાળકો અને ગર્ભનો નાશ થાય છે. વિજળી પડે તો રાજા અને દાહવાળા સર્પ, સુવર વિગેરે જનવશેથી લોકોને ખીડા થાય છે, સૂર્ય ચંદ્રને દુકાળું હોય તો રોગખીડા થાય છે. દિગ્દાહ થાય તો રાજા અને અગ્નિનો ભય થાય છે, અતિ-પ્રચંડ તીક્ષ્ણ વાયુ વાય તો ચોરનો ભય થાય છે, નિર્ધાત (વજ્રપ્રાત) થાય, ઇંદ્ર ધનુષ દેખાય, વા દંડ (અર્થાત્ પવન સંઘાત) હોય તો દુકાળ અને ખીજા રાજાઓની સેનાથી ભય થાય છે; ગ્રહયુદ્ધ હોય તો રાજાઓને પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે, અને કેતુ દેખાય તો યુદ્ધનો વિશેષ ભય રહેછે; પરંતુ ગ્રહણ પછી સાત દિવસની અંદર જો વિકારહીન વૃષ્ટિ થાય તો સુકાળ થાય છે, અને ગ્રહણનાં ખીજાં પણ અશુભ ફળ હોય તે સઘળાં નાશ પામેછે. ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥

સોમગ્રહે નિષ્ટત્તે પક્ષાન્તે યદિ ભવેદ્ગ્રહોઽર્કસ્ય ।
 તન્નાનયઃ પ્રજાનાં દમ્પત્યોર્વૈરમન્યોઽન્યમ્ ॥ ૯૭ ॥

ચંદ્રગ્રહણ પછી પંદરમે દિવસે જો સૂર્યગ્રહણ હોય તો પ્રજામાં અન્યાય અને સ્ત્રીપુરુષોને અન્યોન્ય વૈર થાય છે. ॥ ૯૭ ॥

અર્કગ્રહાત્તુ શશિનો ગ્રહણં યદિ દૃશ્યતે તતો વિપ્રાઃ ।

નૈકકતુફલભાજો ભવન્તિ મુદિતાઃ પ્રજાથૈવ ॥ ૯૮ ॥

જો સૂર્યગ્રહણ પછી એક પખવાડીએ ચંદ્રગ્રહણ થાય તો બ્રાહ્મણો અને કં યજ્ઞના કૃષ્ણને ભોગવે છે અર્થાત્ યજ્ઞ કરેછે અને પ્રજા હર્ષ પામેછે. ॥ ૯૮ ॥

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતામાં રાહુચારનામનો પાંચમો મધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૬ કું.

ભૌમચાર.

ચતુદયર્ક્ષાદ્વક્રં કરોતિ નવમાષ્ટસપ્તમર્ષેષુ ।

તદ્વક્રમુષ્ણમુદયે પીઢાકરમગ્નિવાર્તાનામ્ ॥ ૧ ॥

અસ્ત થયા પછી જો નક્ષત્રમાં મંગળ ઉદય પામે તે નક્ષત્રથી નવમા, દશમા અને સાતમા નક્ષત્રમાં જઈ મંગળ વક્રી થઈ જાય તો તે ઉષ્ણ વક્ર હોવાય છે; તેથી અગ્નિએ કરી જીવનાર લોહાર, સોનારા વિગેરેને પીડા થા-
છે. એ કૃત્તિકા મંગળ ફરી ઉદય થાયછે સારે થાયછે.^૧ ॥ ૧ ॥

દ્વાદશદશમૈકાદશનક્ષત્રાદ્વક્રિતે કુજેઽશ્રુમુખમ્ ।

દૂષયતિ રસાનુદયે કરોતિ રોગાનવૃષ્ટિશ્ચ ॥ ૨ ॥

મંગળ પોતાના ઉદયનાં નક્ષત્રથી દશમા અગીયારમા બારમા નક્ષત્રમાં પાવી વક્રી થાય તો તે અશ્વલમુખ વક્ર કહેવાય છે; તેથી ફરીથી મંગળનો ઉદય થાય સારે તે મધુર, લવણ વિગેરે રસને દુષિત કરેછે; અર્થાત્ તે ખા-
તી મનુષ્યો અનેક પ્રકારની પીડા પામેછે, રોગ ઉત્પન્ન થાયછે અને વૃષ્ટિ
જી થતી નથી. ॥ ૨ ॥

૧ આ વાત ગણિત વિરુદ્ધ છતાં આચાર્યે પૂર્વશાસ્ત્રનાં વચનોને અનુસરીને
ધિલ જણાવ્યું છે.

વ્યાલં ત્રયોદશર્ક્ષાચ્ચતુર્દશાદ્વા વિપચ્યતેઽસ્તમયે ।

દ્રંષ્ટ્રિવ્યાલમૃગેભ્યઃ કરોતિ પીઢાં સુભિક્ષશ્ચ ॥ ૩ ॥

જે નક્ષત્રમાં મંગળ ઉદય પામ્યો હોય તેથી તેરમા અથવા ચૌદમા નક્ષત્ર પર આવી વક્રી થાય તો તે વ્યાલ કહેવાય છે, તેથી મંગળ જ્યારે અસ્ત પામે ત્યારે દાઢવાળાં પ્રાણીઓ સર્પ, શ્વાન અને સુવર વિગેરેથી લોકોને પીડા થાય છે, અને સુકાળ થાયછે. ॥ ૩ ॥

રુધિરાનનમિતિ વક્રં પञ્ચદશાત્ ષોડશાચ્ચ વિનિવૃત્તે ।

તત્કાલં મુખરોગં સમયં ચ સુભિક્ષમાવહતિ ॥ ૪ ॥

ઉદયનાં નક્ષત્રથી પંદરમા તથા સોળમા નક્ષત્ર પર આવી મંગળ વક્રે તો તે રુધિરાનન નામે વક્ર કહેવાય છે. તેવો વક્ર હોય તો જ્યાંસુધી તે વક્રી રહે ત્યાંસુધી મનુષ્યોને મૂખરોગની પીડા થાયછે તથા ભયસહિત સુકાળ થાયછે. ॥ ૪ ॥

અસિમુસલં સપ્તદશાદષ્ટાદશતોઽપિ વા તદનુવક્રે ।

દસ્યુગણેભ્યઃ પીઢાં કરોત્યવૃષ્ટિં સશસ્ત્રમયામ્ ॥ ૫ ॥

ઉદયના નક્ષત્રથી સત્તરમા તથા અઢારમા નક્ષત્રપર જઈને મંગળ વક્રી થાય તો (અર્થાત્ પાછો વળે તો) તે અસિમુશળ નામનો વક્ર કહેવાય છે. તે હોય તો મંગળ માર્ગી થાય ત્યાંસુધી પ્રજાને ચોરની પીડા રહેછે; વૃષ્ટિ યતી નથી અને યુદ્ધનો ભય રહેછે. ॥ ૫ ॥

માર્ગ્યાર્યમોદિતો યદિ નિવર્તતે વૈશ્વદૈવતે ભૌમઃ ।

પ્રાજાપત્યેઽસ્તમિતસ્ત્રીનપિ લોકાન્નિપીડયતિ ॥ ૬ ॥

પૂર્વાષાઢ્યુની અથવા ઉત્તરાષાઢ્યુનીપર રહેલો મંગળ ઉદય પામે અને ઉત્તરાષાઢ્યપર પહોંચીને વક્રી થઈ રહેણી નક્ષત્રમાં જઈને અસ્ત થાય તો તે ત્રણે લોકોને પીડે છે. ॥ ૬ ॥

શ્રવણોદિતસ્ય વક્રં પુણ્યે મૂર્ધાભિષિક્તપીઢાકૃત્ ।

યસ્મિન્નૃક્ષેઽભ્યુદિતસ્તદિગ્રવ્યૂહાન્ જનાન્ હન્તિ ॥ ૭ ॥

શ્રવણમાં રહેલો મંગળ ઉદય પામી પુણ્યમાં જઈને વક્રી થાય તો રાજાઓને પીડા થાયછે. જે નક્ષત્રમાં રહી મંગળ ઉદય પામ્યો હોય તે નક્ષત્રની જે

દિશા નક્ષત્રકુર્ભમાં કહી હોય તેના અને તે નક્ષત્રના વ્યૂહ નક્ષત્ર વ્યૂહમાં કહ્યા હોય તેના લોકોનો નાશ થાયછે.^૧ ॥ ૭ ॥

મધ્યેન યદિ મધાનાં ગતાગતં લોહિતઃ કરોતિ તતઃ ।

પાણ્ડ્યો નૃપો વિનશ્યતિ શસ્ત્રોદ્યોગાદ્વયમવૃષ્ટિઃ ॥ ૮ ॥

મધા નક્ષત્રના તારાની વચમાં થઈને મંગળ જાય અને પાછો વધી થઈ એ નક્ષત્રની વચમાં થઈને આવે તો પાંડવદેશનો રાજા મરણ પામેછે, વૃષ્ટિ થતી નથી અને યુદ્ધથી ભય થાયછે. ॥ ૮ ॥

ભિત્વા મઘાં વિશાખાં ભિન્દન્ ભૌમઃ કરોતિ દુર્ભિક્ષમ્ ।

મરકં કરોતિ ઘોરં યદિ ભિત્વા રોહિણીં યાતિ ॥ ૯ ॥

મધા નક્ષત્રના યોગતારાને ભેદી, જો મંગળ વિશાખાને ભેદે તો દુકાળ પડે અને રોહિણી નક્ષત્રના યોગતારાનું ભેદન કરે તો ભયંકર મરકી આવે. ॥ ૯ ॥

દક્ષિણતો રોહિણ્યાશ્ચરન્ મહીજોઽર્ધવૃષ્ટિનિગ્રહકૃત્ ।

ધૂમાયન્ સશિલ્વો વા વિનિહન્યાત્ પારિયાત્રસ્થાન્ ॥ ૧૦ ॥

રોહિણી નક્ષત્રના યોગતારાથી જમણી બાજુ થઈ મંગળ જાય તો સ-
ધળી વસ્તુ મોંઘી થાય છે અને વૃષ્ટિ નથી થતી. મંગળમાં ધૂમાડો અથવા
જ્વાળા સરખું દેખાય તો તે પારિયાત્ર^૨ પર્વતમાં રહેનારાઓનો નાશ કરેછે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રાજાપત્યે શ્રવણે મૂલે તિસ્રષ્ટૃત્તરાસુ શાક્રે ચ ।

વિચરન્ ઘનનિવહાનામુપઘાતકરઃ ક્ષમાતનયઃ ॥ ૧૧ ॥

રોહિણી, શ્રવણ, મૂળ, ઉત્તરાશ્લગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને
જેષ્ઠા નક્ષત્રમાંથી જ્યારે મંગળ આવે ત્યારે જ્યાંસૂધી તે નક્ષત્રપર તે રહે ત્યાં-
સૂધી વર્ષાદનો નાશ કરેછે. ॥ ૧૧ ॥

ચારોદયાઃ પ્રશસ્તાઃ શ્રવણમઘાદિત્યમૂલહસ્તેષુ ।

એકપદાશ્ચિવિશાખાપ્રાજાપત્યેષુ ચ કુજસ્ય ॥ ૧૨ ॥

૧ કુર્ભ અને વ્યૂહ આગળ કહેવાશે.

૨ વિંધ્યાચળ પર્વતનો મધ્ય અથવા પશ્ચિમ ભાગ.

શ્રવણ, મધા, પુનર્વસુ, હસ્ત, મૂળ, પૂર્વાભાદ્રપદ, અશ્વિનિ, વિશાખા અને રેહિણીમાં મંગળનો ચાર અર્થાત્ સ્થિતિ શ્રેષ્ઠજ્ઞ દેનારી છે. ૧૨ ॥

વિપુલવિમલમૂર્તિઃ કિંશુકાશોકવર્ણઃ

સ્ફુટરુચિરમયૂર્વસ્તપ્તતામ્રપ્રભાભઃ ।

વિચરતિ યદિ માર્ગે ચોત્તરં મેદિનીજઃ

શુભકૃદવનિપાનાં હાર્દિદશ્ચ પ્રજાનામ્ ॥ ૧૩ ॥

મંગળનું બિંબ મોટું અને નિર્મળ હોય, કેસુડાં અને અશોકના ફલ સરખા રંગનું અતિરક્ત હોય, જેનાં ફિરણો સ્પષ્ટ ચમકતાં હોય તથા તપાવેલ ત્રાંબાસરખી જેની પ્રભા અતિદેદીપ્યમાન હોય, તેવો મંગળ જે નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય તે નક્ષત્રની ઉત્તર આશુથી ગતિ કરે તો રાજાઓને સાફ જ્ઞાન આપેછે અને પ્રબળ પ્રસન્ન રાખેછે. ૧૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां भौमचारः

षष्ठोऽध्यायः ॥

શ્રીવરાહમિહિચાર્યે બનાવેલી બૃહત્સંહિતાનો ભોમચાર નામનો છઠો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

ચતા ન

મા

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રાજા

પૂર્વાશ્વિન

બુધચાર.

ઉત્તરાષાઢાપર પહોં પરિત્યક્તઃ કદાચિદપિ ચન્દ્રજો વ્રજત્યુદયમ્ ।

તે ત્રણે લોકને પીડે

અવનભયકૃદ્દાન્યાર્ધક્ષયવિવૃદ્ધ્યૈ વા ॥ ૧ ॥

શ્રવણોદિતર

તવિના ઉદય પામતો નથી એટલે બ્યારે ઉદય પામેછે

યસ્મિન્નૃક્ષેડઃ

શ્રવણમાં રહેલો કે જે નક્ષત્રમાં મંગળ ઉદય પામ્યો હોય તે નક્ષત્રની આશ કરેછે. અને રેહિણી શ્રવણ આદિ નક્ષત્રમાં વિચરતો એને પીડા થાયછે. જે તેનો આપવાદ છે.

સારે ઉત્પાત સાથેજ હોય છે. જળ, અગ્નિ અને વાયુથી ભય ઉત્પન્ન કરેછે તથા ધાન્યના ભાવમાં વધધટ કરેછે^૧. ॥ ૧ ॥

વિચરન્ઞ્ચવળધનિષ્ઠાપ્રાજાપત્યેન્દુવિશ્વદૈવાનિ ।

મૃદ્નન્ હિમકરતનયઃ કરોત્યવૃષ્ટિં સરોગમયામ્ ॥ ૨ ॥

શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, રેહિણી, મૃગશિર અને ઉત્તરાષાઢમાં થઈ જતો બુધ એમાંનાં કોઈપણ નક્ષત્રનું ભેદન કરે તો વર્ષાદ થતો નથી અને રોગનો ભય થાયછે.^૨ ॥ ૨ ॥

રૌદ્રાદીનિ મધાન્તાન્યુપાશ્રિતે ચન્દ્રજે પ્રજાપીઢા ।

શસ્ત્રનિપાતક્ષુદ્ધયરોગાનાવૃષ્ટિસન્તાપૈઃ ॥ ૩ ॥

આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, આશ્લેષા અને મઘા એ પાંચ નક્ષત્રમાં બુધ હોય અને એમાંનાં કોઈનું તે ભેદન કરે તો તે યુદ્ધ, દુકાળ ને રોગ વિગેરે ઉત્પાતથી પ્રભવે પીડા કરેછે. ॥ ૩ ॥

હસ્તાદીનિ વિચરન્ પટૃક્ષાણ્યુપપીઢયન્ ગવામશુભઃ ।

સ્નેહરસાર્ધવિવૃદ્ધિં કરોતિ ચોર્વીં પ્રભૂતાન્નામ્ ॥ ૪ ॥

હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા વિગેરે નક્ષત્રોમાં રહેલો બુધ, જો તેમના યોગતારાનું ભેદન કરે તો ગાયોને અનિષ્ટ ફળ આપેછે; અને તેલ, ઘી આદિ સિન્ધુ પદાર્થો અને, મધુર, લવણ આદિ રસ સસતા થાય છે અને પૃથ્વીપર પુષ્કળ અનાજ પાડેછે. ॥ ૪ ॥

આર્ય્યમ્ણં હૌતમ્બુજં મદ્રપદામુત્તરાં યમેશં ચ ।

ચન્દ્રસ્ય સુતો નિઘ્નન્ પ્રાણમૃતાં ધાતુસઙ્ગયકૃત્ ॥ ૫ ॥

ઉત્તરાશાઢયુની, કૃતિકા, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને ભરણી નક્ષત્રમાં રહેલો

૧ એ રીતે કે બુધનો અસ્ત થતી વખતે સામાન્ય વસ્તુઓની જે સ્થિતિ હોય તેથી ઉલટીજ સ્થિતિ તેના ઉદય વખતે થાયછે. જેમ કે અસ્ત વખતે વૃષ્ટિ ન હોય તો ઉદય વખતે વૃષ્ટિ થાયછે અને અસ્ત વખતે ધાન્યના ભાવ મોંઘા હોય તો ઉદય વખતે સોંધા થાયછે.

૨ શ્રવણઆદિ નક્ષત્રોમાં કેટલાએકને બુધ ભેદી શકે છે અને કેટલાએકને ભેદી શકતો નથી. પરંતુ આ ફળ વરાહમિહિરાચાર્યે કેવળ પૂર્વશાસ્ત્રાનુસારે કહ્યું છે.

બુધ જો તેમનું ભેદન કરે તો પ્રાણીઓના શરીરમાં રહેલાં રસ, રધિર અને માંસ આદિ ધાતુઓનો ક્ષય થાયછે. ॥ ૫ ॥

આશ્વિનવારુણમૂલાન્યુપમૃદ્રન્ રેવતીં ચ ચન્દ્રસુતઃ ।

પણ્યભિપશૌજીવિકસલિલજતુરગોપઘાતકરઃ ॥ ૬ ॥

અશ્વિનિ, શતભિષા, મૂળ અને રેવતી નક્ષત્રમાં રહેલો બુધ જો તેમનું ભેદન કરે તો તે વૈશ્ય, વૈધ, અને નાવિક તથા મોતી અને ઘોડા વિગેરેનો નાશ કરેછે. ॥ ૬ ॥

પૂર્વાડચૃક્ષત્રિતયાદેકમપીન્દોઃ સુતોઽભિમૃદ્વીયાત્ ।

ક્ષુચ્છત્રતસ્કરાઽમયમયપ્રદાયી ચરન્ જગતઃ ॥ ૭ ॥

પૂર્વાશ્લેશુની, પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં રહેલો બુધ એમાંના કોઈ એકનું ભેદન કરે તો તે જગતને દુકાળ, યુદ્ધ, ચોર અને રોગનો ભય ઉપજાવે છે. ॥ ૭ ॥

પ્રાકૃતવિમિશ્રસહ્ણિત્તીક્ષ્ણયોગાઽન્તઘોરપાપાઽઽરુયાઃ ।

સપ્તપરાશરતન્ત્રે નક્ષત્રૈઃ કીર્તિતા ગતયઃ ॥ ૮ ॥

નક્ષત્રોથી બુધની ગતિ, પરાશરતંત્રમાં, પ્રાકૃતા, વિમિશ્રા, સંક્ષિપ્તા અને તીક્ષ્ણા, યોગાંતા, ઘોરા, અને પાપા એ રીતે સાત પ્રકારની કહી છે. ॥૮॥

પ્રાકૃતસંજ્ઞા વાયવ્યયામ્યપૈતામહાસ્સુવહુલાશ્ચ ।

મિશ્રા ગતિઃ પ્રદિષ્ટા શશિશિવપિતૃમુજગદૈવાશ્ચ ॥ ૯ ॥

સહ્ણિતાયાં પુણ્યઃ પુનર્વસુઃ ફલ્ગુનીદ્વયં ચેતિ ।

તીક્ષ્ણાયાં મદ્રપદાદ્વયં સજાક્રાઽશ્વયુક્ પૌષ્ણમ્ ॥ ૧૦ ॥

યોગાન્તિકેતિ મૂલં દ્વે ચાપાઢે ગતિઃ સુતસ્યેન્દોઃ ।

ઘોરા શ્રવણસ્તાપ્તં વસુદેવં વારુણં ચૈવ ॥ ૧૧ ॥

સ્વાતી, ભરણી, રોહિણી, અને કૃતિકા એ પ્રાકૃત ગતિનાં નક્ષત્ર છે; તેજ રીતે મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા, મધ્યા અને અશ્લેષા એ મીશ્રગતિનાં નક્ષત્ર છે. પૂણ્ય, પુનર્વસુ, પૂર્વાશ્લેશુની અને ઉત્તરાશ્લેશુની એ સંક્ષિપ્તગતિનાં નક્ષત્ર છે; પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, જેષ્ઠા, અશ્વિનિ અને રેવતી તીક્ષ્ણ ગતિનાં નક્ષત્ર છે; મૂળ, પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા એ યોગાંતા ગતિનાં નક્ષત્ર છે, શ્રવણ, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા, અને શતભિષા ઘોરાગતિનાં નક્ષત્ર છે. ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥

પાપાઽઽઽયા સાવિત્રં મૈત્રં શક્રાઽગ્નિદૈવતં ચેતિ ।

ઉદયપ્રવાસદિવસૈઃ સ એવ ગતિલક્ષણં પ્રાઽઽહ ॥ ૧૨ ॥

ચત્વારિંશત્રિંશદ્ દ્વિસમેતા વિંશતિર્દ્વિનવકં ચ ।

નવ માસાર્દ્ધં દશ ચૈકસંયુતાઃ પ્રાકૃતાઽધ્યાનામ્ ॥ ૧૩ ॥

હસ્ત, અનુરાધા અને વિશાખા પાપાગતિનાં નક્ષત્ર છે. જે ગતિનાં નક્ષત્રમાં બુધ રહ્યો હોય તે ગતિનો બુધ ગણાય છે.^૧ ઉદય અને અસ્તના દિવસપરથી પરાશર મુનિએ ગતિનાં લક્ષણ કહેલ છે. પ્રાકૃત ગતિમાં રહેલો બુધ ઉદય પામે તો ચાળીશ દિવસ સુધી તેનો ઉદય રહે છે અને તેજ ગતિમાં અસ્ત હોય તો ચાળીસ દિવસ સુધી તેનો અસ્તજ રહે છે. એજ રીતે મિશ્રામાં ત્રીશ દિવસ, સંક્ષિપ્તામાં બાવીશ દિવસ, તીક્ષ્ણમાં અઠાર દિવસ, યોગાંતામાં નવ દિવસ, ધોરામાં પંદર અને પાપાગતિમાં રહેલા બુધનો ઉદય હોય તો અગિયાર દિવસ, તે ઉદય પામેલ રહે છે; અને તેમાંજ અસ્ત હોય તો તેટલાજ દિવસ અસ્ત રહે છે.^૨ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાકૃતગત્યામારોગ્યવૃષ્ટિસસ્યપ્રવૃદ્ધયઃ ક્ષેમમ્ ।

સદ્વિષ્ણમિશ્રયોર્મિશ્રમેતદન્યાસુ વિપરીતમ્ ॥ ૧૪ ॥

પ્રાકૃત ગતિનો બુધ હોય તો પ્રજામાં આરોગ્ય રહે છે, વૃષ્ટિ થાય અને ખેતી સારી પાકે છે અને લોકોમાં સુખાકારી રહે છે; સંક્ષિપ્તા અને મિશ્રા ગતિનો બુધ હોય તો મિશ્ર ફળ થાય છે, અર્થાત્ કંઈક શુભ અને કંઈક અશુભ અને સાધારણ થાય છે, ને તીક્ષ્ણ, ધોરા, યોગાંતા અને પાપાગતિમાં બુધ રહ્યો હોય તો પહેલાં કહેલાં ફળથી સઘળાં ઉલટાં ફળ થાય છે.^૩ ॥ ૧૪ ॥

ઋજ્જ્યતિવક્રા વક્રા વિકલા ચ મતેન દેવલસ્યૈતાઃ ।

પञ्ચચતુર્થૈકાઽહા ઋજ્જ્યાદીનાં પદમ્ભ્યસ્તાઃ ॥ ૧૫ ॥

૧ બુધ જે ગતિનાં નક્ષત્રમાં રહેલ હોય તે ગતિનો સમજવો.

૨. આ ગતિના ભેદ ઉદય અસ્ત ગણિતવાસનાથી સિદ્ધ થતા નથી તો-પણ પ્રાચીન શાસ્ત્રને અનુસરી વરાહમિહીરાચાર્યે કહેલ છે.

૩. એટલે કે શુક્રાળને બદલે દુક્રાળ થાય છે, મનુષ્યો દુઃખી થાય છે ને ખેતી પાકતી નથી અને પ્રજામાં અનારોગ્યતા પ્રસરે છે.

બુધ સ્વભાવથી પોતાના માર્ગમાં ચાલ્યો જાય તે તેની ઋજ્વી (સ-રખી) ગતિ કહેવાય છે. જે દિવસે વક્રી ગતિ મટે તે દિવસની ગતિને અતિ-વક્ર ગતિ કહેછે. સિધો રસ્તો છોડી જ્યારે ગ્રહ ઉલટો ચાલે ત્યારે તેને વક્ર કહેછે. વિકારથી ગતિ ઓછી થઈ જાય તો તે વિકળગતિ કહેવાય છે. એ દેવલ મુનિના મતથી બુધની ગતિના આ ચાર ભેદ છે. (હવે તેનાં પ્રમાણ કહેછે.) ઋજ્વી ગતિનું પ્રમાણ દિવસ ૩૦નું છે. અતિવક્રનું પ્રમાણ દિ-વસ ૨૪નું, વક્રનું ૧૨ નું, અને વિકળગતિનું પ્રમાણ દિવસ ૬નું છે,

ઋજ્વી હિતા પ્રજાનામતિવક્રાડ્યં ગતિર્વિનાશયતિ ।

શસ્ત્રભયદા ચ વક્રા વિકલા ભયરોગસંજ્ઞનની ॥ ૧૬ ॥

ઋજ્વી ગતિ પ્રજાને શુભકર્તા છે. અતિવક્ર - દુર્ભિક્ષકારી છે તથા લો-કોનાં ધનનો નાશ કરેછે, વક્રગતિ યુદ્ધનો ભય ઉપજાવે છે, અને વિકળ ગતિ પ્રજામાં ભય અને રોગને ઉત્પન્ન કરનારી છે. ॥ ૬ ॥

પૌષાઽઽષાઢશ્રાવણવૈશાખેષ્વિન્દુજઃ સમાઘેષુ ।

દૃષ્ટો ભયાય જગતઃ શુભફલકૃત્ પ્રોષિતસ્તેષુ ॥ ૧૭ ॥

પૌષ, આષાઢ, શ્રાવણ, વૈશાખ, અને માઘમાં બુધ ઉદય પામે તો જ-ગતને ભય ઉપજાવે છે અને એ મહિનામાં અસ્ત રહે તો શુભ ફળદાયક થાય છે. ॥ ૭ ॥

કાર્તિકેઽશ્વયુજિ વા યદિ માસે દૃશ્યતે તનુભવઃ શિશિરાંશોઃ ।

શસ્ત્રચોરહુતભુગ્ગદતોયક્ષુદ્રયાનિ ચ તદા વિદધાતિ ॥ ૧૮ ॥

કાર્તિક અને આશ્વિન મહિનામાં બુધનો ઉદય થાય તો યુદ્ધ, ચોર, અગ્નિ, રોગ, જળ અને દુકાળનો ભય થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

રુદ્ધાનિ સૌમ્યેઽસ્તમિતિ પુરાણિ યાન્યુદ્ધતે તાન્યુપયાન્તિ મોક્ષમ્ ।

અન્યે તુ પશ્ચાદુદિતે વદન્તિ લાભઃ પુરાણાં ભવતીતિ તજ્ઞાઃ ॥ ૧૯ ॥

બુધ જ્યારે અસ્ત પામે ત્યારે શત્રુઓનાં મુખ્ય નગરને ઘેરો નાંખવામાં આવેછે ને જ્યારે તે ઉદય થાય છે ત્યારે ઘેરો ઉઠાવી લેવામાં આવે છે. નંદિ વિગેરે આચાર્યો કહે છે કે પશ્ચિમ દિશામાં બુધનો ઉદય હોય તો શત્રુઓનાં નગર ઘેરનારને તે ઘેરેલાં નગર સ્વાધન થાય છે; પરંતુ પૂર્વમાં બુધનો ઉદય હોય તો તે નગર મળતાં નથી. ॥ ૧૯ ॥

હેમકાન્તિરથ વા શુકવર્ણઃ સદ્ગુણ્યકેન મણિના સદૃશો વા ।

સ્તિગ્ધમૂર્તિરલઘુથ હિતાય વ્યત્યયે ન શુભકૃચ્છશિપુત્રઃ ॥ ૨૦ ॥

બુધના બિંબનો રંગ સોના સરખો હોય, શુક સરખો હોય, નિલમણી સરખો હોય, ને તે સ્તિગ્ધ નિર્મળ ને મોટું હોય તો જગતને સુખકર્તા છે અને તે શિવાયના રંગનું બિંબ હોય તો અશુભ ફળદાયક છે. ॥ ૨૦ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां बुधचारः

सप्तमोऽध्यायः ।

શ્રીવરાહમિહિરચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો બુધચારનામે સાતમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો ॥ ૭ ॥

प्रकरण ८ भुं.

ગુરુચાર.

नक्षत्रेण सहोदयमुपगच्छति येन देवपतिमन्त्री ।

तत्संज्ञं वक्तव्यं वर्षं मासक्रमेणैव ॥ १ ॥

બૃહસ્પતિ જે નક્ષત્રમાં રહીને ઉદય પામે તે વર્ષ માસના ક્રમે કરી તે નક્ષત્રના નામનું કહેવાય છે. અર્થાત્ જેમ પૂનમે જે મહિનામાં ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે તે મહિનો ચૈત્ર કહેવાય છે. તેમ જે વર્ષમાં ચિત્રા નક્ષત્રપર રહેલો બૃહસ્પતિ ઉદય પામે તો તે ચૈત્રવર્ષ કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

वर्षाणि कार्तिकाऽऽदीन्याग्नेयाद्भद्रयाऽनुयोगीनि ।

क्रमशस्त्रिभं तु पञ्चममुपाऽन्त्यमन्त्यं च यद्वर्षम् ॥ ૨ ॥

કૃતિકાઆદિ બળે નક્ષત્રનું ક્રમથી કાર્તિકઆદિ વર્ષ થાય છે. પાંચમું, અગિયારમું અને બારમું વર્ષ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રનું થાય છે.^૧ ॥ ૨ ॥

^૧ કૃતિકા અને રોહિણીપર રહેલો બૃહસ્પતિ ઉદય પામે તો કાર્તિક વર્ષ કહેવાય છે; અને મૃગશિર તથા આર્દ્રામાં ગુરુ ઉદય પામે તો માર્ગશિર્ષ વર્ષ કહેવાય છે. તેમજ પુનર્વસુ અને પુષ્યમાં ઉદય પામે તો પૌષવર્ષ, અશ્લેષા અને મઘામાં ઉદય પામે તો માઘ, પૂર્વાશાઢ્યુનિ, ઉત્તરાશાઢ્યુની અને હસ્તમાં ઉદય પામે

શકટાનલોપજીવકગોપીઢા વ્યાધિશસ્ત્રકોપશ્ચ ।

વૃદ્ધિસ્તુ રક્તપીતકકુસુમાનાં કાર્તિકે વર્ષે ॥ ૩ ॥

કાર્તિકનામનું વર્ષ હોય તો ગાડી અને અગ્નિથી જીવનારને તથા ગાયોને પિડા થાય છે. રોગ અને યુદ્ધનો ભય રહે છે, તથા લાલ અને પીળાં ફૂલવાળાં વૃક્ષોની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૩ ॥

સૌમ્યેઽબ્દેઽનાવૃષ્ટિર્મૃગાઽઽસુશલભાઽઽઽજૈશ્ચ સસ્યવધઃ ।

વ્યાધિભયં મિત્રૈરપિ ભૂપાનાં જાયતે વૈરમ્ ॥ ૪ ॥

માર્ગશીર્ષ વર્ષમાં વૃષ્ટિ થતી નથી. મૃગ, ઉંદર, તીડ અને શુક વિગેરે પક્ષીઓ ખેતીનો નાશ કરેછે, રોગનો ભય રહે છે અને રાજાઓને પોતાના મિત્રો સાથે પણ વૈર થાય છે. ॥ ૪ ॥

શુભકૃજ્જગતઃ પૌષો નિવૃત્તવૈરાઃ પરસ્પરં ક્ષિતિપાઃ ।

દ્વિત્રિગુણો ધાન્યાઽર્ધઃ પૌષ્ટિકકર્મપ્રસિદ્ધિશ્ચ ॥ ૫ ॥

પૌષનામનું વર્ષ જગતને સુખી કરેછે, રાજાઓને પરસ્પર પ્રીતિ કરાવે છે અને અનાજના ભાવ યમણા ત્રણગણા સસ્તા કરેછે તથા ધણાં પૌષ્ટિક કર્મ થાય છે. ॥ ૫ ॥

પિતૃપૂજાપરિવૃદ્ધિર્માઘે હાર્દે ચ સર્વભૂતાનામ્ ।

આરોગ્યવૃષ્ટિધાન્યાઽર્ધસમ્પદો મિત્રલાભશ્ચ ॥ ૬ ॥

માઘનામનું વર્ષ હોય તો પિતૃઓની પૂજાની વૃદ્ધિ થાય છે, સઘળા જીવ સંતોષ પામે છે અને આરોગ્ય રહે છે. વૃષ્ટિ થવાથી અનાજ સસ્તાં થાય છે તથા મિત્રોને લાભ થાય છે; અને સંપત્તિ વધે છે. ॥ ૬ ॥

ફાલ્ગુનવર્ષે વિન્દ્યાત્ કચિત્ કચિત્ ક્ષેપવૃદ્ધિસસ્યાનિ ।

દૌર્ભાગ્યં પ્રમદાનાં પ્રવલાશ્ચૌરા નૃપાશ્ચોગ્રાઃ ॥ ૭ ॥

તો ફાલ્ગુન, ચિત્રા અને સ્વાતિમાં ઉદય પામે તો ચૈત્ર, વિશાખા, અનુરાધામાં ઉદય પામે તો વૈશાખ, જ્યેષ્ઠા ને મૂળમાં ઉદય પામે તો જ્યેષ્ઠ. પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢામાં ઉદય પામે તો આષાઢ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠામાં શ્રાવણ; રાતસિપા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદમાં ઉદય પામે તો ભાદ્રપદ અને રેવતી, વા અશ્વિની અને ભરણીને વિશે રહેલો જ્યેષ્ઠરુપતિ ઉદય પામે તો તે આશ્વિન વર્ષ કહેવાય છે.

દ્રાશ્યુનનામના વર્ષમાં દોઈ દોઈ દેશમાં વૃષ્ટિ અને ખેતી સારી થવાથી લોકો સુખી રહે છે અને દોઈ દોઈ દેશમાં ખેતી વિગેરે સારાં થતાં નથી, સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને ગમતી નથી, ચોરોનું બેર વધે છે અને રાજાઓ કૂર થાય છે. ॥ ૭ ॥

चैत्रे मन्दा वृष्टिः प्रियमन्नं क्षेममवनिपा मृदवः ।

वृद्धिस्तु कोशधान्यस्य भवति पीडा च रूपवताम् ॥ ८ ॥

ચૈત્રનામના વર્ષમાં વૃષ્ટિ થોડી થાય છે, અનાજ મોંઘાં થાય છે, પ્રજા સુખી રહેછે, રાજા કૂર થતો નથી અને અડદ મગ વિગેરે કઠોરની વૃદ્ધિ થાયછે તથા અતિસ્વપ્નવાન માણસોને પીડા થાય છે. ॥ ૮ ॥

वैशाखे धर्मपरा विगतभयाः प्रमुदिताः प्रजाः सन्तृपाः ।

यज्ञक्रियाप्रवृत्तिर्निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ ९ ॥

વૈશાખનામના વર્ષમાં રાજા પ્રજા પોતપોતાના ધર્મમાં તત્પર થઈ નિર્ભય અને પ્રસન્ન રહેછે. સધળાં ધાન્યનો પાક સારો થાય છે અને યજ્ઞક્રિયાઓ પ્રવર્તે છે. ॥ ૯ ॥

ज्यैष्ठे जातिकुलधनश्रेणीश्रेष्ठा नृपाः सधर्मज्ञाः ।

पीड्यन्ते धान्यानि च हित्वा कङ्कुं शमीजातिम् ॥ १० ॥

જ્યૈષ્ઠનામના વર્ષમાં જ્ઞાતિ, કુળ, ધન અને શ્રેણીઓથી શ્રેષ્ઠ લોકો રાજા અને ધર્માત્માઓ પીડા પામે છે, કાંગ અને શમીધાન્ય^૧ શિવાયના અનાજનો નાશ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

आषाढे जायन्ते सस्यानि कचिदवृष्टिरन्यत्र ।

योगक्षेमं मध्यं व्यग्राश्च भवन्ति भूपालाः ॥ ११ ॥

આષાઢ વર્ષમાં દોઈ દોઈ સ્થળે ખેતી પાકેછે, અને દોઈ દોઈ દેશમાં વૃષ્ટિ થતી નથી. યોગ અને ક્ષેમ મધ્યમ પ્રકારનાં થાય છે^૨ અને રાજાઓ વ્યગ્ર થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

श्रावणवर्षे क्षेमं सम्यक् सस्यानि पाकमुपयान्ति ।

क्षुद्रा ये पाषण्डाः पीड्यन्ते ये च तद्भक्ताः ॥ १२ ॥

૧ તલના જેવાં અનાજ.

૨ અલભ્યનો લાભ અને લભ્યની પાલના સાધરણ કરવામાં આવે છે.

આવણુ વર્ષમાં ખેતી સારી પાકેછે ને લોછા સૂખી રહેછે; હુદ્ર પાખંડી વેદવિરોધી લોછા અને તેના સેવકો પીડાય છે. ॥ ૧૨ ॥

ભાદ્રપદે વહ્નીજં નિષ્પત્તિં યાતિ પૂર્વસસ્યં ચ ।

ન ભવત્યપરં સસ્યં કચિત્ સુમિષ્ઠં કચિચ્ચ ભયમ્ ॥ ૧૩ ॥

ભાદ્રપદનામના વર્ષમાં શિંગોમાં થનાર મગ વિગેરે કોળાળ અને પહેલાં વાવેલી ખેતી (આગોતરા પાકની પેદાશ) સારી થાય છે. પછીથી વાવેલો પાક થતો નથી. કોઈ દેશમાં સુકાળ થાય છે અને કોઈ દેશમાં ભય રહે છે. ॥ ૧૩ ॥

આશ્વયુજેઽવ્દેઽજસ્રં પતતિ જલં પ્રમુદિતાઃ પ્રજાઃ ક્ષેમમ્ ।

પ્રાણચયઃ પ્રાણમૃતાં સર્વેષામન્નવાહુલ્યમ્ ॥ ૧૪ ॥

આશ્વિનનામના વર્ષમાં નિરંતર વૃષ્ટિ થાય છે. સઘળી પ્રજા પ્રસન્ન રહે છે અને અનાજ ઘણું થાય છે તથા સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં આરોગ્ય અને બળ-વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

ઉદગારોગ્યસુમિષ્ઠક્ષેમકરો વાકૂપતિશ્ચરન્ ભાનામ્ ।

યામ્યે તદ્વિપરીતો મધ્યેન તુ મધ્યફલદાયી ॥ ૧૫ ॥

શુક્ર નક્ષત્રોની ઉત્તર બાજુએ ચાલે તો આરોગ્ય, સુકાળ અને સુખકર્તા છે; દક્ષિણ બાજુએ ચાલે તો તેથી ઉલટું ફળ કરે છે;^૧ અને નક્ષત્રની મધ્ય-માંથી નીકળે તો મધ્યમ ફળ આપે છે. ॥ ૧૫ ॥

વિરચન્ ભદ્રયમિષ્ટસ્તત્સાર્થં વત્સરેણ મધ્યફલઃ ।

સસ્યાનાં વિધ્વંસી વિચરેદધિકં યદિ કદાચિત્ ॥ ૧૬ ॥

બૃહસ્પતિ એક વર્ષમાં એ નક્ષત્ર ભોગવે તો ઉત્તમ ફળદાતા છે, અદી નક્ષત્ર ભોગવે તો, મધ્યમ ફળ આપે છે અને એક વર્ષમાં અદીથી વધારે નક્ષત્ર ભોગવે તો ખેતીને હાનીકર્તા થાય છે ॥ ૧૬ ॥

અનલભયમનલવર્ણે વ્યાધિઃ પીતે રણાગમઃ શ્યામે ।

હરિતે ચ તસ્કરેભ્યઃ પીઢા રક્તે તુ શસ્ત્રભયમ્ ॥ ૧૭ ॥

ધૂમાભેઽનાદૃષ્ટિસ્ત્રિદશગુરૌ નૃપવધો દિવા દૃષ્ટે ।

વિપુલેઽમલેઽથર્વિવે રાત્રૌ દૃષ્ટે પ્રજાઃ સ્વસ્થાઃ ॥ ૧૮ ॥

૧ એટલે રોગ હુકાળ અને દુઃખકર્તા થાય છે.

ગુરુનો વર્ણ અગ્નિ સરખો હોય તો અગ્નિનો, પીળો રંગ હોય તો રે-
ગનો, શ્યામ હોય તો યુદ્ધનો અને નીલો હોય તો તે ચોરનો ભય ઉપજાવે
છે, અતિરાતો હોય તો પ્રજાને યુદ્ધનો ભય ઉત્પન્ન કરે છે; અને ધૂમ્રવર્ણો
હોય તો અનાવૃષ્ટિ થાય છે. બૃહસ્પતિ દિવસે દેખાય તો રાજાનું મૃત્યુ થાય છે,
અને બૃહસ્પતિનું મોટું નિર્મળ અને સ્વચ્છ ળિંચ રાત્રે દેખાય તો પ્રજા
સ્વસ્થ રહે છે. ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥

રોહિણ્યોડનલમં ચ વત્સરતનુર્નાભિસ્ત્વષાઢાદ્યં
સાર્પં હૃત્પિતૃદૈવતં ચ કુસુમં શુદ્ધૈઃ શુભં તૈઃ ફલમ્ ।

દેહે કૂરનિપીડિતાગ્ન્યનિલજં નાભ્યાં મયં ક્ષુત્કૃતં

પુષ્પે મૂલફલક્ષયોડથ હૃદયે સસ્યસ્ય નાશો બ્રુવમ્ ॥ ૧૯ ॥

સંવત્સરરૂપ પુરુષનું રોહિણી અને કૃતિકા શરીર છે. પૂર્વાષાઢા અને
ઉત્તરાષાઢા નાભિ (હૃદય) છે, આશ્લેષા હૃદય છે, અને મધ્યા પુષ્પ છે. એ
(ઉપર કહેલાં) નક્ષત્રો પાપગ્રહ (ના સંબંધ) થી રહિત હોય તો લોકોમાં
સાફ રૂઝ થાય છે. શરીરપરનાં નક્ષત્રો (રોહિણી અને કૃતિકા) કૂરગ્રહથી^૧
પીડાતાં હોય અર્થાત્ તે નક્ષત્રોમાં કૂર ગ્રહો રહ્યા હોય તો અગ્નિ અને
પવનનો ભય થાય છે;^૨ નાભી નક્ષત્ર (પૂર્વાષાઢા તથા ઉત્તરાષાઢા) કૂર ગ્રહથી
પીડાતાં હોય તો દુકાળનો ભય થાય છે; પુષ્પ નક્ષત્ર (મધ્યા) પીડાતું હોય
તો રૂઝ અને કંદમૂળનો નાશ થાય છે; અને કૂર ગ્રહથી હૃદય નક્ષત્ર (અ-
શ્લેષા) પીડાતું હોય તો નિશ્ચે ખેતીનો નાશ થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

ગતાનિ વર્ષાણિ શકેન્દ્રકાલાદ્યુત્તાનિ રુદ્રૈર્ગુણયેચ્છતુર્ભિઃ ।

નવાઽષ્ટપશ્ચાઽષ્ટયુતાનિ કૃત્વા વિભાજયેચ્છન્યશરાઙ્ગરામૈઃ ॥ ૨૦ ॥

ફલેન યુક્તં શકભૂષકાલં સંશોધ્ય ષષ્ટ્યા વિષયૈર્વિમજ્ય ।

યુગાનિ નારાયણપૂર્વકાણિ લબ્ધ્યાનિ શેષાઃ ક્રમશઃ સમાઃ સ્યુઃ ॥ ૨૧ ॥

શાલીવાહનના શકનાં ગત વર્ષની સંખ્યાને ૧૧ થી ગુણતાં જે ગુણાકાર
આવે, તેને ૪ થી ગુણી તેમાં ૮૫૮૯ ઉમેરવા; ઉમેરતાં જે સંખ્યા આવે
તેને ૩૭૫૦ થી ભાગ દેવો. ભાગતાં જે રાશ્યાદિ રૂઝ આવે તેને શકના ગત

૧ સૂર્ય, મંગળ અને શનિ એ પાપગ્રહ કહેવાય છે.

૨ એટલે એ સાવંત્સરમાં સ્થળે સ્થળે આગ લાગે છે અને સખ્ત તોફાન
થાય છે.

વર્ષની સંખ્યામાં ઉમેરવું;^૧ બાદ તેને ૬૦ થી ભાગ દેતાં જે શેષ રાશ્યાદિ રહે, તેને ૫ થી ભાગવાથી જે સંખ્યા આવે તે નારાયણાદિ ગતયુગ અને શેષ રહે તે વર્તમાન યુગનાં ગત વર્ષ થાય છે. ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥

एकैकमन्दिषु नवाऽहतेषु दत्त्वा पृथक्ऽद्वादशकं क्रमेण ।

हत्वा चतुर्भिर्वसुदेवताऽद्यान्युद्भूनि शेषांशकपूर्वमन्दम् ॥ २२ ॥

શાકથી ભાગતાં જે શેષ રહેલ હોય તેને ૧૨ થી ભાગ દેવો; અને જે શેષ રહે તેને ૯ થી ગુણી ૪ થી ભાગ આપવો, જે ભાગાકાર આવે તે ગુરુતું ધનિશાદિ નક્ષત્ર થાય છે અને જે શેષ રહે તેટલાં તેનાં વર્તમાન ધનિશાદિ નક્ષત્રનાં ગત નવાંશ સંખ્યા થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

विष्णुः सुरेज्यो बलभिद्भुताऽशस्त्वाऽष्टोत्तरप्रोष्ठपदाऽधिपश्च ॥ २३ ॥

क्रमाद्युगेशाः पितृविश्वसोमाः शक्राऽनलाऽख्याऽश्विभगाः प्रदिष्टाः

નારાયણ, બૃહસ્પતિ, ઇંદ્ર, અગ્નિ, ત્વષ્ટા, અહિર્યુધ્ય, પિતૃ, વિશ્વદેવ, સોમ, ઇંદ્રાગ્નિ, અશ્વિનિકુમાર અને ભગ એ ક્રમથી બાર યુગના સ્વામિ કહેવાય છે. ॥ ૨૩ ॥

संवत्सरोऽग्निः परिवत्सरोऽर्क इदादिकः शीतमयूखमाली ।

प्रजापतिश्चाऽप्यनुवत्सरः स्याદिद्वत्सरः शैलसुतापतिश्च ॥ २४ ॥

એક યુગમાં પાંચ વર્ષ હોયછે, ને તે ક્રમે સંવત્સર, પરિવત્સર, ઈડાવત્સર, અનુવત્સર અને ઉદ્વત્સરના નામથી ઓળખાય છે. એમના સ્વામી અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, પ્રહ્લા ને ૩૬ છે. ॥ ૨૪ ॥

वृष्टिः समाद्ये प्रमुखे द्वितीये प्रभूततोया कथिता तृतीये ।

पश्चाज्जलं मुञ्चति यच्चतुर्थं स्वल्पोदकं पञ्चममन्दमुक्तम् ॥ २५ ॥

^૧ એટલે જે રાશિની સંખ્યા હોય તે શકના આંકમાં ઉમેરવી અન્યથવા હોય તે તેની તથેન રાખવા.

^૨ પ્રલવ્યાદિ સાઠ વર્ષમાં પાંચ પાંચ વર્ષના બાર યુગ છે. તેન નામ કહેછે.

^૩ ભટાત્પલ લખે છે કે સંવત્સરો જે સ્વામી હોય તે સંવત્સરોને જોઈએ એ મતલબથી એ સ્વામી ગણાવેલા છે.

સંવત્સર નામના પહેલા વર્ષમાં સમાન વૃષ્ટિ થાયછે. પરિવત્સર નામના બીજા વર્ષમાંના પહેલા ભાગ (માં એટલે શ્રાવણ ભાદ્રપદ) માં વૃષ્ટિ થાયછે; અને ઉત્તર ભાગ (માં એટલે આશુ કાર્તિક) માં થતી નથી. ઈડાવત્સર નામના ત્રીજા વર્ષમાં વૃષ્ટિ ઘણી થાયછે. અનુવત્સર નામના ચોથા વર્ષમાં પાછલા ભાગમાં એટલે આશુ કાર્તિકમાં વૃષ્ટિ થાયછે. (અને પૂર્વ ભાગ એટલે શ્રાવણ ભાદ્રવામાં વૃષ્ટિ થતી નથી) અને ઉદવત્સર નામના પાંચમા વર્ષમાં અદ્ય વૃષ્ટિ થાયછે.^૧ ॥ ૨૫ ॥

ચત્વારિ મુખ્યાનિ યુગાન્યથૈષાં

વિષ્ણિવન્દ્રજીવાડનલદૈવતાનિ ।

ચત્વારિ મધ્યાનિ ચ મધ્યમાનિ

ચત્વારિ ચાડન્યાન્યધમાનિ વિન્દ્યાત્ ॥ ૨૬ ॥

એ આરે યુગમાં વિષ્ણુ, ઇંદ્ર, બૃહસ્પતિ, અને અગ્નિ એ ચાર યુગો મૂખ્ય, (એટલે ઉત્તમ કૃણદાતા) મધ્યના ચાર યુગ (ત્વષ્ટા, અહિર્બુધ્ન્ય, પિતૃ અને વિશ્વ એ) મધ્યમ કૃણદાયક અને અન્યના ચાર યુગો (સોમ, ઇંદ્રાગ્નિ, અશ્વિનિકુમાર અને ભગ) અનિષ્ટ કૃણ આપનાર બાળુવા ॥ ૨૬ ॥

આદ્યં ધનિષ્ઠાંશમભિપ્રપન્નો માધે યદા યાત્યુદયં સુરેજ્યઃ ।

ષષ્ઠ્યાબ્દપૂર્વઃ પ્રભવઃ સ નામ્ના પ્રવર્ત્તે ભૂતહિતસ્તદાડબ્દઃ ॥ ૨૭ ॥

ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના પહેલા ચરણમાં રહેલો શુક્ર જ્યારે માધ માસમાં ઉદય પામે ત્યારથી પ્રભવાદિ સંવત્સરનો આરંભ થાયછે, તે સંવત્સર પ્રાણીમાત્રનું આણુકર્તા છે. ॥ ૨૭ ॥

ફાલિચ્ચવૃષ્ટિઃ પવનાડગ્નિકોપઃ સતનીતયઃ શ્લેષ્મકૃતાશ્ચ રોગાઃ ।

સુગંસરેડસ્મિન્ પ્રભવે પ્રવૃત્તે ન દુઃસ્વમામોતિ જનસ્તથાડપિ ॥ ૨૮ ॥

પ્રભવ વર્ષમાં કોઈ કોઈ દેશમાં વૃષ્ટિ થતી નથી, પવન અને અગ્નિનો આવે, પછે, કોઈ કોઈ સ્થળે અતિવૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિઆદિ સાત પ્રકારની ઈતિનો થાય, આ કફરોગ થાયછે, તોપણ લોકો દુઃખ પામતા નથી. ॥ ૨૮ ॥

પ્રીયો વિભવઃ પ્રદિષ્ટઃ શુક્રસ્તૃતીયઃ પરતઃ પ્રમોદઃ ।

^૧ ^૨ એતિ યથોત્તરાણિશસ્તાનિ વર્ષાણિ ફલોનિ ચૈપામ્ ॥ ૨૯ ॥

થાય છે. જ્યારે યુગોનાં કૃણ કહે છે.

નિષ્પન્નશાલીભુયવાઽદિસસ્યાં મયૈર્વિમુક્તામુપશાન્તવૈરામ્ ॥

સંહૃષ્ટલોકાં કલિદોષમુક્તાં ક્ષત્રં તદા શાસ્તિ ચ ભૂતધાત્રીમ્ ॥૩૦॥

તે (પ્રભવ)થી બીજું વર્ષ વિભવ કહેવાય છે, ત્રીજું શુક્લ, ચોથું પ્ર-
ભોદ અને પાંચમું પ્રજાપતિ છે. એ વર્ષોમાં એકથી એક ઉત્તમ ઇળ થાયછે. તે
રાત્રિઓ, જેમાં ધાન્ય શેરડી અને ચવ વિગેરે સારા પાકેછે, જેમાં ભય ને
વૈરરહિત, આનંદી પ્રજા વસેછે અને જેમાં કલિના અધર્મ, દારિદ્ર વિગેરે દોષો
રહેલ નથી તેવી પૃથ્વીનું પાલન કરેછે. ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥

આદ્યોઽક્ષિરા શ્રીમુખભાવસાદ્ધૌ યુવાઽથ ધાતેતિ યુગે દ્વિતીયે ।

વર્ષાણિ પઞ્ચૈવ યથાક્રમેણ ત્રીણ્યત્ર શસ્તાનિ સમે પરે દ્વે ॥ ૩૧ ॥

બૃહસ્પતિ નામના બીજા યુગમાં પહેલું વર્ષ અંગિરા, બીજું શ્રીમુખ,
ત્રિજુ ભાવ, ચોથું યુવા અને પાંચમું સુધાતા નામેછે. તેમાં પહેલાં ત્રણ વર્ષ
સારાં છે અને પાછલાં બે વર્ષ મધ્યમ છે. ॥ ૩૧ ॥

ત્રિષ્વક્ષિરાઽદ્યેષુ નિકામવર્ષી દેવો નિરાતઙ્કમયાશ્ચ લોકાઃ ।

અન્દદ્વયેઽન્ત્યેઽપિ સમા સુવૃષ્ટિઃ કિં તત્ર રોગાઃ સમરાઽડગમશ્ચ ॥૩૨॥

અંગિરાઆદિ ત્રણ વર્ષમાં વૃષ્ટિ સારી થાયછે. લોકોને ઉપદ્રવ અને ભય
થતો નથી. પાછલાં બે વર્ષમાં વૃષ્ટિ સામાન્ય થાયછે પરંતુ રોગ અને યુદ્ધનો
ભય રહેછે. ॥ ૩૨ ॥

શાક્રે યુગે પૂર્વમથેશ્વરાઽઽસ્ત્યં વર્ષે દ્વિતીયં વહુધાન્યમાહુઃ ।

પ્રમાથિનં વિક્રમમપ્યતોઽન્યદ્વર્ષે ચ વિન્દ્યાહુરુચારયોગાત્ ॥ ૩૩ ॥

આદ્યં દ્વિતીયં ચ શુભે તુ વર્ષે કૃતાઽનુકારં કુરુતઃ પ્રજાનામ્ ।

પાપઃ પ્રમાથી વૃષવિક્રમૌ તુ સુભિક્ષદૌ રોગમયપ્રદૌ ચ ॥ ૩૪ ॥

ઈન્દ્રનામના ત્રીજા યુગમાં પહેલું વર્ષ ઈશ્વર, બીજું બહુધાન્ય, ત્રીજું
પ્રમાથી, ચોથું વિક્રમ અને પાંચમું વૃષ નામનું છે. એ પાંચ વર્ષો બૃહસ્પતિના
ચારથી જાણવાં. તેમાં પહેલાં બે વર્ષ સારાં છે. જેથી પ્રજામાં સત્યુગ વર્તાય
છે. પ્રમાથી નામનું ત્રીજું વર્ષ અનિષ્ટ છે, પાછલાં બે વર્ષમાં સુકાળ થાય
છે, પણ તેમાં રોગ અને ભય ઉત્પન્ન થાયછે. ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥

શ્રેષ્ઠં ચતુર્થસ્ય યુગસ્ય પૂર્વં યચ્ચિત્રભાનું કથયન્તિ વર્ષમ્ ।

મધ્યં દ્વિતીયં તુ સુભાનુસંજ્ઞં રોગપ્રદં મૃત્યુકરં ન તત્ત્વ ॥ ૩૫ ॥

તારણં તદનુ ભૂરિવારિદં સસ્યવૃદ્ધિમુદિતં ચ પાર્થિવમ્ ।

પન્નમં વ્યયમુશન્તિ શોભનં મન્મથં પ્રવલમુત્સવાઽઽકુલમ્ ॥ ૩૬ ॥

અગ્નિનામના યોથા યુગમાં ચિત્રભાનું નામનું પહેલું વર્ષ સાઈ છે. સુભાનું નામનું બીજું વર્ષ મધ્યમ છે. નત્તનામનું ત્રીજું વર્ષ રોગ અને મૃત્યુકારી છે. તારણનામના યોથા વર્ષમાં વૃદ્ધિ ધણી થાયછે અને ધાન્યની વૃદ્ધિથી રાજાઓ પ્રસન્ન રહેછે. પાંચમું વ્યયનામનું વર્ષ શુભ છે તેમાં મનુષ્યને કામ આદિ મનોવિકાર અધિક રહેછે, અને વિવાહઆદિ ઉત્સવો પણ ધણા થાયછે. ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥

ત્વાષ્ટ્રે યુગે સર્વજિદાદ્ય ઉક્તઃ સંવત્સરોઽન્યઃ खलु सर्वधारी ।

तस्माद्विरोधी विकृतः खरश्च शस्तो द्वितीयोऽत्र भयाय शेषाः ॥ ૩૭ ॥

ત્વાષ્ટ્રનામના પાંચમા યુગમાં પહેલું વર્ષ સર્વજિત, બીજું સર્વધારી, ત્રીજું વિરોધી, ચોથું વિકૃત અને પાંચમું ખરનામનું છે. તેમાં બીજું વર્ષ સર્વધારી સાઈ છે; બાકીનાં ચાર વર્ષ અશુભ અને ભયંકર છે. ॥ ૩૭ ॥

नन्दनोऽथ विजयो जयस्तथा मन्मथोऽस्य परतश्च दुर्मुखः ।

कान्तमत्र युग आदितस्त्रयं मन्मथः समफलोऽधमोऽपरः ॥ ૩૮ ॥

અહિર્બુધ્ધનામના છઠ્ઠા યુગમાં પહેલું નંદન, બીજું વિજય, ત્રીજું જય, ચોથું મન્મથ અને પાંચમું વર્ષ દુર્મુખ કહેવાય છે. તેમાં પહેલાં ત્રણ શુભ છે, ચોથું મધ્યમ અને પાંચમું અનિષ્ટ છે. ॥ ૩૮ ॥

हेमलम्ब इति सप्तमे युगे स्याद्विलम्बि परतो विकारि च ।

शर्वरीति तदनु प्लवः स्मृतो वत्सरो गुरुवशेन पञ्चमः ॥ ૩૯ ॥

ईतिप्राया प्रचुरपवना वृष्टिरब्दे तु पूर्वं

मन्दं सस्यं न बहुसलिलं वत्सरेऽतो द्वितीये ।

अत्युद्देगः प्रचुरसलिलः स्यात्तृतीयश्चतुर्थो

दुर्भिक्षाय प्लव इति ततः शोभनो भूरितोयः ॥ ૪૦ ॥

મિત્રનામના સાતમા યુગમાં પહેલું હેમલંબ, બીજું વિલંબી, ત્રીજું વિ-

કારી, ચોથું શર્વરી, પાંચમું પ્લવનામનું છે કે જે ગુરના ચારથી થયેલાં છે. પહેલા વર્ષમાં અતિવૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિ જેવા ઉપદ્રવો દેખાઈ ઘણા પવનસાથ વૃષ્ટિ થાય છે, બીજા વર્ષમાં ખેતી થોડી પાકે છે, અને વૃષ્ટિ થોડી થાય છે, ત્રીજા વર્ષમાં પ્રભતે ઘણો ઉદ્દેગ રહે છે અને વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે. ચોથા વર્ષમાં દુકાળ પડે છે અને પાંચમા વર્ષમાં વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે, તેથી તે શુભ ગણાય છે. ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥

वैश्वे युगे शोभकृदित्यथाऽऽद्यः संवत्सरोऽतः शुभकृद्वितीयः ।

क्रोधी तृतीयः परतः क्रमेण विश्वावसुश्चेति पराभवश्च ॥ ४१ ॥

पूर्वाऽपरौ प्रीतिकरौ प्रजानामेषां तृतीयो बहुदोषदोऽब्दः ।

अन्त्यौ समौ किन्तु पराभवेऽग्निः शस्त्राऽऽमयार्त्तिर्द्विजगोभयं च ४२

વિશ્વનામના આઠમા યુગમાં પહેલું વર્ષ શોકહત, બીજું શુભકૃત, ત્રીજું ક્રોધી, ચોથું વિશ્વાવસુ અને પાંચમું પરાભવ નામનું છે. તેમાં પહેલાં બે વર્ષ પ્રભતે પ્રસન્ન રાખનાર છે, ત્રીજું વર્ષ ઘણું અનિષ્ટ છે અને પાછલાં બે વર્ષ મધ્યમ છે. તેમાં અગ્નિ, યુદ્ધ અને રોગથી પ્રભ પીડાય છે અને ગાય બ્રાહ્મણને ભય થાય છે ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥

आद्यः पुवङ्गो नवमे युगेऽब्दः स्यात्कीलकोऽन्यः परतश्च सौम्यः ।

साधारणो रोधकृदित्यथाऽब्दः शुभप्रदौ कीलकसौम्यसंज्ञौ ॥ ४३ ॥

कष्टः पुवङ्गो बहुशः प्रजानां साधारणेऽल्पं जलमीतयश्च ।

यः पञ्चमो रोधकृदित्यथाऽब्दश्चित्रं जलं तत्र च सस्यसम्पत् ॥ ४४ ॥

ચંદ્રનામના નવમા યુગમાં પહેલું વર્ષ પ્લવંગ, બીજું કિલક, ત્રીજું સૌમ્ય, ચોથું સાધારણ અને પાંચમું રોધકૃત છે, તેમાં કિલક અને સૌમ્ય શુભ છે, પ્લવંગ વર્ષ પ્રભતે અનેક પ્રકારથી અશુભકરી છે. સાધારણ નામના વર્ષમાં વૃષ્ટિ થોડી થાય છે અને ઉદર તીડ વિગેરેનો ઉપદ્રવ થાય છે. રોધકૃત નામના પાંચમા વર્ષમાં કોઈ જગોએ વૃષ્ટિ થાય છે અને કોઈ જગોએ નથી થતી, તોપણ ખેતી સારી થાય છે. ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥

इन्द्राऽग्निदैवं दशमं युगं यत् तत्राऽऽद्यमब्दं परिधाविसंज्ञम् ।

प्रमाद्यथाऽऽनन्दमतः परं यत् स्याद्राक्षसं चाऽनलसंज्ञितं च ॥ ४५ ॥

પરિધાવિનિ મધ્યદેશનાશો નૃપહાનિર્જલમલ્પમગ્નિકોષઃ ।

અલસસ્તુ જનઃ પ્રમાદિસંજ્ઞે ડમરં રક્તકપુષ્પવીજનાશઃ ॥ ૪૬ ॥

તત્પરઃ સકલલોકનન્દનો રાક્ષસઃ ક્ષયકરોઽનલસ્તથા ।

ગ્રીષ્મધાન્યજનનોઽત્ર રાક્ષસો વહ્નિકોપનરકપ્રદોઽનલઃ ॥ ૪૭ ॥

ધ્રુવ અને અગ્નિ જેના દેવતા છે એવા દશમા યુગમાં પહેલું વર્ષ પરિ-
ધાવિ, બીજું પ્રમાથી, ત્રીજું વિક્રમ, ચોથું રાક્ષસ અને પાંચમું અનળ છે.
પરિધાવિ વર્ષમાં મધ્યદેશનો નાશ થાય છે; રાજનું મૃત્યુ, અદ્યવૃષ્ટિ, અને
અગ્નિનો ભય થાય છે. પ્રમાથી વર્ષમાં લોકો આળસુ થાય છે, યુદ્ધસંહિત કલહ
થાય છે, અને રાતાં કૂલ અને રાતાં બીજવાળી વનસ્પતીઓનો નાશ થાય છે.
વિક્રમનામનું વર્ષ સર્વ લોકોને આનંદકારી છે. રાક્ષસ અને અનલનામનાં વર્ષ
સર્વલોકોનો નાશ કરે છે તથા તે વર્ષમાં ગ્રીષ્મઋતુનાં ધાન્ય યવ અને ધઉં
વિગેરે થાય છે. અનલનામના વર્ષમાં અગ્નિનો ભય અને મરડી થાય
છે. ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥

एकादशे पिङ्गलकालयुक्तसिद्धार्थरौद्राः खलु दुर्मतिश्च ।

આઘે તુ વૃષ્ટિર્મહતી સચોરા શ્વાસો હનૂકમ્પયુતથ્વ કાસઃ ॥ ૪૮ ॥

यत्कालयुक्तं तदनेकदोषं सिद्धार्थसंज्ञे बहवो गुणाश्च ।

રૌદ્રોઽતિરૌદ્રઃ ક્ષયકૃત્પ્રદિષ્ટો યો દુર્મતિર્મધ્યમવૃષ્ટિકૃત્સઃ ॥ ૪૯ ॥

અશ્વિનિકુમારના આશ્વિનનામે અગિઆરમાં યુગમાં પહેલું વર્ષ પિંગલ,
બીજું કાલયુક્ત, ત્રીજું સિદ્ધાર્થ, ચોથું રૌદ્ર, તે પાંચમું દુર્મતિ નામનું વર્ષ છે.
તેમાં પહેલા વર્ષમાં વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે, ચોરનો ભય અને શ્વાસરોગ વૃદ્ધિ
પામે છે તથા દાઢી કંપ અને ખાંસીના રોગો વધે છે. કાળયુક્ત નામના
વર્ષમાં અનેક પ્રકારના દોષ થાય છે અને સિદ્ધાર્થ વર્ષમાં ઘણા ગુણો વધે
છે. રૌદ્ર વર્ષ અતિઅશુભ ક્ષણકારી છે અને પ્રજાનો ક્ષય કરે છે. દુર્મ-
તિમાં વૃષ્ટિ સામાન્ય થાય છે. ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥

भाग्ये युगे दुन्दुभिसंज्ञमाद्यं ससप्तवृद्धिं महतीं करोति ।

उद्गारिसंज्ञं तदनु क्षयाय नरेश्वराणां विषमा च वृष्टिः ॥ ૫૦ ॥

रक्ताक्षमब्दं कथितं तृतीयं यस्मिन् भयं दंष्ट्रिकृतं गदाश्च ।

क्रोधं बहुक्रोधकरं चतुर्थं राष्ट्राणि शून्यीकुरुते विरोधैः ॥ ૫૧ ॥

ક્ષયમિતિ યુગસ્યાઽન્યસ્યાઽન્યં વહુક્ષયકારકં

જનયતિ ભયં તદ્વિપ્રાણાં કૃષીવલવૃદ્ધિદમ્ ।

ઉપચયકરં વિદ્શૂદ્રાણાં પરસ્વહતાં તથા

કથિતમશ્વિલં પથ્યન્દે યત્તદત્ર સમાસતઃ ॥ ૫૨ ॥

ભગદેવના ભાગ્યનામના આરમા યુગમાં પહેલું વર્ષ દુન્દુભિ છે, તેમાં ધાન્યની ઘણી વૃદ્ધિ થાય છે, ખીજું વર્ષ ઉદગારી છે; તેમાં રાગઓનો નાશ થાય છે, વૃષ્ટિ વિસમ થાય છે એટલે કોઈ જગ્યોએ થોડી અને કોઈ જગ્યાએ ઘણી થાય છે, ત્રીજું વર્ષ રક્તાક્ષ છે તેમાં દાઢવાળાં પ્રાણી સર્પ, સુવર વિગેરેથી ભય થાય છે અને રોગ થાય છે, ક્રોધનામના ચોથા વર્ષમાં લોકો ઘણા ક્રોધી થાય છે, તેથી તેઓ ખીજા સાથે વિરોધ કરી દેશો શૂન્ય કરે છે, અને આ છેલા યુગના છેલા વર્ષનું નામ ક્ષય છે તે વર્ષ અનેક પ્રકારે લોકોનો ક્ષય કરે છે, આહ્વાણને ભય ઉપજાવે છે, ખેડુતોની વૃદ્ધિ કરનાર છે, અને વૈશ્ય, શૂદ્ર અને પરધન હરનારની વૃદ્ધિ કરે છે. એ પૃષ્ઠચબ્દ નામના ગ્રંથમાં પ્રભવ આદિ સાઠ સંવત્સરનું ફળ કહ્યું છે. તે આહિં બૃહસ્પતિના આરમાં મે સંક્ષેપથી કહ્યું. ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥

અકલ્પાંશુજટિલઃ પૃથુમૂર્તિઃ કુમુદકુન્દસુમસ્ફટિકાઽઽમઃ ।

ગ્રહહતો ન યદિ સત્પથવર્તી હતિકરોઽમરગુર્મનુજાનામ્ ॥ ૫૩ ॥

આરે તરફ નિર્ભળ કિરણથી વ્યાપ્ત, કુમુદ, કુંદ અને સ્ફટિકમણી સરખી ઉજ્જવળ પ્રભાવાળો, ખીજા કોઈ ગ્રહથી પરાભવ નહીં પામેલો, સિંધેરસ્તે ચાલનાર અર્થાત્ ગ્રહ નક્ષત્રની ઉત્તર બાજુએથી જનાર, વિશાળ બિંબયુક્ત ગુરુ સર્વ મનુષ્યોને હિતકારી થાય છે. ॥ ૫૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां बृहस्पतिचा-

रोनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો બૃહસ્પતિઆર નામનો આઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

શુક્રચાર.

નાગગજૈરાવતગોજરદ્વવા મૃગાઽજદહનાઽઽત્યાઃ ।

અશ્વિન્યાઘાઃ કૈશ્વિત્ ત્રિભાઃ ક્રમાદ્વીથયઃ કથિતાઃ ॥ ૧ ॥

શુકની અશ્વિની આદિ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોથી નાગ, ગજ, ઐરાવત, વૃષભ, ગો, જરદ્ગવ, મૃગ, અજ અને દહન એ નવ વિધિઓ કાઠિ આચાર્યોએ^૧ કહી છે. ॥ ૧ ॥

નાગા તુ પવનયામ્યાઽનલાનિ પૈતામહાત્તિભાસ્તિસ્રઃ ।

ગોવીધ્યામશ્વિન્યઃ પૌષ્ણં દ્વે ચાઽપિ ભદ્રપદે ॥ ૨ ॥

જારદ્વ્યાં શ્રવણાત્ શુભં ત્રિભં ચૈવ મૈત્રાઽઽઘમ્ ।

હસ્તવિશાલાત્વાષ્ટ્રાણ્યજેત્યષાઢાદ્વયં દહના ॥ ૩ ॥

સ્વાતી,^૨ ભરણી, અને કૃતિકા એ ત્રણ નક્ષત્ર નાગ વિધિ છે. રોહિણી, મૃગશિર અને આર્દ્રા એ ત્રણ ગજ વિધિ છે, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને અશ્લેષા એ ત્રણ નક્ષત્ર ઐરાવત વિધિ છે. મધા, પૂર્વાશ્લેષુની અને ઉત્તરાશ્લેષુની એ ત્રણ નક્ષત્ર વૃષભ વિધિ છે, રેવતી, અશ્વિની, પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એ ચાર નક્ષત્ર ગો વિધિ છે. શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા એ ત્રણ જરદ્ગવ વિધિ છે, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા અને મૂળ એ ત્રણ નક્ષત્ર મૃગ વિધિ છે, હસ્ત, વિશાખા અને ચિત્રા એ ત્રણ નક્ષત્ર અજ વિધિ છે, અને પૂર્વાષાઢા તથા ઉત્તરાષાઢા એ બે નક્ષત્ર દહન વિધિ છે.^૩ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

તિસ્રસ્તિસ્રસ્તાસાં ક્રમાદુદઙ્ગધ્યયામ્યમાર્ગસ્થાઃ ।

તાસામપ્યુત્તરમધ્યમદક્ષિણદિક્ષવસ્થિતૈકૈકા ॥ ૪ ॥

તે વિધિઓમાં ત્રણ ત્રણ વિધિ ક્રમે કરી ઉત્તર, મધ્ય અને દક્ષિણ માર્ગમાં રહી છે. અર્થાત્ નાગ, ગજ અને ઐરાવત વિધિ એ ત્રણ ઉત્તર

૧ દેવળ મુનિ અને તેના અનુયાયિઓ.

૨ હવે પોતાના મતથી વિધિના વિભાગ કહે છે.

૩ શુક્ર જે નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય તે નક્ષત્રોક્ત વિધિમાં તે રહેલ ગણાય છે. જેમકે સ્વાતિમાં રહેલ શુક્ર નાગ વિધિમાં રહેલ ગણાય છે તે પ્રમાણે.

માર્ગમાં છે, વૃષભ, ગો અને જરહગવ વિધિ એ ત્રણ મધ્ય માર્ગમાં છે અને મૃગ અજ અને દહન એ ત્રણ વિધિ દક્ષિણ માર્ગમાં છે, તેમાં પણ એક એક વિધિ ઉત્તર, મધ્ય અને દક્ષિણમાં રહી છે. અર્થાત્ પહેલી ત્રણ વિધિ-ઓમાં નાગ વિધિ ઉત્તરોત્તર છે, ગજ વિધિ ઉત્તર મધ્યા છે, અને ઐરાવત વિધિ ઉત્તરદક્ષિણ છે. “એ રીતે બીજી પણ જાણવી.” ॥ ૪ ॥

વીથીમાર્ગાનપરે કથયન્તિ યથાસ્થિતા મમાર્ગસ્ય ।

નક્ષત્રાણાં તારા યામ્યોત્તરમધ્યમાસ્તદ્વત્ ॥ ૫ ॥

દ્રાઈ આચાર્યો કહે છે કે વિધિમાર્ગ નક્ષત્રમાર્ગ જેવાજ છે અને તેજ રીતે નક્ષત્રોના તારા દક્ષિણ ઉત્તર અને મધ્યમાં રહ્યા છે. અર્થાત્ નક્ષત્રની દક્ષિણ બાજુના તારા દક્ષિણમાર્ગ, ઉત્તરના તારા ઉત્તરમાર્ગ અને મધ્યના તારા મધ્યમાર્ગના છે અથવા નક્ષત્રના દક્ષિણ ભાગોમાં રહેલા ગ્રહો દક્ષિણમાર્ગસ્થ છે અને ઉત્તરમાં રહેલા ઉત્તરમાર્ગસ્થ તથા નક્ષત્રની મધ્યમાં રહેલા ગ્રહો મધ્યમાર્ગસ્થ છે. ॥ ૫ ॥

ઉત્તરમાર્ગો યામ્યાઽઽદિ નિગદિતો મધ્યમસ્તુ માર્ગ્યાઽઽચઃ ।

દક્ષિણમાર્ગોઽપાઢાઽઽદિ કૈશ્વિદેવં કૃતા માર્ગાઃ ॥ ૬ ॥

દ્રાઈ આચાર્યે આ પ્રમાણે માર્ગોના વિભાગ કર્યો છે કે:-ભરણીથી નવ નક્ષત્ર ઉત્તરમાર્ગ છે. પૂર્વાષાઢ્યુનીથી નવ નક્ષત્ર મધ્યમાર્ગ છે અને પૂર્વા-પાઢ્યી નવ નક્ષત્ર દક્ષિણમાર્ગ છે. ॥ ૬ ॥

જ્યોતિષમાગમશાસ્ત્રં વિપ્રતિપત્તૌ ન યોગ્યમસ્માકમ્ ।

સ્વયમેવ વિકલ્પયિતું કિં તુ વહૂનાં મતં વક્ષ્યે ॥ ૭ ॥

જ્યોતિષ આગમ શાસ્ત્ર છે, માટે તેના મતભેદમાં અમુક સાહે અને અમુક સાહે નહીં, અથવા વિકલ્પ કરવો અમને યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ લખનારા મુનિ ત્રિદાળદર્શી હતા તેથી તેમાંના ઘણાનો મત હું કહીશ. ॥ ૭ ॥

ઉત્તરવીથિષુ શુક્રઃ સુભિક્ષશિવકૃદ્વતોઽસ્તમુદયં વા ।

મધ્યાસુ મધ્યફલદઃ કષ્ટફલો દક્ષિણસ્થાસુ ॥ ૮ ॥

નાગઆદિ ત્રણ ઉત્તર વિધિઓમાં રહેલો શુક્ર ઉદય અથવા અસ્ત પામે તો મુકાળ અને કલ્યાણકારી છે અને વૃષભઆદિ મધ્ય ત્રણ વિધિઓમાં રહેલો શુક્ર ઉદય વા અસ્ત પામે તો મધ્યમ ફળ આપે છે, ને મૃગઆદિ ત્રણ દક્ષિણ વિધિઓમાં રહેલો શુક્ર ઉદય વા અસ્ત પામે તો અનિષ્ટ ફળ-હતા છે ॥ ૮ ॥

અત્યુત્તમોત્તમોનં સમમધ્યન્યૂનમધમકષ્ટફલમ્ ।

કષ્ટતમં સૌમ્યાઽઽચાસુ વીથિષુ યથાક્રમં બ્રૂયાત્ ॥ ૯ ॥

ઉત્તરથી આદિ લઈ અર્થાત્ નાગવિથિથી આરંભી ક્રમથી અતિઉત્તમ, ઉત્તમ, કિંચિત્ ઉત્તમ, સમ, મધ્યમ, કંઈક મધ્યમ, અધમ, કષ્ટ અને અતિ-કષ્ટ એ નવ પ્રકારનાં ફળ શુકના ઉદયના અસ્તને અનુસારે નવ વિથિમાં બણવાં. ॥ ૯ ॥

ભરણીપૂર્વં મળ્ડલમૃક્ષચતુષ્કં સુભિક્ષકરમાદ્યમ્ ।

વજ્રાઽઽક્ષમહિષવાહિકકલિઙ્ગદેશેષુ ભયજનનમ્ ॥ ૧૦ ॥

ભરણીથી^૧ ચાર નક્ષત્ર શુકનું પ્રથમ મંડળ કહેવાય છે; તે સુકાળકર્તા અને બંગ, અંગ, મહિષ, બાહલિક અને કલિંગ દેશમાં ભય ઉપજાવનાર છે. ॥૧૦॥

અત્રોદિતમારોહેદ્ ગ્રહોઽપરો યદિ સિતં તતો હન્યાત્ ।

મદ્રાઽશ્વશૂરસેનકયૌધેયકકોટિવર્ષનૃપાન્ ॥ ૧૧ ॥

એ પ્રથમ મંડળમાં રહેલો શુક ઉદય વા અસ્ત પામે અને બીજો ગ્રહ તેની આગળ રહ્યો હોય તો ભદ્રાશ્વ, સુરસેન, યૌધેયક, અને કોટિ વર્ષના રાજાઓનો નાશ કરે છે. ॥ ૧૧ ॥

ભચતુષ્ટયમાર્દ્રાઽઽચં દ્વિતીયમમિતાઽમ્બુ સસ્યસમ્પત્યૈ ।

વિપ્રાણામશુભકરં વિશેષતઃ ક્રૂરચેષ્ટાનામ્ ॥ ૧૨ ॥

અન્યેનાઽત્રાઽઽક્રાન્તે મ્લેચ્છાઽઽટવિકાઽઽશ્વજીવિગોમન્તાન્ ।

ગોનર્દનીચશૂદ્રાન્ વૈદેહાંશ્ચાઽનયઃ સ્પૃશતિ ॥ ૧૩ ॥

આર્દ્રાઆદિ ચાર નક્ષત્ર શુકનું બીજું મંડળ કહેવાય છે, તેમાં ઘણી વૃષ્ટિ થવાથી ખેતી સારી થાય છે, બ્રાહ્મણોને તે અનિષ્ટકારી છે તથા ઘણું કરી ક્રૂર સ્વભાવવાળાઓને પણ પિડાકારક છે. એ મંડળમાં રહેલા શુકનો બીજો કોઈ ગ્રહ રોધ કરે તો મ્લેચ્છ, વનવાસી ભીક્ષુ અને શ્વાનથી જીવનાર તથા ઘણા ગાયો રાખનાર, ગોનર્દ દેશના રહેનારા, નીચ મનુષ્યો, શૂદ્રો અને મિથિલા દેશવાસીઓને મહાન અન્યાય ને ઉપદ્રવો પીડે છે ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥

વિચરન્ મઘાઽઽદિપશ્ચક્રમુદિતઃ સસ્યપ્રણાશકૃચ્છુક્રઃ ।

ક્ષુત્તસ્કરભયજનનો નીચોન્નતિસઙ્કરકરશ્ચ ॥ ૧૪ ॥

પિત્ર્યાદ્યેઽવષ્ટવ્થો હન્યન્યેનાવિકાઞ્ચવરશુદ્રાન્ ।

પુણ્ડ્રાઽપરાઽન્યશૂલિકવનવાસિદ્રવિડસામુદ્રાન્ ॥ ૧૬ ॥

માધ્યાઆદિ પાંચ નક્ષત્ર શુક્રતું ત્રીજું મંડળ કહેવાય છે, તેમાં રહેલો શુક્ર ઉદય પામે તો ખેતીનો નાશ થાય છે અને દુકાળ તથા ચોરનો ભય થાય છે. નીચ પુરૂષોની ચડતી થાય છે, અને બ્રાહ્મણુઆદિ વર્ણોનો પરસ્પર સંકર (દીન જાતીથી ભેળસેળવાળી પ્રજોત્પત્તિ) થાય છે અને તે મંડળમાં રહેલો શુક્ર ખીજા ગ્રહોથી શેષ પામ્યો હોય તો તે ઘેટાના સમૂહ, સખર, શૂદ્ર, પુંડ્ર, અપ્રાંસ, શલિક, વનવાસી, દ્રવિડ અને સમુદ્રતટે રહેનારાઓનો નાશ કરે છે. ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥

સ્વાત્યાઘં મત્રિતયં મળ્ડલમેતચ્ચતુર્થમભયકરમ્ ।

વ્રહ્મક્ષત્રસુભિક્ષાઽભિવૃદ્ધયે મિત્રભેદાય ॥ ૧૬ ॥

અત્રાઽઽક્રાન્તે મૃત્યુઃ કિરાતર્ભતુઃ પિનષ્ટિ ચેક્ષ્વાકૂન્ ।

પ્રત્યન્તાઽવન્તિપુલિન્દતઙ્ગણાઞ્છૂરસેનાંશ્ચ ॥ ૧૭ ॥

સ્વાતિઆદિ ત્રણ નક્ષત્ર શુક્રતું ચોથું મંડળ કહેવાય છે. તે પ્રજાનો નિર્ભય-કર્તા અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી તથા સુકાળની વૃદ્ધિકર્તા છે, ને પરસ્પર મિત્રોમાં કૂટ પડાવનાર છે. એ મંડળમાં રહેલા શુક્રને જો ખીજો ગ્રહ શેષે તો કિરાતના માલેકતું મૃત્યુ થાય છે, અને ઇક્ષ્વાકુ કુળ અને પ્રચંત દેશ, અવંતી, (માલવ) પુલિંદ, તંગણ અને સુરશેનના લોકોને મૃણુ કરી નાખે છે. ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥

જ્યેષ્ઠાઽઘં પશ્ચર્ષં શુત્તસ્કરરોગદં પ્રવાધયતે ।

કાશ્મીરાઽઽશ્મકમત્સ્યાન્ સચારુદેવીનવન્તીંશ્ચ ॥ ૧૮ ॥

આરોહેઽત્રાઽઽમીરાન્ દ્રવિડાઽઽમ્વઘ્નિર્ગતસૌરાષ્ટ્રાન્ ।

નાશયતિ સિન્ધુસૌવીરકાંશ્ચ કાશીશ્વરસ્ય વધઃ ॥ ૧૯ ॥

જ્યેષ્ઠઆદિ પાંચ નક્ષત્ર શુક્રતું પાંચમું મંડળ કહેવાય છે. તે દુકાળ, ચોર અને રોગનો ભય ઉપજાવે છે અને કાશ્મીર, અરમઝ અને મધ્ય દેશનાવાસી તથા ચાંદ્રેવી નદીના તટપર રહેનારા અને અવંતી દેશવાસીને પણ ખીડા કરે છે. તે મંડળમાં રહેલા શુક્રનો ખીજો ગ્રહ શેષ કરે તો તે આભિર, દ્રવીડ, અંબટ, ત્રીગર્ત, સૌરાષ્ટ્ર, સિંધુ અને સૌવિરનાં લોકોનો નાશ કરે છે તથા કાશીના રાજાનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥

ષઠ્ઠં ષણ્ણક્ષત્રં શુભમેતન્મળ્ડલં ધનિષ્ઠાઽઽચમ્ ।

મૂરિધનગોકુલાઽઽકુલમનલ્પધાન્યં ક્વચિત્ સમયમ્ ॥૨૦॥

અત્રાઽઽરોહે શૂલિકગાન્ધારાઽવન્તયઃ પ્રપીઙ્યન્તે ।

વૈદેહવધઃ પ્રત્યન્તયવનશકદાસપરિવૃદ્ધિઃ ॥ ૨૧ ॥

ધનિષ્ઠાઆદિ છ નક્ષત્ર શુક્રનું છઠું મંડળ કહેવાય છે, તે શુભ છે, ધન તથા ગાયોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી અનાજ ઘણું પાકે છે ને કોઈ કોઈ સ્થળે ભય થાય છે. તે મંડળમાં રહેલા શુક્રનો ખીજો ગ્રહ રોધ કરે તો શૂલિક, ગાંધાર અને અવંતિ દેશના લોકો પીડા પામે છે અને વિદેહવાસી મરણ પામે છે. અને પ્રત્યંત યવન, શક અને દાસની વૃદ્ધિ થાય છે ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥

અપરસ્યાં સ્વાત્યાઘં જ્યેષ્ઠાઽઽચં ચાઽપિ મળ્ડલં શુભદમ્ ।

પિત્ર્યાઘં પૂર્વસ્યાં શેષાણિ યથોક્તફલદાનિ ॥ ૨૨ ॥

સ્વાતીઆદિ અને જ્યેષ્ઠાઆદિ નક્ષત્રનાં મંડળમાં શુક્ર ઉદય પામે તો પશ્ચિમ દિશામાં શુભકર્તા છે. અને મધ્યા નક્ષત્રઆદિ મંડળમાં શુક્ર ઉદય પામે તો પૂર્વ દિશામાં સાઈ ફળ આપે છે. બાકી રહેલાં મંડળનું ફળ પહેલાં કહેલું છે તે પ્રમાણે થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

દૃષ્ટોઽનસ્તગતેઽર્કે મયકૃત્ ક્ષુદ્રોગકૃત્ સમસ્તમહઃ ।

અર્દ્ધદિવસં ચ સેન્દુર્નૃપવલપુરમેદકૃચ્છુક્રઃ ॥ ૨૩ ॥

સૂર્યાસ્ત થયાવિના શુક્ર દેખાય તો ભયકર્તા છે; આખો દિવસ દેખાય તો દુઝાળ અને રોગની વૃદ્ધિ કરે છે; મધ્યાન્હ સમયે ચંદ્રસહિત શુક્ર દેખાય તો રાજા, તેની સેના અને નગર (ના લોકો) માં માંહોમાંહે ફૂટ પડે છે. ॥૨૩॥

મિન્દન્ ગતોઽનલર્ક્ષં કૂલાઽતિક્રાન્તવારિવાહાભિઃ ।

અવ્યક્તતુઙ્ગનિમ્ના સમા સરિદ્ધિર્ભવતિ ધાત્રી ॥ ૨૪ ॥

-કૃતિકા નક્ષત્રનું ભેદન કરી શુક્ર ગતિ કરે તો એક કાંઠામાં સમાય નહીં એવા પ્રવાહથી વહેતી ભરપૂર નદીના જળથી ઉંચી નીચી સંઘળી પૃથ્વી ઢંકાઈ જઈ જળમય દેખાય છે. અર્થાત્ એટલી વૃદ્ધિ થાય કે પૃથ્વી જળમય નજરે પડે છે. ॥ ૨૪ ॥

પ્રાજાપત્યે શકટે મિત્રે કૃત્તેવ પાતકં વસુધા ।

કેશાઽસ્થિશકલશવલા કાપાલમિવ વ્રતં ધત્તે ॥ ૨૫ ॥

શુક રોહિણીશકટને^૧ ભેદી ગમન કરે તો, પાપ કરીને, પ્રાયશ્ચિત્ત કરેતી હોય તેમ પૃથ્વી, વાળ અને હાડકાંથી વ્યાપ્ત થઈ કાપાલિક વૃતને ધારણ કરેતી હોય નહીં ! તેમ દેખાય છે. સારાંશ કે ધણા જીવ મરવાથી પૃથ્વી કેશ અને હાડકાંથી ટંકાઈ જાય છે. ॥ ૨૫ ॥

સૌમ્યોપગતો રસસસ્યસઙ્ખ્યાયોશના સમુદિષ્ટઃ ।

આર્દ્રાગતસ્તુ કોસલકલિજ્જહા સલિલનિકરકરઃ ॥ ૨૬ ॥

મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં શુક હોય તો મધુરઆદિ રસ અને ખેતીની હાની કરેછે. આર્દ્રા નક્ષત્રમાં શુક હોય તો કોશલ અને કલિંગ દેશનો નાશ કરેછે તથા વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

અશ્મકવૈદર્ભાણાં પુનર્વસુસ્યે સિતે મહાનનયઃ ।

પુષ્યે પુષ્ટા વૃષ્ટિર્વિદ્યાધરગણવિમર્દશ્ચ ॥ ૨૭ ॥

શુક પૂનર્વસુ નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય તો અશ્મક, અને વૈદર્ભ દેશમાં મોટો ઉપદ્રવ થાય છે. પુષ્ય નક્ષત્રપર આવ્યો હોય તો પુષ્કળ વૃષ્ટિ થાય છે અને વિદ્યાધરોનો સંગ્રામમાં પરાજય થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

આશ્લેષાસુ મુજઙ્ગમદારુણપીઢાવહશ્ચરજ્જુક્રઃ ।

મિન્દન્ મઘાં મહામાત્રદોષકૃદ્ધૂરિવૃષ્ટિકરઃ ॥ ૨૮ ॥

અશ્લેષા નક્ષત્રમાં શુક રહ્યો હોય તો લોકોને સર્પથી ભયંકર પીડા થાય છે. મઘા નક્ષત્રને શુક ભેદે તો હાથીના મહાવતોને દોષકર્તા છે તથા વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

માગ્યે શવરપુલિન્દ્રમધ્વંસકરોઽમ્બુનિવહમોક્ષાય ।

અર્યમ્ણે કુરુજાઙ્ગલપાશ્ચાલઘ્નઃ સલિલદાયી ॥ ૨૯ ॥

શુક પૂર્વાશ્લઘ્નનીમાં રહ્યો હોય તો શવર અને પુલિન્દ્ર જાતના ભી-હોનો નાશ કરેછે અને વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે. ઉત્તરાશ્લઘ્નનીમાં રહેલો શુક, કુરુ, જંગલ અને પંચાળ દેશના રહેનારાઓનો નાશ કરે છે. ॥ ૨૯ ॥

કૌરવચિત્રકરાણાં હસ્તે પીઢા જલસ્ય ચ નિરોધઃ ।

કૂપકૃદ્દણ્ડજપીઢા ચિત્રાસ્યે શોભના વૃષ્ટિઃ ॥ ૩૦ ॥

હસ્ત નક્ષત્રમાં રહેલો શુક કુરુવંશના લોકો અને ચિતારાઓને પીડા કરે

૧ વૃષભ રાશિના સત્તર અંશપર ગ્રહ રહેલો હોય અને તે વખતે તેનું દક્ષિણ રાર બે અંશથી અધિક હોય તો તે ગ્રહ રોહિણીશકટનું ભેદન કરી શકેછે.

રહે. તથા વૃષ્ટિનો અટકાવ કરે છે. ચિત્રામાં રહેલો શુક ડૂબા કરનાર અને પ-
ક્ષીઓને પીડાકર્તા થાય છે તથા વૃષ્ટિકર્તા થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

સ્વાત્મા પ્રભૂતવૃષ્ટિર્દૂતવણિશાવિકાન્ સ્પૃશત્યનયઃ ।

ऐन्द्राऽग्नेऽपि सुवृष्टिर्वणिजां च भयं विजानीयात् ॥ ૩૧ ॥

સ્વાતીમાં શુક રહ્યો હોય તો વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે, અને દૂત, વૈશ્ય અને
નાવિકને ઉપદ્રવ થાય છે. વિશાખામાં શુક હોય તો વૃષ્ટિ સારી થાય અને વૈ-
શ્યોને ભય થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

મૈત્રે ક્ષત્રવિરોધો જ્યેષ્ઠાયાં ક્ષત્રમુખ્યસન્તાપઃ ।

मौलिकभिषजां मूले त्रिष्वपि चैतेष्वनावृष्टिः ॥ ૩૨ ॥

અનુરાધામાં શુક હોય તો ક્ષત્રીઓમાં વિરોધ થાય છે, જ્ઞેષ્ઠામાં શુક
હોય તો ક્ષત્રીના મુખ્યવર્ગને સંતાપ થાય છે, મૂળમાં શુક હોય તો મૂળ
વેચનાર અને વૈધને પીડા થાય છે. એ ત્રણે નક્ષત્રમાં શુક હોય તો વૃષ્ટિ
થતી નથી. ॥ ૩૨ ॥

આપ્યે સલિલજપીઢા વિશ્વેશે વ્યાધયઃ પ્રકુપ્યન્તિ ।

श्रवणे श्रवणव्याधिः पाषण्डिभयं धनिष्ठासु ॥ ૩૩ ॥

પૂર્વાષાઢમાં શુક હોય તો જળના જીવ અને જળથી ઉત્પન્ન થયેલા દ્ર-
વ્યથી લોકોને પીડા થાય છે, અથવા જળના જીવો પીડાય છે. ઉત્તરાષાઢમાં
શુક હોય તો બહુ રોગ થાય છે અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં શુક હોય તો કાનના
રોગ વૃદ્ધિ પામે છે, ધનિષ્ઠામાં શુક હોય તો, લોકોને વેદવિરોધ પામ્પડી-
ઓથી ભય થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

શતભિષજિ શૌણ્ડિકાનામજૈકપે દ્યૂતજીવિનાં પીડા ।

कुरुपाञ्चालानामपि करोति चाऽस्मिन् सितः सलिलम् ૩૪

શતભિષામાં શુક હોય તો મધ બનાવનારને પીડા થાય છે, અને પૂર્વા-
ભાદ્રપદમાં હોય તો જીગારીઓને પીડા થાય છે, અને કુરૂદેશ તથા પાંચાલ
દેશના વાસીઓ પીડા પામે છે તથા વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

આહિર્બુદ્ધ્યે ફલમૂલતાપકૃદ્યાયિનાં ચ રેવત્યામ્ ।

अश्विन्यां हयपानां याम्ये तु किरातयवनानाम् ॥ ૩૫ ॥

શુક ઉત્તરાભાદ્રપદમાં રહેલો હોય તો કૃળ મૂળનો નાશ કરે છે, રેવ-

તીમાં હોય તો યાત્રા કરનાર પીડાય છે. અશ્વિનિમાં હોય તો ઘોડાના માલેક પીડાય છે અને ભરણીમાં હોય તો કિરાત અને યવનોને પીડા કરે છે. ॥ ૩૫ ॥

चतुर्दशे पञ्चदशे तथाऽष्टमे तमिस्रपक्षस्य तिथी भृगोः सुतः ।

યદા વ્રજેદર્શનમસ્તમેતિ વા તદા મહી વારિમયીવ લક્ષ્યતે ૩૬
દૃષ્ટુપક્ષની ચૌદશ, અમાસ અને આઠમને દહાડે શુક્રનો ઉદય વા અસ્ત હોય તો ધણી વૃષ્ટિ થવાથી પૃથ્વી જળમય દેખાય છે. ॥ ૩૬ ॥

गुरुर्भृगुश्चाऽपरपूर्वकाष्ठयोः

परस्परं सप्तमराशिगौ यदा ।

तदा प्रजा रुग्भयशोकपीडिता

न वारि पश्यन्ति पुरन्दरोज्झितम् ॥ ૩૭ ॥

ગુરુ અને શુક્ર એ બેમાંથી એક પશ્ચિમદિશાએ અને બીજો પૂર્વમાં હોય ને અન્યોન્યથી સાતમી રાશિપર રહ્યા હોય તો રોગ શોક અને ભયથી પ્રજા પીડાય છે તથા વર્ષાદ થતો નથી. ॥ ૩૭ ॥

यदा स्थिता जीवबुधाऽऽरसूर्यजाः

सितस्य सर्वेऽग्रपथाऽनुवर्तिनः ।

नृनागविद्याधरसङ्गरास्तदा

भवन्ति वाताश्च समुच्छ्रिताऽन्तकाः ॥ ૩૮ ॥

न मित्रभावे सुहृदो व्यवस्थिताः

क्रियासु सम्यग् રતા દ્વિજાતયઃ ।

ન ચાઽલ્પમપ્યમ્બુ દ્દાતિ વાસવો

મિનત્તિ વજ્રેણ શિરાંસિ ભૂમૃતામ્ ॥ ૩૯ ॥

ને ગુરુ, બુધ, મંગળ અને શનિ એ ચારે ગ્રહ શુક્રની આગળ ચાલે તો મનુષ્ય, નાગ અને વિદ્યાધરોને પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે, અને પર્વત વૃક્ષ વિગેરે ઉંચા પદાર્થોને નીચે પાડે એવો પ્રયત્ન વાયુ વાય છે, તથા મિત્રો પણ, સ્નેહભાવમાં સ્થિર રહેતા નથી. આદ્યણો અગ્નિહોત્ર વિગેરે ક્રિયાઓમાં સારી રીતે પ્રીતિવાળા થતા નથી; જરાપણ વર્ષાદ થતો નથી અને વિજળીથી પર્વતનાં શિખરો તૂટી પડે છે. ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥

શનૈશ્ચરે મ્લેચ્છવિઢાલકુચ્ચુરાઃ સ્વરા મહિષ્યોઽસિતધાન્યસૂકરાઃ ।

પુલિન્દશૂદ્રાશ્ચ સદક્ષિણાપથાઃ ક્ષયં વ્રજન્ત્યક્ષિમરુદ્ધદોદ્ગમૈઃ ॥૪૦॥

માત્ર શનીજ શુક્રથી આગળ હોય તો, ખીલાડાં, હાથી, ગર્ધવ, ભેંસ, અને કાળાં રંગનાં ધાન્ય, ભૂંડ અને પુર્લિંદ જાતના માણસો શૂદ્ર અને દક્ષિણ દેશવાસીઓ નેત્રરોગ અને વાયુરોગથી નાશ પામે છે. ॥ ૪૦ ॥

નિહન્તિ શુક્રઃ ક્ષિતિજેઽગ્રતઃ પ્રજા હુતાઽશશસ્ત્રશુદવૃષ્ટિતસ્કરૈઃ ।

ચરાઽચરં વ્યક્તમથોત્તરાપથં દિશોઽગ્નિવિદ્યુદ્રજસા ચ પીડયેત્ ॥૪૧॥

મંગળ શુક્રની આગળ હોય તો અગ્નિ, યુદ્ધ, દુકાળ અને ચોરની પીડાથી પ્રજાનો નાશ થાય છે, ચરાચર જગત પીડા પામે છે અને ઉત્તર દિશાવાસી નાશ પામે છે. ચારે દિશામાં વિજળીઓ પડે છે અને રજની વૃષ્ટિથી લોકો દુઃખી થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

વૃહસ્પતૌ હન્તિ પુરઃ સ્થિતે સિતઃ

સિતં સમસ્તં દ્વિજગોસુરાઽઽલયાન્ ।

દિશં ચ પૂર્વાં કરકાસૃજોઽમ્બુદાઃ

ગલે ગદા ભૂરિ ભવેચ્ચ શારદી ॥ ૪૨ ॥

ગુરુ શુક્રથી આગળ હોય તો ઘોળી વસ્તુની અછત થાય છે. બ્રાહ્મણ, ગાય, દેવમંદિર અને પૂર્વ દિશામાં રહેનારા નાશ પામે છે. અને હિમકણ (બરફના કડકા) નો વર્ષાદ થાય છે તથા ગળાના રોગનો ફેલાવ અને શરદ ઋતુની ખેતી સારી થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

સૌમ્યોઽસ્તોદયયોઃ પુરો મૃગુસુતસ્યાઽવસ્થિતસ્તોયકૃદ્

રોગાન્ પિત્તજકામલાં ચ કુરુતે પુષ્પાતિ ચ ગ્રૈષ્મિકમ્ ।

હન્યાત્ પ્રવ્રજિતાઽગ્નિહોત્રિકભિષગ્જ્ઞોપજીવ્યાન્ હયાન્

વૈશ્યાન્ ગાઃ સહ વાહનૈર્નરપતીન્ પીતાનિ પશ્વાદિશમ્ ॥ ૪૩ ॥

શુક્રના ઉદય વા અસ્ત વખતે જો ખુદ આગળ હોય તો વૃષ્ટિ થાય છે, રોગ ફેલાય છે, અને પિત્તથી થતા કમળાના રોગ પેદા થાય છે. ઉનાળુ ધાન્યનો પાક સારો થાય છે, સંન્યાસી, અગ્નિહોત્રી, વૈદ્ય, રંગારા અને તૃત્ય કરી જીવનાર નટ વિગેરે, ઘોડા, વૈશ્ય, ગાય, વાહનસહિત રાજા, પીળી વસ્તુ અને પશ્ચિમદેશવાસી વિગેરે સઘળાનો નાશ થાય છે. ॥ ૪૩ ॥

શિશિભયમનલાભે શસ્ત્રકોપશ્ચ રક્તે
કનકનિકપગૌરે વ્યાધયો દૈત્યપૂજ્યે ।
હરિતકપિલરૂપે શ્વાસકાસપ્રકોપઃ

પતતિ ન સલિલં શ્વાઙ્ગસ્મરૂક્ષાઽસિતાઽઽમે ॥ ૪૪ ॥

ને શુક્રના બિંબનો રંગ અગ્નિસરખો હોય તો અગ્નિનો ભય થાય અને લાલ હોય તો પ્રભામાં યુદ્ધનો ભય થાયછે. કસોટીપર ધસેલાં સોનાની રેખા સરખો શુક્રનો રંગ હોય તો રોગ ફેલાય છે. લીલો હોય તો, શ્વાસ અને ખાંસીનો વધારો કરેછે. ને રાખસરખો ભૂખરો અથવા કાળો શુક્રબિંબનો રંગ હોય તો આકાશમાંથી જળનું બિંદુપણ પડતું નથી. ॥ ૪૪ ॥

દધિકુમુદશશાઙ્ગકાન્તિમૃત્ સ્ફુટવિકસત્કિરણો બૃહત્તનુઃ ।

સુગતિરવિકૃતો જયાઽન્વિતઃ કૃતયુગરૂપકરઃ સિતાઽહ્વયઃ ॥ ૪૫ ॥

દહીં, કુમુદ અને ચંદ્ર સરખી કાંતિવાળો, સ્ફટ વિકાશિત કિરણવાળો, સરલ ગતિવાળો, વિકારરહિત, ખીળ ગ્રહથી પરાભવ નહીં પામેલ, ખીળ ગ્રહ અને નક્ષત્રોથી ઉત્તર બાજુ ચાલનાર વિશાળ બિંબવાળો શુક્ર હોય તો સત્યુગના સરખો સમય પ્રવર્તે છે. અર્થાત્ સધળી પ્રભા ધર્મમાં તત્પર રહે ને સારી વૃદ્ધિ થાય છે. રોગ યુદ્ધ વિગેરે ઉપદ્રવોનો ભય ન થવાથી સર્વે લોકો સુખી રહેછે. ॥ ૪૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शुक्रचारो

नाम नवमोऽध्यायः ।

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો શુક્રચારનામે નવમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શનિચાર.

श्रवणानिलहस्ताऽर्द्राभरणीभाग्योपगः सुतौर्ऽर्कस्य ।

प्रचुरसलिलोपगृहां करोति धार्त्रीं यदि स्निग्धः ॥ ૧ ॥

શ્રવણ, સ્વાતી, હસ્ત, આર્દ્રા, ભરણી અને પૂર્વાશ્વિની નક્ષત્રને વિષે રહેલો શનિ, રક્ષ ન થતાં સ્નિગ્ધ વર્ણ હોય તો સધળી પૃથ્વીને જળથી વ્યાપ કરેછે. ॥ ૧ ॥

અહિવરુણપુરન્દરદેવતેષુ સુક્ષેમકૃત્ન ચાડતિ જલમ્ ।

ક્ષુચ્છત્ત્રાડવૃષ્ટિકરો મૂલા પ્રત્યેકમપિ વક્ષ્યે ॥ ૨ ॥

આશ્લેષા, શતભિષા અને જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં શનિ હોય તો પ્રજાને કલ્યાણકારી છે; પરંતુ તે વેળા વૃષ્ટિ ઘણી થતી નથી. મૂળ નક્ષત્રમાં શનિ હોય તો દુકાળ અને યુદ્ધનો ભય કરેછે. ॥ ૨ ॥

તુરગતુરગોપચારકકવિવૈદ્યાડમાત્યહાડકજોડશ્વિગતઃ ।

યામ્યે નર્તકવાદકગેયજ્ઞક્ષુદ્રનૌકૃતિકાન્ ॥ ૩ ॥

શનિ અશ્વિની^૧ નક્ષત્રમાં હોય તો ઘોડા તથા તેના ઉપચારક મનુષ્યો, કવિ, વૈદ્ય અને રાજ્યમંત્રિ વિગેરે નાશ પામે છે. ભરણીપર શનિ હોય તો, નાચનાર, વાજાંત્ર વગાડનાર, ગવૈયાઓ અને તુચ્છ સ્વભાવનાં માણસો તથા નિશાદ લોકો નાશ પામે છે. ॥ ૩ ॥

વહુલાસ્યે પીઙ્ચન્તે સૌરેડમ્યુપજીવિનશ્ચ ભૂપાશ્ચ ।

રોહિણ્યાં કોસલમદ્રકાશિપાશ્ચાલશાકટિકાઃ ॥ ૪ ॥

કૃતિકા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો અશ્વિથી જીવનાર લોકાર, સેનાર વિગેરે અને સેનાપતિ પીડા પામેછે. રોહિણીપર હોય તો કાશલ, મદ્ર અને પંચાલમાં રહેનાર તથા ગાડીથી જીવનારાઓ મરણ પામેછે. ॥ ૪ ॥

મૃગશિરસિ વત્સયાજકયજમાનાર્યજનમધ્યદેશાશ્ચ ।

રૌદ્રસ્યે પારતરામઠતૈલિકરજકચૌરાશ્ચ ॥ ૫ ॥

શનિ મૃગશર નક્ષત્રપર હોય તો વત્સ દેશનાવાસી, યજ્ઞ કરનાર અને કરાવનાર, આર્યજન અને મધ્યદેશ પીડા પામેછે. આર્દ્રાપર શનિ રહ્યો હોય તો પારત અને રામઠ દેશના વાસી લોકો તથા તેલી, ઘોખી, રંગારા અને ચોરો પીડા પામેછે. ॥ ૫ ॥

આદિત્યે પશ્ચનદપ્રત્યન્તસુરાષ્ટ્રસિન્ધુસૌવીરાઃ ।

પુષ્યે ઘાણ્ડિકઘોષિકયવનવણિકિતવકુસુમાનિ ॥ ૬ ॥

પુનર્વસુ નક્ષત્રપર શનિ હોય તો પંચનદ (પંજાબ) સ્થેત્ય દેશ, સૌરાષ્ટ્ર,

૧ હવે પ્રત્યેક નક્ષત્રમાં રહેલા શનિનું ફળ કહેછે.

સિંધુ અને સૌવિરવાસી લોકો પીડા પામે છે. પૂષ્ય નક્ષત્રમાં હોય તો ઘંટા બ-
ળવનાર અને ઘોષિક અર્થાત્ ઉપદેશ કરનારાઓ તથા વક્તાઓ અથવા છઠી-
દાર કે ઘોષમાં રહેનાર લોકો, યવનો, વૈશ્ય અને જુગારી તથા વેલનાં પૂષ્ય
પીડા પામે છે. ॥ ૬ ॥

સાર્પે જલરુહસર્પાઃ પિત્રો વાહ્લીકચીનગાન્ધારાઃ ।

શૂલિકપારતવૈશ્યાઃ કોષ્ઠાઽગારાણિ વણિજશ્ચ ॥ ૭ ॥

અશ્વેષા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો જળજીવ અને જળથી ઉત્પન્ન થયેલા
દ્રવ્યો અને સર્પ પીડા પામે છે. મધાપર શનિ હોય તો, આહલિક, ચીન,
ગાંધાર, શલીક, પારત દેશવાસીઓ, વૈશ્ય, કોઠાર અને વ્યાપારીઓ પીડા
પામે છે. ॥ ૭ ॥

ભાગ્યે રસવિક્રયિણઃ પણ્યસ્ત્રીકન્યકા મહારાષ્ટ્રાઃ ।

આર્યમ્ણે નૃપગુહલવણભિક્ષુકામ્બૂનિ તક્ષશિલા ॥ ૮ ॥

પૂર્વાશ્લેષુનિ નક્ષત્રપર શનિ હોય તો રસ વેચનાર, વેશ્યા, કન્યા અને
મહારાષ્ટ્ર દેશમાં રહેનારાઓ, પીડા પામે છે. ઉત્તરાશ્લેષુનીમાં શનિ હોય તો
રાજા, ભિક્ષુક, અને તક્ષશિલ નગરીનાં વાસી પીડા પામે છે. તથા ગોળ, મીઠું
અને પાણીની તંગી રહે છે. ॥ ૮ ॥

હસ્તે નાપિતચાત્રિકચૌરભિષક્ સૂચિકદ્વિષગ્રાહાઃ ।

વન્ધવ્યઃ કૌસલકા માલાકારાશ્ચ પીડ્યન્તે ॥ ૯ ॥

હસ્ત નક્ષત્રપર શનિ હોય તો નાઇ, કુંભાર, તેલી, ચોર, વૈધ, દરજી, હાથી
પકડનાર, વ્યભિચારણી સ્ત્રીઓ, કોશલ દેશવાસી અને માળી પીડા પામે છે. ॥ ૯ ॥

ચિત્રાઽસ્યે પ્રમદાજનલેશ્વકચિત્રજ્ઞચિત્રભાણ્ડાનિ ।

સ્વાત્યાં માગધચરદૂતસૂતપોતપ્લવનટાઘ્યાઃ ॥ ૧૦ ॥

ચિત્રા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો સ્ત્રી, લેખક ને ચિત્રકાર, પીડા પામે છે અને
અનેક પ્રકારના દ્રવ્યની અછત થાય છે. સ્વાતી નક્ષત્રપર શનિ હોય તો મગધ
દેશવાસી, ગુપ્તચાર, કાસદ, કથા કહેનાર પુરાણી અને રથ હાંકનાર તથા વહા-
ણી મુસાફરી કરનારા અને નટ વિગેરે પીડા પામે છે. ॥ ૧૦ ॥

એન્દ્રાઽગ્નાઽસ્યે ત્રૈગર્તચીનકૌલૂતકુઙ્કુમં લાક્ષા ।

સસ્યાન્યથ માંજિષ્ઠં કૌસુંભં ચ ક્ષયં યાતિ ॥ ૧૧ ॥

વિશાખા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો ત્રિગર્ત, ચીન અને કુલુત દેશના વાસી નાશ પામેછે. તથા કેસર, લાખ, મજ્જા, કસુંબી વસ્ત્ર અને ખેતીની અછત થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

મૈત્રે કુલૂતતઙ્ગણસકાશ્મીરાઃ સમન્ત્રિચક્રચરાઃ ।

ઉપતાપં યાન્તિ ચ ઘાણ્ટિકા વિભેદશ્ચ મિત્રાણામ્ ॥ ૧૨ ॥

અનુરાધા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો કુલુત, તંગણ, ખેશ અને કાશ્મીરના રહેનારાઓ, રાજમંત્રીઓ, કુંભાર, તેલી અને ઘંટા બજાવનાર વિગેરે પીડાય છે. અને મિત્રોમાં માહોમાંહે દ્વેષ થાયછે. ॥ ૧૨ ॥

જ્યેષ્ઠાસુ નૃપપુરોહિતનૃપસત્કૃતશૂરગણકુલશ્રેણ્યઃ ।

મૂલે તુ કાશિકોસલપાશ્ચાલફલૌષધીયોધાઃ ॥ ૧૩ ॥

જેઠા નક્ષત્રમાં શનિ હોય તો રાજ તેમના પુરોહિત તથા રાજ્યે સ્વીકાર કરેલા પુરૂષો, શૂરાઓ, કુલિન અને સરખી જાતીના પુરૂષો પીડા પામેછે. મૂળ નક્ષત્રપર શનિ હોય તો કાશી, કાશલ અને પંચાળ દેશનાવાસી અને યુદ્ધમાં કુશળ પુરૂષો પીડાય છે તથા ઈળ અને ઔષધીઓની અછત થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

આપ્યેઽન્નવજ્ઞકોસલગિરિવ્રજા મગધપુન્ડ્રમિથિલાશ્ચ ।

ઉપતાપં યાન્તિ જના વસન્તિ ચે તામલિપ્ત્યાં ચ ॥ ૧૪ ॥

પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો અંગ, બંગ, કાશલ, ગીરિવ્રજ (પહાડી મુલકો) મગધ, પુંડ્ર અને મિથિલાવાસી તથા તામ્રલીલા નગરીમાં રહેનારાઓ પરીતાપ પામેછે. ॥ ૧૪ ॥

વિશ્વેશ્વરેઽર્કપુત્રશ્ચરન્દશાર્ણાન્નિહન્તિ યવનાંશ્ચ ।

ઉજ્જયનીં શવરાન્ પારિયાત્રિકાન્ કુન્તિભોજાંશ્ચ ॥ ૧૫ ॥

ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો દશાર્ણ દેશવાસી, યવન, ઉજ્જયની પુરીમાં રહેનારા, શયર અને પારિયાત્ર પર્વત તથા કુંતીભોજ દેશમાં રહેનારાઓ નાશ પામેછે. ॥ ૧૫ ॥

શ્રવણે રાજાઽધિકૃતાન્વિપ્રાગ્ધ્યભિષક્ પુરોહિતકલિજ્ઞાન્ ।

વસુમે મગધેશજયો વૃદ્ધિશ્ચ ધનેષ્વધિકૃતાનામ્ ॥ ૧૬ ॥

શ્રવણ નક્ષત્રપર શનિ હોય તો રાજના અધિકારી, ઉત્તમ બ્રાહ્મણ, વૈધ, વૃ. ૧૨

પુરોહિત અને ક્ષિંગ દેશના રહેનાર પીડા પામે છે. ધનિકા નક્ષત્રપર શનિ હોય તો મગધ દેશનો રાજા જય પામે છે અને ધન ખાતાના અધિકારીઓની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

સાડજે શતભિષજિ ભિષક્ કવિશૌણ્ડિકપણ્યનીતિવાર્તાનામ્ ।

આર્હિર્વુદ્યે નટ્યો યાનકરાઃ સ્ત્રી હિરણ્યં ચ ॥ ૧૭ ॥

સતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્રપર શનિ હોય તો વૈદ્ય કવિ, મધ ખનાવનાર, વ્યાપારી અને નીતિશાસ્ત્રપર આજીવિકા કરનાર પીડા પામે છે. ઉત્તરાભાદ્રપદપર શનિ હોય તો નદીના તટપર રહેનારા, રથ, ગાડી વિગેરે ખનાવનાર, સ્ત્રીઓ અને સૂવર્ણનો નાશ થાય છે, ॥ ૧૭ ॥

રેવત્યાં રાજમૃતાઃ કૌશ્વદ્વીપાડશ્રિતાઃ શરત્સસ્યમ્ ।

શવરાશ્ચ નિષીડ્યન્તે યવનાશ્ચ શનૈશ્ચરે ચરતિ ॥ ૧૮ ॥

રેવતી નક્ષત્રપર શનિ હોય તો રાજાના આશ્રિત પુરૂષો તથા કૌંચ દ્વીપમાં રહેનારા, શરદ્ ઋતુની ખેતી, શબર, અને યવનો પીડા પામે છે. ॥ ૧૮ ॥

યદા વિશાસ્વાસુ મહેન્દ્રમન્ત્રી સુતશ્ચ માનોર્દહનર્ક્ષયાતઃ ।

તદા પ્રજાનામનયોડતિઘોરઃ પુરપ્રભેદો ગતયોર્ભમેકમ્ ॥ ૧૯ ॥

વિશાખાપર શુક્ર અને કૃતિકાપર શનિ હોય તો પ્રજામાં અત્યંત ભયંકર અન્યાય અર્થાત્ અનિતી પ્રવર્તે છે. અને જો શુક્ર તથા શનિ બંને એક નક્ષત્રપર હોય તો, નગરમાં રહેનારાઓને અન્યોન્ય દ્રેષ થાય છે.^૧ ॥ ૧૯ ॥

અળ્લજહા રવિજો યદિ ચિત્રઃ ક્ષુદ્રયકૃદ્યદિ પીતમયૂઃ ।

શસ્ત્રમયાય ચ રક્તસવર્ણો ભસ્મનિભો વહુવૈરકરશ્ચ ॥ ૨૦ ॥

જો શનિનો રંગ વિચિત્ર અર્થાત્ અનેક જાતનો હોય તો પક્ષીઓનો નાશ થાય છે, શનિનો રંગ પીળો હોય તો દુકાળ પડે છે, લાલ રંગ હોય તો યુદ્ધથી ભય થાય છે, ને ભસ્મ સરખો ભૂખરો રંગ હોય તો પ્રજામાં ઘણું વૈર બંધાય છે. ॥ ૨૦ ॥

વૈદ્યૃકાન્તિરમલઃ શુભદઃ પ્રજાનાં

વાળાડતસીકુસુમવર્ણનિભશ્ચ શસ્તઃ ।

૧ દેવલ મુનિ કહે છે કે દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં શુક્ર અને શનિ સાથે રહેલ હોય તો પણ પ્રજામાં ઘણા ઉપદ્રવો થાય છે.

પશ્ચાડપિ વર્ણમુપગચ્છતિ તત્સવર્ણાન્

સૂર્યાડડત્મજઃ ક્ષપયતીતિ મુનિપ્રવાદઃ ॥ ૨૧ ॥

નીલમણી સરખી શનિની કાંતિ હોય, ને ળિંખ નિર્મળ હોય તો પ્રબને સાઈ કૂળ આપે છે અને ળનીપુષ્પ જેવો શ્યામ અથવા અળશીનાં કૂળ સરખું નીલ વર્ણનું શનિળિંખ હોય તો પણ શ્રેષ્ઠ છે. જે રંગનો શનિ હોય તે સરખા રંગવાળા વર્ણનો તે નાશ કરેછે. ઝેમ (ગર્ગાદિ) મુનિઓતું કહેતું છે.^૧ ॥ ૨૧ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां

शनैश्चरचारोनाम दशमोऽध्यायः ।

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો શનિચારનામે દશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

કેતુચાર.

मार्गीयं शिखिचारं पाराशरमसितदेवलकृतं च ।

अन्यांश्च बहून्દृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चारः ॥ ૧ ॥

ગર્ગી, પરાશર, અશિત, દેવલ, કશ્યપ, કાપિપુત્ર, નારદ અને વળ, આદિ ઘણા મુનિઓના રચેલા કેતુચાર જોઈને સંદેહરહિત આ કેતુચાર હું કહું છું. ॥૧॥

दर्शनमस्तमयो वा न गणितविधिनाऽस्य शक्यते ज्ञातुम् ।

दिव्याऽन्तरिक्षभौमास्त्रिविधाः स्युः केतवो यस्मात् ॥ ૨ ॥

કેતુના ઉદય અસ્ત, દિવ્ય આંતરિક્ષ અને ભૌમ એ ત્રણ પ્રકારના હોવાથી ગણિતથી જાણી શકાતા નથી.^૨ ગ્રહ નક્ષત્રનાં સ્થાન છોડી ખીજે ઠેકાણે આકાશમાં ઉગે છે તેને આંતરિક્ષ કેતુ કહે છે અને ભૂમીપર જે કેતુ હોય છે તેને ભૌમકેતુ કહે છે. ॥ ૨ ॥

^૧ શ્વેત હોય તો ગ્રાહાણ, રક્ત હોય તો ક્ષત્રી, ખીજો હોય તો વૈશ્ય અને શ્યામ હોય તો શૂદ્રનો નાશ કરે છે.

^૨ ગ્રહ નક્ષત્ર વિગેરે જ્યાં ઉગે છે ત્યાં ઉદય પામનાર કેતુ દિવ્ય કહેવાયછે.

અહુતાઽશેઽનલરૂપં યસ્મિંસ્તત્ કેતુરૂપમેવોક્તમ્ ।

સ્વદ્યોતપિશાચાઽઽલયમણિરત્નાઽઽદીન્ પરિત્યજ્ય ॥ ૩ ॥

પતંગીયા, પિશાચસ્થાન, ચંદ્રકાંત આદિ મણી અને પદ્મરાગ આદિ રત્નો (તથા કેટલાંએક કાષ્ઠો) શિવાય અગ્નિવિના જેમાં અગ્નિ દેખાય તે કેતુ-રૂપજ કહેવાય છે. ॥ ૩ ॥

ધ્વજશસ્ત્રભવનતસ્તુરગકુઞ્જરાઽઽઘ્રેષ્વથાઽન્ટરિક્ષાસ્ત્રે ।

દિવ્યા નક્ષત્રસ્થા ભૌમાઃ સ્યુરતોઽન્યથા શિશિનઃ ॥ ૪ ॥

ધ્વજ, હથિયાર, ધર, શસ્ત્ર, ઘોડા અને હાથી વિગેરેમાં જે અગ્નિ દેખાય તે તે આંતરિક્ષકેતુ કહેવાય છે. નક્ષત્રમંડળમાં રહેલા કેતુ દિવ્ય કહેવાય છે. અને તે શિવાય પૃથ્વીપર દેખાય તે ભૌમ કેતુ છે. ॥ ૪ ॥

શતમેકાઽધિકમેકે સહસ્રમપરે વદન્તિ કેતૂનામ્ ।

વહુરૂપમેકમેવ પ્રાઽઽહ મુનિર્નારદઃ કેતુમ્ ॥ ૫ ॥

કેટલાંએક ઋષિ' કહે છે કે કેતુ એકશોને એક છે. અને બીજા' કહે છે કે એક હજાર કેતુ છે. અને નારદ મુનિ કહે છે કે એકજ કેતુ (દિવ્ય આંતરિક્ષ વિગેરે) અનેક રૂપે (કરીને ઉદય અસ્ત થાય) છે. ॥ ૫ ॥

યદ્યેકો યદિ વહવઃ કિમનેન ફલં તુ સર્વથા વાચ્યમ્ ।

ઉદ્યાઽસ્તમયૈઃ સ્થાનૈઃ સ્પર્શૈરાધુમનૈર્વર્ગૈઃ ॥ ૬ ॥

કેતુ એક અથવા ઘણા હો, એ નિર્ણયની આપણે કાંઈ જાણ નથી; માત્ર કેતુના ઉદય અસ્ત, આકાશમાં રહેલા ગ્રહનક્ષત્રોને તેના સ્પર્શ, આધુમન અર્થાત્ કેતુની શિખાથી કયા ગ્રહ અને નક્ષત્રો અભિધુમન (તપ્ત) થયા તે અને તેનો રંગ કેવો હતો તથા તેણે કયા ગ્રહ નક્ષત્રોના સ્પર્શ કર્યો તે જાણ માટે સર્વથા કહેવું જોઈએ. ॥ ૬ ॥

યાવન્ત્યહાનિ દૃશ્યો માસાસ્તાવન્ત એવ ફલપાકઃ ।

માસૈરવ્દાંશ્ચ વદેત્ પ્રથમાત્પક્ષત્રયાત્ પરતઃ ॥ ૭ ॥

જેટલા દિવસ કેતુ દેખાય એટલા માસ સૂઝી તે જાણ આપે છે. તેજ રીતે મહિનાથી વર્ષનું જાણ કહેવું. એટલે જોટલા માસ કેતુ દેખાય તેટલા વર્ષ સૂઝી તેનું જાણ થાય છે. કેતુના ઉદયના દિવસથી ૪૫ દિવસ પછી કેતુનું જાણ થવામાંડે છે. એટલે પહેલે ત્રણ પખવાડીયામાં કેતુનું જાણ કંઈ થતું નથી. ॥ ૭ ॥

હસ્વસ્તનુઃ પ્રસન્નઃ સ્તિગ્ધસ્તૃજુરચિરસંસ્થિતઃ શુક્રઃ ।

ઉદિતો વાઽપ્યભિદૃષ્ટઃ સુભિક્ષસૌખ્યાઽઽવહઃ કેતુઃ ॥ ૮ ॥

દુંકો, પાતળો, નિર્મળ, સ્નિગ્ધ અને સિદ્ધો તથા ઉન્નવળ વર્ણ કેતુ ચો-
ડીવાર દેખાય અને જેનો ઉદય થતાંજ વૃષ્ટિ થાય તે કેતુ પ્રજામાં સુકાળ
અને સુખકર્તા છે. ॥ ૮ ॥

ઉક્તવિપરીતરૂપો ન શુભકરો ધૂમકેતુરુત્પન્નઃ ।

ઇન્દ્રાઽયુધાઽનુકારી વિશેષતો દ્વિત્રિચૂલો વા ॥ ૯ ॥

(પહેલાં દુંકો અને પાતળો તથા ઉન્નવળ વર્ણ વિગેરે જે શુભરૂપ કેતુ
કહ્યો) તેથી જે ઉલટો હોય (એટલે લાંબો જાડો અને શ્યામ કેતુ હોય)
તો અશુભ ફળકર્તા છે. અને ઇંદ્રધનુષ સરખા આકારનો હોય તે પણ
અશુભ છે. અને જે કેતુની બે ત્રણ શિખા હોય તે વિશેષે કરી અશુભ
ફળ આપનાર થાય છે. ॥ ૯ ॥

હારમણિહેમરૂપાઃ કિરણાઽરૂપાઃ પશ્ચવિંશતિઃ સશિખાઃ ।

પ્રાગપરદિશોર્દ્ધશ્યા નૃપવિરોધાઽઽવહા રવિજાઃ ॥ ૧૦ ॥

મોતીની માળા, ચંદ્રકાંતઆદિ મણિ અને સૂર્ય સરખા રંગના, શિખા-
વાળા, કિરણ નામના ૨૫ કેતુ સૂર્યના પુત્ર છે. તે પૂર્વમાં વા પશ્ચિમ દિ-
શ્માં દેખાય તો રાજાઓને પરસ્પર વિરોધ કરાવે છે,^૧ ॥ ૧૦ ॥

શુકદહનવન્ધુજીવકલાક્ષાઽક્ષતજોપમા હુતાશસુતાઃ ।

આગ્નેય્યાં દૃશ્યન્તે તાવન્તસ્તેઽપિ શિશ્વિભયદાઃ ॥ ૧૧ ॥

શુક, અગ્નિ, બંધુજીવ અર્થાત્ બપોરીયો અથવા ગલતુરાનાં ફૂલ,
માંખ અને લોહીસરખા વર્ણવાળા તેટલાજ (૨૫) કેતુ અગ્નિના પુત્ર છે,
તે અગ્નિખૂણામાં દેખાય તો લોકોમાં અગ્નિનો ભય થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

વક્ત્રશિખા મૃત્યુસુતા રૂક્ષાઃ કૃષ્ણાશ્ચ તેઽપિ તાવન્તઃ ।

દૃશ્યન્તે યામ્યાયાં જનમરણાઽવેદિનસ્તે ચ ॥ ૧૨ ॥

વાંકી શિખાવાળા, રૂક્ષ, અને શ્યામવર્ણ (૨૫) તેટલાજ કેતુ મૃત્યુના
પુત્ર છે. તે દક્ષિણ દિશાએ દેખાય છે ત્યારે તે એવી સૂર્યના કરે છે કે પ્ર-
જામાં મહામારી (મરડી) ચાલશે. ॥ ૧૨ ॥

^૧ એ પચીસ કેતુ સઘળા સાથે દેખાતા નથી માત્ર તેમાંનો એકાદ દેખાય
છે. એ રીતે આગળ પણ જણાવું.

દર્પણવૃત્તાઽકારા વિશિષ્વાઃ કિરણાઽન્વિતા ધરાતનયાઃ ।

ક્ષુદ્રયદા દ્વાવિંશતિરૈશાન્યામમ્બુતૈલનિભાઃ ॥ ૧૩ ॥

દર્પણની પેઠે ગોળાકાળ શિખાવિનાના કિરણયુક્ત ૨૨ કેતુ ભૂમિના પુત્ર છે. તે ઈશાન કોણમાં ઉદય પામે છે. તેનો વર્ણ, તેલ અથવા જળ સરખો હોય છે. તે દુકાળનો ભય કરનાર છે. ॥ ૧૩ ॥

શશિકિરણરજતહિમકુસુદકુન્દકુસુમોપમાઃ સુતાઃ શશિનઃ ।

ઉત્તરતો દશ્યન્તે ત્રયઃ સુભિક્ષાઽવહાઃ શિશ્વિનઃ ॥ ૧૪ ॥

ચંદ્રકિરણ, રૂપું, હિમ (ખરફ) કુસુદ અને કુંદ (ડોલર) પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા ૩ કેતુ ચંદ્રના પુત્ર છે, તે ઉત્તર દિશામાં ઉદય પામે છે; ત્યારે તેથી સુકાળ થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

બ્રહ્મસુત એક એવ ત્રિશિષ્વો વર્ણૈસ્ત્રિભિર્યુગાઽન્તકરઃ ।

અનિયતદિક્સમ્પ્રભવો વિજ્ઞેયો બ્રહ્મદષ્ટાઽણ્યઃ ॥ ૧૫ ॥

ત્રણ રંગની ત્રણ શીખાવાળો એક કેતુ બ્રહ્માનો પુત્ર છે. તેના ઉદય-માટે નિયમિત દિશા નથી. ગમે તે દિશામાં ઉદય પામે છે. તે બ્રહ્મદંડ નામનો કેતુ કહેવાય છે ને તેના ઉદયથી પ્રભનો ક્ષય થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

શતમભિહિતમેકસમે તમેતદેકેન વિરહિતાન્યસ્માત્ ।

કથયિષ્યે કેતૂનાં શતાનિ નવ લક્ષણૈઃ સ્પષ્ટૈઃ ॥ ૧૬ ॥

એકશોએક કેતુનાં લક્ષણ અને ઈળ કહ્યાં, હવે આઠસો નવાણું કેતુનાં લક્ષણ સ્પષ્ટ રીતે કહીએ છીએ. ॥ ૧૬ ॥

સૌમ્યૈશાન્યોરુદયં શુક્રસુતા યાન્તિ ચતુરશિત્યાख्याઃ ।

વિપુલસિતતારકાસ્તે સ્તિગ્ધાશ્ચ ભવન્તિ તીવ્રફલાઃ ॥ ૧૭ ॥

જે ઉત્તર અને ઈશાન કોણમાં ઉદય પામે છે અને જેમનો તારો મોટો, ગાંઠવર્ણ અને સ્નિગ્ધ હોય છે તે ૮૪ કેતુ શુક્રના પુત્ર છે, તેનાં નામ પણ ચોરાસી કેતુ છે, તે (ઉદય પામે તો) અશુભ ઈળ આપે છે.^૧ ॥ ૧૭ ॥

સ્તિગ્ધાઃ પ્રભાસમેતા દ્વિશિષ્વાઃ ષષ્ટિઃ શનૈશ્ચરાઽઙ્ગરુહાઃ ।

અતિકપ્પફલા દશ્યાઃ સર્વત્રૈતે કનકસંજ્ઞાઃ ॥ ૧૮ ॥

૧ ગર્જમુનિએ શુક્રના ચોરાસી પુત્ર કેતુનું નામ વિસર્પક આપ્યું છે.

સ્નિગ્ધ કાન્તિયુક્ત, એ શિખાવાળા કનક નામના ૬૦ કેતુઓ સઘળા દિશામાં ઉદય પામે છે તે સનિશ્ચરના પુત્ર કહેવાય છે. એમનો ઉદય હોય તો તેઓ અત્યંત અશુભ ફળ આપે છે. ॥ ૧૮ ॥

વિક્રા નામ ગુરુસુતાઃ સિતૈકતારાઃ શિખાપરિત્યક્તાઃ ।

ષષ્ઠિઃ પચ્ચભિરધિકા સ્તિગ્ધા યામ્યાઽશ્રિતાઃ પાપાઃ ॥૧૯॥

વિક્રમ નામના ૬૫ કેતુઓ બૃહસ્પતિના પુત્ર છે, તેમનો એકજ તારો હોય છે અને વર્ણે ગોરા હોય છે. તેમને શીખા હોતી નથી. ને તે સ્નિગ્ધ હોય છે, તેઓ દક્ષિણ દિશામાં ઉદય પામે છે. ને તે અનિષ્ટ ફળ આપનારા છે. ॥૧૯॥

નાતિવ્યક્તાઃ સૂક્ષ્મા દીર્ઘાઃ શુક્લા યથેષ્ટદિક્પ્રભવાઃ ।

બુધજાસ્તસ્કરસંજ્ઞાઃ પાપફલાસ્ત્વેકપશ્ચાશત્ ॥ ૨૦ ॥

તસ્કર નામના ૫૧ કેતુ બુધના પુત્ર છે તે ઘણા સૂક્ષ્મ હોવાથી સ્પષ્ટ દેખાતા નથી; તે લાંબા અને ગૌરવર્ણ છે અને ગમે તે દિશામાં ઉદય પામે છે, તેના ઉદયથી માહું ફળ ઉપજે છે. ॥ ૨૦ ॥

ક્ષતજાઽનલનુરૂપાસ્ત્રિચૂલતારાઃ કુજાઽત્મજાઃ ષષ્ઠિઃ ।

નામ્ના ચ કૌઙ્કુમાસ્તે સૌમ્યાઽશાસંસ્થિતાઃ પાપાઃ ॥૨૧॥

કૌઙ્કુમ નામના ૬૦ કેતુ મંગળના પુત્ર છે. જેનો લોહી અને અગ્નિ સરખો અતિરક્તવર્ણ છે. તે તારાને ત્રણ શિખા હોય છે ને તે ઉત્તર દિશામાં ઉદય પામે છે. તે બ્યારે દેખાય છે સારે તેથી અનિષ્ટ ફળ થાય છે. ॥૨૧॥

ત્રિંશત્યધિકા રાહોસ્તે તામસકીલકા ઇતિ રૂપાતાઃ ।

રવિશશિગા દૃશ્યન્તે તેષાં ફલમર્કચારોક્તમ્ ॥ ૨૨ ॥

તામસકીલક નામના ૩૩ કેતુ રાહુના પુત્ર છે, ને સૂર્ય અને ચંદ્રબિંબમાં તે દેખાય છે. તેનું ફળ સૂર્યચાર નામના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહેલું છે તે પ્રમાણે થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

વિંશત્યાઽધિકમન્યચ્છતમગ્નિવિશ્વરૂપસંજ્ઞાનામ્ ।

તીવ્રાઽનલભયદાનાં જ્વાલામાલાઽકુલતત્ત્વનામ્ ॥ ૨૩ ॥

વિંશત્રૃપ નામના ૧૨૦ કેતુ અગ્નિના પુત્ર છે તેનો તારો ચોતરફ અગ્નિ-જ્વાળાથી વ્યાપ્ત હોય છે, તેના ઉદયથી લોકોને અગ્નિનો અતિભય થાય છે. ॥૨૩॥

શ્યામાઽરુણા વિતારાશ્ચામરરૂપા વિકીર્ણદીધિતયઃ ।

અરુણાઽરુણા વાયોઃ સપ્તસપ્તિઃ પાપદાઃ પરુષાઃ ॥ ૨૪ ॥

અરુણ નામે ૭૭ કેતુ વાયુના પુત્ર છે; તેમનો તારો હોતો નથી, પણ માત્ર આમરસરખી શીખાઓળ હોય છે. તેનાં કિરણો ચોતરફ ફેલાય છે, તેનો રંગ સ્યામ, લાલ અને રક્ત હોય છે. તે ઉદય પામે તો અશુભ ફળ કરે છે.^૧ ॥ ૨૪ ॥

તારાપુઙ્ગનિકાશા ગણકા નામ પ્રજાપતેરઘૌ ।

દ્વે ચ શતે ચતુરધિકે ચતુરશ્રા બ્રહ્મસન્તાનાઃ ॥ ૨૫ ॥

તારાના સમૂહ સરખા આકારના ગણક નામના આઠ કેતુ પ્રજાપતિના પુત્ર છે, તે અશુભ ફળ આપનાર છે. અને ચોખંડા આકારના ચતુરશ્ર નામના ૨૦૪ કેતુ બ્રહ્માના પુત્ર છે. (તેનું ફળ પણ ગર્ગમુનિએ અશુભ કહ્યું છે.) ॥૨૫॥

કક્કા નામ વરુણજા દ્વાત્રિંશદ્વશગુલ્મસંસ્થાનાઃ ।

શશિવત્ પ્રભાસમેતાસ્તીવ્રફલાઃ કેતવઃ પ્રોક્તાઃ ॥ ૨૬ ॥

કંક નામના ૩૨ કેતુ વરુણના પુત્ર છે, તેમનો આકાર વાંસની કાતળી સરખો છે, ને કાંતિ ચંદ્ર સરખી છે. તેના ઉદયથી અતિઅશુભ ફળ થાય છે. ॥૨૬॥

પણ્ણવતિઃ કાલસુતાઃ કવન્ધસંજ્ઞાઃ કવન્ધસંસ્થાનાઃ ।

ચળ્ડા ભયપ્રદાઃ સ્યુર્વિરૂપતારાશ્ચ તે શિશ્વિનઃ ॥ ૨૭ ॥

કુખંધ નામના ૯૬ કેતુ કાળના પુત્ર છે; તે માથાવગરનાં ધડસરખા આકારના છે, તેનો તારો સ્પષ્ટ દેખાતો નથી. તેનો ઉદય હોય તો પુંડ્રદેશ શિવાય સર્વ દેશમાં ભય થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

શુક્લવિપુલૈકતારા નવ વિદિશાં કેતવઃ સમુત્પન્નાઃ ।

એવં કેતુસહસ્રં વિશેષમેષામતો વક્ષ્યે ॥ ૨૮ ॥

ગૌરવર્ણ ને એક કિરણયુક્ત ૯ કેતુનો કોણમાંથી ઉદય થાય છે. (તે નવ કેતુ કહેવાય છે.) (તેનાં ઉદયથી સાઈ ફળ થતું નથી.) એ રીતે હજાર કેતુના ભેદ કહ્યા હવે તેમનાં વિશેષ લક્ષણ કહું છું.^૨ ॥ ૨૮ ॥

ઉદગાયતો મહાન્ સ્તિગ્ધમૂર્તિરપરોદયો વસાકેતુઃ ।

સઘઃ કરોતિ મરણં સુભિક્ષમપ્યુત્તમં કુરુતે ॥ ૨૯ ॥

૧ ને કેતુઓની ઉદય દિશા કહી નથી તે સઘળી દિશામાં ઉદય પામે છે એમ બાણકું.

૨ એક હજાર કેતુઓમાંના સઘળા દેખાતા નથી માત્ર કોઈકજ દેખાય છે. ને ને દેખાય છે તેનાં લક્ષણ કહે છે.

પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામ્યો હોય અને ઉત્તર બાજુ લાંબો તથા મોટો હોય અને નિર્ભળ દેખાય તે વસાકેતુ કહેવાય છે. તે ઉદય થતાંજ લોકમાં મરકી ચાલે છે અને સુકાળ થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

તલ્લક્ષણોઽસ્થિકેતુઃ સ તુ રુક્ષઃ ક્ષુદ્રયાઽવહઃ પ્રોક્તઃ ।

સ્તિગ્ધસ્તાદૃક્ પ્રાચ્યાં શસ્ત્રાઽલ્યો ડમરભરણાય ॥ ૩૦ ॥

વસાકેતુ જેવાંજ જેનાં સઘળાં લક્ષણ હોય તથા રુક્ષ હોય તે અસ્થિકેતુ કહેવાય છે; તેના ઉદયથી દુકાળ પડે છે. વસાકેતુ સરખો છતાં જે સ્તિગ્ધ હોય તે પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામેલ હોય તો તે શસ્ત્રકેતુ કહેવાય છે. તેના ઉદયથી લોકોમાં યુદ્ધ ને કલહ થાય છે અને મરકી ચાલે છે. ॥ ૩૦ ॥

દૃશ્યોઽમાવાસ્યાયાં કપાલકેતુઃ સધૂન્નરશ્મિશિખઃ ।

પ્રાગ્નભસોઽર્દ્ધવિચારી ક્ષુન્મરણાઽવૃષ્ટિરોગકરઃ ॥ ૩૧ ॥

અમાંસને દિવસે ઉદય પામે અને જેનાં કિરણોની કાંતિ ધૂન્નવર્ણી હોય, તથા જે અરધા આકાશ સૂધી ચાલતો હોય તે કપાળકેતુ કહેવાય છે. તેના ઉદયથી લોકમાં દુકાળ, મહામારી (મરકી) અને રોગની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

પ્રાગ્વૈઽશ્વાનરમાર્ગે શૂલાઽગ્રઃ શ્યાવરુક્ષતામ્નાઽર્ચિઃ ।

નભસસ્ત્રિભાગગામી રૌદ્ર ઇતિ કપાલતુલ્યફલઃ ॥ ૩૨ ॥

જે કેતુ પૂર્વદિશામાં ઉદય પામે તે અગ્નિમાર્ગે અર્થાત્ શુક્રના ચારમાં પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની જે દહનવિથી કહી છે તેમાં દેખાય, અને જેમની શિખાનો અગ્રભાગ ત્રિશૂળ સરખો તથા રુક્ષ અને તામ્રવર્ણ હોય અને આકાશના ત્રીજા ભાગમાં ગમન કરે તે રૌદ્રકેતુ કહેવાય છે. તેના ઉદયથી કપાળકેતુ સરખું ફળ થાય છે. અર્થાત્ દુકાળ મરકી અને રોગ ફેલાય છે. ॥ ૩૨ ॥

અપરસ્યાં ચલકેતુઃ શિખયા યામ્યાઽગ્રયાઽઙ્ગુલોચ્છિતયા ।

ગજ્જેઘથા યથોદક્ તથાતથા દૈર્ઘ્યમાયાતિ ॥ ૩૩ ॥

સપ્તમુનીન્ સંસ્પૃશ્ય ધ્રુવમભિજિતમેવ ચ પ્રતિનિવૃત્તઃ ।

નભસોઽર્દ્ધમાત્રમિત્તા યામ્યેનાઽસ્તં સમુપયાતિ ॥ ૩૪ ॥

હન્યાત્ પ્રયાગકૂલાદ્ યાવદવન્તીં ચ પુષ્કરાલ્યં ચ ।

ઉદગપિ ચ દેવિકામપિ મૂયિષ્ઠં મધ્યદેશાલ્યં ॥ ૩૫ ॥

અન્યાનપિ ચ સ દેશાન્ કચિત્ કચિદ્ધન્તિ રોગદુર્ભક્ષૈઃ ।

દશ માસાન્ ફલપાકોઽસ્ય કૈશ્વિદૃષ્ટાદશ પ્રોક્તઃ ॥ ૩૬ ॥

ચળકેતુ દક્ષિણમાં ઉદય પામેછે, તેની શિખાનો અગ્રભાગ દક્ષિણબાજુ હોય છે, ને તે એક આંગળ ઉંચી હોયછે; જેમ જેમ તે ઉત્તર દિશામાં જાયછે તેમ તેમ તેની શિખા લાંબી થતી જાયછે. તે સમયપિ, ધ્રુવ અને અભિજીત નક્ષત્રનો સ્પર્શ કરી પાછો ફરેછે ને અરધા આકાશમાં જઈ દક્ષિણ દિશામાં અસ્ત પામેછે. તે ચળકેતુ ઉગે તો પ્રયાગના દિનારાથી આરંભી અવંતીપર્યંતના દેશ અને પૂષ્કર, ઉત્તર દિશામાં દેવીકા નદીપર્યંતના દેશનો, અને ધાણુંકરી મધ્યદેશનો નાશ કરેછે. ખીજા દેશોનો પણ રોગ અને દુકાળથી કોઈ કોઈ સ્થળે નાશ કરેછે. તેનું ફળ ઉદય થયા બાદ ત્રણ પંખડીયાં પછી દશ માસ સૂધી થતું રહેછે. અને કેટલાક મુનિઓ તેનું ફળ અઢાર માસ સૂધી થાયછે એવું કહેછે.^૧ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥

પ્રાગર્ધરાત્રદશ્યો યામ્યાઽગ્રઃ શ્વેતકેતુરન્યથા ।

ક ઇતિ યુગાઽઽકૃતિરપરે યુગપત્તૌ સપ્તદિનદશ્યૌ ॥ ૩૭ ॥

સ્તિગ્ધૌ સુભિક્ષશિવદાવથાઽધિકં દશ્યતે કનામા યઃ ।

દશ વર્ષાણ્યુપતાપં જનયતિ શસ્ત્રપ્રકોપકૃતમ્ ॥ ૩૮ ॥

પૂર્વદિશામાં અધ્યરાત્રે શ્વેતકેતુ ઉદય પામે છે. તેની શિખાનો અગ્રભાગ દક્ષિણ તરફ હોય છે અને ખીજો પશ્ચિમ દિશામાં કે નામનો કેતુ જેનો આકાર ઘોસરા સરખો છે તે ઉગેછે. એ અને તારા એક વખતે સાથેજ ઉદય પામેછે અને તે સાત દિવસ સૂધી દેખાય છે. એ સ્તિગ્ધ હોય તો પ્રજામાં સુકાળ અને કલ્યાણકારી છે. અને કે નામનો કેતુ સાત દિવસ ઉપરાંત દેખાય તો દશ વર્ષસૂધી પ્રજામાં યુદ્ધનો ઉપદ્રવ રહેછે. ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥

શ્વેત ઇતિ જટાઽઽકારો રુક્ષઃ શ્યાવો વિચત્રિભાગતઃ ।

વિનિવર્તતેઽપસવ્યં ત્રિભાગશેષાઃ પ્રજાઃ કુરુતે ॥ ૩૯ ॥

જટાસરખો, રુક્ષ ને કપિશવણો શ્વેતનામનો કેતુ ઉદય પામેછે તે આકાશના ત્રીજા ભાગ સૂધી ગતિ કરેછે; પછી ડાબી બાજુ થઈને પાછો વળેછે, એનો ઉદય હોય તો ૬ એકત્રતીયાંશ પ્રજા બાકી રહેછે અને ૨ એ ભાગનો નાશ થાયછે. ॥ ૩૯ ॥

^૧ પરાશર ૮ વર્ષસૂધી તે ફળ થવાનું લખેછે.

આધૂન્નયા તુ શિશ્વયા દર્શનમાયાતિ કૃત્તિકાસંસ્થઃ ।

જ્ઞેયઃ સ રશ્મિકેતુઃ શ્વેતસમાનં ફલં ધત્તે ॥ ૪૦ ॥

જેની થોડી ધૂન્નવર્ણી શિખા હોય અને કૃતિકા નક્ષત્ર પાસે દેખાય તે રશ્મીકેતુ કહેવાય છે. તે શ્વેત કેતુ સરખું ફળ આપે છે. અર્થાત્ પ્રભાતે બે ભાગનો નાશ કરે છે. ॥ ૪૦ ॥

ધ્રુવકેતુરનિયતગતિપ્રમાણવર્ણાઽઽકૃતિર્ભવતિ વિષ્વક્ ।

દિવ્યાઽન્તરિક્ષભૌમો ભવત્યયં સ્તિગ્ધ ઇષ્ટફલઃ ॥ ૪૧ ॥

સેનાઽક્ષેષુ નૃપાણાં ગૃહતરુશૈલેષુ ચાઽપિ દેશાનામ્ ।

ગૃહિણામુપસ્કરેષુ ચ વિનાશિનાં દર્શનં યાતિ ॥ ૪૨ ॥

ધ્રુવકેતુની ગતિ, પ્રમાણ, રંગ અને આકારનો કંઈ નીયમ નથી. તે સંધ્યા દિશામાં ઉદય પામે છે, દિવ્ય, આંતરિક્ષ અને ભૂમિમાં પણ તે કેતુ દેખાય છે. તે ગમે ત્યાં હોય પણ સ્તિગ્ધ હોય તે શુભ ફળદાયક છે. જે રાજાનો નાશ થવાનો હોય તેની સેનાના અંગમાં તે કેતુ દેખાય છે, જે દેશનો નાશ થવાનો હોય ત્યાં ધર, વૃક્ષ અને પર્વતોપર દેખાય છે, અને જે ગૃહસ્થોનો નાશ થવાનો હોય તેના ઘરના ઉપસ્કરમાં એટલે છાંલ્લી, આરણી, વાસણ અને ઘંટી વિગેરે સરસામાનપર દેખાય છે. ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥

કુમુદ ઇતિ કુમુદકાન્તિર્વારુણ્યાં પ્રાક્છિસ્વો નિશામેકામ્ ।

દટ્ટઃ સુભિક્ષમતુલં દશ કિલ વર્ષાણિ સ કરોતિ ॥ ૪૩ ॥

કુમુદ પુષ્પ સરખા શ્વેતવર્ણો કુમુદકેતુ છે. એ પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે છે ને તેની શિખાનો અમ્ભભાગ પૂર્વ તરફ હોય છે. તે એક રાત્રિનું દેખાય છે. તેથી દશ વર્ષ સૂધી સારો સુકાળ રહે છે. ॥ ૪૩ ॥

સકૃદેકયામદૃશ્યઃ સુસૂક્ષ્મતારોઽપરેણ મણિકેતુઃ ।

ઋજ્વી શિશ્વાઽસ્ય શુક્લા સ્તનોદ્રતા ક્ષીરધારેવ ॥ ૪૪ ॥

ઉદયન્નેવ સુભિક્ષં ચતુરો માસાન્ કરોત્યસૌ સાઽર્દ્ધાન્ ।

પ્રાદુર્ભાવં પ્રાયઃ કરોતિ ચ ક્ષુદ્રજન્તૂનામ્ ॥ ૪૫ ॥

પશ્ચિમમાં સૂક્ષ્મ તારાસહિત અણિકેતુ ઉદય પામે છે તે એકવાર એક પ્રહર સૂધી દેખાય છે. તેની સફેતવર્ણી સિધી શિખા ગોના થાનથી નીકળતાં દૂધની શેડસરખી શોભીતી દેખાય છે. તે કેતુ ઉદય થતાં જ સાડત્યાર

માસસૂધી સુકાળ કરેછે અને ઘણુંકરીને નોળીયાં વિગેરે કુદ્ર શ્રવેની ઉત્પત્તિનો વધારો કરેછે. ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥

जलकेतुरपि च पश्चात् स्निग्धः शिखयाऽपरेण चोन्नतया ।

नव मासान् स सुभिक्षं करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ ४६ ॥

જળકેતુ પશ્ચિમમાં ઉદય પામેછે, તે સ્નિગ્ધ હોયછે અને તેની શિખા પશ્ચિમ બાજુ હોયછે. તેનો ઉદય થાય તો નવ માસ સૂધી સુકાળ રહેછે અને પ્રજનનું કલ્યાણ થાય છે. ॥ ૪૬ ॥

भवकेतुरेकरात्रं दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः ।

हरिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणाऽऽवर्त्तया शिखया ॥ ४७ ॥

यावत् एव मुहूर्त्तान् दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् ।

तावदતુલં સુભિક્ષં રૂક્ષે પ્રાઽણાઽન્તિકાન્ રોગાન્ ॥ ૪૮ ॥

ભવકેતુ પૂર્વમાં સ્નિગ્ધ સૂક્ષ્મ તારાંશ્વ ઉદય પામીને એક રાત્રી દેખાય છે. તેની શિખા સિંહની પૂછડી સરખી દક્ષિણમાં વળેલી હોય છે. એ કેતુ જેટલાં મુહૂર્ત (જે ઘડી) દેખાય તેટલા મહિના સૂધી સુકાળ રહેછે અને તે રક્ષ હોય તો પ્રાણુ હરે એવા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥

अपरेण पञ्चकेतुर्मृणालगौरो भवेन्निशामेकाम् ।

सप्त करोति सुभिक्षं वर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥

પન્ચકેતુ કમળના તંતુ સરખો ગૌરવર્ણ હોય છે, ને તે પશ્ચિમ દિશામાં એક રાત્ર દેખાય છે; તે સાત વર્ષ સૂધી સુકાળ કરી પ્રજાને હર્ષયુક્ત રાખે છે. ॥ ૪૯ ॥

आवर्त्त इति निशाऽर्द्धं सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरो स्निग्धः ।

यावत्क्षणान् स दृश्यस्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ ૫૦ ॥

અર્ધ રાત્રને વખતે પશ્ચિમ દિશામાં રાતો અને સ્નિગ્ધ આવર્ત નામને કેતુ હો છે તેની શિખા દક્ષિણ તરફ હોય છે. તે જેટલાં મુહૂર્ત સૂધી દેખાય તેટલા માસ સૂધી સુકાળ રહેછે. ॥ ૫૦ ॥

पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम धूम्रताम्रशिखः ।

आक्रम्य त्रियत्र्यंशं शूलाऽग्रावस्थितो रौद्रः ॥ ૫૧ ॥

यावत् एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि तावन्ति ।

भूपाच्छन्ननिपातैरुदयर्क्षं चाऽपि पीडयति ॥ ૫૨ ॥

સંધ્યા સમયે, પશ્ચિમ દિશામાં સંવર્ત નામનો કેતુ ઉદય પામે છે, તેની શિખા રાત્રી અને ધૂમ્રવર્ણી હોય છે. તે આકાશના ત્રીજા ભાગસૂધી ગમન કરેછે. ત્રિશૂળ સરખી તેને ત્રણ શિખા હોયછે, તે મોટો ભય કરેછે. જેટલાં સુ-
હર્ત તે દેખાય તેટલાં વર્ષ સૂધી તે પ્રજાનો અને યુદ્ધથી રાજાઓનો પણ નાશ કરેછે. તથા જે નક્ષત્રપર રહ્યો હોય તે નક્ષત્રને પણ પીડા કરેછે. ॥૫૧॥૫૨॥

ये शस्तास्तान् हिता केतुभिराधूमितेऽथ वा स्पृष्टे ।

नक्षत्रे भवति वधो येषां राज्ञां ब्रुवे तानि ॥ ५३ ॥

જે કેતુઓ સારા કહ્યા તે શિવાયના, ખીજા કેતુ જે નક્ષત્રનો સ્પર્શ અથવા આધૂમન કરે તેથી જે જે રાજાઓનાં મૃત્યુ થાયછે, તે ક-
હુંછું.^૧ ॥ ૫૩ ॥

अश्विन्यामश्मकपं भरणीषु किरातपार्थिवं हन्यात् ।

बहुलासु कलिङ्गेशं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ ५४ ॥

કેતુ અશ્વિનિ નક્ષત્રનો સ્પર્શ કરે વા તેને આધૂમિત કરે તો અશ્મક દે-
શનો રાજા મરણ પામે, ભરણી નક્ષત્રનો સ્પર્શ કરે તો ભીલનો રાજા મરણ પામે, કૃતિકાને સ્પર્શ કરે તો કલિંગ દેશનો સ્વામી અને રોહિણીને સ્પર્શ અ-
થવા આધૂમિત કરે તો સૂરસેન દેશનો રાજા મરણ પામેછે. ॥ ૫૪ ॥

औशीनरमपि सौम्ये जलजाजीवाऽधिपं तथाऽऽर्द्रासु ।

आदित्येऽश्मकनाथं पुण्ये मगधाऽधिपं हन्ति ॥ ५५ ॥

મૃગશિરમાં કેતુનો પ્રહાર હોય તો ઉષીનર દેશનો સ્વામી, આર્દ્રામાં હોય તો જળથી થયેલાં મછલાંથી જીવનાર અર્થાત પૂર્વ દેશના વાસી અને તેનો સ્વામી, અને પુનર્વસુમાં હોય તો અશ્મક દેશનો રાજા અને પૂણ્યમાં હોય તો મગધ દેશનો સ્વામી મરણ પામે છે. ॥ ૫૫ ॥

असिकेशं भौजङ्गे पित्र्येऽङ्गं पाण्ड्यनाथमपि भाग्ये ।

औजयनिकमार्यम्णं सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ ५६ ॥

અશ્લેષામાં કેતુનો સ્પર્શ વા આધૂમન હોય તો અસિક લોકોનો પતિ, મઘામાં હોય તો અંગદેશનો રાજા, પૂર્વાશ્લયુનીમાં હોય તો પાંડ્યદેશનો, ઉત્તરાશ્લયુનીમાં હોય તો ઉજ્જયિનિનો અધિપતિ અને હસ્તામાં હોય તો દંડકારણ્યના પતિને તે હણે છે. ॥ ૫૬ ॥

૧ કેતુની શિખામાં જે ગ્રહ નક્ષત્ર આવી જાય તે આધૂમિત કહેવાય.

ચિત્રાસુ કુરુક્ષેત્રાઽધિપસ્ય મરણં સયાદિશેત્તજ્ઞઃ ।

કાશ્મીરકકામ્બોજૌ નૃપતી પ્રાપ્તજ્ઞને ન સ્તઃ ॥ ૫૭ ॥

કેતુ ચિત્રા નક્ષત્રો સ્પર્શ વા આધુમન કરે તો દૈવશે કુરુક્ષેત્રના પતિનું મૃત્યુ કહેવું. સ્વાતી નક્ષત્રમાં કેતુનો સ્પર્શ હોય તો કાશ્મિર અને કાંબોજ દેશના રાજા નાશ પામે છે. ॥ ૫૭ ॥

ઈક્ષ્વાકુરલકનાથૌ હન્યેતે યદિ ભવેદ્દિશાશ્વાસુ ।

મૈત્રે પુણ્ડ્રાઽધિપતિર્જ્યેષ્ઠાસ્વથ સાર્વભૌમવધઃ ॥ ૫૮ ॥

વિશાખા નક્ષત્રમાં કેતુનો પ્રહાર હોય તો ઈક્ષ્વાકુ લોકનો નાથ અને અલકાપૂરીનો ધણી મરણ પામે છે. અનુરાધામાં હોય તો પુંડ્રદેશનો અધિપતિ અને જ્યેષ્ઠામાં કેતુનો ઉપધાત હોય તો સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી) કાન્યકુબ્જ (કનોજ) ના અધિપતિનું મરણ થાય છે. ॥ ૫૮ ॥

મૂલેઽન્ધ્રમદ્રકપતી જલદેવે કાશિપો મરણમેતિ ।

યૌધેયકાઽર્જુનાઽયનશિવિચૈદ્યાન્ વૈશ્વદેવે ચ ॥ ૫૯ ॥

કેતુ મૂળ નક્ષત્રનો ઉપધાત કરે તો આંધ્ર અને મદ્રદેશના રાજા મરણ પામે છે. પૂર્વાષાઢામાં તેનો સ્પર્શ કે આધુમન હોય તો કાશીનરેશ મરણ પામે છે અને ઉત્તરપાઢાને કેતુ સ્પર્શ અથવા અભિધૂમિત કરે તો યૌધેયક, અર્જુનાયન, શિખી અને વૈધરાજા મરણ પામે છે. ॥ ૫૯ ॥

હન્યાત્ કૈકયનાથં પાશ્વનદં સિદ્ધલાઽધિપં વાઙ્ગમ્ ।

નૈમિષનૃપં કિરાતં શ્રવણાઽસિદ્ધિપુ પદ્મસ્થિમાન્ ક્રમશઃ ॥ ૬૦ ॥

શ્રવણ આદિ છ નક્ષત્રનો કેતુ ઉપધાત કરે તો કેકય આદિ છ રાજાઓ ક્રમથી મરણ પામે. એટલે શ્રવણમાં કેકયદેશનો રાજા, ધનિષ્ઠામાં પંચનંદ (પંનખ) નો રાજા, શતભિષામાં સિંહલદેશનો રાજા, પૂર્વાભાદ્રપદમાં બંગદેશનો રાજા, ઉત્તરાભાદ્રપદમાં નૈમિશારણ્યનો સ્વામી અને રેવતી નક્ષત્રમાં કેતુનો ઉપધાત હોય તો કિરાતનો રાજા મરણ પામે છે. ॥ ૬૦ ॥

ઉલ્કાઽભિતાઙિતશિખઃ શિખા શિવઃ શિવતરોઽભિવૃષ્ઠો યઃ ।

અશુભઃ સ એવ ચોલાઽવગાણસિતહૂણચીનાનામ્ ॥ ૬૧ ॥

જે કેતુની શિખાને ઉલ્કા પ્રહાર કરે તે કેતુ શુભ થાય છે અને જેનો ઉદય થતાંજ વૃષ્ટિ થાય તે અતિશુભ ગણાય છે. અતિ દ્રષ્ટો યઃ એ પાઠ હોય તો જે કેતુ ઉદય થતાંજ દેખાય તે સર્વ જગતને શુભદ્રુણ આપે છે. પરંતુ

ચોલ, અવગાણુ, શિત, હુણુ અને ચીનદેશના રહીશને તે અશુભ ફળ આપે છે. ॥ ૬૧ ॥

નમ્રા યતઃ શિશ્વિશિશ્વાઽભિસૃતા યતો વા

ઋક્ષં ચ યત્ સ્પૃશતિ તત્કથિતાંશ્ચ દેશાન્ ।

દિવ્યપ્રભાવનિહતાન્ સ યથા ગરુત્માન્

મુક્તે ગતો નરપતિઃ પરભોગિભોગાન્ ॥ ૬૨ ॥

જે દિશામાં કેતુની શિખા નમેલી હોય અર્થાત્ વાંકી હોય અથવા જે દિશાતરફ વધતી જતી હોય તે દિશાના દેશોને અને જે નક્ષત્રનો કેતુ સ્પર્શ કરે તે નક્ષત્રના દેશ કે જે આગળ કહેવાશે એ પર જે રાજા ચઢાઈ કરે તે પોતાના દિવ્ય મહિમાથી, ગરૂડ જેમ પોતાના શત્રુ સર્પના શરીરનું ભક્ષણ કરે છે તેમ તે એમને જીતીને ભોગવે છે. ॥ ૬૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां केतुचारो

नामैकादशोऽध्यायः ।

શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો કેતુચાર નામે અગીયારમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અગસ્ત્યચાર.

समुद्रोऽन्तः शैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैः

કૃતસ્તોયોચ્છિચ્ચા સપદિ સુતરાં યેન રુચિરઃ ।

પતન્મુક્તામિશ્રૈઃ પ્રવરમણિરત્નાઽમ્બુનિવહૈઃ

સુરાન્ પ્રત્યાદેષ્ટું સિતમુકુટરત્નાનિવ પુરા ॥ ૧ ॥

દેવમાં દાખલો એસાડવામાટે જે મહાસમુદ્રના પાણી અગસ્ત્યમુનિ પી ગયા તે સમુદ્ર દેવતાનાં મસ્તકનાં મુકુટનાં મોતી અને મણિના ઝળકાટને આ-

જુએ મુકે તેવાં ઉત્તમ મણિ મોતીથી શોભવા લાગે; અને તેમાં પાણી નહીં હતું છતાં અંદરના મૈનાકાદિ પર્વતોનાં મગરમચ્છોનાં નખથી ઘસાયલાં શિખરો દેખાવા લાગ્યાં તેથી અતિમુંદર જણાવા લાગે. ॥ ૧ ॥

येन चाऽम्बुहरणेऽपि विद्रुमैर्भूधरैः समणिरत्नविद्रुमैः ।

निर्गतैस्तदुरगैश्च राजितः सागरोऽधिकतरं विराजितः ॥ २ ॥

તેમાં વળી વૃક્ષવિનાની ટેકરીઓ, પરવાળાં અને રત્નો દેખાવા લાગ્યાં અને ખડકમાંથી નીકળતા સર્પના દેખાવથી ફેટો પાડી લેવા જેવો દેખાવ જણાયો. ॥ ૨ ॥

प्रस्फुरत्तिमिजलेभजिह्वगः क्षिप्तरत्ननिकरो महोदधिः ।

आपदां पदगतोऽपि यापितो येन पीतसलिलोऽमरश्रियम् ॥ ३ ॥

વળી તેમાં મગરમચ્છો, હાથી, નદીઓ અને તેનાં તળીયાં પર પથરાયેલાં રત્નો દેખાવા લાગ્યાં; આ વેળા જે કે સમુદ્રમાં પાણી નહીં હતું; છતાં પણ તે દેવલોક જેવો શોભતો હતો. ॥ ૩ ॥

प्रचलत्तिमिशुक्तिजशङ्खचितः सलिलेऽपहृतेऽपि पतिः सरिताम् ।

सतरङ्गसितोत्पलहंसभृतः सरसः शरदीव विभर्ति रुचम् ॥ ४ ॥

વળી તેમાં આમતેમ ફરતી મોટી માછલીઓ, મોતીની શીપો અને માછલાંઓ તથા શંખ દેખાવા લાગ્યા, તેથી એ સમુદ્ર મોજના તરંગ, કમળ અને હંસયુક્ત જાણે શરદ્ઋતુનું કોઈ સરોવર હોય નહીં! એવો જણાવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

तिमिसिताऽम्बुधरं मणितारकं स्फटिकचन्द्रमनम्बुशरद्द्युति ।

फणिफणोपलरश्मिशिखिग्रहं कुटिलगेशवियच्च चकार यः ॥ ५ ॥

તેમ જે મહા મુનિએ કુટીલ ગતિવાળી નદીના માલેકે સમુદ્રને આકાશ સરખો કર્યો એટલે જેની અંદર રહેલાં માછલાં એત વાદળાં સરખા દેખાય છે મણિ તારા સરખા, સ્ફટિક મણી ચંદ્ર સરખો અને અંદર જલ ન હોવાથી સમુદ્રનો અંદરનો ભાગ, શરદ્ ઋતુના સ્વચ્છ આકાશ સરખો અને માંહી રહેલા મણિનાં કિરણો ધૂમકેતુ સરખાં દેખાય છે. ॥ ૫ ॥

दिनकररथमार्गविचित्रतयेऽभ्युद्यतं यच्चलच्छृङ्गम्

उद्भ्रान्तविद्याधरांसाऽवसक्तऽप्रियाव्यग्रदत्ताऽङ्क-

देहाऽवलम्बाऽम्बराऽभ्युच्छित्तोद्भूयमानध्वजैः शोभितम् ।

કરિકટમદમિશ્રરક્તાડવલેહાડનુવાસાડનુસારિ-
દ્વિરેફાડવલીનોત્તમાડઙ્ગૈઃ કૃતાન્વાણપુષ્પૈરિવોત્તંસકાન્
ધારયદ્ધિર્મૃગેન્દ્રૈઃ સનાથીકૃતાડન્તર્દરીનિર્ઙ્ગરમ્ ।

ગગનતલમિવોલ્લિખન્તં પ્રવૃદ્ધૈર્ગજાડકૃષ્ણફુલ્લદ્રુમ-
ત્રાસવિભ્રાન્તમત્તદ્વિરેફાડવલીગીતમન્દ્રસ્વનૈઃ
શૈલકૂટૈસ્તરશ્વૃક્ષશાર્દૂલશાસ્વામૃગાડધ્યાસિતૈઃ ।

રહસિ મદનસક્તયા રેવયા કાન્તયેવોપગૃહં
સુરાડધ્યાસિતોદ્યાનમમ્મ્મોડશનનન્નમૂલાડનિલાડહાર-
વિપ્રાડન્વિતં વિન્ધ્યમસ્તમ્મયદ્યથ તસ્યોદયઃ શ્રૂયતામ્ ॥ ૬ ॥

જે અગરત્ય મહામુનિએ સૂર્યનો રસ્તો ઇંધવા માટે ઉંચેવધતા વિંધ્યા-ચળ પર્વતને ખાલ્યો છે તેના ઉદયથી શું થયું તે હું કહું છું તે સાંભળો. જ્યારે વિંધ્યાચલ વધવા લાગ્યો ત્યારે ભયથી વ્યથિત થયેલી વિદ્યાધરની સ્ત્રિએ પોતાના સ્વામીઓના ખોળાનું અવલંબન કરવા લાગી. આવેળા પવનથી તેમનાં વસ્ત્ર ઉડતાં હતાં તે જાણે પતાકાનીજ ધ્વની કરતાં હોય નહીં તેવાં જણાવા લાગ્યાં; તેની ગુફાઓમાં સિંહો રહેતા હતા તેમનાં મોં જેનાપર હાથિઓના મદમિશ્ર રૂધિરનો સ્વાદ અને સુગંધ માટે ભ્રમરોની પંક્તિઓ એકેક હતી તે જાણે બપોરીઆના ફૂલના હાર તથા ગુચ્છોજ હોય નહી તેવા શોભવા લાગ્યાં.

તેની ગુફાઓમાંથી કેટલીક નદીઓ વેહવા લાગી; ઉંચા પુષ્પ વૃક્ષોને જંગલી હાંથીઓના ખેચવાની તેપર મધમાટે એકેલી મધમાખીઓ ઉડવા લાગી અને ગુજરવ શબ્દ કરી તેના ખડકોને શોભાવવા લાગી; આમાં વળી તરફ, શીંછ, ચિતા અને વાંદરાઓનાં રહેવાનાં સ્થાન પણ હતાં. કોઈ પ્રિયતમા પોતાના પ્રિયતમને પ્યારથી આલિંગન કરતી હોય નહીં ! તેવીરીતે તેને ચો-મેરથી વીલાઈ ગુચ્છાઈ વહેતી રેવા નદીનો છૂપો માર્ગ પણ તેમાં હતો; ને તેના જંગલોમાં ફૂલ મૂળ પવન અને પાણીપર વા નિરાહારે રહેનાર વિગ્રો અને દેવતાઓ રહેલા હતા. ॥ ૬ ॥

उदये च मुनेरगस्त्यनाम्नः कुसमायोगमलप्रदूषितानि ।

हृदयानि सतामिव स्वभावात् पुनरम्बूनि भवन्ति निर्मलानि ७

પાપવડે જેમ દુર્જનના સંગથી થયેલાં દુષિત હૃદય સતપુરૂષના દર્શન-

થી નિર્મળ થાય છે તેમ ભૂમીના સ્પર્શથી, ગારો લાગવાને લીધે મેલાં થયેલાં પાણી અગરસ્ય મુનિનો ઉદય થતાંજ પોતાની મેળે સ્વચ્છ થવા લાગેછે. ॥ ૭ ॥

પાર્શ્વદ્વયાઽધિષ્ઠિતચક્રવાકામાપુષ્ણતી સસ્વનહંસપક્ષિમ્ ।

તામ્બૂલરક્તોત્કપિતાઽગ્રદન્તૌ વિભાતિ યોષેવ સરિત્સહાસા ॥ ૮ ॥

અને બાબુ ચક્રવાકનામનાં પક્ષીઓ અને શબ્દ કરતી હંસની પંક્તિઓનું પોપણુ કરતી શરદ ઋતુ, તાંબુલથી રાતા અને ચળકતા દાંતવાળી હસતી સુંદરી સરખી શોભવા લાગેછે. ॥ ૮ ॥

ઈન્દીવરાઽસન્નસિતોત્પલાઽન્વિતા

સરિદ્ધમત્પદ્મપદ્મપક્ષિભૂષિતા ।

સમ્બૂલતાઽઽક્ષેપકટાક્ષવીક્ષણા

વિદગ્ધયોષેવ વિભાતિ સસ્મરા ॥ ૯ ॥

નીલકમળની પાસે રહેલા શ્વેતકમળથી યુક્ત અને ઉડતા ભમરાની પંક્તિથી સુશોભિત શરદ ઋતુ બ્રહ્મદીર્ષી લતાના ચરણથી અને કટાક્ષયુક્ત જોવાથી કામાતુર ચતુર સુંદરી સરખી શોભવા લાગેછે. ॥ ૯ ॥

ઈન્દોઃ પયોદવિગમોપહિતાં વિભૂતિમ્

દ્રુપ્તં તરંગ્ગવલયા કુમુદં નિશાસુ ।

ઉન્મીલયત્યલિનિલીનદલં સુપક્ષ્મ

વાપી વિલોચનમિવાઽસિતતારકાઽન્તમ્ ॥ ૧૦ ॥

વર્ષાદ જવાથી વધેલી ચંદ્રની કાંતિ જોવાસાર રાત્રીએ તરંગરૂપ કુંકળુવાળી વાપી, (વાવ) જેના પત્રપર ભમરા બેઠા છે, તેવાં કાળી કીકીવાળાં સુશોભિત પોપણુવાળાં નેત્રો ઉઘાડવા લાગેછે. ॥ ૧૦ ॥

નાનાવિચિત્રાઽમ્બુજહંસકોકકારણ્ડવાઽપૂર્ણતટાગહસ્તા ।

રત્નૈઃ પ્રભૂતૈ કુસુમૈઃ ફલૈશ્ચ ભૂર્યચ્છતીવાઽધ્યમગસ્ત્યનાન્ને ॥ ૧૧ ॥

નાના પ્રકારનાં વિચિત્ર કમળ, હંસ, ચક્રવાક, કારંડવ અને સંપૂર્ણ તટાગરૂપ લાથવાળી પૃથ્વી, અગરસ્ય ઋષિને પુષ્કળ રત્ન, પુષ્પ અને દ્રવ્યથી અર્ધ આપવા લાગેછે. ॥ ૧૧ ॥

સલિલમમરપાડઙ્ગયોજ્જિતં યદ્ધનપરિવેષ્ટિતમૂર્તિર્મુજજ્ઞૈઃ ।

ફણિજનિતવિષાડગ્રિસમ્પ્રદુષ્ટં ભવતિ શિવં તદગસ્યદર્શનેન ॥ ૧૨ ॥

ઈંદ્રની આગ્રાથી મેઘવડે ઢંકાએલા શરીરવાળા સર્પો જે જળ વરસ્ય હતા તે સર્પના વિપર્યય અગ્રિથી દુષિત થયેલું જળ અગસ્યના દર્શનથી નિર્મળ થાયછે. ॥ ૧૨ ॥

સ્મરણાદપિ પાપમપાકુરુતે કિમુત સ્તુતિર્ભિર્વરુણાડઙ્ગરુહઃ ।

મુનિભિઃ કથિતોડસ્ય યથાડર્ધવિધિઃ કથયામિ તથૈવ નરેન્દ્રહિતમ્ ૧૩

વરુણના પુત્ર અગસ્ય મુનિનું સ્મરણ કરવાથી પાપ મટેછે, તે સ્તુતિ કરવાથી મટે તેમાં શી નવાઈ? ગર્ગાદિ મુનિઓએ જે રીતે અર્ધવિધિ કહ્યો છે તે જેમાં રાજાઓનું હિત સમાએલું છે તે હું વિસ્તારથી કહુધું. ॥ ૧૩ ॥

સહ્વાચાવિધાનાત્ પ્રતિદેશમસ્ય વિજ્ઞાય સન્દર્શનમાદિશેઙ્ગઃ ।

તત્ત્વોજ્જયન્યામગતસ્ય કન્યાં ભાગૈઃ સ્વરાડરુચૈઃ સ્ફુટભાસ્કરસ્ય ૧૪

પ્રત્યેક દેશમાં ગણિતવિધિથી અગસ્યનો ઉદય જાણી દૈવજ્ઞે તેનું દ્રવ્ય કહેવું. કન્યા રાશીને પ્રાપ્ત થાવામાં જ્યારે સૂર્યના સાત અંશ શેષ રહે અર્થાત્ સિંહના ૨૩. અંશપર જ્યારે સ્પષ્ટસૂર્ય હોય ત્યારે ઉજ્જયિનીમાં અગસ્યનો ઉદય થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

ઈષત્પ્રભિન્નેડરુણરશ્મિજાલૈર્નૈશેડન્ધકારે દિશિ દક્ષિણસ્યામ્ ।

સાંવત્સરાડવેદિતદિગ્વિભાગે ભૂપોડર્ધમુર્ચ્યાં પ્રયતઃ પ્રયચ્છેત્ ॥ ૧૫ ॥

સૂર્યકિરણથી રાત્રીનું થોડું અંધકાર જ્યારે નિવૃત્ત થાય ત્યારે દક્ષિણદિશામાં જ્યોતિષીએ ખતાવેલી દિશાપ્રમાણે રાજાએ પૃથ્વિપર સાવધ રહી. ॥ ૧૫ ॥

કાલોદ્ભવૈઃ સુરભિભિઃ કુસુમૈઃ ફલૈશ્ચ

રત્નૈશ્ચ સાગરભવૈઃ કનકાડમ્બરૈશ્ચ ।

ધેન્વા વૃષેણ પરમાડન્નયુતૈશ્ચ ભક્ષ્યૈ-

ર્દધ્યક્ષતૈઃ સુરભિધૂપવિલેપનૈશ્ચ ॥ ૧૬ ॥

તેતે ઋતુમાં થયેલાં સુગંધી ફૂલ, ફળ, રત્ન, મોતી, સોનું, વસ્ત્ર, ગાય, વૃષભ, દૂધયુક્ત અનેક પ્રકારનાં ભક્ષ્ય, દહીં, અક્ષત અને સુગંધી ધૂપ, ચંદન વિગેરેથી અગસ્યને અર્ધ આપવો. ॥ ૧૬ ॥

નરપતિરિમમર્થ શ્રદ્ધાનો દધાનઃ

પ્રવિગતગદદોષો નિર્જિતાડરાતિપક્ષઃ ।

ભવતિ યદિ ચ દદ્યાત્ સપ્ત વર્ષાણિ સમ્યગ્

જલનિધિરજનાયાઃ સ્વામિતાં યાતિ ભૂમેઃ ॥ ૧૭ ॥

જે રાજા શ્રદ્ધાપૂર્વક અગરસ્યને અર્ધ આપેછે તેના સઘળા રોગ દૂર થાયછે, અને શત્રુઓને જીતેછે. તથા સાત વર્ષસુધી જે સારી રીતે અર્ધ આપે તો સઘળી પૃથ્વીનો ચક્રવર્તી રાજા થાયછે. ॥ ૧૭ ॥

દ્વિજો યથાલાભમુપાડહતાડર્ધઃ પ્રાડમોતિ વેદાન્ પ્રમદાશ્ચ પુત્રાન્ ।

વૈશ્યશ્ચ ગાં ભૂરિધનં ચ શૂદ્રો રોગક્ષયં ધર્મફલં ચ સર્વે ॥ ૧૮ ॥

યથાશક્તિ મળેલી ચીજથી બ્રાહ્મણ અર્ધ આપે તો સર્વ વેદમાં કુશળ થાયછે. અને સ્ત્રી આપે તો પુત્ર, અને વૈશ્ય આપે તો ગાયો તથા શુદ્ર આપે તો પુષ્કળ ધન પામે છે. તે શિવાયના જે કોઈ આપે તે આરોગ્ય અને ઉત્તમ ધર્મફળને પામે છે. ॥ ૧૮ ॥

રોગાન્ કરોતિ પુરુષઃ કપિલસ્ત્વટ્ટિ

ધૂમ્રો ગવામશુભકૃત્ સ્ફુરણો ભયાય ।

માઙ્ગિષ્ટરાગસદૃશઃ ક્ષુધમાહવાંશ

કુર્યાદણુશ્ચ પુરરોધમગસ્યનામા ॥ ૧૯ ॥

અગરસ્યનો તારો રક્ષ હોય તો રોગને વધારે, કપિલ વર્ણો હોય તો વૃષ્ટિ થાય નહીં, ધુમ્રવર્ણો હોય તો ગાયોને અનિષ્ટ કરે, કંપતો હોય તો પ્રજામાં ભય થાય, મજ્જા સરખા લાલ રંગનો હોય તો દુકાળ પડે અને યુદ્ધ થાય છે અને નાનો હોય તો રાજાના નગરોને શત્રુ ઘેરે છે. ॥ ૧૯ ॥

શાતકુમ્ભસદૃશઃ સ્ફટિકાડમસ્તર્પયન્નિવ મહીં કિરણૌઘૈઃ ।

દૃશ્યતે યદિ તતઃ પ્રચુરાડન્ના ભૂર્ભવત્યભયરોગજનાડઙ્યા ॥ ૨૦ ॥

શાતકુંભ અને રૂપા સરખો અને સ્ફટિક સરખો સ્વેત વર્ણો અગરસ્યનો તારો હોય અને પોતાના દિરણુથી પૃથ્વીને તૃપ્ત કરતો હોય તેવો દેખાય તો પૃથ્વીપર ઘણું અન્ન થાય અને સઘળાં મનુષ્ય નિરોગી રહે છે. ॥ ૨૦ ॥

ઉલ્કયા વિનિહતઃ શિશિના વા ક્ષુદ્રયં મરણમેવ ચ ધત્તે ।
દૃશ્યતે સ કિલ હસ્તગતેઽર્કે રોહિણીમુપગતેઽસ્તમુપૈતિ ॥ ૨૧ ॥

જે અગસ્ત્યના તારાને ઉલ્કા અથવા ધૂમકેતુ પ્રહાર કરે તો પ્રજામાં દુઃખ પડે અને મરણી ચાલે છે. હસ્ત નક્ષત્રપર સૂર્ય હોય ત્યારે અગસ્ત્યનો ઉદય થાય છે. અને રોહિણીપર સૂર્ય હોય ત્યારે તેનો અસ્ત થાય છે. “એ ઉદય-અસ્ત ગણિતથી મળતા નથી,” વરાહમિહિરાચાર્યે પરાશર મુનિનાં વચનને અનુસરી કહ્યું છે. તેથી શ્લોકની અંદર કહેલા કિલ શબ્દથી આ નામની સૂચના કરી છે તેમ ભાસે છે. ॥ ૨૧ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामगस्त्यचारो-
नाम द्वादशोऽध्यायः ।

છતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો અગસ્ત્યચાર નામે બારમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૧૨ ॥

प्रकरण १३ भुं.

सप्तऋषिचार.

सैकाऽवलीव राजति ससितोत्पलमालिनी सहासेव ।
नाथवतीव च दिग्यैः कौबेरी सप्तभिर्मुनिभिः ॥ १ ॥
ध्रुवनायकोपदेशान्नरिनर्तीवोत्तरा भ्रमद्भिश्च ।
यैश्चारमहं तेषां कथयिष्ये वृद्धगर्गमतात् ॥ २ ॥

જે સાત ઋષિઓથી, ઉત્તર દિશા, એક લટવાળી મોતીની માળા તથા શ્વેતકમળની માળાને પહેરનાર હસતી અને સ્વામીવાળી સ્ત્રી સરખી દેખાય છે, જે ફરતા એવા સાત ઋષીઓવડે અને ધ્રુવરૂપ નાયકના ઉપદેશથી ઉત્તર-દેશ નાસતી હોય એમ દેખાય છે; તે સાત ઋષિનો ચાર હું વૃદ્ધ ગર્ગના મતથી કહું છું. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

આસન્મવાસુ મુનયઃ શાસતિ પૃથ્વીં યુધિષ્ઠિરે નૃપતૌ ।

પૃથ્વીકપન્નદ્વિયુતઃ શકકાલસ્તસ્ય રાજશ્ચ ॥ ૩ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજ્ય રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે સાત ઋષિઓ મધ્ય નક્ષત્રપર હતા. શાકીવાહનના શકમાં ૨૫ ૨૬ મેળવાથી ચાલતા શક સૂધીનાં યુધિષ્ઠિ-
રનાં ગતવર્ષ આવેછે. ॥ ૩ ॥ (તે ગતવર્ષને સોનો ભાગ આપવાથી જે
બાકી રહે તે મધ્યથી લઈ ભોગવેલા નક્ષત્રની સંખ્યા આવે છે. અને બાકી
રહેલા જે નક્ષત્રપર સમઋષિ હોય તેના ભોગવેલાં વર્ષની સંખ્યા થાયછે.)

एकैकस्मिन्नृक्षे शतंशतं ते चरन्ति वर्षाणाम् ।

પ્રાગુત્તરતથૈતે સદોદયન્તે સસાધ્વીકાઃ ॥ ૪ ॥

એક નક્ષત્રપર સમઋષિ સો સો વર્ષ ચાલે છે. અર્થાત્ સમઋષિ સો
વર્ષમાં એક નક્ષત્ર ભોગવે છે. અને અરંધતી સહિત સાત ઋષિ ઇશાન ટ્રા-
ણમાં સદા ઉદય પામે છે. ॥ ૪ ॥

पूर्वे भागे भगवान् मरीचिरपरे स्थितो वसिष्ठोऽस्मात् ।

તસ્યાઽઙ્ગિરાસ્તતોઽત્રિસ્તસ્યાઽસન્નઃ પુલસ્ત્યશ્ચ ॥ ૫ ॥

पुलहः क्रतुरिति भगवानासन्नाऽनुक्रमेण पूर्वाऽद्याः ।

તત્ર વસિષ્ઠં મુનિવરમુપાઽશ્રિતાઽરુન્ધતી સાધ્વી ॥ ૬ ॥

તેમાં પૂર્વ દિશાએ ભગવાન મરીચી રહેલા છે, તેથી પશ્ચિમમાં વસિષ્ઠ
અને તેથી પશ્ચિમમાં અંગિરા, તેની પશ્ચિમે અત્રિ, તેની પાસે પુલસ્ત્ય, અને તેની
પાસે પૂર્વઆદિ દિશામાં પુલહ, ક્રતુ, વસિષ્ઠ, ને તે મુનિની પાસે નાનો તારો
સ્વાધિવ અરંધતી છે. ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

उल्काऽशनिधूमाऽघ्नैर्हता विवर्णा विरश्मयो ह्रस्वाः ।

હન્યુઃ સ્વં સ્વં વર્ગં વિપુલાઃ સ્તિગ્ધાશ્ચ તદ્વૃદ્ધૌ ॥ ૭ ॥

તે સમઋષિ ઉલ્કા, વજ્ર અને ધૂમ આદિથી પ્રહાર પામે અથવા વિવ-
રણ (રૂક્ષવર્ણ) થાય એટલે મલીન અને ડિરણુહિન તથા નાના ધિંબયુક્ત
થાય તો પોતપોતાના વર્ગને નાશ કરેછે. અને મોટા ધિંબવાળા તથા સ્તિગ્ધ
હોય તો પોતાના વર્ગની વૃદ્ધિ કરેછે. ॥ ૭ ॥ “ હવે તેનાં સાત વર્ગ કહેછે.”

ગન્ધર્વદેવદાનવમન્ત્રૌષધિસિદ્ધયક્ષનાગાનામ્ ।

પીઢાકરો મરીચિર્જેયો વિદ્યાધરાણાં ચ ॥ ૮ ॥

ગંધર્વ, દેવ, દાનવ, મંત્ર, ઔષધી, સિદ્ધ, યક્ષ નાગ અને વિદ્યાધરો. કારણ તે વર્ગ મરચીનો છે. અર્થાત્ મરચીનો તારો તમ હોય તો તે વર્ગ પીડાય અને તે તારો સિન્ધ તથા મોટો હોય તો તેની વૃદ્ધિ થાય. ॥ ૮ ॥

શકયવનદરદપારતકામ્બોજાંસ્તાપસાન્ વનોપેતાન્ ।

હન્તિ વસિષ્ઠોઽભિહતો વિવૃદ્ધિદો રશ્મિસમ્પન્નઃ ॥ ૯ ॥

શક, યવન, દરદ, પારત અને કાંબોજ દેશના રહેવાસી, તપકરનાર અને વનવાસી વિગેરેને વસિષ્ઠનો તારો તમ હોય તો નાશ કરેછે અને ઉત્તમ કિરણયુક્ત હોય તો વૃદ્ધિ કરેછે. ॥ ૯ ॥

અઙ્ગિરસો જ્ઞાનયુતા ધીમન્તો બ્રાહ્મણાશ્ચ નિર્દિષ્ટાઃ ।

અત્રેઃ કાન્તારમવા જલજાન્યમ્બોનિધિઃ સરિતઃ ॥ ૧૦ ॥

જ્ઞાની પુરુષ, યુદ્ધિમાન અને બ્રાહ્મણો; અંગીરાનો વર્ગ છે તે ઉપતમ હોય તો તેના વર્ગને પીડા થાય, વનમાં ઉત્પન્ન થનાર, જળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, સમુદ્ર અને નદી એ અત્રીનો વર્ગ છે. ॥ ૧૦ ॥

રક્ષઃપિશાચદાનવદૈત્યભુજઙ્ગાઃ સ્મૃતાઃ પુલસ્ત્યસ્ય ।

પુલહસ્ય તુ મૂલફલં ક્રતોસ્તુ યજ્ઞાઃ સયજ્ઞમૃતઃ ॥ ૧૧ ॥

રાક્ષસ, પિશાચ, દાનવ, દૈત્ય, સર્પ એ પુલસ્ત્યનો વર્ગ છે. ઇળ અને કંદમૂળ એ પુલહનો વર્ગ છે અને યજ્ઞ કરનાર તથા યજ્ઞ એ ક્રતુનો વર્ગ છે. (જે તારો ઉપહત હોય તેના વર્ગનો નાશ થાય અને જે તારો મોટો નિર્મળ ક્રાંતિવાળો હોય તેના વર્ગની વૃદ્ધિ થાયછે.) ॥ ૧૧ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सप्तर्षिचारस्त्रयो-

दशोऽध्यायः ।

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો સપ્તર્ષિચાર નામે તોરમે અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૧૩ ॥

મંકરણ ૧૪ મું.

નક્ષત્ર કૂર્મવિભાગ.

નક્ષત્રત્રયવર્ગેરાગ્નેય્યાઽધ્યૈર્વસ્થિતૈર્નવથા ।

ભારતવર્ષે મધ્યાત્ પ્રાગાદિ વિભાજિતા દેશાઃ ॥ ૧ ॥

કૃતિકા આદિ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોના નવ વર્ગ છે. એમાં પહેલો વર્ગ ભારત વર્ષમાં મધ્યમાં છે. બાકીના આઠ વર્ગ ભારતવર્ષની પૂર્વ આદિ આઠ દિશાઓમાં છે. અને તેમાં ભારતવર્ષના દેશોના પણ નવ ભાગ કરેલ છે. ॥ ૧ ॥ મેરૂથી દક્ષિણ ભાગમાં ભારતવર્ષ છે. જે વર્ગનું નક્ષત્ર પાપગ્રહથી પીડાય તે દેશોનો નાશ થાય છે. “ હવે ભારતવર્ષના નવ ભાગમાં જે દેશ છે તેનાં નામ કહે છે. ”

મદ્રારિમેદમાણ્ડવ્યસાલ્વનીપોજિહાનસહ્ચાતાઃ ।

મરુવત્સઘોષયામુનસારસ્વતમત્સ્યમાધ્યમિકાઃ ॥ ૨ ॥

માથુરકોપજ્યોતિષધર્માડરણ્યાનિ શૂરસેનાશ્ચ ।

ગૌરગ્રીવોદ્દેહિકપાન્ડુગુડાઽશ્વત્થપાશ્ચાલાઃ ॥ ૩ ॥

સાકેતકઙ્કુરુકાલકોટિકુકુરાશ્ચ પારિયાત્રનગઃ ।

ઔદુમ્બરકાપિષ્ઠલગજાહ્વાયાશ્ચેતિ મધ્યમિદમ્ ॥ ૪ ॥

(ભારતવર્ષની મધ્યના પ્રધાન દેશો જેમાં કૃતિકાઆદિ ત્રણ નક્ષત્ર રહેલ છે તેમનાં નામ કહે છે.) ભદ્ર, અરિભેદ, માંડવ્ય, સાલ્વ, નીપશા, ઉલ્બિહાન, સંખ્યાન, મરૂ, વત્સ, ઘોષ, યામુન, સારસ્વત, મત્સ્ય, માધ્યમિક, માથુરક, ઉપજ્યોતિષ, ધર્મારણ્ય, શૂરસેન, ગૌરગ્રીવ, ઉદ્દેહિક, પાંડુ, ગુડ, અશ્વત્થ, પાંચાલ; અયોધ્યા, કંક, કુરૂ, કાલકોટી, કુકુર, પારીયાત્ર, પર્વત, ઔદુંબર, કાપિષ્ઠલ અને હસ્તિનાપુર એ ભારતવર્ષના મધ્યભાગના દેશ છે. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥

અથ પૂર્વેસ્યામજ્જનવૃષભધ્વજપદ્મમાલવહિરયઃ ।

વ્યાઘ્રમુખસુહસ્રકર્વદ્વાન્દ્રપુરાઃ શૂર્પકર્ણાશ્ચ ॥ ૫ ॥

સ્વશમગધશિવિરગિરિમિથિલસમતટોદ્રાશ્વવદનદન્તુરકાઃ ।

પ્રાગ્જ્યોતિષલૌહિત્યક્ષીરોદસમુદ્રપુરુષાઽદાઃ ॥ ૬ ॥

ઉદયગિરિભદ્રગૌડકપૌન્દ્રોત્કલકાશિમેકલામ્બઘ્નાઃ ।

એકપદતામલિપ્તિકોસલકા વર્દ્ધમાનશ્ચ ॥ ૭ ॥

આદ્રી આદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં છે. અંબન, વૃષભ ધ્વજ, પદ્મ અને માલ્ય-
વાન પર્વત, વ્યાઘ્રમુખ, સુહ, કર્વટ, ચાંદ્રપુર, શૂર્પકર્ણ, ખશ, મગધ, શિખીર
પર્વત, મિથિલા, સમતટ, ઓડ, અશ્વમુખ, દંતુરક, પ્રાગ્જ્યોતિષ, લૌહીયનદ,
ક્ષીરસમુદ્ર, પુરુષભક્ષક, ઉદ્યાચળ, ભદ્રગૌડક, પૌંડ, ઉતુલ, કાશી, મેકલ, અં-
બ, એકપદ, તામ્રલીપીક, ક્રોશલ અને વર્ધમાન એ ભારતવર્ષના પૂર્વ દિશાના
દેશ છે. ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

આગ્રેય્યાં દિશિ કોસલકલિન્ગવજ્જોપવજ્જનઠરાઽઙ્ગાઃ ।

શૌલિકવિદર્ભવત્સાન્ધ્રચેદિકાશ્ચોર્ધ્વકળ્ઠાશ્ચ ॥ ૮ ॥

વૃષનાલિકેરચર્મ્મદ્વીપા વિન્ધ્યાઽન્તવાસિનસ્ત્રિપુરી ।

સ્મશ્રુધરહેમકૂટ્યવ્યાલગ્રીવા મહાગ્રીવાઃ ॥ ૯ ॥

કિષ્કિન્ધકળ્ઠકસ્થલનિષાદરાષ્ટ્રાણિ પુરિકદાશાર્ણાઃ ।

સહ નમ્રપર્ણશવૈરાશ્લેષાઽઽચે ત્રિકે દેશાઃ ॥ ૧૦ ॥

અગ્નિકોણના દેશ (કહે છે.) ક્રોશલ, કલિંગ, ખંડ, ઉપખંડ, જઠરાંગ,
શૌલિક, વિદર્ભ, વત્સ, આંધ્ર, ચેદી, ઉર્ધ્વકંઠ, વૃશ, નાલીકેર, ચર્મદ્વીપ, વિન્ધ્યા-
ચલ નિવાસી, ત્રીપુરી નગરી, સ્મશ્રુધર, હેમકુટ્ય, વ્યાળગ્રીવ, મહાગ્રીવ,
કિષ્કિન્ધા, કંઠકસ્થળ, નિશાદરાષ્ટ્ર પુરિક, દશાર્ણ, નમ્ર અને પર્ણશબર એ દેશ
અશ્લેષા આદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં છે. ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥

અથ દક્ષિણેન લઙ્કા કાલાઽજિનસૌરિકીર્ણતાલિકટાઃ ।

ગિરિનગરમલયદર્દુરમહેન્દ્રમાલિન્ધમરુકચ્છાઃ ॥ ૧૧ ॥

કઙ્કટટઙ્કણવનવાસિશિવિકાણિકારકોઙ્કણાઽઽધીરાઃ ।

આકરવેણાઽઽવન્તકદશપુરગોનર્દકેરલકાઃ ॥ ૧૨ ॥

કર્ણાટમહાઽટવિચિત્રકૂટનાસિક્યકોલગિરિચોલાઃ ।

ક્રૌશ્વદ્વીપજટાધરકાવેર્યોઽઽશ્યમૂકશ્ચ ॥ ૧૩ ॥

વૈદ્યૈશઙ્ગમુક્તાત્રિવારિચરધર્મપત્તનદ્વીપાઃ ।

ગણરાજ્યકૃષ્ણવેદ્યૂરપિશિકશૂર્પાઽદ્રકુસુમનગાઃ ॥ ૧૪ ॥

તુમ્બવનકાર્મણેયકયામ્યોદધિતાપસાઽઽશ્રમા ઋષિકાઃ ।

કાશ્ચીમરુચીપત્તનચેર્યાર્યકસિદ્ધલા ઋપભાઃ ॥ ૧૫ ॥

વલદેવપત્તનં દણ્ડકાવનતિમિઙ્ગિલાઽઽશના ભદ્રાઃ ।

કચ્છોઽથ કુઙ્ગરદરી સતામ્રપર્ણીતિ વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૧૬ ॥

“દક્ષિણ દિશાના દેશ કહે છે.” લંકા, કાલાન્તર, સૌરીકિરણ, તાલીકટ, ગીરિ, નગર, મલય, દર્દુર, મહોદ્ર અને માલીધ એ ચાર પર્વત, ભરકચ્છ, કંકટ, ટંકણ, વનવાસી, સીખિકા, શણીકાર, કોકણ, આભિર, આદર, વેણુનદી, આવંતક, દશપુર, ગોનર્દ, કેરલ, કણ્ઠીકટ, મહાટવી, ચિત્રકુટ પર્વત, નાશિક, કાલાગિરિ, ચોલદેશ, કૌચદ્વિપ, જટાધર, કાવેરીનદી, ઋષ્યમુખ પર્વત, વૈદ્યૈ, શંખ અને મોતી બ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે તે અત્રી આશ્રમ, વારીચર, ધર્મપટ્ટન દ્વિપ, ગણરાજ્ય, કૃષ્ણવેદ્યુર, પીપીક શુર્પાદ્રી, કુસુમ પર્વત, તુમ્બવન, કાર્મણેયક, દક્ષિણ સમુદ્ર, તાપસોના આશ્રમ, ઋષિકાંચી, મરૂચી, પટ્ટન, ચે-ર્યોયક, સિદ્ધલ, ઋપભ, બલદેવપટ્ટન, દંડકારણ્ય, તીર્થંગલાશન, ભદ્ર, કચ્છ, કુંજરદેશ અને તામ્રપરણી નદી વિગેરે દક્ષિણ દિશાના દેશ, ઉત્તરાશ્વત્યુનિ-આદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં રહેલા છે. ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥

નૈર્ઋત્યાં દિશિ દેશાઃ પલ્લવકામ્બોજસિન્ધુસૌવીરાઃ ।

વટવામુખાઽઽરવાઽઽમ્વષ્ઠકપિલનારીમુખાઽઽનર્તાઃ ॥ ૧૭ ॥

ફેનગિરિયવનમાકરકર્ણપ્રાલેયપારશવશૂદ્રાઃ ।

વર્વરકિરાતસ્વળક્રવ્યાઽઽશ્યાભીરચન્દ્રાકાઃ ॥ ૧૮ ॥

હેમગિરિસિન્ધુકાલકરૈવતકસુરાષ્ટ્રવાદરદ્રવિડાઃ ।

સ્વાત્યાઘે ભત્રિતયે જ્ઞેયશ્ચ મહાઽર્ણવોઽત્રૈવ ॥ ૧૯ ॥

“હવે નૈઋત્ય કોણના દેશ કહે છે.” પલ્લવ, કાંબોજ, સિન્ધુ, સૌવિર, વડવામુખ, આરવ, અંબટ, કપિલ, નારીમુખ, આનર્ત, કૈણગીરી, યવન, મા-ગરકરણ, પ્રાલેય, પારશન, શૂદ્ર, બર્બર, કિરાતખંડ, કવ્યાશી, આભિર, ચંચુક, હેમગિરી, સિન્ધુનદ, કાલક, રૈવત, સુરાષ્ટ્ર, આદર, દ્રવિડ અને મહાસમુદ્ર વિગેરે દેશને ઋત્યમાં સ્વાતીઆદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં રહેલા છે. ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥

અપરસ્યાં મણિમાન્ મેઘવાન્ વનૌઘઃ ક્ષુરાડર્પણોઽસ્તગિરિઃ ।

અપરાઽન્તકશાન્તિકહેહયપ્રશસ્તાઽદ્રિવોક્ષાણાઃ ॥ ૨૦ ॥

પશ્ચનદરમઠપારતતારક્ષિતિજૃઙ્ગવૈશ્યકનકશકાઃ ।

નિર્મર્યાદા મ્લેચ્છા યે પશ્ચિમદિક્સ્થિતાસ્તે ચ ॥ ૨૧ ॥

(“ હવે પશ્ચિમ દિશાના દેશ કહે છે.”) મણીમાન પર્વત, મેઘવાન, વ-
નૌઘ, ક્ષુરાર્પણ, અસ્તગીરી, અપરાંતક, શાંતિક. હેહય, પ્રશસ્તાદ્રી, વોક્ષાણુ,
પંચનદ, રમક, પારત, તારકક્ષિતી, જંગ, વૈશ્ય, કનકશક, અને ધીજ પણુ મ-
ર્યાદાહીન મ્લેચ્છ દેશ પશ્ચિમમાં રહ્યા છે, તે સધળા જોશ આદિ ત્રણુ નક્ષ-
ત્રોને વિશે રહ્યા છે. ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥

દિશિ પશ્ચિમોત્તરસ્યાં માળ્ડવ્યતુષારતાલહલમદ્રાઃ ।

અશ્મકકુલ્લતલહલ્લીરાજ્યવૃસિહ્નવનસ્થાઃ ॥ ૨૨ ॥

વેણુમતી ફલગુલકા ગુરુહા મરુક્ચર્મરઙ્ગાઽઽરુયાઃ ।

એકવિલોચનશૂલિકદીર્ઘગ્રીવાઽસ્યકેશાશ્ચ ॥ ૨૩ ॥

વ્યાયવ્ય કોણુના દેશ માંડવ્ય, તુષારતાલહલ, મદ્ર, અશ્મક, કુલુત, લ-
હડ, સ્ત્રીરાજ્ય, વૃસિંગવન, અસ્ત, વેણુમતી નદી ફલગુલક, મરહ, ગુરુકુચ્ચ,
ચર્મરંગ એકવિલોચન, શૂલિક, દીર્ઘગ્રીવ, દીર્ઘશય, અને દીર્ઘકેશ વિગેરે દેશો
ઉત્તરાપાદા આદિ ત્રણુ નક્ષત્રમાં રહ્યા છે. ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥

ઉત્તરતઃ કૈલાસો હિમવાન્વસુમાન્ ગિરિર્ધનુષ્માંશ્ચ ।

ક્રૌશ્ચો મેરુઃ કુરવસ્તથોત્તરાઃ ક્ષુદ્રમીનાશ્ચ ॥ ૨૪ ॥

કૈકયવસાઽતિયામુનભોગપ્રસ્થાઽર્જુનાઽયનાઽઽગ્રીધ્રાઃ ।

આદર્શાઽન્તર્દ્વીપિત્રિગર્ત્તતુરગાઽઽનનાઽશ્વમુશ્વાઃ ॥ ૨૫ ॥

કેશધરચિપિટનાસિકદાસેરકવાટધાનશરધાનાઃ ।

તક્ષશિલપુષ્કલાઽવતકૈલાઽવતકઠધાનાશ્ચ ॥ ૨૬ ॥

અમ્બરમદ્રકમાલવપૌરવકચ્છારદ્વંડપિન્ગલકાઃ ।

માળહલહૂળકોહલશીતકમાળ્ડવ્યભૂતપુરાઃ ॥ ૨૭ ॥

ગાન્ધારયશોવતીહેમતાલરાજન્યસ્વચરગવ્યાશ્ચ ।

યૌધેયદાસમેયાઃ શ્યામાકાઃ ક્ષેમધૂર્ત્તાશ્ચ ॥ ૨૮ ॥

ઉત્તર દિશામાં રહેલા કૈલાસ, હીમવાન, વસુમાન, ધનુષમાન, ક્ષેત્ર અને મેરૂ વિગેરે પર્વતો અને ઉત્તર કુરુ, કુદ્રમીન, કૈત્ય, વસાતી, યામુન, ભોગપ્રસ્થ, અર્જુનાયન, આશ્વિન, આદર્શ, અંતરદ્વિપી, ત્રીગર્ત, તુર્ગાનન, અશ્વમુખ, કૃષ્ણધર, ચીપીટ, નાશીક, દાશેરક, વાટધાન, શરધાન, તક્ષશીલા નગરી, પુરકલાવત, કૈલાવત, કંઠધાન, અંબર, મરક, માલવ, પૌરવ, કચ્છાર, દંડપી-ગંધ, માણહલ, હુણુ, કોહલ, શીતક, માંડવ્ય, ભૂતપુર, ગાંધાર, યશોવતી નગરી, હેમતાલ, રાજન્ય, અચર, ગવ્ય, યૌધેય, દાસમેય, શામાકા અને ક્ષેમ-ધૂર્ત આદિ દેશ શતભિપાદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં રહ્યા છે. ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥

ऐशान्यां मेरुकनष्ठराज्यपशुपालकीरकाश्मीराः ।

अभिसारदरदतङ्गणकुलूतसैरिन्धवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥

ब्रह्मपुरदार्वडाऽमरवनराज्यकिरातचीनकौणिन्दाः ।

भल्लापलोलजटाऽसुरकुनटरवषघोषकुचिकाऽऽख्याः ॥ ३० ॥

एकचरणाऽनुविश्वाः सुवर्णभूर्वसुवनं दिविष्ठाश्च ।

पौरवचीरनिवसनत्रिनेत्रमुज्झाऽद्रिगन्धर्वाः ॥ ३१ ॥

ઈશાન કોણના મેરૂક, નષ્ટરાજ્ય, પશુપાલ, કીર, કાશ્મીર, અભિ-સાર, દરદ, તંગણ, કુલૂત, સૈરિંધ, વનરાષ્ટ્ર, બ્રહ્મપુર, દાર્વડ અંબર, વનરાજ્ય, કિરાત, ચીન, કૌણિંદ, ભલ્લ, પલોલ, જટાસુર, કુનટ, અપ, ઘોષ, કુચીક, એકચરણ, અનુવિશ્વ, સુવર્ણભૂ, વસુવન, દીવીટ, પૌરવ, ચીર, નીવસન, ત્રીનેત્ર, મુંબદ્રી અને ગંધર્વઆદિ દેશ રેવતી આદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં રહ્યા છે. ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥

वर्गैराग्नेयाऽऽद्यैः क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेण नृपाः ।

पाञ्चलो मागधिकः कालिङ्गश्च क्षयं यान्ति ॥ ३२ ॥

आवन्तोऽथाऽऽनर्तो मृत्युं चाऽऽयाति सिन्धुसौवीरः ।

राजा च हारहीरो मद्रेशोऽन्यश्च कौणिन्दः ॥ ३३ ॥

કૃતિકાઆદિ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રના જે નવ વર્ગ છે તેને સૂર્ય, શનિ અથવા

મંગળ પીડે તો ક્રમથી પંચાળ, મગધ, કલિંગ, અવંતી, આનર્ત, સિંધુ, સૌવીર,
હારહીર, મદ્ર અને કુર્ણીદ દેશના રાજ્યો મરણ પામે છે. ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कूर्मविभागो
नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો નક્ષત્રકુર્મ
વિભાગ નામે ચૌદમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૧૪ ॥

પ્રકરણ ૧૫ મું.

નક્ષત્રચુહ.

आग्नेये सितकुसुमाऽऽहिताऽग्निमन्त्रज्ञसूत्रभाष्यज्ञाः ।

आकरिकनापितद्विजघटकारपुरोहिताऽब्दज्ञाः ॥ ૧ ॥

શ્વેતપુષ્પ અગ્નિહોત્રી, મંત્ર જાણનાર યજ્ઞનાં શાસ્ત્ર જાણનાર અને સૂત્ર
તથા ભાષ્યને જાણનારા અર્થાત્ વૈયાકરણ, ધાતુ વિગેરેની જાણના અધિ-
કારી, નાઈ, બ્રાહ્મણ, કુંભાર, પુરોહિત, અને જોશી વિગેરે કૃતિકા નક્ષત્રમાં
રહેલા છે. ॥ ૧ ॥

रोहिण्यां सुव्रतपण्यभूपधनियोगयुक्तशाकटिकाः ।

गोवृषजलचरकर्षकशिलोच्चयैश्वर्यसम्पन्नाः ॥ ૨ ॥

સુંદર વ્રતવાળા, ક્ય-વિક્રય કરનાર, રાજ, ધનવાન, યોગાભ્યાસી,
ગાડીથી જીવિકા ચલાવનાર, ગાયો, બેલ, જળજંતુ, ખેતી કરનાર, પર્વત
અને ઔશ્વર્યયુક્ત પુરૂષો રોહિણીમાં રહેલા છે. ॥ ૨ ॥

मृगशिरसि सुरभिवस्त्राऽज्जकुसुमफलरत्नवनचरविहङ्गाः ।

मृगसोमपीथिगान्धर्वकामुका लेखहाराश्च ॥ ૩ ॥

સુગંધી વસ્તુઓ, વસ્ત્ર, જળથી થયેલી વસ્તુ, ફૂલ, ફલ, રાત, વન-
વાસી, પક્ષી, મૃગ, યજ્ઞમાં સોમવક્ષીનું પાન કરનાર વિપ્ર, ગવૈયા, કામીપુરુષો,
કાસદ વિગેરે મૃગશિરમાં રહ્યા છે. ॥ ૩ ॥

રાંદ્રે વધવન્ધાઽનૃતપરદારસ્તેયશાઠ્યભેદરતાઃ ।

તુષધાન્યતીક્ષ્ણમત્રાભિચારવેતાલકર્મજ્ઞાઃ ॥ ૪ ॥

છવોનો વધ કરનાર તથા બંધન કરનાર, જુહું બોલનાર તથા પરત્તી સાથે ચાલનાર, શકતા (લુચ્ચાર્થ) અને ખીજને ઘુટ પડાવવામાં તત્પર, દેશ-રીવાજો ધાન્ય શાળ વિગેરે, કૂર પુરૂષો, મંત્ર જાણનાર, મારણ પ્રયોગ કરનાર અને વેતાલ સાધાનના કર્મને જાણનાર એ સધળાં, આર્દ્રામાં છે. ॥ ૪ ॥

આદિત્યે સત્યૌદાર્યશૌચકુલરૂપધીયશોઽર્થયુતાઃ ।

ઉત્તમધાન્યં વણિજઃ સેવાઽભિરતાઃ સશિલ્પિજનાઃ ॥ ૫ ॥

સત્ય, ઉદારતાને પવિત્રતાવાળા, ઉત્તમ કુલિન, રૂપવાન, બુદ્ધિમાન, યશસ્વી, ધનાઢ્ય, ઉત્તમ ધાન્ય, વૈશ્ય, સેવક, અને શીલ્પ જાણનારાઓ પુનર્વસ્તુમાં રહેલા છે. ॥ ૫ ॥

પુણ્યે યવગોધૂમાઃ શાલીશ્લુવનાનિ મત્રિણો ભૂપાઃ ।

સલિલોપજીવિનઃ સાધવશ્ચ યજ્ઞેષ્ટિસક્તાશ્ચ ॥ ૬ ॥

યવ, ધઉં, ધાન્ય, શાળ વિગેરે, શેરડી, વન, રાજમંત્રી, રાજાઓ, જળથી જીવનારા, શત પુરૂષો અને યજ્ઞક્રિયામાં આસક્ત પુરૂષો, પુણ્ય નક્ષત્રમાં રહેલ છે. ॥ ૬ ॥

અહિદેવે કૃત્રિમકન્દમૂલફલકીટપન્નગવિષાણિ ।

પરધનહરણાઽભિરતાસ્તુષધાન્યં સર્વભિષજશ્ચ ॥ ૭ ॥

કૃત્રીમવસ્તુઓ, કંદમુળ, ફળ, કીડા, સર્પ, વિષ, પરધન હરનાર પુરૂષો, શાળ વિગેરે દેશતરીવાજો ધાન્ય અને સર્વ પ્રકારના વૈદ્યો આશ્લેષામાં રહેલ છે. ॥ ૭ ॥

પિત્ર્યો ધનધાન્યાઽઽઢ્યાઃ કોષ્ઠાઽઽગારાણિ પર્વતાઽઽશ્રયિણઃ ।

પિતૃમક્તવણિક્શૂરાઃ કવ્યાઽદાઃ સ્ત્રીદ્વિપો મનુજાઃ ॥ ૮ ॥

ધન ધાન્યવાન પુરૂષો, કોઠાર, પર્વતવાસીઓ, પિતૃઓના ભક્ત, વૈશ્ય, શર પુરૂષો, માંસભક્ષી જીવ અને સ્ત્રીદ્વેષી પુરૂષો મધ્યામાં રહેલ છે. ॥ ૮ ॥

પ્રાક્ફલ્ગુનીષુ નટયુવતિસુભગાન્ધર્વશિલ્પિપણ્યાનિ ।

કાર્પાસલવણમાશ્નિકતૈલાનિ કુમારિકા ચાઽપિ ॥ ૯ ॥

નટ સ્ત્રિયો, લોક પ્રિય ખૂબસૂરત માણસ, ગવૈયા, શિલ્પ જાણનાર, ચિતારા, વેચવા યોગ્ય વસ્તુઓ, કપાસ, મીઠું મધ, તેલ, અને ખાલક એ સઘળાં પૂર્વાશ્લેષીનીમાં છે. ॥ ૯ ॥

આર્યમ્ણે માર્દવશૌચવિનયપાષણ્ડિદાનશાસ્ત્રરતાઃ ।

શોભનધાન્યમહાધનધર્માન્નુરતાઃ સમનુજેન્દ્રાઃ ॥ ૧૦ ॥

કોમળ સ્વભાવવાળા પુરૂષો, પવીત્ર, ને વિનયી માણસો, પાખંડીઓના ભક્ત, દાનમાં પ્રીતિવાળા, શાસ્ત્રમાં આશક્ત, ઉત્તમ અન્ન, ધણા ધનવાન પુરૂષો, કર્મ કરવામાં પ્રીતિવાન પુરૂષો અને રાજાઓ ઉત્તરાશ્લેષીનીમાં છે. ॥ ૧૦ ॥

હસ્તે તસ્કરકુઞ્જરરથિકમહામાત્રશિલ્પિપણ્યાનિ ।

તુષધાન્યં શ્રુતયુક્તા વણિજસ્તેજોયુતાશ્ચાન્ન ॥ ૧૧ ॥

ચોર, હાથી, રથમાં બેસનાર, માવત, શિલ્પી, વેચવાનાં વસાણાં, યવ વિગેરે, ફાતરીયાળાં ધાન્ય, શાસ્ત્રને જાણનાર, વૈશ્ય અને તેજસ્વી પુરૂષ એ સર્વ હસ્તમાં રહ્યા છે. ॥ ૧૧ ॥

ત્વાષ્ટ્રે ભૂષણમણિરાગલેખ્યગાન્ધર્વગન્ધયુક્તિજ્ઞાઃ ।

ગણિતપદ્ધતન્તુવાયાઃ શાલાક્યા રાજધાન્યાનિ ॥ ૧૨ ॥

ભૂષણ (દાગીના અથવા ધરેણાં) બનાવનાર, મણીનાં લક્ષણને જાણનાર ઝવેરીઓ, રંગારા, લેખક, ગવૈયા સુગંધી ચીજો બનાવનાર, ગણિતવિદ્યા કુશળ, દરજી, ચીકિત્સક (વૈદ) અને રાજાને ઉપયોગી ધાન્ય એ સઘળા ચિત્રામાં રહેલ છે. ॥ ૧૨ ॥

સ્વાત્યાં સ્વગમૃગતુરગા વણિજો ધાન્યાનિ વાતવહુલાનિ ।

અસ્થિરસૌહદલઘુસચ્ચતાપસાઃ પણ્યકુશલાશ્ચ ॥ ૧૩ ॥

પક્ષી, મૃગ, ઘોડા, વૈશ્ય, ધણા વાયુકર્તા ચણાઆદિ અન્ન, જેનો સ્નેહ સ્થિર નથી તેવા પુરૂષો, અલ્પસત્વ (નાહીંમત) તપસ્વી, ક્યવિક્યમાં ચતુર વિગેરે સઘળા સ્વાતિમાં રહેલા છે. ॥ ૧૩ ॥

ઈન્દ્રાન્નિદૈવતે રક્તપુષ્પફલશાશ્વિનઃ સતિલમુદ્રાઃ ।

કર્પાસમાષ્ઠચળકાઃ પુરન્દરહુતાન્નશભક્તાશ્ચ ॥ ૧૪ ॥

લાલ રંગનાં ફુલ તથા ફળવાળા વૃક્ષો, તલ, યવ, કપાસ, અડદ, ચણા, ઈંદ્ર તથા અગ્નિના ભક્ત વિગેરે વિશાખામાં રહેલા છે. ॥ ૧૪ ॥

મૈત્રે શૌર્યસમેતા ગણનાયકસાધુગોષ્ઠિયાનરતાઃ ।

યે સાધવશ્ચ લોકે સર્વે ચ શરત્સમુત્પન્નમ્ ॥ ૧૬ ॥

સૌર્યયુક્ત પુરૂષો, સમુહના અધિપતિ (મંડળના અગ્રેસરો) સતપુરૂષોનાં ભક્ત, ગોષ્ઠી અને વાહનમાં આશક્તીવાળા, સજ્જન પુરૂષો અને સરદઃ ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ધાન્ય અનુરાધાને વિષે રહેલાં છે. ॥ ૧૫ ॥

પૌરન્દરેડતિશૂરાઃ કુલવિત્તયશોડન્વિતાઃ પરસ્વહૃતઃ ।

વિજિગીપવો નરેન્દ્રાઃ સેનાનાં ચાડપિ નેતારઃ ॥ ૧૬ ॥

અતિશૂરવીર પુરૂષ, કુલિન, ધનવાન, કીર્તિમાન, પરાયાધનને હરનાર, શત્રુઓને હતવાની ઈચ્છા રાખનાર રાજા અને સેનાપતિ એ સર્વ જો-
શામાં છે. ॥ ૧૬ ॥

મૂલે ભેષજભિષજો ગણમુખ્યાઃ કુસુમમૂલફલવાર્તાઃ ।

વીજાન્યતિધનયુક્તાઃ ફલમૂલૈર્યે ચ વર્તન્તે ॥ ૧૭ ॥

ઔષધ, વૈધ, સમુહમાં મુખ્ય ગણાતા પુરૂષો, પૂષ્પ, મૂળ અને ફળથી હવનાર, વાવેલાં ખીજ, અતિધનાઢ્ય પુરૂષો, મૂળમાં રહેલ છે. ॥ ૧૭ ॥

આપ્યે મૃદવો જલમાર્ગગામિનઃ સત્યશૌચધનયુક્તાઃ ।

સેતુકરવારિજીવકફલકુસુમાન્યમ્બુજાતાનિ ॥ ૧૮ ॥

શાંત સ્વભાવના માણસો, જળરસ્તે પ્રવાસ કરનાર, સત્યવાદી, પવીત્ર, ધનિક, પૂલ આંધનાર, જળથી હવનાર અને જળથી થયેલ ફળ ફૂલ વિગેરે પૂર્વાપાદામાં રહેલ છે. ॥ ૧૮ ॥

વિશ્વેશ્વરે મહામાત્રમલ્લકરિતુરગદેવતાભક્તાઃ ।

સ્થાવરયોધા ભોગાડન્વિતાશ્ચ યે ચૌજસા યુક્તાઃ ॥ ૧૯ ॥

માહાવત, મલ્લ, હાથી, ઘોડા, દેવના ભક્ત, વૃક્ષ, પર્વત, યુદ્ધ કરવામાં ચતુર પુરૂષો, ભોગીપુરૂષ અને તેજસ્વી વિગેરે ઉત્તરાપાદામાં રહેલ છે. ॥ ૧૯ ॥

શ્રવણે માયાપટવો નિત્યોદ્યુક્તાશ્ચ કર્મસુ સમર્થાઃ ।

ઉત્સાહિનઃ સધર્મા ભાગવતાઃ સત્યવચનાશ્ચ ॥ ૨૦ ॥

માયાવીરો અમહારીક હાથચાલાકી રાખનાર હમેશાં ઉદ્યોગયુક્ત રહે-
નાર, કામ કરવામાં સમર્થ, ઉત્સાહી પુરૂષો, ધર્માત્મા, અને ઈશ્વરભક્ત, તથા સત્યવાદિ વિગેરે શ્રવણમાં રહેલ છે. ॥ ૨૦ ॥

વસુમે માનોન્મુક્તાઃ ક્લીવાશ્ચલસૌહદાઃ સ્ત્રિયાં દ્વેષ્યાઃ ।

દાનાઽભિરતા વહુવિત્તસંયુતાઃ શમપરાશ્ચ નરાઃ ॥ ૨૧ ॥

નીરઅંહકારી પુરૂષો, નપુંસક, જેનો સ્નેહ સ્થિર નથી તેવા પુરૂષો, સ્ત્રિ-
યોના દ્વેષી, દાતા, અતિધનિક અને જીર્ણિય પુરૂષો ધનિષ્ઠામાં રહેલ છે. ॥૨૧॥

વરુણેશે પાશિકમત્સ્યવન્ધજલજાનિ જલચરા જીવાઃ ।

સૌકરિકરજકશૌણ્ડિકશાકુનિકાશ્ચાઽપિ વર્ગેઽસ્મિન્ ॥૨૨॥

કાંસીયાખોર, મચ્છીમાર, જળથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થ તથા જળજતું-
આથી જીવિષ્ટ ચલાવનાર, ડુક્કર પાળનાર, ઘોષી, કલાલ, પક્ષીને મારનાર પા-
રાધી વિગેરે શતભિશામાં છે. ॥

આજે તસ્કરપશુપાલહિંસ્રકીનાશનીચશઠચેષ્ટાઃ ।

ધર્મવ્રતૈર્વિરહિતા નિયુદ્ધકુશલાશ્ચ મનુજાઘ્રાઃ ॥ ૨૩ ॥

ચોર, પશુ પાળનાર, ક્રૂર (હીંસક) કૃપણ, નીચ અને દુષ્ટ ચેષ્ટાવાળા
પુરૂષો, ધર્મ વ્રતરહિત અને મધ્ય વિગેરે પૂર્વાભાદ્રપદમાં છે. ॥ ૨૩ ॥

આર્હિર્વૃધ્યા વિપ્રાઃ ક્રતુદાનતપોયુતા મહાવિભવાઃ ।

આશ્રમિણઃ પાષણ્ડા નરેશ્વરાઃ સારધાન્યં ચ ॥ ૨૪ ॥

બ્રાહ્મણ, યજ્ઞ કરનાર, દાતા, તપસ્વી, મોટાં ઐશ્વર્યવાળા પુરૂષો, આરે
આશ્રમવાસીઓ અથવા સંન્યાસી, પાખંડીઓ, રાજા અને ઉત્તમ ધાન્ય ઉત્તરા-
ભાદ્રપદમાં છે. ॥ ૨૪ ॥

પૌષ્ણે સલિલજફલકુસુમલવણમણિશૃંગમૌક્તિકાઽજ્ઞાનિ ।

સુરભિકુસુમાનિ ગન્ધા વણિજો નૌકર્ણધારાશ્ચ ॥ ૨૫ ॥

જળથી થયેલ વસ્તુઓ, ફળ પુલ, મીઠું, મણી, શંખ, મોતી, કમળ વિ-
ગેરે, સુગંધી પુષ્પ, સુગંધી દ્રવ્ય, વૈશ્ય અને વહાણ ચલાવનારાઓ રેવતીમાં
રહેલ છે. ॥ ૨૫ ॥

અશ્વિન્યામશ્વહરાઃ સેનાપતિવૈદ્યસેવકાસ્તુરગાઃ ।

તુરગાઽઽરોહાશ્ચ વણિગ્રુપોપેતાસ્તુરગરક્ષાઃ ॥ ૨૬ ॥

અશ્વના ગ્રાહક, સેનાપતિ, વૈદ્ય, સેવક, ઘોડા, ઘોડાસ્વાર, વૈશ્ય, અતિ-
ખુશ્મરત માણસ અને અશ્વરક્ષક વિગેરે અશ્વિનીમાં રહેલ છે. ॥ ૨૬ ॥

યામ્યેઽસુકપિશિતમુજઃ કૂરા વધવન્ધતાહનાસક્તાઃ ।

તુષધાન્યં નીચકુલોદ્ભવા વિહીનાથં સત્ત્વેન ॥ ૨૭ ॥

રૂંધીર અને માંસભક્ષી, કૂર છવને મારવામાં અને બાંધવામાં આસક્ત, યવ આદિ ધાન્ય, નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરૂષો અને સત્ત્વહીન પુરૂષો, ભર-ણીમાં રહેલા છે. ॥ ૨૭ ॥

પૂર્વાત્રયં સાઽનલમગ્રજાનાં રાજાં તુ પુણ્યેણ સહોત્તરાણિ ।

સપૌષ્ણમૈત્રં પિતૃદૈવતં ચ પ્રજાપતેર્થં ચ કૃષીવલ્લાનામ્ ॥ ૨૮ ॥

આદિત્યહસ્તાભિજિદાશ્વિનાનિ વણિગ્જનાનાં પ્રવદન્તિ ભાનિ ।

મૂલત્રિનેત્રાઽનિલવારુણાનિ ભાન્યુગ્રજાતે પ્રભવિષ્ણુતાયામ્ ॥ ૨૯ ॥

સૌમ્યેન્દ્રચિત્રાવસુદૈવતાનિ સેવાજનસ્વામ્યમુપાઽગતાનિ ।

સાર્પં વિશાસ્ત્રા શ્રવણો ભરણ્યશ્ચળ્ડાલજાતેરિતિ નિર્દિશન્તિ ॥૩૦॥

ત્રણે પૂર્વા અને કૃતિકા એ ચાર નક્ષત્ર વિપ્રનાં છે. ત્રણે ઉત્તરા અને પુષ્ય એ ચાર નક્ષત્રો ક્ષત્રીનાં છે, રેવતી અનુરાધા મધ્યા અને રોહિણી એ ચાર નક્ષત્ર ખેતી કરનારનાં છે, પુનર્વસુ, હસ્ત, અભિજીત અને અશ્વિની એ ચાર નક્ષત્ર વૈશ્યનાં છે, મૂળ, આર્દ્ર, સ્વાતી અને શંતભિષા એ ચાર કૂર જાતીનાં છે. મૃગશીર, જેષ્ઠા, ચિત્ર, અને ધનિષ્ઠા એ ચાર નક્ષત્ર સેવા કરનારનાં સ્વામીપણાને પામેલા છે. અશ્લેષા, વિશાખા, શ્રવણ, અને ભરણી ચાર ચાંડાળ જાતીનાં છે એમ મુનિઓએ કહ્યું છે. ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥

રવિરવિસુતભોગમાગતં ક્ષિતિસુતભેદનવક્રદૂષિતમ્ ।

ગ્રહણગતમથોલ્કયા હતં નિયતમુપાકરપીઢિતં ચ યત્ ॥ ૩૧ ॥

તદુપહતમિતિ પ્રચક્ષતે પ્રકૃતિવિપર્યયયાતમેવ વા ।

નિગદિતપરિવર્ગદૂષણં કથિતવિપર્યયગં સમૃદ્ધયે ॥ ૩૨ ॥

“ હવે તેના વ્યુહનું પ્રયોજન કહે છે. ” જે નક્ષત્ર સૂર્ય તથા શનિએ ભોગવેલું હોય, અને મંગળે જેનું ભેદન કર્યું હોય અથવા મંગળનો વક્ર થવાથી જે નક્ષત્ર દુષિત થયું હોય, તથા જે નક્ષત્રપર રહેલા સૂર્ય ચંદ્રનું ગ્રહણ થયેલું હોય, તેમજ જે નક્ષત્ર ઉદ્ઘાતી તાડીત થયું હોય અથવા હમેશાં જે નક્ષત્ર ચંદ્રથી ધીરિત થતું હોય અર્થાત્ જે નક્ષત્રના યોગતારાનું ચંદ્ર ભેદન કરે,

અથવા ચંદ્ર સદા તેની દક્ષિણ બાજુ થઈ ગતિ કર્યા કરે અને નક્ષત્ર પોતાની મેજે વિપરીત થયું હોય તે નક્ષત્રને મુનિઓ, ઉપહત કહે છે. એ પ્રમાણે થયું હોય તો તે નક્ષત્ર પોતાના વર્ગનો નાશ કરે છે. અને થમ કહેલા દોષથી રહિત હોય તો પોતાના વર્ગને વધારે છે. ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्रव्यूहः

पञ्चदशोऽध्यायः ।

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો નક્ષત્રવ્યુહનામે પંદરમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૧૫ ॥

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અહભક્તિ.

प्राङ्नर्मदाऽर्द्धशोणोद्भवङ्गमुह्माः कलिङ्गवाहीकाः ।

शकयवनमगधशवरप्रागज्योतिषचीनकाम्बोजाः ॥ १ ॥

નર્મદા નદીનો પૂર્વ ભાગ, શોણનદ, ઓડ્ર, ખંગ, મુહા, કલિંગ, આહ-ક, શક, યવન, મગધ, શવર, પ્રાગજ્યોતિષ, ચીન, કાંબોજ. ॥ ૧ ॥

मेकलकिरातविटका बहिरन्तःशैलजाः पुलिन्दाश्च ।

द्रविडानां प्रागर्द्ध दक्षिणकूलं च यमुनायाः ॥ २ ॥

મેકલ, કીરાત, વિટક, એ સર્વ દેશના નિવાસીલોકો પર્વતની બહાર ને અંદર રહેનારા, પુલિંદ, દ્રવીડ દેશનો પૂર્વઅર્ધ ભાગ, યમુના નદીનો દ-ણ કીનારો ॥ ૨ ॥

चम्पोदुम्बरकौशाम्बिचेदिविन्ध्याटवीकलिङ्गाश्च ।

पुंड्रा गोलाङ्गूलश्रीपर्वतवर्द्धमानाश्च ॥ ३ ॥

ચંપાપુરી, ઉદુંબર, કૌશાંબી નગરી, ચેદી, વિંધ્યાટવી, કલિંગપુંડ્ર, ગોલાં-ક, શ્રીપર્વત અને વર્ધમાન ॥ ૩ ॥

ઇક્ષુમતીત્યથ તસ્કરપારતકાન્તારગોપવીજાનામ્ ।

તુષધાન્યકદુકતરુકનકદહનવિષસમરશૂરાણામ્ ॥ ૪ ॥

ઇક્ષુમતિ નદી, તસ્કરદેશ, પારતદેશ, કાંતાર, અર્થાત્ વન, ગોપાળ, વા-
વવાનાં ખીજ, યવ વિગેરે તુષધાન્ય, મરી વિગેરે કદુ પદાર્થ, વૃક્ષ, સોનું,
અગ્નિ, વિષ, યુદ્ધમાં ધિર પુરૂષ ॥ ૪ ॥

મેષજભિષક્ચતુષ્પદકૃષિકરનૃપહિંસયાયિચૌરાણામ્ ।

વ્યાલારણ્યયશોયુતતીક્ષ્ણાનાં ભાસ્કરઃ સ્વામી ॥ ૫ ॥

ઔષધ, વૈદ્ય, પશુ, ખેતી કરનાર, રાજા, હિંસા, (ધાતકી) શત્રુપર
ચડાઈ કરી જવાવાળા, ચોર, સર્પ, ઉજડ દેશ, યશસ્વી પુરૂષો અને તીક્ષ્ણ
દ્રવ્ય, અથવા તીક્ષ્ણ સ્વભાવવાળા પુરૂષો એ સધળાનો સૂર્ય સ્વામી છે. ॥ ૫ ॥

ગિરિસલિલદુર્ગકોસલમરુકચ્છસમુદ્રોમકતુષારાઃ ।

વનવાસિતઙ્ગણહલસ્ત્રીરાજ્યમહાઽર્ણવદ્વીપાઃ ॥ ૬ ॥

ગિરિદુર્ગ, જળદુર્ગ, કોશલ ભરકચ્છ, સમુદ્ર, રોમક, તુષારદેશ, વન-
વાસી, તંગણ, હલ, સ્ત્રીરાજ્ય, મહાર્ણવ (વડવામૂખ દ્વીપ) ॥ ૬ ॥

મધુરસકુસુમફલસલિલલવણમણિશઙ્ખમૌક્તિકાઙ્ગાનામ્ ।

શાલિયવૌષધિગોધૂમસોમપાઽકન્દવિપ્રાણામ્ ॥ ૭ ॥

મધૂર રસ, ફુલ, ફળ, જળ, મીઠું, મણી, શંખ, મોતી અને જળથી
ઉત્પન્ન થયેલાં મણી વિગેરે, યવ, ધાન્ય, ઔષધી, ઘઉં, યજ્ઞમાં સોમપા
કરનાર અને આકંઠ એટલે પોતાના પાણીઆદી (કુમકે આવનાર તથા
મદદગાર) રાજ્યથી આગળનો રાજા, આદિત્ય. ॥ ૭ ॥

સિતસુભગતુરગરતિકરયુવતિચમૂનાથમોજ્યવસ્ત્રાણામ્ ।

શૃઙ્ગિનિશાચરકર્ષકયજ્ઞવિદાં ચાઽધિપચન્દ્રઃ ॥ ૮ ॥

સંદેહ રંગનાં દ્રવ્ય, જગતપ્રિય પુરૂષ, ઘોડા, કામીપુરૂષ, સ્ત્રી, સેનાપતિ
ભોજનની વસ્તુઓ, વસ્ત્ર, શિંગડાંવાળા પશુ, રાત્રીએ વિચરનાર, ખેતી કર
નાર અને યજ્ઞવિદા જાણનાર એ સધળાનો અધિપતી ચંદ્ર છે. ॥ ૮ ॥

શોણસ્ય નર્મદાયા भीमरथायाश्च पश्चिमाऽर्द्धस्थाः ।
 निर्विन्ध्या वेत्रवती शिप्रा गोदावरी वेणा ॥ ९ ॥
 मन्दाकिनी पयोष्णी महानदी सिन्धुमालतीपाराः ।
 उत्तरपाण्ड्यमहेन्द्राऽद्रिविन्ध्यमलयोपगाश्चोलाः ॥ १० ॥
 द्रविडविदेहाऽन्ध्राऽश्मकभासापुरकौङ्कणाः समन्तिषिकाः ।
 कुन्तलकेरलदण्डककान्तिपुरम्लेच्छसङ्करजाः ॥ ११ ॥
 नासिक्यभोगवर्धनविराटविन्ध्याऽद्रिपार्श्वगा देशाः ।
 ये च पिबन्ति सुतोयां तार्षीं ये चाऽपि गोमतीसलिलम् ॥ १२ ॥
 नागरकृषिकरपारतहुताऽशनाऽऽजीविशस्त्रवार्तानाम् ।
 आटविकदुर्गकर्कटवधकनृशंसाऽवलित्तानाम् ॥ १३ ॥
 नरपतिकुमारकुञ्जरदाम्भિકडिम्भाऽभिघातपशુપानाम् ।
 रक्तफलकुसुमविद्रुमचમૂપगुडमद्यतीक्ष્ણानाम् ॥ १४ ॥
 कीशभवनाग्निहोत्रિકधात्माकरशाक्यभिक्षुचौराणाम् ।
 शठदीर्घवैરवद्वाशिनां च वसुधासुतोऽधिपतिः ॥ १५ ॥

શોણનદ, નર્મદા નદી અને ભીમરથા નદીના પશ્ચિમ ભાગમાં રહેનારા,
 નિરવિંધા, વેત્રવતી, શીપ્રા, ગોદાવરી, વેણા, મંદાકીની, પયોષ્ણિ, સિંધુ, માલતી
 અને પારા વિગેરે નદીઓ, ઉત્તર પાંચદેશ, મહેન્દ્ર પર્વત, વિંધ્યા અને મલય
 વેગેરે પર્વતમાં રહેનાર લોકો, ચોલ દેશ, દ્રવિડ, વિદેહ, આંધ્ર, અશ્મક, ભા-
 સાપુર, (નાસીક ભોગવર્ધન, વિરાટ, વિંધ્યાચળ સમીપના દેશો, અને સૂતોયા,
 તાર્ષી અને ગોમતી નદીનું જે જળ પીએ છે તેઓ) નગરવાસી જનો, ખેતી
 કરનાર, વારત લોક, અગ્નિથી તથા હથિયારથી જીવનારાઓ તથા વનમાં રહેનાર,
 દુર્ગ (કીલ્લા) કર્કટ, વધ કરનાર લોકો, અહંકારી નિંદાલોકો, રાજાઓ, રાજકુ-
 મારો, હાથી, દાંભિક અને ડીંભ અર્થાત્ હથિયાર વિનાની લડાઈથી થયેલો પ્રહાર
 અથવા બાલકોને મારનાર, પશુપાળ, લાલ રંગનાં ફળપ્રુલ, પ્રવાલ, સેનાપતિ,
 ગોળ, મધ, તીક્ષ્ણ પદાર્થો, નીચ વિગેરે; ભંડાર, અગ્નિહોત્રી, ગેર વિગેરે ધા-
 તુઓની ખાણ અને શાક્ય (બૌદ્ધના સંન્યાસીઓ અથવા રક્તાંખર સંન્યાસીઓ)

ચોર, શક, દ્રેષી, બહુ ખાનાર વિગેરેનો સ્વામી મંગળ છે. (નાસિકથી માંડીને
ગોમતીતું જલપાન કરેછે તે શ્લોક ક્ષેપક છે) ॥૯૧॥૧૦॥૧૧॥૧૨॥૧૩॥૧૪॥૧૫॥

લૌહિત્યઃ સિન્ધુનદઃ સરયૂર્ગમ્भीરિકા રથાડઽહ્વા ચ ।

ગઙ્ગાકૌશિક્યાદ્યાઃ સરિતો વૈદેહકામ્બોજાઃ ॥ ૧૬ ॥

મથુરાયાઃ પૂર્વાડર્દ્ધે હિમવદ્ગોમન્તચિત્રકૂટસ્થાઃ ।

સૌરાષ્ટ્રસેતુજલમાર્ગપણ્યવિલપર્વતાડઽશ્રયિણઃ ॥ ૧૭ ॥

ઉદ્યાનયન્ત્રગાન્ધર્વલેખ્યમણિરાગગન્ધયુક્તિવિદઃ ।

આલેખ્યશબ્દગણિતપ્રસાધકાડઽયુષ્યશિલ્પજ્ઞાઃ ॥ ૧૮ ॥

ચરપુરુષકુહકજીવકશિશુકવિશઠસૂચકાડઽભિજ્ઞા ૧૯ ॥

દૂતનપુંસકહાસ્યજ્ઞભૂતતન્ત્રેન્દ્રજાલજ્ઞાઃ ॥ ૨૦ ॥

આરક્ષકનટનર્તકઘૃતતૈલસ્તેહવીજતિરોચન્દ્રપુત્રસ્ય ॥ ૨૦ ॥

વ્રતચારિરસાડયનકુશલિનો નર ૨૧ ॥

લૌહિત્યનદ, સિન્ધુનદ, સરયૂનદી, ગંભીરીકા, રથાહ્વા ગંગા અને
કૌશીકી આદિ નદીઓ, વૈદેહ, કાંબોજ, મથુરાનો પુર્વાર્ધ ભાગ, હિમાલય, ગો-
મંત, અને ચિત્રકૂટમાં રહેનાર લોકો, સૌરાષ્ટ્રદેશ, સેતુ રસ્તે ચાલનાર અને જ-
ળને રસ્તે ચાલનાર; ક્ય વિક્રય કરેનાર, ચર ગણનાર, ગવૈયા, લખનાર, ઝવેરીઓ,
કૂવા અને તળાવ આદિ જળાશય, યંત્ર જાણનાર, ગવૈયા, લખનાર, ઝવેરીઓ,
રંગારા, મુગંધી વસ્તુ અત્તર વિગેરેના વિગેરે પ્રયોગ કરી જીવનાર, આલક, કવિ,
જાણનાર શૃંગાર વિગેરે પ્રસાધક, યવ, વશીકરણ ઉચ્ચાટન અને મારણ આદિ કર-
વાના ચાતા, ગુપ્તચાર, ઇંદ્રજીવ, ઉપહાસ કરવામાં કુશળ, ભૂત, તંત્ર, અને
શક, સૂચક, અર્થાત્ મુગલીઓ રક્ષણ કરનાર અધિકારીઓ, નટ, નાચનાર, ધી,
વામાં પ્રીતિવાળા, દૂત, નપુંસ (નીચ વિગેરે) વ્રત કરનાર, બ્રહ્મચારી, રસાયન કર-
તેલ, બીજ, તીક્ત ચીજોના ભાગો મથુરાપશ્ચાર્ધભરતસૌવીરાઃ ।

વામાં કુશળ અને ખંચવિપાશાસરિચ્છતદ્વરમઠસાલ્વાઃ ॥ ૨૧ ॥

સિન્ધુનદ

સુગ્રોદીત

ત્રૈગર્તપૌરવાઽઽમ્બષ્ટપારતા વાટધાનયૌધેયાઃ ।

સારસ્વતાઽર્જુનાઽયનમત્સ્યાર્દ્ધગ્રામરાષ્ટ્રાણિ ॥ ૨૨ ॥

હસ્ત્યશ્વપુરોહિતભૂપમત્રિમાઙ્ગલ્યપૌષ્ટિકાસક્તાઃ ।

કારુણ્યસત્યશૌચવ્રતવિદ્યાદાનધર્મયુતાઃ ॥ ૨૩ ॥

પૌરમહાધનશબ્દાર્થવેદવિદુષોઽભિચારનીતિજ્ઞાઃ ।

મનુજેશ્વરોપકરણં છત્રધ્વજચામરાદ્યં ચ ॥ ૨૪ ॥

શૈલેયકમાંસીતગરકુષ્ઠરસસૈન્ધવાનિ વહ્લીજમ્ ।

મધુરરસમધૂચ્છિષ્ટાનિ ચોરઘ્રશ્ચેતિ જીવસ્ય ॥ ૨૫ ॥

સિંધુનદનો પૂર્વભાગ, મથુરાનો પશ્ચિમ ભાગ, ભરત, સૌવિર, સુપ્ત, ત્વર દિશાના વાસી લોકો, વિપાશા, અને સતદ્રુ (સતલજ) એ એ નદી, મટ, શાલ્વ, ત્રૈગર્ત, પૌરવ, અંબષ્ટ, ભારત, વાટધાન, યૌધેય, સારસ્વત, અર્જુનાયન, મત્સ્યદેશનો અર્ધો ભાગ અને રાષ્ટ્ર, હાથી, ઘોડા, પુરોહિત, રાજા, જામંત્રી, મંગળ કાર્ય અને પૌષ્ટિક કાર્યમાં આસક્ત પુરુષો, સત્ય, દયા, પવેત્રતા, વ્રત, વિદ્યા, દાન અને ધર્મયુક્ત પુરુષો, નગરવાસી, અતિધનિક લોકો, વ્યાકરણ અને વેદને જાણનાર, મારણ પ્રયોગને જાણનાર, નીતિવેત્તા અને રાજાના ખડ્ગ, ક્વચિત્ વિગેરે ઉપકરણ તથા છત્ર, ધ્વજ અને ચામર વિગેરે રાજચિન્હ, શિલાજીત નામનું સુગંધી દ્રવ્ય, જટામાંસી, તગર, કુંઠ, રસ, જોળ નામનું સુગંધી દ્રવ્ય, પારો, સિંધાલુણ, વેલથી ઉત્પન્ન થનારી વસ્તુઓ, મધુરરસ, મીણ અને ચૂવા વિગેરે સુગંધી વસ્તુનો સ્વામી ગુરુ છે. ॥ ૨૧ ॥ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥

તક્ષશિલમાર્તિકાવતબહુગિરિગાન્ધારપુષ્કલાવર્તકાઃ ।

પ્રસ્થલમાલવકૈકયદાશાર્ગોશીનરાઃ શિવયઃ ॥ ૨૬ ॥

યે ચ પિવન્તિ વિતસ્તામિરાવતીં ચન્દ્રભાગસરિતં ચ ।

રથરજતાઽઽકરકુઙ્ગરતુરગમહામાત્રધનયુક્તા ॥ ૨૭ ॥

સુરભિકુસુમાઽનુલેપનમણિવજ્રવિભૂષણાઽમ્બુરુહશય્યાઃ ।

વરતરુણયુવતિકામોપકરણમૃષ્ટાઽન્નમધુરમુજઃ ॥ ૨૮ ॥

ઉદ્યાનસલિલકામુકયશઃસુખૌદાર્યરૂપસમ્પન્નાઃ ।

વિદ્વદમાત્યવણિગ્જનઘટકૃચ્ચિત્રાઽણ્ડજાસ્ત્રિફલાઃ ॥ ૨૯ ॥

કૌશેયપટ્ટકમ્વલપત્રૌર્ણિકરોદ્રપત્રચોચાનિ ।

જાતીફલાઽવુરુવચાપિપ્પલ્યશ્ચન્દનં ચ મૃગોઃ ॥ ૩૦ ॥

તક્ષશિલા અને મૃતિકાવતી નગરીના વાસી, બહુગીરિ, ગાંધાર, પૂષ્કલા-વર્ત, પ્રસ્થલ, માલય, કૈક્ય, દાશાર્ણ્ય, ઉશીનર, અને શીખી વિગેરે દેશે અને વિતસ્થા નદીનું જળ પીનાર લોકો, કાશિમર દેશવાસી તથા ઈરાવતી (રાવી) નદીનું જળ પીનાર લોકો તથા ચંદ્રભાગા નદીનું જળપાન કરનારા; રથ, રૂપાં વિગેરે ધાતુઓ જે ખાંણમાંથી નીકળે છે તે ખાંણ, હાથી, ઘોડા, માવત, ધનાઢ્ય, સુગંધી વસ્તુઓ, ચંદન વિગેરે, મણી, હીરા, આભુષણ તથા જળથી ઉત્પન્ન થનાર કમળ વિગેરે, શય્યા, ઉત્તમ તરણુ પુરૂષ, જીવાનસ્ત્રિઓ, ફૂલની માળા, ચંદન વિગેરે કામદેવના ઉત્તેજક પદાર્થો તથા મીઠાઈ વિગેરે ભોજન સામગ્રી, મિષ્ટાન્ન ખાનાર પુરૂષો, બાગ, જળ, કામીપુરૂષ, યશસ્વી, સૂખી, ઉદાર અને અપ્પસૂરત પુરૂષો, વિદ્વાન, રાજમંત્રી, વૈશ્ય, કુંભાર, અનેક પ્રકારના પક્ષી, ત્રીફળ, રેશમી વસ્ત્ર, શાલ દુશાલ, કાંબર, ઘોચેલાં રેશમી વસ્ત્ર, લોદર, તમાલપત્ર, તળ, જાયફલ, અગર, વજ, પીપર અને ચંદન આદિ વસ્તુઓનો સ્વામી શુક્ર છે. ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥

આનર્તાઽર્બુદપુષ્કરસૌરાષ્ટ્રાઽધીરશૃદ્રૈવતકાઃ ।

નષ્ટા યસ્મિન્દેશે સરસ્વતી પશ્ચિમો દેશઃ ॥ ૩૧ ॥

કુરુભૂમિજાઃ પ્રભાસં વિદિશાં વેદસ્મૃતી મહીતટ્જાઃ ।

સ્વલમલિનનીચતૈલિકવિહીનસત્ત્વોપહતપુંસ્તાઃ ॥ ૩૨ ॥

વન્ધનશાકુનિકાઽશુચિકૈવર્તવિરૂપવૃદ્ધસૌકરિકાઃ ।

ગણપૂજ્યસ્વલિતવ્રતશવરપુલિન્દાઽર્થપરિહીનાઃ ॥ ૩૩ ॥

કટુતિક્તરસાઽગ્રન વિધવયોપિતો મુજગતસ્કરમહિષ્યઃ ।

સ્વરકરમચળકવાતુલનિષ્પાવાશ્ચાઽર્કપુત્રસ્ય ॥ ૩૪ ॥

આનર્ત, અર્બુદ, પુષ્કર, સૌરાષ્ટ્ર, આબિર, શૃદ્ર, રૈવતક, તથા જે દેશમાં સરસ્વતી મુકાઈ ગઈ છે તે પશ્ચિમદેશ, કુરુક્ષેત્રની પૃથ્વીમાં રહેલા લોકો,

પ્રભાસક્ષેત્ર, વીદિશા નગરી, વેદસ્મૃતિ નદીના તટપર થયેલા દુર્જન, મલિન, અધમ કર્મ કરનાર, તેલી, ધાંચી, નપુંસક પુરૂષો, પારાધી, વહાણ ચલાવનાર, (ખારવા, ખલાસી) કુરૂપ, વૃદ્ધ લોક, કુકર, પાળનાર, મંડળીના અગ્રેસરો, પ્રતલંગ કરનાર, શખર, પુલિંદ, નીર્ધન, નીચ વિગેરે કડવા પદાર્થો અને મરી વિગેરે તીખા પદાર્થો, રસાયનો, વિધવા સ્ત્રિઓ, સર્પ, ચોર, ભેંસ, ખર, ઉંટ અને વાયુકારક ચણા, મઠ, અને ચોળા વિગેરેનો સ્વામી શનિ છે. ॥૩૧॥
॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥

ગિરિશિખરકન્દરદરીવિનિવિષ્ટા મ્લેચ્છજાતયઃ શૂદ્રાઃ ।

ગોમાયુભક્ષશૂલિકવોક્ષાણાઽશ્વમુખવિકલાઽજ્ઞાઃ ॥ ૩૫ ॥

કુલપાંસનહિંસ્રકૃતઘ્નચૌરાનિઃસત્યશૌચદાનાશ્ચ ।

શ્વરચરનિયુદ્ધવિત્તીવ્રરોષગર્ભાઽઽશ્યા નીચાઃ ॥ ૩૬ ॥

ઉપહતદામ્ભિકરાક્ષસનિદ્રાવહુલાશ્ચ જન્તવઃ સર્વે ।

ધર્મેણ ચ સન્યક્તા માંષતિલાશ્ચાઽર્કશશિશ્વોઃ ॥ ૩૭ ॥

પર્વતોનાં શિખર, ગુફા અને ખીણમાં રહેનાર મલેચ્છ લોકો શીયાળનું ભક્ષણ કરનાર શુલિક, વોક્ષાણ, અશ્વમુખ, અંગહીન, કુલને કલંકિત કરનાર, કૂર, કૃતઘ્ન, ચોર, સત્ય, પવિત્રતા અને દાન, ધર્મરહિત લોકો, ખર, ગુપ્તચાર, (જસુસ) મધ, અતિક્રોધી, ગર્ભાપય, નીચ, રાક્ષસ, ધાણું ઉંધનાર (ઉંધણુશી વા અતિનિદ્રાણુ) અધર્મી, અડદ અને તલ એ સધળાંનો સ્વામી રાહુ છે. ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥

ગિરિદુર્ગપલ્લવશ્વેતહૂણન્નોલાઽવગાળમરુચીનાઃ ।

પ્રત્યન્તધનિમહેચ્છવ્યવસાયપરાક્રમોપેતાઃ ॥ ૩૮ ॥

પરદારવિવાદરતાઃ પરરન્ધ્રકુતૂહલા મદોત્તિસ્ત્રક્તાઃ ।

મૂર્ખા ધાર્મિકવિજિગીષવશ્ચ કેતોઃ સમાખ્યાતાઃ ॥ ૩૯ ॥

પર્વતના કિલ્લાઓ, પલ્લવ, શ્વેતહૂણ, ચોલ, આવગાણ, મર, ચીન અને પ્રત્યંત દેશના રહેનાર, ધનવાન, મોટી ઇચ્છાવાળાનો ઉદ્યોગ, પરાક્રમી માણસો, પરસ્ત્રીમાં આસક્ત, વિવાદમાં આસક્ત, (તકરારી) પરાયાં છિદ્રો મૂઢ. ૧૭

કાઢવામાં ઉત્સાહી, છટેલા, મૂર્ખ, અધર્મી, અને છતવાની ઈચ્છા રાખનાર એ સર્વનો સ્વામી ક્રેતુ છે. ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥

उदयसमये यः स्निग्धांशुर्महान् प्रकृतिस्थितो

यदि च न हतो निर्घातोल्कारजोग्रहमर्दनैः ।

स्वभवनगतः स्वोच्चप्राप्तः शुभग्रहवीक्षितः

स भवति शिवस्तेषां येषां પ્રમુઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૪૦ ॥

જે ગ્રહ પ્રતિદીન ઉદય વખતે નિર્ભળ દિરણુયુક્ત, મોટો, પોતાના સ્વ-ભાવમાં રહેલો હોય, અને નિર્ધાત, ઉદ્ધા, રજ, તથા ગ્રહયુદ્ધથી હણાએલો ન હોય અને પોતાની રાશી તથા ઉચ્ચ રાશીમાં હોય તથા શુભ ગ્રહો તેને જોતા હોય, તે જે વર્ગનો સ્વામી હોય તેનું કસ્યાણુ થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

अभिहितविपरीतलक्षणैः क्षयमुपगच्छति तत्परिग्रहः ।

હમરભયગદાતુરા જના નરપતયશ્ચ ભવન્તિ દુઃખિતાઃ ॥ ૪૧ ॥

પહેલાં જે ઉત્તમ લક્ષણુ કલાં તેથી ઉલટાં જે ગ્રહનાં લક્ષણુ હોય તે ગ્રહનો જે વર્ગ હોય તે ક્ષય પામે છે. તથા લોકો અને રાજા પણ યુદ્ધ, કલહ ભય અને રોગથી પીડાય છે. ॥ ૪૧ ॥

यदि न रिपुकृतं भयं नृपाणां स्वसुतकृतं नियमादमात्यजं वा ।

भवति जनपदस्य चाऽप्यवृष्ट्या गमनमपूर्वपुराऽद्रिनिम्नगासु ॥ ૪૨ ॥

એવા ઉત્પાતો તથા છતાં પણ જે રાજાને શત્રુનો ભય ન થાય તેને પોતાના પુત્ર અથવા મંત્રીથી નકી ભય થાય છે. અને દેશને પણ શત્રુનો ભય ન થાય તો દુકાળ થવાને લીધે પૂર્વે કદી નહીં જોયેલાં નગર પર્વતો અને નદીઓને વિષે ગમન થાય છે સારાંશ દુકાળથી, પહેલાં કદી દીકાં કે સાં-ભળ્યાં ન હોય તેવા સ્થળે જવું પડે છે. ॥ ૪૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहभक्तयो

नाम षोडशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ગ્રહભક્તિનામે
સોળમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો ॥ ૧૬ ॥

પ્રકરણ ૧૭ મું.

અહયુદ્ધ.

યુદ્ધં યથા યદા વા ભવિષ્યદાદિશ્યતે ત્રિકાલજ્ઞૈઃ ।

તદ્વિજ્ઞાનં કરણે મયા કૃતં સૂર્યસિદ્ધાન્તાત્ ॥ ૧ ॥

મંગળ વિગેરે પાંચ ગ્રહોનું યુદ્ધ જ્યારે જોવું થવાનું હોય તેવું, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનને જાણનાર દૈવજ્ઞે પહેલાંથી કહેવું. તે અહયુદ્ધને જાણવાનો ઉપાય સૂર્યસિદ્ધાંતપરથી મારા પંચસિદ્ધાંતિકા નામના કરણ ગ્રંથમાં કહેલ છે. ॥ ૧ ॥

વિયતિ ચરતાં ગ્રહાણામુપર્યુપર્યાત્મમાર્ગસંસ્થાનામ્ ।

અતિદૂરાદ્દિગ્વિષયે સમતામિવ સમ્પ્રયાતાનામ્ ॥ ૨ ॥

આસન્નક્રમયોગાદ્દેહોલ્લેખાંશુમર્દનાડડશબ્દૈઃ ।

યુદ્ધં ચતુઃપ્રકારં પરાશરાડ્ઘૈર્મુનિભિરુક્તમ્ ॥ ૩ ॥

આકાશમાં ગમન કરનાર અને ઉપર ઉપર પોતાની કક્ષામાં રહેલા મંગળ વિગેરે પાંચ ગ્રહો અતિદૂર હોવાથી જાણે સરખા એકજ વૃત્તમાં હોય, એવા દેખાય છે. તેના સમીપના ક્રમથી જે સંયોગ થાય તેને યુદ્ધ કહે છે. તેનો તાત્પર્ય એ કે મંગળ વિગેરે ગ્રહોનું પરસ્પર ઘણું અંતર છે; પરંતુ જ્યારે તેઓ પોતાની કક્ષામાં ગમનકર્તા સમસૂત્રમાં આવી જાય છે ત્યારે અતિદૂર હોવાથી મનુષ્યોને એવું દેખાય છે કે બંને ગ્રહ મળી ગયા. અને તેવી રીતે મળીને દેખાવું તેનું નામ યુદ્ધ છે. તે યુદ્ધ, ભેદ, ઉલ્લેખ, અંશુમર્દન અને અસવ્ય એ રીતે ચાર પ્રકારનું પરાશર આદિ મુનિઓએ કહ્યું છે.^૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

૧ જ્યારે બે ગ્રહ એક સરખા દેખાય અર્થાત્ ઉપરવાળા ગ્રહને નિચેનો ગ્રહ ઢાંકીલે તે યુદ્ધનું નામ ભેદ છે; જ્યારે એક ગ્રહ બીજા ગ્રહબિંબની પરિધીમાત્રનો સ્પર્શ કરે અને ઢાંકે નહીં તે ઉલ્લેખ નામનું યુદ્ધ છે. બંને ગ્રહોનો સ્પર્શ થાય નહીં, પણ વખતે એટલા પાસે આવી જાય કે તેનાં કિરણ પરસ્પર મળી ગયેલાં દેખાય તે અંશુમર્દન નામનું યુદ્ધ છે. અને ગ્રહોનાં કિરણ મળે નહીં પણ એક ગ્રહ બીજા ગ્રહની દક્ષિણમાં બરાબર રહે અને બીજા ઉત્તરમાં રહે તે અસવ્ય નામનું યુદ્ધ છે.

ભેદે વૃષ્ટિવિનાશો ભેદઃ સુહદાં મહાકુલાનાં ચ ।

ઉલ્લેખે શસ્ત્રભયં મત્રિવિરોધઃ પ્રિયાઽન્નત્વમ્ ॥ ૪ ॥

ભેદ નામનું યુદ્ધ હોય તો વૃષ્ટિ ન થાય; મિત્રોમાં અને ઉત્તમ કુળોમાં પરસ્પર ઘુટફાટ થાય છે; ઉલ્લેખ નામનું યુદ્ધ હોય તો યુદ્ધનો ભય થાય રાજા અને મંત્રીઓમાં ઘુટ અને દુકાળ પડે છે. ॥ ૪ ॥

અંશુવિરોધે યુદ્ધાનિ ભૂમૃતાં શસ્ત્રસ્વક્ષુદવમર્દાઃ ।

યુદ્ધે ચાઽપ્યપસવ્યે ભવન્તિ યુદ્ધાનિ ભૂપાનામ્ ॥ ૫ ॥

અંશુમર્દન નામનું યુદ્ધ હોય તો રાજાઓને માંહોમાહે યુદ્ધ થાય છે, રોગ અને દુકાળથી પ્રભા પીડાય છે, અને અપસવ્ય નામના યુદ્ધમાં પણ રાજાઓને પરસ્પર લડાઈ થાય છે. ॥ ૫ ॥

રવિરાક્રન્દો મધ્યે પૌરઃ પૂર્વેઽપરે સ્થિતો યાયાી ।

પૌરા બુધગુરુરવિજા નિત્યં શીતાંશુરાક્રન્દઃ ॥ ૬ ॥

કેતુકુજરાહુશુક્રા યાયિન એતે હતા ગ્રહા હનુપઃ ।

આક્રન્દયાયિપૌરાન્ જયિનો જયદાઃ સ્વર્ગસ્ય ॥ ૭ ॥

(જે રાજા શત્રુને જીતવા માટે ચડાઈ કરે તેને સહાય માટે ખીલે જે રાજા પાછળ રહે તેને પ્રાર્થિણુ ગ્રહ કહે છે, તે પ્રાર્થિણુ ગ્રહની પાછળ પણ જે રાજા હોય તેને આક્રંદ કહે છે.) મધ્યાન્હ વખતે સૂર્ય આક્રંદ કહેવાય છે. મધ્યાન્હ પહેલાં દિવસના ત્રીજા ભાગમાં સૂર્ય પૌર કહેવાય છે અને મધ્યાન્હ પછી દીવસના ત્રીજા ભાગમાં સૂર્ય યાયાી કહેવાય છે. બુધ, ગુરુ અને શનિ પૌર છે. ચંદ્ર નિરંતર આક્રંદ કહેવાય છે. કેતુ, મંગળ, રાહુ અને શુક્ર એ ચાર ગ્રહ યાયાી છે. તેઓ હતા અર્થાત્ પરાજિત (પરાજય પામેલા) હોય તો આક્રંદ, યાયાી અને પૌરનો નાશ કરે છે. અને યુદ્ધમાં જીત્યા હોય તો પોતાના વર્ગને અર્થાત્ આક્રંદ, યાયાી અને પૌરને જય આપે છે. સારાંશ કે જે ગ્રહનો પરાજય થયો હોય તેના વર્ગની હાની થાય અને જે જીત્યો હોય તેના વર્ગની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

પૌરે પૌરેણ હતા પૌરાન્ નૃપાન્ વિનિવ્રન્તિ ।

एवं याय्याक्रन्दौ नागरयायिग्रहाश्चैव ॥ ८ ॥

પૌર ગ્રહને, પૌર ગ્રહ યુદ્ધમાં જીતે તો પૌર રાજા પૌર રાજાને જીતે છે.

તેજ રીતે યાચી અને આકંદનો જય પરાજય અને ધૌર તથા યાચીના જય પરાજય અહ યુદ્ધ પ્રમાણે જાણવા. સારાંશ કે જે અહ જીતે તેના વર્ગનો જય અને હારે તેના વર્ગનો પરાજય થાય છે, ॥ ૮ ॥ “હવે યુદ્ધમાં પરાજય પામેલાના અહનાં લક્ષણ કહે છે.”

દક્ષિણદિક્સ્થઃ પરુષો વેપથુરપ્રાપ્ય સન્નિવૃત્તોડણુઃ ।

અધિગૃહો વિકૃતો નિષ્પ્રભો વિવર્ણશ્ચ યઃ સ જિતઃ ॥ ૯ ॥

જે અહ યુદ્ધ વખતે દક્ષિણ દિશામાં રહ્યો હોય અને તે કંપતો હોય વા રક્ષ હોય અને ખીજા અહની પાસે પહેલ્યા પહેલાં પાછો ફરે અર્થાત્ વક્રિ થાય, સૂક્ષ્મ જાણાય, ખીજાથી દબાએલો હોય, કોઈ જાતનો વિકાર પામ્યો હોય, કિરણહીન શિકા રંગનો દેખાય તે અહ ખીજા અહથી હારેલો હોય છે. ॥ ૯ ॥ “હવે જય પામેલા અહનાં લક્ષણ કહું છું.”

ઉક્તવિપરીતલક્ષણસમ્પન્નો જયગતો વિનિર્દિષ્ટઃ ।

વિપુલઃ સ્તિગ્ધો હુતિમાન્ દક્ષિણદિક્સ્થોડપિ જયયુક્તઃ ૧૦

પ્રથમ પહેલાં પરાજય પામેલા અહના લક્ષણથી ઉલટા લક્ષણવાળો અહ જય પામેલો કહેવાય છે. “એવો નિયમ નથી કે દક્ષિણ દિશામાં રહેલો અહ સદા પરાજિત કહેવાય અને ઉત્તર દિશામાં રહેલો જય પામેલો કહેવાય.” દક્ષિણ દિશામાં રહેલો અહ મોટો સ્તિગ્ધ અને કાંતિ યુક્ત હોય તો તેને જય પામેલો જાણવો. “એ કહેલ લક્ષણ માત્ર શુક્રમાં હોય છે, ખીજા અહો તો ઉત્તરમાં હોય તોજ જયયુક્ત કહેવાય અને શુક્ર દક્ષિણમાં પણ જય-યુક્ત હોય છે.” ॥ ૧૦ ॥

દ્વાવપિ મયૂર્વપૃક્તૌ વિપુલૌ સ્તિગ્ધૌ સમાગમે ભવતઃ ।

તત્રાન્યોડન્યપ્રીતિર્વિપરીતાવાત્મપક્ષઘ્નૌ ॥ ૧૧ ॥

જે બંને અહ કિરણ યુક્ત મોટા અને સ્તિગ્ધ સમાગમમાં હોય તો તે અહ અન્યોઅન્ય પ્રીતિવાળા છે. અને તેથી ઉલટા એટલે કિરણહીન, સૂક્ષ્મ અને રક્ષ હોય તો પોતાના પક્ષનો નાશ કરે છે. ॥ ૧૧ ॥

યુદ્ધં સમાગમો વા યદ્યવ્યક્તૌ તુ લક્ષણૈર્ભવતઃ ।

શ્રુતિઃ ભૂમૃતામપિ તથા ફલમવ્યક્તં વિનિર્દેશ્યમ્ ॥ ૧૨ ॥

મંગળઆદિ પાંચ ગ્રહેને પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે અને તે ગ્રહ ચંદ્ર સાથે યુક્ત હોય તો સમાગમ કહેવાય. જે યુદ્ધ અથવા સમાગમ લક્ષણથી જ સ્પષ્ટ ન થાય અર્થાત્ યુદ્ધમાં ગ્રહના જય પરાજયનો નિશ્ચય થાય નહીં તો બંને ગ્રહ તુલ્યરૂપ રહે છે અને સમાગમમાં ચંદ્ર, ગ્રહથી ઉત્તરે અથવા દક્ષિણ બાજુએ થઈ જાય વા ઉપર થઈને જાય તો પૃથ્વીપર રાજાઓને પણ તેવુંજ સ્પષ્ટ રૂળ કહેવું અર્થાત્ રાજાઓને પણ યુદ્ધમાં જય પરાજયનો નિશ્ચય થાય નહીં અને ચંદ્રના સમાગમનું રૂળ પણ શુભ, અશુભ ન થતાં સાધારણ થાય. ॥ ૧૨ ॥

ગુરુના જિતેઽવનિસુતે વાહીકા યાયિનોઽગ્નિવાર્તાશ્ચ ।

શશિજેન શૂરસેનાઃ કલિઙ્ગશાલ્વાશ્ચ પીડ્યન્તે ॥ ૧૩ ॥

સૌરેનારે વિજિતે જયન્તિ પૌરાઃ પ્રજાશ્ચ સીદન્તિ ।

કૌણ્ઠાગારલ્મેચ્છક્ષત્રિયતાપશ્ચ શુક્રજિતે ॥ ૧૪ ॥

જે યુદ્ધમાં મંગળને ગુરુ જીતે તો બાહલિક દેશના રહેનાર યાથી અર્થાત્ શત્રુપર ચડાઈ કરનાર રાજા અને અગ્નિથી જીવનાર સોની વિગેરે પીડા પામે છે. મંગળને બુધ જીતે તો સૂરસેન, કલિંગ અને શાલ્વ દેશવાસી પીડાય, શની, મંગળને જીતે તો નગરવાસી જીતે છે અને પ્રજા પીડાય છે. શુક્ર મંગળને જીતે તો ધાન્યના કોશર, મ્હેચ્છ અને ક્ષત્રીઓ સંતાપ પામે છે. ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥

भीमेन हते शशिजे वृक्षसरित्तापसाश्मकनरेन्द्राः ।

उत्तरादिक्रस्थाः क्रतुदीक्षिताश्च सन्तापमायान्ति ॥ ૧૫ ॥

બુધને મંગળ જીતે તો વૃક્ષ, નદી, તપસ્વી, અસ્મક દેશના રહેનાર રાજા, ઉત્તર દિશાના રહિશ લોકો, યજ્ઞની દિક્ષાવાળાઓ એ સધળાઓ સંતાપ પામે છે. ॥ ૧૫ ॥

गुरुणा बुधे जिते म्लेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः ।

त्रैगर्तपार्वतीयाः पीड्यन्ते कम्पते च मही ॥ ૧૬ ॥

ગુરુ, બુધને જીતે તો, મ્હેચ્છ, શૂદ્ર, ચોર, ધનવાન, નગરવાસી, ત્રિગર્ત દેશ અને પર્વતવાસીઓ પીડાય છે અને ધરતીકંપ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

रविजेन बुधे ध्वस्ते नाविकयोधाञ्जसधनगर्भिण्यः ।

भृगुणा जितेऽग्निकोपः सस्याम्बुदयायिविध्वंसः ॥ ૧૭ ॥

શનિ, બુધને જીતે તો વહાણ ચલાવનાર, યોદ્ધાઓ, જળથી થયેલાં દ્રવ્ય, ધનવાન, સંગભાસ્ત્રિયો વિગેરે પીડા પામેછે. શુક્ર, બુધને જીતે તો અગ્નિનો ક્રોધ થાય, અને ખેતી વૃદ્ધિ અને ચઝાઈ કરનારા રાજાઓ નાશ પામે છે. ॥ ૧૭ ॥

જીવે શુક્રાભિહતે કુલૂતગાન્ધારકૈકયા મદ્રાઃ ।

સાલ્વા વત્સા વક્ત્રા ગાવઃ સસ્યાનિ નશ્યન્તિ ॥ ૧૮ ॥

શુક્ર, ગુરુને જીતે તો, કુલુત, ગાંધાર, કૈકય, મદ્ર, શાલ્વ વત્સ, અને બંગ વિગેરે દેશો તથા ગાય અને ખેતી વિગેરેનો નાશ થાયછે. ॥ ૧૮ ॥

ભૌમેન હતે જીવે મધ્યો દેશો નરેશ્વરા ગાવઃ ।

સૌરેણ ચાર્જુનાયનવસાતિયૌધેયશિબિવિપ્રાઃ ॥ ૧૯ ॥

મંગળ, ગુરુને જીતે તો મધ્યદેશનો રાજા અને ગાયો પીડા પામેછે. શનિ, ગુરુને જીતે તો આર્જુનાયન, વસાતિ, યૌધેય, અને શીખી દેશના લોકો તથા વિપ્રો નાશ પામેછે. ॥ ૧૯ ॥

શશિતનયેનાપિ જિતે બૃહસ્પતૌ મ્લેચ્છસત્યશસ્ત્રમૃતઃ ।

ઉપયાન્તિ મધ્યદેશશ્ચ સક્લયં યચ્ચ ભક્તિફલમ્ ॥ ૨૦ ॥

બુધ, ગુરુને જીતે તો, મ્લેચ્છ, સત્યવાદી, ને શસ્ત્ર આંધનાર પીડા પામેછે અને મધ્યદેશનો નાશ થાયછે. તથા ગુરુની ભક્તિમાં જે પહેલાં કહ્યાં છે તે સધળાનો નાશ થાયછે. ॥ ૨૦ ॥

શુક્રે બૃહસ્પતિહતે યાચી શ્રેષ્ઠો વિનાશમુપયાતિ ।

બ્રહ્મક્ષત્રવિરોધઃ સલિલં ચ ન વાસવસ્ત્યજતિ ॥ ૨૧ ॥

ગુરુ, શુક્રને જીતે તો ચઝાઈ કરનાર શ્રેષ્ઠ રાજા નાશ પામે છે, આત્મણુ ક્ષત્રીઓને વિરોધ થાય છે અને વૃદ્ધિ થતી નથી. ॥ ૨૧ ॥

કોશલકલિઙ્ગવક્ત્રા વત્સા મત્સ્યાશ્ચ મધ્યદેશયુતાઃ ।

મહતીં વ્રજન્તિ પીડાં નપુંસકાઃ શૂરસેનાશ્ચ ॥ ૨૨ ॥

અને કોશલ, કલિંગ, બંગ, વત્સ, મત્સ્ય, મધ્યદેશ, નપુંસક અને સુર-શેન મોટી પીડા પામે છે. ॥ ૨૨ ॥

કુજવિજિતે મૃગુતનયે બલમુખ્યવધો નરેન્દ્રસંગ્રામાઃ ।

સૌમ્યેન પાર્વતીયાઃ ક્ષીરવિનાશોડલ્પવૃદ્ધિશ્ચ ॥ ૨૩ ॥

મંગળ, શુક્રને જીતે તો રાજાનો સેનાપતિ મરણ પામે છે, રાજાઓનું પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે. બુધ, શુક્રને જીતે તો પર્વતવાસીઓ નાશ પામે છે; દુધની અછત અને વૃષ્ટિ થોડી થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

રવિજેન સિતે વિજિતે ગણમુખ્યાઃ શસ્ત્રજીવિનઃ ક્ષત્રમ્ ।

જલજાશ્વ નિપીડ્યન્તે સામાન્યં ભક્તિફલમન્યત્ ॥ ૨૪ ॥

શનિ, શુક્રને જીતે તો, સમુદ્રના અગ્રેસરો, શસ્ત્રથી જીવનાર, ક્ષત્રીઓ, જળથી થયેલાં દ્રવ્ય, પીડા પામે છે. એ વિશેષ ડૂળ કહ્યું, પહેલાં જે ગ્રહ-ભક્તિ કહી છે તેમાં પણ પરાજય પામેલા ગ્રહ પોતપોતાની ભક્તિનો નાશ કરે છે એ સામાન્ય ડૂળ છે. ॥ ૨૪ ॥

અસિતે સિતેન નિહતેઽર્ધવૃદ્ધિરહિવિહગમાનિનાં પીડા ।

ક્ષિતિજેન ટટ્કણાન્ધ્રોણહ્રૂકાશિવાહીકદેશાનામ્ ॥ ૨૫ ॥

શુક્ર, શનિને જીતે તો સઘળી વસ્તુ સસતી થાય છે, સર્પ, પક્ષી અને અભિમાની પુરૂષો પીડા પામે છે; મંગળ, શનિને જીતે તો, તંગણુ, આંધ્ર, ઓડ્ર, કાશી અને બાહ્લિક દેશના વાસીઓને પીડા થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

સૌમ્યેન પરાભૂતે મન્દેઽન્નવણિગ્વિહગ્ગપશુનાગાઃ ।

સન્તાપ્યન્તે ગુરુણા સ્ત્રીવહુલા મહિષકશકાશ્ચ ॥ ૨૬ ॥

બુધ, શનિને જીતે તો અંગ દેશ, વૈશ્ય, પક્ષી, પશુ અને સર્પ પીડા પામે છે, ગુરુ, શનિને જીતે તો જે દેશમાં સ્ત્રીઓ ઘણી હોય તે દેશ, મહિષક અને શક પીડા પામે છે. ॥ ૨૬ ॥

અયં વિશેષોઽભિહિતો હતાનાં

કુજજવાગીશસિતાસિતાનામ્ ।

ફલં તુ વાચ્યં ગ્રહભક્તિતોઽન્યદ્

યથા તથા વ્રન્તિ હતાઃ સ્વભક્તીઃ ॥ ૨૭ ॥

મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિનું પરાજિતપણાંતું એ વિશેષ ડૂળ કહ્યું અને બીજું સામાન્ય ડૂળ ગ્રહભક્તિથી કહેવું. જે ગ્રહ જે રીતે પરાભવ પામ્યો હોય તેજ રીતે પોતાની ભક્તિનો નાશ કરે છે. અર્થાત્ જે ગ્રહનો પરાજય સ્પષ્ટ થયો હોય તો ભક્તિનો નાશ સ્પષ્ટ થાય છે. અને પરાજય સ્પષ્ટ ન હોય તો ભક્તિનો નાશ પણ પ્રત્યક્ષ થતો નથી. ॥ ૨૭ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहिता ग्रहयुद्ध-

नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

શ્રીવરાહમિહિઆર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ગ્રહયુદ્ધનામે સત્તરમો
અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

प्रकरण १८ भुं.

શશીગ્રહ સમાગમ.

भानां यथासम्भवमुत्तरेण यातो ग्रहाणां यदिवा शशाङ्कः ।

प्रदक्षिणं तच्छुभकृन्नराणां याम्येन यातो न शिवः शशाङ्कः ॥ १ ॥

નક્ષત્ર અને ગ્રહોની યથા સંભવ ઉત્તર આળુએ ચંદ્ર ચાલે તો તે પ્રદ-
ક્ષિણુ ગમન રાખ્યાને શુભકર્તા છે અને નક્ષત્ર તથા ગ્રહોની દક્ષિણુ આળુ
ચંદ્ર ગમન કરે તો તે શુભ નથી. યથા સંભવ કહેવાનો તાત્પર્ય એ કે સધળાં
નક્ષત્રની ઉત્તર ભાળુ અથવા સધળાં નક્ષત્રની દક્ષિણુ આળુ ચંદ્ર ગમન કરી
શકતો નથી. જે નક્ષત્રના શર ચંદ્રના શરથી ઓછા હોય અથવા ચંદ્રશરના
જેટલા ન હોય, તેની ઉત્તર, દક્ષિણુ ગમનનો સંભવ રહેછે. જેના ઉત્તરશર,
ચંદ્રના શરથી અધિક છે તેની દક્ષિણુઆળુ સદા ચંદ્ર ગમન કરેછે અને જેના
દક્ષિણુશર ચંદ્રના શરથી અધિક છે તે નક્ષત્રોની ઉત્તરઆળુએ સદા ચંદ્રમા
જાય છે. એ રીતે મંગળ વિગેરે ગ્રહોનું પણ જાણવું. જેમની ઉત્તર અને દ-
ક્ષિણુ બંને આળુ ચંદ્રના ગમનનો સંભવ છે તેથીજ જાણતો વિચાર કરવો. ૧

चन्द्रमा यदि कुजस्य यात्युदक् पार्वतीयवलशालिनां जयः ।

क्षत्रियाः प्रमुदिताः सयायिनो भूरिधान्यमुदिता वसुन्धरा ॥ २ ॥

જો ચંદ્ર, મંગળની ઉત્તર આળુ થઈ જાયતો પર્વતવાસી અને બળવાન
જય પામેછે. અને યાથી એટલે ચઝાઈ કરી જનારા સહિત ક્ષત્રીઓ પ્રસન્ન
થાયછે અને પૃથ્વીપર ધાણું ધાન્ય પાકવાથી લોકો પ્રસન્ન રહેછે. ॥ ૨ ॥

उत्तरतः स्वसुतस्य शशाङ्कः पौरजयाय सुभिक्षकरश्च ।

सस्यचयं कुरुते जनहार्दं कोशचयं च नराधिपतीनाम् ॥ ३ ॥

વૃહ. ૧૮

જો ચંદ્રમા યુધની ઉત્તરે થઈ ગમન કરે તો શહેરમાં રહેનારા રાજ-
ઓનો જય થાયછે. સુકાળ અને ખેતીની વૃદ્ધિ થાયછે. પ્રજા પ્રસન્ન રહેછે
અને રાજાઓના ભંડાર વૃદ્ધિ પામેછે. ॥ ૩ ॥

बृहस्पतेरुत्तरगे शशाङ्के पौरद्विजक्षत्रियपण्डितानाम् ।

धर्मस्य देशस्य च मध्यमस्य वृद्धिः सुभिक्षं मुदिताः प्रजाश्च ॥ ४ ॥

શુકની ઉત્તરે થઈ ચંદ્ર ગમન કરે તો પૌર, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, પંડિત, ધર્મ
અને મધ્ય દેશની વૃદ્ધિ થાયછે. સુકાળ થાયછે અને પ્રજા રાજી રહેછે. ॥ ૪ ॥

भार्गवस्य यदि यात्युदक् शशी कोशयुक्तगजवाजिवृद्धिदः ।

यायिनां च विजयो धनुष्मतां शस्यसम्पदपि चोत्तमा તદા ॥ ૫ ॥

શુકની ઉત્તરે થઈ ચંદ્ર જાયતો રાજાઓના ભંડાર અને હાથી ઘોડાનો
વધારો કરેછે અને ધનુષ ધારણ કરનાર યાત્રી રાજાઓનો જય થાયછે તથા
ખેતી સારી પાડેછે. ॥ ૫ ॥

रविजस्य शशी प्रदक्षिणं कुर्याच्चेत् पुरभूभृतां जयः ।

शकवाह्निकसिन्धुपह्વા मुद्गाजो यवनैः समन्विताः ॥ ६ ॥

શનિની ઉત્તરે થઈ ચંદ્ર ચાલે તો પૂરવાસી રાજા જય મેળવે છે અને
શક, બાહ્લિક, સિન્ધુ, પહલવ અને યવન હર્ષ પામે છે. ॥ ૬ ॥

येषामुदग्गच्छति भग्रहाणां

પ્રાલેયરશ્મિર્નિરુપદ્રવશ્ચ ।

तद्द्रव्यपौरैतरभक्तिदेशान्

પુણાતિ યામ્યેન નિહન્તિ તાનિ ॥ ૭ ॥

शशिनि फलमुदक्स्थे यद्ग्रहस्योपदिष्टं

भवति तदपसव्ये सर्वमेव प्रतीपम् ।

इति शशिसमवायाः कीर्तिता भग्रहाणां

न खलु भवति युद्धं साकमिन्दोर्ग्रहसैः ॥ ८ ॥

ચંદ્ર જે નક્ષત્ર અને ગ્રહની ઉત્તરબાજુ થઈ ચાલે અને તે ઉત્પાત રહિત
હોય તો તે નક્ષત્રોનાં જે દ્રવ્ય નક્ષત્ર બ્યુહમાં કહેલ છે અને ગ્રહભક્તિમાં

કહેલાં તે તે ગ્રહનાં દ્રવ્ય તે સધળાંનો અને ગ્રહોની મધ્ય જે પૌર, યાત્રી વિગેરે કહ્યા છે તે સર્વનો અને ગ્રહભક્તિમાં કહેલા દેશનો વધારો કરેછે. અર્થાત્ તેને પુષ્ટિ આપેછે; અને દક્ષિણબાજુ થઈને જાય તો તે સર્વનો નાશ કરેછે. ગ્રહની ઉત્તરબાજુ ગમન કરનાર ચંદ્રમાતું જે ડૂળ કહ્યું તે સધળું ચંદ્રમા ગ્રહ અને નક્ષત્રથી દક્ષિણબાજુ થઈને ચાલે તો તેથી ઉલટું થાયછે. એ રીતે ચંદ્રનીસાથે નક્ષત્ર અને ગ્રહનો સમાગમ કહ્યો. ગ્રહ અને નક્ષત્ર સાથે ચંદ્રમાને યુદ્ધ થતું નથી તાત્પર્ય એ કે સૂર્યસાથે મંગળઆદિ કોઈ ગ્રહયુક્ત હોયતો તે અસ્ત કહેવાય છે. અને ચંદ્રસાથે મંગળઆદિ ગ્રહોનો યોગ હોય તો તે સમાગમ કહેવાયછે અને મંગળઆદિ પાંચ ગ્રહોનો પરસ્પર યોગ હોય તો તે યુદ્ધ કહેવાયછે. ॥ ૭ ॥ ૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शशिग्रहसमा- गमोऽष्टादशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો શશિગ્રહ સમાગમ નામનો અઠારમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

प्रकरण १९ भुं.

ગ્રહ વર્ષદ્રશ.

सर्वत्र भूर्विरलशस्ययुता वनानि
दैवाद्विभक्षयिषुदंष्ट्रिसमावृतानि ।
स्यन्दन्ति नैव च पयः प्रचुरं स्रवन्त्यो
रुग्भेषजानि न तथातिवलान्वितानि ॥ १ ॥

“હવે ગ્રહોનાં વર્ષનાં ડૂળ કમથી કહે છે.” સૂર્યના વર્ષમાં એટલે જે વર્ષનો અધિપતિ સૂર્ય હોય તે વર્ષમાં અથવા તે માસમાં કે તે વારમાં આ પ્રમાણે ડૂળ થાય છે. સર્વ દેશમાં પૃથ્વીપર ધાન્ય થોડાં થાય, ભક્ષણની ઈચ્છા

કરનાર દાઢવાળાં સર્પ અને હુકર વિગેરે જીવોથી ઉપદ્રવ થાય છે, વર્ષાદ પરીપૂર્ણ
જળ વરસે નહીં, રોગ દેવાય, ઉત્તમ ઔષધો ગુણુકારી થાય નહીં ॥ ૧ ॥

તીક્ષ્ણં તપત્યદિતિજઃ શિશિરેઽપિ કાલે
નાત્યમ્બુદા જલમુચોઽચલસન્નિકાશાઃ ।
નષ્ટપ્રમર્શગણશીતકરં નભશ્ચ

સીદન્તિ તાપસકુલાનિ સંગોકુલાનિ ॥ ૨ ॥

શિશિર ઋતુમાં પણ સૂર્ય ધણો તપવા લાગેછે, પર્વત સરખા મેઘો પણ
વરસાદ વરસે નહીં, નિસ્તેજ તારા અને ચંદ્રથી આકાશ ઝાંખુ દેખાયછે, તપસ્વીઓ
અને ગાયો હુઃખી થાયછે. ॥ ૨ ॥

હસ્ત્યશ્વપત્તિમદસહ્યવલૈરુપેતા
વાણાસનાસિમ્બુશલાતિશયાશ્ચરન્તિ ।
ઘ્રન્તો નૃપા યુધિ નૃપાનુકરૈશ્ચ દેશાન્
સંવત્સરે દિનકરસ્ય દિનેઽથ માસે ॥ ૩ ॥

અને હાથી, ઘોડા અને પ્યાદળસહિત અસંખ્ય સૈન્યયુક્ત રાજાઓ ધનુષ,
તલવાર અને મુશળઆદિ શસ્ત્રથી દેશનો નાશ કરતા વિચરે છે. ॥ ૩ ॥

વ્યાસં નભઃ પ્રચલિતાચલસન્નિકાશૈ-
ર્ચાલાઙ્ગનાલિગવલચ્છવિભિઃ પયોદૈઃ ।
ગાં પૂરયદ્ધિરવિલામમલાભિરદ્ધિ-
રુત્કણ્ઠકેન ગુરુણા ધ્વનિતેન ચાશાઃ ॥ ૪ ॥

ચંદ્રનું વર્ષ પ્રવૃત્ત થતાં પર્વત સરખા ચોતરફ ચાલતા સર્પ, કાળજી,
ગ્રામર અને પાડના શૂંગ સરખા શ્યામ મેઘ નિર્મળ જળથી સઘળી પૃથ્વિને
પરિપૂર્ણ કરે છે, વિરહી જનોને ઉદ્દંડિત કરનાર ગંભિર ગર્જનાથી દિશાઓને
વ્યાપ્ત કરે છે. વર્ષાદ આકાશમાં જીવાઈ રહે છે. ॥ ૪ ॥

તોયાનિ પદ્મકુમુદોત્પલવન્ત્યતીવ્ર
ફુલ્લદ્વુમાણ્યુપવનાન્યલિનાદિતાનિ ।
ગાવઃ પ્રભૂતપયસો નયનાભિરામા
રામા રતૈરવિરતં રમયન્તિ રામાન્ ॥ ૫ ॥

ગોધૂમશાલિયવધાન્યવરેક્ષુવાટા

મૂઃ પાલ્યતે નૃપતિભિર્નગરાકરાઢ્યા ।

ચિત્યક્ષિતા ક્રતુવરિષ્ટિવિધુષ્ટનાદા

સંવત્સરે શિશિરગોરભિસમ્પ્રવૃત્તે ॥ ૬ ॥

જળ પણ કમળ, કુમુદ અને નીલકમળ યુક્ત દેખાય છે; ઉપવનોમાં પુષ્કળ વૃક્ષો પ્રફુલિત થાય છે; તેમાં ભ્રમરો મધૂર ગુંબર કરે છે. ગાય ઘણું દૂધ આપે છે. અને અતિસુંદર સ્ત્રિયો વિલાસથી પોતાના પતિને ખુશી કરે છે. ઘઉં, ધાન્ય, યવ અને શેરડીનાં ક્ષેત્રાયુક્ત નગરો અને સૂવર્ણ તથા તની ખાણયુક્ત, હોમનેમાટે કરેલા કુંડથી યુક્ત અને ઉત્તમ યજ્ઞોમાં થતી હિઓમાં ઉચ્ચાર થતા વેદશબ્દથી ગાજી રહેલી પૃથ્વિનું રાજા પાલણુ રે છે. ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

વાતોદ્ધતશ્વરતિ વહ્નિરતિપ્રચળ્ડો

ગ્રામાન્ વનાનિ નગરાણિ ચ સન્દિધક્ષુઃ ।

હાહેતિ દસ્યુગણપાતહતા રટન્તિ

નિઃસ્વીકૃતા વિપશવો મુવિ મર્ત્યસઙ્ગાઃ ॥ ૭ ॥

મંગળના વર્ષમાં પવનથી પ્રદિપ્ત થયેલો પ્રચંડ અગ્નિ ગામ વન અને નગરોને દગ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી ફેલાય છે; હંટારાના ત્રાસથી પીડાતા, ધન તે પશુવગરના દુઃખી લોકો હાહાકાર કરે છે. ॥ ૭ ॥

અભ્યુન્નતા વિયતિ સંહતમૂર્તયોઽપિ

મુશ્ચન્તિ ન કચિદપઃ પ્રચુરં પયોદાઃ ।

સીન્નિ પ્રજાતમપિ શોષમુપૈતિ શસ્યં

નિષ્પન્નમપ્યવિનયાદપરે હરન્તિ ॥ ૮ ॥

આકાશમાં ચડેલાં ઘણાં ઘાટાં વાદળાંઓ પણ પુષ્કળ જળ વરસતાં થી, ખેત્રમાં થયેલાં ધાન્ય સૂકાય છે, અને કાંઈક પાકેલા ધાન્યને ખીન્નઓ થી ચોરી જાય છે. ॥ ૮ ॥

મૂપા ન સમ્યગભિપાલનસક્તચિત્તાઃ

પિત્તોત્થરુવપ્રચુરતા મુજગપ્રકોપઃ ।

एवंविधैरुपहता भवति प्रजेयं

સંવત્સરેઽવનિસુતસ્ય વિપન્નશસ્યા ॥ ૯ ॥

રાજાઓ ધર્મથી પ્રજાનું પાલણ કરવામાં આસક્ત ચિત્તવાળા થતા નથી; પિત્ત રોગ અને સર્પના ઉપદ્રવો વધે છે; એ રીતે અનેક જાતના ઉત્પાતથી પ્રજા પીડાય છે અને ખેતીનો નાશ થાય છે. ॥ ૯ ॥

માયેન્દ્રજાલકુહકાકરનાગરાણાં
ગાન્ધર્વલેખ્યગણિતાસ્ત્રવિદાં ચ વૃદ્ધિઃ ।

પિપ્રીષયા નૃપતયોડદ્યુતદર્શનાનિ
દિત્સન્તિ તુષ્ટિજનનાનિ પરસ્પરેભ્યઃ ॥ ૧૦ ॥

બુધના વર્ષ અને માસમાં માયાવીઓ, પ્રપંચીઓ, ઈંદ્રજાળી (આશ્ચર્ય દેખાડનારાઓ) સોના વિગેરેની ખાણ જાણવામાં કુશળ પુરૂષો, ગવૈયાઓ, ચિતારા, લેખક, ગણિત જાણનાર અને શસ્ત્રવિદા જાણનારાઓ વૃદ્ધિ પામે છે; પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છાથી રાજાઓ પરસ્પર સ્નેહ વધવામાટે એક બીજાને મળે છે. ॥ ૧૦ ॥

વાર્તા જગત્યવિતથાવિકલા ત્રયી ચ
સમ્યક્ ચરત્યપિ મનોરિવ દણ્ડનીતિઃ ।
અધ્યક્ષરં સ્વભિનિવિષ્ટધિયોડત્ર કેચિદ્
આન્વીક્ષિકીષુ ચ પરં પદમીહમાનાઃ ॥ ૧૧ ॥

ખેતી, પશુપાલણ અને વ્યાપાર જગતમાં સત્યતાથી થાય છે અર્થાત્ તે કરનાર પુરૂષોને લાભ મળે છે. જગતમાં વેદનથીનો પ્રચાર થાય છે. રાજનીતિ પ્રમાણે, મનુનીપેઠે રાજાઓ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે; ડોઈ ડોઈ પુરૂષો વેદાંતશાસ્ત્રમાં નિષ્ઠ રાખે છે; ડોઈ ન્યાયશાસ્ત્ર ને તર્કવિદ્યામાં ઉત્તમ પદ ઈચ્છે છે. ॥૧૧॥

હાસ્યજ્ઞદૂતકવિવાલનપુંસકાનાં
યુક્તિજ્ઞસેતુજલપર્વતવાસિનાં ચ ।
હાર્દિં કરોતિ મૃગલાઞ્છનજઃ સ્વકેડબ્દે
માસેડથવા પ્રચુરતાં શુભિ ચૌષધીનામ્ ॥ ૧૨ ॥

હસાવનાર, દૂત, કવિ, બાલક, નપુંસક, યુક્તિબાજ, મૂલ અથવા જાળના બંધપર રહેનારાઓ પર્વતવાસી સંતોષ પામે છે અને પૃથ્વીપર ચૌષધીની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

ધ્વનિરુચ્ચરિતોઽધ્વરે યુગામી
વિપુલો યજ્ઞમુષાં મનાંસિ ભિન્દન્ ।
વિચરત્યનિશં દ્વિજોત્તમાનાં
હૃદયાનન્દકરોઽધ્વરાંશભાજામ્ ॥ ૧૩ ॥

શુરનાં શુભ વર્ષ આદિ હોય તો આ નીચેપ્રમાણે ૫૭ થાયછે. “અહીં શુભ વર્ષ કહેવાનો તાત્પર્ય એ કે, પ્રભવ આદિ સાઠ વર્ષમાં પીંગળ, કાળ-યુક્તિ, રૌદ્ર અને દુર્મતી આદિ પૃથ્વિસ્પતિનાં અશુભ વર્ષ હોય તો, આ સં-પૂર્ણ ૫૭ થતું નથી, અને પ્રભવ વિભવ આદિ પૃથ્વિસ્પતિનાં શુભ વર્ષ હોય તો આ ૫૭ પરીપૂર્ણ રીતે થાયછે.” યજ્ઞમાં વિદ્ય કરનાર રાક્ષસોના હૃદને વિદારનાર, યજ્ઞમાં ભાગ લેનાર ઇદ્રાદિ દેવને આનંદ આપનાર, બ્રાહ્મણોએ ઉ-ચ્ચારેલા વેદના શબ્દોથી આકાશ ગાળ રહેછે. અર્થાત્ અતિઉચ્ચેસ્વરે ભ-ણેલા વેદનો ધ્વની અતિગાળ રહેછે. ॥ ૧૩ ॥

ક્ષિતિરુત્તમશસ્યવત્યનેક-
દ્વિપત્યશ્વધનોરુગોકુલાઢ્યા ।

ક્ષિતિપૈરભિપાલનપ્રવૃદ્ધા

દ્યુચરસ્પર્દિ જના તદા વિભાતિ ॥ ૧૪ ॥

ઉત્તમ ખેતી, અનેક હાથી, ઘોડા, ખાદળ, ધન અને ઘણી ગાયોથી વ્યાપ્ત પૃથ્વિનું રાજ પાલન કરે છે. અને લોકો દેવતુલ્ય સુખ ભોગવે છે. ॥૧૪॥

વિવિધૈર્વિયદુન્નતૈઃ પયોદૈ-
ર્વૃત્તમુર્વી પયસાભિતર્પયદ્ધિઃ ।

સુરરાજગુરોઃ શુભેઽન્ન વર્ષે

વહુશસ્યા ક્ષિતિરુત્તમર્દિયુક્તા ॥ ૧૫ ॥

જળથી પૃથ્વીને તૃપ્ત કરનાર મેઘ આકાશમાં છાઈ રહે છે, અને ધાન્ય-પુષ્કળ પાકે છે. ॥ ૧૫ ॥

શાલીક્ષુમત્યપિ ધરા ધરણીધરામ-

ધારાધરોજ્જિતપયઃપરિપૂર્ણવપ્રા ।

શ્રીમત્સરોરુહતતામ્બુતઢાગકીર્ણા

યોષેવ માત્યભિનવાભરણોજ્જ્વલાઙ્ગી ॥ ૧૬ ॥

શુક્રનાં વર્ષમાં તથા તેના માસ અને દિવસમાં ધાન્ય શેરડી અને
ક્ષેત્રોથી વ્યાપ્ત હોવા પછાડ સરખા વરસતા મેઘના જળથી ક્ષેત્રો પરીપૂર્ણ
થઈ રહે છે, પુષ્કળ જળવાળાં તલાવોમાં કમળ ખીલી રહે છે, તેથી ઉત્તમ
ભૂપણોએકરી શોભતા અંગવાળી પૃથ્વી સુંદર સ્ત્રિસરખી દેખાય છે. ॥ ૧૬ ॥

ક્ષત્રં ક્ષિતૌ ક્ષપિતભૂરિવલારિપક્ષમ્

ઉદ્ઘુષ્ટનૈકજયશબ્દવિરાવિતાશમ્ ।

સંહૃષ્ટશિષ્ટજનદુષ્ટવિનષ્ટવર્ગો

ગાં પાલયન્ત્યવનિષા નગરાકરાઢ્યામ્ ॥ ૧૭ ॥

ધણા બળવાન, શત્રુપક્ષનો નાશ કરનાર, હોવા સ્વરથી જય જયના
શબ્દ કરી દીશાને ગળવનાર રાજાઓના સમૂહ પ્રસન્ન રહે છે. સંજ્ઞન પુ-
રૂષો જેની અંદર હર્ષ પામી રહેલા છે તથા દુર્જનો જેની અંદર નષ્ટ થયા છે
તેવાં નગર અને ખાણ્યુક્ત પૃથ્વિનું રાજા પાલન કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

પેપીયતે મધુ મધૌ સહ કામિનીભિ-

ર્જેગીયતે શ્રવણહારિ સવેણુવીણમ્ ।

વોમુજ્યતેઽતિથિસુહૃત્સ્વજનૈઃ સહાન્નમ્

અબ્દે સિતસ્ય મદનસ્ય જયાવધોષઃ ॥ ૧૮ ॥

વસંતઋતુમાં પુરૂષો, કામિનીસહિત મધપાન કરી વાંસળી અને વીણા
સાથે, મન અને કાનને આનંદ આપનાર સુંદર ગીત ગાય છે. અભ્યાગતો,
મિત્રો, અને સંબંધીઓસહિત મધૂર પદ્યોનું ભોજન કરે છે. કામદેવનો જય
થાય છે અર્થાત્ એ વર્ષમાં પ્રેમ બહુ કામાસક્ત થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

ઉદ્વૃત્તદસ્યુગળભૂરિરણાકુલાનિ

રાષ્ટ્રાણ્યનેકપશુવિત્તવિનાકૃતાનિ ।

રોઘ્યમાણહતવન્ધુજનૈર્જનૈશ્ચ

રોગોત્તમાકુલકુલાનિ વુમુક્ષયા ચ ॥ ૧૯ ॥

વાતોદ્ધતામ્બુધરવર્જિતમન્તરિક્ષમ્

આરુઘ્ણનૈકવિટપં ચ ધરાતલં દ્યૌઃ ।

નષ્ટાર્કચન્દ્રકિરણાતિરજોઽવનઙ્ગા

તોયાશયાશ્ચ વિજલાઃ સરિતોઽપિ તલ્લ્યઃ ॥ ૨૦ ॥

જાતાનિ કુત્રચિદતોયતયા વિનાશમ્
ઋચ્છન્તિ પુષ્ટિમપરાણિ જલોક્ષિતાનિ ।
શસ્યાનિ મન્દમભિવર્ષતિ વૃત્રશત્રૌ
વર્ષે દિવાકરસુતસ્ય સદા પ્રવૃત્તે ॥ ૨૧ ॥

શનિનાં વર્ષ, માસ અને દિવસનો પ્રારંભ થતાં ધણુ ઉપદ્રવ કરનાર ચોર અને યુદ્ધથી વ્યાકુળ લોકો નાનાપ્રકારનાં પશુ અને ધનવગરનાં દુઃખી થાય છે ને ક્ષુધાથી રૂદન કરતા, સગાંવહાલાંઓસહિત અતિરોગથી પીડાય છે, ધણુ પવન ચાલવાથી આકાશમાં વાદળાં દેખાતાં નથી. ઉત્પાતથી વૃક્ષો પૃથ્વીપર પડે છે. કિરણહિન સૂર્ય-ચંદ્રવાળું આકાશ રજની વૃષ્ટિથી ઢંકાઈ જાય છે, જળાશયો સુકાઈ જાય છે અને નદીઓના પ્રવાહ પાતળા થઈ જાય છે. કોઈ જગાએ થયેલાં થોડાં ધાન્યો વૃષ્ટિ ન થવાથી સૂકાય છે અને કોઈ સ્થળે સાધારણ જળથી છંટાએલાં ધાન્યો કંઈક પુષ્ટિ પામે છે. એ રીતે શનિનાં વર્ષમાં વૃષ્ટિ થોડી થાય છે. ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥

અણુરપદ્મચૂરો નીચગોડન્યૈર્જિતો વા
ન સકલફલદાતા પુષ્ટિદોડતોન્યથા યઃ ।
યદશુભમશુભેડન્દે માસજં તસ્ય વૃદ્ધિઃ
શુભફલમપિ ચૈવં યાપ્યમન્યોડન્યતાયામ્ ॥ ૨૨ ॥

જે ગ્રહનું બિંબ આકાશમાં નાનું દેખાય અને તે કિરણહિન હોય વા નીચ રાશીપર રહ્યો હોય તથા યુદ્ધમાં બીજા ગ્રહથી પરાજિત થયો હોય તો તે પરિપૂર્ણ રીતે સાફ ઈળ આપી શકતો નથી; પણ સંપૂર્ણ અશુભ ઈળ-કર્તા છે. એથી વિપરીત હોય અર્થાત્ જેનું બિંબ મોટું દેખાય, કિરણો સ્પષ્ટ દેખાય, અને ઉચ્ચ રાશીપર રહ્યો હોય અને યુદ્ધમાં જય પામેલો હોય તો તે પરિપૂર્ણ રીતે સાફ ઈળ આપે છે. અને અશુભ ઈળ થોડું કરે છે. અશુભ વર્ષમાં મહિનાનું, પણ અશુભ ઈળ થાય છે. એ પ્રમાણે શુભ વર્ષમાં શુભ માસ હોય તેના ઈળની વૃદ્ધિ થાય છે. પરંતુ અન્યોન્યમાં અર્થાત્ શુભ વર્ષમાં અશુભ માસ હોય અને અશુભ વર્ષમાં શુભ માસ હોય તો થોડું ઈળ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहवर्ष-
फलमेकोनविंशतितमोऽध्यायः ।

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ગ્રહ વર્ષક્રમ
નામનો ઓગણીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ગ્રહશૃંગારક.

યસ્યાં દિશિ દૃશ્યન્તે વિશન્તિ તારાગ્રહા રવિં સર્વે ।

ભવતિ ભયં દિશિ તસ્યામાયુધકોપક્ષુધાતકૈઃ ॥ ૧ ॥

મંગળ આદિ પાંચ ગ્રહ જે દિશામાં અસ્ત થયા પછી દેખાય અને જે
દિશાએ સૂર્યમાં પ્રવેશ કરે એટલે અસ્ત પામે તે દિશામાં યુદ્ધ, દુકાળ
અને રોગનો ભય થાયછે. ॥ ૧ ॥

ચક્રધનુઃશૃંગારકદણ્ડપુરપ્રાસવજ્રસંસ્થાનાઃ ।

ક્ષુદટ્ટષ્ટિકરા લોકે સમરાય ચ માનવેન્દ્રાણામ્ ॥ ૨ ॥

યસ્મિન્ સ્વાંશે દૃશ્યા ગ્રહમાલા દિનકરે દિનાન્તગતે ।

તત્રાન્યો ભવતિ નૃપઃ પરચક્રોપદ્રવશ્ચ મહાન્ ॥ ૩ ॥

ચક્ર, ધનુષ અને શૃંગારક અર્થાત્ શિગોડાનીપેઠે ત્રીકોણ દંડ નગર અને
પ્રાસ (ભાલું) તથા વજ્ર, વચમાં પાતળું અને બંને ખૂણે બહુ એવા આ-
કારથી મંગળ વિગેરે પાંચ ગ્રહ રહ્યા હોય તો, દુકાળ પડેછે અને રાજાઓને
પરસ્પર યુદ્ધ થાયછે. એ શિવાય બીજા રૂપથી રહ્યા હોય તો અશુભ ફળ
થતું નથી. સૂર્યાસ્ત પછી આકાશના જે ભાગમાં મંગળ આદિ પાંચ ગ્રહની
માળા (પંક્તિ અથવા લાઈન) દેખાય તે ભૂમિના ભાગમાં બીજા રાજા થાય
છે અને પરચક્રનો એટલે શત્રુસેનાનો મોટો ઉપદ્રવ થાય છે. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

યસ્મિન્નૃક્ષે કુર્યુઃ સમાગમં તજ્જનાન્ ગ્રહા હન્યુઃ ।

અવિભેદનાઃ પરસ્પરમમલમયૂઃ શિવાસ્તેષામ્ ॥ ૪ ॥

જે નક્ષત્રમાં ગ્રહોનો સમાગમ હોય તે નક્ષત્રનાં જે લોકો નક્ષત્ર કુર્મ
અને નક્ષત્ર વ્યુહમાં કહેલ છે તેનો નાશ કરે છે; પરંતુ તે ગ્રહો જે પરસ્પર

ભેદન કરતા હોય નહીં અને નિર્ભળ કિરણવાળા હોય તો તેમને શુભફળ આપે છે. ॥ ૪ ॥

ગ્રહસંવર્તસમાગમસમ્મોહસમાજસન્નિપાતાख्याः ।

કોશથ્વેત્યેતેષામભિધાસ્યે લક્ષણં સફલમ્ ॥ ૫ ॥

અહ સંવર્ત, અહ સમાગમ, અહ સંમોહ, અહ સમાજ, અહ સન્નિપાત અને અહ કોષ એ રીતે છ પ્રકારના અહયોગ થાયછે. “ હવે તેનાં લક્ષણ અને ફળ કહુંછું. ” ॥ ૫ ॥

एकर्क्षे चत्वारः सह पौरैर्यायिनोऽथवा पञ्च ।

संवर्तो नाम भवेच्छिखिराहुयुतः स सम्मोहः ॥ ૬ ॥

એક નક્ષત્ર પર ચાર અથવા પાંચ અહ રહ્યા હોય તેમાં કોઈ અહ પૌર હોય અને કોઈ યાત્રી હોય તે યોગનું નામ અહ સંવર્ત છે. (પૌર અને યાત્રીનાં લક્ષણ સત્તરમા અધ્યાયમાં કહેલ છે.) તેમાં રાહુ અને કેતુ પણ હોય તો તે યોગને અહ સંમોહ કહે છે. ॥ ૬ ॥

पौरः पौरसमेतो यायी सह यायिना समाजाख्यः ।

यमजीवसङ्गमेऽन्यो यद्वागच्छेत्तदा कोशः ॥ ૭ ॥

પૌર અહ પૌર અહ સાથે એક નક્ષત્રપર યોગ કરે અથવા યાત્રી અહ યાત્રીની સાથે યોગ કરે તે યોગ અહ સમાજ કહેવાય છે. ગુરૂ અને શનિના સમાગમમાં જો કોઈ ત્રીજો અહ આવીને યોગ કરે તો તે યોગને અહ કોષ કહે છે. ॥ ૭ ॥

उदितः पश्चादेकः प्राक् चान्यो यदि स सन्निपाताख्यः ।

अविकृततनवः स्निग्धा विपुलाश्च समागमे धन्याः ॥ ૮ ॥

એક અહ પશ્ચિમમાં ઉદય પામ્યો હોય અને બીજો પૂર્વમાં ઉગ્યો હોય અને તે બંને અહ એક નક્ષત્રપર યુક્ત થતા હોય તો તે યોગ અહ સન્નિપાત નામનો કહેવાય છે. એ પાંચે અહયોગ ન હોય અર્થાત્ જો અહયોગમાં એ પાંચેનાં લક્ષણ ન મળે તેને અહ સમાગમ નામનો યોગ કહે છે. તેમાં મંગલ-જુહવાદિ પાંચ અહ અવિકૃતતનુ હોય એટલે તેના ઘિંજમાં કંઈ વિકાર ન હોય તે નિર્ભળ તથા મોટા દેખાય તો તે શુભ છે. અને તેવા ન હોય તો અશુભ ગણાય છે. ॥ ૮ ॥

સમૌ તુ સંવર્તસમાગમાખ્યૌ સંમોહકોશૌ ભયદૌ પ્રજાનામ્ ।

સમાજસંજઃ સુસમઃ પ્રદિષ્ટો વૈરપ્રકોપઃ સ્વલુ સન્નિપાતે ॥ ૧ ॥

અહ સંવર્ત અને અહ સમાગમ એ બંને યોગ સમ છે. એટલે શુભ કે અશુભ કંઈ ફળ આપતા નથી. અહસમુહ અને અહ ક્રોધ એ બે યોગ પ્ર-
જ્ઞને ભયકર્તા છે. અહ સમાજ યોગ સમ છે. એટલે તે પણ શુભ કે અશુભ
કંઈ ફળ આપતો નથી. અહ સન્નિપાત નામનો યોગ હોય તો લોકોને પરસ્પર
વૈર થાય છે. ॥ ૯ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहशृङ्गाटकं
नाम विंशतितमोऽध्यायः ।

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો અહશૃંગાટક
નામનો વીસમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વર્ષા ગર્ભલક્ષણ.

અન્નં જગતઃ પ્રાણાઃ પ્રાવૃટ્કાલસ્ય ચાન્નમાયત્તમ્ ।

યસ્માદતઃ પરીક્ષ્યઃ પ્રાવૃટ્કાલઃ પ્રયત્નેન ॥ ૧ ॥

અન્ન જગતના પ્રાણુરૂપ છે કેમકે તે વિના કોઈ જીવી શકતું નથી.
અને તે અન્નનો આધાર વર્ષાઋતુપર રહેલો છે. માટે પ્રયત્નથી વર્ષાઋતુનું
લક્ષણ કહેવું ઉચિત છે. ॥ ૧ ॥

તલ્લક્ષણાનિ મુનિભિર્યાનિ નિવદ્ધાનિ તાનિ દૃષ્ટ્વેદમ્ ।

ક્રિયતે ગર્ગપરાશરકાશ્યપવાત્સ્યાદિરચિતાનિ ॥ ૨ ॥

વશિષ્ઠ, ગર્ગ, પરાશર, કાશ્યપ અને વત્સઆદિ ઋષિઓએ કહેલાં વૃષ્ટિનાં
લક્ષણો જોઈ, હું આ લક્ષણ કહું છું. ॥ ૨ ॥

દૈવવિદ્વહિતચિત્તો યુનિશં યો ગર્ભલક્ષણે ભવતિ ।

તસ્ય મુનેરિવ વાણી ન ભવતિ મિથ્યામ્બુ નિર્દેશે ॥ ૩ ॥

જે જ્યોતિષિ, અહર્નિશ ગર્ભનાં લક્ષણ જોવામાં સાવધાન ચિત્ત રાખે છે તેની વાણી મુનિની પેઠે વૃષ્ટિ ખતાવવામાં કદી અસત્ય થતી નથી. અર્થાત્ તેના કલ્પાપ્રમાણે તે સ્થળે અને તે વખતે વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૩ ॥

કિં વાતઃ પરમન્યચ્છાસ્ત્રં જ્યાયોઽસ્તિ યદ્વિદિલૈવ ।

પ્રધ્વંસિન્યપિ કાલે ત્રિકાલદર્શી કલૌ ભવતિ ॥ ૪ ॥

ગર્ભનાં લક્ષણ દર્શાવનાર આ જ્યોતિષશાસ્ત્રથી ખીન્નું ક્યું શાસ્ત્ર મોટું ગણાય ? કે જે જાણવાથી શાસ્ત્રઆદિ સધળા પદાર્થોનો નાશ કરનારા કલિયુગમાં પણ મનુષ્ય ત્રિકાળદર્શી થાય છે. (ભૂત ભવિષ્ય ને વર્તમાન એ ત્રણે કાળને જાણી શકે છે.) ॥ ૪ ॥

કેચિદ્વદન્તિ કાર્તિકશુક્લપક્ષપ્રતિપદમતીત્ય ગર્ભદિવસાઃ સ્યુઃ ।

ન તુ તન્મતં વહૂનાં ગર્ગાદીનાં મતં વક્ષ્યે ॥ ૫ ॥

સિદ્ધસેનાદિ આચાર્ય કહે છે કે મેઘગર્ભના દિવસ કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫ પછીના છે. પરંતુ એ મત ઘણા આચાર્ય અને મુનિશ્વરો અભિમત નથી માટે હું ગર્ગઆદિ મુનિઓનો મત કહું છું ॥ ૫ ॥

માર્ગશિરશુક્લપક્ષપ્રતિપદપ્રભૃતિ ક્ષપાકરેઽષાઢામ્ ।

પૂર્વાં વા સમુપગતે ગર્ભાણાં લક્ષણં જ્ઞેયમ્ ॥ ૬ ॥

માગસર શુદ્ધ ૧ એકમ પછી જ્યારે ચંદ્રમા પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રપર આવે તે દિવસથી ગર્ભનાં લક્ષણ જાણવાં. ॥ ૬ ॥

યન્નક્ષત્રમુપગતે ગર્ભશ્ચન્દ્રે ભવેત્ સ ચન્દ્રવશાત્ ।

પશ્ચનવતે દિનશતે તત્રૈવ પ્રસવમાયાતિ ॥ ૭ ॥

ગર્ભ વખતે જે નક્ષત્રપર ચંદ્ર રહેલ હોય તે નક્ષત્રપર ફરીને ૧૯૫ દિવસે એટલે સાડા છ માસે પાછો તે આવે છે ત્યારે ગર્ભનો પ્રસવ થાય છે. ॥ ૭ ॥

સિતપક્ષભવાઃ કૃષ્ણે શુક્લે કૃષ્ણા દ્યુસમ્ભવા રાત્રૌ ।

નક્તં પ્રભવાશ્ચાહ્નિ સન્ધ્યાજાતાશ્ચ સન્ધ્યાયામ્ ॥ ૮ ॥

શુક્લપક્ષમાં થયેલા ગર્ભ સાડા છ મહિના પછી કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રસવ થાય છે અને કૃષ્ણપક્ષના ગર્ભ સાડા છ મહિને શુક્લપક્ષમાં પ્રસવ થાય છે. દિવસના ગર્ભ રાત્રીએ અને રાત્રીના ગર્ભ દિવસે પ્રસવ પામે છે. સંધ્યા-

કાળના ગર્ભ સંધ્યાકાળમાં પ્રસવ પામે છે પરંતુ પ્રભાત સંધ્યાના સાયં સંધ્યાએ અને સાયં સંધ્યાના પ્રભાતે એટલે સાંજના સવાર અને સવારના સાંજે પ્રસવ પામે છે. ॥ ૮ ॥

મૃગશીર્ષાઘા ગર્ભા મન્દફલાઃ પૌષશુક્લજાતાશ્ચ ।

પૌષસ્ય કૃષ્ણપક્ષેણ નિર્દિશેચ્છ્રાવણસ્ય સિતમ્ ॥ ૯ ॥

માર્ગશીર્ષઆદિના અર્થાત્ માગશર અને પોષના શુક્લપક્ષના ગર્ભો મંદફળ દે છે અર્થાત્ થોડા વરસે છે.^૧ પોષ કૃષ્ણપક્ષના ગર્ભ શ્રાવણના શુક્લપક્ષમાં વરસે છે. ॥ ૯ ॥

માઘસિતોત્થા ગર્ભાઃ શ્રાવણકૃષ્ણે પ્રસૂતિમાયાન્તિ ।

માઘસ્ય કૃષ્ણપક્ષેણ નિર્દિશેદ્ભાદ્રપદશુક્લમ્ ॥ ૧૦ ॥

માઘ શુક્લપક્ષના ગર્ભ શ્રાવણના કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રસવ પામે છે. અને માઘ કૃષ્ણપક્ષના ગર્ભ ભાદરવાના શુક્લપક્ષમાં વરસે છે. ॥ ૧૦ ॥

ફાલ્ગુનશુક્લસમુત્થા ભાદ્રપદસ્યાસિતે વિનિર્દેશ્યાઃ ।

તસ્યૈવ કૃષ્ણપક્ષોદ્ભવાસ્તુ યે તેઽશ્વયુજશુક્રે ॥ ૧૧ ॥

ફાલ્ગુનના શુક્લપક્ષના ગર્ભ ભાદરવા વદીમાં વરસે છે અને ફાલ્ગુ વદીના ગર્ભ આશુના શુક્લપક્ષમાં પ્રસવ પામે છે. ॥ ૧ ॥

ચૈત્રસિતપક્ષજાતાઃ કૃષ્ણોઽશ્વયુજસ્ય વારિદા ગર્ભાઃ ।

ચૈત્રાસિતસમ્ભૂતાઃ કાર્ત્તિકશુક્રેઽભિવર્ષન્તિ ॥ ૧૨ ॥

ચૈત્ર શુક્લપક્ષના ગર્ભ આશુ કૃષ્ણપક્ષમાં વરસે છે અને ચૈત્ર કૃષ્ણપક્ષમાં થયેલા ગર્ભ કાર્તિક શુદીમાં વર્ષે છે. ॥ ૧૨ ॥

પૂર્વોદ્ભૂતાઃ પશ્ચાદપરોત્થાઃ પ્રાગ્ભવન્તિ જીમૂતાઃ ।

શેષાસ્વપિ દિક્ષેવં વિપર્યયો ભવતિ વાયોશ્ચ ॥ ૧૩ ॥

ગર્ભ સમયે જે મેઘ પૂર્વદિશામાં હોય તે પ્રસવ વખતે પશ્ચિમદિશામાં થાય છે અને ગર્ભ વખતે પશ્ચિમમાં રહેલા મેઘ પ્રસવ સમયે પૂર્વમાં નર્છ વર્ષે છે. બીજી દિશાઓમાં પણ એનરીતે ફેરફાર જાણવો; અને પવનનો

૧ આ ગર્ભનાં લક્ષણમાં ચૈત્ર શુક્લઆદિ માસ ગણવા ઉચિત છે. જેમ ચૈત્ર શુક્લપક્ષ અને વૈશાખ કૃષ્ણપક્ષ મળી ચૈત્ર માસ થાય છે તેમ વૈશાખઆદિ માસ જાણવા.

પણુ એજપ્રમાણે ફેરફાર થાયછે. એટલે ગર્ભ વખતે પૂર્વનો વાયુ ચાલતો હોય તો પ્રસવ વખતે પશ્ચિમનો વાયુ ચાલેછે. ॥ ૧૩ ॥

હ્રાદિમૃદૂદક્ષિવશક્રદિગ્મવો મારુતો વિયદ્વિમલમ્ ।

સ્તિગ્ધસિતવહુલપરિવેષપરિવૃતૌ હિમમયૂસ્વાકૌ ॥ ૧૪ ॥

આનંદ આપનાર પવન મંદમંદ ઉત્તર, ઈશાન અથવા પૂર્વ દિશાનો વાયુ, આકાશ નિર્મળ દેખાય, ચંદ્ર, સૂર્ય સ્તિગ્ધ, ઉજ્જવળ વર્ણ, મોટા અને કુંડાળાથી ઘેરાએલા હોય ॥ ૧૪ ॥

પૃથુવહુલસ્તિગ્ધવનં ઘનસૂચીશુરકલોહિતાન્નયુતમ્ ।

કાકાળ્ડમેચકામં વિયદ્વિશુદ્ધેન્દુનક્ષતમ્ ॥ ૧૫ ॥

મોટા અને સ્તિગ્ધ વાદળાંઓથી યુક્ત આકાશ હોય, સોય, અને અ-સ્વાસરખાં તથા લાલ રંગનાં વાદળાંઓથી ઘેરાએલું આકાશ દેખાય, કાગડાના ઈડાં સરખું આકાશ અતિશ્યામવર્ણ થાય અથવા આકાશનો વર્ણ પૂરેલી મોરની કળા સરખો વિચિત્ર દેખાય તથા આકાશમાં ચંદ્ર અને નક્ષત્ર નિર્મળ દેખાય ॥ ૧૫ ॥

સુરચાપમન્દ્રગર્જિતવિદ્યુત્પ્રતિસૂર્યકાઃ શુભા સન્ધ્યા ।

શશિશિવશક્રાશાસ્થાઃ શાન્તરવાઃ પક્ષિમૃગસઙ્ઘાઃ ॥ ૧૬ ॥

ઈંદ્ર ધનુષ, મેઘની ગંભિર ગર્જના, વિજળીના ચમકારા અને વાદળાંમાં દેખાતા પ્રતિ સૂર્યનાં ચિન્હ (એકસરખો બીજો સૂર્ય દેખાય છે તે) યુક્ત લક્ષણવાળી સંધ્યા સારી હોય, પક્ષિ અને મૃગના સમુહ ઉત્તર, ઈશાન અને પૂર્વ દિશાએ રહ્યા હોય ને તે શાંત શબ્દ કરતા હોય એટલે મધૂર સ્વર બોલતાં હોય અને સૂર્ય સામાં તેમનાં મુખ હોય નહીં, ॥ ૧૬ ॥

વિપુલાઃ પ્રદક્ષિણચરાઃ સ્તિગ્ધમયૂસ્વા ગ્રહા નિરુપસર્ગાઃ ।

તરવશ્ચ નિરુપસૃષ્ટાક્કુરા નરચતુષ્પદા હૃષ્ટાઃ ॥ ૧૭ ॥

ગ્રહબિંબ મોટું દેખાય, નક્ષત્રોની ઉત્તર બાજુ થઈ તે ગમન કરતાં હોય, નિર્મળ કિરણવાળાં હોય તથા ઉત્પાતરહિત દેખાય, વૃક્ષોપણુ ઉપદ્રવ રહિત અંકુશેથી વ્યાપ્ત હોય, તેમજ મનુષ્ય અને પશુ પક્ષિઓ પ્રસન્ન હોય, ॥ ૧૭ ॥

ગર્ભાણાં પુષ્ટિકરાઃ સર્વેપામેવ યોડત્ર તુ વિશેષઃ ।

સ્વર્તુસ્વભાવજનિતો ગર્ભવિવૃદ્ધૌ તમભિધાસ્યે ॥ ૧૮ ॥

તો ગર્ભની પુષ્ટિ થાય. આ ગર્ભલક્ષણમાં પોતાની ઋતુના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભની વૃદ્ધિને માટે જે કાંઈ ફેરફાર છે, તે હું કહું છું. ॥ ૧૮ ॥

પૌષે સમાર્ગશીર્ષે સન્ધ્યારાગોઽમ્બુદાઃ સપરિવેષાઃ ।

નાત્યર્થે મૃગશીર્ષે શીતં પૌષેઽતિ હિમપાતઃ ॥ ૧૯ ॥

માર્ગશીર્ષ અને પૌષમાં સંધ્યાનો લાલ રંગ ને પરિવેષસહિત મેઘ દેખાય, તેમજ માગશરમાં ઘણી તાઢ ન પડે અને પૌષમાં ઘણું હિમ પડે (અર્થાત્ બરફ પડે તો) તો શુભ છે. ॥ ૧૯ ॥

માઘે પ્રવલો વાયુસ્તુષારકલુષદ્યુતી રવિશશાઙ્કૌ ।

અતિશીતં સઘનસ્ય ચ માનોરસ્તોદયૌ ધન્યૌ ॥ ૨૦ ॥

માઘમાં સખત પવન ચાલે સૂર્ય અને ચંદ્ર હિમથી વા ઝાકળથી મલિન કાંતિવાળા દેખાય, તાઢ ઘણી પડે અને વાદળાંથી ઢંકાયેલા સૂર્યનો ઉદય અસ્ત થાય તો તે શુભકર્તા છે. ॥ ૨૦ ॥

ફાલ્ગુનમાસે રૂક્ષશ્ચન્દઃ પવનોઽન્નસંપ્લવાઃ સ્નિગ્ધાઃ ।

પરિવેષાશ્વાસકલાઃ કપિલસ્તામ્રો રવિશ્ચ શુભઃ ॥ ૨૧ ॥

ફાલ્ગુનમાં પ્રચંડ રૂક્ષ પવન ચાલે, સ્નિગ્ધ વાદળાંઓ આકાશમાં દેખાય, સૂર્ય ચંદ્રનો પરિવેશ ખંડિત થાય, સૂર્ય કપિલવર્ણ અથવા તામ્રવર્ણ દેખાય તો તે શુભ છે. ॥ ૨૧ ॥

પવનઘનવૃષ્ટિયુક્તાશ્ચૈત્રે ગર્ભાઃ શુભાઃ સપરિવેષાઃ ।

ઘનપવનસલિલવિદ્યુત્સ્તનિતૈશ્ચ હિતાય વૈશાખે ॥ ૨૨ ॥

ચૈત્ર માસનો ગર્ભ પવન, મેઘ, વૃષ્ટિ અને પરિવેષથી યુક્ત હોય તો તે શુભકર્તા છે. વૈશાખમાં વાદળાં, પવન, વૃષ્ટિ, વીજળી અને ગર્જનાયુક્ત ગર્ભ સાફ ફળ આપે છે. ॥ ૨૨ ॥

મુક્તારજતનિકાશાસ્તમાલનીલોત્પલાઙ્ગનાભાસઃ ।

જલચરસત્ત્વાકારા ગર્ભેષુ ઘનાઃ પ્રભૂતજલાઃ ॥ ૨૩ ॥

જે વાદળાં ગર્ભ વખતે મોતી, અને રૂપા સરખાં શુદ્ધવર્ણ હોય અથવા તમાલ, નિલકમલ અને કાળજી સરખાં અતિસ્થામવર્ણ હોય, માછલું, મગર,

૧ એ સર્વ લક્ષણ માગશર શુદ્ધ ૧ એકમથી આરંભી વૈશાખની સમાપ્તિ સુધી તપાસવાં જોઈએ.

કાચ્યા અને શિશુમાર આદિ જળજંતુ જેવા આકારના હોય તે મેઘ પ્રસવ વખતે ધણું જળ વરસે છે. ॥ ૨૩ ॥

તીવ્રદિવાકરકિરણાભિતાપિતા મન્દમારુતા જલદાઃ ।

રુષિતા ઇવ ધારાભિર્વિસૃજન્યમ્ભઃ પ્રસવકાલે ॥ ૨૪ ॥

જે મેઘ ગર્ભ વખતે સૂર્યનાં તીક્ષ્ણ કિરણોથી તાપ પામેલ હોય અને તે વખતે થોડો પવન આવે તો તે મેઘ પ્રસવ વખતે જાણે રીસાયા હોય તેમ ધારાથી પુષ્કળ જળ વરસે છે. ॥ ૨૪ ॥

ગર્ભોપઘાતલિજ્જાન્યુલ્કાશનિપાંશુપાતદિગ્દાહાઃ ।

ક્ષિતિકમ્પસ્વપુરકીલકકેતુગ્રહયુદ્ધનિર્ઘાતાઃ ॥ ૨૫ ॥

“હવે ગર્ભનો નાશ થવાનાં ચિન્હ કહું છું.” ગર્ભ સમયે ઉલ્કા કે વિજળી પડે, રજા ઉડે, દિગ્દાહ થાય, ભૂકંપ થાય વા ગંધર્વનગર દેખાય કે સૂર્ય-મંડળમાં તામસ કિલક નામના કેતુ દેખાય, અથવા ધૂમ્રકેતુ ઉગે, ગ્રહયુદ્ધ થાય, કે વજ્ર પડે તો મેઘગર્ભનો નાશ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

રુધિરાદિવૃષ્ટિવૈકૃતપરિવેન્દ્રધનૂંષિ દર્શનં રાહોઃ ।

ઇત્યુત્પાતૈરેભિસ્ત્રિવિધૈશ્ચાન્યૈર્હતો ગર્ભઃ ॥ ૨૬ ॥

લોહી વિગેરે અપવિત્ર વસ્તુની વૃષ્ટિ થાય, ઉદય સમયે સૂર્યઉપર આડી મેઘરેખા દેખાય વા દ્વિદ્રધનુષ દેખાય કે ગ્રહણ થાય અથવા દિવ્ય આંતરિક્ષ અને ભૌમ ઉત્પાતથી મેઘ નાશ પામેલા હોય તો પ્રસવ સમયે તેઓ વરસતા નથી. ॥ ૨૬ ॥

સ્વર્તુસ્વભાવજનિતૈઃ સામાન્યૈર્યૈશ્ચ લક્ષણૈર્વૃદ્ધિઃ ।

ગર્ભાણાં વિપરીતૈસ્તૈરેવ વિપર્યયો ભવતિ ॥ ૨૭ ॥

પોતાના ઋતુસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં ગર્ભનાં લક્ષણ (પૌષેસમાર્ગશિર્ષે) (એ વિગેરે છે.) અને (હલાદિ મૃદુદક) (એ વિગેરે) સામાન્ય લક્ષણ(છે. તે)થી ગર્ભની વૃદ્ધિ થાય છે પરંતુ એ લક્ષણ વિપરીત હોય તો ગર્ભમાં વિપર્યય એટલે હાની થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

મદ્રપદાદ્વયવિશ્વામ્બુદૈવપૈતામહેષ્વથર્ષેષુ ।

સર્વેષ્ટતુષુ વિવૃદ્ધો ગર્ભો વહુતોયદો ભવતિ ॥ ૨૮ ॥

પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, ઉત્તરાષાઢા, પૂર્વાષાઢા અને રોહિણી એ પાંચ વૃહ. ૨૦

નક્ષત્રમાં (પૌષેસમાર્ગશીર્ષે ઈલાદિ લક્ષણથી) સધળી ઋતુમાં એટલે ગમે તે ઋતુમાં ગર્ભ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તે ધણો વરસે છે. ॥ ૨૮ ॥

શતભિષગાશ્લેષાર્દ્રાસ્વાતિમધાસંયુતઃ શુભો ગર્ભઃ ।

પુષ્ણાતિ વહ્નન્દિવસાન્ હન્ત્યુત્પાતૈર્હતસ્ત્રિવિધૈઃ ॥ ૨૯ ॥

શતભિષા, અશ્લેષા, આર્દ્રા, સ્વાતિ, અને મધામાં ગર્ભ હોય તો તે શુભ છે. અને ધણી દિવસ સુધી પ્રથમ કહેલાં કારણોથી પુષ્ટિ પામેછે અને દિવ્ય ભૌમ, તથા અંતરિક્ષ ત્રણ પ્રકારના ઉત્પાતથી હણાએલો ગર્ભ પોતાનો નાશ કરેછે. એટલે જેટલા દિવસ ગર્ભ ઉત્પાતથી હણાયો હોય તેટલા દિવસ વરસતો નથી. ॥ ૨૯ ॥

મૃગમાસાદિષ્વષ્ઠૌ ષટ્ ષોડશ વિંશતિશ્ચતુર્યુક્તા ।

વિંશતિરથ દિવસત્રયમેકતમર્ક્ષેણ પञ्ચમ્યઃ ॥ ૩૦ ॥

(પ્રથમ કહેલા પૂર્વાભાદ્રપદ આદિ નક્ષત્રોમાં માર્ગશિર આદિ માસમાં જે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તેના વરસવાના દિવસની સંખ્યા કહેછે.) માર્ગશિરમાં જે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તે સાડાઘ અહિના પછી આઠ દીવસ સુધી વરસે છે. પોષનો ગર્ભ છ દિવસ, માઘનો ૧૬ દિવસ, ફાગણનો ૨૪, ચૈત્રનો ૨૦, અને વૈશાખનો એક માસ વરસે છે. એ પ્રથમ કહેલાં નક્ષત્રમાં જે ગર્ભ પુષ્ટિ પામ્યો હોય તે પ્રસવ સમયે ત્રણ દિવસ વરસે છે. એજ રીતે શતભિષા આદિ પાંચ નક્ષત્ર કહ્યાં છે તેમાં જે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તેના વરસવાની સંખ્યા પણ તે જણવી ॥ ૩૦ ॥

કૂરગ્રહસંયુક્તે કરકાશનિમત્સ્યવર્ષદા ગર્ભાઃ ।

શશિનિ રવૌ વા શુભસંયુતેક્ષિતે ભૂરિષ્ટષ્ટિકરાઃ ॥ ૩૧ ॥

જે નક્ષત્રમાં ગર્ભ હોય તે નક્ષત્ર કૂર ગ્રહ યુક્ત હોય તો વરસતી વખતે હીમકણ (કરા અથવા બરફના નાના નાના કડકા) વિજળી અને પાણી સાથે માછલા વરસે છે. તે નક્ષત્રપર ચંદ્ર અને સૂર્ય એકા હોય અને શુભ ગ્રહથી યુક્ત હોય વા તેને દેખતા હોય તો ધણી વૃષ્ટિ કરેછે. ॥ ૩૧ ॥

ગર્ભસમયેઽતિષ્ટિર્ગર્ભાભાવાય નિર્નિમિત્તકૃતા ।

દ્રોણાણાંશેઽમ્યધિકે વૃષ્ટે ગર્ભઃ સ્મૃતો ભવતિ ॥ ૩૨ ॥

ગર્ભ વખતે અકસ્માત્ અતિવૃષ્ટિ થાય તો ગર્ભનો નાશ થાય છે, અ-

હોનાં ઉદય, અસ્ત અને રાશિ બદલાવા વિગેરે અતિવૃષ્ટિનાં કારણ આગળ કહીશ. ૨૫ પલથી અધિક વૃષ્ટિ હોય તો ગર્ભશ્રાવ થાય છે; તેથી તે પ્રસવ વખતે વરસતો નથી “ જળનું પ્રમાણ જાણવાનો પ્રકાર આગળ કહીશ. ” ॥૩૨॥

ગર્ભઃ પુષ્ટઃ પ્રસવે ગ્રહોપઘાતાદિભિર્યદિ ન વૃષ્ટઃ ।

આત્મીયગર્ભસમયે કરકામિશ્રં દદાત્યમ્ભઃ ॥ ૩૩ ॥

ગર્ભ વખતે ગર્ભ પુષ્ટ હોય અને પ્રસવ વખતે મંગળ વિગેરે ગ્રહ રોહિણી, શ્રવણ વિગેરે નક્ષત્રપર રહેવાથી અથવા બીજા કોઈ ઉપાત આદિ કારણને લીધે ન વરસે તો ફરીને બીજા ગર્ભ ગ્રહણ વખતે કરાસહિત વરસે છે. ॥ ૩૩ ॥

કાઠિન્યં યાતિ યથા ચિરકાલધૃતં પયઃ પયસ્વિન્યાઃ ।

કાલાતીતં તદ્વત્સલિલં કાઠિન્યમુપયાતિ ॥ ૩૪ ॥

જેમ ગાયનું દૂધ ધણો વખત રહેવાથી જાડું થઈ જાય છે તેમ પાણિ-પણુ વરસવાને વખતે નહીં વરસવાથી કરા થઈ જાય છે. ॥ ૩૪ ॥

પશ્ચનિમિત્તૈઃ શતયોજનં તદર્ધાર્ધમેકહાન્યાતઃ ।

વર્ષતિ પશ્ચ સમન્તાદ્રૂપેઞૈકેન યો ગર્ભઃ ॥ ૩૫ ॥

પવન, જળ, વિજળી, ગર્જના અને વાદળાં એ પાંચ નિમિત્ત છે. ગર્ભ વખતે એ પાંચે કારણ હોય તો વરસતી વખતે તે મેઘ સો યોજન સુધી વરસે છે. ચાર નિમિત્ત હોય તો પચાસ યોજનમાં, ત્રણ હોય તો પચીસ, એ હોય તો સાડાચાર અને એક હોય તો ચાર કે પાંચ યોજનમાં વરસે છે. ॥૩૫॥

દ્રોણઃ પશ્ચનિમિત્તે ગર્ભે ત્રીણ્યાઢકાનિ પવનેન ।

ષડ્ વિદ્યુતા નવાઞ્નૈઃ સ્તનિતેન દ્વાદશ પ્રસવે ॥ ૩૬ ॥

(એક હાથ લાંબો અને પહેલો કુંડ બનાવી વૃષ્ટિનો આરંભ થતાંજ વર્ષાદમાં મુકી રાખવો. વૃષ્ટિ થઈ રહ્યા પછી તેમાં જેટલું જળ હોય તેનો તોલ કરવો.) પંચનિમિત્તયુક્ત ગર્ભ વરસતો હોય તો તે એક દ્રોણ અર્થાત્ ખસો પણ જળ વરસે છે. સારાંશ કે એ કુંડમાં એક દ્રોણ પાણી એકડું થાય છે. ગર્ભ વખતે પવન હોય તો ત્રણ આઢક એટલે દોઢ સો પણ પાણી વરસે છે. ગર્ભ વખતે વિજળી હોય તો છ આઢક એટલે ૩૦૦ પણ અને મેઘસહિત ગર્ભ હોય તો નવ આઢક વરસે છે. તથા ગર્ભ વખતે મેઘ ગર્જના કરે તો પ્રસવ વ-

ખતે બાર આઠક જળ વરસે છે. “ ૫૦ પળતું એક આઠક અને ચાર આઠકનું એક દ્રોણ થાય છે. ” ॥ ૩૬ ॥

પવનસલિલવિદ્યુદ્ગર્જિતાશ્રાન્વિતો યઃ

સ ભવતિ વહુતોયઃ પશ્ચરૂપાભ્યુપેતઃ ।

વિસૃજતિ યદિ તોયં ગર્ભકાલેઽતિભૂરિ

પ્રસવસમયમિત્તા શીકરામ્ભઃ કરોતિ ॥ ૩૭ ॥

પવન, જળ, વિજળી, ગર્જના અને મેઘ એ પાંચે કારણ સહિત ગર્ભ હોય તો તે પ્રસવ સમયે ધણો વરસે છે અને એવો ગર્ભ જો, ગર્ભનેજ સમયે ધણો વરસે તો પ્રસવ વખતે બિંદુમાત્ર જળ વરસે છે. અર્થાત્ અતિ-અલ્પ વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गर्भलक्षण-
मेकविंशोऽध्यायः ।

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ગર્ભ લક્ષણ નામે એકવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૧ ॥

પ્રકરણ ૨૨ મું.

પ્રવર્ણ.

ज्येष्ठसितेऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणादिवसाः ।

मृदुशुभपवनाः शस्ताः स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ ૧ ॥

જ્યેષ્ઠના શુક્લપક્ષની આઠમથી ચારેલી ચાર દિવસ વાયુ ધારણના છે. અર્થાત્ તે વાયુને ધારણ કરનાર છે એટલે તેમાં પ્રસવ થતો નથી તે ચાર દિવસમાં, મૃદુ, અર્થાત્ મંદ મંદ શુભ પવન હોય અને સ્નિગ્ધ વાદળાંઓથી આકાશ દંદાઈ રહે તો તે ઉત્તમ ગણાય છે. ॥ ૧ ॥

તત્રૈવ સ્વાત્યાદ્યે વૃષ્ટે ભચતુષ્ટયે ક્રમાન્માસાઃ ।

શ્રાવણપૂર્વા જ્ઞેયાઃ પરિસ્તુતા ધારણાસ્તાઃ સ્યુઃ ॥ ૨ ॥

જેઠના શુકલપક્ષમાં સ્વાતિ આદિ ચાર નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ થાય તો તેથી શ્રાવણ વિગેરે ચાર માસ વૃષ્ટિવિનાના ક્રમે જાણવા. કેમકે તેમ કરવાથી ધારણા સ્તવિત થઈ ગઈ એટલે વૃષ્ટિ થશે નહીં. તાત્પર્ય એ કે જેઠશુદીમાં સ્વાતિ નક્ષત્રમાં વર્ષાદ થાય તો શ્રાવણમાં વૃષ્ટિ થતી નથી, વિશાખા વરસે તો ભાદરવામાં વૃષ્ટિ થતી નથી. અનુરાધામાં વર્ષે તો આશુમાં અને જ્યેષ્ઠામાં વર્ષે તો કાર્તિકમાં વૃષ્ટિ થતી નથી. ॥ ૨ ॥

યદિ તાઃ સ્યુરેકરૂપાઃ શુભાસ્તતઃ સાન્તરાસ્તુ ન શિવાય ।

તસ્કરભયદાઃ પ્રોક્તાઃ શ્લોકાશ્ચાપ્યત્ર વાસિષ્ઠાઃ ॥ ૩ ॥

તે ચારે ધારણા એટલે આઠમઆદિ ચારે દિવસ સરખા એટલે વૃષ્ટિવિનાના જાય તો તે શુભ છે. અને એ ચાર દિવસમાં જો કંઈ ન્યુનાધિક થાય તો શુભ થતું નથી અને ચોરનો ભય થાયછે. મહામુનિ વસિષ્ઠના કહેલા શ્લોકો પણ એ અર્થને અવલંબી રહ્યા છે. ॥ ૩ ॥

સવિદ્યુતઃ સપૃષ્ઠતઃ સપાંશુત્કરમારૂતાઃ ।

સાર્કચન્દ્રપરિચ્છન્ના ધારણાઃ શુભધારણાઃ ॥ ૪ ॥

વીજળી, જળના છાંટા, ધૂળ ઉરાડતો પવન અને વાદળાંઓમાં સૂર્ય, ચંદ્રનું ઢંકાઈ રહેવું એ સઘળાં ચિન્હ હોય તો ધારણા શુભ ગણાયછે. ॥ ૪ ॥

યદા તુ વિદ્યુતઃ શ્રેષ્ઠાઃ શુભાશાઃ પ્રત્યુપસ્થિતાઃ ।

તદાપિ સર્વશસ્યાનાં વૃદ્ધિં બ્રૂયાદ્વિચક્ષણઃ ॥ ૫ ॥

ઉત્તર, ઈશાન અને પૂર્વમાં વિજળી ચમકે તો વિચક્ષણ પુરૂષે સર્વ ધાન્યની વૃદ્ધિ થશે એમ કહેવું. ॥ ૫ ॥

સપાંશુવર્ષાઃ સાપથ્ય શુભા બાલક્રિયા અપિ ।

પક્ષિણાં સુસ્વરા વાચઃ ક્રીડા પાંશુજલાદિષુ ॥ ૬ ॥

એ ચાર દિવસમાં ધૂળ ઉડે, જળવૃષ્ટિ થાય, બાલકો સારી રમત રમે, પક્ષિઓ મધુર બોલે અને ઘર તથા જળ વિગેરેમાં ક્રીડા કરે. ॥ ૬ ॥

રવિચન્દ્રપરિવેષાઃ સ્તિગ્ધા નાત્યન્તદૂષિતાઃ ।

વૃષ્ટિસ્તદાપિ વિજ્ઞેયા સર્વશસ્યાભિવૃદ્ધયે ॥ ૭ ॥

સૂર્ય ચંદ્રને સ્નિગ્ધ અને સ્વચ્છ કુંડાળાં હોય અને કોઈ જાતનો ઉત્પાત હોય નહીં તો વર્ષાદ વરસે છે અને સઘળાં ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે. એમ બાણુવું. ॥૭॥

મેઘાઃ સ્નિગ્ધાઃ સંહતાશ્ચ પ્રદક્ષિણગતિક્રિયાઃ ।

તદા સ્યાન્મહતી વૃષ્ટિઃ સર્વસસ્યાર્થસાધિકા ॥ ૮ ॥

તથા તેજ દિવસોમાં સ્નિગ્ધ, ધાટાં, ઘેરાયલાં વાદળાંઓ પ્રદક્ષિણની ગતિથી આવે એટલે પૂર્વમાં થઈ દક્ષિણમાં અને દક્ષિણમાં થઈ પશ્ચિમે અને તેથી ઉત્તરે તથા ઉત્તરથી પૂર્વ તરફ આવે તો સર્વ ધાન્યને સિદ્ધ કરનાર અતિવૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां धारणा नाम

द्वाविंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ગર્ભધારણ નામે બાવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૨ ॥

પ્રકરણ ૨૩ મું.

વૃષ્ટિવિષે.

ज्यैष्ठ्यां समतीतायां पूर्वाषाढादिसम्प्रवृष्टेन ।

શુભમશુભં વા વાચ્યં પરિમાણં ચામ્ભસસ્તજ્ઞૈઃ ॥ ૧ ॥

જ્યેષ્ઠી પુનમ પછી પૂર્વાષાઢા ઓદિ કોઈ પણ નક્ષત્રમાં પ્રથમ વૃષ્ટિ થાય તેનું જળ પ્રથમ કહેલા કુંડમાં માપી દેવજે શુભ કે અશુભ ફળ જળના પરિમાણથી કહેવું ॥ ૧ ॥

हस्तविशालं कुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः ।

પજ્ઞાશત્પલમાઢકમનેન મિનુયાજ્જલં પતિતમ્ ॥ ૨ ॥

એક હાથ લાંબો અને પહોળો કુંડ બનાવી વૃષ્ટિ થવાના આરંભમાંજ તેને વર્ષાદમાં રાખવો. વૃષ્ટિ થઈ રહ્યા પછી તે કુંડના જળને તોળી તેનું પરિમાણ કહેવું, પચાસ પળનો એક આઢક થાય છે અને એજ પરિમાણથી તે કુંડમાંનું જળ માપવું.

येन धरित्री मुद्रा जनिता वा विन्दवस्तृणाग्रेषु ।

वृष्टेन तेन वाच्यं परिमाणं वारिणः प्रथमम् ॥ ३ ॥

જે વૃષ્ટિથી પૃથ્વીપર મુદ્રા થઈ જાય એટલે ધૂળ દબાઈ જવાથી પૃથ્વી મુદ્રિત જણાય અથવા ત્રણના અગ્રભાગપર જળનાં ખિંદુઓ દેખાય એ પૂર્વા-
પાઠા આદિ નક્ષત્રમાં થયેલા પહેલા વર્ષાદના પાણીનું પરિમાણ કરી કહેવું. પૂ-
ર્વાપાઠા આદિ જે નક્ષત્રમાં પ્રથમ વૃષ્ટિ થાય તેજ નક્ષત્રથી જળનું પ્રમાણ
કહેવું. બીજા નક્ષત્રથી કહેવાનું નથી. ગર્ભ પણ થયો હોય, ધારણા પણ થ-
યેલી હોય પરંતુ જે આ પૂર્વાપાઠા આદિ પ્રવર્ષણ કાળમાં વૃષ્ટિ ન થાય તો
પ્રસવ વખતે વૃષ્ટિ થતી નથી. “એમાં બીજા પણ મત કહુંછું.” ॥ ૩ ॥

केचिद्यथाभिवृष्टं दशयोजनमण्डलं वदन्त्यन्ये ।

गर्गवसिष्ठपराशरमतमेतद्वादशान्न परम् ॥ ४ ॥

કચ્છપ આદિ મુનિઓ કહે છે કે એ પ્રવર્ષણ કાળમાં ગમે તેટલી વૃષ્ટિ
થાય તોપણ આગળ વર્ષાકાળમાં ઉત્તમ વૃષ્ટિ થાય છે. તેમજ દેવલ આદિ
બીજા મુનિઓ કહે છે કે એ પ્રવર્ષણ વખતે ગમે ત્યાં દશ યોજનના મંડળમાં
વૃષ્ટિ થાય તોપણ વૃષ્ટિકાળે સારો વર્ષાદ થાય છે. અને ગર્ગ પરાશર તથા વ-
સિષ્ઠ મુનિ કહે છે કે પ્રવર્ષણ કાળમાં બાર યોજનના મંડળમાં વૃષ્ટિ હોય તો
આગળ વર્ષાકાળમાં સારી રીતે વર્ષે છે. અને એથી ઓછો વરસે તો સારી
વૃષ્ટિ થતી નથી. ॥ ૪ ॥

येषु च भेष्वभिवृष्टं भूयस्तेष्वेव वर्षति प्रायः ।

यदि नाप्यादिषु वृष्टं सर्वेषु तदा त्वनावृष्टिः ॥ ५ ॥

એ પ્રવર્ષણ કાળમાં પૂર્વાપાઠા આદિ જે જે નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ થાય તે આ-
ગળ પ્રસવકાળમાં તેજ નક્ષત્રમાં ઘણી ફરીથી વૃષ્ટિ થાય છે. જે જે-
હની પુનઃમ પછી પૂર્વાપાઠા આદિ સલાવીશ નક્ષત્રોમાં વૃષ્ટિ ન થાય તો, આ-
ગળ પ્રસવકાળમાં વૃષ્ટિ થતીજ નથી. ॥ ૫ ॥

हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासु षोडश द्रोणाः ।

शतभिषगैन्द्रस्वातिषु चत्वारः कृत्तिकासु दश ॥ ६ ॥

श्रवणे मघानुराधाभरणीमूलेषु दश चतुर्युक्ताः ।

फलगुन्यां पञ्चकृतिः पुनर्वसौ विंशतिद्रोणाः ॥ ७ ॥

હસ્ત, પૂર્વાષાઢા, મૃગશિર, ચિત્રા, રેવતી અને ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્રોમાંના પ્રવર્ષણ કાળમાં કોઈ નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ થાય તો પ્રસવકાળમાં સોળ દ્રોણ પાણી વરસે છે એટલે એક હાથ લાંબા તથા પહોળા કુંડમાં સોળ દ્રોણ પાણી ભરાય છે. શતભિપા, જ્યેષ્ઠા અને સ્વાતિમાં વૃષ્ટિ થાય તો ચાર દ્રોણ જળ વર્ષે છે. કૃતિકામાં વૃષ્ટિ થાય તો દશ દ્રોણ, શ્રવણ, મઘા, અનુરાધા, ભરણી અને મૂળમાં ચૌદ દ્રોણ, પૂર્વાશ્લેષુનીમાં પચીસ દ્રોણ ને, પુનર્વસુમાં વીસ દ્રોણ થાય છે. ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

ऐन्द्राग्राख्ये वैश्वे च विंशतिः सार्षभे दश त्र्यधिकाः ।

आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषु पञ्चकृतिः ॥ ૮ ॥

વિશાખા અને ઉત્તરાષાઢામાં વૃષ્ટિ થાય તો વીસ દ્રોણ જળ કુંડમાં ભરાય છે. અશ્લેષામાં તેર દ્રોણ અને ઉત્તરાભાદ્રપદ, ઉત્તરાશ્લેષુની અને રેહિણીમાં પચીસ દ્રોણ થાય છે. ॥ ૮ ॥

पञ्चदशाजे पुष्ये च कीर्तिता वाजिभे दश द्वौ च ।

रौद्रेऽष्टादश कथिता द्रोणा निरुपद्रवेष्वेषु ॥ ૯ ॥

પૂર્વાભાદ્રપદ અને પુષ્યમાં પંદર દ્રોણ અશ્વિનીમાં બાર અને આર્દ્રા નક્ષત્રમાં પ્રવર્ષણ કાળે વૃષ્ટિ હોય તો પ્રસવ કાળે અઢાર દ્રોણ જળ વરસે છે, પરંતુ પ્રવર્ષણ કાળમાં જે જે નક્ષત્રોમાં વૃષ્ટિ થાય તે ઉપદ્રવ રહિત એટલે કોઈ જાતના ઉત્પાતથી ખીડિત ન હોય તો એ જળનું પરિમાણ સારીરીતે મળે છે. અને તેથી વર્ષાકાળમાં વૃષ્ટિની ન્યુનાધિકતા જાણી શકાય છે. ॥ ૯ ॥

रविरविसुतकेतुपीडिते भे

क्षितितनयत्रिविधाद्भુતાहते च ।

भवति हि न शिवं न चापि वृष्टिः

शुभसहिते निरुપદ્રવે શિવં ચ ॥ ૧૦ ॥

સૂર્ય, શનિ અને કેતુથી પ્રવર્ષણ કાળનું નક્ષત્ર ખીડિત હોય એટલે એ ત્રણ ગ્રહો નક્ષત્રપર બેસા હોય વા મંગળથી અભિધાત પામતું હોય એટલે મંગળે વધ અને અતિવધથી યોગતારાનું ભેદન વિગેરે એ નક્ષત્રપર કર્યું હોય અથવા દિવ્ય, ભૌમ, કે આંતરિક્ષ ઉત્પાતથી તે નક્ષત્ર હણાએલું હોય તો તે શુભકારક નથી, અને પ્રસવકાલમાં વૃષ્ટિપણ થતી નથી; તેમજ તે નક્ષત્રો,

શુક્ર, બૃહસ્પતિ, ખુધ અને પૂર્ણચંદ્રે કરી યુક્ત હોય અને કોઈ પણ ઉત્પા-
તથી પીડિત ન હોય તો શુભકર્તા છે અને વૃષ્ટિપણ સારી થાયછે. “માગ-
શરથી વૈશાકસુધી મેઘના ગર્ભ જોવા તથા જોઈશુદી આઠમથી આરંભી ચાર
દિવસ વાયુધારણાના જોવા અને જોઈ શુદ્ધ ૧૫ પછી પૂર્વાષાઢા આદિ ૨૭ નક્ષ-
ત્રોમાં પ્રવર્ષણ અને જળનું પરિમાણ જોવું તથા ખીન્ન સઘળા ઉત્પાતોપર દ્રષ્ટિ
રાખવી કારણ કે તેથી શ્રાવણથી કાર્તિકપર્યંત વૃષ્ટિનું સારી રીતે જ્ઞાન થાયછે. ॥૧૦॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रवर्षणं

नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો પ્રવર્ષણ
નામનો ત્રેવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૩ ॥

પ્રકરણ ૨૪ મું.

રોહિણી યોગ.

कनकशिलाचयविवरजतरुकुसुमासङ्गिमधुकरानुरस्ते ।

बहुविहगकलहसुरयुवतिगीतमन्द्रस्वनोपवने ॥ १ ॥

सुरनिलयशिखरिशिखरे बृहस्पतिर्नारदाय यानाह ।

गर्गपराशरकाश्यपमयाश्च याञ् शिष्यसङ्केभ्यः ॥ २ ॥

तानवलोक्य यथावत् प्राजापत्येन्दुसम्प्रयोगार्थान् ।

स्वल्पग्रन्थेनाहं तानेवाभ्युद्यतो वक्तुम् ॥ ૩ ॥

સુવર્ણમય શિલાઓના સમૂહ વચેની ખીણોમાં ઉત્પન્ન થયેલાં વૃક્ષોનાં પુ-
ષ્પોમાં આશક્ત ભ્રમરોના ગુંજરવ શબ્દોથી ગાછ રહેલ અને ઘણા પક્ષિઓના
કોલાહલ તથા દેવાંગનાઓના ગીતના ગંભીર શબ્દથી મનોહર સુમેરૂ પર્વતના
શિખરપર રહેલા ઉપવનમાં બેઠેલા બૃહસ્પતિએ રોહિણીસાથ ચંદ્રનો યોગ થવાથી
થતાં શુભાશુભ ફળ નારદને કહ્યાં હતાં અને ગર્ગ, પરાશર, કાશ્યપ તથા
મયાસુરે જે ફળ પોતાના શિષ્યોને વિસ્તારથી કહેલ છે તે સઘળાં યથાર્થ રીતે
જોઈ. આ સંક્ષિપ્ત ગ્રંથથી કહેવાને હું તૈયાર થયોહું. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

વૃહ. ૨૧

પ્રાજેશમાપાદતમિસ્રપક્ષે ક્ષપાકરેણોપગતં સમીક્ષ્ય ।

વક્તવ્યમિદં જગતોઽશુભં વા શાસ્ત્રોપદેશાદ્રહચિન્તકેન ॥ ૪ ॥

અશાઢ વદમાં રેહિણી નક્ષત્રને ચંદ્રસાથે યોગ પામેલું જોઈ જ્યોતિષિએ જગતનું શુભાશુભ ફળ શાસ્ત્રાનુસારે કહેવું. ॥ ૪ ॥

યોગો યથાનાગત એવ વાચ્યઃ સ ધિષ્ણયયોગઃ કરણે મયોક્તઃ ।

ચન્દ્રપ્રમાણદ્યુતિવર્ણમાર્ગેરુત્પાતવાતૈશ્ચ ફલં નિગદ્યમ્ ॥ ૫ ॥

ચંદ્ર અને રેહિણી નક્ષત્રનો યોગ અમુક વખતે થશે તે સધળો પ્રકાર મેં મારા રચેલા પંચસિદ્ધાંતિકા નામના કરણ અંથના ભગ્યયુક્તધિકારમાં કહેલ છે. માટે આહિં માત્ર રૂપ જ કહું છું. તે વખતનાં ચંદ્રબિંબનું પ્રમાણ, કાંતિ, શુદ્ધ વિગેરે વર્ણ, અને માર્ગ એટલે પૂર્વ વિગેરે કઈ દિશામાં ચંદ્રમા રહ્યો છે તે અને ઉત્પાત તથા પવન એ સધળું જોઈ જ્યોતિષીએ શુભાશુભ ફળ કહેવું. ॥ ૫ ॥

પરાદુદગ્યન્ પુરતોઽપિ વા સ્થલં

ત્ર્યાહોપિતસ્તત્ર હુતાશતત્પરઃ ।

ગ્રહાન્ સનક્ષત્રગણાન્ સમાલિખેત્

સધૂપપુષ્પૈર્વલિભિશ્ચ પૂજયેત્ ॥ ૬ ॥

નગરથી ઉત્તર અથવા પૂર્વદિશાએ રહેલાં ઉત્તમ સ્થળમાં જઈ જ્યોતિષિએ ત્રણ દિવસ અગ્નિ હોમ આદિ કાર્યમાં તત્પર થવું. અને અશ્વિની આદિ નક્ષત્રો સહિત સૂર્ય વિગેરે નવ ગ્રહનું સ્થાપન કરી ધૂપદીપ, પુષ્પ અને બળિ દાનથી તેમનું પૂજન કરવું. ॥ ૬ ॥

સરત્તતોયૌપધિભિશ્ચતુર્દિશં

તરુપ્રવાલાપિહિતૈઃ સુપૂજિતૈઃ ।

અકાલમૂલૈઃ કલશૈરલઙ્કૃતં

કુશાસ્તૃતં સ્થણ્ડિલમાવસેદ્વિજઃ ॥ ૭ ॥

અને રત્ન, જળ અને ઔપધીસહિત આંખા આદિ વૃક્ષોનાં ટ્રામળ પત્રથી લાંકેલા ચંદન અને અક્ષત વિગેરેથી પૂજન કરેલા તથા જેમનેવિશે શ્યામતા નથી તેવા ચાર કળશ ચાર દિશાઓમાં સ્થાપી દર્બ ખીછાવેલા આસનપર રાત્રીએ શયન કરવું. ॥ ૭ ॥

આલભ્ય મન્ત્રેણ મહાવ્રતેન વીજાનિ સર્વાણિ નિધાય કુમ્ભે ।

પ્લાવ્યાનિ ચામીકરદર્ભતોયૈર્હોમો મરુદ્વારુણસૌમત્રૈઃ ॥ ૮ ॥

સધળી જાતનાં બીજ કળશમાં નાખી મહાવ્રત નામના મંત્રથી અભિ-
મંત્રિત કરી સુવર્ણ અને દર્ભયુક્ત જળમાં પલાળી વાયુ, વરુણ અને ચંદ્રના
મંત્રથી તે બીજનો હોમ કરવો. ॥ ૮ ॥

શ્લક્ષ્ણાં પતાકામસિતાં વિદધ્યાદ્ દણ્ડપ્રમાણાં ત્રિગુણોચ્છ્રિતાં ચ

આદૌ કૃતે દિગ્રહણે નભસ્વાન્ ગ્રાહ્યસ્તયા યોગગતે શશાઙ્કે ॥ ૯ ॥

પૂર્વઆદિ આઠે દિશાઓને પ્રાચી સાધનની રીતીથી સિદ્ધ કરી એટલે દિ-
ક્ષાધન કરી બાર હાથ લાંબા વાંસપર ચાર હાથ લાંબી કાળા વસ્ત્રની સૂક્ષ્મ
ધ્વજ લગાવી, તે વચમાં તે દંડ ઉભો કરવો. જ્યારે રોહિણીપર ચંદ્ર આવે
ત્યારે તે ધ્વજનો પવન જોવો કે કંઈ દિશાથી આવે છે અને કંઈ દિશાભણી
જાય છે. ॥ ૯ ॥

તત્રાર્ધમાસાઃ પ્રહરૈર્વિકલ્પ્યા વર્ષાનિમિત્તં દિવસાસ્તદંશૈઃ ।

સવ્યે ન ગચ્છન્નશુભદઃ સદૈવ યસ્મિન્પ્રતિષ્ઠા વલવાન્ સ વાયુઃ ૧૦

એ રોહિણી અને ચંદ્રના યોગમાં વૃષ્ટિનું જ્ઞાન થવાને માટે પ્રહરથી પ-
ક્ષનો વિચાર કરવો; તાત્પર્ય એ કે જે અહોરાત્રમાં રોહિણી સાથે ચંદ્રનો યોગ
થાય તે દિવસે સૂર્યોદયથી આરંભી પ્રહર પ્રહરે પવન જોતો રહેવો. જે પહેલા
પ્રહરમાં શુભ પવન હોય તો આવણના પહેલા પક્ષમાં સારી વૃષ્ટિ થાય અને
અશુભ પવન હોય તો તે પક્ષમાં વૃષ્ટિ ન થાય. બીજા પ્રહરના પવનથી
આવણના બીજા પક્ષમાં વૃષ્ટિ જાણવી. એજ પ્રકારે દિવસ અને રાતના આઠ
પ્રહરના પવનથી આવણથી, માંડી કાર્તિક સુધી ચાર માસના આઠ પક્ષની વૃષ્ટિ
જાણવી અને પ્રહરના અંશે કરી પક્ષના પંદર દિવસની વૃષ્ટિની વેળા જાણવી.
અર્થાત્ અરધા પ્રહરના પવનથી પક્ષના અર્ધા ભાગ જાણાસાત દિવ-
સની વૃષ્ટિનો વિચાર કરવો, તેજ રીતે બીજા પણ ભાગ કરીને પ્રત્યેક દિવ-
સની વૃષ્ટિ જાણવી. (તેનાત્રમાસાઃ પ્રહરૈર્વિકલ્પ્યાઃ) “એવો પાઠ હોય
તેનો એ અર્થ છે કે” તે દિવસના ચાર પહોરના પવનથી આવણ આદિ ચાર
માસની વૃષ્ટિ જાણવી. અને એક પહોરના ત્રીસ ભાગ કરી મહિનાના ત્રીસ દિ-
વસની વૃષ્ટિ જાણવી. જે પવન પ્રદક્ષિણાની ગતિથી આવે તો સદા શુભકારી
છે. પૂર્વથી દક્ષિણમાં, દક્ષિણથી પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમથી ઉત્તરે અને ઉત્તરથી

પૂર્વમાં એવા ક્રમથી વાયુ તો પ્રદક્ષિણ ગમન કહેવાય છે. જે દિશામાં વાયુ ધણ વખત મુઘી સ્થિર રહે તેને બળવાન બાણવો. માટે તેવા બળવાન વાયુથી શુભાશુભ ફળનો વિચાર કરવો. અને થોડીવાર એક તરફ વાયુ અને ક્ષણમાં બીજી તરફ વાતા, પવન પરથી ફળનો વિચાર કરવો નહી. ॥ ૧૦ ॥

વૃત્તે તુ યોગેઽઙ્કુરિતાનિ યાનિ સન્તીહ વીજાનિ ધૃતાનિ કુમ્ભે ।

યેપાંતુ યોંઽશોઽઙ્કુરિતસ્તદંશસ્તેપાં વિવૃદ્ધિં સમુપૈતિ નાન્યઃ ૧૧

રેહિણી યોગ થયા પછી પ્રથમ કુંભમાં નાખેલાં બીજ બહાર કાઢી જોવાં, જે જે બીજ અંકુરિત (ઉગેલાં) થયેલાં હોય તે તે બીજ તે વર્ષમાં થાયછે. અને જે ન ઉગ્યાં હોય તે એ વર્ષમાં થતાં નથી. ॥ ૧૧ ॥

શાન્તપક્ષિમૃગરાવિતા દિશો નિર્મલં વિયદનિન્દિતોઽનિલઃ ।

શસ્યતે શશિનિ રોહિણીયુતે મેઘમાસ્તફલાનિ વચ્ચ્યતઃ ॥ ૧૨ ॥

રેહિણીનો ચંદ્રસાથે યોગ થાય તે વખતે જેમનાં મુખ સૂર્ય તરફ નથી તેવાં મૃગ અને પક્ષિઓના મધુર શબ્દથી દિશાઓ શબ્દાયમાન થઈ રહી હોય, આકાશ નિર્મળ હોય, પવન ઉત્તમ વાતો હોય તો તે શુભ બાણવું. હવે મેઘ અને વાયુનાં ફળ કહું છું. ॥ ૧૨ ॥

કચિદસિતસિતૈઃ સિતૈઃ કચિચ

કચિદસિતૈર્મુજગૈરિવામ્બુવાહૈઃ ।

વલિતજટરપૃષ્ઠમાત્રદૃશ્યૈઃ

સ્ફુરિતતડિદ્રસનૈર્વૃતં વિશાલૈઃ ॥ ૧૩ ॥

કહીં કહીં ધોળાં અને કાળાં કહીં માત્ર ધોળા અને કહીં માત્ર સ્વા-
મવર્ણા સર્પ પેટે કુંડાળુંવાળી જેનો વાંસો અને પેટ માત્ર દેખાતાં હોય તથા
ચમકતી વીજલી જેમની છામ સરખી દેખાય છે તેવાં વાદળાંઓથી આકાશ
દેકાએકું દેખાય. ॥ ૧૩ ॥

વિકસિતકમલોદરાવદાતૈ-

રરુણકરચુતિરઙ્ગિતોપકળૈઃ ।

હુરિતમિવ વિયદનૈર્વિચિત્રૈ-

ર્મધુકરઙ્કુર્મકિંશુકાવદાતૈઃ ॥ ૧૪ ॥

ખીલેલાં કમળના મધ્યભાગ સરખા ઉજવળ વર્ણુવાળાં વાદળાંઓ સૂર્યનાં કિરણોથી જેમની આસપાસનો ભાગ લાલ થઈ રહેલો હોય અને ભ્રમર, કેશર અને કેશુડા સરખા વર્ણુવાળાં અનેક પ્રકારનાં વાદળાંઓથી આકાશ વ્યાપ્ત થઈ રહેલ હોય. ॥ ૧૪ ॥

અસિતઘનનિરુદ્ધમેવ વા ચલિતતટિત્સુરચાપચિત્રિતમ્ ।

દ્વિપમહિષકુલાકુલીકૃતં વનમિવ દાવપરીતમમ્બરમ્ ॥ ૧૫ ॥

શ્યામવર્ણુ વાદળાંથી વ્યાપ્ત અને ચમકતી વીજળી તથા ઈંદ્ર ધનુષથી વિચિત્ર દેખાતું આકાશ, હાથી અને વગડાઉ પાડીઓથી વ્યાપ્ત, દાવાનળથી સળગેલા વનસરખું દેખાય. ॥ ૧૫ ॥

અથવાઞ્જનશૈલશિલાનિચય-

પ્રતિરૂપધરૈઃ સ્થગિતં ગગનમ્ ।

હિમમૌક્તિકશઙ્કશશાઙ્કકર-

દ્યુતિહારિભિરમ્બુધરૈરથવા ॥ ૧૬ ॥

કાળજળના પર્વતની શિલાઓના સમૂહ સરખાં દેખાતાં વાદળાંઓથી વ્યાપ્ત આકાશ અતિશ્યામ દેખાય, અથવા હિમ (બરફ) મોતી, શંખ અને ચંદ્રનાં કિરણો સરખાં વાદળાંઓથી ભરપૂર આકાશ દેખાય. ॥ ૧૬ ॥

તટિદ્વૈમકક્ષૈર્વલાકાગ્રદન્તૈઃ

સ્રવદ્વારિદાનૈશ્ચલત્પ્રાન્તહસ્તૈઃ ।

વિચિત્રેન્દ્રચાપધ્વજોચ્છ્રાયશોભૈ-

સ્તમાલાલિનીલૈર્વૃતં ચાન્દનાગૈઃ ॥ ૧૭ ॥

ચમકતી વીજળીશીપી સોનાની સાંકળોવાળા, આકાશમાં ઉડતી બગલાઓની હાર જેમના દંતોસળના અગ્રભાગ સરખી દેખાય છે તેવા વરસતાં પાણીશીપ ઝરતા મદવાળા અને આગળ ચાલતા ભાગ જેમની સુંઠ સરખા દેખાય છે તેવા વિચિત્ર ઈંદ્રધનુષશ્વ ધ્વજાઓ જેમની ઉપર ફરકી રહી છે તેવા તમાલ વૃક્ષ અને ભમરા સરખા શ્યામ મેઘશીપ હાથિઓથી આકાશ ચોતરફ ઘેરાઈ રહેલ હોય. ॥ ૧૭ ॥

સન્ધ્યાનુરક્તે નભસિ સ્થિતાનામિન્દીવરશ્યામરુચાં વનનાનામ્ ।

વૃન્દાનિ પીતામ્બરવેષ્ટિતસ્ય કાન્તિં હરેશ્ચોરયતાં યદા વા ॥ ૧૮ ॥

પીતાંબરને ધારણ કરનાર શ્યામસુંદર વિષ્ણુની કાંતિને ચોરતા, સંધ્યાના લાલરંગથી કમળ સરખાં શ્યામવર્ણ મેઘનાં મંડળ આકાશમાં દેખાવા લાગે. ॥૧૮॥

સશિખિચાતકદર્દુરનિઃસ્વનૈ-

ર્યદિ વિમિશ્રિતમન્દ્રપટુસ્વનાઃ ।

સ્વમવતત્ય દિગન્તવિલમ્બિનઃ

સલિલદાઃ સલિલૌઘમુચઃ ક્ષિતૌ ॥ ૧૯ ॥

જેમની ગંભીર ગર્જનાસાથે મોર, બપોયા અને મેડક શબ્દ કરી રહે છે તથા જે મેઘ આકાશમાં દેવાઈ દશે દિશાઓમાં પ્રસરે છે તેઓ પૃથ્વીપર પુષ્કળ જળ વરસે છે. ॥ ૧૯ ॥

નિગદિતરૂપૈર્જલધરજાલૈ-

રૂપ્યહમવરુદ્ધં બ્રહ્મથવાહઃ ।

યદિ વિયદેવં ભવતિ સુભિક્ષં

મુદિતજના ચ પ્રચુરજલા મૂઃ ॥ ૨૦ ॥

પ્રથમ જેમનું વર્ણન કર્યું તેવા મેઘથી એક બે કે ત્રણ દિવસ આકાશ ઘેરાઈ રહે તો પૃથ્વી પરિપૂર્ણ જળથી વ્યાપ્ત થાયછે, સુકાળ થાય છે. અને મનુષ્ય ખુશ રહેછે. ॥ ૨૦ ॥

રૂક્ષૈરલ્પૈર્માસ્તાક્ષિપ્તદૈહૈરુદ્રધ્વાહ્વપ્રેતશાસ્વામૃગામૈઃ ।

અન્યેષાં વા નિન્દિતાનાં સરૂપૈર્મૂકૈશ્ચાઘ્ઞૈર્નોશિવં નાપિ વૃષ્ટિઃ ૨૧

રક્ષ, થોડા પવનથી ઓમેર ઉડતાં, જાટ, કાગ, પ્રેત અને વાનર સરખા આકારવાળાં અથવા બિલાડાં વિગેરે ખીન્ન નિંદિત જીવ સરખા વર્ણવાળાં અને ગર્જનાહીન વાદળાં આકાશમાં હોય તો વૃષ્ટિ થતી નથી. સારૂ જળ પણ થતું નથી. ॥૨૧॥

વિગતઘને વા વિયતિ વિવસ્વાન્

અમૃદુમયૂઃ સલિલકૃદેવમ્ ।

સર ઇવ ફુલ્લં નિશિ કુમુદાલ્યં

સમુદ્રવિશુદ્ધં યદિ ચ સુવૃષ્ટ્યૈ ॥ ૨૨ ॥

વાદળાં વિનાના આકાશમાં સૂર્ય અતિપ્રચંડ કિરણથી તપે તો વૃષ્ટિ થાય છે. અથવા રાત્રી વખતે અતિનિર્મળ તારાયુક્ત આકાશ, પ્રવૃક્ષિત કુમુદથી શોભતા સરોવર સરખું દેખાય તો ઉત્તમ વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

પૂર્વોઞ્ઘૃતૈઃ શસ્યનિષ્પત્તિરબ્દૈરાગ્રેયાશાસમ્ભવૈરગ્નિકોપઃ ।

યામ્યે શસ્યં ક્ષીયતે નૈર્ઋતેઽર્દ્ધે પથ્થાજ્ઞાતૈઃ શોભના વૃષ્ટિરબ્દૈઃ ૨૩

પૂર્વ દિશાનાં વાદળાં હોય તો ખેતી સારી થાય છે, અગ્નિ કોણનાં હોય તો અગ્નિનો કોપ થાય છે, દક્ષિણનાં હોય તો ધાન્યનો નાશ થાય છે, નૈર્ય કોણનાં હોય તો ખેતી સાધારણ થાય છે અને પશ્ચિમનાં હોય તો વર્ષા અતિઉત્તમ થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

વાયવ્યોત્થૈર્વાતવૃષ્ટિઃ કચિચ્ચ પુષ્ઠા વૃષ્ટિઃ સૌમ્યકાષ્ઠાસમુત્થૈઃ ।

શ્રેષ્ઠં શસ્યં સ્થાણુદિક્સમ્પ્રવૃદ્ધૈર્વાયુથૈર્વં દિક્ષુ ધત્તે ફલાનિ ૨૪

વાયવ્ય કોણનાં હોય તો પવન સાથે વૃષ્ટિ કોઈ કોઈ જગ્યાએ થાય, ઉત્તરદિશાનાં હોય તો ઘણો વર્ષાદ થાય, ધ્રુવાન કોણનાં હોય તો ધાન્ય ઘણું સારું પાકે છે. તે સમયે જે દિશાનો પવન હોય તેનું ફળ પણ તેના જેવું જાણવું, એટલે પૂર્વદિશાનો વાયુ હોય તો ખેતી સારી થાય; ઇત્યાદિ. ॥ ૨૪ ॥

ઉલ્કાનિપાતાસ્તઙ્ઘિતોઽશનિશ્ચ દિગ્દાહનિર્ધાતમહીપ્રકમ્પાઃ ।

નાદા મૃગાણાં સપતત્રિણાં ચ ગ્રાહ્યા યથૈવામ્બુધરાસ્તથૈવ ૨૫

^૧ઉલ્કા, વિજળી, વજ્રપાત, દિગ્દાહ, નિર્ધાત, ધરતીકંપ, પક્ષી, મૃગોના શબ્દ એ સર્વનું ફળ મેઘના ફળ સરખું જાણવું, એટલે એમાંથી કોઈપણ ઉત્પાત એ સમયે જે દિશાએ હોય, તે દિશાના મેઘ સરખું ફળ જાણવું. ॥ ૨૫ ॥

નામાઙ્ઘિતૈસ્તૈરુદગાદિકુમ્ભૈઃ પ્રદક્ષિણં શ્રાવણમાસપૂર્વૈઃ ।

પૂર્ણૈઃ સ માસઃ સલિલસ્ય દાતા સુતૈરવૃષ્ટિઃ પરિકલ્પ્યમૂનૈઃ ૨૬

ઉત્તર આદિ દિશામાં ચાર કળશ શ્રાવણ આદિ ચાર માસના નામથી નીશાની યુક્ત કરી પ્રદક્ષિણક્રમથી રાખવા; એટલે ઉત્તરદિશાનો કલશ શ્રાવણ, પૂર્વનો ભાદ્રપદ, દક્ષિણદિશાનો આશુ અને પશ્ચિમનો કાર્તિક, ગણવો. જે માસનો કુંભ જળથી ભરપૂર રહે તેમાં ઉત્તમ વૃષ્ટિ થાય છે. ચારે ભરપૂર રહેતો ચારે માસમાં વર્ષા વરસે છે. જે કુંભનું જળ ઝરી (ટપડી) જાય તે મહિનામાં વૃષ્ટિ થતી નથી. જે કુંભનું જળ જેટલું ઓછું થાય તેટલી વૃષ્ટિ તે માસની ઓછી જાણવી. ॥ ૨૬ ॥

અન્યૈશ્ચ કુમ્ભૈર્નૃપનામચિહ્નૈર્દેશાઙ્ઘિતૈશ્ચાપ્યમરૈસ્તથૈવ ।

મગ્નૈઃ સુતૈર્ન્યૂનજલૈઃ સુપૂર્ણૈર્ભાગ્યાનિ વાચ્યાનિ યથાનુરૂપમ્ ૨૭

૧ આ સર્વનાં લક્ષણ આગળ કહેવાશે.

ખીન્ન પણ ઘણા કુંભ રાજ્ય અને દેશના નામથી રાખવા ને તે ખીન્ને દિવસે જોવા. જે કુંભ ઝુટી જાય વા જેતું જળ ઝરી જાય, જેમાંનું પાણી ઓછું થાય અથવા જે કુંભ ભરપૂર રહે, તે અનુસારે તે તે રાજ્ય અને દેશનાં ભાગ્ય જાણવાં, જેના નામનો કુંભ પૂર્ણ ભરેલો રહે તેને સાંઝે ડૂળ મળે છે. જે કુંભ ઝુટી જાય તેના નામવાળાને અનિષ્ટજ્ઞ આપે છે. બધુંએ પાણી ઝવી જાય તેને ઉપદ્રવ થાય છે અને જે થોડો ઓછો થાય તેને સામાન્ય ડૂળ મળે છે. ॥૨૭॥

દૂરગો નિકટગોઽથવા શશી દક્ષિણે પથિ યથાતથા સ્થિતઃ ।

રોહિણીં યદિ યુનક્તિ સર્વથા કષ્ટમેવ જગતો વિનિર્દિશેત્ ૨૮

દક્ષિણ બાજુ દૂર રહી અથવા પાસે રહી ગમે તે પ્રકારે ચંદ્ર રોહિણી નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે તો સર્વ પ્રકારે જગતને અનિષ્ટજ્ઞ આપે છે. સારાંશ રોહિણીની દક્ષિણ દિશાએ ચંદ્ર રહે તો દુઃખ અને મહામારાથી જગતને કષ્ટ થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

સ્પૃશન્નુદગ્યાતિ યદા શશાઙ્કસ્તદા સુવૃષ્ટિર્વહુલોપસર્ગાઃ ।

અસંસ્પૃશન્યોગમુદક્ સમેતઃ કરોતિ વૃષ્ટિં વિપુલાં શિવં ચ ૨૯

રોહિણીનો સ્પર્શ કરતો ચંદ્રમા ઉત્તર બાજુથી જાય તો ઘણા ઉપદ્રવો સહિત વૃષ્ટિ સારી થાય અને જો રોહિણીનો સ્પર્શ કર્યા વિના ચંદ્ર તેની ઉત્તર બાજુથી જાય તો વૃષ્ટિ ઘણી થાય છે અને જગત સુખી રહે છે. ॥ ૨૯ ॥

રોહિણીશકટમધ્યસંસ્થિતે ચન્દ્રમસ્યશરણીકૃતા જનાઃ ।

કાપિ યાન્તિ શિશુયાચિતાશનાઃ સૂર્યતપ્પિઠરામ્બુપાયિનઃ ॥૩૦॥

શકટ(ગાડું)ના આકારે આકાશમાં દેખાતા પાંચ તારાઓને રોહિણી-શકટ કહે છે, જો ચંદ્રમા તેના મધ્ય ભાગમાં રહ્યો હોય તો, ભૂખ્યાં બાળકો જેમની પાસે અન્ન ભાગે છે એવાં નિરાશ્રિત લોકો સૂર્યથી તપેલ માટીના વાસણમાં પાણી પીએ છે અને પોતાનો દેશ છોડી ખીન્ને સ્થળે જાય છે. ॥૩૦॥

ઉદિતં યદિ શીતદીધિતિં પ્રથમં પૃષ્ઠત એતિ રોહિણી ।

શુભમેવ તદા સ્મરાતુરાઃ પ્રમદાઃ કામિવશે ચ સંસ્થિતાઃ ॥૩૧॥

પ્રથમ ચંદ્રનો ઉદય થાય અને પછીથી રોહિણી ચંદ્રની પાછળ જાય તો શુભજ્ઞ કરે છે અને કામાતુર સર્વ સ્ત્રિયો પોતાના પતિને વશ થઈ રહે છે. ॥૩૧॥

અનુગચ્છતિ પૃથ્વતઃ શશી યદિ કામી વનિતામિવ પ્રિયામ્ ।

મકરધ્વજવાણખેદિતાઃ પ્રમદાનાં વશગાસ્તદા નરાઃ ॥ ૩૨ ॥

જેમ કામી માણસ પોતાની પ્રિયસ્ત્રીને અનુસરે તેમ ચંદ્ર રેહિણી પાછળ જાય. તે કામદેવના આણુથી ખિન્ન થયેલા પુરુષો, સ્ત્રીઓને વશ થઈ વર્તે છે. ॥૩૨॥

આગ્નેય્યાં દિશિ ચન્દ્રમા યદિ ભવેત્તત્રોપસર્ગો મહાન્

નૈર્ઋત્યાં સમુપદ્રુતાનિ નિધનં સસ્યાનિ યાન્તીતિભિઃ ।

પ્રાજેશાનિલદિક્સ્થિતે હિમકરે શસ્યસ્ય મધ્યશ્ચયો

યાતે સ્થાણુદિશં ગુણાઃ સુબહવઃ સસ્યાર્ધવૃષ્ટ્યાદયઃ ॥ ૩૩ ॥

રેહિણી નક્ષત્રથી ચંદ્ર અગ્નિકોણમાં રહે તો મોટા ઉપદ્રવ થાય છે. નૈઋત્યકોણમાં હોય તો અતિવૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિઆદિ સાત પ્રકારની ઈતીઓનાં ઉપદ્રવથી ધાન્ય નાશ પામે છે. વાયવ્યકોણમાં ચંદ્ર હોય તો ધાન્યની સમધારણ વૃદ્ધિ થાય છે અને રેહિણીથી ચંદ્ર ઈશાનકોણમાં હોય તો ધન, ધાન્ય અને વૃષ્ટિ વિગેરે સધળી વસ્તુઓનો વધારો થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

તાડયેદદિ ચ યોગતારકામાવૃણોતિ વપુષા યદાપિ વા ।

તાડને ભયમુશન્તિ દારુણં છાદને નૃપવધોઽઙ્ગનાકૃતઃ ॥ ૩૪ ॥

ગોપ્રવેશસમયેઽગ્રતો વૃષો યાતિ કૃષ્ણપશુરેવ વા પુરઃ ।

ભૂરિ વારિ શવલે તુ મધ્યમં નો સિતેઽમ્બુપરિકલ્પનાપરૈઃ ॥ ૩૫ ॥

નક્ષત્રના સધળા તારાઓમાં જે તારા ધણુ તેજસ્વર છે તેને યોગતારા કહે છે. જે રેહિણીના યોગતારાને ચંદ્રમા તાડન કરે એટલે પોતાના શૃંગથી તેનો સ્પર્શ કરે અથવા પોતાના શરીરથી ચંદ્ર તે યોગતારાને ઢાંકી દે તો સ્ત્રીનાં હાથથી રાખનું ભરણુ થાય અને ચંદ્ર તાડન કરે તો પ્રજામાં મહોટો ભય થાય છે. સાંજે વનમાં ચરી ગાય ગામમાં પેશે ત્યારે તેની આગળ બળદ અથવા કાળા રંગનાં બકરાં વિગેરે પશુ ચાલે તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય અને કાળરાં રંગનાં પશુ આગળ હોય તો સામાન્ય વૃષ્ટિ થાય, ઘોળાં વર્ણનાં પશુ આગળ હોય તો વૃષ્ટિ ન થાય. એજ રીતે બીજા રંગનાં પશુઓમાં પણ કલ્પના કરવી. કાળરા વર્ણનાં પશુમાં ઘોળા રંગ વધારે હોય તો વૃષ્ટિ ઓછી થાય અને શ્યામ-વર્ણ વધારે હોય તો વૃષ્ટિ વધારે થાય છે. ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥

દૃશ્યતે ન યદિ રોહિણીયુતચન્દ્રમા નભસિ તોયદાવૃતે ।

રુઘયં મહદુપસ્થિતં તદા ભૂશ્ચ ભૂરિજલસસ્યસંયુતા ॥ ૩૬ ॥

વાદળાંથી ઢંકાએલા આકાશમાં રોહિણીસહિત ચંદ્રમા દેખાય નહીં તો પુષ્કળ જળથી પૃથ્વીમાં ધાન્ય સારાં પાકેછે; પણ રોગનો મોટો ભય રહેછે. ૩૬.

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां रोहिणीयोगो

नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ૨૪ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો રોહિણીયોગનામનો ચોવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૪ ॥

મકરણ ૨૫ મું.

સ્વાતિયોગ.

यद्रोहिणीयोगफलं तदेव स्वातावपाढासहिते च चन्द्रे ।

આપાદશુક્રે નિશ્ચિલં વિચિન્ત્યં યોઽસ્મિન્વિશેષસ્તમહં પ્રવક્ષ્યે ?

રોહિણી અને ચંદ્રના યોગમાં જે ફળ કહ્યું તે સઘળું અશાઢના શુકલપક્ષમાં સ્વાતિ અને ઉત્તરાપાઢાસાયે ચંદ્ર યોગ કરે ત્યારે પણ તે સરખું જાણવું. ચંદ્ર સ્વાતિસાયે યોગ કરે ત્યારે જે કાંઈ ફળ વિશેષ થાયછે તે કહું છું. ॥ ૧ ॥

स्वातौ निशांशे प्रथमेऽभिष्टौ सस्यानि सर्वाण्युपयान्ति वृद्धिम् ।

ભાગે દ્વિતીયે તિલમુદ્રમાપા ગ્રૈષ્મં તૃતીયેઽસ્તિ ન શારદાનિ ॥ ૨ ॥

જે રાત્રીએ ચંદ્રનો સ્વાતિસાયે યોગ થાય તે રાત્રીના ત્રણ ભાગ કરી ફળનો વિચાર કરવો. જે પહેલા ભાગમાં વૃદ્ધિ હોય તો સઘળાં ધાન્ય વૃદ્ધિ પામે, બીજા ભાગમાં વૃદ્ધિ હોય તો તલ, મગ અને અડદ ઘણા થાય, ત્રીજા ભાગમાં વૃદ્ધિ હોય તો ઓખઝાડતુલું અન્ન, જવ, ઘઉં વિગેરે અને શરદઝાડતુલાં ધાન્ય જુવાર, બાજરી, અડદ, મગ વિગેરે થાય નહીં. ॥ ૨ ॥

વૃષ્ટેઽહિ ભાગે પ્રથમે સુવૃષ્ટિસ્તદ્વદ્વિતીયે તુ સકીટસર્પા ।

વૃષ્ટિસ્તુ મધ્યાપરભાગવૃષ્ટે નિશ્ચિદ્રવૃષ્ટિર્ચુનિશં પ્રવૃષ્ટે ॥ ૩ ॥

તેજ રીતે દિવસના પહેલા ભાગમાં વૃષ્ટિ હોય તો આગળ સારી વૃષ્ટિ થાયછે બીજા ભાગમાં વૃષ્ટિ હોય તો પણ આગળ સારી થાય છે; પરંતુ કીડા અને સર્પનો ઉપદ્રવ થાયછે; ત્રીજા ભાગમાં વૃષ્ટિ હોય તો આગળ મધ્યમ વૃષ્ટિ થાયછે અને આખી રાત દહાડો વૃષ્ટિ થાય તો આગળ સર્વ ઉપદ્રવ રહિત વર્ષાદ ધણો વરસે છે. ॥ ૩ ॥

સમમુત્તરેણ તારા ચિત્રાયાઃ કીર્ત્યતે હપાંવત્સઃ ।

તસ્યાસન્ને ચન્દ્રે સ્વાતેર્યોગઃ શિવો ભવતિ ॥ ૪ ॥

ચિત્રા નક્ષત્રના સમસૂત્રમાં ઉત્તરે અપાંવત્સનામનો એક તારો છે. ચંદ્ર જો તે તારાની સમિપ રહ્યો હોય તો સ્વાતિ સાથેના યોગનું ફળ સારૂ આપે છે. ॥ ૪ ॥

સપ્તમ્યાં સ્વાતિયોગે યદિ પતતિ હિમં માઘમાસાન્ધકારે

વાયુર્વા ચણ્ડવેગઃ સજલજલધરો વાપિ ગર્જત્યજસ્રમ્ ।

વિદ્યુન્માલાકુલં વા યદિ ભવતિ નભો નષ્ટચન્દ્રાર્કતારં

વિજ્ઞેયા પ્રાવૃદ્દેષા મુદિતજનપદા સર્વશસ્યૈરુપેતા ॥ ૫ ॥

માઘમાસની કૃષ્ણપક્ષની સાતમે સ્વાતિયોગમાં હિમ પડે અથવા પ્રચંડ વાયુ આવે અથવા કંઈક છાંટા સાથ વારંવાર મેઘ આકાશમાં ગાળે, વીજળી-ઓના ચમકારા થાય, ચંદ્ર, સૂર્ય અને તારા દેખાય નહીં એટલે વાદળામાં ઢંકાઈ રહે તો વર્ષાઋતુ સારી થાય છે, સઘળા દેશ આનંદમાં રહે છે અને ખેતી સારી થાય છે. ॥ ૫ ॥

તથૈવ ફાલ્ગુને ચૈત્રે વૈશાખસ્યાસિતેઽપિ વા ।

સ્વાતિયોગં વિજાનીયાદાપાદે ચ વિશેષતઃ ॥ ૬ ॥

તેજ રીતે ફાલ્ગુ, ચૈત્ર અને વૈશાખના કૃષ્ણપક્ષમાં પણ સ્વાતિયોગનો વિચાર કરવો; પરંતુ ઘણું કરી આપાદમાં સ્વાતિયોગ વિશેષ લક્ષ રાખી જોવો. ॥ ૬ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्वातियोगो
नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો સ્વાતિયોગનામનો
પચીસમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૫ ॥

પ્રકરણ ૨૬ મું.

આષાઢીયોગ.

આપાઢ્યાં સમતુલિતાધિવાસિતાનામ્
અન્યેદ્યુર્યદધિકતામુપૈતિ વીજમ્ ।
તદ્વૃદ્ધિર્ભવતિ ન જાયતે યદૂનં
મન્ત્રોઽસ્મિન્ ભવતિ તુલાભિમન્ત્રણાય ॥ ૧ ॥

રેહિણીયોગની પેઠે ઉત્તરાષાઢાયુક્ત અષાઢી પુનમનો પણ સધળો વિ-
ચાર કરવો. સધળી જાતનાં ખીજ બરાબર તોળી મંત્રથી અભિમંત્રણ કરેલા
કુંભમાં એક રાત્રી રાખી ખીજે દિવસ તેને તોળવાં, જે ખીજ તોલમાં અધિક
થાય તેની તે વર્ષમાં વૃદ્ધિ થાય છે. અને જે ખીજ તોલમાં ઓછું થાય તે,
તે વર્ષમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી. હવે ખીજ તોલવાના કાંટા (ત્રાજવા) ને અભિ-
મંત્રણ કરવા સાર મંત્ર કહું છું. ॥ ૧ ॥

स्तोतव्या मन्त्रयोगेन सत्या देवी सरस्वती ।
दर्शयिष्यसि यत्सत्यं सत्ये सत्यव्रता ह्यसि ॥ २ ॥

સંલક્ષેવી સરસ્વતીની મંત્રયોગથી સ્તુતિ કરવી કે હે સત્યરૂપ સરસ્વતી
તું કે જે સત્યવ્રત છે તે અમને સત્ય બતાવ. ॥ ૨ ॥

येन सत्येन चन्द्रार्कौ ग्रहा ज्योतिर्गणास्तथा ।
उत्तिष्ठन्तीह पूर्वेण पश्चादस्तं व्रजन्ति च ॥ ३ ॥

જે સત્યથી સૂર્ય ચંદ્ર વિગેરે ગ્રહો અને નક્ષત્રગણો પૂર્વથી ઉદય પામી
પશ્ચિમે અસ્ત પામે છે. ॥ ૩ ॥

યત્સત્યં સર્વવેદેષુ યત્ સત્યં બ્રહ્મવાદિષુ ।

યત્ સત્યં ત્રિષુ લોકેષુ તત્ સત્યમિહ દૃશ્યતામ્ ॥ ૪ ॥

જે સત્ય, સર્વદેવ અને બ્રહ્મવેતાઓને વિષે રહેલું છે તથા જે સત્ય ત્રેલોક્યને વિષે રહેલું છે તે સત્ય આહિં દૃષ્ટિગોચર થાઓ. ॥ ૪ ॥

બ્રહ્મણો દુહિતાસિ ત્વમાદિત્યેતિ પ્રકીર્તિતા ।

કાશ્યપી ગોત્રતથૈવ નામતો વિશ્રુતા તુલા ॥ ૫ ॥

તું બ્રહ્માની પુત્રી છે. તથા તું આદિત્યા નામથી વિખ્યાત છો અને કાશ્યપ ગોત્રી તું તુલા નામથી પ્રસિદ્ધ છે “એ પાંચ મંત્રથી તુલાનું અભિમંત્રણ કરી સઘળાં બીજ તોળવાં.” ॥ ૫ ॥

કૌમં ચતુઃસૂત્રકસન્નિવદ્દં પદ્મજ્જુલં શિક્વ્યકવલ્લમસ્યાઃ ।

સૂત્રપ્રમાણં ચ દશાઙ્ગુલાનિ પડેવ કક્ષયોભયશિક્વ્યમધ્યે ॥ ૬ ॥

તે કાંઠાનાં (ત્રાજવાનાં) એ પદ્માં છ આંગળ વિસ્તારનાં શિંકી વસ્ત્રનાં ચાર સૂત્રથી બાંધેલાં બનાવવાં. તે ચારે સૂત્રનું પ્રમાણ દશ દશ આંગળ લેવું, અને પદ્માંઓની વચલી દાંડી કે જેને દોરીથી બાંધીને પકડાય છે તે છ આંગળ લાંબી લેવી. ॥ ૬ ॥

યામ્યે શિક્વ્યે કાશ્વનં સન્નિવેશ્યં શેષદ્રવ્યાણ્યુત્તરેડમ્બૂનિ ચૈવમ્ ।

તોયૈઃ કૌપ્યૈઃ સૈન્ધવૈઃ સારસૈશ્વ વૃષ્ટિર્હીના મધ્યમા ચોત્તમા ચ ॥ ૭ ॥

સોનું તોળવું હોય તો દક્ષિણ બાજુના પદ્મામાં રાખીને તોળવું અને બીજી વસ્તુઓ અને જળ ઉત્તરના પદ્મામાં તોલવાં. કુવાનું જળ તોલમાં વધે તો થોડી વૃષ્ટિ, સમુદ્રનું જળ તોલમાં વધે તો મધ્યમ વૃષ્ટિ અને સરોવરનું જળ વધે તો ઉત્તમ વૃષ્ટિ થાયછે. તે સઘળાં જળ વધે તો ઘણી વૃષ્ટિ થાયછે; અને ટોઈ પણ ન વધે તો વૃષ્ટિ ન થાય. ॥ ૭ ॥

દન્તૈર્નાગા ગોહયાદ્યાશ્ચ લોમ્નાહેન્ના ભૂપાઃ સિક્થકેન દ્વિજાદ્યાઃ ।

તદ્દેશા વર્ષમાસા દિશશ્ચ શેષદ્રવ્યાણ્યાત્મરૂપસ્થિતાનિ ॥ ૮ ॥

હાથીદાંતના તોલથી હાથી, શેમના તોલથી ગાય, ને ઘોડાઆદિ પશુઓ, સોનાના તોલથી રાજ, મીણથી બ્રાહ્મણુઆદિ વર્ણ, અને વર્ષ, મહિના આઠે દિશા અને બાકી રહેલી વસ્તુની પોતપોતાના તોલથી વધ, ઘટ જાણવી. એ રીતે સર્વ વસ્તુની હાની અને વૃદ્ધિ તોલથી જાણવી. ॥ ૮ ॥

हैमी प्रधाना रजतेन मध्या तयोरलाभे खदिरेण कार्या ।

विद्धः पुमान्येन शरेण सा वा तुलाप्रमाणेन भवेद्वितस्तिः ॥९॥

સોનાની તુલા ઉત્તમ છે અને રૂપાની મધ્યમ ગણાય છે. તે બંને ન મળે તો ખેરના કાંટની તુલા બનાવવી અથવા જે આણુથી કોઈ મનુષ્ય વિ-ધાએલો હોય તે આણુનો કાંટો (ત્રાજવું) બનાવવો. તેની દાંડી બાર આંગળ લાંબી રાખવી. ॥ ૯ ॥

हीनस्य नाशोऽभ्यधिकस्य वृद्धिस्तुल्येन तुल्यं तुलितं तुलायाम् ।

एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तं प्राजेशयोगेऽपि नरो विदध्यात् ॥१०॥

જે વસ્તુ તોલમાં ઘટે તેનો નાશ અને વધે તેની વૃદ્ધિ થાયછે. તથા જે વધે ઘટે નહીં તેની હાની વૃદ્ધિ ન થતાં સમાન રહેછે. એ તુલાકોશનું રહસ્ય કહ્યું તે રોહિણીયોગમાં મનુષ્યે તપાસી જોવું. ॥ ૧૦ ॥

स्वातावषाढास्वथ रोहिणीषु पापग्रहा योगगता न शस्ताः ।

ग्राह्यं तु योगद्वयमप्युपोष्य यदाधिमासो द्विगुणीकरोति ॥११॥

સ્વાતિ, ઉત્તરાષાઢા, અને રોહિણી સાથે ચંદ્રનો યોગ થાય તે વખતે જે મંગળ, શનિ, રાહુ અને કેતુ વિગેરે પાપ ગ્રહ પણ એ નક્ષત્રપર બેઠા હોય તો તે શુભકર્તા નથી. અને બુધ, શુક્ર, તથા બૃહસ્પતિ એ શુભ ગ્રહ હોય તો સાફ દ્રુળ આપેછે. જે અધિકભાસ આવવાથી એ આપાઢ હોય તો ઉપવાસ કરી બંને મહિનામાં એ યોગનો વિચાર કરવો. એટલે અધિકભાસમાં પણ એ યોગો પહેલાની પેઠે બેવાર જોવા. ॥ ૧૧ ॥

त्रयोऽपि योगाः सदृशाः फलेन यदा तदा वाच्यमसंशयेन ।

विपर्यये यत्विह रोहिणीजं फलं तदेवाभ्यधिकं निगद्यम् ॥१२॥

રોહિણીયોગ, સ્વાતિયોગ અને આષાઢીયોગ એ ત્રણેનાં શુભ દ્રુળ સરખાં આવે અથવા ત્રણેનાં અશુભ હોય તો સંદેહ રહિત, શુભ વા અશુભ દ્રુળ કહેવું. અને જે એ ત્રણેનું દ્રુળ બુદ્ધ હોય તો રોહિણીયોગનું જે દ્રુળ હોય તે વિ-શેષે કરી કહેવું. ॥ ૧૨ ॥

निष्पत्तिरग्निकोपो वृष्टिर्मन्दाथ मध्यमा श्रेष्ठा ।

वहुजलपवना पुष्टा शुभा च पूर्वादिभिः पवनैः ॥ १३ ॥

આષાઢી પુનમે પૂર્વનો પવન વાય તો ધાન્યની પેદાશ સારી થાય, અગ્નિ

કોણનો વાયુ વાય તો અગ્નિનો પ્રકોપ થાય, દક્ષિણ દિશાનો વાય તો થોડી વૃદ્ધિ થાય, નૈર્ય કોણનો પવન વાય તો વૃદ્ધિ મધ્યમ થાય, પશ્ચિમનો વાય તો ઉત્તમ વૃદ્ધિ થાય, વાયવ્ય કોણનો પવન વાય તો ઘણા પવનયુક્ત જળ વરશે, ઉત્તરનો વાય તો ઘણી વૃદ્ધિ થાય અને ઈશાન કોણનો પવન વાય તો સારી વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

વૃત્તાયામાષાઢ્યાં કૃણચતુર્થ્યામજૈકપાદર્ક્ષે ।

યદિ વર્ષતિ પર્જન્યઃ પ્રાવૃદ્ શસ્તા ન ચેન્ન તતઃ ॥ ૧૪ ॥

આષાઢી પુનમ પછી વદ ૪ ને દિવસે ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં વૃદ્ધિ થાય તો આગળ વર્ષાઋતુ ઉત્તમ થાયછે, અને જો તે દિવસે વર્ષ નહીં તો સારી વૃદ્ધિ થાય નહીં. ॥ ૧૪ ॥

આષાઢ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં તુ યદૈશાનોઽનિલો ભવેત્ ।

અસ્તં ગચ્છતિ તીક્ષ્ણાંશૌ શસ્યસમ્પત્તિરુત્તમા ॥ ૧૫ ॥

આષાઢી પુનમે સુર્યાસ્ત વખતે જો ઈશાન કોણનો પવન આવે તો ધાન્ય ઘણાં સારાં પાકે છે. ॥ ૧૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामाषाढी-

योगो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

છતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો આષાઢીયોગ નામનો છવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૬ ॥

પ્રકરણ ૨૭ મું.

વાતચક્ર.

पूर्वः पूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णित-

श्चन्द्रार्कांशुसटाभिघातकलितोऽवायुर्यदाकाशतः ।

नैकान्तस्थितनीलमेघपटला शारद्यसंवर्धिता

वासन्तोत्કटशस्यमण्डिततला सर्वा मही शोभते ॥ ૧ ॥

આપાદી પુનમે સૂર્યાસ્ત વખતે, પૂર્વ સમુદ્રનાં તરંગો અથડાવાથી ફેલાયેલો તે સૂર્ય અને ચંદ્ર કિરણ સાથે મળેલો, પૂર્વ દિશાનો પવન આકાશમાં વાય તો ઘણા શ્યામવર્ણ મેઘના સમૂહથી યુક્ત શરદઋતુમાં પાકેલાં ધાન્ય અને વસંતઋતુમાં પાકેલાં ઉત્તમ ધાન્યથી સઘળી પૃથ્વી શોભાયમાન થાયછે. ॥ ૧ ॥

યદાગ્નેયો વાયુર્વહતિ ગગને સ્વણ્ડિતતનુઃ

ઘ્રવત્યસ્મિન્ યોગે ભગવતિ પતજ્ઞે પ્રસવતિ ।

તદા નિત્યોદીપ્તા જ્વલનશિખરાલિઙ્ગિતતલા

સ્વગાત્રોષ્મોચ્છ્વાસૈર્વમતિ વસુધા ભસ્મનિકરમ્ ॥ ૨ ॥

આપાદી પુનમના યોગપર સૂર્યાસ્ત થતી વખતે જો આકાશમાં અખંડિત વેગવાળો પવન અગ્નિકોણમાં વાય તો અગ્નિજ્વાળાથી વ્યાપ્ત અને દગ્ધ થયેલી પૃથ્વી પોતાના ઉષ્ણતારૂપ સ્વાસથી ભસ્મના સમૂહનું વમન કરેછે. અર્થાત્ તેમાં અગ્નિના અતિઉપદ્રવ થાયછે. ॥ ૨ ॥

તાલીપત્રલતાવિતાનતરુભિઃ શાસ્વામૃગાન્નર્તયન્

યોગેઽસ્મિન્ ઘ્રવતિ ધ્વનિઃ સપરુષો વાયુર્યદા દક્ષિણઃ ।

તદ્વ્યોગસમુસ્થિતસ્તુ જગવત્તાલાઙ્કુશૈર્ઘટ્ટિતાઃ

કીનાશા ઇવ મન્દવારિકણિકાન્સુશ્રન્તિ મેઘાસ્તદા ॥ ૩ ॥

તેજ મુજબ એ આપાદી યોગમાં સુર્યાસ્ત સમયે, તાલવૃક્ષના સમૂહ અને વૃક્ષોને હલાવતા વાનરોને હાવતો દક્ષિણ દિશાનો પવન આલે અને તે અતિરૂક્ષ ધ્વનિથી વાય તો અંકુષથી મેદેલા હાથીનીપેડે અને કૃપણ મનુષ્યપેડે મેઘ, થોડા જળબિંદુઓ વર્ષે છે. ॥ ૩ ॥

સૂક્ષ્મૈલાલવલીલવજ્જનિચયાન્ વ્યાઘૂર્ણયન્ સાગરે

ભાનોરસ્તમયે ઘ્રવત્યવિરતો વાયુર્યદા નૈર્ઋતઃ ।

ક્ષુત્તૃણામૃતમાનુપાસ્થિશકલપ્રસ્તારભારચ્છદા

મત્તા પ્રેતવધૂરિવોગ્રચપલા ભૂમિસ્તદા લક્ષ્યતે ॥ ૪ ॥

આપાદી પુનમે સૂર્યાસ્ત વખતે સમુદ્રતટપર રહેલી એલચી, લવલી અને લવંગ લતાના સમૂહો હલાવતો નૈરત્યકોણનો પવન આલે તો, ભૂખ અને

તરશથી મરતાં મનુષ્યનાં હાડકાંઓના કડકાથી ઢંકાએલી પૃથિવ અતિભયંકર
અને ચંચળ, હજેલી પ્રેતવધુસરખી દેખાય છે. ॥ ૪ ॥

યદા રેણૂત્પાતૈઃ પ્રવિકટસટાટોપચપલઃ

પ્રવાતઃ પશ્ચાર્ધે દિનકરકરાપાતસમયે ।

તદા શસ્યોપેતા પ્રવરત્વરાવદ્ધસમરા

ધરા સ્થાને સ્થાનેષ્વવિરતવસામાંસરુધિરા ॥ ૫ ॥

સૂર્ય આથમતી વખતે, રજ ઉરાડતો અત્યંત ચંચળ, કમળકેશરોના
ઝકમવાથી અતિમનોહર પશ્ચિમ દિશાનો પવન ચાલે તો નાનાપ્રકારનાં ધાન્ય-
યુક્ત પૃથ્વી થાયછે ને સ્થળેસ્થળ, અગ્રેસર મનુષ્યોનાં યુદ્ધ થવાથી વહેતાં
રુધિર ચરખી અને માંસથી વ્યાપ્ત થાય છે. ॥ ૫ ॥

આષાઢીપર્વકાલે યદિ કિરણપતેરસ્તકાલોપપતૌ

વાયવ્યો વૃદ્ધવેગઃ છવતિ ઘનરિપુઃ પન્નગાદાનુકારી ।

જાનીયાદ્વારિધારાપ્રમુદિતમુદિતાં મુક્તમણ્ડૂકકણ્ઠાં

શસ્યોદ્ઘાસૈકચિદ્વાં સુખવહુલતયા ભાગ્યસેનામિવોર્વીમ્ ॥ ૬ ॥

આષાઢી પુનમે સૂર્યાસ્તસમયે ગરૂડસરખો વેગવાન પ્રચંડ પવન વાયવ્ય-
કોણુનો વાય તો, જળની ધારાથી હર્ષ પામેલા ખુલાં મુખવાળાં દેડકાંઓ શબ્દ
કરેછે, અને ઉગેલાં ધાન્યની પંક્તિઓથી અંકાએલી પૃથિવ બહુ સુખ વધવાને લીધે
ભાગ્યસેના સરખી દેખાવા લાગે છે. ॥ ૬ ॥

મેરુગ્રસ્તમરીચિમણ્ડલતલે ગ્રીષ્માવસાને રવૌ

વાત્યામોદિકદમ્બગન્ધસુરભિર્વાયુર્યદા ચોત્તરઃ ।

વિદ્યુદ્ધ્રાન્તિસમસ્તકાન્તિકલનામત્તાસ્તદા તોયદા

ઉન્મત્તા ઇવ નષ્ટચન્દ્રકિરણા ગાં પૂરયન્ત્યમ્બુભિઃ ॥ ૭ ॥

આષાઢી પુનમે સૂર્યાસ્ત વખતે સુગંધયુક્ત કદંબનાં પુલથી સુવાસીત
કરતો ઉત્તરનો પવન ચાલે તો વીજળીના ચમકાર વિગેરે અપાર કાંતિથી
ચળકતા મત્ત મેઘ ઢંકાયેલાં સૂર્ય ચંદ્રનાં કિરણો જોને વિષે દેખાતાં નથી તેવી
પૃથ્વીને જલથી પરિપૂર્ણ કરેછે. ॥ ૭ ॥

ऐशानो यदि शीतलोऽमरगणैः संसेव्यमानो भवेत्
 पुन्नागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुः प्रचण्डध्वनिः ।
 आपूर्णोदकयौवना वसुमती सम्पन्नशस्याकुला
 धर्मिष्ठाः प्रणतारयो नृपतयो रक्षन्ति वर्णास्तदा ॥ ८ ॥

આપાઢી પુનમે સૂર્યાસ્ત વખતે દેવતાઓ જેમનું સેવન કરે છે તેવા નાગ
 કેસર, અગર અને પારીજાતકના પુષ્પથી સુંગધી અને પ્રચંડ શબ્દ કરતો
 ઈશાન દોણુનો પવન વાય તો પરીપૂર્ણ જળરૂપ યૌવનવાળી પૃથ્વી પાકેલાં
 ધાન્યથી વ્યાપ્ત થાયછે અને જેમને શત્રુઓ નમેલા છે એવા ધર્મિષ્ઠ રાજાઓ
 આરે વર્ણનું પાલણુ કરેછે. ॥ ૮ ॥

इति वातचक्रं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો વાતચક્ર નામનો
 સત્યાવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૭ ॥

પ્રકરણ ૨૮ મું.

सधवृष्टि लक्षण.

वर्षाप्रश्ने सलिलनिलयं राशिमाश्रित्य चन्द्रो
 लग्नं यातो भवति यदि वा केन्द्रगः शुक्लपक्षे ।
 सौम्यैर्दृष्टः प्रचुरमुदकं पापदृष्टोऽल्पमम्भः
 प्राट्स्काले सृजति न चिराच्चन्द्रवद्भार्गवोऽपि ॥ १ ॥

દૃષ્ટપક્ષમાં કોઈ, વૃષ્ટિવિષે પ્રશ્ન કરે સારે, કહ્યું. મકર અને મીન
 રાશિમાં રહેલો ચંદ્રમા લગ્નમાં રહ્યો હોય અથવા શુકલપક્ષમાં જળચર રાશિમાં
 એકેલો ચંદ્રમા કોઈપણ કેન્દ્રમાં જાય અને તે વખતે વર્ષાઋતુ હોય તો તત્કાળ
 વૃષ્ટિ થશે એમ કહેવું. ચંદ્રને શુભ ગ્રહ જોતા હોય તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય અને
 પાપગ્રહ જોતા હોય તો થોડી વૃષ્ટિ થાય છે. શુક્રને પણ ચંદ્રનીપેઠે શુભગ્રહ
 દેખતા હોય તો ઘણી વૃષ્ટિ અને પાપગ્રહ દેખતા હોય તો અલ્પવૃષ્ટિ
 થાય છે. ॥ ૧ ॥

આર્દ્રં દ્રવ્યં સ્પૃશતિ યદિ વા વારિ તત્સંજ્ઞકં વા
તોયાસન્નો ભવતિ યદિ વા તોયકાર્યોન્મુખો વા ।

પ્રષ્ઠા વાચ્યઃ સલિલમચિરાદસ્તિ નિઃસંશયેન

પૃચ્છાકાલે સલિલમિતિ વા શ્રૂયતે યત્ર શબ્દઃ ॥ ૨ ॥

વૃષ્ટિનું પ્રશ્ન પુછનાર પુરુષ ભીની વસ્તુનો સ્પર્શ કરે, જળનો સ્પર્શ કે જળતુલ્ય નામવાળી કોઈપણ વસ્તુને અડકે તો, વા જળનીપાસે ખેડો હોય અથવા જળસંબંધી કામ કરવામાં તત્પર હોય તો સંદેહ રહિત તત્કાળ વૃષ્ટિ થશે, એવું કહેવું. અથવા પ્રશ્ન વખતે જળ એવો શબ્દ કોઈ બાબતથી સંબંધાય તોપણ તત્કાળ વૃષ્ટિ થશે એમ કહેવું. ॥ ૨ ॥

ઉદયશિખરિસંસ્થો દુર્નિરીક્ષ્યોઽતિદીપ્ત્યા

દ્રુતકનકનિકાશઃ સ્તિગ્ધવૈદૂર્યકાન્તિઃ ।

તદહનિ કુરુતેઽમ્ભસ્તોયકાલે વિવસ્વાન્

પ્રતપતિ યદિવોચૈઃ સ્વં ગતોઽતીવ તીક્ષ્ણમ્ ॥ ૩ ॥

વર્ષાઋતુમાં ઉદયાચળપર ઉદય પામતો સૂર્ય ગાળેલા સોનાસરખો કે વૈદુર્યમણી સરખો કાંતિવાળો અને સામું ન જોઈ શકાય તેવો દેખાય, આરે તે તે દિવસેજ વૃષ્ટિ કરે છે; અથવા આકાશનીમધ્યમાં પ્રાપ્ત થયેલો સૂર્ય અતિતીક્ષ્ણ તપે તો તેજ દિવસે વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૩ ॥

વિરસમુદકં ગોનેત્રામં વિયદ્વિમલા દિશો

લવણવિકૃતિઃ કાકાળ્ડામં યદા ચ ભવેન્નભઃ ।

પવનવિગમઃ પોપ્લૂયન્તે જ્ઞાપાઃ સ્થલગામિનો

રસનમસકૃન્મજ્જૂકાનાં જલાગમહેતવઃ ॥ ૪ ॥

પાણી સ્વાદરહિત થઈ જાય, ગાયના નેત્રસરખું આકાશ દેખાય, દિશાઓ નિર્મલ હોય, લવણ કે ક્ષાર પીગળવા લાગે, કાગડાનાં ઈંડા સરખો આકાશનો રંગ દેખાય, પવન ચાલતો બંધ પડે, પાણીમાં રહેલાં માછલાં ઉછળીને કાંઠે પડે, વારંવાર દેડકાં બોલે એ સધળાં ચિન્હ વૃષ્ટિનાં છે. એમાંનું કોઈપણ હોય તો તત્કાળ વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૪ ॥

માર્જારા મૃશમવનિં નસૈર્લિખન્તો
 લોહાનાં મલનિચયઃ સવિસ્રગન્ધઃ ।
 રથયાયાં શિશુનિચિતાશ્ચ સેતુવન્ધાઃ
 સમ્પ્રાપ્તં જલમચિરાન્નિવેદયન્તિ ॥ ૫ ॥

ખિલાડા નોરથી પૃથ્વી ખોતરે, લોહાનાં હથિયાર અને વાસણોપર કાટ ચડે, ગલીઓ અને શેરીઓમાં બાલકો ધૂળની પાળ બાંધી રમે ઈલાદિ ચિન્હો પાસે આવેલી વૃષ્ટિને દર્શાવે છે. ॥ ૫ ॥

ગિરયોઽઙ્ગનપુઙ્ગસન્નિભા યદિ વા વાંષ્પનિરુદ્ધકન્દરાઃ ।
 કૃકવાકુવિલોચનોપમાઃ પરિવેષાઃ શશિનશ્ચ વૃષ્ટિદાઃ ॥ ૬ ॥

કાળજળના સમૂહ સરખો પર્વતોનો રંગ દેખાય, શુદ્ધાઓમાં ધૂમસ ભરાઈ જાય, ડુંડડાંની આંખ સરખાં લાલ ડુંડાળાઓ સૂર્ય ચંદ્રની આસપાસ થાય તો તત્કાળ વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૬ ॥

વિનોપઘાતેન પિપીલિકાનામણ્ડોપસઙ્કાન્તિરહિવ્યવાયઃ ।
 દ્રુમાધિરોહશ્ચ ભુજઙ્ગમાનાં વૃષ્ટેર્નિમિત્તાનિ ગવાં પ્લુતં ચ ॥ ૭ ॥

કંઈપણુ કારણુ શિવાય કીડીઓ ખોતાનાં ઈંડાં લઈ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જાય, સર્પ વિહાર કરે અથવા વૃક્ષોપર ચડે, ગાયો ફૂટે, એ સધળાં તત્કાળ વૃષ્ટિ થવાનાં કારણુ છે. ॥ ૭ ॥

તરુશિખરોપગતાઃ કૃકલાસા
 ગગનતલસ્થિતદૃષ્ટિનિપાતાઃ ।
 યદિ ચ ગવાં રવિવૈક્ષણમૂર્ધ્વં
 નિપતતિ વારિ તદા નચિરેણ ॥ ૮ ॥

કાંકીડાઓ વૃક્ષની ઝળોના અગ્રભાગપર રહેલા હોય ને આકાશતરફ ઉડ્યું બેતા હોય ને ગાયો સૂર્યસામું ઉડ્યું મુખ કરી જુએ તો તત્કાળ વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૮ ॥

નેચ્છન્તિ વિનિર્ગમં ગૃહાઙ્ગુન્વન્તિ શ્રવણાન્ શુરાન્નપિ ।
 પશવઃ પશુવચ્ચ કુર્કુરા યદ્યમ્ભઃ પતતીતિ નિર્દિશેત્ ॥ ૯ ॥

ગાય અને ભેંસ વિગેરે પશુ ધરણહાર નીકળે નહીં અને ખરીઓથી કાન

ખંભેરે, એજ રીતે કૂતરા પણ પોતાની બખોલથી બહાર નીકળે નહીં અને પગના નોરથી પોતાના કાન ખંભેળે તો તત્કાળ વૃષ્ટિ થાશે એવું કહેવું. ॥ ૯ ॥

યદા સ્થિતા ગૃહપટલેષુ કુર્કુરા

રુદન્તિ વા યદિ વિતતં દિવોન્મુખાઃ ।

દિવા તડિઘદિ ચ પિનાકિદિગ્ભવા

તદા ક્ષમા ભવતિ સમાતિવારિણા ॥ ૧૦ ॥

કૂતરાં ધરની છાજલીઓપર બેસી આકાશ સામું જોઈ ઉંચું મુખ રાખી રૂદન કરે, ઇશાન કોણની વીજળી ચમકે તો તે દિવસેજ પૃથ્વી જળથી પરિપૂર્ણ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

શુકકપોતવિલોચનસન્નિભો

મધુનિભશ્ચ યદા હિમદીધિતિઃ ।

પ્રતિશશી ચ યદા દિવિ રાજતે

પતતિ વારિ તદા ન ચિરાદિવઃ ॥ ૧૧ ॥

પોપટ અને કબૂતરનાં નેત્રસરખો ચંદ્રનો લાલ રંગ થાય અથવા મધ-સરખો દેખાય, આકાશમાં રહેલાં વાદળાંઓમાં ખીજો ચંદ્રમા છે તેવું દેખાય તો તત્કાળ વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

સ્તનિતં નિશિ વિદ્યુતો દિવા રુધિરનિભા યદિ દણ્ડવત્ સ્થિતાઃ

પવનઃ પુરતશ્ચ શીતલો યદિ સલિલસ્ય તદાગમો ભવેત્ ॥ ૧૨ ॥

રાત્રીએ વર્ષાદ ગર્જના કરે અને દિવસે અતિલાલ વર્ષુવાળી વીજળી દંડસરખી સિંધી દેખાય, ને પૂર્વ દિશાનો પવન આવે તો સત્વર વૃષ્ટિ થાયછે. ॥૧૨॥

વહ્નીનાં ગગનતલોન્મુખાઃ પ્રવાલાઃ

સ્નાયન્તે યદિ જલપાંશુભિર્વિહઙ્ગાઃ ।

સેવન્તે યદિ ચ સરીસૃપાસ્તૃણાગ્રા-

ળ્યાસન્નો ભવતિ તદા જલસ્ય પાતઃ ॥ ૧૩ ॥

મયૂરશુકચાષ્ણાતકસમાનવર્ણા યદા

જપાકુસુમપદ્મજદ્યુતિમુષશ્ચ સન્ધ્યાવનાઃ ।

જલોર્મિનગનક્રકચ્છપવરાહમીનોપમાઃ

પ્રભૂતપુટસન્નયા ન તુ ચિરેણ યચ્છન્ત્યપઃ ॥ ૧૪ ॥

વેલનાં પાન આકાશ તરફ ઉડે, પાણીમાં અથવા રજમાં પક્ષીઓ સ્નાન કરે, સર્પ વિગેરે ટીકાઓ, વનસ્પતિના અગ્રભાગપર ચડીને એસે તો તરત વૃષ્ટિ થાયછે. મોર, પોપટ, અને બપૈયાસરખા રંગવાળાં અને નીલકંઠ નામનાં પક્ષીઓ તથા જાશુસ અથવા કમળ સરખી કાંતિવાળાં વાદળાંઓ અતિરક્ત વર્ષુ હોય અને સંધ્યાકાળે જળના મોજા, પર્વત, મગર, કાચબા, હુકર (હુંડ) અને મચ્છ સરખાં આકારવાળાં તથા ધણા થરવાળાં એટલે એક એક ઉપર અનેક હોય એવાં હોય તો થોડા વખતમાં ધણી વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥

પર્યન્તેષુ સુધાશશાઙ્કધવલા મધ્યેડ્ઙ્ગનાલિલ્પિઃ

સ્તિગ્ધા નૈકપુટાઃ ક્ષરજ્જલકળાઃ સોપાનવિચ્છેદિનઃ ।

માહેન્દ્રીપ્રભવાઃ પ્રયાન્ત્યપરતઃ પ્રાક્ ચામ્બુપાશોદ્ભવા

યે તે વારિમુચસ્ત્યજન્તિ ન ચિરાદમ્ભઃ પ્રભૂતં ભુવિ ॥ ૧૫ ॥

ચોતરફ કળીચૂના અને ચંદ્રમા સરખાં શ્વેત વર્ણુવાળાં અને મધ્યમાં કાજળ, ભ્રમર સરખાં અતિચામ, સ્તિગ્ધ અને ધણા થરવાળાં વાદળાં હોય અને પગથીઆં માફક ચડતાં ઉતરતાં હોય તથા જળબિંદુઓ ટપકતાં હોય અને પૂર્વદિશામાં થઇને પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમમાં થઇને પૂર્વમાં જાતાં તો પૃથ્વી ઉપર તત્કાળ ધણી વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૧૫ ॥

શક્રચાપપરિઘપ્રતિસૂર્યા રોહિતોડથ તહિતઃ પરિવેપઃ ।

ઉદ્ગમાસ્તસમયે યદિ ભાનોરાદિશેત્ પ્રચુરમમ્બુ તદાશુ ॥ ૧૬ ॥

સૂર્યના ઉદય કે અસ્ત વખતે ઈંદ્રધનુષ, પરિધ, પ્રતિસૂર્ય, રોહિત, વીજળી અને સૂર્ય ચંદ્રના પરિવેપ વિગેરે હોય તો તત્કાળ બહુ વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

“ પરિધ, રોહિત વિગેરેનું લક્ષણ આગળ કહેવાશે. ”

યદિ તિત્તિરપત્રનિભં ગગનં

સુદિતાઃ પ્રવદન્તિ ચ પક્ષિગળાઃ ।

ઉદયાસ્તસમયે સવિતુર્ધુનિશં

વિસૃજન્તિ ઘના નચિરેણ જલમ્ ॥ ૧૭ ॥

સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વખતે તેતર પક્ષીની પાંખ જેવાં વાદળાં આકાશમાં હોય અને પક્ષીઓ પ્રસન્ન થઈ શબ્દ કરતાં હોય, તો ક્રમે દીવસમાં અને રાત્રીમાં તત્કાળ વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૧૭ ॥

યદ્યમોઘકિરણાઃ સહસ્રગોરસ્તભૂધરકરા ઇવોચ્છિતાઃ ।

ભૂસમં ચ રસતે યદામ્બુદસ્તન્મહદ્ભવતિ વૃષ્ટિલક્ષણમ્ ॥૧૮॥

સૂર્યનાં અમોઘ નામનાં કિરણો એવાં દેખાય કે જાણે અસ્તાચળે પોતાના હાથ ઉંચા કરેલા હોય, અર્થાત્ સૂર્યકિરણો અસ્તાચળના હાથ સરખાં ઉંચાં દેખાય અને વાદળાં પૃથ્વીપર નમી રહેલાં દેખાય તો એ મહાવૃષ્ટિની નિશાની જાણવી. “અમોઘ કિરણનાં લક્ષણ આગળ કહેવાશે. ” ॥ ૧૮ ॥

પ્રાટ્યપિ શીતકરો મૃગુપુત્રાત્ સપ્તમરાશિગતઃ શુભદૃષ્ટઃ ।

સૂર્યસુતાન્નવપન્નમગો વા સપ્તમગથ્ જલાગમનાય ॥ ૧૯ ॥

વર્ષાઋતુમાં ચંદ્રમા શુક્રથી સાતમી રાશીપર હોય અને તેને શુભ ગ્રહ જોતા હોય અથવા ચંદ્રમા શનિશ્વરથી નવમી, પાંચમી કે સાતમી રાશીપર રહ્યો હોય અને તેને સારા ગ્રહ જોતા હોય તો વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

પ્રાયો ગ્રહાણામુદયાસ્તકાલે સમાગમે મળ્ડલસંક્રમે ચ ।

પક્ષક્ષયે તીક્ષ્ણકરાયનાન્તે વૃષ્ટિર્ગતેઽર્કે નિયમેન ચાર્દ્રામ્ ॥૨૦॥

ગ્રહોના ઉદય અસ્ત વખતે, સમાગમ અર્થાત્ ચંદ્રની સાથે મંગળ વિગેરે ગ્રહોનો યોગ થતી વખતે, અને ભરણી આદિ નક્ષત્રોનાં જે છ મંડળ શુક્રચારમાં ક્યાં છે તેમાં પ્રવેશ કરતી વખતે, અર્થાત્ એક મંડળથી નીકળી બીજા મંડળમાં ગ્રહ પ્રવેશ કરે ત્યારે, અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના અંતમાં, દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણની સમાપ્તિએ, તેમજ સૂર્ય આદ્રી નક્ષત્રપર આવે ત્યારે ખચીત વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

સમાગમે પતતિ જલં જ્ઞશુક્રયો-

ર્જીવયોર્ગુરુસિતયોશ્ચ સન્નમે ।

યમારયોઃ પવનહુતાશજં મયં

ન દૃષ્ટયોરસહિતયોશ્ચ સદ્ગ્રહૈઃ ॥ ૨૧ ॥

બુધ શુક્રનો સમાગમ હોય વા બુધ કે શુક્રનો સમાગમ હોય અથવા

શુર, શુક્રનો સમાગમ હોય તો વષ્ટિ થાય છે અને મંગળ તથા શનિનો સમાગમ હોય અને તે સાથે કોઈ શુભ ગ્રહ ન હોય તથા શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ પણ તેના પર ન હોય તો પવન અને અગ્નિનો ભય થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

અગ્રતઃ પૃથ્વતો વાપિ ગ્રહાઃ સૂર્યાવલમ્બિનઃ ।

યદા તદા પ્રકુર્વન્તિ મહીમેકાર્ણવામિવ ॥ ૨૨ ॥

સૂર્યાવલંબી એટલે અસ્ત થવાના ગ્રહ સૂર્યથી આગળ વા પાછળ હોય એટલે સૂર્યથી પહેલાં વા પછી અસ્ત પામે તો પૃથ્વિને જળમય કરે છે. (મંદ ગ્રહ સૂર્યની પહેલાં અને શીઘ્ર ગ્રહ સૂર્યથી પછી અસ્ત પામે છે અહીં ગ્રહો એ બહુવચન કહેવાનું કારણ એકે ત્રણથી આછા ગ્રહ ન હોવા જોઈએ.) ॥ ૨૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सद्यो-

वृष्टिलक्षणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ૨૮ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો સઘવૃષ્ટિ લક્ષણ નામનો અષ્ટાવીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો ॥ ૨૮ ॥

પ્રકરણ ૨૯ મું.

કુસુમલતાધ્યાય.

फलकुसुमसम्प्रवृद्धिं वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयम् ।

सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिश्चापि शस्यानाम् ॥ ૧ ॥

વનસ્પતિનાં ફલફુલની વૃદ્ધિ જોઈ ધાન્ય વિગેરે વસ્તુઓનું સુલભ અને દુર્લભપણું જાણવું એટલે કઈ વસ્તુઓ સુલભ થશે અને કયા ધાન્યની પેદાશ દુર્લભ થશે તે જાણવું. ॥ ૧ ॥

शालेन कलमशाली रक्ताशोकेन रक्तशालिश्च ।

पाण्डुकः क्षीरिकया नीलाशोकेन सूकरकः ॥ ૨ ॥

न्यग्रोधेन तु यवकस्तिन्दुकवृद्ध्या च पष्टिको भवति ।

अश्वत्थेन ज्ञेया निष्पत्तिः सर्वशस्यानाम् ॥ ૩ ॥

શાલવૃક્ષના ફળ ને ડુલની વૃદ્ધિથી કલમશાલીની વૃદ્ધિ, રાતા અશોકની વૃદ્ધિથી રાતી શાળ, અક્ષિરીકાથી પાંડુક, અને નીલઅશોકથી સૂકરક નામના ધાન્યની વૃદ્ધિ, વડની વૃદ્ધિથી યવક, તિંદુકની વૃદ્ધિથી પષ્ટિક અને પીપળાની વૃદ્ધિથી સર્વ ધાન્યની વૃદ્ધિ જાણવી? ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

જમ્બૂભિસ્તિલમાષાઃ શિરીષવૃદ્ધ્યા ચ કજ્જુનિષ્પત્તિઃ ।

ગોધૂમાશ્ચ મધૂકૈર્યવવૃદ્ધિઃ સપ્તપર્ણેન ॥ ૪ ॥

જાંબુની વૃદ્ધિથી તલ અને અડદ વધારે પાકે છે. શેમળાની વૃદ્ધિથી કાંગ, મહુડાંની વૃદ્ધિથી ઘજા અને સપ્તપર્ણની વૃદ્ધિથી જવનો વધારો થાય છે. ॥ ૪ ॥

અતિમુક્તકકુન્દાભ્યાં કર્પાસં સર્ષપાન્વદેદશનૈઃ ।

વદરીભિશ્ચ કુલત્થાંશ્ચિરબિલ્વેનાદિશેનુદ્રાન્ ॥ ૫ ॥

અતસી વેતસપુષ્પૈઃ પલાશકુસુમૈશ્ચ કોદ્રવા જ્ઞેયાઃ ।

તિલકેન શઙ્ખમૌક્તિકરજતાન્યથ ચેજ્જુદેન શણાઃ ॥ ૬ ॥

અતિમુક્તક અને કુંદ એ બે જાતનાં પુષ્પવૃક્ષની વૃદ્ધિથી કપાસની વૃદ્ધિ થાયછે. અસન (આંજણીઓ) ની વૃદ્ધિથી સરશવ વધુ પાકેછે, બોરની વૃદ્ધિથી ફળથી, અને ચિરબિલ્વ નામના ઝાડની વૃદ્ધિથી મગની વૃદ્ધિ થાયછે, નેતરનાં વૃક્ષના પુષ્પની વૃદ્ધિથી અળશી, ખાખરાનાં ડુલની વૃદ્ધિથી કોદરી, તિલકની વૃદ્ધિથી શંખ અને મોતી તથા રૂપાની વૃદ્ધિ થાયછે, અને ઇંગોરી-યાંતી વૃદ્ધિથી શણની છત થાયછે. ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

કરિણશ્ચ હસ્તિકર્ણૈરાદેશ્યા વાજિનોડશ્વકર્ણેન ।

ગાવશ્ચ પાટલાભિઃ કદલીભિરજાવિકં ભવતિ ॥ ૭ ॥

હસ્તિકર્ણ નામના ઝાડની વૃદ્ધિથી હાથી, અશ્વકર્ણની વૃદ્ધિથી ઘોડા, પાટલાવૃક્ષની વૃદ્ધિથી ગાયો અને કેળની વૃદ્ધિથી બકરાં તથા મેઢાંઓ વૃદ્ધિ પામે છે. ॥ ૭ ॥

ચમ્પકકુસુમૈઃ કનકં વિદ્રુમસમ્પચ્ચ વન્ધુજીવેન ।

કુરુવકવૃદ્ધ્યા વજ્રં વૈદૂર્યં નન્દિકાવર્તૈઃ ॥ ૮ ॥

૧ કલમશાલી, રક્તશાલી, પાંડુક અને સૂકરક એ એક જાતનાં ધાન્ય છે. યવક અને પષ્ટિક એ બે જાતનાં ધાન્ય છે.

ચંપાના ડુલના વધારાથી સોનાની વૃદ્ધિ, બંધુછવ (બપોરીઓ અથવા ગલબપોરીઓ.) ના ડુલની વૃદ્ધિથી પ્રવાહ, કુરૂવકની વૃદ્ધિથી હીરા, નદીકા-વર્તથી વૈદુર્ય રત્નની વૃદ્ધિ થાયછે. ॥ ૮ ॥

વિંદ્યાચ્ચ સિન્દુવારેણ મૌક્તિકં કારુકાઃ કુસુમ્બેન ।

રક્તોત્પલેન રાજા મત્રી નીલોત્પલેનોક્તઃ ॥ ૯ ॥

સીંધુવારની વૃદ્ધિથી મોતી, કંસુખાની વૃદ્ધિથી કાંકર શિલ્પ જાણના-રાઓ, રક્તાકમળની વૃદ્ધિથી રાજાઓ અને નિલકમળથી રાજમંત્રીઓની વૃદ્ધિ જાણવી. ॥ ૯ ॥

શ્રેષ્ઠી સુવર્ણપુષ્પૈઃ પદ્મૈર્વિપ્રાઃ પુરોહિતાઃ કુમુદૈઃ ।

સૌગન્ધિકેન વલપતિરર્કેણ હિરણ્યપરિવૃદ્ધિઃ ॥ ૧૦ ॥

સૂવર્ણપુષ્પની વૃદ્ધિથી રાજાયા, (સદ્ગૃહસ્થો) કમળથી બ્રાહ્મણો, કુમુ-દથી રાજપુરોહિતો, સૌગંધિક ડુલની વૃદ્ધિથી સેનાપતિ અને આકાશની વૃદ્ધિથી સોનાની વૃદ્ધિ જાણવી. ॥ ૧૦ ॥

આમ્રૈઃ ક્ષેમં મહાતકૈર્ભયં પીલુભિસ્તથારોગ્યમ્ ।

સ્વદિરશમીભ્યાં દુર્ભિક્ષમર્જુનૈઃ શોભના વૃષ્ટિઃ ॥ ૧૧ ॥

આંખાની વૃદ્ધિથી સુખશાંતિ, લિલામાના વધારાથી ભય, અને પીલુની વૃદ્ધિથી આરોગ્યતા જાણવી, ખેર અને ખીજડાના વધારાથી દુકાળ અને અર્જુનવૃક્ષની વૃદ્ધિથી ઉત્તમ વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

પિત્તુમન્દનાગકુસુમૈઃ સુભિક્ષમથ મારુતઃ કપિત્થેન ।

નિચુલેનાવૃષ્ટિભયં વ્યાધિભયં ભવતિ કુટ્જેન ॥ ૧૨ ॥

લીમડા અને નાગકેસરના ડુલની વૃદ્ધિથી સુકાળ થાય છે. કોંકાંની વૃદ્ધિથી પવન આવે છે, નિચુલની વૃદ્ધિથી વૃષ્ટિ ન થવાને લીધે ભય થાય છે અને ઈંદ્રજવની વૃદ્ધિથી રોગનો ભય થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

દૂર્વાકુશકુસુમાભ્યામિશ્વર્વદ્વિશ્ચ કોવિદારેણ ।

શ્યામાલતાભિવૃદ્ધ્યા વન્ધકયો વૃદ્ધિમાયાન્તિ ॥ ૧૩ ॥

દુર્વા અને કુશના ડુલનીવૃદ્ધિથી શેરડીની વૃદ્ધિ થાયછે. કોવિદારથી આ-ગનો ભય થાયછે અને શ્યામાલતાની વૃદ્ધિથી બિચારણી સ્ત્રીઓની વૃદ્ધિ થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

યસ્મિન્કાલે સ્તિગ્ધનિશ્ચિદ્રપત્રાઃ સંદૃશ્યન્તે વૃક્ષગુલમા લતાશ્ચ ।
તસ્મિન્ વૃષ્ટિઃ શોભના સમ્પ્રદિષ્ટા રુક્ષૈશ્ચિદ્રૈરલ્પમમ્ભઃ પ્રદિષ્ટમ્ ॥૧૪॥
જે વખતે વૃક્ષ, શુદ્ધ, (થુંખડાં, ઝુંડ) અને લતાઓ ચીકણાં, છીદ્ર-
રહિત પાનવાળાં હોય તે વખતે સારી વૃષ્ટિ થાય છે. અને જે તેના પત્ર રક્ષ
અને છીદ્રયુક્ત હોય તો થોડો વર્ષાદ થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कुसुम-
लताध्याय एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો કુસુમલતા
નામનો ઓગણત્રીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૨૯ ॥

પ્રકરણ ૩૦ મું.

સંધ્યાલક્ષણ.

अर्द्धास्तमितानुदितात्सूर्यादस्पष्टं नभो यावत् ।

તાવત્ સન્ધ્યાકાલશ્ચિદ્ધૈરેતૈઃ ફલં ચાસ્મિન્ ॥ ૧ ॥

સૂર્ય અર્ધ અસ્ત પામે તે પછી જ્યાંસુધી આકાશમાં તારા સ્પષ્ટ દેખાય
નહીં તેટલો કાળ સાયંસંધ્યા અને તેજ પ્રકારે સૂર્યોદય પહેલાં તારા ઝાંખા થાય
સાંથી આરંભી સૂર્યોદય પર્યંત પ્રાતઃસંધ્યાકાળ કહેવાય છે. તે સંધ્યાકાળમાં
થતાં ચિન્હથી જે ફળ થાય છે તેનો વિચાર આ અધ્યાયમાં હું કહું છું. ॥૧॥

मृगशकुनिपवनपरिवेषपरिधिपरिधाभ्रवृक्षसुरचापैः ।

ગન્ધર્વનગરરવિકરદળરજઃસ્નેહવર્ણૈશ્ચ ॥ ૨ ॥

મૃગ, પક્ષી, પવન, સૂર્ય, ચંદ્રના પરિવેષ, પરિધી, અર્થાત્ પ્રતિસૂર્ય, પરિધ
અને અબ્રવૃક્ષ એટલે વાદળાંજ વૃક્ષને આકારે દેખાય તે, ઈંદ્રધનુષ, ગંધર્વન-
ગર, સૂર્યકિરણ તથા દંડ એટલે સૂર્યકિરણનું વાદળાં, અને પવનના સઘાતથી દંડ
સરખું દેખાવું, રજ, સ્નિગ્ધતા અને વર્ણ પરથી સંધ્યાકાળનું ફળ કહેવું. ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયમાં કહ્યા પ્રમાણે જેમ વૃક્ષાદિકની વૃદ્ધિથી અનાજ વિગેરેની વૃદ્ધિ
થાય છે તેમ તેમની હાનીથીઅનાજ વિગેરેની પણ હાની થાયછે.

ભૈરવમુચૈર્વિરુવન્ મૃગોઽસકૃદ્ ગ્રામઘાતમાચષ્ટે ।

રવિદીપ્તો દક્ષિણતો મહાસ્વનઃ સૈન્યઘાતકરઃ ॥ ૩ ॥

સંધ્યા વખતે જો મૃગ વારંવાર ભયંકર શબ્દો બોલે તો ગામનો નાશ થાયછે. સેનાની દક્ષિણે રહેલો મૃગ સૂર્ય સામું મોં રાખી ઉંચે સ્વરે પુકારે તો તે સેનાનો નાશકર્તા છે. ॥ ૩ ॥

અપસવ્યે સંગ્રામઃ સવ્યે સેનાસમાગમઃ શાન્તે ।

મૃગચક્રે પવને વા સન્ધ્યાયાં મિશ્રગે વૃષ્ટિઃ ॥ ૪ ॥

સંધ્યા સમયે મૃગસમૂહ અથવા પવન સેનાની ડાબી બાજુએ દીપ્ત થયેલો એટલે સુર્યાભિમુખ હોય તો યુદ્ધ થાયછે. તેજ રીતે સેનાની દક્ષિણ બાજુ હોય અને તે શાંત હોય એટલે સુર્યાભિમુખ ન હોય તો સેનાઓનું મળવું થાયછે. અર્થાત્ યુદ્ધ ન થતાં મળી જાયછે. અને જો મૃગસમૂહ તથા પવન મીઠા હોય એટલે શાંત અને દિપ્ત હોય તો વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૪ ॥

દીપ્તમૃગાણ્ડજવિરુતા પ્રાક્ સન્ધ્યા દેશનાશમાख्याતિ ।

દક્ષિણદિક્સ્થૈર્વિરુતા ગ્રહણાય પુરસ્ય દીપ્તાસ્યૈઃ ॥ ૫ ॥

પ્રભાત સંધ્યામાં મૃગ અને પક્ષી સૂર્ય તરફ મુખ રાખી રૂક્ષ શબ્દ કરે તો દેશનો નાશ થાય છે, જે નગરની દક્ષિણ દિશાએ રહેલાં મૃગ અને પક્ષીઓ સૂર્ય સામું મુખ રાખી રૂક્ષ શબ્દ કરે તે નગર શત્રુને હાથ જાયછે. ॥ ૫ ॥

ગૃહતસ્તોરણમથને સપાંશુલોષ્ટોત્કરેઽનિલે પ્રવલે ।

ભૈરવરાવે રૂક્ષે સ્વગપાતિનિ ચાશુભા સન્ધ્યા ॥ ૬ ॥

ઘર, વૃક્ષ, તોરણ (બહારનું મોટું દ્વાર) તેને પાડનાર ધૂળ અને માટીના ઢગડાઓને ઉરાડનાર ભયંકર શબ્દ કરતો, આકાશમાંથી પક્ષીઓને નીચે પાડતો પ્રયંડ પવન સંધ્યા વખતે વાય તો તે સંધ્યા અશુભ ફળ દે છે. ॥ ૬ ॥

મન્દપવનાવઘટિતચલિતપલાશદ્રુમા વિપવના વા ।

મધુરસ્વરશાન્તવિહંગ્મૃગરુતા પૂજિતા સન્ધ્યા ॥ ૭ ॥

મંદ મંદ પવનથી ચંચળ પાનવાળાં યુક્ત અથવા પવન વગરની સંધ્યા હોય, ને જો શાંત દિશામાં મુખ રાખી, મૃગ અને પક્ષીઓ તે વખતે મધુર શબ્દ કરતા હોય તો તે શુભ ફળ આપે છે. ॥ ૭ ॥

સન્ધ્યાકાલે સ્તિગ્ધા દ્વન્દ્વતદિન્મત્સ્યપરિધિપરિવેષાઃ ।

સુરપતિચાપૈરાવતરવિકિરણાશ્ચાશુ વૃષ્ટિકરાઃ ॥ ૮ ॥

સંધ્યા વખતે દંડ, વીજળી અને માછલાં સરખા આકારવાળાં વાદળાં પ્રતિસૂર્ય, ચંદ્ર, સૂર્યપર પરિવેષ, ઇન્દ્રધનુષ, ઐરાવત, અને સ્તિગ્ધ સૂર્યનાં કિરણો હોય તો તત્કાળ વૃષ્ટિકર્તા છે. “ દંડ, પરિવેષ અને ઐરાવતનાં લક્ષણ આગળ કહેવાશે.” ॥ ૮ ॥

વિચ્છિન્નવિષમવિધ્વસ્તવિકૃતકુટિલાપસવ્યપરિવૃત્તાઃ ।

તનુહસ્તવિકલકલુષાશ્ચ વિગ્રહા વૃષ્ટિદાઃ કિરણાઃ ॥ ૯ ॥

ઝાઝાં વૃધતાં, ભાગાંતુટાં ફિક્કા વર્ણનાં વિકાર યુક્ત વાંકાં દક્ષિણભાગમાં નહીં નમેલાં અર્થાત્ ડાબી બાજુએ નમેલાં, સૂક્ષ્મ, ઉષ્ણતા વગરનાં, અને મેલાં, સૂર્યના કિરણો સંધ્યા વખતે હોય તો વૃષ્ટિ થતી નથી અને યુદ્ધ થાયછે. ॥ ૯ ॥

ઉદ્યોતિનઃ પ્રસન્ના ઋજવો દીર્ઘાઃ પ્રદક્ષિણાવર્તાઃ ।

કિરણાઃ શિવાય જગતો વિતમસ્કે નભસિ ભાનુમતઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રકાશિત, નિર્ભળ, સિદ્ધાં, લાંબાં, જમણી બાજુએ નમેલાં, અંધકાર રહિત જે સૂર્યકિરણ આકાશમાં સંધ્યા વખતે હોય તો જગત સુખી રહેછે. ॥ ૧૦ ॥

શુક્લાઃ કરા દિનકૃતો દિવાદિમધ્યાન્તગામિનઃ સ્તિગ્ધાઃ ।

અવ્યુચ્છિન્ના ઋજવો વૃષ્ટિકરાસ્તે હ્યમોઘાસ્ત્યાઃ ॥ ૧૧ ॥

આકાશમાં ચોતરફ પસરેલા શુક્લવર્ણ કિરણો સ્તિગ્ધ હોય અને તે ખંડિત ન હોય તો તે અમોઘ કિરણ કહેવાય છે, તે વૃષ્ટિકર્તા છે. ॥ ૧૧ ॥

કલમાષવન્નુકપિલા વિચિત્રમાઙ્ગિષ્ઠહરિતશવલાભાઃ ।

ત્રિદિવાનુવન્ધિનો વૃષ્ટયેડલ્પભયદાસ્તુ સપ્તાહાત્ ॥ ૧૨ ॥

સંધ્યા વખતે જે સૂર્યનાં કિરણ કલ્માશ, બધુ, કપિલ, વિચિત્ર, મજાદ સરખાં રક્ત, નીલાં અને શ્વેત તથા કૃષ્ણવર્ણથી મળેલાં હોય તો વૃષ્ટિ થતી નથી અને તે સાત દિવસ પછી ભય ઉત્પન્ન કરેછે. ॥ ૧૨ ॥

તામ્રા વલપતિમૃત્યું પીતારુણસન્નિભાશ્ચ તદ્વ્યસનમ્ ।

હરિતાઃ પશુશસ્યવધં ધૂમસવર્ણા ગવાં નાશમ્ ॥ ૧૩ ॥

સૂર્યકિરણ લાલ હોય તો સેનાપતિ મરણ પામે છે, પીલાં અને લાલ હોય

તો સેનાપતિને દુઃખ થાયછે, નીલાં હોય તો પશુ અને ધાન્યનો નાશ થાયછે, અને ભૂખરાં હોય તો ગાયોનો નાશ થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

માઙ્ગિષ્ઠામાઃ શસ્ત્રાગ્નિસમ્ભ્રમં વન્નવઃ પવનવૃષ્ટિમ્ ।

મસસદશાસ્ત્રવૃષ્ટિં તનુભાવં શવલકલમાપાઃ ॥ ૧૪ ॥

મહા સરખાં લાલ રંગનાં હોય તો યુદ્ધ અને અગ્નિનો ભય થાયછે, કપિલ વર્ણુ હોય તો પવનયુક્ત વૃષ્ટિ થાયછે, ભસ્મ સરખાં વર્ણુવાળાં હોય તો વૃષ્ટિ થતી નથી; અને જે ઘોળા, કાળા, પીળા અને નીલા વિગેરે મીઠા રંગનાં હોય તોપણ તે વૃષ્ટિનો અભાવ કરેછે. ॥ ૧૪ ॥

વન્ધૂકપુષ્પાઙ્ગનચૂર્ણસન્નિધં

સાન્ધ્યં રજોઽભ્યેતિ યદા દિવાકરમ્ ।

લોકસ્તદા રોગશતૈર્નિપીડ્યતે

શુક્રં રજો લોકવિવૃદ્ધિશાન્તયે ॥ ૧૫ ॥

અપોરીયાના પુલ સરખાં અતિલાલ અથવા કાળળ સરખાં અતિશ્યામ સૂર્યકિરણ હોય તથા સંધ્યાકાળે રાત્રી અને કાળી રજ સૂર્ય તરફ ઉડતી હોય તો સંકટો રોગથી પ્રજા પીડાય છે. અને ઘોળી રજ સૂર્ય તરફ ઉડતી હોય તો સઘળી પ્રજા વૃદ્ધિ અને શાંતિ પામેછે. ॥ ૧૫ ॥

રવિકિરણજલદમરુતાં સઙ્ગાતો દળ્ડવત્ સ્થિતો દળ્ડઃ ।

સ વિદિક્સ્થિતો નૃપાણામશુભો દિક્ષુ દ્વિજાતીનામ્ ॥૧૬॥

સૂર્યનાં કિરણુ, વાદળાં અને પવન સાથે મળી દંડ સરખાં દેખાય છે, તેને દંડ કહેછે. તે દંડ અગ્નિ આદિ ચાર કોણમાં રહ્યો હોય તો રાજાઓને અશુભકર્તા છે, અને પૂર્વા આદિ દિશાઓમાં હોય તો બ્રાહ્મણુ આદિ ચાર વર્ણુને અશુભકર્તા છે. ॥ ૧૬ ॥

શસ્ત્રમયાતઙ્કકરો દૃષ્ટઃ પ્રાઙ્ગ્રધ્યસન્ધિષુ દિનસ્ય ।

શુક્રાદ્યો વિપ્રાદીન્ યદભિમુલ્લક્ષ્તાં નિહન્તિ દિશમ્ ॥ ૧૭ ॥

તે દંડ પ્રભાત, મધ્યાહ્ન અને સાયંકાળે દેખાય તો યુદ્ધ અને રોગનો ભય ઉપજાવે છે. શ્વેત, રક્ત, પીળો અને કાળો દંડ ક્રમથી બ્રાહ્મણુ વિગેરે ચાર વર્ણુનો નાશકર્તા છે; જે દિશામાં તેનું મૂળ હોય તે દિશાનો તે નાશ કરેછે; સૂર્યની પાસે જે અગ્નિ હોય તે દંડનું મૂળ અને બીજા બાજુ મુખ કહેવાય છે. ॥૧૭॥

દધિસદ્દશાગ્રો નીલો માનુચ્છાદી સ્વમધ્યગોઽન્નતરુઃ ।

પીતચ્છુરિતાશ્ચ ઘના ઘનમૂલા ભૂરિવૃષ્ટિકરાઃ ॥ ૧૮ ॥

દહીં સરખા સફેત વર્ણુ જેવો જેનો અગ્રભાગ હોય અને મધ્યમાં શ્યામ હોય તેવો અબ્ર વૃક્ષ (જાડને આકારે દેખાતું વાદળું) સૂર્યને ઢાંકે અને આકાશના મધ્યમાં રહેલાં પીળા રંગના ઘણાં ઘાટા મુળવાળાં વાદળાંઓથી વિંટા-એલ હોય તો ઘણો વર્ષાદ થાયછે. ॥ ૧૮ ॥

અનુલોમગેઽન્નવૃક્ષે સમુદ્રતે યાયિનો નૃપસ્ય વધઃ ।

બાલતરુપ્રતિરૂપિણિ યુવરાજામાત્યયોર્મૃત્યુઃ ॥ ૧૯ ॥

જે રાજા શત્રુપર ચડીને જાય તેની પાછળ તે અબ્રવૃક્ષ ચાલે અને અકસ્માત ગુમ થઈ જાય તો તે ચડી જનાર રાજાનું મૃત્યુ થાયછે; અને નાના વૃક્ષના આકારનું તે અબ્રવૃક્ષ હોય ને તે અકસ્માત ગુમ થાય તો યુવરાજા અને રાજાના મંત્રીનું મરણ થાયછે. ॥ ૧૯ ॥

કુવલયવૈદૂર્યામ્બુજકિન્નલ્કાભા પ્રમજ્જનોન્મુક્તા ।

સન્ધ્યા કરોતિ વૃષ્ટિં રવિકિરણોદ્ઘાસિતા સઘઃ ॥ ૨૦ ॥

શ્યામ કમળ વૈદુર્યમણી અને કમળ ને કેસર સરખા તંતુવર્ણની સૂર્યકિરણથી પ્રકાશિત પવન રહિત સંધ્યા હોય તો તત્કાળ વૃષ્ટિ કરે છે. ॥ ૨૦ ॥

અશુભાકૃતિઘનગન્ધર્વનગરનીહારપાંશુધૂમયુતા ।

પ્રાવૃષિ કરોત્યવગ્રહમન્યતૌં શસ્ત્રકોપકરી ॥ ૨૧ ॥

ખર, જાટ વિગેરે અશુભ આકારનાં વાદળાં, ગંધર્વ નગર, નીહાર (ધુમસ, ઝાકળ.) ધૂળ અને ધુમાડા યુક્ત સંધ્યા વર્ષાઋતુમાં હોય તો વૃષ્ટિનો નાશ કરેછે. અને વર્ષાઋતુની ખીજ ઋતુમાં હોય તો યુદ્ધનો ભય ઉપજાવે છે. ॥ ૨૧ ॥

શિશિરાદિષુ વર્ણાઃ શોણપીતસિતચિત્રપદ્મરુધિરનિભાઃ ।

પ્રકૃતિભવાઃ સન્ધ્યાયાં સ્વતૌં શસ્ત્રા વિકૃતિરન્યા ॥ ૨૨ ॥

શિશિર આદિ છ ઋતુઓમાં ક્રમથી સંધ્યાનો સ્વાભાવિક વર્ણ, રક્ત, પીત, શ્વેત, વિચિત્ર, કમળતુલ્ય અને રુધિર સરખો હોયછે. ઋતુતુલ્ય સંધ્યાનો વર્ણ હોય તો શુભ અને ખીજ ઋતુના રંગની સંધ્યા હોય તો વિકૃતિ સંધ્યા એટલે અશુભ ઈળ દેનારી થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

આયુધમૃન્નરૂપં છિન્નાશ્રં પરમયાય રવિગામિ ।

સિતલપુરેઽર્કાક્રાન્તે પુરલાભો ભેદને નાશઃ ॥ ૨૩ ॥

શસ્ત્ર ધરનાર માણસ સરખા આકારના મેઘના કડકાઓ જે સૂર્યની પાસે હોય તેો શત્રુનો ભય થાયછે; સદેત વર્ણવાળું ગંધર્વ નગર સૂર્યને ઢાંકે તેો જે રાત્રીએ નગરને ઘેરેલું હોય તે નગર તેને સ્વાધિન થાયછે. અને જે સૂર્ય ગંધર્વનગરને ભેદન કરે તેો તે નગરનો નાશ થાય છે એટલે શત્રુઓ તે નગરને લુંટી લેછે. ॥ ૨૩ ॥

સિતનિતાન્તઘનાવરણં રવે-

ર્ભવતિ વૃષ્ટિકરં યદિ સવ્યતઃ ।

યહિ ચ વીરણગુલ્મનિર્ભૈર્ઘનૈ-

ર્દિવસમર્તુરદીપ્તદિગુદ્ભવૈઃ ॥ ૨૪ ॥

ઘોળાં અને ઘોળા છેડાવાળાં વાદળાંઓ સૂર્યને દક્ષિણ બાજુથી ઢાંકે તે વૃષ્ટિ થાય અને વિરણ નામના તૂણના ઝુંડ સરખા તથા શાંતદિશામાં ઉત્પન્ન થયેલાં વાદળાંઓ સૂર્યને દક્ષિણ બાજુથી ઢાંકે તે વૃષ્ટિ થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

નૃપવિપત્તિકરઃ પરિઘઃ સિતઃ

ક્ષંતજતુલ્યવપુર્વલકોપકૃત્ ।

કનકરૂપધરો વલવૃદ્ધિદઃ

સવિતુરુદ્ગમકાલસમુત્થિતઃ ॥ ૨૫ ॥

સૂર્યની ઉપરજ આડી રેખા હોય છે તેને પરિઘ કહેછે. સૂર્યોદય વખતે સદેત વર્ણનું પરિઘ હોય તેો રાત્રીનું મૃત્યુ થાય છે, લોહી સરખું રક્ત વર્ણ હોય તેો સેના રાત્રીથી વીરહ થાય છે અને સોના સરખા પીળા રંગનું હોય તેો સેનાની વૃદ્ધિકર્તા થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

ઉભયપાર્શ્વગતૌ પરિધી રવેઃ

પ્રચુરતોયકરૌ વપુષાન્વિતૌ ।

અથ સમસ્તકકુપ્પરિવારિણઃ

પરિઘયોઽસ્તિ કળોઽપિ ન વારિણઃ ॥ ૨૬ ॥

જે સૂર્યની બંને બાજુ પ્રતિસૂર્ય હોય અને સૂર્ય બિંબસાથે મળેલ

હોય તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય છે. અને જો પ્રતિસૂર્ય સર્વ દિશામાં આવી રહેલ હોય તો (વૃષ્ટિનો નાશ કરે છે.) એકપણ જળગિંદુ પડતું નથી. ॥ ૨૬ ॥

ઘજાતપત્રપર્વતદ્વિપાશ્વરૂપધારિણઃ ।

જયાય સન્ધ્યયોર્વના રણાય રક્તસન્નિભાઃ ॥ ૨૭ ॥

પલાલધૂમસશ્ચયસ્થિતોપમા વલાહકાઃ ।

વલાન્યરૂક્ષમૂર્તયો વિવર્ધયન્તિ ભૂમૃતામ્ ॥ ૨૮ ॥

સંધ્યા વખતે ધ્વજ, છત્ર, પર્વત હાથી અને ઘોડા સરખા આકારનાં વાદળાં હોય તો રાજાઓ જય પામેછે; અને રાતાં હોય તો યુદ્ધ થાય છે; પરાજીતના ધુમાડા સરખા રંગનાં અને સ્તિબ્ધ હોય તો રાજસેનામાં વધારો કરેછે. ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥

વિલમ્બિનો દ્રુમોપમાઃ સ્વરાશુનપ્રકાશિનઃ ।

ઘનાઃ શિવાય સન્ધ્યયોઃ પુરોપમાઃ શુભાવહાઃ ॥ ૨૯ ॥

અકુંબતાં વૃક્ષ સરખાં અતિરક્ત વર્ણીં વાદળાં સંધ્યા વખતે નગરનાં આકારનાં હોય તો શુભકર્તા છે. ॥ ૨૯ ॥

દીપ્તવિહંગ્ગશિવામૃગઘુષ્ટા દળ્ડરજઃપરિઘાદિયુતા ચ ।

પ્રત્યહમર્કવિકારયુતા વા દેશનરેશસુભિક્ષવધાય ॥ ૩૦ ॥

સંધ્યા વખતે સૂર્ય સામાં મુખ કરી પક્ષી, શાઉડી અને મૃગલાં શબ્દ કરે તથા દંડ, રજ અને પરિધ વિગેરે દેખાય તથા નિલ સૂર્યમાં કાંઈ વિકાર હોય તો તેથી દેશનો, રાજાનો અને મુકાળનો નાશ થાયછે. ॥ ૩૦ ॥

પ્રાચી તત્ક્ષણમેવ નક્તમપરા સન્ધ્યા વ્યહાદ્વા ફલં

સપ્તાહાત્પરિવેષરેણુપરિઘાઃ કુર્વન્તિ સઘો ન ચેત્ ।

તદ્વત્સૂર્યકરેન્દ્રકાર્મુકતઙ્ગિત્પ્રત્યર્કમેઘાનિલા-

સ્તસ્મિન્નેવ દિનેઽષ્ટમેઽથ વિગહાઃ સપ્તાહપાકા મૃગાઃ ॥ ૩૧ ॥

પ્રભાતની સંધ્યા પોતાનું શુભાશુભ ફળ તેજ વખતે આપે છે. સાંજની સંધ્યા તેજ રાત્રીમાં ફળ આપેછે. અથવા જો તેમ ન થાય તો ત્રણ દિવસમાં ફળ આપેછે; સૂર્ય ચંદ્રનો પરિવેષ, રજ અને પરિધ તેજ સમયે ફળ ન આપે તો સાત દિવસમાં આપેછે. તેજ રીતે સૂર્યનાં અમોઘ કિરણ, ઈન્દ્રધનુષ, વીજળી, પ્રતિસૂર્ય,

મેઘ અને વાયુ બે તે વખતે પોતાનું ફળ ન આપે તો સાત દિવસમાં આપે છે. પક્ષીઓ પોતાના શબ્દનું સાંઠું મારું ફળ તેજ દિવસે વા આઠ દિવસમાં આપે છે. અને મૃગ શુભાશુભ ફળ સાત દિવસમાં આપે છે. ॥ ૩૧ ॥

एकं दीप्त्या योजनं भाति सन्ध्या

विद्युद्भासा पट् प्रकाशीकरोति ।

पञ्चाब्दानां गर्जितं याति शब्दो

नास्तीयत्ता केचिदुल्કानિपाते ॥ ૩૨ ॥

સંધ્યા પોતાના તેજથી એક યોજનને પ્રકાશિત કરે છે; તેથી તેનું એક યોજનની અંદર ફળ થાય છે. વીજળી પોતાના અમકારથી છ યોજન સૂધી પ્રકાશ કરે છે; તેથી તે છ યોજનની અંદર ફળ આપે છે. મેઘની ગર્જનાનો શબ્દ પાંચ યોજન સૂધી સંભળાય છે; તેથી પાંચ યોજનની અંદર તેનું ફળ થાય છે. દેવલ આદિ મુનિશ્વરો કહે છે કે ઉલ્કાપાતમાં કાંઈ પણ હલ નથી; તેથી આ નિયમ ઉલ્કાને લાગુ નથી; કેમકે તે ડ્યાંસૂધી દેખાય છે તે નકી થતું નથી; માટે ઉલ્કાપાતનું ફળ સર્વ સ્થાનમાં થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

प्रत्यर्कसंज्ञः परिधिस्तु तस्य त्रियोजना भा परिघस्य पञ्च ।

पट् पञ्च दृश्यं परिवेपचक्रं दशामरेशस्य धनुर्विभाति ॥ ૩૩ ॥

જેમનું પ્રતિસૂર્ય નામ છે તે પરિધીની પ્રભા ત્રણ યોજનસૂધી દેખાય છે; તેથી તેનું ફળ ત્રણ યોજનની અંદર થાય છે. પરિઘ પાંચ યોજનસૂધી દેખાય છે; તેથી તેનું ફળ પાંચ યોજનમાં થાય છે. સૂર્ય ચંદ્રનો પરિવેપ પાંચ કે છ યોજનસૂધી દેખાય છે; તેથી તેનું ફળ તેટલામાં થાય છે, અને ઈંદ્રધનુષ દશ યોજનસૂધી દેખાય છે; તેથી તેનું શુભાશુભ ફળ દશ યોજનની અંદર થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सन्ध्या-

लक्षणं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૦ ॥

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો સંધ્યાલક્ષણ નામનો ત્રીસમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૩૦ ॥

પ્રકરણ ૩૧ મું.

દિગ્દાહ.

દાહો દિશાં રાજભયાય પીતો દેશસ્ય નાશાય હુતાશવર્ણઃ ।

યચ્ચારુણઃ સ્યાદપસવ્યવાયુઃ શસ્યસ્ય નાશં સ કરોતિ દૃષ્ટઃ॥૧॥

પીળા રંગનો દિગ્દાહ હોય તો રાજાઓને ભય થાય છે; અગ્નિસરખા રંગનો હોય તો દેશનો નાશ થાય છે; લાલ રંગનો હોય અને તેની દક્ષિણે પવન ચાલે તો ખેતીનો નાશ થાય છે. ॥ ૧ ॥

યોડતીવ દીપ્ત્યા કુરુતે પ્રકાશં છાયામપિ વ્યજ્જયતેડર્કવદ્યઃ ।

રાજ્ઞો મહદ્વેદયતે ભયં સઃ શસ્ત્રપ્રકોપં ક્ષતજાનુરૂપઃ ॥ ૨ ॥

જે દિગ્દાહ પોતાની ક્રાંતિથી અતિપ્રકાશિત થાય તથા સૂર્યની પેઠે તેના પ્રકાશમાં સઘળી વસ્તુઓની છાયા દેખાય તો તે રાજાઓને ભય કરે છે. ને લોહીસરખા વર્ણનો હોય તો યુદ્ધ થાય છે. ॥ ૨ ॥

પ્રાક્ ક્ષત્રિયાણાં સનરેશ્વરાણાં પ્રાગ્દક્ષિણે શિલ્પિકુમારપીઢા ।

યામ્યે સહોગ્રૈઃ પુરુષૈસ્તુ વૈશ્યા દૂતાઃ પુનર્મૂ પ્રમદાશ્ચ કોણે॥૩॥

પૂર્વદિશામાં દિગ્દાહ દેખાય તો રાજસહિત ક્ષત્રીઓને પીડા થાય છે. અગ્નિકોણમાં હોય તો શિલ્પ જાણનાર, સોની, લુહાર અને આલકો પીડા પામે છે. દક્ષિણમાં હોય તો કૂર મનુષ્યસહિત વૈશ્ય પીડાય છે. નૈશ્વર્યમાં હોય તો કાસદ અને પૂનર્વાવાહીત એટલે પુનર્લગ્ન કરનારી સ્ત્રિયો પીડાય છે. ॥૩॥

પશ્ચાત્તુ શૂદ્રાઃ કૃષિજીવિનશ્ચ ચૌરાસ્તુરજ્ઞૈઃ સહ વાયુદિક્સ્યે ।

પીઢાં વ્રજન્ત્યુત્તરતશ્ચ વિપ્રાઃ પાપણ્ડિનો વાણિજકાશ્ચ શાવ્યર્આમ્ ૪

પશ્ચિમમાં હોય તો શૂદ્ર અને ખેતી કરનાર, ને વાયવ્યકોણમાં હોય તો ચોર અને ઘોડાઓ પીડા પામે છે. ઉત્તરમાં દિગ્દાહ હોય તો બ્રાહ્મણોને પીડા થાય છે. ઇશાનકોણમાં દિગ્દાહ હોય તો પાખંડી (વેદથી વિરુદ્ધ મતવાળા) અને વૈશ્યો પીડા પામે છે. ॥ ૪ ॥

નભઃ પ્રસન્નં વિમલાનિ ભાનિ પ્રદક્ષિણં વાતિ સદાગતિશ્ચ ।

દિશાં ચ દાહઃ કનકાવદાતો હિતાય લોકસ્ય સપાર્થિવસ્ય ૬

દિગ્દાહ વખતે આકાશ સ્વચ્છ હોય, નક્ષત્રો નિર્મળ દેખાતાં હોય, પ્રદ-
ક્ષિણુ પવન ચાલે અને દિગ્દાહ પણ સોનાસરખો પીળા રંગનો હોય તો
પ્રબસહિત રાત્રને શુભકર્તા છે. ॥ ૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दिग्दाह-
लक्षणं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો દિગ્દાહ
નામનો એકત્રીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૩૧ ॥

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ભૂકંપલક્ષણ.

क्षितिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् ।

भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवं चान्ये ॥ १ ॥

કેટલાએક મુનિઓ કહે છે કે સમુદ્રના જળમાં રહેલા મગરમચ્છ, શિશુ-
માર વિગેરે જીવ જ્યારે ચાલે છે; ત્યારે ભૂકંપ થાય છે. અને ગર્ગ વિગેરે
મુનિઓ કહે છે કે પૃથ્વીના ભારથી થાકેલા દિશાઓના હાથીઓ વિસામો લેછે
તેથી ધરતીકંપ થાય છે. ॥ ૧ ॥

अनिलोऽनिलेन निहतः क्षितौ पतन् सस्वनं करोत्येके ।

केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ २ ॥

गिरिभिः पुरा सपक्षैर्वसुधा प्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च ।

आकम्पिता पितामहमाहामरसदसि सत्रीडम् ॥ ३ ॥

વસિષ્ઠઆદિ મુનિઓ કહે છે કે આકાશમાં રહેલો વાયુ બીજા વાયુસાથે
અથગાઈ પૃથ્વીપર આવે છે ત્યારે શબ્દ સાથે ધરતીકંપ થાય છે. કેટલાએક
વૃદ્ધ ગર્ગઆદિ મુનિઓ કહે છે કે પુણ્ય પાપની વધઘટથી ધરતીકંપ થાય
છે. અર્થાત્ ધર્મની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે સાફ રૂળ આપનાર ધરતીકંપ થાય છે

અને પાપના વધારાથી માહું ફળ આપનાર ધરતીકંપ થાય છે. તેમજ પરા-
શર વિગેરે મુનિઓ કહે છે, કે પૂર્વે પર્વતોને પાંખો હતી, તે જ્યારે
પૃથ્વીથી ઉડી આકાશે જતા અને આકાશથી પૃથ્વીપર પડતા સારે પૃથ્વી
કંપતી હતી; તેથી એક વખતે, તે પૃથ્વી દેવની સભામાં જઈ સલજ્જ થઇ
બ્રહ્માને પ્રાર્થના કરવા લાગી કે ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

ભગવન્નામ સમૈતત્ત્વયા કૃતં યદચલેતિ તન્ન તથા ।

ક્રિયતેઽચલૈશ્ચલદ્ધિઃ શક્તાહં નાસ્ય સ્વેદસ્ય ॥ ૪ ॥

હે ભગવન્ ! તમે માફ અચળા એવું નામ રાખેલું છે; પરંતુ ઉડતાં
પર્વતો, માફ અચળા નામ સ્થિર રહેવા દેતા નથી. તે હું સહન કરી શકતી
નથી અર્થાત્ તેથી મને અસહ્ય ખેદ થાય છે. ॥ ૪ ॥

તસ્યાઃ સગદ્ગદગિરં કિશ્ચિત્સ્ફુરિતાધરં વિનતમીષત્ ।

સાશ્રુવિલોચનમાનનમવલોક્ય પિતામહઃ પ્રાહ ॥ ૫ ॥

એ રીતે નીચું મુખ રાખી જેના હોઠ ફરકી રહ્યા છે, અને જેની આંખમાં
આંસુ ચાલ્યાં જાય છે તેવી પૃથ્વીની ગદગદવાણી સાંભળી, બ્રહ્માએ નીચેપ્ર-
માણે કહ્યું. ॥ ૫ ॥

મન્યું હરેન્દ્રધાત્ર્યાઃ સ્થિપ કુલિશં શૈલપક્ષમજ્ઞાય ।

શક્રઃ કૃતમિત્યુક્ત્વા મા ભૈરિતિ વસુમતીમાહ ॥ ૬ ॥

હે ઇન્દ્ર ! પૃથ્વીના ક્રોધને નિવૃત્ત કરો અને પર્વતોની પાંખો કાપવા વળ
ફેંકો. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળ ઇન્દ્રે કહ્યું કે હમણા આપની આજ્ઞાપ્રમાણે
કરું છું, એમ કહી પૃથ્વીને કહ્યું કે તું ભય રાખ નહીં, હવે તને પર્વતો
કંપાવી શકશે નહીં; ॥ ૬ ॥

કિન્ત્વનિલદહનસુરપતિવરુણાઃ સદસત્ફલાવવોધાર્યમ્ ।

પ્રાગ્દ્વિત્રિચતુર્ભાગેષુ દિનનિશોઃ કમ્પયિષ્યન્તિ ॥ ૭ ॥

પરંતુ શુભાશુભ ફળ સૂચવવા અહોરાત્રનાં પહેલે, બીજે; ત્રીજે અને
ચોથે ભાગે વાયુ, અગ્નિ, હું (ઇન્દ્ર) અને વરુણ કંપાવશું. ॥ ૭ ॥

૧. એટલે પ્રભાતમાં જે પ્રહરસૂધી વાયુ, ત્રીજીથી ચોથા પ્રહરસૂધી અગ્નિ,
પાંચમા અને છઠા પ્રહરમાં ઈન્દ્ર અને સાતમા અને આઠમા પ્રહરમાં વરુણ તને
કંપાયમાન કરશે.

ચત્વાર્યર્થમ્નાઘાન્યાદિત્યં મૃગશિરોઽશ્વયુક્ત્વેતિ ।

મળ્ડલમેતદ્વાયવ્યમસ્ય રૂપાણિ સપ્તાહાત્ ॥ ૮ ॥

ઉત્તરાશ્વિનુતી, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, પુનર્વસુ, મૃગશિર અને અશ્વિની એ સાત નક્ષત્ર વાયુમંડલનાં છે. એટલે તેમાંના કોઈપણ નક્ષત્રમાં ભૂકંપ થાય તો તે વાયુનો કંચેલો ભૂકંપ જાણવો. તે કંપ થવાનો હોય તો સાત દિવસ પહેલાં નીચેપ્રમાણે ચિન્હ થાય છે. ॥ ૮ ॥

ધૂમાકુલીકૃતાશે નભસિ નભસ્વાન્ રજઃ ક્ષિપન્ ભૌમમ્ ।

વિરુજન્દ્રુમાંશ્ચ વિચરતિ રવિરપટ્ટકરાવભાસી ચ ॥ ૯ ॥

દિશાઓ ધૂમાગથી વ્યાપ્ત થઈ જાય, આકાશમાં ધૂળને ઉડાડતો, વૃક્ષોને તોડતો, પ્રચંડ વાયુ વાય અને સૂર્યકિરણ મંદ થાય છે. ॥ ૯ ॥

વાયવ્યે ભૂકમ્પે શસ્યામ્બુવનૌપધીક્ષયોઽભિહિતઃ ।

શ્વયથુશ્વાસોન્માદજ્વરકાસભવો વણિક્ષીડા ॥ ૧૦ ॥

તે વાયુકૃત ભૂકંપ હોય તો ધાન્ય, જળ, વન અને ઔષધોનો નાશ થાય છે. સોજા, સ્વાસ, ઉન્માદ, તાપ, અને ખાંસીના રોગ પ્રજામાં ફેલાય છે. તથા વૈશ્યો પીડા પામે છે. ॥ ૧૦ ॥

રૂપાયુધમૃદ્વૈઘાઃ સ્ત્રીકવિગાન્ધર્વપણ્યશિલ્પિજનાઃ ।

પીડ્યન્તે સૌરાષ્ટ્રકુરુમગધદશાર્ણમત્સ્યાશ્ચ ॥ ૧૧ ॥

વેશ્યા, હથિયાર ધરનાર, વૈદ્ય, સ્ત્રિયો, કવિ, ગવૈયા, વ્યાપારી અને કારીગરો પીડા પામે છે. તથા સૌરાષ્ટ્ર, કુરુ, મગધ, દશાર્ણ અને મત્સ્યદેશના વાસીઓ પીડા પામે છે. ॥ ૧૧ ॥

પુણ્યાગ્નેયવિશાખાભરણીપિત્ર્યાજભાગ્યસંજ્ઞાનિ ।

વર્ગો હૌતમ્બુજોઽયં કરોતિ રૂપાણ્યથૈતાનિ ॥ ૧૨ ॥

પુષ્ય, કૃતિકા, વિશાખા, ભરણી, મઘા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને પૂર્વાશ્વિનુતી એ સાત નક્ષત્ર અગ્નિમંડલનાં છે. તેમાં ભૂકંપ થવાનો હોય તો સાત દિવસ પહેલાંથી નીચેપ્રમાણે ચિન્હ જાણાય છે. ॥ ૧૨ ॥

તારોલ્કાપાતાવૃત્તમાદીપ્તમિવામ્બરં સદિગ્દાહમ્ ।

વિચરતિ મરુત્સહાયઃ સપ્તાર્ચિઃ સપ્તદિવસાન્તઃ ॥ ૧૩ ॥

તારાઓ ખરેછે, ઉલ્કાપાત અને દિગ્દાહ સાથે આકાશ ચોતરફથી જળતાં

સરખું દેખાયછે; પવનસાથ અગ્નિ ફેલાયછે, અર્થાત્ સાત દિવસ પહેલાં સ્થળ-
સ્થળ આગ લાગેછે અને પવન આવેછે. ॥ ૧૩ ॥

આગ્નેયેઽમ્બુદનાશઃ સલિલાશયસહ્વયો નૃપતિવૈરમ્ ।

દદ્ભૂવિચર્ચિકાજ્વરવિસર્પિકાઃ પાણ્ડુરોગશ્ચ ॥ ૧૪ ॥

અગ્નિએ કરેલા ભૂકંપથી વર્ષાદનો નાશ થાય છે, વાવ, ફૂવા અને તળાવઆદિ જળાશય સૂકાય છે, રાજાઓને અન્યોન્ય વૈર થાય છે. દાદર, વિચર્ચિકા (ચિત્રી અથવા કરોળીયા) તાવ, વિસર્પિકા, (રતવા) અને પાંડુરોગ વિગેરે પ્રજામાં ફેલાય છે ॥ ૧૪ ॥

દીપ્તૌજસઃ પ્રચઢ્ઠાઃ પીડ્યન્તે ચાશ્મકાઙ્ગવાહ્લીકાઃ ।

તઙ્ગણકલિઙ્ગવઙ્ગદ્રવિઢાઃ શવરાશ્ચ નૈકવિધાઃ ॥ ૧૫ ॥

તેજસ્વી અને ક્રોધી માણસો પીડા પામેછે; અશ્મક, અંગ, બાહલીક, તંગણ, કલિંગ, બંગ અને દ્રવિડ તથા અનેક જાતિના ભીલો પીડા પામે છે. ॥ ૧૫ ॥

અભિજિચ્છવણધનિષ્ઠાપ્રાજાપત્યૈન્દ્રવૈશ્વમૈત્રાણિ ।

સુરપતિમણ્ડલમેતદ્ભવન્તિ ચાસ્ય સ્વરૂપાણિ ॥ ૧૬ ॥

અભિજિત, અવણુ, ધનિષ્ઠા, રેહિણી, જ્યેષ્ઠા, ઉત્તરાષાઢા અને અનુરાધ એ સાત નક્ષત્ર ઇંદ્રમંડળનાં છે. તેમાં ભૂકંપ થવાનો હોય તો સાત દિવસ પહેલાં નીચે પ્રમાણે થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

ચલિતાચલવર્ષાણો ગમ્भीરવિરાવિણસ્તદિત્વન્તઃ ।

ગવલાલિકુલાહિનિભા વિસૃજન્તિ પયઃ પયોવાહાઃ ॥ ૧૭ ॥

ચાલતા પર્વતો સરખા ગંભીર ગર્જનાવાળા, ભેંસનાં શિંગ, બ્રમર અને સર્પ સરખા અતિશ્યામ મેઘ વીજળીના ચમકારા સાથે જળ વરસે છે. ॥ ૧૭ ॥

એન્દ્રં શ્રુતિકુલજાતિરૂપાતાવનિપાલગણપચિધ્વંસિ ।

અતિસારગલગ્રહવદનરોગકૃચ્છર્દિકોપાય ॥ ૧૮ ॥

એ ઇંદ્રનો કરેલો ભૂકંપ હોય તો ઉત્તમ કુલિન માણસો, પસિદ્ધ પુરુષો, રાજા અને સમૂહના અગ્રેસરો નાશ પામે છે. અતિસાર (ઝાડો) ગલગ્રહ, મુખરોગ અને ઉલટીના ઉપદ્રવો ફેલાય છે. ॥ ૧૮ ॥

કાશિયુગન્ધરપૌરવકિરાતકીરાભિસારહલમદ્રાઃ ।

અર્બુદસુવાસ્તુમાલવપીઢાકરમિષ્ટવૃષ્ટિકરમ્ ॥ ૧૯ ॥

કાશી, યુગંધર, પૌરવ, કિરાત, કીર, અભિસાર, હલમદ્ર, અર્બુદ, સુવાસ્તુ અને માલવ વિગેરે દેશ પીઢા પામેછે. અને ઇચ્છિત વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૧૯ ॥

પૌષ્ણાપ્યાર્દ્રાશ્લેષામૂલાહિર્વૃદ્યવરુણદેવાનિ ।

મળ્ડલમેતદ્વારુણમસ્યાપિ ભવન્તિ રૂપાણિ ॥ ૨૦ ॥

રેવતી, પૂર્વાષાઢા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મૂળ, ઉત્તરાષાઢપદ અને શતભિષા એ સાતનક્ષત્ર વરુણ મંડળનાં છે. તેમાં ભૂકંપ થવાનો હોય તો સાત દિવસ પ્રથમ નીચે પ્રમાણે બનેછે. ॥ ૨૦ ॥

નીલોત્પલાલિભિન્નાઞ્જનલિપો મધુરરાવિણો વહુલાઃ ।

તદ્વિદુઙ્ગાસિતદેહા ધારાઙ્કુશવર્ષિણો જલદાઃ ॥ ૨૧ ॥

શ્યામ ક્રમળ, ભ્રમર અને કાળજી સરખા શ્યામ, મધુર શબ્દથી ગાળતા વીજળીથી પ્રકાશિત ભાગવાળા પુષ્કળ મેઘ વરસે છે. ॥ ૨૧ ॥

વારુણમર્ણવસરિદાશ્રિતઘ્રમતિવૃષ્ટિદં વિગતવૈરમ્ ।

ગોનર્દચેદિકુકુરાન્ કિરાતવૈદેહકાન્ હન્તિ ॥ ૨૨ ॥

તે ભૂકંપ હોય તો સમુદ્ર અને નદીઓના આશ્રમમાં રહેનાર લોકો નાશ પામે છે. વૃષ્ટિ ઘણી થાયછે, પ્રજામાં વૈરભાવ રહેતો નથી અને ગોનર્દ, ચેદી, કુર, કિરાત, અને વિદેહના વાસીઓ મરણ પામેછે. ॥ ૨૨ ॥

પદ્મભિર્માસૈઃ કમ્પો દ્વાભ્યાં પાકં ચ યાતિ નિર્ઘાતઃ ।

અન્યાનપ્યુત્પાતાન્ જગુરન્યે મળ્ડલૈરેતૈઃ ॥ ૨૩ ॥

ભૂકંપનું ઇળ છ માસમાં થાયછે અને નિર્ઘાતનું ઇળ એ માસમાં થાયછે. એ રીતે ગર્ગ આદિ મુનિઓ કહેછે. તેમજ બીજા પણ ગ્રહણ, ઉલ્કાપાત આદિ ઉત્પાતોનું ઇળ એ મંડળથી કહેવું. અર્થાત્ એ ચાર મંડલમાંના જે મંડલની વચ્ચે ઉત્પાત હોય તે પ્રમાણે શુભ વા અશુભ ઇળ કહેવું એવો કેટલાકનો મત છે. ॥ ૨૩ ॥

ઉલ્કા હરિશ્ચંદ્રપુરં રજશ્ચ નિર્ઘાતમૂકમ્પકકુપ્પ્રદાહાઃ ।

વાતોઽતિચળ્ડો ગ્રહણં રવીન્દ્રોર્નક્ષત્રતારાગણવૈકૃતાનિ ॥ ૨૪ ॥

ઉલ્કા, ગંધર્વનગર, રજવૃષ્ટિ, નિર્ઘાત, ભૂકંપ, દિગ્દાહ, પ્રચંડ પવન, સૂર્ય ચંદ્રનું ગ્રહણ, નક્ષત્ર અને તારા વિગેરેનો ફેરફાર. ॥ ૨૪ ॥

અન્ને વૃષ્ટિર્વૈકૃતં ચાતિવૃષ્ટિર્ધૂમોઽનગ્રેર્વિસ્ફુલિન્નાર્ચિષો વા ।

વન્યં સત્ત્વં ગ્રામમધ્યે વિશેદ્વા રાત્રાવૈન્દ્રં કાર્મુકં દૃશ્યતે વા ॥ ૨૫ ॥

મેઘ વિના વૃષ્ટિના ખીજા વીકારો, અતિવૃષ્ટિ, અગ્નિવિના ધૂમાડો, અગ્નિના તણખા ઉડવા, જવાળા દેખાવી; વનનાં મૃગ વિગેરે જનવરોનું ગામમાં આવી જવું, રાત્રી વખતે ઇંદ્રધનુષનું દેખાવું. ॥ ૨૫ ॥

સન્ધ્યાવિકારાઃ પરિવેષઃખણ્ડા નદ્યઃ પ્રતીપા દિવિ તૂર્યનાદાઃ ।

અન્યચ્ચ યત્સ્યાત્ પ્રકૃતેઃ પ્રતીપં તન્મળલૈરેવ ફલં નિગદ્યમ્ ॥ ૨૬ ॥

સંધ્યાના વિકાર, પરિવેષ ખંડ, નદીઓનું ઉલટું ચાલવું, આકાશમાં તુરી આદિ વાગ્ગિત્રોનું વાગવું. ઈત્યાદિ સઘળા ઉત્પાત અને ખીજાં પણ સ્વભાવ-વિપરિત જે ચિન્હ દેખાય તે સઘળાનું એ મંડળને અનુસારે ફળ કહેવું. ॥ ૨૬ ॥

હન્ત્યૈન્દ્રો વાયવ્યં વાયુશ્ચાપ્યૈન્દ્રમેવમન્યોઽન્યમ્ ।

વારુણહૌતમ્બુજાવપિ વેલાનક્ષત્રજાઃ કમ્પાઃ ॥ ૨૭ ॥

ઇંદ્રમંડળમાં થયેલો ધરતીકંપ વાયુના વખતમાં થયેલા ભૂકંપના ફળનો નાશ કરેછે; તેજ રીતે વાયુએ કરેલો ભૂકંપ ઇંદ્રે કરેલા ભૂકંપના ફળને મટાડે છે. તેમજ વજ્રણકૃત ભૂકંપ અને અગ્નિકૃત ભૂકંપ પણ પરસ્પરના ફળનો નાશ કરેછે; અર્થાત્ એક ખીજાના વખતમાં થયેલો ભૂકંપ અને નક્ષત્રમાં થયેલો ભૂકંપ એક ખીજાના ફળનો નાશ કરેછે. એટલે ભૂકંપ વખતે જેનો વખત હોય તેનુંજ મંડળ હોય તો ધરતીકંપનું ફળ પુરણ રીતે થાય છે. અને વેળા તથા મંડળમાં ફેરફાર હોય એટલે એક દેવનો વખત હોય અને ખીજા દેવનું મંડળ હોય તો પરિપૂર્ણ ફળ થતું નથી. ॥ ૨૭ ॥

પ્રથિતનરેશ્વરમરણવ્યસનાન્યાગ્રેયવાયુમળલયોઃ ।

ક્ષુદ્રયમરકાટૃષ્ટિભિરુપતાપ્યન્તે જનાશ્ચાપિ ॥ ૨૮ ॥

વાયુના વખતમાં અગ્નિમંડળ અને અગ્નિના વખતમાં વાયુમંડળ હોય તે વખતે ભૂકંપ થાય તો પ્રસિદ્ધ રાજાનું મરણ થાય છે. અથવા તે વિપત્તિમાં પડે છે. તથા દુકાળ અને મરકીથી પ્રજાને પીડા થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

વારુણપૌરન્દરયોઃ સુભિક્ષશિવવૃષ્ટિહાર્દયો લોકે ।

ગાવોઽતિભૂરિપયસો નિવૃત્તવૈરાશ્ચ ભૂપાલાઃ ॥ ૨૯ ॥

ઈંદ્રની વેળામાં વરુણ મંડળ હોય અને ઐ મંડળમાં ભૂકંપ હોય તો લોહમાં મુકાળ અને મુખ-શાંતિ રહે છે, પ્રજા પ્રસન્ન રહે છે, ગાયો પુષ્કળ હૂધ આપે છે અને રાજાઓને પરસ્પર થતું વૈર દૂર થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

પક્ષૈશ્ચતુર્ભિરનિલસ્ત્રિભિરગ્નિર્દેવરાટ્ ચ સપ્તાહાત્ ।

સઘઃ ફલતિ ચ વરુણો યેષુ ન કાલોઽદ્યુતેષૂક્તઃ ॥ ૩૦ ॥

અંગસ્કુરણુઆદિ જે ઉત્પાતના ફળનો વખત કહ્યો નથી તે જે વાયુ-મંડળમાં હોય તો ખે માસમાં ફળ આપે છે. અગ્નિમંડળમાં હોય તો દોઢ માસમાં, ઈંદ્રમંડળમાં હોય તો સાત દિવસમાં અને વરુણમંડળમાં હોય તો ત્રણ દિવસ આપે છે. ॥ ૩૦ ॥

ચલયતિ પવનઃ શતદ્વયં શતમનલો દશયોજનાન્વિતમ્ ।

સલિલપતિરશીતિસંયુતં કુલિશધરોઽભ્યધિકં ચ પટ્ટિકમ્ ૩૧

વાયુમંડળમાં ભૂકંપ હોય તો તેની અસર બેશો યોજન સૂધી થાયછે, અગ્નિ-મંડળમાં હોય તો એકસો દશ યોજન, વરુણમંડળમાં હોય તો એકસો એસી યોજન અને ઈંદ્રમંડળમાં હોય તો એકસો શાઠ યોજન સૂધી ધરતીકંપની અસર થાયછે. ॥ ૩૧ ॥

ત્રિચતુર્થસપ્તમદિને માસે પક્ષે તથા ત્રિપક્ષે ચ ।

યદિ ભવતિ ભૂમિકમ્પઃ પ્રધાનનૃપનાશનો ભવતિ ॥ ૩૨ ॥

ધરતીકંપ થયા પછી ત્રીજે, ચોથે, સાતમે, પંદરમે, ત્રીશમે અને પી-રતાલીસમે દિવસે ફરી ધરતીકંપ થાય તો મુખ્ય રાજાનું મરણ થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां भूमिकम्प-

लक्षणं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૨ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ભૂકંપલક્ષણ નામનો બીજીશમે અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૩૨ ॥

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ઉલ્કાલક્ષણ.

દિવિ ભુક્તશુભફલાનાં પતતાં રૂપાણિ યાનિ તાન્યુલ્કાઃ ।

ધિષ્ણ્યોલ્કાશનિવિદ્યુત્તારા इति पञ्चधा भिन्नाः ॥ ૧ ॥

સ્વર્ગમાં શુભ કર્મનાં ફળ ભોગવી પૃથ્વીપર જન્મ લેવા માટે ખરતા તારાઓનાં જે રૂપ દેખાય છે તે ઉલ્કા કહેવાય છે. તે ધિષ્ણ્યા, ઉલ્કા, અશનિ, વિદ્યુત અને તારા એ રીતે પાંચ પ્રકારની છે. ॥ ૧ ॥

उल्का पक्षेण फलं तद्वद्धिष्ण्याशनिस्त्रिभिः पक्षैः ।

विद्युदहोभिः पङ्क्तिस्तद्वत्तારा विपाचयति ॥ ૨ ॥

તેનું ફળ એક પખવાડીઆમાં થાય છે. તેમજ ધિષ્ણ્યાનું ફળ પણ તેટલામાંજ થાય છે, અશનીનું ફળ ત્રણ પખવાડીઆમાં, વિદ્યુતનું ફળ છ દિવસમાં અને તારાનું ફળ પણ છ દિવસમાં થાય છે. ॥ ૨ ॥

तारा फलपादकरी फलार्धदात्री प्रकीर्तिता धिष्ण्या ।

तिस्रः सम्पूर्णफला विद्युदथोल्काशनिश्चेति ॥ ૩ ॥

તારા પા ભાગનું ફળ આપેછે, ધિષ્ણ્યા અરધા ભાગનું ફળ આપેછે, અને વિદ્યુત, ઉલ્કા તથા અશની એ ત્રણે પરિપૂર્ણ ફળ આપે છે. ॥ ૩ ॥

अशनिः स्वनेन महता नृगजाश्वमृगाश्मवेश्मतरुपशुषु ।

निपतति विदारयन्ती धरातलं चक्रसंस्थाना ॥ ૪ ॥

જે ઉલ્કા મોટા શબ્દ સાથે પૃથ્વીનું વિદારણ કરતી મનુષ્ય, હાથી, ઘોડા, મૃગ, પથ્થર, ધર, વૃક્ષ અને કોઈ પણ પદાર્થ પર પડેછે તે અશની કહેવાય છે તેનો આકાર ચક્રસરખો હોય છે. ॥ ૪ ॥

विद्युत्सत्त्वत्रासं जनयन्ती तटतटस्वना सहसा ।

कुटिलविशाला निपतति जीवेन्धनराशिषु ज्वलिता ॥ ૫ ॥

અને જીવોને ભય આપનાર, તડતડ અવાજ કરતી, વાંકી મોટી અને બળતી, જીવોના સમૂહ તથા કાષ્ટના સમૂહ પર પડેછે તે વિદ્યુત કહેવાય છે. ॥ ૫ ॥

ધિષ્ણ્યા કૃશાલ્પપુચ્છા ધનૃષિ દશ દૃશ્યતેઽન્તરાભ્યધિકમ્ ।

જ્વલિતાઙ્ગારનિકાશા દ્વૌ હસ્તૌ સા પ્રમાણેન ॥ ૬ ॥

જે ઉલ્કા પાતળી તથા સૂક્ષ્મ પુંછવાળી બળતા અંગારા સરખી પ્રદિપ્ત, એ હાથ લાંબી હોય છે તે ધિષ્ણ્યા કહેવાય છે, તે ચાલીશ હાથના અંતર પરથી દેખાય છે. ॥ ૬ ॥

તારા હસ્તં દીર્ઘા શુક્લા તામ્રાજતન્તુરૂપા વા ।

તિર્યગધશ્ચોર્ધ્વં વા યાતિ વિયત્યુહ્યમાનેવ ॥ ૭ ॥

એક હાથ લાંબી સફેદ તથા તામ્રવર્ણી, કમળના તંતુસરખી પાતળી, વાંકી અને નીચે જનારી આકાશમાં લટકી હોય તેમ દેખાતી વીજળી ઉલ્કા કહેવાય છે. ॥ ૭ ॥

ઉલ્કા શિરસિ વિશાલા નિપતન્તી વર્ધતે પ્રતનુપુચ્છા ।

દીર્ઘા ભવતિ ચ પુરુષં ભેદા વહવો ભવન્ત્યસ્યાઃ ॥ ૮ ॥

અને જે માથાના ભાગપર મોટી હોય, વધતી જાય અને પુંછડીનો ભાગ પાતળો હોય, એક પુરુષ પ્રમાણની અર્થાત્ સાડાત્રણ હાથ લાંબી હોય તેને પણ ઉલ્કા કહે છે. તે ઉલ્કાના ધણા ભેદ છે. ॥ ૮ ॥

પ્રેતપ્રહરણશ્ચરકરભનક્રકપિદંટ્રિલાઙ્ગલમૃગાભાઃ ।

ગોધાહિધૂમરૂપાઃ પાપા યા ચોભયશિરસ્કા ॥ ૯ ॥

જે ઉલ્કા પ્રેત, ખડ્ગ, ખર, ઊંટ, મગર, વાનર અને દાઢવાળા જીવ સૂવર વિગેરેના સરખી, હળ, મૃગ, ઘો, સર્પ અને ધુમાડા સરખી દેખાય છે, તે અશુભ કહેવાય છે, અને જેની બંને બાજુ મસ્તક હોય તે પણ અશુભ છે. ॥૯॥

ધ્વજઘ્નપકરિગિરિકમલેન્દુતુરગસન્તપ્તરજતહંસાભાઃ ।

શ્રીવત્સવજ્રશઙ્ખસ્તિકરૂપાઃ શિવસુભિક્ષાઃ ॥ ૧૦ ॥

ધ્વજ, મત્સ્ય, હાથી, પર્વત, કમળ, ચંદ્ર, ઘોડો અને ગાજેલી ચાંદી તથા હંસ સરખી સ્વેત શ્રીવત્સ નામનું ચિન્હ તથા વજ્ર શંખ અને સ્વસ્તિકાના આકારની ઉલ્કા સુખ અને સુકાળકર્તા છે. ॥ ૧૦ ॥

અમ્બરમધ્યાદ્વહ્વયો નિપતન્ત્યો રાજરાટ્ટનાશાય ।

વમ્ભ્રમતી ગગનોપરિ વિભ્રમમાખ્યાતિ લોકસ્ય ॥ ૧૧ ॥

આકાશમાંથી ધણી ઉલ્કા ખરે તો રાજા અને દેશનો નાશ થાય છે, તેમજ આકાશમાં પણ ઉલ્કા બહુ ભ્રમણ કરે તો લોકો વ્યાકુળ થાય છે. ॥૧૧॥

સંસ્પૃશતી ચન્દ્રાકૌં તદ્વિસ્રતા વા સમૂપકમ્પા ચ ।

પરચક્રાગમનૃપવધદુર્ભિક્ષાવૃષ્ટિભયજનની ॥ ૧૨ ॥

જે ઉલ્કા ચંદ્ર, સૂર્યને સ્પર્શ કરતી હોય તથા સૂર્ય, ચંદ્રથી નીકળીને પડે અને તે વખતે ભૂકંપ હોય તો શત્રુની સેના આવે છે; રાજાને ભય ઉપજાવે છે તથા દુકાળનો ભય ઉત્પન્ન કરે છે. ॥ ૧૨ ॥

પૌરેતરઘ્નમુલ્કાપસવ્યકરણં દિવાકરહિમાંશ્વોઃ ।

ઉલ્કા શુભદા પુરતો દિવાકરવિનિઃસ્રતા યા તુ ॥ ૧૩ ॥

સૂર્યની જમણી બાજુએ થઈને ઉલ્કા પડે તો નગરમાં રહેનાર રાજાનો નાશ થાય છે અને ચંદ્રની જમણી બાજુએ થઈ ઉલ્કા પડે તો ચઢાઈ કરનાર રાજાનો નાશ થાય છે. સૂર્યથી નીકળેલી ઉલ્કા ચઢાઈ કરનાર રાજાની સન્મુખ પડે તો સાફ ઈળ આવે છે. ॥ ૧૩ ॥

શુક્લા રક્તા પીતા કૃષ્ણા ચોલ્કા દ્વિજાદિવર્ણઘ્ની ।

ક્રમશઃશ્વૈતાન્ હન્યુર્મૂર્ધોરઃપાર્શ્વપુચ્છસ્થાઃ ॥ ૧૪ ॥

સફેદ, રાતો, પીળો અને કાળો ઉલ્કાનો વર્ણ હોય તો ક્રમથી બ્રાહ્મણ આદિ ચારે વર્ણનો નાશ થાય છે. જે ઉલ્કાનું મસ્તક પૃથ્વીપર લાગેલું હોય તે બ્રાહ્મણનો નાશ કરે છે; અને જેનો હૃદયનો ભાગ પૃથ્વીપર લાગેલો હોય તે ક્ષત્રીઓનો નાશ કરે છે; જેમનાં બે પડખાં પૃથ્વીપર લાગેલાં હોય તે વૈશ્યનો અને જેનો પુચ્છનો ભાગ પૃથ્વીપર લાગેલો હોય તે શૂદ્રનો નાશ કરે છે. ॥ ૧૪ ॥

ઉત્તરદિગાદિપતિતા વિપ્રાદીનામનિષ્ટદા રૂક્ષા ।

ઋગ્ધ્વી સ્તિગ્ધાઘ્નઢા નીચોપગતા ચ તદ્વૃદ્ધ્યૈ ॥ ૧૫ ॥

ઉત્તર, પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં રૂક્ષ ઉલ્કા પડે તો ક્રમે કરી, બ્રાહ્મણઆદિ ચારે વર્ણને અશુભ ઈળ આવે છે. અને તે સિંધી નિર્મળ અખંડિત (તુટ્યા વિનાની) આકાશના નીચેના ભાગમાં જાય તો દિશાને અનુસારે વિપ્રઆદિ વર્ણની વૃદ્ધિ કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

શ્યામા વારુણનીલાસૃગ્દહનાસિતમસ્મનિભા રૂક્ષા ।

સન્ધ્યાદિનજા વક્રા દલિતા ચ પરાગમભયાય ॥ ૧૬ ॥

જે ઉલ્કા કપિશ વર્ણી, શ્યામ વર્ણી અને રૂધીર સરખા વર્ણવાળી અગ્નિ સરખી, કાળા વર્ણની વા વિભૂતી સરખી અને રૂક્ષ હોય, સંધ્યામાં

અથવા દિવસમાં પડેલી હોય; વાંકી અને તુટેલી હોય તો શત્રુઓનો ભય ઉત્પન્ન કરે છે. ॥ ૧૬ ॥

નક્ષત્રગ્રહઘાતે તદ્વક્ત્રીનાં ક્ષયાય નિર્દિષ્ટા ।

ઉદયે ઘ્રતી રવીન્દૂ પૌરેતરમૃત્યવેડસ્તે વા ॥ ૧૭ ॥

જો નક્ષત્ર અથવા ગ્રહને ઉલ્કા તાડન કરે તો તે ગ્રહ વા નક્ષત્રની ભક્તિ આગળ કહી તેનો નાશ કરે છે. ઉદય અથવા અસ્ત વખતે ઉલ્કા સૂર્યને તાડન કરે તો પૌર રાજનું મરણ થાય અને ઉદય અસ્ત પામતા ચંદ્રને તાડન કરે તો પાપી રાજનું મરણ થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

ભાગ્યાદિત્યધનિષ્ઠામૂલેષૂલ્કાહતેષુ યુવતીનામ્ ।

વિપ્રક્ષત્રિયપીઢા પુષ્યાનિલવિષ્ણુદેવેષુ ॥ ૧૮ ॥

પૂર્વાશ્લેષુની, પુનર્વસુ, ધનિષ્ઠા અને મૂળ નક્ષત્રના યોગ તારાને ઉલ્કા તાડન કરે તો તરૂં સ્ત્રીઓને પીડા થાય છે. પુષ્ય સ્વાતિ અને શ્રવણને ઉલ્કા તાડન કરે તો બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીઓને પીડા થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

ધ્રુવસૌમ્યેષુ નૃપાણામુગ્રેષુ સદારુણેષુ ચૌરાણામ્ ।

ક્ષિપ્રેષુ કલાવિદુષાં પીઢા સાધારણે ચ હતે ॥ ૧૯ ॥

રોહિણી ત્રણ ઉત્તરા, મૃગશિર, ચિત્રા, અનુરાધા અને રેવતીને ઉલ્કા તાડન કરે તો રાજાઓને પીડા થાય છે. ત્રણે પૂર્વા, ભરણી, મધ્યા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા, અને મૂળને ઉલ્કા તાડન કરે તો ચોરને પીડા થાય છે. અશ્વિની, પુષ્ય, હસ્તા, અભિજિત, કૃતિકા અને વિશાખાને ઉલ્કા તાડન કરે તો ગાયન અને નૃત્ય કળાજાણનારા પીડા પામે છે. ॥ ૧૯ ॥

કુર્વન્ત્યેતાઃ પતિતા દેવપ્રતિમાસુ રાજરાષ્ટ્રભયમ્ ।

શક્રોપરિ નૃપતીનાં ગૃહેષુ તત્સ્વામિનાં પીઢામ્ ॥ ૨૦ ॥

કોઈ દેવની મૂર્તિપર ઉલ્કા પડે તો રાજા અને દેશને ભય થાય છે. ઈંદ્રની મૂર્તિપર પડે તો રાજાને ભય થાય છે. ને ધર ઉપર પડે તો ધરના સ્વામિને પીડા કરે છે. ॥ ૨૦ ॥

આશાગ્રહોપઘાતે તદ્દેશ્યાનાં સ્વલે કૃપિરતાનામ્ ।

ચૈત્યતરૌ સમ્પતિતા સત્કૃતપીઢાં કરોત્યુલ્કા ॥ ૨૧ ॥

જો ગ્રહને ઉલ્કા તાડન કરે તે ગ્રહની દિશામાં રહેનારા લોકો પીડાય

છે. ખળાંમાં ઉલ્કા પડે તો ખેડુતને પીડા કરે છે અને મુખ્ય વૃક્ષપર ઉલ્કા પડે તો પ્રતિષ્ઠિત માણસો પીડાય છે. ॥ ૨૧ ॥

દ્વારિ પુરસ્ય પુરક્ષમથેન્દ્રકીલે જનક્ષયોઽભિહિતઃ ।

બ્રહ્માયતને વિપ્રાન્ વિનિહન્યાદ્ગોમિનો ગોષ્ઠે ॥ ૨૨ ॥

દરવાજાપર પડે તો તે નગરનો નાશ થાય છે, ખારણાની અર્ગલાપર પડે તો પ્રજાનો ક્ષય થાય છે. અને ગાયોના સ્થાનમાં પડે તો ગાયોના માલેક પીડા પામે છે. ॥ ૨૨ ॥

ક્ષ્વેઙ્ગાસ્ફોટિતવાદિતગીતોત્કુષ્ટસ્વના ભવન્તિ યદા ।

ઉલ્કાનિપાતસમયે ભયાય રાષ્ટ્રસ્ય સનૃપસ્ય ॥ ૨૩ ॥

તે ઉલ્કા પડતી વખતે યુદ્ધમાં વીર પુરૂષો જે સિંહનાદ કરે છે, અને જુનપર હાથની તાળી નાખીને જે શબ્દ કરે છે તેવો અવાજ ને વાહાત્રો અને ગાયનો વિગેરે જેવા મોટા શબ્દ થાય તો રાજા અને દેશને ભય ઉપજાવે છે. ॥ ૨૩ ॥

યસ્યાશ્ચિરં તિષ્ઠતિ સ્વેડનુષઙ્ગો દળ્ઘાકૃતિઃ સા નૃપતેર્ભયાય ।

યા ચોહ્યતે તન્નુઘૃતેવ સ્વસ્થા યાવા મહેન્દ્રધ્વજતુલ્યરૂપા ॥ ૨૪ ॥

જે ઉલ્કા ધણીવાર સૂધી આકાશમાં સ્થિર રહે અને દંડ આકારે દેખાય તે રાજાને ભય ઉપજાવે છે. અને જે ઉલ્કા આકાશમાં દોરીથી બાંધેલી હોય તેમ લટકતી દેખાય અથવા ઇંદ્રધ્વજના સરખી હોય તે પણ રાજાને ભયકર્તા છે. ॥ ૨૪ ॥

શ્રેષ્ઠિનઃ પ્રતીપગા તિર્યગા નૃપાઙ્ગનાઃ ।

હન્યધોમુર્ખી નૃપાન્ બ્રાહ્મણાનથોર્ધ્વગા ॥ ૨૫ ॥

જે ઉલ્કા બ્યાંથી નીકળી ત્યાંજ ઉલટી ચાલી જાય તે સેડીયાઓનો નાશ કરે છે. તે આડી જાય તો રાજાની રાણીનો નાશ કરે છે, જે ઉલ્કાનું મુખ નીચે હોય તે રાજાનો અને જેનું મુખ ઉપર હોય તે બ્રાહ્મણનો નાશ કરે છે. ॥ ૨૫ ॥

વર્હિપુચ્છરૂપિણી લોકસહ્ચયાવહા ।

સર્પવત્ પ્રસર્પિણી યોષિતામનિષ્ઠદા ॥ ૨૬ ॥

જે ઉલ્કાનો આકાર મોરના પીંછ સરખો હોય તે લોકોનો નાશ કરે છે, જે ઉલ્કા સર્પસરખી ચાલે તે સ્ત્રીઓને પીડા કરતા છે. ॥ ૨૬ ॥

હન્તિ મण्डલા પુરં છત્રવત્ પુરોહિતમ્ ।

વંશગુલ્મવત્ સ્થિતા રાષ્ટ્રદોષકારિણી ॥ ૨૭ ॥

જે ઉલ્કા મંડળ સરખા આકારની ગોળ હોય તે નગરનો નાશ કરે છે. છત્ર સરખા આકારની હોય તે પૂરોહિતનો નાશ કરે છે. વાંસનાં થુખડાં અથવા ગાંઠ સરખી હોય તે દેશમાં હાનીકર્તા છે. ॥ ૨૭ ॥

વ્યાલસૂકરોપમા વિસ્ફુલિન્નમાલિની ।

સ્વળ્ડશોઽથવા ગતા સસ્વના ચ પાપદા ॥ ૨૮ ॥

સર્પ અથવા સુવર સરખા આકારની તથા અંદરથી તણખા ઉડતા હોય અને તૂટેલી દેખાતી તથા અવાજ કરતી ઉલ્કા અનિષ્ટ ફળકર્તા છે. ॥ ૨૮ ॥

સુરપતિચાપપ્રતિમા રાજ્યં નભસિ વિલીના જલદાન્ હન્તિ ।

પવનવિલોમા કુટિલં યાતા ન ભવતિ શસ્તા વિનિવૃત્તા વા ॥ ૨૯ ॥

ઈંદ્રધનુષ સરખી ઉલ્કા હોય તો રાજ્યનો નાશ કરે છે; જે ઉલ્કા ઉત્પન્ન થઈનેજ આકાશમાં સમાઈ જાય તે વૃદ્ધિનો નાશ કરે છે; જે ઉલ્કા પવન સામી વાંછી ચાલે અથવા થોડે દૂર ચમકી પાછી ફરી જાય તે અશુભ છે. ॥ ૨૯ ॥

અભિભવતિ યતઃ પુરં વલં વા

ભવતિ ભયં તત એવ પાર્થિવસ્ય ।

નિપતતિ ચ યયા દિશા પ્રદીપ્તા

જયતિ રિપૂનચિરાત્તયા પ્રયાતઃ ॥ ૩૦ ॥

જે દિશાએ નગર અથવા સેના ઉપર ઉલ્કા પડે તે દિશાથી રાજાને ભય થાય છે અને જે દિશામાં દેદિપ્યમાન ઉલ્કા પડે તે દિશામાં રાજા ચડાઈ કરીને જાય તો તત્કાળ શત્રુઓને જીતે છે. ॥ ૩૦ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुल्कालक्षणं ।

नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ઉલ્કાલક્ષણ નામનો ત્રેત્રીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩૩ ॥

પ્રકરણ ૩૪ મું.

પરિવેષ લક્ષણ.

સન્મૂર્છિતા રવીન્દ્રોઃ કિરણા પવનેન મण्डलीभूताः ।

नानावर्णाकृतयस्तन्वभ्रे व्योम्नि परिवेषाः ॥ ૧ ॥

તે રક્તનીલપાણ્ડુરકાપોતામ્રાભશવલહરિશુક્લાઃ ।

इन्द्रयमवरुणनिर्ऋतिश्वसनेशपितामहाग्निः ॥ ૨ ॥

પવનથી મંડળ આકાર થયેલાં સૂર્ય, ચંદ્રનાં, કિરણો થોડાં વાદળાંવાળાં આકાશમાં પ્રતિબિંબિત થઈ, અનેક રંગ અને આકારનાં દેખાય છે. તેને પરિવેશ કહે છે. ઇંદ્ર વગેરે દેવતા લાલ આદિ રંગના પરિવેશ કરે છે. યમનું મંડળ શ્યામ વર્ણનું હોય છે. થોડું સફેદ વર્ણનું કુંડાળું વરુણનું કબૂતર વર્ણનું રતિનું, વાદળા સરખા વર્ણવાળું વાયુનું. કાળું અને ઘોળું શિવનું, નીલ વર્ણનું બ્રહ્માનું અને શુકલ વર્ણનું કુંડાળું સૂર્ય તથા ચંદ્રને હોય તો અગ્નિનું કરેલું જાણવું ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

धनदः करोति मेचकमन्योऽन्यगुणाश्रयेण चाप्यन्ये ।

प्रविलीयते मुहुर्मुहुरल्पफलः सोऽपि वायुकृतः ॥ ૩ ॥

કુબેરે કરેલું કુંડાળું શ્યામ વર્ણનું હોય છે, તેજ રીતે ઇંદ્ર વિગેરેએ દેવતા પણ રક્ત આદિ જેમના જે જે રંગ કહ્યા છે તે તે રંગનાં તેઓ પરિવેશ કરે છે તથા તે એક બીજાના રંગથી ભિન્નિત કુંડાળાં કરે છે. તેથી એકના રંગમાં બીજાનો રંગ મળે છે તેથીજ પરિવેશમાં રંગ દેખાય છે. જે કુંડાળું વારંવાર થઇને મટી જાય તે વાયુનું કરેલું છે એવે તે અલ્પ ફળદાયક છે. ॥ ૩ ॥

चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभः स्वकालसम्भूतः ।

अविकलवृत्तः स्निग्धः परिवेषः शिवसुभिक्षकरः ॥ ૪ ॥

શિશિર આદિ છ ઋતુઓમાં ક્રમથી નિલકંઠ, મોર, રૂપું, તેલ, દૂધ અને જળ સરખાં રંગનાં કુંડાળાં હોય ને તે ગોળ, અખંડીત અને નિર્ભળ હોય તો પ્રજામાં સુખ અને સુકાળ કરે છે. ॥ ૪ ॥

सकलगगनानुचारी नैकाभः क्षतजसन्निभो रूक्षः ।

असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितः पापः ॥ ૫ ॥

વૃ. સં. ૨૭

જે પરિવેશ સઘળા આકાશમાં પાછળ ચાલનાર એટલે ઉદયથી અસ્ત-
પર્યંત સૂર્ય ચંદ્રની સાથે રહે, અને તે અનેક વર્ણનું વા રૂધીર સરખા વર્ણનું
રક્ત, ખંડિત, ગાડી, ધનુષ સરખું હોય અથવા શિંગોડા સરખું ત્રિશાણ આ-
કાર હોય તે અશુભ છે. ॥ ૫ ॥

શિશિગલસમેઽતિવર્ષે વહુવર્ણે નૃપવધો ભયં ધૂમ્રે ।

હરિચાપનિમે યુદ્ધાન્યશોકકુસુમપ્રમે ચાપિ ॥ ૬ ॥

મોરના કંઠ શરખા રંગવાળું પરિવેશ હોય તો ધણી વૃષ્ટિ થાયછે, ધણી
રંગવાળું પરિવેશ હોય તો રાજનું મરણ થાયછે, ધુમ્રવર્ણ હોય તો ભય થા-
યછે. ઇંદ્રધનુષ જેવા અથવા અશોકના ટુલ સરખા વર્ણવાળું કુંડાળું હોય તો
યુદ્ધ થાયછે. ॥ ૬ ॥

વર્ણેનૈકેન યદા વહુલઃ સ્તિગ્ધઃ ભુરાભ્રકાકીર્ણઃ ।

સ્વર્તૌ સઘોવર્ષે કરોતિ પીતશ્ચ દીપ્તાર્કઃ ॥ ૭ ॥

એક રંગનું કુંડાળું ઘાટું નિર્ભળ પોતાની ઋતુના રંગનું હોય અને અસ્ત
સરખાં વાદળાંઓથી વિંટાએલું હોય તો તાત્કાળ વૃષ્ટિ કરેછે. તેમજ, પીળા
વર્ણનું અને અતિ દેદિધ્યમાન સૂર્ય જેની વચ્ચે હોય એવું મંડળ પણ સઘ
વૃષ્ટિ કરેછે. ॥ ૭ ॥

દીપ્તવિહંગ્મૃગરુતઃ કલુષઃ સન્ધ્યાત્રયોત્થિતોઽતિમહાન્ ।

ભયકૃત્તડિદુલ્કાઘૈર્હતો નૃપં હન્તિ શસ્ત્રેણ ॥ ૮ ॥

સૂર્યને કુંડાળું હોય તે વખતે મૃગ અને પક્ષીઓ સૂર્ય સામું મુખ કરી શબ્દ
કરે અને તે પરિવેશ મલિન હોય તથા પ્રભાત, મધ્યાન અને સાયંકાળે ધણું
મોટું હોય તો તે ભયકર્તા છે. અને જે કુંડાળું વિનળી ઉલ્કા આદિથી તા-
ણિત થાય તો શસ્ત્રથી રાજા મરણ પામેછે. ॥ ૮ ॥

પ્રતિદિનમર્કહિમાંશ્વોરહર્નિશં રક્તયોર્નેરેન્દ્રવધઃ ।

પરિવિષ્ટયોરમીક્ષણં લગ્નાસ્તનમઃસ્થયોસ્તદ્વત્ ॥ ૯ ॥

અહોનિશ સૂર્ય અને ચંદ્રમા રક્તવર્ણુ રહે એટલે દિવસે સૂર્ય અને રાત્રિયે
ચંદ્રમાં રક્તવર્ણુ હોય તો રાજનું મરણ થાય તેમજ ઉદય અથવા અસ્ત વખતે
સૂર્ય, ચંદ્રને વારંવાર કુંડાળાં થાય તો પણ રાજનું મરણ થાયછે. ॥ ૯ ॥

સેનાપતેર્ભયકરો દ્વિમણ્ડલો નાતિશસ્ત્રકોપકરઃ ।

ત્રિપ્રમૃતિ શસ્ત્રકોપં યુવરાજભયં નગરરોધમ્ ॥ ૧૦ ॥

જે પારવેશનાં બે મંડળ હોય તે સેનાના સ્વામિને પીડા કરેછે, તથા ઘણું યુદ્ધ થતું નથી, ત્રણ મંડળવાળું પરિવેશ હોય તો યુદ્ધ થાય. ચાર મંડળવાળું હોય તો રાજાના યુવરાજને ભય થાય અને પાંચ મંડળનું કુંડાળું હોય તો રાજાનું નગર શત્રુ ઘેરી લેછે. ॥ ૧૦ ॥

વૃષ્ટિરૂપહેણ માસેન વિગ્રહો વા ગ્રહેન્દુભનિરોધે ।

હોરાજનમાધિપયોર્જન્મર્ક્ષે વાશુભો રાજ્ઞઃ ॥ ૧૧ ॥

ચંદ્રમાના કુંડાળાની અંદર મંગલ આદિ કોઈ ગ્રહ અને નક્ષત્ર હોય તો ત્રણ દિવસમાં વૃષ્ટિ અથવા એક માસમાં યુદ્ધ થાયછે. જે રાજાના જન્મલક્ષ્મીનો સ્વામિ, જન્મ રાશિનો સ્વામિ અને જન્મનક્ષત્ર કુંડાની વચ્ચે આવે તે રાજાને અશુભ ફળ કરેછે. ॥ ૧૧ ॥

પરિવેષમણ્ડલગતો રવિતનયઃ શુદ્રધાન્યનાશકરઃ ।

જનયતિ ચ વાતવૃષ્ટિં સ્થાવરકૃષિકૃન્નિહન્તા ચ ॥ ૧૨ ॥

સૂર્ય ચંદ્રના પરિવેશમાં શનિ કાંગ આદિ તુચ્છ ધાન્યનો નાશ કરેછે. અને પવનયુક્ત વૃષ્ટિ કરેછે. તથા વૃક્ષ આદિ સ્થાવર પદાર્થો અને કૃષિ કરનારાઓ નાશ પામેછે. ॥ ૧૨ ॥

ભૌમે કુમારવલપતિસૈન્યાનાં વિદ્રવોઽગ્નિશસ્ત્રભયમ્ ।

જીવે પરિવેષગતે પુરોહિતામાત્યનૃપપીડા ॥ ૧૩ ॥

કુંડાળાની વચ્ચે મંગળ હોય તો રાજકુમાર, સેનાપતિ, અને સેના વાકુલ થાયછે. અગ્નિ અને યુદ્ધનો ભય થાય, ગુરૂ વયમાં હોય તો, પુરોહિત, રાજમંત્રી અને રાજાને પીડા થાય. ॥ ૧૩ ॥

મત્રિસ્થાવરલેખકપરિવૃદ્ધિશ્ચન્દ્રજે સુવૃષ્ટિશ્ચ ।

શુક્રે યાયિક્ષત્રિયરાજ્ઞાં પીડા પ્રિયાં ચાન્નમ્ ॥ ૧૪ ॥

બુધ્ધ કુંડાળાવચ્ચે હોય તો રાજમંત્રી, વૃક્ષો, અને લખનાર વૃદ્ધિ પામેછે. તથા વૃષ્ટિ થાયછે, શુક્ર કુંડાળામાં હોય તો ચંદ્ર કરનાર રાજાઓ, ક્ષત્રીજાતી અને રાજાની રાણી પીડા પામેછે. ॥ ૧૪ ॥

શુદનલમૃત્યુનરાધિપશસ્ત્રેભ્યો જાયતે ભયં કેતૌ ।

પરિવિષ્ટે ગર્ભભયં રાહૌ વ્યાધિર્નૃપભયં ચ ॥ ૧૫ ॥

કુંડાળામાં ધૂમકેતુ હોય તો દુકાળ, અગ્નિ, મરણી અને બીજા રાજાઓ

તથા યુદ્ધથી પ્રભવે ભય થાયછે. સૂર્ય ચંદ્રના ગ્રહણ વખતે કુંડાળું હોય તો ગર્ભને ભય થાય, રોગ ફેલાય અને રાજાઓને પણ ભય થાય. ॥ ૧૫ ॥

યુદ્ધાનિ વિજાનીયાત્ પરિવેષાભ્યન્તરે દ્વયોર્ગ્રહયોઃ ।

દિવસકૃતઃ શશિનો વા ક્ષુદ્રદૃષ્ટિભયં ત્રિષુ પ્રોક્તમ્ ॥ ૧૬ ॥

મંગળ આદિ ગ્રહોમાંથી કોઈ એ ગ્રહ સૂર્ય અથવા ચંદ્રના કુંડાળામાં હોય તો યુદ્ધ થાયછે, ત્રણ ગ્રહ હોય તો દૃષ્ટિ ન થવાથી દુકાળ પડે. ॥ ૧૬ ॥

યાતિ ચતુર્ષુ નરેન્દ્રઃ સામાન્યપુરોહિતો વશં મૃત્યોઃ ।

પ્રલયમિવ વિદ્ધિ જગતઃ પશ્ચાદિષુ મળ્ડલસ્થેષુ ॥ ૧૭ ॥

ચાર ગ્રહ હોય તો મંત્રી અને પુરોહિતસહિત રાજા મરણ પામે, પાંચ કે ૬ ગ્રહ કુંડાળામાં હોય તો જગતનો પ્રલય થાય. ॥ ૧૭ ॥

તારાગ્રહસ્ય કુર્યાત્ પૃથગેવ સમુત્થિતો નરેન્દ્રવધમ્ ।

નક્ષત્રાણામથવા યદિ કેતોર્નોદયો ભવતિ ॥ ૧૮ ॥

મંગળ વિગેરે ગ્રહ અને અશ્વિની આદિ નક્ષત્રોમાંથી કોઈ એકને કુંડાળું જુદું થાય અર્થાત સૂર્ય, ચંદ્રની સાથે નહીં રહેલા ગ્રહ વા નક્ષત્રને જુદું કુંડાળું થાયતો રાજાનું મૃત્યુ થાય. પણ તે ગ્રહ નક્ષત્રનું કુંડાળું થયા પછી કેતુનો ઉદય થાય નહીં તો ફળ પરિપૂર્ણ થાયછે અને કેતુ ઉદય પામે તો કુંડાળાનું ફળ ન થતાં કેતુનું જ ફળ થાયછે. ॥ ૧૮ ॥

વિપ્રક્ષત્રિયવિદ્ઘ્નદ્રહા ભવેત્ પ્રતિપદાદિષુ ક્રમશઃ ।

શ્રેણીપુરકોશાનાં પશ્ચમ્યાદિષ્વશુભકારી ॥ ૧૯ ॥

એકમ આદિ ચાર તિથીમાં કુંડાળું થાય તો આશ્લણ આદિ ચાર વર્ણને ક્રમથી પીડા થાય. પાંચમે પરિવેશ થાય તો શ્રેણીને હાનીકર્તા છે. (એક જાતનાં મનુષ્યનો સમુદ્ધ શ્રેણી કહેવાયછે.) છઠ્ઠે કુંડાળું થાય તો નગરને અનિષ્ટકર્તા છે. સાતમે થાય તો, રાજાના ભંડારને હાનીકર્તા છે. ॥ ૧૯ ॥

યુવરાજસ્યાષ્ટમ્યાં પરતસ્ત્રિષુ પાર્થિવસ્ય દોષકરઃ ।

પુરરોધો દ્વાદશ્યાં સૈન્યક્ષોભસ્ત્રયોદશ્યામ્ ॥ ૨૦ ॥

આઠમે હોય તો યુવરાજને અને નોમ આદિ ત્રણ તિથિઓમાં કુંડાળું થાય તો રાજાને અનિષ્ટકર્તા છે. આરસે થાય તો નગર શત્રુથી ઘેરાય, તેરસને દીવસ થાય તો સેનામાં ક્રુટક્રાંત થાય. ॥ ૨૦ ॥

નરપતિપત્નીપીઠાં પરિવેષોઽભ્યુત્થિતશ્ચતુર્દશ્યામ્ ।

કુર્યાત્ તુ પશ્વદશ્યાં પીઠાં મનુજાધિપસ્યૈવ ॥ ૨૧ ॥

ચૌદસને દીવસે થાય તો રાજની રાણીને પીઠા થાય અને અમાસ તથા પુનમે થાય તો પણ રાજને પીઠાકર્તા છે. ॥ ૨૧ ॥

નાગરકાણામભ્યન્તરસ્થિતા યાયિનાં ચ વાહસ્થા ।

પરિવેષમધ્યરેખા વિજ્ઞેયાક્રન્દસારાણામ્ ॥ ૨૨ ॥

કુંડળામાં ત્રણ લીટી હોયછે, તેમાં અંદરની રેખાથી નગરમાં રહેલા રાજનો શુભાશુભ ફળનો વિચાર કરવો. બહારની રેખાથી ચક્ર કરનારા રાજનો ફળ વિચાર કરવો અને મધ્યરેખાથી આક્રંદસારને શુભાશુભ ફળ કહેવું. (નિતિશાસ્ત્રમાં બાર પ્રકારના રાજ કહ્યા છે. તેમાંનો એક આક્રંદસાર પણ છે.) ॥૨૨

રક્તઃ શ્યામો રુક્ષશ્ચ ભવતિ યેષાં પરાજયસ્તેષામ્ ।

સ્તિગ્ધઃ શ્વેતો દ્યુતિમાન્ યેષાં ભાગો જયસ્તેષામ્ ॥ ૨૩ ॥

જેની રેખા રક્તવર્ણ, શ્યામવર્ણ અને રુક્ષ હોય તેનો પરાજય થાયછે. અર્થાત્ તે હારેછે. અને જેની રેખા નિર્મળ, શ્વેત, અને કાંતિયુક્ત હોય તેનો જય થાયછે. ॥૨૩॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां परि-

वेषलक्षणं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો પરિવેશ લક્ષણ નામનો ચોત્રીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ॥ ૩૪ ॥

પ્રકરણ ૩૫ મું.

ઇંદ્રધનુષ્ય લક્ષણ.

सूर्यस्य विविधवर्णाः पवनेन विघट्टिताः कराः साभ्रे ।

वियति धनुसंस्थाना ये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ ૧ ॥

વાદળાંસહિત આકાશમાં પવનથી રોકાએલા સૂર્યનાં કિરણો ધનુષાકાર અનેક રંગનાં દેખાયછે તેને ઇંદ્રધનુષ કહેછે. ॥ ૧ ॥

કેચિદનન્તકુલોરગનિઃશ્વાસોઝૂતમાહુરાચાર્યાઃ ।

તદ્યાયિનાં નૃપાણામભિમુખમજયાવહં ભવતિ ॥ ૨ ॥

કશ્યપ આદિ કેટલાએક અચાર્યો કહેછે કે અનંતનાગના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પોના શ્વાસથી ઇંદ્રધનુષ થાયછે. ચડાઇ કરનારા રાજાઓની સન્મુખ તે ઇંદ્રધનુષ થાય તો તેનો પ્રાન્ન થાયછે. ॥ ૨ ॥

અચ્છિન્નમવનિગાઢં દ્યુતિમત્સ્તિગ્ધં ઘનં વિવિધવર્ણમ્ ।

દ્વિરુદિતમનુલોમં ચ પ્રશસ્તમમ્ભઃ પ્રયચ્છતિ ચ ॥ ૩ ॥

તે ઇંદ્રધનુષ અખંડિત, પૃથ્વીમાં લાગેલું, કાંતિયુક્ત, ધાતું અનેક રંગવાળું અને બે ભાગમાં રહેલું હોય અર્થાત્ બે ધનુષ સરખું દેખાતું હોય અને તે ચડાઇ કરનારા રાજાના પાછળના ભાગમાં હોય તો શુભ ફળકર્તા છે. અને વૃષ્ટિ પણ સારી થાયછે. ॥ ૩ ॥

વિદિગુઝૂતં દિક્સ્વામિનાશનં વ્યમ્રજં મરકકારિ ।

પાટલપીતકનીલૈઃ શસ્ત્રાગ્નિક્ષુત્કૃતા દોષાઃ ॥ ૪ ॥

અગ્નિકોણ આદિ ખુણાઓમાં ઇંદ્રધનુષ ઉત્પન્ન થાય તો તે દિશાના સ્વામિનું મૃત્યુ થાયછે. (દિશાઓના સ્વામિ આગળ શકુનાધ્યાયમાં કહેવાશે.) વાદળાંવગરના આકાશમાં ઇંદ્રધનુષ થાય તો મહામારી (મરકી) આવે, સપેત અને રાતા રંગનું ઇંદ્રધનુષ હોય તો યુદ્ધનો ભય થાય, પીળા રંગનું હોય તો અગ્નિનો ભય થાય અને નિળ રંગનું ઇંદ્રધનુષ હોય તો દુકાળ પડે. ॥૪॥

જલમધ્યેડનાવૃષ્ટિર્ધ્રુવિ શસ્યવધસ્તરૌ સ્થિતે વ્યાધિઃ ।

વલ્મીકે શસ્ત્રમયં નિશિ સચિવવધાય ધનુરૈન્દ્રમ્ ॥ ૫ ॥

જળની વચ્ચેમાં ઇંદ્રધનુષ દેખાય અર્થાત્ ઇંદ્રધનુષનો અગ્રભાગ જળની ઉપર હોય તો વર્ષાદ થાય નહીં, પૃથ્વીપર હોય તો ખેતીનો નાશ થાય, વૃક્ષપર હોય તો પ્રજામાં રોગ થાય, સર્પના રાક્ષસપર હોય તો યુદ્ધનો ભય થાય અને રાત્રીને વખતે ઇંદ્રધનુષ દેખાય તો રાજમંત્રી મરણ પામે. ॥ ૫ ॥

વૃષ્ટિં કરોત્યવૃષ્ટ્યાં વૃષ્ટિં વૃષ્ટ્યાં નિવારયત્યૈન્દ્રચામ્ ।

પશ્ચાત્ સદૈવ વૃષ્ટિં કુલિશમૃતશ્ચાપમાચપ્ટે ॥ ૬ ॥

વર્ષાદ વરસતી વખતે પૂર્વદિશાએ ઇંદ્રધનુષ દેખાય તો વર્ષાદ બંધ

થાય અને વૃષ્ટિ ન હોય ને પૂર્વ દિશામાં ઇંદ્રધનુષ દેખાય તો વૃષ્ટિ થાય છે. પશ્ચિમમાં ઇંદ્રધનુષ હોય તો નિરંતર વૃષ્ટિ થયા કરે. ॥ ૬ ॥

चापं मघोनः कुरुते निशायामाखण्डलायां दिशि भूपपीडाम् ।

યામ્યાપરોદક્ષમભવં નિહન્યાત્ સેનાપતિં નાયકમન્ત્રિણી ચ ॥ ૭ ॥

રાત્રીએ પૂર્વદિશામાં ઇંદ્રધનુષ દેખાય તો રાજાને પીડા થાય અને દક્ષિણ દિશામાં દેખાય તો સેનાપતિ મરણ પામે, પશ્ચિમમાં દેખાય તો નાયક અર્થાત પ્રધાનપુરુષનું મૃત્યુ થાય અને ઉત્તરમાં દેખાય તો રાજમંત્રી મરણ પામે. ॥ ૭ ॥

निशि सुरचापं सितवर्णाढ्यं जनयति पीडां द्विजपूर्वाणाम् ।

ભવતિ ચ યસ્યાં દિશિ તદ્દેશ્યં નરપતિમુખ્યં ન ચિરાદ્દન્યાત્ ॥૮॥

રાત્રીએ સફેદ, રક્ત, પીત્ત અને શ્યામ વર્ણનું ઇંદ્રધનુષ હોય તો ક્રમે કરી બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણને પીડા થાય જે દિશામાં રાત્રીએ ઇંદ્રધનુષ હોય તે દેશના મુખ્ય રાજાનું તત્કાળ મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्रायुध-
लक्षणं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ઇંદ્રધનુષ
લક્ષણ નામનો પાંત્રિશો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩૫ ॥

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ગંધર્વનગર લક્ષણ.

उदगादिपुरोहितनृपवलपतियुवराजदोषदं खपुरम् ।

સિતરક્તપીતકૃષ્ણં વિપ્રાદીનામભાવાય ॥ ૧ ॥

ઉત્તરાદિ ચાર દિશામાં ગંધર્વનગર દેખાય તો ક્રમે કરી રાજપુરોહિત, રાજા, સેનાપતિ, અને યુવરાજાને અનિષ્ટકર્તા છે. શ્વેત, રક્ત, પીત્ત, અને કૃષ્ણવર્ણનું ગંધર્વનગર હોય તો ક્રમે કરી વિપ્રાદિ ચાર વર્ણનો નાશ કરે છે. ॥ ૧ ॥

નાગરનૃપતિજયાવહમુદગ્ ચિદિક્સ્થં વિવર્ણનાશાય ।

શાન્તાશાયાં દૃષ્ટં સતોરણં નૃપતિવિજયાય ॥ ૨ ॥

ઉત્તર દિશામાં ગંધર્વનગર હોય તો નગરના રાજા જય પામે છે, અગ્નિ આદિ ક્રોધમાં હોય તો વર્ણશંકરોનો નાશ થાય છે, શાંત દિશામાં હોય અને તોરણયુક્ત હોય તો રાજા વિજય પામે છે. ॥ ૨ ॥

સર્વદિગુત્યં સતતોત્થિતં ચ ભયદં નરેન્દ્રરાષ્ટ્રાણામ્ ।

ચૌરાટવિકાન્ હન્યાદ્ધૂમાનલશક્રચાપાભમ્ ॥ ૩ ॥

સઘળી દિશામાં નિલ ગંધર્વનગર દેખાય તો રાજા અને દેશને ભય થાય, ધૂમાડો, અગ્નિ અથવા ઇંદ્રધનુષ સરખી કાંતિવાળું ગંધર્વનગર હોય તો ચોર અને વનમાં રહેનાર ભિદ્ધ મરણ પામે છે. ॥ ૩ ॥

ગન્ધર્વનગરમુત્થિતમાપાણ્ડુરમશનિપાતવાતકરમ્ ।

દીપ્તે નરેન્દ્રમૃત્યુર્વામેઽરિભયં જયઃ સઘ્યે ॥ ૪ ॥

સંકેત રંગતું ગંધર્વનગર હોય તો અશની નામની વીજળી પડે અને પ્રચંડ પવન આવે. દિપ્ત દિશામાં ગંધર્વનગર હોય તો રાજાનું મૃત્યુ થાય સેના અથવા નગરની ડાખી બાળુ હોય તો શત્રુનો ભય થાય છે. અને જમણી બાળુ હોય તો જય મળે છે. (શાંત અને દિપ્ત દિશાનાં લક્ષણ આગળ શકુનાધ્યાયમાં કહેવાશે.) ॥ ૪ ॥

અનેકવર્ણાકૃતિષ્વે પ્રકાશતે પુરં પતાકાધ્વજતોરણાન્વિતમ્ ।

યદા તદા નાગમનુષ્યવાજિનાં પિવત્યસ્ટગ્ભૂરિ રણે વસુન્ધરા ॥ ૫ ॥

જે વખતે અનેક વર્ણ અને અનેક આકારવાળું ગંધર્વનગર, પતાકા, ધ્વજ, અને તોરણયુક્ત આકાશમાં દેખાય તો યુદ્ધમાં હાથી, મનુષ્ય અને ઘોડાનું ર્ધીર ધાળું પૃથ્વી પીગે છે. ॥ ૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गन्धर्व-

नगरलक्षणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ગંધર્વનગર-લક્ષણ નામનો છત્રીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩૬ ॥

પ્રકરણ ૩૭ મું.

પ્રતિસૂર્ય લક્ષણ.

પ્રતિસૂર્યકઃ પ્રશસ્તો દિવસકૃદ્વતુર્વર્ણસપ્રભઃ સ્તિગ્ધઃ ।

વૈદૂર્યનિભઃ સ્વચ્છઃ શુક્લશ્ચ ક્ષેમસૌભિક્ષઃ ॥ ૧ ॥

સૂર્યની પાસે, સૂર્ય જેવો બીજો દેખાય છે તે પ્રકાશને પ્રતિસૂર્ય કહે છે. જ્યોત્સુમાં કહેલા સૂર્યના રંગપ્રમાણે રંગનો તે સૂર્ય હોય અને સ્તિગ્ધ તથા પન્નાસરખા રંગનો નિર્ભળ અને સફેદ હોય તો સૂર્ય અને સુકાળકર્તા છે. ॥૧॥

પીતો વ્યાધિં જનયત્યશોકરૂપશ્ચ શસ્ત્રકોપાય ।

પ્રતિસૂર્યાણાં માલા દસ્યુભયાતક્કનૃપહત્રી ॥ ૨ ॥

પીળા રંગનો પ્રતિસૂર્ય હોય તો પ્રજામાં રોગ વધારે છે, અશોકના ફૂલ સરખો લાલ હોય તો યુદ્ધ થાય છે અને પ્રતિસૂર્યની હાર (લાઈન) દેખાય તો ચોર અને રોગનો ભય થાય તથા રાજાનું મૃત્યુ થાય. ॥ ૨ ॥

દિવસકૃતઃ પ્રતિસૂર્યો જલકૃદુદગ્દક્ષિણે સ્થિતોઽનિલકૃત્ ।

ઉભયસ્થઃ સલિલભયં નૃપમુપરિ નિહન્ત્યધો જનહા ॥ ૩ ॥

સૂર્યબિંબની ઉત્તર બાજુ પ્રતિસૂર્ય દેખાય તો વૃષ્ટિ થાય, દક્ષિણે દેખાય તો પવન આવે, સૂર્યબિંબની બન્ને બાજુ પ્રતિસૂર્ય હોય તો વર્ષાદૃથી ભય થાય અર્થાત ધણા જળથી ભય થાય છે. સૂર્યબિંબની ઉપર પ્રતિસૂર્ય હોય તો રાજાનું મરણ થાય, અને સૂર્યની નીચે પ્રતિસૂર્ય હોય તો પ્રજામાં મરડા આવે છે. ॥ ૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रतिसूर्य-
लक्षणं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો પ્રતિસૂર્ય-
લક્ષણ નામનો સાડત્રીશતો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩૭ ॥

પ્રકરણ ૩૮ મું.

રજોવૃષ્ટિ લક્ષણ.

કથયન્તિ પાર્થિવવધં રજસા ઘનતિમિરસશ્ચયનિમેન ।

અવિભાવ્યમાનગિરિપુરતરવઃ સર્વા દિશશ્ચન્નાઃ ॥ ૧ ॥

અંધારા સરખી અતિશ્યામવર્ણુ ધૂળની વૃષ્ટિથી સર્વ દિશા ઢંકાઇ જાય અને પર્વત નગર વૃક્ષ વિગેરે કાંઈ દેખાય નહીં તો રાજાનું મરણ થાય. ॥ ૧ ॥

યસ્યાં દિશિ ધૂમચયઃ પ્રાક્ પ્રભવતિ નાશમેતિ વા યસ્યામ્ ।

આગચ્છતિ સપ્તાહાત્ તત્રૈવ ભયં ન સન્દેહઃ ॥ ૨ ॥

પ્રથમ જે દિશામાં ધૂમાડાના સમૂહસરખી રજની વૃષ્ટિ દેખાય અથવા જે દિશાએ તે સમાધી જાય તે દિશામાં સાત દિવસની અંદર મોટો ભય થાય છે એમાં સંદેહ નથી. ॥ ૨ ॥

શ્વેતે રજોયનોૈવે પીઢા સ્યાન્મત્રિજનપદાનાં ચ ।

ન ચિરાત્ પ્રકોપમુપયાતિ શત્રુમતિસંકુલા સિદ્ધિઃ ॥ ૩ ॥

વાદળાંના સમૂહસરખી સફેદ વર્ણુની રજની વૃષ્ટિ હોય તો રાજાના મંત્રી અને દેશને પીડા થાય છે. તથા તત્કાળ યુદ્ધ થાય છે, અને કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. ॥ ૩ ॥

અર્કોદયે વિજૃમ્ભતિ યદિ દિનમેકં દિનદ્વયં વાપિ ।

સ્થગયન્નિવ ગગનતલં ભયમત્યુગ્રં નિવેદયતિ ॥ ૪ ॥

સૂર્યોદય વખતે રજની વૃષ્ટિથી આખું આકાશ એક દિવસ અથવા એ દિવસ દેખાય તો ઉગ્રભયને સૂચવે છે. ॥ ૪ ॥

અનવરતસશ્ચયવહં રજનીમેકાં પ્રધાનનૃપહન્ત્ ।

ક્ષેમાય ચ શેપાણાં વિચક્ષણાનાં નરેન્દ્રાણામ્ ॥ ૫ ॥

એક રાત્રીસુધી ધૂળની વૃષ્ટિ થતી દેખાય તો મુખ્ય રાજા મરણ પામે છે. અને બાકીના શુદ્ધિમાન રાજાઓને સાઈ દ્રુણ મળે છે. ॥ ૫ ॥

રજનીદ્વયં વિસર્પતિ યસ્મિન્ રાષ્ટ્રે રજોઘનં વહુલમ્ ।

પરચક્રસ્યાગમનં તસ્મિન્નપિ સન્નિવોદ્યમ્ ॥ ૬ ॥

જે દેશમાં એ રાત્રિસુધી ધાટી રજવૃષ્ટિ ફેલાયલી દેખાય તો તે રાજ્યને પરચક્ર, (શત્રુની સેના) આવે છે એમ જણાવવું. ॥ ૬ ॥

નિપતતિ રજનીલિતયં ચતુષ્કમપ્યન્નરસવિનાશાય ।

રાજ્ઞાં સૈન્યક્ષોભો રજસિ ભવેત્ પશ્વરાત્રભવે ॥ ૭ ॥

ત્રણ અથવા ચાર રાત્રીસુધી રજવૃષ્ટિ થાય અર્થાત્ ધૂળથી ઢંકાએલું આકાશ દેખાય તો, અન્ન અને લવણઆદિ રસ નાશ પામે છે. તથા પાંચ રાત્રીસુધી તેવી ધૂળ ઉડતી દેખાય તો રાજ્યઓની સેનાઓમાં ગડબડ થાય છે. ॥ ૭ ॥

કેલાદ્યુદયવિમુક્તં યદા રજો ભવતિ તીવ્રભયદાયિ ।

શિશિરાદન્યત્તૌ ફલમવિકલમાહુરાચાર્યાઃ ॥ ૮ ॥

રજની વૃષ્ટિ થયા બાદ ધૂમકેતુના ઉદય વિગેરે કાંઈ ઉત્પાત ન હોય તો મોટો ભય થાય છે, એટલે ધૂળની વૃષ્ટિ થયા પછી કેતુ વિગેરે ઉદય પામે તો રજવૃષ્ટિનું ફળ થતું નથી, શિશિર ઋતુવિના બીજા ઋતુમાં રજવૃષ્ટિ થાય તો પરિપૂર્ણ ફળ થાય છે એમ પ્રાચીન આચાર્યોનું કહેવું છે. ॥ ૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां रजोलक्षणं

नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો રજોલક્ષણ

નામનો આઠત્રીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩૮ ॥

પ્રકરણ ૩૯ મું.

નિર્ધાત લક્ષણ.

पवनः पवनाभिहतो गगनादवनौ यदा समापतति ।

भवति तदा निर्धातः स च पापो दीप्तविहगरुतः ॥ ૧ ॥

એક પવનસાથે અથડાએલો બીજો પવન આકાશથી જ્યારે પૃથ્વીપર વાય છે, સારે શબ્દ થાય છે. તેને નિર્ધાત કહે છે. તે વખતે પક્ષીઓ સૂર્ય સામું મુખ કરી શબ્દ કરે તો અશુભ ફળ થાય છે. ॥ ૧ ॥

અર્કોદયેઽધિકરણિકનૃપધનિયોધાક્ષનાવણિગ્વેશ્યાઃ ।

આમહરાંશેઽજાવિકમુપહન્યાચ્છૃદ્રપૌરાંશ્ચ ॥ ૨ ॥

સૂર્યોદય વખતે એટલે બે ઘડી દિવસ ચડે સાંસુધી નિર્ધાત શબ્દ હોય તો રાજકાર્યના અધિકારી, રાજા, ધનવાન, લડવૈયા, સ્ત્રિયો, વૈશ્ય અને વેશ્યાઓનો નાશ થાય છે. એક પહોર દિવસ ચડે સાંસુધીમાં નિર્ધાત શબ્દ થાય તો, બકરી, મેકા, શૂદ્ર અને નગરમાં રહેનારાંઓનો નાશ થાય છે. ॥ ૨ ॥

આ મધ્યાહ્નાદ્રાજોપસેવિનો બ્રાહ્મણાંશ્ચ પીડયતિ ।

વૈશ્યજલદાંસ્તૃતીયે ચૌરાન્ પ્રહરે ચતુર્થે ચ ॥ ૩ ॥

બે પહોરેની અંદર નિર્ધાત શબ્દ થાય તો રાજાની સેવા કરનાર પુરૂષો અને બ્રાહ્મણો પીડા પામે છે. ત્રીજા પહોરમાં નિર્ધાત થાય તો વૈશ્ય અને વૃદ્ધિને હાનીકર્તા છે. ચોથા પહોરમાં થાય તો ચોરને પીડા થાય છે. ॥ ૩ ॥

અસ્તંયાતે નીચાન્ પ્રથમે યામે નિહન્તિ શસ્યાનિ ।

રાતૌ દ્વિતીયયામે પિશાચસજ્ઞાન્નિપીડયતિ ॥ ૪ ॥

સૂર્યાસ્ત વખતે નિર્ધાત શબ્દ હોય તો નીચ પુરૂષો નાશ પામે છે, રાત્રિના પહેલા પહોરમાં હોય તો ધાન્યનો નાશ થાય છે, રાત્રીને બીજો પહોરે નિર્ધાત હોય તો પિશાચપીડા થાય છે. ॥ ૪ ॥

તુરગકરિણસ્તૃતીયે વિનિહન્યાદ્યાયિનશ્ચતુર્થે ચ ।

ભૈરવજર્જરશબ્દો યાતિ યતસ્તાં દિશં હન્તિ ॥ ૫ ॥

રાત્રીના ત્રીજા પહોરમાં નિર્ધાત શબ્દ હોય તો હાથી, ઘોડા નાશ પામે છે, ચોથે પહોરે હોય તો શત્રુપર ચડાઇ કરનાર રાજાનો નાશ થાય છે. અને નિર્ધાત શબ્દ લયંકર, ઘોઘરો, (બડો અથવા ફાટેલો) હોય અને જે દિશા તરફ તે જાય તે દિશાનો નાશ થાય છે. ॥ ૫ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां निर्धात-

लक्षणं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો નિર્ધાતલક્ષણ નામનો ઓગણચાળીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩૯ ॥

પ્રકરણ ૪૦ મું.

ધાન્યવિષે.

વૃશ્ચિકવૃષપ્રવેશે ભાનોર્યે વાદરાયણેનોક્તાઃ ।

ગ્રીષ્મશરચ્છસ્યાનાં સદસઘોગાઃ કૃતાસ્ત ઇમે ॥ ૧ ॥

સૂર્યનો વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશ થાય તે દિવસે વૃશ્ચિક લગ્નની કલ્પના કરી ગ્રીષ્મ ઋતુનાં અન્ન, યવ અને ઘઉં વિગેરેના શુભાશુભ યોગ કહેવા. અને વૃષ રાશિમાં સૂર્યનો પ્રવેશ હોય તે દિવસે વૃષલગ્ન માની સઘળા ગ્રહ રાશિઓમાં લખી શરદઋતુના ધાન્યના શુભાશુભ યોગ જે વ્યાસમુનિએ કહેલા છે તે આ અધ્યાયમાં કહું છું. ॥ ૧ ॥

ભાનોરલિપ્રવેશે કેન્દ્રૈસ્તસ્માચ્છુભગ્રહાક્રાન્તૈઃ ।

વલવદ્ભિઃ સૌમ્યૈર્વા નિરીક્ષિતૈર્ગ્રૈષ્મિકવિવૃદ્ધિઃ ॥ ૨ ॥

વૃશ્ચિક રાશીપર સૂર્ય આવે તે દિવસે સૂર્યના કેન્દ્રસ્થાનમાં શુભ ગ્રહ બેઠા હોય તો ગ્રીષ્મ ઋતુનાં અન્નની વૃદ્ધિ થાય છે. અથવા સૌમ્યગ્રહ કેન્દ્રમાં ન હોય અને બીજા સ્થાનમાં બેઠા હોય ને તે બળવાન થઈ સૂર્યને જોતા હોય તો પણ ગ્રીષ્મઋતુનાં અન્નની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૨ ॥

અષ્ટમરાશિગતેડર્કે ગુરુશશિનોઃ કુમ્ભસિંહસ્થિતયોઃ ।

સિંહઘટસંસ્થયોર્વા નિષ્પત્તિર્ગ્રીષ્મશસ્યસ્ય ॥ ૩ ॥

અર્કાત્સિતે દ્વિતીયે બુધેઽથવા યુગપદેવ વા સ્થિતયોઃ ।

વ્યયગતયોરપિ તદ્વનિષ્પત્તિરતીવ ગુરુદૃષ્ટ્યા ॥ ૪ ॥

વૃશ્ચિકનો સૂર્ય થાય ને વખતે કુંભનો બૃહસ્પતિ અને સિંહનો ચંદ્રમા હોય અથવા સિંહનો ગુરુ અને કુંભનો ચંદ્ર હોય તો ગ્રીષ્મ ઋતુના ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે. વૃશ્ચિક રાશિમાં રહેલા સૂર્યથી બીજા સ્થાનમાં શુક્ર હોય, બુધ હોય વા એ ન હોય, તેજ પ્રકારે સૂર્યથી બારમા સ્થાનમાં શુક્ર કે બુધ હોય વા એ ન હોય અને સૂર્યપર ગુરુની દૃષ્ટિ હોય તો ધાન્યની પેદાશી ઘણી થાય. ॥ ૪ ॥

શુભમધ્યેઽલિનિ સૂર્યાદ્ગુરુશશિનોઃ સપ્તમે પરા સમ્પત્ ।

અલ્પાદિસ્થે સવિતરિ ગુરૌ દ્વિતીયેઽર્દ્ધનિષ્પત્તિઃ ॥ ૫ ॥

વૃશ્ચિક રાશીના બારમા અને બીજા સ્થાનમાં બુધ, શુક્રમાંનો એક ગ્રહ હોય અને વૃશ્ચિક રાશીમાં રહેલા સૂર્યથી સાતમા સ્થાનમાં ગુરુ અને ચંદ્ર હોય તો ધાન્યની ઘણી ઉત્પત્તિ થાય છે. વૃશ્ચિકના પ્રારંભમાં સૂર્ય હોય અને તેના બીજા સ્થાનમાં ગુરુ હોય તો, ધાન્યની પેદાશ અરધી થાય છે. ॥ ૫ ॥

લાભહિવુકાર્યયુક્તૈઃ સૂર્યાદલિગાત્સિતેન્દુશશિપુતૈઃ ।

શસ્યસ્ય પરા સમ્પત્ કર્મણિ જીવે ગવાં ચાગ્રયા ॥ ૬ ॥

વૃશ્ચિક રાશીના સૂર્યથી અગીયારમે શુક્ર, ચોથે ચંદ્ર અને બીજા સ્થાનમાં બુધ હોય તો ધાન્યનો પાક ઘણો થાય છે. અને આજ યોગમાં ગુરુ સૂર્યથી દશમે સ્થાને હોય તો ધાન્ય ઘણું પાકે, ગાયોની વૃદ્ધિ થાય. ॥ ૬ ॥

કુમ્ભે ગુરુર્ગવિ શશી સૂર્યોઽલિમુખે કુજાર્કજૌ મકરે ।

નિષ્પત્તિરસ્તિ મહતી પશ્ચાત્ પરચક્રરોગભયમ્ ॥ ૭ ॥

મધ્યે પાપગ્રહયોઃ સૂર્યઃ શસ્યં વિનાશયત્યલિગઃ ।

પાપઃ સપ્તમરાશૌ જાતં જાતં વિનાશયતિ ॥ ૮ ॥

સૂર્ય વૃશ્ચિકના પ્રારંભમાં હોય, કુંભમાં ગુરુ, વૃષ રાશીમાં ચંદ્ર અને શની, મંગળ મકરમાં હોય તો ધાન્ય ઘણું થાય પરંતુ પાછળ શત્રુની સેના અને રોગનો ભય થાય છે. વૃશ્ચિકમાં રહેલો સૂર્ય મંગળ અને શનિની મધ્યમાં હોય તો ધાન્યનો નાશ કરે છે, અને વૃશ્ચિકમાં રહેલા સૂર્યથી સાતમી રાશીએ શનિ અથવા મંગળ હોય તો જેમ જેમ ખેતી થતી જાય તેમ તેમ તેનો નાશ થતો જાય છે. ॥ ૭ ॥ ૮ ॥

અર્થસ્થાને કૂરઃ સૌમ્યૈરનિરીક્ષિતઃ પ્રથમજાતસ્મ ।

શસ્યં નિહન્તિ પશ્ચાદુત્તં નિષ્પાદયેઞ્ચક્તમ્ ॥ ૬ ॥

વૃશ્ચિકમાં રહેલા સૂર્યથી બીજા સ્થાનમાં કૂર ગ્રહ હોય અને શુભગ્રહ ડ્રાઈ રીતે તેને દેખે નહીં તો પ્રથમની ખેતી નાશ પામે છે અને પાછળથી વાવેલાં ધાન્ય સારાં પાકે છે. ॥ ૯ ॥

જામિત્રકેન્દ્રસંસ્થૌ કૂરૌ સૂર્યસ્ય વૃશ્ચિકસ્થસ્ય ।

શસ્યવિપત્તિં કુરુતઃ સૌમ્યૈર્દૃષ્ટૌ ન સર્વત્ર ॥ ૧૦ ॥

વૃશ્ચિકમાં રહેલા સૂર્યથી સાતમામાં કુર ગ્રહ મંગળ, શનિમાંનો ડ્રાઈ એક હોય અને બીજા ગમે તે કેન્દ્રમાં હોય તો ખેતીનો નાશ થાય છે. અને

તે બંને કૂર ગ્રહ ઉપર એટલે શનિ મંગળપર શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો સર્વ દેશમાં ખેતીનો નાશ નહીં થતાં કોઈ કોઈ સ્થળે નાશ થાય છે. ॥૧૦॥

દૃશ્વિકસંસ્થાદર્કાત્ સપ્તમષ્ઠોપગૌ યદા કૂરૌ ।

ભવતિ તદા નિષ્પત્તિઃ શસ્યાનામર્ધપરિહાનિઃ ॥ ૧૧ ॥

દૃશ્વિકમાં રહેલા સૂર્યથી મંગળ અને શનિ છઠ્ઠા, સાતમા સ્થાનમાં હોય તો ખેતી સારી થાય છે, પરંતુ ધાન્યનો ભાવ વધારે રહે છે. ॥ ૧૧ ॥

વિધિનાનેનૈવ રવિર્વૃષપ્રવેશે શરત્સમુત્થાનામ્ ।

વિજ્ઞેયઃ શસ્યાનાં નાશાય શિવાય વા તજ્ઞૈઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂર્ય વૃષભમાં પ્રવેશ કરે તે સમયે પહેલાં કહેલી વિધિપ્રમાણે, શરદઋતુનાં ધાન્યની છતઅછત થાય છે. તે ધાન્યનું જાતક જાણનારાએ જાણવું. ૧૨

ત્રિષુ મેષાદિષુ સૂર્યઃ સૌમ્યયુતો વીક્ષિતોઽપિ વા વિચરન્ ।

ગ્રૈષ્મિકધાન્યં કુરુતે સમર્થમભયોપયોગ્યં ચ ॥ ૧૩ ॥

મેષ આદિ ત્રણ રાશિમાં વિચરતો સૂર્ય સૌમ્યગ્રહયુક્ત હોય અથવા તેને સારા ગ્રહો જોતા હોય તો ગ્રીષ્મઋતુનું ધાન્ય સસ્તું થાય છે. અર્થાત્ એટલું ધાન્ય થાય છે કે તે ધાન્યથી લોકો એવાં દાન પૂન્ય કરે કે જેથી પરલોક સિદ્ધ થઈ શકે. ॥ ૧૩ ॥

કાર્મુકમૃગઘટસંસ્થઃ શારદસ્ય તદ્વદેવ રવિઃ ।

સદ્ગ્રહકાલે જ્ઞેયો વિપર્યયઃ કૂરદ્વ્યાગાત્ ॥ ૧૪ ॥

ધન, મકર અને કુંભ રાશીમાં રહેલા સૂર્યથી પહેલાં કહ્યું તે પ્રમાણે શરદઋતી ખેતીનો વિચાર કરવો. અન્નસંગ્રહ વખતે કૂર ગ્રહ મંગળ અને શનિની દૃષ્ટિ હોય વા તે ગ્રહ સાથે હોય તો ધાન્ય થોડું પાકે છે અર્થાત્ પાપગ્રહયુક્ત સૂર્ય હોય વા પાપગ્રહની તે પર દૃષ્ટિ હોય તો અન્નનો સંગ્રહ કરવો ॥ ૧૪ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शस्यजातकं

नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ધાન્યજાતક

નામનો ચાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૪૦ ॥

પ્રકરણ ૪૧ મું.

દ્રવ્યનિશ્ચય.

ये येषां द्रव्याणामधिपतयो राशयः समुद्दिष्टाः ।

मुनिभिः शुभाशुभार्थं तानागमतः प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥

કૃત્યપચાદિ મુનિઓએ જે જે રાશી, જે જે વસ્તુના અધિપતિ કહેલ છે, તે શાસ્ત્રાનુસાર શુભાશુભ ફળ બાણુવા હું કહીશ. ॥ ૧ ॥

वस्त्राविककुतुपानां मसुरगोधूमरालकयवानाम् ।

स्थलसम्भवौપधीनां कनकस्य च कीर्तितो मेघः ॥ २ ॥

વસ્ત્ર, ઘેટાની ઉનથી થયેલાં અને બકરાના વાળથી થયેલાં કામળા વિગેરે અથવા, તેલ, ધી રાખવાનાં પાત્રો, મસુર, ઘઉં, રાળ, યવ અને બીજાં ઔપધી તથા સોનાનો સ્વામિ મેઘ રાશી છે. ॥ ૨ ॥

गवि वस्त्रकुसुमगोधूमशालियवमहिपसुरभितनयाः स्युः ।

मिथुनेऽपि धान्यशारदवल्लीशालूककर्पासाः ॥ ३ ॥

વસ્ત્ર, ફુલ, ઘઉં, ધાન્ય, યવ, પંડા અને બળદનો સ્વામિ વૃષ છે, શરદઋતુનાં ધાન્ય દ્રવ્ય આદિ વેલ, કામળ, કુમુદ અને તેના કંદ તથા કપાસનો સ્વામિ મિથુન છે. ॥ ૩ ॥

कर्किणि कोद्रवकदलीदूर्वाफलकन्दपत्रचोचानि ।

सिंहे तुषधान्यरसाः सिंहादीनां त्वचः सगुडाः ॥ ४ ॥

કોકરિ, કેળાં, ક્રો, ફળ, કંદ, તમાલપાત્ર, તળ વિગેરેનો સ્વામિ કર્ક છે. કોતરીવાળાં ધાન્ય યવ વિગેરે મધુર (ગોળ, સાકર, ખાંડ વિગેરે) અને લવણુ આદિ રસ તથા સિંહ વિગેરે છવોનાં આમડાનો સ્વામિ સિંહ છે. ॥ ૪ ॥

पष्टेऽतसीकलायाः कुलत्थगोधूममुद्गनिष्पावाः ।

सप्तमराशौ मापा गोधूमाः सर्पपाः सयवाः ॥ ५ ॥

અલસી, મકે, કળથી, ઘઉં, મગનીબ્ખાવ (વટાણા) નો સ્વામિ કન્યા રાશી છે. અડદ, ઘઉં, સરશવ અને યવનો સ્વામિ તુળા છે. ॥ ૫ ॥

अष्टमराशाविक्षुः सैक्यं लोहान्यजाविकं चापि ।

नवमे तु तुरगलवणाम्बरास्रतिलधान्यमूलानि ॥ ६ ॥

પાણી પાવાથી જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે તે, શેરડી, લોહ, બકરા અને મેઢાંની ઉતનાં વસ્ત્રો વિગેરેનો સ્વામિ વૃશ્ચિક છે. ઘોડા, લવણ, વસ્ત્ર, અસ્ત્ર, ધતુષ, તલ, ધાન્ય અને મૂળનો સ્વામિ ધન રાશિ છે. ॥ ૬ ॥

મકરે તરુગુલમાદ્યં સૈવ્યેક્ષુસુવર્ણકૃષ્ણલોહાનિ ।

કુમ્ભે સલિલજફલકુસુમરત્નચિત્રાણિ રૂપાણિ ॥ ૭ ॥

વૃક્ષ, ગુહ્ય આદિ પાણી પાવાથી જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે શેરડી, સોતું અને કૃષ્ણ લોહનો સ્વામિ મકર છે. જળથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થો, કૃષ્ણ, કુલ, રત્ન, વિચિત્ર રંગના પદાર્થોનો સ્વામિ કુંભ છે. ॥ ૭ ॥

મીને કપાલસમ્ભવરત્નાન્યમ્બૂદ્ધવાનિ વજ્રાણિ ।

સ્નેહાશ્ચ નૈકરૂપા વ્યાખ્યાતા મત્સ્યજાતં ચ ॥ ૮ ॥

ખોપરીમાંથી ઉત્પન્ન થનારાં રત્ન મોતિ વિગેરે, જળથી ઉત્પન્ન થનાર હીરા વિગેરે, અનેક પ્રકારના સ્નેહ, ધી, તેલ આદિ અને માછલાંથી ઉત્પન્ન થનાર મોતી વિગેરેનો સ્વામિ મિન છે. ॥ ૮ ॥

રાશેશ્વતુર્દશાર્થાયસપ્તનવપશ્ચમસ્થિતો જીવઃ ।

દ્વ્યેકાદશદશપશ્ચાષ્ટમેષુ રશિજશ્ચ વૃદ્ધિકરઃ ॥ ૯ ॥

જે રાશીને ચોથે, દશમે, સાતમે, નવમે, પાંચમે, બીજે અને અગિયારમે, બૃહસ્પતિ હોય તે રાશીની વસ્તુની વૃદ્ધિ થાય છે. રાશિથી બીજે, અગિયારમે, દશમે, પાંચમે અને આઠમે સાથે બુધ હોય તે રાશીના દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૯ ॥

ષડ્સપ્તમગો હાનિં વૃદ્ધિં શુક્રઃ કરોતિ શેષેષુ ।

ઉપચયસંસ્થાઃ ક્રૂરાઃ શુભદાઃ શેષેષુ હાનિકરાઃ ॥ ૧૦ ॥

રાશીથી છઠે, સાતમે શુક્ર હોય તે રાશીના દ્રવ્યની હાની થાય છે અને છઠા તથા સાતમા વિના બીજા સ્થાનમાં શુક્ર હોય તો તે રાશીની બીજાની વૃદ્ધિ થાય છે. ક્રૂર ગ્રહ રાશીના ઉપચય સ્થાને એટલે ત્રીજે, છઠે, દશમે અને અગિયારમે હોય તે રાશીના દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને ઉપચય વિના બીજા સ્થાનમાં ક્રૂરગ્રહ હોય તો તે રાશીનાં દ્રવ્યની હાની કરે છે. ॥૧૦॥

રાશેર્યસ્ય ક્રૂરાઃ પીઢાસ્થાનેષુ સંસ્થિતા વલિનઃ ।

તત્પ્રોક્તદ્રવ્યાણાં મહાર્ધતા દુર્લભત્વં ચ ॥ ૧૧ ॥

જે રાશિના પીડસ્થાને એટલે ઉપયય વિનાના સ્થાનમાં કૂરગ્રહ બળવાન થઈને બેઠો હોય, તે રાશીનાં દ્રવ્ય મોંઘાં થાય છે અને તેની અછત રહેછે. ૧૧

ઇષ્ટસ્થાને સૌમ્યા વલિનો યેપાં ભવન્તિ રાશીનામ્ ।

તદ્વ્યાનાં વૃદ્ધિઃ સામર્થ્યમદુર્લભત્વં ચ ॥ ૧૨ ॥

જે રાશિથી સારા સ્થાનોમાં શુભગ્રહ બળવાન થઈને બેઠો હોય તે રાશીનાં વસાણાની વૃદ્ધિ થાય છે એટલે તે ચીજો સસ્તી થાય છે અને તે વસ્તુઓનો સૌને ઉપયોગ રહે છે. ॥ ૧૨ ॥

ગોચરપીડાયामપિ રાશિર્વલિભિઃ શુભગ્રહૈર્દષ્ટઃ ।

પીડાં ન કરોતિ તથા કૂરૈરેવં વિપર્યાસઃ ॥ ૧૩ ॥

ગુરૂ આદિ ગ્રહોનાં જે પાછળ શુભસ્થાન કહ્યાં તેને છોડી ગ્રહો રાશીના બીજા સ્થાનમાં બેઠો હોય તો ગોચર પીડા થાય છે. રાશીઓને ગોચર પીડા હોય અને તે રાશિને બળવાન શુભગ્રહ જોતો હોય તો તે રાશીના દ્રવ્યની હાની થતી નથી. બીજી રાશીઓને ગોચર પીડા હોય અને બળવાન કૂર ગ્રહ તે જોતો હોય તો તે રાશીનાં દ્રવ્યોની હાની થાય છે, અને મોંઘવારી થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां द्रव्यनिश्चयो

नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો દ્રવ્યનિશ્ચય નામનો એકતાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૪૧ ॥

પ્રકરણ ૪૨ મું.

અર્ધકાંડ.

अतिवृष्ट्युल्कादण्डान् परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वाश्च ।

दृष्टामावास्यायामुत्पाતાન્ पूर्णमास्यां च ॥ ૧ ॥

व्रूयादर्धविशेषान् प्रतिमासं राशिषु क्रमात् सूर्ये ।

अन्यतिथાવુત્પાતા યે તે ડમરાર્તયે રાજામ્ ॥ ૨ ॥

પ્રતિમાસ મેષ આદિ રાશીઓમાં, સૂર્યની સંક્રાંતિપરથી અમાસ અને

પૂનમે અતિવૃષ્ટિ, ઉલ્કાપાત, દંડ, પરિવેશ, ગ્રહણ અને પ્રતિસૂર્ય આદિ ઉત્પાત જોઈ, મોંઘો સસતો ભાવ જોઈ વિચાર કરી કહેવું. અમાસ અને પુનમ વિના બીજી કોઈ તિથિમાં ઉત્પાત થાય તો રાજને યુદ્ધનો ભય રહેછે, અમાસ પૂનમને દિવસ ઉત્પાત જોઈ ધાન્યના ભાવનો નિશ્ચય કહેવો. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

મેષોપગતે સૂર્યે ગ્રીષ્મજધાન્યસ્ય સંગ્રહં કુર્યાત્ ।

વનમૂલફલસ્ય વૃષે ચતુર્થમાસે તયોર્લાભઃ ॥ ૩ ॥

મેષ રાશીપર સૂર્ય હોય અને અમાસ કે પુનમને દિવસે ઉત્પાત થાય તો, ગ્રીષ્મ ઋતુનાં અન્ન, યવ, ધઉં વિગેરેનો સંગ્રહ કરવો અને વૃષનો સૂર્ય હોય તો વનમા થયેલાં ફળ મૂળનો સંગ્રહ કરી ચોથે માસે વેચે તો લાભ થાયછે. ॥ ૩ ॥

મિથુનસ્યે સર્વરસાન્ ધાન્યાનિ ચ સદ્ગ્રહં સમુપનીય ।

ષષ્ઠે માસે વિપુલં વિક્રીણન્ પ્રામુયાલ્લાભમ્ ॥ ૪ ॥

મિથુનના સૂર્યમાં ઉત્પાત જોઈ, લવણ, મધુર આદિ રસ અને ધાન્યનો સંગ્રહ કરી છઠે માસે વેચે તો વેચનારને લાભ થાયછે. ॥ ૪ ॥

કાર્કિણ્યકે મધુગન્ધતૈલઘૃતફાણિતાનિ વિનિધાય ।

દ્વિગુણા દ્વિતીયમાસે લબ્ધિર્હીનાધિકે છેદઃ ॥ ૫ ॥

કર્કના સૂર્યમાં ઉત્પાત જોઈ મધ, સુગંધીદ્રવ્ય, તેલ, ઘી અને શેરડીના રસથી અનેલાં પતાસાં, ખાંડ, સાકર, વિગેરેનો સંગ્રહ કરી બીજે માસે વેચે તો અમણા લાભ થાય પરંતુ ન્યુનાધિક કાળમાં વેચે તો હાની થાયછે. ॥ ૫ ॥

સિંહે સુવર્ણમણિચર્મવર્મશસ્ત્રાણિ મૌક્તિકં રજતમ્ ।

પશ્ચમમાસે લબ્ધિર્વિક્રેતુરતોડન્યથા છેદઃ ॥ ૬ ॥

સિંહના સૂર્યમાં ઉત્પાત જોઈ સોનું, મણી, ચામડાં, અક્ષતર, હથિયાર, મોતી અને રૂપાનો સંગ્રહ કરી પાંચમે મહિને વેચે તો લાભ થાયછે. તેની આગળ પાછળ વેચે તો હાની થાયછે. ॥ ૬ ॥

કન્યાગતે દિનકરે ચામરચરકરભવાજિનાં ક્રેતા ।

ષષ્ઠે માસે દ્વિગુણં લાભમવાપ્નોતિ વિક્રીણન્ ॥ ૭ ॥

કન્યાના સૂર્યમાં ઉત્પાત જોઈ ચામર, ગદ્દભ, ઉંટ અને ઘોડા ખરીદ કરી છઠે મહિને વેચે તો વેચનારને અમણા લાભ મળે. ॥ ૭ ॥

તૌલિનિ તાન્તવમાણં મણિકમ્વલકાચપીતકુસુમાનિ ।

આદ્યાદ્યાન્યાનિ ચ પળમાસાદ્વિગુણિતા વૃદ્ધિઃ ॥ ૮ ॥

તુલાના સૂર્યમાં ઉત્પાત બેઈ સૂતરાઉ વસ્ત્રો, મણી, કામળા, કાચ, પી-
ળા રંગનાં પુલ કેસુડાં વિગેરે અને ધાન્યનો સંગ્રહ કરી છડે મહિને વેચે તો
અમણો લાભ થાય. ॥ ૮ ॥

વૃથિકસંસ્થે સવિતરિ ફલકન્દકમૂલવિવિધરત્નાનિ ।

વર્ષદ્વયમુપિતાનિ દ્વિગુણં લાભં પ્રયચ્છન્તિ ॥ ૯ ॥

વૃથિકના સૂર્યમાં ઉત્પાત બેઈ ૧ળ, કંદમૂળ અનેક પ્રકારનાં રત્નો સં-
ગ્રહ કરી એ વર્ષ રાખીને વેચે તો તેથી અમણો લાભ મળેછે. ॥ ૯ ॥

ચાપગતે ગૃહ્ણીયાત્ કુઙ્કુમશઙ્ખપ્રવાલકાચાનિ ।

મુક્તાફલાનિ ચ તતો વર્ષાર્ધાદ્વિગુણતાં યાન્તિ ॥ ૧૦ ॥

ધનના સૂર્યમાં ઉત્પાત બેઈ કેસર, શંખ, પ્રવાલ, કાચ અને મોતીનો
સંગ્રહ કરી છ મહિનામાં વેચે તો અમણો લાભ થાય. ॥ ૧૦ ॥

મૃગઘટગે ગૃહ્ણીયાદ્ દિવાકરે લોહમાણડધાન્યાનિ ।

સ્થિત્વા માસં દ્વાલભાર્થી દ્વિગુણમાપ્નોતિ ॥ ૧૧ ॥

મકર અને કુંભના સૂર્યમાં ઉત્પાત બેઈ લોખંડી વસ્તુઓ અને અન્નનો
સંગ્રહ કરી એક માસ રહીને વેચે તો લાભની ઈચ્છાવાળાને અમણો લાભ
થાય. ॥ ૧૧ ॥

સવિતરિ જ્વપમુપયતે મૂલફલં કન્દમાણડરત્નાનિ ।

સંસ્થાપ્ય વત્સરાર્ધં લાભકમિષ્ટં સમાપ્નોતિ ॥ ૧૨ ॥

મીનના સૂર્યમાં ઉત્પાત બેઈ મુળ, કૂળ, કંદ અને બીજા પ્રકારની ચીજો
તથા રત્નોનો સંગ્રહ કરી છ માસ રાખી વેચે તો મનમાન્યો લાભ મળે. ॥ ૧૨ ॥

રાશૌ રાશૌ યસ્મિન્ શિશિરમયૂઃ સહસ્રકિરણો વા ।

યુક્તોઽધિમિત્વદૃષ્ટત્વાયં લાભકો દિષ્ઠઃ ॥ ૧૩ ॥

મેષ આદિ રાશીમાં ચંદ્ર અથવા સૂર્ય મિત્ર ગ્રહયુક્ત હોય અને અધિ-
મિત્ર ગ્રહની તેનાપર દૃષ્ટિ હોય તો તે રાશીના સૂર્યમાં સારો લાભ થાયછે. ॥ ૧૩ ॥

સવિતૃસહિતઃ સમ્પૂર્ણો વા શુભૈર્યુતવીક્ષિતઃ ।

શિશિરકિરણઃ સદ્યોઽર્ધસ્ય પ્રવૃદ્ધિકરઃ સ્મૃતઃ ।

અશુભસહિતઃ સન્દૃષ્ટો વા હિનસ્ત્યથવા રવિઃ

પ્રતિગૃહગતાન્ ભાવાન્ બુદ્ધ્વા વદેત્સદસત્ ફલમ્ ॥ ૧૪ ॥

અમાસ કે પુનમને દિવસે ચંદ્ર શુભ ગ્રહયુક્ત હોય અને તેનાપર સારા ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો તાત્કાળ દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાયછે અર્થાત સઘળી વસ્તુ સસ-
તી થાયછે. અને જો ચંદ્ર શુભ ગ્રહયુક્ત હોય અનુગ્રહ તેને જોતાં હોય તો
સઘળી વસ્તુ મોંઘી થાયછે. તેજ રીતે સૂર્ય પણ અમાસ કે પુનમે શુભ ગ્રહ-
યુક્ત હોય અને શુભગ્રહ તેને જોતા હોય તો દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય અને પાપ-
ગ્રહયુક્ત હોય વા જોતા હોય તો દ્રવ્યની હાની થાયછે. એ રીતે દરેક રાશીનાં જો
જો દ્રવ્ય પાછળથી કહ્યાં તેને જાણીને શુભાશુભ કહેવું. ॥ ૧૪ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामर्घकाण्डं

नाम द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો અર્ધકાંડ
નામનો બહેતાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ॥ ૪૨ ॥

પ્રકરણ ૪૩ મું.

ધન્દ્વજ સંપત.

ब्रह्माणमूचुरमरा भगवञ्छक्ताः स्म नासुरान् समरे ।

प्रतियोधयितुमस्तत्त्वां शरण्यशरणं समुपयाताः ॥ ૧ ॥

એક વખતે દેવતાઓએ બ્રહ્માપાસે જઈ કહ્યું કે હે શરણાગત વત્સલ !
અમે યુદ્ધમાં અસુરો સામે ટકી શકતા નથી માટે આપને શરણે આવ્યા
છીએ, ॥ ૧ ॥

देवानुवाच भगवान् क्षीरोदे केशवः स वः केतुम् ।

यं दास्यति तं दृष्ट्वा नाजौ स्थास्यन्ति वो दैत्याः ॥ ૨ ॥

એવાં દેવનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું કે દેવ ! ક્ષીરસમુદ્ર ભગવા-
ન વિષ્ણુ છે, તે તમોને એક ધ્વજ આપશે તે જોઇ દૈત્યો તમારી સામે યુદ્ધ-
માં ટકી શકશે નહીં. ॥ ૨ ॥

લઘ્વવરાઃ ક્ષીરોદં ગત્વા તે તુષ્ટુઃ સુરાઃ સેન્દ્રાઃ ।

શ્રીવત્સાઙ્કં કૌસ્તુભમણિકિરણોદ્ધાસિતોરસ્કમ્ ॥ ૩ ॥

શ્રીપતિમચિન્ત્યમસમં સમન્તતઃ સર્વદેહિનાં સૂક્ષ્મમ્ ।

પરમાત્માનમનાદિં વિષ્ણુમવિજ્ઞાતપર્યન્તમ્ ॥ ૪ ॥

એ રીતે બ્રહ્મા પાસેથી વરદાન મેળવી ઇંદ્ર વિગેરે દેવ, ક્ષિરસમુદ્રને વિષે ગયા, શ્રીવત્સ ચિન્હવાળા, કૌસ્તુભ મણીના કિરણથી જોમનું હૃદયસ્થળ ચળ-
છી રહ્યું છે, તેવા અચિંત્ય, અનુપમ, સમાન, સર્વ જીવને વિષે સૂક્ષ્મરૂપથી
રહેલા, અનાદિ, વ્યાપક અનંત, સર્વના સાક્ષી, લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુની સ્તુતિ કર-
વા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ ૪ ॥

તૈઃ સંસ્તુતઃ સ દેવસ્તુતોષ નારાયણો દદૌ ચૈષામ્ ।

ધ્વજમસુરસુરવધૂમુલ્લસલવનતુપારતીક્ષ્ણાંશુમ્ ॥ ૫ ॥

દેવતાની સ્તુતીથી પ્રસન્ન થયેલા વિષ્ણુએ દૈત્યોના સ્ત્રિયોના મુખક્રમળને
ચંદ્રની પેઠે સંકુચીત કરનાર અને દેવાંગનાઓના મુખક્રમળને વિકસિત કર-
નાર સૂર્યસરખો ધ્વજ દેવને આપ્યો. ॥ ૫ ॥

તં વિષ્ણુતેજોભવમષ્ટચક્રે રથે સ્થિતં ભાસ્વતિ રત્નચિત્રે ।

દેદીપ્યમાનં શરદીવ સૂર્ય ધ્વજં સમાસાદ્ય સુમોદ શકઃ ॥ ૬ ॥

વિષ્ણુના તેજથી ઉત્પન્ન થયેલ અને આઠ ચક્રયુક્ત રત્નજડીત અતિ
પ્રકાશમાન, શરદન્મતુના સૂર્ય સરખો પ્રદિપ્ત તે ધ્વજ કે જે રથને વિશે રહે-
લ છે, તે જોઈ ઇંદ્ર ઘણો હર્ષ પામ્યો. ॥ ૬ ॥

સકિઙ્કિણીજાલપરિસ્કૃતેન સ્વક્ષત્રઘટાપિટકાન્વિતેન ।

સમુચ્છિન્નતેનામરરાઙ્ ધ્વજેન નિન્યે વિનાશં સમરેડરિસૈન્યમ્ ।

નાની ટોકરીઓના સમૂહથી શોભતો, માળા, છત્ર, ઘંટા અને પીટક
નામનાં આભુષણો (એ આગળ કહેવાશે) યુક્ત અને ઉભા કરેલા તે ધ્વજ-
થી ઇંદ્રે યુદ્ધમાં પોતાના શત્રુના સૈન્યનો નાશ કર્યો. ॥ ૭ ॥

ઉપરિચરસ્યામરપો વસોર્દદૌ ચેદિપસ્ય વેણુમયીમ્ ।

યાદિં તાં સ નરેન્દ્રો વિધિવત્સમ્પૂજયામાસ ॥ ૮ ॥

ઇંદ્રે, તે ધ્વજનો વેણુમય દંડ બનાવી, એદીદેશના રાજા ઉપરીચર વસુ-
ને આપ્યો, તે રાજાએ પણ તે ધ્વજનું વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું. ॥ ૮ ॥

પ્રીતો મહેન મઘવાન્ પ્રાહૈવં યે નૃપાઃ કરિષ્યન્તિ ।

વસુવદ્વસુમન્તસ્તે ભુવિ સિદ્ધાજ્ઞા ભવિષ્યન્તિ ॥ ૯ ॥

તે ઇંદ્રધ્વજના ઉત્સવથી પ્રસન્ન થયેલા ઇંદ્રે કહ્યું કે જે રાજા આ રીતે મારા ધ્વજનો ઉત્સવ કરશે તે ઉપરીચરવસુતુલ્ય ધનવાન થશે અને પૃથ્વીપર એમની અખંડ આજ્ઞા રહેશે. ॥ ૯ ॥

મુદિતાઃ પ્રજાશ્ચ તેષાં ભયરોગવિવાર્જિતાઃ પ્રભૂતાન્નાઃ ।

ધ્વજ એવં ચાભિધાસ્યતિ જગતિ નિમિત્તૈઃ ફલં સદસત્ ॥ ૧૦ ॥

તેમજ તે રાજાની પ્રજા રોગ અને ભયરહિત થઈ પુષ્કળ અન્નથી પ્રસન્ન રહેશે અને જગતમાં ભાવી શુભાશુભ ફળની સૂચના આ ઇંદ્રધ્વજ પોતાના નિમિત્તોથી દર્શાવશે. ॥ ૧૦ ॥

પૂજા તસ્ય નરેન્દ્રૈર્વલવૃદ્ધિજયાર્થિભિર્યથા પૂર્વમ્ ।

શક્રાજ્ઞયા પ્રયુક્તા તામાગમતઃ પ્રવક્ષ્યામિ ॥ ૧૧ ॥

તે ઇંદ્રધ્વજની પૂજા બળની વૃદ્ધિ અને જયની ઇચ્છા રાખનાર રાજાઓએ ઇંદ્રની આજ્ઞાપ્રમાણે પૂર્વે જે રીતે કરી છે, તે પૂજાવિધિ હું અહિં શાસ્ત્રથી કહું છું. ॥ ૧૧ ॥

તસ્ય વિધાનં શુભકરણદિવસનક્ષત્રમજ્જલમુદ્ઘૃતૈઃ ।

પ્રાસ્થાનિકૈર્વનમિયાદૈવજ્ઞઃ સૂત્રધારશ્ચ ॥ ૧૨ ॥

તેમનો પૂજાવિધિ એ છે કે, કરણ તિથિ, વાર નક્ષત્ર શકુન અને યાત્રા વિષે જે રીતે મંગળ મુદ્ઘર્ત શુભ કહેલ છે. તે પ્રમાણે ઉત્તમ મુદ્ઘર્તમાં, જોશી, અને સૂતારને સાથે લઈ રાજાએ વનમાં જવું. ॥ ૧૨ ॥

ઉદ્યાનદેવતાલયપિતૃવનવલ્મીકમાર્ગચિતિજાતાઃ ।

કુલ્લોર્ધ્વશુષ્કકણ્ટકિવલીવન્દાકયુક્તાશ્ચ ॥ ૧૩ ॥

વહુવિહગાલયકોટરપવનાનલપીડિતાશ્ચ યે તરવઃ ।

યે ચ સ્યુઃ સ્ત્રીસંજ્ઞા ન તે શુભાઃ શુક્રકેલર્થે ॥ ૧૪ ॥

બાગ, દેવાલય, સ્મશાન, સર્પનો રાશડો, માર્ગ (રસ્તો) અને ચિત્તા વિગેરે સ્થળમાં જે વૃક્ષો થયાં હોય તે તથા વાંડાં અને ઉટોલે સ્થળેજ સુકાઈ ગયેલાં, કાંટાવાળાં તથા જેનાપર ખીજ વેલીઓ ચડી હોય તેવાં તથા વંદાક (એક વૃક્ષમાં ખીજું થાય તેને વંદાક વૃક્ષ કહે છે.) ધણું પક્ષિઓના મા-

બાવાળાં, કોતરવાળાં, પવનથી ભાગેલાં, અગ્નિથી બળેલાં તથા જે સ્ત્રિજાતીનાં હોય, (બોરડી સહકારી વિગેરે) તેઓ ઇંદ્રધ્વજને માટે શ્રેષ્ઠ ગણાતાં નથી.
॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥

શ્રેષ્ઠોઽર્જુનોઽશ્વકર્ણઃ પ્રિયકથવોદુમ્બરાશ્ચ પશ્ચૈતે ।

એતેષામન્યતમપ્રશસ્તમથવાપરં વૃક્ષમ્ ॥ ૧૫ ॥

અર્જુન, અશ્વકર્ણ, પ્રિયક, ધવ (રાયણ અને સાગ) ઉદુંબર (ઉંબરો) એ માંચ વૃક્ષ ઉત્તમ છે, એમાંનું કોઈ અથવા બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ વૃક્ષ ઇંદ્રધ્વજ માટે લહેવું. ॥ ૧૫ ॥

ગૌરાસિત્તિભવં સમ્પૂજ્ય યથાવિધિ દ્વિજઃ પૂર્વમ્ ।

વિજને સમેત્ય રાત્રૌ સ્પૃષ્ઠા ઋયાદિમં મન્ત્રમ્ ॥ ૧૬ ॥

ધોળી અથવા કાળી ભૂમિમાં ઉગેલું હોવું જોઈએ, રાત્રીએ તેનીપાસ બ્રાહ્મણે જઈ એકાંતમાં વિધિપૂર્વક પૂજન કરી, હાથથી સ્પર્શ કરી નીચેના મંત્ર ભણવો ॥ ૧૬ ॥

યાનીહ વૃક્ષે ભૂતાનિ તેભ્યઃ સ્વસ્તિ નમોઽસ્તુ વઃ ॥

ઉપહારં ગૃહીત્વેમં ક્રિયતાં વાસપર્યયઃ ॥ ૧૭ ॥

પાર્થિવસ્ત્વાં વરયતે સ્વસ્તિ તેઽસ્તુ નગોત્તમ ।

ધ્વજાર્થં દેવરાજસ્ય પૂજેયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૮ ॥

છિન્ધ્યાત્ પ્રભાતસમયે વૃક્ષમુદક્ પ્રાહ્નુસ્વોઽપિ વા ભૂત્વા ।

પરશોર્જર્જરશબ્દો નેષ્ઠઃ સ્તિગ્ધો ઘનશ્ચ હિતઃ ॥ ૧૯ ॥

આ વૃક્ષમાં જે પ્રાણીઓ રહ્યાં છે તેમનું કલ્યાણ થાઓ, હું પ્રાણીઓ તમને પ્રણામ કરું છું, આ બલીદાન લેઈ, વાસપર્યયનું વર્ણ કરો. અર્થાત નિવાસ બદલાવો. હે વૃક્ષવય! રાત્ર, તારૂં વર્ણ કરે છે અર્થાત તોરી ઇંદ્રની ધ્વજા માટે પ્રાર્થના કરે છે માટે આ પુજનનો સ્વીકાર કરચ, અને તારૂં કલ્યાણ થાઓ. (એ બે મંત્ર વૃક્ષને સ્પર્શ કરી ભણવો) પ્રભાતે ઉત્તર અથવા પૂર્વ બાજુ મુખ રાખી તે વૃક્ષ કાપવું, કાપતી વખતે કુહાડાનો શબ્દ જરૂર જરૂર, ધોધરો અથવા કાટકો હોય તો શુભ ગણાય નહીં અને મધૂર તથા સિંગધ શબ્દ હોય તો શુભ છે. ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥

વૃષજયદમવિધ્વસ્તં પતનમનાકુશ્ચિતં ચ પૂર્વોદક્ ।

અવિલગ્નં ચાન્યતરૌ વિપરીતમતસ્યજેત્પતિતમ્ ॥ ૨૦ ॥

તે વૃક્ષ તૂટે નહીં તથા વાંકું ન થાય, પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશાએ પડે અથવા બીજાં વૃક્ષની સાથે ન પડે તો રાખતે જ્યક્તી છે. અને વૃક્ષ પડી તે તૂટી જાય વા વાંકું થાય અને પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા શિવાય બીજી દિશામાં પડે અથવા કોઈ વૃક્ષની સાથે અથડાઈને પડે તો તે વૃક્ષ ઇંદ્રધ્વજ માટે ઉપયોગમાં આવતું નથી. ॥ ૨૦ ॥

છિત્ત્વાગ્રે ચતુરજ્જુલમષ્ટૌ મૂલે જલે સ્તિપેદ્યષ્ટિમ્ ।

ઉદ્ઘૃત્ય પુરદ્વારં શકટેન નયેન્મનુષ્યૈર્વા ॥ ૨૧ ॥

તે વૃક્ષનું લાકડું અથથી ચાર આંગળ અને મૂળથી આઠ આંગળ કાપી જળમાં નાખવું, તેમાંથી કાઢી ગાડીમાં અથવા મનુષ્યોપર રાખી નગરના દરવાજાપાસે લાવવું. ॥ ૨૧ ॥

અરભેજ્ઞ વલભેદો નેમ્યા નાશો વલસ્ય વિજ્ઞેયઃ ।

અર્થક્ષયોઽક્ષમજ્ઞે તથાગ્નિમજ્ઞે ચ વર્દ્ધકિનઃ ॥ ૨૨ ॥

જો ગાડીના પૈડાનો આરો તૂટી જાય તો રાખની સેનામાં કુટકાટ થાય, અને પૈડાની નેમી અથવા પાટો તુટી જાય તો સેનાનો નાશ થાય છે. ધરી ભાગી જાય તો ધનનો ક્ષય થાય અને ધરીના અગ્ર ભાગમાં નાખેલા ખીલા તૂટી જાય તો સુતારનો નાશ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

ભાદ્રપદશુક્લપક્ષસ્યાષ્ટમ્યાં નાગરૈર્વૃત્તો રાજા ।

દૈવજ્ઞસચિવકચ્ચુકિવિપ્રપ્રમુલૈઃ સુવેષધરૈઃ ॥ ૨૩ ॥

અહતામ્બરસંવીતાં યષ્ટિં પૌરન્દરીં પુરં પૌરૈઃ ।

સ્રગન્ધધૂપયુક્તાં પ્રવેશયેચ્છહૃતૂર્યરવૈઃ ॥ ૨૪ ॥

ભાદરવા શુદ્ધ ૮ ને દિવસે ઉત્તમ વસ્ત્ર ધરેણાં જ્વભણે પહેર્યાં છે એવા નગરવાસિઓ, જોશી, પ્રધાન, છડીદાર અને બ્રાહ્મણ વિગેરેને સાથે લેઈ નવા વસ્ત્રોમાં વીટેલી પુષ્પની માળા સુગંધી ચંદન અને ધૂપદીપ વિગેરેથી તે લાકડાંનું પૂજન કરી તેને પૂજનસાથે ગામમાં પ્રવેશ કરતી વખતે શંખ તુરી વિગેરે નાના પ્રકારનાં વાજાંત્રો વગાડવાં, ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥

રુચિરપતાકાતોરણવનમાલાલઙ્કૃતં પ્રહૃષ્ટજનમ્ ।

સમ્માર્જિતાર્ચિતપથં સુવેપગણિકાજનાકીર્ણમ્ ॥ ૨૫ ॥

બુ. સં. ૩૦

અભ્યર્ચિતાપણગૃહં પ્રભૂતપુણ્યાહવેદનિર્ઘોષમ્ ।

નટનર્તકગેયજ્ઞૈરાકીર્ણચતુષ્પથં નગરમ્ ॥ ૨૬ ॥

સુંદર પતાકા, તોરણ,, કૃષ્ણ કુલની માળાથી નગર શણગારવું, જેની અંદર સઘળા મનુષ્યો પ્રસન્ન છે તથા સઘળા રસ્તા સ્વચ્છ કરાવી સુશોભિત કરી રાખેલા છે. સુંદર વસ્ત્ર અને ઘરેણાથી અલંકૃત વેશ્યાઓથી વ્યાપ્ત તથા ખજાની સઘળી દુકાનો શણગારેલી છે, તથા પૂણ્યાહવાંચન અને વેદના શબ્દો ગાણ રહ્યા છે. તેવું અને નાચનાર તથા ગાનાર લોકો જે, નગરના ચોમેર રસ્તામાં વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છે. ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥

તત્ર પતાકાઃ શ્વેતા વિજયાય ભવન્તિ રોગદાઃ પીતાઃ ।

જયદાશ્ચ ચિત્રરૂપા રક્તાઃ શસ્ત્રપ્રકોપાય ॥ ૨૭ ॥

તેવા નગરમાં સફેદ રંગની પતાકા હોય તો વિજય મળેછે, પીળા રંગની હોય તો રોગ વધારેછે, વિચિત્ર રંગની હોય તો વિજય આપેછે અને લાલ રંગની પતાકા હોય તો યુદ્ધ થાયછે. ॥ ૨૭ ॥

યાદિ પ્રવેશયન્તીં નિપાતયન્તો મયાય નાગાદ્યાઃ ।

વાલાનાં તલશબ્દે સંગ્રામઃ સત્ત્વયુદ્ધે વા ॥ ૨૮ ॥

નમરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે તે ઇંદ્રધ્વજનું કાષ્ટ હાથી, પાડા વિગેરે કોઈ છવ પાડી નાખે તો ભયકર્તા છે. અને તે વખતે બાલકો તાળીઓ વગાડે તો યુદ્ધ થાયછે. તથા તે ઇંદ્રધ્વજ પૂરમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ગાય વિગેરે વહતાં યુદ્ધ થાયછે. ॥ ૨૮ ॥

સન્તક્ષ્ય પુનસ્તક્ષા વિધિવદ્યદિ પ્રોપયેદ્યત્રે ।

જાગરમેકાદૃશ્યાં નરેશ્વરઃ કારયેચ્છાસ્યાઃ ॥ ૨૯ ॥

તે કાષ્ટને છોલી સૂતારે ચંત્રપર ચડાવવું અને તે ઇંદ્રધ્વજ માટે રાજાએ એકાદશીમાં જાગરણ કરાવવું. ॥ ૨૯ ॥

સિતવસ્ત્રોષ્ણીપધરઃ પુરોહિતઃ શાક્રવૈષ્ણવૈર્મત્રૈઃ ।

જુહુયાદગ્નિં સાંવત્સરો નિમિત્તાનિ ગૃહ્ણીયાત્ ॥ ૩૦ ॥

સફેદ પાગડી ખાંધી પુરોહિતે ઇંદ્ર અને વિષ્ણુના મંત્રથી હવન કરવો અને તે વખતે થતાં અગ્નિના શુભાશુભ લક્ષણો જોશીએ સ્મરણમાં રાખવાં. ॥૩૦॥

ઇષ્ટદ્રવ્યાકારઃ સુરભિઃ સ્તિગ્ધો ઘનોડનલોડર્ચિષ્માન્ ।

શુભકૃદતોડન્યો નેષ્ઠો યાત્રાયાં વિસ્તરોડભિહિતઃ ॥ ૩૧ ॥

મનોહર વસ્તુસરખા આકારનો અગ્નિ હોય અને તે સુગંધયુક્ત સિન્ધુ જ્વાળાથી પ્રદિપ્ત હોય તો સાઈ ણ આપેછે, અને તેની ઉલટો હોય તો વિપરીત ણ આપેછે. અગ્નિનાં શુભાશુભ લક્ષણ મારા રચેલા યોગયાત્રા નામના ગ્રંથમાં વિસ્તારથી કહ્યાં છે. ॥ ૩૧ ॥

સ્નાહાવસાનસમયે સ્વયમુજ્જ્વલાર્ચિઃ

સ્તિગ્ધઃ પ્રદક્ષિણશિશ્વો હુતશ્ચુન્નપસ્ય ।

ગજાદિવાકરસુતાજલચારુહારાં

ધાર્ત્રીં સમુદ્રરસનાં વશગાં કરોતિ ॥ ૩૨ ॥

પૂર્ણાહુતી આપતી વખતે સિન્ધુ અને ઉજ્જ્વળ જ્વાળાયુક્ત અગ્નિ હોય અને તેની જ્વાળા જમણી બાજુ જતી હોય તો તે અગ્નિ, ગંગા અને જમના નદી જેમના હારરૂપ છે. અને સમુદ્ર જેમની કટીબેખળા છે, તેવી સધળી પૃથ્વી રાજાને સ્વાધિન કરેછે. ॥ ૩૨ ॥

ચામીકરશોકકુરુણકાજવૈદૂર્યનીલોત્પલસન્નિભેડ્યૌ ।

ન ધ્વાન્તમન્તર્ભવનેડવકાશં કરોતિ રત્નાંશુહતંનૃપસ્ય ॥ ૩૩ ॥

સૂવર્ણ, અશોક પુષ્પ, કુરંટક પુષ્પ, કમળ, વૈદૂર્યમણી અને નીળ કમળ સરખો અગ્નિનો વર્ણ હોય તો રાજાના ઘરમાં રહેલાં રત્નોના કિરણથી જેમનો નાશ થયેછે, તેવું અંધકાર કોઈ જગ્યાએ રહેતું નથી અર્થાત્ પૂર્વોક્ત અગ્નિનો રંગ હોય તો રાજાને પૂજક રત્નો મળે જેથી કરી સધળું સ્થળ પ્રકાશિત થાય. ॥ ૩૩ ॥

યેષાં રથૌઘાર્ણવમેઘદન્તિનાં ।

સમસ્તનોડગ્નિર્યદિવાપિ દુન્દુભેઃ ।

તેષાં મદાન્ધેભઘટાવિઘટિતા

ભવન્તિ યાને તિમિરોપમા દિશઃ ॥ ૩૪ ॥

હોમ વખતે રથનો સમૂહ, સમુદ્ર, વર્ષાદ, હાથી અને નગારા સરખો શબ્દ અગ્નિમાંથી સંભળાય તો તે રાજાના પ્રસ્થાન વખતે મદોન્મત્ત હાથીઓના સમૂહથી ઢંકાએલી સધળી દિશાઓ અંધારા સરખી શ્યામવર્ણ થાયછે અર્થાત્ કહ્યા પ્રમાણે રાજાએ કરેલા હોમ અગ્નિનો પ્રથમ કહેલો રંગ હોય તો તે ઘણા હાથીઓનો માલિક થાયછે. ॥ ૩૪ ॥

ધ્વજકુમ્ભહયેભૂમૃતામનુરુપે વશમેતિ ભૂમૃતામ્ ।

હૃદયાસ્તધરાધરાધરા હિમવદ્વિન્ધ્યપયોધરા ધરા ॥ ૩૫ ॥

ધ્વજ, કુંભ, ઘોડો, હાથી અને પર્વત સરખો અગ્નિનો આકાર હોય તો ઉદયાચળ અને અસ્તાચળને ધારણ કરનારી, હિમાચળ અને વિંધ્યાચળ જેનાં સ્તન છે તેવી પૃથ્વી રાજાને સ્વાધિન થાયછે. ॥ ૩૫ ॥

દ્વિરદમદમહીસરોજલાજૈર્ઘૃતમધુના ચ હુતાશને સગન્ધે ।

પ્રણતનૃપશિરોમણિપ્રભાભિર્ભવતિ પુરસ્છુરિતેવ ભૂર્નૃપસ્ય ૩૬

હાથીનો મદ, સ્થળ કમળ, શાળ, ઘી અને મધ સરખો ગંધ અગ્નિમાંથી આવે તો, પ્રણામ કરતા રાજાઓના મુગટમણીનાં કીરણોથી, રાજાના ચરણની આસપાસની જમીન ચિત્ર વિચિત્ર રંગાઈ જાયછે. અર્થાત સધળા રાજાઓ, તે રાજાને ચરણમાં આવીને નમેછે. ॥ ૩૬ ॥

ઉક્તં યદુત્તિષ્ઠતિ શક્રકેતૌ શુભાશુભં સપ્તમરીચિરૂપૈઃ ।

તજ્જન્મયજ્ઞગ્રહશાન્તિયાત્રાવિવાહકાલેષ્વપિ ચિન્તનીયમ્ ૩૭

આ અગ્નિના રૂપનું જે શુભાશુભ ફળ જે ઇંદ્રધ્વજ ઉઠાવતી વખતે કહ્યું છે. તેમ જન્મ વખતે, થતો યજ્ઞ, ગ્રહશાંતિ યાત્રા અને વિવાહ વખતે થતા હોમના અગ્નિથી પણ તેજ પ્રમાણે સાઈ માઠું ફળ જાણવું. ॥ ૩૭ ॥

ગુહપૂપપાયસાદૈર્વિપ્રાનભ્યર્ચ્ય દક્ષિણાંભિશ્ચ ।

શ્રવણેન દ્વાદશ્યામુત્થાપ્યોઽન્યત્ર વા શ્રવણાત્ ॥ ૩૮ ॥

ગોળ, માલપુડા અને દૂધપાક વિગેરે જમાડી પૂજન કરી દક્ષિણા વિગેરે આપી, શ્રવણ નક્ષત્ર સહિત ભાદરવા શુદ્ધ ૧૨ ને દિવસે ઇંદ્રધ્વજ ઉભો કરવો. આમ દ્વાદશીને દિવસે શ્રવણ નક્ષત્ર ન હોય તોપણ તેજ દિવસે ઉભો કરવો. ॥ ૩૮ ॥

શક્રકુમાર્યઃ કાર્યાઃ પ્રાહ મનુઃ સપ્ત પશ્ચ વા તજ્જૈઃ ।

નન્દોપનન્દસંજ્ઞે પાદેનાર્થેન ચોચ્છ્રાયાત્ ॥ ૩૯ ॥

રાજા મનુષ્યે કહ્યું છે કે, ઇંદ્રધ્વજની વિધિ જાણનારાએ સાત અથવા પાંચ ઇંદ્રકુમારિ (પૂતળી) બનાવવી. (હવે તેનાં નામ અને પ્રમાણ કહેવામાં આવેછે) જેટલો ઇંદ્રધ્વજ ઉંચો હોય તેના અતુર્યાંશ સરખી નંદા અને અર્ધા ભાગ સરખી, ઉપનંદા નામની ઇંદ્રકુમારી બનાવવી. ॥ ૩૯ ॥

ષોડશભાગાભ્યધિકે જયવિજયે દ્વે વસુન્ધરે ચાન્યે ।

અધિકા શક્તજનિત્રી મધ્યેઽષ્ટાંશેન ચૈતાસામ્ ॥ ૪૦ ॥

નંદાના પ્રમાણુથી તેને સોળમે અંશે અધિક વિજયા અને ઉપનંદાના પ્રમાણુથી તેના સોળ અંશે અધિક વિજયા કરવી, જ્યાના પ્રમાણુથી તેને સોળમે અંશે અધિક એક વસુંધરા અને વિજયા પ્રમાણુથી તેને સોળમે અંશે અધિક બીજી વસુંધરા બનાવવી અને એમના પ્રમાણુથી એટલે બીજી વસુંધરાના પ્રમાણુથી આઠમે અંશે અધિક એક સાતમી ઇંદ્રમાતા બનાવવી. ॥ ૪૦ ॥

પ્રીતૈઃ કૃતાનિ વિબુધૈર્યાનિ પુરા ભૂષણાનિ સુરકેતોઃ ।

તાનિ ક્રમેણ દદ્યાત્ પિટકાનિ વિચિત્રરૂપાણિ ॥ ૪૧ ॥

પૂર્વમાં પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓએ વિચિત્ર રૂપનાં પિટક નામના જે ધરેણાં ઇંદ્રધ્વજને માટે બનાવેલાં છે તે ઇંદ્રધ્વજને ધારણ કરાવવાં. ॥ ૪૧ ॥

રક્તાશોકનિકાશં ચતુરસ્રં વિશ્વકર્મણા પ્રથમમ્ ।

રસના સ્વયમ્ભુવા શક્ક્રેણ ચાનેકવર્ણધરી ॥ ૪૨ ॥

રાતા અશોકના પૂષ્પ સરખા રંગનું, ચોખ્ખું પહેલું ધરેણું વિશ્વકર્માએ ઇંદ્રધ્વજને આપ્યું, બ્રહ્મા અને શિવે અનેક રંગદાર કાંચિનામનું બીજું ધરેણું આપેલું છે. ॥ ૪૨ ॥

અષ્ટાશ્રિ નીલરક્તં તૃતીયમિન્દ્રેણ ભૂષણં દત્તમ્ ।

અસિતં યમશ્ચતુર્થં મસૂરકં કાન્તિમદયચ્છત્ ॥ ૪૩ ॥

આઠ ખૂણાવાળું અને નીલા રંગનું ત્રીજું ધરેણું ઇંદ્રે આપ્યું છે. કાળા રંગનું અને કાંતિદાર મસૂરક નામનું ચોથું ભૂષણ યમરાજે આપ્યું છે. ॥ ૪૩ ॥

મઙ્ગિષ્ઠામં વરુણઃ ષડશ્રિ તત્પશ્ચમં જલોર્મિનિભમ્ ।

માયૂરં કેયૂરં ષષ્ઠં વાયુર્જલદનીલમ્ ॥ ૪૪ ॥

લાલરંગનું છ ખૂણાવાળું અને જળનાં મોજાં સરખું પાંચમું ધરેણું વરુણે આપ્યું છે. મેઘ સરખું શ્યામ વર્ણનું અને મોરની પાંખોતું બનાવેલું કેયુર નામનું છઠું ધરેણું વાયુએ આપ્યું છે. ॥ ૪૪ ॥

સ્કન્દઃ સ્વં કેયૂરં સપ્તમમદદદ્વજાય વહુચિત્રમ્ ।

અષ્ટમમનલજ્વાલાસઙ્કાશં હવ્યમુગ્ધત્તમ્ ॥ ૪૫ ॥

કાર્તિકસ્વામીએ અનેક રંગવાળું ક્રેયુર નામનું સાતમું ભૂપણ ઇંદ્રધ્વજને આપ્યું, અગ્નિજ્વાળા સરખું રંગદાર, ગોળ આકારનું ભૂપણ અગ્નિએ આપ્યું. ॥૪૫॥

વૈદ્યૈસદૃશમિન્દુર્નવમં ગ્રૈવેયકં દદાવન્યત્ ।

રથચક્રામં દશમં સૂર્યસ્ત્વષ્ટા પ્રભાયુક્તમ્ ॥ ૪૬ ॥

વૈદ્યૈભણી સરખા રંગનું ગ્રૈવયક નામનું નવમું ભૂપણ ચંદ્રે આપ્યું, રથના પૈડાસરખા આકારનું, કાર્તિક્યુક્ત દશમું ધરેણું ત્વષ્ટા નામના આદિત્યે આપ્યું. ॥ ૪૬ ॥

एकादशमुद्वंशं विश्वेदेवाः सरोजशङ्काशम् ।

द्वादशमपि च निवंशं मुनयो नीलोत्पलाभासम् ॥ ૪૭ ॥

किञ्चिदध ऊर्ध्वनिर्णतमुपरि विशालं त्रयोदशं केतोः ।

शिरसि बृहस्पतिशुक्रौ लाक्षारससन्निभं ददतुः ॥ ૪૮ ॥

ક્રમળસરખું ઉદ્વંશ નામનું અગીયારમું ધરેણું વિશ્વદેવે આપ્યું, નીલ ક્રમળ સરખું તેજસ્વી, આરમું નીવંશ નામનું ધરેણું મુનિઓએ આપ્યું. કંઈ નીચે અને ઉપરથી બનાવેલું અને ઉપરથી વિશાળ લાખના રસસરખું લાલ, તેરમું ધરેણું બૃહસ્પતિ અને શુક્રે ઇંદ્રધ્વજના મસ્તકપર ધારણ કરાવ્યું. ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥

यद्यद्येन विनिर्मितममरेण विभूषणं ध्वजस्यार्थे ।

तत्तत्તદૈવત્યં विज्ञातव्यं विपश्चिद्धिः ॥ ૪૯ ॥

ઇંદ્રધ્વજને માટે જે જે ધરેણું જે જે દેવતાએ બનાવેલ છે તે તે ધરેણાના અધિપતિ તે દેવતાઓ છે. એ રીતે વિચક્ષણ પુરૂષે જાણવું. ॥ ૪૯ ॥

ध्वजपरिमाणत्र्यंशः परिधिः प्रथमस्य भवति पिटकस्य ।

परतः प्रथमात्प्रथमादष्टांशहीनानि ॥ ૫૦ ॥

ધ્વજના તૃતીયાંશતુલ્ય પહેલા પીટક નામના ભૂપણની પરીધી બનાવવી. તે પહેલા પિટકની પરીધીના પ્રમાણથી આક્રમે અંશ ઓછું બીજા પીટકની પરીધીનું પ્રમાણ જાણવું. એ પ્રકારે પ્રત્યેક પીટકની પરીધીનું પ્રમાણ અષ્ટમાંશ ઓછું કરતા જાય તો આગલા પીટકની પરીધીનું પ્રમાણ થતું જાય છે. ॥ ૫૦ ॥

કુર્યાદહનિ ચતુર્થે પૂરણમિન્દ્રધ્વજસ્ય શાસ્ત્રજ્ઞઃ ।

મનુના ચાગમગીતાન્ મન્ત્રાનેતાન્ પઠેન્નિયતઃ ॥ ૫૧ ॥

શાસ્ત્ર જાણનારે આ ક્રમથી આરંભી ચોથે દિવસે એટલે એકાદશીને દિવસે ઇંદ્રધ્વજને સધળાં ધરેણાં પહેરાવવાં અને શાસ્ત્રમાં મનુએ કહેલા આ મંત્રોનો પાઠ કરવો. ॥ ૫૧ ॥

હરાર્કવૈવસ્વતશક્રસોમૈર્ધનેશવૈશ્વાનરપાશમૃદ્ધિઃ ।

મહર્ષિસઙ્ઘૈઃ સદિગ્ધસરોભિઃ શુક્રાઙ્ગિરઃસ્કન્દમરુદ્ધૈશ્ચ ૫૨

યથા ત્વમૂર્જસ્કરનૈકરૂપૈઃ સર્માર્ચિતસ્ત્વાભરણૈરુદારૈઃ ।

તથેહ તાન્યાભરણાનિ દેવ શુભાનિ સમ્પ્રીતમના ગૃહાણ ૫૩

શિવ, સૂર્ય, યમરાજ, ઇંદ્ર, ચંદ્ર, કુબેર, અગ્નિ, વરુણ, મહર્ષિસમુદાય, દિશાસહિત અપ્સરાઓ, શુક્ર, ગુરુ, કાર્તિકસ્વામિ, અને વાયુ વિગેરે દેવતાઓએ, નાના પ્રકારનાં પ્રકાશિત સુંદર આભૂષણોથી જે રીતે તમારૂં પૂજન કરેલ છે, તેમ તે સધળાં સુંદર ધરેણાંને પ્રસન્ન થઈ ગ્રહણ કરો. ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥

અજોઽવ્યયઃ શાશ્વત એકરૂપો વિષ્ણુર્વરાહઃ પુરુષઃ પુરાણઃ ।

ત્વમન્તકઃ સર્વહરઃ કૃશાન્તુઃ સહસ્રશીર્ષા શતમન્યુરીઙ્ગ્યઃ ॥ ૫૪ ॥

અજન્મા, અવિનાશી, શાશ્વત, એકરૂપ, વિષ્ણુ, વરાહ, પુરાણપુરૂષરૂપ અને સર્વનો સંહાર કરનાર કાળરૂપ, અગ્નિરૂપ, સ્તુલ્ય, ઇંદ્રરૂપ, હજાર મસ્તકવાળો તું વિષ્ણુસ્વરૂપ છે. ॥ ૫૪ ॥

કવિં સપ્તજિહ્વં ત્રાતારં ઇન્દ્રમવિતારં સુરેશમ્ ।

હ્વામિ શક્રં વૃત્રહણં મુષેણં અસ્માકં વીરા ઉત્તરે ભવન્તુ ૫૫

કવિ અને સાત જીભવાળો, રક્ષણ કરનાર દેવતાઓના ઇશ્વરરૂપ, વૃત્રાસુરને હણનાર, સુંદર સેનાવાળા, પાલક ઇંદ્રરૂપ તું કે જેતું હું આવાહન કરું છું. વીરપુરૂષો, અમને ઉત્તરે રહી સહાયક થાઓ. “આ મંત્ર ભણવાનો સમય કહે છે.” ॥ ૫૫ ॥

પ્રપૂરણે ચોચ્છ્રયણે પ્રવેશે સ્નાને તથા માલ્યવિધૌ વિસર્ગે ।

પઠેદિમાન્નૃપતિઃ સોપવાસો મન્ત્રાઙ્ગુમાન્ પુરુહૂતસ્ય કેતોઃ ૫૬

ઇંદ્રધ્વજને ધરેણાં પહેરાવતી વખતે, ઉભો કરતી વખતે, નગરમાં પ્રવેશ કરાવતી વખતે, સ્નાન કરાવતી વખતે, ધુલ ચડાવતી વખતે અને વિસર્જન

કરે સારે એ ઇંદ્રધ્વજના મંત્રો ને કથ્યાણુકારી છે તેનો રાજાએ નિરાહાર રહી
પાક કરવો. ॥ ૫૬ ॥

છત્રધ્વજાદર્શફલાર્દ્રચન્દ્રૈર્વિચિત્રમાલાકદલીક્ષુદન્ઢૈઃ ।

સવ્યાલસિંહૈઃ પિટકૈર્ગવાક્ષૈરલક્ષ્મ્યતં દિક્ષુ ચ લોકપાલૈઃ ૫૭

અચ્છિન્નરજ્જું દૃઢકાષ્ઠમાતૃકં સુશ્લિષ્ટ્યન્નાર્ગલપાદતોરણમ્ ।

ઉત્થાપયેલ્લક્ષ્મ સહસ્રચક્ષુપઃ સારદ્રુમાભગ્નકુમારિકાન્વિતમ્ ૫૮

છત્ર, ધ્વજ, દર્પણ, ફળ, અર્ધચંદ્ર, વિચિત્ર પ્રકારની માળા, કેળાં, શેર-
ડીના સાંકા, સર્પ, સિંહ, પીટક, ગોખ વિગેરે સઘળાં કાષ્ટનાં બનાવવાં. ઇંદ્ર-
ધ્વજની આડે દિશાએ આઠ દિક્ષપાલની મૂર્તિઓ બનાવવી. બન્ને બાજુ ટેકા-
માટે ઘણા મજબૂત કાષ્ટની બે માતૃકા લગાવવી. ચોતરફ દોરડાં મજબૂત
બાંધવાં જેથી તે ઇંદ્રધ્વજ ઉભો રહે અને ચરણ તોરણમાં ચંત્રની સાંકળો
મજબૂત કરી લગાડવી; અને મજબૂત લાકડાની ઘડેલી અખંડિત ઇંદ્રકુમારિકા
બનાવેલી હોય તે સઘળા ઇંદ્રધ્વજસાથે લગાડી ઉભો કરવો. ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥

અવિરતજનરાવં મક્કલાશીઃ પ્રણામૈઃ પટુપટહમૃદક્ષૈઃ શક્ષ્મભેર્યાદિભિશ્ચ ।
શ્રુતિવિહિતવચોભિઃ પાપઠદ્વિશ્ચ વિપ્રૈરશુભરહિતશબ્દં કેતુમુત્થાપયીતા ॥

ફલદધિઘૃતલાજાક્ષૌદ્રપુષ્પાગ્રહસ્તૈઃ પ્રણિપતિતશિરો-

ભિસ્તુપુવદ્વિશ્ચ પૌરૈઃ । ઘૃતમનિમિપભર્તુઃ કેતુમીશઃ

પ્રજાનામારિનગરનતાગ્રં કારયેદ્દ્વિઙ્વયાય ॥ ૬૦ ॥

મંગળાક શબ્દ અને આશિર્વાદ અને પ્રણામ કરતા લોકોના શબ્દોનો
શોર થઈ રહ્યો હોય તે રીતે દોલ, મૃદંગ, શંખ, ભેરી વિગેરે વાજ્ર વાજ્રતાં
હોય, બ્રાહ્મણો વેદપાઠ કરે અને કોઈએ પણ અમંગળ શબ્દ બોલવો નહીં,
એ રીતે ઇંદ્રધ્વજને ઉભો કરવો. ફળ, દહીં, ઘી, લાજ (શાળ) મધ અને
પુષ્પ વિગેરે પૂજાસામગ્રી હાથમાં રાખી મસ્તક નમાવતા અને સ્તુતિ કરતા
નગરના લોકો ચોતરફ ઘેરી રહેલા હોય તેવા રાજાએ, શત્રુના વધસાઈ ઇંદ્ર-
ધ્વજને ઉભો કરવો અને તેને શત્રુના નગર તરફ જરા નમતો રાખવો.
॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥

નાતિદ્રુતં ન ચ વિલમ્બિતમપ્રકમ્પમધ્વસ્તમાલ્યપિ-
ટકાદિવિભૂષણં ચ । ઉત્થાનમિષ્ટમશુભં વદતોઽન્યથા
સ્યાત્ તચ્છાન્તિભિર્નરપતેઃ શમયેત્પુરોધાઃ ॥ ૬૧ ॥

અતિ ઉતાવળ અને અતિ વિલંબન નહીં કરતાં સમધારણ રીતે તથા કૃપ્યા શિવાય ઇંદ્રધ્વજને ઉભો કરવો અને તે વખતે તેની માળા તથા પીટક વિગેરે ઘરેણું પડે નહીં તો સાઈ કૃણ આપે છે અને પડી જાય તો રાજાને માંહું કૃણ આપે છે, તેની નિવૃત્તિ કરવા રાજાના પુરોહિતે શાંતિ કરવી. ॥૬૧॥

ક્રવ્યાદકૌશિકકપોતકકાકકઙ્કૈઃ કેતુસ્થિતૈર્મહદુશ-

ન્તિ ભયં નૃપસ્ય । चाषेण चापि युवराजभयं वदन्ति

श्येनो विलोचनभयं निपतन् करोति ॥ ६२ ॥

માંસ ખાનાર પક્ષી ગીધ વિગેરે, ધુડ, કપોત, કાક, કંક એ પક્ષીઓ ધ્વજપર એસે તો રાજાને મોટા ભય થાય છે, નિલકંઠ (ચાસ) પક્ષી ઇંદ્રધ્વજપર એસે તો યુવરાજાને ભય થાય છે, અને બાજ (સિંચાણો) પક્ષી ઇંદ્રધ્વજપર પડે તો નેત્રપીડા થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

छत्रभङ्गपतने नृपमृत्युस्तस्करान्मधु करोति निलीनम् ।

हन्ति चाप्यथ पुरोहितमुल्का पार्थिवस्य महिषीमन्निश्च ॥ ६३ ॥

ઇંદ્રધ્વજ ઉપરનું છત્ર તુટી જાય અથવા પડી જાય તો રાજાનું મૃત્યુ થાય છે, ઇંદ્રધ્વજમાં મધપૂડો લાગે તો પ્રજામાં ચોરનો ભય થાય છે. તે ઉપર ઉલ્કા પડે તો રાજાના પુરોહિતનું મૃત્યુ થાય, અશ્વિની નામની વીજળી પડે તો, રાજાની પટરાણી મરણ પામે. ॥ ૬૩ ॥

राज्ञीविनाशं पतिता पताका करोत्यवृष्टिं पिटकस्य पातः ।

मध्याग्रमूलेषु च केतुभङ्गो निहन्ति मन्त्रिक्षितिपालपौरान् ॥ ६४ ॥

ઇંદ્રધ્વજની પતાકા પડી જાય તો રાણીનો નાશ થાય, પીટક નામનાં ભૂષણો પડી જાય તો વૃષ્ટિ થાય નહીં, ઇંદ્રધ્વજ મધ્યભાગમાંથી તૂટી જાય તો રાજમંત્રી, અગ્રભાગમાં તૂટે તો રાજા, અને મૂળમાંથી તૂટે તો નગરનાં લોકો નાશ પામે છે. ॥ ૬૪ ॥

धूमावृते शिखिभयं तमसा च मोहो

व्यालैश्च भयपतितैर्न भवन्त्यमात्याः ।

ग्लायन्त्युदक्प्रभृति च क्रमशो द्विजाद्या

भङ्गे च बन्धकिवधः कथितः कुमार्याः ॥ ६५ ॥

ઇંદ્રધ્વજ ધુમાડાથી ઘેરાઈ જાય તો પ્રજામાં અગ્નિનો ભય થાય, ઇંદ્રધ્વજપર લગાડેલા લાકડાના નાગ તૂટી જાય વા પડી જાય તો મંત્રીનો વૃહ. ૩૧

નાશ થાય અને તેની ઉત્તર આદિ ચાર દિશામાં કાંઈ ઉત્પાત થાય તો ક્રમે કરી બ્રાહ્મણઆદિ ચાર વર્ણને પીડા થાય છે. અને ઇંદ્રકુમારી તુટી જાય તો બલિચારણી સ્ત્રિઓ મરણ પામે છે. ॥ ૬૫ ॥

રજ્જૂત્સન્નચ્છેદને વાલપીડા રાજ્ઞો માતુઃ પીડનં માતૃકાયાઃ ।

યદ્યત્કુર્યુર્વાલકાશ્ચારણા વા તત્તત્તાદ્ગભાવિ પાપં શુભં વા ॥ ૬૬ ॥

ઇંદ્રધ્વજ ઉભો કરતી વખતે તેનાં દોરડાં કાંઈ ભરાઈને અટકી જાય અથવા તુટી જાય તો બાલકને પીડા થાય છે; અને માતૃકા એટલે તોરણના પડખામાં રહેલું કાષ્ટ તુટી જાય તો રાજમાતાને પીડા થાય છે. ઇંદ્રધ્વજપાસે બાલક અને ચારણો જેવી એકા કરે તે પ્રમાણે સાઈ માહું ફળ આગળ થાય છે. ॥ ૬૬ ॥

**દિનચતુષ્ટયમુત્થિતમર્ચિતં સમભિપૂજ્ય નૃપોઽહનિ પ-
શ્વમે । પ્રકૃતિભિઃ સહ લક્ષ્મ વિસર્જયેદ્ વલભિદઃ
સ્વવલાભિવિવૃદ્ધયે ॥ ૬૭ ॥**

ચાર દિવસ ઇન્દ્રધ્વજ ઉભો રહે, તેનું નિત્ય પૂજન કરવું અને પાંચમે દિવસે પોતાના બળતી વૃદ્ધિને માટે મંત્રીઆદિ પરિવારસહિત રાજાએ તેનું સારી રીતે પૂજન કરી વિસર્જન કરવો. ॥ ૬૭ ॥

ઉપરિચરવસુપ્રવર્તિતં નૃપતિભિરપ્યનુ સન્તતં કૃતમ્ ।

વિધિમિમમનુમન્ય પાર્થિવો ન રિપુકૃતં ભયમામૃયાદિતિ ૬૮

એ ઇન્દ્રધ્વજની પૂજનો વિધિ પૂર્વે ઉપરીચર નામના વસુએ પ્રવર્ત કરેલ છે અને બીજા રાજાઓએ પણ સદા તેનું પૂજન કરેલું છે એ રીતે જો રાજા ઇન્દ્રધ્વજ ઉભો કરે તેને કાંઈ દિવસ શત્રુભય થતો નથી. ॥ ૬૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्रध्वज-

सम्पन्नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ઇન્દ્રધ્વજસંપત

નામનો ત્રેતાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ॥ ૪૩ ॥

પ્રકરણ ૪૪ મું.

નિરાજનવિધિ.

ભગવતિ જલધરપદ્મક્ષપાકારકેક્ષણે કમલનાભે ।

ઉન્મીલયતિ તુરંગ્ગમકરિનરનીરાજનં કુર્યાત્ ॥ ૧ ॥

વરસાદરૂપ પાપણ્ણવાળાં સૂર્ય, ચંદ્રરૂપ નેત્ર, કમળનાભ ભગવાન વિષ્ણુ
જ્યારે ખોલે છે ત્યારે (વર્ષાઋતુ પછી) ઘોડા, હાથી અને મનુષ્યોને માટે
નિરાજન (શાંતિવિધિ) કરવો. ॥ ૧ ॥

દ્વાદશ્યામષ્ટમ્યાં કાર્ત્તિકશુક્રસ્ય પશ્ચદશ્યાં વા ।

આશ્વયુજે વા કુર્યાન્નીરાજનસંજ્ઞિતાં શાન્તિમ્ ॥ ૨ ॥

આસુ શુદ્ધ ખારસ, આઠમ અથવા પુનમને દિવસે કે કાર્તિક શુદ્ધ ખા-
રસ, આઠમ અને પુનમને દિવસે નિરાજનવિધિ કરવો. ॥ ૨ ॥

નગરોત્તરપૂર્વદિશિ પ્રશસ્તભૂમૌ પ્રશસ્તદારુમયમ્ ।

ષોડશહસ્તોચ્છ્રાયં દશવિપુલં તોરણં કાર્યમ્ ॥ ૩ ॥

નગરથી ધશાન કોણમાં ઉત્તમ ભૂમિની અંદર સારા કાષ્ઠનું સોળ હાથ
ઉંચું અને દશ હાથ પહોળું એક તોરણ બનાવવું. ॥ ૩ ॥

સર્જોદુમ્બરશાલાકકુભમયં શાન્તિસન્ન કુશવહુલમ્ ।

વંશવિનિર્મિતમત્સ્યધ્વજચક્રાલંકૃતદ્વારમ્ ॥ ૪ ॥

સર્જ વૃક્ષ, ઉમરો અને આંબળીયાના કાષ્ઠનું શાંતિત્રહ બનાવવું તેમાં
દર્ભો ધણા રાખવા અને વાંસના બનાવેલા મચ્છ, ધ્વજ અને ચક્રથી તે શાં-
તિત્રહનું દ્વાર સુશોભિત કરવું. ॥ ૪ ॥

પ્રતિસરયા તુરગાણાં મહાતકશાલિકુષ્ઠસિદ્ધાર્થાન્ ।

કળ્થેષુ નિવધ્વીયાત્ પુષ્પચર્થ શાન્તિગૃહગાનામ્ ॥ ૫ ॥

તે શાંતિત્રહને વિષે રહેલા ઘોડાઓને ગળે ભીલામું, શાલ, કૂડ અને સ-
ફેત સરસવની પોટલી પીળા દોરાથી બાંધવી. ॥ ૫ ॥

રવિવરુણવિશ્વદેવપ્રજેશપુરુહૂતવૈષ્ણવૈર્મત્રૈઃ ।

સપ્તાહં શાન્તિગૃહે કુર્યાજ્ઞાન્તિં તુરંગ્ગાણામ્ ॥ ૬ ॥

સૂર્ય, વરુણ, વિષ્ણુદેવ, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર અને વિષ્ણુના મંત્રથી શાંતિપ્રહરને વિષે સાત દિવસ સુધી ઘોડાઓની શાંતિ કરવી. ॥ ૬ ॥

અભ્યર્ચિતા ન પુરુષં વક્તવ્યા નાપિ તાઢનીયાસ્તે ।

પુણ્યાહશઙ્કતૂર્યધ્વનિગીતરવૈર્વિમુક્તભયા ॥ ૭ ॥

પૂજેલા ઘોડાઓને કઠોર શબ્દ કહી ચલાવવા નહીં તથા તેને પ્રહાર કરવો નહીં, પુણ્યાહવાચનના શબ્દ, શંખ, શરણુઈ અને ગીતથી તેમને નિર્ભય કરવા. ॥ ૭ ॥

પ્રાપ્તેઽષ્ટમેઽહ્નિ કુર્યાદુદઙ્કુલુલં તોરણસ્ય દક્ષિણતઃ ।

કુશચોરાવૃત્તમાશ્રમમશિં પુરતોઽસ્ય વેદ્યાં ચ ॥ ૮ ॥

આઠમે દિવસે તોરણની દક્ષિણ દિશાએ ઉત્તરાભિમૂખ, દર્ભ અને વૃક્ષની છાલથી ઢાંકેલો એક આશ્રમ બનાવવો તેનીપાસે કરેલી વેદીપર અગ્નિ રાખવો. ॥ ૮ ॥

ચન્દનકુપ્તસમન્નાહરિતાલમનઃશિલામિયજ્જુવચાઃ ।

દન્ત્યમૃતાઙ્ગનરજનીસુવર્ણપુષ્પાગ્નિમન્થાશ્ચ ॥ ૯ ॥

ચંદનકુટ, મણ્ડ, હળતાર, મણુશીલ, કાંગ, દંતી ગજો, અંજન, હલદર, સુવર્ણપુષ્પી અને અગ્નિમાં (ચિત્રક) ॥ ૯ ॥

શ્વેતાં સપૂર્ણકોશાં કટમ્ભરાત્રાયમાણસહદેવીઃ ।

નાગકુસુમં સ્વગુપ્તાં શતાવરીં સોમરાજીં ચ ॥ ૧૦ ॥

શ્વેતા, પૂર્ણકોષા, કટભરા, ત્રાયમાણ, સહદેવી, નાગકેસર, કૌંચબીજ, શતાવરી અને સોમવૃક્ષી. ॥ ૧૦ ॥

કલશેષ્વેતાન્ કૃત્વા સમ્ભારાનુપહરેદ્દલિં સમ્યક્ ।

મક્ષૈર્નાનાકારૈર્મધુપાયસયાવકપ્રચુરૈઃ ॥ ૧૧ ॥

એ સઘળી વસ્તુ એકઠી કરી કલશમાં નાખવી અને મધ, દૂધપાક અને સૂત્રકેણી આદિ અનેક પ્રકારના ભક્ષ્ય પદાર્થોથી નાના પ્રકારનાં બળીદાન દેવાં. ॥ ૧૧ ॥

સ્વદિરપલાશોદુસ્મરકાશ્મર્યશ્વત્યનિર્મિતાઃ સમિધઃ ।

લુક્કનકાદ્રજતાદ્વા કર્તવ્યા ભૂતિકામેન ॥ ૧૨ ॥

ખેર, ખાખરો, ઉમરો, કાશમરી અને પીપળાનાં કાષ્ટનાં સમિધ કરવાં, સંપત્તિની ધન્યવાળાં રાજાએ સોના અથવા રૂપાની સૂચી બનાવવી. ॥ ૧૨ ॥

પૂર્વાભિમુખઃ શ્રીમાન્ વૈયાગ્રે ચર્મણિ સ્થિતો રાજા ।

તિષ્ઠે દનલસમીપે તુરગભિષગદૈવવિત્સહિતઃ ॥ ૧૩ ॥

સંપત્તિમાન રાજાએ અગ્નિપાસે પૂર્વતરફ મૂખ રાખી વાઘના ચર્મઉપર બેસવું અને અશ્વ, વૈદ્ય તથા જ્યોતષીપાસે રાખવા. ॥ ૧૩ ॥

યાત્રાયાં યદભિહિતં ગ્રહયજ્ઞવિધૌ મહેન્દ્રકેતૌ ચ ।

વેદીપુરોહિતાનલલક્ષણમસિંસ્તદવધાર્યમ્ ॥ ૧૪ ॥

યોગયાત્રા નામના ગ્રંથમાં ગ્રહયજ્ઞવિધિમાં અને ધૈર્યજ્ઞપ્રકરણમાં, વેદી, પુરોહિત અને અગ્નિનાં લક્ષણ વિસ્તારથી કહ્યાં છે. તે સઘળાં અહીં નિ-રાજનવિધિમાં જાણવાં. ॥ ૧૪ ॥

લક્ષણયુક્તં તુરગં દ્વિરદવરં ચૈવ દીક્ષિતં સ્નાતમ્ ।

અહતસિતામ્બરગન્ધસ્રગ્ધુપાભ્યર્ચિતં કૃત્વા ॥ ૧૫ ॥

ઉત્તમ લક્ષણવાળા હાથી, ઘોડાને દીક્ષા આપી નવરાવવી, નવું સફેદ વસ્ત્ર ઓઢાડી ડુલના હાર ચંદન અને ધૂપ વિગેરેથી તેની પૂજા કરવી. ॥ ૧૫ ॥

આશ્રમતોરણમૂલં સમુપનયેત્સાન્ત્વયજ્ઞનૈર્વાચા ।

વાદિત્રશઙ્ખપુण्याહનિઃસ્વનાપૂરિતદિગન્તમ્ ॥ ૧૬ ॥

મધુર વચનથી તેમની શાંતિ આપતાં ધીમે ધીમે અનેક પ્રકારનાં વા-જાં, શંખ અને પુણ્યાહવાચનના શબ્દથી સઘળી દિશાઓ ગાળ રહે તેમ તે આશ્રમ તોરણનીપાસે તે અશ્વ વિગેરેને લાવવા. ॥ ૧૬ ॥

યદ્યાનીતસ્તિષ્ઠેદક્ષિણચરણં હયઃ સમુત્ક્ષિપ્ય ।

સ જયતિ તદા નરેન્દ્રઃ શત્રૂનચિરાદ્વિના યત્નાત્ ॥ ૧૭ ॥

તોરણપાસે લાવેલા હાથી અથવા ઘોડા જમણા પગ ઉપાડી ઉભો થાય તો તે રાજા ચંત્રવિના તત્કાળ શત્રુઓને જીતે છે. ॥ ૧૭ ॥

ત્રસ્યન્નેષ્ઠો રાજઃ પરિશેષં ચેષ્ટિતં દ્વિપહયાનામ્ ।

યાત્રાયાં વ્યાખ્યાતં તદિહ વિચિન્ત્યં યથાયુક્તિ ॥ ૧૮ ॥

પરંતુ ઘોડા અને હાથી તે સમયે ડરે નહીં તો સાફ જાણ થાય છે. અને

ડરે તો શુભ થતું નથી, ખીજાં પણ હાથી ઘોડાની ચેષ્ટાના શુભાશુભ ૧૭ મારા યોગયાત્રા નામના ગ્રંથમાં કહેલ છે. તે યુક્તિપૂર્વક વિચારી તેનું ફળ કહેવું. ॥૧૮॥

પિંડમભિમન્ત્ર્ય દદ્યાત્ પુરોહિતો વાજિને સ યદિ જિઘ્રેત્ ।

અશ્વીયાદ્વા જયકૃદ્વિપરીતોડતોડન્યથાભિહિતઃ ॥ ૧૯ ॥

એક પીંડનું અભિમંત્રણ કરી પુરોહિતે ઘોડાને આપવો. જો ઘોડો તેને સુંઘે વા ખાઈ જાય તો તે રાજાને જય આપનાર છે; અને સુંઘે અને ખાય પણ નહીં તો રાજાનો પરાજય થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

કલશોદકેષુ શાસ્વામાપ્તાવ્યૌદુમ્વરીં સ્પૃશેત્તુરગાન્ ।

શાન્તિકપૌષ્ટિકમન્ત્રૈરેવં સેનાં સનૃપનાગામ્ ॥ ૨૦ ॥

પ્રથમ સ્થાપન કરેલા કલશના જળમાં ઉમરાની ડાળ ઓળી શાંતિક અને પૌષ્ટિક મંત્ર ભણતાં પુરોહિતે તે જળ ઘોડાપર છાંટવું તેજ રીતે રાજા અને હાથીસહિત સઘળી સેનાને તે જળ પ્રોક્ષણ કરવું. ॥ ૨૦ ॥

શાન્તિં રાષ્ટ્રવિવૃદ્ધ્યૈ કૃત્વા ભૂયોડભિચારકૈર્મન્ત્રૈઃ ।

મૃષ્મયમરિં વિભિન્ધાચ્છ્લેનૌરઃસ્થલે વિપ્રઃ ॥ ૨૧ ॥

પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ માટે ફરીથી શાંતિ કરી અથર્વવેદમાં કહેલા અભિચારમંત્રથી (મારણપ્રયોગના મંત્રથી) માટીની બનાવેલી શત્રુની મૂર્તિને રાજપુરોહિતે ખરછી છાતીમાં મારી વીંધી નાખવી. ॥ ૨૧ ॥

શ્વલિનં હયાય દદ્યાદભિમન્ત્ર્ય પુરોહિતસ્તતો રાજા ।

આરુહ્યોદક્ષૂર્વાં યાયાન્નીરાજિતઃ સવલઃ ॥ ૨૨ ॥

પુરોહિતે મંત્રીને લગામ ઘોડાના મુખમાં લગાવવી, પછી નિરાજનવિધિથી શાંતિકર્મ કરનાર રાજાએ તે ઘોડાપર ચડી સેનાસહિત ધશાન દેખાવું. ॥ ૨૨ ॥

મૃદઙ્ગશઙ્ખધ્વનિહૃષ્ટકુઙ્ગરસ્રવન્મદામોદસુગન્ધિમારુતઃ ।

શિરોમણિત્રાતચલત્પ્રભાચયૈર્જ્વલન્વિવસ્વાનિવ તોયદાત્યયે ॥

હંસપક્ષિભિરિતસ્તતોડદ્રિરાટ્ સમ્પતઙ્ગિરિવ શુક્લચામરૈઃ ।

મૃષ્ટગન્ધપવનાનુવાહિભિર્ધૂયમાનરુચિરસ્રગમ્વરઃ ॥ ૨૪ ॥

નૈકવર્ણમણિવજ્રભૂષિતૈર્ભૂષિતો મુકુટકુણ્ડલાઙ્ગદૈઃ ।

ભૂરિરત્નકિરણાનુરજ્જિતઃ શક્રકાર્મુકરુચં સમુદ્રહન્ ॥ ૨૫ ॥

ઉત્પતદ્ધિરિવ સ્વં તુરજ્જમૈર્દારયદ્ધિરિવ દન્તિભિર્ધરામ્ ।

નિર્જિતારિભિરિવામરૈર્નરૈઃ શક્રવત્પરિવૃતો વ્રજેન્નૃપઃ ॥૨૬॥

મૃદંગ અને શંખના ધ્વનીથી હર્ષ પામેલા, હાથીઓના ઝરતા મદથી, સુગંધી પવનયુક્ત, મુકુટપર રહેલા મણીના સમૂહની ચળકતી કાંતિથી શર-
દ્ધતુના સૂર્ય સરખો દેખાય છે અથવા, સુવાસીત પવન આપનારાં આબુ-
આબુ ફરતાં સફેત ચામરોથી જેમની માળા અને વસ્ત્રો ફરકી રહ્યાં છે. તે
આસપાસ ઉડતાં હંસના સમૂહથી જેમ પર્વત સુશોભિત દેખાય તેમ તે રાજા
સુશોભિત દેખાય છે. તેમજ અનેક રંગના મણી અને હીરાયુક્ત મુકુટ
કુંડળ અને આબુઅંધ જેણે ધારણ કરેલાં છે, તે આભૂષણોની અંદર રહેલાં
રત્નોનાં કિરણોથી ચિત્ર વિચિત્ર રંગવાળો તે રાજા ઇંદ્રધનુષની કાંતિને ધારણ
કરતો હોય તેમ દેખાય છે. આકાશમાં ઉડતા ઘોડા અને પૃથ્વિનું વિદારણ
કરનારા હાથીઓ તથા પરાક્રમી વિરોથી વિંટાએલો તે રાજા શત્રુઓથી જી-
તનાર, દેવથી વિંટાએલા ઇંદ્ર સરખો દેખાતો, શત્રુઓપર ચડાઈ કરે ॥ ૨૩ ॥
॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥

સવજ્રમુક્તાફલભૂષણોઽથવા સિતસ્રગુણીષવિલેપનામ્બરઃ ।

ધૃતાતપત્રો ગજપૃષ્ઠમાશ્રિતો ઘનોપરીવેન્દુતલેભૃગોઃ સુતઃ૨૭॥

તેમજ હીરા, મોતીઓનાં ધરેણું અને સફેત રંગની માળા ધારણ કરી
સફેત પાદ પહેરી ચંદન લગાવી, માથે છત્ર ધારણ કરી હાથીપર ચડી ગમન
કરતો રાજા, વાદળોની ઉપર અને ચંદ્રમાંની નીચે રહેલા શુક્ર સરખો દેખાય
છે. (હાથી વાદળો સરખો દેખાય છે, રાજા શુક્રના સરખો ચળકે છે અને
ચંદ્ર સરખું છત્ર દેખાય છે.) ॥ ૨૭ ॥

સમ્પ્રહૃષ્ટનરવાજિકુહ્નરં નિર્મલપ્રહરણાંશુભાસુરમ્ ।

નિર્વિકારમરિપક્ષમીષણં યસ્ય સૈન્યમચિરાત્સ ગાં જયેત્ ૨૮

જે રાજાની સેના, પ્રસન્ન થતાં મનુષ્ય, હાથીઓ, ઘોડાથીયુક્ત હોય
અને સ્વચ્છ હથિયારના કિરણથી ચળકતી ઉત્પાત રહિત અને શત્રુઓને ભય
આપનારી હોય તે રાજા તત્કાળ પૃથ્વિને સ્વાધિન કરે છે. ॥ ૨૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नीरा-
जनविधिर्नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઈતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો નિરાજનવિધિ (શાંતિ-
વિધિ) નામનો ચુભાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૪૪ ॥

પ્રકરણ ૪૫ મું.

ખંજનલક્ષણ.

खञ्जनको नामायं यो विहगस्तस्य दर्शने प्रथमे ।

પ્રોક્તાનિ યાનિ મુનિભિઃ ફલાનિ તાનિ પ્રવક્ષ્યામિ ॥ ૧ ॥

ખંજન નામનું પક્ષી જે પ્રથમ જેવામાં આવે તો તેમનું ગર્ગ આદિ
મુનિઓએ જે ફળ કહ્યું છે તે આદિ હું કહું છું. (આવળુ આદિ ચાર મહિના
પછી જે ખંજન પક્ષી નજરે પડે તો તે પહેલાં જોયેલું કહેવાય.) ॥ ૧ ॥

स्थूलोऽभ्युन्नतकण्ठः कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः ।

આ કણ્ઠમુખાત્ કૃષ્ણઃ સંપૂર્ણઃ પૂરયત્યાશામ્ ॥ ૨ ॥

તે સ્થૂળ (જડો) હોય અને તેનો કંઠ ઉચો હોય તથા શ્યામવર્ણ હોય
તેને ભદ્ર કહે છે. તે કલાણકારી છે. મોથી કંઠ સૂધી જે ખંજન શ્યામવર્ણ
હોય તેનું નામ સંપૂર્ણ છે ને તે આશા પૂર્ણ કરે છે. ॥ ૨ ॥

कृष्णो गलेऽस्य विन्दुः सितकरटान्तः स रिक्तकृद्रिक्तः ।

પીતો ગોપીત ઇતિ ક્લેશકરઃ खञ्जनो दृष्टः ॥ ૩ ॥

જે ખંજનના ગળામાં કાળાં ટપકાં હોય અને ગાલ સફેદ હોય તેને
રિક્ત કહે છે. તેના દર્શનથી સઘળાં ફળ વ્યર્થ થાય છે. પીળા રંગનું ખંજન
ગોપીત કહેવાય છે, તેના દર્શનથી ક્લેશ થાય છે. ॥ ૩ ॥

अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु ।

કરિતુરગમ્નજગમ્મૃદ્ધિ પ્રાસાદોદ્યાનહર્મ્યેષુ ॥ ૪ ॥

મીઠાં, સુગંધયુક્ત, ફળ ફૂલવાળાં વૃક્ષોપર, પવિત્ર જલાશયો, વાવ, ત-
ળાવ વિગેરે ઉપર, હાથી, ઘોડા, સર્પમસ્તકપર અને દેવમંદિર અથવા રા-
જના મહેલપર, ઘર, બાગ અને ધનવાનની હવેલીપર. ॥ ૪ ॥

गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।

હસ્તિતુરંગમશાલાચ્છત્રધ્વજચામરાદ્યેષુ ॥ ૫ ॥

ગૌશાળાપર, સતપુરુષોના સમાગમ વખતે, યજ્ઞમાં, ઉત્સવમાં, રાજ્ય અને બ્રાહ્મણોના પાસે, હસ્તીશાળા, અશ્વશાળા, છત્ર, ધ્વજ અને ચામર વિગેરેપર. ॥ ૫ ॥

હેમસમીપસિતામ્बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।

દધિપાત્રધાન્યકૂટેષુ ચ શ્રિયં સ્વજ્ઞનઃ કુરુતે ॥ ૬ ॥

સોના પાસે, સંકેત વસ્ત્ર, કમળ, નિલકમળ, પવિત્ર અને લીપેલા સ્થાનપર, દહીંના પાત્રપર, ધાન્યના ઢગલા વિગેરે સ્થળોપર બેઠેલો ખંજન પક્ષી દેખાય તો લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૬ ॥

પક્ષે સ્વાદ્વન્નાપ્तिर्गौरससम्पच्च गोमयोपगते ।

શાદ્વલગે વસ્ત્રાપ્તિઃ શકટસ્થે દેશવિભ્રંશઃ ॥ ૭ ॥

કીચ ઉપર બેઠેલો ખંજન દેખાય તો ઉત્તમ ભોજન મળે, છાણુપર બેઠેલો દેખાય તો, ગોરસથી સંપત્તિ વધે અને લીલી ધ્રોપર બેઠેલો દેખાય તો વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થાય, ગાડીપર દેખાય તો, દેશનો નાશ થાય. ॥ ૭ ॥

गृहपटलेऽर्थभ्रंशो बन्धे बन्धोऽशुचौ भवति रोगः ।

પૃષ્ઠે ત્વજાવિકાનાં પ્રિયસન્નમમાવહત્યાશુ ॥ ૮ ॥

ઘરની છાજલીપર બેઠેલો દેખાય તો ધનનો નાશ થાય, ચામડાની વાધરી (દોરી) પર દેખાય તો અંધન થાય, અપવિત્ર સ્થાનપર દેખાય તો રોગ થાય, બકરી તથા મેઢાંની પીઠપર બેઠેલો દેખાય તો પ્રિયાનો સમાગમ થાય. ૮

महिषीष्ट्रगर्दभास्थिरश्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।

પ્રાકારમસ્મકેશેષુ ચાશુભો મરણરુઘયદઃ ॥ ૯ ॥

પાડા, ઉંટ, ગર્દભ, હાડકાં, સ્મશાન, ઘરનો ખૂણો, કાંકરા, પર્વત, કોટ અને ભસ્મ તથા વાળપર બેઠેલો દેખાય તો અશુભ થાય છે અને મરણ તથા રોગનો ભય આપે છે. ॥ ૯ ॥

पक्षौ धून्वन्नशुभः शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः ।

સૂર્યોદયેऽથ શસ્તો નેષ્ઠફલઃ સ્વજ્ઞનોઽસ્તમયે ॥ ૧૦ ॥

વૃ. સં. ૩૨

અંતે પાંખો હલાવતો નજરે પડે તો અનિષ્ટ છે. નદીના કિનારાપર પાણી પીતો દેખાય તો શુભ છે. સૂર્યોદય વખતે દેખાય તો શુભ અને સૂર્યાસ્ત વખતે દેખાય તો અનિષ્ટ ફલદાયક છે. ॥ ૧૦ ॥

નીરાજને નિવૃત્તે યયા દિશા સ્વજ્ઞનં નૃપો યાન્તમ્ ।

પશ્યેત્તયા ગતસ્ય ક્ષિપ્રમરાતિર્વશમુપૈતિ ॥ ૧૧ ॥

નિરાજન થયા પછી જે દિશા તરફ ખંજન પક્ષી જવું હોય તે દિશાએ રાજા ચડાઈ કરે તો તત્કાલ શત્રુઓ તાબે થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

તસ્મિન્નિધિર્ભવતિ મૈથુનમેતિ યસ્મિન્

યસ્મિન્સ્તુ હર્દયતિ તત્ર તલેઽસ્તિ કાચઃ ।

અઙ્ગારમપ્યુપદિશન્તિ પુરીષણેઽસ્ય

તત્કૌતુકાપનયનાય સ્વનેદ્ધરિત્રીમ્ ॥ ૧૨ ॥

જે સ્થળે ખંજન મૈથુન કરે ત્યાં નીચે ભંડાર અથવા દોટલું ધન હોય છે. જ્યાં ઓકે (વમન કરે) ત્યાં નીચે કાચ હોય છે. જ્યાં ચરકે ત્યાં નીચે કોલસા હોય છે. એમ કશ્યપ આદિ મુનિઓ કહે છે. તે સંશય દૂર કરવા પૃથ્વી ખોદી જોવી. ॥ ૧૨ ॥

મૃતવિકલવિભિન્નરોગિતઃ સ્વતનુસમાનફલપ્રદઃ સ્વગઃ ।

ધનકૃદભિનિલીયમાનકો વિયતિ ચ વન્ધુસમાગમપ્રદઃ ॥ ૧૩ ॥

મરેલો, અંગહીન, ધાયલ, અને રોગી જેવો ખંજન દેખાય તેવું તેના શરીરપ્રમાણે જોનારને ફળ થાય છે. આપણે જોઈએ તેમ તેના માળામાં જતો હોય તો ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને આકાશમાં ઉડતો દેખાય તો બંધુ-સમાગમ થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

નૃપતિરપિ શુભં શુભપ્રદેશે સ્વગમવલોક્ય મહીતલે વિદધ્યાત્ ।

સુરભિકુસુમધૂપયુક્તમર્ધં શુભમભિનન્દિતમેવમેતિ વૃદ્ધિમ્ ॥ ૧૪ ॥

શુભ ખંજનને રાજાએ સારા સ્થાનમાં જોયો હોય તો સુગંધી ધુણ્ધ અને ધૂપયુક્ત અર્ધ ભૂમિપર આપવા, એ રીતે સન્માન કરવાથી શુભ ફળ વૃદ્ધિ પામે છે. ॥ ૧૪ ॥

અશુભમપિ વિલોક્ય ચઙ્ગનં દ્વિજગુરુસાધુસુરાર્ચને રતઃ ।

ન નૃપતિરશુભં સમામુયાન્ન યદિ દિનાનિ ચ સપ્ત માંસશુક્લ ॥ ૧૫ ॥

અશુભ દ્વિજદાયક ખંજનને જોઈ રાજા બ્રાહ્મણ, ગુરુ, સતપુરુષ અને દેવતાના પૂજનમાં તત્પર રહે અને સાત દિવસ સુધી માંસ ભક્ષણ કરે નહીં. તે તેને અશુભ થતું નથી. ॥ ૧૫ ॥

આ વર્ષાત્ પ્રથમે દર્શને ફલં પ્રતિદિનં તુ દિનશેષે ।

દિક્સ્થાનમૂર્તિલગ્નર્ક્શાન્તદીપ્તાદિભિશ્ચોદ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥

ખંજનના પ્રથમ દર્શનતું દ્વિજ એક વર્ષની અંદર થાય છે અને પ્રતિ-દિવસ ખંજન જોવાતું દ્વિજ તે દિવસની સમાપ્તિ સુધીમાં થાય છે. દિશા, સ્થાન, શરીર, લગ્ન, નક્ષત્ર અને શાંત તથા દિપ્ત દિશાઓ વિગેરેનો વિચાર કરી ખંજનતું શુભાશુભ દ્વિજ કહેવું. ॥ ૧૬ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां खञ्जनदर्शनं

नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ખંજનલક્ષણ નામનો પીરતાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૪૫ ॥

પ્રકરણ ૪૬ મું.

ઉત્પાતલક્ષણ.

યાનત્રેરુત્પાતાન્ ગર્ગઃ પ્રોવાચ તાનહં વક્ષ્યે ।

તેષાં સંક્ષેપોઽયં પ્રકૃતેરન્યત્વમુત્પાતઃ ॥ ૧ ॥

ગર્ગમુનિએ જે ઉત્પાત અત્રિમુનિને કહેલા છે તે હું અહીં સંક્ષેપથી કહું છું. સ્વભાવથી વિપરિત થયું તે ઉત્પાત કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

અપચારેણ નરાણામુપસર્ગઃ પાપસઞ્ચયાદ્ભવતિ ।

સંસૂચયન્તિ દિવ્યાન્તરિક્ષભૌમાસ્તદુત્પાતાઃ ॥ ૨ ॥

મનુષ્યોના અવિનયથી પાપ વધે છે અને તેથી ઉપદ્રવો થાય છે, દિવ્ય, આંતરિક્ષ અને ભૌમ, ઉત્પાત તે ઉપદ્રવને સૂચવનાર છે. ॥ ૨ ॥

મનુજાનામપચારાદપરક્તા દેવતાઃ સૃજન્ત્યેતાન્ ।

તત્પ્રતિધાતાય નૃપઃ શાન્તિં રાષ્ટ્રે પ્રયુજ્ઞીત ॥ ૩ ॥

મનુષ્યોના દુરાચારથી ગુસ્સે થયેલા દેવતાઓ ઉત્પાત કરેછે તેની નિવૃત્તિમાટે રાજ્યે પોતાના દેશમાં શાંતિ કરાવવી. ॥ ૩ ॥

દિવ્યં ગ્રહર્ષવૈકૃતમુલ્કાનિર્ધાતપવનપરિવેષાઃ ।

ગન્ધર્વપુરપુરન્દરચાપાદિ યદાન્તરિક્ષં તત્ ॥ ૪ ॥

ગ્રહ અને નક્ષત્રોનો વિહાર દિવ્ય ઉત્પાત કહેવાયછે. ઉલ્કા, નિર્ધાત, પવન, પરિવેશ, ગંધર્વનગર અને ઈન્દ્રધનુષ વિગેરે આંતરિક્ષ ઉત્પાત છે. ॥ ૪ ॥

ભૌમં ચરસ્થિરભવં તચ્છાન્તિભિરાહતં શમમુપૈતિ ।

નાભસમુપૈતિ મૃદુતાં શામ્યતિ નો દિવ્યમિત્યેકે ॥ ૫ ॥

ભૂમિપર, ચર અને સ્થિર વસ્તુઓમાં થનાર ઉત્પાતો ભૌમ છે, તે શાંતિ કરવાથી નિવૃત્ત થાયછે, આંતરિક્ષ ઉત્પાત શાંતિ કરવાથી શાંત થાયછે. પરંતુ, દિવ્ય ઉત્પાત, શાંતિ કરવાથી પણ મંદ થતા નથી અને નિવૃત્ત પણ થતા નથી એમ કેટલાએક મુનિઓ કહેછે. ॥ ૫ ॥

દિવ્યમપિ શમમુપૈતિ પ્રભૂતકનકાન્નગોમહીદાનૈઃ ।

રુદ્રાયતને ભૂમૌ ગોદોહાત્ કોટિહોમાચ્ચ ॥ ૬ ॥

પુષ્કળ સૂવર્ણ, અન્ન, ગાયો અને પૃથ્વિનું દાન કરવાથી શિવાલયમાં તથા પૃથ્વીપર ગાય દોવરાવવાથી અને કોટી હોમ કરવાથી દિવ્ય ઉત્પાત પણ શાંત થાયછે. ॥ ૬ ॥

આત્મસુતકોશવાહનપુરદારપુરોહિતેષુ લોકેષુ ।

પાકમુપયાતિ દૈવં પરિકલ્પિતમષ્ટધા નૃપતેઃ ॥ ૭ ॥

રાજા, રાજપૂત્ર, ભંડાર, વાહન, નગર, રાણી, પુરોહિત અને પ્રજા એ આઠેપર દિવ્ય ઉત્પાતનું ફળ થાયછે. “હવે તે ઉત્પાત કહેછું.” ॥ ૭ ॥

અનિમિત્તમજ્જચલનસ્વેદાશ્રુનિપાતજલ્પનાદ્યાનિ ।

લિજ્જાર્ચાયતનાનાં નાશાય નરેશદેશાનામ્ ॥ ૮ ॥

શિવલિંગ, દેવની મૂર્તિ અને દેવમંદિર ડારણવિના શરી નય, અથવા

ચલિત થાય કે અંદર પરસેવો છૂટે અથવા મૂર્તિની આંખોમાંથી આંસુ પડે, મૂર્તિ વિગેરે બોલી ઉઠે, વા નાચે ઇલાદિ બીજા પણ વિકાર (ઉત્પાત) થાય તો રાજા અને દેશનો નાશ થાયછે. ॥ ૮ ॥

દૈવતયાત્રાશકટાક્ષચક્રયુગ્મેતુમજ્જપતનાનિ ।

સમ્પર્યાસનસાદનસજ્ઞાશ્ચ ન દેશવૃષ્ણમદાઃ ॥ ૯ ॥

દેવતાના ઉત્સવ વખતે ગાડીની (જેમાં દેવતાની મૂર્તિ બેસાડેલી હોય તેની) ધરી, પૈડાં, ઘોસરી અને ધ્વજ આદિ તૂટી જાય વા પડી જાય તથા ઉંધાં થઈ જાય અથવા બીજા કોઈ સાથે અથડાય ને અટકી જાય વા લાગી જાય તો, દેશ અને રાજાને તે શુભ કરતા નથી. ॥ ૯ ॥

ઋષિધર્મપિતૃવ્રહ્મપ્રોચ્છૃતં વૈકૃતં દ્વિજાતીનામ્ ।

યદ્દુદ્રલોકપાલોદ્ભવં પશુનામનિષ્ઠં તત્ ॥ ૧૦ ॥

ઋષિ, ધર્મ, પિતૃ અને બ્રહ્મા એમાના કોઈનો ઉત્પાત હોય તો તેનું ફળ બ્રાહ્મણોને થાયછે. રૂઢ અને ઇંદ્ર આદિ દિક્ષાળનો ઉત્પાત હોય તો તે પશુઓને અશુભકર્તા છે. ॥ ૧૦ ॥

ગુરુસિતશનૈશ્વરોત્થં પુરોધસાં વિષ્ણુજં ચ લોકાનામ્ ।

સ્કન્દવિશાખસમુત્થં માણ્ડલિકાનાં નરેન્દ્રાણામ્ ॥ ૧૧ ॥

ગુરુ, શુક્ર અને શનિનો ઉત્પાત હોય તો પુરોહિતને અનિષ્ટકર્તા છે, વિષ્ણુની મૂર્તિ આદિમાં કોઈ ઉત્પાત હોય તો તેનું ફળ લોકોને થાયછે, કાર્તિક-સ્વામિ અને વિશાખના કંઈ ઉત્પાત હોય તો ખંડીયા રાજાને ફળ થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

વેદવ્યાસે મન્ત્રિણિ વિનાયકે વૈકૃતં ચમૂનાયે ।

ધાતરિ સવિશ્વકર્મ્મણિ લોકાભાવાય નિર્દિષ્ટમ્ ॥ ૧૨ ॥

વેદવ્યાસનો ઉત્પાત હોય તો તેનું ફળ રાજમંત્રીને થાયછે, ગણેશની મૂર્તિમાં કોઈ ઉત્પાત હોય તો સેનાપતિને અનિષ્ટકર્તા છે. બ્રહ્મા અને વિશ્વકર્માનો ઉત્પાત હોય તો પ્રજાનો નાશ થાયછે. ॥ ૧૨ ॥

દેવકુમારકુમારીવનિતાપ્રેષ્યેષુ વૈકૃતં યત્સ્યાત્ ।

તન્નરપતેઃ કુમારકુમારિકાસ્ત્રીપરિજનાનામ્ ॥ ૧૩ ॥

દેવનાં કુમાર, કુમારી, સ્ત્રી અને સેવકનો ઉત્પાત હોય તો ક્રમથી રાજાનાં કુમાર, કુમારી, રાણી અને સેવકને અનિષ્ટકર્તા છે. ॥ ૧૩ ॥

રક્ષઃપિશાચગુહ્યકનાગાનામેતદેવ નિર્દેશ્યમ્ ।

માસૈશ્ચાપ્યષ્ટાભિઃ સર્વેષામેવ ફલપાકઃ ॥ ૧૪ ॥

તેજ પ્રકારે રાક્ષસ, પીશાચ, ગુહ્યક અને નાગનાં, કુમાર, કુમારી, સ્ત્રી અને સેવકનો ઉત્પાત હોય તો, રાજાનાં, કુમાર, કુમારી, રાણી અને સેવકને અનિષ્ટ થાયછે. એ સધળા ઉત્પાતનું ફળ આઠ મહિના પછી થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

બુદ્ધ્વા દેવવિકારં શુચિઃ પુરોધાશ્ચયહોષિતઃ સ્નાતઃ ।

સ્નાનકુસુમાનુલેપનવસ્ત્રૈરભ્યર્ચયેત્ પ્રતિમામ્ ॥ ૧૫ ॥

દેવનો વિકાર થયો જાણી રાજપુરોહિતે, પવિત્ર થઈ, સ્નાન કરી, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી જે દેવની પ્રતિમાથી ઉત્પાત થયો હોય તેને નવરાવી પુષ્પ, ચંદન અર્ચા, વસ્ત્ર પહેરાવીને પૂજા કરવી. ॥ ૧૫ ॥

મધુપર્કેણ પુરોધા મક્ષૈર્વલિભિશ્ચ વિધિવદુપતિષ્ઠેત્ ।

સ્થાલીપાકં જુહુયાદ્વિધિવન્મન્ત્રૈશ્ચ તલ્લિઙ્ગૈઃ ॥ ૧૬ ॥

મધુપર્ક, નાના પ્રકારના મોદક આદિ ભક્ષ્ય પદાર્થ અને યજ્ઞોદાન વિધિપૂર્વક આપવાં તથા શાસ્ત્રપ્રમાણે તે દેવના મંત્રથી ચર કરી હોમ કરવો. ॥ ૧૬ ॥

इति विबुधविकारे शान्तयः सप्तरात्रं

द्विजविबुधगणार्चा गीतनृत्योत्સवाश्च ।

विधिवदवनिपालैर्यैः प्रयुक्ता न तेषां

भवति दुरितपाको दक्षिणाभिश्च रुद्धः ॥ ૧૭ ॥

इति लिङ्गवૈકૃતમ્ ।

દેવતાની મૂર્તિ વિગેરેમાં થયેલા વિકાર જોઈ રાજાએ સાત રાત્રિસૂધી શાંતિ કરાવવી. અને બ્રાહ્મણ તથા દેવતાઓનું વિધિપૂર્વક પૂજન કરી, ગીત, નૃત્ય આદિ કરાવી ઉત્સવ કરવો, તે રાજાઓને ઉત્પાતનું અનિષ્ટ ફળ થતું નથી કેમકે બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપવાથી તે અશુભ ફળ થતું અટકેછે, “એ દેવતાની પ્રતિમા અને લિંગ વિગેરેના વિકારનું ફળ કહ્યું” હવે અગ્નિવિકારનું ફળ કહ્યું. ॥ ૧૭ ॥

રાષ્ટ્રે યસ્યાનગ્નિઃ પ્રદીપ્યતે દીપ્યતે ચ નેન્ધનવાન્ ।

મનુજેશ્વરસ્ય પીઢા તસ્ય સરાષ્ટ્રસ્ય વિજ્ઞેયા ॥ ૧૮ ॥

જે રાજના દેશમાં અગ્નિવિના અગ્નિની જ્વાળા દેખાય તથા કાષ્ટપર નાખેલો અગ્નિ પણ પરિપૂર્ણ રીતે પ્રજ્વલિત થાય નહીં તે રાજ અને દેશને પીડા થાયછે. ॥ ૧૮ ॥

જલમાંસાર્દ્રજ્વલને નૃપતિવધઃ પ્રહરણે રણો રૌદ્રઃ ।

સૈન્યગ્રામપુરેષુ ચ નાશો વહેર્ભયં કુરુતે ॥ ૧૯ ॥

જળ, માંસ અને ભીંજાએલી વસ્તુઓ અકસ્માત પ્રજ્વલિત થાય તો રાજાનો વધ થાયછે. તદવાર વિગેરે હથિયારો સળગી ઉઠે તો ભયંકર યુદ્ધ થાયછે. સેના, ગામ અને નગરમાં અગ્નિ રહે નહીં એટલે સધળે સ્થળે અગ્નિ ખૂંટાઈ જાય અને કોઈ સ્થળે મળે નહીં તો અગ્નિનો ભય થાયછે. ॥ ૧૯ ॥

પ્રાસાદભવનતોરણકેત્લાદિષ્વનલેન દગ્ધેષુ ।

તડિતા વા ષળ્માસાત્ પરચક્રસ્યાગમો નિયમાત્ ॥ ૨૦ ॥

દેવ અને રાજાનાં મંદીર, ઘર, તોરણ અને ધ્વજા વિગેરે અગ્નિવિના બળવા લાગે અથવા વિજળી પડવાથી બળી જાય તો છ માસ પછી અવસ્થ શત્રુની સેનાનો ભય થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

ધૂમોડનગ્નિસમુત્થો રજસ્તમશ્ચાદ્વિજં મહાભયદમ્ ।

વ્યન્ત્રે નિશ્ચુડુનાશો દર્શનમપિ ચાદ્વિ દોષકરમ્ ॥ ૨૧ ॥

અગ્નિવિના ધુમાડો દેખાય, દિવસે ધૂળની વૃષ્ટિ અથવા અંધકાર થાય તો મોટો ભય થાય છે, રાત્રીએ વાદળાં હોય નહીં તો પણ તારા સ્પષ્ટ દેખાય નહીં અને દિવસે તારા દેખાય તો પણ મોટો ભય થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

નગરચતુષ્પાદાણ્ડજમનુજાનાં ભયઙ્કરં જ્વલનમાહુઃ ।

ધૂમાગ્નિવિસ્ફુલિઙ્ગૈઃ શય્યામ્બરકેશગૈર્મૃત્યુઃ ॥ ૨૨ ॥

નગર, ગાય આદિ પશુ, પક્ષી અને મનુષ્ય જો બળતાં દેખાય તો ભય થાય છે. એમ મુનિઓ કહે છે. અને જેમની શય્યા, વસ્ત્ર અને કેશમાં ધુમાડો અગ્નિ વા તેના તણખા દેખાય તો તેનું મૃત્યુ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

આયુઃજ્વલનસર્પણસ્વનાઃ કોશનિર્ગમનવેપનાનિ વા ।

વૈકૃતાનિ યદિ વાયુધેડપરાળ્યાશુ રૌદ્રરણસંકુલં વદેત્ ॥ ૨૩ ॥

તલવાર વિગેરે હથિયારોનું સળગી ઉઠવું, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવું, શબ્દો કરવા, મ્યાનથી બહાર નિકળી જવું, કંપવું અથવા બીજા કોઈ પણ જાતના વિકારો હથિયારોની અંદર થાય તો તત્કાળ મહાયુદ્ધ થાય છે. ૨૩ મન્ત્રૈર્વાઘ્નિઃ ક્ષીરવૃક્ષાત્સમિદ્ગિર્હોતવ્યોઽગ્નિઃ સર્ષપૈઃ સર્પિષા ચ । અગ્ન્યાદીનાં વૈકૃતે શાન્તિરેવં દેયં चास्मिन् काञ्चनं ब्राह्मणेभ्यः॥૨૪॥

इत्यग्निवैकृतम् ।

એ અગ્નિવિકારની શાંતિ માટે દૂધવાળા વૃક્ષોના સમિધથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરી ઘોળા સરશવ અને ધીથી અગ્નિમંત્ર ભણી હોમ કરવો અને બ્રાહ્મણોને સુવર્ણદક્ષિણા આપવી, તેથી અગ્નિવિકારનો દોષ શાંત થાય છે. “હવે વૃક્ષ-વિકારનું ક્ષણ કહું છું.” ॥ ૨૪ ॥

शाखाभङ्गेऽकस्माद् वृक्षाणां निर्दिशेद्रणोद्योगम् ।

हसने देशभ्रंશं रुदिते च व्याधिवाहुल्यम् ॥ ૨૫ ॥

વૃક્ષની શાખા અકસ્માત ભાંગી જાય તો યુદ્ધનો ઉદ્યોગ થશે એમ કહેવું. વૃક્ષો હસે તો દેશનો નાશ થાય છે અને વૃક્ષો રડે તો રોગ ફેલાય છે. ૨૫

राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौ बालवधोऽतीव कुसुमिते बाले ।

वृक्षात् क्षीरसावे सर्वद्रव्यक्षयो भवति ॥ ૨૬ ॥

ઋતુવિના વૃક્ષમાં ફૂલ આવે, તો રાંજ્યમાં ભેદ થાય છે. ધણા નાનાં વૃક્ષમાં ધણાં ફૂલ આવે તો બાળકો મરણ પામે છે. વૃક્ષોથી દૂધ ઝરે તો સર્વ દ્રવ્યનો નાશ થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

मद्ये बाहननाशः संग्रामः शोणिते मधुनि रोगः ।

स्नेहे दुर्भिक्षभयं महद्भयं निःसृते सलिले ॥ ૨૭ ॥

વૃક્ષથી મધ ઝરે તો ઘોડાઓનો નાશ થાય છે રુધીર ઝરે તો યુદ્ધ થાય, મધ ઝરે તો રોગ અને તેલઆદિ સ્નેહ નીકળે તો દુકાળનો ભય તથા પાણી ઝરે તો મહાભય થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

शुष्कविरोहे वीर्यान्नसङ्ख्यः शोषणे च विरुजानाम् ।

पतितानामुत्थाने स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ ૨૮ ॥

સુકાએલા ઝાડમાં કોટા પુટે તો વીર્ય અને અન્નનો નાશ થાય છે. અને રોગવિનાનાં વૃક્ષો વિનાકારણ સૂકાય તો બળ અને અન્નનો નાશ થાય છે. પડેલાં વૃક્ષો પોતાની મેળે ઉભાં થાય તો દૈવનો ભય થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

પૂજિતવૃક્ષે હૃન્વૃતૌ કુસુમફલં નૃપવધાય નિર્દિષ્ટમ્ ।

ધૂમસ્તસ્મિન્ જ્વાલાથવા ભવેન્નૃપવધાયૈવ ॥ ૨૯ ॥

પ્રસિદ્ધ વૃક્ષમાં ઋતુવિના ફળ ફૂલ આવે તો રાજાનું મરણ થાય છે અને તેજ વૃક્ષમાં ધુમાડો નિકળે અથવા અગ્નિજ્વાળા દેખાય તો રાજાનું મરણ થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

સર્પત્સુ તરુષુ જલપ્તસુ વાપિ જનસङ्ખ્યો વિનિર્દિષ્ટઃ ।

વૃક્ષાણાં વૈકૃત્યે દશભિર્માસૈઃ ફલવિપાકઃ ॥ ૩૦ ॥

વૃક્ષો ચાલવા લાગે અથવા બોલવા લાગે તો મનુષ્યોનો નાશ થાય છે. એ વૃક્ષવિકારનું ફળ દસ મહિને થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

સ્રગન્ધધૂપામ્બરપૂજિતસ્ય છત્રં નિધાયોપરિ પાદપસ્ય ।

કૃત્વા શિવં રુદ્રજપોઽત્ર કાર્યો રુદ્રેભ્યૈત્યત્ર ષડ્ઙ્ગહોમઃ ॥ ૩૧ ॥

પુષ્પની માળા, ચંદન, ધૂપ અને વસ્ત્રથી પૂજન કરેલા વૃક્ષ ઉપર છત્ર રાખી રુદ્રના અગિયારમા અનુવાકનો જપ કરવો અને રુદ્રેભ્યઃસ્વાહા એ મંત્રથી ષડ્ઙ્ગ હોમ કરે તો કલ્યાણ થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

પાયસેન મધુના ચ ભોજયેદ્ બ્રાહ્મણાન્ ઘૃતયુતેન ભૂપતિઃ ।

મેદિની નિગદિતાત્ર દક્ષિણા વૈકૃતે તરુકૃતે મહર્ષિભિઃ ॥ ૩૨ ॥

इति वृक्षवैकृतम् ।

દૂધપાક, મધ અને ધીથી રાજાએ બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરવા વૃક્ષવિકારની શાંતિમાં મહામુનિઓએ પૃથ્વીની દક્ષિણા આપવી કહી છે. તેથી વિગ્રોને પૃથ્વી આપવી. “એ વૃક્ષવિકારનું ફળ કહ્યું.” ॥ ૩૨ ॥

નાલેઽજ્જયવાદીનામેકસ્મિન્ દ્વિત્રિસમ્ભવો મરણમ્ ।

કથયતિ તદધિપતીનાં યમલં જાતં કુસુમફલમ્ ॥ ૩૩ ॥

કમળ, યવ અને ઘઉં વિગેરે એક નાળમાં એ ત્રણ કમળ થાય તો વૃ. સં. ૩૩

તેના સ્વામીનું મરણ થાય છે. અને એક સ્થાનમાં એટલે તેની મૂળ જ-
ગ્યાએ ફૂલ ફળ થાય તો પણ તેના સ્વામીનું મરણ થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

અતિવૃદ્ધિઃ શસ્યાનાં નાનાફલકુસુમભવો વૃક્ષે ।

ભવતિ હિ યદ્યેકસ્મિન્ પરચક્રાગમો નિયમાત્ ॥ ૩૪ ॥

ધાન્યની ઘણી વૃદ્ધિ થાય અને એક વૃક્ષમાં અનેક પ્રકારનાં ફળ ફૂલ
થાય તો, અચિત શત્રુની સેના આવે. ॥ ૩૪ ॥

અર્દ્ધેન યદા તૈલં ભવતિ તિલાનામતૈલતા વા સ્યાત્ ।

અન્નસ્ય ચ વૈરસ્યં તદા ચ વિન્ધ્યાદ્ઘ્યં સુમહત્ ॥ ૩૫ ॥

જેટલા તલ હોય તેથી અરધું તેલ નીકળે અથવા જેટલું તેલ તે ત-
લની અંદરથી નીકળવું જોઈએ તે કરતાં અરધું નીકળે વા તલમાંથી ખીલ-
કુલ તેલ નીકળે નહીં અને અન્નમાં સ્વાદ રહે નહીં તો મોટા ભય જાય છે. ૩૫

વિકૃતકુસુમં ફલં વા ગ્રામાદથવા પુરાદ્ઘિઃ કાર્યમ્ ।

સૌમ્યોઽત્ર ચરુઃ કાર્યો નિર્વાપ્યો વા પશુઃ શાન્ત્યૈ ॥ ૩૬ ॥

વિકારયુક્ત ફળ ફૂલ નગર અથવા ગામડાની બહાર ફેંકી દેવાં અને
અંદ્રદેવનો અર કરી શાંતિ માટે, અન્ન વિગેરે પશુનું બળીદાન આપવું. ॥ ૩૬ ॥

શસ્યે ચ દૃષ્ટ્વા વિકૃતિં પ્રદેયં તત્ ક્ષેત્રમેવ પ્રથમં દ્વિજેભ્યઃ ।

તસ્યૈવ મધ્યે ચરુમત્ર ભૌમં કૃત્વા ન દોષાન્ સમુપૈતિ તજ્જાન્ ૩૭

इति शस्यवैकृतम् ।

ધાન્યમાં વિકાર જોઈ પ્રથમ તે ખેતર બ્રાહ્મણોને આપી દેવું અને તે
ખેતરમાં ભુમિદેવનો અર સિદ્ધ કરવો તેથી તે ધાન્યવિકારનો દોષ તે ખેતરના
મુખ્ય ધણીને નડતો નથી. અર્થાત્ તેનું માટું ફળ નિવૃત્ત થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

દુર્ભિક્ષમનાવૃષ્ટ્યામતિવૃષ્ટ્યાં ક્ષુદ્ધ્યં સપરચક્રમ્ ।

રોગો હનૃત્તુભવાયાં નૃપવધોઽનમ્રજાતાયામ્ ॥ ૩૮ ॥

“હવે વૃષ્ટિવિકાર કહે છે.” વૃષ્ટિ ન થાય તો દુકાળ થાય અને ઘણી
વૃષ્ટિ થાય તો પણ દુકાળનો ભય અથવા પરચક્ર (શત્રુની સેના) આવે છે.

વર્ષાઋતુવિના ધીજી ઋતુમાં વર્ષાદ થાય તો રોગ થાય છે. અને વાદળાવિના વૃષ્ટિ થાય તો રાજ્ય મરણ પામે છે. ॥ ૩૮ ॥

શીતોષ્ણવિપર્યાસે નો સમ્યગૃતુષુ ચ સમ્પ્રવૃત્તેષુ ।

ષળ્માસાદ્રાઘૃમયં રોગમયં દૈવજનિતં ચ ॥ ૩૯ ॥

ગણિતની રીતથી શિશિર વિગેરે ઋતુ પ્રાપ્ત થઇ હોય નહીં તે પહેલાંજ તાઢ અને તડકાનો ફેરફાર થાય અર્થાત તાઢના વખતમાં ગરમી અને ગરમીના વખતમાં તાઢ પડે તો છ મહિનામાં રાજ્યની અંદર ભય થાય છે, અને દૈવભય તથા રોગભય થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

અન્યતૌ સપ્તાહં પ્રવન્ધવર્ષે પ્રધાનનૃપમરણમ્ ।

રક્તે શસ્ત્રોદ્યોગો માંસાસ્થિવસાદિર્મિરરકઃ ॥ ૪૦ ॥

વર્ષાઋતુવિના ધીજી ઋતુમાં સાત દિવસ સુધી વૃષ્ટિ થાય તો મુખ્ય રાજ્ય મરણ પામે, રૂધીરની વૃષ્ટિ થાય તો યુદ્ધ થાય છે, માંસ, હાડકાં અને ચરખી વિગેરેની વૃષ્ટિ થાય તો મરકી આવે છે. ॥ ૪૦ ॥

ધાન્યહિરણ્યત્વક્ફલકુસુમાદ્યૈર્વર્ષિતૈર્મયં વિન્ધ્યાત્ ।

અઙ્ગારપાંશુવર્ષે વિનાશમાયાતિ તન્નગરમ્ ॥ ૪૧ ॥

ધાન્ય, સુવર્ણ, વૃક્ષની છાલ અને રૂળ ફૂલઆદિ વરસે તો ભય થાય છે. અગ્નિના તણખા અને રજની વૃષ્ટિ જે નગર ઉપર થાય તે નગરનો નાશ થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

ઉપલા વિના જલધરૈર્વિકૃતા વા પ્રાણિનો યદા વૃષ્ટાઃ ।

છિદ્રં વાપ્યતિવૃષ્ઠૌ શસ્યાનામેતિસજ્જનનમ્ ॥ ૪૨ ॥

વાદળાંવિના હિમકણ (કરા) વરસે અથવા, ખર, જાટ, બિલાડા અને શિયાળીઆંઆદિ પ્રાણિઓ વિકારયુક્ત દેખાય અને અતિ વૃદ્ધિમાં પણ છીદ્ર હોય એટલે સર્વ ઠેકાણે અતિ વૃષ્ટિ હોય છતાં કોઇ ઠેકાણે બીલફૂલ ન વરસે તો ધાન્યને સાત પ્રકારની ધતિનો ભય થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

ક્ષીરઘૃતક્ષૌદ્રાણાં દક્ષો રુધિરોષ્ણવારિણાં વર્ષે ।

દેશવિનાશો જ્ઞેયોઽસૃગ્વર્ષે ચાપિ નૃપયુદ્ધમ્ ॥ ૪૩ ॥

દૂધ, ધી, મધ, દહિં, રૂધીર અને ઉતું જળ વરસે તો દેશનો નાશ થાય અને રૂધીર વર્ષે તો રાજ્યોમાં યુદ્ધ થાય છે. ॥ ૪૩ ॥

યદ્યમલેડકે છાયા ન દૃશ્યતે દૃશ્યતે પ્રતીપા વા ।

દેશસ્ય તદા સુમહદ્વ્યમાયાતં વિનિર્દેશ્યમ્ ॥ ૪૪ ॥

નિર્ભળ સૂર્ય છતાં પણ વૃક્ષ વિગેરેની છાયા વિગેરે ન દેખાય અથવા
છાયા સૂર્યની સામે દેખાય તો દેશને મોટો ભય થાય છે. ॥ ૪૪ ॥

વ્યન્ત્રે નભસીન્દ્રધનુર્દિવા યદા દૃશ્યતેડથવા રાત્રૌ ।

પ્રાચ્યામપરસ્યાં વા તદા ભવેત્ ક્ષુદ્ધયં સુમહત્ ॥ ૪૫ ॥

વાદળાંવિના આકાશમાં દિવસે અથવા રાત્રીએ પૂર્વ વા પશ્ચિમમાં ઈંદ્ર-
ધનુષ દેખાય તો મોટો દુકાળ પડે. ॥ ૪૫ ॥

સૂર્યેન્દુર્જન્યસમીરણાનાં યોગઃ સ્મૃતો વૃષ્ટિવિકારકાલે ।

ધાન્યાન્નગોકાશ્વનદક્ષિણાશ્ચ દેયાસ્તતઃ શાન્તિમુપૈતિ પાપમ્ ૪૬

इति वृष्टिवैकृतम् ॥

વૃષ્ટિવિકાર વખતે સૂર્ય ચંદ્ર મેઘ અને પવનનો યજ્ઞ કરવો તથા તેમાં
ધાન્ય, અન્ન વિગેરે ખાવાના પદાર્થો તથા ગાયો અને સુવર્ણનાં દાન કરવાં
તેથી વૃષ્ટિવિકારનાં અશુભ ફળ શાંત થાય છે. “હવે જળવિકારનાં ફળ
કહું છું.” ॥ ૪૬ ॥

અપસર્પણં નદીનાં નગરાદચિરેણ શૂન્યતાં કુરુતે ।

શોષશ્ચાશોષ્યાનામન્યેષાં વા હૃદાદીનામ્ ॥ ૪૭ ॥

નદી નગર પાસેથી દૂર વહે તો નગર ઉજડ થાય છે. ધ્રો, સરોવર
અને ઝરણાં જે કોઈ દિવસ સુકાતાં હોય નહીં તે સુકાઈ જાય તો પણ ન-
ગર ઉજડ થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

સ્નેહાસૃજ્ઞાંસવહાઃ સકુલકલુષાઃ પ્રતીપગાશ્વાપિ ।

પરચક્રસ્યાગમનં નદ્યઃ કથયન્તિ ષળ્માસાત્ ॥ ૪૮ ॥

નદીઓમાં તેલ વિગેરે સ્નેહ, રુધીર, માંસ આદિ વહે અથવા નદી નાની
થઈ જાય, નિર્ભળ રહે નહીં અને ઉલટી વહેતો છ માસમાં શત્રુની સેનાનો
ભય થાય છે. ॥ ૪૮ ॥

જ્વાલાધૂમકાથા રુદિતોત્ક્રુષ્ટાનિ ચૈવ કૂપાનામ્ ।

ગીતપ્રજલ્પિતાનિ ચ જનમરકાય પ્રદિષ્ટાનિ ॥ ૪૯ ॥

કૂવાઓમાં, અગ્નિની જ્વાળા દેખાય, ધૂમાડો નીકળે, અંદરનું પાણી ઉકેલવા લાગે અથવા અંદરથી રડવાનો, હાક મારવાનો અને ગાયન વિગેરેનો અવાજ સંભળાય અથવા કોઈ વાતો કરતું હોય તેવું સંભળાય તો મહામારી ફેલાય છે. ॥ ૪૯ ॥

તોયોત્પત્તિરચાતે ગન્ધરસવિપર્યયે ચ તોયાનામ્ ।

સલિલાશયવિકૃતૌ વા મહદ્ભયં તત્ર શાન્તિમ્ ॥ ૫૦ ॥

ખાડો ખોદાવિના પાણી પોતાની મેળે નીકળે, પાણીનો સ્વાદ તથા વાસ બદલાઈ જાય, તળાવ, કૂવા આદિ જળાશયોમાં વિકાર થાય તો મહાભય ઉપજવેછે. તેમની નિવૃત્તિમાટે નીચે પ્રમાણે શાંતિ કરવી. ॥ ૫૦ ॥

સલિલવિકારે કુર્યાત્ પૂર્જાં વરુણસ્ય વારુણૈર્મન્ત્રૈઃ ।

તૈરેવ ચ જપહોમં શમમેવં પાપમુપયાતિ ॥ ૫૧ ॥

इति जलवैकृतम् ॥

જળનો વિકાર થાય તો વરુણના મંત્રે કરી તેની પૂજા કરવી અને તેજ મંત્રોએ કરી જપહોમ વિગેરે કરવાં એ રીતે શાંતિ કરવાથી જળવિકારનું અશુભ ફળ મટેછે. “હવે પ્રસવવિકારનાં ફળ કહુંછું.” ॥ ૫૧ ॥

પ્રસવવિકારે સ્ત્રીणां द्वित्रिचतुःप्रभृतिसम्प्रसूतौ वा ।

हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसङ्ख्यो भवति ॥ ૫૨ ॥

સ્ત્રિઓના પ્રસવમાં વિકાર થાય એટલે કૂતરાં, બિલાડાં વિગેરેના આકારનાં બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ વિગેરે બાળકો એક વખતે પ્રસવ થાય અથવા પ્રસવના સમય પહેલાં તથા પ્રસવના દિવસો વિલા પછી પ્રસવ થાય તો દેશ અને કુળનો નાશ થાયછે. ॥ ૫૨ ॥

वडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम् ।

षण्मासात् सूतिफलं शान्तौ શ્લોકૌ ચ ગર્ગોક્તૌ ॥ ૫૩ ॥

ઘોડી, સાંઢણી, ભેંસ અને ગાય તથા હાથણી વિગેરેને બે બચાં આવે-તો તેનું મૃત્યુ થાયછે. એ પ્રસવવિકારનું ફળ છ માસ પછી થાયછે. તેની શાંતિ માટે ગર્ગમુનિના કહેલા બે શ્લોકો નીચે પ્રમાણે જાણવા. ॥ ૫૩ ॥

નાટ્યયઃ પરસ્ય વિષયે ત્યક્તવ્યાસ્તા હિતાર્થિના ।

તર્પયેચ્ચ દ્વિજાન્ કામૈઃ શાન્તિં ચૈવાત્ર કારયેત્ ॥ ૫૪ ॥

જે સ્ત્રિયોને પ્રસવમાં વિકાર થયો હોય તેમને પોતાનું હિત ઇચ્છનાર પુરૂષે ખીજા સ્થાનમાં મૂકી આવવી. અને બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ દાનથી તૃપ્ત કરી શાંતિ કરવી. ॥ ૫૪ ॥

ચતુષ્પદાઃ સ્વયૂથેભ્યસ્ત્યક્તવ્યાઃ પરભૂમિષુ ॥

નગરં સ્વામિનં યૂથમન્યથા હિ વિનાશયેત્ ॥ ૫૫ ॥

इति प्रसववैकृतम् ।

છોડી વિગેરે પશુને પ્રસવમાં વિકાર થયો હોય તો તેને તે જાતીના જગ્યામાંથી દૂર કરી ખીજા સ્થાને રાખવી. જે તેને સાંથી દૂર કરે નહીં તો નગરના પતિનો અને પોતાના યુથનો નાશ કરેછે. “એ પ્રસવવિકાર કહ્યો હવે પશુવિકારનું ક્ષણ કહુંછું.” ॥ ૫૫ ॥

परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् ।

उक्षाणौ वान्योऽन्यं पिवति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥ ૫૬ ॥

मासत्रयेण विद्यात् तस्मिन्निःસંશયં परागमनम् ।

तत्प्रतिघातायैतौ શ્લોકૌ ગર્ભેણ નિર્દિષ્ટૌ ॥ ૫૭ ॥

એક જાતીનું પશુ પોતાની જાતી છોડી ખીજા જાતનાં પશુની માદાસાથે મેથુન કરે તો અશુભ થાયછે. જે ગાયો એક ખીજાને પરસ્પર ધાવે, જે બળદ પરસ્પર ધાવે અથવા ગાયના વાછડાને કૂતરો ધાવવા લાગે તો અવશ્ય ત્રણ માસમાં શત્રુની સેના આવેછે. તે ઉત્પાતની શાંતિ માટે ગર્ભાનુનિએ આ બે શ્લોક કહેલા છે. ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥

त्यागो विवासनं दानं तत्तस्याशु शुभं भवेत् ।

તર્પયેદ્બ્રાહ્મણાંશ્ચાત્ર જપહોમાંશ્ચ કારયેત્ ॥ ૫૮ ॥

જે પશુમાં વિકાર (ઉત્પાત) થયો હોય તેનો લાગ કરવો એટલે એક સ્થાનથી ખીજા સ્થાને મોકલી આપવું અથવા બ્રાહ્મણને દાન આપી દેવું તેથી તેને તે તત્કાળ સાફ ક્ષણ મળેછે. તે ઉત્પાતમાં વિગ્રોને તૃપ્ત કરવા અને જગ્યા હોમ વિગેરે કરાવવા. ॥ ૫૮ ॥

स्थालीपाकेन घातारं पशूनां च पुरोहितः ।

प्राजापत्येन मन्त्रेण यजेद्ब्रह्मन्नदक्षिणम् ॥ ૫૯ ॥

इति चतुष्पदवैकृतम् ।

રાજપુરેહિતે પ્રજાપતિના મંત્રથી ચર સિદ્ધ કરી નાના પ્રકારનાં યજ્ઞોદ્ધાન અને પશુ વિગેરેથી પ્રજાપતિનું પૂજન કરી પૂજ્ઞ દક્ષિણા આપવી તેથી તે ઉત્પાત શાંત થાયછે. “હવે વાયુવિકારનું ક્ષણ કહુંછું.” ॥ ૫૯ ॥

વ્યાનં વાહવિયુક્તં यदि गच्छेन्न व्रजेच्च वाहयुतम् ।

राष्ट्रभयं भवति तदा चक्राणां सादभङ्गे च ॥ ६० ॥

ઘોડા જોડ્યાવિના, રથ વિગેરે વાહન પોતાની મેજે ચાલે અથવા ઘોડા જોડ્યા છતાં પણ ચાલે નહીં અથવા રથ વિગેરેનું પૈડું ખૂચી જાય વા ભાંગી જાય તો રાજ્યને ભય થાયછે. ॥ ૬૦ ॥

अनभिहततूर्यनादः शब्दो वा ताडितेषु यदि न स्यात् ।

व्युत्पत्तौ वा तेषां परागमो नृपतिमरणं वा ॥ ६१ ॥

ઢોલ અને તૂરી વિગેરે વાજાંત્રો વગાડ્યાવિના વાગે અથવા વગાડતાં છતાં પણ તેમાંથી અવાજ નીકળે નહીં અથવા એક વાજાંત્રમાંથી ઘણી જાતના વિકૃત સ્વર સંભળાય તો રાજ્યનું મૃત્યુ થાયછે. ॥ ૬૧ ॥

गीतरवतूर्यनादा नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्नम् ।

मृत्युस्तदा गदा वा विस्वरतूर्ये पराभिभवः ॥ ६२ ॥

આકાશમાં ઢોલ તુરી વિગેરે વાજાંત્ર અથવા ગાયન સંભળાય, ચાલે તેવાં રથ વિગેરે વાહનો ચાલે નહીં અને નહીં ચાલનાર એટલે સ્થિર રહેનાર વૃક્ષ વિગેરે ચલિત થાય તો મૃત્યુ અથવા રોગ થાયછે. અને વગાડતાં છતાં ઢોલ તૂરી વિગેરેનો ખેસૂરો અવાજ નીકળે તો શત્રુથી પરાજય થાય.

गोलाङ्गुलयोः सङ्गे दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे ।

क्रोष्टुकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ ६३ ॥

અળદ અને હળ પોતાની મેજે જોડાઈ જાય. કડછી અને સૂપડા વિગેરે ધરના સામાનમાં કાંઈ વિકાર થાય એટલે તેમાંથી શિયાળીયાના સરખો અવાજ સંભળાય તો યુદ્ધનો ભય થાય તે ઉત્પાતની શાંતિ માટે, નીચેપ્રમાણે મુનિનાં વચન છે. ॥ ૬૩ ॥

वायव्येष्वेषु नृपतिर्वायुं शक्तिभिरर्चयेत् ।

आ वायोरिति पञ्चर्चो जाप्याश्च प्रयतैर्द्विजैः ॥ ६४ ॥

બ્રાહ્મણાન્ પરમાન્નેન દક્ષિણાભિશ્ચ તર્પયેત્ ।

વહ્નદક્ષિણા હોમાઃ કર્તવ્યાશ્ચ પ્રયત્નતઃ ॥ ૬૫ ॥

इति वायव्यवैकृतम् ।

એ વાયુવિકારમાં રાત્રીએ સાથવાથી વાયુનું પૂજન કરવું અને પવિત્ર બ્રાહ્મણો દ્વારા આવાયો ઇલાદિ પાંચ વૈદિક ઋચાનો જપ કરાવવો, દૂધપાક વિગેરે નાના પ્રકારનાં શ્રેષ્ઠ અન્નથી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી પૂજી દક્ષિણા આપવી અને વિધિપૂર્વક હોમ કરવા. તેથી વાયુવિકાર શાંત થાયછે. “હવે મૃગ આદિના વિકારનાં ફળ કહુંછું.” ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥

પુરપક્ષિણો વનચરા વન્યા વા નિર્ભયા વિશન્તિ પુરમ્ ।

નક્તં વા દિવસચરાઃ ક્ષપાચરા વા ચરન્ત્યહનિ ॥ ૬૬ ॥

નગરમાં રહેનાર પક્ષીઓ વનમાં આલ્યાં જાય અને વનનાં પક્ષીઓ નિર્ભય થઇ ગામમાં પ્રવેશ કરે, દિવસે ફરનાર કાક આદિ પક્ષીઓ રાત્રીએ વિચરે અને રાત્રીએ વિચરનાર ધૂડ આદિ પક્ષીઓ દિવસે વિચરે. ॥ ૬૬ ॥

સન્ધ્યાદ્રવ્યેऽપિ મण्डलमावध्नन्તો મૃગા વિહજ્ઞા વા ।

દીપ્તાયાં દિશ્યથવા ક્રોશન્તઃ સંહતા ભયદાઃ ॥ ૬૭ ॥

મૃગ વિગેરે જનાવરો અને સંધ્યા વખતે ડુંગળું વળી એકઠાં થઇ ઉઘ દિશામાં શબ્દ કરે તો તેથી ભય થાયછે. ॥ ૬૭ ॥

શ્વાનઃ પ્રસૂદન્તે ઇવ દ્વારે વાશન્તિ જમ્બુકા દીપ્તાઃ ।

પ્રવિશેન્નરેન્દ્રભવને કપોતકઃ કૌશિકો યદિ વા ॥ ૬૮ ॥

ખાજ વિગેરે પક્ષીઓ રડતાં દેખાય, શિયાળીયાં સૂર્યસાંચું મૂખ કરી દરવાજા ઉપર ફર શબ્દ કરે, રાજના મહેલમાં હોલો અથવા ધુડ પ્રવેશ કરે. ॥

કુકુટસ્તં પ્રદોષે હેમન્તાદૌ ચ કોકિલાલાપાઃ ।

પ્રતિભોમમણ્ડલચરાઃ શ્યેનાદ્યાશ્ચામ્બરે ભયદાઃ ॥ ૬૯ ॥

દોષ વખતે (રાત્રીને પહેલે પહોરે) કુકુડાંઓ શબ્દ કરે હેમંત વિગેરે ઋતુઓમાં કોયલ ટહુકે, ખાજ વિગેરે માંસ ખાનાર પક્ષીઓ આકાશમાં મંડળ બાંધી ડાખી બાજી વિચરે તો ભય થાયછે. ॥ ૬૮ ॥

ગૃહચૈત્યતોરણેષુ દ્વારેષુ ચ પક્ષિસङ्घસમ્પાતાઃ ।

મધુવલ્મીકામ્બોરુહસમુદ્ભવાશ્ચાપિ નાશાય ॥ ૭૦ ॥

ધર, દેવમંદિર, મૂખ્ય વૃક્ષ, તોરણ અને દ્વાર ઉપર પક્ષીઓનાં ટોળાં બેસે અને ધરની અંદર મધમાખીઓ મધપુડો જમાવે, ધરની અંદર સર્પની રાફડીઓ થાય અથવા ક્રમળનાં ફૂલ થાય તો તે ધર વિગેરેનો નાશ થાય છે. ॥

શ્વભિરસ્થિશવાવયવપ્રવેશનં મન્દિરેષુ મરકાય ॥

પશુશસ્ત્રવ્યાહારે નૃપમૃત્યુર્મુનિવચશ્ચેદમ્ ॥ ૭૧ ॥

જો કૂતરાંઓ ધરની અંદર હાડકાં અથવા મરેલા માણસ આદિનાં હાથ, પગ વિગેરે લઈ આવે તો મરકી ચાલે પશુ અને હથિયારો માણસની પેઠે ખોલતાં જણાય તો રાજાનું મૃત્યુ થાય છે. તેની શાંતિ માટે આ પ્રમાણે મુનિનાં વચન છે. ॥ ૭૧ ॥

મૃગપક્ષિવિકારેષુ કુર્યાદ્દીમાન્ સદક્ષિણાન્ ।

દેવાઃ કપોત ઇતિ ચ જપ્તવ્યાઃ પञ્ચભિર્દ્વિજૈઃ ॥ ૭૨ ॥

મૃગ અને પક્ષીઓના વિકારમાં વિગ્રોને પૂજ્ઞ દક્ષિણા આપવી અને દેવાઃ—કપોત ઇલાદિ મંત્રોનો આહ્વાણે જપ કરવો તથા હોમ કરવો. ॥ ૭૨ ॥

સુદેવા ઇતિ ચૈકેન દેયા ગાવશ્ચ દક્ષિણા ।

જપેચ્છાકુનસૂક્તં વા મનોવેદશિરાંસિ ચ ॥ ૭૩ ॥

ઇતિ મૃગપક્ષ્યાદિવૈકૃતમ્ ।

અને સદેવા ઇલાદિ મંત્રોનો આહ્વાણે જપ કરવો. આહ્વાણોને ગાયો અને દક્ષિણા આપવી. શાકુનસૂક્ત અને અથર્વશિર્ષનો જપ કરવો. એ મૃગ આદિના વિકારનું ફળ કહ્યું. “હવે ઇંદ્રધ્વજ અને ઇંદ્રકિલ વિગેરેના વિકારનું ફળ કહ્યું.” ॥ ૭૩ ॥

શક્રધ્વજેન્દ્રકીલસ્તમ્બદ્વારપ્રપાતભદ્રેષુ ।

તદ્વત્કપાટતોરણકેતૂનાં નરપતેર્મરણમ્ ॥ ૭૪ ॥

ઇંદ્રધ્વજ, ઇંદ્રકીલ અક્ષે દ્વારની અર્ગલા, સ્તંભ, દ્વાર અને તે પ્રમાણે કમાડ, તોરણ અને ધ્વજ એમાંનું કોઈ ભાંગી જાય વા પડી જાય તો રાજાનું મરણ થાય છે. ॥ ૭૪ ॥

સન્ધ્યાદ્વયસ્ય દીપ્તિર્ધૂમોત્પત્તિશ્ચ કાનનેડનગ્રૌ ।

છિદ્રાભાવે ભૂમેર્દરણં કમ્પશ્ચ ભયકારી ॥ ૭૫ ॥

અંને સંધ્યા વખતે પ્રકાશ દેખાય, વનની અંદર અગ્નિવિનાં ધૂમાડો દેખાય તથા છીદ્ર વિના પૃથ્વી ફાટી જાય વા ધરતીકંપ થાય એ સર્વે ઉત્પાત ભયકર્તા છે. ॥ ૭૫ ॥

પાષણ્ડાનાં નાસ્તિકાનાં ચ ભક્તઃ

સાધ્વાચારપ્રોજ્ઞિતઃ ક્રોધશીલઃ ।

ઈર્ષ્યુઃ કૂરો વિગ્રહાસક્તચેતા

યસ્મિન્ રાજા તસ્ય દેશસ્ય નાશઃ ॥ ૭૬ ॥

જે દેશના રાજા પાખંડી અને નાસ્તીકોના ભક્ત હોય અને સદાચાર-રહિત ક્રોધી, ઈર્ષીયુક્ત, કૂર અને યુદ્ધ કરવામાં આસક્ત ચિત્તવાળા હોય તે દેશનો નાશ થાયછે. ॥ ૭૬ ॥

પ્રહર હર છિન્દિ ભિન્દીત્યાયુધકાષ્ટાશ્મપાણયો વાલાઃ ।

નિગદન્તઃ પ્રહરન્તે તત્રાપિ ભયં ભવત્યાશુ ॥ ૭૭ ॥

જ્યાં બાળકો હાથમાં હથિયાર, લાકડાં અને પથ્થર લઈ મારો, લઈદ્યો, કાપી નાખો અને કટકા કરે ઇત્યાદિ શબ્દો બોલતા હોય અને પરસ્પર લડતા હોય તે જગ્યાએ તત્કાળ ભય થાયછે. ॥ ૭૭ ॥

અજ્ઞારગૈરિકાયૈર્વિકૃતપ્રેતાભિલેખનં યસ્મિન્ ।

નાયકચિત્રિતમથવા ક્ષયે ક્ષયં યાતિ ન ચિરેણ ॥ ૭૮ ॥

લૂતાપટાન્નશવલં ન સન્વ્યયોઃ પૂજિતં કલહયુક્તમ્ ।

નિત્યોચ્છિષ્ટ્વીકં ચ યદ્દૃહં તદ્ ક્ષયં યાતિ ॥ ૭૯ ॥

દૃષ્ટેષુ યાતુધાનેષુ નિર્દિશેન્મરકમાશુ સમ્પ્રાપ્તમ્ ।

પ્રતિવાતાયૈતેષાં ગર્ગઃ શાન્તિ ચકારેમામ્ ॥ ૮૦ ॥

જે ધરતી ભીંતપર કોયલા અથવા ગેશ્થી ભયંકર જીવ ભરેલા પુરુષો અને ધરધણીનું ચિત્ર કાઢેલું હોય તે ધરનો તત્કાળ નાશ થાયછે. જે ધરમાં કરોળીયાની જાળો અને કરોળીયા ઘણા ફેલાય તથા અંને સંધ્યા વખતે જે ધરનું પૂજન થાય નહીં તથા જ્યાં નિત્ય કલહ થયા કરે અને જે ધરતી અંદર સ્ત્રી

સદા અન્નિદી (ઉચ્છિષ્ટ વા અપવિત્ર) રહે તે ધરનો નાશ થાયછે. જે મનુ-
ષ્યને પ્રલક્ષ રાક્ષસો દેખાય તે તટલાળ મરણ પામેછે. તે ઉત્પાતની નિવૃત્તિ-
માટે ગર્ગમુનિએ આ પ્રમાણે શાંતિ કહેલીછે. ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥

મહાશાન્ત્યોડથ વલયો મોજ્યાનિ સુમહાન્તિ ચ ।

કારયેન્મહેન્દ્રં ચ માહેન્દ્રીભિઃ સમર્ચયેત્ ॥ ૮૧ ॥

इति शक्रध्वजेन्द्रकीलादिवैकृतम् ।

મોટી શાંતિ કરવી ધણાં બળીદાનો આપવાં ધણાં મનુષ્યોને જમાડવા
અને ઇંદ્રધ્રાણીનું પૂજન કરવું તેથી ઉત્પાત શાંત થાયછે. ॥ ૮૧ ॥

नरपतिदेशविनाशे केतोरुदयेऽथवा ग्रहेऽर्केन्दोः ।

उत्पातानां प्रभवः स्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ ૮૨ ॥

“એ ઇંદ્રધ્વજ આદિના વિકારોનું ક્ષણ કહ્યું હવે જે ઋતુઓમાં જે
ઉત્પાત નિષ્ફળ થાયછે, તે કહ્યુંછું.” રાજના મૃત્યુ વખતે, દેશના નાશ વખતે,
ધૂમકેતુનો ઉદય થવાપર, સૂર્ય ચંદ્રના ગ્રહણ વખતે ઉત્પાતો થાયછે. અને પો-
તપોતાની ઋતુના સ્વભાવથી જે ઉત્પાતો થાયછે તેનું અશુભ ક્ષણ થતું નથી
કેમકે તે ઋતુસ્વભાવમાં ગણાયછે. ॥ ૮૨ ॥

ये च न दोषान् जनयन्त्युत्पातास्तानृतुस्वभावकृतान् ।

ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकैर्विद्यादेतैः समासोक्तैः ॥ ૮૩ ॥

ઋતુસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા જે ઉત્પાતો અશુભ ક્ષણ આપતા નથી
તેઓ ઋષિપુત્રનામના આચાર્યે કરેલા આ સંક્ષિપ્ત શ્લોકથી જાણવા. ॥ ૮૩ ॥

वज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिःस्वनाः ।

परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमनोदयाः ॥ ૮૪ ॥

द्रुमेभ्यોऽन्नरसस्तेहवहुपुष्पफलोद्गमाः ।

गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवाय मधुमाधवे ॥ ૮૫ ॥

વીજળી, અશની(વજ્રપાત)નું પડવું. ધરતીકંપ થવા તથા પ્રથમ ક-
હેલા લક્ષણ પ્રમાણે સંધ્યા, નિર્ઘાત તથા બીજા કેટલાક પ્રકારના શબ્દો સૂર્ય,
ચંદ્રને પરિવેશ, આકાશમાં રજનું ઉડવું, વનમાં ધુમાડાનું દેખાવું. રક્તવર્ણ
સૂર્યનો ઉદય તથા અસ્ત, વૃક્ષોથી, અન્ન ગોળ આદિ રસ, તેલ વિગેરે સ્નેહ

અને ઘણાં ઇળ પ્રલોનું ઉત્પન્ન થવું. ગાય અને પક્ષિઓમાં કામદેવની વૃદ્ધિ
એ સર્વ જીવોત્પાત ચૈત્ર અને વૈશાકમાં હોય તો સારા છે. ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥

તારોલ્કાપાતકલુષં કપિલાર્કેન્દુમण्डलम् ।

અનગ્નિજ્વલનસ્ફોટધૂમરેણનિલાહતમ્ ॥ ૮૬ ॥

રક્તપદ્મારુણં સાન્ધ્યં નભઃ ક્ષુબ્ધાર્ણવોપમમ્ ।

સરિતાં ચામ્બુ સંશોષં દૃષ્ટ્વા ગ્રીષ્મે શુભં વદેત્ ॥ ૮૭ ॥

વારંવાર તારા અને ઉલ્કા ખરવાથી મલીન અને કપિશ વર્ણનાં સૂર્ય
ચંદ્રને મંડળવાળું આકાશનું દેખાવું, અગ્નિવિના જ્વાળા દેખાવી, શબ્દોનું થવું.
ધુમાડો, રજ અને પવનથી વ્યાપ્ત આકાશ દેખાય સંધ્યાનો રંગ રાતાં કમળ
તથા ફૂલ સરખો હોય, ખળભળતા સમુદ્રની પેઠે આકાશમાં, વાદળાંઓની
ગર્જના થાય, નદીઓનાં જળ સુકાય, એવા ઉત્પાતો ઉનાળામાં દેખાય તો તે
શુભ ઇળક્તા છે. ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥

શક્રાયુધપરીવેષવિદ્યુચ્છુષ્કવિરોહણમ્ ।

કમ્પોદ્વર્તનવૈકૃત્યં રસનં દરણં ક્ષિતેઃ ॥ ૮૮ ॥

સરોનદ્યુદપાનાનાં વૃદ્ધ્યુર્ધ્વતરણપ્રવાઃ ।

સરણં ચાદ્રિગેહાનાં વર્ષાસુ ન ભયાવહમ્ ॥ ૮૯ ॥

ઇંદ્રધનુષ, સૂર્યચંદ્રને પરિવેશે (કુંડાળું) વીજળી, સૂકા વૃક્ષોમાં અંકુર
નિકળવા પૃથ્વીનું કંપવું તથા ઉથલી પડવું તથા રૂપાંતરે થવાં, શબ્દો થવા
અને શાદી જવું, સરોવરની વૃદ્ધિ થવી નદીઓ ઉલટી ચાલવા લાગે, વાવ
ફૂવાઆદિનું ઉભરાઈ જવું, પર્વત અને ઘરોનું શાદી જવું વા પડી જવું. એવા
ઉત્પાત વર્ષાઋતુમાં હોય તો તે અશુભ ઇળ આપતા નથી. ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥

દિવ્યસ્ત્રીભૂતગન્ધર્વવિમાનાન્દ્રુતદર્શનમ્ ।

ગ્રહનક્ષત્રતારાણાં દર્શનં ચ દિવામ્બરે ॥ ૯૦ ॥

ગીતવાદિત્રિવૈર્ણવા વનપર્વતસાનુષુ ।

શસ્યવૃદ્ધિરપાં હાનિરપાપાઃ શરદિ સ્મૃતાઃ ॥ ૯૧ ॥

અખસરા, ગંધર્વ અને દેવતાઓનાં વૈમાન અને ખીજ પણ આશ્ચર્યકારક

પદાર્થોનું આકાશમાં દેખાવું, દિવસે ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓ દેખાય વન અને પર્વતની શિખરોપર ગાયન અને વાજ્રના શબ્દો સંભળાય, ધાન્યોની વૃદ્ધિ, પાણીનું ઘટવું, એવા ઉત્પાતો શરદઋતુમાં અશુભ ફળકર્તા નથી. ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥

શીતાનિલતુષારત્વં નર્દનં મૃગપક્ષિણામ્ ।

રક્ષો યક્ષાદિસત્ત્વાનાં દર્શનં વાગમાનુષી ॥ ૯૨ ॥

દિશો ધૂમાન્ધકારાશ્ચ સનભોવનપર્વતાઃ ।

ઉચ્ચૈઃ સૂર્યોદયાસ્તૌ ચ હેમન્તે શોભનાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૯૩ ॥

શિતળ પવન વાય, કરા પડે, મૃગ અને પક્ષીઓ વિગેરે બોલવા લાગે, રાક્ષસ, યક્ષ વિગેરે પ્રાણીઓનાં દર્શન વિના માણસની વાણી સંભળાય, આકાશ, વન અને પર્વત સહિત દિશાઓ ધૂમાડાયી, અંધકારમય થઈ જાય અને સૂર્ય ધણો ઉંચાસ્થાનથી ઉદય અસ્ત પામે એ ઉત્પાત હેમંત ઋતુમાં શુભ છે. ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥

હિમપાતાનિલોત્પાતા વિરુપાદ્રુતદર્શનમ્ ।

કૃષ્ણાઙ્ગનાભમાકાશં તારોલ્કાપાતપિઞ્જરમ્ ॥ ૯૪ ॥

ચિત્રગર્ભોઙ્ગવાઃ સ્ત્રીષુ ગોઽજાશ્વમૃગપક્ષિષુ ।

પત્રાઙ્કુરલતાનાં ચ વિકારાઃ શિશિરે શુભાઃ ॥ ૯૫ ॥

કરા પડે, પવનનો ઉત્પાત થાય, ભયંકર અને આશ્ચર્યકારક જીવો દેખાય, કાદવ સરખું શ્યામરંગ આકાશ તારા અને ઉલ્કા ખરવાથી વિચિત્ર દેખાય, સ્ત્રિયોને અનેક રૂપના ગર્ભો ઉત્પન્ન થાય, ગાય, બકરી, ઘોડી, મૃગ અને પક્ષીઓમાં વિચિત્ર પ્રકારના ગર્ભની ઉત્પત્તિ થાય, પાંદડાં, અંકુર અને વેલીઓને વિકાર થાય એ સર્વ ઉત્પાત શિશિર ઋતુમાં સારા છે. ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥

ઋતુસ્વભાવજા હ્યેતે દૃષ્ટાઃ સ્વર્તૌ શુભપ્રદાઃ ।

ઋતોરન્યત્ર ચોત્પાતા દૃષ્ટાસ્તે મૃશદારુણાઃ ॥ ૯૬ ॥

એ સર્વ ઉત્પાત ઋતુના સ્વભાવથી થાય છે માટે તેઓ પોતપોતાની ઋતુમાં હોય તો સાફ ફળ આપે છે અને પોતાની ઋતુવિના બીજી ઋતુમાં દેખાય તો અનિષ્ટ ફળકર્તા છે. ॥ ૯૬ ॥

ઉન્મત્તાનાં ચ યા ગાથાઃ શિશુનાં ભાષિતં ચ યત્ ।

સ્ત્રિયો યચ્ચ પ્રભાષન્તે તસ્ય નાસ્તિ વ્યતિક્રમઃ ॥ ૯૭ ॥

વિક્ષિપ્ત પુરૂષની જે ગાથાઓ એટલે પ્રાકૃત છંદ બનાવી વાત કહે તે અને બાલકો તથા સ્ત્રિયો જે વાત કહે તેમાં કંઈ ફેરફાર થાતો નથી એટલે તે અવશ્ય થાય છે. ॥ ૯૭ ॥

પૂર્વં ચરતિ દેવેષુ પશ્ચાદ્ગच्छति मानुषान् ।

नाचोदिता वाग्वदति सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ ૯૮ ॥

દેવી સરસ્વતી પ્રથમ દેવને વિષે રહે છે અને તે પછી મનુષ્યને વિષે આવે છે એટલે દેવની પ્રેરણાથી મનુષ્યને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે સરસ્વતી પ્રેરણા વગરની બોલતી માટે તે સત્ય થાય છે. “જેમ કહ્યું છે કે (ના મૂલાહીજન શ્રુતિઃ)” લોકોની કહેલી સાંભળેલી વાણી કેવળ આધાર વિનાની હોતી નથી અર્થાત્ સત્ય હોય છે. ॥ ૯૮ ॥

उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्वा

विख्यातो भवति नरेन्द्रबल्लभश्च ।

एतत्तन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं

यज्જ્ઞાત્વા ભવતિ નરસ્ત્રિકાલદર્શી ॥ ૯૯ ॥

અહતું ગણિત નહીં જાણનાર પુરૂષ પણ આ ઉત્પાતો જાણવાથી વિખ્યાત અને રાજાને પ્રિય થાય છે. આ મુનિવચનનું રહસ્ય મેં કહ્યું અને જે જાણવાથી મનુષ્ય ત્રિકાળદર્શી થાય છે. ॥ ૯૯ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुत्पा-

तलक्षणं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો ઉત્પાતલક્ષણ નામનો છેતાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ॥ ૪૬ ॥

પ્રકરણ ૪૭ મું.

મથુરચિત્રક.

દિવ્યાન્તરિક્ષાશ્રયમુક્તમાદૌ મયા ફલં શસ્ત્રમશોભનં ચ ।

પ્રાયેણ ચારેષુ સમાગમેષુ યુદ્ધેષુ માર્ગાદિષુ વિસ્તરેણ ॥ ૧ ॥

અહ અને નક્ષત્રોના દિવ્ય ઉત્પાત અને ઉલ્કાપાત, પરિવેશ, ગંધર્વ નગર, ઇન્દ્રધનુઆદિ અંતરિક્ષ ઉત્પાત પ્રથમ મેં કહ્યા છે. તેનું શુભાશુભ ફળ ધણું કરી અહચાર, અહસમાગમ, અહયુદ્ધ, અને શુક્રચારમાં કહેલું છે. ॥ ૧ ॥

ભૂયો વરાહમિહિરસ્ય ન યુક્તમેતત્

કર્તુ સમાસકૃદસાવિતિ તસ્ય દોષઃ ।

તજ્ઞૈર્ન વાચ્યમિદં ફલાનુગીતિ

યદ્વાર્હિચિત્રકમિતિ પ્રથિતં વરાઙ્ગમ્ ॥ ૨ ॥

માર્ગ વિગેરેમાં વિસ્તારપૂર્વક સધળું ફળ કહેલું છે. માટે ફરીથી તે ફળ મને (ગ્રંથકર્તા વરાહમિહિરાચાર્યે) કહેવું ઉચિત નથી કેમકે હું સંક્ષેપ કરતા છું માટે પુનરુક્તિ કરું તો, તે દોષ ગણાય જો હું વિસ્તાર કરનાર હોતો તો તે દોષ ગણાત નહીં. આ મથુરચિત્રક સંહિતાનું મુખ્ય અંગ પ્રસિદ્ધ છે માટે તે સંહિતાના જાણનાર પુરુષોએ એમ કહેવું નહીં કે આ કહેલા ફળનોજ અનુવાદ છે. ॥ ૨ ॥

સ્વરૂપમેવ તસ્ય તત્પ્રકીર્તિતાનુકીર્તનમ્ ।

બ્રવીમ્યહં ન ચેદિદં તથાપિ મેડત્ર વાચ્યતા ॥ ૩ ॥

કહેલી વાતનો અનુવાદ કરવો એજ તે મથુરચિત્રનું સ્વરૂપ છે. માટે જો તે હું કહું નહીં તો પણ મારો દોષ ગણાય અને તેથી હું નિદાસ્પદ દરું. વાસ્તવિક જોતાં પ્રથમ કહેલા ફળનુંજ આ પૂનઃ કથન છે. ॥ ૩ ॥

ઉત્તરવીથિગતા દ્યુતિમન્તઃ ક્ષેમસુભિક્ષશિવાય સમસ્તાઃ ।

દક્ષિણમાર્ગગતા દ્યુતિહીનાઃ શુદ્ધયતસ્કરમૃત્યુકરાસ્તે ॥૪॥

શુક્રચારમાં નાગ, ગજ અને ઐરાવત વિગેરે જે ઉત્તરવિથિ કહી છે તેમાં યધને મંગળ વિગેરે સધળા અહો ગમન કરે અને તે તેજસ્વી હોય તો તે

ક્ષેમ સુકાળ અને સુખ શાંતિકર્તા છે. દક્ષિણ વિથિમાં એટલે મૃગ, અન
અને દહન વિગેરેમાં થઈ ગમન કરે અને તે કાંતિહીન હોય તો, દુકાળ, ચોર
અને મરણનો ભયકર્તા છે, અને મધ્યમ વિથિઓમાં થઈને જાય તો તે સા-
માન્ય ફળકર્તા છે. ॥ ૪ ॥

કોષ્ઠાગારગતે મૃગુપત્રે પુણ્યસ્થે ચ ગિરામ્પ્રભવિષ્ણૌ ।

નિર્વૈરાઃ ક્ષિતિપાઃ સુખભાજઃ સંહૃષ્ટાશ્ચ જના ગતરોગાઃ ॥૫॥

કોષ્ઠાગાર એટલે મધ્ય નક્ષત્રપર શુક્ર હોય અને પુણ્ય નક્ષત્રપર શુક્ર
હોય તો રાજાઓ અન્યોન્ય મૈત્રિથી વર્તે છે અને સુખી રહે છે, તથા સ-
ધનાં મનુષ્યો રોગરહિત પ્રસન્ન રહે છે. ॥ ૫ ॥

પીડયન્તિ યદિ કૃત્તિકાં મઘાં રોહિણીં શ્રવણમૈન્દ્રમેવ વા ।

પ્રોજ્ઞ્યા સૂર્યમપરે ગ્રહાસ્તદા પશ્ચિમા દિગનયેન પીડ્યતે ॥૬॥

સૂર્યે શિવાય ચંદ્ર આદિ સઘળા ગ્રહો કૃતિકા, મઘા, રોહિણી શ્રવણ
અને જ્યેષ્ઠાને દક્ષિણ માર્ગે ગમન કરી યોગતરારને ઢાંકી અથવા તેનું ભેદન
કરી પીડા કરે તો પશ્ચિમ દિશા અન્યાયથી પીડા પામે છે. ॥ ૬ ॥

પ્રાચ્યાં ચેદ્ધ્રુજવદવસ્થિતાં દિનાન્તે

પ્રાચ્યાનાં ભવતિ હિ વિગ્રહો નૃપાણામ્ ।

મધ્યે ચેદ્ધ્રુવતિ હિ મધ્યદેશપીડા

રુક્ષૈસ્તૈર્ન તુ રુચિરૈર્મયૂસ્વવદ્ભિઃ ॥ ૭ ॥

સાયંકાળે ચંદ્ર આદિ ગ્રહો પૂર્વ દિશામાં ધ્વજ આકારે દેખાયતો
પૂર્વ દેશના રાજાઓને યુદ્ધ થાય છે. આકાશની વચ્ચે, તેજ ગ્રહો ધ્વજાકાર
હોય તો મધ્ય દેશ પીડા પામે છે. પણ તે ગ્રહો રક્ષ અને કાંતિહીન હોય
તો તે ફળ થાય છે. પરંતુ અમક્તા કિરણોવાળા હોય તો અશુભ ફળ થતું નથી.

દક્ષિણાં કક્ષુભમાશ્રિતૈસ્તુતૈર્દક્ષિણાપથપયોમુચાં ક્ષયઃ ।

હીનરુક્ષતન્નુમિશ્ચ વિગ્રહઃ સ્થૂલદેહકિરણાન્વિતૈઃ શુભમ્ ॥૮॥

તે ગ્રહો દક્ષિણ દિશામાં હોય તો દક્ષિણ દિશામાં વર્ષાદ થાય નહીં,
તેજ ગ્રહો રક્ષ અને નાનાં પિંખના હોય તો યુદ્ધ થાય છે. ને જો મોટાં પિં-
ખદાર કિરણયુક્ત હોય તો શુભ છે. ॥ ૮ ॥

ઉત્તરમાર્ગે સ્પષ્ટમયૂઝ્વાઃ શાન્તિકરાસ્તે તન્નૃપતીનામ્ ।

હ્રસ્વશરીરા ભસ્મસવર્ણા દોષકરાઃ સ્યુર્દેશનૃપાણામ્ ॥ ૯ ॥

નક્ષત્રાણાં તારકાઃ સગ્રહાણાં ધૂમજ્વાલાવિસ્ફુલિન્નાન્વિતાશ્ચેત્ ।

આલોકં વા નિર્નિમિત્તં ન યાન્તિ યાતિ ધ્વંસં સર્વલોકઃ સભૂમઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉત્તર દિશામાં અને ઉત્તર વિથિઓમાં તે ગ્રહો ચમકતા કિરણયુક્ત હોય તો તે દિશાઓના રાજાને શુભકર્તા છે. અને નાનાં ધિખવાળા તથા વિભૂતી સરખા રંગના ભૂખરાં અર્થાત્ કાંતિહીન હોય તો તે દિશાઓના રાજાને અનિષ્ટકર્તા છે. જે નક્ષત્રો અને મંગળ વિગેરે ગ્રહોના તારા, અગ્નિ, ધૂમાડો, જ્વાળા અને અંગારાયુક્ત દેખાય અથવા વાદળોં વિગેરે કાંધ ઢાંકનાર પદાર્થ નહીં છતાં દેખાય નહીં તો તે નક્ષત્ર અને ગ્રહના જે જે દેશ કહેલા છે તે પોતાના રાજસહિત નાશ પામે. ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥

દિવિ ભાતિ યદા તુહિનાંશુયુગં દ્વિજવૃદ્ધિરતીવ તદાશુ શુભા ।

તદનન્તરવર્ણરણોડર્કયુગે જગતઃ પ્રલયસ્ત્રિચતુઃપ્રભૃતિ ॥ ૧૧ ॥

મુનીનભિજિતં ધ્રુવં મઘવતશ્ચ મં સંસ્પૃશન્

શિશ્વી ઘનવિનાશકૃત્ કુશલકર્મહા શોકદઃ ।

મુજન્ગ્મમથ સ્પૃશેન્નવતિ વૃષ્ટિનાશો ધ્રુવં

ક્ષયં વ્રજતિ વિદ્રુતો જનપદશ્ચ વાલાકુલઃ ॥ ૧૨ ॥

જે આકાશમાં એ ચંદ્રમા દેખાય તો તત્કાળ બ્રાહ્મણોની વૃદ્ધિ થાયછે. અને એ સૂર્ય દેખાય તો ક્ષત્રીઓને યુદ્ધ થાય અને ત્રણ કે ચાર સૂર્ય આકાશમાં દેખાય તો જગાનો પ્રલય થાયછે. સમન્ત્રાષી, અભિજીત, ધ્રુવ અને જ્યેષ્ઠ નક્ષત્રને કેતુ સ્પર્શ કરે તો વર્ષાદનો નાશ થાયછે. અને પુણ્યકર્મનો પણ નાશ થાયછે તથા શોકની વૃદ્ધિ કરેછે. આશ્લેષાને કેતુ સ્પર્શ કરે તો ખચિત વૃષ્ટિ ન થવાથી વ્યાકુળ, બાળકોવાળા લોકો દેશ છોડી વિદેશે જાય અને નાશ પામેછે. ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાગ્દ્વારેષુ ચરન્ રવિપુત્રો નક્ષત્રેષુ કરોતિ ચ વક્રમ્ ।

દુર્ભિક્ષં કુરુતે મયમુગ્રં મિત્રાણાં ચ વિરોધમવૃષ્ટિમ્ ॥ ૧૩ ॥

કૃતિકા આદિ સાત નક્ષત્રપર ચાલતો શનિ વક્રિ થાય તો દુઃકાળનો મહાભય થાય. અને મિત્રોને પરસ્પર વિરોધ થાય અને વૃષ્ટિને રોકેછે. ॥ ૧૩ ॥

રોહિણીશકટમર્કનન્દનો યદિ મિનક્તિ સ્થિરોઽથવા શિશ્વી ।

કિં વદામિ યદનિષ્ટસાગરે જગદશેષમુપયાતિ સહ્યયમ્ ॥ ૧૪ ॥

શનિ, મંગળ અથવા કેતુ રોહિણી શક્ટને ભેદે તો સધળું જગત દુઃખ-સમુદ્રમાં ડુબીને નાશ પામેછે. એથી વિશેષ શું કહું. ॥ ૧૪ ॥

उदयति सततं यदा शिखी चरति भचक्रमशेषमेव वा ।

अनुभवति पुराकृतं तदा फलमशुभं सचराचरं जगत् ॥ ૧૫ ॥

જો હમેશ કેતુ ઉદય પામે અથવા સધળાં ભયક્ટને ભોગવે તો સ્થાવર જંગમ સર્વ જગતજ પોતાના પૂર્વજન્મમાં કરેલાં પાપનાં અશુભ ફળનો અનુભવ કરેછે, ૧૫

धनुःस्थायीरक्षो रुधिरसदृशः क्षुद्रयकरो

बलोद्योगं चेन्दुः कथयति जयं ज्यास्य च यतः ।

अवाकृष्टज्ञो गोघ्नो निधनमपि शस्यस्य कुरुते

ज्वलन्धूमायन्वा नृपतिमरणायैव भवति ॥ ૧૬ ॥

ધનુષ સરખા આકારનો, રક્ષ, લોહી સરખા અતિ લાલ વર્ણવાળો ચંદ્ર હોય તો દુકાળ કરેછે તથા યુદ્ધનો ભય ઉત્પન્ન કરેછે. જે તરફ તે ચંદ્રની ન્યા (પ્રતિયા) હોય તે દિશાઓમાં રહેલા રાજાઓનો જય થાયછે. ચંદ્રમાનું શિંગડું નીચે હોય તો, ગાયો અને ધાન્યનો નાશ કરેછે, બળતો દેખાય અથવા તેમાંથી ધૂમાડો નીકળતો દેખાય તો રાજમૃત્યુ થાય. ॥ ૧૬ ॥

स्निग्धः स्थूलः समष्टज्ञो विशालस्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नागवीथ्याम्

दृष्टः सौम्यैरશुभैर्विप्रयुक्तो लोकानन्दं कुरुतेऽतीव चन्द्रः ॥ ૧૭ ॥

સ્નિગ્ધ, મહોટો, સરખાં શિંગડાંવાળો, પહોળો અને જેમનું ઉત્તર બાજુનું શિંગ (શિંગડું છેડો,) ઉંચું હોય તથા પ્રથમ કહેલી નાગ વિથિના નક્ષત્રોમાં વિચરતો હોય અને તેની સાથે શુભ ગ્રહ હોય તથા તેપર શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ હોય તો સર્વ લોકોને ધણો આનંદ આપેછે. ॥ ૧૭ ॥

पित्र्यमैत्रपुरहूतविशाखात्ताष्ट्रमेत्य च युनक्ति शशाङ्कः ।

दक्षिणेन न शुभो हितकृत्स्याद्यद्युदक् चरति मध्यगतो वा ૧૮

મધ્યા, અતુરાધા, જેઠા, વિશાખા અને ચિત્રા ઉપર આવીને જો ચંદ્ર એ નક્ષત્રોના દક્ષિણ ભાગમાં યોગ કરે તો સારો ગણાતો નથી અને એ નક્ષત્રોની ઉત્તર અથવા મધ્યમાં થઈ, ગંભન કરે તો તે સાફ ઈજા આપેછે. ॥ ૧૮ ॥

परिघ इति मेघरेखा या तिर्यग्भास्करोदयेऽस्ते वा ।

परिधिस्तु प्रतिसूर्यो दण्डस्त्वृजुरિन्द्रचापनिभः ॥ ૧૯ ॥

સૂર્યોદય તથા સૂર્યાસ્ત વખતે મેઘની આડી રેખા હોય તેને પરિધ કહે-

છે. અને પરિધી પ્રતિસૂર્ય કહેવાયછે, ઈંદ્રધનુષ સરખા વિચિત્ર વર્ણનો અને સિદ્ધો હોય તે દંડ કહેવાયછે. ॥ ૧૯ ॥

ઉદયેડસ્તે વા મનોર્યે દીર્ઘા રશ્મયસ્ત્વમોઘાસ્તે ।

સુરચાપચ્છન્દમૃજુ યદ્રોહિતમૈરાવતં દીર્ઘમ્ ॥ ૨૦ ॥

સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વખતે તેમનાં લાંબા કિરણો હોય તે અમોઘ કહેવાયછે. ઈંદ્રધનુષનો કટકો સીધો હોય તે રોહિત અને લાંબો હોય તે ઐરાવત કહેવાયછે ॥ ૨૦ ॥

અર્ધાસ્તમયાત્સન્ધ્યા વ્યક્તીભૂતા ન તારકા યાવત્ ।

તેજઃપરિહાનિમુસ્વાદ્ધાનોરધોદયં યાવત્ ॥ ૨૧ ॥

સૂર્યગિબના અર્ધા અસ્તથી આરંભી તારા ન દેખાય ત્યાંસુધી પશ્ચિમ સંધ્યા કહેવાયછે. અને તારાનું તેજ મંદ થવા લાગે ત્યાંથી આરંભી સૂર્યગિબનો અર્ધો ઉદય થાય ત્યાંસુધી પૂર્વ સંધ્યા કહેવાયછે. ॥ ૨૧ ॥

તસ્મિન્ સન્ધ્યાકાલે ચિહ્નૈરેતૈઃ શુભાશુભં વાચ્યમ્ ।

સર્વૈરેતૈઃ સ્ત્રિઘૈઃ સઘોવર્ષા ભયં રુક્ષૈઃ ॥ ૨૨ ॥

તે સંધ્યાકાળમાં પ્રથમ કહેલાં ચિન્હો પ્રમાણે સારું માનું ફળ કહેવું, તે સર્વ ચિન્હ સ્ત્રિઘ હોય તો તેજ દિવસે વૃષ્ટિ થાય અને રુક્ષ હોય તો ભય થાયછે. ॥ ૨૨ ॥

અચ્છિન્નઃ પરિધો વિયત્ત વિમલં શ્યામા મયૂસ્વા રવેઃ

સ્ત્રિઘદીધિતયઃ સિતં સુરધનુર્વિદ્યુચ્ચ પૂર્વોત્તરા ।

સ્ત્રિઘો મેઘતરુર્દિવાકરકરૈરાલિજ્જિતો વા યદા

વૃષ્ટિઃ સ્યાદિ વાર્કમસ્તસમયે મેઘો મહાંશ્છાદયેત્ ॥ ૨૩ ॥

સંધ્યા વખતે અખંડિત પરિધ હોય, આકાશ નિર્મળ હોય, સૂર્યનાં અમોઘ કિરણો શ્યામવર્ણનાં હોય અથવા તેવિના પણ બીજાં કિરણો સ્ત્રિઘ હોય, સફેદ રંગનું ઈંદ્રધનુષ હોય, ઈશાનમાં વીજળી ચમકે, મેઘ તરૂં એટલે વૃક્ષને આકારે મેઘ સ્ત્રિઘ હોય અથવા સૂર્યકિરણથી વ્યાપ્ત હોય અને અસ્ત વખતે મોટું, ઘાટું વાદળું સૂર્યને ઢાંકી દે તો પણ વૃષ્ટિ થાયછે. ॥ ૨૩ ॥

ચ્છન્દો વક્રઃ કૃષ્ણો હ્રસ્વઃ કાકાઘૈર્વા ચિહ્નૈર્વિદ્ધઃ ।

યસ્મિન્દેશે રુક્ષશ્ચાર્કસ્ત્રાભાવઃ પ્રાયો રાજઃ ॥ ૨૪ ॥

જે દેશમાં સૂર્યનું ગિબ ખંડિત, વાંકું, શ્યામ, નહાનું અને કાગ આદિ બૂરા ચિન્હથી વિદ્યોત્તું અને રુક્ષ દેખાય તો તે દેશના રાજાનો ધણું કરી નાશ થાયછે. ॥ ૨૪ ॥

વાહિનીં સમુપયાતિ પૃષ્ઠતો માંસભુક્તગગણો યુયુત્સતઃ

યસ્ય તસ્ય વલવિદ્રવો મહાન્ અગ્રગૈસ્તુ વિજયો વિહઙ્ગમૈઃ ॥૨૫॥

યુદ્ધની ધમ્મ્યાથી જતા જે રાજની સેના પાછળ માંસભક્ષક પક્ષીઓ, ડાગ, ગીધ વિગેરે જાય, તો તે રાજની સેનાનો પરાજય થાયછે અને તે પક્ષીઓ જેની સેનાની આગળ જાય તેનો જય થાયછે. ॥ ૨૫ ॥

ભાનોરુદયે યદિ વાસ્તમયે ગન્ધર્વપુરપ્રતિમા ધ્વજિની ।

વિમ્વં નિરુણદ્ધિ તદા નૃપતેઃ પ્રાપ્તં સમરં સભયં પ્રવદેત્ ॥૨૬॥

સૂર્યના ઉદય તથા અસ્ત વખતે ગંધર્વ નગર સરખી સેના સૂર્યધ્વજને ઢાંકે તો રાજને ભીતિસહિત યુદ્ધ પ્રાપ્ત થશે એમ કહેવું. ॥ ૨૬ ॥

શસ્તા શાન્તદ્વિજમૃગધુષ્ટા સન્ધ્યા સ્તિગ્ધા મૃદુપવના ચ ।

પાંશુધ્વસ્તા જનપદનાશં ધત્તે રુક્ષા રુધિરનિષા વા ॥૨૭॥

જે સંધ્યા વખતે શાંત એટલે સૂર્ય સામું મુખ નહીં રાખી મધુર સ્વરથી પક્ષી અને મૃગો, શબ્દ કરે, અને તે સંધ્યા સ્તિગ્ધ હોય તથા મંદ પવન ચાલતો હોય તો તે સાંઈ કૃળ આપેછે. જે સંધ્યામાં ધૂળ ઉડતી હોય, રક્ષ હોય અને રુધિર સરખી અતિ લાલ હોય તો તે સંધ્યા દેશનો નાશ કરેછે. ॥૨૭॥

યદ્વિસ્તારેણ કથિતં મુનિભિસ્તદસ્મિન્

સર્વં મયા નિગદિતં પુનરુક્તવર્જ્યમ્ ।

શ્રુત્વાપિ કોકિલરૂતં વલિભુગ્વિરૌતિ

યત્તત્સ્વભાવકૃતમસ્ય પિકં ન જેતુમ્ ॥ ૨૮ ॥

ગર્ગઆદિ મુનિઓએ મયૂરચિત્રકસંહિતામાં જે વિસ્તારથી કહ્યું છે તે સઘળું મેં આ અધ્યાયમાં પુનરુક્ત ન કરતાં સંક્ષેપથી કહ્યું. કોયલનો મધુર શબ્દ સાંભળી ડાગ પણ શબ્દ કરે છે, તે સ્વાભાવિક છે પણ તે કોયલને છતવા એકલો નથી. ॥ ૨૮ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मयूरचित्रकं

नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

ઇતિ શ્રીવરાહમિહિરાચાર્યની રચેલી બૃહત્સંહિતાનો મયૂરચિત્રક નામનો સુડતાલીશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ॥ ૪૭ ॥

पूर्वार्ध संपूर्ण.

અથ

बृहत्संहिता उत्तरभाग प्रारंभ.

प्रकरण ४८ भुं.

पुण्यस्नान.

मूलं मनुजाधिपतिः प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् ।

अशुभं शुभं च लोके भवति यतीतो नृपतिचिन्ता ॥ १ ॥

પ્રજારૂપ વૃક્ષનું મૂળ રાજા છે અને રાજાના ઉદ્ધવાસ્તથી એટલે વૃદ્ધિ-
હાસથી પ્રજામાં સુખદુઃખ થાય છે. અર્થાત્ રાજાની ઉન્નતિથી પ્રજાને સુખ
થાય છે. માટે રાજાના કલ્યાણ સાફ યત્ન કરવો ઉચિત છે. ॥ ૧ ॥

યા व्याख्याता शान्तिः स्वयम्भुवा सुरगुरोर्महेन्द्रार्थे ।

तां प्राप्य वृद्धगर्गः प्राह यथा भागुरेः शृणुत ॥ २ ॥

બ્રહ્માજીએ ઇન્દ્રને માટે જે શાંતિ બૃહસ્પતિને કહી હતી તેજ શાંતિ બૃ-
હસ્પતિ પાસેથી વૃદ્ધ ગર્ગમુનિએ સંપાદન કરી હતી. અને તે પોતાના શિષ્ય
ભાગુરીને જે રીતે કહી, તે હું કહું, માટે સાંભળો. ॥ ૨ ॥

પુણ્યસ્નાનં નૃપતેઃ કર્તવ્યં દૈવવિત્પુરોધાભ્યામ્ ।

નાતઃ પરં પવિત્રં સર્વોત્પાતાન્તકરમસ્તિ ॥ ૩ ॥

દૈવજ્ઞ અને પુરોહિતે પુણ્ય નક્ષત્રમાં રાજાને સ્નાન કરાવવું કેમકે તે
પુણ્યસ્નાન કરતાં એવું બીજું કોઈ પણ પવિત્ર કર્મ નથી કે, જે સર્વ ઉ-
ત્પાતનો નાશ કરે. ॥ ૩ ॥

શ્લેષ્માતકાક્ષકण्टकिकटुतिक्तविगन्धिपादपविहीने ।

કૌશિકગૃધ્રપ્રમૃતિભિરનિષ્ઠવિહગૈઃ પરિત્યક્તે ॥ ૪ ॥

તરુણતરુગુલ્મવલ્લીલતાપ્રતાનાવૃત્તે વનોદેશે ।

નિરુપહતપત્રપલ્લવમનોજ્ઞમધુરદ્રુમપ્રાયે ॥ ૫ ॥

શ્લેષ્માતક, અખોડ, કાંટાવાળા વૃક્ષો, કડવા, તીખા અને દુર્ગંધી શિ-
વાયનાં તથા ઘડ અને ગીધ વિગેરે દુષ્ટ પક્ષિઓરહિત નવા વૃક્ષો ગુલ્મ વે-
લીઓ અને લતાઓથી વીંટાએલાં ઉપદ્રવરહિત, કોમલ પલ્લવ અને પાન-
વાળાં, મનોહર, મીઠાં વૃક્ષોયુક્ત વનમાં પુણ્યસ્નાન કરાવવું. ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

ક્રુકવાકુજીવજીવકશુકશિશિશતપત્રચાપહારીતૈઃ ।

ક્રકરચકોરકપિજ્જલવજ્જુલપારાવતશ્રીકૈઃ ॥ ૬ ॥

અથવા જે વનની અંદર કુકડાં, જીવ, જીવક, પોપટ, મોર, શતપત્ર, નીલકંઠ, હારિત, કકર, ચકોર, કપિજલ, વંજુલ, પારેવાં અને શ્રીક વિગેરે પક્ષીઓ મધુર શબ્દ કરી રહ્યા હોય. ॥ ૬ ॥

કુસુમરસપાનમત્તદ્વિરેફપુંસ્કોકિલાદિભિશ્ચાન્યૈઃ ।

વિરુતે વનોપકण्ठે ક્ષેત્રાગારે શુચાવથવા ॥ ૭ ॥

પુષ્પ રસના પાનથી છકેલા ભ્રમરો અને ટહુકા કરતી કાચલો વિગેરે પક્ષીઓથી શબ્દાયમાન, વનના પ્રદેશો. અથવા ક્ષેત્રો એટલે પુષ્પસ્થાનમાંનાં જે ગ્રહો, તેને વિષે. ॥ ૭ ॥

હ્રદિનીવિલાસિનીનાં જલસ્વગનસ્વવિક્ષતેષુ રમ્યેષુ ।

પુલિનજઘનેષુ કુર્યાદ્વૃક્ષનસોઃ પ્રીતિજનનેષુ ॥ ૮ ॥

અથવા જળપક્ષીઓના જેની અંદર નખક્ષત થઈ રહેલાં છે, તેવા નેત્ર અને મનને આનંદ આપનાર નદીરૂપ સ્ત્રિઓના તીરરૂપ જઘનપ્રદેશને વિષે પુષ્પસ્નાન કરવું. ॥ ૮ ॥

પ્રોત્પ્લુતહંસચ્છત્રે કારણવકુરરસારસોદ્ગીતે ।

ફુલ્લેન્દીવરનયને સરસિ સહસ્રાક્ષકાન્તિધરે ॥ ૯ ॥

ચોતરફ ઉડતા હંસો જેમને છત્રરૂપ દેખાય છે. કારંડવહ, કુરર અને સારસ નામનાં પક્ષીઓ જેમની પાસે ઉચ્ચે સ્વરે ગાયન કરે છે. ખીલેલાં શ્યામકમળ જેમનાં નેત્રસરખાં દેખાય છે. તેવા, હજાર નેત્રવાળા ઇંદ્રની શોભાની ધારણકર્તા સરોવરના તટપર પુષ્પસ્નાન કરવું. ॥ ૯ ॥

પ્રોત્ફુલ્લકમલવદનાઃ કલહંસકલસ્વનપ્રભાપિણ્યઃ ।

પ્રોત્તુલ્લકમલકુચા યસ્મિન્નલિનીવિલાસિન્યઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રકુલિત થતાં કમળ જેમનાં મુખ છે તથા હંસના મધુર શબ્દોથી જાણે વાતચીત કરતી હોય નહીં તેવી, ઉંચ કમળની કળીયોરૂપ કુચપ્રદેશવાળી કમલિનીરૂપ વિલાસિનીઓને વિષે રાજાએ પુષ્પસ્નાન કરવું. ॥ ૧૦ ॥

કુર્યાદ્ધોરોમન્યજફેનલવશકૃત્ત્વુરક્ષતોપચિતે ।

અચિરપ્રસૂતહુઙ્કૃતવલિગતવત્સોત્સવે ગોષ્ઠે ॥ ૧૧ ॥

વાગોળતી ગાયોના મુખમાંથી પડતાં ટપકાં, છાણુ અને ખરીઓના

અવાજથી ગાજી રહેલી અને થોડા દિવસનાં જન્મેલાં વાછરડાંઓના બરાડવા અને કુદવાથી ઉત્સવમય થઈ રહેલી ગૌશાળાઓમાં પુષ્પસ્નાન કરવું. ॥૧૧॥

અથવા સમુદ્રતીરે કુશલાગતપોતરત્નસમ્વાધે ।

ઘનનિચુલલીનજલચરસિતલગશવલીકૃતોપાન્તે ॥ ૧૨ ॥

ક્ષમયા ક્રોધ ઇવ જિતઃ સિંહો મૃગ્યાભિભૂયતે યત્ર ।

દત્તાભયલગમૃગશાવકેષુ તેષ્વાશ્રમેષ્વથવા ॥ ૧૩ ॥

પ્રવાસ કરી કુશળતાપૂર્વક રતોના સમૂહ લાવનાર, વહાણોની ગર્દીવાળા અને ઘણા ઘાટા લેટીસ વૃક્ષોના મૂળમાં બેઠેલા જળ-જંતુઓ અને સફેત પક્ષીઓથી ચિત્રિત થયેલા સમીપ ભાગવાળા સમુદ્રના તીરપર રાજ્યે પુષ્પ-સ્નાન કરવું; અથવા જેમ ક્ષમા ક્રોધને જીતી લે, તેમ મૃગલીઓ જે સ્થળે સિંહને તરછોડી રહી છે તથા પક્ષીઓ અને મૃગનાં બચ્ચાંઓ જ્યાં નિર્ભય રમી રહ્યાં છે, તેવા મુનિઓના આશ્રમનેવિષે રાજ્યે પુષ્પસ્નાન કરવું. ૧૨ ૧૩

કાઞ્ચીકલાપનૂપુરગુરુજઘનોદ્રહનવિઘ્નિતપદાભિઃ ।

શ્રીમતિમૃગેક્ષણાભિર્ઘૃહેડન્યમૃતવલ્ગુવચનાભિઃ ॥ ૧૪ ॥

કટિમેખલા, નૂપુર અને પુષ્ટ માંસલ ભારી જંધાને લીધે મંદ મંદ ગમન કરતી, મૃગસરખાં નેત્રવાળી અને ક્રોયલતુલ્ય મધુર કંઠવાળી સ્ત્રિયોથી શોભતા લક્ષ્મીયુક્ત પોતાના રાજમંદિરને વિષે રાજ્યે પુષ્પસ્નાન કરવું, ॥ ૧૪ ॥

પુણ્યેષ્વાયતનેષુ ચ તીર્થેષૂદ્યાનરમ્યદેશેષુ ।

પૂર્વોદકપ્લવભૂમૌ પ્રદક્ષિણામ્ભોવહાયાં ચ ॥ ૧૫ ॥

અથવા પવિત્ર દેવસ્થાન, તીર્થ અને ઉદ્યાનનાં મનોહર-સ્થાનમાં અથવા પૂર્વ અને ઉત્તરે નિચાણવાળી તથા જેમાં જમણી બાજુએ જળ વહેતાં હોય તેવી પૃથ્વિનેવિષે રાજ્યે પુષ્પસ્નાન કરવું. ॥ ૧૫ ॥

મસ્માઙ્ગારાસ્થૂષરતુષકેશશ્વઞ્ચકર્કટાવાસૈઃ ।

શ્વાવિન્મૂષકવિવરૈર્વલ્મીકૈર્યાં ચ સન્ત્યક્તા ॥ ૧૬ ॥

ધાત્રી ઘના સુગન્ધા સ્ત્રિગ્ધા મધુરા સમા ચ વિજયાય ।

સેનાવાસેડપ્યેવં યોજયિતવ્યા યથાયોગમ્ ॥ ૧૭ ॥

રાખ, ક્રોયલા, હાડકાં અને ખારવાળી જમીન તથા ફેતરી અને વાળ

દટાએલા હોય તેવી, કરચલા, શ્વાન અને ઉંદર તથા સર્પનાં દર શિવાયની
પૃથ્વી હોય અને, જે કઠણ હોય તથા સુગંધી, સ્નિગ્ધ, મધુર અને સરખી
હોય તે પુષ્પસ્નાનમાં લેવી તથા સેનાના નિવાસ માટે પણ યુક્તિપૂર્વક તેવી
પૃથ્વીનો ઉપયોગ કરવો. ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥

નિષ્ક્રમ્ય પુરાનક્તં દૈવજ્ઞામાલ્યાજકાઃ પ્રાચ્યામ્ ।

કૌવેર્યાં વા કૃત્વા વલિં દિશીશાધિપાયાં વા ॥ ૧૮ ॥

રાત્રીએ જોશી, રાજમંત્રી અને પુરોહિતે નગર બહાર જઈ પૂર્વ, ઉત્તર
અથવા ઇશાનકોણમાં બળીદાન આપવાં. ॥ ૧૮ ॥

લાજાક્ષતદધિકુસુમૈઃ પ્રયતઃ પ્રણતઃ પુરોહિતઃ કુર્યાત્ ।

આવાહનમથ મન્ત્રસ્તસ્મિન્મુનિભિઃ સમુદિષ્ટઃ ॥ ૧૯ ॥

શાળ, અક્ષત, દહીં અને પુષ્પેકરી નમ્ર થઈ પવિત્ર પુરોહિતે આવાહન
કરવું તે આમંત્રણને માટે મુનિઓએ આ પ્રમાણે મંત્ર કહેલ છે. ॥ ૧૯ ॥

આગચ્છન્તુ સુરાઃ સર્વે યેઽત્ર પૂજાભિલાષિણઃ ।

દિશો નાગા દ્વિજાશ્ચૈવ યે ચાન્યેઽપ્યંશભાગિનઃ ॥ ૨૦ ॥

પૂજની ઇચ્છા રાખનાર, દિશાઓ, નાગ, ઋષિઓ અને બીજા અંશ-
ભાગી જે દેવતાઓ છે તે સર્વે અહીં આવો. ॥ ૨૦ ॥

આવાહૈવં તતઃ સર્વાનેવં ત્રૂયાત્પુરોહિતઃ ।

સ્વઃ પૂજાં પ્રાપ્ય યાસ્યન્તિ દત્ત્વા શાન્તિં મહીપતેઃ ॥ ૨૧ ॥

એ રીતે આવાહન કરી સર્વને પુરોહિતે કહેવું કે જે દેવનું અહિં આ-
મંત્રણ કરેલું છે, તે પ્રભાતે પૂજા સ્વીકારી રાજાને શાંતિ આપી, સુખે સ્વ-
સ્થાને પાછા જાવો. ॥ ૨૧ ॥

આવાહિતેષુ કૃત્વા પૂજાં તાં શર્વરીં વસેયુસ્તે ।

સદસત્સ્વપ્નનિમિત્તં યાત્રાયાં સ્વપ્નવિધિરુક્તઃ ॥ ૨૨ ॥

આવાહન કરેલા દેવનું પૂજન કરી તે રાત્રિએ સારાં માઠાં સ્વપ્ન જોવાં
તે ત્રણેય જાણે (રાજમંત્રી, પુરોહિત અને જોષિએ) ત્યાં રહેવું. શુભાશુભ
સ્વપ્નવિધિ મારા યોગયાત્રા નામના ગ્રન્થમાં વિસ્તારથી કહેલ છે. ॥ ૨૨ ॥

અપરેઽહ્નિ પ્રભાતે સમ્ભારાનુપહરેદ્યથોક્તગુણાન્ ।

ગત્તાવનિપ્રદેશે શ્લોકાશ્વાપ્યત્ર મુનિગીતાઃ ॥ ૨૩ ॥

ખીજે દિવસે પ્રભાતે બલિદાન આપવાને સ્થાને જ્યાં યથેષ્ટ સામગ્રી લઈ બલિદાન આપવું. એને માટે ગર્ગમુનિએ આ શ્લોક કહેલા છે. ॥ ૨૩ ॥

તસ્મિન્ મण्डलमालिख्य कल्पयेत्तत्र मेदिनीम् ।

नानारत्नाकरवतीं स्थानानि विविधानि च ॥ ૨૪ ॥

पुरोहितो यथास्थानं नागान्यक्षान् सुरान् पितॄन् ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव मुनीन् सिद्धांश्च विन्यसेत् ॥ ૨૫ ॥

ग्रहांश्च सह नक्षत्रै रुद्रांश्च सह मातृभिः ।

स्कन्दं विष्णुं विशाखं च लोकपालान् सुरस्त्रियः ॥ ૨૬ ॥

वर्णकैर्विविधैઃ कृत्वा हृद्यैर्गन्धगुणान्वितैઃ ।

यथास्वं पूजयेद्विद्वान् गन्धमाल्यानुलेपनैઃ ॥ ૨૭ ॥

भक्ष्यैरन्यैश्च विविधैઃ फलमूलामिषैस्तथा ।

पानकैर्विवિधैર્हृद्यैઃ सुराक्षीरासवादिभिઃ ॥ ૨૮ ॥

તે બલિદાનને સ્થાનકે મંડળ કરી, નાના પ્રકારનાં રત્નના સમૂહથી પ્રદીપ્ત સુશોભિત ભૂમિ કરવી અને તેપર પુરોહિતે દેવતાનાં જીદાં જીદાં સ્થાપનો કરવાં. દેવતા, નાગ, યક્ષ, પિતૃઓ, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, મુનિઓ અને સિદ્ધ પુરૂષો, નક્ષત્રરહિત ગ્રહો, માતૃકાસહિત રુદ્ર, કાર્તિકસ્વામી, વિષ્ણુ, પિશાચ લોકપાલ; અને ઇંદ્રાણી આદિ દેવાંગનાઓનું સ્થાપન કરવું, એ સર્વનાં સ્વરૂપ મનોહર રંગનાં બનાવી ચંદન અને ફુલથી પુરોહિતે ક્રમપૂર્વક તેમનું પૂજન કરવું; અને મોદકઆદિ અનેક પ્રકારનાં બલિદાન, ફળ, મૂળ, માંસ અનેક પ્રકારના પીવાના ઉત્તમ પદાર્થો, સુરા, દૂધ અને આસવ વિગેરેથી પૂજન કરવું. ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥

कथयाम्यतः परमहं पूजामस्मिन् यथाभिलिखितानाम् ।

ग्रहयज्ञे यः प्रोक्तो विधिर्ग्रहाणां स कर्तव्यः ॥ ૨૯ ॥

એ મંડપમાં સ્થાપેલા સર્વ દેવનું પૂજન ક્રમથી કહું છું. યોગયાત્રામાં ગ્રહ-યજ્ઞનો જોવો વિધિ કહેલો છે તેવા વિધિથી આહિં પણ ગ્રહપૂજન કરવું. ॥૨૯॥

मांसौदनमद्याद्यैः पिशाचादितितनयदानवाः पूज्याः ।

अभ्यञ्जनाञ्जनतिलैઃ पितरो मांसौदनैश्चापि ॥ ૩૦ ॥

પિશાચ, દૈત્ય અને દાનવોનું માંસ, ભાત અને મધથી પૂજન કરવું. પિતૃઓનું અભ્યંગ કરવાનાં તેલ વિગેરે અંજન, તલ, માંસ અને ભાતથી પૂજન કરવું. ॥ ૩૦ ॥

સામયજુર્ભિર્મુનયસ્તૃગ્મિર્ગન્ધૈશ્ચ ધૂપમાલ્યયુતૈઃ ।

અશ્લેષકવર્ણૈસ્ત્રિમધુરેણ ચાભ્યર્ચયેન્નાગાન્ ॥ ૩૧ ॥

સામવેદ, યજુર્વેદ અને ઋગ્વેદે કરી અર્પણ કરેલાં ચંદન, ફૂલ ધૂપ અને માળા વિગેરેથી મુનિઓનું પૂજન કરવું અને જેમાં ઘણી જાતના રંગો મળેલા ન હોય તેવા પદાર્થો અને ધી, મધ તથા સાકરથી નાગનું પૂજન કરવું. ॥ ૩૧ ॥

ધૂપાજ્યાહુતિમાલ્યૈર્વિવુધાન્ રત્નૈઃ સ્તુતિપ્રણામૈશ્ચ ।

ગન્ધર્વાનપ્સરસો ગન્ધર્માલ્યૈશ્ચ સુમુગન્ધૈઃ ॥ ૩૨ ॥

શેપાંસ્તુ સાર્વવર્ણિકવલિભિઃ પૂજાં નમયેચ્ચ સર્વેપામ્ ।

પ્રતિસરવસ્ત્રપતાકાભૂષણયજ્ઞોપવીતાનિ ॥ ૩૩ ॥

ધૂપ, ધીની આહુતી, માળા, રત્નો, નાના પ્રકારની સ્તુતિ અને પ્રણામ વિગેરેથી દેવતાઓનું પૂજન કરવું. સુંદર સુગંધી ચંદન અને માળાવડે કરી ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓનું પૂજન કરવું. શેષ રહેલા દેવતાઓનું સઘળા રંગના બળીદાનથી પૂજન કરવું અને સુકુટ, વસ્ત્ર, ધ્વજ, ધરણી તથા જનોષ્ઠ મંડળમાં સ્થાપેલા સર્વ દેવને અર્પણ કરવી. ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥

મण्डलपश्चिमभागे कृत्वाग्निं दक्षिणेऽथवा वेद्याम् ।

आदद्यात्सम्भારान् दर्भान्दीर्घानगर्भान् ॥ ૩૪ ॥

મંડળની પશ્ચિમે અથવા દક્ષિણે વેદી કરી તે ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરવો અને સઘળા સામગ્રી એકઠી કરવા તથા લાંબા અંદરના ગર્ભરહિત દર્ભો પણ ત્યાં લાવી રાખવા. ॥ ૩૪ ॥

लाजाज्याक्षतदधिमधुसिद्धार्थकगन्धसुमनसोधूपान् ।

गोरोचनाञ्जनतिलान् स्वर्तुजमधुराणि च फलानि ॥ ૩૫ ॥

सघृतस्य पायसस्य च तत्र शरावाणि तैश्च सम्भारैः ।

पश्चिमवेद्यां पूजां कुर्यात् स्नानस्य सा वेदी ॥ ૩૬ ॥

શાળ, ધી, અક્ષત દહીં, મધ, ઘોળા સરસવ, સુગંધી ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ ગોરોચન, અંજન, તલ અને તે ઋતુઓમાં થયેલાં મીઠાં ફળથી તથા ધી-સહિત દૂધપાકનાં ભરેલાં રામપાત્રો પાસે રાખી તે સઘળી વસ્તુઓથી પશ્ચિમ-વેદીમાં પૂજન કરવું; કેમકે તે પુષ્પસ્નાનની વેદી છે. ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥

તસ્યાઃ કોણેષુ દઢાન્ કલશાન્ સિતસૂત્રવેષ્ટિગ્રીવાન્ ।

સક્ષીરવૃક્ષપલ્લવફલાપિધાનાન્ વ્યવસ્થાપ્ય ॥ ૩૭ ॥

પુષ્પસ્નાનવિમિશ્રેણાપૂર્ણાનમ્ભસા સરત્રાંશ્ચ ।

પુષ્પસ્નાનદ્રવ્યાણ્યાદદ્યાર્ગગીતાતિ ॥ ૩૮ ॥

તે વેદીના ચારે ખુણામાં મજબૂત, તથા જેને ગળે સૂત્ર વીંટલું છે તેવા ઉંમરા વિગેરે જેની અંદરથી દૂધ નીકળે તેવા વૃક્ષોનાં કોમળ પાન અને ફળથી જેમનાં મુખ ઢાંકેલાં છે તેવા પુષ્પસ્નાનથી ઔષધીઓ ઔષધીસહિત પરિપૂર્ણ જવ ભરેલા અને જેની અંદર રત્નો નાખેલાં છે તેવા કળશોનું સ્થાપન કરવું. ગર્ગમુનિના કહ્યા પ્રમાણે પુષ્પસ્નાન માટે ઉપયોગી વસ્તુઓ એકઠી કરી તે કળશની અંદર નાખવી. ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥

જ્યોતિષ્મતીં ત્રાયમાણામભયામપરાજિતામ્ ।

જીવાં વિશ્વેશ્વરીં પાઠાં સમજ્ઞાં વિજયાં તથા ॥ ૩૯ ॥

માલકાંકણી, ત્રાયમાણુ, હરડે, ખીજડી, જવંતી (રાયડોડી) પદ્મચારિણી, કાળીપાટ, મજ્જા, વિજયા, ॥ ૩૯ ॥

સહાં ચ સહદેવીં ચ પૂર્ણકોશાં શતાવરીમ્ ।

અરિષ્ટિકાં શિવાં ભદ્રાં તેષુ કુમ્ભેષુ વિન્યસેત્ ॥ ૪૦ ॥

મુગ્ધપર્ણી, સહદેવી, પૂર્ણકોષા, શતાવરી, અરિષ્ટાકા, શિવા, ભદ્રા વિગેરે ॥ ૪૦ ॥

બ્રાહ્મીં ક્ષેમામજાં ચૈવ સર્વવીજાનિ કાશ્ચનમ્ ।

મજ્જલ્યાનિ યથાલાભં સર્વૌષધ્યો રસાંસ્તથા ॥ ૪૧ ॥

રત્નાનિ સર્વગન્ધાંશ્ચ વિલ્વં ચ સવિકઙ્કતમ્ ।

પ્રશસ્તનાઙ્ગ્યશ્ચૌષધ્યો હિરણ્યં મજ્જલાનિ ચ ॥ ૪૨ ॥

બ્રાહ્મી, ક્ષેમા, અંજ, સર્વ પ્રકારનાં ખીજ, કાંચની, અક્ષત પુષ્પઆદિ માંગલિક વસ્તુઓ, મધુર, લવણઆદિ રસ, રત્ન, સુગંધી દ્રવ્ય, બિલા, વિ-

ક્રંકત વૃક્ષનું ક્ષણ, અને વખાણવા યોગ્ય નામવાળી જ્યા, પુત્રજવા અને પુ-
નર્નવા આદિ ઔપધીઓ, સોનું, ગોરોચન, સફેત સરસવ અને ધ્રો વિગેરે
માંગલિક વસ્તુઓ એ ક્ષણમાં નાંખવી. ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥

આદાવનહૃદશ્ચર્મ જરયા સંહતાયુષઃ ।

પ્રશસ્તલક્ષણમૃતઃ પ્રાચીનગ્રીવમાસ્તરેત્ ॥ ૪૩ ॥

ઉત્તમ લક્ષણયુક્ત જે એલ સાંડ આયુષ્ય ભોગવી વૃદ્ધ થઇને મરણ
પામ્યો હોય તેનું ચામડું પહેલી વેદીપર ખીંચાવવું અને તે ચામડામાં કોકનો
ભાગ હોય તે પૂર્વ બાજુ રાખવો. ॥ ૪૩ ॥

તતો વૃષસ્ય યોધસ્ય ચર્મ રોહિતમક્ષતમ્ ।

સિંહસ્યાથ તૃતીયં સ્યાદ્વ્યાગ્રસ્ય ચ તતઃ પરમ્ ॥ ૪૪ ॥

ચત્વાર્યેતાનિ ચર્માણિ તસ્યાં વેદ્યામુપાસ્તરેત્ ।

શુભે મુહૂર્તે સમ્પ્રાપ્તે પુણ્યયુક્તે નિશાકરે ॥ ૪૫ ॥

તે ઉપર યોધવૃષનું અખંડીત લાલ રંગનું ચામડું પાથરવું. તે ઉપર
સિંહનું અને તે ઉપર વાઘનું એ રીતે પુણ્ય નક્ષત્રનેવિષે ચંદ્રમા હોય ત્યારે
સારા મુહૂર્તમાં તે વેદીપર એ ચાર જાતનું ચામડું ખીંચાવવું. ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥

ભદ્રાસનમેકતમેન કારિતં કનકરજતતામ્રાણામ્ ।

ક્ષીરતરુનિર્મિતં વા વિન્યસ્ય ચર્મણામુપરિ ॥ ૪૬ ॥

સોનું, રૂપું અથવા ત્રાંચું એ ત્રણમાંથી કોઇએક ધાતુનું અથવા ઉંખરા-
આદિ ક્ષીરવાળા વૃક્ષના કાંટનું એક ભદ્રાસન બનાવવું, તે પ્રથમ ખીંચાવેલા
ચામડાપર રાખવું. ॥ ૪૬ ॥

ત્રિવિધસ્તસ્યોચ્છ્રાયો હસ્તઃ પાદાધિકોઽર્ઘ્યયુક્તશ્ચ ।

માણ્ડલિકાનન્તરજિત્ સમસ્તરાજ્યાર્થિનાં શુભદઃ ॥ ૪૭ ॥

અન્તર્ધાય હિરણ્યં તત્તોપવિશેન્નરેશ્વરઃ સુમનાઃ ।

સચિવાત્પુરોહિતદૈવપૌરકલ્યાણનામવૃતઃ ॥ ૪૮ ॥

માંડલીક રાજ્યોને માટે તે એક હાથ ઉંચું કરવું, નિરંતર જપની ઇચ્છા
રાખનારા માટે સવા હાથ અને સઘળી પૃથ્વીના રાજ્યની ઇચ્છાવાળા રાજાને
માટે દોઢ હાથ ઉંચું ભદ્રાસન એટ જળકર્તા ગણાય છે, તે સિંહાસનની વચ્ચે
સોનું રાખી રાજાએ પ્રસન્નતાપૂર્વક મંત્રી, પ્રમાણિક વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્ય, પુ-

રેહિત, જ્યોતિષી અને માંગલિક નામવાળા, નગરના લોકો (જયરાજ, સિંહરાજ વિગેરે નામના) થી વીંટાઈ તે સિંહાસનપર બેસવું. ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥

વન્દિજનપૌરવિપ્રપ્રધુષ્ટપુણ્યાહનિર્ધોષૈઃ ।

સમૃદ્ધશશ્વતૃયૈર્મઙ્ગલશબ્દૈર્હતાનિષ્ઠઃ ॥ ૪૯ ॥

અહતક્ષૌમનિવસનં પુરોહિતઃ કમ્વલેન સચ્છાદ્ય ।

કતવલિપૂજં કલશૈરભિષિચ્ચેત્સર્પિષા પૂર્ણૈઃ ॥ ૫૦ ॥

બંદીજન (ભાટચારણ) નગરના લોકો અને ઉચ્ચ સ્વરે પુણ્યાહવાચન તથા વેદના મંત્રો ભણતા બ્રાહ્મણોના શબ્દો અને મૃદંગ, શંખ, તૂરીઆદિ વાજિત્રના માંગલિક શબ્દથી જેમનું અમંગળ દૂર થયું છે તેવા રાજાએ તે સિંહાસન ઉપર બેસવું, નવાં રેશમી વસ્ત્રો પહેરી, જેમણે પૂજા તથા બલિદાન વિગેરે કરેલ છે તેવા રાજાને ઊર્ણાવસ્ત્ર (શાલ દુશાલા) ઓઢાડી ધીના ભરેલા કલશથી પુરોહિતે અભિષેક કરવો. ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥

અષ્ટાવષ્ટાવિંશતિરષ્ટશતં વાપિ કલશપરિમાણમ્ ।

અધિકેઽધિકે ગુણોત્તરમયં ચ મન્ત્રોઽન્ન મુનિગીતઃ ॥ ૫૧ ॥

આઠ, અઠ્યાવીશ કે એકસો આઠ કલશ સ્થાપવા, જેટલા વધારે કલશ હોય, તેટલું વધારે શુભ ફળ થાય છે, તે અભિષેક માટે ગર્ગમુનિએ આ પ્રમાણે મંત્ર કહેલ છે. ॥ ૫૧ ॥

આજ્યં તેજો સમુદ્દિષ્ટમાજ્યં પાપહરં પરમ્ ।

આજ્યં સુરાણામાહાર આજ્યે લોકાઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૫૨ ॥

આજ્ય (ધી) પરમ તેજસ્વ કહેલું છે અને તે સધળાં પાપને હરનાર છે. તેમજ તે દેવતાઓનો પ્રિય આહાર છે. અને સધળા લોકો તેને વિષે રહેલા છે. ॥ ૫૨ ॥

ભૌમાન્તરિક્ષં દિવ્યં ચ યત્તે કિલ્વિપમાગતમ્ ।

સર્વં તદાજ્યસંસ્પર્શાત્ પ્રણાશમુપગચ્છતુ ॥ ૫૩ ॥

ભૌમ, અંતરિક્ષ અને દિવ્ય જે કંઈ ઉત્પાતને પ્રાપ્ત થાય તે સર્વ આ ધીના સ્પર્શથી (એટલે આ ધૃતપ્રોક્ષણથી) નાશ પામે. “આ મંત્ર ધીથી અભિષેક કરતી વખતે ભણવા.” ॥ ૫૩ ॥

કમ્બલમપનીય તતઃ પુણ્યસ્નાનામ્બુભિઃ સફલપુષ્પૈઃ ।

અભિપિષ્વેન્મનુજેન્દ્રં પુરોહિતોઽનેન મન્ત્રેણ ॥ ૫૪ ॥

પછી રાજના ઉપરથી તે શાલ ઉતરી લઇ ફળ દુલસહિત, પુણ્ય-
સ્નાનની ઔપધીવાળા જળથી પુરોહિતે આ મંત્રો કહી રાજનો અભિષેક
કરવો. ॥ ૫૪ ॥

સુરાસ્વામભિપિષ્વન્તુ ये च सिद्धाः पुरातनाः ।

ब्रह्मा विष्णुश्च शम्भुश्च साव्याश्च समरुद्रणाः ॥ ૫૫ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च भिषग्वरौ ।

अदितिर्देवमाता च स्वाहा सिद्धिः सरस्वती ॥ ૫૬ ॥

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः श्रीश्च सिनीवाली कुहूस्तथा ।

दनुश्च सुरसा चैव विनता कद्रुरेव च ॥ ૫૭ ॥

देवपत्न्यश्च या नोक्ता देवमातर एव च ।

सर्वास्त्वामभिपिष्वन्तु दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ૫૮ ॥

દેવ પુરાતન સિદ્ધ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, સાધ્ય, વાયુગણ, આદિત્ય,
વસુ, અગ્નીઆર રુદ્ર, વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વિનિકુમાર, દેવમાતા અદિતી, સ્વાહા,
સિદ્ધિ, સરસ્વતી, કીર્તિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, શ્રી, સિનીવાલી, કુહૂ, દનુ, સુરસા,
વિનતા, કદ્રુ વિગેરે દેવમાતાઓ અને જેનાં નામ કહ્યાં નથી તેવી દેવપત્નિઓ
અને સઘળા દિવ્ય અપ્સરાના સમૂહ, તને અભિષેકન કરો. ॥ ૫૫ ॥
॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥

नक्षत्राणि मुहूर्ताश्च पक्षाहोरात्रसन्धयः ।

संवत्सरा दिनैश्चाश्च कलाः काष्ठाः क्षणा लवाः ॥ ૫૯ ॥

सर्वे त्वामभिपिष्वन्तु कालस्यावयवाः शुभाः ।

वैमानिकाः सुरगणा मनवः सागरैः सह ॥ ૬૦ ॥

सप्तर्षयः सदाराश्च ध्रुवस्थानानि यानि च ।

मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः ॥ ૬૧ ॥

भृगुः सनत्कुमारश्च सनकोऽथ सनन्दनः ।

सनातनश्च दक्षश्च जैगीपव्यो भगन्दरः ॥ ૬૨ ॥

एकतश्च द्वितश्चैव त्रितो जावालिकश्यपौ ।
 दुर्वासा दुर्विनीतश्च कण्वः कात्यायनस्तथा ॥ ६३ ॥
 मार्कण्डेयो दीर्घतपाः शुनःशेफो विदूरथः ।
 ऊर्वः संवर्तकश्चैव च्यवनोऽत्रिः पराशरः ॥ ६४ ॥
 द्वैपायनी यवक्रीतो देवराजः सहानुजः ।
 एते चान्ये च मुनयो वेदव्रतपरायणाः ॥ ६५ ॥
 सशिष्यास्तेऽभिषिञ्चन्तु सदाराश्च तपोधनाः ।
 पर्वतास्तरवो वल्लयः पुण्यान्यायतनानि च ॥ ६६ ॥
 सरितश्च महाभागा नागाः किम्पुरुषास्तथा ।
 वैखानसा महाभागा द्विजा वैहायसाश्च ये ॥ ६७ ॥
 प्रजापतिर्दितिश्वैव गावो विश्वस्य मातरः ।
 वाहनानि च दिव्यानि सर्वलोकाश्चराचराः ॥ ६८ ॥
 अग्नयः पितरस्तारा जीमूताः खं दिशो जलम् ।
 एते चान्ये च बहवः पुण्यसङ्कीर्तनाः शुभाः ॥ ६९ ॥
 तोयैस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वोत्पातनिवर्हणैः ।
 कल्याणं ते प्रकुर्वन्तु आयुरारोग्यमेव च ॥ ७० ॥

નક્ષત્ર, મુહૂર્ત, પક્ષ, અહોરાત્ર, સંધ્યા, સંવત્સર, સૂર્ય, કળા, કાષ્ઠા, ક્ષણા,
 લવ વિગેરે, કલ્યાણકારક કાળના અવયવો વિમાનમાં રહેલા દેવગણ અને સા-
 ગરસહિત મનુ એ સર્વે તારાપર અભિષેક કરે. મોટા ભાગ્યવાળા નદીઓ,
 નાગ, કિન્નર, અને શ્રેષ્ઠ ભાગ્યવાળા તપસ્વીઓ, આકાશમાં રહેનાર સપ્તઋષિ-
 ઓ જેવા કે, મરીચી, અત્રી, પુલહ, પુલસ્ત્ય, ક્રતુ, અંગિરા, ભૃગુ, સનત્કુ-
 માર, સનક, સનંદન, સનાતન, દક્ષ, જૈગીષવ્ય, ભગંદર એકત, દ્વિત, ત્રિત,
 જાત્યાલિ, કશ્યપ, દુર્વાસા, દુર્વિનીત, કણ્વ, કાત્યાયન, માર્કંડેય, દીર્ઘતપા, શુનઃ-
 શેપ, વિદૂરથ, ઊર્વ, સંવર્તક, ચ્યવન, અત્રિ, પરાશર, દ્વૈપાયન (વ્યાસ), યવ-
 ક્રીત, વામનસહિત ઇંદ્ર, અને વેદમાં તથા વ્રતમાં પરાયણ એવા ખીજ, સદા-
 ચાર, શિષ્ય અને પતિસહિત તપસ્વીઓ, પર્વત, વૃક્ષ, વેલીઓ, પવિત્રસ્થાનો,
 પુણ્યકારક નદીઓ, નાગ, કિંપુરુષ, વૈખાનસ, સ્નાનસંધ્યાશીલ બ્રાહ્મણો અને
 ખેચરો, પ્રજાપતિ, દિતિ, અને જગતજનુની ગાયો, દિવ્ય વાહનો, સ્થાવર જંગમ

સહિત સર્વે લોકો, અગ્નિ, પિતૃઓ, તારા, મેઘ, આકાશ, દિશાઓ, જળ ને જ્વેભનું નામ પુણ્યરૂપ છે તેવા સઘળા કલ્યાણકારી લોકો, સઘળા ઉત્પાતોને મટાડનાર, જળથી પૂર્વે જેવી રીતે સર્વ દેવતાઓએ પ્રસન્ન થઈ ઇંદ્રનો અભિષેક કર્યો હતો તેમ આ પ્રથમ કહેલા સર્વ દેવ તારો અભિષેક કરો. ॥૫૯ થી ૭૦॥

इत्येतैश्चान्यैश्चाप्यथर्वकल्पविहितैः सरुद्रगणैः ।

कौष्माण्डमहारौहिणकुवेरहृद्यैः समृद्ध्या च ॥ ७१ ॥

એ મંત્ર અને અથર્વણ કલ્પ કહેલા બીજા મંત્રો એકાદશ અનુવાકના ૩૬ ગણથી છ અનુવાકથી અને કૌષ્માંડિક મહારૌહિણ કુબેર હૃદય અને સમૃદ્ધિ ઋચાથી (લક્ષ્મીસૂક્તથી) પુરોહિતે રાજાનો અભિષેક કરવો. ॥ ૭૧ ॥

आपोहिष्ठा तिसृभिर्हिरण्यवर्णेति चतसृभिर्जप्तम् ।

कार्पासिकवस्त्रयुगं विभ्रयात्स्नातो नराधिपतिः ॥ ७२ ॥

पुण्याहशङ्खशब्दैराचान्तोऽभ्यर्च्य देवगुरुविप्रान् ।

छत्रध्वजायुधानि च ततः स्वपूजां प्रयुञ्जीत ॥ ७३ ॥

आयुष्यं वर्चस्यं रायस्योषाभिर्ઠગિભરેતાભિઃ ।

परिजप्तं वैजयિકं नवं विदध्यादलङ्कारम् ॥ ७४ ॥

આપોહિષ્ઠા આદિ ત્રણ ઋચા અને હિરણ્યવર્ણીઆદિ ચાર ઋચાથી અભિમંત્રણ કરેલાં સૂત્રાઉ એ વસ્ત્ર સ્નાન કરી રાજાએ ધારણ કરવાં. પુણ્યા-હવાચન અને વાછત્રોના શબ્દ સાંભળતાં રાજાએ આચમન લેઈ દેવ, ગુરુ, બ્રાહ્મણ, છત્ર, ધ્વજ અને ખડ્ગ આદિ શસ્ત્રોનું પૂજન કરી પછી પોતાના ઇંદ્રદેવનું પૂજન કરવું. આયુષ્ય, તેજ અને વિજયને આપનાર તથા રાય સ્થો-પઆદિ છ ઋચાથી મંત્રેલું નવું ધરેણું રાજાએ ધારણ કરવું. ॥૭૨॥૭૩॥૭૪॥

गत्वा द्वितीयवेदीं समुपविशेच्चर्मणामुपरि राजा ।

देयानि चैव चर्माण्युपर्युपर्यેवમેतानि ॥ ७५ ॥

वृषस्य वृषदंशस्य रुरोश्च पृषतस्य च ।

तेषामુપરિ સિંહસ્ય વ્યાઘ્રસ્ય ચ તતઃ પરમ્ ॥ ૭૬ ॥

બીજી વેદીને વિષે જઈ રાજાએ તે ચામડાં ઉપરે બેસવું, અને તે ચા-મડાંઓ આ રીતે બીજાવેલાં હોવાં જોઈએ. પ્રથમ બળદનું, તે ઉપર વૃષદંશ નામના બિલાડાનું, તે ઉપર રૂર નામના મૃગનું, તે ઉપર પૃષત નામના મૃગનું

શ્રી

અહલાધવનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

મધ્યમ અહસાધન પ્રકરણ ૧ લું.

જ્યોતિઃપ્રવોધજનની પરિશોધ્ય ચિત્તં તત્સૂક્તકર્મ-
ચરણૈર્ગહનાર્થપૂર્ણાં સ્વલ્પાક્ષરાપિ ચ તદંશકૃતૈરુપાયૈ-
ર્વ્યક્તીકૃતા જયતિ કેશવવાક્શ્રુતિશ્ચ ॥ ૧ ॥ પરિ-
મગ્નસમૌર્વિકેશચાપં દૃઢગુણહારલસત્સુવૃત્તવાહું ।
સુફલપ્રદમાતતૃપ્તમં તત્ સ્મર રામં કરણશ્ચ વિષ્ણુ-
રૂપમ્ ॥ ૨ ॥

પોતામાં કહેવામાં આવેલા કર્મના^૧ નિયમથી મનને શોધીને જ્યોતિષનો
બોધ કરનાર,^૨ ગહન અર્થથી ભરપૂર, ટુંકી અને પોતાના અંશોના કસાયલાં
વિવરણોથી સ્પષ્ટ થયેલી^૩ શ્રીમન્ કેશવાચાર્યની^૪ વાણી અને શ્રુતિ^૫
સર્વોત્કર્ષથી વર્તો^૬ ॥ ૧ ॥

^૧જેણે જ્યાં સહિત શિવનું ધનુષ ભાગેલું છે,^૨ જેનો સારાં વૃતવાળો
બાહુ દૃઢ ગુણવાળા હારથી^૩ શોભાયમાન છે, જે સાફ ડૂળ આપનાર છે^૪

૧ અહગણિત કરવાનું કર્મ અથવા પ્રતોપવાસાદિ કર્મ.

૨ જ્યોતિષ વિષયનો બોધ આપનાર અથવા જ્યોતિઃસ્વરૂપ પરબ્રહ્મનો બોધ
કરનાર.

૩ પોતાના શિષ્યો તરફથી અનેક રીતે વિવરણ કસાયેલી અને તેથી સ્પષ્ટ થયેલી.

૪ કેશવાચાર્ય આ ગ્રંથ કર્તા ગણેશના પિતાનું નામ છે. અથવા કેશવ ભગવાન
એવો પણ તેનો અર્થ થાય છે.

૫ વેદ.

૬ ઉપરનો શ્લોક કેશવની વાણી અને શ્રુતિ બન્નેને લાગુ પડે છે.

૭ આ શ્લોકનો અર્થ શ્રીરામ અને આ કરણ ગ્રંથ એ બન્નેને લાગુ પડે છે.

૮ વા જેમાં જ્યાં અને મોટું ચાપ કહાડી નાખવામાં આવ્યું છે.

૯ મજબુત દોરામાં પરોવાયેલા હારથી અથવા તો દૃઢભાજક ગુણક અને હર
વિગેરેથી શોભતા ભુજવાળા.

૧૦ મુક્તિદાતા છે અથવા જેમાંથી શીઘ્ર અને મંદ ડૂળ સ્પષ્ટ મળે છે.

અને જેણે નરાકાર સ્વીકારેલો છે^૧ એવા વિષ્ણુરૂપ રામ અને કરણ (ગ્રંથ)
તું (હે ગણુક) તું સ્મરણ કર ॥ ૨ ॥

यद्यप्यकार्षुर्नरवः करणानि धीरास्तेषुज्यकाधनुर-
पास्य न सिद्धिरस्मात्। ज्याचापकर्मरहितं सुलघुप्रकारं
कर्तुं ग्रहप्रकरणं स्फुटमुद्यतोऽस्मि ॥ ३ ॥

ધીર ગણિતજ્ઞોએ જોડે કરણો^૨ રચેલાં છે તો પણ એમાં જ્યાં અને
અને ચાપ વિના (અહગણિતની) સિદ્ધિ થતી નથી, તે માટે જ્યાં ચાપ કર્મ-
રહીત હુંકી રીતવાળું (આ) (અહલાધવ નામક) સ્પષ્ટ અહપ્રકરણ રચવા
હું (ગણેશ દેવજી) તત્પર થાઉં છું ॥ ૩ ॥

द्व्यब्धीन्द्रो नितशकईशहृत्फलं स्याच्चकारख्यं रविहत
शेषकं तु युक्तं । चैत्राचैः प्रथगमुतः सदृग्नचक्रादिग्यु-
क्तादमरफलाधिमासयुक्तं ॥ ४ ॥

खत्रिघ्नंगततिथयुद्धिरग्रचक्रांगांशाढ्यं पृथगमुतोऽ-
ब्धिषट्कलब्धैः ऊनाहैर्वियुतमहर्गणो भवेद्वै वारः
स्याच्छरहतचक्रयुगगणोज्जात् ॥ ५ ॥

વર્તમાન શકમાંથી^૩ ૧૪૪૨ બાદ કરવા જે શેષ રહે, (તે ગ્રંથારંભ
સમયથી ૬૯ સમય પર્યંત ગત વર્ષની સંખ્યા થાય છે ને તેને ગતાબ્દ
કહે છે.) તેને ૧૧ થી ભાગવાથી જે ફળ આવે તે ચક્ર કહેવાય છે, ને
જે શેષ રહેલ હોય તેને ૧૨ થી ગુણી તેમાં (ઈષ્ટમાસ સૂધી) ચૈત્રથી
ગયેલા માસની^૪ સંખ્યા ઉમેરી તે આંક અલગ રાખવા. એમાં ચક્રને
૨ થી ગુણી તેમાં ૬૨ ઉમેરી, જોડી દેવા. ઉમેરતાં જે આંક આવે તેને ૩૩થી

૧ જે મનુષ્યરૂપે અવતર્યા છે અથવા જેમાં શંકુની છાયાનો સ્વીકાર
કરવામાં આવ્યો છે.

૨ શકપરથી અહસાધન કરવાની રીત જેમાં આપવામાં આવેલ હોય તેને
કરણ કહે છે.

૩ જે શકમાં અહગણિત કરવાનું હોય તે વર્તમાન શક કહેવાય છે.

૪. અધિકમાસ ગણતરીમાં લેવા નહીં.

ભાગતાં જે ફળ મળે તે અધિમાસ^૧ (કહેવાય છે તે) ને અલગ રાખવામાં આવેલ આંકમાં ઉમેરવા (થી માસગણુ થાય છે); એ (માસગણુ) ને ૩૦ થી ગુણી તેમાં (શુક્લ પ્રતિપદ્વિતી ઈષ્ટતિથિ પર્યંત) ગત થયેલ તિથિ સંખ્યા ઉમેરવી ને તેમાં ચક્રનો નિશેષ પડંશ^૨ ઉમેરી અલગ રાખવી. એક સ્થળે તેને ૬૪ થી ભાગતાં જે ફળ આવે તે ક્ષયદિવસ કહેવાય છે; તેને એ અલગ રાખવામાં આવેલા આંકમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે અહર્ગણુ થાય છે. પાંચગણું ચક્ર એ ગણુમાં ઉમેરી ૭ થી ભાગવાથી સોમવાર પૂર્વક વાર આવેછે^૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

સૂચના.

ગણુપરથી ઈષ્ટ દિવસનો વાર બરાબર ન આવે તો ગણુમાં ચૂક સમજવી. કદાચ એક ઓછો હોય તો એક ઉમેરવો ને વધતો હોય તો એક બાદ કરવો. અને એ રીતે જે બાકી રહે તેને અહર્ગણુ તરિકે ગણવો.

ઉદાહરણ.

સંવત્ ૧૬૬૯ શકે ૧૫૩૪ વૈશાખ શુક્લ પૂર્ણિમા સોમવાર ઉદય ધરી ૫૪૧૦ છે, એ દિવસનો અહર્ગણુ કરો ?

ઈષ્ટ શક ૧૫૩૪ તેમાંથી ૧૪૪૨ બાદ કર્યા તો શેષ—૯૨ રહ્યા, તેને ૧૧ થી ભાગ્યા તો ચક્ર ૮ ને શેષ ૪ આવ્યા, એ શેષને ૧૨ થી ગુણ્યા તો ૪૮ આવ્યા, તેમાં ઈષ્ટ માસ વૈશાખ સુધી ચૈત્રથી ફક્ત ૧ માસ ગયેલ છે તે ઉમેર્યો તો ૪૯ આવ્યા, તેમાં એક સ્થળે ચક્ર ૮ ને ૨ થી ગુણી તેમાં દશ ઉમેરતાં આવેલા ૨૬ ઉમેર્યા તો ૭૫ આવ્યા, તેને ૩૩ થી ભાગ્યા તો ગતાધિમાસ ૨ આવ્યા તે એકત્ર માંડેલી ગતમાસયુક્ત સંખ્યા ૪૯ માં ઉમેર્યા તો માસગણુ ૫૧ થયો.

૧ જે વર્ષમાં અધિકમાસ ઇષ્ટમાસ પહેલાં આવ્યો હોય અને ગણિતથી પાછળ આવતો હોય ત્યાં ગણિતથી આવેલી અધિકમાસની સંખ્યામાં એક ઉમેરી તેને દ્વાદશગુણિતચક્રશેષયુક્ત ગતમાસ સંખ્યામાં ઉમેરવા ને અધિકમાસ આવવાનો હોય ને ગણિતમાં આવી જતો જણાયતો અધિકમાસની સંખ્યામાંથી એક બાદ કરી શેષને અધિકમાસ તરિકે ઉપયોગમાં લેવા.

૨ છથી ભાગતાં જે પૂર્ણાંક આવે તેજ.

૩ એટલે કે અહર્ગણુમાં કહેલ આંકો ઉમેરી ૭ થી ભાગ દેતાં શેષ ૦ રહે તો સોમવાર, ૧ રહે તો મંગળ, ૨ રહે તો બુધ, ૩ રહે તો ગુરુ, ૪ રહે તો શુક્ર, ૫ રહે તો શનિ અને ૬ રહે તો રવિવાર જાણવો.

એ માસગણને ૩૦ થી ગુણ્યા તો ૧૫૩૦ આવ્યા, તેમાં ઇષ્ટતિથિ પૂર્ણિમા સૂઢી ૧૪ તિથિ ગયેલ છે તે ઉમેરી તો ૧૫૪૪ આવ્યા, તેમાં ચક્ર ૮ નો ષડંશ ૧ ઉમેર્યો તો ૧૫૪૫ થયા. તેમાંથી તેનો ૬૪ મો ભાગ ૨૪ ક્ષય દિવસ સંખ્યા આવી તે બાદ કર્યો તો અહર્ગણ ૧૫૨૧ નો આવ્યો.

એ અહર્ગણમાં ચક્ર ૮ ને પાંચથી ગુણતાં આવેલ ૪૦ ને ઉમેર્યા તો ૧૫૬૧ થયા, તેને ૭ થી ભાગ્યા તો શેષ ૦ રહ્યા. શેષ શૂન્ય છે તેથી ઇષ્ટ દિવસનો વાર સોમ આવ્યો.

આ વાર બરોબર છે એટલે ગણમાં કશી વધ ઘટ કરવા જરૂર નથી. ધારો કે શૂન્યને બદલે એક શેષ રહ્યો છે તો તે ગણમાંથી આપણને એક બાદ કરી નાંખવો પડત અને ૬ શેષ રહ્યા હોત તો તેમાં એક ઉમેરવો પડત.

ઉપપત્તિ.

અહર્ગણ એ શબ્દનો અર્થ દિવસનો જયો એવું થાય છે, ગ્રંથારંભ સમયથી ગ્રહે પોતાની કક્ષામાં તે સમયનાં તેનાં સ્થાનથી ફેટલા આંટા માર્યા હશે તે શોધવા માટે તે દિવસથી તે ઇષ્ટ દિવસ સૂઢી ગતદિવસ જાણવાની જરૂરી છે. આ ગ્રહલાઘવનાં ગણિતનો આરંભ શકે ૧૪૪૨ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ સોમવારને દિવસ કરવામાં આવ્યો છે. ઇષ્ટ શકમાંથી ગ્રંથારંભ શક બાદ કરવાથી ઇષ્ટ શક સૂઢી ફેટલાં સૌર વર્ષ ગત થયાં તે મળે છે. ઘણાં વર્ષો ગત થાય તો ગત દિવસ ઘણા આવે ને તેથી ગણકોને ગણિત કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડે તે માટે અગિયાર વર્ષનો અફેક્ટા જયો જુદો પડાવી તેને ચક્રની સંજ્ઞા અપાવી છે ને શેષ વર્ષના દિવસો કરાવ્યા છે.

ચક્રશેષ સૌરવર્ષાત્મક છે, તેના માસ કરવા માટે તેને ૧૨ થી ગુણવાનું કહેલ છે, કેમકે એક વર્ષમાં બાર માસ થાયછે. એ માસ ચક્રના ચૈત્રથી તે ઇષ્ટવર્ષના ચૈત્રસુધી થાયછે. ઇષ્ટમાસપર્યંત ફેટલા માસ ગયા તે કહાડવા માટે તે ચૈત્રથી તે ઇષ્ટમાસ સૂઢીના ચાંદ્રમાસને એ સૌરમાસમાં ઉમેરવાથી ગત સૌરમાસ થાયછે એમ આચાર્યનું માનવું છે. આ સ્થળે ગણિતનું વૈષમ્ય જણાય છે. કેમકે સૌરમાસમાં ચાંદ્રમાસ શી રીતે ઉમેરી શકાય? સન્નતીય વર્ણમાં સન્નતીય વર્ણ ઉમેરાય. અહી પ્રથમ સૌરમાસપરથી અધિકમાસ લાવી તેને સૌરમાસમાં ઉમેરી ચાંદ્રમાસ કરી તેમાં ચૈત્રાદિ ગતમાસ ઉમેરવા જોઈએ. અહિઆં આચાર્યે ભિન્નભતીનો સરવાળો કરાવ્યો છે તેમાં અધિકમાસનું શેષ વધારે થાયછે તે છોડી દીધું છે. સૌરમાસમાં અધિકમાસ ઉમેરવાથી ચાંદ્રમાસ

થાય છે, કેમકે અધિકમાસ એ સૌર અને ચાંદ્રમાસનું અંતરજ છે. એક કલ્પના ૫૧૮૪૦૦૦૦૦૦૦૦ સૌરમાસમાં ૧૫૯૩૩૦૦૦૦૦ અધિકમાસ આવે તો એક અધિકમાસમાં કેટલા સૌરમાસ આવે. સૌરમાસને અધિકમાસથી ભાગ્યા તો ૩૨૧૬૧૪ સૌરમાસ આવ્યા. એટલા માસે એક અધિકમાસ આવે છે એવું નકી થયું; બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે ૩૨ માસ, ૧૬ દિવસ અને ૪ ઘડીએ એક અધિકમાસ આવે છે. આ પ્રમાણપરથી અધિકમાસ શોધવા માટે આચાર્યે ૩૨૧૬૧૪ ને બદલે સુખ માટે સાવચવ આંક ન લેતાં ૩૩ થી ભાગવાનું કહ્યું છે. તે એવી રીતે કે ૩૩ સૌરમાસમાં એક અધિકમાસ આવે તો ઈષ્ટ સૌરમાસે કેટલા, અહિ ગુણક એક છે તેથી ઈષ્ટને ગુણતાં તેજ આંક આવે માટે તે ગુણવાનું ન કહેતાં કેવળ ભાજક ૩૩ થીજ ભાગવાનું કહેલું છે. એ ૩૩ થી ભાગવાનું કારણ કહેવાયું. હવે ચક્રને બમણાં કરી તેમાં દશ ઉમેરવાનું કારણ કહીએ છીએ.

ગ્રંથારંભ સમયે મધ્યમ રીતિથી ૧૦ માસ વીત્યાબાદ અધિકમાસ આવવાનો હતો માટે એ માસોમાં તે આંક ઉમેરવાનું કહ્યું છે.

એક ચક્ર અગિઆર વર્ષનું થાય છે તેના માસ ૧૩૨ થાય, તેમાં ઉપર જણાવેલાં પ્રમાણ પ્રમાણે અધિકમાસ ૪૨ આવે; પણ ૩૩ થી ભાગીએ તો પૂરા ૪ આવે. એ પ્રમાણે એક ચક્રમાં બે માસનો તફાવત પડે છે. તે માટે ઈષ્ટચક્રમાં કેટલો તફાવત પડ્યો તે શોધવા માટે ઈષ્ટચક્રને ૨ થી ગુણવાનું કહેલ છે.

એ પ્રમાણે અધિકમાસને ત્રૈત્રગતમાસયુક્ત સંખ્યામાં એટલે સૌરમાસમાં ઉમેરવાથી ગ્રંથારંભ સમયથી ઈષ્ટવર્ષના માસપર્યંત ચાંદ્રમાસની સંખ્યા આવે છે.

હવે ચાંદ્રમાસમાંથી અહર્ગણ કરવાની રીતનું કારણ કહીએ છીએ.

એકમાસમાં ત્રીશ દિવસ તો ઈષ્ટમાસમાં કેટલા દિવસ થાય, એ અનુપાતથી તિથિ કરવા માટે ભાજક ૧ થી કરી પણ વિક્રિયા ન થતી હોવાથી કેવલ ૩૦ થી માસસંખ્યાને ગુણવાનું કહ્યું છે. દરેક માસની શરૂઆત શુકલ પ્રતિપદ્ધતી થાય છે માટે ઈષ્ટતિથિ સૂધી બીજા કેટલા વધારાના દિવસ ગયા તે સાથે ગણવા માટે તેમાં ઉમેરવાનું જણાવ્યું છે. એ રીતે ગતતિથી ઉમેરવાથી ઈષ્ટતિથિ સૂધીના ચાંદ્રદિવસની સંખ્યા આવે છે.

ચાંદ્રદિવસ અને સાવન દિવસનું અંતર ક્ષયદિવસ કહેવાય છે.

કલ્પના ચાંદ્રદિવસ ૧૬૦૨૯૯૯૦૦૦૦૦૦ માં જુમલે ૨૫૦૮૨૫૪૦૦૦૦ ક્ષયદિવસ આવે છે તો એક ક્ષયદિવસ કેટલા ચાંદ્રદિવસે આવે. ચાંદ્રદિવસને

ક્ષયદિવસની સંખ્યાથી ભાગ્યા તો દિનાદિક ૬૩૫૪૩૨ આવ્યાં. એપરથી નક્કી થયું કે ૬૩ ચાંદ્રદિવસ, ૫૪ ધડી અને ૩૨ પળે એક ક્ષયદિવસ આવે છે. આચાર્યે એ સાવચવ આંક ૬૩૫૪૩૨ ન લેતાં સુખાર્થે ૬૪ દિવસ એ જ ગોએ માની લઈ ચાંદ્રદિવસને ૧ થી ગુણવાથી કશો ફેરફાર ન થતો હોવાથી તેમ કરવાનું કહ્યાવિના તે ક્ષય દિવસ કહાડવા માટે ફક્ત ૬૪ થીજ ભાગવાનું કહ્યું છે.

હવે ચક્રનો છઠો ભાગ ચાંદ્રદિવસમાં શામાટે ઉમેરાવે છે તેનું કારણ કહીએ છીએ.

છ ચક્રનાં ૬૬ વર્ષ થાય ને તેના કુલદિવસ ૨૪૪૮૬ થાય. હવે સાધારણ ભાજક જે આચાર્યે ૬૪ માન્યો છે તેથી તેને ભાગીએ તો તેટલા વખતમાં કુલ ક્ષયદિવસ ૩૮૨ અને વાસ્તવિક ભાજક ૬૩૫૪૩૨ થી ભાગીએ તો ક્ષયદિવસ ૩૮૩ આવે. એટલે છ ચક્રે એક દિવસનો તફાવત પડે તે માટે ઈષ્ટદિવસના ચક્ર સૂધી કેટલા દિવસનો તફાવત પડ્યો તે શોધવા માટે ઈષ્ટચક્રને ૧ થી ગુણ્યાવાનું કહ્યાવિના કેવળ ૬ થી ભાગવાનું ને તેનાં પૂર્ણાંક માત્ર ઉપયોગમાં લેવાનું કહેલ છે.

સાવન દિવસમાં ક્ષયદિવસ ઉમેરવાથી ચાંદ્રદિવસ થાયછે માટે ચાંદ્રદિવસમાંથી ક્ષયદિવસની સંખ્યા બાદ કરવાનું કહેલ છે.

સોમવારપૂર્વક ગણપરથી આવેલ વાર થાયછે તેનું કારણ અંતારંભ દિવસે સોમવાર હોવાનું છે.

એક ચક્રના ૪૦૧૬ સાવનદિવસ થાયછે તેને ૭ થી ભાગીએ તો શેષ ૫ રહે, એટલે પ્રત્યેક ચક્રે પાંચ વારનો તફાવત પડે માટે ચક્રને પાંચથી ગુણી ગણમાં ઉમેરી વાર જાણવાનું કહ્યું છે.

खविधुतानभवास्तरणेष्वुवः खमनला रसवार्धय ई-
श्वराः । सितरुचोभमुखोऽथखगायमौ शरकृतागदितो
विधुतुंगजः ॥ ६ ॥

शैलादौखशरा अगोः क्षितिभुवो भूतच्चदन्ता विदः
केन्द्रस्याब्धिगुणोडवः सुरगुरोः खंपड्यमावस्थिलाः ।
द्राकेन्द्रस्य भृगोः कुशक्रयमला राश्यादिकोऽथो शनेः
शैलाः पंचभुवो यमाब्धय इमेऽथ क्षेपकः कथ्यते ॥ ७ ॥

સૂર્યનો ધ્રુવક ૦૧૧૪૯૧૧ છે, ચંદ્રનો રાસ્યાદિ ધ્રુવક ૦૩૪૬૧૧ છે, ચંદ્રોચ્ચનો ધ્રુવક ૯૨૪૪૫૦ કહેવાયલો છે, રાહુનો ધ્રુવક ૭૨૧૫૦ નો છે, મંગળનો ધ્રુવક ૧૨૫૩૨૨ છે, બુધના શીઘ્ર કેન્દ્રનો ધ્રુવક ૪૩૨૭ છે, ગુરુનો ધ્રુવક ૦૨૬૧૮૮ છે, શુક્રકેન્દ્રનો ધ્રુવક ૧૧૪૨ છે અને શનિનો રાસ્યાદિ, ધ્રુવક ૭૧૫૪૨ છે. હવે તેમના ક્ષેપક કહેવાય છે ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

ઉપપત્તિ.

આચાર્યે અગિઆર વર્ષના દિવસ ૪૦૧૬ ના ગ્રહોનું સાધન કરી તેને ધ્રુવક એવી સંજ્ઞા આપી છે. એ પ્રત્યેક અગિઆર વર્ષે એટલે ચક્રે ધ્રુવક તુલ્ય ગણપરથી આવેલા ગ્રહ ગ્રહાદિક્રમાં ઉભેરવાથી ગ્રહ સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે જે ગ્રહગણપરથી ગ્રહ આવે છે તે તો કેવળ અગિઆર વર્ષની અંદરનાજ આવે છે.

કલ્પવર્ષમાં ગ્રહ કલ્પવર્ષ ભગણતુલ્ય આવે તો ઈષ્ટ વર્ષ (ચક્ર) માં કેટલું આવે, એ પરથી અથવા એક ચક્રના દિવસ કરી તે પરથી મધ્યમાધિકારની ગ્રહ સાધન રીતિ મુજબ ગ્રહો લાવી તેમાંથી ભગણનું પ્રયોજન ન હોવાથી તે સાગ કરાવી શેષ રાસ્યાદિને ચક્ર હીન કરી ધ્રુવ સંજ્ઞા આપી છે.

અગિઆર વર્ષનો ગણ ૪૦૧૬ થાય તેના પરથી સૂર્ય મધ્યમ ૧૧૨૮૧ ૧૦૪૯ આવ્યો, તેને બાર રાશિમાંથી બાદ કર્યો તો શેષ ૦૧૧૪૯૧૧ રહ્યા. આ સૂર્યનો ધ્રુવક થયો. એજ માફક અન્ય ગ્રહના ધ્રુવક પણ સાધિ જોવા.

**રુદ્રા ગોબ્જાઃ કુવેદાસ્તપનૈહ વિધૌ શૂલિનો ગોમુવઃ
ષટ્, તુંગેક્ષાત્યષ્ટિદેવાસ્તમસિ સ્વમુડવોઽષ્ટાગ્રયોઽથો મ-
હીજે । દિક્શૈલાષ્ટૌજ્જકેન્દ્રે વિમકલનવમં પૂજિતેઽ-
દ્રચશ્ચિમ્ભૂપાઃ, શૌક્રે કેન્દ્રે ગૃહાચોઽદ્રિનસ્ત્રવશનો ગો-
તિથિઃ સ્વર્ગતુલ્યઃ ॥ ૮ ॥**

સૂર્યનો રાસ્યાદિ ક્ષેપક ૧૧૧૯૪૧૦ છે; ચંદ્રનો ક્ષેપક, ૧૧-૧૯-૬-૦ છે; ઉચ્ચનો ક્ષેપક ૫-૧૭-૩૩-૦ છે; રાહુનો ક્ષેપક ૦-૨૭-૩૮-૦ છે; ભૌમનો ક્ષેપક ૧૦-૭-૮-૦ છે; બુધના શીઘ્ર કેન્દ્રનો ક્ષેપક ૮-૨૯-૩૩-૦ છે; ગુરુનો ૭-૨-૧૬-૦ છે; શુક્રના શીઘ્ર કેન્દ્રનો રાસ્યાદિ ક્ષેપક ૭-૨૦-૯-૦ છે; અને શનિનો ક્ષેપક ૯-૧૫-૨૧-૦ તુલ્ય છે ॥ ૮ ॥

ઉપપત્તિ.

આ જે ક્ષેપક છે તે અંધારંભ દિવસના મધ્યમ અહ છે, એમાં ગણપરથી આવેલ અહ ઉમેરવાથી ઈષ્ટ દિવસના કલ્પાદિ અહ થાય. જે કંઈ ઉમેરવાનું હોય તે ક્ષેપક કહેવાય છે.

દિનગણભવચેટચક્રનિઘ્રુવોનો દિવસકૃદુદયે સ્વક્ષેપ-
યુદ્ધમધ્યમઃ સ્યાત્ । નિજનિજપુરરેશ્વાન્તઃસ્થિતાઘોજ-
નૌઘાદ્રસલવમિતલિપ્તાઃ સ્વર્ણમિદૌ પરે પ્રાક્ ॥ ૯ ॥

ગણપરથી આવેલા અહમાંથી ચક્રનિઘ્રુ વક્ર બાદ કરી તેમાં પોતાનો ક્ષેપક ઉમેરવાથી સૂર્યોદય વખતનો મધ્યમ અહ થાય છે; પોતાના દેશ તથા મધ્યરેખાની^૧ વચ્ચેના તફાવતના યોજનને ૬ થી ભાગતાં જે કલાદિ ફળ મળે તે સ્વદેશ મધ્ય રેખાથી પૂર્વમાં હોય તો ચંદ્રમાંથી બાદ કરવું ને પશ્ચિમમાં હોય તો ઉમેરવું ॥ ૯ ॥

ઉપપત્તિ.

કલ્પાદિક અહ સાધવા માટે ગણપરથી આવેલ મધ્યમ અહમાં ક્ષેપક ઉમેરવામાં આવે છે એમ આપણે આગળ કહી ગયા. હવે ચક્રથી ધ્રુવકને ગુણી બાદ કરવાનું કારણ અમે કહીશું. ધ્રુવક આપણે જાણીએ છીએ તેમ ગણ ૪૦૧૬ નાપરથી વર્તેલા અહને બાર રાશિ માંથી પાડેલા અહતુલ્ય છે. ટ્રાઈપણુ રકમ ઉમેરવાની હોય તેને તેના ચક્રમાંથી બાદ કરી શેષને જે રકમમાં તે ઉમેરવાની હોય તેમાંથી બાદ કરવાથી ફળ સમાન આવે છે. જેમકે ધારો કે ગણપરથી મધ્યમ સૂર્ય ૦-૧-૪૯-૧૧ આવ્યો છે તેમાં ચક્ર એકનો સૂર્ય ૧૧૨૮૧૦૪૯ ઉમેરવાનો છે તો તે ન ઉમેરતાં તેને બારમાંથી બાદ કરી શેષ જે ૦૧૧૪૯૧૧ રહ્યા, એ તેમાંથી બાદ કર્યા તો સૂર્ય ૦૧૦૧૦ આવ્યો, ને પહેલા ઉમેર્યા તોપણ તેના તેજ આવ્યા. એટલે હવે નકી થયું જે ઉમેરવાની ચીજને તેનાં ચક્રમાંથી બાદ કરી જે બાદ કરવામાં આવે તો ફળમાં કશો પણ વ્યભિચાર થતો નથી.

૧ લંકા, કન્યાકુમારી, કાંચી, શીતપર્વત, પર્વતી, વચ્છગુહમ, ઉજ્જન, ગર્ગરાટ, કુરુક્ષેત્ર અને મેરૂ એ પ્રદેશોમાં મધ્યરેખા રહેલી છે. ન્યાં અક્ષાંશ શૂન્ય છે ત્યાં લંકા ને જ્યા ૯૦ ના અક્ષાંશ છે ત્યાં મેરૂ છે એમ પૂર્વાચાર્યોએ માની લીધું છે.

અહિયાં આપવામાં આવેલ ધ્રુવકે એક ચક્રના છે. એક ચક્રમાં ધ્રુવક-તુલ્ય ગ્રહ આગળ ચાલે તો ઈષ્ટ ચક્રમાં કેટલું ચાલ્યો હશે તે નકી કરવામાટે ત્રિરાશિની રીતિએ તે ડ્રગ ન કહાડતાં ધ્રુવકને ૧ થી ભાગવાનું કહ્યાવિના કેવળ ચક્રગુણિત ધ્રુવક ગ્રહમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે. કેમકે એકથી ટોઈપણ સંખ્યાને ભાગવાથી કે ગુણવાથી તે સંખ્યામાં કશોપણ વિકાર થતો નથી.

ઉપર પ્રમાણે આવેલા ગ્રહ વાસ્તવિક રીતે મધ્ય રેખાપરની લંકા નગરીમાં સૂર્યનો જે વેળા ઉદય થાય તે વેળાના થાય છે. લંકા નગરીના ઉદય વખતના ગ્રહને ઉદયાન્તર સંસ્કાર આપેથી સ્વદેશના ઉદય વખતના ગ્રહ થાય. પરંતુ આચાર્યે ઉદયાન્તર ડ્રગ સ્વરૂપ હોવાને સમયે કેવળ છોડી દીધું છે ને તેથી આ શ્લોકમાં કહેલી રીતિએ ગ્રહ આવે તે સ્વદેશીય સૂર્યોદય વખતના મધ્યમ ગ્રહ થાય છે એમ જણાવ્યું છે.

સૂર્ય પૂર્વમાં ઉદય થઈ પશ્ચિમમાં ચાલ્યો જતો આપણે જોઈએ છીએ અથવા માનો કે પૃથ્વી પોતાની ધરીની આસપાસ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં ફરતી ચાલી જાય છે. તેથી પૂર્વમાં જે દેશ હશે ત્યાં સૂર્યોદય પહેલો થશે ને જે પશ્ચિમમાં હશે તે દેશમાં પાછળથી થશે એ વાત ઉપરના કારણથી હવે ના પાડી શકાશે નહિ. સ્વદેશમાં ગ્રહ મધ્યમ રેખાના ગ્રહથી કેટલો વહેલો મોડો ઉગશે વા ઉગ્યો છે તે મધ્યરેખા અને સ્વદેશ વચ્ચેના તફાવતથી જાણી શકાય. આચાર્યે પૃથ્વીનો પરિધિયોજન ૪૮૦૦ ને, ચંદ્રની ગતિ મધ્યમ ૮૦૦ કલ્પી, દેશાન્તર સંસ્કાર દ્રક્ત ચંદ્રમાંજ કરાવ્યો છે. ૪૮૦૦ યોજનમાં ૮૦૦ નો તફાવત પડે તો એક યોજનમાં કેટલો તફાવત પડે. ૮૦૦ ને ૧ થી ગુણી ૪૮૦૦ થી ભાગ્યા તો ૦.૧૦ કલા આવી. આટલો તફાવત પડવાને એક યોજન જોઈએ તો એક કલાનો તફાવત પડવાને કેટલા યોજન જોઈશે. ૬૦ ને ૧ થી ગુણી ૧૦ થી ભાગ્યા તો ૬ આવ્યા. છ યોજનના તફાવતે ચંદ્રમાં એક કલાનો તફાવત પડે એ નકી થયું.

મધ્યરેખા જે સ્વદેશથી પૂર્વમાં હોય તો મધ્યરેખાના સૂર્યના ઉદયથી સ્વદેશનો સૂર્યોદય મોડો થાય કેમકે તફાવતતુલ્ય જ્યારે ગ્રહ ચાલી જાય ત્યારેજ તેનો ઉદય થાય. તેમાટે ગ્રહમાં ડ્રગ ઉમેરવાનું ને રેખાથી દેશ પૂર્વમાં હોય તો ઉદય થઈ ગયો હોય માટે ડ્રગ બાદ કરવાનું કહ્યું છે.

સ્વસ્થનગલવહીનો ધુવ્રજોડ્કજ્ઞશુક્રાઃ સ્વતિથિહતગ-
જોનોલિપ્તિકાસ્વંશકાઘાઃ । ગણમનુહતિરિન્દુઃ સ્વા-
દ્રિભૂભાગહીનઃ સ્વમનુહતગજોનોલિપ્તિકાસ્વંશપૂર્વઃ ॥

ગણમાંથી પોતાનો ૭૦ મો ભાગ બાદ કરી તેમાંથી તેને ૧૫૦ થી ભાગતાં આવેલ કલાદિ ફળ બાદ કરવાથી અંશાદિ મધ્યમ રવિ, બુધ અને શુક્ર થાય છે; ગણને ૧૪ થી ગુણી ૧૭ થી ભાગ દેતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તેમાંથી ગણને ૧૪૦ થી ભાગતાં મળેલ કલાદિ ફળ બાદ કરવાથી અંશાદિ મધ્યમ ચંદ્ર થાય છે ॥ ૧૦ ॥

ઉદાહરણ.

ગણ ૧૫૨૧ આવેલ છે તેને ૭૦ થી ભાગ્યા તો અંશાદિ ફળ ૨૧-૪૩-૪૨ આવ્યું, તેને ગણ ૧૫૨૧ માંથી બાદ કર્યું તો શેષ ૧૪૯૯-૧૬-૧૮ રહ્યા. ગણ ૧૫૨૧ ને ૧૫૦ થી ભાગ્યા તો કલાદિ ફળ ૧૦૮ આવ્યું તેને પ્રથમનાં શેષ ૧૪૯૯-૧૬-૧૮ માંથી બાદ કર્યું તો અંશાદિ બુધ, શુક્ર અને સૂર્ય, ૧૪૯૯-૬-૧૦ આવ્યા.

અંશોની રાશિ કરી તો ૪૯૨૯૫૧૦ આવ્યા. રાશિમાંથી ભગણ બાદ કર્યા તો શેષ રાશ્યાદિ ૧૨૯૫૧૦ આવ્યા. ચક્ર ૮ છે તેથી સૂર્યના ધ્રુવક ૦૧૧૪૯૧૧ ને ગુણ્યા તો ૦૧૧૪૩૩૨૮ આવ્યા. તેને પ્રથમના ગણપરથી આવેલા રાશ્યાદિ ૧૨૯૫૧૦ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૧૧૧૪૩૨૪૨ રહ્યા તેમાં સૂર્યનો ક્ષેપક જે ૧૧-૧૯-૪૧-૦ છે તે ઉમેર્યો તો મધ્યરેખાપરના સૂર્યોદય વખતના મધ્યમ સૂર્ય શુક્ર અને બુધ ૧-૪-૧૩-૪૨ આવ્યા.

ગણ ૧૫૨૧ ને ગુણ્યા ૧૪ થી તો ૨૧૨૯૪ આવ્યા તેને ભાગ્યા ૧૭ થી તો અંશાદિ ૧૨૫૨-૩૫-૧૭ આવ્યા, તેને ૨૧૨૯૪ માંથી બાદ કર્યા, તો શેષ અંશાદિ ચંદ્ર ૨૦૦૪૧-૨૪-૪૩ આવ્યો તેમાંથી ગણ ૧૫૨૧ ને ૧૪૦ થી ભાગતાં આવેલ કલાદિ ફળ ૧૦૫૧ બાદ કર્યું તો બાકી અંશાદિ ચંદ્ર ૨૦૦૪૧-૧૩-૫૨ આવ્યો. તેની રાશિ કરી તો ૬૬૮-૧-૧૩-૫૨ આવી. ભગણ ૧૨ થી ભાગી ભાગ કર્યા તો શેષ રાશ્યાદિ ચંદ્ર ૮-૧-૧૩-૫૨ આવ્યો. ચક્ર ૮ ને ચંદ્રના ધ્રુવક ૦૩૪૬૧૧ થી ગુણ્યા તો ૧૧૦૯૨૮ આવ્યા, તેને રાશ્યાદિ ચંદ્રમાંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૭-૧-૪-૨૪ રહ્યા, તેમાં ચંદ્રનો ક્ષેપક ૧૧-૧૯-૬-૦ ઉમેર્યો, તો મધ્યમ ઉદય સમયનો ચંદ્ર ૬-૨૦-૧૦-૨૪ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

ન્યારે બ્રહ્માએ ભયક રચી તેમાં સૃષ્ટિનાં આરંભમાં સૂર્યાદિ ગ્રહો તથા નક્ષત્રો વિગેરેની ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ રવિવારને રોજ સ્થાપના કરી સ્થાયી તેમાંના

ગ્રહો પૂર્વગતિથી પ્રવહ વાયુના વેગથી પોતપોતાની કક્ષામાં ફરતા ચાલ્યા જાય છે. સારપછી જ્યારે જ્યારે તેમને નિરખવામાં આવ્યા ત્યારે ત્યારે દરરોજ તેમની ગતિ ભિન્ન ભિન્ન જણાવા લાગી. દરરોજની સ્પષ્ટગતિ જુદી જુદી હોવાથી ગતિનો નિયમ બાંધવો તથા તે જાણવાના ઉપાય ચોજવાનું અશક્ય જણાયું. અહ્મદે રચેલાં ભયકના ૩૬૦ વિભાગો કરી પ્રત્યેકને અંશ વિગેરેની સંજ્ઞા આપી સારથી જાણના તેમજ કાલના એમ ગ્રહોના વેધો કરવા રૂઢિઓએ શરૂ કર્યા, એમ પ્રત્યેક ગ્રહનું અકેકું ચક્ર પૂરું થયું ત્યાંજ ગણુ વેધો કરવાનું જારી રાખ્યું. છેવટ જ્યારે ગ્રહ ફરીને પૂર્વના સ્થાનમાં આવ્યો ત્યારે તેની ઝોઝામાં ઝોઝી તથા વધતામાં વધતી દિનગતિનો સરવાળો કરી તેનાં અર્ધને તે ગ્રહની મધ્યમ ગતિ લેખી લીધી. સ્પષ્ટ ગતિનો નિયમ બાંધવો તેમને પણ સુગમ જણાયો નહિ તે માટે એ મધ્યમ સ્થૂલગતિ તે વેળા અંગિકાર કરાઈ. કેટલોક કાળ વીસાબાદ વશિષ્ઠ વિગેરે મહર્ષિઓએ જ્યારે ફરી વેધો કર્યા ત્યારે તેમને ગતિમાં વ્યભિચાર જણાયો, ત્યારે તેમણે તે ટાળી વશિષ્ઠ સિદ્ધાંત નામનું એક નાનું સિદ્ધાંત બનાવ્યું; ત્યાર પછી આર્યભટ્ટ, અહમદ, ભાસ્કરાચાર્ય વિગેરે આચાર્યો ઉત્પન્ન થયા તેમણે પોતપોતાના કાળમાં જુદા જુદા વેધ કરી ગ્રહની મધ્યમ ગતિ નક્કી કરી તેપરથી ગ્રહોના કલ્પ ભગણુ વિગેરેનો નિયમ બાંધ્યો. જેમણે જ્યારે જ્યારે ભગણો નક્કી કર્યા છે તે તે ભગણો તે વખતને બરોબર ચોગ્ય છે. પરંતુ કાલાન્તરે તેમાં પણ મોટો અંતર પડેલો જણાય છે. વરાહમિહિર લખે છે કે, “કલા પ્રમાણે ન થાય તો વિકૃતિ ને પ્રત્યક્ષ દેખાય તો વ્યકિત” વશિષ્ઠસિદ્ધાંતમાં પણ લખ્યું ને “એ પ્રમાણે માંડવ્યે પણ માંડે કહેલું શાસ્ત્ર સંક્ષેપથી કહેલું છે, યુગ યુગમાં મોટા કાલનો અંતર પડવાથી ગ્રહની ગતિમાં શિથિલપાણું આવે છે.” સૂર્ય સિદ્ધાંતમાં પણ કહેલું છે કે “આ શાસ્ત્ર જે પહેલાં હતું તે પૂર્વે સૂર્યે કહેલ છે તેજ છે, ફક્ત યુગોના પરિવર્તનથી કેવળ કાળભેદજ તેમાં થયેલો છે. એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યોનાં વચનોને અનુસરી સારપછી થનારા દૈવજોએ પોતપોતાના વખતમાં વેધાદિ કરી ગ્રહગતિવિષે પોતાના મતો બાંધેલા છે, તેમજ આ ગણેશ દૈવજો પણ બહુ કાળ સૂઝી નલિકાદિ સાધનથી ગ્રહના વેધ કરી દૃગેયતામાં આવતો તદ્વાવત કહાડી આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે; તેમાં સૂર્ય સૌરપક્ષીય લીધો છે, ચંદ્રનો ઉચ્ચ સૌરપક્ષીય નવકલા ઝોઝો કરી લીધો છે, ચંદ્ર પણ સૌરપક્ષીય લીધો છે, મંગળ ગુરૂ અને રાહુ આર્યપક્ષના છે, બુધકેન્દ્ર અહમદપક્ષનો

છે, શનિ આર્યપક્ષનો પણ પાંચ અંશ અધિક છે અને શુક્રનો શીઘ્રકેન્દ્ર આર્ય અને બ્રહ્મપક્ષના મધ્ય ભાગનો કદપેલો છે.

ગણેશ દેવજ્ઞે સૂર્યની મધ્યમગતિ ૦૫૯૮૮૧૦૧૭૫૫ માની છે. સૂર્ય એક દિવસમાં ગતિતુલ્ય ચાલે છે તો ગણતુલ્ય દિવસે કેટલું ચાલશે એમ ત્રિરાશિની વિધિએ પણ મધ્યમ સૂર્ય લાવી શકાત. પણ તે રીત જરા લાંબી અને મુંઝવણ ભરેલી હોવાથી સુગમ રીતિએ ગ્રહસાધન થાય માટે ખંડકો કરી તે સાધવાની રીતિ આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવી છે. સૂર્ય મધ્યમ સાધવામાં ગણને ૭૦થી ભાગવાનું કહ્યું છે તે આપણે ૧ અહર્ગણ કદપી તેને ૭૦ થી ભાગ્યા તો ૦-૦-૫૧-૨૫-૪૨-૫૧ આવ્યા તેને ૧ અહર્ગણમાંથી બાદ કર્યા તો ૦૫૯૮૮૧૩૪૧૭૫૯ આવ્યા. એમાંથી ગતિ બાદ કરી તો દરગણે એ ૭૦ થી ભાગવાથી ૦૧૦૧૪૨૧૦૧૦ વધારો આવેલ જણાશે. એ વધારો બાદ કરવા માટે આચાર્યે ત્રિરાશિ નહિ કરતાં નીચે મુજબ તેનું પ્રમાણ શોધ્યું છે. ૦૧૦૧૪૨૧૦૧૦ તુલ્ય અંતરમાટે એક દિવસ જોઈએ તો ૧ કલાનું અંતર કેટલા દિવસમાં પડશે. એ મુજબ હિસાબ કર્યો તો ૧૫૦ દિવસમાં એક કલાનું અંતર પડે છે. ૧૫૦ દિવસમાં એક કલાનું અંતર પડે તો ઈશ્ટગણ તુલ્ય દિવસમાં કેટલી કલાનું અંતર પડશે, એ ત્રિરાશિ વિધિ ન કરાવતાં કેવળ ૧૫૦ થીજ ગણને ભાગી મજકુર અંતર શોધવાનું આચાર્યે જણાવ્યું છે. જો કે આવી રીતે ગ્રહસાધનમાં કેટલુંક ગોણપણું રહી જાય છે તથાપિ તે રીતે અલ્પાયાસે ગ્રહસાધન થતું હોવાથી સ્વલ્પાન્તરન્નદોષઃ એવાં વાક્યોથી આચાર્યોએ તેનું સમાધાન કરેલું છે.

ચંદ્રની દરરોજની મધ્યમગતિ ગણેશ દેવજ્ઞે ૦૧૩૧૦૧૩૪૫૧૫૬ ની માનેલી છે. ગણપરથી ત્રિરાશિથી નહિ લાવતાં એ ગતિને બદલે પ્રથમ ૦૧૪૧૦૧૦૧૦ ની ગતિ માની લઈ ગણને ૧૪ થી ગુણવાનું કહ્યું છે. એવી રીતે ૦૧૪૧૦૧૦ ની ગતિ માનવાથી દરરોજ વાસ્તવિક ગતિથી ૦૧૪૧૦૧૪૧૦ વધારો આવે છે, તેના બે વિભાગ કરી તે ડ્રજ અલગ અલગ બાદ કરાવ્યું છે. પ્રથમ ખંડ ૦૧૪૧૦૧૪૧૦૧૪૧૦ નું છે તેને અપૂર્ણાંકનું સાદુરૂપ આપીએ છીએ તો $\frac{૧૪૧૦૧૪૧૦}{૧૪}$ આવે છે માટે તેટલો તદ્દાવત બાદ કરવાને ગણને ૧૪ થી ગુણી ૧૭ થી ભાગવાનું કહ્યું છે. બીજે તદ્દાવત ૦૧૦૧૦૧૪૧૦૧૪૧૦ છે એનું અપૂર્ણાંકનું સાદુરૂપ $\frac{૧૪૧૦૧૪૧૦}{૧૪૦}$ કળાદિનું થાય છે માટે ગણને ૧ થી ગુણી ૧૪૦ થી ભાગી જે કળાદિ ડ્રજ આવે તે ઉપરના આવેલાં અંશાદિમાંથી બાદ કરવાનું કહેલું છે.

નવહતદિનસંઘચંદ્રતુંગં લવાચં ભવતિસ્વનગમન્ત્યુવ્રજો-
પેતલિત્તમ્ । નવકુભિરિષુવેદૈર્ઘસંઘાદ્વિધાતાત્ ફલલવ-
કલિકૈક્યં સ્યાદગુશ્ચકશુદ્ધઃ ॥ ૧૧ ॥

અહર્ગણને ૯ થી ભાગતાં જે અંશાદિક ફળ મળે તેમાં ગણને ૭૦ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ફળ ઉમેરતાં જે ફળ આવે તે ચંદ્રનો અંશાદિ ઉચ્ચ થાય છે; ગણને ૪૫ થી ભાગતાં આવેલાં કળાદિ ફળ અને ૧૯ થી ભાગતાં આવેલ અંશાદિ ફળનો સરવાળો કરવાથી જે અંશાદિ ફળ આવે તેનું રાશ્યાદિ કરી તેને ૧૨ માં થી બાદ કરવાથી રાશિમુખ રાહુ થાય છે ॥ ૧૧ ॥

ઉદાહરણ.

ગણ ૧૫૨૧ છે તેને ૯ થી ભાગ્યા તો અંશાદિ ૧૬૮૦૦ આવ્યા, તેમાં ગણ ૧૫૨૧ ને ૭૦ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ૨૧૪૩ ઉમેર્યો તો અંશાદિ ચંદ્રોચ્ચ ૧૬૯૧૪૩ આવ્યો. તેની રાશિ કરી તો ૫૧૯૧૪૩ થયા. તેમાંથી ઉચ્ચના ધ્રુવ ૯-૨-૪૫-૦ ને ચક્ર ૮ થી ગુણતાં આવેલ ૦૨૨૧૦૦ બાદ કરી તેમાં તેનો ક્ષેપક ૫૧૭૩૩૦ ઉમેર્યો તો સૂર્યોદય વખતનો મધ્યમ ચંદ્રોચ્ચ ૧૦-૧૪-૫૪-૪૩ થયો.

ગણ ૧૫૨૧ તેને ભાગ્યા ૧૯ થી તો અંશાદિ ૮૦-૩-૯ આવ્યા, ગણ ૧૫૨૧ ને ૪૫ થી ભાગ્યા તો કલાદિ ૩૩૪૮ આવ્યા, બન્નેનો સરવાળો કર્યો તો અંશાદિ ૮૦-૩૬-૫૭ આવ્યા, તેનું રાશ્યાદિ ૨-૨૦-૩૬-૫૭ આવ્યું. તેને ૧૨ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ રાશ્યાદિ રાહુ ૯-૯-૨૩-૩ આવ્યો. રાહુ ધ્રુવક ૭૧૫૦૦ છે તેને ચક્ર ૮ થી ગુણ્યા તો ૮૧૨૧૪૦ આવ્યા, તે રાહુમાંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૦૧૬૪૩૩ રહ્યા; તેમાં તેનો ક્ષેપક ૦૨૭૩૮૦ ઉમેર્યો તો દિનોદય સમયનો રાશ્યાદિક રાહુ ૧-૧૪-૨૧-૩ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

ઉચ્ચ વિગેરે શું છે તે ગ્રહસ્પષ્ટાધિકારમાં અમે સ્પષ્ટ કરી સમજાવ્યું. અહીં તો કેવળ તેનાં ગણિતની ઉપપત્તિ અમે કહીશું. ચંદ્રોચ્ચની મધ્યમ દિનગતિ ૦૬૪૦૫૧૨૫૪૩ ની છે. આ ગતિના બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે. એક ભાગ ૦૬૪૦૧૦૧૦ નો અને બીજો ૦૧૦૧૫૧૨૫૪૩ નો. પહેલા ભાગને અપૂર્ણાકનું સાદું ૩૫ આપીશું તો $\frac{૧}{૨}$ આવશે. ને બીજાને

અંશનું સાદું રૂપ આપશું તો $\frac{૧}{૪૨૦૦}$ આવશે. એક નવમાંશ અંશ ચાલવાને એક દિવસ લાગે, તો ગણતુલ્ય દિનમાં ઉચ્ચ કેટલું ચાલશે એમ ત્રિરાશિની વિધિએ ફળ જાણવાનું છે. સાં ૯ ભાજક છે, એક ગુણક થાયછે ને ગણ પણ ગુણ્ય થાયછે. ગુણ્ય ગણને એક ગુણકથી ગુણવાથી કશો પણ ફેરફાર થતો નથી તે માટે તે ગુણવાનું નહિ કહેતાં, કેવળ ૯ થી ભાગવાનું જ માત્ર કહેલ છે. તેમજ ખીજા ખંડકનું રૂપ $\frac{૧}{૪૨૦૦}$ આવેલું છે તે અંશાદિ છે તેનું કલાદિ રૂપ $\frac{૧}{૬૦}$ આવે. એક ગણે $\frac{૧}{૬૦}$ કળા ઉચ્ચમાં ગણને ૯ થી ભાગતાં આવેલ અંશાદિમાં જ્યારે ઉમેરવામાં આવે સારે તેની ગતિ. બરોબર થાય. $\frac{૧}{૬૦}$ કળાનો ફેર એક દિવસમાં પડે તો એક કળાનો તદ્દાવત કેટલા દિવસમાં પડશે? સીતેર દિવસમાં. સીતેર દિવસમાં એક કળાનો તદ્દાવત તો ગણતુલ્ય દિવસમાં કેટલો તદ્દાવત. અહીં એક ગુણક, ગણ ગુણ્ય અને ૭૦ ભાજક થાયછે. એક પડતો મૂકી તે માટે કેવળ ગણનેજ ૭૦ થી ભાગી મળેલ કળાદિ ઉમેરવાનું જણાવ્યું છે કેમ કે પ્રથમનું ખંડક ગતિ કરતાં ન્યૂન છે.

ગ્રહની ફરવાની કક્ષા અને કાન્તિવૃત્ત જ્યાં સાથે મળેછે તેને તેનું પાત-સ્થાન કહે છે. અહીં કેવળ ચંદ્રનો પાત આપવામાં આવ્યો છે તે એટલામાટે કે ખીજા ગ્રહના પાતની ગતિ દુર્લભ છે. ચંદ્રપાતની વિશેષ ગતિ હોતાં તે અહીં આપવામાં આવેલ છે. તેની મધ્યમ દિનગતિ ૦-૩-૧૦-૪૮-૨૫-૧૫ છે. આના બે વિભાગ ૦૩૦૪૮૨૫૧૫ અને ૦૧૦૧૨૦૧૦ ના કરી ફળ કહાડયું છે. પ્રથમ ખંડક ૦૩૦૪૮૨૫૧૫ ચાલવામાં એક દિવસ લાગે તો એક અંશ ચાલવામાં કેટલા દિવસ લાગશે. ત્રિરાશિથી જવાબ લાવશું તો ૧૯ આવશે. તેમજ ખીજા ખંડકતુલ્ય ચાલવાને એક દિવસ લાગે તો એક કલા ચાલવામાં કેટલા દિવસ લાગે. તેનો જવાબ ત્રિરાશિથી ૪૫ આવશે બન્ને ખંડકોના યોગથી રાહુની ગતિ પૂર્ણ આવે છે માટે આ બન્ને ભાજકો-પરથી આવેલ ફળનો યોગ કરવાથી રાહુની ગતિ આવે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી, ૧૯ દિવસમાં રાહુ એક અંશ ચાલે તો ઇષ્ટ દિવસમાં કેટલું ચાલશે. આમાં ઇષ્ટ દિવસને એકથી ગુણી ૧૯ થી ભાગવાનું ત્રિરાશિ કરતાં આવશે માટે એકથી ગુણતાં કશો ફેરફાર ગુણ્યમાં ન થતો હોવાથી તે ગુણવાનું કહેવાનું પડતું મૂકી આચાર્યે કેવળ ૧૯ થીજ ગણને ભાગવાનું કહેલ છે. તેજ મુજબ ૪૫ થી ભાગવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. બન્ને ફળનો સરવાળો કરવાનું કારણ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે.

રાહુની ગતિ વિલોમ છે. ન્યારે ખીજ ગ્રહો આગળ વધતા નયછે ત્યારે તે સ્થાન પાછળ હઠતું ચાલે છે. એ અંશાદિ ક્ષેપકમાંથી બાદ કરવા નોંધએ પરંતુ તે બાદ કરવાનું નહીં કહેતાં તેને ૧૨ માંથી બાદ કરી ક્ષેપકમાં ઉમેરવાનું કહ્યું છે. કેમ કે ચક્રમાંથી બાદ કરી જે શેષ રહે તે શેષને જેમાંથી બાદ કરવાનો હોય તેમાં ઉમેરવામાં આવે તો ફળ તેનું તેજ આવે છે. દાખલા તરીકે રાશિ ૫) માંથી ૪ રાશિ બાદ કરવાની છે તો શેષ શું રહેશે. રાશિનું એક ચક્ર ૧૨ નું છે તેમાંથી ૪ ને બાદ કર્યાં તો બાકી ૮ રહ્યા. એ આઠને પાંચમાં ઉમેર્યાં તો ૧ રાશિ આવી. તેમજ પાંચમાંથી તે ૪ બાદ કર્યાં હોતે તો ત્યાં પણ ૧ આવત.

**દિગ્નોદ્વિધાદિનગ્નોઽકકુભિસ્ત્રિશૈલૈર્મક્તઃ ફલાંશક-
કલાવિવરં કુજઃ સ્યાત્ । ત્રિગ્નોગણઃ સ્વવસુદ્ગલવયુ-
ગ્જ્ઞશીઘ્રકેન્દ્રં લવાચ્ચહિગુણાસગ્ગણોનલિપ્તમ્ ॥ ૧૨ ॥**

ગણને દશથી ગુણી એ જગોએ રાખવો, એક જગોએ તેને ૧૯ થી ભાગી અંશાદિ ફળ લેવું અને ખીજ જગોએ ૭૩ થી ભાગી કલાદિ ફળ લેવું, બાદ બન્નેની બાદ બાકી કરવી, જે શેષ રહે તે અંશાદિ મંગળ થાયછે. અહીં ગણને ૩ થી ગુણી તેમાં તેનો ૨૮ મો ભાગ ઉમેરી દેવો; જે અંશાદિ ફળ આવે તેમાંથી ગણને ૩૮ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ફળ બાદ કરવાથી અંશાદિ બુધ શીઘ્રકેન્દ્ર થાયછે ॥ ૧૨ ॥

ઉદાહરણ.

ગણ ૧૫૨૧ તેને ગુણ્યા ૧૦ થી તો ૧૫૨૧૦ આવ્યા, તેને ૧૯ થી ભાગ્યા તો અંશાદિ ૮૦૦-૩૧-૩૪ આવ્યા. ખીજ જગોએ તેજ દશ ગુણિત ગણ ૧૫૨૧૦ ને ૭૩ થી ભાગ્યા તો કળાદિ ફળ ૨૦૮-૨૧ આવ્યું. અંશાદિમાંથી તે બાદ કર્યું તો શેષ અંશાદિ મંગળ ૭૯૭-૩-૧૩ આવ્યો. તેની રાશિ કરી તો ૨૧૭૩૧૩૩ આવી તેમાંથી તેના ધ્રુવક ૧૧૨૫૩૨ ને ચક્ર ૮ થી ગુણતાં આવેલ રાશ્યાદિ ૨-૨૪-૧૬-૦ બાદ કર્યાં તો શેષ ૧૧-૨૨-૪૭-૧૩ રહ્યા; તેમાં મંગળનો ક્ષેપક ૧૦-૭-૮ ઉમેર્યો તો સૂર્યોદય વખતનો મધ્યમ મંગળ રાશ્યાદિક ૯-૨૯-૫૫-૧૩ આવ્યો.

ગણ ૧૫૨૧ છે તેને ૩ થી ગુણ્યા તો ૪૫૬૩ આવ્યા તેને ૨૮ થી ભાગ્યા તો ૧૬૨-૫૭-૫૧ આવ્યા, તેને ત્રિગુણિત ગણ ૪૫૬૩ માં ઉમેરી આવ્યા તો ૪૭૨૫-૫૭-૫૧ આવ્યા, તેમાંથી ગણ ૧૫૨૧ ને ૩૮ થી ભા-

ગતાં આવેલ કલાદિ ૪૦-૧ બાદ કર્યા તો અંશાદિ બુધ કેન્દ્ર ૪૭૨૫-૧૭-૫૦ આવ્યો. તેની રાશિ કરી તો ૧-૧૫-૧૭-૫૦ આવ્યો. તેમાંથી તેના ધ્રુવક ૪-૩-૨૭-૦ ને ચક્ર ૮ થી ગુણી આવેલાં રાશ્યાદિ ૮-૨૭-૩૬-૦ બાદ કર્યા તો શેષ ૪-૧૭-૪૧-૫૦ આવ્યા. તેમાં તેનો ક્ષેપક ૮-૨૯-૩૩-૦ ઉમેર્યો તો રાશ્યાદિક બુધનો શીઘ્રકેન્દ્ર સૂર્યોદય વખતનો ૧-૧૭-૧૪-૫૦ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

મંગળની મધ્યમ ગતિ ૦૩૧૨૬૩૧૩૩૬ છે તેથી ગણને ગુણવો જોઈએ. પણ લાઘવ ક્રિયામાટે અહીં તેને ૧૯ થી ગુણ્યા તો ભાગસ્થાને દશ આવ્યા માટે દશથી ગુણવાનું ને ૧૯ થી ભાગવાનું કહ્યું છે. દશને ૧૯ થી ભાગશું તો ૦૩૧૩૪૪૪૧૨૩૬ આવશે, તે ગતિથી ૦૦૮૧૧૩૪૯ વધારે છે માટે તેટલું ઉપર પ્રમાણે આવનારા અંશાદિમાંથી પ્રત્યેક ગણે બાદ કરવું જોઈએ. એ તદ્વાવતને ૭૩ થી ગુણીશું તો દશ કળા આવશે તેથી ગણને કળા દશથી ગુણી ૭૩ થી ભાગવાથી પ્રત્યેક ગણે તેટલો તદ્વાવત નીકળી જતો રહેશે. એટલું ફળ પ્રથમના ખંડકમાં વધારે આવી જાય છે માટે બીજું ફળ તેમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે.

બુધકેન્દ્રની દિનગતિ અંશાદિ ૩-૬-૨૪-૮-૭-૧૩ છે. આમાંથી પ્રથમ ત્રણ અંશનું ખંડક જુદું પાડ્યું માટે ગણને ૩ થી ગુણવાનું કહ્યું છે. બાકીનું ફળ ૦૬૨૪૮૮૭૧૩ રહ્યું તેના કરતાં આચાર્યે વિશેષ ૦૬૫૨૪૪૨૫૧૨૫ માની લીધું. ગણને ૩ થી ગુણી ૨૮ થી ભાગવાથી ઉપરનું ફળ આવે છે માટે ગણને ૩ થી ગુણી ૨૮ થી ભાગવાનું કહ્યું છે. આ ફળમાં પ્રત્યેક ગણે ૦૦૧૧૩૪૪૪૧૨ નો વધારો આવી જવા લાગ્યો તે કહાડી નાંખવામાટે નીચે જણાવેલો ફેરફાર બતાવ્યો છે. ૦૦૧૧૩૪૪૪૧૨ ચાલવામાં એક દિવસ લાગે તો એક કળા ચાલવામાં કેટલા દિવસ લાગશે. ત્રિરાશિથી જવાબ ૩૮ આવશે; એટલે ૩૮ દિવસે એક કળાનો તદ્વાવત પડે તો ઈષ્ટ દિવસે કેટલી કળાનો તદ્વાવત પડશે ? એ ફળ માટે ગણને ૩૮ થી ભાગવાનું કહેલું છે. કેન્દ્રની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટાધિકારમાં અમે આપીશું.

द्युपिंडोर्कभक्तोलवाद्यो गुरुः स्यात् द्युपिंडात्त्वशैलास्त-
लिप्ताविहीनः। त्रिनिघ्नाद्युपिंडाद्विधाक्षैः किभाब्जैर-
वासांशयोगो भृगोराशुकेन्द्रं॥ १३ ॥

અહર્ગણુને ૧૨ થી ભાગતાં આવેલાં અંશાદિ ફળમાંથી ગણુને ૭૦ થી ભાગતાં આવેલાં કળાદિ ફળને બાદ કરવાથી અંશાદિ ગુરુ થાયછે. ગણુને ત્રણથી ગુણી બે સ્થળે માંડવો. એક સ્થળે ૫ થી અને બીજે સ્થળે ૧૮૧ થી ભાગતાં જે ભિન્ન ભિન્ન અંશાદિ ફળ આવે તેમનો સરવાળો કરવાથી શુક્રનો અંશાદિ શીઘ્રકેન્દ્ર થાય છે. ૧૩.

ઉદાહરણ.

ગુરુ=ગણુ ૧૫૨૧ ને ભાગ્યા ૧૨ થી તો અંશાદિ ૧૨૬-૪૫-૦ આવ્યા, તેમાંથી ગણુ ૧૫૨૧ ને ૭૦ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ૨૧૪૩ બાદ કર્યા તો શેષ અંશાદિ ગુરુ ૧૨૬-૨૩-૧૭ આવ્યો. તેની રાશિ કરી તો ૪-૬-૨૩-૧૭ આવી. તેમાંથી ગુરુના ધ્રુવક ૦૨૬૧૮૧૦ ને ચક્ર ૮ થી ગુણુતાં આવેલાં રાશ્યાદિ ૭-૦-૨૪-૦ બાદ કર્યું તો શેષ રાશ્યાદિ ૯-૫-૫૯-૧૭ રહ્યા તેમાં તેનો ક્ષેપક ૭-૨-૧૬-૦ ઉમેર્યો તો સૂર્યોદય સમયનો મધ્યમ ગુરુ ૪-૮-૧૫-૧૭ આવ્યો. શુક્ર શીઘ્રકેન્દ્ર=ગણુ ૧૫૨૧ ને ૩ થી ગુણ્યા તો ૪૫૬૩ આવ્યા તેને એક સ્થળે ૫ થી ભાગ્યા તો ૯૧૨-૩૬-૦ આવ્યા ને બીજે સ્થળે ૧૮૧ થી ભાગ્યા તો ૨૫-૧૨-૩૫ આવ્યા. એ બન્ને અંશાદિ ફળનો યોગ કર્યો તો શુક્રનો અંશાદિ શીઘ્રકેન્દ્ર ૯૪૭-૪૮-૩૫ આવ્યો. તેની રાશિ કરી તો ભગણુ જતાં ૭-૭-૪૮-૩૫ આવી. શુક્રના શીઘ્રકેન્દ્રનો ધ્રુવ ૧-૧૪-૨-૦ છે તેને ચક્ર ૮ થી ગુણ્યા તો ૧૧-૨૨-૧૬-૦ આવ્યા, તેને આવેલા રાશ્યાદિ શુક્ર શીઘ્રકેન્દ્ર ૭-૭-૪૮-૩૫ માંથી બાદ કર્યો તો શેષ ૭-૧૫-૩૨-૩૫ રહ્યા, તેમાં તેનો ક્ષેપક ૭-૨૦-૯-૦ ઉમેર્યો તો સૂર્યોદય સમયનો મધ્યમ શુક્ર શીઘ્રકેન્દ્ર ૩-૫-૪૧-૩૫ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

ગુરુની મધ્યમ દિનગતિ ૦૪૫૫૮૮૮૩૪૧૭ છે; આથી વાસ્તવિક રીતે ગણુને ગણુવો જોઈએ પણ તેમ નહિ કરતાં તેને બદલે આચાર્યે તેની ગતિ ૦૫૦૦૦૦૦૦ કદખી લીધી. દરરોજ પાંચ કલા ચાલે તો બાર દિવસમાં એક અંશ થાય. બાર દિવસમાં એક અંશ તો ઈષ્ટદિવસ (ગણુ) માં કેટલા અંશ. એક ગણુકને પડતો મૂકી ગણુને ૧૨ થી ભાગવાથી તે ફળ મળે છે માટે ગણુને ૧૨ થી ભાગવાનું કહેલું છે. એ પ્રમાણે બારે ભાગતાં આવેલાં ફલમાં ને વાસ્તવિક ગતિમાં ૦૦૦૦૫૧૨૫૪૩નો તફાવત છે. એટલે પ્રત્યેક ગણુ તેટલો વધારો આવે છે તે કહાડવા માટે ગણુને ૭૦ થી ભાગી આવેલું કળાદિ ફળ બાદ કરવાનું કહેલું છે. કેમકે એક ગણુને ૭૦ થી ભાગવાથી ૦૦૦૦૫૧૨૫૪૩ આવે છે.

શુક્ર શીઘ્રકેન્દ્રની મધ્યમ દિનગતિ ૦૩૬૫૫૮૪૦૬૩૭ છે, એને ગણુથી ગુણવાથી શુક્ર થાય. પરંતુ અહીં એ ગતિના એ ભાગ કર્યા. એક ૦૩૬૫૦૧૦ અને બીજો ૦૦૫૫૮૪૦૬૩૭ પ્રથમ ખંડકનું સાદું ૩૫ છે ને બીજા ખંડકનું સાદું ૩૫ $\frac{૩૬૫}{૧૮૧}$ છે. બન્નેનો સરવાળો શુક્રની ગતિતુલ્ય છે. પ્રથમ ખંડકમાં પાંચ દિવસમાં ત્રણ ને બીજામાં ૧૮૧ માં ત્રણ અંશ છે તેથી ત્રણઅંશ બન્નેમાં સામાન્ય રહ્યા. એટલે ત્રિગુણિત ગણુને ક્રમે ૫ અને ૧૮૧ થી ભાગવાથી જે ફળ મળે તે ઉપલી ગતિના ગણુ સાથેના ગુણાકારતુલ્ય થાય. ત્રણુથી ગુણવાનું અને કથિત ભાગકારથી ભાગવાનું કારણ હવે પ્રસક્ત છે, એટલે લખવા જરૂર નથી.

खाग्न्युद्धृतो दिनगणोंशमुखः शनिः स्यात् पदपंच-

भूहृतगणात् फललिप्तिकाव्यः ।

અહર્ગણુને ૩૦ થી ભાગતાં જે અંશાદિ ૫૭ આવે તેમાં ગણુને ૧૫૬ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ૫૭ ઉમરેવાથી અંશાદિ શનિ થાય છે.

ઉદાહરણ.

શનિ-અહર્ગણુ ૧૫૨૧ ને ત્રીશથી ભાગ્યા તો ૫૦૪૨૧૦ આવ્યા તેમાં ગણુ ૧૫૨૧ ને ૧૫૬ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ૮૪૫ ઉમેર્યું તો અંશાદિ. શનિ ૫૦૫૧૪૫ આવ્યો; તેની રાશિ કરી તો ૧૨૦૫૧૪૫ આવી. તેમાંથી તેના ક્રુવક ૭-૧૫-૪૨-૦ ને ચક્ર ૮ થી ગુણુતાં આવેલ રાશ્યાદિ ૦૫૦૩૬૧૦ બાદ કર્યા તો શેષ ૧-૧૫-૧૫-૪૫ રહ્યા; તેમાં તેનો ક્ષેપક ૯-૧૫-૨૧-૦ ઉમેર્યો તો મધ્યમ સૂર્યોદય વખતે શનિ ૧૧-૦-૩૬-૪૫ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

શનિની મધ્યમ ગતિ ૦-૨-૦-૨૩-૪-૩૭ છે તેથી ગણુને ગુણીએ તો અંશાદિ શનિ થાય. ગતિના એ ખંડક કર્યા છે. એક ૦-૨-૦-૦-૦-૦ નું અને બીજા ૦-૦-૦-૨૩-૪-૩૭ નું. પહેલું ખંડક એકના ગણુને ૩૦ થી ભાગવાથી ને બીજું ગણુને ૧૫૬ થી ભાગવાથી આવે છે, માટે પ્રત્યેક ગણુ તેટલો વધારો ચાલુજ રહે તે માટે તેમ ભાગવાનું કહેલ છે.

गोऽक्षगजारविगतिः शशिनोऽभ्रगोश्वाः पंचाययो-

ऽथ पडिलाब्धय उच्चभुक्तिः ॥ १४ ॥ राहोस्त्रयं

कुशशिनोऽसृज इन्दुरामास्तर्काश्विनोज्जचलकेन्द्रजवो-

ऽर्यहिक्माः ॥ लिप्ताजिनाविकलिकाश्च गुरोः शराः

खं शुक्राशुकेन्द्रगतिरद्रिगुणाशनेर्द्वे ॥ १५ ॥

સૂર્યની મધ્યમ કળાદિ (દિનગતિ) ગતિ ૫૯-૮, ચંદ્રની ૭૯૦-૩૫ ચંદ્રો-
ચ્યની ૬-૪૧, રાહુની ૩-૧૧, મંગળની ૩૧-૨૬, બુધ શીઘ્ર કેન્દ્રની ૧૮૬-૨૪,
ગુરુની ૫-૦, શુક્રના શીઘ્ર કેન્દ્રની ૩૭-૦ અને શનિની મધ્યમ ગતિ ૨-૦
કળાદિની છે. ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥

ઉપપત્તિ.

એક અહર્ગણ કદપી તે પરથી જે મધ્યમ ગ્રહ આવે તે ઉપર મુજબ
દરેક ગ્રહની મધ્યમ ગતિ થાયછે. એ મધ્યમ ગતિતુલ્ય કળાદિ દરેક ગ્રહ
પોતાની કક્ષામાં દરરોજ આવે છે.

સૌરોર્કોપિ વિદ્યુચ્ચમંકલિકોનાજોગુરુસ્ત્વાર્યજોડસ-
ગ્રાહૂ ચક્રજજ્જકેન્દ્રકમથાર્યે સેષુભાગઃ શનિઃ । શૌક્રં
કેન્દ્રમજાર્યમધ્યગમિતિ મેયાંતિદ્વક્તુલ્યતાં સિદ્ધૈસ્તૈરિ-
હ પર્વધર્મનયસત્કાર્યાદિકં વાદિશેત્ ॥ ૧૬ ॥

૧૬. (આ ગ્રંથમાં) સૂર્ય સૌરપક્ષનો, ચંદ્રનો ઉચ્ચ સૌરપક્ષનો, નવ
કળાહીન ચંદ્ર સૌરપક્ષીય, ગુરુ આર્યપક્ષીય, મંગળ અને રાહુ પણ આર્યપક્ષીય,
બુધનો શીઘ્રકેન્દ્ર બ્રહ્મપક્ષીય, શનિ પાંચ અંશયુક્ત આર્યપક્ષનો ને શુક્રનો કેન્દ્ર
આર્ય અને બ્રહ્મપક્ષના મધ્ય ભાગનો લેવામાં આવેલ છે તે દગ્તુલ્ય છે,
એ પરથી સિદ્ધ કરવામાં આવેલા ગ્રહપરથી ગ્રહણ ધર્મકૃત્ય, નીતિઆદિ
સુકાર્ય વિગેરેનો આદેશ કરવો.

મધ્યમગ્રહસાધનાડધિકારઃ પ્રથમઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકરણ ૨ જી.

સૂર્યચંદ્ર સ્પષ્ટીકરણ.

દોષ્ઠિભોનં ત્રિભોર્ધ્વં વિશેષ્યં રસૈશ્ચક્રતોંડકાધિકં સ્યા-
જ્જુજોનં ત્રિભં કોટિરેકૈકકં ત્રિત્રિભૈઃ સ્યાત્પદં સૂર્યમંદો-
ચમષ્ટાદ્રયોંશા ભવેત્ ॥ ૧ ॥

૧. (જેનો ભુજ કરવાનો હોય) તે ત્રણ રાશિથી ઓછો હોય તો તે
પોતે ભુજ થાય છે, ત્રણથી વધારે હોય તેને છમાંથી બાદ કરવાથી ભુજ
થાય છે, અને છથી વધારે હોય તો તેમાંથી છ રાશિ બાદ કરવાથી ભુજ
થાય છે, અને છથી વધારે હોય તો તેને બાર રાશિમાંથી બાદ કરવાથી ભુજ

થાયછે. ભુજને ત્રણ રાશિમાંથી બાદ કરવાથી કોટિ થાય છે. ત્રણ રાશિનું એકેકું પદ થાય છે.^૧ અને સૂર્યનો મંદોચ્ચ અંશ ૭૮ નો છે.^૨

ઉપપત્તિ.

ગ્રહની ઓછામાં ઓછી અને વધતામાં વધતી ગતિના યોગાર્ધતુલ્ય મધ્યમ ગતિ માની મધ્ય ગ્રહસાધન કરાવ્યું છે. તે પરથી વાસ્તવિક રીતે ગ્રહ મધ્યમ સ્થાનથી કેટલો આગળ કે પાછળ હશે તે જાણી તેટલો સંસ્કાર મધ્યમ સ્થાનમાં આપવાની રીતને ગ્રહ સ્પષ્ટ કરવાની રીત કહે છે.

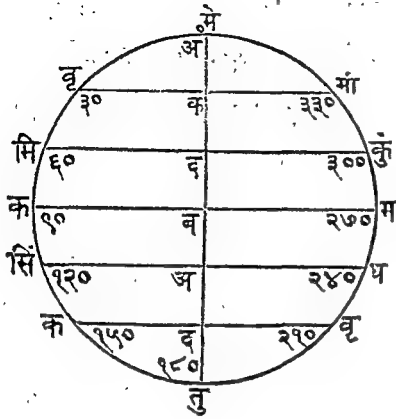
એક ચક્રના ૩૬૦ અંશ થાય છે. તેને આ પાસેના ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ચાર સરખા ભાગમાં વિભક્ત કરીએ તો એકેક ભાગ ૯૦ અંશનો થાય છે. જે એ ૯૦ અંશનો ચક્રનો ચતુર્થાંશ એજ ભુજ. ચક્રમાં એ ચિન્હ-થી મેષાદિ બાર રાશિઓનો ક્રમ ગોઠવેલ છે. મેષથી ત્રણ ત્રણ રાશિનું પદ પણ ઉપરના ચક્રમાં એકેક ભાગમાં ત્રણ રાશિ વેચાઈ થયેલ છે તેથી સ્પષ્ટ સમજશે. મેષથી તે મિથુનના ત્રીશ અંશ સૂધી એ ચતુર્થાંશમાં ન્યાની દોરી બતાવી છે તે વધતી માલુમ પડશે. એટલે ત્રણ રાશિની અંદરનો જે ગ્રહ હોય તેના નેવુ અંશ સૂધીના પહેલા પદમાં જે ગ્રહ તેજ ભુજ થાયછે.

પહેલા પદનું જે ગત તે ભુજ થાયછે. બીજા પદનું જે એબ્ય તે ભુજ થાયછે ને તે જાણવા માટે છ રાશિમાંથી તેને બાદ કરવાનું કહ્યું છે. તેમજ ત્રીજા પદનું યાત તે ભુજ, માટે તેમાંથી છ રાશિ બાદ કરવાનું ને ચોથા પદનું ગમ્ય તે ભુજ થાયછે માટે બાર રાશિમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે. ભુજ અને કોટિ મળી એક પદ પૂર્ણ થાય, એક પદમાં નેવુ અંશ એટલે ત્રણ રાશિ થાયછે. આપણે ભુજ જાણતા હોઈએ તો ભુજને ત્રણ રાશિમાંથી બાદ કરવાથી કોટિ આવેછે ને કોટિ જાણતા હોઈએ તો ૯૦ અંશમાંથી કોટિને બાદ કરવાથી ભુજ થાયછે. એટલામાટેજ ત્રણ રાશિમાંથી ભુજને બાદ કરવાથી કોટિ થાયછે એમ કહ્યુંછે.

ગ્રહનું પોતાની કક્ષામાં સૂર્યથી જે છેટામાં છેટું સ્થાન છે તે તેનું ઉચ્ચસ્થાન કહેવાય છે. પૃથ્વીનું પોતાની કક્ષામાં સૂર્યથી છેટામાં છેટું સ્થાન

૧ ક્રમે મેષથી ત્રણ ત્રણ રાશિનું એકેકું વિષમ અને સમપદ થાય છે. પહેલી ત્રણ રાશિનું વિષમપદ, ત્યાર પછીની ત્રણ રાશિનું સમપદ, ત્યાર પછીની ત્રણ રાશિનું વિષમપદ અને છેલી ત્રણ રાશિનું સમપદ થાય છે.

૨ એટલે સૂર્યનો મંદોચ્ચ ૨ રાશિ અને ૧૮ અંશનો છે.

વૃક—પ્રથમ પદમાં ૩૦ અંશની જ્યા

સિંજ—દ્વિતીય પદમાં ૧૨૦ અંશની જ્યા

વૃદ—તૃતીય પદમાં ૨૧૦ ની જ્યા

કુંદ—ચતુર્થ પદમાં ૩૦૦ અંશની જ્યા

મેકતુમ—વૃત

મેવક—પ્રથમપદ

કવતુ—દ્વિતીયપદ

તુવમ—તૃતીયપદ

મવઅ—ચતુર્થપદ

મિથુન રાશિના ૧૮ નું છે એ છેડું વાસ્તવિક રીતે પૃથ્વીને સૂર્ય આસપાસ ફરતી માનીએ તો તે પૃથ્વીનું કેન્દ્ર હોવાય, પણ જો પૃથ્વીની આસપાસ સૂર્યને ફરતો ગણીએ તો તે પૃથ્વીથી સૂર્યનું છેડામાં છેડું સ્થાનક ગણાય. એટલે એ સૂર્યનું પૃથ્વીથી છેડામાં છેડું સ્થાન પોતાની કક્ષામાં મિથુનના ૧૮ અંશનું છે. એને સૂર્યનો મંદોચ્ચ એવી સંજ્ઞા આપાયે આપેલી છે; આકાશમાં નિરિક્ષણ કરી એ સ્થાન જાણવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે.

જે ગ્રહનું ઉચ્ચસ્થાન જાણવું હોય તે ગ્રહનો દરરોજ વેધ કરી તેને સૂર્ય કેન્દ્રીય લાવવો. સૂર્ય કેન્દ્રીય ગ્રહ ને મધ્યમ ગ્રહ જે દિવસે સમાન હોય તે દિવસના મધ્ય ગ્રહના સ્થાનતુલ્ય તેનું ઉચ્ચસ્થાન હોય છે. આ સ્થાનોમાં પણ કેટલોક કાળ ગયા પછી ફેર પડે છે, તેથી તે નકી કરવામાં

માટે તેમના વારંવાર વેધ કરી, તેની ગતિ નકી કરવી. બીજા સર્વે ગ્રહનાં ઉચ્ચ સ્થાનો કરતાં ચંદ્રની ઉચ્ચગતિ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે માટે તે પ્રતિ દિવસની કહાડવાને માટે મધ્યમ ગ્રહની સાથેજ તેની પણ રીત આપવામાં આવેલ છે.

મંદોચ્ચં ગ્રહવર્જિતં નિગદિતં કેન્દ્રં તદાલ્પ્યં બુધૈઃ, કેન્દ્રે
 સ્યાત્સ્વમૃગં ફલં ક્રિયતુલાદ્યેઽથો વિધેયં રવેઃ । કેન્દ્રં
 તદ્ભુજભાગસ્થેચરલ્લોનઘ્ના નસ્વાસ્તે પૃથક્ તદ્ભૌશોનનગે-
 પુભિઃ પરિહૃતાસ્તૈશાદિકં સ્યાત્ફલમ્ ॥ ૨ ॥

મંદોચ્ચમાંથી અહને બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે તેનો (મંદ) કેન્દ્ર
 કહેવાય છે એમ ગણ્યા માણ્યો કહે છે; મંદ ફળ એ કેન્દ્ર મેપાદિ હોય તો ધન
 કરવું અને તુલાદિ હોય તો રૂણ કરવું.^૧ કહ્યા પ્રમાણે સૂર્યનો કેન્દ્ર કરી તેનો ભુજ
 કરવો, ભુજના અંશો કરી તેને ૯ થી ભાગ દેવો, ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ
 આવે તેને ૨૦ માંથી બાદ કરતાં જે શેષાંશાદિ રહે તેથી ગુણવા, ગુણતાં જે
 ગુણાકાર આવે તેને પ્રથક્ રાખવા, એક સ્થળે તેને ૯ થી ભાગતાં જે ફળ મળે
 તેને ૫૭ માંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેથી પ્રથક્ માંડેલા આંકને ભાગવાથી
 અંશાદિ મંદ ફળ થાય છે. ॥ ૨ ॥

ઉદાહરણ.

સૂર્યનો મંદોચ્ચ ૨-૧૮-૦-૦ છે તેમાંથી આવેલો મધ્યમ સૂર્ય ૧-૪-
 ૧૩-૪૨ બાદ કર્યો તો સૂર્યનો મંદકેન્દ્ર ૧-૧૩-૪૬-૧૮ થયો. એ ત્રણ રાશિની
 અંદર છે માટે તેનો ભુજ ૧-૧૩-૪૬-૧૮ આવ્યો. રાશિને ત્રીશથી ગુણી
 ઉપરના અંશ ઉમેર્યા તો અંશો ૪૩-૪૬-૧૮ આવ્યા. તેને ૯ થી ભાગ્યા તો
 ૪-૫૧-૪૮ આવ્યા. તેને ૨૦ માંથી બાદ કર્યો તો શેષ ૧૫-૮-૧૨ રહ્યા તેથી
 ૪-૫૧-૪૮ ને ગુણ્યા તો ગુણાકાર ૭૩-૩૬-૫૨ આવ્યો, તેને એક સ્થળે
 ૯ થી ભાગ્યા તો ૮-૧૦-૪૫ આવ્યા, તેને ૫૭ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ
 ૪૮-૪૯-૧૫ રહ્યા. એ શેષ ૪૮-૪૯-૧૫ થી પ્રથક્ માંડવામાં આવેલા ૭૩-
 ૩૬-૫૨ ને ભાગ આપ્યો તો સૂર્યનું અંશાદિ મંદ ફળ ૧-૩૦-૨૮ આવ્યું.
 એ સૂર્યનો મંદકેન્દ્ર ૧-૧૩-૪૬-૧૮ મેપાદિ છે માટે મધ્યમ સૂર્યમાં ઉમેરવું
 જોઈએ તેથી ઉમેર્યું તો મંદ સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૪૪-૧૦ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

શ્રીમાન આર્યભટ શિવાયના આપણા સઘળા પૂર્વીચાર્યો, પૃથ્વીને સ્થિર
 માને છે ને તેની આસપાસ ભ્રમંડળ સાથે અહને ફરતા માને છે. આર્યભટ્ટે પૃ-

૧ મેપાદિ છ રાશિની અંદર હોય તો મધ્યમ અહમાં ઉમેરવું ને તુલાદિ છ
 રાશિમાં હોય તો મધ્યમ અહમાંથી બાદ કરવું.

ધ્વીને પોતાની ધરીની આસપાસ તથા સૂર્યની આસપાસ ફરતી માનેલ છે, તેનું માનવું તે વેળા પુરાણમતને અનસરવું ન હોવાથી ગણકારાયું નહોતું ને અઘાપિ અજ્ઞાનો તેના તરફ લક્ષ દેતા નથી. આજ મુજબ યુરોપમાં પણ આપણા પ્રાચીન ગણકોની માફક ત્યાંના ગણકો પૃથ્વી વિષે અનેક કલ્પના કરતા; જેમાંની એક આપણને મળતી આવે છે. તે એજ કે પૃથ્વી સ્થિર છે ને આખું ભમંડલ તેની આસપાસ પૂર્વાપર ગતિથી ભમેછે. જ્યાંલગણ આકર્ષણના નિયમ પાશ્વિમાલ લોકોના જ્ઞાનમાં નહોતા આવ્યા ત્યાં-લગણ તે મત ત્યાં ચાલતો હતો; બ્યારે સર એસાકન્થુટન નામના વિદ્વાને એ નિયમ શોધ્યા ને તેનો ગ્રહગતિના ગણિતમાં ઉપયોગ કરી પ્રમાણ સિદ્ધ કર્યું, ત્યારેજ તે વાત લોકના ગલે ઉતરી ને પોતાનો મત તેમણે ફેરવ્યો. આ સ્થળે અમારે દિલગીરીની સાથે જણાવવું પડેછે, કે આપણા પ્રાચીન આચાર્યો એ વાત જાણુતે છતે કેવળ લોકોપવાદ તથા પુરાણમતનું ખંડન ન થાય એવા ભયથી તે જુદી રીતે સમજાવી ગયા છે.

સૂર્યની આસપાસ ચંદ્ર સિવાયના સઘળા ગ્રહ પોતપોતાની કક્ષામાં અ-નિયમિત અંતરે રહી ભમ્યા કરેછે. એ ભમનારા ગ્રહમાં આપણે જેનાપર રહ્યા છીએ તે પૃથ્વી પણ એક ગ્રહ છે. પૃથ્વી દરેજ પોતાની આસપર એક આંટા મારેછે ને તે સાથે સૂર્યની આસપાસ પણ પોતાની કક્ષામાં ફરતી ચાલી જાયછે. ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરેછે ને તેથી તેનું મધ્ય પૃથ્વી ગણવામાં આવેછે.

દરેક ગ્રહ સૂર્યની આસપાસ સરખે અંતરે રહી ફરતો હોતે, તો મધ્યમ ગ્રહ સ્પષ્ટ ગ્રહ ગણાત. પરંતુ ગ્રહપર સૂર્ય તેમજ અન્ય ગ્રહ, જેમાં પોતાના કદ ને ઉજ્જ્વળતા વિગેરેનાં પ્રમાણમાં આકૃષ્ટશક્તિ રહેલ છે તે બીજાને પોતાની સંમુખ ખેંચે છે, જેથી તેનો ફરવાનો માર્ગ ગોળાકારમાંથી બદલાઈ અંડાકૃતિ જેવો થઈ જાય છે. તેથી મધ્યમ માનથી જે ગ્રહ આવેલ હોય, તે તે સ્થાનમાં આકાશની અંદર જેવામાં નથી આવતો. મધ્યમ ગ્રહ અને આકાશસ્થ સૂર્યકેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગ્રહનાં સ્થાનનો જે તફાવત હોય, તે તેનું મંદફળ કહેવાય છે. એ મંદફળ ગ્રહનો કેન્દ્ર જ્યાંલગણ મેપાદિ હોય છે ત્યાંલગણ સ્પષ્ટ ગ્રહ મધ્યમ ગ્રહથી વધારે આવતો હોવાથી મધ્ય ગ્રહમાં ઉમેરવાનું અને તુલાદિ કેન્દ્રમાં મધ્યગ્રહ સ્પષ્ટ ગ્રહથી વધારે આવતો હોવાથી મધ્ય ગ્રહમાંથી

અને નીચ એ ગ્રહના ઉચ્ચ નીચ સ્થાન છે. એ સ્થાનમાં જ્યારે ગ્રહ આવે છે, ત્યારે મધ્ય ગ્રહનાં સૂત્રપરજ સ્પષ્ટ ગ્રહ દેખાય છે. સ્પષ્ટગ્રહ એ મંદકર્ણ છે. મધ્યગતિથી ગ્રહ મધ્ય વૃત્તમાં મધ્યગ્રહ સ્થાને આવે તો તે ત્યાં નહિ દેખાતાં મંદકર્ણના સૂત્રના અગ્રભાગ સ્પષ્ટગ્રહ સ્થળે દેખાશે. એટલે એપરથી આપણને સમજાય છે જે એ વખતે ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાનથી જેટલો આગળ વધ્યો છે તેટલા વધારામાં તેનું જેટલું મંદ ફળ હિસાબે આવતું હોય તેટલું મધ્યમ ગ્રહમાંથી બાદ કરશું તો સ્પષ્ટ ગ્રહસ્થાન મળશે.

ઉચ્ચને ગ્રહના તક્ષવતને કેન્દ્ર કહે છે, કેન્દ્ર એ વૃત્તનાં મધ્ય સ્થાનનું પણ નામ છે. મંદોચ્ચ અને ગ્રહના તક્ષવતને મંદકેન્દ્ર અને શીઘ્રોચ્ચ તથા ગ્રહના તક્ષવતને શીઘ્રકેન્દ્ર કહે છે. ઉચ્ચ સ્થાનથી ગ્રહ કેટલો આગળ વધ્યો તે જાણવા માટે ગ્રહ તેમાંથી બાદ કરવાનું કહેલું છે.

આ ચિત્ર સૂર્યનું ગણીએ તો સૂર્યના ૨-૧૮ મંદોચ્ચમાંથી મધ્યમ સૂર્ય ૩-૧૮ બાદ કરીશું તો શેષ સૂર્યનો મંદકેન્દ્ર ૧૧૦૧૦૦ રહેશે. એક રાશિની જ્યાં હુજ્યા બરોબર આવશે. ત્રિજ્યા તુલ્ય અંતરે ગ્રહનાં પરમ મંદફળ તુલ્ય અંતરે પડે તો, તે જ્યાંએ કેટલો તક્ષવત પડશે? જવાબ મધ્યગ્રહ સ્પષ્ટગ્રહ તુલ્ય આવશે. મધ્ય ગ્રહ સ્થાનથી સ્પષ્ટ ગ્રહનું સ્થાન તુલાદિ કેન્દ્રે પાછળ રહેતું હોવાથી તે મધ્ય ગ્રહમાંથી બાદ કરીશું તો સ્પષ્ટગ્રહ સ્થાન આપણને મળશે. વાસ્તવિક રીતે મંદફળ કાઢવાનો એ વિધિ છે ને તે વિના મંદફળ આવેજ નહિ.

આચાર્યવર ગણેશ દેવજે ગર્વ સહિત પોતાના ગ્રંથના ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યું છે જે મેં આ ગ્રંથમાં સધળું ગણિત જ્યાં અને ચાપ વિના કરાવ્યું છે. એ વાત ઉપરથી વિચાર કરનારને જો કે સત્ય લાગશે તોપણ જેમને સિદ્ધાંતનું સાદું જ્ઞાન છે તે, તે ક્યારે પણ કબુલ કરશે નહિ. સૂર્યનું મંદ ફળ કાઢવા માટે જે રીતિ આપેલી છે તેની ઉપપત્તિ અમે આપીએ છીએ તે વાંચેથી વાંચનારને ખાતરી થશે કે અમારું કહેવું યથાર્થ છે કે નહિ. અમારું તો એમજ કહેવું છે કે ધનુર્જ્યા વિના ગ્રહ ફળની સિદ્ધિ થતી નથી.

૪૬ ભુજ્જંશની જ્યાં લાવવાની સાધારણ અને સૂતરી રીતિ એવી છે કે, ભુજ્જંશને નવથી ભાગતાં આવેલ અંશાદિને ૨૨ માંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેથી ગુણવાથી, જે જ્યાં વિધિમાં ત્રિજ્યા ૧૨૦ છે તે વિધિની તે અંશોની જ્યાં થાય છે.

ઉપરની રીતિને અનુસરી આચાર્યે પરમ ત્રિજ્યા ૧૨૦ ને બદલે ૧૦૦ ની માની લઈ, તે પરથી ભુજ્જંશની જ્યા કરાવી છે. ભુજ્જંશને ૯ થી ભાગી, આવેલા અંશાદિને વીશમાંથી બાદ કરતાં રહેલ અંશાદિથી ગુણવાથી ભુજ્જંશની ક્રમ જ્યા થાય છે, તે તેટલા માટેજ એ વિધિ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. સૂર્યનું પરમ મંદક્રળ ત્રીજ્યાતુલ્ય અંતરે આવે છે. એકશોને સૂર્યનાં પરમ મંદક્રળથી ભાગશું તો ૪૫૫૩૨૦ આવશે. એટલે કે એ આવેલ આંકથી ત્રીજ્યાને ભાગ દઈશું તો ત્રીજ્યાનું મંદક્રળ મળશે. આ ભાગસ્થાનમાં સાવચય આંક ન લેતાં સુગમ પડે માટે આચાર્યે ૫૭ થી ભાગ દેવાનું કહ્યું છે તે તેમાં ૧૧૫૬૪૦ નો જે વધારો છે તે એમાંથી બાદ કરી નાંખવા માટે મજબૂર વધારો જ્યાને અર્થાત્ પેલા ગુણાકારને ૯ થી ભાગવાથી આવતો હોવાથી તેમ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

**વિધોઃ કેન્દ્રદોર્ભાગષ્ઠોનનિઘ્નાઃ સ્વરામાઃ પૃથક્ તન્નસ્વાંશોનિતૈશ્ચ ।
રસાક્ષૈર્હતાસ્તે લવાદ્યં ફલં સ્યાદ્રવીન્દુ સ્ફુટૌ સંસ્કૃતૌ સ્તશ્ચ તામ્યામ્ ॥**

ચંદ્રના કેન્દ્રના ભુજના અંશને ૬ થી ભાગતાં જે ક્રળ આવે, તેને ૩૦ માંથી બાદ કરતાં રહેલ અંશાદિથી ગુણવા; ગુણાકાર આવે તેને એ સ્થળે રાખવો; એક સ્થળે ગુણાકારને વીશથી ભાગતાં જે અંશાદિ આવે તેને ૫૬ માંથી બાદ કરતાં જે રહે તેથી પ્રથમ માંડેલ ગુણાકારને ભાગ દેવાથી ચંદ્રનું અંશાદિ મંદક્રળ થાય છે. તે મંદક્રળને^૧ સૂર્ય ચંદ્રમાં આપવાથી તેઓ સ્પષ્ટ થાય છે.^૨ ॥ ૩ ॥

ઉપપત્તિ.

સૂર્યનાં મંદક્રળ લાવવામાં જેમ આચાર્યવરે ૧૦૦ ની પરમ જ્યા માનેલ છે તેમ ચંદ્રનું પરમ મંદક્રળ લાવવા માટે ૨૨૫ ની પરમ જ્યા માની તે પરથી તેજ યુક્તિએ મંદક્રળ કઢાવ્યું છે. ધારો કે તમારે ૯૦ ની અંશની જ્યા કરવાની છે તો તમે ૯૦ ને પ્રથમ ૬ થી ભાગ દેશો તો, ૧૫ આવશે; પંદરને ત્રીશમાંથી બાદ કરશો તો શેષ પંદર રહેશે. પંદરને પંદરથી ગુણશો તો

૧ સૂર્યનું મંદક્રળ સૂર્યમાં આપવાથી સૂર્ય સ્પષ્ટ થાય છે ને ચંદ્રનું મંદક્રળ ચંદ્રમાં આપવાથી ચંદ્ર સ્પષ્ટ થાય છે.

૨ ચંદ્રમાં મંદક્રળ આપ્યા પહેલાં ખીન્ન ત્રણ સંસ્કાર જેવા કે, દેશાંતર ભુજક્રળ અને ચરક્રળ આપવા પડે છે, માટે મંદક્રળ વરતવાનું ઉદાહરણ આ સ્થોકની નીચેજ આપ્યું નથી.

૨૨૫ આવશે. એથી તેમને અત્રે સ્પષ્ટ સમજાશે કે એ રીતિએ ગુણાકાર કરાવ્યો છે તે ફક્ત જ્યાં લાવવા માટેજ નહીં કે કંઈ અન્ય કારણસર. એજ મુજબ જેમ ૯૦ ની અંશની ત્રિજ્યાતુલ્ય જ્યાં આવી તેમ ૪૪ અંશની પણ તે વિધિએ યથાર્થ જ્યાં આવેજ. શેષવિધિ સૂર્યના મંદફળતુલ્ય સમજી લેવો.

केन्द्रस्य कोटिलवखाभिलवोननिघ्ना
रुद्रा रवेस्त्रिकुहताः शशिनो द्विनिघ्नाः ।
स्वांगांशकेन सहिताश्च गतौ धनर्णं
केन्द्रे कुलीरमृगषट्कगते स्फुटा सा ॥ ४ ॥

મંદકેન્દ્રની^૧ કોટિના અંશને ૨૦ થી ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તેને ૧૧ માંથી બાદ કરતાં શેષ જે અંશાદિ ફળ રહે તેથી ગુણવા; જે ગુણાકાર આવે તેને ૧૩ થી ભાગવાથી સૂર્યની ગતિનું ફળ થાયછે અને તેને ૨ થી ગુણી તેમાં તેનો એક ષષ્ઠાંશ ઉમેરવાથી ચંદ્રનું ગતિફળ થાય છે. એ ગતિફળ મધ્ય ગતિમાં મંદકેન્દ્ર કર્કાદિ^૨ હોય તો ઉમેરવું; અને મકરાદિ^૩ હોય તો મધ્યમ ગતિમાંથી બાદ કરવું. એ રીતે ફળ ધન રૂણ કર્યાથી તેમની સ્પષ્ટગતિ થાય છે.^૪ ॥ ૪ ॥

ઉપપત્તિ.

આજના પ્રાતઃકાળના સ્પષ્ટ ગ્રહ અને કાલના પ્રાતઃકાળના સ્પષ્ટ ગ્રહ વચ્ચે જે તફાવત હોય છે તે તેમની સ્પષ્ટ ગતિ કહેવાય છે. સ્પષ્ટ ગતિ મધ્યમ ગતિથી કેટલી ઓછી વા વધારે આવવાની છે તે જાણવા માટે આ ઉપાય દર્શાવ્યો છે. પા. ૨૧ માં આપેલાં ચિત્રમાંના પહેલા પદમાં જ્યારે ભુજ જ્યાં શૂન્ય હોય છે ત્યારે મંદફળ શૂન્ય આવે છે; પરંતુ તે વેળા કોટિન્યા ત્રિજ્યા

૧ ચંદ્રનું ગતિ ફળ કહાડવું હોય તો ચંદ્રના મંદકેન્દ્રની અને સૂર્યનું ગતિ ફળ કહાડવું હોય તો સૂર્યના મંદકેન્દ્રની.

૨ ગ્રહ, કેન્દ્ર કે કોઈ પણ કર્કથી છ રાશિની અંદર હોય ત્યાંલગણ કર્કાદિ કહેવાય છે.

૩ અને મકરથી છ રાશિની અંદર હોય તો મકરાદિ કહેવાય છે.

૪ આને મંદ સ્પષ્ટગતિ પણ કહેવામાં આવેછે.

તુલ્ય આવેછે તેથી ગતિનું પરમ ફળ ત્યારે મળે છે. મધ્યમ અને સ્પષ્ટ ગતિ વચ્ચેનો મોટામાં મોટો જે તફાવત હોય છે તે તેની અહ ગતિનું પરમ ફળ કહેવાય છે. ત્રિજ્યા તુલ્ય જ્યા આવેલ હોય ત્યારે પરમ ફળ જેટલું ગતિ ફળ મળે, તો ઈષ્ટ કોટિ જ્યાએ જેટલું ગતિફળ મળશે. આવી રીતે અત્રે ત્રિરાશિ કરવાની છે. આચાર્યે તો જ્યા હું લઈશ નહિ-ખરે કહીએ તો જ્યા હું લઈશ પણ તેને જ્યાનું નામ આપીશ નહિ-એવી મિથ્યા પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોવાથી તે ગતિફળ જાણુવા માટે નીચે પ્રમાણે ઉપાય બતાવ્યો છે. કોટિ ફળ શોધવા માટે આચાર્યે પરમ ત્રિજ્યા ૨૯૧૫ ની કલ્પી છે ને તેના પરથી ઈષ્ટ કોટિના અંશની જ્યા કરવાસાં અંશના વિંશાંશને અગિઆરમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેથી ગુણવાનું કહ્યું છે. ધારે કે તમારે ૯૦ અંશની જ્યા કરવી હોય તો તમે ૯૦ ને ૨૦ થી ભાગ દેશો તો ૪૩૦ આવશે. એને ૧૧ માંથી બાદ કરશો તો, ૬૩૦ શેષ રહેશે. એ ૬૩૦ ને ૪૩૦ થી ગુણુશો તો નેવું અંશની જ્યા ૨૯૧૫ ની આવશે. એજ મુજબ અન્ય અંશોની પણ જ્યા કરી શકાય. હવે આપણને બીજો અનુપાત કરવાનો રહે છે. ત્રિજ્યાએ પરમગતિ ફળ ૨૧૫ નું મળે છે તો ઈષ્ટ જ્યાએ જેટલું મળશે? ત્રિજ્યાને ગતિફળ ૨૧૫ થી ભાગ્યા તો ૧૩ આવ્યા. જ્યારે જ્યા ૧૩ ની આવે ત્યારે એક કલાનું ગતિ ફળ મળે; તો ઈષ્ટ જ્યાએ જેટલું મળશે તે શોધવા માટે જ્યાને ૧ થી ગુણ્યાનું કહેવા વિના ફક્ત ૧૩ થી ભાગવાથી સૂર્યની ગતિનું ફળ થાય છે એમ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે ચંદ્રની ગતિ લાવવામાં પણ ત્રિજ્યા ૨૯૧૫ની કલ્પી છે ને તેનું પરમ મંદ-ગતિ ફળ ૬૮૧૫ કલાદિનું માન્યું છે. ૨૯૧૫ ની જ્યા હોય તો ચંદ્રનું ગતિફળ ૬૮૧૫ આવે, પણ જો એકની જ્યા હોય તો ગતિફળ શું આવશે; ૬૮૧૫ ને એકથી ગુણી ૨૯૧૫ થી ભાગ દીધો તો ૨૨૦ એટલે ૨^૧/_{૧૦} મળ્યા. આથી નક્કી થયું જે ચંદ્રના કેન્દ્રની કોટિ જ્યાથી ચંદ્રનું ગતિફળ ૨^૧/_{૧૦} ગાળું આવેછે. આચાર્યે તે લાવવામાટે ઉપાય દર્શાવ્યો છે. કે જ્યાને એટલે ઉપરના શ્લોકમાં બતાવવા પ્રમાણે આવેલ ગુણાકરને ૨^૧/_{૧૦} થી પાધરા ગુણવાનું કહ્યા વિના તેને પ્રથમ ૨ થી ગુણી બાદ તેમાં તેના ^૧/_૩ ભાગ ઉમેરવા માટે એ બેથી ગુણતાં આવેલા અંકનો છઠો ભાગ ઉમેરવાનું કહ્યું છે; કેમકે એકને ^૧/_૩ થી ગુણતાં જે ફળ મળે છે તેજ ફળ ૨ ને ૬ થી ભાગવાથી મળી શકે છે. કદાદિ કેન્દ્ર થાય છે ત્યારે મધ્યમ ગતિથી સ્પષ્ટ ગતિ વધવા માટે છે, તેથી

ગતિક્ષણ મધ્યમ ગતિમાં તે કેન્દ્રમાં ઉમેરવાનું અને મકરાદિ કેન્દ્ર થાય છે, ત્યારે સ્પષ્ટ ગતિ મધ્યગતિથી ઓછી થવામાં છે માટે બાદ કરવાનું કહેલું છે.

મેષાદિગે સાયનભાગસૂર્યે દિનાર્દ્રજામા પલમા ભવેત્સા ।

ત્રિસ્યા હતા સ્યુર્દશભિર્બુજઙ્ગૈર્દિગ્મિશ્ચરાર્દ્રાનિ ગુણોદ્ધૃતાન્ત્યા ॥૫॥

સાયન સૂર્ય જ્યારે મેષનો થતો હોય તે દિવસ મધ્યાહ્ન વખતે જે (બાર અંગુલના શકુની) છાયા પડે છે તે પલભા કહેવાય છે. એ પલભાને ત્રણ જગોએ અલગ અલગ રાખી ક્રમે ૧૦, ૮ અને ૧૦ થી ગુણવી. છેલાને ત્રણથી ભાગ દેવો. એ રીતે ત્રણ ચર ખંડક તૈયાર થાય છે. ॥ ૫ ॥

ઉપપત્તિ.

જ્યારે સાયન સૂર્ય મેષનો થાય છે ત્યારે ક્રાન્તિવૃત્ત તથા વિષૂવૃત્ત પરસ્પરને જે સ્થળે છેદે છે તે સ્થળે તે હોય છે. એ દિવસે સૂર્ય નાડિમંડલમાં રહે છે. એ નાડિમંડલ વિષૂવૃત્તની પૂર્વાપર હોવાથી લંકા જે આપણા પ્રાચીન આચાર્યોએ વિષૂવૃત્તપર માનેલ છે, ત્યાં તે ભૂમિનું મધ્યબિન્દુ હોવાથી છાયા-ભાવ હોય છે. એ વિષૂવૃત્તથી સ્વદેશ જેટલો ઉત્તર દક્ષિણ હોય છે તે પ્રમાણમાં તે દિવસે શંકુ છાયા પડે છે. એ શંકુની તે દિવસની છાયાને પલભા, વિષૂવતી વિગેરે નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

લંકા તથા સ્વદેશનાં પૂર્વાપર અંતરથી જેમ દેશાન્તર જાણી શકાય છે તેમ ચામ્યોત્તર અંતર ચર ક્ષણથી જાણી શકાય છે. ચર ખંડક એ પલભાપરથી નીચે જણાવેલ યુક્તિએ કહાડવાનું કહેવામાં આવેલ છે.

આચાર્યે એક અંગુલની પલભા માની શિરોમણીમાં કહેવામાં આવેલ અક્ષપ્રભાને ક્રાન્તિ જ્યાંથી ગુણી વિગેરે પ્રકારથી. આ ગ્રંથમાં ત્રણ રાશિનાં ચર ખંડક નકી કર્યાં છે; ને તે ૧૦-૮-૩૬ છે. એક અક્ષભા હોય તો આ ખંડક તુલ્ય મેષાદિ રાશિઓનાં ક્રમોત્ક્રમ ચર ખંડક આવે તો ઈષ્ટ અક્ષભાએ ચરખંડક શા પ્રમાણનાં આવશે, એ જાણવાનું છે. અહિં ત્રિરાશિ કરીએ તો ભાજક એક થાય જેથી એકથી ભાગવાનું નહિ કહેતાં ઈષ્ટ પલભાને ૧૦, ૮ અને ૧૦ થી ગુણી છેલું ખંડક ૩૬ છે માટે તેને ૩ થી ભાગવાથી સ્વદેશીય ચરખંડક થાય છે એવું આચાર્યે કહેલું છે. અહિં ત્રિરાશિનો વિધિ સુખાર્થ અંગીકાર કરાયલો છે. વાસ્તવિક રીતે વૃત્ત ક્ષેત્ર પરિધિ આશ્રિત હોવાને લીધે તેમાં વિરોધ આવે તેમ છે. પરંતુ આ દોષ જ્યાં-

લગણુ આઠ અંગુલની પલભા આવતી હશે સાંલગણુ મોટા પડતો ન હોવાથી આચાર્યે સ્વલ્પાન્તરત્વાન્નદોષઃ એવું કહી મૂકી દીધેલ હશે એમ સમજાય છે.

સ્યાત્સાયનો ક્ષમાંશુભુજર્ક્સંખ્યા ચરાર્દ્યયોગો લવભોગ્યઘાતાત્ ।
લાગ્ન્યાસિયુક્તસ્તુ ચરં ધનર્ણં તુલાજષ્ટકે તપનેન્યથાઽસ્તે ॥ ૬ ॥

સાયન સૂર્યના ભુજની રાશિ તુલ્ય ચરખંડકના યોગમાં, તેના ભુજના અંશેને ભોગ્ય ખંડકથી ગુણતાં આવેલ ફળને ૩૦ થી ભાગવાથી પલાદિ ફળ મળે તેને ઉમેરવાથી ચર ફળ થાય છે. એ ચર ફળ સાયન સૂર્ય તુલાદિ હોય ને અહસાધન સૂર્યોદય વખત કરવામાં આવતું હોય તો ધન અને મેષાદિ હોય તો રૂણ કરવા યોગ્ય આવે છે. સાયંકાળના અહાદિક કરવાના હોય તો એથી ઉલટું કરવામાં આવે છે. ॥ ૬ ॥

ઉપપત્તિ.

લંકોદયના સૂર્યોદય તથા સ્વદેશની રેખાના સૂર્યોદયનું જે અંતર હોય છે, તેને ચર એવું નામ આપેલું છે, ને તે અંતર કેટલો છે તે સાધવા માટે આ ઉપાય બતાવ્યો છે. ભુજની પ્રત્યેક રાશિનાં ચરખંડક આપેલાં છે. જેથી તેની જેટલી રાશિ ગયેલ હોય તેટલાં ખંડકનો યોગ કરવાનું કહ્યું છે. ને બાકીની રાશિનાં જેટલા અંશ ગયા હોય તેમાં બાકી રહેલી રાશિનાં ખંડકનો કેટલો ભાગ બચીત થશે તે જાણવા માટે ત્રિરાશિ કરાવી છે. ત્રીશ અંશે ખંડક તુલ્ય અંતર પડે તો ઈષ્ટ અંશે કેટલો તદ્વાવત પડશે? ફળ, ભુજપરના અંશાદિનું વિશેષ ચર આવે છે તે રાશિના પ્રમાણમાં આવેલાં ચર ખંડકના યોગમાં ઉમેરવાથી સમગ્ર ભુજનું વાસ્તવિક ચરફળ થાય છે.

લંકામાં જે ક્ષિતિજ છે તેને ઉન્મંડલ એવું નામ આપેલું છે અને જે સ્વદેશીય ક્ષિતિજ છે તેને ક્ષિતિજ એ સંજ્ઞા આપેલ છે. સૂર્ય ન્યાંલગણુ મેષથી કન્યા સૂધીની છ રાશિમાં હોય છે સાંસૂધી ઉન્મંડલના સૂર્યના ઉદયથી ક્ષિતિજપરનો સૂર્ય વહેલો ઉગતો હોવાથી તે જેટલો વહેલો ઉગે તેટલું ફળ વાસ્તવીક રીતે લંકાના ઉદયના સૂર્યમાંથી બાદ કરી નાંખવું જોઈએ; તેટલામાટે આચાર્યે મેષાદિ સાયન સૂર્યમાં ચરફળ બાદ કરવાનું અને તુલાદિ સૂર્યમાં સૂર્યનો સ્વદેશના ક્ષિતિજપરનો ઉદય ઉન્મંડલપરના સૂર્યના ઉદયથી મોટો થતો

૧ એટલે સાયન સૂર્ય મેષાદિક હોય તો ચરફળ ધન અને તુલાદિ હોય તો રૂણ સંલ્લિષ્ટ આવે છે.

હોવાથી ઉન્મંડલના સૂર્યમાં દક્ષિણગોળમાં એટલે સૂર્ય ન્યારે તુલાદિ ૭ રાશિમાં રહેલ હોય ત્યારે ચરફળ ઉમેરવાનું કહેલું છે. અસ્ત વખતે એ વૃત્તોની વિલોમ સ્થિતિ રહેવાથી ચરફળની સંજ્ઞા પણ વિલોમ બતાવી છે.

देयं तच्चरमरुणे विलिप्तिकासु मध्येन्दौ द्विगुणनवोद्धृतं कलासु ।
भासं तद्द्युमणिफलं लवेथ वेदाढ्यढ्यूनः खरसहृतः शकोऽयनांशाः

તે ચરને સ્પષ્ટ સૂર્યની વિકળામાં (ધન અથવા રૂણ જેવું આવેલું હોય તેવું) આપવું અને મધ્ય ચંદ્રમાની કળામાં તે ચરને ૨ થી ગુણી ૯ થી ભાગતાં જે ફળ આવે તે સૂર્યનાં ચરફળવત ધન રૂણ કરવું. સૂર્યના મંદફળને ૨૭ થી ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ મળે તે મધ્યમ ચંદ્રમાં સૂર્યનાં મંદફળવત ધન રૂણ કરવું. શાલિવાહનના શકમાંથી ૪૪૪ ખાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને ૬૦ થી ભાગ દેવાથી અયનાંશ આવે છે. ॥ ૭ ॥

ઉપપત્તિ.

સ્વદેશના ઉદય વખતના સૂર્ય ચંદ્ર કરવા માટે ચરફળ તેની સંજ્ઞાપ્રમાણે સૂર્ય અને ચંદ્રમાંજ આચાર્યે અપાવ્યું છે; ખીજા ગ્રહમાં પણ તે દેવું ઘટતું હતું પરંતુ ખીજા ગ્રહની ગતિ સ્વલ્પ હોવાથી ને તે ફળ વિશેષ આવતું ન હોવાથી તેમાં આપવાનું છોડી દીધું છે. સૂર્યની ગતિ પહાટ છે તેને બદલે ૬૦ માની ચરપળ જેટલાં આવેલાં હોય તેને ૬૦ ઘટ્ટીમાં ગતિતુલ્ય ગ્રહ ચાલે તો ઇષ્ટ ચરપળ તુલ્ય વખતમાં ગ્રહ કેટલું ચાલશે એ શોધવા માટે સાઠ ભાગે અને સાઠ ગુણક હોવાથી તે ક્રિયા ન કરાવતાં ફક્ત ચરપળને વિકળા ગણી સૂર્યની વિકળામાં ધનરૂણ કરાવા છે. તેજ મુજબ ચંદ્રની મધ્યમ ગતિ ૭૯૦૩૫ છે, તેને બદલે આચાર્યે ૮૦૦ ની માની લઈ, ત્રિરાશિ કરી છે કે ૩૬૦૦ પળમાં ગતિતુલ્ય ચંદ્ર આગળ ચાલે તો એક પળમાં તે કેટલું ચાલશે? જવાબ $\frac{૮૦૦}{૩૬૦૦} = \frac{૨}{૯}$ આવશે. એટલે કે એક ચરપળમાં ચંદ્રમાં $\frac{૨}{૯}$ કળાનો તફાવત પડશે. એકે $\frac{૨}{૯}$ નો તફાવત તો ઈષ્ટપળે કેટલો તફાવત? જવાબ ચરપળને ૨ થી ગુણી ૯ થી ભાગવાથી આપણને મળતો હોવાથી ચંદ્રનું ચરફળ તેપ્રમાણે કહાડવાનું આચાર્યે ફરમાવ્યું છે.

મધ્યમ સૂર્યના ઉદય અને સ્પષ્ટ સૂર્યના ઉદયમાં જે ફેર હોય છે તેને ભુજાંતર કહે છે. એ અંતર સ્પષ્ટને મધ્ય સૂર્યના અંતરપરથી બાણી શકાય છે.

સ્પષ્ટ અને મધ્ય સૂર્યનું અંતર મંદફળ તુલ્ય હોય છે તેથી તે ફળ તેનાપરથી લાવવાનું કહ્યું છે.

૩૬૦ અંશ ચાલવામાં ગતિતુલ્ય તદ્દવત પડે તો ઈષ્ટફળતુલ્ય ચાલવામાં કેટલો તદ્દવત પડશે, એ ત્રિરાશિ કરાવી છે. રવિ મંદફળને ચંદ્રની ગતિથી ગુણી ૩૬૦ થી ભાગ દેશું તો $\frac{1}{૨૭}$ આવશે. સારે સૂર્યના મંદફળથી ચંદ્રમાંનો ભુજફળનો સરકાર $\frac{1}{૨૭}$ બરોબર આવે છે એ નકી થયું; ને તેટલા માટેજ મંદફળને એકથી ગુણ્યાનું કહ્યાવિના કેવળ ૨૭ થી ભાગવાનું કહ્યું છે.

ક્રાન્તિવૃત્ત અને વિષૂવૃત્તના સંપાતને ક્રાન્તિપાત કહે છે ને તે પાતની ગતિને અયનાંશ કહે છે. એ સંપાત સ્થાન દર વર્ષ પાછળ હઠતું જાય છે જેથી જૈનો, પૃથ્વી નીચે ઉતરતી જાય છે એમ માની ગયા છે. આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અયન ચલનની ગતિ માટે બહુ મતભેદ ચાલ્યો આવે છે. કેટલાકે તેની વાર્ષિક ગતિ વિકળા ૫૦ $\frac{1}{૨}$ કેટલાકે ૫૪ કેટલાકે ૫૮૮ અને કેટલાકે ૬૦ માની લીધી છે. કેટલાક અયનાંશનો અભાવ સને ૪૪૪ માં ને કેટલાક ૪૪૫ હોવાનું જણાવે છે; કેટલાક અયનાંશ વધી વધીને ૨૪ થશે ને સારપછી તે રણાયનાંશ થશે, કેટલાક તેની ગ્રહગતિના નિયમસર ગતિ હોવાનું જણાવે છે. આમાં કયું ખરું ને કયું અયોગ્ય છે એ વખત વખતના પાઠકગણોની બુદ્ધિપર વિશેષ આધાર રાખે છે. હાલમાં પાશ્ચિમાલ્ય વિદ્વાનોએ સૂક્ષ્મ વેધ લઈ અયનાંશની ગતિ નકી કરી છે; ને તે ૨૫૮૬૮ વર્ષમાં બાર રાશિ હોવાનું જણાવવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંત સૂર્ય-સિદ્ધાંતને કેટલેક ભાગે મળતો છે. અયનાંશ કેટલા સુધી વધીને પાછા હઠવા માંડશે કે આગળ ચાલ્યા જશે, એ વાત હજી શકમાં રહી ગઈ છે. પરંતુ આપણા ભાસ્કરાચાર્ય જેવા બાહોશ વિદ્વાનોએ જે તર્ક કર્યો છે કે અયનાંશના પણ ભગણો થાય છે એ મિથ્યા નથી. સ્પષ્ટાયનાંશના વેધપરથી નકી કરવામાં આવેલ નિરયન ગતિ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ગ્રહ કરી તેનો તે વખતના યંત્ર-વેધથી આવેલ સ્પષ્ટ ગ્રહ સાથે તદ્દવત કરશું તો અયનાંશ કેટલા છે એ તત્કાળ જણાશે ને દર વર્ષ તેવા વેધ જરી રાખશું તો અયનાંશની ગતિ પણ આપણના જોવામાં આવશે; માટે જેમને યંત્રવિધિથી અયનાંશ જોવાની ઈચ્છા હોય તેમણે તે પ્રમાણે કરવું.

મધ્યમાર્કથી સ્પષ્ટ સૂર્ય વધારે હોય તો સ્પષ્ટ ઉદય પાછળથી થતો હો-

વાથી ભુજફળ ધન કરવાનું ને મધ્યમાર્કથી સ્પષ્ટાર્કે ઓછો હોય તો, સુષોદ્ય અગાઉ થઈ ગયેલ હોવાથી રણ કરવાનું કહેલ છે.

આ સંસ્કાર સર્વે ગ્રહમાં કરાવવો જોઈતો હતો પણ ખીજા ગ્રહની ગતિ સ્વલ્પ હોવાથી તેમાં તે વિશેષ નથી આવતો, એવા કારણથી ગણેશ દેવજે કેવળ ચંદ્રમાંજ કરાવ્યો છે જેથી સુર્યોદય કાળ ક્યારે ગણવો એ હાલની રીઠીપ્રમાણે કેટલું વૈષમ્ય થઈ પડે છે. ભુજફળ ચંદ્રમાંજ આવ્યાથી ચંદ્ર એક ઉદય વખતનો ને સૂર્યાદિ ગ્રહ ખીજા ઉદય વખતના થવા જાય છે. વધારે સ્પષ્ટ ગ્રહ લાવવાની ઇચ્છા ધરાવનાર ગણુકે બહેતર છે કે એક પણ સંસ્કાર છોડી દેવો નહિ.

ઉદાહરણ.

કાશીમાં પલભા ૫-૪૫ નકી કરવામાં આવી છે. તેને ૧૦-૮-૩૬ થી ગુણ્યા તો કાશીનાં ચર ખંડકો ૫૭-૪૬-૧૯ આશરે આવ્યાં.

અયનાંશ માટે શક ૧૫૩૪ માંથી ૪૪૪ બાદ કર્યા, તો શેષ ૧૦૯૦ રહ્યા, તેને ૬૦ થી ભાગ્યા તો અયનાંશ ૧૮-૧૦-૦ આવ્યા.

ચરફળ સાધન—મંદ સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૪૪-૧૦ માં અયનાંશ ૧૮-૧૦-૦ ઉમેર્યા, તો સાયન સૂર્ય ૧-૨૩-૫૪-૧૦ આવ્યો. તેનો ભુજ કર્યો, તો ભુજ ૧-૨૩-૫૪-૧૦ થયો. ભુજની રાશિનો આંક ૧ છે, માટે ચર ખંડકમાંનું પહેલું જે ૫૭ છે, તે ગત થયું. ને ૪૬ નું એખ્ય ખંડક થયું. એ એખ્ય ખંડક ૪૬ થી ભુજની રાશિપરના અંશાદિ ૨૩-૫૪-૧૦ ને ગુણી ૩૦ થી ભાગ દીધો, તો આશરે ૩૬ આવ્યા, તેને પહેલાં ગત ખંડક ૫૭ માં ઉમેર્યા તો ચરપળ ૯૩ આવ્યાં. એ ચર ફળ સાયન સૂર્ય મેષાદિ છે માટે રણ-સંશિક આવ્યું.

સૂર્યમાં ચર વિકળારૂપે આપવાનું કહ્યું છે માટે રણ છે તે બાદ કર્યું તો ચરફળ સંસ્કૃત મંદ સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૪૨-૩૭ આવ્યો.

ત્રિફળ સંસ્કૃતચંદ્ર—અગાઉ આપણે કહી ગયા છીએ તેમ ચંદ્રમાં ચર, દેશાંતર અને ભુજાંતર સંસ્કાર આપી બાદ તેને મંદ સ્પષ્ટ કરવો, તે હવે આપણે કરશું. ને તે ત્રણ સંસ્કારયુક્ત જે ચંદ્ર આવશે તેને ત્રિફળ સંસ્કૃત ચંદ્ર કહેશું.

ચરફળ ૯૩ નું આવ્યું છે તેને ૨ થી ગુણ્યા તો ૧૮૬ આવ્યા; તેને

૯ થી ભાગ દીધો તો ચંદ્રનું કળાદિ ચરફળ ૨૦૪૦ આવ્યું; તેને મધ્યમ ચંદ્ર ૬-૨૦-૧૦-૨૪ માંથી તે રૂણસંસિક હોવાથી બાદ કર્યું તો ચરફળ સંસ્કૃત ચંદ્ર ૬-૧૯-૪૯-૪૪ આવ્યો. સૂર્યનું મંદ ફળ જે ૧-૩૦-૨૮ આવેલું છે, તેને ૨૭ થી ભાગ દીધો તો ચંદ્રનું અંશાદિ ભુજ ૧૧ ૦૩૨૧ આવ્યું; તેને મંદફળ સૂર્યમાં ધન કરવામાં આવેલું હોવાથી ચરફળ સંસ્કૃત ચંદ્રમાં ઉમેર્યું તો ભુજફળ સંસ્કૃત ચંદ્ર ૬-૧૯-૫૩-૫ આવ્યો. મધ્યરેખાથી કાશી ૬૪ યોજનને અંતરે આવેલ છે માટે તે ૬૪ ને ૬ થી ભાગ્યા તો ચંદ્રનું કલાદિ દેશાન્તર ફળ ૧૦-૪૦ આવ્યું. તેને ભુજફળ સંસ્કૃત ચંદ્ર ૬-૧૯-૫૩-૫ માંથી કાશી મધ્યરેખાથી પશ્ચિમે રહેલ હોવાથી બાદ કર્યું તો ત્રિફળ સંસ્કૃત ચંદ્ર ૬-૧૯-૪૨-૨૫ આવ્યો.

ચંદ્રમંદફળ—ચંદ્રોચ્ચ ૧૦-૧૪-૫૪-૪૩ માંથી ત્રિફળ સંસ્કૃતચંદ્ર બાદ કર્યો, તો ચંદ્રનો મંદકેન્દ્ર, ૩-૨૫-૧૨-૧૮ આવ્યો, તે ત્રણ રાશિથી વધારે છે માટે તેને ૬ રાશિમાંથી બાદ કર્યો તો તેનો ભુજ ૨-૪-૪૭-૪૨ આવ્યો. તેના અંશ કર્યા તો ૬૪-૪૭-૪૨ થયા.

એ ભુજનંશ ૬૪૪૭૪૨ ને છથી ભાગ્યા તો ૧૦-૪૭-૫૭ આવ્યા, તેને ૩૦ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૧૯-૧૨-૩ રહ્યા તેથી ૧૦-૪૭-૫૭ ને ગુણ્યા, તો ૨૦૭-૨૧-૧૦ આવ્યા. એને પ્રથક માંડ્યા; તેને એક સ્થળે ૨૦ થી ભાગ દીધો તો ૧૦-૨૨-૩ આવ્યા, તેને ૫૬ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૪૫-૩૭-૫૭ રહ્યા, તેથી પ્રથક માંડેલા આંક ૨૦૭-૨૧-૧૦ ને ભાગ દીધો, તો ચંદ્રનું અંશાદિ મંદફળ ૪-૩૩-૩૮ આવ્યું. એ મંદફળ ચંદ્રકેન્દ્ર ૨૫-૧૨-૧૮ મેષાદિ હોવાથી ચંદ્ર ૬-૧૯-૪૨-૨૫ માં ઉમેર્યું, તો સ્પષ્ટચંદ્ર ૬-૨૪-૧૫-૩ આવ્યો.

ગતિ સ્પષ્ટીકરણ—સૂર્યનો મંદકેન્દ્ર ૧-૧૩-૪૬-૧૮ છે. તેના ભુજ ૧-૧૩-૪૬-૧૮ ની કોટિ કરી, તો ૧-૧૬-૧૩-૪૨ આવી. તેના અંશ કર્યા તો ૪૬-૧૩-૪૨ થયા. તેને ૨૦ થી ભાગ્યા તો ૨-૧૮ આવ્યા, એ ૨-૧૮ ને ૧૧ માંથી બાદ કરતાં રહેલ ૮-૪૨ થી ગુણ્યા તો ૨૦-૦-૦ આવ્યા, તેને ૧૩ થી ભાગ દીધો તો સૂર્યનું કળાદિ ગતિ ફળ ૧-૩૨ આવ્યું. એ ગતિ ફળ સૂર્યનો મંદ કેન્દ્ર ૧-૧૩-૪૬-૧૮ મકરાદિ છે માટે તેની મધ્યમ ગતિ ૫૯-૮ માંથી બાદ કર્યું, તો તેની સ્પષ્ટ ગતિ ૫૭-૩૬ ની આવી.

ચંદ્રનો મંદકેન્દ્ર ૩-૨૫-૧૨-૧૮ છે, તેનો ભુજ ૨-૪-૪૭-૪૨ થયો, તેને ત્રણ રાશિમાંથી બાદ કર્યો; તો શેષ કોટિ ૦-૨૫-૧૨-૧૮ આવી; તેના અંશ કર્યો તો ૨૫-૧૨-૧૮ થયા. તેને ૨૦ થી ભાગદીધો તો ૧-૧૫ આવ્યા; તેને ૧૧ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૯-૪૫ રહ્યા, તેને તેજ વિશાંશ ૧-૧૫ થી ગુણ્યા તો ૧૨-૧૧ આવ્યા. એ ૧૨-૧૧ ને ૨ થી ગુણ્યા તો ૨૪-૨૨ થયા, તેમાં તેનો $\frac{1}{2}$ ભાગ ૪-૩ ઉમેર્યો તો ચંદ્રની ગતિનું કળાદિ ફળ ૨૮-૨૫ આવ્યું. એ ગતિ ફળ ચંદ્રની મધ્યમ ગતિ ૭૯૦-૩૫ માં તેનો કેન્દ્ર ૩-૨૫-૧૨-૧૮ કર્કાદિ છે માટે ઉમેર્યું તો ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિ ૮૧૯-૦-૦ આવી.

भक्ता व्यर्कविधोर्लवा यमकुभिर्याता तिथिः स्यात्फलं
शेषं यातमिदं हरात्प्रपतितं भोग्यं विलिप्तास्तयोः ।

भुक्तयोरन्तरभाजिताश्च घटिका यातैष्यकाः स्युः क्रमात्
पूर्वाद्धे करणं ववादृततिथिर्द्विष्ट्यद्रितष्टा भवेत् ॥ ८ ॥

સ્પષ્ટ ચંદ્રમાંથી સ્પષ્ટ સૂર્ય બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેના અંશ કરી તેને ૧૨ થી ભાગ દેવાથી ગયેલી તિથિસંખ્યા મળે છે;^૧ ને જે શેષ રહે છે તે એખ્ય તિથિનું ગતફળ થાય છે; એ ફળને ૧૨ માંથી બાદ કરવાથી એખ્યતિથિનું એખ્યફળ ફળ આવે છે. ગત તથા એખ્યફળની પ્રથક્ પ્રથક્ વિકળા કરી, સૂર્ય અને ચંદ્રની ગતિના તફાવતથી ભાગ દેવાથી ક્રમે વર્તમાન તિથિની ગત તથા એખ્ય ઘટિકાદિક આવે છે. તિથિના પૂર્વાર્ધમાં ગતતિથિ સંખ્યાને ૨ થી ગુણી ૭ થી ભાગવાથી બવાદિકરણ આવે છે.^૨ ॥ ૮ ॥

तत्सैकं त्वपरे दलेऽथ शकुनेः स्युः कृष्णभूतोत्तरा-
दर्धाच्चाथ विधोश्च सार्कसितगोर्लिप्ताः खखाष्टोद्धृताः ।

याते स्तो भयुजी क्रमाद्गगनषण्निघ्ने गतैष्ये तयो-

रिन्दोर्भુक्तिहते जवैक्यविहते यातैष्यनाड्यः क्रमात् ॥ ९ ॥

ને પરાર્ધમાં તેમાં એક ઉમેરવાથી કરણ થાય છે. કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીના પરાર્ધથી શકુનિ આદિ ચાર કર્ણ આવે છે. કેવળ ચંદ્રની તેમજ સૂર્યયુક્ત સ્પષ્ટ

૧ ચાંદ્રમાસ શુક્લ પ્રતિપદાથી શરૂ થાય છે. ને તેમાં ત્રીશ તિથિઓ આવે છે. એ તિથિ ૧૨ થી ભાગતાં એક મળે તો એકમ, બે મળે તો બીજ, ત્રણ મળે, તો ત્રીજ, ૨૦ મળે તો વદ પાંચમ વિગેરે ગત સમજી લેવી.

૨ કરણ સાત છે. તેનાં નામ બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગર, વણિજને વિષ્ટિ કૃષ્ણ ચતુર્દશીથી શરૂની, ચતુષ્પદ, નાગ, કિસ્તુદ્ર એ, ચાર કરણ આવે છે.

ચંદ્રની કળા કરી તેને ૮૦૦ થી ભાગવાથી ક્રમે અશ્વિન્યાદિ ગત નક્ષત્ર^૧ તથા વિષ્ણુભાદિગત યોગની^૨ સંખ્યા થાય છે. તેમનાં ગત તથા એષ્ય કળને ૬૦ થી ગુણી ક્રમે ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિથી તથા સૂર્ય અને ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિના સરવાળાથી ભાગ દેવાથી તેમની ગત તથા એષ્ય ઘડી પળનું માન આવે છે. ॥ ૯ ॥

ઉદાહરણ.

તિથિસાધન=સ્પષ્ટ ચંદ્ર ૬-૨૪-૧૫-૩માંથી સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૪૨-૩૭ બાદ કર્યો, તો શેષ ૫-૧૮-૩૨-૨૬ રહ્યાં. તેના અંશ કર્યા તો ૧૬૮-૩૨-૨૬ આવ્યા, તેને ૧૨ થી ભાગ આપ્યો, તો ગતતિથિ સંખ્યા ૧૪ ની આવી અને એષ્યતિથિ પૂર્ણિમાનું ગતશ્ન ૦૩૨૨૨૬ શેષ રહ્યું. એ ગતશ્નને હર ૧૨ માંથી બાદ કર્યું તો પૂર્ણિમાનું એષ્યશ્ન ૧૧-૨૮-૩૪ આવ્યું. ગતશ્નની વિઠ્ઠા ૧૯૪૬ અને એષ્ય કળથી વિઠ્ઠા ૪૧૨૫૪ આવી તેને સૂર્ય અને ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિના તદ્દાવત ૭૬૧-૨૪ થી ભાગ્યા તો ગતશ્નપરથી પૂર્ણિમાની ગતઘડી ૨૩૩ અને એષ્ય શ્ન પરથી પૂર્ણિમાની એષ્ય ઘડી ૫૪ પળ ૧૦ આવ્યા; એટલે જે વેળાનું ગ્રહ સાધન કર્યું છે તે વેળા પૂનમ ઘડી ૨ પળ ૩૩ ગયેલ છે ને બાકી ઘડી ૫૪ પળ ૧૦ છે.

કરણસાધન=ગતતિથિ ૧૪ છે તેને ૨ થી ગુણ્યા તો ૨૮ આવ્યા, તેને ૭ થી ભાગ્યા તો શેષ ૦ રહ્યા, માટે પૂનમના પૂર્વાર્ધમાં બવથી ગણતાં કરણ ભદ્રા આવ્યું, તેમાં ૧ ઉમેર્યો તો પૂનમના ઉત્તરાર્ધનું કરણ બવ આવ્યું; તિથિનાં ગત તથા એષ્યનો સરવાળો કરી તેનું અર્ધ કરવાથી કરણનું ઘટ્ટ્યાદિ માન

૧ નક્ષત્ર ૨૭ છે; તેનાં નામ, અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વા, ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, રાત્રિ, પિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, અને રેવતી છે. જે એક આવે તો અશ્વિની, ૨ આવે તો ભરણી, ત્રણ આવે તો કૃત્તિકા ને ચાર આવે તો રોહિણી નક્ષત્ર સમજ લેવું.

૨ યોગ સતાવીશ છે, તેમનાં નામ ક્રમે વિષ્ણુભ, પ્રીતી, આયુધ્યાન, સૌભાગ્ય, શોભાન, અતિગંડ, વૃદ્ધિ, ક્રુવ, આઘાત, હર્ષણુ, વજ, સિદ્ધિ વ્યતીપાત, વર્યાણુ, પરિધ, શિવ, સિદ્ધિ, સાધ્ય, શુભ, શુક્લ, બ્રહ્મ, એંદ્ર અને વૈદ્યુત છે. જે એક લખ્ય આવે તો વિષ્ણુભ, બે આવે તો, પ્રીતિ, ત્રણ આવે તો આયુધ્યાન, ચાર આવે સૌભાગ્ય ને પાંચ આવે તો શોભાન યોગ જાણવા. એ પ્રમાણે બીજા યોગ પણ સમજ લેવા.

આવતું હોવાથી ગતધડી ૨-૩૩ માં એષ્ય ધડી ૫૪ ૫૭ ૧૦ ઉમેર્યાં તો ૫૬૧૪૩ આવ્યા તેને ૨ થી ભાગ્યા તો પૂનમનાં પ્રત્યેક કરણનું ઘટયાદિ માન ધડી ૨૮ ૫૭ ૨૧ નું આવ્યું. ઉદ્યાત ગતધડી આઘ કરણનાં ધડી ૫૭ ૨૮-૨૧ માંથી બાદ કરી તો પૂનમને દિવસ ભદ્રાકરણની ધડી ૨૫-૪૮આવી ને બવની ધડી ૨૮ ૫૭ ૨૧ કાયમ રહી.

ચંદ્ર નક્ષત્રસાધન—સ્પષ્ટ ચંદ્ર ૬-૨૪-૧૫-૩ ની કળા કરી તો ૧૨૨૫૫-૩ આવી; તેને ૮૦૦ થી ભાગ્યા તો ગત નક્ષત્ર સંખ્યા ૧૫ ની આવી; માટે પંદર નક્ષત્ર ગયાં ને ૧૬ મું નક્ષત્ર વિશાખા આવ્યું. એ ૮૦૦ થી ભાગતાં શેષ ૨૫૫-૩ રહ્યા છે તે એ વિશાખા નક્ષત્રનું ગતફળ થયું; અને તેને ૮૦૦ માંથી બાદ કર્યાં તો શેષ ૫૪૪-૫૭ રહ્યા, તે તેનું એષ્યફળ થયું; ગત તેમજ એષ્યફળને ૬૦ થી ગુણી ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિ ૮૧૯-૦ થી ભાગ દીધો, તો તે વિશાખા નક્ષત્રની ગત ધડી ૧૮ ૫૭ ૪૧ અને એષ્ય ધડી ૩૯-૫૫ આવી.

યોગસાધન—સ્પષ્ટ સૂર્યમાં સ્પષ્ટ ચંદ્ર ઉમેર્યો તો ૭-૨૯-૫૭-૪૦ આવ્યા; તેની કલા કરી તો ૧૪૩૯૭-૪૦ આવી. તેને ૮૦૦ થી ભાગ્યા તો ૧૭ યોગ ગયા ને ૧૮ મો વર્ષાણુ વિદ્યમાન યોગ આવ્યો. ૮૦૦ માંથી બાદ કરતાં રહેલ ૨-૨૦ એષ્યફળ થયું. એ ગત તથા એષ્યફળને પ્રથક્ પ્રથક્ ૬૦ થી ગુણી સૂર્ય અને ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિના સરવાળા ૮૭૬-૩૬ થી ભાગ આવ્યો તો વર્ષાણુની ગત ધડી ૫૭ ૫૪-૩૫ અને એષ્ય ધડી ૫૭ ૦૯ આવ્યાં.

ઉપપત્તિ.

સૂર્ય અને ચંદ્રની એક યુતિથી બીજી યુતિસુધીના વખતને ચાંદ્ર માસ કહેછે ને તે દરેક અમાંતથી શરૂ થાયછે. પ્રત્યેક ચાંદ્રમાસમાં ત્રીશ તિથિ આવેછે. સૂર્યની એક યુતિથી બીજી યુતિ થવામાં ૩૬૦ અંશ લાગે ને તેમાં ૩૦ ત્રીશ તિથિ આવે માટે એક તિથિ આવવામાં સૂર્ય ને ચંદ્ર વચ્ચે ૧૨ અંશનું અંતર પડવું જોઈએ. બાર અંશના અંતરે એક તિથિ આવે તો ઇષ્ટ અંતરે કેટલી તિથિ આવશે. એ જાણવા માટે સૂર્ય અને ચંદ્રના તદ્દાવતને ૧૨ થી ભાગવાનું કહ્યું છે. બાર અંશની એક તિથિ થાય તો બારથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિમાં વર્તમાન તિથિનો કેટલો ભાગ ગયો અથવા જવાનો છે

તે જાણી શકાતું હોવાથી શેષને બારમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે. સૂર્ય ચંદ્રની ગતિના અંતરતુલ્ય ચાલવાને ૬૦ ઘડી જોઈએ તો ઈષ્ટફળતુલ્ય ચાલવામાં કેટલી ઘડી લાગશે એ શોધવા માટે ફળને ૬૦ થી ગુણી ગત્યંતરથી ભાગ દેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

કરણ એને તિથિનું અર્ધ પણ કહેછે. પ્રત્યેક તિથિમાં એ કર્ણ આવે છે. તે માટે તિથિને ૨ થી ગુણી કર્ણ સંખ્યાથી ભાગ દેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. તિથિનું અર્ધ કરણ બરોબર હોવાથી પ્રત્યેક કરણની કેટલી ઘટિકા છે તે જાણવા માટે તિથિમાનને અર્ધ કરવાનું કહેલું છે.

રાશિમંડલના બાર ભાગ કરવામાં આવ્યા છે ને તે દરેકને રાશિ કહેવામાં આવે છે; એ બાર રાશિઓ ૨૭ નક્ષત્રમાં વેંચાયેલી છે. જેમ દરેક અહનો રાશિ ચાર પંચાગમાં લખવામાં આવે છે તેમ નક્ષત્ર ચાર લખવા ધારે તો લખી શકાય; પરંતુ અહનાં નક્ષત્રની સામાન્ય મુદ્દર્ત વિગેરે બાબતમાં વિશેષ જરૂર પડતી ન હોવાથી તેમ કરવા સંપ્રદાય નથી. પરંતુ મુદ્દર્તાદિનો મોટો આધાર ચંદ્ર નક્ષત્રપર રહેલ હોવાથી તે દરરોજ જાણવાની જરૂર રહે છે ને તેટલા માટે તે તૈયાર કરી પંચાગમાં લખવા રિવાજ છે. બાર રાશિની ૨૧૬૦૦ કળા થાય ને તેમાં ૨૭ નક્ષત્ર આવે તો એક નક્ષત્રપર જવામાં ચંદ્રને કેટલું ચાલવું જોઈએ ? જવાબ, ૮૦-૮૦૦ આદિ કળામાં એક નક્ષત્ર મળે તો ઈષ્ટ કળામાં કેટલાં નક્ષત્ર મળશે એ શોધવા માટે ચંદ્રની કળાને ૮૦૦ થી ભાગ દેવાનું કહ્યું છે. દરેક નક્ષત્રની શરૂઆત અશ્વિનિથી થતી હોવાથી તે અશ્વિન્યાદિ ગણતરીએ ગણવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. વર્તમાન નક્ષત્ર કેટલું ગયું વા કેટલું બાકી જવાનું છે એ જાણવા માટે ૮૦૦ કળામાંથી ગતને બાદ કરવાનું ને શેષ રહે તેને ૬૦ થી ગુણી ચંદ્ર ગતિથી ભાગ દેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

જેમ નક્ષત્ર કેવળ ચંદ્રપરથી જાણી શકાય છે તેમ યોગ, ચંદ્ર અને સૂર્યના સંરવાળાપરથી તેજ રીતે જાણી શકતા હોવાથી તેજ રીતે લખવાનું કહેલ છે. યોગ એ દ્વિપત સંસાર છે ને તેની મુદ્દર્ત વિગેરેમાં ધણી બપતી પડે છે.

અહલાધવનો સૂર્યચંદ્રતિથ્યાનયન નામનો બીજો

અધિકાર પૂરો થયો.

प्रकरण ३ अं.

ग्रहस्पष्टीकरण.

खमष्टमरुतोऽद्रिभूभुवउदध्यगोव्योष्टदक् दशोनवनगा-
श्विनोऽक्षदशनाः शराङ्गाग्रयः । गुणांकदहनाः खखा-
ब्धय इभाङ्गरामाः क्रमान्नवाम्बुधिदशो नभःक्षितिभुव-
श्चलाङ्काइमे ॥ १ ॥

खंभूकृताः कुवसवोद्रिभवाः खतिथ्योऽष्टाद्रीन्दवोनव
नवक्षितयोर्कपक्षाः । अर्काश्विनः शरखगक्षितयोऽक्ष
तिथ्यो गोष्ठौ खमाशुफलजाः स्युरिमे विदोङ्काः ॥ २ ॥

खंतत्वानिनगाब्धयोऽष्टषट्काः पंचेभागजखेचरारसा-
शाः । नागाशाद्विदिशोनवाहयः षट्षष्टिः षट्कगुणान
भोगुरोः स्युः ॥ ३ ॥

खगमयङ्गैस्तुल्यारसयमभुवः षट्कधृतयोऽरिसिद्धाः प-
क्षाभ्राग्रयउदधिनाराचदहनाः । द्विशून्योदन्वन्तः ख-
जलधिकृताभूरसकृतास्त्रिवेदोदन्वन्तोरसयमगुणाः खं-
भृगुजनेः ॥ ४ ॥

खमिषुक्षितयोगजाश्विनागादहनानागकृताः पयोधिवा
णाः । द्विरगेषुमिताहुताशवाणाः शरवेदास्त्रिगुणाधृ-
तिः स्वमार्केः ॥ ५ ॥

ભૌમાદિઅહના (કેન્દ્રના પ્રતિ પંદરઅંશના) શીઘ્રાંક ક્રમે નીચે મુજબ છે:—

અંક	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	
કેન્દ્રના અંશ	૦	૧૫	૩૦	૪૫	૬૦	૭૫	૯૦	૧૦૫	૧૨૦	૧૩૫	૧૫૦	૧૬૫	૧૮૦	
મંગળના	૦	૫૮	૧૫૭	૧૭૪	૨૨૮	૨૭૯	૩૨૫	૩૬૫	૩૯૩	૪૦૦	૩૬૮	૨૪૯	૦	શીઘ્રાંક.
બુધના	૦	૪૧	૮૧	૧૧૭	૧૫૦	૧૭૮	૧૯૯	૨૧૨	૨૧૨	૧૯૫	૧૫૫	૮૯	૦	શીઘ્રાંક.
શુક્રના	૦	૨૫	૪૭	૬૮	૮૫	૯૮	૧૦૬	૧૦૮	૧૦૨	૯૯	૬૬	૩૬	૦	શીઘ્રાંક.
શુક્રના	૦	૬૩	૧૨૬	૧૮૬	૨૪૬	૩૦૨	૩૫૪	૪૦૨	૪૪૦	૪૬૧	૪૪૩	૩૨૬	૦	શીઘ્રાંક.
શનિના	૦	૧૫	૨૮	૩૯	૪૮	૫૪	૫૭	૫૭	૫૩	૪૫	૩૩	૧૮	૦	શીઘ્રાંક.

॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

ઉપપત્તિ.

સૂર્ય કેન્દ્રીય ગ્રહ અને ભૂકેન્દ્રીય ગ્રહના તદ્વાવતને શીઘ્રકેન્દ્ર ફળ અર્થાત્ શીઘ્રફળ એવી સંજ્ઞા આપી છે; એ ફળ જાણવાની રીતિ કરણકૃત્તુલભાં નીચે પ્રમાણે છે.

શીઘ્રકેન્દ્રની કોટિ જ્યાંને પરાખ્યથી ગુણી બમણી કરવી, બાદ ૧૪૪૦૦ યુક્ત પરાખ્યવર્ગમાંથી એ શીઘ્ર કેન્દ્ર કર્કદિ હોય તો બાદ કરવી અને મકરાદિ હોય તો ઉમેરવી. એ રીતે જે આંક આવે તેનું વર્ગ મૂલ કહાડવાથી શીઘ્રકર્ણ આવેછે. શીઘ્રકર્ણથી પરાખ્યની જ્યા ગુણિત આવેલ આંકને ભાગ દેવાથી ગ્રહનું શીઘ્ર ફળ આવેછે.

આચાર્યે દરેક ગ્રહના શીઘ્રકેન્દ્રના પંદર પંદર અંશનું ઉત્તરોત્તર શીઘ્રફળ ઉપર જણાવેલ રીતિ મુજબ કહાડી તેને દશગુણિત કરી દેતાં જે આંક આવેલ છે તેને શીઘ્રાંક તરિકે આપણને જાણખાવેલ છે. દાખલા તરિકે ભોમનું પ્રથમ શીઘ્રાંક ૫૮ ની આપણે ઉત્પત્તિ તપાશીએ. આચાર્યે ભોમની પરમફળ જ્યા ૭૭ ની માનેલ છે. પરમફળ જ્યાંને પરાખ્ય પણ કહેછે. કેન્દ્રના અંશ ૧૫ છે. એ કેન્દ્રની કોટિ ૨-૧૫-૦-૦ ની જ્યા ૧૧૫૩૦ ને પરાખ્ય ૭૭ થી ગુણ્યા તો ૮૮૯૩૩ આવ્યા, તેને ૨ થી ગુણ્યા તો ૧૭૭૮૭ આવ્યા. તેને મકરાદિ કેન્દ્ર છે માટે પરકૃતિ પદર૯ યુક્ત ૧૪૪૦૦ આંક ૨૦૩૨૯ માં ઉમેર્યા તો ૩૮૧૧૬ આવ્યા. એનું વર્ગમૂળ કહાડયું તો ભોમનું શીઘ્રકર્ણ ૧૯૫-૭ આવ્યું. શીઘ્રકેન્દ્ર ૦૧૫૦૧૦ ના ભુજ ૦૧૫૦૧૦ ની જ્યા ૩૧ થી પરાખ્ય ૭૭ ને ગુણતાં આવેલા આંક, ૨૩૮૭ ને ભાગ દીધો તો મંગળનું શીઘ્રફળ અંશાદિ ૫૪૮ આવ્યું. આ સાવચવ છે તેને ૧૦ થી ગુણ્યા તો ૫૮ આવ્યા. એ મંગળનો પ્રથમ શીઘ્રાંક થયો. એ મૂજબ દરેક ગ્રહનાં પરમશીઘ્રફળ પરથી દરેક પંદર અંશનાં શીઘ્રફળ વરતી આચાર્યે શીઘ્રાંક કહેલા છે.

મૌમાર્કીજ્યવિહીનમધ્યમરવિઃ સ્યાત્સ્વાશુકેન્દ્રંતુવિઙ્ઠ-
ગ્વોરુક્તમિદંરસોર્ધ્વમિનમાચ્છુદ્ધંતદંશાદિનૈઃ ।-મક્તઃ
સ્વાદિફલંક્રમાદિહગતાક્ષોસૌક્ષ્યદ્વ્યાહતાચ્છેષાદ્વાળ-
કુલબ્ધિહીનયુગયંદિગ્હલ્લવાયંફલમ્ ॥ ૬ ॥

મધ્યમ સૂર્યમાંથી મંગળ, ગુરુ અને શનિ બાદ કરવાથી તેમનો શીઘ્ર-
કેન્દ્ર થાયછે;^૧ બુધ અને શુક્રનો શીઘ્રકેન્દ્ર અગાઉ કહેવાઈ ગયેલ છે. આ
શીઘ્ર કેન્દ્ર છ રાશિથી વધારે હોય તો તેને બાર રાશિમાંથી બાદ કરવો;^૨
બાદ તેના અંશ કરવાને તેને ૧૫ થી ભાગતાં જે શૂન્યાદિ ફળ મળે તેટલામો
શીઘ્રાંક ગત અને તેના પાછળનો એથ્ય બાળવો; ગત અને એથ્યના તદ્દાવતથી
પંદરથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિને ગુણી તેને ૧૫ થી ભાગતાં જે અંશાદિ
ફળ આવે તે ગતાંકમાં ગતાંક એખ્યાંકથી વધારે હોય તો ઋણ કરવું ને એ-
ખ્યાંક ગતાંકથી વધારે હોય તો ઉમેરવું. એ રીતે ઉમેરવા વા બાદ કરવાથી જે
ફળ આવે તેને દશથી ભાગવાથી અંશાદિ શીઘ્રફળ થાયછે.^૩ ॥ ૬ ॥

खङ्गोश्विनोद्रिमरुतोऽक्षगजानवाशाः सिद्धेन्दवःखद-
हनक्षितयोऽसृजोङ्काः । मान्दाबुधस्यखमिनाः कुटशो-
ऽष्टपक्षा देवाः शरानलमितारसवह्नयः स्युः ॥ ७ ॥
खेन्द्रक्षीणिनवाग्रयोऽह्युदधयोक्षाक्षानगाक्षागुरोः शुक्र-
स्याभ्ररसेशविश्वमनवोद्विर्वाणचन्द्राः क्रमात् । खङ्गो-
जाः खकृताः खषट्गनगनगागोष्टौत्रिनंदाः शनेः शु-
द्धोन्म्यद्रिषडग्निनागगृहतः स्यान्मन्दकेन्द्रकुजात् ॥ ८ ॥

ભૌમ વિગેરે ગ્રહનો મેદાંક ક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૧ મધ્યમ સૂર્યમાંથી મંગળ બાદ કરવામાં આવે તો મંગળનો શીઘ્રકેન્દ્ર,
ગુરુ બાદ કરવામાં આવેતો ગુરુનો શીઘ્રકેન્દ્ર અને શનિ બાદ કરવામાં આવે તે
શનિનો શીઘ્રકેન્દ્ર થાય છે.

૨ જે છ રાશિથી વધારે મહોય તો બાર રાશિમાંથી બાદ કરવાની જરૂર નથી.

૩ આ શીઘ્રફળ મેધાદિ કેન્દ્ર હોય તો ધન કરવું અને તુલાદિ કેન્દ્ર હોય તો
ઋણ કરવું. ધન ઉમેરવું ને ઋણ બાદ કરવું.

ખંડક	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬
મંદ કેન્દ્ર ભુજાંશ	૦	૧૫	૩૦	૪૫	૬૦	૭૫	૯૦
મંગલના	૦	૨૯	૫૭	૮૫	૧૦૯	૧૨૪	૧૩૦
બુધના	૦	૧૨	૨૧	૨૮	૩૩	૩૫	૩૬
ગુરુના	૦	૧૪	૨૭	૩૯	૪૮	૫૫	૫૭
શુક્રના	૦	૬	૧૧	૧૩	૧૪	૧૫	૧૫
શનિના	૦	૧૯	૪૦	૬૦	૭૭	૮૯	૯૩

મંદકેન્દ્ર.

અને ભૌમાદિ ગ્રહ જેમના મંદોચ્ચ ક્રમે ૪-૦-૦-૦, ૭-૦-૦-૦, ૬-૦-૦-૦, ૩-૦-૦-૦, ૮-૦-૦-૦ છે, તેમને તેમાંથી બાદ કરવાથી તેમના મંદકેન્દ્ર થાયછે. ॥ ૭ ॥ ૮ ॥

ઉપપત્તિ.

શ્રીમાન્ ગણેશ દેવજે મંદ કેન્દ્રના ભુજના પ્રતિ પંદર પંદર અંશનું મંદકેન્દ્ર તૈયાર કરી આપણને મંદક તરિકે આળખાવ્યું છે. દાખલા તરિકે મંગળનો, પહેલા મંદક ૨૯, કેવી રીતે આવ્યો છે તે જોઈએ. મંગળનો મંદકેન્દ્ર ૦૧૫૦૦૦ ના ભુજ ૦-૧૫-૦-૦ અંશ ૧૫૦૦૦ ની જ્યાં ૩૧ થી મંગળના પરમકેન્દ્ર ૧૧૨૪ ને ગુણી

૧ એટલે મંગળનો રાશ્યાદિક મંદોચ્ચ ૪-૦-૦-૦ બુધનો ૭-૦-૦-૦ ગુરુનો ૬-૦-૦-૦ શુક્રનો ૩-૦-૦-૦ અને શનિનો ૮-૦-૦-૦ છે.

ત્રિભ્યા ૧૨૦ થી ભાગ દીધો તો મંગળનું મંદકેન્દ્ર ૦૧૫૫૦૧૦ નું મંદકેન્દ્ર $\frac{૫૭ \times ૩૧}{૧૨૦} = \frac{૧૭૬૭}{૬૦૦} \times \frac{૧૦}{૧} = ૨૯ \frac{૨૬૭}{૬૦૦}$ આવ્યું. આમાંથી ઉપરના અપૂર્ણ આંક આચાર્ય છોડી ઈક્રંત ૨૯ ને મંદાંક તરિકે લીધો છે. શીઘ્રકેન્દ્ર લાવવામાં તથા આ મંદકેન્દ્ર લાવવામાં પંદરથી ભાગતા શેષ રહેલ અંશોને ખંડકાન્તરથી ગુણી પંદરથી ભાગવામાં આવેછે. તે પંદર અંશ ઉપર જેટલા અંશ વધારે આવેલ હોય તેના પ્રમાણમાં ખંડકામાં જેટલી વધઘટ થયેલ હોય તે જાણવા માટે. કેમકે એ ખંડક તો ઇક્રંત પંદર પંદર અંશના ઉત્તરોત્તર બનાવવામાં આવ્યાં છે. ને તે દરેક વચ્ચે પંદર પંદર અંશનો તફાવત છે. પંદર અંશના તફાવતમાં ખંડકના તફાવત જેટલો ફેર પડે તો ઇક્રંત અંશમાં કેટલો ફેર પડશે? આ રીતે એ ક્રાન્તિ જાણવાનું હોતાં ત્રિરાશિની રીતિએ અંતરને ઇક્રંત અંશથી ગુણી પંદરથી ભાગ દેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

**મૃદુકેન્દ્રમુજાંશકાદિનામાઃ ફલમઙ્કઃ પ્રગતસ્તદૂનિતૈ-
ષ્યઃ ॥ પરિશેષહતોદિનામિયુક્તોદશમક્તઃ ફલમંશકા
દિમાન્દમ્ ॥ ૯ ॥**

અહના મંદકેન્દ્રના ભુજાંશને ૧૫ થી ભાગતાં જેટલા પૂર્ણાંક આવે તેટલામું મંદાંક ખંડકગત અને તેના પાછળનું એષ્ય થાયછે. ગત અને એષ્ય ખંડકનાં તફાવતથી ભુજાંશને ૧૫ થી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિ ક્રાન્તિને ગુણી પંદરથી ભાગતાં જે ક્રાન્તિ મળે તેને ગતાંકમાં ઉમેરી દશથી ભાગ દેવાથી અહનું અંશાદિ મંદકેન્દ્ર થાયછે. ॥ ૯ ॥

**પ્રાજ્ઞધ્યમેચલફલસ્યદલંવિદવ્યાત્તસ્માચ્ચમાન્દમર્ચિલં
વિદધીતમધ્યોદ્રાકેન્દ્રકેઽપિચવિલોમમતથશીઘ્રંસર્વંચતત્ર
વિદધીતમર્ચેત્સ્ફુટોસૌ ॥ ૧૦ ॥**

પ્રથમ મધ્યમ અહ પરથી શીઘ્રકેન્દ્ર લાવી તેનું અર્ધ તેમાં આપવું, ને તેના પરથી મંદ ક્રાન્તિ કહાડવું; મંદ ક્રાન્તિ જે આવે તે સઘળું મૂળ મધ્યમ અહમાં આપવું અને શીઘ્રકેન્દ્રમાં વિલામે^૧ દેવું, બાદ એ મંદસ્પષ્ટ શીઘ્રકેન્દ્ર પરથી ઉક્ત રીતિએ પાછું શીઘ્ર ક્રાન્તિ લાવી સઘળું મંદ સ્પષ્ટઅહમાં યથાગત આપવાથી અહ સ્પષ્ટ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

^૧ એટલે કે મધ્યમ અહમાં મંદકેન્દ્ર ઉમેર્યું હોય તો પ્રથમ શીઘ્રકેન્દ્રમાંથી બાદ કરવું અને મધ્યમ અહમાંથી બાદ કરવાનું હોય તો શીઘ્રકેન્દ્રમાં ઉમેરવું.

ઉપપત્તિ.

મધ્યમ ગ્રહપરથી શીઘ્રક્રળ લાવવામાં આવે તો ગ્રહના સ્થાનમાં ફેર પડતો હોવાથી આચાર્યે આ યુક્તિ કરી છે. સ્પષ્ટ સૂર્યને મંદ સ્પષ્ટ ગ્રહનો શીઘ્રોચ્ચ ગણી તેનાપરથી ક્રળ લાવવામાં આવત તો તે આના કરતાં પણ વધારે સ્પષ્ટ આવત. આ ક્રળ સ્પષ્ટ આવે એટલા માટે યુક્તિ કરેલ છે. ખરો રસ્તો પ્રથમ ગ્રહને મંદ સ્પષ્ટ કરી તે પરથી શીઘ્રક્રળ લાવી મંદસ્પષ્ટમાં આપવું; ને જ્યાં લગણુ ક્રળનું પુનરા વર્તન ન થાય ત્યાં લગણુ અસકૃત રીતે આપતે જવું. આચાર્યની રીતે જો કે અસકૃત વિધિવિના ગ્રહ સ્પષ્ટ આવે છે તો પણ તે પેલા વિધિથી જોવા સૂક્ષ્મ આવે તેવા આવતા નથી તે માટે તે વિધિ ને સ્થૂલ છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

ઉદાહરણ.

લૌમ સ્પષ્ટીકરણ. મંગળનો શીઘ્રોચ્ચ મધ્યમ સૂર્ય હોવાથી મધ્યમ સૂર્ય ૧-૪-૧૩-૪૨ માંથી મધ્યમ મંગળ ૯-૨૯-૫૫-૧૩ બાદ કર્યો તો મંગળનો પ્રથમ શીઘ્રકેન્દ્ર ૩-૪-૧૮-૨૯ રહ્યો. એના અંશ કર્યા તો ૯૪-૧૮-૨૯ આવ્યા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૬ પૂર્ણીક મળ્યા માટે છઠ્ઠું ખંડક ૩૨૪ નું મળ્યું તે ગત ખંડક થયું ને તેના પાછળનું સાતમું ખંડક ૩૬૫ નું એષ્ય ખંડક થયું. ગત તથા એષ્ય વચ્ચે ૪૦ નો તફાવત છે તેથી પંદરથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિ ૪-૧૯-૨૯ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ આપ્યો તો ૧૧-૨૯-૧૭ આવ્યા. એને ગત ખંડક એષ્ય ખંડકથી ઓછું છે માટે ગત ખંડકમાં ઉમેર્યો તો ૩૩૬-૨૯-૧૭ આવ્યા; તેને ૧૦ થી ભાગ આપ્યો તો પ્રથમ શીઘ્ર ક્રળ ૩૩-૩૮-૫૫ આવ્યું. તેનું અર્ધ ૧૬-૪૯-૨૭ શીઘ્રકેન્દ્ર ૩-૪-૧૮-૨૯ મેષાદિ છે, માટે મધ્યમ મંગળ ૯-૨૯-૫૫-૧૩ માં ઉમેર્યું. તો અર્ધશીઘ્રક્રળ સંસ્કૃત મંગળ ૧૦-૧૬-૪૪-૪૦ આવ્યો.

અર્ધ શીઘ્રક્રળ સંસ્કૃત મંગળને તેના મંદોચ્ચ ૪-૦-૦-૦ માંથી બાદ કર્યો તો મંગળનો મંદકેન્દ્ર ૫-૧૩-૧૫-૨૦ આવ્યો. તેનો ભુજ કર્યો તો ૦-૧૬-૪૪-૪૦ થયો. તેના અંશ ૧૬-૪૪-૪૦ થયા. તેને ૧૫ થી ભાગ દીધો તો મળ્યો ૧ માટે પહેલું ખંડક જે ૨૯ નું છે તે ગત થયું ને બીજું મંદાંક ખંડક ૫૭ છે તે એષ્ય થયું. એષ્ય અને ગત વચ્ચે ૨૮ નો તફાવત છે, તેથી ભુજાંશને ૧૫ થી ભાગવાથી શેષ રહેલ અંશાદિ ૧-૪૪-૪૦ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ દીધો તો ૩-૧૫-૨૨ આવ્યા; તેને ગત ખંડક ૨૯ માં

એષ્ય ખંડક વધારે છે માટે ઉમેર્યો તો કુલ આંક ૩૨-૧૫-૨૨ આવ્યા. તેને ૧૦ થી ભાગ્યા તો મંગળનું મંદક્રાંત્ર ૩-૧૩-૩૨ આવ્યું. આ મંદક્રાંત્ર મેષાદિ છે માટે મધ્યમ મંગળ ૯-૨૯-૫૫-૧૩ માં ઉમેર્યું તો મંદ સ્પષ્ટ મંગળ ૧૦-૩-૮-૪૫ આવ્યો. એ ૧૧ પ્રથમ શીઘ્ર કેન્દ્ર ૩-૪-૧૮-૨૯ માંથી બાદ કર્યું તો અંતિમ શીઘ્ર કેન્દ્ર ૩-૧-૪-૫૭ આવ્યો. તેના અંશ કર્યા તો ૯૧-૪-૫૭ થયા. તેને ૧૫ થી ભાગી ઉક્ત રીતિસર શીઘ્ર ૧૧ કહાડયું. તો ૩૨-૪૭-૧૮ આવ્યું. એ શીઘ્ર ૧૧ મંદ સ્પષ્ટ ભૌમ ૧૦-૩-૮-૪૫ માં અંતિમ શીઘ્ર કેન્દ્ર મેષાદિ છે માટે ઉમેર્યું તો ભૂકેન્દ્રીય સ્પષ્ટ મંગળ ૧૧-૫-૫૬-૪ આવ્યો.

બુધ સ્પષ્ટીકરણ. બુધનો શીઘ્ર કેન્દ્ર ૧-૧૭-૧૪-૫૦ પ્રથમ આવેલ છે તેના અંશ કર્યા તો ૪૭-૧૪-૫૦ થયા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો પૂર્ણાંક ૩ ને શેષ ૨-૧૪-૫૦ રહ્યા. પૂર્ણાંક ૩ આવ્યા માટે શીઘ્રાંક ત્રીજે ૧૧૭ નો ગત થયો ને ૧૫૦ એષ્ય થયો. ગત અને એષ્ય વચ્ચે ૩૩ નો તફાવત છે તેથી શેષ ૨-૧૪-૫૦ ને ગુણ્યા ને પંદરથી ભાગ્યા તો ૪-૫૬-૩૮ આવ્યા. આ એષ્ય ક્રાંતિ વધારે છે માટે ગતાંક ૧૧૭ માં ઉમેર્યું તો ૧૨૧-૫૬-૩૮ આવ્યા. તેને દશથી ભાગ દીધો તો પ્રથમ શીઘ્ર ૧૨-૧૧-૩૯ આવ્યું. તેનું અરધું કર્યું તો ૬-૫-૪૯ આવ્યું તેને મધ્યમ બુધ ૬-૫-૪૯ માં શીઘ્ર કેન્દ્ર મેષાદિ છે માટે ઉમેર્યું તો પ્રથમ શીઘ્ર કલાધ સંસ્કૃત બુધ ૧-૧૦-૧૯-૩૧ આવ્યો.

શીઘ્રાર્ધ સંસ્કૃત બુધ ૧-૧૦-૧૯-૩૧ ને તેના મંદોચ્ચ ૭-૦-૦-૦ માંથી બાદ કર્યો તો બુધનો મંદ કેન્દ્ર ૫-૧૯-૪૦-૨૯ આવ્યો. તેનો ભુજ કર્યો તો ૦-૧૦-૧૯-૩૧ આવ્યો. તેના અંશ કર્યા તો ૧૦-૧૯-૩૧ આવ્યા. તેને પંદરથી ભાગ આવ્યો તો લબ્ધ ૦ અને શેષ ૧૦-૧૯-૩૧ આવ્યા. માટે ગતાંક ૦ અને એષ્યાંક ૧૨ આવ્યો. ગત અને એષ્યાંકના તફાવત ૧૨ થી શેષ ૧૦-૧૯-૩૧ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ આવ્યો તો ૮-૧૫-૩૬ આવ્યા. તેમાં એષ્યાંક વધારે છે માટે ગતાંક ઉમેર્યો તો ૮-૧૫-૩૬ આવ્યા. તેને ૧૦ થી ભાગ દીધો તો બુધનું મંદ ક્રાંત્ર અંશાદિ ૦-૪૯-૩૩ ધન સંસિક આવ્યું. એ મધ્યમ સૂર્ય ને મધ્યમ બુધ ગણાય છે તેમાં ધન છે માટે, ઉમેર્યું તો મંદ સ્પષ્ટ બુધ ૧-૫-૩-૧૫ આવ્યો. તે મંદ ૧૧ પ્રથમ શીઘ્ર કેન્દ્ર માંથી બાદ કર્યું તો અંતિમ શીઘ્ર કેન્દ્ર ૧-૧૬-૨૫-૧૭ આવ્યો. તેના અંશ ૪૬-૨૫-૧૭

થયા, તેને ૧૫ થી ભાગ આપ્યો તો ૩ ખંડક શીઘ્રાંકનાં ગત થયા ને ચોથું એખ્ય થયું. ત્રીજું શીઘ્ર ખંડક ૧૧૭ છે ને ચોથું એખ્ય ૧૫૦ છે. એ બન્ને વચ્ચે ૩૩ નો તફાવત છે તેથી અંશોને પંદરથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિ ૬૭ ૧-૨૫-૧૭ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ દીધો તો ૩-૭-૩૭ આવ્યા; એ એખ્યાંક ગતાંકથી વધારે છે માટે ગતાંક ૧૧૭ માં ઉમેર્યા તો ૧૨૦-૬-૩૭ થયા. તેને ૧૦ થી ભાગ આપ્યો તો બુધનું અંતિમ શીઘ્ર ૧૨-૦-૪૫ આવ્યું. એ મેષાદિ કેન્દ્ર છે માટે મંદ સ્પષ્ટ બુધ ૧-૫-૩-૧૫ માં ઉમેર્યું તો સ્પષ્ટ બુધ રાશ્યાદિ ૧-૧૭-૪-૦ આવ્યો.

ગુરુ સ્પષ્ટીકરણ. ગુરુનો શીઘ્રોચ્ચ મધ્યમ સૂર્ય ૧-૪-૧૩-૪૨ છે તેમાંથી મધ્યમ ગુરુ ૪-૮-૧૫-૧૭ બાદ કર્યો તો તેનો પ્રથમ શીઘ્ર કેન્દ્ર ૮-૨૫-૫૮-૨૬ આવ્યો. તે છ રાશિથી વધારે છે માટે તેને ૧૨ રાશિમાંથી બાદ કર્યો તો શેષ ૩-૪-૧-૩૫ રહ્યા. તેના અંશ કર્યા તો ૯૪-૧-૩૫ આવ્યા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો પૂર્ણાંક ૬ અને શેષ ૪-૧-૩૫ રહ્યા. લખ્યાંક ૬ છે માટે ગુરુનો શીઘ્રાંક છઠો ૧૦૬ નો ગત થયો ને ૧૦૮ નો એખ્ય થયો. એ બન્ને વચ્ચે ૨ નો તફાવત છે તેથી શેષાંશાદિ ૪-૧-૩૫ છે તેને ગુણ્યા તો ૮-૩-૧૦ આવ્યા તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૦-૩૨-૧૨- આવ્યા. તેને ગતાંકમાં ઉમેર્યા તો ૧૦૬-૩૨-૧૨ થયા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો ગુરુનું પ્રથમશીઘ્ર ૧૦-૩૯-૧૩ આવ્યું. તેનું અર્ધ કર્યું તો ૫-૧૯-૩૬ આવ્યા. તે તુલાદિ કેન્દ્ર છે માટે મધ્યમ ગુરુ ૪-૮-૧૫-૧૭ માંથી બાદ કર્યું તો પ્રથમ શીઘ્રાર્ધ ૪-૨-૫૫-૫૪ આવ્યો. તેને તેના મંદોચ્ચ ૬-૦-૦-૦ માંથી બાદ કર્યો તો મંદકેન્દ્ર ૧-૧૭-૪-૧૯ આવ્યો. તેના ભુજના અંશ કર્યા તો ૫૭-૪-૧૯ થયા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો ગતાંક ૩ અને શેષ ૧૨-૪-૧૯ રહ્યા. ગત ૩ છે માટે મંદાંક ૩૯ ગત અને ૪૮ એખ્ય થયા. એ બન્ને વચ્ચે ૯ નો તફાવત છે તેથી શેષાંશાદિ ૧૨-૪-૧૯ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ આપ્યો તો ૭-૧૪-૩૫ આવ્યા. તેને ગતાંકમાં ઉમેર્યા તો ૪૬-૧૪-૩૫ થયા. તેને દશથી ભાગ આપ્યો તો ગુરુનું અંશાદિ મંદ ૬૭ ૪-૩૭-૨૭ આવ્યું. એ મંદકેન્દ્ર મેષાદિ છે માટે મધ્યમ ગુરુ ૪-૮-૧૫-૧૭ માં ઉમેર્યું તો મંદ સ્પષ્ટ ગુરુ ૪-૧૨-૫૨-૪૪ આવ્યો. અને મંદ ૬૭ને પ્રથમ શીઘ્ર કેન્દ્રમાંથી બાદ કર્યું તો અંતિમ શીઘ્ર કેન્દ્ર ૮-૨૧-૨૦-૫૮ આવ્યો. એ છ રાશિથી વધારે છે માટે બાર રાશિમાંથી બાદ કર્યો તો શેષ

૩-૮-૩૯-૨ રહ્યા. તેના અંશ કર્યા તો ૯૮-૩૯-૨ થયા. તેને ૧૫ થી ભાગ દીધો તો લખ્ધ ૬ અને શેષ ૮-૩૯-૨ રહ્યા. લખ્ધ ૬ આવ્યા માટે છઠું ગત ખંડક ૧૦૬ નું અને ઐષ્ય ખંડક ૧૦૮ નું આવ્યું. એ અને વચ્ચે ત-શવત ૨ નો છે તેથી શેષ ૮-૩૯-૨ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૧-૯-૧૨ આવ્યા, તેને ગત ખંડક ૧૦૬ માં ઐષ્ય ખંડક વધારે હોવાથી ઉમેર્યા તો કુલ ૧૦૭-૯-૧૨ થયા. તેને ૧૦ થી ભાગ દીધો તો ગુરુનું અંશાદિ શીઘ્ર ફળ ૧૦-૪૨-૫૫ આવ્યું. એ તુલાદિ કેન્દ્ર છે માટે મંદ સ્પષ્ટ ગુરુ ૪-૧૨-૫૨-૪૪ માંથી બાદ કર્યું તો ભૂકેન્દ્રીય સ્પષ્ટ ગુરુ રાસ્યાદિ ૪-૨-૯-૪૯ આવ્યો.

સ્પષ્ટ શુક સાધનોદાહરણ. શુકનો શીઘ્રકેન્દ્ર ૩-૫-૪૧-૩૬ આ-વેલ છે તેના અંશ કર્યા તો ૯૫-૪૧-૩૫ આવ્યા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો લખ્ધ ૬ અને શેષ અંશાદિ ૫-૪૧-૩૬ રહ્યા; માટે શુકના શીઘ્રાંકમાંનું છઠું ખંડક ૩૫૪ નું ગત થયું અને ૪૦૨ નું ઐષ્ય થયું. ગત અને ઐષ્ય વચ્ચે ૪૮ નો તશવત છે તેથી શેષ ૫-૪૧-૩૫ ને ગુણ્યા તો ૨૮૩-૧૬-૦ આવ્યા તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૧૮-૧૩-૪ આવ્યા તેને ગત ખંડકમાં ઐષ્યાંક વધારે છે માટે ઉમેર્યા તો જુમલે ૩૭૨-૧૩-૪ થયા. તેને ૧૦ થી ભાગ્યા તો ૩૭-૧૩-૧૮ પ્રથમ શીઘ્રફળ આવ્યું; તેનું અર્ધ કર્યું તો ૧૮-૩૬-૩૯ થયા, તેને મધ્યમ સૂર્ય મધ્યમ શુક ગણવામાં આવે છે તેમાં મેષાદિ શીઘ્ર-કેન્દ્ર છે માટે ઉમેર્યું તો શીઘ્રાર્ધ સંસ્કૃત શુક ૧-૨૨-૫૦-૨૧ આવ્યો. શીઘ્રાર્ધ સંસ્કૃત શુકને તેના મંદોચ્ચ ૩-૦-૦-૦ માંથી બાદ કર્યો તો શુકનો મંદકેન્દ્ર ૧-૭-૯-૩૯ આવ્યો. તેના ભુજ ૧-૭-૯-૩૯ ના અંશ કર્યા તો ૩૭-૯-૩૯ આવ્યા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો લખ્ધ ૨ અને શેષ ૭-૯-૩૯ રહ્યા. લખ્ધ ૨ આવ્યા માટે શુકના મદાંકમાંનું ૨ જી ખંડક ૧૧ નું ગત થયું અને ૧૩ નું ઐષ્ય થયું. ગત ખંડક અને ઐષ્ય ખંડક વચ્ચે તશવત ૨ છે તેથી શેષ ૬-૯-૩૯ ને ગુણી ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૦-૫૭-૧૭ આવ્યા, એને ગતાંક ૧૧ માં ઉમેર્યા તો ૧૧-૫૭-૧૭ થયા. તેને ૧૦ થી ભાગ્યા તો શુકનું અંશાદિ મંદ-ફળ ૧-૧૧-૪૩ આવ્યું. એ મેષાદિકેન્દ્ર છે માટે મધ્ય શુક ૧-૪-૧૩-૪૨ માં ઉમેર્યું તો મંદસ્પષ્ટ શુક ૧-૧૪-૧૩-૪૨ આવ્યો. એ મંદફળ શીઘ્રકેન્દ્રમાંથી બાદ કર્યું તો અંતિમ શીઘ્રકેન્દ્ર ૩-૪-૨૯-૫૨ આવ્યો. તેના પરથી ઉક્ત રીતિએ શીઘ્રફળ કહાણું તો ૩૬-૫૦-૨૧ આવ્યું. એને મંદસ્પષ્ટ શુક ૧-૧૪-૧૩-૪૨ માં મેષાદિકેન્દ્ર છે માટે ઉમેર્યું તો શીઘ્રસ્પષ્ટ શુક ૨-૩-૩૬-૫૭ આવ્યો.

શનિ સ્પષ્ટીકરણ. શનિનો શીઘ્રોચ્ચ મધ્યમ સૂર્ય ૧-૪-૧૩-૪૨ છે, તેમાંથી શનિ બાદ કર્યો તો શનિનો શીઘ્રકેન્દ્ર ૨-૩-૩૬-૫૭ આવ્યો. તેના અંશ કર્યા તો ૬૩-૩૬-૫૭ આવ્યા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો લબ્ધ ૪ અને શેષ ૩-૩૬-૫૭ રહ્યા. લબ્ધ ૪ છે માટે શનિના શીઘ્રાંકનું ચોથું ખંડક ૪૮ નું ગત થયું અને ૫૪ નું એષ્ય થયું. ગત અને એષ્ય વચ્ચે ૬ નો તફાવત છે તેથી શેષાંશાદિ ૩-૩૬-૫૭ ને ગુણ્યા તો ૨૧-૪૧-૪૨ આવ્યા. તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૧-૨૬-૪૬ આવ્યા. તેને ગત ખંડક ૪૮ માં એષ્ય ખંડક ૫૪ વધારે છે માટે ઉમેર્યા તો ૪૯-૨૬-૪૬ આવ્યા. તેને ૧૦થી ભાગ્યા તો પ્રથમ શીઘ્રફળ ૪-૫૬-૪૦ આવ્યું. તેનું અર્ધ કર્યું તો ૨-૨૮-૨૦ આવ્યા, તેને મધ્યમ શનિ ૧૧-૦-૩૬-૪૫ માં મેષાદિ શીઘ્રકેન્દ્ર છે માટે ઉમેર્યું તો શીઘ્રાર્ધ સંસ્કૃત શનિ ૧૧-૩-૫-૫ આવ્યો. શનિનો મંદોચ્ચ ૮-૦-૦-૦ છે તેમાંથી શીઘ્રાર્ધ સંસ્કૃત શનિ ૧૧-૩-૫-૫ બાદ કર્યો તો શનિનો મંદકેન્દ્ર ૮-૨૬-૫૪-૫૫ આવ્યો. તેનો ભુજ ૨-૨૬-૫૪-૫૫ થયો, તેના અંશ કર્યા તો ૮૬-૫૪-૫૫ થયા, તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો લબ્ધ ૫ અને શેષાદિ ૧૧-૫૪-૫૫ રહ્યા. લબ્ધ ૫ આવ્યા માટે મંદાંક ખંડક ૮૯ નું ગત અને ૯૩ નું એષ્ય થયું. ગત અને એષ્ય ખંડક વચ્ચે ૪ નો તફાવત છે તેથી શેષ ૧૧-૫૪-૫૫ છે તેને ગુણી ૧૫ થી ભાગ્યા તો ૩-૧૦-૩૯ આવ્યા. તેને ગતાંક ૮૯ માં ઉમેર્યા તો કુલ ૯૨-૧૦-૩૯ થયા. તેને ૧૦ થી ભાગ આવ્યો તો શનિનું અંશાદિ મંદફળ ૯-૧૩-૩ આવ્યું. એ મંદકેન્દ્ર તુલાદિ છે માટે મધ્યમ શનિ ૧૧-૦-૩૬-૪૬ માંથી બાદ કર્યું તો મંદસ્પષ્ટ શનિ ૧૦-૨૧-૨૩-૪૨ આવ્યો. એ મંદફળ પ્રથમ શીઘ્રકેન્દ્ર ૨-૩-૩૨-૫૭ માં ઉમેર્યું તો અંતિમ શીઘ્રકેન્દ્ર ૨-૧૨-૫૦-૦ આવ્યો, તેનાપરથી ઉક્ત રીતિએ શીઘ્રફળ કહાડયું તો ૫-૧૮-૪૮ આવ્યું. એ મેષાદિ કેન્દ્ર છે માટે મંદસ્પષ્ટ શનિ ૧૦-૨૧-૩-૪૨ માં ઉમેર્યું તો સ્પષ્ટ શનિ ૧૦-૨૬-૪૨-૩૦ આવ્યો. ॥ ૧૦ ॥

માન્દાંકાન્તરમાર્ક્યસગુરુનાંમક્તંવાળનગૈઃ શરૈઃ સ્વ-
રામૈઃ ॥ વિઙ્ગવોદ્વિહતાશુગોઙ્ગતંતત્તદ્વાત્પ્રાગ્વદિતૌમ્
દુસ્ફુટાસા ॥ ૧૧ ॥

શનિ, મંગળ અને ગુરૂનાં મંદાંકાના ગત અને એષ્યના તફાવતને ક્રમે

૧ મંદફળ કહાડતી વેળા જે તફાવત આવ્યો હોય તેને.

૭૫, ૫ અને ૩૦ થી ભાગવાથી અને યુધ શુક્રનાં મંદાકાન્તરને ૨ ગુણ થી ૫ થી ભાગવાથી તેમની ગતિનું મંદક્રણ આવે છે; તે અગાઉ કહેલી રીતિ મુજબ તેમની મધ્યમ ગતિમાં ધન ઋણ કરવાથી તેમની મંદરૂપ ગતિ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

ઉદાહરણ.

મંગળનું માંદાકાન્તર ૨૮ આવેલ છે તેને ૫ થી ભાગ્યા તો મંગળની ગતિનું મંદક્રણ ૫-૩૬ આવ્યું.

યુધનું માંદાકાન્તર ૧૨ આવેલ છે તેને ૨ થી ગુણી ૫ થી ભાગ્યા તો યુધની ગતિનું મંદક્રણ ૪-૪૮ આવ્યું.

શુક્રના માંદાકાન્તર ૯ આવેલ છે તેને ૩૦ થી ભાગ્યા તો શુક્રની ગતિનું મંદક્રણ ૦-૧૮ આવ્યું.

શુક્રના માંદાકાન્તર ૨ ને ૨ થી ગુણી ૫ થી ભાગ્યા તો શુક્રનું મંદ ગતિક્રણ ૦-૪૮ આવ્યું.

શનિનું માંદાકાન્તર ૪ આવેલ છે તેને ૭૫ થી ભાગ આપ્યો તો તેની ગતિનું મંદ ક્રણ ૩ આવ્યું.

મંગળનું ગતિનું ક્રણ ૫-૩૬ તેની મધ્યમ ગતિ ૩૧-૨૬ માં તેનો મંદ કેન્દ્ર કક્ષાદિ છે માટે ઉમેર્યું તો મંગળની મંદ રૂપક્ર ગતિ ૩૭-૨ ની આવી. યુધની ગતિનું ક્રણ ૪-૪૮ તેનો મંદકેન્દ્ર કક્ષાદિ છે માટે તેની મધ્યમ ગતિ ૫૯-૮ માં ઉમેર્યું તો યુધ મંદ રૂપક્ર ગતિ ૬૩-૫૬ આવી. શુક્રનું ગતિ ક્રણ ૦-૧૮ આવેલું છે તે તેનો મંદકેન્દ્ર મકરાદિ છે માટે તેની મધ્ય ગતિ ૫-૦ માંથી બાદ કર્યું તો તે (શુક્ર)ની મંદ રૂપક્ર ગતિ ૪-૪૨ આવી. શુક્રની ગતિનું ક્રણ ૦-૪૮ આવ્યું છે તે તેની મધ્યમ ગતિ ૫૯-૮ માં તેનો મંદકેન્દ્ર મકરાદિ છે માટે બાદ કર્યું તો તેની મંદ રૂપક્ર ગતિ ૫૮-૨૦ આવી. શનિનું ગતિ ક્રણ ૦-૩ આવેલ છે તે તેની મધ્યમ ગતિ ૨-૦ માં તેનો મંદ કેન્દ્ર કક્ષાદિ છે માટે ઉમેર્યું તો શનિની મંદ રૂપક્ર ગતિ ૨-૩ આવી.

ઉપપત્તિ.

ફળોપપત્તિ અગાઉ કહેવાઈ છે; માટે અહીં આ ગણિતક્રમની ઉપપત્તિ અમે કહીશું. જ્યારે મંદક્રણનો અભાવ હોય છે ત્યારે ગ્રહનું મંદ ગતિક્રણ પરમ આવે છે એ વાત નિર્સંશય છે. ભુજના આદિમાં ફળાભાવ હોય છે. ત્યારે માંદાકાન્તર મોટામાં મોટું હોય છે. મંગળનું પરમ ગતિક્રણ ૫-૪૮, યુધનું ૪-૪૮, શુક્રનું ૦-૨૮, શુક્રનું ૨-૨૪ અને શનિનું ૦-૧૫ છે. પરમ

માંદાંકાંતરે આ કહેલ ગતિ ફળતુલ્ય ૧૧ આવે તો ઈષ્ટ માંદાંકાંતરે કેટલું ગતિફળ આવશે તે ત્રિરાશિથી સાધવામાટે આચાર્યે આ ઉપાય દર્શાવ્યો છે. એ ગતિફળને તેમના પરમ માંદાંકાંતરથી ભાગ આપ્યો તો મંગળનો ૫-૦, બુધનો ૨-૩૦, ગુરુનો ૦-૩૦, શુક્રનો ૨-૩૦ અને શનિનો ૭૫ નો હર આવ્યો. આટલા હરે એક કળાનું ગતિફળ તો ઈષ્ટ માંદાંકાંતરે કેટલું ગતિફળ આવે. એ સાધવાનું હવે બાકી રહ્યું. આમાં ગુણક એક હર એ ભાગક અને ઈષ્ટ માંદાંકાંતર ગુણ્ય છે. ગુણક એકથી ગુણવાથી કશો પણ ફેરફાર ન થતો હોવાથી તેમ કરવાનું કહ્યાવિના આચાર્યવરે તે હરોથીજ માંદાંકાંતરને ભાગવાનું કહેલું છે. બુધ અને શુક્રનો હર સાવચવ ૨-૩૦ સમાન છે તેને દ્વિગુણિત કરી ઉપયોગમાં લીધો છે ને તે માટે તેના માંદાંકાંતરને ૨ થી ગુણી પાંચથી ભાગવાનું કહ્યું છે.

મૌમાચ્છલાઙ્કાવિવરંશરહત્સ્વવાણાંશાઙ્ક્યંત્રિહત્કૃતહતંદ્વિ
ગુણાક્ષમક્તમ્ । તદ્વીનયુક્ષયચયેતુમૃદુસ્ફુટાસ્યાત્સ્પ
ષ્ઠાયચેદ્વહુઋણાત્પતિતાતુવક્રા ॥ ૧૨ ॥

મંગળની ગતિનું શીઘ્ર ફળ તેના ચલાંકાંતર^૧ ને પાંચથી ભાગવાથી આવે છે, બુધનું તેના શીઘ્રાંકાંતરને પોતાના એક પંચમાંશ યુક્ત કરવાથી આવે છે, ગુરુનું તેના શીઘ્રાંકાંતરને ત્રણથી ભાગવાથી, શુક્રનું પોતાના શીઘ્રાંકાંતરને ચારથી ભાગવાથી અને શનિનું પોતાના શીઘ્રાંકાંતરને ૨ થી ગુણી ૫ થી ભાગવાથી ગતિનું શીઘ્રફળ આવે છે. એ શીઘ્રફળ એખ્ય ખંડક વધારે હોય તો ધન કરવા યોગ્ય અને ગત ખંડક વધારે હોય તો ઋણ એટલે બાદ કરવા યોગ્ય હોય છે; તેને તે મુજબ તેમની મંદ સ્પષ્ટગતિમાં આપવાથી સ્પષ્ટગતિ થાય છે. ગતિનું શીઘ્રફળ મંદ સ્પષ્ટ ગતિથી વધારે આવેલું હોય ને તે રૂણસં-
સિક હોય તો એ શીઘ્ર ફળમાંથી મંદ સ્પષ્ટગતિ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે તેની વક ગતિ કહેવાય છે. ॥ ૧૨ ॥

ઉદાહરણ.

મંગળનો ચલાંકાંતર ૪૦ આવેલ છે તેને ૫ થી ભાગ્યા તો ૮-૦ આવ્યા એ મંગળનું શીઘ્રગતિ ફળ થયું. તેને મંદ સ્પષ્ટગતિ ૩૭-૨ માં તેનો એ-
ખ્યાંક વધારે છે માટે ઉમેર્યું તો મંગળની સ્પષ્ટગતિ ૪૫-૨ આવી.

૧ એટલે અંતિમ શીઘ્રફળ લાવતી વેળા જે ચલાંકાંતર એટલે ગત અને એ-
ખ્યાંકાંતર આવેલું હોય તેને.

બુધનો શીઘ્રાંકાંતર ૩૩ આવેલ છે તેને તેના પંચમાંશ ૬-૩૬ યુક્ત કર્યો તો બુધની ગતિનું શીઘ્રફળ ૩૯-૩૬ થયું. એ તેનો એખ્યાંક વધારે છે માટે તેની મંદ સ્પષ્ટગતિ ૬૩-૫૬ માં ઉમેર્યું તો તેની સ્પષ્ટગતિ ૧૦૩-૩૨ આવી.

ગુરુનો શીઘ્રાંકાંતર ૨ આવેલ છે તેને ૩ થી ભાગ્યા તો ગુરુની ગતિનું શીઘ્રફળ ૦૪૦ આવ્યું. એ તેનો એખ્યાંક વધારે છે માટે તેની મંદ સ્પષ્ટગતિ ૪૪૨ માં ઉમેર્યું તો તેની સ્પષ્ટગતિ ૫-૨૨ આવી.

શુક્રનો શીઘ્રાંકાંતર ૪૮ આવેલ છે તેને ૪ થી ભાગ્યા તો શુક્રની ગતિનું શીઘ્રફળ ૧૨-૦ આવ્યું. તેને શુક્રની મંદ સ્પષ્ટગતિ ૫૮-૨૦ માં એખ્યાંક વધારે આવેલ છે માટે ઉમેર્યું તો શુક્રની સ્પષ્ટગતિ ૧૭-૨૦ આવી.

શનિનું શિઘ્રાંકાંતર ૬ આવેલ છે તેને ૨ થી ગુણી પાંચથી ભાગ્યા તો શનિની ગતિનું શિઘ્રફળ ૨-૨૪ આવ્યું. એ એખ્યાંક વધારે છે માટે તેની મંદ સ્પષ્ટગતિ ૨-૩ માં ઉમેર્યું તો શનિની સ્પષ્ટગતિ ૪-૨૭ આવી.

ઉપપત્તિ.

મંદફળની ઉપપત્તિ માફક આ ફળની પણ ઉપપત્તિ સમજવી. ગણિતોપપત્તિ નીચે પ્રમાણે છે. આચાર્યે દરેક ગ્રહનું પરમ શીઘ્રગતિ ફળ તેમના શીઘ્ર-કેન્દ્રની ગતિતુલ્ય માનેલ છે ને તેનાપરથી નીચેના અનુપાતે તે ફળ કહાડયું છે. પંદર અંશની કળામાં શીઘ્રાંકાંતર તો શીઘ્ર કેન્દ્રની ગતિતુલ્ય ફળે કેટલું ફળ આવે. એ રીતે ત્રિરાશિ કરી નીચેપ્રમાણે દરેકના હર અને ગુણક લાવેલ છે.

$$\text{ગ. શીઘ્ર} = \frac{\text{ચલાંકાંતર} \times ૧૦ \times ૬૦ \text{ કેન્દ્રગતિ}}{૧૫ \text{ અંશકલા.}} = \frac{\text{ચલાંકાંતર} \times \text{કેન્દ્રગતિ}}{૧૫૦}$$

$$\text{એ પરથી મંગલનું} = \frac{૨૮}{૧૫૦} \text{ અથવા આશરે } \frac{૧ \times ૨. \text{અં}}{૫} \text{ બુધનું} = \frac{૧૮૬ \times ૨. \text{અં}}{૧૫૦}$$

$$\text{અથવા આશરે } ૧ \frac{૧}{૫} \times ૨. \text{અં, ગુરુનું} = \frac{૨. \text{અં} \times ૫૪}{૧૫૦} \text{ અથવા આશરે } \frac{૧ \times ૨. \text{અં}}{૩}$$

$$\text{શુક્રનું} = \frac{૨. \text{અં} \times ૩૭}{૧૫૦} = \frac{૧ \times ૨. \text{અં}}{૪} \text{ અને શનિનું} = \frac{૨. \text{અં} \times ૫૭}{૧૫૦} = \frac{૨. \text{અં} \times ૨}{૫} \text{ આશરે}$$

આવે છે, તેપરથી આચાર્યે જ્યાં એકનો ગુણુક છે ત્યાં કશાથી ગુણ્યાનું કલાવિના અને જ્યાં અન્ય ગુણુક છે ત્યાં તેથી ચલાંકાંતરને ગુણી કથિત ભાજકથી ભાગવાનું કહેલ છે. શીઘ્ર ગતિ બહુ હોવાથી શીઘ્ર ફળ વધતું જતું હોય ત્યારે શીઘ્ર ગતિ ફળ ધન કરવાનું અને ઘટતું જતું હોય ત્યારે ફળ કરવાનું કહેલું છે. ખરેખર તો ગ્રહ પોતાની પૂર્વ ગતિમાં હમેશાં ચાલ્યો જાય છે; પણ આપણી પૃથ્વીના ફરવાને લીધે તેનું કેન્દ્રસ્થાન એકનું એક નથી રહેતું ને તેના વારંવાર બદલવાથી ભૂકેન્દ્રીય સ્થાન ક્યારેક પાછળ હઠતું, ક્યારેક સ્થિર અને ક્યારેક સિધું માર્ગમાં ચાલ્યું જતું જોવામાં આવે છે. આ ગતિ તેની ખરેખર ન હોવાને લીધે શ્રીમાન્ ભાસ્કરાચાર્ય જોવા તેને ફળમાટે અંગિકાર કરવામાં આવેલ માની ગયા છે.

**શુકારયોશ્વલમવોન્યગતો યદાંકઃ શેષાંશકાશ્ચ પતિતાઃ
પૃથગક્ષમૂખ્યઃ । ચેલ્પા મૃગોસ્ત્રિવિહતા અસૃજોક્ષમક્તા
દેયાઃ સ્વશીઘ્રફલવત્સ્ફુટયોઃ સ્ફુટૌ તૌ ॥ ૧૩ ॥**

શુક્ર અને મંગળનો શીઘ્ર ફળ લાવતી વેળા જો અંત્ય શીઘ્રાંક આવતો હોય તો શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશેને પંદરથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશેને પંદરમાંથી બાદ કરવા. બાદ એ બાદ કરેલા તથા બાદ કર્યા બાદ રહેલા અંશાદિમાં જે થોડા હોય તેને મંગળના હોય તો પાંચથી અને શુક્રના હોય તો ત્રણથી ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તેને શીઘ્ર ફળ માણક ક્રમે સ્પષ્ટ ભૌમ તથા શુક્રમાં ધનફળ કરવાથી તેઓ સ્પષ્ટ થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

ઉપપત્તિ.

જ્યારે અંત્ય શીઘ્રાંક આવે છે ત્યારે સાધારણ રીતે દરેક ગ્રહના એ શીઘ્રાંકપરથી આવેલાં શીઘ્ર ફળમાં તથાવત પડે છે ને તે તથાવત વધારેમાં વધારે મંગળમાં ૫ અને અને શુક્રમાં ૩ પડતો હોવાથી અને તે સ્થૂલપણે તે શેષાંશાદિપરથી તે ભાજકથી ભાગવાથી મળતો હોવાથી તેવી રીતે ભાગી ગ્રહમાં એ ફળ વિશેષ આપવાનું કહેલું છે. ખીજા ગ્રહનાં શીઘ્ર ફળ થોડાં છે તેથી તેમના વિશે કશું પણ લખવામાં નથી આવ્યું. અને આ મંગળ અને શુક્રનાં ફળ મોટાં હોવાથી તેમના માટે કહેવામાં આવેલ છે. એ ફળ શીઘ્રફળસંબંધી વધારો છે તેથી તેપ્રમાણે ધનફળ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

કુજબુધમૃગુજાનાં ચેચ્ચલાંકોન્તિમઃ સ્યાદ્ગ્રહતપરિશે-
ષાંશા નગાઘ્રિમક્તાઃ ॥ ફલમિપુદહનૈર્યુક્સપ્તગોભિ-
સ્ત્રિવાળૈર્ભવતિ ગતિફલં તત્સ્યાત્તદા નૈવ પૂર્વમ્ ॥ ૧૪ ॥

મંગળ, બુધ અને શુક્ર એમના શીઘ્રાંક જ્યારે અંતિમ આવેલા હોય ત્યારે પંદરથી ભાગતાં શેષ રહેલ કેન્દ્રના અંશને દશે ગણવા. ગુણાકાર જે આવે તેને મંગળની ગતિનું શીઘ્ર ફળ ૭ થી ભાગી ૩૫ માં, ઉમેરવાથી બુધની ગતિનું શીઘ્ર ફળ સાધવાનું હોય તો તેના ગુણાકારને ૭થી ભાગી ૯૭ માં ઉમેરવાથી અને શુક્રની ગતિનું શીઘ્ર ફળ સાધવાનું હોય તો તેના તેવા ગુણાકારને ત્રણથી ભાગતાં આવેલા ફળને ૫૩ માં ઉમેરવાથી મળે છે. માટે એ વખતે અગાઉ કહ્યા મુજબ તેમની ગતિનાં શીઘ્ર ફળ લેવાં નહિ. ॥૧૪॥

ઉપપત્તિ.

આ ગણિતની ઉપલબ્ધી એજ તેની ઉપપત્તિ છે. ખીજું કારણ કહી શકાતું નથી.

ત્રિનૃપૈઃ શરજિણુભિઃ શરાકૈર્નગમૂપૈસ્ત્રિભવૈઃ ક્રમાત્કુ-
જાઘાઃ । ચલકેન્દ્રલવૈઃ પ્રયાન્તિ વક્રં મંગળાતૈઃ પ-
તિતૈર્વ્રજન્તિ માર્ગમ્ ॥ ૧૫ ॥

મંગળના (અંતિમ) શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ જ્યારે ૧૬૩ થાય છે ત્યારે તે વક્રી થાય છે, બુધ પોતાના શીઘ્ર કેન્દ્રના ૧૪૫ અંશે થાય છે ત્યારે વક્રી થાય છે, ગુરુના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ જ્યારે ૧૨૫ થાય છે ત્યારે તે વક્રી થાય છે, શુક્રના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ જ્યારે ૧૬૭ થાય છે ત્યારે તે વક્રી થાય છે અને શનિના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ જ્યારે ૧૧૩ થાય છે ત્યારે તે વક્રી થાય છે. એ અંશોને ૩૬૦ માંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેટલા જ્યારે તેમના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ થાય ત્યારે તેઓ માર્ગગામી થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

ઉપપત્તિ.

જ્યારે ગ્રહ વક્ર કે માર્ગગામી થાય છે ત્યારે તેની ગતિનો અભાવ હોય છે અર્થાત્ તે દિવસ તેની કશીપણુ ગતિ હોતી નથી. આ શ્લોકમાં જે અંશો પૃથક્ પૃથક્ ગ્રહના વક્ર અને માર્ગના ગણાવ્યા છે તે તેવી રીતે તેની ગતિ નકી કરી વિલોભવિધિથી તે લાવીને ગણાવ્યા છે. એ અંશો સ્થિર છે. એક ચક્રમાં બે વાર ગતિનો અભાવ થતો હોવાથી તેને ૩૬૦ માંથી બાદ કર-

વાનું કહ્યું છે. અહીં ઉદાહરણ વાસ્તે આપણે મંગળનો દાખલો લખ્યો. મંગળના ઉચ્ચની ગતિ ૫૮૮ છે તેમાંથી તેના શીઘ્ર કેન્દ્રની ગતિ ૨૭-૪૨ આવી. એ ગતિપરથી આપણે વિલોમ વિધિએ શીઘ્ર કેન્દ્ર લાવશું તો બરોબર લગભગ ૧૬૩ આવશે.

ક્ષિતિજોષ્ટ્યમૈરુદેતિ પૂર્વે ગુરુરિન્દ્રૈ રવિજસ્તુ સપ્તચન્દ્રૈઃ ॥

સ્વસ્વોદયભાગસંવિહીનૈર્ભગણાંશૈ ૩૬૦ રપરત્ર ચાન્તિ

ચાસ્તમ્ ॥ ૧૬ ॥

મંગળના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ ૨૮ થાયછે, ત્યારે તે પૂર્વમાં ઉદય થાય છે; ગુરુના અંતિમ શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ ૧૪ થાય છે ત્યારે તે પૂર્વમાં ઉદય પામેછે અને શનિના શીઘ્ર કેન્દ્રના ૧૭ અંશ થાયછે ત્યારે તે પૂર્વમાં ઉદય થાયછે. ઉદયના અંશને ૩૬૦ માંથી બાદ કરતાં જે શેષાંશ રહે તેટલા બ્યારે તેમના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ થાયછે ત્યારે તેઓ ક્રમે પશ્ચિમમાં અસ્ત પામે છે. ૧૧૬ ॥

ઉપપત્તિ.

સૂર્યના તેજમાંથી નીકળી આપણની દૃષ્ટિએ પડવું તે ગ્રહોના ઉદય કહેવાય છે. વાસ્તવિક રીતે કોઈપણ ગ્રહ અસ્ત થઈ જતો નથી; પરંતુ સૂર્યની ઘણોજ નજદીક ગયાથી તેના તેજમાં તેનાં દર્શન થતાં નથી ને તેને લીધે તે અસ્ત થયો ગણવામાં આવે છે. ભૌમ, ગુરુ અને શનિનો શીઘ્રોચ્ચ સૂર્ય છે ને તેમનો શીઘ્રોચ્ચ તેમાંથી તે ગ્રહ બાદ કરવાથી થાયછે. એ ગ્રહોના સૂર્યની સાથે કથિત અંશ તુલ્ય છેટાં પડેછે ત્યારે આચાર્યને તેઓ ઉદય થતા માલુમ પડ્યા હોવા જોઈએ અને તે કારણથી તે તેમણે ગણાવ્યા છે. બ્યારે સૂર્ય ગ્રહની આગળ હોય છે ત્યારે ગ્રહ હમેશાં સૂર્યોદયની પહેલાં પૂર્વમાં જોવામાં આવશે ને પાછળ હશે ત્યારે સૂર્યોદય પછી સાયંકાળે જોવામાં આવશે, ત્યારે તેપરથી તેમનો કથિત અંશાએ પૂર્વાપર ઉદયાસ્ત થાયછે એવું કહેવામાં આવ્યું છે. ઉદયાસ્ત વિશે ઉદયાસ્તાધિકારમાં સ્પષ્ટતાથી લખવામાં આવશે.

સ્વર્ગેશ્ચ જિનૈઃ પરે જ્ઞમૃગ્વોરુદયોડસ્તોડક્ષદિનૈર્નગા-

દ્રિભૂમિઃ। ઉદયોડક્ષનસ્વૈરુયહીન્દુભિઃ પ્રાગસ્તોદિગ્દ-

હનૈશ્ચ ષટ્સુરૈઃ સ્યાત્ ॥ ૧૭ ॥

૧ એટલે મંગળના શીઘ્ર કેન્દ્ર ૩૩૨ થાય ત્યારે તેનો અસ્ત, ગુરુના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ ૩૪૬ થાય ત્યારે તેનો અસ્ત અને શનિના શીઘ્ર કેન્દ્રના અંશ ૩૪૩ થાય ત્યારે તેનો પશ્ચિમમાં અસ્ત થાયછે.

બુધના શીઘ્ર કેન્દ્રના ૫૦ અંશ અને શુક્રના શીઘ્ર કેન્દ્રના ૨૪ અંશ બ્યારે થાયછે ત્યારે તેમનો પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય થાય છે. બ્યારે બુધ કેન્દ્રના ૧૫૫ અને શુક્ર શીઘ્ર કેન્દ્રના ૧૭૭ અંશ થાયછે ત્યારે તેમનો ક્રમે પશ્ચિમમાં અસ્ત થાયછે. પાછા બ્યારે બુધના શીઘ્ર કેન્દ્રના ૨૦૫ અને શુક્રના શીઘ્ર કેન્દ્રના ૧૮૩ અંશ થાય છે ત્યારે તેમનો પૂર્વમાં ઉદય થાયછે અને બુધના શીઘ્ર કેન્દ્રના બ્યારે ૩૧૦ અને શુક્ર કેન્દ્રના ૩૩૬ અંશ થાયછે ત્યારે તેમનો પૂર્વમાં અસ્ત થાય છે.^૧ ॥ ૧૭ ॥

વક્રોદયાદિગદિતાંશકતોઽધિકાલ્પાઃ કેન્દ્રાંશકાઃ ક્ષિ-
તિસુતાદ્વિગુણાસ્ત્રિભક્તાઃ ॥ સાઙ્કાંશકા દશહતાઙ્ગહ-
તાઃ કુભક્તા વક્રાદ્યમાસદિવસૈઃ ક્રમશો ગતૈષ્યમ્ ॥૧૮॥

વક્ર, માર્ગ, ઉદય અને અસ્તના કેન્દ્રાંશથી ઈષ્ટ કેન્દ્રના અંશ ઓછા અથવા વધારે હોય તો તે વક્રમાર્ગાદિ ક્રમે એષ્ય અને ગત બળવા. તે ક્યારે થશે અથવા તો કેટલો કાળ પહેલાં થઈ ગયા એ બળવું હોય તો ઈષ્ટ કેન્દ્રાંશ તથા આ વક્રમાર્ગાદિ જે કોઈના બળવાની ઈચ્છા હોય તેના કેન્દ્રાંશની બાદબાકી કરવી. જે શેષ રહે તેને ૨ થી ગુણવા. મંગળના વક્રાદિના એષ્ય ગત દિવસ, ત્રણથી ભાગવાથી, બુધના તેમાં પોતાનો નવાંશયુક્ત કરવાથી, ગુરુના તેને દશથી ગુણી ૬ થી ભાગવાથી, શુક્રના અને એકથી ભાગવાથી શનિના વક્રમાર્ગાદિના એષ્ય ગતદિવસની સંખ્યા આવે છે.^૨ ॥ ૧૮ ॥

ઉપપત્તિ.

વક્રમાર્ગાદિના ગત એષ્ય દિવસ બળવાનાં ગણિતની ઉપપત્તિ અતિ સુગમ છે. એ ગણિત સાધારણ ત્રિરાશિ છે. દરેકે અહના શીઘ્રકેન્દ્રની ગતિ આપણે બાણીએ છીએ. મંગળના શીઘ્રકેન્દ્રની ૨૭-૪૨, બુધના શીઘ્રકેન્દ્રની ૧૮૬-૦, ગુરુના શીઘ્રકેન્દ્રની ૫૪-૮, શુક્રના શીઘ્રકેન્દ્રની ૩૭-૦, અને શનિના શીઘ્રકેન્દ્રની ગતિ ૫૭-૮ છે. કેન્દ્રગતિતુલ્ય ચાલવામાં એક દિવસ

૧ જ્યાં જ્યાં શીઘ્રકેન્દ્ર લખવામાં આવ્યું છે ત્યાં ત્યાં અંતિમ શીઘ્રકેન્દ્ર સમજવો.

૨ જે અહના વક્રમાર્ગાદિના ગતૈષ્ય બળવાના હોય તે અહનાજ વક્રમાર્ગાદિ અંશ અને તેમનાંજ શેષ ઉપયોગમાં લેવા. શીઘ્રકેન્દ્રના અંશમાટે હમેશાં અંતિમ શીઘ્રકેન્દ્ર ઉપયોગમાં લેવો.

લાગે તો ઇષ્ટકેન્દ્રાંશ તથા વક્રાદિના કેન્દ્રાંશના અંતર તુલ્ય ચાલવામાં કેટલા દિવસ લાગશે? આ અનુપાત કરવાનો છે. ને તે વાસ્તે એકનો ગુણક હોતાં આચાર્યે નીચેપ્રમાણે તેમના ભાજકો નક્કી કર્યા છે.

$$\text{મંગળ } \frac{\text{શેષ} \times ૧}{૨૭-૪૨} = \text{આશરે શેષ} \times ૨, \text{ બુધ } \frac{\text{શેષ} \times ૧}{૧૮૬} = \text{આશરે શેષ} \times ૩,$$

$$\text{ગુરુ } \frac{\text{શેષ} \times ૧}{૫૪-૮} = \text{આશરે શેષ} \times ૧, \text{ શુક્ર } \frac{\text{શેષ} \times ૧}{૯, ૩૭} = \text{આશરે શેષ} \times ૧૦$$

$$\text{અને શનિ } \frac{\text{શેષ} \times ૧}{૫૭-૮} = \text{આશરે શેષ} \times ૧$$

આ સંખ્યાઓ સૂક્ષ્મ નથી તોપણ આચાર્યે સ્થૂલપણે સુખમાટે કહેલી છે. સ્પષ્ટ બાણવાનો ઉપાય ઉદ્યાસ્તમાટે ઉદ્યાસ્તાધિકારમાં આપવામાં આવ્યો છે.

ઇષ્ટકેન્દ્રાંશ વધારે હોય તો વક્રાદિ થયેલાં હોય છે તેથી તેના ગતદિન અને ઇષ્ટકેન્દ્રાંશથી વક્રાદિના કેન્દ્રાંશ ઓછા હોય તો વક્રાદિ થવાના હોવાથી આવેલા એખ્યદિવસ કહેવાય છે.

**पूर्वास्तादुदयः परेनृजुगतिस्तोयास्तमैन्दुद्रमोमार्गोऽस्तो
त्रचदन्तदंतदहनाध्याज्याशदंतैर्दिनैः ॥ चांद्रेस्तत्परत-
त्परन्तथभृगोस्तद्वद्विमास्याततोऽष्टाभिर्व्यङ्घ्रिभुवाङ्घ्रिणा
विचरणैकेनाष्टमासैः क्रमात् ॥ १९ ॥**

બુધ પૂર્વદિશામાં અસ્ત થયા પછી પાછો ૩૨ દિવસે પશ્ચિમમાં ઉદય પામે છે. પશ્ચિમદિશામાં ઉગ્યા બાદ ૩૨ દિવસે વક્ર થાય છે. તે વક્ર થયા બાદ ત્રણ દિવસે પશ્ચિમદિશામાં અસ્ત થાય છે. અને પશ્ચિમમાં અસ્ત થયા બાદ સોળ દિવસે પૂર્વમાં ઉદય પામે છે, અને પૂર્વમાં ઉદય પામ્યા પછી ત્રણ દિવસે માર્ગગામી થાય છે. અને માર્ગગામી થયા પછી ૩૨ દિવસે પૂર્વમાં તેનો અસ્ત થાય છે. તેમજ શુક્ર પૂર્વમાં અસ્ત થાય છે પછી અઢીમાસે પશ્ચિમમાં ઉદય પામે છે, ચારબાદ આઠ માસે વક્રી થાય છે, ચારબાદ પોણે મહિને પશ્ચિમદિશામાં અસ્ત થાય છે, અસ્ત થયા પછી પા માસે પૂર્વદિશામાં ઉદય પામે છે. પૂર્વમાં ઉદય થયા પછી પોણેમહિને તે માર્ગગામી થાય છે. અને માર્ગગામી થયા પછી આઠ મહિને પૂર્વમાં તે અસ્ત પામે છે. ॥ ૧૯ ॥

ઉપપત્તિ.

વક્રમાર્ગોદ્યાદિના કેન્દ્રાંશ કહેવામાં આવેલા છે. તેમના પરસ્પરના અંતરને ગતગમ્ય દિવસ કહાડવાની રીતિ શ્લોક ૧૮ માં આપવામાં આવી છે; તે મુજબ ભાવકોથી ભાગ દષ્ટ્યું તો આચાર્યવરે ગણાવેલા આ કાળને મળતા આવશે. ગણિતથી જાણી શકાયા છતાં ગણકોને અદ્ધાયાસે તૈયાર મળે એવા ઈરાદાથી આચાર્યવરે તે તૈયાર કરી અહીં કહેલા છે.

મૌમસ્યાસ્તાદુદયકુટિલર્જુત્વમૌઢ્યંક્રમાત્સ્યાન્માસૈર્વૈ-
 દૈરથદશમિતૈર્લોચનાભ્યાંચદિગ્મિઃ ॥ જીવસ્યોર્વ્યાસ-
 ચરણયુગૈઃ સાગરૈઃ સાઙ્ગિવેદૈઃ સાઙ્ગચક્રેન ત્રિયુગદહ-
 નૈરર્ધયુક્તૈસ્તથાર્કૈઃ ॥ ૨૦ ॥

મંગળ અસ્ત થયા પછી ચાર માસે પાછો ઉદય થાય છે. ઉદય થયા પછી દશ માસે વક્ર થાય છે, વક્ર થયા પછી બે માસે માર્ગિય થાય છે અને માર્ગિય થયા પછી દશ માસે અસ્ત થાય છે.

ગુરુ અસ્ત થયા પછી એક માસે ઉદય પામે છે, ઉદય થયા પછી સવાચાર માસે વક્ર થાય છે, વક્ર થયા પછી ચાર માસે માર્ગિય થાય છે અને ચારમાસ સવાચાર મહિને અસ્ત થાય છે.

શનિ અસ્ત થયા પછી સવામહિને ઉદય પામે છે, ઉદય થયા પછી સાડાત્રણમાસે વક્ર થાય છે. વક્ર થયા પછી સાડાચાર મહિને માર્ગિય થાય છે અને માર્ગિય થયા બાદ સાડાત્રણ મહિને પાછો અસ્ત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

ભૌમાદિ ગ્રહસ્પષ્ટીકરણાધિકાર ત્રીજો સમાપ્ત થયો.

પ્રકરણ ૪ થું.

ત્રિપ્રશ્નાધ્યાય^૧.

લઙ્કોદયા વિઘટિકા ગજમાનિ ગોઙ્કદસાસ્ત્રિપક્ષદહનાઃ ક્ર-
 મગોત્ક્રમસ્થાઃ ॥ હીનાન્વિતાશ્ચરદલૈઃ ક્રમગોત્ક્રમસ્થૈર્મેષા-
 દિતો ધટત ઉત્ક્રમતસ્તિમે સ્યુઃ ॥ ૧ ॥

૧. જેમાં દિઙ્ક, છાયા અને કાળનું જ્ઞાન થાય છે તેને જ્યોતિષ વિષયમાં ત્રિપ્રશ્નાધિકાર અથવા અધ્યાય કહેવાય છે.

મેષાદિ ત્રણ રાશિનાં લંકાનાં પલાદિ ઉદયમાન ક્રમે ૨૭૮, ૨૮૯ અને ૩૨૩ છે. એ વિલોમે કર્કાદિ ત્રણ રાશિનાં માન છે.^૧ કમથી અને ઉત્કમથી માંડેલાં લંકાદય મેષાદિ રાશિનાં ઉદયમાનમાં ક્રમે અને ઉત્ક્રમે સ્વદેશીય ચરખંડક બાદ કરવાથી તથા ઉમેરવાથી સ્વદેશીય મેષાદિ છ રાશિનાં ક્રમે ઉદયમાન થાય છે. અને એ મેષાદિ છ રાશિનાં માન તેજ ઉત્ક્રમે તુલાદિ છ રાશિનાં માન ગણવામાં આવે છે.^૨ ॥ ૧ ॥

ઉપપત્તિ.

ક્રાન્તિવૃત્તમાં સર્વે રાશિઓ ક્ષેત્રવિભાગે કરી સમાન છે, ને તે કાલાંશવિભાગે કરી નાડીવૃત્તપર ઉદય પામે છે. નિરક્ષ દેશમાં નાડીવૃત્ત પૂર્વાપર સમાન સમ મંડળની માફક ભમે છે, અને ક્રાન્તિ મંડલ ત્યાં તિર્યક્ ઉગે છે. ને તે હમેશાં દક્ષિણોત્તર તરફ નમેલું હોય છે. આમાં આપવામાં આવેલાં રાશિના નિરક્ષ દેશનાં ઉદયમાન સિદ્ધાંતોક્ત રીતે તૈયાર કરવામાં આવેલાં નિરક્ષોદયાશુ ૧૬૭૦, ૧૭૯૫ અને ૧૮૩૫ ને છથી ભાગી લેવામાં આવ્યાં છે. મેષ ને કન્યા, વૃષભ ને સિંહ અને મિથુન ને કર્ક વિષૂવવૃત્તથી સમાન તિર્યક્ રહેલા છે તેથી તેમનાં નિરક્ષોદયમાન સમાન આવે છે. ને તે માટે તેમનો ક્રમ ધ્યાનમાં લઈ મેષાદિ ત્રણ રાશિનાં ઉદયમાન તે વિલોમે કર્કાદિનાં ઉદયમાન થાય છે એવું જાણાવ્યું. તુલાદિ છ રાશિની મેષાદિ રાશિથી વિલોમ સંસ્થા હોવાને લીધે મેષાદિ છ રાશિનાં માન તેજ તુલાદિ છ રાશિનાં વિલોમ ગણતરીએ લગ્નમાન થાય છે એવું કહ્યું છે.

વિષૂવવૃત્તપરના દેશ સિવાયનાં સ્થળમાં અક્ષાંશને લીધે વિષૂવવૃત્ત પણ તિર્યક્ હોય છે અને ત્યાં ધ્રુવ વૃત્ત પણ તિર્યક્ થાય છે. દેશપરત્વે રાશિનાં તિર્યક્ ઉદય તથા નિરક્ષોદય વચ્ચે ચર ખંડક તુલ્ય તદ્વાવત રહેતો હોવાથી તે નિરક્ષોદય લગ્નમાનમાંથી બાદ કરવાનું તથા ઉમેરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ મોટો થઈ જાય એવા ભયથી અમે આની ઉપપત્તિ સંક્ષેપથી કહેલ છે. વિશેષ ઉપપત્તિમાટે સિદ્ધાંત ગ્રંથો જોઈ લેવા.

૧. એટલે જે મિથુનનું માન છે તે કર્કનું, વૃષભનું માન છે ને સિંહનું અને મેષનું માન છે તે સિંહનું માન થાય છે.

૨. એટલે કન્યાનું માન તે વૃષભનું, સિંહનું માન તે વૃશ્ચિકનું, કર્કનું માન તે મકરનું, કુંભનું માન તે વૃષભનું અને મીનનું માન તે મેષનું માન હોય છે.

તત્કાલાર્કઃ સાયનઃ સ્વોદયઘ્ના ભોગ્યાંશાઃ સ્વચ્ચુ ૩૦ હૃતા
ભોગ્યકાલઃ ॥ એવં યાતાંશૈર્ભવેદ્યાતકાલો ભોગ્યઃ શોઘ્યો-
ડમીષ્ટનાડીપલેખ્યઃ ॥ ૨ ॥

જે વખતનું લગ્ન કરવાનું હોય તે વખતનાં સ્પષ્ટ સાયન સૂર્યના ભોગ્યાં-
શને^૧ ઉદય રાશિના^૨ માનથી ગુણી ૩૦ થી ભાગ દેવાથી ભોગ્ય કાળ
આવે છે. એજ મુજબ યાત (ગત) અંશને ઉદય રાશિનાં માનથી ગુણી
ત્રીશથી ભાગ દેવાથી યાત (ગત) કાળ આવે છે. ભોગ્યકાળને જેટલી ધડી
પળ સમયનું લગ્ન કરવાનું હોય તેનાં પળ કરી તેમાંથી બાદ કરવો. ॥ ૨ ॥

તે પછી જે શેષ પળ રહે તેમાંથી તે ઉદય રાશિ પછીની રાશિનાં ક્રમ-
વાર માનો શોધતે જ્યાં; આખરે જે રાશિનું માન શેષમાંથી બાદ ન કરી
શકાય તે રાશિના માનથી ત્રીશ ગુણિત શેષને ભાગવાથી જે અંશાદિ ફળ
આવે તેમાં મેષાદિથી ગણતાં જે અશુદ્ધ રાશિ આવેલી હોય તેટલી ઉમેરી
તેમાંથી અયનાંશ બાદ કરવાથી લગ્ન થાય છે. ॥ ૨ ॥

તદનુ જહીહિ ગૃહોદયાંશ્ચ શેષં ગગનગુણઘ્નમશુદ્ધહૃલ્લવાચમ્ ॥
સહિતમજાદિગૃહૈરશુદ્ધપૂર્વૈર્ભવતિ વિલગ્નમદોડયનાંશહીનં ॥ ૩ ॥

ઉદાહરણ.

કાશીનાં ચરખંડક પગાજડા ૧૯ છે.

લંકાનાં મેષાદિ રાશિનાં માન નીચે પ્રમાણે છે.

લંકોદય મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલ, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ મીન,
માન ૨૭૮, ૨૯૯, ૩૨૩, ૩૨૩, ૨૯૯, ૨૭૮, ૨૭૮, ૨૯૯, ૩૨૩, ૩૨૩, ૨૯૯, ૨૭૮
ચરખંડક. ૫૭, ૪૬, ૧૯, +૧૯, +૪૬, +૫૭, +૫૭, +૪૬, +૧૯, ૧૯, ૪૬, ૫૭,
કાશીના ઉ-

દયમાન ૨૨૧, ૨૫૩, ૩૦૪, ૩૪૨, ૩૪૫, ૩૩૫, ૩૩૫, ૩૪૫, ૩૪૨, ૩૦૪, ૨૫૩, ૨૨૧.

આ ગ્રંથમાંના ઉદાહરણના આપેલા દિવસે સૂર્યોદય પછી ધટી ૧૦ પળ ૩૦
સમયનું લગ્ન વરતવાનું છે. તે વખતનો ઉત્તરીતિએ સ્પષ્ટ સૂર્ય વર્ત્યો તો

૧. તેના અંશોને ત્રીશમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને.

૨. સૂર્યની જે રાશિ હોય તે તેની ઉદય રાશિ કહેવાય છે.

૩. જે રાશિનું માન શોધાયું ન હોય તે અશુદ્ધ રાશિ કહેવાય છે.

૧-૫-૫૨-૪૦ આવ્યો. અયનાંશ ૧૮-૧૦ આવેલ છે તે ઉમેર્યાં તો સ્પષ્ટ સાયન સૂર્ય ૧-૨૪-૨-૪૦ આવ્યો. તેના અંશને ત્રીશમાંથી બાદ કર્યાં તો તેના ભોગ્યાંશ ૫-૫૭-૨૦ થયા. તેને સૂર્યની ઉદય રાશિ વૃષભ છે તેથી કાશીનાં વૃષભ રાશિનાં ઉદયમાન ૨૫૩થી ગુણી ત્રીશથી ભાગ્યાં તો ભોગ્યકાળ ૫૭ ૫૦ આવ્યો. એજ પ્રમાણે યાતાંશ ૨૪-૨-૪૦ને ઉદય રાશિનાં માન ૨૫૩થી ગુણી ૩૦થી ભાગ દીધો તો ગતકાળ ૨૦૩ આવ્યો. ઈષ્ટકાળ ૧૦ ઘટી ૫૭ ૩૦નાં ૫૭ ૬૩૦ માંથી ભોગ્યકાળ ૫૦ બાદ કર્યો તો શેષ ૫૮૦ રહ્યા. ઉદય રાશિ ૫ઠીની રાશિ મિથુનનું માન ૩૦૪ છે તે બાદ કર્યું તો શેષ ૨૭૬ રહ્યા. તે ૫ઠીની કુર્ક રાશિનું માન ૩૪૨ છે તે શેષ ૨૭૬ માંથી બાદ કરી શકાય તેમ નથી, તેથી તેને ત્રીશથી ગુણ્યા તો ૮૨૮૦ આવ્યા, તેને અશુદ્ધ રાશિ કુર્કનાં માન ૩૪૨ થી ભાગ્યા તો અંશાદિ ફળ ૨૪-૧૨-૩૭ આવ્યું. મેષથી અશુદ્ધ રાશિ સૂઢી ત્રણ રાશિ ગત થઈ છે; તે તેમાં ઉમેરી તો ૩-૨૪-૧૨-૩૭ થયા. તેમાંથી અયનાંશ ૧૮-૧૦-૦ બાદ કર્યાં તો સ્પષ્ટ લગ્ન ૩-૬-૨-૩૭ આવ્યું.

મોગ્યતોડલ્પેષ્ટકાલાત્ત્વરામાહતાત્સ્વોદયાપ્તાંશયુગ્માસ્કરઃ

સ્યાત્તનુઃ ॥ અર્કમોગ્યસ્તનોર્મુક્તકાલાન્વિતો યુક્તમધ્યોદ-

યોડમીષ્ટકાલો ભવેત્ ॥ ૪ ॥

ભોગ્યકાળથી ઈષ્ટકાળ કમતી હોય તો તે ઈષ્ટકાળને ત્રીશથી ગુણી સૂર્યની ઉદય રાશિનાં માનથી તેને ભાગ દેતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તેને સૂર્યમાં ઉમેરી દેવાથી લગ્ન થાયછે. સૂર્યના ભોગ્યકાળ અને લગ્નના ભુક્તકાળના યોગમાં સૂર્ય અને લગ્નની રાશિ વચ્ચેની રાશિઓનાં લગ્નમાન ઉમેરવાથી (લગ્નપરથી) ઈષ્ટકાળ થાયછે. ॥ ૪ ॥

ઉદાહરણ.

સૂર્યોદયથી ઘટી ૦-૪૦ ૫૭ સમયનો સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૪૩-૧૫ તેનો ઉક્તવિધિએ ભોગ્યકાળ ૫૦ આવ્યો. ઈષ્ટકાળનાં ૫૭ ૪૦ થી તે ઓછો છે માટે ઈષ્ટકાળ ૪૦ ને ૩૦થી ગુણી—ઉદયમાનથી ભાગ દીધો તો અંશાદિ ૪-૪૪-૩૫ આવ્યા, તેને સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૪૩-૧૫ માં ઉમેર્યાં તો તે વખતનું લગ્ન ૧-૧૦-૨૭-૫૦ આવ્યું.

પહેલા ઉદાહરણમાં સૂર્યનો ભોગ્યકાળ ૫૦ આવેલ છે. લગ્નનો ભોગ્યકાળ ૨૭૬ છે વચ્ચેની રાશિનું માન ૩૦૪ છે તેમનો સરવાળો કર્યો તો લગ્ન ૩-૬-૨-૩૭ તો ઈષ્ટકાળ ઘ. ૧૦-૩૦ ૫૭નો થયો.

પ્ર. લા. ૯

યદિ તનુદિનનાથાવેકરાશૌ તદંશાંતરહત ઉદયઃ સ્યાત્ત્વા-
મિહત્ત્વિષ્ટકાલઃ ॥ ઇનત ઉદય ઝનથેત્સ શોધ્યો દુરાત્રા-
ન્નિશિ તુ સરસમાર્કાત્ સ્યાત્તનૂરિષ્ટકાલે ॥ ૬ ॥

સૂર્ય અને લગ્ન બ્યારે એકજ રાશિમાં આવેલ હોય ત્યારે (લગ્નપરથી ઈષ્ટકાળ લાવતીવેળા) તેમના અંતરાંશને તેની રાશિનાં ઉદયમાનથી ગુણી ત્રીશથી ભાગવાથી ઈષ્ટકાળ આવે છે. લગ્ન સૂર્યથી ઓછું આવેલું હોય (અને તે તથા સૂર્ય એકજ રાશિમાં રહેલા હોય) તો ૬૦ ઘડીમાંથી આવેલાં ફળને બાદ કરવાથી ઈષ્ટકાળ થાયછે. રાત્રિનો ઈષ્ટકાળ હોય તો છ રાશિયુક્ત સૂર્યપરથી ગતરાત્રિની ઘડીપણ સમયનું ઉક્ત રીતિએ લગ્ન વરતવું. ॥ ૫ ॥

ઉદાહરણ.

ખીજા ઉદાહરણમાં સ્પષ્ટ સૂર્ય સાયન ૧-૨૩-૫૩-૧૫ છે અને સાયન લગ્ન ૧-૨૮-૩૭-૫૦ આવેલ છે. તે બંને એકજ રાશિમાં છે માટે તેના તક્ષવતના અંશાદિ ૪-૪૪-૩૫ ને વૃષભનાં ઉદયમાન ૨૫૩ થી ગુણી ૩૦ થી ભાગ આપ્યો તો ઈષ્ટકાળ ઘં. ૪૦ આવ્યો.

સૂર્યોદયથી ૫૯-૦ સમયનો સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૬-૩૯૭ આવ્યો તે દિવસ દિનમાન ઘડી ૩૩ પળ ૧૦ છે તેને ઈષ્ટકાળ ૫૯-૦ માંથી બાદ કર્યા તો રાત્રિનો ઈષ્ટકાળ ૨૫-૫૦ આવ્યો. સૂર્યમાં ૬ રાશિ ઉમેરી તો ૭-૬-૩૯-૭ થયાં. અને સ્પષ્ટ સૂર્ય કલ્પી, સાયન કરી ઉક્ત રીતિએ એ સમયનું લગ્ન વર્ત્યું તો લગ્ન ૦-૨૯-૩૭-૧૧ આવ્યું.

લગ્ન ૦ ૨૯ ૩૭ ૧૧ છે. સૂર્ય ૧-૬-૩૯-૭ છે. બંનેને સાયન કર્યાં તો લગ્ન ૧-૧૭-૪૭-૧૧ અને સૂર્ય ૧-૨૪-૪૯-૭ આવ્યો. સૂર્યથી લગ્ન ઓછું છે માટે તેમના તક્ષવતના અંશાદિ ૭-૧-૫૬ ને ૨૫૩ થી ગુણી ૩૦ થી ભાગતાં આવેલાં પળ ૬૦ ની ઘડી ૧ ને ઘડી સાઠમાંથી બાદ કર્યાં તો ઈષ્ટકાળ ઘડી ૫૯-૦ આવ્યો.

ઉપપત્તિ.

ઈષ્ટસમયે ક્રાન્તિવૃત્તનો જે પ્રદેશ ક્ષિતિજને અડકેલો હોય છે અર્થાત્ તે વેળા જે ઉદય પામેછે તે તે વેળાનું લગ્ન કહેવાય છે. સૂર્ય ક્રાન્તિપર ભ્રમતો હોવાથી સૂર્યના ઉદય સમયથી તે જાણવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો છે. અમૂક રાશિ પછી અમૂક રાશિ ક્યારે ઉદય પામેછે. એ અગાંજ કહેવાઈ ગયું

છે. એ સમયને તેનાં માનનાં નામથી આપણે ઓળખીએ છીએ. સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિમાં શૂન્ય અંશે હોય ત્યારે ઉદય વખતે મેષ રાશિના શૂન્ય અંશનું લગ્ન આવે; ને ત્યારપછી મેષના માનની જેટલી ઘટી પણ હોય તેટલા વખત સૂઢી કાયમ રહે. ત્યારબાદ ઉત્તરોત્તર દરેક રાશિ ઉદય પામતી જાય ને પોતાનાં માનપર્યંત તેનું લગ્ન ગણવામાં આવતું જાયછે. સૂર્ય મેષના શૂન્ય અંશથી એક અંશ આગળ ચાલ્યો કે ઉદય વખતે મેષના એક અંશનું લગ્ન આવશે ને ત્યાર બાદ મેષનાં ઉદયમાનના હિસાબે એક અંશ ચાલવામાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત તેના માનમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ ઘટી પણ રહે ત્યાંલગણ તે લગ્ન રહેશે. એટલે કે જેમ જેમ સૂર્યના અંશ વધતા જશે તેમ તેમ તે લગ્નની સ્થિતિના કાળમાં ઘટારો થતો જશે. લગ્નનો બાકીનો ભાગ કેટલો ભોગવવાનો છે એ એ ઘટારાપરથી આપણે નક્કી કરી શકીએ છીએ. લગ્નનાં માને ત્રીશ અંશ તો સૂર્યના બાકીના અંશે એટલે કે ભોગ્યાંશે લગ્નનું કેટલું માન બાકી ભોગવાશે તે ત્રિરાશિથી જાણી શકાશે. ત્રિરાશિ કરવાનું નહીં કહેતાં આચાર્યે અંહી ભોગ્યાંશને લગ્નના માનથી ગુણી ૩૦ થી ભાગવાનું કહેલ છે તે ઉપરનાં ત્રિરાશિનાં પ્રમાણની બરાબર છે. ઈષ્ટ ઘટી પર્યંત ભોગ્ય રાશિનાં માનની સાથે બીજી કેટલી રાશિનાં માન ભોગવાઈ ગયાં તે તેમાંથી બાદ કરવાથી જાણી શકાતું હોવાથી ઉત્તરોત્તર બાદ કરવાનું કહેલ છે. શેષ જે રહેછે તે જે ઉદય પામેલ છે તેનું ગતમાન હોયછે. પોતાના માનમાં તે ત્રીશ અંશ ચાલે તો ગતમાનતુલ્ય વખતમાં કેટલું ચાલશે એ જાણવા માટે શેષને ત્રીશથી ગુણી અશુદ્ધ રાશિનાં માનથી ભાગ લેવાનું કહેલ છે. મેષથી ઈષ્ટ રાશિ સૂઢીની રાશિઓનો ઉદય થઈ ગયેલ હોવાથી તેટલી સંખ્યા આવેલા અંશમાં ઉમેરી તેમાંથી લગ્ન સાયન આવતું હોવાથી અયનાંશ બાદ કરવાથી લગ્ન થાયછે એવું કહેવામાં આવ્યું છે.

લગ્નપરથી કાળ લાવવાનાં ગણિતનું પણ આ લગ્નનાં કારણોનાં પ્રમાણોથી ઉલટાં પ્રમાણો છે એટલે તે ફરી જણાવવાની જરૂર નથી.

વિષૂવદ્ધત અને ક્રાન્તિપાતના સંપાત સ્થળથી ક્રાન્તિવૃત્તના સરખા બાર ભાગ કરી તેમાંના દરેકને મેષાદિ સંજ્ઞા આપેલ છે ને તે મેષાદિ રાશિના આ સ્થોકોમાં ગણાવેલાં ઉદયમાનો છે. તે રાશિ સાયન સૂર્યની હોતાં નિરયન સૂર્યની રાશિનાં માન તરિકે તેમનો ઉપયોગ કરવો નહીં. જે અયનાંશ તેમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે તે સાયન લગ્નમાંથી નિરયન લગ્ન કરવા માટે કહેવામાં આવેલ છે.

ગોલૌ સ્તઃ સૌમ્યયામ્યૌ ક્રિયધરસમે સ્વેચરેડયાયને તે ન-
ક્રાત્ કીટાચ્ચ ષડ્મેડય ચરપલયુતોનાસ્તુ પશ્ચેન્દુનાઙ્ચઃ ॥
ઘસ્ટાર્દ્ધ ગોલયોઃ સ્યાત્ તદયુતસ્રગુણાઃ સ્યાન્નિશાર્દ્ધ તથાક્ષ-
છાયેષુદ્વયક્ષમાયાઃ કૃતિદશમલ્લોના યમાશાપલાંશાઃ ॥ ૬ ॥

(સાયન) ગ્રહ મેષાદિ છ રાશિમાં હોય ત્યાં લગણુ ઉત્તરગોળ અને
તુલાદિ છ રાશિમાં હોય ત્યાં લગણુ દક્ષિણગોળ (માં તે રહ્યો છે એવું) ક-
હેવાય છે, અને તેમજ મકરાદિ છ રાશિમાં ઉત્તરાયણુ અને કર્કાદિ છ રાશિમાં
દક્ષિણાયન કહેવાય છે, એ ઉત્તરગોળ તથા દક્ષિણગોળમાં જ્યારે ગ્રહ (સૂર્ય)
રહેલો હોય ત્યારે આવેલાં ચરપળને ક્રમે પંદર ઘડીમાં ઉમેરવાથી તથા બાદ
કરવાથી તે તે ગોળમાં ઈષ્ટ દિવસનાં દિનમાનનું અર્ધ થાયછે.^૧ દિનમાનના અ-
ર્ધને ત્રીશમાંથી બાદ કરવાથી રાત્રિમાનનું અર્ધ થાયછે. પંચ ગુણિત અક્ષ-
ભામાંથી અક્ષભાના વર્ગનો દશાંશ બાદ કરવાથી સ્વદેશીય દક્ષિણુ અક્ષાંશ
થાયછે.^૨ ॥ ૬ ॥

ઉપપત્તિ.

જે સ્થળે ક્રાન્તિનો અભાવ હોય તે સ્થળ ગોળની શરૂઆતનું સ્થાન કહે-
વાય છે. જુજ જ્યારે શૂન્ય થાય ત્યારે ક્રાન્તિનો અભાવ થાયછે. મેષના આદિમાં
તથા તુલના આદિમાં જુજનો અભાવ હોય છે તેથી તે તે રાશિથી ગોળારંભ ગણ્યો
છે. મેષાદિ છ રાશિ ભ ચક્રના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ છે તેથી તે ઉત્તર ગોળ અને
તુલાદિ છ રાશિ ભ ચક્રમાં દક્ષિણુ તરફ રહેલ છે તેથી તે દક્ષિણુ ગોળ કહે-
વાય છે. જ્યારે ગ્રહની પરમ ક્રાન્તિ થાયછે ત્યારે તેની અયન નિવૃત્તિ થાયછે;
પરમ ક્રાન્તિનાં બે સ્થળ છે. એક કર્ક સાયન રાશિ અને સાયન મકર રાશિ.
જ્યારે સાયન કર્ક રાશિનો ગ્રહ થાયછે ત્યારે દક્ષિણુ તરફ તે હઠતો માલુમ
પડે છે ને મકરનો જ્યારે થાયછે ત્યારે ઉત્તર તરફ હઠતો માલુમ પડે છે.
ને તેમ હઠવું તેથી છઠી રાશિ પર્યંત ચાલુ રાખે છે તેથી કર્કાદિ દક્ષિણાયન
અને મકરાદિ ઉતરાયણુ ગણવામાં આવે છે.

૧ એટલે સૂર્ય ઉત્તર ગોળમાં હોય તો ચરને પંદર ઘડીમાં મેળવવાથી અને
દક્ષિણ ગોળમાં હોય તો પંદર ઘડીમાંથી બાદ કરવાથી ઈષ્ટ દિવસનું દિનાર્ધ થા-
યછે. દિનાર્ધ તેમજ રાત્રિનાં અર્ધને ૨ થી ગુણવાથી દિનમાન તથા રાત્રિમાન થાયછે.

૨ અક્ષાંશની દિશા સ્વદેશ વિષૂવૃત્તથી ઉત્તરે હોય તો દક્ષિણુ અને દક્ષિણુ
હોય તો ઉત્તર સમજવી.

નિરક્ષદેશમાં ક્ષિતિજ તથા ઉન્મંડળ વૃત્ત સમાન હોવાથી ત્યાં દિનાર્ધ હ-
મેશાં પંદર ઘટીનું હોય છે. તેથી ઉત્તર તથા દક્ષિણ તરફના દેશોમાં ઉન્મંડલ
વૃત્ત તથા ક્ષિતિજ અલગ અલગ હોવાથી દિનમાન તથા રાત્રિમાનમાં તફાવત
પડે છે. એ તફાવત ચરપળ તુલ્ય હોય છે તેથી પંદર ઘટીમાં તે ઉત્તર ગો-
ળમાં ઉમેરવાનું અને દક્ષિણ ગોળમાં તે બાદ કરવાનું કહેલું છે. એવી રીતે
ધનર્ણ કરવાથી વિષૂવવૃત્તના ઉત્તર તરફના દેશોનું દિનાર્ધ તથા રાત્રિમાન જાણી
શકાય છે; પરંતુ સ્વદેશ તેથી દક્ષિણે હોય તો ધનર્ણ વિપરીત રીતે કરવું જોઈએ.
આચાર્યે દક્ષિણ તરફ કોઈ દેશ નહીં હોય એવી આશંકાથી દક્ષિણ તરફના
દેશમાં દિનાર્ધ તથા અક્ષાંશ વિગેરે કેવી રીતે જાણવાં તેની સૂચના માત્ર
પણ કરી નથી. આટલું તો નિસંશય છે જે લંકાથી દક્ષિણમાં કોઈ મુલક છે
નહીં એ વાત આચાર્યના ધ્યાનથી તે વેળા બાહર ન હોવી જોઈએ, તે સાથે
એ પણ કહેવું જોઈએ કે વિષૂવવૃત્તથી દક્ષિણ તરફના મુલકો વેનીઝ-
યુલા, આફ્રિકાનાં ઝાંઝીવાર વિગેરેથી આપણનાં તે વખતનાં લોકો અજાણ
હોવાં જોઈએ.

અક્ષાંશ લાવવામાં નીચેની યુક્તિ આચાર્યે ચોજેલી છે. પલ કર્ણમાં પ-
લભા ભુજ હોય તો, ત્રિજ્યા તુલ્ય કર્ણ હોય તો કેટલો ભુજ થાય ? જવાબ
જે આવે તે અક્ષ જ્યાં અર્થાત્ અક્ષાંશની જ્યાં થાય છે. એ જ્યાંનું જે ધનુઃ
થાય તે અક્ષાંશ કહેવાય છે. આચાર્યવરે એક અંગુલ પલભા માની તે પરથી
ઉપરની વિધિ પ્રમાણે અક્ષાંશ લાવવાની રીતિ બતાવી છે. એક અંગુલ અ-
ક્ષભા હોય તો અક્ષાંશ ૪-૫૪ આવે; આચાર્યે તેને બદલે પૂરા પાંચ માની
લીધા; ને તેનાપરથી એક અંગુલે પાંચ અક્ષાંશ તો ઇંદ્રિંગુલે કેટલા ? એ સા-
ધવા માટે અક્ષાંશને પાંચથી ગુણવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. મૂળ ૪૫૪ થી
૦૬ અધિક લીધા છે તે પલભાના વર્ગના દશમાંશ તુલ્ય હોવાથી પંચગુણિત
પલભામાંથી પલભાના વર્ગનો દશાંશ બાદ કરવાનું કહેલું છે.

ઉદાહરણ.

આપણું ચરફળ પળ ૯૩ આવેલું છે ને સૂર્ય વૃષભમાં છે માટે તે
ઉત્તર ગોળમાં તથા દક્ષિણાયનમાં રહેલો છે એમ ગણાય. સૂર્ય ઉત્તર ગોળમાં
છે માટે ચરપળ ૯૩ ને પંદર ઘટીમાં ઉમેર્યાં તો ઇષ્ટ દિવસનું દિનાર્ધ ૧૬-૩૩
આવ્યું. તેને ૨ થી ગુણ્યા તો દિનમાન ઘટી ૩૩ પળ ૬ નું થયું. દિનાર્ધ
૧૬-૩૩ ને ત્રીશમાંથી બાદ કર્યું તો રાત્રિમાનાર્ધ ૧૩-૨૭ આવ્યું. તેને
૨ થી ગુણ્યા તો રાત્રિમાન ઘટી ૨૬ પળ, ૫૪ નું આવ્યું.

આપણાં ઉદાહરણમાં કાશીની પલભા પાઠપ ની માની છે, તેને પાંચથી ગુણ્યા તો ૨૮-૪૫ આવ્યા. પલભાનો વર્ગ કર્યો તો ૩૩-૩ આવ્યા તેને દશથી ભાગ્યા તો ૩-૧૮-૧૮ આવ્યા, તેને ઉપરના ગુણાકાર ૨૮-૪૫-૦ માંથી બાદ કર્યો તો કાશીના દક્ષિણ અક્ષાંશ ૨૫-૨૬-૪૨ આવ્યા.

યાતઃ શેષં પ્રાક્પરત્રોન્નતં સ્યાત્ કાલસ્તેનોનં દ્યુલ્ખણં નતં
સ્યાત્ ॥ અક્ષચ્છાયાવર્ગતલાંશયુક્તા માર્તણ્ડાઃ સ્યાદજ્જુલા-
દ્યોડક્ષકર્ણઃ ॥ ૭ ॥

પૂર્વ કપાલમાં^૧ ભુક્તકાળ^૨ અને પશ્ચિમ કપાલમાં^૩ દિન શેષકાળ ઉન્નત થાય છે.^૪ ઉન્નતને દિનાર્ધમાંથી બાદ કરવાથી નત થાય છે.^૫ અક્ષભાના વર્ગનો પચીશમો ભાગ ૧૨ માં ઉભેરવાથી અંગુલાદિ અક્ષકર્ણ થાય છે. ॥૭॥

ઉપપત્તિ.

જ્યાં સૂર્ય ઉદય પામે તે પૂર્વકપાલ, ને અસ્ત પામે તે પશ્ચિમકપાલ કહેવાય છે, પૂર્વક્ષિતિજથી જેટલા વખતમાં સૂર્ય ઉપર આવેલો હોય તેને પૂર્વ ઉન્નતકાળ અને પશ્ચિમકપાલમાં પશ્ચિમક્ષિતિજથી સૂર્ય જેટલા વખત ઉચ્ચો રહ્યો હોય તે વખતે ઉન્નત કહે છે. અને મધ્યાનહ સૂત્રથી તે પૂર્વાપર તરફ જેટલો નમેલો હોય તેટલાના વખતને નત કહે છે. સૂર્ય ઉદય પામી મધ્યાનહ સમયે બરોબર ચામ્યોત્તર વૃત્તપર આવે છે. બ્યારે નતાભાવ હોય છે. પૂર્વ-કપાળમાં તે કારણસર ગતકાળને ઉન્નત અને પશ્ચિમ કપાળમાં દિન શેષકાળને ઉન્નત ગણવામાં આવે છે.

નત કાળ અને ઉન્નત કાળ વચ્ચે દિનાર્ધનો તફાવત રહેતો હોવાથી ઉન્નતને દિનાર્ધમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે.

પલકર્ણુ એ અક્ષ ક્ષેત્રનું એક અવયવ છે. અક્ષ ક્ષેત્રમાં પલભા ભુજ, દ્વાદશ અંગુલ શંકુ કોટિ અને અક્ષકર્ણુ એ કર્ણુ હોય છે. અક્ષકર્ણુ સાધવા માટે સાધારણ રીતે પલભાના વર્ગને બારના વર્ગમાં ઉમેરી તેનું વર્ગમૂલ લેવું જોઈએ; આચાર્યે તેને બદલે એક અંગુલની પલભા કલ્પી તેપરથી

૧ દિનાર્ધ પહેલાં.

૨ સૂર્યોદયથી ગતકાળ.

૩ દિનાર્ધ સમયથી પછીના વખતમાં.

૪ દિનાસ્ત થવાને જેટલો કાળ બાકી હોય તે.

૫ પૂર્વકપાલે પૂર્વ નત અને પશ્ચિમકપાલે પશ્ચિમ નત થાય છે.

અક્ષકર્ણ ઉપરની વિધિએ લાવ્યું છે. એક અંગુલની પલભાનું અક્ષકર્ણ ૧૨-૨-૨૪ આવે છે. એક અંગુલની અક્ષભાનું ૧૨-૨-૨૪ નું અક્ષકર્ણ તો ઈષ્ટ પલભાનું કેટલું અક્ષકર્ણ આવે ? ત્રિરાશિ કરવાનું બાકી રહ્યું. આચાર્યે ત્રિરાશિ નહિ કરાવતાં તેમાંથી બારને અલગ કહાડ્યા અને ૦-૨-૨૪ ને રહેવા દીધા. એ ૦-૨-૨૪ પલભાના વર્ગના પચીશમા ભાગ બરોબર હોવાથી તેને બારમાં ઉમેરવાથી પલકર્ણ થાય છે એવું કહેવામાં આવેલ છે. ઈષ્ટ કાળે દ્વાદશાંગુલ શંકુની કેટલી છાયા પડશે તે જાણવા માટે આ સધળું ગણિત કરાવવામાં આવ્યું છે.

ઉદાહરણ.

સૂર્યોદયથી ગતકાળ ધટી ૧૦ પળ ૩૦ છે. તેથી ઉત્તર ધટી ૧૦ પળ ૩૦ આવ્યો. દિનાર્ધથી પૂર્વે છે માટે તે પૂર્વ કપાલી થયો. એ ઉત્તરને દિનાર્ધ ૧૬-૩૩ માંથી બાદ કર્યો તો પૂર્વનત ધટી ૬ અને પળ ૩ આવ્યો.

અક્ષભા ૫-૪૫ છે તેનો વર્ગ ૩૩-૩-૪૫ આવ્યો. તેને પચીશથી ભાગ દીધો તો ૧-૧૯ આવ્યાં. એને ૧૨ માં ઉમેર્યો તો કાશીનું અંગુલાદિ અક્ષકર્ણ ૧૩-૧૯ આવ્યું.

वेदेशः शरहचराढ्यरहिताः सौम्यानुदगगोलयोर्हारोऽथो घ-
टिकार्द्धयुक् नतकृतेर्ध्वशः समाख्यः स्मृतः ॥ चेत् सार्द्धत्रि-
कुतो नतं यदधिकं वेदाहतं तद्वियुक् स्पष्टोसौ तदयुक् हरस्त-
भिमतः स्यादक्षकर्णोद्धृतः ॥ ८ ॥

ચર પળને પાંચથી ભાગતાં આવેલાં ફળને સૂર્ય (યાને ગ્રહ) ઉત્તર ગોળમાં હોય તો ૧૧૪ માં ઉમેરવાથી અને દક્ષિણ ગોળમાં હોય તો ૧૧૪ માંથી બાદ કરવાથી હાર થાય છે. અર્ધ ધટી નતમાં ઉમેરી તેના વર્ગને ૨ થી ભાગવાથી જે આવે તે સમાખ્યનાં નામથી ઓળખાય છે. નત જે ૧૩ ધટી અને ૩૦ પળથી વધારે હોય તો તેમાંથી ૧૩-૩૦ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને ચારથી ગુણી ઉપર જણાવેલી અર્ધ ધટી યુક્ત નતની કૃતિનાં અર્ધમાંથી બાદ કરવાથી સ્પષ્ટ સમાખ્ય થાય છે. સમાખ્યને હરમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેને અક્ષકર્ણથી ભાગ દેવાથી અભિમંત હર થાય છે. ॥ ૮ ॥

આની ઉપપત્તિ સિદ્ધાંતગ્રંથમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવેલ છે. તે ગોળ પાસે રાખી જેવું સ્પષ્ટપણે સમજાવી શકાય તેટલું શબ્દમાત્રથી સમજાવું

સ્વાભાવિક રીતે મુશ્કેલ છે છતાં પણ અમે તે સંક્ષેપથી અહીં કહેવા સા-
હસ કર્યું છે.

અહોરાત્ર વૃત્તમાં ક્ષિતિજને જોડનારાં સૂત્રને ઉદ્યાસ્ત સૂત્ર કહે છે.
અને ઉન્મંડલના સંપાતથી તેજ વૃત્તમાં પાંધવામાં આવેલાં સૂત્રને અહોરાત્ર
વ્યાસસૂત્ર કહે છે. ઉદ્યાસ્ત સૂત્ર અને તેના તદ્દાવતને કુળ્યા કહે છે. યા-
મ્યોત્તર વૃત્તના સંપાત વચ્ચે તેટલુંજ સૂત્ર પાંધવામાં આવે તે વ્યાસસૂત્ર
કહેવાય છે. વ્યાસ સૂત્રના સંપાતનું ઉપરનું ખંડ તે ધુળ્યા કહેવાય છે. તે
ધુળ્યા ઉત્તર ગોળમાં કુળ્યાયુક્ત અને દક્ષિણ ગોળમાં કુળ્યા હીન કર-
વામાં આવેથી દિનાર્ધ વખતે સૂર્યનાં ઉદ્યાસ્ત સૂત્રનો તદ્દાવત થાય છે.
સૂર્યોદ્યાસ્ત સૂત્રના તથા કુળ્યાના તદ્દાવતને હિતિ કહે છે. એજ પ્રમાણે ચર-
જ્યાને ત્રિજ્યામાં ધનર્ણ કરવાથી અન્યા આવે છે. અહોરાત્ર વ્યાસાર્ધ
ત્રિજ્યા તુલ્ય આંકવામાં આવે ત્યાં લગણુ ત્રિજ્યાતુલ્ય જ અહોરાત્ર સૂત્ર છે
એમ ગણી શકાય છે. તે વિભાગોને કુળ્યાથી-ગુણવામાં આવેછે તે ચરજ્યા
થાય છે. તે તેટલામાટે ચરજ્યાને ત્રિજ્યામાં ઉમેરવાથી વા ખાદ કરવાથી
અન્યા થાયછે એવું આગળ કહેવાયલું છે. આપરથી આપણને ઉપરના શ્લોકમાં
અન્યા તથા હિતિ લાવીએ છીએ એવું જણાશે. પરંતુ તેમાં અંકો નાના
મોટા હોવાથી સંખ્યાકૃત ભેદમાત્ર છે એવું કહેવામાં કરી વાંધો નથી. અન્યા
લાવવામાટે ચરજ્યા લાવવી જોઈએ. ચરજળને ૬૦ થી ભાગવાથી ધટી
થાય છે અને ધટીને ૬ થી ગુણવાથી અંશ થાય છે તે તેને ૨ થી ગુણવાથી
તેની જ્યા થાય છે. આ સ્થળે તેપરથી $\frac{ચર \times ૬ \times ૨}{૬૦} = \frac{ચ \times ૨}{૫}$ ચરજ્યા થાય છે.

એ લાવવામાટે આચાર્યવરે ચરને એકથી ગુણવાનું કહ્યાવિના કેવળ પાંચથી
ભાગવાનું કહેલું છે. આચાર્યે ત્રિજ્યા ૧૧૪ ની કદપી છે તેથી તે ત્રિ-
જ્યામાં તે ઉપર જણાવેલા કારણસર અન્યા લાવવામાટે ઉત્તર દક્ષિણ ગોળ
પરત્વે ધનરણ કરવાનું કહેલું છે. જેને સિદ્ધાન્ત ગ્રંથમાં અન્યાનું નામ આ-
પેલું છે તેને ગણેશદેવજે હરના નામથી આપણને જોળખાવેલ છે.

નતની ઉત્કંઠ જ્યાને દિનાર્ધની અન્યામાંથી ધનરણ કરવાથી ઈશાન્યા
થાય છે એવું આપણે ઉપર જણાવી ગયા છીએ. તે લાવવામાટે આચાર્ય-
વરે નતની ઉત્કંઠ જ્યા કરવાનો પ્રકાર કહ્યો છે. નતમાં અર્ધ ધટી ઉમેરી
તેના અર્ધ કરવાથી નતની ઉત્કંઠ જ્યા થાય છે. એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, તેથી
તેના વિષે વધારે લખવા અગત્ય નથી. એ નતની ઉત્કંઠ જ્યાને આચાર્યે
સમાખ્યનાં નામથી આપણને જોળખાવી છે. નતની ઉત્કંઠ જ્યા ૧૩-૨૦

ધટી લગણુ તેપ્રમાણે અરોઅર આવે છે. ત્યાર બાદ તેથી જેટલાં ધટી પણ નત વધ્યો હોય છે તેનાથી ચારગણો તેમાં તદ્વાવત પડે છે તેથી તે કહાડી નાંખવામાટે તે તદ્વાવતને ચારથી ગુણી સમાખ્યમાંથી બાદ કરવાનું કહ્યું છે. સમાખ્યને હરમાંથી બાદ કરવાથી ઈષ્ટ હર થાય છે, કેમકે દ્વિનાર્ધની અન્યામાંથી નતની ઉત્ક્રમ ન્યા બાદ કરવાથી ઈષ્ટ અન્યા થાય છે. ઈષ્ટ અન્યાને આપણને ઈષ્ટ હરનાં નામથી ઓળખાવવામાં આવી છે. આ સ્થળે અક્ષરકર્ણથી ભાગ લેવાનું કહ્યું છે. તેનું કારણ અગાઉ યોગ્ય સ્થળે કહેવામાં આવશે.

ઉદાહરણ.

આપણા ઉદાહરણમાં ચર ૯૩ આવેલ છે તેને પાંચથી ભાગ્યાતો ૧૮-૩૬ આવ્યા. તે સાયન સૂર્ય ઉત્તર ગોળમાં છે માટે ૧૧૪ માં ઉમેર્યો તો હર ૧૩૨-૩૬ થયો; નત ૬-૩ આવેલ છે તેમાં અર્ધ ધટી ૦-૩૦ ઉમેરી તો ૬-૩૩ થયા. તેનો વર્ગ કર્યો તો ૪૨-૫૪-૯ આવ્યો, તેને ૨ થી ભાગ્યા તો સમાખ્ય ૨૧-૨૭-૪ આવ્યો. હર ૧૩૨-૩૫ આવેલ છે તેમાંથી સમાખ્ય ૨૧-૨૭ બાદ કર્યો તો ૧૧૧-૩૯ રહ્યા, તેને અક્ષરકર્ણ-૧૩-૧૯ થી ભાગ આપ્યો તો ઈષ્ટ હર ૮-૨૦ આવ્યો.

**દિગ્બ્રાક્ષમાહત્ત્વચરં સ્વગુણં દ્વિનિઘ્નં સ્વેષ્વંશયુગ્યુગભવાન્વિત-
મત્ર ભાજ્યઃ ॥ કર્ણોડગુલાદિક ર્હેષ્ટહરાસભાજ્યઃ કર્ણક-
વર્ગવિવરાત્પદમિષ્ટમા સ્યાત્ ॥ ૯ ॥**

પલભાને દશથી ગુણી ચરને ભાગ દેવો, ભાગતાં જે ફળ આવે તેનો વર્ગ કરવો, વર્ગને ખમણો કરવો, એમાં તેનો પંચમાંશ જોડી દેવો, એ રીતે જે આંક આવે તેમાં એકસો ચૌદ ઉમેરવાથી ભાજ્ય થાય છે. આ ભાજ્યને અલીષ્ટ હરથી ભાગવાથી છાયાકર્ણ આવે છે. અને કર્ણવર્ગમાંથી ખારનો વર્ગ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેનું વર્ગમૂળ તે ઈષ્ટ છાયા થાય છે. ॥ ૯ ॥

ઉપપત્તિ.

ઈષ્ટ હરસંસિક ઈષ્ટ અન્યા આપણે જાણીએ છીએ, તે પરથી હતિ લાવવામાટે આ અનુપાત કરવામાં આવ્યો છે. ત્રિન્યા વૃત્તમાં આ અન્યા તો ધુન્યા વૃત્તે કેટલું અન્યાશ્ન ? જે આવે તે હતિ કહેવાય છે; આ હતિ-પરથી કોટિ લાવવામાટે નીચેનો અનુપાત બતાવ્યો છે. અક્ષરકર્ણમાં ખારની

કોટિ તો હતિતુલ્ય કર્ણમાં કેટલી કોટિ? એ પ્રમાણે અહીં ત્રિજ્યાના વર્ગનો પલકર્ણ ગુણક છે અને ઘુન્ન્યા ગુણિત ઈષ્ટાન્ત્યા હર છે. તેમાંથી ત્રિજ્યાના વર્ગને ઘુન્ન્યા ભક્ત કરી ભાજ્ય એવી સંજ્ઞા ગણેશદેવજી આપી છે. ને બાકીની

ક્રિયા ઘુન્ન્યા પલકર્ણ જુદે રૂપે કરાવી છે. અગાઉ હરને પણ કર્ણથી ભાગવાનું કહેલું છે. તે આ પલકર્ણ છે. ને તે માટે અન્ત્યાને પણ કર્ણથી ભાગ દઈ આચાર્યે તેને ઇષ્ટહર એવી સંજ્ઞા આપી છે. ને તે ઇષ્ટ હરથી આ ભાજ્યને ભાગવાથી ઇષ્ટ કર્ણ થાય છે એની હવે કોણ નાપાડી શકશે? આ સાધન ઘુન્ન્યા તથા ક્રાંતિ જ્યાંવિના કરાવું નથી છતાં પણ અહીં આ કરવામાં આવ્યું છે એ તેની પ્રક્રિયાનું ગૌરવ દર્શાવે છે.

દશગુણિત પલભાથી ચરને ભાગ લેવો ઈલાદિતું કારણ નીચેપ્રમાણે છે. આચાર્યે એક અંગુલની પલભા માની છે, ને તેના ચરપરથી એ પ્રમાણ ઉપરનાં સિદ્ધાંતનાં પ્રમાણને ઘણે ભાગે મળતું આવે એવું બાંધેલું છે. એ પ્રમાણ જ તેની પ્રતીતિ છે તો તેવિષે વધારે બારીકાથી લખવું વ્યર્થ છે; એવું ધારી અમે લંબાણ કરતા નથી. ભાજ્યને હરથી ભાગવાથી અભીષ્ટ કર્ણ થાય છે, એ વાત સિદ્ધ છે. શંકુ કોટિ, કર્ણ એ કર્ણ થાય તો તે પરથી ત્રિકોણ-મિતિના નિયમાનુસાર કર્ણના વર્ગમાંથી કોટિનો વર્ગ બાદ કરવામાં આવે તો જુજ ને છાયા છે તેનો વર્ગ આવે. એ છાયાના વર્ગનું વર્ગમૂળ તે ઇષ્ટ વખતે દ્વાદશ અંગુલના શંકુની છાયા થાય છે.

ઉદાહરણ.

આપણી ઇષ્ટ પલભા ૫-૪૫ છે તેને ૧૦ થી ગુણ્યા તો ૫૭-૩૦ આવ્યા તેથી ચરંશળ ૯૩ ને ભાગ દીધો તો ૧-૩૭ આવ્યા. તેનો વર્ગ કર્યો તો ૨-૩૬ થયા તેને ૨ થી ગુણ્યા તો ૫-૧૨ થયા. એ ૫-૧૨ માં તેનો પંચ-માંશ ૧-૨ ઉમેર્યો તો ૬-૧૪ થયા. તેમાં ૧૧૪ ઉમેર્યો તો ભાજ્ય ૧૨૦-૧૪ આવ્યો. તેને અભિમત હર જે ૮-૨૦ આવેલ છે તેથી ભાગ આપ્યો તો અંગુલાદિ ઇષ્ટ કર્ણ ૧૪-૨૫ આવ્યું. કર્ણના વર્ગ ૨૦૭-૫૦ માંથી કોટિ ૧૨ ના વર્ગ ૧૪૪ ને બાદ કર્યો તો શેષ ૬૩-૫૦ રહ્યા. તેનું વર્ગમૂળ કહાડ્યું તો ૭-૫૯-૨૨ આવ્યું. એ સૂર્યોદય પછી આપણની ઇષ્ટ ઘેડી ૧૦ પણ ૩૦ સમયની ઇષ્ટ (દ્વાદશાંગુલ) શંકુની છાયા થઈ.

કર્ણઃ સ્યાત્પદમર્કમાકૃતિયુતેસ્તદ્રુક્તમાજ્યો હરોઽભીષ્ટસ્તત્પ-

લકર્ણઘાતરહિતો મધ્યો હરો ધ્યાતઃ ॥ ચેદ્વેદાઙ્કધરાધિકઃ
પૃથગતો વેદાઙ્કભૂનાઙ્કુનાઙ્યાઙ્યસ્તસ્ય પદં ઘટીમુખનતં સ્યા-
દર્ધનાઙીવિયુક્ત ॥ ૧૦ ॥

છાયા અને ખારના વર્ગના સરવાળાનું વર્ગમૂળ તે ઈષ્ટ કર્ણ થાયછે. તે કર્ણથી ભાજ્યને ભાગ દેવાથી અભીષ્ટ હર થાયછે. અભીષ્ટ હરને પણ કર્ણથી ગુણી મધ્ય હરમાંથી બાદ કરવો ને જે શેષ રહે તેને ૨ થી ગુણવા. એ ગુણાકાર એકસો ચોરાણુથી વધારે હોય તો પૃથક્ માંડી એક સ્થળે તેમાંથી ૧૧૪ બાદ કરવા ને જે શેષ રહે તેનો તૃતીયાંશ લઈ બીજે સ્થળે તેમાં ઉમેરી દેવો.^૧ એ રીતે જે આંક આવે તેનું વર્ગમૂળ તે ઘટિકાદિ નત થાયછે. પરંતુ એ નતમાંથી જ્યારે અર્ધઘટી બાદ કરવામાં આવે છે ત્યારે ઈષ્ટ નતની ઘટિ વિગેરે આવે છે.^૨ ॥ ૧૦ ॥

ઉપપત્તિ.

શંકુની ઈષ્ટ છાયાપરથી ઈષ્ટકાળ જાણવાનો આ વિધિ છે. અગાઉ છાયા લાવવામાં જે વિધિ કહેવામાં આવ્યો છે તેથી આ વિધિ વિશેષ છે એટલે તેનાં કારણો જાણાવવાની જરૂર નથી.

ઉદાહરણ.

ખારના વર્ગ ૧૪૪ માં છાયાનો વર્ગ ૬૩-૫૦ ઉમેર્યો તો ૨૦૭-૫૯ આવ્યા. તેનું વર્ગમૂળ તે ઈષ્ટ કર્ણ ૧૪-૨૫ આવ્યું. તેથી ભાજ્ય ૧૨૦-૧૪ ને ભાગ આપ્યો તો અભીષ્ટ હર ૮-૨૦-૨૩ આવ્યો. તેને અક્ષ કર્ણ ૧૩-૧૯ થી ગુણ્યા તો ૧૧૧-૩ આવ્યા. તેને મધ્યહર ૧૩૨-૩૬ માંથી બાદ કર્યા તો શેષ ૨૧-૩૩ રહ્યા. તેને ૨ થી ગુણ્યા તો ૪૩-૬ આવ્યા; તેનું વર્ગમૂળ કહ્યાડ્યું તો ૬-૩૩ આવ્યા. તેમાંથી અર્ધ ઘટિ બાદ કરી તો અભીષ્ટ નત ઘટી ૬-૩ આવ્યો.

ચત્તારિંશદશીતિરદ્રિકુમ્ભવઃ કલ્પેન્દવો મૂઢૃતી પદ્મલાક્ષીણિ

૧ જો તે ૧૯૪ થી વધારે ન હોય તો એમ કરવાની કશી જરૂરી નથી, તે ગુણાકારનું વર્ગમૂળ નત થાયછે.

૨ જો સૂર્ય પૂર્વકપાલમાં હોય તો પૂર્વ નત અને પશ્ચિમ કપાલમાં હોય તો પશ્ચિમ નત જાણવો.

જિનાશ્વિનોંગવિકૃતી સાન્ધ્યશ્વિનઃ સાયનાત્ ॥ સ્વેટાદોર્લ-
વદિગ્લવપ્રમગતોઢ્ઢોસૌ તદૂનાગતાચ્છેષઘ્નાદશલઘ્નિયુક્ દશ-
હૃતોશાઘોઽપમઃ સ્યાત્ સ્વદિક્ ॥ ૧૧ ॥

(ભુજના પ્રતિ દશ દશ અંશનાં) ક્રાન્તિ ખંડક ક્રમે ૪૦-૮૦, ૧૧૭, ૧૫૧, ૧૮૧, ૨૦૬, ૨૨૪, ૨૩૬, ને ૨૪૦ છે. સાયન ગ્રહના ભુજના અંશ કરી તેને દશથી ભાગ દેવો, ભાગતાં જેટલા પૂર્ણાંક આવે તેટલામું ક્રાન્તિ ખંડક ગત જાણવું ને તેના પાછળનું એખ્ય ખંડક જાણવું. દશથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિને ગત તથા એખ્ય ખંડકના તદ્વાવતથી ગુણી દશથી ભાગતાં જે અંશાદિ ૫૭ આવે તેને ગત ખંડકમાં ઉમેરવું. બાદ તેને દશથી ભાગ દેવાથી સાયન ગ્રહના ગોળની દિશાની અંશાદિ ક્રાન્તિ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

ઉપપત્તિ.

ગ્રહનો પ્રવાનો માર્ગ વિષૂવૃત્તની સાથે જે ખૂણો કરતો હોય તે ક્રાન્તિ કહેવાય છે. મેષથી તે કન્યા સૂધી ગ્રહ વિષૂવૃત્તથી ઉત્તર તરફ અને તુલથી તે મીન સૂધી દક્ષિણ તરફ રહેછે તેથી તે ક્રાન્તિ ઉત્તર તથા દક્ષિણ તરફની કહેવાય છે. પરમ ક્રાન્તિ આચાર્યે અંશ ૨૪ ની માની છે^૧ અને ચંદ્રાદિ ગ્રહની તેમના શરનાં કારણને લીધે તેથી પ્રણ વધારે માનવામાં આવી છે. શર સાધવાની રીતિ અલગ બતાવવામાં આવી છે ને તે સ્પષ્ટ ક્રાન્તિ તથા આએ સાધારણ ક્રાન્તિ કહેવાય છે, તેથી અહીં ફક્ત ક્રાન્તિમાટેજ આપણે બોલીશું. મેષ અને તુલનાં આરંભમાં ગ્રહનો પ્રવાનો માર્ગ તથા વિષૂવૃત્ત એક જગાપર હોય છે તેથી સારે ક્રાન્તિનો અભાવ હોય છે, મેષથી કર્ક પર્વેત ગ્રહ વિષૂવૃત્તથી ઉત્તર તરફ હઠતો ચાલ્યો જતો દેખાય છે ને સાર પછી કર્કથી તુલ સૂધી પાછો વિષૂવૃત્ત નજદીક આવતો જણાય છે તેજ મુજબ તુલથી વિષૂવૃત્તથી દક્ષિણ તરફ હઠતો ને મકરથી મીન સૂધી દક્ષિણમાંથી વિષૂવૃત્ત તરફ પાછો આવતો જણાય છે. એ પરથી ક્રાન્તિની વધ ઘટ રાશિના ચક્રનાં ભુજનાં પ્રમાણમાં થાય છે. ને તેને લીધે તે તેના સાયન ભુજપરથી કહાડવાનું કહેવામાં આવેલ છે. ક્રાન્તિ વિગેરે સાયન ગ્રહની સ્થિતિપરથી નક્કી કરવામાં આવતાં હોવાથી સાયન ગ્રહપરથીજ ક-

૧ હાલમાં સૂક્ષ્મ વેધથી પરમક્રાન્તિ ૨૩ અંશ અને ૨૭ કલાની નક્કી કરવામાં આવી છે.

રાવાં જોઈએ. સાયન ગ્રહ શિવાય તેમની સિદ્ધિ નથી કેમકે વિષૂવૃત્ત તથા ક્રાન્તિવૃત્તનાં સંપાત સ્થળથી મેષ રાશિ ગણાય છે ને તે સાયન મેષનાં નામથી ઓળખાય છે. માટે ક્રાન્તિ લગ્ન, પાત, વિગેરે સર્વે ગ્રહને સાયન કરી કહાડવાં આવશ્યક છે. આચાર્યે ભુજના પ્રતિ પંદર અંશની ક્રાન્તિ વરતી તૈયાર કરી તેને દશથી ગુણી આ ગ્રંથમાં ક્રાન્તિ ખંડક તરીકે આપણને ઓળખાવી છે. સાધારણ રીતે સાયન ગ્રહના ભુજની જ્યાને પરમક્રાન્તિ જ્યાથી ગુણી ત્રિજ્યાથી ભાગ આપી આવેલ ક્રાન્તિ જ્યાનું ધનુઃ કરવાથી ક્રાન્તિ થાય છે. એ રીતિ પ્રમાણે ઉપરનાં ક્રાન્તિ ખંડક તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. દાખલા તરીકે ધારે કે આપણે ભુજ ૯૦-૦-૦ અંશ આવેલ છે તેની ક્રાન્તિ કેટલી થશે? તે આપણે જાણવું છે, તો તે માટે આપણે ૯૦ અંશની જ્યા કરશું તો બૃહજ્યાના પક્ષમાં ૩૪૩૮ આવશે, ને તેને ૧૩૯૭ થી ગુણી ત્રિજ્યા ૩૪૩૮ થી ભાગ દેશું તો ક્રાન્તિ જ્યા ૧૩૯૭ આવશે એ જ્યાનું ધનુઃ અંશ ૨૪ થશે. તેને ૧૦ થી ગુણીશું તો ૨૪૦ આવશે. એ આપણા આ ગ્રંથનું નવમું અર્થાત નેવું અંશનું ક્રાન્તિ ખંડક તૈયાર થયું. એજ મુજબ બીજા પણ સાંધી જોવાથી વાંચનારની ખાતરી થશે. દશ અંશ ઉપરના જેટલા અંશ ગણેલા હોય તેનું ફળ સાથે ગણવા માટે આચાર્યે ગતૈષ્યના તદ્વાવતથી શેષને ગુણી તેનો દશાંશ ગતાંકમાં ઉમેરવાનું કહેલ છે. એ ખંડક દશ ગુણીત ક્રાન્તિ બરોબર છે માટે તેને દશથી ભાગ દેવાથી ક્રાન્તિ થાય છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે.

ષટ્ષઢિષ્ઠદધિક્કુભિરર્ધૈઃ સ્વેદમુજાંશદિનાંશમિતૈક્યં ॥

શેષહતૈષ્યદિનાંશયુતં વાંશાદ્યપમઃ સુસ્વસંવ્યવહૃત્યૈ ॥ ૧૨ ॥

(સાયન ગ્રહના ભુજના) પ્રતિ પંદર પંદર અંશનાં ક્રાન્તિ ખંડક કેમે ૬, ૬, ૫, ૪, ૨ અને ૧ છે; સાયન ભુજના અંશને ૧૫ થી ભાગવાથી જેટલા પૂર્ણાંક આવે તેટલા ખંડકના સરવાળામાં આગળના ખંડક ને ભુજાંશને પંદરથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશથી ગુણી પંદરથી ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તે ઉમેરવાથી અલ્પાયાસે વ્યવહાર યોગ્ય અંશાદિ ક્રાન્તિ થાય છે. ॥૧૨॥

ઉપપત્તિ.

આમાં પંદર પંદર અંશનું એક એક અંશાદિ ક્રાન્તિ ખંડક સાંધેલું છે. પંદર અંશમાં એક ખંડકતુલ્ય ક્રાન્તિ ઈષ્ટ તો ભુજાંશના અંશની કેટલી ક્રાન્તિ

થાય એ શોધવામાટે ભુજ્જંશને પંદરથી ભાગવાનું ને ગતખંડકનો યોગ કરવાનું કહેવાયું છે. પંદર અંશના વિભાગ ઉપરાંત ભુજ્જના જેટલા અંશ હોય તેમાં કેટલી ક્રાન્તિ ગઈ તે જાણવા માટે તેને અનાગત ખંડકથી ગુણી પંદરથી ભાગવાનું કહેલ છે. પંદર અંશમાં અનાગત ખંડક જેટલો ક્રાન્તિમાં વધારો થાય તો ઈષ્ટ અંશોમાં કેટલો વધારો થશે. એ ત્રિશશિજ તેમાં કરવામાં આવી છે. આ ક્રાન્તિ વ્યવહાર યોગ્ય છે માટે સ્પષ્ટ ગણિતની જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં લેવી નહીં.

ઉદાહરણ.

આપણાં ઉદાહરણમાં સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૫-૫૨-૪૧ આવ્યો છે તેમાં અયનાંશ ૧૮-૧૦-૦ ઉમેરી સાયન કર્યો તો સાયન સૂર્ય ૧-૨૪-૨-૪૧ આવ્યો. તેનો ભુજ ૧-૨૪-૨-૪૧ થયો તેના અંશ કર્યા તો ૫૪-૨-૪૧ આવ્યા. ભુજ્જંશને ૧૦ થી ભાગ્યા તો લખ્ધ ૫ આવ્યા માટે પાંચમું ક્રાન્તિ ખંડક ૧૮૧નું ગત થયું અને ૨૯૬નું એધ્ય આવ્યું. તેમના વચ્ચે તફાવત ૨૫ નો છે તેથી ભુજ્જંશને દશથી ભાગતાં શેષ રહેલ અંશાદિ ૪-૨-૪૧ ને ગુણી ૧૦ થી ભાગ આપ્યો તો ૧૦-૬-૪૨ આવ્યા. તેને ગતાંક ૧૮૧ માં ઉમેર્યા તો ૧૯૧-૬-૪૨ આવ્યા. તેને દશથી ભાગ દીધો તો અંશાદિ ક્રાન્તિ ૧૯-૬-૪૦ આવી.

લઘુ ખંડક પ્રમાણે ભુજ્જંશ ૫૪-૨-૪૧ ને ૧૫ થી ભાગ્યા તો લખ્ધ ૩ આવ્યા અને શેષ ૯-૨-૪૧ રહ્યા. ત્રણ લખ્ધ આવ્યા માટે ત્રણ ખંડક ૬-૬-૫ નાં ગત થયાં. ને ૪ નું એધ્ય થયું. એ એધ્ય ખંડકથી શેષાંશાદિ ૯-૨-૪૧ ને ગુણ્યા તો ૩૬-૧૦-૪૪ આવ્યા તેને ૧૫ થી ભાગ આપ્યો તો ૨-૨૪-૪૩ આવ્યા, એને ગત ખંડકોના સરવાળા ૧૭ માં ઉમેર્યા તો વ્યવહાર યોગ્ય અંશાદિ ક્રાન્તિ ૧૯-૨૪-૪૩ આવી.

ततो दलानि शोधयेत् तिथिघ्नशेषमैष्यहत् ॥

तिथिघ्नशुद्धसंख्यया युतं भवन्ति दोर्लवाः ॥ १३ ॥

(લઘુ ખંડકપરથી લાવવામાં આવેલ અંશાદિ ક્રાન્તિ કેટલા ભુજ્જંશની ક્રાન્તિ છે તે જાણવું હોય તો) ક્રાન્તિમાં ઉત્તરોત્તર ક્રમવાર જેટલાં લઘુ ખંડક શોધી શકાય તેટલાં શોધવાં, જે નહીં શોધાય તેથી શેષને પંદરથી ગુણી ભાગ દેવો ભાગતાં જે અંશાદિ ફળ આવે તેમાં જેટલાં ખંડક શોધાણાં હોય તે સંખ્યાને ૧૫ થી ગુણી તેમાં ઉમેરવાથી ઈષ્ટ ભુજ્જના અંશ થાય છે.

ઉપપત્તિ.

લઘુ ખંડકપરથી ક્રાન્તિ લાવવાના વિધિથી આ વિધિ વિલોભ છે એટલે તેની ઉપપત્તિ કહેવાની જરૂર નથી.

ઉદાહરણ.

લઘુ ખંડકપ્રમાણે ક્રાન્તિ ૧૯-૨૪-૪૩ આવી છે તેમાંથી પ્રથમનો ત્રણ ખંડકનો સરવાળો ૧૭ બાદ કર્યો તો શેષ ૨-૨૪-૪૩ રહ્યા. તેને ૧૫ થી ગુણી એખ્ય ખંડક ૪ થી ભાગ દીધો તો અંશાદિ ૯-૨-૪૧ આવ્યા તેમાં ગતખંડક સંખ્યા ૩ ને ૧૫ થી ગુણતાં આવેલા આંક ૪૫ ઉમેર્યા તો ઈષ્ટ ભુજ્જંશ ૫૪-૨-૪૧ થયા.

**દ્યુદલતિથિવિયોગસ્તદ્વિનાઙ્યશ્ચરં સ્યાદથ નિજગજભાગોપેત-
મક્ષપ્રભાસં ॥ દિનકૃદપમભાગાસ્તલલિપ્તાયુતાઃ સ્યુર્દ્યુદલકૃ-
શપૃથુલ્લે તે ક્રમાદ્યામ્યસૌમ્યાઃ ॥ ૧૪ ॥**

દિનાર્ધ અને પંદર ઘડીનો તદ્વાવત ચર થાય છે. તે ચર ફળનાં પળને પોતાના અષ્ટમાંશયુક્ત કરી અક્ષભાથી ભાગવાથી જે અંશાદિ ફળ આવે તેમાં ૨૫ કલા ઉમેરવાથી સૂર્યની અંશાદિ ક્રાન્તિ થાયછે. દિનાર્ધ પંદર ઘડીથી વધારે હોય તો ઉત્તરક્રાન્તિ તથા ઓછું હોય તો દક્ષિણક્રાન્તિ થાયછે ॥ ૧૪ ॥

ઉપપત્તિ.

દિનાર્ધ અને પંદર ઘડીના તદ્વાવતનાં પળ કરીએ ત્યારે ચરપળ થાયછે. તેને પાંચથી ભાગવાથી ચરબ્યા આવેછે એ આપણે પહેલાં કહી ગયા છીએ એ પરથી કુબ્યા લાવવા માટે આચાર્યે ત્રિરાશિ કરાવી છે કે ત્રિબ્યા વૃત્તમાં આ ચરબ્યા તો ઘુબ્યા વૃત્તમાં કેટલી ચરબ્યા? જે ફળ મળેછે તે કુબ્યા થાયછે. અહિંઆ ઘુબ્યા સ્થૂલ છે માટે આચાર્યે ૧૧૨ $\frac{૧}{૨}$ માની લીધેલ છે, ને તેના પરથી ક્રાન્તિ કરાવેલ છે. પણભા જેટલો ભુજ્જ હોય તો કુબ્યા કોટિ થાય તો કુબ્યા ભુજ્જ હોય તો કેટલી કોટિ થશે? જે જવાબ મળશે તે ક્રાન્તિ બ્યા થશે. એ રીતે જે જ્યાત્મક ક્રાન્તિ આવે તેનું ધનુઃ કરવા માટે ૨ હર સ્થૂલ છે છતાં અંગિકાર કરેલ છે. ઉપર કલાપ્રમાણે ચરપળનો ગુણક ૧૩૯૦ ને હર ૧૨૦૦ નો થશે. આ ગુણક તથા હર $\frac{૧૩૯૦}{૧૨૦૦}$ ની બરાબર છે જેથી આચાર્યવરે ચરપળને પોતાના અષ્ટમાંશયુક્ત કરવાનું કહેલું છે. ઉપરના પ્રમાણે આવતાં ૫ળમાં પ્રલભા હર હોવાથી તેથી ભાગવાથી સ્થૂલ

ક્રાન્તિ થાયછે. તેમાં પચીશ કલા ઉમેરવાથી આ ક્રાન્તિની નજદીક નજદીક એ સ્પષ્ટ ક્રાન્તિ થતી હોવાથી તેમ કરવાનું કહેલું છે. દિનાર્ધ ઉત્તર ગોળમાં પંદરમાં ઉમેરવામાં આવેછે ને ચાલગણુ તે સાધરણુ રીતે પંદરથી વધારે હોયછે એટલે તે પરથી સૂર્ય ઉત્તર ગોળમાં છે એવું જણાઈ આવેછે જેથી તે પરથી મળેલી સ્થૂલ ક્રાન્તિ ઉત્તરે ને દક્ષિણુ ગોળમાંના દિનાર્ધપરથી આવતી ક્રાન્તિ દક્ષિણુ થાયછે એવું આચાર્યે કહેલ છે.

ઉદાહરણ.

દિનમાન ૧૬-૩૩ આવેલ છે તેમાંથી ૧૫ બાદ કર્યા તો શેષ ૧-૩૩ રહ્યા તેનાં પળ કર્યા તો ૯૩ થયાં. તેમાં તેનો અષ્ટમાંશ ૧૧-૩૭-૩૦ ઉમેર્યો તો ૧૦૪-૩૭-૩૦ આવ્યા તેને અક્ષભા ૫-૪૫ થી ભાગ આપ્યો તો અંશાદિ ફળ ૧૮-૧૧-૪૪ આવ્યું. તેમાં પચીશ કલા ઉમેરી તો ક્રાન્તિ અંશાદિ ૧૮-૩૬-૪૪ આવી. દિનાર્ધ પંદરથી વધારે છે માટે આ ક્રાન્તિ ઉત્તરદિશા તરફની થઈ.

ક્રાન્ત્યક્ષજસંસ્કૃતિર્નતાંશાસ્તદ્વીના નવતિઃ સ્યુરુન્નતાંશાઃ ॥

દિનમધ્યમવાસ્તતોપિ યે સ્યુઃ ક્રાન્ત્યંશા લઘુચ્ચવ્ઙકૈઃ પરાચ્ચઃ ॥૧૬॥

ક્રાન્તિ અને અક્ષાંશનો સંસ્કાર^૧ કરવાથી નતાંશ થાય છે. નતાંશને ૯૦ અંશમાંથી બાદ કરવાથી દિનાર્ધ સમયના ઉન્નતાંશ થાય છે.^૨ અને ઉન્નતાંશની લઘુઅંકકપરથી ક્રાન્તિ લાવવાની રીતિએ જે ક્રાન્તિ આવે તેને પરાચ્ચ કહે છે.^૩ ॥ ૧૫ ॥

ઉપપત્તિ.

અસ્વસ્તિકથી ચામ્યોત્તર વૃત્તપર, મધ્યાન્હકાળે સૂર્ય જેટલો નમેલો હોય તેટલા નતાંશ કહેવામાં આવે છે અને તેજ વૃત્ત મધ્યાન્હ વખતે ક્ષિતિજ અને સૂર્યનું ચામ્યોત્તર વૃત્તપરનું જે અંતર હોય તે ઉન્નતાંશ કહેવાય છે. એ નતાંશ તથા ઉન્નતાંશ અગાઉ કાળસાધન માટે કહેવામાં આવેલા નત તથા ઉન્નતથી જુદી રીતના છે માટે તેમાં તેનો ઉપયોગ નહીં કરવો. તે પૂર્વીપરના છે અને આ

૧ અક્ષાંશ અને ક્રાન્તિ એક દિશામાં હોય તો તેમનો સરવાળો કરવો અને ભિન્ન દિશામાં હોય તો તેમની બાદબાકી કરવી, એ તેમનો સંસ્કાર થયો એહ કહેવાય છે. જે વધારે હોય તેની દિશામાં આ નતાંશ આવેછે.

૨ જે નતાંશની દિશા હોય તેજ ઉન્નતાંશની દિશા જાણવી.

૩ આ ઉન્નતાંશ તથા નતાંશ ચંત્રના છે, ને આ પ્રમાણે ફક્ત દિનાર્ધ વખતે થાય છે.

યામ્યોત્તરના છે એજ તેમનો તક્ષવત છે. વિષૂવૃત્તપર જે ક્રાન્તિના અંશાદિ હોય તે મધ્યાન્હ વખતે નતાંશ અને તેને ૯૦ માંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે ઉત્તરતાંશ કહેવાય છે. જેમ જેમ મનુષ્ય ઉત્તર અથવા દક્ષિણ તરફ લાંથી આગળ ચાલતો જાય છે તેમ તેમ તે રક્ષમંડળ તેને તેથી વિલોમ દિશામાં નમેલું જણાતું જશે. ક્રાન્તિ દક્ષિણમાં હોય ને મનુષ્ય ઉત્તરમાં ચાલતો હોય અર્થાત્ મનુષ્યનો દેશ ઉત્તરમાં હોય તો તેનાં અક્ષાંશતુલ્ય વધારે તેના મધ્યાન્હ સમયે નતાંશ આવશે ને ઉત્તર ક્રાન્તિ હશે તો તે ક્રાન્તિ તથા અક્ષાંશના તક્ષવતતુલ્ય સૂર્યના નતાંશ દેખાશે; તે માટે ક્રાન્તિ અને અક્ષાંશનો સંસ્કાર કરવાથી નતાંશ થાયછે એવું કહેલું છે. નતાંશ જ્ઞાના ચતુર્થાંશ ૯૦ અંશનો એક ભાગ છે ને તે નેવુંના બાકીના કેટલા અંશ છે તે જાણવામાટે તેને ૯૦ માંથી બાદ કરવાનું કહેલું છે. સિદ્ધાંતમાં ઉત્તરતાંશ તથા નતાંશ મધ્યાન્હ સમયનું ઈષ્ટછાયા કર્ણ શોધવામાટે બનાવવામાં આવે છે. અહિંઆં આચાર્યે એ ઉત્તરતાંશની જ્યા કરવામાટે તેની પરમ જ્યા ૨૪ ની માની લઘુ ખંડકની ક્રાન્તિનો યોગ પણ ૨૪ થતો હોવાથી તથા સ્વરૂપ અંતર પડતો હોવાથી લઘુખંડકપરથી એ અંશોની ક્રાન્તિ કરીને તે ઉત્તરતાંશ જ્યાને પરાખ્યનું નામ આપેલું છે.

ઉદાહરણ.

અક્ષાંશ ૨૫-૨૬-૪૨ દક્ષિણના છે, અને ક્રાન્તિ ૧૯-૬-૪૦ ઉત્તરની છે, અને ભિન્ન દિશિતા છે માટે તેમનો તક્ષવત ૬-૨૦-૨ દક્ષિણ નતાંશ થયા. તેને ૯૦ માંથી બાદ કર્યા તો ઉત્તરતાંશ ૮૩-૩૯-૫૮ આવ્યા. તેની લઘુખંડકપરથી ક્રાન્તિ કરી તો અંશાદિ ૨૩-૩૪-૩૯ આવી. આ પરાખ્ય થયો.

नवतिगुणितमिष्टमुन्नतं शुद्धलहतं फलभागतोपमः ॥

कथितपरगुणस्तदुद्धृता रविनवषट्श्रवणोथवा भवेत् ॥ १६ ॥

અથવા^૧ ઈષ્ટ ઉત્તરને ૯૦ થી ગુણી દિનાર્ધથી ભાગ દેવાથી જે અંશાદિ ફળ આવે તેની ક્રાન્તિને કથિત પરાખ્યથી ગુણતાં જે ફળ આવે તેથી ૬૯૧૨ ને ભાગવાથી કર્ણ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

૧ ઉત્તરતાંશની ઘટીપરથી કર્ણ લાવવાનો આ બીજો વિધિ છે. ક્રાન્તિ તેમાં પણ લઘુખંડકપરથીજ કરવી.

ઉપપત્તિ.

ઉત્તતની ઘટીના અંશ કરવામાટે આ ત્રિરાશિ કરી છે. દિનાર્ધના ૯૦ અંશ તો ઈષ્ટ ઉત્તતના કેટલા અંશ? એ જે અંશ આવે તેની ન્યા કરવામાટે તેની ક્રાન્તિ કરવાનું કહેલું છે. પરસંજિક નતાંશ ન્યા કોટિ ક્ષેત્રમાં ત્રિન્યા ૨૪ કર્ણ થાય છે; ત્યારે ખારની કોટિ જે ક્ષેત્રમાં છે તેમાં કેટલું હશે? એ પ્રમાણે અહીં ૧૨×૨૪ બાબત અને પરાખ્ય હર થાય છે. એ પરથી ઈષકર્ણ લાવવામાટે ઉત્તતની ઘટિ ન્યાએ ૨૪ કર્ણ આવે તો ઈષ્ટ ઉત્તતાંશની ઘટી ન્યાએ કેટલું કર્ણ આવશે. તે રીતે ત્રિરાશિ કરવાની છે તેમાં આ $\frac{૧૨ \times ૨૪}{૨૪}$ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે તે $\frac{૧૨ \times ૨૪ \times ૧૨}{૧૨ \times ૨૪ \times ૧૨}$ ની અરોખર આવે છે. જે પરથી ઉત્તતાંશની ન્યાને એટલે ક્રાન્તિથી પરાખ્યને ગુણી ૬૯૧૨ ને ભાગવાથી ઈષ્ટ ઉત્તતાંશનું કર્ણ આવે છે એવું આચાર્ય કહેલ છે.

ઉદાહરણ.

આપણો ઈષ્ટ ઉત્તત ૧૦-૩૦ છે તેને ૯૦ થી ગુણી દિનાર્ધ ૧૬-૩૩ થી ભાગ દીધો તો ૫૭-૫-૫૮ નતાંશ આવ્યા. એ નતાંશની લઘુખંડકની ક્રાન્તિ ૨૦-૧૩-૩૫ આવી. તેને અગાઉ આવેલા પરાખ્ય ૨૩-૩૪-૩૯ થી ગુણ્યા તો ૪૭૬-૫૩-૧૫ આવ્યા. તેથી ૬૯૧૨ ને ભાગ આપ્યો તો અંગુલાદિ કર્ણ ૧૪-૨૯ આવ્યું.

તરણિનવરસાઃ શ્રવોદ્ધૃતાઃ પરવિહતા અપમો ભવેત્તતઃ ॥

દિનદલગુણિતા યુજાંશકા નવતિહતા અથવેષ્ટમુન્નતં ॥ ૧૭ ॥

૬૯૧૨ ને કર્ણથી ભાગ દેવાથી જે ફળ આવે તેને પરાખ્યથી ભાગ દેવાથી જે અંશાદિ ફળ આવે તે ક્રાન્તિ થાય છે. ક્રાન્તિપરથી વિલોમ વિધિએ ભુજાંશ લાવી તેને દિનાર્ધથી ગુણી ૯૦ થી ભાગ દેવાથી ઈષ્ટ ઉત્તત થાય છે. ॥૧૭॥

ઉદાહરણ.

૬૯૧૨ ને કર્ણ ૧૪-૨૯ થી ભાગ્યા તો ૪૭૬-૫૩-૧૨ આવ્યા. તેને પરાખ્ય ૨૩-૩૪-૩૯ થી ભાગ આપ્યો તો ક્રાન્તિ ૨૩-૩૪-૩૯ આવી. તે પરથી ભુજાંશ ૨૦-૧૩-૩૫ આવ્યા. તેને ૧૬-૩૩ થી ગુણી ૯૦ થી ભાગ આપ્યો તો ઉત્તત ઘટિ ૧૦ ૫૭ ૩૦ આવ્યો.

અભિમતયંત્રલવાસ્તતોપમોસૌ જિનનિઘ્નઃ પરહૃત્તતો મુજાંશાઃ ॥

ચુદલઘ્નાઃ સ્વનવોઙ્ઘૃતાઃ કપાલે પ્રાકૃપશ્ચાદ્ધટિકાઃ ક્રમાદ્ગતૈષ્યાઃ ૧૮

યંત્રના વેધથી સૂર્યના જે ઉત્તતાંશ આવેલા હોય તેની ક્રાન્તિને, ૨૪ થી ગુણી, પરાખ્યથી ભાગવાથી જે અંશાદિ ફળ આવે તેને ક્રાન્તિ ગણી તે પરથી જે ભુજાંશ આવે તેને દિનાર્ધથી ગુણી, ૯૦ થી ભાગવાથી પૂર્વ કપાલે દિનગતની અને પશ્ચિમ કપાલે દિનરોપની ઈષ્ટ ઘટી આવે છે. ॥ ૧૮ ॥

ઉપપત્તિ.

યંત્રાંશની ક્રાન્તિ પરાખ્ય વ્યાસાર્ધની છે. તે પરથી ત્રિજ્યા વ્યાસાર્ધની લાવવામાટે પરાખ્ય તુલ્ય વ્યાસાર્ધ યંત્રાન્ત ક્રાન્તિ તો ત્રિજ્યા વ્યાસાર્ધમાં કેટલી ક્રાન્તિ એ જાણવામાટે ક્રાન્તિને ૨૪ થી ગુણી પરાખ્યથી ભાગવાનું કહેલું છે. તેનું ધનુઃ કરવામાટે તેના અંશ કરવાનું કહેલ છે; એ અંશપરથી ૯૦ અંશમાં દિનમાનતુલ્ય ઘટી આવે તો ઈષ્ટ અંશમાં કેટલી ઘટી આવશે એ જાણવામાટે એ અંશને દિનાર્ધથી ગુણી ૯૦ થી ભાગ દેવાનું કહેલું છે.

સ્વાઙ્ઘોન્નતઘટિકા દિનાર્દ્ધમક્તા ભાગાઃ સ્યુસ્તદપમજાં-
શકાઃ પરઘ્નાઃ ॥ સિદ્ધાસા નિગદિતવત્તતો મુજાંશાસ્તકાલે
સ્યુરિતિ ચ યંત્રજોન્નતાંશાઃ ॥ ૧૯ ॥

ઉત્તતની ઘટિકાને ૯૦ થી ગુણી દિનાર્ધથી ભાગવાથી જે અંશાદિફળ આવે તેની ક્રાન્તિ કરવી. આદ્ય તે ક્રાન્તિને પરાખ્યથી ગુણી ૨૪ થી ભાગ દેવો; ભાગતાં જે અંશાદિફળ આવે તેને ક્રાન્તિ ગણી તેપરથી વિલોમ વિધિએ જે ભુજાંશ થાય તે ઈષ્ટ કાળના યંત્રના ઉત્તતાંશ થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

ઉપપત્તિ.

ઉપરના શ્લોકથી આનો ગણિતક્રમ વિલોમ હોવાથી વિલોમ સમજી લેવી.

ઉદાહરણ.

ઈષ્ટ ઘટિકા ૧૦-૩૦ ને ગુણ્યા ૯૦ થી તો ૯૪૫-૦ આવ્યા. તેને દિનાર્ધ ૧૬-૩૩થી ભાગ્યા તો ૫૭-૫-૫૮ આવ્યા. તેની ક્રાન્તિ વરતી તો ૨૦-૧૩-૩૫ આવી. પરાખ્ય ૨૩-૩૪-૩૯ થી તેને ગુણ્યા તો ૪૭૬-૫૩-૧૫ આવ્યા. તેને ૨૪ થી ભાગ આપ્યો તો ૧૯-૫૨-૧૩ આવ્યા. તેપરથી વિલોમ વિધિએ ક્રાન્તિ ભુજાં અંશાદિ ૫૫-૪૫-૪૮ આવ્યો. એ ઈષ્ટ યંત્રાન્તતાંશ થયા.

યંત્રલવોત્થક્રાંતિલવામા વસ્તિભદ્રાઃ ૨૮૮ સ્યાદિહ કર્ણઃ ॥

કર્ણહવાસ્તે સ્યાદપમોતો વાહુલવાઃ સ્યુર્યત્રલવા વા ॥ ૨૦ ॥

યંત્રોત્તતાંશની ક્રાંતિથી ૨૮૮ ને ભાગવાથી ઈષ્ટ કર્ણ થાયછે, તે કર્ણથી ૨૮૮ ને ભાગતાં જે અંશાદિ ક્રાંતિ આવે તેનો ભુજ તે યંત્રોત્તતાંશ થાયછે ॥ ૨૦ ॥

ઉપપત્તિ.

ઓછામાં ઓછું ૧૨ તું ઈષ્ટ કર્ણ માની આગાચે પરમ ક્રાંતિના અંશ ૨૪ ને ગુણ્યા છે; ને તે ગુણાકાર ૨૮૮ ને આપણને ભાજ્ય તરિકે ઓળખાવ્યો છે. એ ભાજ્યને પરમ ક્રાંતિથી ભાગવાથી પરમાલ્પ ઈષ્ટ કર્ણ જેમ આવેછે તેમ ઈષ્ટ ક્રાંતિથી ભાગવાથી ઈષ્ટ કર્ણ આવેજ એ વાત નિસંદેહ છે; એ માટે યંત્રોત્તતાંશની ક્રાંતિથી ૨૮૮ ને ભાગવાતું કહેલ છે; ખીજે વિધિ તેથી ઉલટો છે એટલે તેનાવિષે વધારે કહેવા અગત્ય નથી.

ઉદાહરણ.

યંત્રોત્તતાંશ ૫૫-૪૫-૪૮ આવ્યા છે તેની ક્રાંતિ ૧૯-૫૨-૧૩ થી ૨૮૮ ને ભાગ દીધો તો અંશુલાદિ ઈષ્ટ કર્ણ ૧૪-૨૯ આવ્યું. એ કર્ણથી ૨૮૮ ને ભાગ દીધો તો ક્રાંતિ ૧૯-૫૨-૧૩ આવી ને તેનાપરથી યંત્રોત્તતાંશ ૫૫-૪૫-૪૮ આવ્યા.

વૃત્તે સમભૂગતે તુ કેન્દ્રસ્થિતશઙ્કોઃ ક્રમશો વિશત્યુપૈતિ ॥

છાયાગ્રમિહાપરા ચ પૂર્વા તામ્યાં સિદ્ધ્યતિ મેરુદિક્ ચ યામ્યા ૨૧

સમાન જમીનપર દોરેલાં વૃત્તના મધ્યભાગમાં મૂકવામાં આવેલા શંકુની છાયાનો અગ્રભાગ જ્યાંથી પ્રવેશ કરે ને જ્યાંથી નીકળે તે બિંદુઓ ક્રમે પશ્ચિમ તથા પૂર્વ દિશાદર્શક થાયછે; ને તેમનાપર (લંબ નાખવા) થી ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશા જાણી શકાય છે. ॥ ૨૧ ॥

ઉપપત્તિ.

આ પ્રાચીન સાધનની રીતિ છે. ને તે પ્રમાણે કઈ પૂર્વ તથા કઈ પશ્ચિમ દિશા છે તે આપણે સ્પષ્ટપણે જાણી શકીએ છીએ. જે સ્થાનમાં સૂર્ય હોય છે તેના રજીતો જે માર્ગ છે તે પૂર્વાપર સૂત્ર કહેવાય છે. મધ્યોધ્યાસ્ત સૂત્રોતું જે અંતર છે તે જ્યાંરૂપે અગ્રા કહેવાય છે. અગ્રાથી શંકુના મૂલપર્યંતના અન્તરને શંકુતલ કહેછે, ને શંકુ તથા અગ્રાના યોગાન્તરને ભુજ

૧ જે દિવસ દિનરાત્રિ સમાન હોય તેજ રોજ આ પ્રમાણે પ્રાચીસાધન દરાય. અન્યથા નીચેના શ્લોકમાં આપેલી રીતિ મુજબ કરવું.

કહેછે; એ ભુજ મધ્યસૂત્રથી જોડેલો યામ્યોત્તર હોય છે તેટલી પ્રાચી પ્રતીચી દિશા ચલાયમાન થાય છે. ને તે ભુજ યામ્યોત્તર દિશાદર્શક થાયછે.

આ શ્લોકમાં દિક્સાધનની જે રીત આપી છે તે જે દિવસ ગ્રહ નાદી મંડલ ઉપર રહેલ હોય છે તે દિવસજ ફક્ત ઉપયોગી છે. અન્યદિવસે દિક્સાધન માટે ઉપર અમે કહ્યું છે તે પ્રમાણે ભુજ લાવી દિક્સાધન કરવું જોઈએ. ગ્રહ બ્યારે નાડિકામંડલમાં રહેલા હોય છે તે વેળા ચરબ્યા, ક્રાન્તિબ્યા તથા અ-
ગ્રાનો અભાવ હોય છે ને તેથી શંકુતલ તુલ્યજ તેનો ભુજ આવે છે. જેથી મધ્ય સૂત્રથી પ્રાચી પ્રતીચીની દિશા ભિન્ન આવતી નથી. તે કારણસર આચાર્યે તે રીતે પ્રાચીસાધન કરવાનું કહેલ છે. સ્પષ્ટ રીતિ નીચેના શ્લોકમાં આપેલ છે.

ષાર્કક્રાન્તિલવાક્ષર્કર્ણનિહતિર્માર્કર્ણનિઘ્ની નભોક્ષાગ્યાસા ર-
વિદિક્ષ્મુજો યમદિશદ્વિઘ્નાક્ષમાસંસ્કૃતઃ ॥ કેન્દ્રેભોત્થવૃતૌ
સપૂર્ણગુણવદ્દાગ્રાત્પદેયો ભવેત્ યામ્યોદક્ષસમુજાર્ધકેન્દ્રનિ-
હિતા રજ્જુસ્તુ પૂર્વાપરા ॥ ૨૨ ॥

અથવા સૂર્યની ક્રાન્તિના અંશાદિ તથા અક્ષકર્ણના ગુણાકારને છાયાકર્ણથી ગુણી ૩૫૦ થી ભાગ દેવાથી સૂર્યની ક્રાંતિ દિશાનો અંગુલાદિ ભુજ થાય છે. એ ભુજ તથા દક્ષિણ દિશાની દ્વિગુણિત પલભાંતો^૧ સંસ્કાર કરવાથી સ્પષ્ટ ભુજ થાય છે. છાયા તુલ્યકર્ણ ગણી દોરવામાં આવેલાં વૃત્તના મધ્યભાગમાં છાયાના અગ્રભાગમાંથી બ્યાની મારક જે દિશામાં તે ભુજ આવેલા હોય તેમાં તે આ-
પવાથી જે રેખા પડે તે દક્ષિણોત્તર રેખા થાય છે. અને શંકુના (વૃત્તના) મધ્યભાગમાંથી જે સૂત્ર (તેનાપર લંબની મારક પડતું હોય) અર્થાત ભુજના મધ્યભાગ સાથે જોડાતું હોય તે પૂર્વાપર રેખા થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

ઉપપત્તિ.

ભુજ તથા પ્રાચીન સાધન સંબંધી સામાન્ય વિવેચન ઉપરના શ્લોકની ઉપપત્તિમાં કહેવાઈ ગયું છે. અહીં હવે ગણિતોત્પત્તિ કહેવાની બાકી છે, તે અમે કહીએ છીએ. આ ભુજ સાધવામાં નીચેના બે ક્ષેત્રોની જરૂર છે. એ-
કમાં કુબ્યા ભુજ, ક્રાંતિબ્યા કોટિ અને અગ્રાકર્ણ છે; ને બીજા ક્ષેત્રમાં પલભા ભુજ, બાર કોટિ અને પલકર્ણ એ કર્ણ છે. એ બન્ને ક્ષેત્રનાં ગણિતપરથી આ ભુજનાં ગણિતની ઉપપત્તિ થાય છે. બ્યારે બાર કોટિ હોય ત્યારે પલકર્ણ તુલ્યકર્ણ આવે તો ક્રાંતિબ્યા જોડેલી કોટિ હોય તો કર્ણ કેટલું આવશે? જે

૧ સ્વદેશ વિષૂવવૃત્તથી દક્ષિણે હોય તો ઉત્તરાક્ષભા સમજ આ ગણિત કરવું.

દ્રુળ આવે તે અગ્રા થાય છે. ને તે પ્રમાણે બેથી કંઈક વધારે આંકથી ક્રાંતિ-
ને ગુણી વા ક્રાંતિન્યાને પલકર્ણથી ગુણી બારથી ભાગતાં આવેલ દ્રુળ તુલ્ય
છે. ત્રિજ્યાતુલ્ય વ્યાસાર્ધ હોય તો એ અગ્રાતુલ્ય અગ્રા આવે તો કર્ણતુલ્ય
વ્યાસાર્ધ હોય તો કેટલી અગ્રા આવશે? તેમાં છાયાકર્ણ ગુણક છે ને ત્રિજ્યા
હર છે. એ અગ્રાને સંપૂર્ણ વૃત્તમાં દેવાની હોવાથી આચાર્યે બેવડી કરાવી છે.
ઉપરની બે ત્રિરાશિનાં પ્રમાણોથી નીચેનું એક પ્રમાણ આચાર્યે નકી કર્યું છે:—

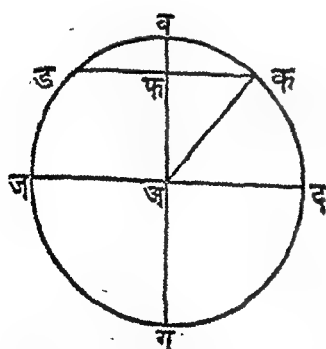
$$\frac{૨\frac{૧}{૨} \times ક્રાંતિ \times અક્ષકર્ણ}{૧૨} = અગ્રા, \frac{છાયાકર્ણ \times અગ્રા વા (૨\frac{૧}{૨} \times ક્રાંતિ \times અક્ષકર્ણ) \times ૨}{૧૨} = ભુજ.$$

આમાં આચાર્યે ત્રિજ્યા ૧૨૦ ની માની છે ને તેપરથી ઉપરનું ગણિત
કરવાનું કહ્યું છે. ભુજ દ્વિગુણિત લીધો છે માટે પલભાને પણ બમણી કરવાનું
કહ્યું છે. ભુજ દ્વિગુણિત છે તેથી ભુજનાપર જે સૂત્ર પડે ને તેને દુભાગે
તે પૂર્વાપર થાય છે એવું આચાર્યે કહેલ છે.

ઉદાહરણ.

ધટી ૧૦-૩૦ નો સૂર્ય ૧-૫-૫૨-૪૧ આવ્યો છે તે પરથી સ્પષ્ટ ક્રાંતિ
કરી તો અંશાદિ ૧૯-૬-૪૦ આવી, તેને અક્ષકર્ણ ૧૩-૧૯ થી ગુણ્યા તો
૨૫૪-૨૯-૪૬ આવ્યા. તેને પાછા છાયાકર્ણ ૧૪-૨૫ થી ગુણ્યા તો
૩૬૬૮-૫૯-૮ આવ્યા. તેને ૩૫૦ થી ભાગ્યા તો અંશુલાદિ ઉત્તર ભુજ ૧૦-૨૮
આવ્યો. અક્ષભા દક્ષિણે ૫-૪૫ છે ને આ ભુજ ૧૦-૨૮ ઉત્તરે છે માટે
દ્વિગુણિત અક્ષભા ૧૧-૩૦ માંથી આને બાદ કર્યો તો દક્ષિણ દિશાનો સ્પષ્ટ
ભુજ ૧-૨ અંશુલાદિ આવ્યો. એને નીચે જણાવેલાં વૃત્તમાં ગોઠવ્યો તો પ્રાચી
અ, પશ્ચિમ વ, ઉત્તર ક અને દક્ષિણ દિશા હ સિદ્ધ થઈ.

સમજાવતિ.

આ પાસેના ચિત્રમાં અ ક ઇષ્ટકાળના શંકુની
છાયા છે, વ હ ગ ક એ છાયા અ ક ના પ્રમા-
ણમાં દોરેલું વૃત્ત છે. છાયાના અગ્ર ભાગ ક
માંથી ભુજ ક ક હ દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલ
છે તે આપ્યો છે; તેથી ક ઉત્તર દિશાને હ
દક્ષિણ દિશા થઈ. એને વૃત્તના મધ્યમાંથી અ
ક વ લીટીએ છેદન કર્યું છે માટે અ પૂર્વ દિશા
અને વ પશ્ચિમ દિશા સિદ્ધ થઈ. માપ ઉપરનાં
ઉદાહરણ પ્રમાણમાં લીધેલ નથી માટે તેને
એટલે તે ઉદાહરણનાં માપને આમાં લાગુ પાડવું નહીં.

ધુમાનસ્વગુણાન્તરં શિવગુણં દિનેલ્પાધિકે હ્રપાગુદગથાનુદ-
ગ્ભવતિ યત્રભાગાપમઃ ॥ વસુદ્ધયુધયસંસ્કૃતિર્નવતિયંત્રભાગા-
ન્નરોઽઙ્ગવાપમહતા તતો મુજલવા દિગંશાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૩ ॥

દિનમાન અને ત્રીશના અંતરને અગિઆરથી ગુણી દેતાં જે ફળ આવે તે દિનમાન ત્રીશથી વધારે હોય તો ઉત્તર ફળ અને ઓછું હોય તો દક્ષિણ ફળ કહેવાય છે. તુરીય યંત્રના અંશની ક્રાંતિ જે હમેશાં દક્ષિણ દિશાની હોય છે તેની સાથે એ ફળનો સંસ્કાર કરવો. સંસ્કાર કરતાં જે ફળ આવે તેને ૮ થી ગુણવા; ખાદ્ય યંત્રના અંશ તથા નેવું અંશના તદ્દવતની જે ક્રાંતિ આવે તેથી તેને ગુણવાથી જે અંશાદિ ફળ આવે તે દિગંશ એટલે દિક્સાધન માટેના ઉપયોગી અંશો કહેવાય છે. ॥ ૨૩ ॥

ઉપપત્તિ.

પોતાના ક્ષિતિજ વૃત્તના ૩૬૦ ભાગ કરવા. તે વૃત્તથી પૂર્વ સ્વસ્તિકથી ધૃષ્ટિ દિશાના વચ્ચે જે તદ્દવત હોય છે તે દિગંશ કહેવાય છે; ને તે અંશની જ્યાં તે દિગ્જ્યા કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે પશ્ચિમ સ્વસ્તિકથી ધૃષ્ટિ દિશાના તદ્દવતપરથી જે અંશ આવે તે પણ દિગંશ કહેવાય છે. આ રસોકમાં જે દિગંશ સાધવામાં આવ્યા છે તે પણ તેજ છે. કર્ણુ વૃત્તિ અગ્રાનો પલભા સાથે સંસ્કાર કરવાથી ભુજ થાય છે. ને તે ભુજને ત્રિજ્યા વૃત્તમાં લાવવામાં આવે છે ત્યારે તે દિગ્જ્યા થાય છે. આ દિગ્જ્યા લાવવા માટે આચાર્યવરે પ્રથમ અગ્રા લાવી તેનાપરથી નીચેના વિધિએ દિગંશ કહાવ્યા છે.

દિનમાન અને ત્રીશના તદ્દવતને ૨ થી ભાગ દેવાથી ચરફળ આવે છે. તે ચરફળને ૬૦ થી ગુણવાથી પલાત્મક ચર થાય છે. એ ચરને નવથી ગુણી, પલભા તથા આઠથી ભાગવાથી ક્રાંત્યંશ થાય છે. એ યુક્તિ અગાઉ

કહેવાઈ ગઈ છે. દિનમાન-૩૦=ધટિકાદિ ફળ, ચરફળ. $\frac{\text{ચરફળ} \times ૬૦}{૨} \times \frac{૮}{\text{પલભા} \times ૮}$

=ક્રાંતિ થાય છે. એ ઉપરના પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે તે પરથી $\frac{\text{ચર} \times ૨૭૦}{\text{પલભા} \times ૮}$ =ક્રાંતિ

થાય, એમ અપવર્તન આપતાં બાકી રહે છે. ક્રાંતિને છાયાકર્ણ તથા પલકર્ણથી ગુણી ૭૦૦ થી ભાગ દેવાથી ભુજ થાય છે એ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. ભુજને ત્રિજ્યાથી ગુણી છાયાથી ભાગ દેવાથી દિગ્જ્યા થાય છે. એ પ્રમાણે

ઉપરના $\frac{૫ \times ૨૭૦}{૫૯૫ \times ૮}$ માં લાગુ પાડ્યાં તો, ગુણક ૬૪૮૦ અને ૫૬૦૦ નો થયો.

એ પરથી છાયાકર્ણુ તથા છાયા લાવવા માટે શંકુતુલ્ય કોટિ હોય ત્યારે ત્રિ-
જ્યાતુલ્ય કર્ણુ આવે તો ખારની કોટિ હોય ત્યાં કેટલું કર્ણુ આવશે એ તથા
દ્વિજ્યાતુલ્ય ભુજ હોય ત્યાં શંકુતુલ્ય કોટિ આવે તો ખારની કોટિમાં કેટલો
ભુજ હશે એ ત્રિરાશિઓથી જાણી શકાશે. ને તેથી છાયા મળશે. એ સર્વે
ત્રિરાશિઓ લાગુ કરતાં છેવટ ત્રિજ્યા ગુણક અને નતાંશ જ્યાહર બાકી રહે
છે. અહીં પલકર્ણુ ગુણક અને પલભા હર છે. આચાર્યે પલભા ૪ અંગુલની
કલ્પેલ છે જેથી તે દ્વિગંશ તેટલી જ્યાં પલભા હશે ત્યાં વધારે લાગુ પડશે.

સમશ્રુતિ નિહિતે તુરીયયંત્રે સ્પૃશતિ યથા ચ દિગંશકાગ્રકેન્દ્રે ॥

અવલમ્બવિમોત્થકેન્દ્રસંસ્થેષીકામાથ દિશોત્ર યંત્રગાઃ સ્યુઃ ॥૨૪॥

સમાન જમીનપર મૂકવામાં આવેલા તુરીય યંત્રપર દિગંશ આપવા. એ
દિગંશના અગ્ર ભાગમાં એક ચિન્હ કરવું. તુરીય યંત્રના કેન્દ્રમાં એક સિધી
સળી ઉભી કરી તેની છાયા તે અગ્ર ભાગનાં ચિન્હપર પડે તેવી રીતે તે
તુરીય યંત્રને ફેરવવો. બાદ એ ચિન્હ અને તુરીય યંત્રના કેન્દ્રપર જે લાઈન
મારવામાં આવે તે પૂર્વાપર સૂત્ર થાયછે, અને તેનાપર મત્સ્ય મારવાથી યા-
મ્યોત્તર સૂત્ર થાયછે. એ પ્રમાણે યંત્રપરથી દિશીસાધન થાયછે. ॥ ૨૪ ॥

ક્રાંતિઃ સ્ફુટાભિમતકર્ણગુણાક્ષકર્ણનિઘ્ની ચાદિ ૭૦૦ હ-
દપક્રમદિગ્ભુજઃ સ્યાત્ ॥ સંસ્કારિતો યમદિશાક્ષમયા સ્ફુ-
ટોસૌ તદ્ગર્ભાકૃતિવિયોગપદં ચ કોટિઃ ॥ ૨૫ ॥

(અહની) સ્પષ્ટ ક્રાંતિને અભિમત (ધષ્ટ છાયા) કર્ણથી ગુણી
(સ્વદેશીય) અક્ષ કર્ણથી ગુણવી; જે ગુણાકાર આવે તેને ૭૦૦થી ભાગ
દેવો; ભાગતાં જે અંગુલાદિ ફળ મળે તે મધ્યમ ભુજ થાયછે. આનો દક્ષિણ
દિશાવાળી અક્ષભા^૧ સાથે સંસ્કાર^૨ કરવાથી સ્પષ્ટ ભુજ થાયછે. એ સ્પષ્ટ ભુ-

૧ અક્ષાંશ દક્ષિણ હોય તો અક્ષલા દક્ષિણ તરફની ને ઉત્તરાક્ષાંશ હોય
તો અક્ષલા ઉત્તર તરફની જાણવી.

૨ એ ભુજ તથા અક્ષલા બન્ને એકજ દિશામાં હોય તો તેમનો યોગ ક-
રવો, અને જો ભિન્ન દિશામાં હોય તો તેમનો તફાવત કરવો. એટલે તેમનો સં-
સ્કાર થયો દહેવાશે. જે દિશામાં સ્પષ્ટ ક્રાંતિ હોય તે દિશામાં ભુજ છે એવું
જાણવું.

જના વર્ગને ઈષ્ટ છાયાના વર્ગમાંથી બાદ કરવાથી જે શેષ રહે તેનું વર્ગમૂલ તે કોટિ થાયછે. ॥ ૨૫ ॥

ઉપપત્તિ.

સૂર્યનો ભુજ કહાડવા માટે જે ઉપપત્તિ આપવામાં આવી છે તેજ આને લાગુ પાડવી. તે સ્થળે ભુજ બમણો આવતો હોવાથી ૭૦૦ને બદલે ૩૫૦થી ભાગવાનું તથા તેનો દ્વિગુણિત અક્ષભા સાથે સંસ્કાર કરવાનું કહેલ છે તેજ માત્ર તદ્દાવત જાણવો.

ઉદાહરણ.

મંગલની સ્પષ્ટ ક્રાન્તિ ૩-૧-૩૩ દક્ષિણ દિશાની આવેલ છે, ને છાયાકર્ણ ૩૦૨૬, આવેલ છે. ક્રાન્તિને છાયાકર્ણથી ગુણ્યા તો ૯૨-૫-૧૦ આવ્યા. તેને અક્ષકર્ણ ૧૩-૧૦થી ગુણ્યા તો ગુણાકાર ૧૨૨૬-૧૬-૪૮ આવ્યો. એને ૭૦૦થી ભાગ દીધો તો અંગુલાદિ મધ્યમ ભુજ ૧-૪૫ આવ્યો. એ ક્રાન્તિ દક્ષિણે છે માટે દક્ષિણ દિશામાં આવ્યો. દક્ષિણ અક્ષભા ૫-૪૫ છે, તે સાથે તેનો સંસ્કાર કર્યો તો સ્પષ્ટ ભુજ ૭-૩૦ અંગુલાદિક આવ્યો. તેનો વર્ગ કર્યો તો ૫૬-૧૫ આવ્યો. તેને મંગળની ઈષ્ટ છાયા ૨૭-૨૫ ના વર્ગ ૭૮૨-૮માંથી બાદ કર્યો શેષ ૭૨૫-૫૩ રહ્યા. તેનું વર્ગમૂલ કહાડયું તો અંગુલાદિ કોટિ ૨૬-૫૬ આવી. એ પ્રમાણે મંગલની સૂર્યોદય પછી ઘટીપડ-૦ સમયે નલીકાબંધનોપયોગી ભુજ ૭-૩૦, છાયા ૨૭-૨૫ ને કોટિ ૨૬-૫૬ આવ્યા.

જ્ઞાત્વાશાઃ પરસ્વેચરે પરમુર્ણી પ્રાક્સ્વેચરે પ્રાહ્મુર્ણી વિન્દોઃ

કોટિમતો ભુજં સ્વદિશિ તન્મધ્યે પ્રમાં વિન્યસેત્ ॥ વિન્દો-

ર્માગ્રગશઙ્કુમસ્તકગતે સૂત્રે નલે સ્વે સ્વગં કે વિંદુસ્થનરાગ્રમા-

ગ્રકગતે સૂત્રે નલે લોકયેત્ ॥ ૨૬ ॥

દિક્સાધન કરી ગ્રહની છાયાના પ્રમાણમાં એક વૃત્ત દોરવું ને તેમાં તે દિશાઓનાં ચિન્હ કરવાં. એ વૃત્તના મધ્યભાગમાંથી જે ગ્રહનું નળીકાબંધન કરવાનું હોય તે ગ્રહ ઈષ્ટ વખતે જે મધ્યમાંથી પશ્ચિમમાં હોય તો જે કોટિ આવેલ હોય તેટલી પશ્ચિમમાં આપવી ને પૂર્વમાં હોય તો પૂર્વમાં આપવી.

૧ મંગલની સ્પષ્ટ ક્રાન્તિ લાવવાનું ઉદાહરણ ઉદયાસ્તાધિકારમાં આગળ આપવામાં આવશે.

બાદ તે કોટિના અગ્રસ્થાનમાંથી નેટલો લુગ જે દિશામાં આવ્યો હોય તેટલો તે દિશામાં જ્યાંપે આપવો; ને તેમાં (એટલે કોટિ અને લુગક્ષેત્રમાં) એ છાયા કર્ણરૂપે આપવી. છાયા અને લુગ જે સ્થળે એકઠાં મળતાં હોય તેપર શંકુ^૧ મૂકી વૃત્તના કેન્દ્રમાંથી એ શંકુના મસ્તકપરથી પસાર થતાં સૂત્રપર નલિકા ગોઠવી તેમાંથી ગ્રહને આકાશમાં જોવો. એજ નલિકા મારફતે પાણીમાં તેજ ગ્રહ જોવો હોય તો શંકુને વર્તુલના મધ્યમાં મૂકીને છાયાપર જળપાત્ર મૂકવું; બાદ છાયાગ્રમાંથી તેનાપર થઈ પસાર થતાં સૂત્રના માર્ગમાં નલિકા મૂકી તે જોવો. ॥ ૨૬ ॥

સમજાવતી.

પાના ૮૨ માં આપવામાં આવેલાં ચિત્રમાં ક વ હ ગ એ મંગળની છાયા પ્રમાણનું વૃત્ત છે. અ તેનું કેન્દ્રસ્થાન છે. ગ વ પૂર્વાપર લીટિ છે અને જ દ દક્ષિણોત્તર લીટિ છે. આપણું ઉદાહરણમાં જો કે ગ્રહ પૂર્વકપાળમાં રહેલ છે તો પણ આ સ્થળે આપણે તેને પશ્ચિમ કપાળમાં સેજ માની લઈને તેની કોટિ અ કેન્દ્રમાંથી અ વ લીટિપર પશ્ચિમ તરફ આપી. કોટીના અગ્રભાગ ફ માંથી ફ ક લુગ દક્ષિણ તરફનો હોવાથી તે દિશામાં આવ્યો ને મધ્યમાંથી અ ક છાયા તેમાં આપી. એ પ્રમાણે આપણું લુગ, કોટિ અને છાયાનું અ ફ ક એક ત્રિકોણ ઉત્પન્ન થયું. જો ગ્રહને આકાશમાં જોવો હોય તો શંકુને ક સ્થળે રાખવો ને પાણીમાં જોવો હોય તો ક સ્થળે જળપાત્ર અને અ સ્થળે શંકુ રાખવો. બાદ એ શંકુના મસ્તકપર અ ક ધિંદુમાંથી પસાર થતા સૂત્રના માર્ગમાં નલિકા મૂકી જોવાથી આપણો ઇષ્ટ ગ્રહ ક્રમે આકાશ અને જળપાત્રમાં દેખાયા વિના રહેશે નહીં.^૨

ત્રિપ્રશ્નાધિકાર પૂરો થયો.

૧ કોઈપણ માપના સરખા બાર અંગુલની ઉચાઈનો શંકુ ઉપયોગમાં લેવો. શંકુનું તળ પરિઘમાં એક અંગુળ હોય છે ને મસ્તક એકદમ સૂક્ષ્મ કરવામાં આવે છે.

૨ જો નળીકામાં ઇષ્ટ વખતે ગ્રહ જોવામાં ન આવે તો તેટલો ગણિતમાં ફેર સમજવો.

પ્રકરણ ૫ મું.

ચંદ્રગ્રહણાધિકાર.^૧

ગતગમ્યદિનાહતયુષ્કે: સ્વરસાપ્તાંશવિયુગ્યુતો ગ્રહ: સ્યાત્ ॥

તત્કાલભવસ્તથા ઘટિદ્વયા: સ્વરસૈર્લઘ્વકલોનસંયુત: સ્યાત્ ॥ ૧ ॥

ગત અને ગમ્ય દિને^૨ ગ્રહની દિનગતિથી ગુણી ૬૦ થી ભાગતાં જે ફળ આવે તે ગ્રહમાં ક્રમે હીનયુક્ત કરવાથી ઇષ્ટ દિવસના ઇષ્ટ સમયના ગ્રહ થાયછે. તે પરથી તિથ્યંત^૩ સમયના ગ્રહ કરવા માટે ગત અને ગમ્ય ઘટયાદિકને ગ્રહગતિથી ગુણી ૬૦ થી ભાગતાં આવેલ કળાદિ ફળ ગ્રહમાં ક્રમે હીનયુક્ત કરવાથી તિથ્યન્તના સ્પષ્ટ ગ્રહ થાયછે.^૪ ॥ ૧ ॥

૧ ચંદ્રગ્રહણ હમેશા પૂર્ણિમાને દિવસ થાય છે, અને સૂર્યગ્રહણ અમાસને રોજ થાય છે. પૃથ્વીની છાયા ચંદ્રપર પડવાથી ચંદ્ર તે દિવસ આપણના જોવામાં નથી આવતો તેમજ સૂર્ય અને આપણી દૃષ્ટિમાર્ગ વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે ત્યારે સૂર્ય અમૂક વખત સૂધી આપણના જોવામાં નથી આવતો. આ પ્રમાણે જ્યારે બંને છે ત્યારે આપણે તેમનું ગ્રહણ થયું મानीએ છીએ. ચંદ્રનું ગ્રહણ થવાનું કારણ પૃથ્વીની છાયા છે અને સૂર્યનું ગ્રહણ થવાનું કારણ ચંદ્ર છે એ એમનાં ગણિતની ઉપપત્તિથી આપે સિદ્ધ થઈ જશે એટલે આ સ્થળે તેનું વિશેષ વિવેચન કરવું અમે પડતું મુકીએ છીએ.

૨ પૂનમ અથવા તો અમાસાંતકાળ પછી જે દિનાદિ વખત ગયો હોય તે ગત અને જેટલા દિનાદિ કાળ પછી પૂનમ અથવા અમાસ આવવાનાં હોય તેને ગમ્ય દિનાદિ કાળ કહે છે.

૩ ગ્રહણના વરતારામાં હમેશાં પૂનમ અથવા અમાસના વખતના ગ્રહ કંશ્વામાં આવે છે. અમાસ અથવા પૂર્ણિમાન્ત પંચાંગપરથી જાણી શકાય છે; પણ તે જો ન હોય તો પ્રથમ તે પર્વાન્ત કાળ શોધી શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેટલા દિનાદિનું મધ્યમગતિથી મધ્યમગ્રહમાં ચાલન આપી તે સમયના ગ્રહ કરવા; ને તે વખતે પણ જો તિથ્યન્ત થઈ ગયો હોય અથવા તો થવાનો હોય તો સ્પષ્ટગતિપરથી ગતેષ્ટ કાળનું ગ્રહમાં ચાલન આપવાથી તિથ્યન્ત ગ્રહ થાયછે.

૪ પૂર્ણિમાન્ત વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર વચ્ચે બરોબર છ રાશિનું અંતર હોય છે અને અમાસ વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર એકજ સરખાં હોય છે.

સૂચના.

અહણુનો વરતારો કરનારે પંચાંગમાં પૂર્ણિમા વા અમાસ જેટલી ધડી હોય તેટલી ધડીના સ્પષ્ટ અહ કરી તે પરથી સ્પષ્ટ પૂર્ણિમાન્ત કાળ લાવવો. એ સમયમાં જેટલો ફેરફાર હોય તેટલો અહમાં ચાલન આપી કહાડી નાંખવો. આ વરતારામાં સૂર્ય, ચંદ્ર અને રાહુની અગલ છે માટે તેનુંજ ગણિત કરવું.

ઉદાહરણ.

સંવત ૧૬૭૭ શકે ૧૫૪૨ માર્ગશીર્ષ શુકલ પૂર્ણિમા ૧૫ બુધવાર ધડી ૩૮-૧૧ છે તે દિવસ ચંદ્રઅહણુનો વરતારો કરવાનો છે તે કસો ?

આ ઉદાહરણમાં પૂર્ણિમાન્ત ધડી ૩૮-૧૧ છે. તેટલા વખતના અગાઉ કહેવામાં આવેલી રીત પ્રમાણે સૂર્ય, ચંદ્ર અને રાહુના સ્પષ્ટસ્થાન લાવ્યા તો નીચે પ્રમાણે આવ્યાં. સૂર્ય ૮-૦-૯-૨૬, ગતિ ૬૧-૧૧, ચંદ્ર ૧-૨૯-૩૬-૬ ગતિ ૮૨૪-૫૦ અને રાહુ ૭-૨૮-૨૩-૨૬ ગતિ ૩-૧૧. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ તિથી લાવ્યા, તો ૧૪ તિથિ ગત અને (૧૫) પૂનમ ધડી ૨-૩૭ એષ્ય આવી. એને આપણના પ્રથમના ઇષ્ટકાળમાં એષ્ય કાળ છે માટે ઉમેરી તો સ્પષ્ટ પૂર્ણિમાન્ત કાળ ૪૦-૪૮ આવ્યો. એષ્ય કાળ ધડી ૨-૩૭ નું અહગતિથી સ્પષ્ટ અહમાં ચાલન આપ્યું તો સ્પષ્ટ પૂર્ણિમાન્તના અહ નીચેપ્રમાણે આવ્યા.

સૂર્ય. ૮-૦-૧૨-૬, ચંદ્ર. ૨-૦-૧૨-૬. રાહુ. ૭-૨૮-૨૩-૧૮.

एवं पर्वान्ते विराहर्कवाहोरिन्द्राल्पांशाः सम्भवश्चेत् ग्रहस्य ॥

तैशा निघ्नाः शङ्करैः शैलभक्ता व्यग्वर्काशः स्यात्पृषत्कोऽङ्गुलादिः २

એ પ્રમાણે પર્વાન્તના અહ કરી સૂર્યમાંથી રાહુને બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેનો ભુજ કરવો; એ ભુજના અંશો જો ૧૪ થી ઓછા હોય તો ચંદ્ર-અહણુનો સંભવ જાણવો. ભુજશને ૧૧ થી ગુણી ૭ થી ભાગવાથી ચંદ્રનું વિરાહ્વર્કની દિશાનું^૧ અંગુલાદિ સ્પષ્ટ શર થાયછે. ॥ ૨ ॥

ઉપપત્તિ.

અહ જે માર્ગમાં સૂર્યની આસપાસ ફરેછે તે વિમંડલવૃત્ત અથવા તો તેની કક્ષા કહેવાય છે. અહની કક્ષા કાન્તિવૃત્ત સાથે જે ખૂણો કરતી હોય તે અહતું શર કહેવાય છે; મંદ ૧૧ કહાડવામાં જેમ મંદોચ્ચમાંથી અહ બાદ ક-

૧ એ શેષને વિરાહ્વર્ક કહેવામાં આવે છે.

૨ વિરાહ્વર્ક મેષાદિ હોય તો શર ઉત્તરે ને તુલાદિ હોય તો શર દક્ષિણે જાણવું.

રવામાં આવે છે તેજ રીત પ્રમાણે શર સાધવા માટે રાહુમાંથી ચંદ્ર બાદ કરવાથી ચંદ્ર શરતું સાધન કરાય છે; કેમકે ચંદ્ર અને રાહુ એક રાશિમાં હોય છે સારે શરનો અભાવ હોયછે; તેમજ છ રાશિના તક્ષવતે રહેલા હોય છે. સારે પણ શરનો અભાવ હોય છે. જ્યારે તેમના વચ્ચે બરાબર ત્રણ રાશિનું છેતું હોય છે સારે પરમશર હોય છે. રાહુમાંથી ચંદ્ર બાદ કરી શર લાવવો જોઈએ; પરંતુ આચાર્યે સૂર્યમાંથી રાહુ બાદ કરવાનું કહીને શર લાવવાનું કહેલ છે તે એવી મતલબથી કે ચંદ્રગ્રહણના પરિક્ષેપમાં વાસ્તવિક શરની દિશાથી વિલોમદિશા લેવામાં આવેછે તેવી રીતે ન લેવી પડે. સૂર્ય અને ચંદ્ર વચ્ચે ચંદ્રગ્રહણને દિવસ છ રાશિનું અંતર હોય છે તેથી ચંદ્રમાંથી રાહુ બાદ કરતાં જો મેષરાશિ આવતી હોય તો સૂર્યમાંથી તેને બાદ કરતાં તુલ રાશિ આવે, મેષનો વિરાઠહર્ક હોય તો શરની ઉત્તર દિશા થાય પરંતુ તેથી સામેની દક્ષિણ દિશાની આપણને જરૂર છે, તે ચંદ્રમાંથી રાહુ બાદ કરવાથી મળે છે તેથી તેવી રીતે બાદ કરવાનું કહ્યુંછે. ચંદ્ર અને રાહુ વચ્ચે છ રાશિનો તક્ષવત હોય છે ત્યાંલગણ ચંદ્રક્રાન્તિવૃત્તથી ઉત્તર તરફ નમેલો અને છ થી વધારે રાશિનું અંતર હોય છે ત્યાંલગણ દક્ષિણ તરફ નમેલો આપણના જોવામાં આવે છે માટે મેષાદિ વ્યંગુ હોય તો શર ઉત્તર દિશાનું અને તુલાદિ વ્યંગુ હોય તો શર દક્ષિણ દિશાનું આવેછે એવું કહ્યું છે.

ચંદ્રની કક્ષા ક્રાન્તિવૃત્ત સાથે જ્યારે ચંદ્ર અને રાહુનું ત્રણ કે નવ રાશિનું બરાબર અંતર પડે છે સારે ૪૩૦, અંશનો ખૂણો કરે છે, આવેળા વિરાઠહર્કનો ભુજ ત્રણ રાશિ એટલે ૯૦ અંશનો હોય છે. ૯૦ અંશની ૧૨૦ જ્યાં થાય છે. ૧૨૦ ની જ્યાંએ, ૨૭૦ કળાનું શર આવે તો ઈષ્ટ અંશની જ્યાંએ કેટલું શર આવશે? આ રીતે શર કહાડવું જોઈતું હતું તેને બદલે આચાર્યે ૭ અંશની જ્યાંનું શર કહાડ્યું તો આશરે ૩૩ કલાનું અર્થાત ૧૧ અંગુલનું શર આવ્યું. સારે બાદ તેમણે ત્રિરાશિ કરાવી છે કે સાત અંશ ભુજના હોય સારે જો ૧૧ અંગુલ શર આવે તો ઈષ્ટ અંશે કેટલું શર આવવું જોઈએ; ઈષ્ટ અંશને ૧૧ થી ગુણી સાતથી ભાગવાથી તે જવાબ આપણને મળતો હોવાથી તેમ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

ચંદ્રશર લાવવાની આ રીત સૂર્ય અથવા ચંદ્રગ્રહણના વિષય શિવાય બીજા કોઈપણ સ્થળે જો શરની જરૂર હોય તો લાગુ પાડવી નહીં. આચાર્ય-પરે શર સ્પષ્ટ લાવવામાટે અગાઉ શરખંડક આપેલાં છે તે પરથી તે લેવું.

આસનું પ્રમાણ $\frac{\text{ચંદ્રબિમ્બ} + \text{ભૂભાબિમ્બ}}{૨}$ — શરની આરોપર છે.

$\frac{\text{ચંદ્રબિમ્બ} + \text{ભૂભાબિમ્બ}}{૨}$ વધારેમાં વધારે ગણેશવચ્ચે ૨૦ ૩૭ નું માનેલ છે.

જેથી જ્યાંસૂધી શર ૨૦ ૩૭ થી ઓછું આવે ત્યાંલગણ કંઈપણ આસ અવશિષ્ટ રહેવા સંભવ છે; ને તેટલાનું શર વિરાઠહર્કના ૧૪ અંશ થાય છે ત્યારે આવેછે. માટે તેટલા વિરાઠહર્કના ભુજાંશ હોય તો ગ્રહણનો સંભવ કહેવો એવું કહેવામાં આવેલું છે.^૧

ઉદાહરણ.

પર્યાન્ત કાલના સ્પષ્ટ સૂર્ય ૮-૦-૧૨-૬ માંથી રાહુ ૭-૨૮-૨૩-૧૮ બાદ કર્યો તો વિરાઠહર્ક ૦-૧-૪૮-૪૮ આવ્યો; એનો ભુજ કર્યો તો ૦-૧-૪૮-૪૮ આવ્યા. તેના અંશ ૧-૪૮-૪૮ થયા. આ અંશ ૧૪ ની અંદરથી માટે ચંદ્રગ્રહણનો સંભવ છે. એ અંશને ૧૧ થી ગુણી ૭ થી ભાગ આપ્યો તો, અંગુલાદિ સ્પષ્ટ શર ૨૫૦ આવ્યું. વિરાઠહર્ક મેષમાં રહેલ છે માટે શરની દિશા ઉત્તરની આવી.

અસુશરગતીષ્વંશોદિગ્યુક્રમવેત્ વપુરુણગો

રથસિતરુચોવિમ્બં મુક્તિર્યુગાચલભાજિતા ॥

તદપિહિમગોર્વિમ્બં ત્રિઘ્નં ૩ નિજેશલવાન્વિતં

વિવસુભવતિક્ષમાભાવિમ્બં કિલાંગુલપૂર્વકમ્ ॥ ૩ ॥

સૂર્યની સ્પષ્ટ ગતિમાંથી ૫૫ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેનો પાંચમો ભાગ દશ અંગુલમાં ઉમેરવાથી સૂર્યનું અંગુલાદિ સ્પષ્ટબિમ્બ થાયછે. ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિને ૭૪ થી ભાગવાથી તેનું અંગુલાદિ બિમ્બ થાયછે. ચંદ્રબિમ્બને ત્રણથી ગુણી તેમાં તેનો અગિઆરમો ભાગ ઉમેરતાં જે ફળ આવે તેમાંથી આઠ બાદ કરવાથી ભૂભા (પૃથ્વીની છાયા) નું અંગુલાદિ બિમ્બ થાયછે ॥ ૩ ॥

૧ હાલમાં સૂક્ષ્મ વેદથી ચંદ્રનું શૂક્ષ્મ શર ૫ અંશ ૮ કળા અને ૪૮ વિ-
કળા માનવામાં આવે છે.

ગતિર્દિગ્રીશાક્ષાંગુલમુખતનુસ્યાત્સ્વરુચોવિધોર્મુક્તિર્વે-
દાદ્રિભિરપહતાવિંશમુદિતં ॥ નૃપાશ્વોનાચાંદ્રીગતિરપ-

હતાલોચનકરૈરદાઢ્યામૂમાસ્યાદિનગતિનગાંશેનરહિતા ॥૩॥

સૂર્યની ગતિને ૨ થી ગુણી ૧૧ થી ભાગવાથી સૂર્યનું અંગુલાદિ બિમ્બ થાયછે. ચંદ્રની ગતિને ૭૪ થી ભાગવાથી તેનું અંગુલાદિબિમ્બ થાયછે અને ભૂભાનું અંગુલાદિ બિમ્બ ચંદ્રની ગતિમાંથી ૭૧૬ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેનો ૨૨ મા ભાગ ૩૨ માં ઉમેરી સૂર્યની ગતિનો સપ્તમાંશ તેમાંથી બાદ કરવાથી થાયછે. ॥ ૩ ॥

ઉપપત્તિ.

જ્યારે ગ્રહ પોતાના ઉચ્ચમાં રહેલા હોય છે ત્યારે તેનું બિમ્બ મોટું દેખાય છે ને નીચમાં રહેલો હોય છે ત્યારે તેનું બિમ્બ નાનું દેખાય છે. ઉચ્ચમાં જ્યારે ચંદ્ર હોય છે ત્યારે ચંદ્રગતિ મોટામાં મોટી હોય છે ને નીચમાં હોય છે ત્યારે નાનામાં નાની હોય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ જેમ ગતિ વધતી જાય છે તેમ તેમ ગ્રહબિમ્બ વધતું ને ઘટતી જાય તેમ તેમ ગ્રહબિમ્બ નાનું આપણને દેખાતું જાય છે; ને તે માટે ચંદ્ર સૂર્ય અને ભૂ-ભાનાં બિમ્બનું પ્રમાણ તેમની ગતિનાપરથી લાવવાનું આચાર્યવરે કહેલ છે. સૂર્ય દરરોજ ૧૧૮૫૮૩ ચોજન ચાલે છે અને તેનો વ્યાસ ૬૫૨૨ ચોજનનો છે એવું આચાર્યે માનેલું છે ને તેનાપરથી સૂર્યની ગતિ કળા ૫૫ ની માની ઉપરનાં પ્રમાણ મુજબ બિમ્બ કહાડ્યું તો ૩૦ કળાનું આવ્યું. એક અંગુ-લમાં ત્રણ કળા થાય છે તો ત્રીશ કળાનાં કેટલાં અંગુલ થશે. એ પ્રમાણે ૫૫ કળા સૂર્યની ગતિ હોય ત્યારે તેનું બિમ્બ ૧૦ અંગુલનું આવે એવું આ-ચાર્યે નક્કી કર્યું. અને તેથી જેટલી વધતી ગતિ આપેલ હોય તે હિસાનું કેટલું વધારે બિમ્બપ્રમાણ આવશે તે શોધવા માટે બીજો અનુપાત બતા-વ્યો. ગતિમાં જ્યારે પાંચ કળાનો વધારો થાય ત્યારે બિમ્બમાં એક અંગુલનો વધારો આપે તો ઈષ્ટ વધારાએ બિમ્બમાં કેટલાં અંગુલ વધારે આવશે તે શોધવા માટે ૫૫ બાદ કરતાં રહેલ શેષ ગતિનો પાંચમા ભાગ એ ૫૫ કળાની ગતિનાં બિમ્બ અંગુલ ૧૦ માં ઉમેરવાથી સૂર્યનું અંગુલાદિ બિમ્બ થાય છે એવું કહેલું છે. ચંદ્રનું મધ્યમ ગતિ હોય ત્યારે ૧૦૪૦ નું બિમ્બ હોય તો ઈષ્ટ ગતિએ કેટલું બિમ્બ આવે તે પ્રમાણ પ્રમાણે ૭૪ કળાએ એક અંગુલનું પ્રમાણ નક્કી કરી આચાર્યે ચંદ્ર ગતિને ૭૪ થી ભાગવાથી તેનું અંગુલાદિ ચંદ્રબિમ્બ થાય છે એવું કહેલું છે.

ભૂભા એટલે પૃથ્વીની છાયાનાં બિમ્બનું માપ કહાડવા માટે આચાર્યે નીચેપ્રમાણે અનુપાત કરાવ્યા છે. સૂર્યની દિન ગતિ યોજને તેની દિન ગતિ-તુલ્ય કળા તો સૂર્ય અને પૃથ્વીના યોજનનાં અંતરમિત યોજને કેટલી કળા? આનો જવાબ આચાર્યે ૨૪ નો માની લઈ તેને ત્રણથી ભાગી સૂર્યસંબંધી ભૂ-ભાનાં વધારા તરીકે ૮ ઉમેરવાનું કહેલું છે. ગતિ તુલ્ય યોજને ચંદ્ર ગતિ કળાના પૃથ્વીના વ્યાસતુલ્ય યોજન આવે ત્યારે કેટલી કળા? એ ત્રિરાશિમાં ગુણક સ્થાને ૩૬ અને હર સ્થાને ૮૧૭ અપવર્તન કરતાં બાકી રહે છે. તેને ૧૧થી ભાગી આચાર્યે બે ખંડક ઉત્પન્ન કર્યાં છે. એક ત્રણ ગુણકને ૭૪ હરનું. ચંદ્રની ગતિને ૭૪ થી ભાગવાથી ચંદ્રબિમ્બ આવે છે તે પહેલાં કહેવાઈ ગયું છે એટલે ચંદ્રબિમ્બને ત્રણથી ગુણી તેમાં $\frac{૩૬}{૧૧}$ જે હિસો રહી જાય છે તે સાથે ગણવા માટે તેનો અગિઆરમો ભાગ ઉમેરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

ઉદાહરણ.

સૂર્ય ગતિ ૬૧૧૧ આવેલ છે તેમાંથી ૫૫ બાદ કર્યાં તો શેષ ૬-૧૧ રહ્યા. તેને પાંચથી ભાગ આપ્યો તો ૧-૧૪ આવ્યા. તેમાં ૧૦ ઉમેર્યાં તો સૂર્યનું અંગુલાદિ બિમ્બ ૧૧૧૪ નું આવ્યું.

ખીજી રીત પ્રમાણે સૂર્યની ગતિને ૨ થી ગુણી ૧૧ થી ભાગ આપ્યો તો તેનું અંગુલાદિ બિમ્બ ૧૧-૭ આવ્યું.

ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિ ૮૨૪-૧ ને ૭૪ થી ભાગ્યા તો અંગુલાદિ ચંદ્રબિમ્બ ૧૧-૭ આવ્યું.

ચંદ્રના બિમ્બ ૧૧-૭ ને ત્રણથી ગુણ્યા તો ૩૩-૨૧ આવ્યા. તેમાં તેનો અગિઆરમો ભાગ ઉમેર્યો તો ૩૬-૨૩ આવ્યા. તેમાંથી આઠ બાદ કર્યાં તો અંગુલાદિ ભૂભાબિમ્બ ૨ તસુ આવ્યું.

ખીજી રીત પ્રમાણે, ચંદ્રની ગતિ ૮૨૪-૧ માંથી ૭૧૬ બાદ કર્યાં તો ૧૦૮-૧ શેષ રહ્યા, તેને ૨૨ થી ભાગ દીધો તો ૪-૫૪ આવ્યા. એને ૩૨ માં ઉમેર્યાં તો ૩૬-૫૪ આવ્યા. તેમાંથી સૂર્યની ગતિ ૬૧-૧૧ નો સપ્તમાંશ ૯-૪૪ બાદ કર્યો તો ભૂભાબિમ્બ ૨૮-૧૦ નું આવ્યું. એ પ્રમાણે સૂર્યબિમ્બ અં. વ્યં. ચંદ્રબિમ્બ અં વ્યં ભૂભાબિમ્બ અં વ્યં આવ્યાં.
૧૧-૭, ૧૧-૭, ૨-૮૦,

છાદયત્યર્કમિંદુર્વિધું ભૂમિભાછાદકછાદ્યમાનૈક્યસ્વળં કુરુ ॥

તચ્છરોનં ભવેચ્છન્નમેતદગ્રાહ્યહીનાવશિષ્ટં તુલ્યચ્છન્નકં ॥ ૪ ॥

કેશવીજાતકનું મૂલ શ્લોકસાથે

ગુજરાતિ ભાષાંતર.

નત્વા વિવ્રપશારદાચ્યુતશિવવ્રહ્માર્કમુખ્યગ્રહાન્

કુર્વે જાતકપદ્ધતિં સ્ફુટતરાં જ્યોતિર્વિદાં પ્રીતયે ।

યંત્રૈઃ સ્પષ્ટતરોઽત્ર જન્મસમયો વેદ્યોઽથ સ્વેદાઃ સ્ફુટા

યત્પક્ષે હિ ઘટંત ઉદ્ભવમ્હાસ્તર્ક્ષં સષડ્ભઃ સચ ॥ ૧ ॥

હું ગણેશ, શારદા, વિષ્ણુ, મહાદેવ, બ્રહ્મા અને સૂર્યાદિ ગ્રહોને નમસ્કાર કરી જ્યોતિર્વિદોના, આનંદ માટે (આ) સ્પષ્ટ જાતકપદ્ધતિ (નામનો ગ્રંથ) કરુંછું; એમાં^૧ યંત્રે કરી સ્પષ્ટતર જન્મકાલ જાણવો ને જે પક્ષના ગ્રહો^૨ દૃક્ષતુલ્ય થતા હોય તે પક્ષના સ્પષ્ટ ગ્રહો વરતવા. અને તાલ્કલિક લગ્ન^૩ (સ્વદેશીય જિદ્યમાનથી) સ્પષ્ટ વરતવું;^૪ એમાં છરાશિ ઉમેરવાથી સાતમો ભાવ થાયછે. ॥ ૧ ॥

૧ ગોલ, નાડી, વલય, ચંદ્રિ, શંકુ, ઘડી અને ચક્ર એ કાળમાપક પ્રાચીન યંત્રો છે, તેમનો ઉપયોગ ભારકરાચાર્યના ગોલાધ્યાયના ચંત્રાધ્યાયમાં સ્પષ્ટરીતે બતાવવામાં આવ્યો છે. હાલમાં ઘડીઆલો થવાથી તેવાં યંત્રોની વિશેષ જરૂર નહોતાં વાંચનારને તેમનાં નામથીજ વાકેફ કરવું દુરસ્ત ધાર્યું છે.

૨ પ્રાચીન ગ્રહગણિતના ગ્રંથોમાં ગ્રહલાઘવ ને ગ્રહગુલ્ય એ બે ગ્રંથોના ગ્રહો ઠીક ઠીક દૃક્ષતુલ્ય માણ્યા પડતા આવ્યા છે ને તેને લીધે, જેને જે પક્ષ વિશેષ પ્રતિતીવાળો લાગેછે, તે, તે પક્ષના ગ્રહો જન્મપત્રીઓમાં લેછે. એ બંને પક્ષોના ગ્રહો કરતાં હાલમાં સુધારા વધારા સાથે પાશ્ચિમાલ્ય ખગોળ વેત્તાઓએ શાયન ગ્રહગણિત કરવાની રીતે શોધી કહાડી છે, તે અમારી કલ્પનામાં વિશેષ પ્રતિતીવાળી તેમજ દોષરહીત જણાયછે. એ ત્રણે રીતે ગ્રહો તૈયાર કરવાનાં કોષ્ટકો જે અમે શાયન તથા નિરયન ગ્રહગણિત કોષ્ટક નામથી આ ગ્રંથથી ઈલાયદાં બાહર પાડેલ છે, તે પરથી જન્મપત્રી તૈયાર કરનારે પોતાને ઇચ્છામાં આવે એ પક્ષના ગ્રહો તેમાં કહેલી રીતિએ તૈયાર કરવાં.

૩ સ્વદેશીય લગ્નમાનથી સ્પષ્ટ લગ્ન વરતવાની સ્પષ્ટ રીત આ ગ્રંથના અંતિમ પૃષ્ઠોપર આપવામાં આવી છે તે જોવી.

૪ બાદ દેશની રીતિ મુજબ ગ્રહોને ફુંડલીમાં ગોઠવવા એ ગ્રહોવાળી ફુંડલી તે જન્મફુંડલી અથવા જન્મગંગ ચક્રના નામથી પણ ઓળખાય છે.

ઉદાહરણ.

કોઈ શખ્સનો મધ્યરેષાથી ૪ યોજન પશ્ચિમમાં આવેલાં, ૪૧૦ ની પલભાવાળા દેશમાં સંવત ૧૬૪૩ શકે ૧૫૦૮ આપાડ શુદ્ધ ૭ સોમવાર સૂર્યોદય પછી ઘટી ૫૧ પલ ૨૮ સમયે જન્મ થયો છે. એ દિવસે ત્યાં દિનમાન ઘડી ૩૨ પલ ૪૮ નું તથા રાત્રિમાન ઘડી ૨૭ પલ ૧૨ નું હતું. એ શખ્સની જન્મપત્રી જાતક પદ્ધતિ પ્રમાણે તૈયાર કરવાની છે, તે કરો?

અહલાધવના અહગણિતાનુસાર મળકુર દિવસના મધ્યમ તેમજ સ્પષ્ટ અહો તૈયાર કર્યા તો નીચેપ્રમાણે આવ્યા.^૧—

સૂર્ય વિગેરે મધ્યમ અહો.^૨

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શની	રાહુ
૨	૫	૦	૨	૨	૨	૦	૬
૧૪	૧૨	૨૪	૧૪	૨	૧૪	૧૪	૫
૧૩	૪૨	૪૧	૧૩	૩૦	૧૩	૨૩	૨૯
૪૧	૪૮	૨૩	૪૧	૫૫	૪૧	૧૯	૫૯

મંગળ વિગેરે અહોના શીઘ્રોચ્ચ.^૩ સૂર્યોદિ સ્પષ્ટ અહો.

મંગ-લ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શની
૨	૮	૨	૩	૨
૧૪	૨૩	૧૪	૯	૧૪
૧૩	૫૯	૧૩	૫૩	૧૩
૪૧	૧૨	૪૧	૫૩	૪૧

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગ-લ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શની	રાહુ
૨	૫	૧	૨	૨	૨	૦	૬
૧૪	૧૨	૨૧	૧૨	૮	૨૫	૧૩	૫
૨૧	૨૮	૪૬	૩૯	૩૬	૧૫	૩૯	૨૯
૪	૧૩	૧૨	૫૦	૧૧	૧	૧	૫૯
૫૬	૮૫	૪૧	૫૧	૧૩	૭૨	૪	૩
૫૫	૪૨	૩૮	૫૬	૩૪	૨૯	૪૦	૧૧
			અસ્ત	અસ્ત			

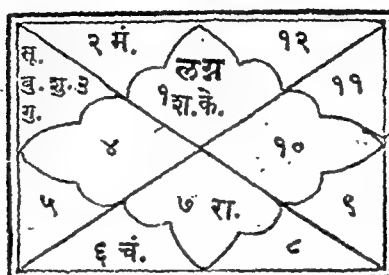
સ્વદેશીય માન પરથી ઇષ્ટકાળનું સ્પષ્ટ લગ્ન ૦૨૨૧૧૬૧૦ આવ્યું. આનું ઉદાહરણ આજ અંતિમ ભાગમાં પરિશિષ્ટ અમાં આપેલું છે, તે જોવું. એમાં છ રાશિ ઉમેરી, તો સાતમો ભાવ ૬,૨૨,૧૬૧૦ આવ્યો.

૧ એ ગણિતનું ઉદાહરણ અમારાં શાયન તથા નિરયન અહગણિત કોષ્ટક નામના ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યું છે તે જોઈ લેવું.

૨-૩ મધ્યમ અહો તથા અહોના શીઘ્રોચ્ચનાં કોષ્ટક અગાઉ એષ્ટા-બલનો વસ્તારો કરવામાં તેની જરૂર પડશે માટે આપેલાં છે.

ઉપર પ્રમાણે આવેલા ગ્રહોને કુંડલીમાં ગોઠવ્યા તો જન્મકુંડલી નીચે-
પ્રમાણે તૈયાર થઈ.

જન્માંગચક્ર.

નતોન્નતપૂર્વકદશમચતુર્થભાવસાધનં.

રાત્રેઃ શેષમિતં યુતં દિનદલેનાન્હોર્ગતં શેષકં

વિશ્લેષ્યં સ્વલુ પૂર્વપશ્ચિમનતં ત્રિંશચ્યુતં ચોન્નતં ।

યત્પૂર્વોન્નતપદ્મયુક્તરવિતઃ પશ્ચાન્નતાદિત્યતો ।

યલ્લંકોદયકૈશ્વલગ્નમિવ તન્માધ્યં સપદ્મં સુલ્લં ॥ ૨ ॥

નત ઉન્નત, તથા દશમ અને ચતુર્થભાવ સાધન.

૧ શેષ રાત્રિ અને ગત રાત્રિ (ની ધડીપણ)ને દિનમાનના અર્ધ ભા-
ગ (નાં ધડી-પણ)માં ઉમેરવાથી (રાત્રિનો) ક્રમે પૂર્વ અને પશ્ચિમ નત થા-
યછે; તેમજ દિવસના ગત અને શેષ (વખત)ને દિનાર્ધમાંથી બાદ કરવાથી
ક્રમે (દિવસના) પૂર્વ અને પશ્ચિમ નત થાય છે; અને તેનતને ત્રીશમાંથી

૧ જન્મ મધ્યરાત્રિ પછી હોય તો બાકી જેટલી રાત્રિ સૂર્યોદય થવાને રહેલી
હોય તેટલી શેષ રાત્રિ કહેવાય છે, ને તે શેષ રાત્રિપરથી જે નત થાય તે રાત્રિનો
પૂર્વ નત કહેવાય છે. તેમજ દિનાસ્ત પછી જેટલી ધડીએ જન્મ થયો હોય તેટલી
ધડી રાત્રી ગત થઈ એમ કહેવાય છે, ને તેના પરથી સાધવામાં આવેલા રા-
ત્રીનો પશ્ચિમ નત કહેવાય છે.

૨ સૂર્યોદય પછી અને મધ્યાહ્ન કાળ પહેલાં જન્મ હોય તો સૂર્યોદય પછી જે-
ટલી ધડીએ જન્મ થયો હોય તેટલો દિવસ ગત કહેવાય છે, ને તેને દિનાર્ધમાંથી
બાદ કરવાથી દિવસનો પૂર્વ નત થાયછે તેમજ મધ્યાહ્ન પછી જન્મ હોય તો
દિનાસ્ત થવામાં જેટલી ધડી-પણ બાકી હોય, તેટલી દિવસની શેષ ધડી-પણ કહેવાય
છે, ને તેને દિનાર્ધમાંથી બાદ કરવાથી દિવસનો પશ્ચિમ નત થાયછે.

આદ કરવાથી ઉન્નત થાયછે,^૧ જે પૂર્વ નતમાંથી છ રાશિયુક્ત સૂર્યપરથી અને પશ્ચિમ નતમાંથી સૂર્યપરથી લગ્નની માફક લંકોદયમાનથી લગ્ન વરતવામાં આવે તે દશમો ભાવ થાયછે,^૨ તે દશમા ભાવમાં છ રાશિ ઉમેરવાથી ચોથો ભાવ થાયછે.

ઉદાહરણ.

આ શખ્સનો જન્મ સૂર્યોદય પછી ઘડી ૫૧ અને ૨૮ સમયે થયોછે, તેથી મધ્યરાત્રિ પછી જન્મ થયો ગણાય. સૂર્યોદય થવાને ઘડી ૮૩૨ ની વાર છે, અર્થાત્ રાત્રિ એટલી શેષ છે, તેને તે દિને દિનમાન, જે ૩૨૪૮ છે, તેનાં અર્ધ ૧૬૨૪ માં ઉમેર્યાં, તો રાત્રિનો પૂર્વ નત ૨૪૫૬ થયો. એ પૂર્વ નતને ૩૦ માંથી બાદ કર્યો, તો પૂર્વ ઉન્નત ૫૪ નો આવ્યો.

પૂર્વ ઉન્નત ૫૪ આવેલો છે માટે સૂર્ય સ્પષ્ટ જે ૨-૧૪-૨૧-૪ આવેલો છે, તેમાં છ રાશિ ઉમેરી તેને તાત્કાલિક સ્પષ્ટ સૂર્ય કદપી પૂર્વ ઉન્નતની ઘડી ૫૧૪ સમયનું લંકોદયના માનોપરથી લગ્ન વરતવાનું હોતાં, લગ્ન વરતવાની રીતિ જે આજ અંધના અંતિમ ભાગના પરિશિષ્ટ અમાં આપવામાં આવેલી છે તે પ્રમાણે લગ્ન વરત્યું, તો સ્પષ્ટ દશમ ભાવ, ૯-૧૨-૪૦-૪ આવ્યો. દશમ ભાવમાં ૬ રાશિ ઉમેરી તો ચોથો ભાવ ૭-૧૨-૪૦-૪ આવ્યો. ૥૨૥

અવશિષ્ટભાવસાધનં

त्र्यंशो व्यस्तखभस्य भूयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो
बंधौ तेऽपि च सांगमास्तनुमुखाः संधिर्द्वियोगोद्धितः ।

शून्यं सन्धिषु भावगेऽखिलफलं स्याद्भावसंध्यंतरे-
णाप्तं संधिखगान्तरं क्षयचयं भावाधिकेऽल्पे खगे ॥ ૩ ॥

બાકીના ભાવ સાધવાની રીતિ.

દશમા ભાવમાંથી સાતમો ભાવ બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેના તૃતી-

૧. જે દિશામાં નત હોય તેજ દિશામાં તેમાંથી કરવામાં આવેલો ઉન્નત આવેછે.

૨ લંકોદય માન તથા લગ્ન વરતવાની રીતિ આજ અંધના પરિશિષ્ટ અમાં આપવામાં આવી છે તે જોવી; પૂર્વ નત હોય તો તેની ઘડીપળને ઇષ્ટકાળ ગણવો; રાશિયુક્ત સૂર્યને સ્પષ્ટ સૂર્ય ગણવો. તેમજ પશ્ચિમ નત હોય તો તેની ઘડીને ઇષ્ટકાળ અને સ્પષ્ટ સૂર્યને સ્પષ્ટ સૂર્ય કદપવો; મધ્યાનહકાળે જે જન્મ થયો હોય તો તાત્કાલિક સ્પષ્ટ સૂર્ય દશમ ભાવ થાયછે; જે બરાબર મધ્યરાત્રિનો જન્મ થયો હોય તો તાત્કાલિક સ્પષ્ટ સૂર્ય અતુર્ય ભાવ થાયછે.

યાંશને ક્રમે ૧ ને ૨ થી ગુણી લગ્નમાં અલગ, અલગ-ઉમેરવાથી ક્રમે બીજો તથા ત્રીજો ભાવ તૈયાર થાયછે; તેમજ તેજ તૃતીયાંશને, ૨ રાશિમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે, તેને ક્રમે ૧ અને ૨ થી ગુણી જે આંક આવે, તેને ચતુર્થ ભાવમાં અલગ, અલગ ઉમેરવાથી ક્રમે, પાંચમો તથા છઠો ભાવ તૈયાર થાયછે; અને બાકીના ભાવો ક્રમે એ આવેલા ભાવોમાં છ રાશિ ઉમેરવાથી થાયછે.^૧ એ પ્રમાણે તન્વાદિ બાર ભાવ થાયછે. જે ભાવના યોગનું અર્થ તે તેમની સંધિ થાયછે.^૨ સંધિમાં રહેલા ગ્રહનું શૂન્ય ફળ થાયછે ને ભાવમાં રહેલાનું પૂર્ણફળ થાયછે;^૩ ને ભાવથી ગ્રહ વધારે હોય અથવા ઓછો હોય તો સંધિ અને ગ્રહનાં અંતર (ને ભાવ અને સંધિના અંતરથી ભાગતાં નેટલું ફળ આવે તે) તુલ્ય ક્રમે તેનું ક્ષય અને ચય ફળ થાયછે.^૪

ઉદાહરણ:—સાતમા ભાવ ૬। ૨૨। ૧૬।૦ ને દશમા ભાવ ૯-૧૨-૪૦-૪ માંથી બાદ કર્યો, તો શેષ ૨। ૨૦। ૨૪। ૪ રહ્યા, તેને ૩ થી ભાગ્યા તો, ૦।૨૬।૪૮।૧।૨૦ આવ્યા, એ તૃતીયાંશને લગ્ન ૦।૨૨।૧૬।૦ માં, ૧ થી ગુણી ઉમેર્યો, તો બીજો ભાવ ૧।૧૯।૪।૧ આવ્યો; તેને ૨ થી ગુણ્યા તો ૧।૨૩।૩૬।૨।૪૦ આવ્યા તેને લગ્નમાં ઉમેર્યો, તો ત્રીજો ભાવ ૨।૧૫।૫૨।૨ આવ્યો. તે તૃતીયાંશ ૦।૨૬।૪૮।૧।૨૦ ને ૨ રાશિમાંથી બાદ કર્યો તો શેષ

૧ જેમકે બીજા ભાવમાં છ રાશિ ઉમેરીએ તો આઠમો ભાવ ને ત્રીજામાં છ રાશિ ઉમેરીએ તો નવમો ભાવ થાય, પાંચમા ભાવમાં છ રાશિ ઉમેરી તો અગિયારમો ભાવ થાય, ને છઠા ભાવમાં છ રાશિ ઉમેરીએ તો બારમો ભાવ થાયછે.

૨ યોગ કરતાં રાશિનો આંક જે બારથી વધારે આવે તો તેમાંથી બાર બાદ કરવા નહીં. એ આવેલી સંધિ આગલા ભાવની વિરામ સંધિ ને પાછળના ભાવની આદ્ય સંધિ કહેવાય છે. એ રીતે દરેક ભાવની એક આરંભ અને બીજી વિરામ સંધિ થાયછે.

૩ ગ્રહ સંધિતુલ્ય હોય એટલે સંધિ અને ગ્રહ રાશિ અંશકલા વિકલા વિગેરેથી સમાન હોય તો તેનું ભાવફળ શૂન્ય થાયછે. તેમજ ગ્રહ અને તે જે ભાવમાં રહેલો હોય, તે ભાવ જે રાશિ અંશ કલા વિકલા વિગેરેથી તે સમાન હોય તો તેનું ભાવફળ પૂર્ણ થાયછે. ન્યૌતિષ શાસ્ત્રમાં પૂર્ણ ફળને એકની સંજ્ઞા આપી છે, ને તેથી ઓછાવત્તા માટે તેનાજ વિભાગો લેવામાં આવેછે.

૪ ગ્રહ ભાવથી ઓછો હોય તો અંતર કરવામાં તેની આરંભ સંધી લેવી ને તે પરથી જે ફળ આવે તેને ચય ફળ કહેવું; ગ્રહ ભાવથી વધારે હોય તો તેનું ક્ષય ક્ષય થાયછે ને તે ભાવવામાં તેની વિરામ સંધિ સાથે તેનો અંતર કરવામાં આવેછે.

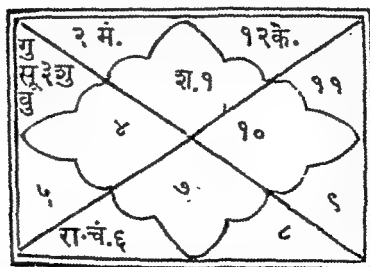
૧૩૧૧૫૮૧૪૦ રહ્યા; તેને ૧ થી ગુણ્યા તો-૧૩૧૧૫૮૧૪૦ આવ્યા, તેને ચોથા ભાવમાં ઉમેર્યા તો પાંચમો ભાવ ૪૧૧૫૫૨૨૨ થયો, તેને ૨થી ગુણતાં ૨૬૧૨૩૫૭૨૦ આવ્યા, તેમાં ચોથો ભાવ ૩૧૨૪૦૧૪ ઉમેર્યો, તો છઠો ભાવ ૫૧૧૮૪૧૧ આવ્યો. એ પ્રમાણે આવેલા ખીજા ત્રીજા, પાંચમા તથા છઠા ભાવમાં છ છ રાશિ ઉમેરી તો આઠમો ભાવ, ૭૧૧૮૪૧૧૨૦, નવમો ભાવ ૮૧૧૫૫૨૨૨૪૦, અગિયારમો ભાવ ૧૦૧૧૫૫૨૨૨૪૦, અંતે બારમો ભાવ ૧૧૧૧૮૪૧૧૨૦, આવ્યા. એ પ્રમાણે તન્વાદિ બાર ભાવો તૈયાર થયાં તેને જ્યોતિર્વિદો જન્મપત્રીમાં નીચેપ્રમાણે કોષમાં માંડેછે.

તન્વાદિ દ્વાદશભાવ.

લગ્ન	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧
૨૨	૧૯	૧૫	૧૨	૧૫	૧૯	૨૨	૧૯	૧૫	૧૨	૧૯	૧૯
૧૬	૪	૫૨	૪૦	૫૨	૪	૧૬	૪	૫૨	૪૦	૪	૪
૦	૧	૨	૪	૨	૧	૦	૧	૨	૪	૧	૧
૦	૨૦	૪૦	૦	૪૦	૨૦	૦	૨૦	૪૦	૦	૨૦	૨૦

લગ્ન ૦૨૨૧૬૧૦૧૦, આવેલું છે ને ખીજો ભાવ ૧૧૧૮૪૧૧૨૦, આવ્યો છે. તેમનો સરવાળો ક્યાં તો, ૨૧૧૧૨૦૧૧૨૦ આવ્યા તેનું અર્ધ કર્યું તો લગ્નની વિરામ સંધિ અને ખીજા ભાવની આરંભ સંધિ ૧૧૫૦૪૦૧૦૪૦ આવી. એ પ્રમાણે બારે ભાવની સંધિઓ કરી તો નીચેપ્રમાણે આવી; એ ભાવની સાથે ગોઠવી નીચેપ્રમાણે જન્મપત્રીમાં લખવા રીવાજ છે.

ચલિત કુંડલી.

ખારભાવ અને તેની સંધિઓ.

પેલો ભાવ	સંધિ	ખીજો ભાવ	સંધિ	ત્રીજો ભાવ	સંધિ	ચોથો ભાવ	સંધિ	પાંચમો ભાવ	સંધિ	છઠો ભાવ	સંધિ
૦	૧	૧	૨	૨	૨	૩	૩	૪	૫	૫	૬
૨૨	૫	૧૯	૨	૧૫	૨૯	૧૨	૨૯	૧૫	૨	૧૯	૫
૧૬	૪૦	૪	૨૮	૫૨	૧૬	૪૦	૧૬	૫૨	૨૮	૪	૪૦
૦	૦	૧	૨	૨	૩	૪	૩	૨	૨	૧	૦
૦	૪૦	૨૦	૦	૪૦	૨૦	૦	૨૦	૪૦	૦	૨૦	૪૦
સાતમો ભાવ	સંધિ	આઠમો ભાવ	સંધિ	નવમો ભાવ	સંધિ	દશમો ભાવ	સંધિ	અગિયમો ભાવ	સંધિ	બારમો ભાવ	સંધિ
૬	૭	૭	૮	૮	૮	૯	૯	૧૦	૧૧	૧૧	૦
૨૨	૫	૧૯	૨	૧૫	૨૯	૧૨	૨૯	૧૫	૨	૧૯	૫
૧૬	૪૦	૪	૨૮	૫૨	૧૬	૪૦	૧૬	૫૨	૨૮	૪	૪૦
૦	૦	૧	૨	૨	૩	૪	૩	૨	૨	૧	૦
૦	૪૦	૨૦	૦	૪૦	૨	૦	૨૦	૪૦	૦	૨૦	૪૦

ક્ષય અને ચય ફળનું ઉદાહરણ.

સૂર્ય ત્રીજા ભાવમાં રહેલો છે તે ત્રીજો ભાવ, ૨૧૫૫૫૨૧૨૨૦ છે, સૂર્ય પોતે ૨૧૪૨૧૪ છે, તે ત્રીજા ભાવની આરંભ સંધિ ૨૧૨૨૮૨૧૦ થી વધારે છે, તે ભાવથી કમતી છે, માટે તેનો તથા એ આરંભ સંધિનો અંતર કર્યો તો, ૦૧૧૫૩૨ બાકી રહ્યા, એ પરથી જે ફળ આવશે તે ભાવનું ચય ફળ થશે, કેમકે આરંભ સંધિથી તે સંધિના ભાવમાં રહેલો ગ્રહ અધિક છે. શેષ જે ૦૧૧૫૩૨ રહ્યા છે, તેને તે સંધિ તથા ભાવનાં અંતર ૦૧૩૨૪૧૦ થી ભાગ્યા તો, રૂપાત્મક સૂર્યનું ચય ફળ, ૦૫૩૧૨ આવ્યું. એ પ્રમાણે સર્વે ગ્રહોનાં ભાવ ફળ કહાણાં તો નીચે કોષમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આવ્યા—

સૂર્ય વિગેરેનું ભાવબળ.

રવી	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૫૩	૩૬	૪૭	૪૫	૨૭	૧૭	૨૮
૧૨	૯	૫૩	૩૯	૨૮	૫૯	૫૩
ચય	ચય	ક્ષય	ચય	ચય	ક્ષય	ચય

અથ દૃષ્ટિસાધનાધ્યાયો દ્વિતીયઃ

અહં દૃષ્ટિસાધન પ્રકરણ ૨ જી.

સ્વૈકામિદ્વિલ્લેખવેદરામયમભૂસ્વામ્રામ્રમેકાદિમે

દ્રષ્ટા વર્જિતદૃશ્યકસ્ય ગુરુણા ચેદષ્ટવેદે કૃતાઃ ।

મંદેનાંકયમેઽસૃજા નગણુર્ણેકાભાદિજાઃ સંસ્કૃતા

ભાગવ્રક્ષયવૃદ્ધિસ્વાનલલલેનાવ્યુદ્ધતા દગ્ધભવેત્ ॥ ૪ ॥

દૃશ્યમાંથી દ્રષ્ટાને^૧ બાદ કરતાં જે શેષ રહે, તેની રાશિના એકાદિ અંકોના ગુણુકો કરમે, ૦, ૧, ૩, ૨, ૦, ૪, ૩, ૨, ૧, ૦, ૦, ૦, છે,^૨ ગુરુ દ્રષ્ટા હોય ને (ઉપર મુજબ બાદબાકી કરતાં) શેષની રાશિના આંક ૮ કે ૪ રહેવા હોય, શનિ દ્રષ્ટા હોય, ને શેષની રાશિના આંક ૨ કે ૯ આવેલા હોય અને મંગલ દ્રષ્ટા હોય ને શેષની રાશિના આંક ૩ કે, ૭ રહેલા હોય, તો તે સ્થળે તેમનો ગુણુ-કાંક ૪ છે.^૩ એ શેષ રાશ્યાદિના અંશાદિને તે રાશિના ગુણુક પછી જે ગુણુક આવતો હોય, તેની સાથેના તે ગુણુકના અંતરથી ગુણી ત્રીશથી ભાગતાં આવેલું ફળ, અગ્રિમ ગુણુક વધારે હોય તો રાશિના ગુણુકમાં ઉમેરતાં ને ઓછો હોય તો બાદ કરતાં જે આવે તેને ૪ થી ભાગ દેવાથી દૃષ્ટિ થાયછે.^૪

૧ જોનાર અહીંને દ્રષ્ટા કહેછે ને જોને તે જોતો હોય તે દૃશ્ય કહેવાય છે.

૨-૩ એ દૃષ્ટીના ગુણુકાંકોની નીચેપ્રમાણે બરાબર ગોઠવણ થઈ શકેછે.

શેષ રાશિ ૧ હોય તો તેનો ગુણુક, ૦

”	”	૨	”	”	૧	શનિ દ્રષ્ટા હોયતો અને બદલે.	૪
”	”	૩	”	”	૩	મંગલ	” ૪
”	”	૪	”	”	૨	ગુરુ	” ૪
”	”	૫	”	”	૦		
”	”	૬	”	”	૪		
”	”	૭	”	”	૩	મંગલ	” ૪
”	”	૮	”	”	૨	ગુરુ	” ૪
”	”	૯	”	”	૧	શનિ	” ૪
”	”	૧૦	”	”	૦		
”	”	૧૧	”	”	૦		
”	”	૦	”	”	૦		

૪ જેમકે એક રાશિને ૧૦ અંશ શેષ રહેલા છે, તો એક રાશિનો ગુણુક ૦ છે, ને તેની અગ્રિમ રાશિ ૨૫ નો ગુણુક એક છે, તેનું ને તે ગુણુકનું અંતર ૧ આવેછે, તેપ્રમાણે.

સૂચના—ગુરુ દ્રષ્ટા હોય ને શેષ ૩ અથવા ૭ રહેલા હોય, મંગલ દ્રષ્ટા હોય ને શેષ રાશ્યંક ૨ કે ૬ રહેલા હોય અને શનિ દ્રષ્ટા હોય ને શેષ રાશ્યંક ૧ કે ૫ રહેલો હોય તો, તેમનો ગુણુક અગ્નિમ રાશિના ગુણુકનીસાથે અંતર કરતી વેળા સાધારણ ગુણુક, જે પ્રથમ ગણાવેલ છે, તે અગ્નિમ રાશિનો નહિ ગણતાં, હમેશાં ૪ નો ગણવો. જેમ કે ગુરુ દ્રષ્ટા છે ને તેને દૃશ્યમાંથી બાદ કરતાં શેષ ૩૨૦૧૦૦ રહેલા છે, તો તેની દૃષ્ટિ શું થશે એવો કોઈએ પ્રશ્ન પુછેલ હોય તો તે વેળા ત્રણ રાશિનો સાધારણ ગુણુક તમે ૩ નો લેશો પણ ઉપરના વીશ અંશનું ફળ લેવામાટે તમે સાધારણ ગુણુક ૨ જે ત્રણથી આગલની રાશિ ચારમાટે કહેવામાં આવ્યો છે, તે ત્યાં તમે લઈ શકશો નહિ; કેમકે તેના બ્યારે શેષ ૪ રહેછે, ત્યારે ગુણુક ૪ થાયછે. માટે તે વેળા સાધારણ ગુણુક ૨ છે, તેને બદલે ૪ તમારે લેવો; એટલે કે ૩ ને ૨નો અંતર નહિ કરતાં તમારે ૩ ને ૪ નો અંતર કરવો. એ પ્રમાણે અંતર કર્યો તો ૧ ને આવ્યો, તેથી શેષ ૨૦ ને ગુણ્યા તો ૨૦ આવ્યા તેને ૩૦ થી ભાગ્યા તો ૦૪૦૧૦ આવ્યા તે શેષની રાશિ ૩ ના આવેલા ગુણુક ૩ માં, અગ્નિમ રાશિનો ગુણુક ૪ વધારે છે, માટે હમેશાં તો ૩૪૦૧૦ થયા, તેને ૪ થી ભાગ્યા તો ગુરુની દૃષ્ટિ ૦૫૫૦ ની આવી.

સૂર્ય વિગેરે ગ્રહની પરસ્પર તથા તેમની પ્રત્યેક ભાવપર પડતી દૃષ્ટિ પ્રત્યેક જન્મપત્રિમાં કરવી જોઈએ.

ઉદાહરણ.

સૂર્યના ઉપર ચંદ્રની કેટલી દૃષ્ટિ છે તે જાણવાની છે. એમાં દ્રષ્ટા ચંદ્ર ૫૧૨૪૪૩૦ છે, ને દૃશ્ય સૂર્ય ૨૧૪૪૨૧૪ છે. દ્રષ્ટાહીન દૃશ્ય ૯૧૧૩૧૩૪ આવ્યો. તેનો રાશ્યંક નવ છે માટે તેનો ગુણુક ૧ થયો. તેનાપર અંશાદિ ફળ ૧૩૧૩૪૪ છે તેને આવેલા ગુણુક ૧ તથા તેથી અગ્નિમ રાશ્યંક ૧૦ ના ગુણુક ૦ ના અંતર ૧ થી ગુણ્યા, તો ૧૩૧૩૪ આવ્યા; તેને ૩૦ થી ભાગ્યા તો, ૦૩૩ આવ્યા. તેને રાશ્યંકના ગુણુકમાંથી અગ્નિમ ગુણુક એછો છે, માટે બાદ કર્યો તો શેષ ૦૫૫૫૫ રહ્યા તેને ૪ થી ભાગ્યા, તો સૂર્યપર ચંદ્રની દૃષ્ટિ ૦૧૪૧૫ ની થઈ. એ પ્રમાણે સર્વે ગ્રહોની પરસ્પર દૃષ્ટિ તથા તેમની પ્રત્યેક ભાવ પરની દૃષ્ટિ કરી તો તે નીચે આપ્યાપ્રમાણે આવી.

સૂર્યાદિ ગ્રહોની પરસ્પર દૃષ્ટિ.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	ગ્રહનું નામ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	રવિ
૦	૪૩	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૭	૦	૦	૦	૦	૨૧	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	ચંદ્ર
૧૪	૦	૨૫	૧૪	૧૬	૮	૪૪	
૧૫	૦	૨૧	૫૪	૫૫	૩૭	૨૫	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	મંગલ
૦	૩૯	૦	૦	૦	૧	૦	
૦	૧૮	૦	૦	૦	૪૪	૦	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	બુધ
૦	૪૪	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૪૮	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	ગુરુ
૦	૪૬	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૫૫	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	શુક્ર
૦	૩૨	૦	૦	૦	૦	૫	
૦	૧૩	૦	૦	૦	૦	૪૮	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	શનિ
૫૯	૧	૧૬	૫૮	૪૯	૫૪	૦	
૩૯	૧૧	૧૪	૨	૫૮	૧૨	૦	

પ્રત્યેક ગ્રહપર પ્રથક્ પ્રથક્ દૃષ્ટિનો સરવાળો.

સૂર્ય.	ચંદ્ર.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	શનિ.	સંજ્ઞા.
૦	૧	૦	૦	૦	૦	૦	શુભદૃષ્ટિ.
૧૪	૧૯	૨૫	૧૪	૧૬	૮	૫૦	
૧૫	૮	૨૧	૫૪	૫૫	૩૭	૧૩	
૦	૨	૦	૦	૦	૮	૦	ક્રૂરદૃષ્ટિ.
૫૯	૮	૧૬	૫૮	૪૯	૫૫	૦	
૩૯	૨૪	૧૪	૨	૫૮	૫૬	૨૧	

आरे लावपर ग्रहनी दृष्टि.

१	२	३	४	५	७	८	९	१०	११	१२	लावग्रह.
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	सूर्य
०	०	०	०	१६	४२	२२	८	५७	४५	२८	१२
०	०	०	०	३१	३८	५	२६	२	२२	१५	३८
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	चंद्र
४०	२६	१३	०	०	०	४	२१	४४	२८	६	५६
६	४२	१८	०	०	०	५४	३६	४८	४८	४८	४२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	भंगण
०	०	०	०	१०	५१	३२	१	५४	०	३८	१७
०	०	०	०	५४	८	४२	०	३६	०	६	५७
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	शुभ
०	०	०	०	१८	४१	२०	१२	५८	४५	२८	११
०	०	०	०	१२	४८	२४	४८	५४	०	२४	४८
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	शुक्र
०	०	०	०	३	२	२२	५०	३२	२०	५७	४७
०	०	०	०	१	१४	१३	४४	५२	५२	२	६
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	शनि
१	०	०	०	१०	३८	३१	०	३५	५१	३४	१८
३०	०	०	०	१८	४८	३०	११	१४	१८	४२	६
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	शनि
०	१०	५८	४५	२७	१०	५५	४२	३०	५८	०	०
०	५०	४७	३०	४७	५०	४२	३०	२४	१	०	०

स्थानबल

नीचोनो भगणाच्च्युतः षडधिकश्चेत्पङ्कदौचंबलं,
 स्वर्क्षेऽर्धं समभेष्टमस्त्रिचरणा मूलत्रिकोणे बलं:
 मित्रर्क्षेऽधिरधीष्टभेत्रयइभांशा वैरिभेष्टयंशको,
 दंताशोऽध्यरिभे ग्रहाधिपवशात् खेटस्यसप्तैक्यजं ॥ ५ ॥
 शुक्रेन्दुसमभांशके हिविषमेऽन्येदध्युरंध्रिवलं,
 केंद्राद्येषुच रूपकार्धचरणान्यच्छंतिखेटाः क्रमात् ॥

હ્રીલેટૌ ચરમે નરાઃ પ્રથમકે હ્રીવૌચમધ્યે તથા,
દષ્કાણે વિતરંતિ પાદમુદિતં સ્થાનાખ્યવીર્યં ત્વિદં ॥ ૬ ॥

સ્થાનબળ.^૧

નીચ હીન ગ્રહને અથવા તો, તે જો છ રાશિથી અધિક હોય તો બાર રાશિમાંથી તે નીચેના ગ્રહ બાદ કરતાં જે શેષ રહે, તેને ૬ થી ભાગવાથી (ગ્રહતું) ઉચ્ચ બલ થાયછે;^૨ ગ્રહતું સપ્ત વર્ગપતિ^૩ બલ સપ્તવર્ગમાંના ગ્રહની રાશિના અધિપતિ^૪ ની રાશિપ્રમાણે સ્વર્ક્ષમાં^૫ ૩, સમરા-

૧ ગ્રહોનાં ઉચ્ચબલ, સપ્તવર્ગેક્ય બલ, યુગ્માયુગ્મ બલ, કેન્દ્ર બલ અને દષ્કાણુ બલના સરવાળાને સ્થાનબલ કહેછે.

૨ સૂર્યનો ઉચ્ચ ૦૧૦૦૦૦ ચંદ્રનો ૧૩૦૦૦ મંગલનો ૯૨૮૦૦૦ બુધનો ૫૧૫૦૦૦ શુક્રનો ૩૫૦૦૦, શુક્રનો ૧૧૨૪૦૦૦ અને રાશિનો ઉચ્ચ ૬૧૨૦૦૦ નો છે. તેમના નીચ તેમાં છ રાશિ ઉમેરવાથી આવેછે. નીચેના કોષ્ટક પરથી તે બરાબર સમજશે.

ગ્રહતું નામ.	રવિ	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	શુક્ર	શનિ	
ઉચ્ચ રાશિ	૦	૧	૯	૫	૩	૧૧	૬
	૧૦	૩	૨૮	૧૫	૫	૨૭	૨૦
	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
નીચ રાશિ.	૬	૭	૩	૧૧	૯	૫	૦
	૧૦	૩	૨૮	૧૫	૫	૨૭	૨૦
	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

૩ લગ્ન, હોરા, દષ્કાણુ, સપ્તમાંશ, નવાંશ, દ્વાદશાંશ અને ત્રિશાંશને સપ્તવર્ગ કહેવાય છે. જન્મપત્રીમાં જે પર્વર્ગ કહેવામાં આવેછે, તેમાં લગ્ન ઉમેરીએ તો તે પણ સપ્તવર્ગ ગણી શકાય, ગ્રહોની સપ્તવર્ગ કુંડલી તથા સપ્તવર્ગપતિ વિગેરે જાણવાતું આજ પુસ્તકના પરિષ્કિત માં આપવામાં આવ્યું છે તે સ્થળે તેનો વિધિ સમજાવવામાં આવ્યો છે તે સમજ લેવો.

૪ મેષ અને વૃશ્ચિક રાશિનો અધિપતિ મંગલ છે, વૃષ અને તુલ રાશિનો અધિપતિ શુક્ર છે, મિથુન અને કન્યા રાશિનો અધિપતિ બુધ છે, કર્કનો અધિપતિ ચંદ્ર છે, સિંહનો અધિપતિ સૂર્ય છે, ધન અને મીન રાશિનો અધિપતિ શુક્ર છે અને કુંભ અને મકર રાશિનો સ્વામી શનિ છે.

૫ ગ્રહ જે રાશિનો અધિપતિ હોય, તેજ રાશિમાં તે હોય તો તે સ્વર્ક્ષમાં એટલે પોતાની રાશિમાં રહેલો કહેવાય.

શિમાં $\frac{1}{2}$, મૂળ ત્રિકોણ રાશિમાં $\frac{3}{4}$, મિત્ર ગ્રહની રાશિમાં એકઅતુર્થાશ $\frac{1}{4}$, અધિ મિત્રની રાશિમાં $\frac{3}{4}$, શત્રુની રાશિમાં $\frac{1}{4}$ અને અધિશત્રુની રાશિમાં $\frac{1}{4}$ છે. શુક્ર અને ચંદ્ર સમ^૩ નવાંશ કે રાશિમાં હોય, તો તે $\frac{1}{4}$ બલ આપે છે, અને બાકીના (ગ્રહો) વિષમ^૪ રાશિમાં કે નવાંશમાં આવેલા હોય તો $\frac{1}{4}$ બલ આપે છે.^૬ ગ્રહો કેન્દ્રમાં ૧, પણ ફરસ્થાનમાં $\frac{1}{2}$ ને આપોક્લિમ-સ્થાનમાં ક્રમે $\frac{1}{4}$ બલ આપે છે.^૫ સ્ત્રી ગ્રહો^૬ અંત્ય દૃષ્ટાણમાં, પુરૂષગ્રહો પહેલા દૃષ્ટાણમાં^૭ ને નપુંસક ગ્રહો^૮ મધ્ય દૃષ્ટાણમાં હોય તો તેમનું બલ $\frac{1}{4}$ કહેવાયલું છે. એ (રીતે આવેલાં સર્વે બલનો સરવાળો) સ્થાનબલ કહેવાય છે.^૯ ॥ ૬ ॥

આચાર્યે ગ્રંથને નાનો કરવામાટે સ્થાનબલ તૈયાર કરવા માટેનાં સાધનો છોડી દીધાં છે, તેથી વાંચનાર તેમજ તે શીખનારને અતિમુશ્કેલીમાં મૂક્યા બરાબર કરેલું છે, નવો શીખનાર હોય ને જાતકના બીજા ગ્રંથો

૧ શત્રુ મિત્ર અધિમિત્ર અધિશત્રુ અને સમ એ મૈત્રિના પાંચ ભેદ છે. ગ્રહોની નૈસર્ગિક મૈત્રિપરથી એ પાંચ પ્રકારની મૈત્રિ તૈયાર થાય છે, ને તે કરવાનો વિધિ આજ ગ્રંથમાં પરિશિષ્ટ ક માં આપવામાં આવ્યો છે, તે જોવો.

૨ સૂર્યની સિંહ, ચંદ્રની વૃષભ, મંગલની મેષ, બુધની કન્યા, શુક્રની ધન, શુક્રની તુલા અને શનિની કુંભરાશિ ત્રિકોણરાશિ કહેવાય છે.

૩-૪ મેષાદિ બાર રાશિને બે ભાગમાં વેંચવામાં આવી છે. સમ અને વિષમ મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલ, ધન અને કુંભ એ વિષમ રાશિ, અથવા એકી રાશિ કહેવાય છે, અને બાકીની સમરાશિ, અથવા બેકીરાશિ કહેવાય છે.

પ. ૧,૪,૭ ને ૧૦ એ ભાવોને કેન્દ્ર, કહેવામાં આવે છે.

૨,૫,૮, ને ૧૧   „   પણ્ફર   „   „

૩, ૬, ૯-૧૨   „   આપોક્લિમ   „   „

૬ સ્ત્રીગ્રહો, જેવા કે ચંદ્ર અને શુક્ર રાશિના ત્રીજા ભાગમાં રહેલા હોય તો બળ આપી શકે.

૭ પુરૂષગ્રહો, જેવા કે સૂર્ય, મંગલ અને શુક્ર રાશિના પહેલા ભાગમાં રહેલા હોય તો ઉપર કહ્યા મુજબ બલ આપી શકે.

૮ નપુંસક ગ્રહો જેવા કે બુધ અને શનિ, બે રાશિના મધ્યમાં રહેલા હોય તો કથિત બલ આપી શકે.

રાશિના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવે છે ને તે પ્રત્યેકને દૃષ્ટાણ કહેવામાં આવે છે. રાશ્યાતના દશ અંશને પહેલો દૃષ્ટાણ, દશથી ઉપર ને ૨૦ અંશથી અંદરનાને બીજો દૃષ્ટાણ ને તે પછીના ભાગને અંતિમ દૃષ્ટાણ અથવા છેલ્લો દૃષ્ટાણ કહેવાય છે.

૯ એ સર્વે બલનો સરવાળો જે આવે તેને સ્થાનબલ કહે છે.

ભણેલો ન હોય, તો તેનાથી આ ગ્રંથ શીખીજ શકાય નહિ. આ સ્થળે સ્વાલ ઉઠશે કે સારે એવા વિચારવંત નરે તેવી ગોઠવણ શાને રાખી હશે? તેનો પ્રત્યુત્તર તેણે પોતાના મંગલાચરણના શ્લોક ૧ લાની બીજી લીટીમાં “જ્યોતિર્વિદાં પ્રીતયે” એ વાક્યથી સંતોષપૂર્વક આપી દીધો છે. આચાર્યનો મૂળથી એવો ઉદ્દેશ નથી કે તેમનો આ નાનો યુક્તિમય ગ્રંથ જાતકપદ્ધતિ શીખનારે શરૂઆતે શીખવો.

આ ગ્રંથ તો કેવળ જ્યોતિર્વિદોને સંતોષ થાય તે માટેજ તેમણે બનાવેલો છે. ગણુકો અન્યગ્રંથો શીખ્યા પછી આ ગ્રંથનો અભ્યાસ સારી રીતે કરી શકે ને તે જ્યોતિર્વિદ પોતાના દૈવસપણાના અનેક સંસ્કારથી તેને સારી રીતે સમજી શકે, એવા ઉદ્દેશથીજ આ ગ્રંથ રચાયેલો છે. આ સ્થળે અમારે કહેવું જોઈએ કે જ્યોતિષી જો ખગોળ, જાતક શાસ્ત્ર અને સંહિતા એ ત્રણે વિષય ખરોખર ન સમજતો હોય તો તેવાને આ ગ્રંથ શીખવાની કશી જરૂર નથી કેમકે તે સમગ્ર જ્યોતિષશાસ્ત્રના જ્ઞાન શિવાય સમજી શકાય તેમ નથી.

ઉદાહરણ—

આજ જાતકના ગ્રહોપરથી પરિશિષ્ટ ક માં જણાવ્યા મુજબ સપ્તવર્ગ, મૈત્રિ વિગેરે તૈયાર કર્યો, તો નીચેપ્રમાણે આવ્યાં.

ગ્રહોનું સપ્તવર્ગપતિ ચક્ર.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	કેની રાશિમાં હશે તે સાથે તેનો કેવો સંબંધ છે.	વર્ગનું નામ
બુધ	બુધ	શુક્ર	બુધ	બુધ	બુધ	મંગલ		લગ્નમાં
શત્રુ	અધિશત્રુ	રવિ	સ્વગૃહ	અધિશત્રુ	સમ	સમ		
રવિ	ચંદ્ર	મિત્ર	રવિ	રવિ	ચંદ્ર	રવિ		હોરા
સ્વગૃહ	સ્વગૃહ	અધિમિત્ર	સમ	સમ	સમ	સમ		
શુક્ર	શનિ	શનિ	શુક્ર	બુધ	શનિ	રવિ		દૃષ્ટાણ
અધિશત્રુ	અધિશત્રુ	મિત્ર	સમ	અધિશત્રુ	મિત્ર	સમ		
બુધ	શુક્ર	મંગલ	રવિ	રવિ	મંગલ	ચંદ્ર		સપ્તાંશ
શત્રુ	મિત્ર	સ્વગૃહ	સમ	સમ	મિત્ર	અ.શત્રુ		
શનિ	મંગળ	ચંદ્ર	શનિ	ગુરુ	શુક્ર	રવિ		નવાંશ
સમ	શત્રુ	સમ	મિત્ર	સ્વગૃહ	સ્વગૃહી	સમ		
મંગલ	શનિ	શનિ	મંગલ	બુધ	મંગલ	બુધ		દ્વાદશાંશ
મિત્ર	શત્રુ	મિત્ર	મિત્ર	અધિશત્રુ	મિત્ર	અ.મિ.		
ગુરુ	ગુરુ	શનિ	ગુરુ	શનિ	શુક્ર	ગુરુ		ત્રિંશાંશ
સમ	મિત્ર	મિત્ર	શત્રુ	મિત્ર	સ્વગૃહી	મિત્ર		

ભાવ સમ્પર્ગપતિ ચક્ર.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	ભાવ
મં	બુ	બુ	ચં	ર	બુ	શુ	મં	શુ	શ	શ	શુ	લગ્ન
ચં	ર	ચં	ચં	ચં	ર	ચં	ર	ચં	ચં	ચં	ર	હોરા
શુ	બુ	શુ	મં	શુ	શ	બુ	શુ	મં	શુ	બુ	ચં	દષ્ટાણુ
બુ	શુ	બુ	શુ	મં	ચં	શુ	બુ	શુ	બુ	શુ	શ	સપ્તાંશ
શુ	બુ	શ	શુ	ર	બુ	મં	શુ	ર	મં	શ	શુ	નવાંશ
શુ	શુ	શુ	શુ	શ	મં	બુ	બુ	બુ	ર	શુ	શુ	દ્વાદશાંશ
બુ	શુ	શુ	શુ	શુ	શુ	બુ	શુ	શુ	શુ	શુ	શુ	ત્રિશાંશ

ગ્રહોની પરસ્પર મૈત્રી.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	શુક્ર	શનિ	નામ
ચંદ્ર	રવિ	રવિ	,,	ચંદ્ર	શનિ	અધિમિત્ર ગ્રહ
મંગલ	બુધ	શુક્ર	,,	મંગલ	,,	
,,	શુક્ર	શુક્ર	શનિ	શનિ	મંગલ	મિત્ર ગ્રહ
,,	,,	શનિ	મંગલ	,,	,,	
શુક્ર	,,	ચંદ્ર	રવિ	રવિ	બુધ	સમાન ગ્રહ
શનિ	,,	બુધ	શુક્ર	,,	ચંદ્ર	
,,	,,	,,	ચંદ્ર	,,	,,	
બુધ	મંગલ	,,	શુક્ર	,,	શુક્ર	શત્રુ ગ્રહ
,,	શનિ	,,	,,	,,	,,	
શુક્ર	,,	,,	,,	બુધ	રવિ	અધિશત્રુ ગ્રહ
,,	,,	,,	,,	શુક્ર	,,	

સમ્પર્ગ વર્ગબલનું ઉદાહરણ.

અહીં સૂર્ય મિથુન રાશિમાં છે, તેનો અધિપતિ બુધ છે, એ બુધ જન્મ વખતે પોતાની રાશિમાં રહેલો છે, માટે તેનું લગ્નમાં ૦૩૦૧૦ બલ આવ્યું; તેમજ હોરામાં સૂર્યની રાશિનો સ્વામી પોતેજ છે, પણ તે જન્મ વખતે શત્રુ ક્ષેત્રમાં રહેલો છે, માટે તેનું બલ $\frac{1}{4}$ એટલે ૦૩૦૪૫ આવ્યું; દષ્ટાણુમાં તે શુક્રની રાશિમાં રહેલો છે, તે શુક્ર તાત્કાલિક સમક્ષેત્રી છે માટે તેનું બલ $\frac{1}{2}$, એટલે ૦૩૦૩૦ આવ્યું; સપ્તાંશમાં તેનો પતિ બુધ છે, તે જન્મવખતે સ્વગૃહી છે, માટે ત્યાં તેનું બલ $\frac{1}{2}$, એટલે ૦૩૦૧૦ આવ્યું;

નવાંશમાં તેનો અધિપતિ શનિ છે, તે જન્મગ્રહમાં સમાન મૈત્રીવાળા ગ્રહની રાશિમાં બેઠેલો છે, માટે ત્યાં બલ $\frac{1}{2}$, એટલે ૦૭૭૩૦ આવ્યું; દ્વાદશાંશમાં સૂર્યની રાશિનો અધિપતિ મંગલ છે, તે જન્મકુંડલીમાં મિત્રગ્રહની રાશિમાં રહેલો છે, માટે ત્યાં તેનું બલ $\frac{1}{2}$, એટલે ૦૧૫૫૦ આવ્યું; અને ત્રિશાંશમાં સૂર્યનો અધિપતિ ગુરુ છે, તે તાત્કાલિક અધિશત્રુની રાશિમાં રહેલો છે, માટે ત્યાં તેનું બલ $\frac{1}{3}$, એટલે ૦૧૫૫૨ નું આવ્યું. તે સર્વેનો સર્વાંગો ક્યોં તો સૂર્યનું સપ્તવર્ગપતિ બલ ૧૩૫૩૭૦ આવ્યું. એપ્રમાણે સર્વે ગ્રહોનું સપ્તવર્ગપતિ બલ કઠાડયું તો નીચે કોઠામાં જણાવ્યા મુજબ આવ્યું:—

સ્થાનબળ.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	વર્ગનું નામ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	લગ્નમાં
૩૦	૩૦	૭	૩૦	૩૦	૩૦	૧૫	
૦	૦	૩૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	હોરામાં
૩	૨૨	૩	૩	૩	૨૨	૩	
૪૫	૩૦	૪૫	૪૫	૪૫	૩૦	૪૫	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	દૃષ્ટાણ
૭	૭	૭	૭	૩૦	૭	૩	
૩૦	૩૦	૩૦	૩૦	૦	૩૦	૪૫	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	સપ્તાંશ
૩૦	૭	૧૫	૩	૩	૧૫	૨૨	
૦	૩૦	૦	૪૫	૪૫	૦	૩૦	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	નવાંશ
૭	૧૫	૨૨	૭	૧	૭	૩	
૩૦	૦	૩૦	૩૦	૫૨	૩૦	૪૫	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	દ્વાદશાંશ
૧૫	૭	૭	૧૫	૩૦	૧૫	૩૦	
૦	૩૦	૩૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦	ત્રિશાંશ
૧	૧	૭	૦	૭	૭	૧	
૫૨	૫૨	૩૦	૫૨	૩૦	૩૦	૫૨	
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	સર્વાંગો
૩૫	૩૧	૧૧	૮	૫૬	૪૫	૨૦	
૩૭	૫૨	૧૫	૨૨	૫૨	૦	૩૭	

યુગ્માયુગ્મ બલનું ઉદાહરણ.

આમાં સૂર્ય, બુધ, ગુરુ અને શનિ એકી રાશિમાં છે માટે તે દરેકનું બલ ૦૧૫૦, એટલે $\frac{1}{4}$ આવ્યું. ચંદ્ર સમ રાશિમાં છે ને શુક્ર સમ રાશિના અંશમાં છે, માટે તે દરેકનું બલ પણ $\frac{1}{4}$, એટલે ૦૧૫૦ આવ્યું. ક્રાંત મંગલ એકલો વિષમ રાશિમાં પણ નથી ને વિષમ નવાંશમાં પણ નથી માટે તેનું બલ ૦૦૦ આવ્યું.

યુગ્માયુગ્મ બલ.

રવિ	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	
૧૫	૧૫	૦	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	બલ.
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	

કેન્દ્રાદિ બલનું ઉદાહરણ.

શનિ કેન્દ્રમાં છે માટે તેનું બલ ૧૦૦, મંગલ પણ્કરમાં છે માટે તેનું બલ $\frac{1}{2}$, એટલે ૦૩૦૦, અને સૂર્ય, ચંદ્ર, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર આપોકિલમ સ્થાનમાં છે, માટે તે દરેકનું બલ $\frac{1}{4}$ એટલે ૦૧૫૦ આવ્યું.

કેન્દ્રાદિ બલ.

રવિ	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	
૧૫	૧૫	૩૦	૧૫	૧૫	૧૫	૦	બલ.
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	

દૃષ્ટાણના બલનું ઉદાહરણ.

ગુરુ પુરુષ ગ્રહ છે ને તે પહેલા દૃષ્ટાણમાં છે, તે માટે તેનું બલ $\frac{1}{2}$, એટલે ૦૧૫૦; બુધ નપુંશક ગ્રહ છે અને મધ્ય દૃષ્ટાણમાં છે, માટે તેનું બલ ૦૧૫૦; શુક્ર સ્ત્રી ગ્રહ છે ને તે છેલા દૃષ્ટાણમાં છે, માટે તેનું બલ ૦૧૫૦, અને શનિ નપુંશક ગ્રહ છે ને તે મધ્ય દૃષ્ટાણમાં રહેલો છે, માટે તેનું બલ ૦૧૫૦. બાકીના ગ્રહની કલા મુજબ સ્થિતિ ન હોવાથી તેમનું બલ ૦૦૦.

દૃષ્ટાણુ બલ.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	શુક્ર	શની
૦	૦	૦	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૧૫	૧૫	૧૫
૦	૦	૦	૦	૦	૦

દિગ્બલં તથાચ કાલબલસાધનં

દિગ્બલ તથા કાલ બલ વરતવાની રીત.

મંદાલ્પમિનાત્કુજાચ હિવુકં શોધ્યં વિધોર્ભર્ગિવાન

માધ્યં જ્ઞાઙ્ઘુરુતોસ્તમત્ર રસમાત્પુટં ત્યજેચ્ચક્રતઃ ।

દિગ્વીર્યં રસહત્ત્વથો સમયજં રૂપં સદા સ્યાદ્વિદ-

સ્ત્રિશઙ્ગત્તનતોન્નતે શશિકુજાર્કીણાં પરેષાં વલે

શુક્રેન્ત્યે તિથિહૃદ્ગતૈષ્યતિથયો વીર્યં સતાં મૂચ્યુતં ॥ ૧ ॥

પાપાનાં દિગ્બલં વિધોરિદમથાન્હૃદ્યંકકેષુ ક્રમાત્

સૌમ્યાર્કાર્કિભુવાં નિશઃ શશિસિતારાણાં ચ રૂપં સદે-

વ્યસ્યાથાંઘ્રિચયાદ્વલી કિલ સમામાસદ્યુહોરેશ્વરાઃ ॥ ૮ ॥

શનિમાંથી લગ્ન, મંગલ અને સૂર્યમાંથી ચોથો ભાવ, ચંદ્ર અને શુક્ર-
માંથી દશમો ભાવ અને શુક્ર અને બુધમાંથી સાતમો ભાવ બાદ કરતાં
રહેલ શેષને છ થી ભાગવાથી ગ્રહનું દિગ્બલ થાયછે, એ શેષ ને છ રા-
શિથી વધારે હોય તો તેને બારમાંથી બાદ કરતાં રહેલ શેષને છ થી ભા-
ગવાથી દિગ્બલ થાયછે. હવે^૧ કાલ બલ (કહીએ છીએ). બુધનું અહ-
નિશ બલ ૧૧૦૦ છે, અને ચંદ્ર, મંગલ અને શનિનું તથા બાકીના સર્વે
ગ્રહનું બલ ક્રમે નતતે તથા ઉન્નતને ૩૦ થી ભાગવાથી આવે છે.^૨ શુકલ
અને કૃષ્ણપક્ષમાં ક્રમે ગત અને એષ્ય^૩ તિથીઓને ૧૫ થી ભાગવાથી

૧ ને ને ગ્રહમાંથી ને ને ભાવ બાદ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તેપરથી
ને બળ લાવવામાં આવે તે તે ગ્રહનું દિગ્બળ થાયછે. જેમકે શનિમાંથી લગ્ન
બાદ કરવાથી ને બળ આવે તે શનિનું દિગ્બળ થાય.

૨ આ બળને નતોન્નત બળ કહેછે.

૩ બાકીની તિથીઓને એષ્ય તિથીઓ કહેછે. તિથી કેટલી ગઈ અથવા તો
કેટલી એષ્ય છે તે પુરવણીમાં આપેલી રીતે સહેલાઈથી નાણી શકાશે.

શુભ ગ્રહનું^૧ (પક્ષ) બલ થાય છે; એને એકમાંથી બાદ કરવાથી પાપર ગ્રહોનું (પક્ષ) બલ થાય છે; ચંદ્રનું આ પક્ષબલ બમણું કરવામાં આવે છે;^૨ હવે દિવસના ત્રણ ભાગમાં (જન્મ હોય તો) ક્રમે બુધ, સૂર્ય અને શનિનું ૧૧૦૦ બલ છે, અને રાત્રિના ત્રણ ભાગમાં ક્રમે ચંદ્ર, શુક્ર અને મંગલનું બલ ૧૧૦૦ છે; અને ગુરૂનું અહર્નિશ ૧૧૦૦ બલ છે.^૩ વર્ષ માસ દિવસ અને હોરાના સ્વામીઓ ક્રમે અક્રેક ચતુર્થોશ વિશેષ બલદાતા છે.^૪

જે વર્ષમાં જન્મ હોય તે વર્ષના ચૈત્ર માસની એકમને રોજ જે વાર હોય તે ગ્રહ વર્ષપતિ કહેવાય છે.

જે માસમાં જન્મ હોય તે માસની પ્રતિપદાને દિવસ જે વાર હોય તે માસપતિ ગણાય છે.

જે વારે જન્મ હોય તે વાર દિવસપતિ કહેવાય છે. દિવસપતિ નક્કી કરતી વેળા ચાદ રાખવાનું જે પોતાના દેશમાં વારની પ્રવૃત્તિ મધ્ય-રેખા કરતાં જેટલા યોજન પોતાના દેશ દૂર હોય તેના ૩ પળ પંદર ઘડીમાં ઉમેરવાથી જે ઘડી પળ આવે તે જો દિનાર્ધનાથી વધારે હોય તો તેટલી ઘડી પળ (મદ્ય) પહેલાં વાર પ્રવૃત્તિ થયેલ જાણવી ને જેટલાં કમતી હોય તેટલાં ઘડી પળે સૂર્યોદય પછી વાર પ્રવૃત્તિ થયેલી સમજવી.

૧ એ બળને પક્ષબળ કહે છે; ગુરૂ, શુક્ર, શુકલ ચોથ પછીનો ચંદ્ર અને કૂર ગ્રહના સમાગમ વિનાનો બુધ એ શુભ ગ્રહો કહેવાય છે.

૨ ક્ષીણ ચંદ્ર, સૂર્ય, મંગળ, પાપ ગ્રહયુક્ત બુધ, અને શનિ એ પાપગ્રહ કહેવાય છે.

૩ ચંદ્રનું પક્ષબળ બમણું કરવાનું એટલામાટે કહેવામાં આવ્યું છે, કે તેનું પક્ષબળ તેજ ચૈત્રાબળ ગણાય છે.

૪ એટલે કે દિવસના પહેલા તૃતીયાંશમાં જન્મ હોય તો, બુધનું બીજ તૃતીયાંશમાં જન્મ હોય તો સૂર્યનું અને ત્રીજ તૃતીયાંશમાં જન્મ હોય તો, શનિનું ૧૧૦૦ બળ થાય. તેમજ રાત્રિના પ્રથમ તૃતીયાંશમાં જન્મ હોય તો ચંદ્રનું, બીજ તૃતીયાંશમાં જન્મ હોય તો શુક્રનું અને ત્રીજ તૃતીયાંશમાં જન્મ હોય તો મંગળનું ૧૧૦૦ બળ ગણવામાં આવે.

૫ એટલે વર્ષપતિ જે ગ્રહ હોય તેનું બળ ૦૧૨૫૦, માસપતિ જે ગ્રહ હોય તેનું બળ ૦૩૦૧૦, દિવસ પતિ જે ગ્રહ હોય તેનું બળ ૦૪૫૧૦ અને હોરા પતિ જે ગ્રહ હોય તેનું ૧૧૦૦ બળ ગણવામાં આવે છે.

નતોત્રત બળ, પક્ષ બળ, દિનરાત્રિ ત્રિભાગ બળ અને વર્ષ માસ દિ-
વસપતિ હોરાપતિ વિગેરેનાં બળના યોગને એટલે સરવાળાને કાળબળ કહેછે.

દિગ્બળનું ઉદાહરણ.

આ જન્મપત્રીમાં સૂર્ય, રાવ૪૨૧૪ આવેલો છે તેનું દિગ્બળ બાણું
છે માટે તેમાંથી કહ્યા મુજબ ચોથો ભાગ જે ૩૧૨૪૦૪ છે, તે બાદ ક્યો
તો શેષ ૧૧૧૪૧૦ આવ્યા. એ શેષ છ રાશિથી વધારે છે માટે તેને
૧૨ માંથી બાદ કર્યો તો શેષ ૦૨૮૧૯૧૦ રહ્યા. તેને કહ્યા મુજબ ૬ થી
ભાગ્યા તો સૂર્યનું દિગ્બળ ૦૮૨૬ આવ્યું. એજ પ્રમાણે બાકીના ગ્રહોનું
દિગ્બળ વર્ધ્યું તો નીચે મુજબ આવ્યું.

ગ્રહનાં દિગ્બળનો કોઠો.

સૂર્ય.	ચંદ્ર.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	શનિ.	ગ્રહનું નામ.
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	બળ.
૮	૪૦	૧૬	૪૩	૪૪	૫૪	૨	
૨૬	૨	૫૭	૧૨	૩૩	૧૧	૫૨	

કાળબળનું ઉદાહરણ.

નતોત્રત બળ.

બુધનું સર્વદા ૧૦૦૦ બળ હોય છે, માટે તેનું નતોત્રત બળ ૧૦૦૦
નત ૨૪૫૬ આવેલ છે, તેને ૩૦ થી ભાગ્યા તો, ૦૪૯૫૨ આવ્યા. એ
ચંદ્ર, મંગળ અને શનિનું નતોત્રત બળ થયું. તેમજ ઉત્તર ૦૫૪ આવેલ
છે, તેને ૩૦ થી ભાગ્યા તો, ૦૧૦૮ આવ્યા. એ સૂર્ય, ગુરુ અને શુક્રનું
નતોત્રત બળ થયું. એ પ્રમાણે સર્વ ગ્રહનું નતોત્રત બળ નીચે મુજબ આવ્યું:-

નતોત્રત બળ.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ
૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦
૧૦	૪૯	૪૯	૦	૧૦	૧૦	૪૯
૮	૫૨	૫૨	૦	૮	૮	૫૨

પક્ષબળ.

શુકલપક્ષમાં જન્મ છે, માટે તે પક્ષની જેટલી તિથીઓ ગત થયેલી હોય તેટલી પક્ષબળ વારસે લેવાની છે.

પરિશિષ્ટ ૬ માં બતાવ્યા પ્રમાણે ગત તિથીઓ ૭ $\frac{૪૭}{૧૨}$ આવી છે તેને ૧૫ થી ભાગ્યા તો શુભ ગ્રહ જે બુધ, ગુરુ શુક્ર અને ચંદ્ર છે તેમનું પક્ષબળ ૦૨૯૨૨૨ નું આવ્યું. એને ૧૧૦૦ માંથી બાદ કર્યું તો બાકીના ગ્રહો, સૂર્ય, મંગળ અને શનિ જે કૂર ગ્રહ છે, તેમનું પક્ષબળ ૦૩૦૧૩૮ આવ્યું. ચંદ્રનું પક્ષબળ, જે ૦૨૯૨૨૨ આવેલું છે, તેને બમણું કર્યું તો તેનું સ્પષ્ટ પક્ષબળ ૦૫૮૪૪૪ નું થયું. એ પ્રમાણે સર્વે ગ્રહોનું પક્ષબળ નીચે પ્રમાણે તૈયાર થયું.

પક્ષબળનો કોઠો.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૩૦	૫૮	૩૦	૨૯	૨૯	૨૯	૩૦
૩૮	૪૪	૩૮	૨૨	૨૨	૨૨	૩૮

હોરાપતિ. દિવસ અને રાત્રિમાં કુલ મળી ૨૪ હોરા થાયછે. હોરાની શરૂઆત વારપ્રવૃત્તિથી થાયછે. પહેલી હોરા સૂર્યની, બીજી શુક્રની, ત્રીજી બુધની, ચોથી ચંદ્રની, પાંચમી શનિની, છઠ્ઠી ગુરુની અને સાતમી હોરા મંગલની આવે છે. જે દિવસ જે વાર હોય તે દિવસ તે વારની પહેલી હોરા સમજવી, બાદ જન્મ જ્યારે થયો હોય ભાંસુધીની જેટલી હોરા થઈ હોય, તેટલી ઉપર બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે તે શરૂઆતની હોરાના સ્વામીથી ગણના કરતાં ચાલુ હોરા જે ગ્રહની હોય તે ગ્રહ હોરાપતિ કહેવાય છે.

જન્મ વર્ષમાં વર્ષની શરૂઆતનો વાર રવિ છે માટે વર્ષપતિ તરિકે તેને બળ ૦૧૫૦ નું મળ્યું.

જન્મમાસની એકમને દિવસ શુક્રવાર છે માટે શુક્રને માસપતિ તરિકે ૦૩૦૧૦ નું બળ મળ્યું.

સોમવારને રોજ જન્મ થયોછે માટે વારપતિ ચંદ્ર થયો; તે માટે તેને ૦૪૫૦ નું બળ મળ્યું.

સૂર્યોદય પછી ૫૧૨૮ ધડીએ જન્મ થયો છે. પણ એ ધડીની શરૂ-

આત વારપ્રવૃત્તિથી લેવાની છે માટે વારપ્રવૃત્તિ જે સૂર્યોદય પછી ધ. ૧ પ. ૨૧ થાયછે, તેથી જન્મપર્યંત ગતકાળ ધડી ૫૦ ને પણ ૭ થયો. અઢી ધડીની એક હોરા થતી હોવાથી ૨૦ હોરા વ્યતીત થઈ, ને ૨૧ મી તે વખતે ચાલતી હોવી જોઈએ. સોમવારનો જન્મ છે માટે તેથી ૨૧ મી હોરાનો પતિ બુધ આપણને મલ્યો. માટે આ પત્રિકામાં હોરાપતિ બુધ થયો, ને તેને તે પતિ-તરિક્કેનું ૧૧૦૦ બળ મલ્યું.

વર્ષ-માસ-દિન હોરાપતિનાં બળ.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	નામ
વર્ષપતિ	દિનપતિ		હોરાપતિ		માસપતિ		
૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦	
૧૫	૪૫	૦	૦	૦	૩૦	૦	નામ.
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	

એ સર્વે બળને નીચે પ્રમાણે ક્રાંતિમાં ગોઠવી યોગ કર્યો તો કાળબળ નીચે પ્રમાણે આવ્યું.

કાળબળ.

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	નામ
૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦	નતોન્નત બળ
૧૦	૪૯	૪૯	૦	૧૦	૧૦	૪૯	
૮	૫૨	૫૨	૦	૮	૮	૫૨	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	પક્ષબળ
૩૦	૫૮	૩૦	૨૯	૨૯	૨૯	૩૮	
૩૮	૪૪	૩૮	૨૨	૨૨	૨૨	૩૮	
૦	૦	૧	૦	૧	૦	૦	દિનરાત્રિ ત્રિભાગ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	
૧૫	૪૫	૦	૧	૦	૩૦	૦	વર્ષ માસ દિવસ હોરા પતિબળ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	
૦	૨	૨	૨	૧	૧	૧	કાલબળ
૫૫	૩૩	૨૦	૨૯	૩૯	૯	૨૦	
૪૬	૩૬	૩૦	૨૨	૩૦	૩૦	૩૦	

અયન બલ.

સદાક્રાન્તિભાગૈર્યુતા જ્ઞસ્ય સિદ્ધાઃશનીન્દ્વૈર્યુતોનાઃક્રમાચામ્યસૌમ્યૈઃ
વિલોમં પરેષાં ગજાંભોધિમક્તા, ભવેદાયનં વીર્યમર્કસ્ય દગ્ધમ્ ॥૧॥

અયનબળ વત્રકરવાની રીતિ.

બુધનું અયનબળ તેની ક્રાન્તિ^૧ સર્વદા^૨ ૨૪ માં ઉમેરી ૪૮ થી ભાગવાથી આવેછે; શનિ ચંદ્રની ક્રાન્તિના અંશોને ક્રમે દક્ષિણ ક્રાન્તિ હોય તો ૨૪ માં ઉમેરતાં અને ઉત્તર ક્રાન્તિ હોય ૨૪ માંથી બાદ કરતાં રહેલ શેષને ૪૮ થી ભાગવાથી તેમનું અયનબળ થાયછે; બાકીના ગ્રહોનું તેથી ઉલટીરીતે કરવાથી^૩ આવેલા અંકોને ૪૮ થી ભાગવાથી અયનબળ થાયછે; સૂર્યનાં (અયન) બળને ૨ થી ગુણીને^૪ રાખવું.

ઉદાહરણ.

આમાં આવેલા ગ્રહોની ક્રાન્તિ વરતી તો નીચેપ્રમાણે આવી.

સૂર્યાદિ ગ્રહની ક્રાન્તિ.

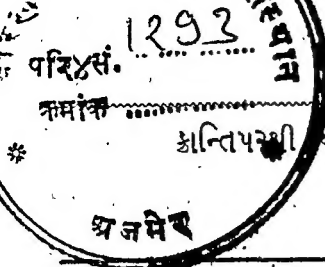
રવિ	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	શુક્ર	શનિ	નામ
૨૩	૦	૨૨	૨૩	૨૩	૧૨	ક્રાન્તિ અંશાદિ
૫૪	૪	૧૮	૫૯	૫૧	૧૦	
૫૯	૫૩	૩૮	૨	૧૧	૩૦	
ઉત્તર	દક્ષિણ	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	ક્રાન્તિની દિશા

૧ પૃથ્વીની આસપાસ જે વૃત્તમાં ગ્રહો આપણને ફરતા માલમ પડેછે તેને ક્રાન્તિવૃત્ત કહેછે. ગ્રહોની ક્રાન્તિ શરીરે નળુવી તેની રીત અમારા શાયન તથા નિરયન ગ્રહગણિત ના માં ઉદાહરણ સાથે સમન્વયમાં આવી છે તે વાંચનારે જોવી; અથવા ગોળાના પરિશિષ્ટ ૬ માં જોવી.

૨ ક્રાન્તિ ઉત્તર હોય વા દક્ષિણ હોય તોપણ.

૩ એટલે કે ઉત્તર ક્રાન્તિ હોય તો ૨૪ માં ઉમેરતાં આવેલા અંશાદિને અને દક્ષિણ ક્રાન્તિ હોય તો ૨૪ માંથી બાદ કરતાં રહેલ શેષાંકોને ૪૮ થી ભાગવાથી તે બાકીના ગ્રહોનું અયનબળ થાયછે.

૪ સૂર્યનું અયનબળ તેજ તેનું ચેષ્ઠાબળ ગણાવું હોવાથી તે બમણું કરવાનું કહેલું છે.

કેશવીભતક.

ક્રમાંક

ક્રાન્તિપરથી અયનબળ વર્ત્યુ તો નીચેપ્રમાણે આવ્યું.

અયનબળ.

અજમેર

સૂ	ચં	મં	બુ	શુ	શુ	શ	અહ
							અયનબળ

સાધારણ ચૈષ્ટાબળ.

મધ્યસ્પષ્ટયુતેર્દલોનિતચલં ચૈષ્ટાચ્યકેન્દ્રં કુજાત
 સ્યાત્તચ્ચેદ્ગણાત્ ચ્યુતં પડધિકં પડ્હચ્ચ ચૈષ્ટાવલં ।
 સ્યાદેકોત્તરરૂપમદ્રિવિહતં નૈસર્ગિકં સ્યાદ્વલં
 મંદારજસુરેજ્યશુક્રશશ્વૃત્તીક્ષ્ણદ્યુતીનાં ક્રમાત્ ॥ ૧૦ ॥

મધ્ય અને સ્પષ્ટ ગ્રહના યોગાર્ધને^૧ શીઘ્રોચ્ચમાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તે ભૌમાદિ ગ્રહોનો ચૈષ્ટા કેન્દ્ર થાયછે; એ ચૈષ્ટા કેન્દ્રને વા. જો તે છ રાશિથી અધિક હોય તો આરમાંથી બાદ કર્યા બાદ જે શેષ રહે તેને ૬ થી ભાગ દેવાથી ચૈષ્ટા બળ થાયછે. એકોત્તરાદિ^૩ અંકને^૨ ૭ થી ભાગવાથી શનિ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, ચંદ્ર, અને સૂર્યનું ક્રમે નૈસર્ગિક બળ થાયછે.

૧ મધ્ય ગ્રહ અને સ્પષ્ટ ગ્રહનો સરવાળો કરી તેના અર્ધને શીઘ્રોચ્ચમાંથી બાદ કરવું.

૨ એ રીતે આવેલો એક ગ્રહનો ચૈષ્ટાકેન્દ્ર ગ્રહોનો ચૈષ્ટાકેન્દ્ર થતો નથી. દરેક મધ્યમ તથા સ્પષ્ટના યોગાર્ધને શીઘ્રોચ્ચમાંથી બાદ કરવાથી દરેકનો જુદો ચૈષ્ટાકેન્દ્ર થાયછે.

૩ એટલે એકને ૭ થી ભાગવાથી શનિનું ૨, મંગળનું ૩, બુધનું ૪, ગુરુનું ૫, શુક્રનું ૬, ચંદ્રનું ૭ ને સાતથી ભાગવાથી સૂર્યનું નૈસર્ગિક બળ થાયછે.

૪ સૂર્ય ચંદ્રનું ચૈષ્ટાબળ અગાઉ નોટ ૧૮-૨૩ પાને બતાવ્યા પ્રમાણે આવી ગયેલ છે માટે ભૌમાદિ ગ્રહનું ચૈષ્ટાબળ શારીરે વરતવું તે આમાં બતાવ્યું છે.

